Crna Gora
Vlada Crne Gore

CRNA GORA
SKUPŠTINA CRNE GORE
PRIMLJENO: 13.06 2025 GOD.
KLASIFIKACIONI BROJ: 00-72/25-67
VEZA:
EPA: 972 XXVIII
SKRAĆENICA: PRILOG:

Br: 11-011/25-1956/4

13. jun 2025. godine

SKUPŠTINA CRNE GORE
Gospodin Andrija Mandić, predsjednik

Vlada Crne Gore, na sjednici od 12. juna 2025. godine, utvrdila je **PREDLOG ODLUKE O DONOŠENJU PROSTORNOG PLANA CRNE GORE** , koji Vam u prilogu dostavljamo radi stavljanja u proceduru Skupštine Crne Gore.

Vlada predlaže Skupštini da, u skladu sa članom 151 Poslovnika Skupštine Crne Gore („Službeni list RCG", br. 51/06 i 66/06 i „Službeni list CG" br. 88/09, 80/10, 39/11, 25/12, 49/13, 32/14, 42/15, 52/17, 17/18, 47/19, 112/20, 129/20, 65/21, 48/24 i 80/24), ovu odluku donese po hitnom postupku iz razloga koji su sadržani u Obrazloženju Predloga odluke.

Za predstavnike Vlade koji će učestvovati u radu Skupštine i njenih radnih tijela, prilikom razmatranja Predloga ove odluke, određeni su SLAVEN RADUNOVIĆ, ministar prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine i SVETLANA JOVANOVIĆ, rukovoditeljka izrade Prostornog plana Crne Gore.

PREDSJEDNIK
mr Milojko Spajić, s. r.

Црна Гора
СКУПШТИНА ЦРНЕ ГОРЕ
ПРИЈЕМНА КАНЦЕЛАРИЈА
Подгорица, 13.06. 2025.г.

Vlada Crne Gore

Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine

PROSTORNI PLAN CRNE GORE DO 2040. GODINE

VLADA CRNE GORE
MINISTARSTVO PROSTORNOG PLANIRANJA, URBANIZMA I DRŽAVNE IMOVINE

PROSTORNI PLAN CRNE GORE DO 2040.g.

PREDLOG PLANA

Podgorica, jun 2025.g.

PROSTORNI PLAN CRNE GORE DO 2040.g.

Nosilac izrade i donošenja planskog dokumenta:	**VLADA CRNE GORE**
	Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine

STRUČNI TIM ZA IZRADU PLANA:

Rukovodilac izrade PPCG-2040	mr **Svetlana Jovanović**, dipl.prostorni planer

Uži tim:

mr **Svetlana Jovanović**, dipl.prostorni planer
dr **Nikola Milović**, dipl.ecc.
dr **Dragica Mijanović**, dipl. geog.
Matko Marohnić, dipl.ecc.
dr **Zoran Miljanić**, dipl.ing.el.elektrotehničke nauke
dr **Biljana Ivanović**, dipl.ing.građ.
dr **Slobodan Radusinović**, dipl.inž.geologije
Jelena Milić, dipl.geog.

Širi tim:

ORGANIZACIJA I UREĐENJE PROSTORA:

mr Svetlana Jovanović, dipl.pr.planer	Koncept organizacije, namjena prostora, mreža naselja, urbani i ruralni razvoj, stanovanje
Ksenija Vukmanović, dipl.ing.arh	Urbani razvoj, zemljišna politika
mr Dragan Marković, dipl.pr.planer	Planiranje mora; zemljišna politika
Mirjana Nikolić, dipl.pr.planer mr Svetlana Jovanović, dipl.pr.planer	Stanovanje
dr Mladen Krekić, dipl.ing.arh.	Smjernice za urbanizam i arhitekturu
Jelena Milić, dipl.ist.geogr - saradnik	Mreža naselja, zaštita prirode, tehnička obrada
Gordana Raičević, dipl.ing.arh - saradnik	
Slavica Vukanić, dipl.pr.planer - saradnik	

PRIRODNE KARAKTERISTIKE:

dr Goran Barović. dipl.geograf	Geomorfološke karakteristike
Doc.dr Duško Vujačić, dipl.geog.	
dr Slobodan Radusinović, dipl.inž.geologije	Geološke, tektonske, inženjersko geološke karakteristike; mineralne sirovine, industrija i rudarstvo
dr Milan Radulović, dipl._____	Hidrogeološke karakteristike
mr Jadranka Mihaljević, dipl.inž.građ.	Seizmičke karakteristike
msc Branko Micev, dipl.meteorolog	Klimatske karakteristike
mr Golub Ćulafić, dipl.geograf	Hidrološke karakteristike
dr sc Velibor Spalević, dipl.ing.biotehničke nauke	Zemljište i pedološke karakteristike
dr Danka Caković, biološke nauke	Biodiverzitet (faza Koncept)

STANOVNIŠTVO

prof. dr Dragica Mijanović, dipl.geog.	Stanovništvo i demografski razvoj

DRUŠTVENI RAZVOJ

prof. dr Ivan Radević, dipl.ecc	Društvene djelatnosti

PRIVREDA

prof.dr Nikola Milović, dipl.ecc	Privreda - Makroekonomski razvoj
prof.dr. Jovan Đurašković, dipl.ecc	privreda
prof.dr Mijat Jocović, dipl.ecc	Uslužne djelatnosti

Turizam

mr Siniša Topalović, dipl.ecc	
Matko Marohnič, dipl.ecc	
prof.dr Rade Ratković, dipl._____	
mr Svetlana Jovanović, dipl.pr.planer	
Jelena Milić, dipl.geog.	

Pomorska privreda

prof. dr Jasmina Ćetković, dipl.ecc	
doc.dr Željko Ivanović, dipl.ing.saob.	

Industrija i rudarstvo i Istraživanje ugljovodonika

dr Slobodan Radusinović, dipl.inž.geologije	Rudarstvo i industrija
mr Vladan Dubljević, geof.	Istraživanje ugljovodonika

Poljoprivreda

prof.dr dr Božidarka Marković, poljop. nauke	
prof. dr Zoran Jovović, poljop.nauke	
prof. dr Biljana Lazović, poljop.nauke	

Ribarstvo i marikultura

dr Milica Mandić, _____	Marikultura
dr Ana Pešić, biološke nauke	Ribarstvo

Šumarstvo i drvna industrija

Blažo Jokanović, dipl.inž.šumarstva	
mr Aleksandar Stijović, dipl.inž.šumarstva	

Vodoprivreda

mr Zdenka Ivanović, dipl.ing.građ.	Vodoprivreda i hidrotehnička infrastruktura

INFRASTRUKTURA

Saobraćaj

prof.dr Biljana Ivanović, _____	Drumski saobraćaj
mr Svetlana Jovanović, _____	Prostorni koncept saobraćajnih sistema

Pomorski saobraćaj, logistika i intermodalni transport

doc.dr Željko Ivanović, dipl.ing.saob.	

Energetika

prof. dr Zoran Miljanić, elektrotehničke nauke	

Elektronska komunikaciona infrastruktura

Ratko Vujović, dipl.ing el.	

Upravljanje otpadom na kopnu

prof.dr Darko Vuksanović, _____	
mr Dragan Radonjić, _____	

Upravljanje otpadom na moru

dr Milica Mandić, _____	

ZAŠTITA PROSTORA

Zaštita prirodne baštine

msc Sanja Lješković, dipl.pejzažni arhitekta	Zaštita i plan predjela
Vesna Jovović, _____	Zaštita prirode i životne sredine
dr Milica Mandić, _____	Zaštita životne sredine mora

Zaštita kulturne baštine

dr Igbala Šabović - Kerović konzervator, Ph.D. arc.	Zaštita kulturne baštine

SMANJENJE RIZIKA OD KATASTROFA

mr Jadranka Mihaljević, dipl.inž.građ	Smanjenje seizmičkog rizika
prof. Božidar S.Pavićević, dipl.ing._____	Seizmički rizik
mr Ljuban Tmusić, dipl.ing._____	Smanjenje rizika od prirodnih katastrofa i odbrane
prof.dr Olivera Injac, dipl.ing._____	Odbrana, zaštita i spašavanje
msc Branko Micev, dipl.meteorolog	Meteorološki hazardi

GRAFIČKA OBRADA:

Ninoslav Mitrić, dipl.prostorni planer Gdi	
Vojkan Gajović, dipl.prostorni planer Gdi	
Jelena Milić, dipl.ist.geogr.	

Predstavnici opština u radnom timu za izradu PPCG-2040. g.:

Mijodrag Novović, dipl.pr.planer	*Opština Andrijevica*
Slavko Lekić, dipl.inž.arh	*Opština Bar*
Marko Lalević, dipl.ecc. Milica Osmajlić, dipl.inž.arh.	*Opština Berane*
Budimka Bošković, dipl.inž.arh.	*Opština Bijelo Polje*
Marija Mrvaljević, dipl.inž.arh.	*Prijestonica Cetinje*
Vasilije Otašević, dipl.inž.arh. Andrea Grgurović Pavićević, dipl.inž.arh.	*Opština Danilovgrad*
Refik Pirović, dipl.psiholog	*Opština Gusinje*
Vladislav Velaš, dipl.inž.arh. Marina Sekulić, dipl.inž.arh.	*Opština Herceg Novi*
Tatjana Bulatović, dipl.inž.građ.	*Opština Kolašin*
Danijela Jablan, dipl.pr.planer	*Opština Kotor*
Dijana Anđelić, dipl.prav.	*Opština Mojkovac*
Ana Vukotić, dipl.inž.pejz.arh.	*Opština Nikšić*
Haris Adrović, dipl.inž.arh.	*Opština Petnjica*
Ljiljana Đondović, dipl.pr.planer	*Opština Pljevlja*
Bojan Bujisić, dipl.inž.građ.	*Opština Plužine*
Miljan Barović, dipl.pr.planer	*Opština Podgorica*
Arbin Kalač, dipl.inž.arh.	*Opština Rožaje*
Vlado Bečanović, dipl.ecc.	*Opština Šavnik*
Milica Manojlović, dipl.inž.arh.	*Opština Tivat*
Toma Gjeloshaj, dipl.inž.arh.	*Opština Tuzi*
Aleksandar Dabović, dipl.inž.arh.	*Opština Ulcinj*
Vesko Dedeić, građ.inž.	*Opština Žabljak*
mr Demir Redžić, dipl.inž.arh.	*Opština Plav*
Jelena Lazić, dipl.inž.arh.	*Opština Budva*
Marija Šćepanović, spec.sci.arh	*Opština Zeta*

Komisija za stručnu ocjenu Prostornog plana Crne Gore do 2040.g.

prof. dr Svetislav Popović, dipl.inž.arh	predsjednik komisije, urbanizam
prof. dr sc. Nenad Lipovac, dipl.ing.arh.	prostorno planiranje, urbanizam, zakonodavstvo
prof. dr Svetlana Perović, dipl.ing._____	arhitektura
prof. dr Miodrag Vujošević, dipl.ecc.	ekonomija, prostorno planiranje
Stevo Davidovic, dipl.ing._____	privreda
prof. dr Vladan Radulović, dipl.inž.el.	elektroenergetika i OIE
prof. dr Budimir Lutovac, dipl.inž.el.	elektro-komunikaciona infrastruktura
prof. dr Nevena Vasiljević, dipl.inž.šum.	pejzažna arhitektura
doc. dr Miloje Šundić, dipl.biolog	biologija, životna sredina
dr Dragiša Dabić, dipl.inž.arh.	turizam
dr Natalija Čađenović, dipl.biolog	biologija, životna sredina
dr Dragan Borota, dipl.inž.šumarstva	šumarstvo
mr Mladen Zagarčanin, dipl.arheolog	kulturna baština
Ljudevit Boričić, dipl.inž.građ.	saobraćaj
Svjetlana Lalić, dipl.inž. građ.	hidrotehnika
Vesna D. Vujačić, dipl.inž.geologije	geologija, min. sirovine, seizmika
Branka Gogić, dipl.prostorni planer	prostorno planiranje (do faze Izvještaja sa JR)

Predstavnici opština u Komisiji za stručnu ocjenu Prostornog plana Crne Gore do 2040.g.

Suzana Crnovršanin	predstavnica opštine Bar
Mihailo Kapisoda	predstavnik Opštine Budva
Miloš Raičević	predstavnik Opštine Berane
Aleksandra Bošković	predstavnica Opštine Bijelo Polje
Snežana Kujović	predstavnica Prijestonice Cetinje
Vasilije Otašević	predstavnik Opštine Danilovgrad
Ranko Kovačević	predstavnik Opštine Herceg Novi
Ljiljana Rakočević	predstavnica Opštine Kolašin
Jelena Franović	predstavnica Opštine Kotor
Havaja Prelvukaj	predstavnica Opštine Gusinje
Gorica Zonjić	predstavnica Opštine Andrijevica
Sonja Vuković	predstavnica Opštine Mojkovac i Opštine Petnjica
Mladen Vujović	predstavnik opštine Nikšić
Harun Redžić	predstavnik Opštine Plav
Mira Čolović	predstavnica Opštine Pljevlja
Snežana Vujović	predstavnica Opštine Plužine
Tamara Vučević	predstavnica Glavnog grada Podgorice
Nezerija Kurtagić	predstavnica Opštine Rožaje
Jagoš Tomić	predstavnik Opštine Šavnik
Jasmina Konjević	predstavnica Opštine Tivat
Mehmet Tafica	predstavnik Opštine Ulcinj i Opštine Tuzi
Milanka Baljević	predstavnik Opštine Zeta
Sava Zeković	predstavnik Opštine Žabljak

Direktorat za planiranje prostora

Ivan Nedović, dipl.inž.saob.
Nevena Jovović, dipl.ing.arh
Marina Izgarević - Pavićević,dipl.inž.el.
Vojislavka Đurđić - Popović, dipl.pr.planer
Ana Jovetić, dipl.pr.planer

Koordinatorke u izradi plana ispred Ministarstva prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine:

Branka Gogić, dipl. prostorni planer
Bojana Radović, dipl.ing. građ.
Sandra Kovačević, dipl.inž. građ.

SEKTORSKE STUDIJE ZA POTREBE IZRADE PROSTORNOG PLANA CRNE GORE DO 2040.G.

doc. dr Gojko R. Nikolić, prof. dr Mićko Radulović, prof. dr Branislav Glavatović, prof. dr Goran Sekulić dr Marko Pajović, dr Slobodan Radusinović dr Budimir Fuštić, dr Zlatko Bulić, mr Golub Lj. Ćulafić; Revident: Akademik Vukić Pulević	Prirodne karakteristike Crne Gore,
doc. dr Dragica Mijanović, Glavni ekspert, prof. dr Nikola Milović, prof. dr Mijat Jocović, mr Mileva Brajušković-Popović, Revident: prof. dr Žarko Božović	Demografski razvoj,
doc.dr Zdenka Dragašević, Revident: Prof. dr Svetlana Rakočević	Društvene djelatnosti
dr Svetislav G. Popović, d.i.a., dr Milica Dobričić, dipl.pr.planer, dr Miroslava Vujadinović, d.i.a, Marko Martinović, d.i.a., Miroslav Vukčević, d.i.a., Revident: mr Dragoljub Marković, dipl.pr.planer;	Urbanizacija, razvoj naselja i funkcija urbanih centara
Đorđije Kalezić dipl. inž. arh., Saša Karajović dipl. prost.planer, Jelena Milić dipl. geogr., Revident: mr. sci. Jadranka Popović dipl.inž.arhitekture;	Organizacija i uređenje prostora,
Prof. dr Nikola Milović, Revident: Prof. dr Milivoje Radović;	Privreda
dr Martin Ćalasan, dipl. el. ing. Bojan Đordan, dipl. el. ing., prof. dr Saša Mujović dipl.el.ing., Revident: prof. dr Milutin Ostojić, dipl.el.ing.	Energetika
Goran Nikolić, dipl.ecc, Maja Jokanović, dipl.ecc, mr Renata Milutinović; Revident: Prof.dr Nikola Milović;	Industrija
doc. dr Gojko R. Nikolić, prof. dr Zoran Sušić, prof. dr Goran Barović, doc. dr Radovan Đurović,	Kartografija
mr Vladan Dubljević, dipl. ing. geol., Nebojša Koprivica, dipl. ing. geol., Dina Skarep, dipl. ing. geol. Radosav Čović, dipl. pravnik, Revident: dr Slobodan Radusinović, dipl.ing.geol.;	Rudarstvo i istraživanje ugljovodonika
prof. dr Rade Ratković, Prof. dr Ivo Armenko, Dragana Zečević Spec Sci, Milica Vulević, Spec Sci, Revident: prof. dr Ivo Županović;	Turizam
prof. dr Špiro Ivošević, doc. dr Senka Šekularac Ivošević, prof.dr Jelena Nikčević, mr Maja Škurić, Ivan Mrakovic, Revident: prof. dr Deda Đelović;	Pomorska privreda

dr Milić Čurović, dr Mirko Knežević, dr Dragana Milošević, dr Ana Topalović, mr Balša Bajagić, Revident: dr Nedeljko Latinović, dr Milica Mandić, mr Slobodan Stijepović; Revident: dr. Nedeljko Latinović, dr Milica Mandić, mr Slobodan Stijepović	Poljoprivreda, šumarstvo, lovstvo i ribolov
prof. dr Mijat Jocović, Revident: dr Jovan Đurašković;	Uslug,- trgovina, bankarstvo, tržište kapitala
Simeun Matović, dipl.inž.građ., prof. dr Ljubiša Kuzović, dipl.inž.saob., prof. Dr Draženko Glavić, dipl.inž.saob., dr.Rešad Nuhodžić, dipl.inž.saob., Nebojša Krstajić, dipl.prav., Maja Mijušković, dipl.prav., Dalibor Milošević, dipl.inž.saob., prof. Dr Slaven Tica, dipl.inž.saob., Miloš Vodogaz, dipl.inž.saob.,	Saobraćaj i komunikacije
prof.dr Goran Sekulić, prof. dr Branislav Đorđević, doc. dr Ivana Ćipranić, doc. dr Senka Šekularac, doc. dr Milan Radulović, prof. dr Aleksandar Joksimović,dipl.ing. Rajko Radulović, Revident: dipl.ing.Momčilo Blagojević;	Vodoprivreda i hidrotehnički sistemi
prof. dr Petar Živković, prof. dr Darko Vuksanović, mr Dragan Radonjić, Revident:Danilo Medenica;	Upravljanje otpadom
Snežana Laban, dipl.inž.pejz.arh., dr Dragan Roganović, dipl.biolog, Vesna Jovović, dipl.inž.pejz.arh, Revident: mr Sanja Mitrović Lješković,dipl. inž.pejz.arh	Prirodne i pejzažne vrijednosti prostora i zaštita prirode,
doc.dr.sci Boris Ilijanić, dipl.ing.arh.viši konzervator, prof.dr.sci Aleksandar Čilikov ist.umj. prof.dr.sci Amir Pašić dipl.ing.arh., Marko Ilijanić, spec.sci.arh., Goran Skrobanović, dipl.konzervator, Vesna Vidić, dipl.ing.pej.arh, Miroslava Vujadinović dipl.ing.a, Marko Ilijanić, spec.sci.arh., Revidenr: dr.sci. Igbala Šabović-Kerović, dipl.ing.arh,	Kulturna baština
dr Srđan Janković, dr Mićko Radulović, dr Branislav Glavatović, mr Branko Micev, Revident: mr Luka Mitrović	Elementarne nepogode i rizik od tehničkih incidenata
doc.dr Savo Milašinović, prof.dr Radomir Milašinović, admiral Dragan Samardžić, Revident: dr Ivan Mašulović.	Odbrana, zaštita i spašavanje

Za izradu detaljne planske dokumentacije je potrebno koristiti preporuke iz sljedećih studija:

1. Bazna studija rađena za potrebe izrade PPPN za Obalno područje Crne Gore „Utvrđivanje zemljotresnog hazarda i kontrola seizmičkog rizika za primorski region“ – prof.Božidar Pavićević, dipl.ing.građ, mr Jadranka Mihaljević dipl.ing.građ,2018.
2. Studija zaštite kulturnog nasljeđa Crne Gore za potrebe izrade PPCG-2040. Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Cetinje, januar 2025.g.
3. Studija zaštite biodiverziteta, GEF 7, za potrebe PPCG-2040, 2024.

U izradi PPCG-2040 su doprinos dali: nadležno Ministarvo za prostorno planiranje, urbanizam i državnu imovinu i Direktorat za planiranje prostora, sva nadležna Ministarstva u Vladi Crne Gore, Organi uprave kao što su: Uprava za saobraćaj, Uprava za željeznicu, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Uprava za vode, Zavod za hidrologiju i seizmologiju, Agencija za zaštitu životne sredine, MONSTAT, Crnogorski elektroprenosni sistem CGES, Crnogorski elektrodistributivni sistem CEDIS, Uprava za pomorsku sigurnost, Agencija za civilno vazduhoplovstvo, Ministarstvo unutrašnjih poslova CG, Centar za konzervacju i arheologiju Crne Gore i druge institucije.

Poseban doprinos dali su: sve lokalne samouprave Crne Gore, aktivnim učešćem u izradi PPCG 2040, Privredna komora Crne Gore, Skupštinski odbor za turizam, poljoprivredu, ekologiju i prostorno planiranje, Inženjerska Komora Crne Gore i sve Nevladine organizacije (NVO).

SADRŽAJ

ORGANIZACIJA, UREĐENJE I KORIŠĆENJE PROSTORA 1

1. OBRAZLOŽENJE PLANSKOG KONCEPTA (POLAZNE OSNOVE, VIZIJA, PRINCIPI I CILJEVI RAZVOJA) 2

1.1. POLAZNE OSNOVE I PROGRAMSKE PROJEKCIJE PROSTORNOG RAZVOJA 2

1.2. VIZIJA RAZVOJA CRNE GORE 3

1.3. OPŠTI PRINCIPI I CILJEVI – (PRIORITETI I STRATEŠKA USMJERENJA PROSTORNOG RAZVOJA CRNE GORE) 5

1.4. SPECIFIČNI - SEKTORSKI CILJEVI RAZVOJA 6

2. KONCEPT ORGANIZACIJE, UREĐENJA I KORIŠĆENJA PROSTORA SA MREŽOM NASELJA 9

2.1. OPŠTA STRUKTURA I STRATEGIJA URAVNOTEŽENOG PROSTORNOG RAZVOJA 9

2.2. RAZVOJNI - SAOBRAĆAJNI KORIDORI 10

2.4. OBLASTI I MODALITETI MEĐUNARODNE I PREKOGRANIČNE SARADNJE 14

3. EKONOMSKO DEMOGRAFSKA ANALIZA -novi zakon 16

3.1. DEMOGRAFSKA PROJEKCIJA 16

4 EKONOMSKA ANALIZA 20

4.1. KONCEPT MAKROEKONOMSKOG RAZVOJA 20

4.2. USLUŽNE DJELATNOSTI 23

5. SEKTORSKE PROJEKCIJE – PRIVREDNE DJELATNOSTI 25

5.1. INDUSTRIJA, RUDARSTVO I ISTRAŽIVANJE UGLJOVODONIKA 25

5.2 POLJOPRIVREDA 36

5.3. MARIKULTURA I RIBARSTVO 40

5.4. ŠUMARSTVO, DRVNA INDUSTRIJA I LOVSTVO 45

5.5. TURISTIČKI RAZVOJ 48

5.6. POMORSKA PRIVREDA 64

6. OSNOVE ZAŠTITE I RAZVOJA PRIRODNIH I PEJZAŽNIH VRIJEDNOSTI 69

6.1. CILJEVI I SMJERNICE RAZVOJA I OČUVANJA PREDJELA 69

6.2. KONCEPT ZAŠTITE PRIRODE 76

6.3. KONCEPT USLUGA EKOSISISTEMA 93

6.4. KULTURNO NASLJEĐE - REŽIM I MJERE ZAŠTITE KULTURNE BAŠTINE 94

6.5. SMANJENJE RIZIKA OD KATASTROFA I ODBRANA 101

7. MREŽA I OBJEKTI DRUŠTVENE INFRASTRUKTURE – SUPRASTRUKTURE 110

7.1. RAZVOJ DRUŠTVENIH DJELATNOSTI 110

7.2. MREŽA NASELJA, URBANI I RURALNI RAZVOJ 112

7.3. STANOVANJE 124

8. MREŽA I OBJEKTI INFRASTRUKTURE 127

8.1 SAOBRAĆAJNA INFRASTRUKTURA 127

8.2. ENERGETIKA I ELEKTROENERGETSKA INFRASTRUKTURA 154

8.3. VODOPRIVREDA I HIDROTEHNIČKA INFRASTRUKTURA 170

8.4. ELEKTRONSKA KOMUNIKACIONA INFRASTRUKTURA 180
8.5. UPRAVLJANJE OTPADOM 184
9. POLITIKE ZA PROSTORNI RAZVOJ CRNE GORE 193
9.1. RAZVOJNE ZONE I SMJERNICE ZA REALIZACIJU PPCG-2040 NA DETALJNIJEM PLANSKOM NIVOU 193
9.2. RAZVOJNE ZONE PRIMORSKOG REGIONA 193
9.3. RAZVOJNE ZONE SREDIŠNJEG REGIONA 196
9.3. RAZVOJNE ZONE SJEVERNOG REGIONA 200
10 BILANSI I KAPACITETI I PREGLED PRIRODNIH RESURSA I POTENCIJALA 207
10.1. PLANIRANO KORIŠĆENJE PROSTORA PO KATEGORIJAMA 207
10.2. URBANA I RURALNA NASELJA 208
10.3. MREŽA I FUNKCIJE NASELJA U CRNOJ GORI 209
10.4. POSTOJEĆA ZAŠTIĆENA PODRUČJA PRIRODE 210
10.5. PREGLED POTENCIJALNIH ZAŠTIĆENIH PODRUČJA PRIRODE U CRNOJ GORI 213
10.6. PREGLED NAJZNAČAJNIJIH LEŽIŠTA MINERALNIH SIROVINA I AKTIVNIH RUDNIKA 214
10.7. DRUMSKI SAOBRAĆAJ 215
10.8. ŽELJEZNIČKA INFRASTRUKTURA 219
10.9. VAZDUŠNI SAOBRAĆAJ 219
10.10. VODNI SAOBRAĆAJ 219
10.11. GRANIČNI PRELAZI 220
10.12. ELEKTRONERGETSKA INFRASTRUKTURA 222
10.13. HIDROLOŠKA MREŽA 226
10.14. IZVORIŠTA 227
10.15. UPRAVLJANJE OTPADOM 229
11 USLOVI U POGLEDU PLANIRANIH NAMJENA 230
11.1. USLOVI KORIŠĆENJA NAMJENE KOPNA 230
11.2. KONCEPT PLANIRANJA I USLOVI KORIŠĆENJA NAMJENE MORA 237
12 SMJERNICE ZA SPROVOĐENJE PLANA 244
13. SMJERNICE, MJERE, FAZE I DINAMIKA REALZACIJE PLANA 247

ORGANIZACIJA, UREĐENJE I KORIŠĆENJE PROSTORA

POLITIKA KORIŠĆENJA PROSTORA I RAZVOJ FUNKCIJA I DJELATNOSTI U CRNOJ GORI

Prostorni plan Crne Gore (PPCG-2040), kao najvažniji državni planski dokument), je jedan od ključnih instrumenata za uspostavljanje politike korišćenja prostora i dugoročno održivog i prihvatljivog okvira za privredni, društveni i socijalni razvoj države. Perspektiva uspješnog prostornog planiranja u Crnoj Gori je u pažljivom identifikovanju potencijala, definisanju strateških ciljeva razvoja, ali i prepoznavanju i rješavanju ključnih ograničenja koja su prisutna u prethodnom periodu, a odnose se na: nedovoljno efikasan sistem planiranja, neefikasnost u izradi i sprovođenju planova, nedovoljno sinhronizovane aktivnosti pri izradi različitih nivoa planskih dokumenata, neracionalno korišćenje resursa i nedovoljnu kontrolu promjena u prostoru.

Politika korišćenja prostora i razvoj funkcija i djelatnosti koje u realizacii utiču na fizičke promjene u prostoru, mora se temeljiti na racionalnim i društveno prihvatljivim strateškim opredjeljenjima, usaglašenim sektorskim zakonima, institucionalnoj saradnji i saradnji između državnog nivoa i svih lokalnih zajednica, što su strateška opredjeljenja PPCG-2040.

Evropska perspektiva i politika prostornog razvoja je, održivi razvoj teritorije Evropske unije[1], evropska i socijalna kohezija, očuvanje i upravljanje prirodnim resursima i kulturnim naslijeđem i uravnotežena konkurentnost evropske teritorije.

U skladu sa evropskom politikom prostornog razvoja, politika korišćenja prostora u Crnoj Gori treba da prati nacionalna zakonska načela, koja se odnose na: integralni pristup u planiranju svih procesa koji izazivaju fizičke promjene u prostoru; ravnomjerniji teritorijalni razvoj; princip zaštite životne sredine, racionalnog korišćenja prirodnih resursa; humanog razvoja naselja; povećanja energetske efikasnosti; povezivanja infrastrukturnih sistema sa odgovarajućim sistemima u okruženju; zaštite i održivog korišćenja prirodnih i kulturnih dobara i predjela. Posebno je važna usaglašenost planskih dokumenata po principu susretnog planiranja i izrada metodološki usklađenih planova. U izradi planova neophodna je usaglašenost sa posebnim propisima iz svih oblasti i usklađivanje sa potvrđenim međunarodnim ugovorima.

Sistem planiranja treba da obezbjedi zaštitu javnog i privatnog interesa, pri čemu privatni interes ne smije biti u suprotnosti sa javnim. Veoma važan aspekt održivog planiranja u korist svih korisnika prostora je otpornost države na sve prirodne rizike, posebno na izražen seizmički rizik u Crnoj Gori.

POLOŽAJ I PRAVCI PROSTORNOG RAZVOJA U ODNOSU NA OKRUŽENJE

Crna Gora kao jadransko sredozemna i dinarska država jugoistočne Evrope, ima veliki potencijal u povoljnom saobraćajno-geografskom položaju u odnosu na okruženje. Pravci prostornog razvoja u planskom periodu, u odnosu na okruženje će biti usmjereni na unapređenje saobraćajnih konekcija, povezivanje energetskih i ostalih infrastrukturnih sistema sa sistemima susjednih država i jačanje privredne i kulturne međunarodne saradnje.

U prostornom razvoju Crna Gora će imati odgovoran pristup u sagledavanju potencijalnih prekograničnih uticaja pri realizaciji infrastrukturnih i drugih projekata.

Period realizacije PPCG-2040. treba da bude period reformi i napretka u svim oblastima, kako je predviđeno u sektorskim projekcijama razvoja. Crna Gora će biti izložena međunarodnoj konkurenciji u razvoju, a uloga države treba da bude ostvarena u podsticajnom razvojnom i kontrolnom smislu.

[1] ESDP Evropska perspektiva održivog razvoja koja predstavlja rezultat dogovora članica EU i Komisije o zajedničkim ciljevima i konceptima budućeg razvoja teritorije EU.

1. OBRAZLOŽENJE PLANSKOG KONCEPTA (POLAZNE OSNOVE, VIZIJA, PRINCIPI I CILJEVI RAZVOJA)

1.1. POLAZNE OSNOVE I PROGRAMSKE PROJEKCIJE PROSTORNOG RAZVOJA

Prostor Crne Gore, stanovništvo, prirodne i kulturne vrijednosti, regionalna raznolikost i specifični potencijali lokalnih zajednica, predstavljaju ključne resurse i osnovu dugoročnog razvoja države. Polazne osnove, principi i ciljevi razvoja su:

- Planski kontrolisan i izbalansiran razvoj u odnosu na očuvanje prostora, kao polazno opredjeljenje države, definisano Nacionalnom strategijom održivog razvoja; očuvanje prirodnih resursa i kontrolisano korišćenje, uz obaveznu zaštitu prostora i životne sredine;
- Težnja ka reformama u svim oblastima, posebno u oblasti prostornog i urbanističkog planiranja, uz primjenu nacionalne regulative i EU standarda;
- Poštovanje i primjena nacionalnih zakona u svim oblastima, primjena i poštovanje međunarodnih Konvencija i Protokola čiji je Crne Gore potpisnik;
- Ostvarenje ekonomskog, socijalnog i ekološkog napretka društva u planskom periodu i dostizanje nivoa razvoja država EU;
- Ekonomski razvoj i brži ekonomski rast uz podsticanje investicija, inovacija i produktivnosti, kontrola i smanjenje potencijalnih negativnih uticaja ekonomskog rasta na životnu sredinu; prilagođavanje klimatskim promjenama;
- Izgradnja i očuvanje ljudskog kapitala kao ključnog razvojnog kapaciteta i dugoročnog prosperiteta države, (znanje, vještine, zdravlje, kroz povećanje indeksa ljudskog kapitala),
- Društveni razvoj u svim regionima (i pripadajućim lokalnim zajednicama);
- Viši nivo socijalnog razvoja, smanjenje siromaštva i nezaposlenosti, zaštita osjetljivih grupa stanovništva;
- Ostvarenje kvalitetne i funkcionalne organizacije prostora u državi, saobraćajne i ostale infrastrukture, pri čemu svi podsistemi u prostoru treba da funkcionišu kao harmoničan i organizovan sistem;
- Zaštita kulturne raznolikosti i identiteta i jačanje kohezije društva;
- Zaštita prirodne i kulturne baštine, postizanje ravnoteže između intenzivnog razvoja, zaštite prostora, zaštite svih segmenata životne sredine, zaštite zdravlja i bezbjednosti stanovništva;
- Usvajanje etičke vizije razvoja kroz unapređenje upravljanja i osnaživanje administrativnih kapaciteta između svih aktera državne i lokalne vlasti, privatnog sektora i civilnog društva, koordinirane aktivnosti sa državnog i lokalnog nivoa; decentralizacija procesa donošenja odluka i učešće javnosti u donošenju odluka preko informisanja, dijaloga, saradnje i poštovanja ljudskih prava;
- Poboljšanje kontrolnih mehanizama na državnom i lokalnom nivou, u cilju poštovanja i primjene i sprovođenja zakona u svim oblastima, posebno u oblasti planiranja i uređenja prostora i izgradnje objekata;

Planski koncept organizacije prostora Crne Gore za period do 2040. g., uslovljen je postojećim stanjem razvoja u svim oblastima i političkim razvojnim ciljevima:

- Dostignutim privrednim i društvenim razvojem u državi, kako na regionalnom, tako i na nivou opština;
- Globalizacijom i procesima evropskih integracija;
- Daljim razvojem tržišne ekonomije;
- Demografskim trendovima i procesima urbanizacije;
- Dostignutim stepenom urbanog i ruralnog razvoja;
- Dostignutim nivoom razvoja saobraćaja, infrastrukturne opremljenosti i upravljanja otpadom;
- Stepenom zaštite prostora, životne sredine i kulturnog naslijeđa;
- Stanjem otpornosti države na seizmički rizik i druge rizike i
- Nivoom pripremljenosti na smanjenje uticaja na klimatske promjene i prilagođavanje klimatskim promjenama.

Definisanim projekcijama razvoja, pravilima, smjernicama, principima i poštovanjem propisa prema regulativi Crne Gore, stvaraju se mogućnosti za pravilno korišćenje resursa, rješavanje ograničenja, konflikata i prisutnih problema u razvoju, uz obavezni princip, da se u svim razvojnim procesima mora obezbjediti kompleksna zaštita prostora, u cilju dugoročno progresivnog razvoja.

Planske projekcije razvoja, koje su definisane u PPCG-2040 su razmatrane u procesu svih faza izrade plana. Ostvareno je: učešće svih opština u izradi plana preko predstavnika u Stručnom timu i Savjetu za reviziju planskog dokumenta, saradnja sa Obrađivačem Strateške procjene na životnu sredinu, sagledana su sva mišljenja, predlozi i sugestije u procesu Prethodnog učešća javnosti u fazi Koncepta plana i Javne rasprave o Nacrtu plana, uvažena su Mišljenja i preporuke nadležnih ministarstava, državnih institucija. Izradu plana je u svim fazama pratio, Savjet za reviziju planskog dokumenta.

U transparentnom procesu izrade PPCG-2040, obezbjeđen je do visokog nivoa, konsenzus po svim razvojnim pitanjima koja su od strateškog interesa za državu i njene lokalne zajednice.

Stepen realizacije planskih ciljeva datih u PPCG-2040, zavisiće od praćenja realizacije plana i unapređenja sistema prostorno-urbanističkog planiranja. Sve sektorske politike, u realizaciji pojedinačnih razvojnih ciljeva koji utiču na prostor, moraju slijediti planske projekcije date u PPCG-2040 i time obezbjediti racionalno korišćenje raspoloživih razvojnih potencijala u državi.

1.2. VIZIJA RAZVOJA CRNE GORE

Vizija budućeg razvoja proizilazi iz opštih stručnih i političkih stavova koji se odnose na prostorno i urbanističko planiranje, organizaciju i izgradnju prostora, privredni i društveni razvoj, razvoj infrastrukture, zaštitu prostora i stanovništva i svih dobara Crne Gore. Ostvarenjem sektorskih ciljeva razvoja, očekuje se da Crna Gora u planskom periodu bude saobraćajno dostupna, energetski nezavisna, sa uređenijim urbanim i ruralnim naseljima, ekonomski razvijena država na Balkanu, koja će postati ravnopravna članica EU i razvijati dobre ekonomske i kulturne odnose sa zamljama u regionu i Evropi.

Prostorni, urbani i ruralni razvoj

- Kontrolisaće i unaprijediti urbani razvoj u cilju dostizanja kvalitetnih urbanih i javnih funkcija u skladu sa humanim principima i prihvaćenim evropskim standardima.
- Unaprijediće ruralni razvoj i sačuvati vrijedne ruralne prostore, kao posebnu razvojnu šansu turizma i ukupne privrede i time uticati na smanjenje negativnih demografskih trendova u ruralnim područjima, posebno u Sjevernom regionu.

Privredni, društveni i socijalni razvoj

- Kroz reaizaciju projekcija razvoja u svim sektorima privrednih djelatnosti, Crna Gora će u narednom periodu obezbjediti ravnomjerniji ekonomski razvoj regiona i zaustaviti negativne demografske trendove, posebno u Sjevernom regionu.
- Ostvariće privredni i društveni progres i dinamičan proces Evropskih integracija, uz usvajanje i praktikovanje standarda u svim oblastima rada.
- Razvijaće društveni standard razvojem institucija zdravstva, obrazovanja, nauke, kulture, socijalne i dječje zaštite i fizičke kulture i sporta u svim opštinama.
- U narednom periodu u oblasti turizma će obezbjediti visokokvalitetne turističke projekte i postaće prestižna mediteranska i planinska država, kroz ponudu planinskog, ruralnog i primorskog turizma, koristeći prednosti zdrave hrane, čiste izvorske vode i bogatih šumskih predjela.
- U oblasti poljoprivrede će na dugoročno održiv način koristiti raspoložive prirodne resurse, uz strogu zaštitu obradivog poljoprivrednog zemljišta i stimulativne mjere za očuvanje i aktiviranje nekorišćenog poljoprivrednog zemljišta, u cilju podrške ruralnom razvoju.
- U oblasti šumarstva obezbjediće unapređenje i očuvanje šumskog potencijala i održivo gazdovanje šumama.

Razvoj infrastrukture

- Crna Gora će razvojem energetike i energetske infrastrukture obezbijediti veći udio energije iz obnovljivih izvora i time omogućiti energetsku efikasnost, što će pozitivno uticati na ekonomiju i podizanje kvaliteta života u urbanim i ruralnim područjima i doprinjeti i smanjenu emisije gasova sa „efektom staklene bašte“.
- Intenzivnijim razvojem svih vidova saobraćaja, obezbijediće se veća mobilnost stanovništva i dostupnost svih regiona i njihovih lokalnih centara i brži i kvalitetniji razvoj u sva tri regiona i povezivanje sa panevropskim koridorima.
- U oblasti komunalne infrastrukture, uložiće dodatne napore u osiguravanju vodosnabdijevanja stanovništva i privrede higijenski kvalitetnom vodom, a prečišćavanjem otpadnih voda i kvalitetnim upravljanjem otpadom obezbijediće zdravu životnu sredinu.
- U oblasti upravljanja otpadom na kopnu i moru, obezbjediće sistem u skladu sa savremenim standardima, generisanjem otpada i smanjenjem i isključivanjem negativnih uticaja na životnu sredinu.

Održiv ekološki razvoj

- Crna Gora će u narednom periodu slijediti Ustavnu obavezu i status ekološke države u kojoj treba da bude ostvaren sklad tradicionalnog načina života čovjeka i njegovog prirodnog okruženja.
- Čuvaće i unapređivati životnu sredinu vodu, vazduh i zemljište i vrijednosti biodiverziteta kopna i mora, prihvatljivim načinom korišćenja i sačuvati za generacije koje dolaze.
- Obezbijediće saniranje ekoloških problema, smanjenje uticaja na klimatske promjene i na principima “zelene ekonomije”, kvalitativno poboljšati rezultate u svim ekonomskim sektorima.

Zaštita prirodnih i kulturnih vrijednosti

- Obezbjediće očuvanost vrijednih prirodnih predjela, kroz odgovorno vrjednovanje i sklad određenih funkcija u prostoru sa prirodnim okruženjem, posebno u oblasti urbanog i ruralnog razvoja, izgradnje objekata i infarstrukture.
- Unaprijediće očuvanje kulturnih vrijednosti i promovisati ih u cilju turističkog i kulturnog razvoja u državi.
- Očuvanje kulturne baštine, predjela i arheoloških lokaliteta mora se planirati na cjelokupnoj teritoriji Crne Gore;
- Obezbjediće očuvanje kulturne baštine, predjela i arheoloških lokaliteta u uskom obalnom pojasu i području mora.
- Primjenom integralnog upravljanja obalnim područjem ostvaritće održivo korišćenje, namjenu i zaštitu područja uskog obalnog pojasa i mora Crne Gore,
- Obezbjediće uravnoteženi razvoj „plave ekonomije“ kroz raspored aktivnosti kao što su turistička ponuda, ribolov i marikultura, pomorski saobraćaj, kontrolisana eksploatacija mineralnih sirovina, regulisanje plovnih puteva i nautičke i ribarske infrastrukture.

Upravljanje rizicima

- U cilju postizanja zemljotresne sigurnosti, institucionalno će se koordisati i usmjeravati implementacija obavezujućih smjernica i mjera u oblasti zaštite od seizmičkog rizika i to u planiranju na detaljnijem planskom nivou, kao i pri projektovanju i izgradnji objekata, čime će se obezbjedni otpornost države na ovaj izraženi rizik.
- Potencira se re-validacija koncepata zasnovanih u post-zemljotresnom projektu UNDP/UNCHS/UNDRO Project YUG/79/104 Prostorni plan Republike i generalni urbanistički planovi opštinskih centara Crne Gore (1981-1986), kojim je Crma Gora napravila pionirski iskorak u smanjenju seizmičkog rizika kroz prostorno i urbanističko planiranje.
- Primjena integrativnih načina smanjenja seizmičkog rizika proširuje se na opšte smanjenje rizika od katastrofa. Pored prostorno-urbanističkog planiranja, jačaće se i drugi integrativni aspekati smanjenja rizika: utvrđivanje rizika i njegovog prihvatljivog nivoa, projektovanje seizmički sigurnih konstrukcija, jačanje zakonskog okvira i administrativnih kapaciteta, jačanje pripremljenosti i primjena integrisanih informacionih podataka o prostoru i izgrađenoj sredini i opšta sigurnost za život stanovništva i sigurno ulaganje u ekonomiju.

Institucijalna organizovanost i odgovornost

- Prepoznavanjem slabosti i ograničenja u svim oblastima djelovanja, sa nivoa institucija pristupiće se odgovorno njihovom rješavanju.
- Nakon donošenja plana, institucionalno će pratiti implementaciju svih usvojenih planskih ciljeva i u skladu sa zakonskim rješenjima obezbjediti realizaciju plana.
- Crna Gora će slijediti savremene evropske principe, sa ciljem da postane ekonomki prosperitetna, ekološki čista, ambijentalno privlačna država za život i nova investiciona ulaganja.

Ostvarenje vizije razvoja Crne Gore predviđa se scenarijem održivog (izbalansiranog) razvoja koji je u procesu izrade plana prihvaćen i koji je prostorno, ekonomski i ekološki prihvatljiv. Predviđa intenzivni razvoj na temelju politike “zelene ekonomije”, uz poštovanje nacionalnih i međunarodnih standarda u svim oblastima.

Održivi razvoj integriše ekonomske, društvene i ekološke ciljeve u pravcu ostvarivanja održivog rasta i diverzifikovane privrede, sposobne da se prilagodi izazovima koje nameće globalna ekonomija. Omogućeno je ulaganje u različte sfere privrede kao što su turizam, poljoprivreda, marikultura i ribarstvo, šumarstvo, prehrambena proizvodnja, građevinarstvo, trgovina, pomorska privreda i uslužnie djelatnosti.

Ovaj koncept razvoja podrazumjeva visoku ekološku svijest i obavezuje na praćenje sprovođenja politike prostornog razvoja na način da se postigne balans između razvoja i zaštite, uz sprovođenje mjera za ublažavanje negativnih uticaje na životnu sredinu. Primjeren je zemljama kojima je neophodan intenzivan privredni rast i razvoj, povećanje stope zaposlenosti, korišćenje vlastitih konkurentskih prednosti u svim regionima i područjima i stvaranje dodane vrijednosti, **uz izraženu kontrolu nad svim procesima koji imaju uticaje na prostor**. Podrazumjeva tehnološke inovacije i konkurentsku borbu na globalnom tržištu. Pri ovakvom konceptu razvoja podstiče se koncentracija privrede i društvenih djelatnosti, razvoj grana privrede koje imaju potencijale za razvoj, a nedovoljno su iskorišćeni. Zahtjeva podsticanje preduzetničkih kapaciteta i udruživanje proizvodno uslužnih klastera. Rast privrede se bazira na primjeni evropskih (globalnih), standarda, što zahtjeva smanjenje uticaja na klimatske promjene i prilagođavanje promjenama.

U svojoj realizaciji i ciljevima ka ostvarenju planske vizije, zahtjeva **intenzivnu komunikaciju i saradnju državnog i lokalnog nivoa, saradnju između resornih Ministarstava i institucija i stručnu posvećenost svih aktera u realizaciji sektorskih politika razvoja i ukupne politike prostornog razvoja države**.

Prva faza u ostvarivanju ovog scenarija razvoja predstavlja period pokretanja ključnih razvojnih projekata i stvaranje infrastrukturnih preduslova za razvoj i ekonomski rast na osnovu sopstvenih resursa i podrške od strane Evropskih fondova, a nakon ostvarivanja konkurentnog razvoja i ulaska u EU, očekuje se da se dalji razvoj Crne Gore odvija ka ispunjenju svih postavljenih planskih ciljeva u planskom periodu.

1.3. OPŠTI PRINCIPI I CILJEVI – (PRIORITETI I STRATEŠKA USMJERENJA PROSTORNOG RAZVOJA CRNE GORE)

Cilj 1. Ublažavanje regionalnih nejednakosti u ekonomskom i društvenom razvoju - ravnomjerni regionalni razvoj

Potreban je podsticaj za ekonomski i društveni razvoj svih lokalnih zajednica na osnovu sopstvenih razvojnih potencijala i rješavanje ograničenja razvoja. Da bi se to postiglo potrebno je:

- Korišćenje regionalnih i lokalnih potencijala i prednosti u razvoju i veća integracija crnogorskog prostora u oblasti privrede i usluga.
- Razvoj i unapređenje međuregionalne i međuopštinske saobraćajne povezanosti i ukupne infratrukturne opremljenosti u Sjevernom regionu i zapadnom dijelu Središnjeg regiona;
- Unapređenje i razvoj društvenih i uslužnih djelatnosti, posebno u Sjevernom regionu;
- Podsticanje međuopštinske saradnje u oblastima privrednih djelatnosti i kulture;
- Korišćenje podsticajnih mjera za razvoj Sjevernog regiona i manje razvijenih područja svih regiona;
- Koordinacija odluka na državnom i lokalnom nivou odlučivanja, međusektorsko usklađivanje i usaglašavanje sa zahtjevim regionalnog i lokalnog razvoja;

Cilj 2. Unapređenje kvaliteta života u svim dijelovima Crne Gore

- Obezbjeđenje potrebnog nivoa kvaliteta života razvojem privrednih i društvenih djelatnosti u manje razvijenim lokalnim zajednicama; razvoj lokalnog saobraćaja i komunalne infrastrukture, posebno u područjima u kojima su prisutni negativni demografski trendovi; obezbjeđivanje osnovnih usluga za stanovništvo u ruralnim područjima;
- Podsticanje razvoja područja sa sličnim razvojnim mogućnostima (ruralna područja, obalna, planinska, prigranična, zaštićena ili ugrožena područja, šira područja urbanih naselja);
- Razvoj manje razvjenih područja se može podsticati: obezbjeđivanjem planske upotrebe prostora, opremanjem postojećeg i planiranog građevinskog zemljišta, izgradnjom vodovoda, kanalizacije i sistema za prečišćavanje otpadnih voda; integrisanim sistemom upravljanja otpadom; zaštitom prirode i predjela i stvaranjem uslova za razvoj turizma, poljoprivrede i dgrugih privrednih grana, u skladu sa potencijalima i ograničenjima.

Cilj 3. Razvoj urbanih i ruralnih područja u skladu sa potencijalima i ograničenjim

- Sprovođenje politike integralnog urbanog i ruralnog razvoja i unapređenje urbano ruralnih veza u prostoru. Elementi politike održivog urbanog i ruralnog razvoja su:
- Racionalna upotreba prostora i usklađivanje prostornog razvoja sa prirodnim potencijalima i ograničenjima i usmjeravanje širenja urbanih područja;
- Poštovanje režima korišćenja prostora i pogodnosti terena za izgradnju, posebno u kontekstu seizmičkog rizika i prilagođavanja klimatskim promjenama;
- Očuvanje prostornog identiteta i definisanje uslova i režima korišćenja prostora;
- Obezbjeđivanje racionalne upotrebe prostora i sigurnosti stanovništva kontrolom planskih postupaka i usklađivanjem sektorskih politika koie u realizaciji imaju uticaj na prostor;
- Rješavanje statusa nelagalno izgrađenih objekata i sprječavanje nelegalne izgradnje.

Cilj 4. Racionalno korišćenje prostora i prirodnih resursa

- Definisanje prihvatljivih planskih okvira na detaljnom planskom nivou, kako bi se racionalno koristilo zemljište i definisala buduća namjena i korišćenje prostora;
- Ograničavanje proširivanja građevinskog područja na racionalnu mjeru i preusmjeravanje građevinskih područja u cilju rasterećivanja gusto izgrađenih zona.
- Podsticanje korišćenja obnovljivih izvora energije, gdje je to prostorno i sa aspekta zaštite prihvatljivo.
- Spriječavanje prenamjene poljoprivrednoig zemljišta i održavanje prozvodnog potencijala poljoprivrednog zemljišta,
- Usklađivanje namjene zemljišta sa kategorizacijom zemljišta, uz ažuriranje podataka o zemljištu, na nivou nadležnih institucija,
- Kontrola širenja i plansko širenje urbanih područja,
- Uravnotežena eksploatacija mineralnih sirovina, uz primjenu propisanih mjera prostorne i ekološke zaštite;
- Ravnomjeran raspored djelatnosti u skladu sa mogućnostima vodosnabdijevanja,

- Održivi razvoj obalnog područja primjenom principa integralnog upravljanja obalnim područjem uz rješavanje brojnih problema i konflikata u razvoju, plansko usmjeravanja namjena mora i bolja valorizacija prirodnih resursa.

Cilj 5. Integracija Crne Gore u EU

Strateško spoljno političko i razvojno opredjeljenje Crne Gore je dinamičan proces Evropskih integracija i usvajanje evropskih standarda u svim oblastima razvoja. Zato se sve razvojne strategije i politika uređenja prostora usklađuju sa principima i standardima Evropske unije, preuzimanjem i učinkovitim sprovođenjem evropske pravne tekovine (Acquis Communitaire). Koheziona politika Evropske unije, koja povezuje strukturne i investicione fondove sa razvojnim ciljevima Unije, podrazumijeva sagledavanje regionalnih potencijala, isticanje posebnosti i prednosti u bogatstvu svakog regiona, a sa druge strane neophodnu integraciju prostora. Integracija Crne Gore u EU podrazumjeva:

- Širenje međunarodne ekonomske i druge razmjene na osnovu porasta izvoza i kontrolisanog uvoza,
- nastavak tranzicijskih reformi i uključivanje Crne Gore u evropske tokove integracije, posebno u dijelu institucionalne podrške u razvoju infrastrukture, poljoprivrede, obrazovanja i dr.,
- usklađenost sa ciljevima evropske razvojne politike kojom se teži „ekonomskoj, društvenoj i teritorijalnoj koheziji“, pri čemu planska sektorska opredjeljenja treba da odgovaraju aktuelnim potrebama stanovništva, pozitivnim promjenama i budućim održivim trendovima.

Cilj 6. Razvoj međunarodne i prekogranične saradnje

Za Crnu Goru je od važnosti uspostavljanje intenzivne međunarodne i prekogranične saradnje u oblastima ekonomskog razvoja, saobraćajnog povezivanja, razvoja elektroenergetskog sistema, razvoja turizma, zaštite prirode i kulturnog nasljeđa i kontrole zaštite životne sredine. To podrazumjeva:

- Institucionalnu prekograničnu saradnju i implementiranje međunarodnih Konvencija, Protokola i standarda u oblasti zaštite životne sredine i promocije kulture.
- Saradnju sa državama u okruženju u oblastima ekonomskog i društvenog razvoja, razmatranje ključnih infrastrukturnih koridora u saobraćaju i energetici i međusobnu konekciju koridora.

Cilj 7. Implementacija strateških i zakonskih rješenja u prostorno plansku dokumentaciju

Neophodni uslovi za sprovođenje PPCG-2040 su uspostavljanje usaglašenosti strategija razvoja u svim oblastima, sa strateškim ciljevima i oprdjeljenjima PPCG-2040. To zahtjeva ažuriranje Strategija razvoja po pojedinim oblastima i donošenje nedostajućih strategija, ili strategija kojima je rok važenja pri isteku. Osim toga je važno zakonsko obezbjeđenje uslova za realizaciju plana, prije svega *Zakona o planiranju prostora*, *Zakona o izgradnji objekata*, *Zakona o legalizaciji objakata*, ali i svih zakona koji se odnose na druge oblasti koje imaju uticaja na prostor.

- Usaglašavanje sektorskih strategija razvoja i stvaranje jedinstvenog i harmoničnog razvojnog okvira kroz sistem institucija i zakonske regulative,
- Implementacija i unapređenje zakonskih rješenja sektorskih politika kao i međunarodnih Konvencija i Protokola koji se odnose na prostorni razvoj, koje je Crna Gora potpisala i usvojila.
- Omogućavanje demokratskog dijaloga i društvene komunikacije, participacija u donošenju odluka i usvajanje kompromisa kao modela u rješavanju razvojnih konflikata;
- Izgradnja institucionalnih kapaciteta i Institucionalno praćenje realizacije plana i izvještavanje.

1.4. SPECIFIČNI - SEKTORSKI CILJEVI RAZVOJA

Privredni i ekonomski razvoj – U oblasti privrede, podsticati razvoj svih grana privrede na sopstvenim resursima i pogodnostima područja na kojima se lociraju privredne aktivnosti; težiti konkurentnosti zasnovanoj na znanju, inovacijama i usvajanju evropske ekonomske politike, u skladu su sa principima otvorene tržšne ekonomije i slobodne konkurencije.

Posebni dugoročni ciljevi i ukupna ekonomska politika na dugi rok treba da budu bazirani na velikim infrastrukturnim projektima, posebno u oblastima energetika, saobraćaj, turizam i poljoprivreda; prepoznati nove ekonomske inicijative koje se temelje na zelenoj ekonomiji, energetskoj efikasnosti i prilagođavanju privrednih aktivnosti na na klimatske promjene; unaprijediti privredni i poslovni ambijent za dinamičniji ekonomski razvoj države; obeybjediti porast učešća investicija u BDP-u; jačati privatno preduzetništvo i saradnju javnog i privatnog sektora.

Industrija i rudarstvo - U kreiranju politike razvoja uvažavati principe i preporuke industrijske politike EU. U svim regionima je važno da se u razvoju industrijskih i rudarskih kapaciteta obezbjedi usklađenost razvojnih potreba sa načelima i kriterijumima ekološke i prostorne zaštite, uz isključivanje rizika po zdravlje stanovništva i zagađenje životne sredine; područja mineralnih sirovina, od strateške važnosti za ekonomski razvoj Crne Gore, treba zaštititi i očuvati ležišta od drugih namjena u prostoru; eksploatacija mineralnih sirovina mora biti kontrolisana, uz poštovanje propisanih mjera zaštite u toku i nakon eksploatacije;

Poljoprivreda – U oblasti poljoprivrede upravljati poljoprivrednim resursima na dugoročno održiv način, uz maksimalno očuvanje životne sredine i postizanje ciljeva zelenog odgovora shodno EU agendi; jačanje konkurentnosti u poljoprivrednoj proizvodnji i unapređenje životnog standarda seoskog stanovništva; zaustavljanje trenda smanjenja broja stanovnika ruralnog područja.

Šumarstvo - Razvoj i održivo upravljanja šumama, poštujući princip polifunkcionalnosti šumskih ekosistema; očuvanje i jačanje kapaciteta šuma za prilagođavanje i otpornost klimatskim promjenama; uvećanje površine zaštićenih šuma i predjela; podsticanje održivosti i konkurentnosti industrija koje se temelje na šumama, bioenergiji i „zelenoj-cirkularnoj ekonomiji".

Turizam - Razvoj svih vidova turizma, korišćenjem prednosti i potencijala svih regiona, sa fokusom na visok kvalitet turističke ponude Primorskog regiona, podsticanje razvoja turizma u Sjevernom i dijelom Središnjem regionu, posebno u ruralnom, agro, eko i zdravstvenom vidu turizma. Produženje turističke sezone i težnja ka cjelogodišnjoj turističkoj ponudi; promocija različitih vidova turističke ponude u skladu sa međunarodnim standardima, kako bi Crna Gora postala visokokvalitetna turistička destinacija sa raznovrsnim vidovima turističke ponude; povezivanje turističkog sektora sa ostalim sektorima, kao što su poljoprivreda i usluge; pri razvoju turizma težiti očuvanju i korišćenju prirodnih i kulturnih vrijednosti i poštovanju pravila i ograničenja izgradnje u skladu sa kapacitetom i karakteristikama turističkih lokacija.

Pomorska privreda - Povećanje doprinosa pomorske privrede i pomorskog saobraćaja i korišćenje prednosti položaja Crne Gore na Mediteranu; unapređenje lučkih kapaciteta i infrastrukture za pomorski saobraćaj; revitalizacija i unapređenje crnogorske flote.

Društveni razvoj - Unapređenje svih segmenata društvenih djelatnosti i formiranje društvenih usluga na cijeloj teritoriji Crne Gore u skladu sa nacionalnim normativima i standardima evropskih zemalja; podržavanje politike demokratizacije društva i zaštite ljudskih prava; uspostavljanje mreže škola u skladu sa potrebama na osnovu demografskih struktura i regionalnog razvoja, uz sagledavanje očekivanih demografskih promjena; u oblasti nauke stvaranje novih institucionalnih sporazuma i uslova za istraživanje i razvoj; stvaranje i unapređenje uslova za razvoj kulturnih aktivnosti i usluga; razvoj objekata za fizičku kulturu, za razvoj profesionalnog i rekreativnog sporta; uspostavljanje optimalne mreža zdravstvenih usluga u skladu sa potrebama stanovništva u svim regionima i opštinama, posebno osnovne zdravstvene zaštite u udaljenim područjima od opštinskih centara; unapređenje sistema mobilne zaštite za starije u udaljeno oblastima od centara zdravstvene zaštite; u oblasti socijalne i dječje zaštite primjena zaštite prema standardima utvrđenim u EU; dostizanje višeg stepena socijalne sigurnosti neobezbjeđenih osoba i ranjivih kategorija društva; razvoj preventivne socijalne zaštite za ispunjenje minimalnih životnih potreba.

Saobraćaj – Unapređenje dostupnosti svih područja na teritoriji države razvojem svih vidova saobraćaja u cilju dostizanja bolje međuopštinske i regionalne povezanosti; povezivanje sa regionom i evropskim koridorima cjelovitom transportnom mrežom; unapređenje svih vidova saobraćaja i povezivanje u jedinstven sistem; razvoj mreže autoputeva, brzih saobraćajnica, magistralnih i regionalnih puteva; poboljšanje bezbjednosti i efikasnosti saobraćajnog sistema sanacijom, održavanjem saobraćajnica, modernizacijom i rekonstrukcijom; razvoj lokalnih puteva čime će se obezbjediti dobra pristupačnost ruralnim naseljima, turističkim i poljoprivrednim kompleksima, Nacionalnim Parkovim i drugim zaštićenim područjima; uspostavljanje mreže pješačkih i biciklističkih staza, unapređenje panoramskih i turističkih puteva i starih Austrougarskih puteva; planiranje i izgradnja zaobilaznica urbanih naselja, kako bi se smanjio negativan uticaj na životnu sredinu i obezbjedio brži tranzit; unapređenje i formiranje nove željezničke mreže, međunarodnih i sportskih aerodroma, obezbjeđivanje adekvatnih lučkih kapaciteta i pomorskih usluga u cilju povećanja pomorskog-obalnog prometa i međunarodnog pomorskog saobraćaja, prioritetno razvoj luke Bar; formiranje i unapređenje jezerskog i rječnog saobraćaja.

Energetika - Ključni ciljevi su stvaranje stabilnog energetskog sistema i energetska nezavisnost; povećanje učešća obnovljivih izvora energije, primjena inovacija i smanjenje uicaja na životnu sredinu; razvoj energetike i elektroenergetske infrastrukture do nivoa postizanja sigurnosti snabdijevanja energijom, razvoj konkurentnog tržišta energije i održivog energetskog razvoja u državi; slijediti opredjeljenje države za smanjenje uticaja štetnih gasova – dekarbonizacija i podsticanje korišćenja obnovljivih izvora energije iz hidropotencijala, energije sunca i vjetra, biomase i drugih; izbjegavanje konflikata sa drugim namjenama u prostoru i zaštitom životne sredine; povećanje energetske efikasnosti u svim segmentima korišćenja energije; dodatno povezivanje elektroenergetskog sistema Crne Gore sa sistemima država u okruženju.

Vodoprivreda - Primarni cij je snabdijevanje vodom cjelokupnog stanovništva urbanih i ruralnih područja i zaštita kvaliteta površinskih i podzemnih voda; Ističe se značaj strategije upravljanja vodama i strogo poštovanje u detaljnijoj planskoj dokumentaciji, čime će se obezbjediti da sve vodoprivredne oblasti: korišćenje voda, zaštita voda i zaštita od voda budu podrška planiranom održivom razvoju; izgraditi nedostajuću hidrotehničku infrastrukturu; obezbjediti adekvatan tretman otpadnih voda, evakuaciju atmosferskih voda iz urbanih naselja; izgraditi postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda;

Elektronska komunikaciona infrastruktura – Obezbjediti razvoj u skladu sa zahtjevima savremenog digitalnog društva; pri izradi detaljnih planova posebnu pažnju treba obratiti na planiranje i izgradnju elektrokomunikacione infrastrukture duž novih planiranih saobraćajnica; obezbjediti pouzdano funkcionisanje unutar države i povezivanje sa međunarodnim mrežama elektrokomunikacionog saobraćaja.

Upravljanje otpadom – Obezbjediti razvoj sistema organizovanog integrisanog upravljanja otpadom u skladu sa nacionalnim i evropskim standardima; primarno izvršiti uklanjanje neregulisanih odlagališta u svim opštinama; rješiti ključne kritične tačake u područjima izraženih konflikata i narušene ravnoteže prirodne sredine; smanjenjiti količinu otpada, organizovati adekvatno zbrinjavanje svih kategorija otpada i reciklažu; preduzeti mjere za rješavanje otpada na moru i sprječiti dalje zagađenje morske sredine.

Zaštita od seizmičkog rizika i drugih nepogoda – Posebno važan cilj i zadatak u planskom periodu predstavlja donošenje integralne politike djelovanja države u cilju smanjenja rizika od zemljotresa i Identifikovanje elemenata seizmičkog rizika, utvrđivanje povrjedljivosti, kontrola rizika u procesu detaljnog planiranja prostora, izgradnje i upotrebe objekata; neophodno je postizanje otpornosti države i sigurnosti stanovništva sa aspekta zaštite od seizmičkog rizika i odbrane zemlje od svih prirodnih katastrofa, do nivoa prihvatljive otpornosti, kao preduslov budućeg razvoja.

Namjena prostora (površina) - U PPCG-2040 je definisana opšta namjena površina[2] i korišćenja zemljišta, koja se na detaljnom planskom nivou definiše detaljnim namjenama površina u prostoru. U skladu sa domaćom i međunarodnom regulativom, kao i praksom u oblasti planiranja, osim namjene kopna planirana je opšta namjena mora i obale, posebno sa aspekta njegove integralne zaštite. Na detaljnom planskom nivou je potrebno sagledati interakcije kopna i mora koje se ogledaju u prirodnim procesima i ljudskim aktivnostima, a generišu intervencije i uslovljavaju posebne namjene i režime korišćenja obalnog prostora. Namjena, korišćenje i očuvanje obalnog područja Crne Gore koje je od posebnog interesa, u svim planovima će se definisati kroz integralno upravljanje i poštovanje režima korišćenja i zaštite prostora.

Razvoj strukture naselja - Održiva organizacija prostora zahtjeva uravnoteženu i razvijenu mrežu i strukturu naselja i ravnomjeran raspored stanovništva u regionima u skladu sa raspoloživim prostorom i prirodnim potencijalima; potrebno je uspostavljanje policentričnog modela razvoja i obezbjeđivanje odgovarajućih funkcija u skladu sa rangom naselja.

Održiv urbani razvoj - U razvoju urbanih naselja se ističe potreba racionalnog planiranja građevinskih područja, u skladu sa potencijalima i kapacitetima prostora; funkcionalno definisanje planskih zona i odgovarajućih parametara za izgradnju; urbana sanacija područja nelegalne gradnje; obezbjeđivanje komunalne opremljenosti urbanih i ruralnih naselja, plansko definisanje smjernica za odgovarajuće arhitektonske forme pri realizaciji; sprovođenje Javnih konkursa za sve javne prostore i objekte od opšteg značaja; zakonsko i plansko sprovođenje procesa legalizacije objekata; primjena standarda i uspostavljanje kontrole u izgradnji objekata i infrastrukture; revizija detaljne planske dokumentacije u skladu sa planovima višeg ranga.

Razvoj i očuvanje ruralnih područja - podsticanje ruralnog razvoja u oblasti turizma i poljoprivrede; unapređenje infrastrukturne opremljenosti sela i unapređenje urbano-ruralnih relacija.

Zemljišna politika - Primjena mjera za i uspostavljanje balansa između prava vlasnika zemljišta i javnog interesa; unapređenje regulacionog, planskog i poreskog okvira za kvalitetno vođenje zemljišne politike.

Stanovanje - Preduzeti mjere stambene politike u pravcu povećanja socijalne, ekonomske i ekološke održivosti, definisati finansijske mehanizame za ostvarivanje javnog interesa u stambenom sektoru i izvršiti usaglašavanje sa EU propisima, posebno u dijelu ekološki održivih rješenja, energetski efikasnih objekata i stvaranja humanijih uslova stanovanja.

Stanovništvo - Zaustavljanje negativnih demografskih trendova i jačanje demografskog kapaciteta države kao najvažnijeg razvojnog resursa.

Zaštita prirodne i kulturne baštine - Sistemsko unapređenje integralne zaštite prirodnog i kulturnog naslijeđa kopna i mora i valorizacija prirodnih i kulturnih vrijednosti; očuvanje i unapređenje kulturnog, etničkog, vjerskog, rodnog i dr. identiteta, zaštita i unapređenje predjela, poštovanje režima zaštite prostora i životne sredine; podsticanje očuvanja biodiverziteta i uključivanje u upravljanje prirodnim resursima, zaštita i ustanovljavanje novih zaštićenih područja, posebno vrijednih i osjetljivih zona; očuvanje ekosistema u skladu sa nacionalnom i međunarodnm regulativom.

[2] Prema *Pravilniku o bližem sadržaju i formi planskog dokumenta*

2. KONCEPT ORGANIZACIJE, UREĐENJA I KORIŠĆENJA PROSTORA SA MREŽOM NASELJA

2.1. OPŠTA STRUKTURA I STRATEGIJA URAVNOTEŽENOG PROSTORNOG RAZVOJA

Regionalna podjela - Regionalna podjela Crne Gore je definisana na osnovu geografskih karakteristika, razmještaja prirodnoh uslova za razvoj, formiranih funkcionalnih veza naselja i ostvarene privredne strukture. U okviru regiona, izražena je lokalna specifičnost, koja utiče na način planiranja i korišćenja prostora. Iako termin „region" ne odgovara zahtjevima administrativnih i statističkih kriterijuma, termin se primjenjuje da bi se strukturirao prostorni razvoj Crne Gore, u skladu sa prirodnim karakteristikama, potencijalima i ograničenjima razvoja. Opšta struktura i stratefgija uravnoteženog prostornog razvoja bazira se na regionalizaciji razvojnih perspektiva, ali i na homogenizaciji i većoj integraciji regiona u odnosu na prethodni period. Na osnovu položaja u Crnoj Gori i izražene prirodne homogenosti, definisana su tri regiona: *Primorski*, *Središnji* i *Sjeverni* region.

Primorski region obuhvata razvojne zone Bokokotorskog zaliva, centralnog i južnog primorja. Karakteriše ga relativno gusta naseljenost, veća zastupljenost tercijernih djelatnosti u privredi i značajno viši BDP po stanovniku u odnosu na Središnji i Sjeverni region. Većina djelatnosti se obavlja u uskom obalnom pojasu, koji je pod izraženim pritiskom izgradnje i zahtjeva pažljivo prostorno-plansko usmjeravanje. Razvoj naselja duž obale pokazuje tendenciju formiranja konurbacije, što nosi rizik ugrožavanja vrijednih prostornih resursa.

Ključni ciljevi razvoja ovog regiona su: kontrola i usmjeravanje urbanog rasta, podizanje nivoa komunalne opremljenosti u urbanim naseljima, plansko usmjeravanje i namjena periurbanih i ruralnih područja. U urbanim područjima u kojima je narušena prostorna i urbana struktura, neophodna je veća kontrola izgradnje i urbana sanacija. Od posebne važnosti je sprovođenje integralnog upravljanja obalnim područjem i usklađivanje razvoja sa pravilima smjernicama i režimima zaštite uže zone obalnog područja, posebno zone Morskog dobra. (U širem obalnom pojasu van naselja, 1 km od obalne linije i užem obalnom pojasu 100 m od obalne linije definisani su režimi namjene i korišćenja prostora planom za obalno područje Crne Gore *Nacionalnom strategijom za upravljanje obalnim područjem*).[3]

U ruralnom zaleđu Primorskog regiona, neophodno je podsticanje razvoja i obnova seoskih naselja, u skladu sa definisanim pravilima i planskim parametrima na detaljnijem planskom nivou.

Ključno razvojno pitanje za rješavanje u Primorskom regionu je adekvatno saobraćajno rješenje izgradnjom odgovarajuće saobraćajnice i izgradnjom obilaznica primorskih gradova. Uski **obalni pojas** predstavlja područje posebnih vrijednosti, ujedno i najatraktivnije područje, pa stoga i kriterijumi javnog interesa moraju imati prioritet u planiranju daljeg razvoja. U zoni užeg obalnog pojasa potrebno je:

- Obezbjediti integralni pristup u korišćenju i očuvanju obalnog podgučja Crne Gore,
- Obezbijediti slobodan pristup obali kao prirodnom dobru, javno korišćenje i javni interes u korišćenju morskog dobra; očuvati prirodne plaže i autohtonu vegetaciju;
- Područje Morskog dobra koristiti u skladu sa javnim interesom i zaštititi od devastacije i gradnje pojedinačnih objekata ili više objekata, osim objekata koji su funkcionalno povezani sa morem ili morskom obalom i objekata od javnog interesa, infrastrukturnih objekata i objekata koji zahtijevaju smještaj na obali kao što su brodogradilišta, luke i sl.
- Luke nautičkog turizma planirati u naseljima i izdvojenim građevinskim područjima izvan naselja, u skladu sa prirodnim uslovima i zaštitom životne sredine,
- Očuvati specifične obalne ekosisteme, koristiti prirodna i kulturna dobra u skladu sa zaštitom.
- Na prostoru 100 m od obalne linije, van naselja u kojima postoji izgradnja obezbjediti odmak pri planiranju građevinskih područja na detaljnijem planskom nivou.
- Na prostoru van naselja kontrolisati prekomjernu izgradnju objekata za stanovanje.

Središnji region obuhvata zone Zetske i Bjelopavlićke ravnice, Nikšićkog i Cetinjskog polja, u nizijskom prostoru Crne Gore, koji je okružen karstnim površima. U ovom regionu su smješteni najvažniji administrativni, privredni, obrazovni, uslužni i zdravstveni centri, kulturne i druge tercijarne djelatnosti.

Prostorne strukture i uslovi u ovom regionu zahtjevaju razvoj privrede i očuvanje vrijednog poljoprivrednog zemljišta, unapređenje saobraćajne i ostale infrastrukture, omogućavanje razvoja industrije, turizma, podsticanje razvoja poljoprivrede uz očuvanje poljoprivrednih površina i podizanje administtrativnih, zdravstvenih, obrazovnih i kulturnih funkcija na viši nivo.

Potrebno je unapređenje razvoja Prijestonice Cetinje i Glavnog grada Podgorice, razvoj grada Nikšića kao značajnog industrijskog, obrazovnog i turističkog centra u regionu. Ističe se potreba rješavanja depopulacije u sjeverozapadnom dijelu Središnjeg regiona, rješavanje bezvodnosti u karstnom dijelu regiona i obezbjeđivanje

[3] Režimi korišćenja su definisani u PPPN za obalno područje Crne Gore i Nacionalnoj strategiji za integralno upravljanje obalnim područjem.

bolje saobraćajne i ostale infrastrukture. Naglašava se i potreba rješavanja evidentiranih ekoloških problema, kao što je eksploatacija pijeska iz korita rijeke Morače i dr.

Sjeverni region obuhvata razvojne zone u dolinama Lima, Tare i Ćehotine, Pive i Ibra, u kontaktu sa planinskim područjem. U privrednom smislu je orjentisan na poljoprivredu i šumarstvo. Koncentracija stanovništva je ostvarena u urbanim centrima koji su formirani u dolinama rijeka. Bruto društveni proizvod je manji u odnosu na druga dva regiona. Nekoliko decenija je izražen proces depopulacije, što zahtjev koordinirane planske mjere za zaustavljanje tog trenda. Razvoj Sjevernog regiona u planskom periodu zahtjeva bolju saobraćajnu povezanost i stimulisanje privrednog i društvenog razvoja, aktiviranjem potencijala u turizmu, poljoprivredi i drugim proizvodnim oblastima i obezbjeđivanje višeg nivoa društvenih i uslužnih djelatnosti. U ovom regionu je potreban razvoj poljoprivrede, posebno proizvodnje i industrije, razvoj obnovljivih izvora energije, održivo gazdovanje u šumarstvu i veća kontrola eksploatacije šuma i mineralnih sirovina. Potrebno je obezbjediti viši standard društvenih djelatnosti i usluga, koji će privući investicije u ovom regionu i zaustaviti negativan demografski trend. Neophodna je intenzivna zaštita prostora i rješavanje evidentiranih ekoloških problema, posebno u području opštine Pljevlja.

2.2. RAZVOJNI - SAOBRAĆAJNI KORIDORI

Za prostornu organizaciju Crne Gore, dominantno je važna postojeća i buduća mreža saobraćajnica. Planski razvojni koridori: istočni, zapadni, primorski, centralni - središnji i sjeverni, koncentrišu saobraćajne pravce kojima će se obezbjediti uslovi za ekonomski i društveni razvoj. Uslovljeni su geografskom strukturom prostora i predviđaju razvoj saobraćaja i drugih namjena u prostoru. Svi opštinski centri se na taj način integrišu i omogućava se ravnomjerniji regionalni razvoj, po principima funkcionalne specijalizacije i razvoja policentričnog modela mreže naselja.

U prethodnom periodu je realizovan dio autoputa Bar Boljare, kao dio istočnog razvojnog koridora. Unaprijeđen je saobraćaj u zapadnom dijelu Crne Gore saobraćajnicom od Boke Kotorske do Žabljaka i rekonstrukcijom magistralne saobraćajnice od Pljevalja do granice sa Srbijom (Ranče), kao dio zapadnog koridora. U odnosu na PPCG - 2020, uz prethodno predložene razvojne i saobraćajne koridore, planira se i **sjeverni razvojni koridor**, kojim se ističe potreba intenzivnijeg saobraćajnog povezivanja opština Sjevernog regiona, što treba da doprinese boljoj saobraćajnoj povezanosti sa Središnjim i Primorskim regionom, intenziviranju razvoja i zaustavljanju negativnih demografskih i privrednih trendova. Razvojni koridori i saobraćajni pravci su:

Istočni razvojni koridor: ***Autoput Bar - Podgorica - Mateševo - Andrijevica - Berane - Boljare, sa sekundarnim vezama Kolašin - Mojkovac - Bijelo Polje; veze prema područjima Plava i Gusinja do granice sa Albanijom (Grnčar); Petnjice i Rožaja. (Andrijevica - Plav - Gusinje (Grnčar); Andrijevica-granica sa Kosovom; Berane - Rožaje i Berane - Petnjica)***. Ovaj koridor podržava razvoj istočnog dijela Crne Gore od Bara do granice sa Srbijom, uključuje opštinske centre Podgoricu, Kolašin, Andrijevicu, Berane i odgovarajućim saobraćajnicama opštinske centre Mojkovac, Bijelo Polje, Plav i Gusinje, Petnjicu i Rožaje.

U narednom periodu, izgradnjom prvog crnogorskog auto-puta omogućava se intenzivniji razvoj područja opština Kolašin, Andrijevica, Berane, Bijelo Polje. Sekundarne veze prema područjima Plava, Gusinja, Petnjice i Rožaja, omogućiće aktiviranje područja ovih opština i valorizaciju značajnih prirodnih potencijala za razvoj. Istočni razvojni saobraćajni koridor se nastavlja od Andrijevice, brzom saobraćajnicom Andrijevica – Murino - Čakor - granica sa Kosovom - ka Peći. *(realizacija zavisi od rezultata ispitivanja sa prostornog, tehničkog i ekonomskog aspekta i međudržavne konekcije).*

Zapadni razvojni koridor: ***Herceg Novi - Lipci - Grahovo - Vilusi - Nikšić - Šavnik - Žabljak - Pljevlja - granica sa Srbijom (Ranče)****; sa sekundrnim vezama: Nikšić - Vilusi - granica sa BIH (Ilino brdo); Vilusi - Petrovići -Vraćenovići (granica BIH); Nikšić - Vir - Krstac (granica BIH) i poboljšanje lokalne veze Nikšić - Velimlje - Crni kuk - Crkvice - granica BIH****; (potrebno je saobraćajno ispitivanje za: Mateševo - Kolašin - Mioska - Boan - Šavnik; Žabljak - Kolašin;*

Ovaj koridor je važan za razvoj zapadnog dijela Crne Gore i povezivanje Primorskog i Sjevernog regiona.

U prethodnom periodu su stvorene nove mogućnosti razvoja izgradnjom saobraćajnice od Lipaca preko Grahova i Nikšića do Žabljaka. (još uvijek nije izgrađena dionica od Brezana do Pošćenja). Za razvoj zapadnog dijela Crne Gore potrebno je značajno saobraćajno unapređenje i rekonstrukcija postojećih saobraćajnica. U planskom periodu se očekuje intenzivnije povezivanje razvojnih potencijala Primorskog, Središnjeg i Sjevernog regiona u oblasti turizma, ali i ostalih privrednih djelatnosti, što zahtjeva unapređenu saobraćajnu infrastrukturu u ovom dijelu Crne Gore.

Središnji razvojni koridor***: Podgorica - Danilovgrad - Nikšić (sa sekundarnim vezama Nikšić- Plužine – granica sa Bosnom i Hercegovinom); Nikšić – Vilusi - granica BIH i Nikšić - Vir – Krstac - granica BIH) i Podgorica - Tuzi - granica sa Albanijom;*** Ovim koridorom se podržava i podstiče razvoj i povezivanje Središnjeg regiona, zapadnog i sjeverozapadnog dijela Crne Gore. U planskom periodu očekuje se izgradnja brzih saobraćajnica Podgorica - Nikšić i Podgorica Tuzi - granica sa Albanijom i izgradnja Jadransko-jonskog

auto-puta, što će podstaći brži razvoj regiona. ***Jadransko - jonski koridor*** – auto-put prolazi kroz Središnji region u zaleđu Primorja i predstavlja tranzitnu saobraćajnicu koja se povezuje na auto-put Bar - Boljare i primorsku brzu saobraćajnicu. Sekundarnu vezu predstavlja saobraćajnica Podgorica - Cetinje – Budva.

Primorski razvojni koridor: ***(Primorska brza saobraćajnica od granice Crne Gore sa Hrvatskom do konekcije sa auto-putem Bar-Boljare i nastavak Jadransko-jonskog auto-puta od Bara do Ulcinja i dalje do granice sa Albanijom*****.** Ovaj koridor treba da obezbjedi bolju saobraćajnu povezanost područja Boke Kotorske sa središnjim i južnim dijelom Primorskog regiona. Primorski razvojni/saobraćajni koridor je veoma važan i zbog značaja luke Bar i povezivanja Primorja auto-putem i željeznicom na evropske koridore.

Morfološka različitost je uslovila i funkcionalnu podijeljenost Primorja na cjeline Boka, Budvanska rivijera i Bar – Ulcinj, koje je veoma teško saobraćajno povezati, a pri tome sačuvati prostor, naselja i zaštićena područja. Primorski region se razvojno oslanja na funkcije koje se odvijaju na moru i u obalnom području, na Luku Bar i ostale luke i marine, nautički, kupališni i stacionarni turizam. Uslov za dalji razvoj predstavlja saobraćajno unapređenje, primarno rješavanje obilaznica gradova i obezbjeđivanje saobraćajne prohodnosti u područjima izraženih saobraćajnih opterećenja. Cilj je obezbjediti bolje saobraćajne uslove za život i rad stanovništva i turistički razvoj Primorskog regiona.

U planskom periodu se očekuje izražena razvojna orjentacija dominantno ka Podgorici kao državnom centru i u skladu sa tim potreba boljeg povezivanja Primorja sa Podgoricom, ali i sa Cetinjem (Prijestonicom). Očekuje se dalji razvoj Budve kao turističke destinacije i svih primorskih opštinskih centara i drugih primorskih naselja. Zato je prioritetno potrebno saobraćajno unapređenje u Boki kotorskoj, bolja povezanost i saobraćajna prohodnost između primorskih opštinskih centara, izgradnja obilaznica oko gradova, dobra povezanost sa Podgoricom, kao i povezanost Primorja sa Hrvatskom i Albanijom. Potrebno je i poboljšanje lokalnih saobrćajnih veza sa naseljima u zaleđu Primorja.

Sjeverni razvojni koridor*: (Sjeverna brza saobraćajnica*) ***Auto-put Bar-Boljare (Crnča) - Bijelo Polje – Pljevlja - granica sa BIH:* Ovaj koridor treba da podstiče intenzivan razvoj Sjevernog regiona. Posebno je značajan za bolju saobraćajnu povezanost opštine Pljevlja sa ostalim opštinama u regionu. Povezivanjem sa auto-putem ostvaruje se bolja povezanost opština sjeverozapadnog i sjeveroistočnog dijela Crne Gore i povezanost sa državama u okruženju, Srbijom i Bosnom i Hercegovinom. Povezivanjem sjevernom brzom saobraćajnicom stvaraju se dodatne razvojne mogućnosti za bolju valorizaciju razvojnih potencijala i intenzivniju međuopštinsku saradnju.

Durmitorsko područje i opštine Šavnik i Žabljak su u prethodnom periodu saobraćajno unapređeni izgradnjom saobraćajnice od Primorja preko Grahova, Nikšića i Šavnika do Žabljaka. U planskom periodu se daje mogućnost povezivanja brzom saobraćajnicom od Nikšića do Žabljaka i Pljevalja. Zona Kolašina je preko Bjelasice i Jelovice saobraćajno povezana sa područjem Berana. Rekonstrukcijom saobraćajnice od Rožaja do granice, omogućena je bolja integracija sjeveroistočnog dijela Crne Gore. Povezivanje Središnjeg i Sjevernog regiona između Nikšića i Kolašina je potrebno tehnički ispitati.

Osim primarnih razvojnih koridora, takođe su značajne i sekundarne i lokalne razvojne veze, kojima će se uspostaviti intenzivnija saradnja između svih lokalnih zajednica.

2.3. RAZVOJNE ZONE

Razvojne zone su definisane na osnovu prostorne povezanosti, dosadašnjih trendova razvoja, lokalnih potencijala za razvoj i regionalnih razvojnih predispozicija. U smjernicama za realizaciju PPCG-2040 definisani su opšti potencijali razvojnih zona i podzona, prioriteti u razvoju i režimi korišćenja prostora.

Razvojne zone Primorskog regiona:

- Boka Kotorska, (podzone H.Novi, Kotor, Tivat);
- Budvansko-petrovačko primorje, (Budva);
- Barsko-Ulcinjsko primorje; (podzone Bar i Ulcinj);

Razvojne zone Središnjeg regiona

- Zetsko Bjelopavlićka zona (podzone Podgorica, Danilovgrad, Zeta, Tuzi);
- Nikšićka razvojna zona;
- Cetinjska razvojna zona
- Područje Skadarskog jezera;

Razvojne zone Sjevernog regiona:

- Gornje i Srednje Potarje (podzone Kolašin, Mojkovac);
- Polimska razvojna zona (Andrijevica, Berane, Plav, Gusinje, Petnjica);
- Rožajska razvojna zona,
- Razvojna zona Bijelo Polje,
- Pivska razvojna zona (podzone Šavnik, Plužine),

- Područje Durmitora (podzona Žabljak; NP Durmitor sa kanjonom Tare);
- Pljevaljska razvojna zona.

Između razvojnih zona je neophodna intenzivna međuopštinska saradnja, zajedničko rješavanje konflikata u prostoru i stvaranje većih mogućnosti za privredni razvoj, a naročito saradnja u oblasti saobraćajne infrastrukture, energetike, rješavanja problema u upravljanju otpadom i rješavanja uočenih ekoloških problema. Na taj način se podstiče regionalna saradnja i podstiče policentrični razvoj u mreži naselja.

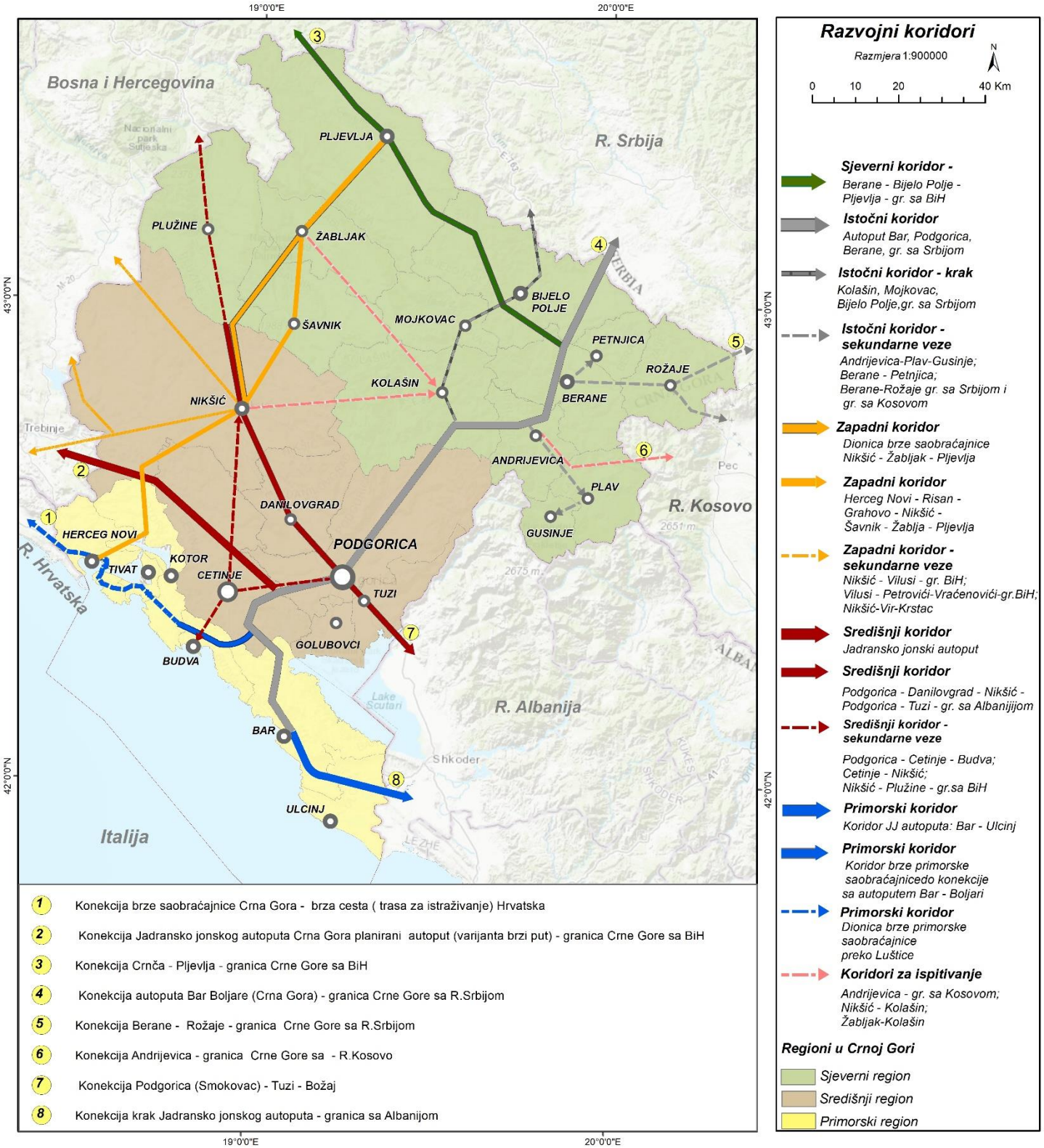

Pregledna karta 2-1: Razvojni koridori u Crnoj Gori

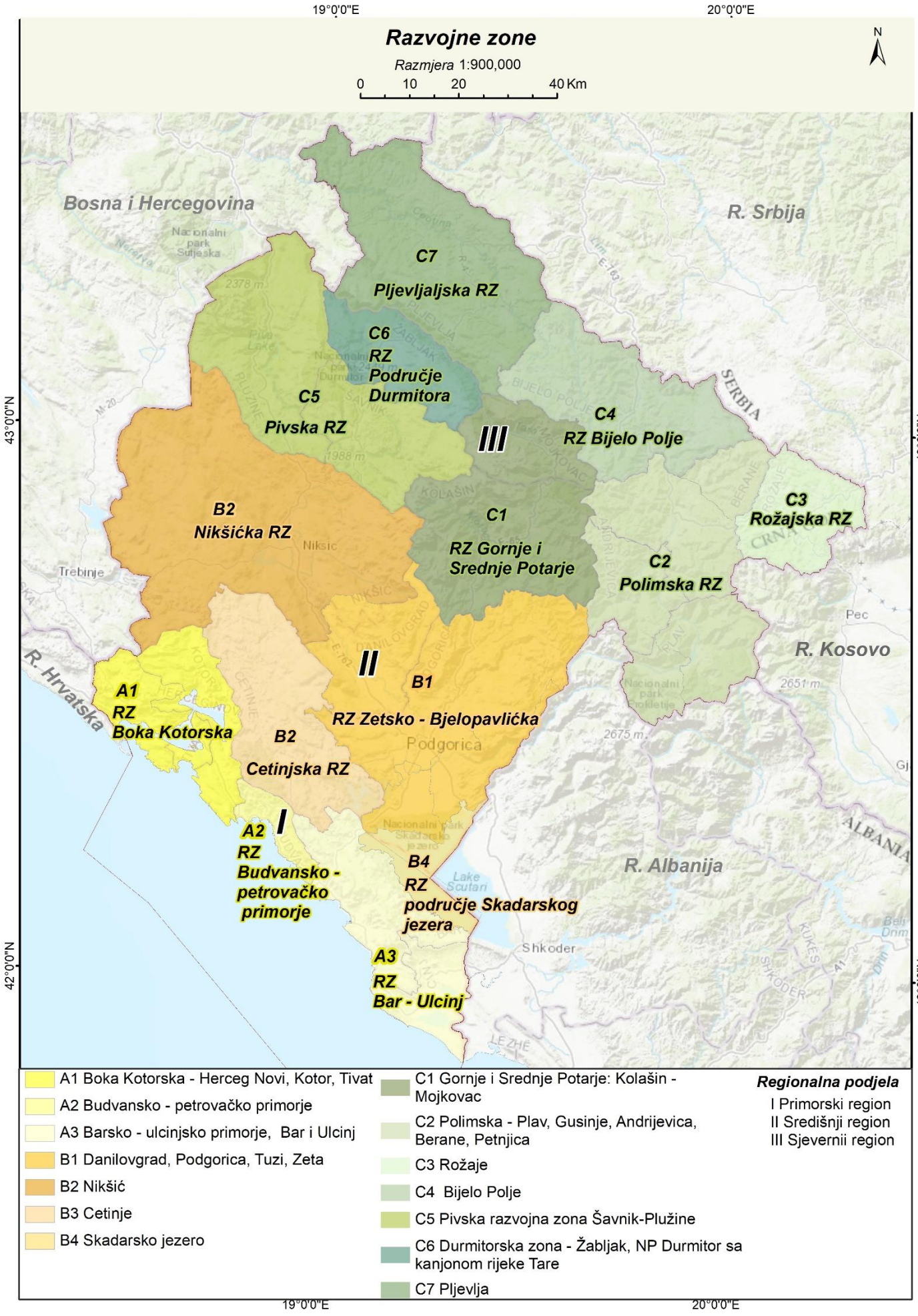

Pregledna karta 2-2: Razvojne zone

2.4. OBLASTI I MODALITETI MEĐUNARODNE I PREKOGRANIČNE SARADNJE

Međunarodna saradnja - Programi evropske teritorijalne i prekogranične saradnje u kojima učestvuje Crna Gora, u okviru programskog perioda IPA III (2021-2027) sprovode se uz finansijsku podršku Evropske unije i naslanjaju se na rezultate prethodnih faza saradnje– IPA I (2007-2013) i IPA II (2014-2020). Cilj teritorijalne i prekogranične saradnje je promovisanje dobrosusjedskih odnosa, jačanje regionalne saradnje i unapređenje socio-ekonomskog razvoja kroz zajedničke lokalne i regionalne inicijative. U okviru programskog perioda 2021-2027, Crna Gora učestvuje u 11 programa teritorijalne i prekogranične saradnje:

- tri transnacionalna programa (Interreg IPA ADRION, Program Dunavskog regiona, Interreg Euro-MED)
- dva trilateralna programa (Interreg IPA Južni Jadran i Interreg VI-A IPA Hrvatska – Bosna i Hercegovina – Crna Gora)
- četiri bilateralna programa (Bosna i Hercegovina – Crna Gora, Crna Gora – Albanija, Crna Gora – Kosovo i Srbija – Crna Gora)
- dva međuregionalna programa (URBACT IV i Interreg Evropa).

Osim navedenih programa, Crna Gora učestvuje u sprovođenju dvije makroregionalne strategije EU: **Strategije EU za Jadransko-jonski region (EUSAIR)** i **Strategije EU za Dunavski region (EUSDR).** Ove strategije su važan mehanizam podrške procesu pristupanja Evropskoj uniji i predstavljaju jedinstvenu priliku za Crnu Goru da blisko sarađuje sa državama članicama EU i ostalim državama kandidatima za članstvo u Uniji.

Pozitivni efekti međunarodne i prekograniične saradnje su stvaranje dobrosusjedskih odnosa, jačanje regionalne saradnje i unapređenje održivog razvoja i podrška institucijama i organizacijama da izgrade kapacitete za korišćenje strukturnih i investicionih fondova u okviru kohezione politike Evropske unije.

Oblasti koje su u fokusu programa saradnje su: privreda i unapređenje poslovnog okruženja i ekonomske konkurentnosti; razvoj i saradnja u oblasti turizma; zaštita i promocija prirodnog i kulturnog nasljeđa, podrška razvoju intermodalne nacionalne, regionalne i lokalne mobilnosti; pametna istraživanja i inovacije; konkurentno preduzetništvo; ulaganja u „zelenu tranziciju“, efikasno upravljanje rizicima u cilju opšte koristi; podrška regionu u otpornosti i prilagođavanju klimatskim promjenama; podrška razvoju Jadransko-jonske regije i dr.

Prekogranična saradnja - Prekogranične zone u užem smisu su prostori u neposrednoj blizini državnih granica. S obzirom da je prostor u opštem smislu nedjeljiv, uglavnom su potencijali ili ograničenja u kontaktnim graničnim zonama između država slični, pa i razvoj treba posmatrati u kontekstu podsticanja razvoja i rješavanja zajedničkih razvojnih ograničenja, u saradnji sa susjednim državama. To se uglavnom odnosi na pitanja saobraćaja, energetske i ostale infrastrukture, razvoja turizma, povezivanja u kontaktnim zonama Nacionalnih Parkova, zaštite prostora i zaštite životne sredine, ali i sprječavanja eventualnih negativnih prekograničnih uticaja. Programima prekogranične saradnje se može obezbjediti korišćenje investicionih fondova EU sa ciljem unapređenja društveno ekonomskog i kulturnog razvoja pograničnih teritorija i rješavanja razvojnih ogtraničenja.Saradnja u regionu predstavlja dio kohezione politike EU.

Prekogranične razvojne zone su:

1) Pljevlja, Gradac – Foča,
2) Pljevlja, Bijelo Polje - Prijepolje, Priboj,
3) Berane, Andrijevica, Rožaje, Plav - Peć, Kosovska Mitrovica,
4) Prekogranični park Prokletije (Plav, Gusinje – Albanija – Kosovo,
5) Basen Skadarskog jezera (Podgorica, Danilovgrad, Bar, Ulcinj – Skadar, Koplik),
6) Boka Kotorska – Dubrovnik – Trebinje,
7) Nikšić, Vilusi – Trebinje / Bileća; podzona Nikšić - Krstac - Gacko,
8) Plužine, Maglić – Bioč – Foča, dolina Sutjeska,
9) Petnjica - Srbija

U planskom periodu je potrebno nastaviti međunarodnu saradnju kroz Programe međunarodne saradnje i prekograničnu komunikaciju i saradnju između državnih institucija, stručnih organizacija, nevladinih organizacija i dr. Poseban interes je razvoj saobraćaja u jedinstvenu Evropsku mrežu i prekogranično povezivanje u oblasti energetike i elektroenergetske infrastrukture.

Ciljevi uspostavljanja dobre prekogranične saradnje su: sprovođenje zajedničkih projekata koji se temelje na korišćenju prirodnih uslova i zajedničkih ekonomskih interesa, zaštita životne sredine i promovisanje adaptacije i ublažavanja uticaja klimatskih promjena, podsticaanje razvoja turizma, kulture i očuvanje životne sredine. Na taj način se ostvaruje i strateški cilj evropskog okruženja, postizanje ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije. Kvalitetno uspostavljenom prekograničnom saradnjom se dodatno otvara mogućnost korišćenja određenih finansijskih podrški kroz Evropske fondove i postiže bolji kvalitet života stanovništva u tim područjima.

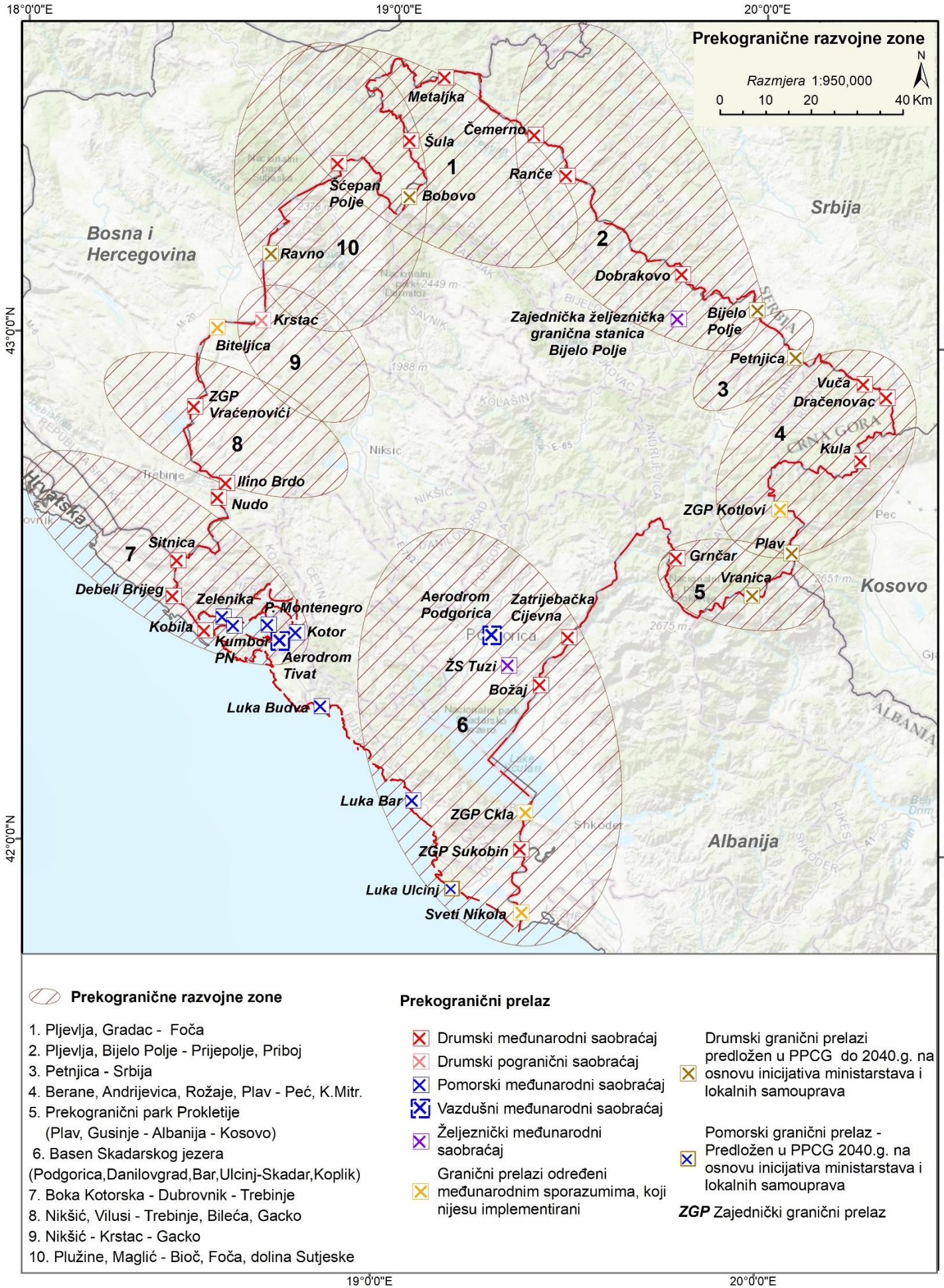

Pregledna karta 2.- 3 Prekogranične razvojne zone

3. EKONOMSKO DEMOGRAFSKA ANALIZA

3.1. DEMOGRAFSKA PROJEKCIJA

Projekcija broja stalnih stanovnika rađena je na osnovu zvaničnih podataka iz Popisa 2023, g, uz očekivanje da će se do 2040. g. planirani ciljevi razvoja u kontinuitetu ostvarivati, što će pozitivno uticati i na podizanje demografske vitalnosti Crne Gore. Vođenjem državne populacione politike i podsticanjem razvojnih perspektiva, posebno u *Sjevernom regionu*, može se ostvariti cilj da se zaustave unutrašnje migracije iz *Sjevernog regiona* u *Središnji* i *Primorski*. Opštim prostornim i ekonomskim razvojem države očekuje se da će i spoljne, tj. migracije van Crne Gore biti minimalne. Prirodno kretanje stanovništva najvećeg broja opština je negativno, posebno u *Sjevernom regionu* gdje je visoka negativna stopa prirodnog priraštaja kod gotovo svih opština, što ne omogućava projekciju povećanja broja stanovnika u planskom periodu.

Migracioni bilans najvećeg broja opština (osim Podgorice, Danilovgrada i opština *Primorskog regiona*) je negativan. Stvaranjem boljih infrastrukturnih i privrednih uslova u svim regionima, očekuje se da će u prvoj fazi planskog perioda početi smirivanje unutrašnjih migracija u Crnoj Gori, da bi poslije 2030. g. migracije iz *Sjevernog regiona* i depopulacionih opština *Središnjeg regiona* bile zaustavljene, što bi zaustavilo i opadanje broja stanovnika u *Sjevernom regionu*. Ukoliko se ostvari planom predviđeni razvoj *Sjevernog regiona*, došlo bi do povratnih migracija u te opštine, što bi uticalo na podsticanje rasta broja stanovnika. Istovremeno, u *Primorskom regionu*, posebno u opštini Budva i u *Središnjem regionu* u opštini Podgorica, zbog značajnog priliva mlađeg sredovječnog stanovništva, stope prirodnog priraštaja će i dalje biti najveće u Crnoj Gori, pa je realno očekivati dalji rast broja stanovnika, iako će stope imigracije biti značajno niže, ili čak nulte poslije 2030. g.

	2023	2025	2030	2035	2040
Andrijevica	3.910	3.851	3.842	3.847	3.853
Berane	25.162	25.298	25.424	25.513	25.603
Bijelo Polje	39.710	39.870	40.030	40.230	40.431
Gusinje	4.662	4.673	4.732	4.748	4.765
Žabljak	3.002	2.959	2.956	3.027	3.100
Kolašin	6.765	6.701	6.768	6.869	6.972
Mojkovac	6.824	6.751	6.751	6.852	6.955
Plav	10.378	10.421	10.551	10.794	11.042
Petnjica	5.552	5.546	5.585	5.652	5.720
Plužine	2.232	2.178	2.155	2.206	2.259
Pljevlja	24.542	24.228	24.349	24.775	25.209
Rožaje	25.247	25.337	25.894	26.645	27.418
Šavnik	1.588	1.556	1.541	1.568	1.595
SJEVERNI REGION	**159.574**	**159.574**	**160.577**	**162.728**	**164922**
Danilovgrad	18.832	19.035	19.311	19.601	19.895
Nikšić	66.725	66.290	66.423	66.589	66.755
Podgorica	180.186	183.192	188.687	194.159	199.790
Tuzi	13.142	13.294	13.554	13.832	14.115
Zeta	16.206	16.365	16.659	16.943	17.231
Cetinje	14.465	14.381	14.403	14.475	14.547
SREDIŠNJI REGION	**309.556**	**309.556**	**319.037**	**325.598**	**332.333**
Bar	46.171	47.270	48.357	49.518	50.706
Budva	26.667	27.739	30.346	33.154	36.220
Kotor	21.916	22.004	22.224	22.779	23.349
Tivat	16.340	16.749	17.637	18.871	20.192
Ulcinj	21.395	21.536	22.075	22.626	23.192
Herceg Novi	31.471	31.591	32.191	32.658	33.131
PRIMORSKI REGION	**163.960**	**166.888**	**172.830**	**179.606**	**186.791**
CRNA GORA	**633.090**	**636.018**	**652.444**	**667.931**	**684.045**

Tabela 3-1: Projekcija rasta broja stanovnika Crne Gore, regiona i opština do 2040. g.

Opština/region	2023	2025	2030	2035	2040

Andrijevica	988	979	974	974	973
Berane	9923	9957	10056	10142	10228
Bijelo Polje	27833	27834	28071	28450	28834
Gusinje	2225	2268	2235	2264	2312
Žabljak	1499	1480	1470	1460	1450
Kolašin	2444	2426	2429	2456	2483
Mojkovac	3081	3048	2992	2956	2920
Plav	4985	5016	5053	5119	5185
Petnjica	688	685	682	682	682
Plužine	1102	1080	1038	1011	985
Pljevlja	16419	16206	16052	15860	15669
Rožaje	12366	12509	13034	13569	14125
Šavnik	364	355	346	340	335
SJEVERNI REGION	**83917,13**	**83917**	**84433**	**85281**	**86181**
Danilovgrad	6220	6287	6447	6454	6460
Nikšić	53767	53416	53577	54086	54599
Podgorica	173024	176256	183306	190455	197883
Tuzi	6059	6129	6248	6345	6443
Golubovci	3942	3973	4072	4196	4324
Cetinje	12460	12245	12147	12117	12087
SREDIŠNJI REGION	**255472**	**255472**	**265798**	**273653**	**281797**
Bar	15836	16055	16665	17398	18163
Budva	22469	23098	24484	25806	27200
Kotor *	10535	10528	10659	10851	11047
Tivat	10894	11058	11423	11811	12213
Ulcinj	11488	11449	11563	11743	11925
Herceg Novi *	14727	14700	14803	14929	15056
PRIMORSKI REGION	**85949**	**85949**	**89597**	**92538**	**95603**
GRADSKA NASELJA	**425338**	**425338**	**439828**	**451472**	**463581**

Tabela 3-2:. Projekcija broja stanovnika gradskih naselja (opštinskih centara) do 2040. g.
*Napomena: *U gradsko stanovništvo Podgorice ubrojano je gradsko stanovništvo Podgorice i Golubovaca*
***U gradsko stanovništvo opštine Kotor ubrojano je gradsko stanovništvo Kotora i Dobrote*
****U gradsko stanovništvo Herceg Novog ubrojano je stanovništvo Herceg Novog i Igala*

Opština/region	2023	2025	2030	2035	2040
Andrijevica	1435	1448	1537	1539	1541
Berane	8096	8433	8475	8504	8534
Bijelo Polje	12602	13290	13343	13410	13477
Gusinje	1416	1415	1417	1421	1425
Žabljak	1105	1138	1182	1211	1240
Kolašin	2418	2437	2461	2498	2535
Mojkovac	2430	2455	2482	2519	2557
Plav	3031	3533	3577	3659	3743
Petnjica	2020	2017	2022	2034	2051
Plužine	840	871	880	900	922
Pljevlja	9136	9143	9188	9349	9513
Rožaje	6595	7239	7398	7613	7834
Šavnik	561	556	550	560	570

Opština/region	2023	2025	2030	2035	2040
SJEVERNI REGION	**51685**	**53974**	**54512**	**55217**	**55942**
Danilovgrad	6121	6345	6437	6534	6632
Nikšić	22400	22097	22141	22196	22252
Podgorica	64140	64278	66206	68126	70102
Tuzi	3103	3693	3873	3952	4033
Zeta	4707	4813	4973	5058	5144
Cetinje	5318	5287	5295	5322	5348
SREDIŠNJI REGION	**105789**	**106513**	**108925**	**111187**	**113510**
Bar	16362	16882	17270	17685	18109
Budva	10842	10669	11672	12752	13931
Kotor	7927	7694	7771	7965	8164
Tivat	6165	6180	6508	6963	7451
Ulcinj	6471	6730	6792	6962	7136
Herceg Novi	12200	12536	12774	12960	13252
PRIMORSKI REGION	**59967**	**60691**	**62787**	**65286**	**68043**
CRNA GORA	**217441**	**221178**	**226224**	**231691**	**237495**

Tabela 3-3: Projekcija broja domaćinstava Crne Gore, regiona i opština do 2040. g.

Opština/region	2023	2025	2030	2035	2040
Andrijevica	329	326	348	348	348
Berane	3101	3112	3352	3381	3409
Bijelo Polje	8978	8979	9357	9483	9611
Gusinje	695	709	698	708	723
Žabljak	555	548	565	562	558
Kolašin	843	837	900	910	920
Mojkovac	1027	1016	997	985	973
Plav	1385	1393	1486	1506	1525
Petnjica	191	190	195	195	195
Plužine	355	348	346	337	328
Pljevlja	5662	5588	5733	5664	5596
Rožaje	3092	3127	3342	3479	3622
Šavnik	126	122	119	117	116
SJEVERNI REGION	**26339**	**26296**	**27439**	**27674**	**27923**
Danilovgrad	1944	1965	2149	2151	2153
Nikšić	17344	17231	18475	18650	18827
Podgorica	55814	56857	61102	63485	65961
Tuzi	1731	1751	1838	1866	1895
Golubovci	1359	1370	1404	1447	1491
Cetinje	4297	4222	4499	4488	4477
SREDIŠNJI REGION	**82489**	**83396**	**89467**	**92088**	**94804**
Bar	5461	5536	6172	6444	6727
Budva	8322	8555	9068	9558	10074
Kotor	3763	3760	4100	4173	4249
Tivat	3891	3949	4080	4218	4362
Ulcinj	3590	3578	3854	3914	3975
Herceg Novi	5664	5654	5693	5742	5791
PRIMORSKI REGION	**30690**	**31032**	**32967**	**34049**	**35178**
CRNA GORA	**139518**	**140724**	**149873**	**153811**	**157905**

Tabela 3-4: Projekcija broja domaćinstava gradskih naselja (opštinskih centara) do 2040. g.

U projekciji kretanja broja stanovnika nisu uzeti u obzir podaci o privremeno naseljenim stanovnicima. U opštini Budva je prisutan značajan broj privremeno raseljenih lica: 19.263, od čega 3.325 sa stalnim boravkom, 4.983 sa produženim privremenim boravkom i 10 955 sa privremenim boravkom.[4] Ukoliko bi se u projekciju broja stanovnika uključili stanovnici koji su dobili stalni boravak, opština Budva bi 2040. g. imala preko 43.000 stanovnika, a ako bi se računalo stanovništvo sa produženim boravkom, ukupan broj stanovnika bi iznosio preko 50.000.

	2011	2023	2025	2030	2035	2040
Opština Budva	19.170	31.792	35.866	38621	41.611	43.419

Tabela 3-5: Projekcija broja stanovnika (I. varijanta sa privremeno raseljenim licima koja su dobila stalni boravak)

	2011	2023	2025	2030	2035	2040
Opština Budva	19.170	38.291	43.199	46.512	50.101	52.300

Tabela 3-6: Projekcija broja stanovnika (I. varijanta sa privremeno raseljenim licima koja su dobila produženi boravak)

Pri izradi detaljnije planske dokumentacije za sve opštine se može analizirati i kategorija stalno i privremeno naseljenih stanovnika.

Smjernice za vođenje populacione politike

Demografske promjene značajno utiču na privredni razvoj, buduće organizovanje društvenih djelatnosti, posebno zdravstva, obrazovanja socijalne zaštite, na potrebe za stambenim prostorima i infrastrukturom. EU uključuje demografska pitanja u razvoj relevantnih politika i preduzima inicijative za rješavanje negativnih demografskih trendova, prije svega smanjenog prirodnog priraštaja i starenja poulacije.

U planskom periodu u Crnoj Gori je potrebno voditi populacionu politiku na nivou države i svih lokalnih zajednica. Potrebno je uvesti populacionu politiku za povećanje nataliteta („pronatalističku), na nivou države i svih opština. U Sjevernom regionu i na seoskim područjima svih regiona i opština bila bi poželjna imigraciona varijanta populacione politike u kombinaciji sa pronatalističkom.

Uloga populacione politike u narednom periodu je da na pravi način odgovori na aktuelne negativne demografske tokove i da ih usmjeri u pozitivnom pravcu, u skladu sa društveno-ekonomskim strateškim razvojnim projekcijama za budućnost, definisanim u PPCG-2040.

Neke od opštih mjera su informisanje stanovništva o zaštiti reproduktivnog zdravlja, podrška u stvaranju boljih radnih i socijalnih uslova mladog stanovništva, stimulativne mjere za život i rad u područjima izraženih demografskih problema, a značajnih razvojnih potencijala i ukupno pružanje političkog odgovora na starenje stanovništva. To zahtjeva pripremu sveobuhvatnog programa u saradnji Vlade i lokalnih vlasti za realizaciju mjera. Mjere populacione politike ne mogu postići vidljive rezultate u kratkom vremenskom periodu, ali se moraju kontinuirano i na duži rok sprovoditi u cilju ostvarivanja dugoročnog cilja, vitalnog, zdravog i radno sposobnog demografskog potencijala.

Predlog mjera za zaustavljanje negativnih demografskih trendova u Sjevernom regionu:

- Ulaganje u infrastrukturu (kvalitetnije saobraćajne veze podizanje nivoa ostale tehničke infrastrukture;
- koordinacija u vođenju i realizaciji ekonomske politike regionalnog razvoja i jačanje međuopštinske saradnje za realizaciju razvojnih projekata u Sjevernom regionu;
- unapređenje konkurentnosti Sjevernog regiona prvenstveno u poljoprivredi, turizmu, energetici, drvopreradi, uvođenje međunarodnih standarda poslovanja, povećanje vrijednosti u proizvodnji i promocija izvoza; korišćenje EU fondova za razvojne projekte u poljoprivredi, ruralnom turizmu, posebno zdravstvenom i razvoju lokalne infrastrukture;
- mjere za podršku porodici u oblasti zdravstva i obrazovanja, (subvencije za rađanje djece, besplatno obrazovanje i kvalitetna zdravstvena zaštita,)
- promocija zaštite prirode i prirodni ljepota, kulturnog naslijeđa , tradicije, eko-etno i zdravstvenog turizma.
- unapređenje obrazovanja, osnivanje visokoškolskih institucija ili programa obuke za tražene vještine,
- unapređenje poslovnog ambijenta i uvođenje poreskih olakšica za razvoj i podsticaj investicija u Sjeverni region;
- vođenje stambene politike u cilju stimulisanja mladih za život i rad u regionu (subvencionisanje stambenih kredita, podrška za izgradnju pristupačnih stanova,…)
- različiti programi podrške, subvencija i podsticaja kordiniranim aktivnostima Vlade i lokalnih samouprava za privlačenje investicija u različite privredne oblasti.

[4] Podaci MUP-a iz 2023. g.

4 EKONOMSKA ANALIZA

4.1. KONCEPT MAKROEKONOMSKOG RAZVOJA

Ekonomski razvoj će se i dalje zasnivati na slobodnom i otvorenom tržištu, slobodi preduzetništva i konkurencije, samostalnosti privrednih subjekata i njihovoj odgovornosti za preuzete obaveze u pravnom prometu, zaštiti i ravnopravnosti svih oblika svojine. Efikasnost takve politike zavisiće od realnosti ciljeva, usklađenost ciljeva i instrumenata realizacije, odabira najefikasnijih mjera ekonomske politike i pravovremenosti u preduzimanju mjera i instrumenata. Očekuje se značajan ekonomski rast podstaknut realizacijom krupnih infrastrukturnih projekata sa pozitivnim multiplikativnim efektima, uz angažovanje domaćih resursa, posebno u oblasti turizma. Iako su pozitivni trendovi očekuju u većini sektora, ključni generatori rasta očekuju se u oblastima saobraćaja, energetike, turizma i poljoprivrede.

Planirani koncept privrednog rasta i razvoja se ogleda u povećanju konkurentnosti ekonomije, koja je zasnovana na znanju i resursima, koji treba da budu valorizovani kroz povezane prioritete „Istraživačke i inovacione Strategije pametne specijalizacije“ (S3) i potpuniju iskorišćenost značajnih razvojnih potencijala. Ovakav koncept razvoja komplementaran je sa postignutim spoljnopolitičkim prioritetom i članstvom u EU. Praćenje i realizacija ciljeva, mjera i inicijativa vezanih za *Strategiju Evropa 2020*, povezani su sa ključnim srednjoročnim prioritetom - članstvom u Evropskoj uniji. Strategija S3 usvojena je na Vladi Crne Gore, a koncept razvoja koji je predviđen u ovoj strategiji temelji se na razvijenoj i konkurentnoj državi koja je bazirana na tri ključna stateška pravca i to: zdrava Crna Gora; održiva Crna Gora; modernizovana i digitalizovana Crna Gora.

Budući pravci razvoja su nastavak dostizanja ciljeva Strategije Evropa 2020 i orijentacija ka razvoju koji je zasnovan na znanju, uz očuvanje životne sredine, visokom nivou zaposlenosti, produktivnosti i socijalnoj koheziji, fokusirajući se na tri međusobno povezana prioriteta: pametni rast, održivi rast i inkluzivni rast.

Zdrava Crna Gora - Strateški pravac „Zdrava Crna Gora“, sa unaprijeđenim aspektima primarne, sekundarne i tercijarne zaštite i preventive i novim proizvodima, omogućiće veći kvalitet života, time i prosperitet nacije. Zdrava Crna Gora je središte biomedicinskog razvoja kroz nove tehnologije, proizvodnju ljekova, ljekovitog bilja i organske hrane, uz pružanje specijalizovanih zdravstvenih usluga kao gotovog proizvoda, sa ciljem privlačenja pacijenata i istraživača iz regiona i šire. Zdrava Crna Gora je društvo tehnologije za zdravlje, nauku, blagostanje, regionalnu saradnju i mir.

Održiva Crna Gora - Strateški pravac „Održiva Crna Gora“ odnosi se na ispunjenje ustavne kategorije o Crnoj Gori kao ekološkoj državi. Utemeljena je milenijumskim razvojnim ciljevima, Strategijom Evropa 2020 i osnovnim strateškim dokumentima u Crnoj Gori. Održiva Crna Gora, prije svega, znači dalji razvoj i efikasnu upotrebu prirodnih resursa, na kontrolisan način, da ne dođe do njegove devastacije. Razvoj saobraćajne infrastrukture i sanacija ograničenja mora se oslanjati na inovativna rješenja i nove tehnologije. Obezbjediti potpunije korišćenje sekundarnih sirovina i adekvatnu ponovnu upotrebu otpada na principima cirkularne ekonomije. Ispunjenje zadataka iz oblasti zaštite životne sredine, posebno onih predviđenih poglavljem 27, pozitivno će uticati na cjelokupnu državu.

Modernizovana i digitalizovana Crna Gora - Strateški pravac „Modernizovana i digitalizovana Crna Gora“ treba da omogući dostizanje standarada EU koji su povezani sa Digitalnom agendom 2020, Strategijom za jedinstveno digitalno tržište i EU inoviranom Industrijskom politikom. Razvoj i primjena ICT od presudnog je značaja za ekonomski razvoj. Dostizanje standarda i ispunjenje ciljeva pomaže razvoju trgovine, boljem korišćenju kapitala i jačanju nacionalne konkurentnosti. Uvođenje savremenih tehnologija i valorizacija upotrebe raspoloživih sirovina u prioritetnim sektorima dovešće do snabdijevanja tržišta visoko kvalitetnim proizvodima. Temelji ovakvog pravca vezani su za bolju infrastrukturu, e-ekonomiju i informacionu bezbijednost.

Zelena ekonomija/zeleni rast - Važnost primjene koncepta “zelene ekonomije” je jedna od najaktuelnijih tema današnjice, kako u akademskoj i poslovnoj zajednici, tako i u široj javnosti i predstavlja predložen razvojni scenario u PPCG-2040. Održivi razvoj i sa aspekta ukupnog privrednog razvoja podrazumjeva obavezu države da vodi računa o efikasnoj upotrebi raspoloživih resursa, i obezbjedi njihov dugoročni kvalitet i dovoljnost, uz uvažavanje činjenice da su resursi ograničeni, a zagađivanje životne sredine ima svoju granicu.

Crna Gora je prva ekološka država na svijetu. Deklaracijom je definisano strateško opredjeljenje zemlje da usvaja i primjenjuje najviše standarde i norme iz oblasti zaštite životne sredine, očuvanja prirode i ekonomskog razvoja na principima ekološki održivog sistema. Jedan od ključnih instrumenata u realizaciji predloženog scenarija je razvoj zelene ekonomije. To je makroekonomski pristup održivom ekonomskom rastu, koji počiva na principu postizanja rasta dohotka i zaposlenosti kroz investicije koje smanjuju emisiju štetnih gasova i omogućavaju optimalno funkcionisanje Zemljinih ekosistema. Sektori u kojima je važno primjeniti principe zelene ekonomije su energetika, saobraćaj, poljoprivreda, šumarstvo, vodoprivreda, građevinarstvo, upravljanje zemljištem i upravljanje otpadom.

Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. g. integriše zahtjeve UN Agende za održivi razvoj u nacionalni kontekst kroz rješenja za održivo upravljanje sa četiri grupe nacionalnih resursa: ljudskim, društvenim, prirodnim i ekonomskim, koji predstavljaju prioritet ukupnog održivog razvoja crnogorskog društva. Crna Gora kao članica UN istovremeno sprovodi i *Agendu 2030* i proces pregovora sa Evropskom unijom. Usvajanje evropske ekonomske politike i definisanje zajedničkih ciljeva u skladu su sa principima otvorene tržišne ekonomije i slobodne konkurencije. Kao ključni izazov ekonomske politike ističu se, jačanje uloge države za crnogorskog građanina, jačanje konkurentnosti crnogorske ekonomije, njene mogućnosti da se suoči sa konkurentskim pritiskom na tržištu Evropske unije, kao i ukupno snaženje svih makroekonomskih indikatora koji upućuju na veću stabilnost i podsticaj za rast.

Ciljevi razvoja

Opšti razvojni cilj je primjeniti ekonomski model razvoja koji može obezbjediti nastavak pozitivnih rezultata u realnoj ekonomiji.

Ključni izazovi i rizici sa kojima se suočava crnogorska ekonomija su posljedica nekoliko činilaca: (1) ograničenja koja su nastala pod uticajem i usljed pandemije COVID-19, (2) geopolitička situacija izazvana krizom u Ukrajini, (3) galopirajuća inflacija uslovljena pokidanim lancima snabdijevanja i ograničenom ponudom roba na svjetskim tržištima, (4) pooštravanje finansijskih uslova na međunarodnim tržištima i fiskalna održivost i poslednji a ne manje bitan (5) politička nestabilnost i institucionalna kriza. Poseban segment koji opredjeljuje uspješnost određenog modela ekonomske politike jeste dio međunarodno preuzetih obaveza. Usvajanje evropske ekonomske politike i definisanje zajedničkih ciljeva u skladu su sa principima otvorene tržišne ekonomije i slobodne konkurencije. Ulaskom u pregovore za članstvo u EU, Crna Gora je iskazala spremnost da dijeli zajedničke ciljeve. A oni su vezani za: funkcionalnu tržišnu ekonomiju; stabilnost kamatnih stopa; povećanje konkurentnosti; stabilne stope inflacije; stabilnost javnih finansija i ukupnu makroekonomsku stabilnost.

Ekonomski razvoj - Strateški ciljevi razvojne i ekonomske politike i povećanje životnog standarda, ostvariće se uz obezbjeđivanje uslova za dinamičniji ekonomski rast i razvoj. Koncept ekonomske politike Crne Gore, definisan u strateškim razvojnim dokumentima, podrazumijava realizaciju mjera koje se odnose na jačanje makroekonomske stabilnosti zemlje, posebno konsolidaciju javnih finansija i povećanje stabilnosti finansijskog sektora, kao i realizaciju mjera koje se odnose na prioritetne sektorske politike i infrastrukturne projekte**.**

Praćenjem razvoja kroz **opšte strateške, posebne sektorske i prioritetne ciljeve**, rješavaće se strukturni problemi u ekonomiji i time otklanjati ključne prepreke za unapređenje konkurentnosti zemlje i povećanje potencijalnog privrednog rasta na srednji i dugi rok. U navedenom razvojnom kontekstu očekuje se da raste zaposlenost i produktivnost, kao i efikasnost upotrebe svih razvojnih resursa u prostoru.

Ključne mjere i prioriteti čijom primjenom bi Crna Gora efikasno uticala na povećanje međunarodne konkurentnosti zemlje podrazumijevaju sljedeće:

- Ubrzan ekonomski rast i razvoj na principima zelene ekonomije, kojima se vodi računa o zaštiti životne sredine, posebno u oblastima energetike, upravljanja otpadom, izgradnji objekata, vodoprivredi, upravljanju zemljištem i dr.
- Izgradnja infrastrukture koja bi podržala ekspanzivni rast ekonomije, posebno u područjima značajnih razvojnih resursa, ali prisutnih negativnih demografskih procesa i migratornih tokova; izgradnja infrastrukture koja bi podržala cirkularnu ekonomiju.
- Unaprijeđenje istraživanja i inovacija u funkciji razvoja, kako bi se jačala konkurentnost domaćih kompanija (sprovođenje prioriteta Strategije pametne specijalizacije (S3), koja prepoznaje tri prioriteta: održiv razvoj poljoprivrede i lanac vrijednosti hrane, razvoj energetskog sektora, održivi i turizam na cjelokupnoj teritoriji države, razvoj ICT sektora kao inovacione platforme za sve druge djelatnosti.
- Kreiranje biznis okruženja jednostavnijim i predvidivim u narednom periodu, kroz ekonomske i političko pravne faktore, kao što su smanjenje admnistrativnih barijera za pokretanje biznisa, kreiranje podsticajnih mehanizama za start-upove, sistem poreskih olakšica, podsticanje konkurencije na svim tržištima, predvidivost kroz kreiranje konzistentne i dugoročno orijentisane ekonomske politike i smanjenje neizvjesnosti u privredi, čime se podiže nivo povjerenja između privrednih aktera i kreatora ekonomskih politika.
- Rješavanje problema strukturnog disbalansa na tržištu rada (visoka nezaposlenost mladih, dugoročna nezaposlenost, ekonomske migracije), koje je moguće:
  - *Programima povoljne finansijske podrške za pokretanje biznisa u perspektivnim i resursima bogatim djelatnostima;*
  - *Podsticajima za preduzetništvo i pokretanje biznisa mladih u manje razvijenim regionima kroz bespovratne ili povoljne kredite za eksploataciju prirodnih resursa, posebno u prioritetnim oblastima, u domenu poljoprivrede i prehrambene prerađivačke industrije i njihovu afirmaciju/plasman kroz turizam…)*

  - *Reformom sistema obrazovanja - Usklađivanjem potreba tržišta rada sa planovima razvoja sistema obrazovanja;*
  - *Prevazilaženjem prisutne i neadekvatne alokacija ljudskih resursa, imajući u vidu specifičnosti tržišta rada (kvantitativna i kvalitativna nepodudarnost ponude rada-broj i struktura radnika i tražnje za radom I iskazane potrebe preduzeća).*
  - *Prilagođavanjem strukture sistema obrazovanja, da odgovara strukturi privrede i potrebama privrede. Sistem srednjeg opšteg obrazovanja potrebno je reformisati kroz razvoj specijalizovanog stručnog obrazovanja za sektor usluga – koji dominira u privrednoj strukturi Crne Gore. Visoko obrazovanje treba usmjeriti ka razvoju fleksibinih i dinamičnih programa mikrokvalifikacija (mjesečne obuke, mjesečni stručni programi za svršene srednjoškolce, kratkoročni specijalizovani kursevi i dr.).*
- Jačanje eksterne pozicije zemlje (kroz jačanje izvoznih kapaciteta) i integrisanje crnogorskog biznisa u regionalno i zajedničko tržište Evropske Unije;
- Podsticanje dinamičnog razvoja *Sjevernog regiona*, u kojem je koncentrisan najveći dio razvojnog potencijala zasnovanog na raspoloživim prirodnim resursima za razvoj turizma, poljoprivrede, posebno u segmentu proizvodnje hrane, šumartsva i drvoprerade i energetike, posebno obnovljivih izvora energije;
- Sinhronizovan razvoj svih privrednih oblasti i međusobna regionalna i međuopštinska saradnja i podrška.

Posebni dugoročni ciljevi i ukupna ekonomska politika na dugi rok mora biti bazirana i dalje na velikim infrastrukturnim projektima, posebno u oblastima energetike, saobraćaja, turizma i poljoprivrede. Aktuelne izazove potrebno je percipirati kao razvojne šanse. Neophodno je prepoznati nove ekonomske inicijative koje kombinuju socio-ekonomski oporavak sa transformacijom ka zelenoj ekonomiji, energetskoj efikasnosti i prilagođavanju na klimatske promjene. Intenzivan i osmišljen razvoj je jedini put za prevazilaženje ekonomskih izazova izazvanih COVID-19, sa dugoročnim pogledom na valorizaciju domaćih resursa u funkciji održivog ekonomskog razvoja. Nastavak strukturnih reformi, posebno u sektorima obrazovanja, zdravstva, tržišta rada, socijalnog i penzijskog osiguranja, kao i povećani interes investitora, zajedno sa pozitivnim ekonomskim implikacijama koje donosi proces integracija u EU i NATO, mogu u narednom periodu donijeti nove projekte kao podsticaj za ubrzanje ekonomskog razvoja. Na ovaj način se i životni standard građana približava razvijenim državama Evrope.

U prioritetnim sektorima (energetika, turizam i poljoprivreda) izdvajaju se posebni ciljevi[5]:

Poljoprivreda

- Povećati produktivnost i jačati inovacije i konkurentnost;
- Povećati otpornost poljoprivrede na klimatske promjene;
- Unaprijediti uslove života u ruralnim područjima;
- Obezbijediti bolju i adekvatniju podršku/pomoć poljoprivrednicima u pripremi potrebne dokumentacije prilikom prijave za dostupna bespovratna sredstva iz IPARD II i budućeg IPARD III programa;
- Promovisati udruživanje malih poljoprivrednih proizvođača u prozvođačke organizacije i promovisati formiranje vertikalnih i horizontalnih klastera;
- Podsticati razvoj centara za preradu i distribuciju poljoprivrednih proizvoda;
- Obezbijediti veći nivo subvencija za primjenu novih tehnologija kako bi se povećala konkurentnost crnogorskih poljoprivrednika;
- Poboljšati infrastrukturu ka nedostupnim ili manje dostupnim obradivim površinama, što bi doprinijelo i većoj regionalnoj razvijenosti i smanjenju unutrašnjih migracija.

Turizam

- Raditi na daljem unapredjenju saobraćajne infrastrukture;
- Razvijati turizam u pravcu predloženog model razvoja u PPCG-2040, podizanja kvaliteta ponude snažnijeg aktiviranja Sjevernog regiona i ruralnog zaleđa;
- Iskoristiti potencijale za razvoj kulturnog, vjerskog, sportskog i drugih specijalnih vidova turizma;
- Podsticati saradnju zdravstvenog i turističkog sektora sa ciljem unaprjeđenja infrastrukture zdravstvenih ustanova i razvoja zdravstvenog turizma;
- Razvijati sektore povezane sa turizmom kako bi se smanjila uvozna zavisnost (prehrambenu industriju, poljoprivredu, sektor biznis usluga, građevinarstvo, transportnu infrastrukturu) i identifikovati potencijalne sinergije u cilju efikasnijeg iskorišćavanja sredstava.
- Ublažiti sezonalnost u turizmu i obezbjediti diverzifikaciju turističke ponude.

Energetika

- Podići nivo proizvodnje električne enrgije iz obnovljivih izvora energije;

[5] CBCG

- Promovisati energetsku efikasnost i racionalizovati potrošnju energije, odnosno primijeniti mjere energetske efikasnosti na svim nivoima potrošnje;
- Obezbijediti tehničke i regulatorne uslove za nesmetani rad TE Pljevlja, a naročito imajući u vidu da energetska kriza utiče da se i neke zemlje EU okreću proizvodnji električne energije na bazi uglja i pored negativnih klimatskih efekata;
- Pažljivo balansirati odnos udjela proizvodnje električne energije iz obnovljivih i neobnovljivih izvora, a koju aktuelizuje tekuća energetska kriza;
- Stvarati uslove za puno uključivanje veleprodajnog tržišta električne energije u Crnoj Gori u jedinstveno tržište EU;
- U sektoru građevinarstva sprovoditi mjere energetske efikasnosti su slijedeći:

Ključni ciljevi i preporučeni indikatori za praćenje plana

Ključni ciljevi:

1. Povećanje BDP-a mil. € do 10.000**,** Realni rast BDP-a (%),
2. Dostizanje BDP po stanovniku prema standardu kupovne moći do nivoa Evropskog prosjeka,
3. Rast prosječna bruto zarade u Crnoj Gori do evropskog nivoa,
4. Dugorčan stabilan i održiv neiflatoran rast,
5. Priliva stranih direktnih investicija iz NATO zemalja i EU,
6. Rast Industrijske proizvodnje,
7. Rast dolazaka i noćenja turista,
8. Građevinski sektor,
9. Povećanje učešća trgovine u BDP-u,
10. Povećanje produktivnosti zaposlenih u sektoru trgovine i rast prometa po stanovniku (norma – EU prosjek),
11. Rast prosječne veličine maloprodajnog objekta (modernizacija objekata i primjena novih standarda),
12. Unapređenje (prostorne) regionalne disperzije trgovinske mreže,
13. Saobraćaj.

Preporučeni indikatori

1. BDP apsoluni iznos, BDP/pc,
2. BDP po stanovniku prema standardu kupovne moći za 2019 g.,
3. 1100 eura,
4. Stopa inflacije,
5. Neto priliv stranih direktnih investicija (SDI) mil €,
6. snabdijevanje električnom energijom i sektor prerađivačke industrije sektor vađenja ruda i kamena,
7. 3 milona turista, 20 miliona nocenja,
8. % učešća u BDP-a,
9. Bruto dodata vrijednost (Monstat)
10. Ukupan promet/broj zaposlenih/Ukupan promet/broj stanovnika,
11. Broj stanovnika/ukupna prodajna površina u sektoru maloprodaje,
12. Rast broja objekata, odnosno ukupne prodajne površine, u nerazvijenim i manjim sredinama (npr. *Sjeverni region*),
13. Broj prevezenih putnika, broj avio linija, vazdušni, vodeni i kopneni vid saobraćaja sa parametrima.

4.2. USLUŽNE DJELATNOSTI

Trgovina

Ključni ciljevi:

1. Nastaviti aktivnosti usmjerene na suzbijanju neformalne ekonomije, posebno u dijelu neprijavljivanja zaposlenih i neadekvatnog obračuna zarada, neregistrovanog obavljanja djelatnosti, te u slučaju izbjegavanja prijavljivanja prihoda.
2. Kreiranje efektivnog informacionog sistema trgovinske djelatnosti radi primjene adekvatnih mjera trgovinske politike.
3. Povećanje učešća trgovine u BDP-u
4. Povećanje produktivnosti zaposlenih u sektoru trgovine i rast prometa po stanovniku (norma – EU prosjek). Rast prosječne veličine maloprodajnog objekta (modernizacija objekata i primjena novih standarda)
5. Unapređenje (prostorne) regionalne disperzije trgovinske mreže.
6. Rast prosječne neto zarade u trgovinskoj djelatnosti.
7. Jačanje i kontinuirana zaštita konkurencije u sektoru trgovine i onemogućavanja kartelskog/monopolskog ponašanja.

8. Promocija i unapređenje prodaje domaćih proizvoda u trgovini.
9. Unapređenje i rast veleprodaje i skladišno-rashladnih kapaciteta u skladu sa rastom turističke ponude.
10. Otklanjanje barijera, jačanje infrastrukture i unapređenje zakonodavnog i institucionalnog okvira u oblasti elektronske trgovine.

Preporučeni indikatori

1. Broj prijavljenih i riješenih prekršaja nakon inspekcijskog nadzora ILO indikatori neformalne ekonomije (npr. odnos primalaca nadoknada za nezaposlene i ukupnog broja nezaposlenih)
2. Implementacija novih programa i metodologija proizvođača zvanične statistike u predmetnoj oblasti.
3. Bruto dodata vrijednost (Monstat)
4. Ukupan promet/broj zaposlenih, Ukupan promet/broj stanovnika
5. Broj stanovnika/ukupna prodajna površina u sektoru maloprodaje
6. Rast broja objekata, odnosno ukupne prodajne površine, u nerazvijenim i manjim sredinama (npr. Sjeverni region)
7. Prosječna neto zarada u sektoru trgovine/prosječna neto zarada na nivou Crne Gore
8. Tržišni udio najvećih privrednih subjekata Hefindal-Hiršmanov indeks (zbir kavadrata pojedinačnih tržišnih učešća firmi u jednoj industrijskoj grani)
9. Obim i rast prodaje domaćih proizvoda
10. Obim i struktura veleprodajnih objekata u Južnom regionu
11. Broj redovnih korisnika e-trgovine, Obim bezgotovinskih transakcija u sektoru trgovine

Bankarstvo

Ključni ciljevi:

1. Smanjenje broja banaka i veća koncentracija bankarskog tržišta.
2. Dalje usklađivanje finansijske regulative sa zahtjevima EU (Poglavlje 9 – Finansijske usluge).
3. Razvoj e-bankarstva i digitalizacija bankarskih usluga (elektronsko, internet i mobilno bankarstvo).
4. Definisanje kamatnih stopa po individualnim skoring modelima, koji zamijenjuju univerzalne modele ocjene boniteta klijenta.

Preporučeni indikatori

1. Broj filijala na 100.000 stanovnika
2. Broj novousvojenih EU direktiva/regulativa/standarda poslovanja
3. Broj realizovanih digitalnih aplikacija za kredite fizičkih i pravnih lica
4. Stopa prinosa na ukupnu imovinu (ROA) i stopa prinosa na ukupni kapital (ROE).

Tržište kapitala

Ključni ciljevi:

1. Povećanje ulaganja investicionih i penzionih fondova u akcije na berzi i jačanje povjerenja domaćih investitora.
2. Stvaranje uslova za emitovanje novih finansijskih instrumenta koji će privući profesionalne investitore.

Preporučeni indikatori

1. Ukupan promet i ukupna tržišna kapitalizacija po sektorima; Učešće u prometu
2. Ukupan promet i ukupna tržišna kapitalizacija po sektorima; Učešće u prometu

5. SEKTORSKE PROJEKCIJE – PRIVREDNE DJELATNOSTI

5.1. INDUSTRIJA, RUDARSTVO I ISTRAŽIVANJE UGLJOVODONIKA

Perspektive razvoja i ključni indikatori za praćenje razvoja

Model rasta naše ekonomije bazira se na stabilnoj investicionoj aktivnosti, koja će imati snažan uticaj na ukupne ekonomske tokove. Kontinuirano se dograđuje investicioni ambijent, sprovodi stimulativna investiciona politika i pozicioniranje Crne Gore kao sigurne investicione destinacije. Imajući u vidu nizak stepen diverzifikacije crnogorske ekonomije i visoku uvoznu zavisnost, sprovodiće se mjere strukturnih reformi, usmjerene na otklanjanje ključnih prepreka za unapređenje konkurentnosti zemlje i povećanje potencijalnog privrednog rasta na srednji i dugi rok.

Crna Gora je već prepoznata u sektoru usluga, prije svega turizma, ali i energetike i saobraćaja, i potrebno je usmjeriti se na diverzifikaciju izvora ekonomskog rasta kako bi se smanjio uticaj eksternih faktora (vremenskih prilika). Stoga, ***diverzifikacija proizvodnje predstavlja ključnu preporuku za dalji održivi ekonomski razvoj***. Planovi i projekcije razvoja treba da idu ka proizvodnji ekološke hrane i pića, prevoza, građevinarstva, finansijskih usluga, proizvodnji proizvoda sa većim stepenom prerade. Potencijal leži i u ulaganjima u obnovljive izvore energije, gradnji zelenih zgrada, održivoj organskoj poljoprivredi, pa je potrebno pružiti podršku za eko-inovacije, unapređenje energetske efikasnosti i efikasnosti korišćenja resursa u MSP i razvoj inovativnih preduzetničkih poduhvata u oblasti informacionih tehnologija i kreativnih industrija. Posljednjih godina posebna pažnja se poklanja ulaganjima u infrastrukturu. Veliki kapitalni projekti, u sektorima saobraćaja, turizma i energetike, su završeni, započeti ili su u pripremi. Dodatno, razvoj koncepta pametne specijalizacije će omogućiti razvoj novih sektorskih oblasti i industrija investiranjem u istraživanje i inovacije u oblastima koje sadrže strateški potencijal u našoj državi.

Sektori koji su ***Industrijskom politikom*** prepoznati da imaju potencijal rasta i koji mogu predstavljati pokretače industrijskog razvoja sa potencijalima za povećanje konkurentnosti na domaćem tržištu i jakim izvoznim potencijalima su: ***Prerađivačka industrija*** *- prehrambena, drvna, metalna i farmaceutska;* ***Energetika*** *i* ***Turizam****. Posebno je značajna prerađivačka industrija, za koju je potrebno obezbjediti adekvatne lokacije, ili unaprijediti postojeće. Izdvaja se od posebne važnosti proizvodnja i prerada pšenice i drugih žitarica u cilju dobijanja vlastitih mlinskih proizvoda za preradu, kao strateški važan za državu, posebno u vanrednim okolnostima. Takva industrija je „Spuški mlin“.*

Sektori kojii maju potencijal rasta i treba da doprinesu ***modernom industrijskom razvoju*** su: ***Transport, ICT i kreativne industrije, Sektor biznis usluga*** i ***Građevinarstvo***.

Na bazi prepoznatih potencijala, slijede ključni indikatori praćenja kretanja industrije, koji su u direktnoj korelaciji sa ostvarenjem ciljeva Industrijske politike Crne Gore:

- povećanje učešća industrije u BDP;
- povećanje broja zaposlenih i sektoru industrije;
- povećanje učešća industrije u ukupnom izvozu.

Prema zaključcima bazne studije:[6] - Osnovni preduslov održivog i stabilnog razvoja svake države je zdrava ekonomija koja, prije svega, počiva na razvijenoj industriji. Industrija, kao najznačajniji dio materijalne proizvodnje, predstavlja veliki privredni multiplikator od kojeg zavisi razoj, kako tercijalnih djelatnosti, tako i društva u cjelini.

U skladu sa ključnim preporukama za formulisanje Industrijske politike, usaglašenim sa principima politike u EU, ključne mjere čijom primjenom bi Crna Gora efikasno uticala na povećanje međunarodne konkurentnosti zemlje podrazumijevaju sljedeće:

- izgradnja infrastrukture koja bi podržala ekspanzivni rast ekonomije,
- unaprijeđenje istraživanja i inovacija, u funkciji razvoja, kako bi se jačala konkurentnost domaćih kompanija,
- kreiranje biznis okruženja jednostavnijim i predvidivim,
- rješavanje problema strukturnog disbalansa na tržištu rada (visoka nezaposlenost mladih, dugoročna nezaposlenost), suzbijanje jaza za potrebnim znanjima,
- jačanje eksterne pozicije zemlje (kroz jačanje izvoznih kapaciteta) i integrisanje crnogorskog biznisa u zajedničko tržište.

Osnovne aktivnosti u narednom periodu treba da budu usmjerene na podizanje svijesti o značaju inovativnosti, stvaranje inovativnih dostignuća, posebno kroz međusobno povezivanje MSP sa centrima znanja,

[6] Bazna studija (Integralno: Nikolić i sar., 2018)

uspostavljanje instrumenata finansijske podrške, formiranje kritične mase inovativnih MSP, poštovanje međunarodnih standarda i kreiranje uslova za internacionalizaciju poslovnih inovacija.

Veoma je važno izgraditi i ojačati kapacitete nacionalnog inovacionog sistema u cjelini koji će na efikasan način omogućiti povezivanje nauke i privrede i pružiti podršku visokoinovativnim MSP, omogućiti veće korišćenje sredstava iz programa EU raspoloživih za ove namjene i podstaći preduzeća da inovativno razmišljaju. Potrebno je pružiti podršku za eko-inovacije, unapređenje energetske efikasnosti i efikasnosti korišćenja resursa u industriji i MSP i razvoj inovativnih preduzetničkih poduhvata u oblasti informacionih tehnologija i kreativnih industrija.

Dodatno, uvažavajući komponentu ravnomjernijeg regionalnog razvoja zemlje, nužno je podsticanje dinamiziranja razvoja Sjevernog regiona, u kojem je koncentrisan najveći dio razvojnog potencijala zasnovanog na raspoloživim prirodnim resursima. Razvojnom i ekonomskom politikom uticaće se na bolje korišćenje i tržišnu valorizaciju neaktiviranih potencijala ovog regiona, naročito za razvoj turizma, raspoloživih šumskih i energetskih potencijala, kao i potencijala za razvoj poljoprivrede, posebno u segmentu proizvodnje zdrave hrane.

RUDARSTVO

U Crnoj Gori će se nastaviti sa razvojem i proizvodnjom tradicionalnih mineralnih sirovina, kao što su ugalj, ruda olova i cinka, boksiti, na način kako to budu diktirale regionalne cijene električne energije, kad je u pitanju ugalj, ili svjetske cijene metala i metalične mineralne sirovine poput olova i cinka. Proizvodnja nemetala, građevinskih materijala ukrasnog i građevinskog kamena su zavisni od trenda građevinskih aktivnosti.

Ciljevi razvoja u oblasti rudarstva, industrije i istraživanja ugljovodonika su sljedeći:

- Obezbjediti učešće organa za poslove detaljnih geoloških istraživanja u procesu planiranja detaljne namjene prostora. Potrebno je izvršiti izmjene i dopune zakonskih propisa u dijelu odredbi koje se tiču zaključivanja Ugovora o koncesijama, na način da se potpisivanje koncesionih ugovora uslovi pribavljanjem svih odobrenja od relevantnih institucija koja se tiču zaštite zdravlja i zaštite životne sredine.
- Podsticati projekte prenamjene eksploatacionih prostora, na kojima je eksploatacija završena, posebno u Primorskom regionu. Eksploatisani prostori se mogu prenamjeniti u prostore za rekreativni sadržaj, sportske terene, izletišta, vještačka jezera, vidikovce, tržne centre, hale i fabrike ili zelene površine.
- Spriječiti nelegalnu eksploataciju čvrstih mineralnih sirovina, posebno tehničko-građevinskog i arhitektonsko-građevinskog kamena.
- Kroz adekvatnu mineralnu politiku obezbijediti dalja osnovna i detaljna geološka istraživanja mineralnih sirovina na perspektivnim prostorima.

Aktivnosti na realizaciji ciljeva razvoja sektora rudarstva, istraživanja i proizvodnje ugljovodonika

Rudarstvo i industrija proizvodnje nafte i gasa obezbjeđuju osnovni fundament nepohodan za savremeni razvoj društva. Snabdijevanje metalima i nemetalima, građevinskim materijalima i industrijskim sirovinama kao i energentima čije je geneza vezana za fosilna goriva, vjekovima daje podršku ljudskim nastojanjima za zadovoljenjem potreba aktuelnog životnog standarda i socijalnih stremljenja za njegovim permanentnim poboljšanjem, a tu ulogu će zasigurno nastaviti da igra i u budućnosti.

Sektor rudarstva i geoloških istraživanja mineralnih sirovina

Strategija i planovi korišćenja mineralnih sirovina

Ležišta mineralnih sirovina nalaze se u ograničenim geografskim oblastima i formirana su tokom određenih geoloških perioda kroz posebne geološke procese, odnosno ležišta su smještena u područjima koja imaju specifične geološke karakteristike. Ležišta se ne mogu ‘’premjestiti’’ i moraju se eksploatisati tamo gdje su pronađena. Eksploatacija većine metaličnih mineralnih sirovina i određenih nemetaličnih, posebno nekih industrijskih minerala, uslovljena je ekonomskimi tehnološkim faktorima. Preporuka je da se sirovine kao što je tehničko građevinski kamen, proizvode u blizini njihovog korišćenja u građevinarstvu.

Trenutno nerentabilna eksploatacija pojedinih ležišta mineralnih sirovina u budućnosti može biti ekonomična i vrlo opravdana, zbog povećanja potražnje i/ili tehnološkog razvoja vezanog za rudarstvo i metalurgiju. Zato je veoma važno čuvati prostore na kojima su otkrivene mineralne sirovine, kao i perspektivne prostore za dalja geološka istraživanja.

Crna Gora, u svojstvu kandidata za članstvo u Eropskoj uniji ima zadatak da poštuje i slijedi evropske politike, strategije i inicijative u oblasti racionalnog i održivog korištenja mineralnih sirovina. (rudarstvu i industriji zasnovanom na korištenju metaličnih, nemetaličnih i energetskih mineralnih sirovina).

U Evropskoj uniji je, kroz usvajanje više inicijativa i donošenje zakona o kritičnim i strateškim mineralnim sirovinama, prepoznata važnost obezbjeđivanja pouzdanog i nesmetanog pristupa mineralnim sirovinama u budućnosti, imajući u vidu potrebe evropske industrije, očuvanje velikog broja radnih mjesta i razvoja.

Evropska komisija objavaljuje redovno listu kritičnih mineralnih sirovina (CRM) u Evropskoj uniji. Poslednja objavljena lista CRM (2023) sadrži 34 vrste mineralnih sirovina. Neke od njih, kao što su: boksit, barit, bakar, titan, elementi rijetkih zemalja (laki i teški), vanadijum, skandijum, litijum i galijum nalaze se u primarnim ležištima mineralnih sirovina u Crnoj Gori i/ili u sekundarnim resursima, odnosno "tehnogenim mineralnim sirovinama" (po nacionalnoj klasifikaciji). Lista kritičnih mineralnih sirovina formira se na osnovu dva glavna kriterijuma i uključuje mineralne sirovine od velikog značaja za ekonomiju EU kao i one sa potencijalno visokim rizikom u snabdijevanju.

(Evropska unija se bavi svojim mineralnim resursima, sa ciljem da se u budućnosti smanji zavisnost od uvoza mineralnih sirovina, poveća konkurentnost evropskih kompanija, doprinese povećanju zaposlenosti u sektorima rudarstva i industrije zasnovane na mineralnim sirovinama i doprinese sveukupnom privrednom razvoju u skladu sa principima i usvojenim ciljevima održivog razvoja).

Potrebno je da se u Crnoj Gori postojeći rudarski i industrijski kapaciteti sačuvaju i unaprijede, a isto tako da se, kroz donošenje prostorno-planskih dokumenata na svim nivoima, očuva pristup prostorima na kojima su otkrivene mineralne sirovine, obezbjeđujući da se detaljna geološka istraživanja i eksploatacija mineralnih sirovina vrši, kada uslovi za to budu pogodni.

U skladu sa preporukama Centra za svjetsku baštinu ne planirati nove prostore za eksploataciju prirodnih resursa unutar granica svjetske baštine i njene zaštićene okoline. Takođe, potrebno je planirati zatvaranje do sada aktivnih prostora za eksploataciju prirodnih resursa te adekvatnu sanaciju prostora u skladu sa korektivnim mjerama uz saradnju sa Upravom za zaštitu kulturnih dobara.

Mogućnost povećanja ukupne godišnje eksploatacije mineralnih sirovina - Ukupne količine čvrstih mineralnih sirovina koje se poslednjih godina otkopavaju u Crnoj Gori u svim rudnicima (uključujući i kamenolome) su oko 4 miliona tona, na godišnjem nivou. Povećanje ukupnog obima proizvodnje za dodatnih 2 miliona tona, bi imalo pozitivan efekat na razvoj rudarske industrije u cjelini, uz obavezu da se poštuju svi navedeni principi zaštite prostora, životne sredine i ostali principi održivog razvoja. U slučaju takvog povećanja ekploatacije razvoj sektora rudarstva bi bio i dalje daleko od modela intenzivnog razvoja.

Prednost u razvoju ispred sektora rudarstva, u strateškom smislu imaju razvoj poljoprivrede, turizma i ostalih čistih „zelenih" privrednih djelatnosti.

Povećanje proizvodnje u Crnoj Gori tradicionalnih mineralnih sirovina, kao što su ugalj, rude olova i cinka, boksiti, će u mnogome i dalje zavisiti od trendova koje će diktirati regionalne cijene električne energija kada je u pitanju ugalj, ili svjetske cijene metala kada su pitanju metalične mineralne sirovine poput boksita, olova i cinka, bakra i drugih.

Smanjenje godišnjih radnih sati TE Pljevlja će u narednom periodu negativno uticati na kapacitet eksploatacije uglja, a u slučaju prestanka rada TE izvjesno je i zatvaranje Rudnika uglja, Pljevlja. Ova pitanja su od velikog značaja za Crnu Goru, opštinu Pljevlja i zaposlene u navedenim kompanijama i mogu prouzrokovati izražene ekonomske i socijalne uticaje.

Crna Gora sa postojećim nivoom proizvodnje, bez obzira o kojoj se sirovini radi, ne spada u grupu svjetski značajnih proizvođača koji mogu na bilo koji način da utiču na globalno tržište. Potrebno je da se sa nivoa države i nadležnih institucija, u sektoru rudarstva podstiče primjena najboljih svjetskih praksi i tehnologija, sa ciljem da se postigne otklon od još uvijek široko korišćenih, ali zastarjelih metoda rudarenja. Modernizacija rudarstva bi neminovno dovela do smanjenja proizvodnih cijena po jedinici proizvoda, što bi uticalo na povećanje konkurentnosti.

Kod nemetaličnih mineralnih sirovina, kao primarna, izdvaja se proizvodnja tehničko-građevinskog kamena. Ona će i budućnosti biti u direktnoj zavisnosti od razvoja građevinskog sektora. Očekuje se podizanje ukupne godišenje količine eksploatisane mineralne sirovine u ovom sektoru rudarstva. Građevinarstvo je razvojno najintenzivnija industrijska grana u Crnoj Gori. Bez obzira na sadašnji stepen izgrađenosti, očekuje se da se ovaj trend nastavi i u budućnosti. Preporučuje se eksploatacija i obrada tehničko građevinskog kamena na lokacijama koje su bliže mjestu potrošnje, uz strogu kontrolu uslova i adekvatne zaštite prostora, stanovništva i životne sredine. Eksploatacija tehničko građevinskog kamena ne smije biti u konfliktu sa drugim namjenama, kao što je turizam, zaštićena područja, naseljena mjesta i dr. U cilju izbjegavanja negativnih uticaja od eksploatacije, neophodan je monitoring i adekvatna kontrola u skladu sa zakonskom regulativom.

Pored toga, određenim izmjenama u postojećoj zakonskoj regulativi, regulisati da se iskop materijala prilikom izgradnje građevinskih objekata, kada se radi o iskopu koji je sam po sebi iskop mineralnih sirova (građevinski kamen, šljunak i pijesak), iste i tretiraju kao takve, da država vodi evidenciju o količinama i naplaćuje nadoknadu za njihovo dalje korišćenje, što dovelo do značajnog povećanja ukupne godišnje eksploatacije mineralnih sirovina.

Sprječavanje nelegalne eksploatacije tehničko građevinskog kamena

Nelegalna eksploatacija je višegodišnji problem koji se u narednom periodu mora rješiti. Negativni efekti nelegalne eksploatacije su direktan gubitak nemogućnosti prikupljanja koncesione nadoknade kao direktonog prihoda budžeta i stvaranje nelojalne konkurencije velikom broju koncesionara, koji ovu aktivnost obavljaju u skladu sa važećim zakonima Crne Gore i uz ispunjavanje svih finansijskih obaveza prema državi. Rješavanje ovog problema bi se nelegalno proizvedene količine, dominantno tehničko-građevinskog kamena, stavile u legalne tokove i dodavanjem tih količina, ukupna eksploatacija mineralnih sirovina, na godišnjem nivou bi imala izvjestan rast.

Uslovi za geološka istraživanja i eksploataciju mineralnih sirovina

Pri eksploataciji mineralnih sirovina potrebno je poštovanje zakonske regulative, strateških dokumenata, propisa i direktiva EU koji se odnose na istraživanje mineralnih sirovina, što obezbjeđuje održivu eksploataciju mineralnih sirovina uz primjenu mjera prostorne i ekološke zaštite. Očuvanje prostora na kojima su dokazana ležišta mineralnih sirovina i perspektivnih prostora za dalja geološka istraživanja, kroz sveobuhvatno prostorno planiranje, je dugoročna investicija u kontekstu privrednog i ekonomskog razvoja, očuvanja održivog snabdijevanja mineralnim sirovinama na državnom i lokalnom nivou, ali i u širem regionalnom i evropskom kontekstu. Buduća eksploatacija mora se sprovoditi pod strogim ekološkim uslovima, uz saglasnost Vlade i nadležnih institucija (Agencije za zaštitu životne sredine i dr.) uz obaviještenost lokalnih samouprava i mjesnih zajednica ukoliko se u neposrednoj blizina planira buduća eksploatacija.

Da li će neko ležište biti istraženo do potrebnog i propisanog nivoa definisanja količina i kvaliteta, odnosno pozitivno ekonomski ocijenjeno zavisi od brojnih prirodnih, geoloških, tehničko-tehnoloških, ekonomskih, ekoloških i drugih faktora, kao i naturalnih i vrjednosnih pokazatelja. Da li će neko ležište biti eksploatisano, pored zadovoljenja navedenog, kao i drugih zakonima definisanih uslova, posebno sa aspekta zaštite prostora i životne sredine, zavisiće od strateških opredjeljenja države i ispunjavanja zakonskih propisa iz oblasti geoloških istraživanja i rudarstva.

Zahjevi i odobrenja za eksploataciju moraju biti predmet posebne pažnje. Primjena neadekvatnih metoda i tehnologija eksploatacije i obrade mineralnih sirovina dovodi do negativnih uticaja na životnu sredinu, konflikata u prostoru i negativnih posledica po planirani razvoj. (naprimjer konlikt između eksploatacije i turističkog razvoja). To posebno važi za eksploataciju kamena i drugih mineralnih sirovina koje pri korišćenju loših tehnoligija mogu prouzrokuju negativne uticaje na naselja, na zdravlje stanovništva, obavljanje drugih poslovnih aktivnosti, kao što je turizam, poljoprivreda i sl.Posebno se naglašava potreba sanacije i regulacije korita rijeke Morače, koje je u prethodnom periodu pretrpjelo devastaciju zbog eksploatacije šljunka. Potrebno je u ovom slučaju, posebno zbog bezbjednosti vodoizvorišta Bolje sestre, vršiti monitoring i pojačan inspekcijski nadzor.

S obzirom na evidentirane probleme zbog rada asfaltnih baza, ističe se da je neophodno poštovanje udaljenosti asfaltnih baza i industrije od vodoizvorišta, naselja, vodnih tokova, obradivog poljoprivrednog zemljišta, turističkih naselja i zaštićenih područja i vršenje monitoringa kad je u pitanju uticaj rada asfaltnih baza na životnu sredinu i obavezno poštovanje mjera zaštite svih segmenata životne sredine definisanih elaboratima procjene uticaja. Ukoliko se evidentiraju negativni uticaji pri eksploataciji mineralnih sirovina, neophodno je preduzeti sve zakonske mjere da se one umanje na najmanju moguću mjeru ili u potpunosti eliminišu. Posebna ograničenja, za geološka istraživanja mineralnih sirovina su u zoni gradskih naselja, javnih saobraćajnica, vodovodnih objekata, vodovoda, područja termalnih voda, spomenika kulture, područja pod nekim vidom zaštite prirode i kulturnih dobara, (definisana i *Zakonom o geološkim istraživanjima*).

Zakonskom regulativom se definišu obaveze koncesionara, saglasnost organa nadležnih za poslove zaštite životne sredine na elaborate procjene uticaja na životnu sredinu, tehničko vođenje rudarskih radova i tehnički pregled izvedenih radova.

Preporuke za osnovna i detaljna geološka istraživanja važnijih mineralnih sirovina na perspektivnim prostorima - Industrija zasnovana na preradi mineralnih sirovina je ograničena na područja gdje su pronađena ekonomski značajna ležišta. Na osnovu detaljne analize prikazane u Državnom planu eksploatacije mineralnih sirovina (2019), daju se preporuke koje se odnose na osnovna i detaljna geološka istraživanja važnijih mineralnih sirovina na, do sada proučenim, perspektivnim prostorima u Crnoj Gori.

Crveni boksiti. Perspektivne boksitonosne terene Nikšićke Župe, kao i prostor Borovih brda i Crvenjaka, potrebno je opredijeliti za nastavak osnovnih i/ili detaljnih geoloških istraživanja crvenih boksita, u skladu sa definisanim prioritetima. Na širim prostorima ležišta: Kutsko brdo, Podplaninik, Štitovo II, Crvenjaci, Bršno, Bajov do, kao i ležišta Đelov do, Dragalj, Javorak, Borovnik, Grebenici i dr., treba nastaviti detaljna istraživanja i dokazivanje rezervi viših kategorija. Uporedo treba nastaviti sa istraživanjem sadržaja i načina pojavljivanja elemenata rijetkih zemalja i drugih kritičnih metala u boksitima u svim ležištima, shodno utvrđenoj potencijalnosti.

Ležišta

Crveni boksit	Liverovići, Zagrad, Kutsko Brdo, Đurakov Do,.Biočki Stan, Štitovo I i II, Grebenici, Borova brda, Crvenjaci, Bršno, Gornjopoljski vir, Maočići, Crvena Kita, Đelov Do, Dragalj
Olovo i cink	Šuplja stijena (Šuplja Stijena, Đurđeve Vode, Ribnik, Paljevine); Brskovo (Brskovo, Žuta Prla-Razvršje, Višnjica, Igrišta); Strmošne bare (Sjekirica);
Bakar	Varine
Ukrasni kamen	Štur, Žoljevica, Tijesna vala, Radujev krš, Vinići, Kriva ploča, Maljat, Visočica, Klikovače, Suk, Kamenari,Lješevići, Krute, Vukići, Brankov krš, Bobik, Tospude, Gradina
Tehničko-građevinski kamen	Štitarica - Okruglički krš, Štitarica -Taskavac, Bajčetinci, Bjelotina, Bušnje, Darza,Goran, Grabova kosa, Haj Nehaj, Kalac, Kaluđerski laz, Kameno more, Kotobilj, Krivošije, Krivošije Donje,Kruševice 1, Kruševice 2, Kuside, Ledenice, Lješevići - Gajevi, Lješnica - Bioča, Lopate, Midova kosa, Možura, Otilovići, Pelev brijeg, Platac, Pogled, Potoci, Ražano polje, Rajčevo brdo, Ristova ponta, Rudine – Nalježići, Rudine,Sađavac, Sitnica, Stupne, Todorov krš, Varišta, Velji Zabio, Vilići, Volujica, Zagrablje, Žuti krš
Bigar	Tavani, Gornja lijeska
Cementni laporac	Potrlica, Gradina
Opekarska glina	Maljevac, Maoče, Kukavičji vrh, Jasikovac, Donje Lipovo, Spuž, Tivat (Sinjarevo, Zekova glavica)
Bijeli boksit	Čista vlaka, Ćalove kose, Dubravčev do, Podkita, Kruščice, Đelov do, Plitki do, Široka ulica, Međeđe, Bijele poljane, Dobri pod, Jelina pećina, Paprati, Paklarica
Bentonitska glina	Bijelo polje-Bijele šume, Donja Bukovica
Kvarcni pijesak	Pistula, Rt Đeram, Zoganje
Rožnac	Vrmac - Vrdola
Dolomit	Gornje polje,.Bršno, Vranjina, Virpazar
Ugalj	Pljevlja,.Maoče, Mataruge, Glisnica, Otilovići, Berane, Police
Aktivni rudnik	
Crveni boksit	Biočki stan, Đurakov do, Štitovo, Zagrad
Olovo i cink	Šuplja stijena
Ukrasni kamen	Maljat, Visočica, Bobik, Brankov krš, Radujev krš, Tospude
Tehničko-građevinski kamen	Štitarica - Okruglički krš, Štitarica -Taskavac, Bajčetinci, Bjelotina, Bušnje, Darza,Goran, Grabova kosa, Haj Nehaj, Kalac, Kaluđerski laz, Kameno more, Kotobilj, Krivošije, Krivošije Donje,Kruševice 1, Kruševice 2, Kuside, Ledenice, Lješevići - Gajevi, Lješnica - Bioča, Lopate, Midova kosa, Možura, Otilovići, Pelev brijeg, Platac, Pogled, Ražano polje, Rajčevo brdo, Ristova ponta, Rudine – Nalježići, Rudine,Sađavac, Sitnica, Stupne, Todorov krš, Varišta, Velji Zabio, Vilići, Volujica
Ugalj	Pljevlja - Potrlica, Petnjik - Berane

Tabela 5-1: Najznačajnija ležišta mineralnih sirovina i aktivni rudnici u Crnoj Gori obrađeni u bazi podataka u izradi ovog prostornog plana.

Sulfidna polimetalična ruda cinka i olova. U rudnom rejonu ***Ljubišnje*** perspektivne prostore predstavljaju ležišta: Đurđeve vode, Ribnik i Paljevine, kao i prostor Kolijevke. Kroz detaljna geološka istraživanja potrebno je prostorno definisati ležišta, i utvrditi količine i kvalitet rezervi. U rudnom rejonu ***Bjelasice*** na ležištima: Brskovo, Razvršje, Žuta prla, Višnjica i Igrišta, su izvedena detaljna geološka istraživanja i utrvrđene ekonomske rezerve ove mineralne sirovine. Imajući u vidu neusaglašenost političkih, društvenih i ekoloških stavova, kao i ograničenja za potencijalnu eksploataciju istraženih sulfidnih polimetaličnih ležišta zbog neposredne blizine UNESKO zaštićene rijeke Tare, NP Biogradska gora i NP Durmitor, dalja istraživanja poznatih rudnih pojava u rudnom rejonu Bjelasice su upitna. Preporučuju se geohemijska istraživanja matičnih stijena, zemljišta, potočnih sedimenata, površinskih i podzemnih voda, u ovom kao i u ostalim rudnim rejonima, u cilju utvrđivanja sadržaja prisutnih elemenata (Zn, Pb, Cu, Fe, S, Ag, Au, Ba, Mo, Hg, As, Sb, Bi, Cd, Th i drugih), u navedenim segmentima životne sredine.

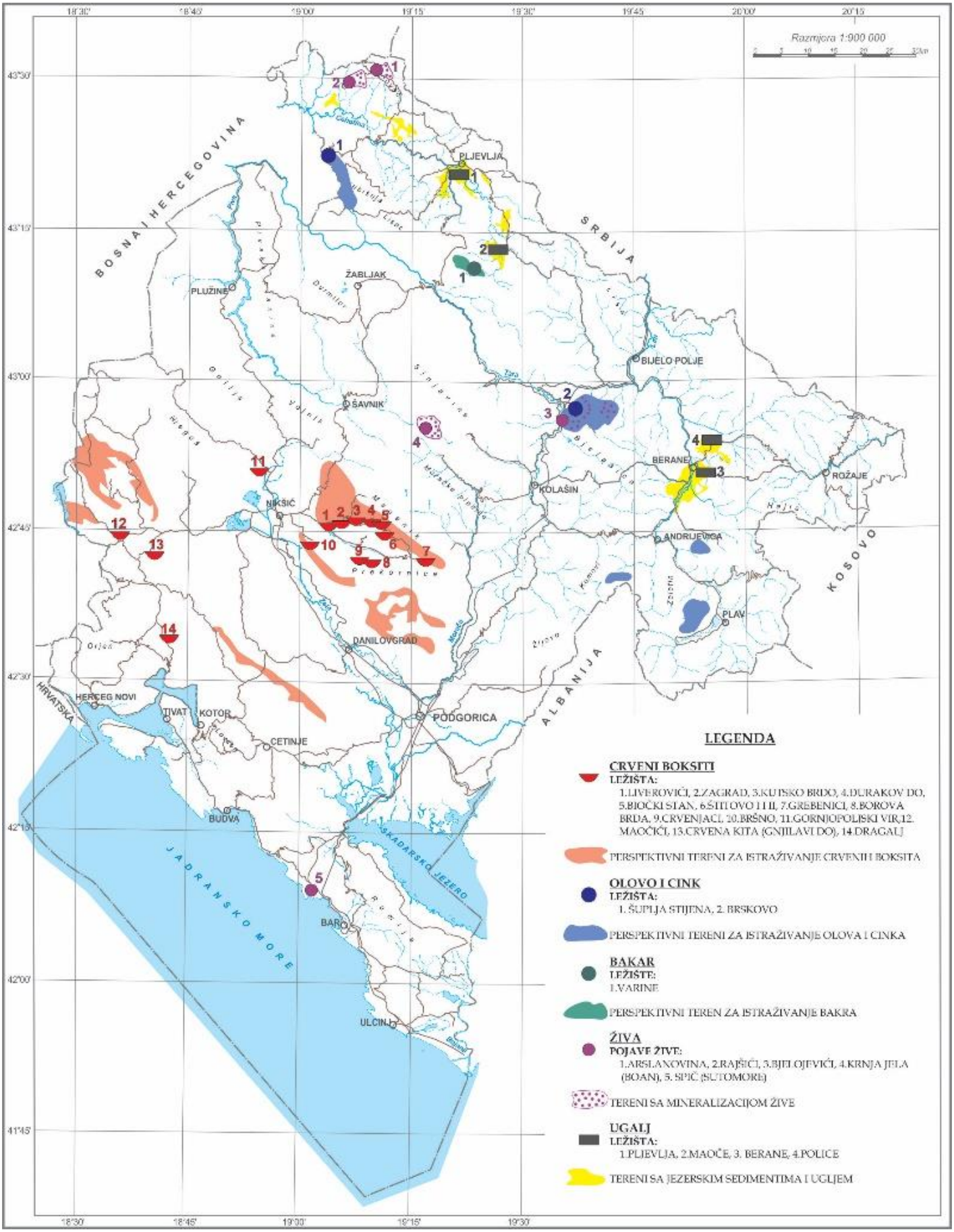

Pregledna karta 5-1: Karta najznačajnijih ležišta i perspektivnih terena metaličnih mineralnih sirovina (crveni boksiti, olovo i cink, bakar i živa) i uglja u Crnoj Gori (Pajović i Radusinović, 2010)

U rudnom rejonu ***Sjekirica***, prioritet za dalja istraživanja ima rudna zona ležišta Strmošne bare, dok u rudnom rejonu ***Visitora*** pažnju treba posvetiti osnovnim geološkim istraživanjima terena Pogane glave, Bijelog potoka i Konjuha. Na području Plava, na prostoru Veličke rijeke i Bjeluha, takođe se preporučuju osnovna istraživanja, kao i na ležištu Kozica kod Pljevalja.

Bakar. Na osnovu dosadašnjih saznanja, jedino perspektivno područje za istraživanje i pronalazak ekonomski značajnih rezervi bakra u Crnoj Gori je područje Varine – Kosanica.

Arhitektonsko-građevinski kamen. Pored rudnog rejona Bjelopavlića i prostora između Bara i Ulcinja, kao potencijalno područje za istraživanje sa aspekta arhitektonsko-građevinskog kamena izdvaja se područje zapadne Crne Gore sa prepoznatim i već istraživanim formacijama i različitim tipovima ukrasnog kamena, potom područje sjeverno od Nikšića, odnosno geološka formacija *amonitico rosso* u okviru koje su konstatovana ležišta Lipova ravan i Tijesna vala. Značajno je istraživanje vulkanskih stijena andezita i andezit bazalta Kolijevke (područje Ljubišnje), dijabaza Varina (Kosanica), andezita i keratofira Bjelasice, Sjekirice i Bistrice, kao i palezojskih pješčara sa više perspektivnih područja sjeverne Crne Gore.

Tehničko-građevinski kamen. Za dalja istraživanja predlaže se zaleđe crnogorskog primorja kako zbog kvaliteta mineralne sirovine tako i zbog potrebe izmještanja površinskih kopova iz priobalnog područja. Voditi računa da u skladu sa preporukama Centra za svjetsku baštinu, prostori budu van granica utvrđenih područja svjetske baštine i njihove zaštićene okoline. Za centralni dio Crne Gore, predlažu se okolina Cetinja, Nikšića i Podgorice zbog blizine potrošačkih centara. U sjevernom dijelu Crne Gore prioritet daljih istraživanja se naročito odnosi na vulkanske stijene na širem prostoru Bjelasice, između Berana i Andrijevice, takođe vodeći računa da se aktivnosti ne planiraju u zaštićenim područjima.

Cementni laporac. Razmatranje mogućnosti korištenja cementnih laporaca pljevaljskog basena u proizvodnji portland cementa u Crnoj Gori, odnosi se na odlagalište ove mineralne sirovine Jagnjilo kod Pljevalja. Značajne su dostupne količine elektrofilterskog pepela i šljake, i posebno važno gipsa (kao nus produkta nakon planirane rekonstrukcije TE), koji nastaju u procesu sagorijevanja uglja u Termoelektrani Pljevlja, a koji po svojim hemijskim, mineraloškim, fizičko-hemijskim i mehanički svojstvima zadovoljavaju karakteristike za aditive u proizvodnji cementa. Nova tehnološka rješenja u proizvodnji cementa, kvalitetna osnovna mineralna sirovina, energetsko gorivo i aditivi predstavljaju značajan potencijal za razvoj ove važne industrijske grane, jer Crna Gora svoje potrebe za cementom u cjelosti obezbjeđuje iz uvoza. Neophodna su detaljna geološka i tehnološka ispitivanja ove sekundarne mineralne sirovine.

Bijeli boksiti. Preporučuju se geološka istraživanja bijelih boksita u rudnom polju Bijele Poljane, i to djelova neotkopanih ležišta i neeksploatisana ležišta. U područjima Budoša, Trubjele, Trepača, Rudina i Banjana predlažu se osnovna geološka istraživanja. Resursi bijelih boksita bi mogli biti značajni ukoliko se riješe tehnološka pitanja kompleksne valorizacije ove mineralne sirovine.

Opekarske gline. Glina kao mineralna sirovina za proizvodnju opekarskih proizvoda koristila se u okolini Pljevalja, Berana, Tivta, Spuža kod Danilovgrada, Kolašina i Bijelog Polja. Sva ležišta sa dokazanim rezervama i kvalitetom, kao i potencijalni lokaliteti zaslužuju razmatranje mogućnosti korištenja, jer je Crna Gora u potpunosi zavisna od uvoza opekarskih i keramičkih proizvoda.

Bentonit. Postoje prirodni uslovi za obnavljanje proizvodnje bentonita u Crnoj Gori, sa mnogo većim kapacitetima u odnosu na raniji period eksploatacije, s tim što je prethodno neophodno utvrditi stanje rezervi i kvaliteta ove mineralne sirovine, u prvom redu na čitavom prostoru ležišta Bijelo polje i Bijele šume, kao i na potezu od Gornje Bukovice do Timara i između Timara i Krnje Jele.

Dolomit. Dolomit je sve značajnija mineralna sirovina koja ima široku primjenu u brojnim industrijskim granama kao što su industrija vatrostalnog materijala, crna metalurgija, građevinarstvo, prizvodnja magnezijum metala, staklarska industrija, hemijska industrija i dr. Buduća prethodna i osnovna geološka istraživanja dolomita na području Crne Gore treba izvoditi po određenim fazama i etapama u toku istražnog procesa na perspektivnim terenima: područje Volujice, Marjana i Biele gore, područje Luštice, područje Virpazara (pojave Seoca, Godinje, Dupilp, Kruševica, Komarno), područje rijeke Crnojevića (pojave Šinđon, Oćevići), područje Cetinja (pojave Ugnji-Vrela, Rudinice-Očinići, Pejakovići, Dubovik), područje Nikšiča (pojave Kutsko brdo, Zagrad, Liverovići, Laz, Ozrinići, Brezovi doli), područje Grahova i Vilusa (pojave Gradac, Osječenica, Grahovac, Vilusi), područje Pive (pojave Sinjac 1 i 2, Seljani-Bukovik) i područje Kovača i Krševske rijeke (Kržavska Rijeka, Vukšići, Mađari i Bavčići).

Kvarcni pijesak. Ležišta kvarcnih pijeskova registrovana su samo u okolini Ulcinja. Na ovim pojavama trebalo bi izvesti detaljna geološka istraživanja u cilju dobijanja relevantnih podataka o rezervama, kvalitetu i utvrditi koncentracije detektovanih mikroelemenata. Takođe, potrebno je izvršiti ispitivanja uslova i mogućnosti oplemenjivanja pijeskova i njihove primjene u različitim industrijskim granama.

Barit. Dosadašnjim geološkim istraživanjima na prostoru rudnog rejona Kovač planine, dokazana su ležišta i pojave barita u tri rudna polja: Potkovač, Plakali i Plani-Arslanovina. Dalja istraživanja barita na širem prostoru sjeveroistočnih padina Kovač planine do rijeke Poblaćnice, trebalo bi izvršiti po fazama.

Ugalj. Dalja eksploatacija uglja u Crnoj Gori je upitna, zbog za očekivanog smanjenja godišnjih radnih sati i mogućeg prestanka rada TE Pljevlja u bliskoj budućnosti, što je dio mjera za ispunjavanje ciljeva u pogledu dekarbonizacije energetskog sektora. Dokazane rezerve uglja u području Pljevalja su dovoljne za rad TE u planskom periodu, a detaljna istraživanja su neophodna ukoliko bude potrebe za eksploatacijom ležišta: Rabitlje, Grevo, Komini i Mataruge i dr. U području Berana, shodno preporukama datim u Državnom planu eksploatacije, u reviru Petnjik detaljna geološka istraživanja bi trebalo nastaviti u pravcu sjeveroistoka. Dosadašnja istraživanja i ispitivanja ležišta Polica i Zagorje nisu dovoljna za pouzdano sagledavanje rezervi i kvaliteta uglja. Za potrebe eventualne eksploatacije potrebna su detaljna geološka istraživanja.

Koncesiona područja za mineralne sirovine

Sva područja za koja su nadležno Ministarstvo energetike i Vlada Crne Gore potpisali koncesione ugovore za istraživanje i/ili eksploataciju mineralnih sirovina, potrebno je imati u vidu pri izradi detaljne planske dokumentacije. Plan dodjele koncesija se donosi svake godine, u skladu sa zakonom. Potrebno je pri detaljnom paniranju namjene prostora, isključiti konflikte u prostoru sa izdatim koncesijama i na taj način omogućiti istraživanja uskladu sa zakonskim normama, uz obezbjeđenu zaštitu životne sredine.

Sva ležišta mineralnih sirovina i perspektivni prostori za istraživanje mineralnih sirovina, moraju se sačuvati od drugih namjena.

Sanacija i rekultivacija eksploatacionih prostora

U toku i nakon završene eksploatacije mineralnih sirovina, obavezna je sanacija i rekultivacija površinskih kopova, odlagališta i jalovišta. Odredbe zakona o rudarstvu se uglavnom nisu sprovodile. Rijetki su slučajevi izvršene rekultivacije. Dosadašnja praksa je rezultirala stanjem da su eksploataciona polja - površinski kopovi, postali devastirani prostori.

U planovima posebne namjene i u detaljnoj planskoj dokumentaciji, potrebno je planirati korišćenje prostora nakon završene eksploatacije i opredjeliti je za adekvatnu namjenu (industriju, turizam, sportsko rekreativne sadržaje i dr). Stare napuštene rudarske objekte je potrebno zaštititi i omogućiti prenamjenu u turističke svrhe, muzejske prostore ili druge odgovarajuće namjene.

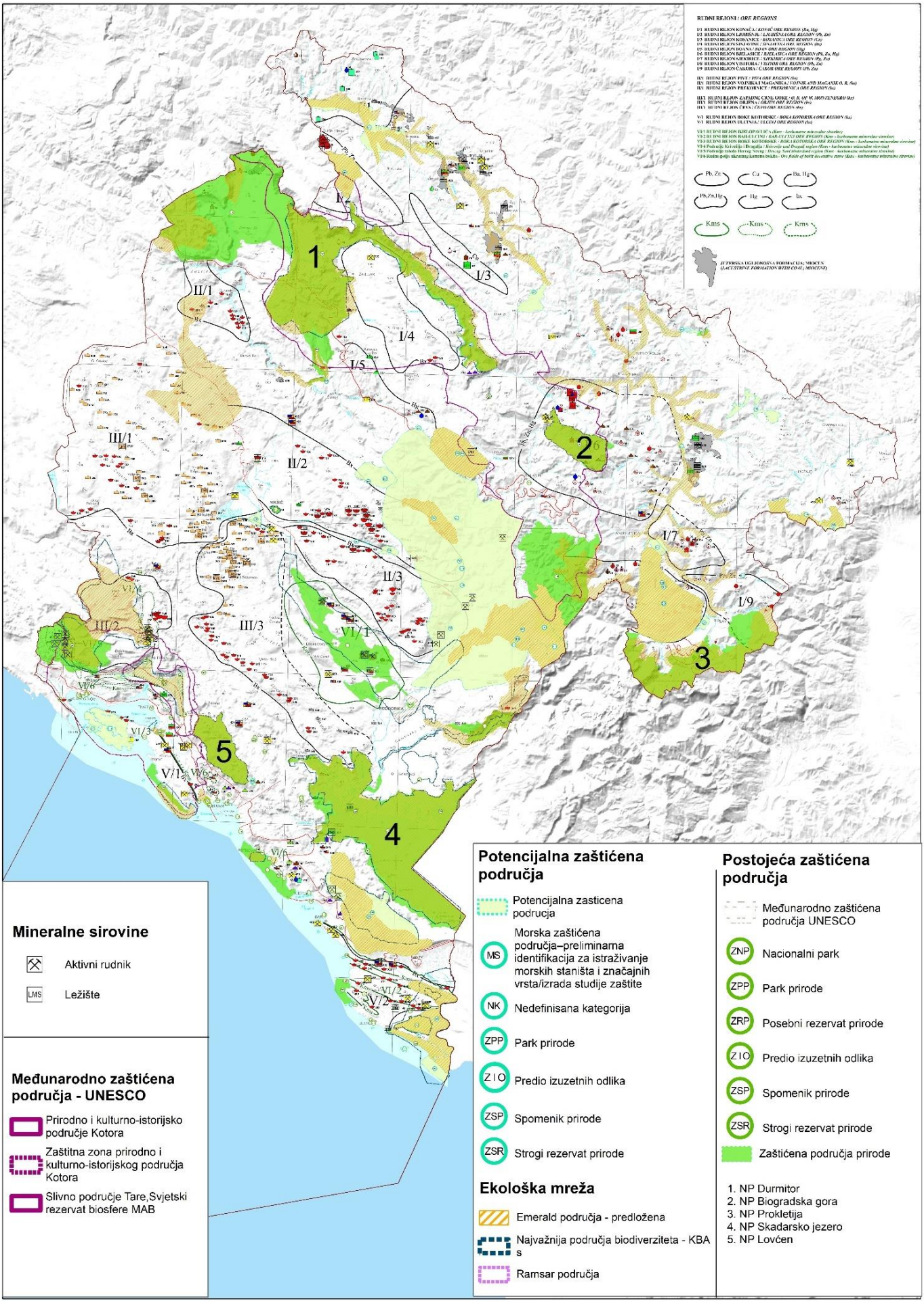

Pregledna karta 5-2: Zaštićena područja i rudni rejoia sa lokacijama ležišta i pojava mineralnih sirovina u Crnoj Gori.

SEKTOR ISTRAŽIVANJA I PROIZVODNJE UGLJOVODONIKA

Iako je strateška orjentacija u energetskom razvoju usmjerena prema obnovljivim izvorima energije, nafta i gas će i u narednom periodu imati značajnu ulogu u ekonomskom razvoju. Još uvijek se ne nazire nijedan energent koji bi mogao potpuno zamijeniti ugljovodonike. *(Kada bi se svi putnički automobili, koji danas postoje na svijetu, zamijenili elektičnim, to bi u konačnom, smanjilo ukupnu potrošnju nafte i gasa za samo 20 procenata. Ostalih 80 procenata ostaje za kamionski i brodski prevoz, avionski saobraćaj i ogroman konzum koji danas ima petrohemija).* Imajući to u vidu Crna Gora i u narednom periodu mora nastaviti sa razvojem sektora istraživanja nafte i gasa, sa ciljem da postane zemlja proizvođač nafte i gasa.

Nastavak istraživanja crnogorskog podmorja - U naftnoj industiji, područje Južnog Jadrana, sa aspekta mogućnosti postojanja komercijalnih količina ugljovodonika, spada u perspektivno. U isto vrijeme radi se o relativno slabo istraženom prostoru. Stepen pokrivenosti ukupne površine podmorja 3D seizmičkim istraživanjima je još uvijek nizak i iznosi nešto oko 12% (1500 km^2). Od rezultata budućih istražnih bušenja, u mnogome zavise i buduće aktivnosti u „upstream" sektoru u Crnoj Gori. U slučaju pozitivnog ishoda, ukoliko bilo koja od planiranih budućih istražnih bušotina dokaže postojanje komercijalnih količina nafte i gasa, Crna Gora će biti upisana na svjetskoj listi proizvođača ugljovodonika. Negativni rezultat izvršenog bušenja duboke istražne bušotine (Eni - Novatec 2021.), je negativno uticao na zainteresovanost industrije za ovaj prostor.

Bez obzira koji od prezentiranih scenarija razvoja „upestram" aktivnosti bude aktuelan, Vlada Crne Gore u narednom periodu treba da izvrši utvrđivanje pomorskih granica sa susjedima, Albanijom i Hrvatskom, sa kojima Sporazum o razgraničenju na moru još uvijek nije zaključen.[7] Sa aspekta istraživanja i proizvodnje ugljovodonika, neophodno je da Sporazum o razgraničenju bude trajan, što je u nadležnosti institucija dvije države.

Proizvodnja nafte i gasa - U slučaju pozitivnog ishoda budućih istražnih bušenja i ukoliko bušotine otkriju komercijalne količine nafte i gasa, konecesionari će biti u obavezi da državi dostave Program razvoja i proizvodnje (DPO). Program razvoja i proizvodnje u sebi treba da sadrži plan razvoja polja, tip i vrstu i lokaciju instalacije za proizvodnju, plan proizvodnje, kao i plan uklanjanja postrojenja nakon završenog vijeka eksploatacije. Proizvodnja nafte i gasa, sa aspekta planiranja prostora, nosi sa sobom neophodnost instalisanja postrojenja čije bi postojanje na lokaciji iznad otkrivenog ležišta, bilo u trajanju od oko 30-40 godina.

Snabdijevanje gasom i gasna infrastruktura - Crna Gora je učlanjivanjem u Energetsku zajednicu prihvatila obavezu da primjenjuje akta koja donose nadležni organi Zajednice, uključujući i akta koja se odnose na prirodni gas, iako Crna Gora još uvijek nema izgrađenu infrastrukturu za prenos i distribuciju prirodnog gasa. (Pravni i regulatorni okvir za gasno tržište u Crnoj Gori trenutno je definisan *Zakonom o energetici*, koji je usvojen 2017. g. Sadašnjim (važećim) *Zakonom o energetici*, Crna Gora je prenijela u svoje zakonodavstvo obaveze koje proizlaze iz Trećeg paketa energetskih propisa (Direktiva 2003/55/EZ i Regulativa (EZ) br. 1775/2005, kao i Direktiva 2004/67/EZ) iz EU zakonodavstva). Iako još uvijek nije poznato kada će doći do realizacije nekog od projekata koji bi mogli da dovedu prve količine gasa u Crnu Goru i kada će se stvoriti trenutak za stvarnom potrebom regulacije, Regulatorna Agencija za energetiku je usvojila akt kojim se regulišu opšti uslovi za snabdijevanje gasom, koji je stupio na snagu 04.02.2020. g. i koji, između ostalog, uređuje snabdijevanje gasom.

Gasna infrastruktura – strateška opredjeljenja

Gasna infrastruktura, u slučaju detaljnijeg planiranja, mora se razvijati u skladu s odredbama Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata i usvajanjem odgovarajućih planskih dokumenta, uz učešće javnosti i izdavanje dozvola koje daju ovlašćenje za izgradnju i korišćenje gasnog distributivnog sistema. Primjena ovog zakona osigurava analizu i planiranje mjera u svrhu izbjegavanja negativnih uticaja ili prihvatljive mjere ublažavanja negativnih uticaja na životnu sredinu. U Crnoj Gori osim ograničene potrošnje LPG (tečnog naftnog gasa-propan/butan), ne postoji potrošnja prirodnog gasa. Uprkos nedvosmisleno iskazanom političkom interesu za gasifikacijom, razvoj gasnog tržišta u Crnoj Gori je u potpunosti zavistan od stepena kooperacije sa susjednim zemljama. Na osnovu Strategije razvoja energetike Crne Gore do 2030 g., postoji više pravaca iz kojih bi moglo doći do snabdijevanja Crne Gore prirodnim gasom (dva potencijalna projekta izgradnje regionalnih gasovoda i to Jonsko-jadranski gasovod (IAP) kao dijela Trans-jadranskog gasovoda (TAP) i koncept gasnog prstena (Gas Ring Concept) preko koga je trebalo da se izvrši gasifikacija Jugoistočne Evrope. I jednim i drugim konceptom je bilo predviđeno da se gas iz gigantskog ležišta Shat Denise (Kaspijsko more, Azerbejdžan) dovede u Jugoističnu Evropu[8].

---

[7] Između Republike Hrvatske i Crne Gore od 2002. g. u privremenoj primjeni Protokol o privremenom režimu uz južnu granicu između Vlade Republike Hrvatske i tadašnje Vlade Savezne Republike Jugoslavije iz 2020. g. koji se u odnosima Republike Hrvatske i Crne Gore primjenjuje na temelju sukcesije.

[8] Kroz tehničku pomoć koja je finansirana iz Investicionog okvira za zapadni Balkan (WBIF) koji je zajednička inicijativa EU-a, Međunarodnih finansijskih institucija, bilateralnih sponzora i Vlada zapadnog Balkana, urađen je Master plan razvoja gasnog transportnog sistema (gasifikacija) Crne Gore (Novembar 2015). Koncept razvoja

Potencijalna neposredna potrošnja gasa *(na osnovu „Strategije razvoja energetike u Crnoj Gori do 2030. g.", Ministarstvo ekonomije, maj 2014., Bijela knjiga)* u Crnoj Gori, mogla bi narasti na 590 mil.m^3 gasa do 2040. g. ako se izgrade svi gasovodi prema većim opštinskim centrima.

Pored izgradnje regionalnih gasovoda koje Crna Gora podržava, pri tome svjesna da ne može da utiče na odluku o njihovoj izgradnji, u isto vrijeme država pokušava da valorizuje svoje potencijalne gasne rezerve iz svog podmorja. (Iako je tokom 2021. g. izbušena duboka istražna bušotina (ENI/Novatek), do dubine od 5900 m, koja nije dovela do otkrica niti naftnog niti gasnog ležišta, ipak ostaje očekivanje da će se u budućnosti otkriti neko komercijalno ležište ugljovodonika).

U slučaju komercijalnog otkrića gasa u podmorju Crne Gore izvjesno bi se razmatrala mogućnost razvoja lokalnog tržišta gasa kao i izvoz gasa u susjedne zemlje kroz potencijalni regionalni gasovod (IAP) ili neki drugi. Najbliže konekcije Crne Gore sa gasom su Split (Hrvatska), Kraljevo (Srbija), Fijera (Albanija) koje bi trebalo da se povežu IAP gasovodom. U poređenju sa ostalim fosilnim gorivima, prirodni gas ima najmanji sadržaj ugljenika i smatra se čistim izvorom energije. Stoga se gas koji se koristi za proizvodnju energije može smatrati alternativnim gorivom koje će smanjiti emisiju gasova sa efektom staklene bašte.

Gasifikacija može doprineti smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte iz energetskog i industrijskog sektora, pod pretpostavkom da se zamijeni upotreba postojećih fosilnih goriva i umjesto njih upotrebi gas u velikim industrijskim postrojenjima. Budući da su domaćinstva veliki potrošači energije, gasifikacija bi bila podsticaj za dalji razvoj industrije i povećanje energetskog standarda domaćinstava, pa čak i turizma. Iz navedenih razloga, mogućnost koja se odnosi na otkrivanje sopstvenih komercijalnih rezervi ugljovodonika u PPCG-2040 ne isključuje stratešku mogućnost proizvodnje nafte i gasa.

Strateški razlozi za potencijalno planiranje gasne infrastrukture

Mogući benefiti:

- Valorizacijom potencijalnih nalazišta prirodnog gasa u Jadranskom moru i mogućnošću za diversifikacijom energetskog sektora, uporebom sopstvenog prirodnog gasa kao energetna, zamijenila bi se dosadašnja rješenja kao što su mazut, lož ulje i drugi derivati;
- Povećanje prihoda u budžetu Crne Gore kroz naplatu poreza na dobit od ove „upstream" aktivnosti u iznosu 54%;
- Smanjenje emisije CO_2 jer prirodni gas sagorijevanjem emituje gotovo dvostruko manje CO_2 u odnosu na ugalj, a cjenovno je veoma konkurentan energent;
- Tokom poslednjih istraživanja potvrđena je potencijalnost za pronalaženje gasa na istražnim blokovima koji su bili obuhvaćeni Ugorima o koncesiji iz 2016 i 2017. g. Predviđeno je raspisivanje novog javnog poziva za proizvodnju prirodnog gasa na ovim blokovima za koje je već potvrđen visok procenat gasne potencijalnosti.
- Tokom 2025. g. planirano je da se uraditi 3D seizmičko istraživanje dijela crnogorskog podmorja i dobiju podaci o ugljovodoničnoj potencijalnosti, na blokovima koji do sada nijesu bili obuhvaćeni istraživanjima.
- Izgranja Jadransko-jonskog gasovoda bio bi važan infrastrukturni projekat preko kojeg bi se eventualno dalje plasirale sopstvene rezerve gasa na evropsko tržište, a takođe bi se stvorila mogućnost diversifikacije energetskih izvora u Crnoj Gori.
- Izuzev gasovoda, neophodno je obezbijediti mogućnost daljeg razvoja gasne infrastrukture za potrebe distribucije, izvoza i moguće upotrebe u industrijskom sektoru.

Naftni rezevoari

Trenutno postoje skladišni kapaciteti za naftu i nafte derivate u:

- Baru, ukupnog kapaciteta 128.000 m^3, od čega je 17.600 m^3 (u državnom vlasništvu (tri rezroara);
- Kotoru, ukupnog kapaciteta 22.000 m^2, od čega 10.200 m^3 u državnom vlasništvu;
- Bijelom Polju ukupnog kapaciteta 24.500 m^3 sa dodatnim skladišnm kapacitetima za druge robe - što može biti prenamijenjeno i iskorišćeno za strateške robne rezerve (ostalih dobara - prehrambenih, poljoprivrednih, ljekova, sl).
- Podgorici, kapacit cca 2000 m^3, kod KAP-a postoji jedna sfera za skladištenje TNG-a;
- Nikšiću - za potrebe vojske - tečni nafni gas;

Osim navedenih postojećih skladišta, čiju dalju upotrebu treba osigurati, predviđa se mogućnost izgradnje skladišnih kapaciteta u Podgorici. Pogodne lokacije mogu biti u blizini željezničke infrastrukture, što bi uz rekonstrukciju i unapređenje pruge Bar - Podgorica stvorilo mogućnost dopreme derivata morskim putem i transporta do Podgorice, odakle se mogu dalje distribuirati po potrebi unutar tržišta. (jedino kompanija Jugopetrol ima skladišne kapacitete i jedina robu doprema morskim putem, dok ostale kompanije naftne derivate uvoze

gasne distributivne mreže, koji je prezentiran u studiji, zasnovan je na priključju Crne Gore na Jonsko-jadranski gasovod (IAP).

kopnenim transportom cistijernama i direktno isporučuju na benzinske stanice). Na ovaj način bi podspješila konkurentnost na tržištu naftnih derivata. Upotreba rezervoara u Lipcima treba da bude moguća uz poštovanje najstrožih ekoloških i bezbjedonosnih standarda.

U svjetlu zatvaranja pregovaračkog poglavlja 15 - energetika, jedno od tri završna mjerila odnosi se na sigurnost snabdijevanja naftom i/ili naftnim derivatima. S tim u vezi donesen je *Zakon o sigurnosti snabdijevanja naftnim derivatima* kojim se definiše obaveza održavanja rezervi naftnih derivata i uspostavljanje neophodnih postupaka za rješavanje poremećaja u snabdijevanju naftnim derivatim. Ovim zakonom se propisuje obaveza formiranja rezervi goriva u količini koja treba da zadovolji tromjesečne potrebe stanovištva i privrede, a to znači da svi postojeći skladišni kapaciteti u Crnoj Gori neće biti dovoljni za skladištenje propisane obaveze. Zbog toga je neophodno, pored postojećih, planirati izgradnju novih skladišnih kapaciteta, posebno imajući u vidu, da je cijeli region u deficitu sa ovom vrstom skladišnog prostora.

Smjernice za planiranje infrastrukture u detaljnijoj planskoj dokumentaciji:

Ukoliko se u budućnosti stvori potreba za razvoj gasne infrastrukture za transport prirodnog gasa, za tu vrstu infrastrukture se mora uraditi poseban planski dokument kojim će se odrediti buduća trasa i zaštitni koridor, kao i detaljne mjere zaštite prostora, stanovništva, naselja i životne sredine. Detaljne analize mogućnosti izgradnje infrastrukture i mjere zaštite stanovništva i prostora će se u tom slučaju analizirati i definisti i kroz dokument Strateške procjene uticaja na životnu sredinu.

Opšte smjernice:

Od cijelog područja podmorja koji uključuje teritorijalne vode Crne Gore i ekonomsku zonu (površina od granice teritorijalnog mora do srednje razdjelne linije sa Italijom) biće izuzet obalni pojas u širini od 3 km, na kome u skladu sa Zakonom nijesu dozvoljene bilo kakve aktivnosti vezana za istraživanje i proizvodnju ugljovodonika.

Infrastruktura mora biti planirana na propisanoj udaljenosti od naselja, turističkih područja, zaštićenih područja prirodne i kulturne baštine, obradivog poljoprivrednog zemljišta, šumskog zemljišta, vodotoka i zona zaštite vodoizvorišta, zaštite mora i podmorja, u svemu prema nacionalnim i međunarodnim standardima.

Ukoliko se na osnovu istraživanja pokaže potrebnim planiranje infrastrukture, proces se u skladu sa Zakonom o planiranju prostora i drugom regulativom mora odvijati u javnom postupku i uz informisanje i učešće javnosti.

Bez obzira na ekonomske benefite, gasna infrastruktura se može planirati i graditi isključivo uz poštovanje svih režima zaštite stanovništva, prostora i životne sredine.

Pri eventualnoj eksploataciji ugljovodonika posebnu pažnju posvetiti aspektu seizmičkog rizika i obezbijediti bezbijednost sa tog aspekta.

5.2 POLJOPRIVREDA

Analiza stanja poljoprivrede u Crnoj Gori i svih njenih specifičnosti jasno ukazuju da se značaj poljoprivrede sagledava, ne samo kroz doprinos bruto društvenom proizvodu, već mnogo više kroz njenu multifunkcionalnu ulogu koju ona ima za društvo u cjelini. Pored ekonomskog doprinosa, uloga poljoprivrede je nezamjenljiva u očuvanju i razvoju ruralnih područja, razvoju ruralnog i agroturizma, a ističe se i ekološka uloga u zaštiti od erozije, zarastanja, očuvanja tipičnih pejzaža i očuvanju kulturne i prirodne baštine.

S obzirom da je ekološki i ekonomski razvoj Crne Gore baziran na scenariju "Odgovoran i uravnotežen razvoj, prosperitetna, ekonomski, socijalno i ekološki razvijena Crna Gora" to će i budući razvoj poljoprivrede podrazumijevati razvoj koji se potpuno oslanja na korišćenje vlastitih konkurentskih prednosti. Ovaj scenario razvoja je baziran na primjeni novih znanja, tehnološkim inovacijama, stvaranju novih proizvoda i diverzifikaciji usluga, kako u sektoru poljoprivrede, tako i ukupnom privrednom razvoju.

Realizacija ovog scenarija razvoja u poljoprivredi mora biti praćena snažnom investicionom i institucionalnom podrškom države, kroz odgovarajuće podsticaje i institucionalnu podršku za ispunjavanje uslova i korišćenje međunarodnih grantova.

Primjena planskih mjera ovog scenarija razvoja, rezultira povećanjem obima poljoprivredne proizvodnje, a što je najvažnije očuvanjem i razvojem ruralnih područja, zadržavanjem stanovništva kroz uspostavljanje primjerenih uslova privređivanja i življenja, što je jedini način za uspostavljanje uravnoteženog razvoja na cijeloj teritoriji države.

Opšti ciljevi u daljem razvoju poljoprivrede

Opšti ciljevi razvoja poljoprivrede moraju biti u skladu sa osnovnim opredjeljenjima koji su definisani strateškim dokumentima na nivou države, posebno Strategijom razvoja poljoprivrede (2023-2028) i u skladu sa odabranim scenarijem daljeg razvoja. U kontekstu opšteg opredjeljenja Crne Gore da vodi politiku pridruživanja EU, opšeprihvaćeni ciljevi su:

- Upravljanje prirodnim poljoprivrednim resursima na dugoročno održiv način, uz maksimalno očuvanje životne sredine i postizanje ciljeva „Zelenog dogovora“ shodno EU agendi;

- Jačanje konkurentnosti poljoprivrede, uz obezbjeđivanje stabilne ponude bezbjedne hrane, prihvatljive u pogledu kvaliteta i cijena;
- Unapređivanje životnog standarda seoskog stanovništva i ukupnog ruralnog razvoja, uz očuvanje tradicionalnih vrijednosti;
- Primjena novih tehnologija u cilju povećanja sigurnosti hrane i povećanja konkurentnosti, i
- Diversifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima i implementacija mjera poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja.

Posebni – specifični ciljevi

Iz navedenih opštih ciljeva proističu posebni - specifični ciljevi u razvoju poljoprivrede Crne Gore:

- Uspostavljanje informacionog sistema o poljoprivrednom zemljištu u javnoj i privatnoj svojini, (identifikacija resursa, precizne i ažurirane informacije o karakteristikama zemljišta, načinu korišćenja, svojini i drugim relevantnim pokazateljima);
- U planovima detaljnije razrade uskladiti namjenu zemljišta po pitanju kategorizacije i u skladu sa karakteristikama definisati smjernice za korišćenje;
- Zaštita postojećeg potencijala poljoprivrednog zemljišta (korišćenog i nekorišćenog) od degradacije, urbanizacije i prenamjene za nepoljoprivredne svrhe, osim u slučaju kada se lokalnim planskim dokumentima planiraju objekti javnog interesa, kao i izgradnje pomoćnih objekata i objekata za primarnu preradu poljoprivrednih proizvoda i objekata za stanovanje članova domaćinstva i pružanje usluga ruralnog, agro i zdravstvenog turizma;
- Privođenje kulturi nekorišćenog poljoprivrednog zemljišta i povećanje površina korićenog poljoprivrednog zemljišta;
- Povećanje učešća obradivog poljoprivrednog zemljišta u strukturi ukupnog poljoprivrednog zemljišta,
- Povećanje obima poljoprivredne proizvodnje do nivoa optimalnog i dugoročno održivog korišćenja raspoloživih resursa;
- Povećanje dodate vrijednosti poljoprivrednim proizvodima, kroz povećanje obima prerade i finalizacije proizvoda i dr;
- Podizanje nivoa samodovoljnosti i smanjenje uvozne zavisnosti, naročito u sektoru proizvodnje voća, povrća, mlijeka i mesa;
- Povećanje organske poljoprivrede u svim oblastima;
- Unapređenje kompletne infrastrukture u ruralnim područjima, kako bi se zaustavio trend dalje depopulacije sela,
- Pružanje turističkih i ugostiteljskih usluga direktno na farmi, posebno turistička valorizacija i očuvanje katuna,
- Povezivanje primarnih proizvođača sa prerađivačima, trgovinskim lancima i turističkim kapacitetima (podrška uspostavljanju klastera);
- Stvaranje većih robnih proizvođača i udruživanje malih proizvođača u asocijacije;
- Afirmacija i zaštita tradicionalnih tehnologija i tradicionalnih proizvoda;
- Diverzifikacija djelatnosti na selu (podsticanje tradicionalne kućne radinosti i zanata) i očuvanje seoske kulturne baštine;
- Jačanje institucionalnih kapaciteta za podršku poljoprivrednim proizvođačima, implementaciju standarda i sl;
- Dalji razvoj prerađivačkih kapaciteta - agroindustrije, kao i mini pogona za preradu i pakovanje poljoprivrednih proizvoda;
- Implementacija šema kvaliteta i standarda bezbjednosti i kvaliteta hrane u većem obuhvatu, kao odgovor na sve zahtjevnije kriterijume međunarodnog tržišta i nacionalnih trgovinskih lanaca;
- Jačanje horizontalne i vertikalne povezanosti u lancu proizvodnje hrane;
- Podrška agroinovacijama i digitalizaciji u poljoprivrede, implementaciji novih tehnologija i dr.

Prioritetni ciljevi u kratkom roku – do 2030.

U kratkom roku sprovođenja ovog planskog dokumenta, tj. u narednih šest godina, prioriteti u razvoju poljoprivrede trebaju biti usmjereni na:

- Očuvanje i valorizaciju raspoloživih poljoprivrednih površina u poljoprivredne svrhe (privođenje kulturi nekorišćenog zemljišta, sprečavanje njegovog daljeg pretvaranja u građevinsko zemljište i druge nepoljoprivredne svrhe, zaštitu od erozije, očuvanje plodnosti zemljišta i kvaliteta zemljišnih voda).

- U slučaju planiranih različitih namjena kao što je intenzivna poljoprivreda i zdravstveni turizam, korišćenje ljekovitog blata, zaštita vodoizvorišta i intenzivna poljoprivreda i sl. (primjer Kutskog polja u opštini Herceg Novi), namjenu definisati planskim dokumentima detaljnijeg nivoa, prema važnosti prioriteta (zaštita vodoizvorišta, turizam, poljoprivreda);
- Prenamjenu poljoprivrednog zemljišta u građevinsko omogućiti samo za potrebe izgradnje objekata namijenjenih za primarnu poljoprivrednu proizvodnju i preprađivačkih kapaciteta u poljoprivredi, uključujući objekte za stanovanje članova domaćinstva i pružanje usluga ruralnog, agro i zdravstvenog turizma, i to isključivo na neobradivom poljoprivrednom zemljištu V do VIII bonitetne klase, odnosno i na obradivom zemljištu u slučaju kada nema niže klase poljoprivrednog zemljišta u neposrednoj blizini, shodno planskim dokumentima lokalnog nivoa ili uz prethodno odobrenje Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede;
- Povećanje površina koje se navodnjavaju za 50%;
- Tehnološko osavremenjavanje poljoprivredne proizvodnje;
- Dalje širenje organske proizvodnje i proizvoda sa oznakom porijekla ili zaštitom geografskog porijekla;
- Diversifikacija aktivnosti u ruralnim područjima;
- Izgradnja institucija i snažnija podrška investicijama;
- Implementacija održivih poljoprivrednih praksi koje smanjuju upotrebu hemikalija i pesticida i promovišu organski uzgoj kao model koji štiti zemljište i vodne resurse;
- Unapređene sistema upravljanja otpadom u poljoprivrednom sektoru kako bi se smanjilo zagađenje zemljišta, voda i vazduha.

Indikatori ostvarenja ciljeva:

- **Sačuvano poljoprivredno zemljište, posebno vrijedne površine koje se mogu privesti intenzivnoj proizvodnji uz očuvanje plodnosti i zaštitu od degradacije.**
  Obrazloženje: ovo podrazumijeva potpuno kontrolisanu – ograničenu prenamjenu poljoprivrednog zemljišta, naročito u ravničarskom pojasu, tj. prenamjenu samo za potrebe razvoja proizvodnih djelatnosti tj. prerađivačkih kapaciteta (tzv. "green field" projekti) ili kapitalnih infrastrukturnih objekata. To podrazumijeva i kontrolisanu gradnju farmi na malim površinama, tj. bez odgovarajućih zemljišnih resursa koji omogućavaju kvalitetno odlaganje stajnjaka, shodno nitratnoj direktivi.
- **Obuhvat korišćenog poljoprivrednog zemljišta povećan za najmanje 35% i učešće obradivog poljoprivrednog zemljišta (oranice, bašte i stalni zasadi) povećano za najmanje 100%.**
  Obrazloženje: S obzirom da je obuhvat korišćenog poljoprivrednog zemljišta svega 50% raspoloživih površina, postoje značajne površine koje se mogu privesti intenzivnoj poljoprivredi (oranice, stalni zasadi). Imajući u vidu trend povećanja ovih površina u prethodnih nekoliko godina, realno je očekivati da se takav trend nastavi i u narednom periodu. Ovo podrazumijeva da se istovremeno vodi računa o očuvanju plodnosti zemljišta (adekvatna primjena agrotehničkih mjera i sl.), ali i zaštiti od erozije, naročito u slivovima rijeka. Uspostavljanje registra poljoprivrednog zemljišta u javnoj svojini i privatnom vlasništvu omogućiće lakše vođenje efikasne zemljišne politike i upravljanje poljoprivrednim zemljištem i sl.
- **Povećan obim i vrijednost poljoprivredne proizvodnje za najmanje 40%**
  Obrazloženje: primjena novih tehnologija, osavremenjavanje skoro svih sektora poljoprivredne proizvodnje – pravac u kojem se već krenulo, za rezultat će imati postizanje optimalnih prinosa u biljnoj i stočarskoj proizodnji, a time i podizanje konkurentnosti i unapređivanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda. Intenziviranje poljoprivredne proizvodnje u ravničarskom području, posebno na oranicama, u stalnim zasadima i u zaštićenom prostoru primjenom savremenih i investiciono veoma zahtjevnih tehnologija, kao i ukrupnjavanjem zemljišnih parcela (komasacija). Na sličan način očekuje se dalji rast proizvodnje po grlu u govedarstvu, kao i obuhvata i obima proizvodnje u svinajrstvu i živinarstvu, dok se očekuje nastavak trenda smanjenja obima ovčarske proizvodnje. S obzirom na sve izraženije klimatske promjene, savremenu poljoprivrednu proizvodnju nije moguće organizovati bez navodnjavanja. Stoga je realno očekivati da u narednih šest godina svi plantažni zasadi (voćnjaci i vinogradi) i veći dio oraničnih površina budu pokriveni sistemima za navodnjavanje. Takođe, podrška agroinovacijama i digitalizaciji poljoprivrede biće intenzivirana.
- **Prerađivački kapaciteti unaprijeđeni ili novouspostavljeni**
  Obrazloženje: Razvoj prerađivačke industije i povezivanje primarne i prerađivačke industrije, zajedno sa implementacijom odgovarajućih mjera agrarne politike, ključni je način podizanja konkurentnosti domaće proizvodnje. Značajniji napredak se očekuje u sektoru prerade voća i povrća, ljekobilja i sl., ali i u svim ostalim.
- **Unaprijeđena infrastruktura i uslovi života u ruralnim područjima**

Obrazloženje: Da bi se zaustavio ili ublažio trend depopulacije sela neophodno je po svim osnovama unapređivati uslove života u seoskim područjima. U prvom redu to se odnosi na izgradnju putne infrastrukture, vodosnabdijevanje, izgradnju škola i ambulanti, ali i kulturnih i sportskih objekata.

- **Udruživanje proizvođača u asocijacije i klastere i povezivanje sa agroindustrijom, trgovinskim i ugostiteljskim lancima**
  Obrazloženje: imajući u vidu nisku konurentnost i usitnjenost poljoprivredne proizvodnje, bazirane samo na individualnim poljoprivrednim proizvođačima, da bi se omogućio bolji nastup na tržištu (zadovoljenje potreba domaće trgovine, turizma i ugostiteljstva) neophodno je udruživanje proizvođača. Udruživanje je neophodno i sa aspekta ostvarivanja boljih pregovaračkih pozicija sa kretorima poljoprivrednih politika i sl.
- **Tradicionalni poljoprivredni proizvodi uvršteni u turističku ponudu**
  Obrazloženje: jedna od glavnih ''niša'' za bolju valorizaciju usitnjene poljoprivrede, posebno malih proizvođača, jeste afirmacija visokovrijednih tradicionalnih proizvoda i proizvoda organske poljoprivrede, uz unapređenje kvaliteta. Time se dodatno čuva kultura i tradicija, a značajno doprinosi kvalitetu turističke ponude, posebno u planinskim i ruralnim područjima.
- **Pružanje usluga seoskog turizma i drugi vidovi diversifikacije ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima je široko rasprostranjeno i sl.**
  Obrazloženje: Pružanje usluga seoskog (ruralnog) turizma i agroturizma je jedan od ključnih modela očuvanja ruralnih područja, sa tim i poljoprivrede, posebno stočarstva u udaljenim seoskim (planinskim) područjima. Takođe, diversifikacija privrednih djelatnosti na selu, u smislu razvoja i afirmacije domaće radinosti, tradicionalnih zanata mogu biti od posebne vrijednosti. Stoga je neophodno uspostaviti čvrstu međuzavisnost poljoprivrede i turizma u seoskim područjima po modelu integralne ruralne ekonomije seoskih domaćinstava.
- **Uspješno korišćenje IPARD i drugih međunarodnih fondova podrške za razvoj poljoprivrede i ruralnih područje (investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava (primarna proizvodnja), investicije u preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda i proizvoda ribarstva, diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja.**

Planske i prostorne smjernice za razvoj poljoprivrede posmatrano po regionima

Na osnovu sprovedene analize raspoloživih potencijala poljoprivrednog zemljišta, predviđa se očuvanje sljedećih površina:

U *Primorskom regionu*: Ulcinjsko polje, Zoganjsko polje, Područje Štoja – štojski pijesak, potez od Ade dolinom Bojane do Šasa i Šaskog polja, preostali dio Barskog polja, preostali dio Mrčevog polja, iako je izvršena restitucija, te Grbaljsko i Sutorinsko polje. U ovom rejonu postoje značajni potencijali za povećanje proizvodnje citrusa i maslina, kao i proizvodnje povrća u zaštićenom prostoru. Veliki potencijal postoji i za razvoj organske proizvodnje, naročito u oblasti sakupljanja samoniklog ljekovitog bilja koga u ovom rejonu ima u izobilju. U rubnim područjima i padinama razvijati i stočarsku proizvodnju, kao npr. mini farme krava ali i drugih vrsta domaćih životinja. Prioritet treba dati na male preživare, posebno koze i ovce, jer su one dobar čistač sitnog rastinja i potencijalni zaštitnik od požara. Cijeli Primorski region sa svojim padinama i planinskim uzvišenjima je idealan za pčelarsku proizvodnju.

U *Centralnom regionu*, u kojem je vrijedno poljoprivredno zemljište (ravničarsko) najviše i napadnuto gradnjom, treba ograničiti disperzivno širenje privatnih naselja u Zetskoj ravnici, počev od Karabuškog polja do Skadarskog jezera, i Lješkopolju. Veliki dio najkvalitetnijeg poljoprivrednog zemljišta u Bjelopavličkoj ravnici (uz glavne saobraćajnice) je već ugrožen gradnjom industrijskih objekata i disperzivnom privatnom gradnjom. Stoga se predlaže očuvanje postojećih poljoprivrednih površina. Zbog veoma povoljnih klimatskih uslova u ovom rejonu je moguće organizovati intenzivnu proizvodnju svih poljoprivrednih kultura (ratarsko-povrtarskih, voćarskih i vinogradarskih). Posebna pažnja treba biti posvećena povećanju proizvodnje u zaštićenom prostoru, kao i proizvodnji visokoprinosnih krmnih usjeva za ishranu stoke. S obzirom da su u ovom regionu glavni prerađivački kapaciteti treba osnaživati intenzivnu stočarsku proizvodnju, a sve u skladu sa raspoloživim površinama (farme mliječnih krava, kozarske farme, ali i živinarske i farme za tov svinja).

Na teritoriji opštine Nikšić posebnu pažnju treba obratiti na slobodni dio Nikišćkog polja (Gornje polje i Kočansko polje, Vir i Miločani), Grahovsko polje, kao i ravnničarske predjele Župe nikšićke. Ovdje se ističu i vrijedne visoravni Krnova, Lukova i druge površine koje su na većim nadmorskim visinama i koriste se za proizvodnju krompira, žita, proizvodnju stočane hrane i sezonsku ispašu stoke. Postoje potencijali za znatno bolju valorizaciju ovih površina. U centralnom regonu se nalazi najveći broj i najviše krupnih farmi muznih krava, a razvijena je i mliječna industrija, pa je neophodno povećati i unaprijediti proizvodnju stočne hrane na oranicama.

U *Sjevernom regionu*, kvalitetne poljoprivredne površine se nalaze u dolini Lima, a najviše su napadnute u opštini Bijelo Polje, počev od Poda i Zatona od Beranske opštine, pa do Rasova, Njegnjeva i dalje prema granici

Crne Gore. Te zone raspoloživog poljoprivrednog zemljišta je neophodno očuvati u narednom periodu. Ravne platoe i visoravni u većini drugih opština (Kolašin – posebno Lipovo i Trebaljevo, Mojkovac, Plužine, Žabljak, Petnjica, Berane, Andrijevica i dr.) je takođe značajno očuvati za poljoprivrednu proizvodnju. U drugim opštinama širenje naselja je manje intenzivno, osim Pljevalja, gdje se konstantno gube značajne poljoprivredne površine za potrebe eksploatacije rude. U narednom periodu očekuje se da će krupni infrastrukturni objekti zauzeti značajne poljoprivredne površine, kao što su autoputevi, zatim energetski objekti – dalekovodi, a neočekivano puno zemljišta konzumira i druga putna infrastruktura.

U nižim oblastima Sjevernog regiona, naročito onim u dolinama rijeka, postoje značajne mogućnosti za povećanje površina pod voćnim vrstama (jagodasto, koštičavo, jabučasto), zatim povrćem, a u višem, planinskom području sjemenskog krompira i žita. Cijeli sjeverni region obiluje izuzetnim resursima za stočarsku proizvodnju, naročito gajenje preživara (poluintenzivno i poluekstenzivno), a što predstavlja i najbolji način valorizacije pašnjačkih i livadskih površina. Stoga, stočarska proizvodnja, posebno ovčarstvo, u svim opštinama ovog regiona mora imati posebni tretman, u smislu dodatnih podsticaja, kako od resornog ministarstva, tako i od strane lokalne samouprave.

5.3. MARIKULTURA I RIBARSTVO

Dugoročni ciljevi razvoja i planiranja marikulture u Crnoj Gori

Marikultura u Crnoj Gori do 2040. g. je sredinski i tržišno održiva privredna djelatnost, visoke proizvodnosti, učinkovitosti i otpornosti, koja nudi konkurentne i zdrave prehrambene proizvode prepoznatljivog kvaliteta i zaštićenog geografskog porijekla (mušulja), a u sinergiji sa srodnim djelatnostima (turizam) stvara bolje radne i životne uslove u obalnim područjima. Uzimajući u obzir prirodna bogatstva Bokokotorskog zaliva, komparativne prednosti zbog geografskog položaja i specifičnih hidro-geoloških karakteristika područja, rast potražnje prema proizvodima marikulture, posebno kroz intenzivan razvoj turizma, ali i zbog brzine tehnološkog razvoja samog sektora, marikultura u Crnoj Gori razvija se ohrabrena tržištem, uz visoku proizvodnost sektora, veliku učinkovitost proizvodnog lanca i konkurentnost proizvoda.

Ključni ciljevi razvoja

- Podsticanje održivog privrednog razvoja i stvaranje poslovnih prilika i otvaranje novih radnih mjesta u području „plavih“ privrednih sektora – ribarstva i marikulture. Ovo se posebno odnosi na definisanje novih lokacija za marikulturu na otvorenom moru crnogorskog primorja kao i razvoj uzgoja morske ribe na kopnu (u recirkulacijskim sistemima-RAS);
- održivi razvoj i unaprijeđenje marikulture kao podrška razvoju turizma u Primorskom regionu (dobijanje sertifikata o organskom uzgoju školjki, brendiranje proizvoda, zaštita geografskog porijekla mušulje (Mytilus galloprovincialis), formiranje klastera i novih turističkih ponuda usko povezanih sa ribarstvom i marikulturom);
- povećanje kapaciteta inovativnih tehnologija u procesu uzgoja, difuzija i transfer tehnologija i tehnološkog znanja, poboljšanje tehnoloških procesa;
- uspostavljanje inovativne mreže između akademsko-istraživačkih centara, zakonodavne i izvršne vlasti u cilju formiranja klastera proizvođača tradicionalnih primorskih proizvoda, među kojima su i proizvodi iz marikulture;
- dodavanje vrijednosti proizvodima marikulture kroz organski uzgoj i zaštitu geografskog porijekla;
- podsticanje korišćenja primjena standarda kvaliteta (primjena boljih praksi i sistema upravljanja u skladu sa javnim i privatnim standardima kvaliteta i sertifikacijskim programima, posebno onima kojima se uređuje ekološka hrana, zaštita i očuvanje životne sredine, sigurnost hrane, zdravlje i dobrobit životinja, označavanje hrane i informacije o hrani (porijeklu), sledivost proizvodnje i prerade u marikulturi.
- promovisanje međusektorskih inovativnih kapaciteta sektora ribarstva, marikulture i turizma u mikroregijama primorskih opština kroz uspostavljanje mreže znanja o značaju marikulture sa zadatkom poboljšanja inovativnosti, kompetitivnosti, internacionalizacije, održivosti i inkluzivnog razvoja ova dva sektora.

Pogodnosti Bokokotorskog zaliva za razvoj marikulture

Analiza pogodnosti i atraktivnosti područja Bokokotorskog zaliva za razvoj uzgoja školjki urađena je na osnovu preduslova za definisanje lokacija za marikulturu koje su prihvaćene kao preporuka Generalne Komisije za ribarstvo Sredozemnog mora (GFCM) čija je Crna Gora članica, a koje su usklađene sa potrebama i specifičnostima crnogorskog primorja. Analiza je urađena korišćenjem podataka o pritiscima na marikulturu (ribarske poste, eutrofikacija, kontaminacija, važna morska staništa, tip obale, urbanizacija) i na osnovu sredinskih podataka (klimatologija, izloženost otvorenom moru, karakteristike morskog dna, kvalitet vode, trofički

status, organografski uslovi, tip obale). Koncept koji je korišćen prilikom analize pogodnosti područja Bokokotorskog zaliva za razvoj marikulture podrazumijeva poštovanje ICZM protokola, Ekosistemskog pristupa razvoju akvakulture, Plavog rasta (eng. „Blue growth"), kao i poštovanje osnovnih principa koja su u skladu sa Direktivom 2014/89/EU, a to su:

- Razvoj akvakulture i njeno upravljanje treba da uzmu u obzir pun opseg ekosistemskih usluga, pri čemu ne treba da ugrožavaju održivost istih.
- Razvoj akvakulture poboljšava ljudsko blagostanje (eng. „well being") i princip jednakosti za sve relevantne korisnike.
- Razvoj akvakulture se mora razvijati u skladu sa razvojem drugih sektora, politika i ciljeva.
- Razvoj akvakulture ne smije da ugrožava plovne puteve i pristup lukama i marinama i kod odabira lokacija mora se uzeti u obzir navedeno. Takođe, blizina luka, marina i većih naselja su ograničenje pri odabiru zona za marikulturu, zbog mogućnosti kontaminacije vode.
- U skladu sa *Zakonom o sigurnosti plovidbe*, prema smjernicama za postavljanje bilo kakve namjene, pa i uzgajališta, 30 m od obale se ne smije postavljati uzgajalište.

Rezultati analiza pogodnosti zaliva za marikulturu potvrdila su da se sva postojeća uzgajališta školjki nalaze na lokacijama koje su pogodne za razvoj marikulture, ali i da je značajan dio Bokokotorskog zaliva veoma pogodan ali neiskorišćen za program marikulture.

Postojeće lokacije za uzgoj školjki na području Bokokotorskog zaliva koje treba sačuvati, unaprijediti i na kojima je započet proces organskog uzgoja školjki nalaze se na području Kotorsko-Risanskog zaliva: **Raškov brijeg, kraj naselja Ljuta, potez od početka naselja Orahovac do kraja naselja Dražin vrt** (izuzimajući područje zaštite zbog nalazišta vrijednih koraligenih zajednica – spomenik prirode „Dražin vrt"), **potez iza Perasta do rta Banja, potez ispod Sopota** (izuzimajući područje preliminarne zaštite zbog nalazišta vrijednih koraligenih zajednica), **potez od naselja Lipci do Morinja, od naselja Kostanjica do Turskog rta, područje donjeg Stoliva do gospe od Anđela.** U ostatku zaliva analiza pogodnosti je pokazala da postoje potencijalno pogodna područja za uzgoj školjki i to u zoni obale Đuraševića, Brdišta, Ostrva cvijeća, Ostrva sveti Marko, Kaluđerovine, Krašića. Ipak, za pomenute zone neophodno je uraditi analize mikrobiološkog kvaliteta mesa školjkaša kako bi se utvrdilo da li pripadaju klasi vode koja je neophodna za uzgoj školjki. Na području Opštine Herceg Novi potencijalno pogodne zone za uzgoj školjki nalaze se na potezu od Baošića do Kumbora, ali je za taj potez neophodno uraditi dodatna istraživanja za utvrđivanje kvaliteta vode neophodnog za uzgoj, kao i ostalih parametara mora. U cilju obezbjeđivanja sigurnosti postojećih investicija u uzgoju školjki na području Bokokotorskog zaliva, sva postojeća uzgajališta školjki treba očuvati na lokacijama za koje su izdate dozvole za marikulturu, bez obzira na pogodnost. U slučaju razvoja većih investicija u turizmu koje bi uslovile relokaciju postojećih uzgajališta, svi troškovi relokacije uzgajališta treba da budu obaveza budućih investitora u turizmu, uz obavezu nadležnog Ministarstva da obezbjedi novu lokaciju za marikulturu. Ovo se isključivo odnosi na postojeća uzgajališta školjki u Bokokotorskom zalivu.

Potencijalno pogodne lokacije koje su dobijene analizom dio su ovog prostornog plana koji zapravo predstavlja dio plana namjene mora za područje Bokokotorskog zaliva. Analiza je urađena samo za uzgoj školjki, s obzirom da uzgoj ribe ima značajan negativan uticaj na životnu sredinu, pa samim tim predstavlja dodatnu vrstu pritiska, posebno u poluzatvorenim sistemima kakav je Bokokotorski zaliv u kome je izmjena vodenih masa, posebno tokom ljetnjeg perioda veoma slaba.

Definisanjem novih zona za marikulturu na području Bokokotorskog zaliva moguće je povećati proizvodnju školjki, uz uvođenje novih, autohtonih vrsta i inovativnih tehnologija u proces uzgoja.

Pogodnost razvoja marikulture na otvorenom moru crnogorskog primorja

Za definisanje pogodnosti lokacija za marikulturu na otvorenom moru crnogorskog primorja korišćeni su isti principi kao i za područje Bokokotorskog zaliva, odnosno korišćen je koncept AZA (Allocated Zones for Aquaculture). Rezultati analiza pogodnosti otvorenog mora za marikulturu (uzgajališta školjki i riba) potvrdili su da se većina lokacija koje su definisane kao potencijalno pogodne u Prostornom planu obalnog područja, nalaze u zonama pogodnim za razvoj marikulture. Definisanjem zona koje su pogodne za razvoj marikulture na otvorenom moru omogućava se realizacija daljih neophodnih koraka u cilju utvrđivanja tačnih lokacija budućih uzgajališta, sa procjenom kapaciteta sredine i asimilativnog kapaciteta. Za svako pojedinačno uzgajalište u okviru pogodnih zona neophodno je uraditi posebnu studiju u skladu sa Standardima kvaliteta životne sredine za sektor akvakulture (*Environmental Quality Standards*), principima definisanja zona za akvakulturu (*Allocated Zones for Aquaculture*), principima definisanja zona uticaja (*Allowable Zone of Effect*) i Indikatorima održivog razvoja akvakulture u GFCM regionu (InDam).

Potrebno je odraditi detaljnu analizu prostora unutar granice svjetske baštine i njene zaštićene okoline, te u skladu sa prostornim mogućnostima planirati nove uzgajališta školjki, a za postojeće predvidjeti sanaciju nelegalnih intervencija.

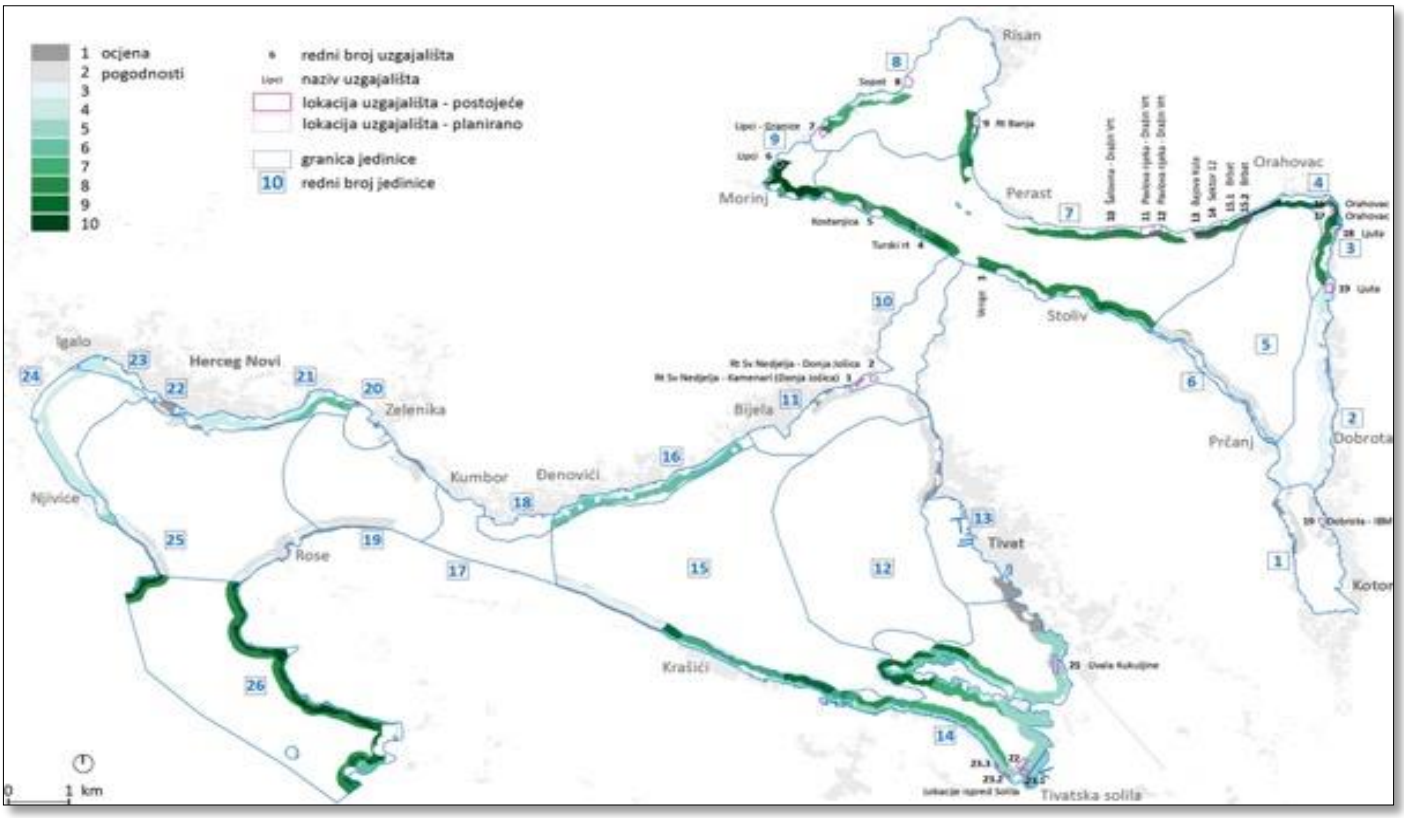

Kartogram 5-1: Analiza pogodnosti za razvoj marikulture (uzgoj školjkaša) na području Bokokotorskog zaliva – uzgajališta školjki (Izvor: RAC/SPA, MORIT, 2017)

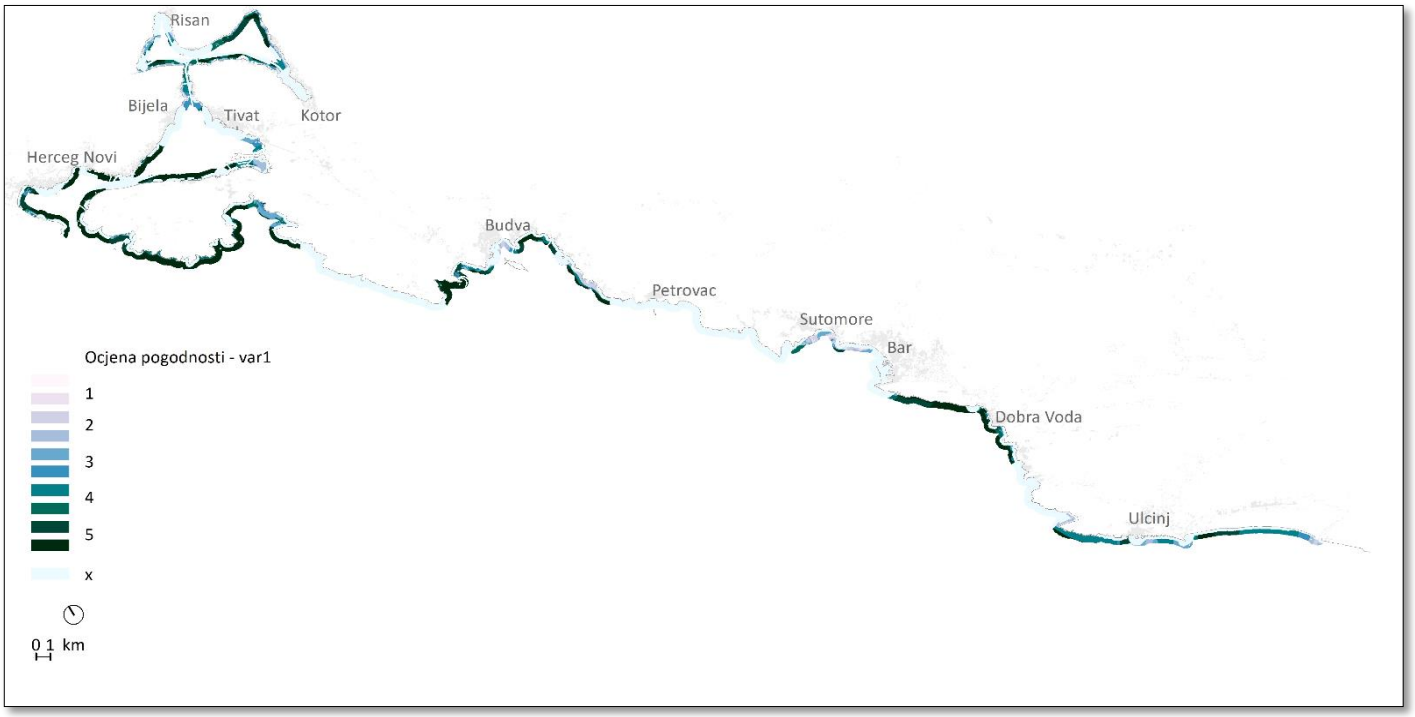

Kartogram 5-2: Analiza pogodnosti za razvoj marikulture na otvorenom moru crnogorskog primorja (Izvor: RAC/SPA, MORIT, 2017)

Prevazilaženje pritisaka na sektor marikulkture u planskom periodu

Među pritiscima koji imaju najveći uticaj na marikulturu ističu se: turizam, zbog sve većeg razvoja ovog sektora i uticaja zagađenja koji nastaje odlaganjem otpada u more; zatim brodogradnja, izgradnja ili povećanje kapaciteta postojećih luka i marina – zbog zamućivanja vode, raspršivanja čestica pijeska i prašine, nasipanja betona i sl. Uticaj eksploatacije mineralnih sirovina, nafte i gasa je ocjenjen kao visoko negativan zbog velikog radijusa uticaja na životne zajednice mora, pa tako i na proces uzgoja školjki.

Nasipanje mora (prihranjivanje plaža), još uvijek postojeći kanalizacioni ispusti na području zaliva su pokazali veoma visoku ranjivost prije svega zbog kvaliteta uzgajanih organizama, zdravlja i bezbjednosti konzumenata, kao i zbog mogućeg „gušenja“ uzgajanih organizama nasipanjem neadekvatnim građevinskim materijalom, zamućivanje vode koje može dovesti do začepljenja škrga i nemogućnosti filtracije, a u najgorem slučaju i do mortaliteta školjkaša. Posebnu pažnju svakako treba posvetiti očuvanju i zaštiti podvodnih izvora- vrulja i svih prirodnih dotoka slatke vode na području zaliva, koji vrlo povoljno utiču na rast i razvoj školjkaša.

Izazovi u razvoju sektora marikulture

- Među ključnim izazovima sa kojima će se suočiti sektor marikulture u nastupajućem periodu su svakako klimatske promjene te je neophodno utvrditi i planirati posebne ciljeve razvoja i mjere sa aspekta prilagođavanja klimatskim promjenama, kroz jačanje otpornosti cijelokupnog sektora marikulture, ali i kroz ublažavanje klimatskih promjena primjenom inovativnih tehnologija.
- Nedovoljno iskorišćeni postojeći resursi, odnosno nedovoljno iskorišćeni potencijali Bokokotorskog zaliva za uzgoj školjki, uvođenje novih uzgojnih tehnologija i novih, autohtonih vrsta u uzgojni proces. Imajući u vidu legalno kao i nelgalno potvljanje postavljene objekte za potreba uzgajališta školjki na određenim područjima, već je formiran kontinuirani niz uzgajališta na kopnenoj i morskoj površini koji ograničava korišćenje prostora.
- Prevazići nesigurnost investicija u marikulturi. S obzirom da Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom Crne Gore upravlja dijelom obale koji se koristi za operativni rad uzgajališta u marikulturi, neophodno je da se dugoročno planski riješi problem kratkoročnih zakupa dijelova obale za potrebe primarne proizvodnje hrane. Program objekata privremenog karaktera u zoni morskog dobra donosi se na period od 5 godina, pri čemu se Ugovori o zakupu zemljišta potpisuju na period od samo godinu dana, sa mogućnošću produžetka na period trajanja Programa, što onemogućava proizvođače da konkurišu za IPARD fondove. U cilju razvoja sektora marikulture (koji predstavlja primarnu proizvodnju hrane), potrebno je Ugovore o zakupu zemljišta za potrebe marikulture produžiti na period od 10 godina, jer je osnovni uslov zakupa zemljišta na period od minimum 10 godina.
- Prevazići problem nepostojeće osnovne infrastrukture (slaba dostupnost putevima, električna energija, voda i kanalizacija) na uzgajalištima školjki i riba (u skladu sa zahtjevima Veterinarske uprave i minimalnim uslovima neophodnim za proizvodnju hrane životinjskog porijekla). I planirati rješavanje od strane upravljača-Javnog preduzeća morsko dobro. (JPMD).
- S obzirom da je analiza pogodnosti zaliva i otvorenog mora za razvoj sektora marikulture uzela u obzir brojne podatke (sredinske, bio-fizičke, administrativne), za definitivan izbor lokacija neophodno je uraditi pojedinačne studije lokacija, ali i dodatno razviti mogućnost koegzistencije uzgajališta školjki i turizma (povezivanje sa turističkom ponudom) kako bi se izbjegli mogući konflikti ova dva sektora (posebno za područje Bokokotorskog zaliva). Najveći nedostatak u realizaciji planiranog razvoja sektora marikulture je izostanak povezivanja sa sektorom turizma, prioritetnim sektorom razvoja Crne Gore. S toga je potrebno omogućiti povezivanje ova dva sektora kroz zakonska rješenja.

Preporučeni indikatori za buduće praćenje realizacije plana

- Razvoj uzgoja školjki na području Bokokotorskog zaliva (dopuna prostornih planova, definisanje novih pogodnih zona za uzgoj školjki)
- Broj novih, aktivnih uzgajališta za uzgoj ribe na otvorenom moru crnogorskog primorja
- Godišnja proizvodnja u marikulturi (trend rasta)
- Razvoj uzgoja morske ribe na kopnu (recirkulacijski sistemi) – broj i kapacitet proizvodnje
- Napredak u brendiranju proizvoda i broj sertifikata organske proizvodnje
- Broj ponuđenih servisa/novih turističkih ponuda usko povezanih sa marikulturom
- Broj novih radnih mjesta u sektoru marikulture
- Napredak u formiranju klastera proizvođača

RIBARSTVO

Morsko ribarstvo - Razvoj ribarstva, ciljevi i prioriteti razvoja i način postizanja tih ciljeva su definisani Strategijom razvoja sektora ribarstva s Akcionim planom 2024-2029. g. Predviđa se usklađivanje nacionalnog zakonodavstva s propisima EU u pogledu razvoja cjelokupnog sektora ribarstva i akvakulture, njihovih najvažnijih ciljeva i prioriteta. U narednom periodu je potrebno uspostavljanje dugoročno održivog privrednog ribolova i iskorišćavanja obnovljivih ribljih resursa Crne Gore. Imajući u vidu predpristupne aktivnosti Crne Gore za punopravno članstvo u Evropskoj uniji, potrebno je da crnogorsko ribarstvo prihvati i implementira elemente Zajedničke ribarske politike EU. (Zakon o morskom ribarstvu koji je u pripremi, u velikoj mjeri sadržati sve principe i pravila Zajedničke ribarske politike EU).

Ključni ciljevi razvoja

- Povezivanje ulova i uzgoja kao primarne proizvodnje s turizmom, kao i sa preradom, stvarajući pritom proizvode visoke dodate vrijednosti koji će biti konkurentni na tržištu, čime će se obogatiti turistička ponuda;
- Modernizacija postojeće ribarske flote, povećanje bezbjednosti na plovilima, modernizacija flote za izlov male plave ribe i flote malog obalnog ribolova;
- Izgradnja ribarskih luka, mjesta prvog iskrcaja, mjesta prve prodaje i mjesta za remont ribarskih brodova, kao i organizovanje otkupa ribe i ribljih proizvoda;
- Donošenje planova upravljanja za sve tipove ribolova i usklađivanje zakonodavnog okvira za pravilima Zajedničke ribarske politike;
- Dalji razvoj RMC koji će osigurati kontinuiran nadzor i kontrolu ribolovnih aktivnosti na moru i čime će se spriječiti svi vidovi nelegalnog ribolova;
- Kontinuiran monitoring stanja ribolovnih resursa i donošenje mjera koje će osigurati da je eksploatacija resursa zasnovana na principima održivog razvoja;
- Obilježavanje, čišćenje i zaštita ribarskih posta u Bokokotorskom zalivu, u cilju zaštite i unapređenja tradicionalnog ribolova;
- Očuvati tradiciju priobalnog ribolova, prvenstveno u Bokokotorskom zalivu, koji je važan za očuvanje kulturne tradicije i ruralnog obalnog načina života te je stoga od neprocjenjive kulturne i društveno-privredne važnosti za Crnu Goru;
- Stvaranje uslova za upravljanje, čuvanje i preradu odbačenog dijela ulova;
- Jačanje administrativnih, inspekcijskih i naučnih kapaciteta.

Preporučeni indikatori za buduće praćenje realizacije plana

- Modernizovana ribarska flota;
- Uspostavljena infrastruktura na obali (ribarske luke, mjesta prvog iskrcaja, mjesta prve prodaje i mjesta za remont ribarskih brodova);
- Stvoreni uslovi na kopnu za upravljanje, čuvanje i preradu odbačenog ulova;
- Povećan udio ribarstva u BDP;
- Povećan broj zaposlenih u morskom ribarstvu;
- Povećana ponuda ribe i drugih morskih organizama i smanjen uvoz smrznute ribe;
- Povećan broj malih i srednjih preduzeća za preradu ribe i drugih morskih organizama;
- Povećana potrošnja ribe po glavi stanovnika;
- Konkurentne cijene ribe na tržištu;
- Bolja bezbjednost hrane iz mora-(HACCP);
- Razvijen lanac otkupa ribe i ribljih proizvoda;
- Planovi upravljanja ribarstvom.

Slatkovodno ribarstvo - Slatkovodno ribarstvo će i u narednom periodu imati značaj u ukupnom ribarstvu Crne Gore. (slatkovodni sportsko rekreativni ribolov, prerada i izvoz). Ribarska aktivnost ima socijalnu i kulturološku dimenziju, (posebno na Skadarskom jezeru), iako sektor ribarstva Crne Gore nije veliki po broju plovila, ribara, uzgajivača ili prerađivača, niti po broju zaposlenih. Razvoj slatkovodnog ribarstva će se odvijati u skladu sa pravnim okvirom i mehanizmima usklađenim sa EU i međunarodnim obavezama. Ističu se djelotvorna kontrola i efikasna administracija kao ključni sistemi podrške za zdravo, ekološki, ekonomski i socijalno održivo ribarstvo i akvakulturu.

Ciljevi razvoja:

- Crna Gora mora pozicionirati svoje proizvode na domaćem tržištu, obezbijediti njihovu prepoznatljivost kako bi domaći ribari i uzgajivači mogli postići veću ekonomsku vrijednost.
- Neophodno je sistemski pritupiti oporavku slatkovodnih ribarskih resursa, kako bi se omogućilo održivo korišćenje.
- Sportski ribolov se može vršiti samo na revirima. U cilju valorizacije potrebno je uspostavljanje održivog sportsko ribolovnog turizma.
- Iskoristiti raspoložive prirodne potencijale i u cilju unapređenja i valorizacije poboljšati rad postojećih i uspostaviti nove ribnjake, uz obavezno očuvanje kvaliteta voda.
- Povećanje proizvodnje, modernizacija postojećih uzgjalaišta, jačanje konkurentnosti i efikasnosti, poštovanje visokohg standarda zaštite životne sredine, zdravlja ljudi, doborbiti životinja.
- U oblasti prerade ribe obezbijediti kontinuiranu raspoloživost kvalitetnih nacionalnih proizvoda koji zadovoljavaju standarde u cilju dobijanja konkurentnog proizvoda na domaćem i inostranom tržištu.
- Fabrike za preradu ribe bi treba da posjeduju postrojenja za preradu ribljeg otpada, kao nutritivno vrijednog proizvoda od koga se može proizvesti riblje ulje, brašno, hrana za ribe, organsko đubrivo, biogorivo i dr., čime se rješava i problem otpada.

- U cilju održivog korišćenja neophodna je zaštita autohtonih populacija koje su važne iza biodiverzitet i ribarstvo.
- Spječavati krivolov i zaštiti kvaliteta voda.
- Obezbjediti konkurentnost sektora primarne proizvodnje u ribarstvu.

5.4. ŠUMARSTVO, DRVNA INDUSTRIJA I LOVSTVO

Plan razvoja šumarstva

Razvoj šumarstva je potrebno u narednom periodu, zasnivati na multifunkcionalnosti, na stručnim kriterijumima i principima šumarske struke, definisanim u strateškim opredjeljenjima u ovoj oblasti u cilju podrške i očuvanja opštekorisnih funkcija šuma, posebno ekološke ravnoteže u prostoru, pri čemu će se obezbjediti poštovanje načela održivog razvoja i kontinuiteta produkcije i prihoda. Održivim gazdovanjem šumama ostvaruje se aktivna uloga u borbi sa negativnim efektima klimatskih promjena, njihovim ublažavanjem i mjerama prilagođavanja, održava, obnavlja i poboljšava biodiverzitet, uključujući genetske resurse; utiče se na kvalitet i kvantitet voda i ublažavaju prirodne nepogode kao što su: poplave, suše, lavine, klizišta i eroziju zemljišta i stvara mogućnost za brojne privredne, ekološke i socijalne aktivnosti, doprinoseći održivom socijalnom i ekonomskom razvoju ruralnih područja.

Planski koncept razvoja šumarstva je definisan na osnovu analize stanja šuma na bazi podataka iz Nacionalne inventure šuma, Programa gazdovanja šumama i aktuelnog modela i stepena korišćenja šuma u Crnoj Gori. Zasniva se na principu održivosti, ekosistemskom pristupu u gazdovanju šumama, sinergiji između funkcija šuma i drugih funkkcija u prostoru. Uzeti su u obzir promjena i trendovi na tržištu drveta i očekivane promjene u srednjeročnom i dugoročnom periodu, kao i trend promjene namjene šuma i posebno potreba planiranja novih površina pod zaštitom.

Smjernice razvoja šumarstva su:

- Stručnim gazdovanjem šumama, povećavati drvnu zalihu, stabilnost šuma i otpornost na klimatske ekstreme i štetne pojave, čime se povećava tehnička vrijednost drveta, a time stvara i dodata vrijednost koja se ostvaruje od korišćenja šuma u ekonomskom, ekološkom i društvenom razvoju Crne Gore.
- Podržati sistem gazdovanja koji će obezbijediti prirodnu obnovu, mješovitost i prebirnu strukturu sastojina i prirodni blizak sistem gazdovanja, obezbjeđujući polifunkcionalnost šumskih ekosistema i trajni sastojinski biodiverzitet, uz uvažavanje različitih stanišnih i sastojinskih prilika; podržati praksu gazdovanja šumama koje pogoduju bioraznolikosti;
- Posebnu pažnju posvetiti zaštiti i očuvanju šumskog zemljišta, naročito u prigradskim područjima i planinskim područjima iznad gornje granice vegetacije.
- Postojeće površine šuma ne treba smanjivati, već planirati obnovu šuma na svim značajnim površinama izloženim eroziji, a posebno na površinama koje su u proteklom periodu bile zahvaćene požarima. Gdje nije došlo do prirodnog podmlađivanja, obnovu planirati isključivo autohtonim vrstama, u skladu sa zaštitom biotopa i vraćanjem pejzažnih vrijednosti prostora.
- Periodična izrada nacionalne inventure šuma.
- Izraditi kvalitetnu plansku dokumentaciju svih nivoa za cijelo područje države; racionalno koristiti drvne i nedrvne šumske proizvode; racionalno otvarati šumske komplekse – izgraditi šumske komunikacije; sa predostrožnošću izvoditi šumske radove; sprovoditi adekvatnu zaštitu od požara i biljnih bolesti i štetočina; obezbjediti sertifikaciju šuma, uz konstantno jačanje šumarske struke; obezbjediti kvalitetno srednjoškolsko i visoko obrazovanje - osnivanje šumarskog studijskog programa, vršiti permanentne obuke radnika u šumarstvu; koristiti nove tehnologije i alate u šumarstvu.
- Razvijati programe istraživanja i inovacija: planirati šume u promjenljivim klimatskim uslovima, očuvati stabilnost, smanjiti rizike i biotičke poremećaje sa ciljem unapređenja bioraznolikosti i boljeg odgovora klimatskim promjenama; sprovoditi istraživanja za vrednovanje funkcija šuma kroz agrošumarstvo, „zeleni turizam“ i sl.)
- Organizovati vođenje dokumentacije u digitalnom obliku – bazama gdje su alfanumerički i prostorni podaci povezani - u GIS-u i razvijati inovacione programe u oblasti šumarstva.

Strateški cilj je dugoročno unapređenje u oblasti šumarstva, ali i operativna primjena utvrđenih principa gazdovanja šumama, koji se ostvaruju kroz plansku dokumentaciju. Za održavanje i unapređenje sirovinske baze za drvnu industriju, planske aktivnosti obuhvataju održivo i prilagodljivo planiranje i upravljanje šumama i odgovarajuće uvećanje zapremine u državnim visokim privrednim šumama u prosjeku oko 40 m^3/ha, a u privatnim u prosjeku za 20 m^3/ha; poboljšanje kvaliteta, kvantiteta i strukture drvne zalihe; intenziviranje obnove „zrelih i prezrelih šuma“; prevođenje izdanačkih šuma u visoke; optimizaciju njege šuma i povećanje šumovitosti.

Jedna od važnih smjernica za planski period je podizanje oko 5000 ha novih zasada i rekonstrukcija 2000 ha izdanačkih šuma. S obzirom da je oko polovine svih šuma u privatnom vlasništvu, posebna pažnja mora se posvetiti ovom aspektu šumarstva. Za sprječavanje šumskih požara koji predstavljaju jednu od najvećih prijetnji u šumarstvu, uzimajući u obzir i nepovoljne trendove klimatskih promjena, preduzeti preventivne mjere i obezbjediti pristup šumama u slučajevima požara.

Predviđa se da se u planskom periodu izgradi i rekonstruiše oko 1800 km šumskih puteva. Na ovaj način direktno bi se doprinjelo ostvarenju mjera njege i korišćenja šuma i stvorili bi se preduslovi za veći stepen korišćenja biomase, povećavanje profita od drveta i stvorili bi se uslovi za efikasniju protivpožarnu zaštitu, dok bi se povećanjem prirasta povećavao i nivo godišnjeg vezivanja ugljenika.

Posebni ciljevi razvoja u oblasti zaštite i održivog korišćenja šuma i razvoja šumarstva su:

- Unapređivanje stanja šuma - povećanjem kvaliteta, kvantiteta i strukture drvne zalihe;
- povećanje učešća četinarskih vrsta, plemenitih lišćara i voćkarica;
- povećanje stabilnosti i otpornosti sastojina na biotske i abiotske faktore; podsticanje prirodnog obnavljanja i zaštita zdrastvenog stanja šuma; održavanje proizvodne sposobnosti staništa; povećanje učešća visokoproduktivnih šuma u odnosu na niskoproduktivne šume;
- saniranje, rekonstrukcija i konvezija devastiranih i izdanačkih šuma; stvaranje uslova za proizvodnju nedrvnih šumskih proizvoda;
- podsticanje povećanja površina pod šumom na račun šumskog zemljišta, prirodnim podmlađivanjem i kontinuiranim pošumljavanjem autohtonim vrstama, vodeći računa o ostavljanju čistina - enklava – progala u okviru sastojina za potrebe divljači;
- očuvanje i unapređenje biodiverziteta, zaštita staništa, vrsta i genetskog potencijala – prepoznata staništa velikog biodiverziteta i ekološkog značaja gdje su se i dalje zadržali prirodni procesi razvoja sastojina neohodno je staviti pod određeni vid zaštite;
- očuvanje i jačanje kapaciteta šuma kao i šumskih čistina i rubova, kojima se omogućava povećanje otpornosti;
- prilagođavanje i ublažavanje klimatskih promjena;
- očuvanje starih šuma Crne Gore, (prašuma) i izuzeti ih od bilo kakvog korišćenja, zbog posebnog biodiverzitetskog i ekološkog značaja. (Biogradska gora i Crna poda). Nacionalni Park Biogradska gora je jedna od malobrojnih prašuma u Evropi, koju je kralj Nikola stavio pod zaštitu 1878. g.; Crna Poda u dolini rijeke Tare, između Bistrice i Dobrilovine - šuma crnog bora prosječne starosti 400 godina.
- sprovođenje preventive od požara, zaštita biodiverziteta, unapređenje i zaštita predjela, pejzažna raznovrsnost, poboljšanje ekosistemskih usluga šuma, rekonstrukcija i optimalna izgradnje šumskih puteva, uklanjanje smeća i drugog komunalnog otpada iz šuma i šumskog zemljišta;
- sprečavanje ilegalnih aktivnosti u šumarstvu; sertifikacija održivosti šuma i šumskih proizvoda po međunarodnim standardima – FSC i PEFC; implementacija Nature 2000 u šumama i na šumskim zemljištima;
- uspostavljanje jedinstvenog informacionog sistema za sve korisnike u sektoru šumarstva koji će se bazirati na Geografskom informacionom sistemu; Integralno planiranje na principima sprečavanja konflikata u prostoru i racionalno korišćenje šuma i šumskog zemljišta kao prirodnog resursa; zaštita šumskog zemljišta od pretvaranja u građevinske namjene i sl.

Mjere povezivanja šumarstva i energetike kroz korišćenje obnovljivih izvora energije porijeklom od šumske i drvne biomase su sljedeće:

- Isticanje značaja šumarstva u sektoru energetike kroz optimizaciju proizvodnje drvne biomase iz šuma u Crnoj Gori,
- podizanje (brzotrastućih vrsta) tzv. zasada za energetske potrebe kako bi se povećalo učešće biomase u energetskom sektoru,
- edukacija proizvođača i korisnika drvne biomase, kao i preduzeća koja se bave prodajom i ugradnjom sistema za grijanje,
- umrežavanje proizvođača drvne biomase,
- uspostavljanje daljinskih sistema grijanja na drvnu biomas,
- očuvanje energetskog sektora kroz zelenu tranziciju enegetike korišćenjem biomase kao supstiutenta neobnovljivim izvorima energije,
- razvoj državne politike na području biomase,
- monitoring korišćenja biomase i zelene energije,
- uspostavljanje cirkularne ekonomije.

Realizacijom predloženih mjera za unapređenje šumarstva obezbijediće se uslovi usklađivanja zaštite i održivog korišćenja šuma, šumskog zemljišta i voda i ostvarivanje integisane zaštite životne sredine, biodiverziteta, nasleđa i predjela, a imaće pozitivne efekte na unapređenju prostornog razvoja države.

Indikatori za praćenje realizacije planskih rješenja su:

- Površina šuma po kategorijama - ha,
- Drvna zapremina po kategorijama šuma - m³/ha,
- Zapreminski prirast po kategorijama šuma - m³/ha,
- Urađena druga nacionalna inventura šuma,
- Površine šuma i šumskog zemljišta pokrivene programima gazdovanja šumama - ha,
- Broj donešenih planova razvoja šuma,
- Rekonstrukcija i konverzija izdanačkih šuma u viši uzgojni oblik - ha,
- Pošumljavanje šumskog zemljišta - ha
- Pošumljavanje površina zahvaćenih požarima,gde nije došlo do prirodnog podmlađivanja,
- Izgradnja i rekonstrukcija šumskih puteva - km.

Plan razvoja drvne industrije

Crnogorska drvna industrija nije adekvatno razvijena, zbog čega u narednom periodu treba podsticati njen razvoj i podržati povećanje broja preduzeća koja će proizvodne programe i biznis planove zasnivati na finalnoj proizvodnji. Cilj je smanjiti uvoz, a domaću proizvodnju podići na veći nivo, ulaganjem u opremu, tehnologiju, asortiman i kvalitet proizvoda i usluga.

Mjere za unapređenje drvne industrije

- Ograničenje izvoza sirovine, (trupaca i oble građe);
- Prilagođavanje kapaciteta primarne prerade drveta realnom kapacitetu i kvalitetu drvnih masa koje potiču iz održivog gazdovanja šumama;
- Povećanje stepena finalizacije obrade drveta;
- obezbjeđivanje sirovine odgovarajućeg kvaliteta, permanentno i iz državnih i iz privatnih šuma;
- uvođenje kvote na uvoz gotovih proizvoda i poluproizvoda od drveta na tržište Crne Gore;
- jačanje stručnih kapaciteta u drvnoj industriji;
- uvođenje sistematskih zakonskih mjera i obezbeđenje tržišta za proizvode od drveta;
- prodaja drvne mase klasifikovane prema kvalitetu i u transparentnoj proceduri putem licitacija;
- kreiranje klastera drvnih proizvođača;
- upostavljanje sistema za kontrolu kvaliteta proizvoda od drveta.

Cilj je povećanje doprinosa sektora šumarstva i drvne industrije ukupnom ekonomskom, ekološkom i društvenom razvoju.

Ukupni efekti sprovodjenja mjera u šumarstvu i drvnoj industriji u planskom periodu:

- Povećanje privredne aktivnosti uredjenja i korišćenja šuma;
- Znatno povećanje radnih mjesta u šumarstvu i drvnoj industriji;
- Doprinos razvoju seoskih i nerazvijenih ruralnih područja;
- Stvaranje stabilnog i finansijski održivog sistema upravljanja i gazdovanja šumama;

Plan razvoja lovstva

Opšti cilj u oblasti održivog korišćenja divljači i razvoja lovstva zasniva se na prirodnom - slobodnom uzgoju divljači i višenamjensko korišćenje lovnih potencijala, uz obezbjeđivanje održivog gazdovanja populacijama divljači i njihovih staništa, na način i u obimu kojim se trajno održava i unapređuje vitalnost populacija divljači, proizvodna sposobnost staništa i biološka raznovrsnost. Poseban cilj je unapređenje održivog gazdovanja lovnom faunom, očuvanjem i unapređenjem biodiverziteta u lovnim područjima, očuvanjem i unapređenjem brojnosti i kvaliteta divljači primjenom odgovarajućih mjera planiranja, gazdovanja i kontrole. Razvoj lovstva u Crnoj Gori treba sprovoditi kroz unapređenje stanja populacija divljači i njihovih staništa, preduzimanje odgovarajućih mjera gazdovanja kojima se postiže optimalno brojno stanje populacija, zaštitu, uzgoj i održivo korišćenje divljači. Za realizaciju ciljeva neophodno je obezbjediti kontinuitet utvrđivanja i praćenja stanja fondova divljači, realnog dugoročnog i kratkoročnog planiranja i doslijedne, blagovremene i realizacije planova. Kvalitetna izrada i pravovremeno donošenje planskih dokumenata, kao i realizacija istih, predstavljaju preduslov kroz donošenje Programa razvoja lovstva, Lovne osnove i godišnjeg plana gazdovanja koje donose korisnici lovišta uz saglasnost resornog Ministarstva.

Mjere za unapređenje lovstva su sljedeće:

Za dostizanje, održavanje i unapređivanje brojnosti, polne i starosne strukture populacija sitne i krupne divljači u obimu koji će obezbijediti njihovu dugoročnu varijabilnost predviđene su sljedeće mjere i aktivnosti:

- Preduzimanje mjera za razvoj, očuvanje i unapređenje opšteg brojnog stanja autohtonih populacija divljači (divokaze, srne, zeca, medvjeda, velikog tetrijeba, jarebica, orlova, sokolova i dr.);
- unapređenje i zaštita staništa divljači kroz unapređenje prehranbenih potencijala staništa, očuvanje i obezbjeđenje prirodnih skloništa za divljač, očuvanje zdrastvenog stanja, obezbjeđivanje vode i mira u lovištu i preduzimanje drugih stručnih upravljačkih aktivnosti;
- sprječavanje šteta koju divljač može da prouzrokuje na poljoprivrednom zemljištu, šumi, objektima, kao i šteta koje nastaju kao posljedica više faktora rizika povezanih sa klimatskim uslovima i prirodnim katastrofama (požari, suše, poplave, velike sniježne padavine i sl.) u lovištu,
- unaprijeđenje mjere borbe protiv krivolova i trgovine zaštićenim vrstama,
- školovanje kadrova i obuka upravljača lovišta i korisnika lovišta,
- unapređenje sistema monitoringa i mehanizme za zaštitu divljači i njene životne sredine, kontrolisati korisnike lovišta u poštovanju mjera za očuvanje i poboljšanje životnih uslova divljači;
- povećanje kapaciteta inovativnih tehnologija u procesu prirodnog uzgoja divljači, i transfer tehnologija i tehnološkog znanja sa ciljem povećanja broja divljači na teritoriji Crne Gore, promovisanje međusektorskih inovativnih kapaciteta sektora lovstva sa zadatkom poboljšanja inovativnosti, kompetitivnosti, internacionalizacije i održivosti ovog sektora;
- kreiranje Informacionog sistem u lovstvu kojim bi se pratila realizacija planskih dokumenata iz oblasti lovstva, stanja staništa, lovne površine, lovni zabrani i rezervati, lovno uzgojni i lovno tehnički objekti i dr. razvijanje i promovisanje lovnog streljaštva, kao dio edukacije i obrazovanja lovaca i kao dio sportske aktivnosti ili turističke ponude.

5.5. TURISTIČKI RAZVOJ

Razvoj turizma u Crnoj Gori, kao jedne od najvažnijih privrednih oblasti, prema scenariju održivog razvoja označava orijentaciju strateški definisanom, pametno kontrolisanom i održivom razvoju turističke privrede. U razvoju se fokus postavlja na proizvod i sadržaj visoke dodane vrijednosti koji uvažava lokalne specifičnosti i regionalne osobenosti Crne Gore i u skladu je s razvojnim potrebama privrede. U tom smislu, potrebno je postići uspjeh pri balansu između zadovoljavanja razvojnog interesa privatnog sektora (koji ima interes za ostvarivanje komercijalnih uspjeha) i javnog interesa čiji je primarni interes očuvanje i optimalna valorizacija ograničenog resursa. Takva varijanta uravnoteženog razvoja u najboljoj mjeri odgovara na dva ključna strateško - razvojna izazova, 1) potrebe za unapređenjem opšte konkurentnosti turističke ponude i 2) očuvanje izuzetno vrijednog resursa prostora. Do danas je ova ravnoteža bila narušena, što je u najvećoj mjeri vidljivo kroz neplansku izgradnju turističkih kapaciteta i objekata sekundarnog stanovanja u Primorskom regionu, ali i nedostatnoj saobraćajnoj i tehničkoj infrastrukturi kao i negativnim uticajima na prirodu i kvalitet života u turističkim destinacijama s najvišom frekvencijom turističkog prometa. U planskim preporukama se ukazuje na međuzavisna pitanja sezonalne disperzije turističkog prometa kroz razvoj diverzificiranih sadržaja te pitanja prostorne disperzije kroz intenzivniji razvoj u područjima koja su do danas slabije turistički razvijena.

Opšta načela planiranja turističkog razvoja

Usmjeravanje rasta smještajnih kapaciteta u smjeru visokokvalitetne ponude - Prostorni planovi u svim regionima, odnosno opštinama Crne Gore trebaju usmjeriti razvoj smještajnih kapaciteta u smjeru diverzifikacije i visokog kvaliteta. To je poseban izazov u smislu kontrole snažnog rasta privatnog smještaja i kapaciteta u nekomercijalnim objektima, primarno u obalnim područjima, koji opterećuju opštu infrastrukturu i u određenom dijelu generišu i druge negativne posljedice, kao što su visoka sezonalnost, niži nivo opšteg kvaliteta proizvoda i dr.

Zaštita prostora kao temelj razvoja - Kroz zaštitu prostora, kao temeljnog razvojnog resursa, potrebno je pružiti mogućnost strateški definisanog razvoja, u skladu s destinacijskim pozicioniranjem, ali i temeljnim postulatima održivosti, sa ciljem smanjenja negativnog uticaja na okolinu. Dodatno, u oblastima pod određenim nivoom zaštite, ulaganje u nove ili proširenje postojećih kapaciteta i turističke infrastrukture, mora biti regulisano na osnovu posebnih prostornih i urbanističkih planova za datu oblast.

Racionalno utvrđivanje turističkih prostora, centara i tranzitnih/turing pravaca - Realizacija i iskorištavanje turističkih prostora, centara i tranzitnih/turing pravaca u prostoru zavisi od mnoštva faktora, međutim, ključan je faktor adekvatnosti prostora za realizaciju turističkih projekata. Stoga se definicija pojedinog turističkog prostora treba temeljiti **na tržišnoj opravdanosti, na nacionalnom i lokalnom javnom interesu**, uzevši u obzir adekvatnu zaštitu prostora. Pri planiranju i izgradnji turističkih prostora, centara i tranzitnih/turing pravaca i objekata potrebno je voditi računa o mogućim konfliktima između razvojnih interesa privrede i zaštite javnog interesa, kao na primjer u pogledu zaštite životne sredine, kulturnih dobara, socioekonomskih interesa

lokalnog stanovništva i drugih konfliktnih namjena na turističkim prostorima. U slučaju kada razvojni interes ne uzima u obzir lokalna ograničenja razvoja, događaju se konflikti koji konačno nepovoljno utiču i na razvojni interes, što se manifestuje kroz nemogućnost adekvatne realizacije projekta i narušavanja kvaliteta života lokalnog stanovništva.

Smislen razvoj turističkih prostora, centara i tranzitnih/turing pravaca - Turističke zone, odnosno, projekte koji se realizuju u pojedinim zonama, potrebno je na vizuelno i praktično smislen način uklapati u opšti ambijent destinacije i kroz realizaciju projekata pozitivno uticati na uređenje i sofistikaciju širih prostora.

Osiguravanje generalne infrastrukture kao osnovni preduslovt realizacije turističkih projekata - Nedostatak opšte infrastrukture kao što su saobraćajnice, kanalizacija, snabdijevanje vodom, električnom energijom i internetom ima snažan negativan učinak na realizaciju turističkih projekata, pa je generalno obezbjeđivanje infrastrukture jedan od ključnih preduslova kontrolisanog i održivog razvoja turizma.

Specifičnosti regiona Crne Gore u planiranju turizma

PRIMORSKI REGION

Obuhvat regiona - Primorski region čine opštine: Bar, Budva, Herceg Novi, Kotor, Tivat, Ulcinj, kao i teritorijalno more i isključiva ekonomska zona, u skladu sa *Zakonom o moru*, uključujući dio područja u granicama nacionalnih parkova „Lovćen“ i „Skadarsko jezero“, kao i područje prirodnog i kulturno - istorijskog područja Kotora sa zaštićenom okolinom, koje je pod zaštitom Organizacije za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija (UNESCO) i djelovi primorskih planina Orjen, Lovćen i Rumija. ističe se da u nekim dijelovima u funkcionalnom smislu postoji preklapanje sa zonama *Središnjeg regiona* - Kotora i Budve sa Cetinjem, Bara i Cetinja sa Skadarskim jezerom.

Vizija razvoja regiona - Vizija razvoja Primorskog regiona definisana je u skladu s aktualnim Prostornim planom posebne namjene obalnog područja Crne Gore i temelji sena sljedećim načelima (koja će biti aktuelna i pri budućim Izmjenama PPPN OP):

- Napredna integracija načela održivosti u cjelokupni proces razvoja, a posebno u kontekstu planiranja prostora i sadržaja turističkih razvojnih projekata.
- Razvoj smještajne strukture u smjeru diverzifikacije vrste i nivoa kvaliteta usluga, što postaje jedno od ključnih uporišta savladavanja izazova visoke sezonalnosti turističkog prometa.
- Razvoj turističke infrastrukture omogućuje snažan razvoj konkurentnosti turističkog proizvoda, prvenstveno u smislu ključnih turističkih proizvoda i doživljaja za cjelogodišnje poslovanje.
- Kroz uređenje opšte infrastrukture unaprijeđen je opšti ambijentalni i turistički doživljaj destinacija regiona.

Vizija razvoja Primorskog regiona: Destinacije *Primorskog regiona* prepoznate su na globalnom nivou kao odredišta visokog ranga kvaliteta usluge i sofistikacije prostora koje na inovativan i napredan način isporučuju turistički doživljaj Mediterana i mediteranskog zaleđa najzahtijevnijim tržišnim segmentima.

Primarni turistički proizvodi

Iako region pruža mnoštvo doživljaja, primarni turistički proizvodi prioritizirani su s obzirom na uticaj na količinu turističkog prometa, tj. stvaranje motiva dolaska i uticaj na opterećenje infrastrukture i razvojne zahtjeve:

<u>*Sunce i more*</u> - Proizvod sunca i mora još je uvijek ključan motiv dolaska u *Primorski region* Crne Gore, čemu u prilog govori stepen sezonske koncentracije turističkog prometa. Međutim, potporna turistička infrastruktura još uvijek je nedostatna, što se primarno odnosi na ključni resurs ove vrste turizma - plaže. Atraktivni prirodni resurs obale, koji je u obalnom području Crne Gore neupitan, potrebno je zaštiti u većoj mjeri kroz strateški definisan način upravljanja, jačanje kvaliteta i infrastrukture i uspostavljanja snažnije saradnje privatnog i javnog sektora.

<u>*Cruising / touring*</u> - *Cruising* i *touring* pozicionirani su kao jedinstveni turistički proizvod, s obzirom na niz zajedničkih obilježja, shodno načinu korišćenja turističkog proizvoda destinacije. S obzirom da se u najvećem dijelu radi o jednodnevnim ili poludnevnim posjetama destinaciji od strane velikih grupa u vršnim satima, čest je slučaj da upravo ove vrste proizvoda u najvećoj mjeri opterećuju nivo zasićenosti destinacije. Kroz strateški razvoj, odnosno infrastrukturne zahvate i implementaciju raznih „soft inicijativa“, cilj je odgovoriti na potrebe ove vrste turističkog proizvoda kako bi se uticalo na smanjenje gužvi i spriječilo zagađenje ekološki osjetljivog prostora u kojem se ovaj proizvod događa.

<u>*Nautički turizam*</u> - Crnogorsko primorje je atraktivna i potentna geografska cjelina Jadranskog mora, tj. Mediterana za razvoj nautičkog turizma, što je u proteklom razdoblju prepoznato od strane tržišta, te su pokrenute značajne investicije u potrebnu infrastrukturu. U narednom je periodu je potrebno strateški fokus postaviti na sistematizaciju postojećih i realnu procjenu potrebnih novih kapaciteta, kako bi se osigurao održivi razvoj i zaštita konkurentnosti proizvoda.

Ruralni turizam - *Primorski region* ima mogućnost razvoja ruralnog turizma, posebno u planinskim ruralnim područjima u neposrednom zaleđu i drugim ruralnim područjima. Ruralni turizam u Primorskom regionu potrebno je temeljiti na autentičnim smještajnim kapacitetima u skladu s destinacijskim pozicioniranjem, autohtonoj enogastronomiji, atraktivnoj interpretaciji ruralnih proizvoda (vinoteka, enogastronomska događanja i sl.) i sadržajima aktivnog odmora (pješačenje, biciklizam i sl.). Primarni cilj razvoja proizvoda je smanjenje negativnih uticaja sezonalnosti turističkog prometa.

Sekundarni turistički proizvodi

Sekundarni turistički proizvodi mogu biti:

- MICE (eng. Meetings, Incetives, Conferences and Events)
- Aktivni odmor (sportsko-rekreativni te različiti oblici turizma posebnih interesa)
- Zdravstveni i wellness koji se temelji na prirodnim bogatstvima Primorskog regiona
- Golf

S obzirom na prethodno navedeno funkcionalno preklapanje s određenim zonama *Središnjeg regiona*, u turističkim proizvodima se prepoznaju i elementi ponude Cetinja i Skadarskog jezera.

Smjernice turističkih investicija i prostornog planiranja

Uvođenje modernog sistema mjerenja i nadzora smještajnog kapaciteta - Visok stepen nekonkurentnog i sezonalnog smještajnog kapaciteta u ukupnoj smještajnoj strukturi definisan je kao jedan od ključnih izazova Primorskog regiona u narednom periodu. Kako bi se pristupilo rješavanju navedenog izazova, potrebno je razviti sistem mjerenja koji će omogućiti realan uvid u stanje na terenu, a samim tim pružiti mogućnost upravljanja sistema na nivou države. Prijedlog je uvođenje digitalnog sistema koji će integrisati *real-time* sistem prijave i odjave gostiju u smještajni kapacitet i postati preduslov registracije kapaciteta. Takođe, kroz sistem je potrebno mjeriti i kapacitete sekundarnog stanovanja.

Sistem razvoja konkurentne smještajne strukture - S druge strane, osim uspostavljanja sistema mjerenja i nadzora, kroz prostorne planove i druge mjere od strane javnog sektora (poticaji i sl.), potrebno je pozitivno uticati na razvoj sljedećih vrsta smještajnih kapaciteta: rizorti mješovite namjene visoke kategorije, hoteli više, visoke i luksuzne kategorije, ruralne i druge vrste vila i privatni smještaj visoke kategorije.

Kroz realizaciju projekata rizorta mješovite namjene, potrebno je postaviti fokus na proizvodne komponente koje su temelj stvaranja dodane vrijednosti destinacije i unaprijeđenja ukupnog kvaliteta proizvoda, te onih komponenti koje u najvećoj mjeri generiraju turistički promet u trenutno slabijim razdobljima sezone (npr. sadržaji nautičkog turizma, autentična gastronomija i sl.). Rezidencijalna komponenta projekata ove vrste je jedan od ključnih preduslova ekonomske opravdanosti investicije, generator potražnje u najvećem dijelu godine, ali i jedna od komponenti koja je najotpornija na nepredviđene tržišne uslove, (kao što je pokazala kriza uzrokovana pandemijom COVID-19). No, rezidencijalna komponenta ne utiče primarno na stvaranje dodane vrijednosti ukupnom proizvodu destinacije. Stoga, određeni udio rezidencijalne komponente u projektima ove vrste je poželjan, međutim, kroz planiranje projekata i pametnu konceptualizaciju potrebno je izbjeći izgradnju rizorta koji zauzimaju velike prostore, a primarno su orijentirani na izgradnju rezidencija. Ističe se da je okvir za realizaciju projekata rizorta mješovite namjene postojeći (*Pravilnik o vrstama, minimalno-tehničkim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata*), pa je u tom kontekstu veoma bitno osigurati usklađivanje projekata s važećim legislativnim okvirom.

U *Primorskom regionu* van naselja, u uskom obalnom pojasu 1000 m od obale, potrebno je kontrolisati izgradnju sekundarnog stanovanja (prisutna stanogradnja), da bi se u ovom pojasu omogućila turistička izgradnja, javni sadržaji, rekreacija i zelenilo.

Osim razvoja broja kapaciteta visoke kategorije, ključno je postaknuti i diverzifikaciju strukture u skladu s modernim globalnim trendovima razvoja. U tom se smislu ističu glamping rizorti, wellness rizorti (osim konvencionalnih, alternativni rizorti, temeljeni na lokalnim specifičnostima i prirodnom resursu), etno sela i sl. uz osnovni preduslov razvoja sadržaja koji će generirati potražnju u razdobljima van glavne sezone. U kontekstu organizovanja kampova, bitno je postaviti fokus na proizvod visokog nivoa kvaliteta, odnosno, podsticati kvalitativan razvoj u odnosu na kvantitativan rast. Za razvoj konkurentnih turističkih zona potrebno je koristiti bivše vojne komplekse i industrijske zone koje do danas nisu postale predmet turističkog razvoja. Razvoj takvih projekata mora biti temeljen na profesionalno izrađenim master planovima za određenu zonu. S obzirom na već izražen problem sezonalnosti i prekomjernog opterećenja pojedinih opština na području regiona, na detaljnom planskom nivou će se definisati konkretne zone u kojima se još očekuje rast kapaciteta i realizacija turističkih projekata.

Ulaganje u kvantitet i kvalitet plaža - Ključni cilj smjernice je primarno osigurati nosivost u toku najvećih sezonskih opterećenja radi osiguravanja visokog nivoa kvaliteta doživljaja posjetilaca. Plaže je, osim u

prostorno-planskom kontekstu razvoja kvantiteta, potrebno uređivati na način da se osiguraju dodatne usluge, pristup, tržišna segmentacija i dr.

Razvoj i unapređenje dostupnosti destinacije - Dostupnost destinacija jedan je od ključnih preduslova daljnjeg održivog razvoja turizma Primorskog regiona Crne Gore. U sklopu ponude elitnog turizma djelomično je započeto sa adresiranjem ovog izazova kroz ulaganje u nautičke marine globalnog nivoa konkurentnosti i brendiranje objekata. Međutim, s ciljem održivosti razvoja ukupne turističke ponude područja, nužno je riješiti izazov nisko konkurentne vazdušne dostupnosti destinacija Primorskog regiona, ali i Crne Gore u cjelini. Takođe, potrebno je započeti značajna ulaganja u kopneni prevoz kroz planiranje i izgradnju saobraćajnih obilaznica i rješavanje saobraćajnih tokova koji omogućavaju efikasniji duž - obalni saobraćaj i ne narušavaju ambijent destinacije, ali i kroz razvoj kvalitetnog javnog saobraćaja, kako drumskog, tako i duž obalnog morskog linijskog prevoza. Takođe, u destinacijama koje se nalaze pod visokim pritiskom turizma u toku glavne sezone, potrebno je osmisliti sistem upravljanja turističkim tokovima, kao i razviti zone za ukrcaj / iskrcaj.

Infrastruktura za aktivni odmor - Osim navedenih primarnih turističkih proizvoda, na području Primorskog regiona potrebno je omogućiti diverzifikaciju proizvodne strukture kroz razvoj infrastrukture za aktivni odmor, koja između ostalog, može uključivati sljedeće: centri za aktivnosti na vodi, adrenalinski centri, biciklističke i pješačke staze, vidikovci, i sl. Međutim, osim same infrastrukture ključna je *soft* nadgradnja proizvoda i kvalitetna interpretacija ponude od strane destinacijskih učesnika i postavljanje fokusa na aktivnosti koje je moguće komercijalizovati izvan trajanja glavne turističke sezone.

Pri razvoju mreže biciklističko-pješačkih staza, potrebno je uvažiti kriterijume koji osiguravaju kvalitet infrastrukture i sigurnost korisnika: staze je u što većoj mjeri potrebno graditi odvojeno od puteva, mrežu je potrebno razvijati kao dio transnacionalnih biciklističkih i pješačkih staza, predvidjeti razvoj sadržaja na trasama i uvažavanje ekološke komponente.

Centri za posjetioce - U skladu s trendovima na globalnom turističkom tržištu, planski cilj je razviti sistem centara za posjetioce u kojima je cilj interpretirati bogato kulturno-istorijsko nasljeđe i prirodnu baštinu regiona. Centri moraju na konceptualno inovativan način prezentirati bogatu resursnu osnovu i na taj način pružiti dodatan motiv za posjetu i boravak gostiju i izvan trajanja glavne turističke sezone, ali i pozitivno uticati na opšti stepen zadovoljstva gostiju.

SREDIŠNJI REGION

Obuhvat - *Središnji region* čine sljedeći gradovi i opštine: Glavni grad Podgorica, Prijestonica Cetinje i opštine Danilovgrad, Nikšić i Tuzi, uključujući dijelove područja u granicama nacionalnih parkova „Lovćen“ i „Skadarsko jezero“. U nekim dijelovima u funkcionalnom smislu postoji preklapanje sa zonama Primorskog regiona - Cetinja sa Skadarskim jezerom i Skadarskog jezera sa Podgoricom.

Razvoj *Središnjeg regiona* temelji se na sljedećim načelima:

- Održivost razvojnih projekata zajedničko je opredjeljenje svih inicijativa u urbanim i ruralnim sredinama.
- Bogat i raznolik resurs kontrolisano se i pametno valorizuje kroz napredne i inovativne razvojne koncepte turističkih projekata.
- Ruralne sredine stvaraju dodatne motive za posjetu i produženje boravka gostiju u destinaciji kroz prezentaciju i doživljaj autentičnosti.
- Smještajni kapaciteti razvijaju se u smjeru cjelogodišnjeg održivog poslovanja te osmišljavanja različitih sadržaja, zavisno od resursne osnove područja u kojem se nalaze.
- Proizvodnja i opšta infrastruktura pruža dodatno unapređenje konkurentnosti privrede i vizuelne atraktivnosti regiona.
- *Središnji region* predstavlja iskustvenu i funkcionalnu vezu između Primorskog i Sjevernog regiona.

Vizija razvoja regiona: *Središnji region* kroz raznovrsnost doživljaja tokom cijele godine stvara motiv posjete inovativnom, naprednom i atraktivnom području, koje spaja urbani i ruralni karakter Crne Gore. S obzirom na ograničeni kapacitet nosivosti i osjetljivost područja u kontekstu ekološke održivosti, razvoj turističkih projekata mora biti temeljen na detaljnim (master) planovima za svaku pojedinu zonu, u sklopu kojeg će se predmetna tematika adekvatno obraditi. U detaljnijoj planskoj dokumentaciji definisaće se potencijalne zone razvoja turističkih, primarno hotelskih, projekata u regionu.

Primarni turistički proizvodi

U regionu se radi specifičnosti resursa i opšte ponude, događa određena količina *touringa* koji primarno konzumira ponudu kulturnog i religijskog turizma. Međutim, razvojne potrebe *touringa* u prostorno-planskom smislu (npr. prihvatna infrastruktura i sl.) će se zadovoljiti kroz realizaciju razvojnih inicijativa drugih turističkih proizvoda.

Kratki odmor - S obzirom na glavni grad Podgoricu i niz različitih dostupnih doživljaja u cijelom regionu (npr. događanja, ruralni turizam, gastronomija, prirodna i kulturna baština i dr.) na relativno maloj udaljenosti, kratki

odmor je definisan kao proizvod koji na optimalan način pruža jedinstvenu platformu diverzifikacije ukupnog turističkog proizvoda.

Kultura - Kultura kao turistički proizvod Središnjeg regiona podrazumijeva interpretaciju bogatog materijalnog i nematerijalnog kulturno-historijskog nasljeđa. Osim samog proizvoda kulturnog turizma, za potrebe ovog dokumenta, kao jedan od ključnih dijelova proizvoda podrazumijeva se i bogata ponuda religijskog turizma.

Aktivni odmor - Aktivni odmor istaknut je kao jedan od primarnih proizvoda regiona radi bogate resursne osnove i niza prirodnih atrakcija u sklopu kojih je moguće planirati razne sadržaje i aktivnosti na otvorenom.

Sekundarni turistički proizvodi

- Touring
- MICE (eng. Meetings, Incetives, Conferences and Events)
- Ruralni turizam
- Zdravstveni i wellness koji se temelji na prirodnim bogatstvima Središnjeg regiona

Smjernice turističkih investicija i prostornog planiranja

Urbana regeneracija gradskih središta - Gradska središta zahtijevaju regeneraciju i prilagođavanje potrebama modernog doba. Navedeno se posebno odnosi na dijelove gradova koji su kroz tranzitno razdoblje i deindustrijalizaciju izgubili originalnu namjenu. Konverzijom prostora kroz inovativne koncepte, potrebno je redefinisati namjenu prostora na način da novi sadržaji budu u skladu s modernim politikama održivosti i da pružaju mogućnost razvoja atraktivnih komercijalnih sadržaja. Osim navedenog, poseban je fokus potrebno staviti na razvoj zelenih površina u urbanim središtima i uz praktičnu svrsishodnost infrastrukture, pažnju posvetiti i ambijentalnoj ugodnosti razvojnih koncepata.

Inovativni i diverzificirani smještajni kapaciteti - S obzirom da Središnji region obuhvata urbanu i ruralnu komponentu, razvoj smještajnih kapaciteta potrebno je prilagoditi području na kojem se objekti otvaraju. Primjera radi, u urbanim i ruralnim sredinama potrebno je razvijati *boutique heritage* hotelske objekte, međutim, svaki od njih mora interpretirati nasljeđe područja u kojem se nalazi. Cilj je da se na cijelom području regiona razvijaju objekti s inovativnim konceptima, koji će na turističkom tržištu prezentirati kompleksniju ponudu od samog smještaja. Shodno navedenom, u ruralnim sredinama iskazuje se potreba za razvojem dodatne ponude u sklopu smještajnih kapaciteta – ugostiteljski objekti sa ponudom autohtonih jela i pića, centri za posjetitelje u sklopu proizvodnih pogona i razvoj vinskog turizma (npr. putevi vina, panoramski putevi...).

Posebno se ističe da se turističke zone *Središnjeg regiona* prostorno-funkcijski preklapaju sa zonama *Primorskog regiona* i međusobno. Zona Skadarskog jezera se preklapa sa zonom Bar čineći ovu destinaciju Barskom rivijerom, Rumijom i neplavnom obalom jezera, jednom od najvrijednijih u *Primorskom regionu*), sa zonom Cetinje i podzonama Podgorica i Zeta u okviru turističke zone *Središnjeg regiona*, što zonu Skadarskog jezera čini najatraktivnijom u *Središnjem regionu*. Zona Cetinje preklapa se sa druge strane sa zonama Budva i Boka Kotorska, čineći tako vrijednu turističku cjelinu, sa posebbnim vrijednostima zaštićenog prostora na međunarodnom nivou.

Infrastruktura za aktivni odmor - S obzirom na bogati resurs prirodne baštine, na području *Središnjeg regiona* iskazuje se potreba za turističkom valorizacijom resursa kroz izgradnju infrastrukture na globalnom nivou kvaliteta. Razvojni fokus je potrebno postaviti na razvoj mreže pješačkih i biciklističkih staza, odmorišta, vidikovaca, centara za aktivnosti na vodi, zimskih centara i sl. Kroz osmišljavanje koncepata, posebnu je pažnju potrebno postaviti na sezonalnost sadržaja i mogućnost aktivnosti u toku razdoblja van glavne sezone. U obzir je potrebno uzeti i činjenicu da je infrastruktura koju je potrebno realizovati u zaštićenim područjima, često ograničena posebnim režimima izgradnje.

Centri za posjetioce - Bogata kulturno-istorijska ponuda regiona temelj je dosadašnjeg razvoja znatnog udjela turističke potražnje *Središnjeg regiona*. Cilj je da se kroz razvoj niza centara za posjetioce na inovativan način i kroz upotrebu moderne tehnologije interpretira bogato nasljeđe. Osim kulturno-istorijskog usmjerenja, centri za posjetitelje mogu interpretirati prirodne resursa područja.

SJEVERNI REGION

Obuhvat - *Sjeverni region* čine sljedeće opštine: Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Gusinje, Kolašin, Mojkovac, Petnjica, Plav, Plužine, Pljevlja, Rožaje, Šavnik i Žabljak, uključujući i područja u granicama nacionalnih parkova „Biogradska gora“ i „Prokletije“, kao i područje Nacionalnog parka „Durmitor“, koje je pod zaštitom UNESCO.

Razvoj regiona - Razvoj *Sjevernog regiona* temelji se na sljedećim načelima:

- Osjetljivost prirodnog resursa i neosporiva potreba za ekološkim očuvanjem prostora, pozicionira pametne koncepte održivog razvoja turističkih sadržaja kao razvojne projekte bez alternative.
- Kroz investicije u razvoj turizma, ali i investicije iz svih ostalih oblasti, osigurava se kontrolisana valorizacija atraktivnog resursa i napredni nivo zaštite aktivnosti.

- Pri razvoju proizvodne infrastrukture u Sjevernom regionu, poseban uticaj imaće ograničenja koja su posljedica visokog nivoa zaštite pojedinih područja, što se prvenstveno odnosi na izgradnju turističke infrastrukture, posebno zimske (npr. alpska skijališta).
- Smještajni kapaciteti razvijaju se u skladu s pozicioniranjem regiona i pružaju dodatne motive posjeta i produženja boravka u destinaciji.
- *Sjeverni region* pruža „upper-upscale“ doživljaj prirode bez kompromisa u kvalitetu doživljaja koji se isporučuje kroz visoko kvalitetan turistički lanac vrijednosti.
- *Sjeverni region* je povezan sa *Središnim* i *Primorskim regionom* djelimično visokokvalitetnim drumskim, ali i drugim mogućim oblicima prijevoza, primarno železničkim, čime se omogućava diverzifikacija letnje i zimske ponude dvostranim kretanjem od mora ka planini i od planine ka moru, radi efikasnijeg korišćenja primorskog i planinskog smeštaja, turističke infrastrukture i javnih sadržaja društvenog standarda. U prvoj fazi realizacija plana, očekuje se značajno unapređenje saobraćaja ka Sjevernom regionu i između opština u okviru tog regiona, što će unaprijediti i turistički razvoj.

Vizija razvoja regiona*: Sjeverni region* je destinacija visokog nivoa kvaliteta doživljaja prirode i ruralnog ambijenta Crne Gore dostupnog tokom cijele godine kroz bogatstvo održivih turističkih proizvoda i iskustava. S obzirom na ograničeni kapacitet nosivosti i osjetljivost područja u kontekstu ekološke održivosti, razvoj turističkih projekata mora biti temeljen na detaljnim (master) planovima za svaku pojedinu zonu, u sklopu kojeg će se predmetna tematika adekvatno obraditi. U fazi izrade detaljnije planske dokumentacije, definisaće se potencijalne zone razvoja turističkih, primarno hotelskih, projekata u regionu.

Primarni turistički proizvodi

Aktivni odmor - Aktivni odmor, koji podrazumijeva zimski i letnji sportsko-rekreativni turizam i turizam posebnih interesa, na području Sjevernog regiona ima ulogu stvaranja cjelogodišnjeg motiva posjeta gostiju radi različitih aktivnosti u prirodi. Bogati prirodni resurs omogućava razvoj cjelogodišnjeg poslovanja, uz preduslov pametnog ulaganja u infrastrukturu koja će osim zimskih aktivnosti podržavati atraktivne doživljaje u ostatku godine, kada klimatske okolnosti ne omogućavaju skijanje i druge povezane doživljaje.

Ruralni turizam - Doživljaj ruralnog turizma može postati jedna od ključnih prodajnih propozicija Sjevernog regiona, uz preduslov razvoja proizvodne infrastrukture, kao hardware komponente i ostalih soft komponenti potrebnih za razvoj globalno konkurentnog proizvoda ruralnog turizma. U kontekstu Regiona, komponentama ruralnog turizma smatra se autohtona gastronomska ponuda, manifestacije, kultura-istorijsko i religijsko nasljeđe. Osnovni preduslov razvoja proizvoda je održivost poljoprivrednog sektora i integracija ruralne ekonomije seoskih domaćinstava u turistički proizvod.

Sekundarni turistički proizvodi

Zdravstveni i wellness turizam - osim konvencionalnog proizvoda ove vrste, prepoznat je interes za razvojem alternativnog zdravstvenog turizma koji se temelji na prirodnim bogatstvima Sjevernog regiona.

Smjernice turističkih investicija i prostornog planiranja

Razvoj sportsko-rekreativnih centara za cjelogodišnje aktivnosti - Centri za aktivnosti mogu se razvijati na područjima gdje postoje prirodni preduslovi za osmišljavanje cjelogodišnjeg turističkog proizvoda, odnosno, u područjima gdje se u toku zimskih mjeseci mogu valorizovati klimatski uslovi i snježne padavine, dok se u ostatku godine fokus postavlja na aktivnosti za koje ne postoji potreba za snijegom. Takvi sadržaji, prema primjerima dobre prakse, mogu biti *mountain bike* staze, planinarske staze, staze za letnje sankanje, adrenalinski centri, *paintball* igrališta, downhill, paragliding, ski paragliding staze za 4x4 i *quad* ture i ostala infrastruktura za razvoj aktivnog odmora. Za razvoj aktivnosti u zimskom periodu, potrebno je razvijati infrastrukturu koja podržava aktivnosti iz spektra alpskog i nordijskog skijanja (npr. skijaške i sankaške staze, zimski rekreativni parkovi, borilišta u alpskim i nordijskim disciplinama i sl.).

Diverzificirani kapaciteti visokog nivoa kvaliteta usluge - Osim sadržaja aktivnog odmora, iz prostorno-planske perspektive, u sklopu rekreativnih zona potrebno je planiranje smještajnih kapaciteta visokog nivoa kvaliteta usluga i diverzificiranog sadržaja, u skladu s pozicioniranjem regiona. Osim zimskih rizorata koji će biti temelj smještaja gostiju tokom zimske sezone, fokus je moguće postaviti na razvoj visoko kvalitetnog privatnog smještaja i objekata, kao što su planinske kuće, planinski *chaleti*, glamping resorti, planinski i ruralni pansioni, planinarski domovi te ruralna domaćinstva, etno sela i katuni. Katuni, uz status nematerijalne kulturne baštine, predstavljaju vrijedan resurs u arhitektonskom i ambijentalnom smislu i neizostavnu karakteristiku pejzaža planinskih predjela Crne Gore. Valorizacija crnogorskih katuna, kao posebnosti Crne Gore i njene tradicionalne poljoprivrede u planinskim područjima, moguća je kroz razvoj specifične turističke ponude.

Moguć je razvoj i specijaliziranih zdravstvenih i wellness rizorata, temeljenih na lokalnim specifičnostima i prirodnom resursu kao što je ljekovito bilje, mineralne vode i sl. S obzirom na visoki potencijal razvoja ruralnog

turizma, smještajne objekte je potrebno razvijati u sklopu seoskih domaćinstava, gdje se na optimalan način interpretira autentična ruralnost područja.

Centri za posjetioce - U skladu s trendovima na globalnom turističkom tržištu, ideja je razviti mrežu centara za posjetioce u kojima je cilj interpretirati bogato kulturno-iistorijsko nasljeđe i prirodnu baštinu regiona. Centri moraju na konceptualno inovativan način prezentirati bogatu resursnu osnovu i na taj način pružiti dodatan motiv za posjetu i boravak gostiju i izvan trajanja glavne turističke sezone, ali i pozitivno uticati na opšti stepen zadovoljstva gostiju.

Razvoj zdravstvenog turizma u Crnoj Gori

Zdravstveni turizam, koji predstavlja pružanje zdravstvenih usluga, dijagnostičkih, terapijskih, zdravstvene njege, fizikalne medicine i medicinske rehabilitacije, uz mogućnost korišćenja prirodnih ljekovitih faktora, uključujući i wellness turizam i pružanje ugostiteljskih usluga u turizmu, ima veoma dobre prirodne preduslove za razvoj u Crnoj Gori. Uz razvoj institucionalnog okvira, zdravstveni turizam u narednom periodu može biti vodeći turistički proizvod. Podrškom razvoju ovog vida turizma omogućila bi se dodatna diverzifikacija turističkog proizvoda i podržala cjelogodišnja turistička ponuda. Uvođenje inovativnih poslovnih modela i usluga u oblasti zdravstvenog turizma, prepoznato je i u okviru *Strategije pametne specijalizacije*. Potrebni uslovi za intenzivan razvoj ovog vida turizma su istraživanja potencijala Crne Gore za razvoj zdravstvenog turizma, obezbjeđivanje infrastrukture za razvoj i podrška sa nivoa države.

Sva tri regiona pružaju specifične prirodne uslove za razvoj zdravstvenog, posebno wellness turizma koji uključuje u ponudu kvalitet mjesta, prirodne pogodnosti i zdravu životnu sredinu: *Primorski region* poznat po klimatskim pogodnostima, mineralnim vodama i ljekovitom blatu, posebno u opštinama Herceg Novi i Ulcinj, pogodnim područjima na kontaktu primorskog i planinskog vazduha; *Središnji region* sa prepoznatim zonama Nikšićkih jezera, Brezovika i Vučja, okoline Danilovgrada, Šavnika i Plužina; *Sjeverni region* sa prirodnim pogodnostima, planinskom klimom, bogatstvom šumama i izvorskom vodom u svim opštinama, od okoline Pljevalja, Žabljaka sa Durmitorskim jezerima, Bijelog Polja, područja Bjelasice i Komova, Prokletija, do Rožaja i Petnjice.

Poznata područja sa prirodnim pogodnostima za razvoj zdravstvenog turizma su: opština Herceg Novi, Igalo – Sutorina – po peloidima koji se koriste u Institutu „Dr Simo Milošević“ Igalo, koji je prepoznat kao višedecenijski nosilac zdravstvenog turizma u Crnoj Gori; Sutomore i Bar koji obiluju peloidom i prirodnim uslovima za balneoterapiju; Ulcinj (peloidi, sumporna voda na Maloj plaži; Solana Ulcinj sa potencijalom soli koja ima balneotarapijske efekte); Brezovik u opštini Nikšić koji je postojeće liječilište, ali još nema status prirodnog liječilišta; Bijelo Polje (sa izvorištima mineralne vode koje ima pogodnosti banjskog liječilišta; Metaljka u opštini Pljevlja sa pogodnostima za vazdušnu banju, koja je korišćena kao liječilište još 1934. g.; Rudnica u opštini Pljevlja sa pogodnostima za vazdušnu banju i dr.; Na osnovu dodatnih analiza pogodnih lokacija i određenih predkliničkih istraživanja, moguće je ove i druge lokacije sa prepoznatim prirodnim pogodnostima, proglasiti prirodnim liječilištima.

Poseban osvrt na zaštićena područja

Zaštićena područja su primarno namijenjena očuvanju prirodnih vrijednosti, biodiverziteta i usluga ekosistema. Razvoj turizma u zaštićenim područjima, može doprinijeti očuvanju prirode i održivom razvoju lokalnih zajednica. Planiranjem na detaljnom planskom nivou je potrebno obezbijediti pristup i korišćenje zaštićenih područja u turističke svrhe, ali na način da se isključe negativni uticaji na vrijednosti zaštićenih područja i lokalnu zajednicu. (Planovi detaljne razrade treba da slijede zakonsu regulativu iz oblasti zaštite prirode i životne sredine).

Obuhvat zaštićenih područja

- Nacionalni park “Biogradska Gora“ koji obuhvata dijelove teritorije opština: Kolašin, Mojkovac, Andrijevica i Berane;
- Nacionalni park „Lovćen“ koji obuhvata dijelove teritorije Opštine Budva i Prijestonice Cetinje;
- Nacionalni park „Skadarsko jezero“ koji obuhvata dijelove teritorije Glavnog grada Podgorica, opštine Zeta, Bar, Tuzi i Cetinje;
- Nacionalni park „Prokletije“ koji obuhvata dijelove teritorije opština Plav i Gusinje;
- Nacionalni park „Durmitor“ koji je pod zaštitom UNESCO i obuhvata dijelove teritorije opština: Žabljak, Mojkovac, Pljevlja, Plužine i Šavnik;
- Prirodno i kulturno - istorijsko područje Kotor sa zaštićenom okolinom, koje je pod zaštitom UNESCO, a čije su granice određene *Zakonom o zaštiti prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora* i obuhvataju dijelove opština Kotor, Tivat, Herceg Novi i Prijestonice Cetinje.
- Ističu se i Parkovi prirode, predjeli izuzetnih odlika, spomenici prirode, čije vrijednosti treba iskoristiti u dijelu posebne turističke ponude i uključiti ih, uz poštovanje režima zaštite, u važne turističke motive u

narednom periodu. Istovremeno te prostore treba čuvati od neplanske izgradnje ili izgradnje koja bi mogla narušiti njihovu izvornu vrijednost.

Razvoj u zaštićenim područjima potrebno je regulisati posebnom regulativom, koja će definisati razvojna pravila u skladu sa specifičnostima svakog područja, uz ravnopravan dijalog nosilaca razvoja i zaštite prostora. U skladu s navedenim, na zaštićenim je područjima kroz prostorno-plansku dokumentaciju potrebno dozvoliti razvoj isključivo u smjeru visokog nivoa kvaliteta sadržaja, sa što manjim uticajem na prirodnu održivost područja. Upravo se u ovim područjima iskazuje potreba za implementacijom modernih sadržaja osiguravanja poželjne energetske nezavisnosti smještajnih kapaciteta i „*zero waste"* načela razvoja.

Poseban fokus u prostorno-planskoj dokumentaciji, u smislu zaštite prirode, mora se postaviti na izgradnju pristupne infrastrukture, koja omogućava valorizaciju i turističku aktivaciju vrijednog resursa zaštićenih područja. Ovakve je projekte potrebno realizovati uz balans između objektivno potrebnih intervencija za modernizaciju puteva u NP i široj zoni NP i uvažavanje potrebe potražnje.

Pri izradi planova detaljnijeg planskog nivoa (PUP-ovi opština ili drugi planovi u skladu sa Zakonom o planiranju prostora i izgradnji objekata,), potrebno je na osnovu strateških opredjeljenja razvoja turizma u Crnoj Gori, definisati preciznije turističke zone i parametre za njihov razvoj.

Model rasta smještajnih kapaciteta u Crnoj Gori

Pri definiciji modela rasta smještajnih kapaciteta u obzir su uzete stope rasta kapaciteta između 2011. i 2019. g., koje su prilagođene na način da procjene rasta uvažavaju prethodno definisanu viziju i smjernice turističkih investicija i prostornog planiranja. U kalkulacijama i projekcijama su uračunati postojeći hotelski projekti na području Crne Gore, čija je realizacija izvjesna. Model rasta usklađen je sa *Strategijom razvoja turizma Crne Gore 2022.-2025. g.*, čije su projekcije rađene do 2025. g. Za period od 2030 do 2040. g. potrebno je ažurirati model rasta nakon uvođenja sistema mjerenja smještajnih kapaciteta. U smislu razvoja smještajnih kapaciteta, fokus je potrebno zadržati na razvoju objekata višeg i visokog kvaliteta i raditi na osmišljavanju politika koje će obuzdati rast privatnog smještaja.

Model rasta smještajnih kapaciteta Crne Gore do 2030. g. U prikazanom modelu, napravljen je model rasta samo za hotelske kapacitete i kampove iz razloga nedostatka pouzdanih podataka o kapacitetima u privatnom smještaju. Model je strukturiran na *bottom-up* principu, odnosno, uz procjenu kretanja broja smještajnih kapaciteta na regionalnom nivou i sabiranjem rezultata na regionalnom nivou, u strukturu na nacionalnom nivou.

Model rasta smještajnih kapaciteta u Primorskom regionu do 2030. g.

U *Primorskom* je *regionu* fokus rasta u apsolutnom iznosu postavljen na kapacitetima u hotelima i sličnim objektima, gdje je predviđeno 7000 novih kreveta, isključivo u 4* i 5* kategorijama, dok je u nižim kategorijama predviđeno smanjenje kapaciteta. *Primorski region*, zbog izraženog neregistrovanog smještaja ima izražene probleme u odvijanju saobraćaja u ljetnjem periodu, vodosnabdijevanjem, kanalisanjem otpadnih voda, energetikom, pratećim javnim službama i servisima. Potrebno je preduzeti prioritetno mjere za infrastrukturno i komunalno opremanje *Primorskog regiona* – urbanih središta opština, kako bi se obezbjedio planirani turistički razvoj.

Model rasta smještajnih kapaciteta u Središnjem regionu do 2030. g.

U odnosu na Primorski, Središnji region raspolaže znatno manjim kapacitetom. U projekciji do 2030. g. predviđa se unapjeđenje strukture hotelskih kapaciteta s rastom učešća hotela s 5* na 28% u 2030. g. s početnih 19% u 2019. g. Rast učešća visoke kategorije hotela podrazumijeva smanjenje učešće hotela s 3* te prestanak poslovanja hotela s 2*.

Model rasta smještajnih kapaciteta u Sjevernom regionu do 2030. g.

Projekcija rasta u Planinskom regionu prate iste teorijske postavke kao i prethodno obrađeni regioni. Međutim, pri procjeni rasta kapaciteta, u obzir su uzeti već postojeći projekti i projekti u planu čija je realizacija do 2030. g. izgledna. U *Sjevernom regionu* je predviđena najsnažnija stopa rasta kvalitetnih kapaciteta u hotelima i sličnim objektima, ali i rast kapaciteta u specijaliziranim planinskim kampovima (glamping i slični objekti), a sve u skladu s tržišnim pozicioniranjem i definisanim turističkim proizvodima. Do 2030. g. predviđen je rast s 2.604 na 7.900 kreveta, što rezultira prosječnom godišnjom stopom rasta od 10,6%.

SMJEŠTAJNA VRSTA	2011. kapacitet	2019. kapacitet	Prosječna godišnja stopa rasta 2019. / 2011.	2025. kapacitet	Prosječna godišnja stopa rasta 2025. / 2019.	2030. kapacitet	Prosječna godišnja stopa rasta 2030. / 2019.
Hoteli i slični objekti	**35.306**	**40.814**	**1,8%**	**52.200**	**4,2%**	**53.700**	**2,5%**

5	1.310	2.862	10,3%	6.000	13,1%	9.800	11,8%
4	8.278	21.736	12,8%	34.200	7,8%	34.800	4,4%
3	8.407	9.210	1,1%	11.000	3,0%	8.600	-0,6%
2	13.177	5.217	-10,9%	1.000	-24,1%	500	-19,2%
1	4.134	1.789	-9,9%	-	-	-	-
Kamp	**2.554**	**2.925**	**1,7%**	**4.530**	**7,6%**	**6.250**	**7,1%**
UKUPNO	**37.860**	**43.739**	**1,8%**	**56.730**	**4,4%**	**59.950**	**2,9%**

Tabela 5-1a. Model rasta registrovanih smještajnih kapaciteta Crne Gore do 2030. g. Izvor: Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022. – 2025. g. s akcionim planom za podatke od 2011. do 2025.g., Procjena autora: Model rasta do 2030. g.

SMJEŠTAJNA VRSTA	**2022.**		**2025.** *prema modelu rasta*	
	kapacitet	**učešće**	**kapacitet**	**učešće**
Hoteli i slični objekti	**44.093**	**100%**	**52.200**	**100%**
5	4.349	9,9%	6.000	11,5%
4	25.625	58,1%	34.200	65,5%
3	10.673	24,2%	11.000	21,1%
2	3.302	7,5%	1.000	1,9%
1	144	0,3%	-	

Tabela 5-1b: Poređenje registrovanih smještajnih kapaciteta u Crnoj Gori u 2022. g. i kapaciteta predviđenih modelom rasta u hotelima i sličnim objektima u 2025. g.
Izvor: monstat.org

S obzirom na nedostatak podataka o kapacitetima privatnog smještaja u 2022. g., uvid u realno stanje smještajnih kapaciteta nasuprot onih predviđenih modelom rasta, je učinjen samo na nivou hotela i sličnih objekata. Iz tabele je vidljivo kako se smještajni kapacitet i struktura kreće u smjeru predviđenim modelom rasta, uz značajan prostor za ubrzavanje kretanja na područja smanjenja kapaciteta 2 zvjezdice i povećanja kapaciteta hotela i sličnih objekata s 4*.

SMJEŠTAJNA VRSTA	**2011. kapacitet**	**2019. kapacitet**	**Prosječna godišnja stopa rasta 2019. / 2011.**	**2025. kapacitet**	**Prosječna godišnja stopa rasta 2025. / 2019.**	**2030. kapacitet**	**Prosječna godišnja stopa rasta 2030. / 2019.**
Hoteli i slični objekti	**31.262**	**35.289**	**1,5%**	**42.300**	**3,1%**	**42.500**	**1,7%**
5	1.310	2.335	7,5%	4.000	9,4%	6.500	9,8%
4	6.707	19.071	14,0%	28.800	7,1%	29.000	3,9%
3	7.068	7.443	0,6%	8.500	2,2%	6.500	-1,2%
2	12.154	4.735	-11,1%	1.000	-22,8%	500	-18,5%
1	4.023	1.705	-10,2%	-	-	-	-
Kamp	**1.869**	**2.266**	**2,4%**	**3.100**	**5,4%**	**4.050**	**5,4%**
UKUPNO	**33.131**	**37.555**	**1,6%**	**45.400**	**3,2%**	**46.550**	**2%**

Tabela 5-2.a: Model rasta registrovanih smještajnih kapaciteta u Primorskom regionu do 2030. g.
Izvor: Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022. – 2025. g. s akcionim planom za podatke od 2011. do 2025. g., Procjena autora: Model rasta do 2030. g.

SMJEŠTAJNA VRSTA	**2022.**		**2025.** *prema modelu rasta*	
	kapacitet	**učešće**	**kapacitet**	**učešće**
Hoteli i slični objekti	**38.147**	**100%**	**42.300**	**100%**
5	3.667	9,6%	4.000	9,5%
4	22.937	60,1%	28.800	68,1%
3	8.452	22,2%	8.500	20,1%
2	3.021	7,9%	1.000	2,4%
1	70	0,2%	-	

Tabela 5-2b: Usporedba registrovanih smještajnih kapaciteta u Primorskom regionu u 2022. g. i kapaciteta predviđenih modelom rasta u hotelima i sličnim objektima u 2025. g.
Izvor: monstat.org

SMJEŠTAJNA VRSTA	2011. kapacitet	2019. kapacitet	Prosječna godišnja stopa rasta 2019. / 2011.	2025. kapacitet	Prosječna godišnja stopa rasta 2025. / 2019.	2030. kapacitet	Prosječna godišnja stopa rasta 2030. / 2019.
Hoteli i slični objekti	**1.845**	**3.580**	**8,6%**	**4.900**	**5,4%**	**5.300**	**3,6%**
5	-	527	-	1.000	-	1.500	10,0%
4	933	1.791	8,5%	2.400	5,0%	2.600	3,4%
3	580	1.028	7,4%	1.500	6,5%	1.200	1,4%
2	332	224	-4,8%	-	-	-	-
1	-	10	-	-	-	-	-
Kamp	**-**	**-**	**-**	**100**	**-**	**200**	**-**
UKUPNO	**1.845**	**3.580**	**8,6%**	**5.000**	**5,7%**	**5.500**	**4%**

Tabela 5-3a: Model rasta registrovanih smještajnih kapaciteta u Središnjem regionu do 2030. g.

Izvor: Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022. – 2025. g. s akcionim planom za podatke od 2011. do 2025. g., Procjena autora: Model rasta do 2030. godine

SMJEŠTAJNA VRSTA	2022.		2025. *prema modelu rasta*	
	kapacitet	učešće	kapacitet	učešće
Hoteli i slični objekti	**3.848**	**100%**	**4.900**	**100%**
5	682	17,7%	1.000	20,4%
4	1.699	44,2%	2.400	49,0%
3	1.401	36,4%	1.500	30,6%
2	66	1,7%	-	-
1	-	-	-	-

Tabela 5-3b: Poređenje registrovanih smještajnih kapaciteta u Središnjem regionu 2022. g. i kapaciteta predviđenih modelom rasta u hotelima i sličnim objektima u 2025. g.
Izvor: monstat.org

SMJEŠTAJNA VRSTA	2011. kapacitet	2019. kapacitet	Prosječna godišnja stopa rasta 2019. / 2011.	2025. kapacitet	Prosječna godišnja stopa rasta 2025. / 2019.	2030. kapacitet	Prosječna godišnja stopa rasta 2030. / 2019.
Hoteli i slični objekti	**2.199**	**1.945**	**-1,5%**	**5.000**	**17,0%**	**5.900**	**10,6%**
5	-	-	-	1.000	-	1.800	-
4	638	874	4,0%	3.000	22,8%	3.200	12,5%
3	759	739	-0,3%	1.000	5,2%	900	1,8%
2	691	258	-11,6%	-	-	-	-
1	111	74	-4,9%	-	-	-	-
Kamp	**685**	**659**	**-0,5%**	**1.330**	**12,4%**	**2.000**	**10,6%**
UKUPNO	**2.884**	**2.604**	**-1,30%**	**6.330**	**16,00%**	**7.900**	**10,60%**

Tabela 5-4a: Model rasta registrovanih smještajnih kapaciteta u Sjevernom regionu do 2030. g. Izvor: Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022. – 2025. godine s akcionim planom za podatke od 2011. do 2025. g., Procjena autora: Model rasta do 2030. g.

SMJEŠTAJNA VRSTA	2022.		2025. *prema modelu rasta*	
	kapacitet	učešće	kapacitet	učešće
Hoteli i slični objekti	**2.098**	**100%**	**5.000**	**100%**
5	/	47,1%	1.000	20,0%
4	989	39,1%	3.000	60,0%
3	820	10,2%	1.000	20,0%
2	215	3,5%	-	-
1	74	47,1%	-	-

Tabela 5-4b: Poređenje registrovanih smještajnih kapaciteta u Sjevernom regionu u 2022. g. i kapaciteta predviđenih modelom rasta u hotelima i sličnim objektima u 2025. g.
Izvor: monstat.org

Od 2016. u CG statistički prate samo kolektivni smeštajni kapaciteti (hoteli i slični objekti, kao i kampovi) dok se višestruko veći kapaciteti individualnog smeštaja u vikend kućama i apartmanima više ne prate. Planiranje kapaciteta turističkog smještaja u sklopu Prostornog plana Crne Gore predstavlja poseban izazov, s obzirom na nedostatak pouzdanih podataka o trenutnim kapacitetima. Iz tog razloga je kao jedno od prioritetnih aktivnosti preporučeno unapređenje cjelokupnog sistema kategorizacije smještajnih objekata i praćenje i kontrola njihovog broja. Za planiranje kapaciteta privatnog smještaja preporuje se *bottom-up* pristup, odnosno, planiranje u sklopu planova na lokalnom nivou, koji će u potpunosti uvažiti izazove i ograničenja destinacije. Takođe, na nacionalnom i lokalnom nivou se preporučuje ostvarivanje uvida u realne brojeve kapaciteta privatnog smještaja putem digitalnih platformi. Pri izradi lokalnih planskih dokumenata, za planiranje ukupnih turističkih smještajnih kapaciteta, potrebno je uzeti u obzir postojeće stanje smještajnih kapaciteta, planirana područja za turističku valorizaciju i kapacitet prostora, uz uvažavanje strateških preporuka za razvoj turizma u regionima Crne Gore, koje su date u ovom planu.

PLANSKO STRUKTURIRANJE TURISTIČKIH PROSTORA CRNE GORE

U PPCG-2040 se predlaže plansko strukturiranje turističkih prostora Crne Gore, koje obuhvata njihovo prostorno-funkcijsko diferenciranje na primarne i sekundarne turističke prostore u okviru zona turističkih klastera, uz izdvajanje i rangiranje primarnih i sekundarnih turističkih destinacija i cjelina, gradskih primorskih, kopneno-dolinskih i planinskih turističkih centara i mjesta, kao i drumskih i plovnih tranzitnih/turing turističkih pravaca.

Podjela teritorije Crne Gore na zone turističkih klastera, kao osnovnih teritorijalnih cjelina formiranja i poslovanja objedinjene postojeće i potencijalne turističke ponude, zasnovane na srodnim turističkim resursima i vrijednostima predstavlja sintezu prostorno-funkcijskog strukturiranja državne teritorije u oblasti turizma. Granice zona klastera nisu administrativne već funkcijske, bez promjene administrativnih nadležnosti zahvaćenih gradova i opština pri funkcionisanju klastera. Prema *Strategiji razvoja turizma Crne Gore 2022-2025. g.* Crna Gora kao šira turistička destinacija, dijeli se na osam turističkih klastera, koji se međusobno razlikuju po socio-kulturološkim, istorijskim, tradicionalnim, prirodnim i ekonomskim karakteristikama, a ujedno predstavljaju osnovu za jedinstven i specifičan turistički proizvod Crne Gore:

1. Ulcinj sa Adom Bojanom
2. Barska rivijera sa Skadarskim jezerom
3. Budvanska rivijera
4. Bokokotorski zaliv
5. Prijestonica Cetinje
6. Glavni grad sa Centralnom regijom
7. Bjelasica, Komovi i Prokletije
8. Durmitor i Sinjajevina sa rijekama Tarom i Pivom

Turistički klasteri *(prema Strategiji razvoja turizma Crne Gore 2022-2025.g.),* od 1-5 pripadaju ***zoni 1. turističkih klastera - Primorska i kontaktna kopneno jezerska zona),*** klaster 6. Glavni grad sa centralnom regijom pripada *zoni 3.* ***Središnja zona turističkih klastera,*** klaster 7. i klaster 8. obuhvataju prostorno sjeveroistočni dio Crne Gore i pripadaju ***zoni 2. turističkih klastera – Planinska zona.*** S obzirom da organizacija u klastere podrazumjeva povezanost ekonomskih, kulturoloških, ekoloških i drugih aktivnosti između bliskih prostora sa sličnim prirodnim potencijalima, u PPCG-2040 se predlaže prilagođavanje tog modela organizacije turističkog razvoja, koji je redefinisan u prostornom smislu, uz mogućnost da se pri izradi nove Strategije razvoja turizma, ta podjela definiše u skladu sa PPCG-2040.

Na teritoriji Crne Gore ustanovile bi se sljedeće zone turističkih klastera:

1. Primorska i kontaktna kopneno-jezerska zona sa podzonama subklastera: opštine - turističke destinacije Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Bar i Ulcinj, sa kontaktnom destinacijom NP Skadarsko jezero i destinacijom opštine Cetinje, uključujući gradske centre i mjesta, kao i segmente drumskih i plovnih tranzitnih/turing turističkih pravca obuhvaćene subklasterima. Iako fizički pripada Središnom regionu Crne Gore, kontaktna zona, zbog značajnog funkcijskog preklapanja sa primorskom zonom, treba sa njom da bude udružena u zajedničkom klasteru bogate, objedinjene turističke ponude.

2. Planinska zona sa podzonama subklastera: turističke destinacije Durmitor, Bjelasica, Prokletije i Moračke planine, uključujući gradske centre Berane, Bijelo Polje i Pljevlja, ostale manje gradske centre i mesta, kao i segmente drumskih tranzitnih/turing turističkih pravca obuhvaćene subklasterima;

3. Središna zona sa podzonama subklastera: glavni gradski centar - grad Podgorica sa okolinom (u opštinama Danilovgrad, Tuzi i Zeta, uz funkcijsko preklapanje sa destinacijom Skadarsko jezero) i gradski centar Nikšić sa okolinom.

Turistički prostori koji posjeduju značajne grupisane prirodne i stvorene turističke resurse i vrijednosti, zavisno od njihovog kvaliteta, kvantiteta i prostornog rasporeda, predstavljaju osnovu prostorno-funkcijskog struktuiranja Crne Gore u oblasti turizma. Prema raspoloživim uslovima i resursima za turizam, ovi prostori su podijeljeni na:

1) ***primarne turističke prostore -*** koji obuhvataju: prostorno - funkcijske cjeline primorskih, kontaktnih kopneno-vodnih i planinskih turističkih destinacija međunarodnog značaja; koncentrisane/tačkaste aglomeracije gradskih primorskih, kopneno-dolinskih i planinskih turističkih centara, sve međunarodnog značaja; i linearne koridore međunarodnih tranzitnih/turing drumskih i plovnih turističkih pravaca;

2) ***sekundarne turističke prostore*** **nacionalnog značaja** koji obuhvataju: okoline najvećih gradskih centara, regionalne centre nacionalnog značaja (kopneno-dolinske i planinske), turistička mjesta nacionalnog značaja (kopneno-dolinska i primorska) i tranzitne/turing pravce (drumske i plovne) nacionalnog značaja.

Izdvajanje i rangiranje primarnih turističkih destinacija - Primarne turističke destinacije izdvojene su po kriterijumima: dosadašnja valorizacija i ostvaren razvoj postojećih turističkih prostora, njihov geografski i saobraćajni položaj (posebno u odnosu na more, najveće gradove i glavne saobraćajne pravce), kao i prirodni i stvoreni potencijali u novim, posebno visokoplaninskim turističkim prostorima. Na osnovu ostvarene ponude i potencijala za intezitet i trajanje turističke sezone, primarne turističke destinacije su svrstane u sljedeće tri grupe (bez redoslijeda po značaju u okviru grupa):

1. **Primorske destinacije sa dominantnom ljetnjom ponudom**

- ***1.1 Opština Herceg Novi*** (sa centrom Herceg Novi, Igalom, Bijelom, Zelenikom, Hercegnovskim i djelom Tivatskog zaliva, poluostrvom Luštica, ostrvom Mamula, Orjenom, manastirom Savina, tvrđavama, kompleksom Porto Novi i dr.);
- ***1.2 Opština Kotor*** (sa centrom Kotor i njegovom UNESCO kulturnom baštinom, Perastom, Risnom, Dobrotom, Prčnjem sa Lekovinama, Radanovićima, Risanskim i Kotorskim zalivom, ostrvima Sv. Đorđe i Gospa od Škrpjela i Grbljem), dijelom funkcijski preklopljena sa destinacijom Cetinje preko NP Lovćen;
- ***1.3 Opština Tivat*** (sa centrom Tivat, dijelom Tivatskog zaliva, ostrvom Cvijeća i ostrvom Sv. Marko, zalivom Trašte, kompleksom Porto Montenegro i aerodromom);
- ***1.4 Opština Budva*** (sa centrom Budva, starim gradom Budva, Bečićima, Sv. Stefanom, Petrovcem i drugim obalnim naseljima, Jazom, Buljaricama i dugim plažama Budvanske rivijere, ostrvima Sv. Nikola i Katič, Paštrovskom gorom), dijelom funkcijski preklopljena sa destinacijom Cetinje preko NP Lovćen;
- ***1.5 Opština Bar*** (sa centrom Bar, starim Barom, Sutomorem, Pečuricama, plažama Čanj, Sutomore i drugim plažama Barske rivijere, parkom prirode Rumija, Sutormanom i Sozinom, jugozapadnom obalom Skadarskog jezera sa Virpazarom, Ostrosom i ostrvskim manastirima, Crmnicom, Krajinom), funkcijski preklopljena sa Nacionalnim parkom - destinacijom Skadarsko jezero;
- ***1.6 Opština Ulcinj*** (sa centrom Ulcinj, starim gradom Ulcinj, Vladimirom, Šasom, Šaskim jezerom, Ulcinjskom solanom, plažom Valdanos sa Starom Maslinadom, Velikom plažom, Adom i rekom Bojanom).

2. Kontaktne kopneno-vodne destinacije sa ljetnjom ponudom uz moguće učešće zimske ponude

- ***2.1 Destinacija - dio opštine Cetinje*** (sa gradskim centrom - prestonicom Cetinje i njegovom kulturno-istorijskom baštinom, Rijekom Crnojevića u delu NP Skadarsko jezero, Nacionalnim parkom Lovćen sa Njegoševim mauzolejom i Njegušima, Đinovićima sa Soko gradom i dr.), funkcijski preklopljena sa opštinama Kotor i Budva i destinacijom - NP Skadarsko jezero;
- ***2.2 Destinacija Skadarsko jezero*** (sa Nacionalnim parkom, Rijekom Crnojevića, Vranjinom, Virpazarom, Ostrosom, kamenitom i močvarnom obalom, ostrvima i ostrvskim manastirima i dr.), funkcijski preklopljena sa destinacijom Cetinje, gradom Podgorica i opštinama Bar i Zeta.

3. Visokoplaninske destinacije sa cjelogodišnjom ponudom

3.1 Durmitor (sa Pivom, Tarom i Sinjajevinom)

- ***3.1.1 Subdestinacija Piva*** (sa Parkom prirode Piva, Plužinama, planinama Bioč, Maglič, Volujak i Pivska planina, klisurom Pive i Pivskim jezerom, Trnovačkim jezerom i dr.);
- ***3.1.2 Subdestinacija Durmitor - Tara*** (sa Žabljakom, Đurđevića Tarom, NP Durmitor i kanjonom Tare u baštini UNESCO, 18 ledničkih jezera, planinama Ljubišnja, Lisac i Obzir, kanjonima Drage i Sušice, ski centrom Žabljak sa skijalištima Savin kuk, Štuoc i Javorovača, katunima i dr.);
- ***3.1.3 Subdestinacija Sinjajevina - Treskavac*** (sa Šavnikom, planinama Bor, Ivica, Kučajevica, kanjonom Nevidio, Komarnicom, Zabojskim jezerom, Velikim i Malim Pošćenskim jezerom, planinskim selima i katunima).

3.2 Bjelasica - Komovi

- ***3.2.1 Subdestinacija Bjelasica*** (sa Kolašinom, Mojkovcem, i Beranama, NP Biogradska gora, Biogradskim jezerom, Šiškim, Ursulovačkim i Pešića jezerom, Sedaškom gorom, ski centrom Jezerine sa skijalištima 1450 i 1600, skijalištima Žarski, Cmiljača i Torine, kompleksom Jelovica uz mogućnost njihovog saobraćajnog povezivanja, katunima i dr.);
- ***3.2.2 Subdestinacija Komovi*** (sa Andrijevicom, Crnom planinom i planinom Žijovo, Bukumirskim i Rikovačkim jezerom, izletištem Veruša, katunima i dr.).

3.3 Prokletije

- ***3.3.1 Subdestinacija južnih Prokletija*** (sa NP Prokletije, Gusinjem, Plavom, planinama Zeletin, Vizitor, Kofiljača, Bogićevica i Bor, Plavskim, Hridskim i Vizitorskim jezerom, Ali-pašinim izvorima, Savinim okom, tjesnacem Grlja sa vodopadima, Čakorom, Babinim poljem, Murinom i dr.);
- ***3.3.2 Subdestinacija sjevernih Prokletija*** (sa Rožajem, Mokrom planinom, Hajlom, Rusolijom, Žljebom, Suvom planinom, vrelom Ibra, katunima i dr.).

3.4 Moračke planine (sa Šavnikom, planinama Vojnik, Lola, Žurim, Stožac i Maganik, izvorom Morače, Bijele, Gračanice i Mrtvice, Kapetanovim i Brničkim jezerom, izletištem Vučje, katunima i dr.).

Izdvajanje sekundarnih turističkih prostora - Sekundarni turistički prostori, kao cjeline postojeće i potencijalne integrisane ponude nacionalnog značaja, obuhvataju turističke potencijale okolina najvećih urbanih naselja, sa letnjom uz učešće zimske ponude. To su:

1. ***Okolina Podgorice*** (sa gradskim naseljima Tuzi i Danilovgrad, Golubovcima, aerodromom, Moračom, Zetom, ulazima u kanjone Morače i Cijevne, Goricom, arheološkim nalazištima Duklja i Medun, rekreativnim centrom Radovče, parkovima na Malom brdu i dr., uz funkcijsko preklapanje sa destinacijom Skadarsko jezero u Gornjem ili Malom blatu sa selom Sinjac);
2. ***Okolina Nikšića*** **(**sa Rastovcem, tvrđavom Bedem, Krupačkim i Slanskim jezerom, Nikšićkim poljem sa Budoškim barama, Tovićem, sportskim aerodromom i dr.).

Izdvajanje i rangiranje turističkih centara i mjesta izvršeno je po kriterijumima veličine, privrednog i kulturnog značaja, dostignutog turističkog prometa, izgrađenosti, uređenosti i opremljenosti, urbanog ambijenta, kulturno-istorijske baštine, kulturnih ustanova, manifestacija i sl., kao i po položaju u odnosu na turističke destinacije, tranzitne/turing pravce i dr. Gradovi su tretirani kao postojeći ili potencijalni turistički centri i lideri razvoja turističkih prostora u statusu tradicionalnih gradskih (kopneno-dolinskih i primorskih) i novih (planinskih) centara, podijeljenih na primarne-međunarodne i sekundarne-nacionalne.

Primarni turistički centri međunarodnog značaja su:

1. U kategoriji kopneno-dolinskih centara sa cjelogodišnjom ponudom:

1.1 Podgorica (glavni gradski turistički centar Crne Gore),
1.2 Nikšić (veliki regionalni gradski turistički centar) i
1.3 Cetinje (regionalni gradski turistički centar - istorijska prijestonica Crne Gore)

2. U kategoriji primorskih - regionalni gradski turistički centri **sa dominantnom ljetnjom ponudom*:***

2.1 Herceg-Novi, 2.2 Kotor, 2.3 Tivat, 2.4 Budva, 2.5 Bar, 2.6 Ulcinj;

3. U kategoriji planinskih centara sa celogodišnjom ponudom :

3.1 Durmitor, 3.2 Bjelasica i 3.3 perspektivno južne Prokletije;

Sekundarni turistički centri nacionalnog značaja, sa pretežno cjelogodišnjom ponudom i ulogom posrednih i neposrednih sudionika primarnih turističkih prostora su: *ostali kopneno-dolinski regionalni centri Pljevlja, Bijelo Polje, Berane i Rožaje* te *perspektivni planinski centri Bioč, Sinjajevina, Komovi, Hajla-Žljeb i Maganik.* Sva turistička mjesta su sekundarnog značaja. U kategoriji kopneno-dolinskih su: Šavnik, Plužine, Žabljak, Mojkovac, Kolašin, Andrijevica, Gusinje i Plav. U kategoriji kontaktnih su Virpazar i Rijeka Crnojevića, a u kategoriji primorskih su: Bijela, Risan, Perast, Radanovići, Sveti Stefan, Petrovac, Sutomore, Stari Bar i Velika plaža - Ada Bojana.

Izdvajanje i rangiranje drumskih i plovnih tranzitnih/turing pravaca

Drumski turistički pravci izdvojeni su po kriterijumima saobraćajnog značaja i dispozicije postojeće i planirane drumske mreže u odnosu na turističke destinacije i cjeline, gradske centre i posebne turističke vrijednosti, a po značaju su podijeljeni na primarne - međunarodne i sekundarne - nacionalne. Mreža ima funkcije saobraćajnog povezivanja turističkih prostora, tranzitnog turizma i kružnih putovanja na „itinererima“ sa ekološkim, kulturno-istorijskim, vjerskim, etnološkim, sportsko-rekreativnim, gastronomskim i drugim motivima.

Primarni, međunarodni drumski pravci sa cjelogodišnjom ponudom su u koridorima glavnih postojećih i planiranih autoputeva, kao i planiranih brzih saobraćajnica i to:

- u koridoru Autoputa Bar - Boljare - Beograd,
- u koridoru Jadransko jonskog autoputa - BiH/Republika Srpska - Podgorica - Albanija kao i primorske brze saobraćajnice Hrvatska - Herceg Novi - Budva - Bar – Albanija;
- pravci na trasama planiranih brzih saobraćajnica Crnča - Bijelo Polje - Pljevlja - BiH (Republika Srpska) i Podgorica – Nikšić - Žabljak – Pljevlja; Podgorica (Smokovac) – Tuzi - Božaj (granica sa Albanijom) i Andrijevica – Peć.

Sekundarni, nacionalni pravci sa pretežno ljetnjom, uz učešće zimske ponude, su pretežno u koridorima svih magistralnih puteva i to:

- Risan - BiH/Republika Srpska; Podgorica - Danilovgrad - Nikšić - BiH/Republika Srpska; Nikšić - Šavnik - Žabljak - Pljevlja – Srbija; Petrovac - Virpazar - Podgorica - Kolašin - Mojkovac - Bijelo Polje – Srbija,

- postojeća Jadanska magistrala (Hrvatska - Herceg Novi - Tivat - Budva - Bar - Ulcinj - Albanija), Podgorica - Cetinje – Kotor; Nikšić - BiH/Republika Srpska, Šavnik - Kolašin i Berane - Rožaje - Srbija.

Plovni tranzitni/turing turistički pravci izdvojeni su po kriterijumima saobraćajnog značaja, značaja za nautički turizam i položaja u odnosu na primorske i kontaktnu vodnu turističku destinaciju (Skadarsko jezero). Podijeljeni su na primarne-međunarodne i sekundarne-nacionalne pravce sa pretežno ljetnjom ponudom. Primarni pravac je međunarodni longitudinalni jadranski plovni put sa pristaništima u Boki Kotorskoj, Budvi i Baru, odakle kreću i prekomorske ture međunarodnog transverzalnog plovnog saobraćaja.

Sekundarni plovni pravci su: obalni plovni put Crne Gore - Kotor - Tivat - Herceg Novi - Budva - Petrovac - Sutomore - Bar - Ulcinj - Velika plaža - Ada Bojana, plovni putevi u Boki Kotorskoj i na Skadarskom jezeru (Rijeka Crnojevića - Vranjina - Virpazar - Albanija).

Ostali tranzitni pravci. Kroz Crnu Goru prolaze biciklističke rute Euro Velo 8 (koja prolazi kroz 11 zemalja i kroz Crnu Goru, pješačka staza Via Dinarica - bijela staza i Primorska planinarska transferzala – Via Dinarica – plava staza, čijem uređenju će biti posvećena dužna pažnja.

Prekogranična saradnja u turizmu biće organizovana u okviru postojećih i novih Euroregiona međudržavne saradnje i to: *1. Započeta saradnja uz potrebu kompletiranja*: Boka Kotorska sa Hrvatskom (Dubrovnik) i južnim dijelom BiH/ Republike Srpske (Trebinje) i *2. Perspektivna saradnja:* Nikšić sa južnim djelom BiH/ Republike Srpske (Bileća), Plužine sa sjevernim djelom BiH/Republike Srpske (NP Sutjeska), Pljevlja, Bijelo Polje, Petnjica i Rožaje sa centralnom Srbijom, Plav, Berane i Rožaje sa R. Kosovo (NP Prokletije, Peć), kao i Plav, Gusinje, Andrijevica, Podgorica, Skadarsko jezero, Bar i Ulcinj sa Albanijom (NP Prokletije i NP Skadarsko jezero).

Granice turističkih prostora na karti, koje nisu određene granicama cijelih opština, načelne su. Njihove tačne granice utvrdiće se detaljnijom razradom, po pravilu u granicama cijelih katastarskih opština. Zone preklapanja susjednih destinacija tretiraće se samo kao dometi njihovog funkcijskog međuuticaja i međuzavisnosti u planovima razrade koji se rade za destinacije (bez zadiranja u teritorijalne nadležnosti susjedne destinacije).

Primarni drumski turistički/turing pravci postavljeni su u koridorima autoputeva i brzih saobraćajnica, a sekundarni pravci u koridorima magistralnih puteva, uz uvođenje neophodnih kraćih veza u koridorima regionalnih puteva. Primarni i sekundarni plovni tranzitni/turing pravci, dati su na postojećim i novim linijama morskog saobraćaja. Zbog malog formata karte, sekundarni plovni tranzitni/turing turistički pravci nisu prikazani u okviru Boke Kotorske i Skadarskog jezera, kao ni evropski biciklistički i pješački putevi.

Implementacija planskih rješenja turizma - Prioriteti za realizaciju u srednjeročnom periodu do 2030.

Prioritet predstavlja prednost turističkih prostora u dobijanju državnih monetarnih podsticaja i fiskalnih olakšica, a određuje se prema atraktivnosti turističkih prostora, socio-ekonomskoj ostvarivosti, tržišnoj rentabilnosti turističke ponude i stepenu pripremljenosti za nastavak ili otvaranje razvoja. Generalnu prednost imaju područja sa već formiranom ili započetom turističkom ponudom, sa profitabilnim poslovanjem, većim obimom obezbeđenih sredstava za komercijalne turističke sadržaje i učešćem u predfinansiranju nekomercijalnih sadržaja, uz uključivanje i u prioritete novih projekata najvrednijih turističkih prostora, zbog nacionalnih interesa u oživljavanju nerazvijenih područja i zbog privlačenja tržišnih nosilaca turizma.

Za realizaciju planiranih turističkih zona u Crnoj Gori neophodan uslov je razvoj saobraćaja u svim regionima.

Posebno se ukazuje na potrebu uvođenja intenzivnijeg javnog saobraćaja u Primorskom regionu i preduzimanje prioritetnih mjera za rješavanje saobraćajnih problema koji su izraženi tokom ljetnje sezone. U tom smislu se u poglavlju saobraćaja ističu prioriteti: izgradnja obilaznica gradova i jačanje pomorskog saobraćaja.

Strateški prioriteti prve srednjoročne etape realizacije razvoja turističkih prostora Crne Gore za srednjoročni period do 2030. g. su:

1. Podgorica sa okolinom (sa unapređenjem postojeće i novom ponudom gradskog turizma i sa ulogom glavnog posrednika između primorskog i planinskog turizma);
2. Bjelasica (sa zaokruženjem postojeće i novom ponudom planinskog turizma);
3. Durmitor (sa zaokruženjem postojeće i novom ponudom planinskog turizma);
4. Kotor (sa unapređenjem postojeće i novom ponudom kulturološkog turizma, uz funkcijsko preklapanje sa ponudom Cetinja);
5. Cetinje (sa unapređenjem postojeće i novom ponudom kulturološkog turizma, uz funkcijsko preklapanje sa ponudom Kotora, Budve i Skadarskog jezera);
6. Bar (sa zaokruženjem postojeće i novom ponudom primorskog turizma, uz funkcijsko preklapanje sa ponudom Skadarskog jezera);
7. Skadarsko jezero (sa novom ponudom jezerskog turizma, uz funkcijsko preklapanje sa ponudom Bara i Cetinja);
8. Ulcinj (sa zaokruženjem postojeće i novom ponudom primorskog turizma; integralan i održiv razvoj turizma Velike plaže);

9. Južne Prokletije (sa pripremom nove ponude planinskog turizma);
10. Unapređenje letnjeg javnog drumskog saobraćaja u *Primorskom regionu* i formiranje primarnih - međunarodnih drumskih tranzitnih/turing pravaca (sa novom ponudom na realizovanim deonicama);
11. Unapređenje ljetnjeg javnog plovnog saobraćaja u *Primorskom regionu* i razvoj primarnih - međunarodnih plovnih jadranskih tranzitnih/turing pravaca (sa unapređenjem postojeće i novom ponudom);
12. Nikšić sa okolinom (sa unapređenjem postojeće i novom ponudom gradskog turizma).

Strategije, programi i planovi za sprovođenje prostornog razvoja turizma CG obuhvatiće sljedeće dokumente: nova Strategija razvoja turizma CG, strategije razvoja turizma za sve zone turističkih klastera; programi turističkog razvoja gradskih kopneno-dolinskih (za Podgoricu i Nikšić sa okolinama) i primorskih turističkih centara, kao i drumskih i plovnih tranzitnih/turing pravaca; programi prekogranične saradnje svih pograničnih turističkih destinacija; poglavlja o turizmu u regionalnim prostornim planovima Sjevernog, Središnog i Primorskog regiona; prostorni planovi područja posebne namjene za planinske turističke destinacije Durmitor, Bjelasica - Komovi, Prokletije i Moračke planine (sa obuhvaćenim NP Durmitor i kanjonom Tare u baštini UNESKO, NP Biogradska gora, NP Prokletije i drugim prirodnim dobrima), UNESCO baštinu Kotora, destinaciju Cetinje sa NP Lovćen i destinaciju/NP Skadarsko jezero; i detaljan planski tretman turizma u prostorno-urbanističkim planovima primorskih opština Herceg Novi, Tivat, Kotor, Budva, Bar i Ulcinj, kao i gradova Podgorica i Nikšić, uz adekvatan tretman turizma u prostorno-urbanističkim planovima ostalih opština.

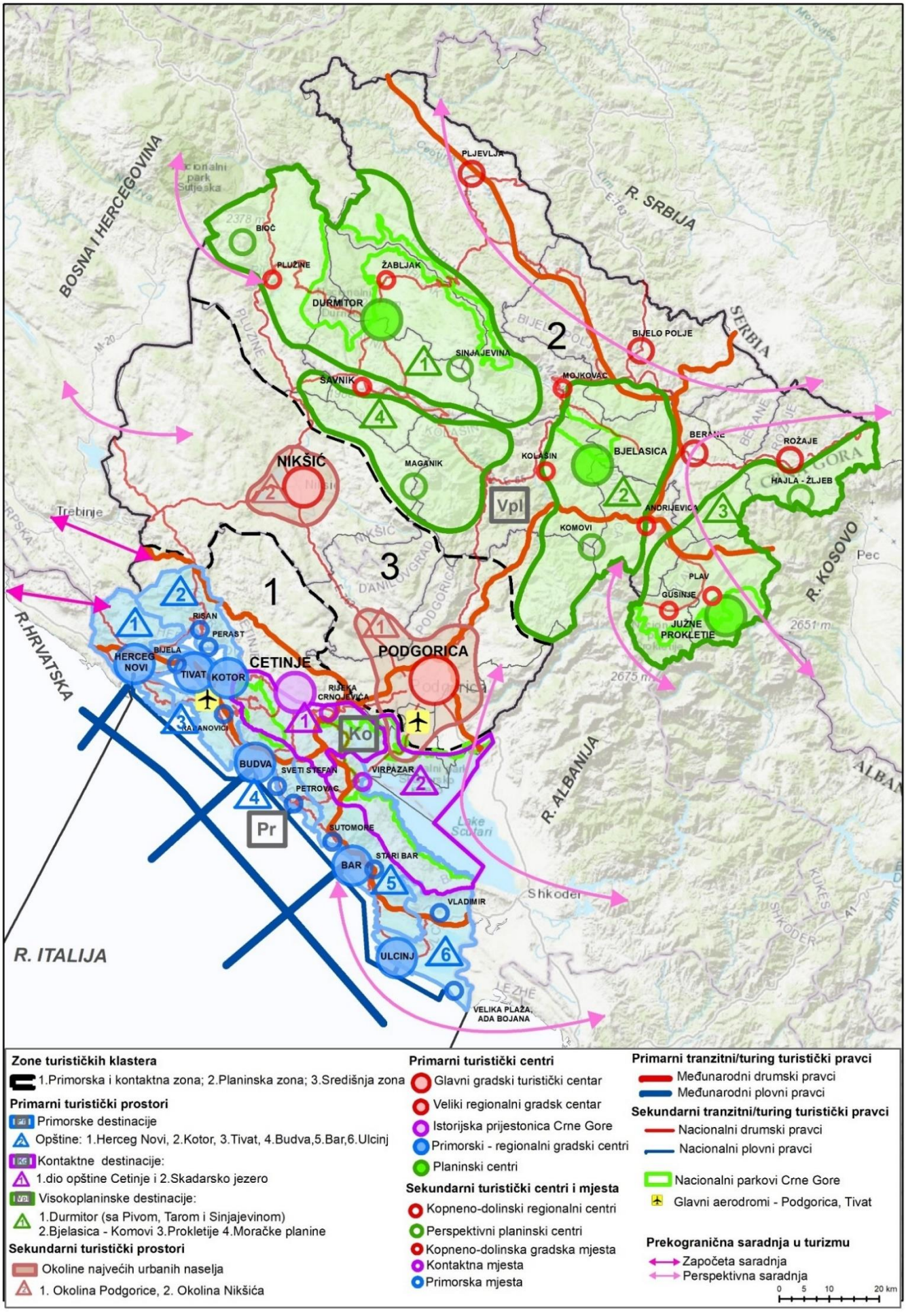

Pregledna karta 5-1: Strukturiranje turističkih prostora Crne Gore

5.6. POMORSKA PRIVREDA

Crna Gora, kao pomorska država, treba da ima u planskom periodu snažnu i konkurentnu pomorsku privredu i da sa značajnijim učešćem u BDP-u doprinese ukupnom ekonomskom razvoju Crne Gore.[9] Crna Gora u svom razvoju slijedi Evropsku pomorsku politiku, koja je fokusirana na jačanje konkurentnosti evropskih brodara na globalnom tržištu, povećanje sigurnosti plovidbe i zaštite lučkih postrojenja, kao i na podsticanje inovacija i primjenu informacionih tehnologija. Poseban akcenat stavljen je na smanjenje negativnog uticaja pomorskog saobraćaja na životnu sredinu, posebno kroz kontrolu emisije štetnih gasova iz brodova. U tom cilju, EU je uspostavila obiman i efikasan regulatorni okvir koji obuhvata sigurnost, zaštitu okoline i obavezno uvođenje inovativnih tehnologija u pomorsku industriju, koje će primjenjivati Crna Gora. Ovaj okvir ne samo da je usklađen sa međunarodnim standardima koje postavlja Međunarodna pomorska organizacija (IMO), već doprinosi i ujednačenom sprovođenju propisa unutar država članica, poboljšavajući efikasnost cjelokupnog sistema.

Prioriteti i aktivnosti koji su u skladu sa EU ciljevima u okviru ove oblasti su:

- Dekarbonizacija (Zero Waste – Zero Emission, upravljanje otpadom u lukama, smanjenje emisije štetnih gasova i efekta staklene bašte);
- Digitalizacija u poslovanju[10];
- Ulaganja u održivost i konkurentnost i kontrola državne pomoći;
- Inovacije (unapređenje stručnih kapaciteta, podsticanje istraživanja).

Evropska komisija ulaže napore u smanjenje negativnog uticaja pomorskog saobraćaja na životnu sredinu, pružajući podršku ulaganjima u savremene tehnologije kroz subvencije i poreske olakšice. Poseban fokus stavljen je na podsticanje lučkog sektora da implementira mjere koje favorizuju upotrebu ekoloških, odnosno „zelenih“ brodova.

Uz to, Evropska komisija radi na pojednostavljivanju administrativnih procedura u pomorskom sektoru, što rezultira povećanjem konkurentnosti, smanjenjem troškova i značajnom uštedom vremena. Ove aktivnosti imaju za cilj da pomorski sektor učine održivijim, efikasnijim i ekološki prihvatljivijim.

U odnosu na spoljno tržište, Evropska unija sprovodi liberalnu pomorsku politiku, obezbjeđujući slobodan pristup evropskog brodarstva tržištima pomorsko-transportnih usluga trećih zemalja. Kada je riječ o unutrašnjem tržištu, postavljaju se pravila koja eliminišu prepreke za stvaranje jedinstvenog tržišta, omogućavajući pružanje pomorsko-transportnih usluga bez ograničenja. Pored toga, politika EU promoviše slobodan pristup tržištu brodarskih usluga, zasnovanom na principima zdrave konkurencije.

Evropska komisija aktivno radi na unaprjeđenju konkurentnosti evropskog pomorskog sektora kroz uvođenje sigurnosnih standarda. Cilj ovih mjera je uklanjanje tehnički zastarjelih brodova iz saobraćaja, prevencija nesreća na moru i smanjenje negativnog uticaja pomorskog saobraćaja na životnu sredinu. Za Evropsku uniju, koja zauzima vodeće mjesto kao najvažniji izvoznik na svjetskom nivou i drugi najveći uvoznik, pomorska industrija i prateće aktivnosti povezane sa morem imaju ključnu ulogu u jačanju globalne konkurentnosti evropske ekonomije. Kako bi se ostvario ovaj cilj, uz istovremeno poštovanje principa održivosti, neophodno je obezbijediti usklađenu saradnju i koordinaciju među različitim sektorima i oblastima.

"Plavi autoputevi" predstavljaju ključnu komponentu evropske pomorske politike, usmjerenu na unapređenje održivog i efikasnog transporta. Ideja ovog koncepta jeste da se tradicionalni kopneni transportni koridori rasterete preusmjeravanjem dijela saobraćaja na pomorski transport, posebno za prevoz robe, čime se smanjuju gužve, emisije štetnih gasova i troškovi logistike. Koncept integriše pomorski transport sa željezničkim i drumskim transportom, omogućavajući brzu i pouzdanu isporuku robe od izvora do krajnjeg odredišta. (*Glavni*

---

9 Evropska pomorska privreda predstavlja ključni segment evropske ekonomije, igrajući vitalnu ulogu u povezivanju tržišta, podržavanju trgovine i omogućavanju održivog razvoja. Evropska unija (EU) ima dugu tradiciju u pomorskim aktivnostima zahvaljujući geografskom položaju i velikom broju država članica s izlazom na mora i okeane. Pomorski sektor u EU direktno zapošljava više od 4 miliona ljudi i generiše prihod veći od 500 milijardi eura godišnje. Oko 75% evropske spoljne trgovine i 30% unutrašnje trgovine obavlja se morem. Ipak, sektor se suočava i sa brojnim izazovima, među kojima su slaba povezanost, nedovoljna razmjena informacija, administrativne prepreke i manjak integracije sa širim saobraćajnim sistemom.

10 U cilju modernizacije i pojednostavljenja procedura za prijavu brodova, deklaraciju tereta i putnika, kao i za izdavanje dozvola za slobodan promet u lukama članica EU, Evropska komisija je Direktivom 2010/65/EU uvela obavezu primjene sistema Jedinstvenog nacionalnog prozora poznatog kao „Maritime Single Window” (MNSW). Ovaj sistem omogućava centralizovano i efikasnije upravljanje formalnostima u pomorskom saobraćaju.
Shvatajući značaj digitalizacije za unapređenje integracije pomorskog saobraćaja u multimodalne logističke lance, Evropska komisija takođe radi na uvođenju sistema e-Manifest. Cilj ovog sistema je dodatno pojednostavljenje i ujednačavanje carinskih procedura u lukama država članica. Harmonizacija administrativnih formalnosti doprinosi smanjenju vremena zadržavanja brodova u lukama, što značajno umanjuje operativne troškove i unapređuje sigurnost i efikasnost pomorskog saobraćaja, a time i konkurentnost evropskih luka.

cilj je rasterećenje ključnih evropskih saobraćajnih pravaca, poput koridora Alpi-Balkan i Sjever-Jug kao i povezivanje udaljenih i ostrvskih regiona s kontinentalnim djelovima Evrope, omogućavajući ravnomjerniji ekonomski razvoj. Za realizaciju ovog koncepta, neophodno je maksimalno iskoristiti resurse pomorskog saobraćaja, ali i potencijale željezničke i putne infrastrukture, kao i unutrašnjih plovnih puteva, koji su ključni za integrisani transportni lanac). U okviru ovog projekta, odabrana su četiri koridora od evropskog značaja:

- Autoput Baltičkog mora, koji povezuje baltičke države sa zemljama srednje i zapadne Evrope, uključujući prolaz kroz kanal Sjevernog i Baltičkog mora;
- Pomorski autoput zapadne Evrope, koji se proteže od Portugala i Španije preko atlantskih luka do Sjevernog i Irskog mora;
- Pomorski autoput jugoistočne Evrope, koji povezuje Jadransko i Jonsko more sa istočnim Sredozemljem, uključujući Kipar;
- Pomorski autoput jugozapadne Evrope, koji pokriva zapadno Sredozemlje, povezujući Španiju, Francusku, Italiju i Maltu, uz veze s Crnim morem i autoputem jugoistočne Evrope.

Pomorski saobraćaj - Razvoj pomorskog (i vodnog u cjelini) saobraćaja je u skladu sa integrisanom evropskom pomorskom politikom usmjeren u pravcu ravnomjernog i integrisanog sistema svih vidova saobraćaja i razvoj logističkih centara, multimodalnost, digitalizaciju i primjenu ekosistemskih rješenja. Plan razvoja pomorskog saobraćaja podrazumjeva koordinaciju i kooperaciju između svih podsistema pomorske privrede kao što su brodarstvo, luke, brodgradnja, marine, zdrava životna sredina, istraživanje i iskorišćavanje mora i podmorja i druge prateće djelatnosti u pomorskom saobraćaju, kao što su pomorski i priobalni turizam, ribarstvo i marikultura. U narednom periodu se planira kontinuirani rast pomorskog saobraćaja, čime će se Crna Gora potvrditi kao pomorska zemlja, osnaživanjem i konkurentnom pomorskom privredom na opštim principima održivosti. To podrazumjeva izgrađenu lučku infrastrukturu koja će biti povezana sa zaleđem drumskom i željezničkom infrastrukturom.

Tendencija razvoja savremenih luka u svijetu i u Evropi usmjerena je na koncentraciju prometa robe i putnika na manjem broju većih luka, koncentraciju različitih ekonomskih funkcija u istoj luci, razvoj dodatnih logističkih usluga u okviru luka i dodatnih logističkih kapaciteta za povezivanje sa zaleđem na intermodalnoj osnovi.

Koncept „Plavi autoputevi“ ima za cilj uvođenje novih intermodalnih logističkih lanaca koji dovode do efikasnije organizacije transporta i imaju ekonomske benefite. Poboljšava se pristup tržištima Evrope i svijeta i doprinosi rasterećivanju saobraćajne putne mreže. Za ostvarenje „plavih autoputeva“[11] je potrebno obezbjediti potencijale željezničke i drumske infrastrukture, unutrašnje plovne puteve kao djelove integrisanog transportnog lanca.

Smjernice TEN -T mreže definišu „plave autoputeve“ kao morsku dimenziju transevropske saobraćajne mreže koja će doprinjeti dostizanju evropskog pomorskog prostora bez prepreka.

Pomorski saobraćaj u Crnoj Gori se planira odvijati u lukama međunarodnog i unutrašnjeg saobraćaja: luka Bar, Luka Budva, Luka Kotor, Porto Novi, Porto Montenegro - Tivat, Luka Zelenika, marinama, privezištima i pristaništima na morskoj obali (Shodno *Odluci o određivanju luka prema vrsti pomorskog saobraćaja*).

Osnovu i prioritet razvoja pomorskog saobraćaja, u skladu sa Strategijom pomorske privrede, prvenstveno predstavlja **razvoj Luke Bar.** Izgradnjom autoputa Bar - Boljare, kao i rehabilitacijom željezničke pruge Bar - Beograd, stvoriće se adekvatno infrastrukturno zaleđe, uz koje je jedino i moguće u potpunosti valorizovati potencijale ove luke i razvijati multimodalni transport.

U tom cilju je neophodno **tehnološko unapređenje lučkih kapaciteta i razvoj međunarodnog kontejnerskog terminala regionalnog značaja** za opsluživanje šire gravitacione zone svih tovarno-manipulativnih jedinica na Balkanu. Luka Bar treba da postane distributivni centar sa funkcijom koncentracije, konsolidacije, koordinacije i kooperacije u transportu. Za tu funkciju je potreban međunarodni logistički centar kao robno - transportni centar sa širom distributivnom, skladišnom i tranzitnom funkcijom. Luka i logistički centar treba da budu zasnovani na principima zelene ekonomije.

Razvoj svih funkcija luke Bar zahtjeva razvoj suve luke –„dry port“ koncept – koja bi bila povezana željeznicom i razvijenim funkcijama pretovara, skladištenja i distribucije i povezana sa aerodromom. Aktivnosti na unapređenju luke Bar kao pomorskog logističkog centra su:

- Produženje i uređenje postojeće obale na Putničkom terminalu, koje će omogućiti prihvat srednjih i velikih putničkih brodova i kruzera (i kombinovanih brodova za teret i putnike).

[11] Prepoznata su 4 koridora za projekat evropskog interesa: 1. Autoput Baltičkog mora koji povezuje države Baltičkog mora sa zemljama zapadne Evrope; 2. Pomorski put zapadne Evrope od Portugala i Španije preko Atlansog luka do Sjevernog i Irskog mora; **3. Pomorski autzoput jugoistočne Evrope koji povezuje Jadransko more sa Jonskim i istočnim Sredozemljem i Kiprom;** 4. Pomorski put jugozapadne Evrope – zapadno Sredozemlje koji spaja Španiju, Francusku, Italiju, uključujući Maltu i povezivanje sa pomorskim autoputem jugoistočne Evrope, uključujući veze sa Crnim morem;

- Produženje operativne obale na Terminalu za suve i rasute terete.
- Projekat "Druga faza kamenoloma Volujica" i trajna sanacija sjeverne padine brda Volujica u cilju zaštite infrastrukturnih i suprastrukturnih objekata koji se nalaze u podnožju brda i dobijanje nove zone za pretovar i skladištenje suvih i rasutih tereta.
- Izgradnja novog kontejnerskog terminala. Realizacijom projekta, Crna Gora bi imala priliku da postane prva luka Evrope za brodove koji dolaze iz Azije, čime će se povećati dalji transport roba željeznicom i drumskim saobraćajem prema centralnoj i istočnoj Evropi i poslednja luka Evrope na putu ka Dalekom Istoku, što će osim transportne djelatnosti luci Bar donijeti i šansu za razvoj proizvodnje i pakovanja robe u kontejnerima.

U Luci Kotor je izvršena adaptacija, rekonstrukcija, izgradnja i opremanje luke za obavljanje poslova trgovačke luke otvorene za međunarodni saobraćaj sa naglaskom na turističko-putnički segment. U toku je povećanje kapaciteta prijema brodova na samom vezu u luci Kotor i osiguravanje kruzer brodova na sidrištima instalacijom privremenih plutača za vezivanje brodova. Za luku Kotor je značajno:

- Unaprijediti sigurnost i bezbjednost za velike brodove na vezu, posebno u otežanim vremenskim uslovima;
- Razmotriti aspekt bezbjednosti za životnu sredinu i smenjenje emisije štetnih čestica iz gaova (CO_2, SO_2 i dr).
- Omogućavanje produžetka sezone sigurnim vezom,
- Bezbjednost zaštićenog UNESCO područja, posebno u dijelu morske sredine;

U cilju daljeg razvoja pomorskog saobraćaja planirana je sanacija i opremanje **Luke Risan,** koja bi bila otvorena za međunarodni saobraćaj, a namijenjena razvoju kruzing turizma. Potrebno je predvidjeti i izgradnju prateće saobraćajnice koja bi luku povezivala sa magistralnim putem Kotor – Risan i izgradnju objekata i postrojenja za prihvat putnika, granični prelaz sa pratećim objektima i opremom. Planskom dokumentacijom Luka Risan je planirana kao gradska luka i luka nautičkog turizma. (DSL sektor 10). Potrebno je infrastrukturno opremanje, modernizacija i povećanje kapaciteta.

Luka Zelenika ima funkciju trgovačke luke otvorene za međunarodni pomorski saobraćaj i funkciju graničnog prelaza. Uz nadogradnju i osavremenjavanje, luka Zelenika može biti alternativno rješenje za luku Kotor. Osim razvoja vezanih za luke, neophodan je razvoj obalne plovidbe u funkciji turizma, kao važne privredne grane. Sa aspekta zaštite prostora i isključivanja konflikata sa zaštitom životne sredine, potrebno je detaljno analizirati uspostavljanje putničke i izletničke plovidbe Skadarskim jezerom i rijekom Bojanom.

Razvojni ciljevi

Opšti cilj: Povećanje doprinosa pomorske privrede sveukupnom ekonomskom razvoju zemlje, na način koji će omogućiti održiv i inkluzivan ekonomski rast, koji će doprinijeti smanjenju razvojnog jaza države u odnosu na prosjek EU i povećanju kvaliteta života svih njenih građana.

Posebni ciljevi: Unaprijediti povezanost i poslovanje Luke Bar – Lučka infrastruktura i usluge treba da budu unaprijeđene kako bi podržale intermodalne aktivnosti i potencijalno privukle dodatne tokove putničkog i teretnog saobraćaja. Unaprijediti poslovanje na način koji će omogućiti bolje uslove protoka robe, kapitala, ljudi i ideja i efikasno pružanje usluga u pogledu kvaliteta, pouzdanosti i sigurnosti. Unapređenje efikasnosti obavljanja lučkih usluga treba da bude usmjereno ka povećanju nivoa zadovoljenja potreba klijenata i održavanja konkurentne regionalne pozicije.

Pri ukupnoj razvijenosti i izgradjenosti luke ukupni projektovani kapacitet izosi 12 miliona tona na godišnjem nivou. Izgradnjom “suve luke” maksimalni kapacitet luke biće do 15 miliona tona godišnje. Povećanje tehnološkog nivoa uticaće da luka participira sa većim procentom u svojoj gravitacionoj zoni. Za planski period moguće je u “pesimistickom scenariju” očekuvati 5,5 miliona tona obima prometa. U realnom scenariju očekuje se 7,2 miliona tona. U optimističkom scenariju projekcija je 8,5 miliona tona svih vrsta robe.

Nastaviti razvoj i unapređenje Luke Kotor uz razmatranje mogućnosti izmještanja kruzera iz Kotora - Cilj je izmjestiti iz Kotora ulazak kruzera na druge lokacije u kotorskom zalivu, a u kotorskoj luci ostaviti samo vezivanje luksuznih brodova i jahti veličine maksimalno do 150 m. Neophodno je pokrenuti intenzivan lokalni pomorski saobraćaj, kako u akvatoriju Bokokotorskog zaliva, tako i šire, koji bi bio u funkciji rasterećenja kopnenog saobraćaja.

Razvoj i unapređenje poslovanja kompanija morskog brodarstva – Osnovni cilj je efikasno pružanje usluga prevoza, prije svega od strane dvije najveće kompanije morskog brodarstva (Crnogorska plovidba a.d. i Barska plovidba a.d.), uz zadovoljenje potreba korisnika u pogledu kvaliteta, pouzdanosti i sigurnosti. U skladu sa tim, potrebna je optimizacija iskorišćenja postojećih brodskih kapaciteta i obavljanje djelatnosti u skladu sa politikom ekonomski i ekološki održivog razvoja. Potrebno je uvođenje i dodatnih usluga u cilju kreiranja kompletne logističke podrške korisnicima usluga, uz odgovarajuće proširenje flote i ostalih neophodnih kapaciteta.

Modernizacija i prenamjena postojećih kapaciteta za održavanje i servisiranje brodova u Bijeloj i Tivtu – Osnovni cilj je završetak započetih aktivnosti na adaptaciji, rekonstrukciji, izgradnji i opremanju brodogradilišne luke Bijela, za obavljanje poslova savremene međunarodne brodogradilišne luke za izgradnju i opravku jahti i megajahti, čamaca za odmor i razonodu i sportskih čamaca. U tom cilju, potrebna je i prenamjena Brodogradilišta Bijela u marinu za remont mega jahti, čime će se obogatiti i nautička ponuda u ovom segmentu.

Dalji razvoj nautičkog turizma i pozicioniranje Crne Gore kao atraktivne nautičke i kruzing destinacije – Osnovni cilj je adekvatno upravljanje postojećim kapacitetima nautičkog turizma, ali i ulaganja u nove lučke i ostale prateće kapacitete nautičkog turizma, uz uvažavanja mjera zaštita životne sredine priobalja.

Nastavak intenzivnih istraživanja na potencijalnim rezervama nafte i gasa u Jadranskom moru – Industrija nafte i gasa može biti značajan generator razvoja pomorske privrede, sa velikim uticajem na cjelokupnu ekonomiju Crne Gore. U slučaju uspješnih istražnih radova, potrebno je izgraditi odgovarajuću linfrastrukturu, uz poštovanje kriterijuma zaštite životne sredine.

Završetak aktivnosti vezanih za kompletno usklađivanje zakonodavstva iz ove oblasti sa odgovarajućim međunarodnim propisima – Potrebno je u potpunosti usaglasiti domaće zakonodavstvo sa zahtjevima i pravilima IMO (Međunarodne pomorske organizacije) i drugim relevantnim UN konvencijama i propisima Evropske unije. Crna Gora treba da završi aktivnosti u vezi sa drugom fazom VTIMS – uspostavljanje sistema za nadzor i upravljanje pomorskim saobraćajem, kao i da postane punopravna članica Pariskog memoranduma o razumijevanju (Paris MoU) o kontroli državnih luka.

Prioritetni ciljevi: Uzimajući u obzir definisane posebne ciljeve,predlažu se prioritetni ciljevi:

- Rekonstrukcija i modernizacija postojećih lučkih kapaciteta;
- Podsticanje razvoja luke Bar kao logističkog centra koji je integrisan u multimodalni transportni sistem;
- Izgradnja novog kontejnerskog terminala u luci Bar koji će pozicionirati luku Bar kao luku od regionalnog značaja;
- Povećanje bruto tonaže crnogorske trgovačke mornarice;
- Podsticanje aktivnosti na daljem pozicioniranju Crne Gore kao atraktivne nautičke i kruzing destinacije.
- Kompletiranje usvajanja i primjene preostale zakonske regulative EU iz ove oblasti.

Indikatori za praćenje realizacije:

Indikatori za Morsko brodarstvo:

- Količina prevezenog tereta;
- Broj prevezenih putnika;
- Porast prihoda kompanija (iz ove oblasti);
- Porast profita kompanija;
- Broj zaposlenih.

Indikatori za Morske luke:

- Broj opsluženih putnika;
- Količina procesuiranog tereta;
- Porast prihoda kompanija (iz ove oblasti);
- Porast profita kompanija;
- Broj zaposlenih.

Indikatori za Nautički turizam:

- Broj plovila;
- Broj putnika-korisnika;
- Porast prihoda kompanija (iz ove oblasti);
- Porast profita kompanija;
- Broj zaposlenih.

Za četvrtu kategoriju, regulatorna tijela, nijesu predviđeni posebni indikatori. Takođe, u Strategiji razvoja saobraćaja definisani su određeni indikatori za ovu oblast. U okviru Specifičnog cilja „Unaprijediti povezanost Luke Bar“, definisani su sljedeći indikatori:

- Broj novih željezničkih operatera sa priključkom na Luku Bar;
- Povećanje stepena procesuiranog tereta;
- Povećanje poslovnog prihoda;
- Broj novih uplovljavanja (kao destinacije za krstarenje).

Specifični cilj Revitalizacija i/ili rekonstrukcija saobraćajne infrastrukture pomorskog saobraćaja sa sljedećim indikatorima:

- Obim pretovara generalnog tereta i kontejnera u Port of Adria,

- Obim pretovara suvih rasutih tereta u Luci Bar,
- Obim pretovara tečnih tereta u Luci Bar.

U okviru scenarija „održivog razvoja“ predviđa se intenzivan ekonomski razvoj kompanija pomorske privrede i njihov značajan doprinos sveukupnom privrednom razvoju Crne Gore. Ovaj razvoj bi bio zasnovan na primjeni relevantnih evropskih i svjetskih standarda, što podrazumijeva, u najvećoj mogućoj mjeri, izbegavanje negativnih uticaja na prostor.

Luke nautičkog turizma, tj. Marine - luka Budva, Luštica Bay, luka Tivat – Porto Montenegro, Luka nautičkog turizma marina Bar i luka Kumbor – Portonovi, marina Lazure u Meljinama, (Bar, Portonovi i Porto Monrenegro su i servisne), će i u narednom planskom periodu biti važne za razvoj turizma. Razvoj nautičkog turizma zahtjeva modernizaciju postojećih i planiranje novih privezišta i pristaništa u skladu sa prirodnim uslovima i uz poštovanje ograničenja sa aspekta zaštite mora i morske sredine.

6. OSNOVE ZAŠTITE I RAZVOJA PRIRODNIH I PEJZAŽNIH VRIJEDNOSTI

6.1. CILJEVI I SMJERNICE RAZVOJA I OČUVANJA PREDJELA

I Zaštita predjela kroz očuvanje i održavanje značajnih ili karakterističnih obilježja predjela, opravdane vrijednošću nasljeđa, proisteklom iz njegove prirodne strukture i/ili ljudske aktivnosti

II Planiranje predjela kroz dugoročne i dalekosežne postupke sa ciljem unapređenja, ponovnog uspostavljanja ili kreiranja predjela;

III Upravljanje predjelom primenjujući postupke, kojima se, iz perspektive održivog razvoja, obezbjeđuje redovno održavanje predjela, sa ciljem usmjeravanja i usklađivanja promjena izazvanih društvenim i ekonomskim procesima, kao i procesima u životnoj sredini.

Planskim rješenjem su postavljeni opšti ciljevi: obezbijeđeno očuvanje, unapređenje zaštićenih i evidentiranih prirodnih dobara i prirodnih vrijednosti i integrisanje kulturnog nasljeđa u prepoznatljive okvire predjela i integralna zaštita tzv. kulturnog predjela. Uopšte uzev, predio treba čuvati, unaprjeđivati i koristiti kroz definisanje raznih opštih i posebnih planskih politika, u čemu naročito važnu ulogu ima prostorno i urbanističko planiranje na lokalnom nivou. Crna Gora je 2008. g. ratifikovala Evropsku konvenciju o predjelima Savjeta Evrope i na taj način se pridružila zemljama koje su pokazale spremnost da u strateškim dokumentima i planovima vode računa o održivom razvoju i prepoznaju planiranje predjela kao važan faktor u uspostavljanju ravnoteže između prirodnog i kulturnog nasljeđa i koji promovišu jedinstven pristup u zaštiti, upravljanju i planiranju predjela.

Principi razvoja

- Očuvanje autohtonog predjela;
- Povezanost prirodne i kulturne baštine;
- Formiranjem novih zaštićenih područja neće se ugroziti razvojne mogućnosti područja, ali će se ustanoviti odgovarajuća ograničenja u cilju postizanja održivog razvoja u tim zonama;
- Sanacija devastiranih i degradiranih područja. Ova područja danas predstavljaju probleme u prostoru. Zbog potrebe uređenja prostora i sa aspekta uspostavljanja mreže javnog prostora i zelene infrastrukture grada predstavljaju veliki potencijal.

Osnovni opšti cilj jeste očuvanje što većeg broja elemenata autohtonog predjela, karaktera predjela, predionog diverziteta i identiteta područja. Prioritetno treba obezbijediti očuvanje, unapređenje zaštićenih i evidentiranih prirodnih dobara i prirodnih vrijednosti i integrisanje kulturnog nasljeđa u prepoznatljive okvire predjela. Obezbijediti integralnu zaštitu kulturnog predjela, racionalno korišćenje već zauzetog prostora, korišćenje očuvanih prostora uz minimum intervencija i maksimalno očuvanje vrijednih predjela, zaštitu mediteranske vegetacije, maslinjaka i šumskih kultura. Takođe, usmjeriti aktivnosti na revitalizaciju i očuvanje identiteta naselja sa tradicionalnom poljoprivredom u poljima i na terasama.

Posebni ciljevi obuhvataju:

- Koncept održivog razvoja podrazumijeva: održivo korišćenje raspoloživih resursa, uz veoma opreznu i promišljenu zaštitu, njegu i razvoj predjela12.
- Osigurati optimalno korišćenje predionih resursa očuvanjem i zaštitom putem sistema planiranja i održivog upravljanja;
- Umanjenje negativnih uticaja urbanog razvoja na predio. Ograničiti buduće planirane sadržaje na već izgrađena područja, pritom ograničiti širenje naselja;
- Razvoj, očuvanje i unapređenje svih predjela, u skladu sa principima ekološkog planiranja predjela;
- Preduzimanje neophodnih mjera za otklanjanje potencijalnih oštećenja i negativnih uticaja na predio (u vizuelnom, biološkom i drugom pogledu).
- Osigurati očuvanje predionih resursa i karaktera predjela u razvojnim projektima;
- Planirati zelenu infrastrukturu kao jedan od najvažnijijih činilaca koji utiče na urbani predio (strateški planirana mreža prirodnih, poluprirodnih područja i elemenata sistema urbanog zelenila koja se formira u cilju očuvanja biološke raznolikosti i prilagođavanja klimatskim promjenama, pri čemu se unapređuje kvalitet života stanovnika i smanjenja uticaja klimatskih promjena).
- Planirati mrežu zelenih pojaseva kao i zelenih infrastrukturnih sistema, sa tipološkim različitim i kvalitetnim zelenim otvorenim prostorima/predjelima i pješačko biciklističkim vezama;

12 Uključivanjme predjela u instrumente prostornog planirana se vrši obnavljanje veza koje tradicionalno postoje između svakog društva i područja na kojem ono živi, jača osjećaj ukorijenjenosti i pripadnosti i tako omogućava ili bar olakšava očuvanje teritorijalne raznolikosti i posebnosti nekog mjesta.

- Planirati formiranje zelenih mreža – zelena infrastruktura - pejzažnim uređenjem urbanog i ruralnog područja, uz putnu infrastrukturu, obale, vodotoke i urbanim javnim područjima;
- Planirati i podsticati očuvanje zelenih područja i kvalitetno pejzažno uređenje na privatnim parcelama;
- Podsticati očuvanje, obnovu i unapređenje predionog karaktera u područjima intenzivnog razvoja;
- Integrisati lokalni predioni karakter (genius locci) i prirodni predio u procese planiranja razvojnih projekata;
- Planirati zelene prostore u cilju očuvanja bioraznovrsnosti u gradskim i vangradskim predjelima.
- Planirati linearno prediono povezivanje područja NATURA 2000;.
- Primjenjivati pejzažno arhitektonski pristup u procesu obnove urbanih predjela;
- Razvijati integrativnu zaštitu prirodnog i kulturnog naslijeđa i upravljanje njime;
- Očuvanje strukture, obezbjeđenje nesmetanog funkcionisanja prirodnih procesa i zaštita biodverziteta;
- Zaštititi objekte različite namene sa istorijskim, etnografskim i arhitektonskim vrijednostima;
- Novu izgradnju planirati na osnovu sagledavanja vrijednosti predjela ili “studije predjela”, zatečenih prostornih mogućnosti, nagiba, obrade terena i stanja životne sredine.
- Raditi na uređenju ruralnog predjela, naročito njihovih autentičnih tradicionalnih ambijentalnih cjelina u cilju zaštite i očuvanja prirodnih i izgrađenih repera i simbola u ruralnom predjelu;
- Zaštititi i valorizovati ekološki vrijedne prostore;
- Napraviti jedinstveni okvir za identifikaciju izuzetnih kulturnih predjela i izgraditi registar izuzetnih kulturnih predjela;
- Osigurati harmonizaciju između razvojnih i zaštitnih mjera upravljanja predjelom;
- Podstaknuti uključivanje javnosti u planiranje, razvoj i zaštitu predjela;
- Promovisati izuzetne agrikulturne predjele kao važan segment održivog turizma;
- Promovisati predjele kao turističke posebnosti područja;
- Obnoviti predione vrijednosti, degradirane razvojem unutar urbanih, suburbanih i ruralnih područja;
- Na lokalnom nivou kroz studiju razvoja ruralnog predjela obezbjediti kriterijume za očuvanje ruralnih predjela sa smjernicama za oblikovanje I tradicionalnu izgradnju;
- Predvidjeti izradu Strategije i akcionog plana zaštite prirodne i predione/pejzazne raznolikosti Crne Gore, sto je obveza prema Konvenciji o biološkoj raznolikosti i Sveeuropskoj strategiji zaštite biološke i predione raznolikosti (PEBLDS).
- Za ostvarenje ciljeva potrebno je evaluirati efekte i očekivane promjene kao posljedice zahvata u prostoru kroz duži vremenski period. Takođe treba sagledati koji su to faktori koji su bitni za identitet prostora koji se želi zadržati ili postići, pri čemu treba posmatrati širi prostorni kontekst.

Zaštita predjela ne znači zabranu razvoja, nego podizanje kvaliteta izgradnje i omogućavanje razvoja uz očuvanje osnovnih vrijednosti prostora.

Smjernice za zaštitu i razvoj predjela na regionalnom i lokalnom nivou

- Usaglasiti plansku dokumentaciju sa utvrđenom Tipologijom i regionalizacijom predjela u Crnoj Gori;
- Za utvrđenu Tipologiju predjela u Crnoj Gori, u sklopu Studije predjela, a za potrebe izrade detaljne planske dokumentacije , izvršiti analizu osjetljivosti predjela na osnovu postojećih i planiranih pritisaka na predjele, njihove vrijednosne skale, procjena pogodnosti predjela (način korišćenja) i praga nosivosti prostora za novoplanirane sadržaje (turizam, stanovanje, sport i rekreacija i dr.);
- Karakterizacija predjela (Detaljna studija predjela), kao osnov za planiranje, zaštitu i upravljanje njihovim razvojem, je obavezna za sljedeća područja;
- Područja posebnih prirodnih i/ili kulturnih vrijednosti, Područja zaštićenih prirodnih vrijednosti, Područja zaštićenih kulturnih vrijednosti, Područja integralnih prirodnih i kulturnih vrijednosti;
- Prostori u kojima je kvalitet predjela i fizičke strukture naselja od posebnog značaja za razvoj: Turistički kompleksi, Internacionalne mreže (EMERALD, NATURA);
- Ugroženi i degradirani prostori u kojima je potrebno sprovesti mjere sanacije: područja otvorenih kopova, termoelektrane, kamenolomi, jalovišta, područja eksploatacije šljunka, pjeska, sanitarne deponije i dr.
- Područja pod posebnim pritiskom razvoja: prostori i naselja uz saobraćajne koridore, novi infrastrukturni i energetski sistemi i dr;
- Za prioritetna područja za koja se redi Detaljna studija predjela, a koja su u direktnoj vezi sa planiranjem novih sadržaja, potrebno je izvršiti i procjenu vizuelnog uticaja na pejzažne karakteristike područja;
- Preporuka je da svaka opština je obavezna izraditi Studiju zaštite i razvoja ruralnog predjela. Studijom i analizom razvoja ruralnog predjela obezbjediti mapiranje agrikulturnih predjela, tradicionalnih terasa sa

suvomeđama kao dijela kulturnog identiteta podrucja, poljoprivrednih polja, naselja i definisati smjernice za:

- rekonstrukciju postojećih objekata i izgradnju smještajnih objekta u okviru ruralnog turizma i njihovo uklapanje u okolni predio koji neće narusiti tradicionalne cjeline;
- podizanje zasada voćnjaka i povrća koji će osim kao osnovna djelatnost biti i u funkciji razvoja ruralnog, agro i drugih vidova turizma;
- uređenja terena, bašte, livade, terase ili vidikovaca;
- rekonstrukciju suvomeđa, guvna i ostalih tradicionalnih elemenata ruralnog predjela;
- razvoj infrastrukture i njeno uklapanje u okolni predio; itd.
- Na osnovu urađene studije Strategijom ce se definisati osnovna strateška opredjeljenja za razvoj ruralnih predjela u funkciji razvoja turizma.

Posebne smjernice

Zaštićena i potencijalno zaštićena područja

- Uspostavliti sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i predjela.
- Unaprijediti zaštitu predjela od prepoznavanja i sprovođenja tipologizacije predjela, do uspostavljanja novih zaštićenih predjela. Prepoznate Izuzetno vrijedne predjele zaštititi (Predio izuzetnih odlika, Zaštićeni kulturni pejzaž).
- Napraviti jedinstveni okvir za identifikaciju izuzetnih kulturnih predjela i izgradititi registar izuzetnih kulturnih predjela.
- Mapirati Zaštićena i potencijalno zaštićena područja.
- Definisati upravljača zaštićenih područja.
- Uspostaviti zaštitu agrikulturnog predjela kao zaštićenog područja.

Ruralne sredine

- Vrijedna područja predstavljaju područja tradicionalne poljoprivrede koja su značajna za očuvanje ruralnog ambijenta i u okviru njih kulturnih predjela. Predviđena je valorizacija ovih prostora povezivanjem sa turističkom djelatnošću, uz potrebnu infrastrukturnu opremljenost. Predstavljaju poseban tip predjela koji se odnosi na naselja sa tradicionalnom poljoprivredom u poljima i na terasama koja su prepoznatljiva i specifična po primjeni tradicionalnih postupaka obrade.
- Uskladiti izgradnju infrastrukturnih koridora i objekata sa karakterom i kapacitetom predela. Razvijena infrastruktura koja je planirana, pažljivo koncipirana sa ciljem očuvanja predjela, doprinijeće povećanju prihoda seoskom stanovništvu i višem ekonomskom nivou ruralnih zajednica, kroz smanjenje regionalnih nejednakosti i poboljšanje pristupa tržištu;
- Dio sistema otvorenih prostora su i područja plodnog tla i vrijednog tradicionalnog kulturnog predjela čije je očuvanje osnova multifukcionalnog ruralnog razvoja, gdje se poljoprivredna proizvodnja kombinuje sa turističkom ponudom (agroturizam) i različitim oblicima rekreacije na otvorenom.
- Povezivati zatečene okolne zelene i druge prirodne površine sa ruralnom cjelinom,
- Sačuvati morfologiju sela, usklađivanje gradnje sa tradicionalnim, prirodnim i predionim vrijednostima. Očuvati karakteristični tradicionalni sklop i ruralne cjeline i omogućiti rekonstrukciju i revitalizaciju tradicionalnih stambenih grupacija. Novom izgradnjom uvažiti specifični ruralni karakter fizičke strukture naselja;
- Odrediti kriterijume za oblikovanje pejzaža;
- Definisati prostore za zaštitu predionih elemenata;
- Procjeniti pogodnost (korišćenje) i vrijednovati predjele za nove sadržaje u ruralnim sredinama (turizam, sport i rekreaciju, industriju i sl.).
- Definisati način korišćenja i uređenja predjela za koji nije uspostavljena zaštita a imaju odlike Vrijednih prirodnih i poluprirodni predjela.
- Za turističke sadržaje u okviru zaštićenih i ruralnih sredina procjeniti prag nosivosti predjela.
- Ograničiti međusobno povezivanje izdvojenih građevinskih zemljišta u ruralnim sredinama (izdvojeno građevinsko zemljište).
- Građevinsko zemljište ruralnih sredina ne treba planirati na šumskim i kvalitetnim poljoprivrednim površinama, seoskim naseljima, ambijentalnim cjelinama ili predjelima od posebnog značaja. Ograničiti širenje ruralnog naselja na račun negrađevinskog zemljišta (vrijednog poljoprivrednog i šumskog zemljišta);
- Predvidjeti rehabilitaciju degradiranog predjela i kreaciju novih predionih slika (rudnike, kamenolome, deponije komunalnog otpada, pustare i dr.) tako da ona ispunjava utvrđene ciljeve kvaliteta predjela.

- Narušene, devastirane predjele sanirati etapno, preko uspostavljanja ekološke ravnoteže do potpune revitalizacije predjela.
- Sačuvati matricu postojećeg poljoprivrednog zemljišta i uspostaviti zaštitu posebnih agrikulturnih predjela.
- Definisati način korišćenja negrađevinskog zemljišta (poljoprivrednog, šumskog, vodnog zemljišta) u vangradskim područjima koje je u neposrednom kontaktu sa građevinskim zemljištem radi unapređenja ili očuvanja sveobuhvatne slike predjela.

Urbane sredine

Poštovati smjernice *Habitat Agende* (2016) za uspostavljanje održivih naselja. Ciljevi *Agende* od značaja za zaštitu pejzažnih vrijednosti su:

- očuvanje produktivnog zemljišta u urbanim i ruralnim područjima,
- zaštita osjetljivih ekosistema od negativnih uticaja naselja,
- zaštita i unaprijeđenje istorijskog i kulturnog naslijeđa, tradicionalnih naselja, pejzaža i gradske flore i faune i dr.

Na nivou svih opština uraditi *Strategiju razvoja zelene infrastrukture* i *Katastar zelenih površina*. Zelena infrastruktura pomaže da se unaprijedi urbani predio, hladi i čisti vazduh, da se smanji i pojava zdravstvenih problema stanovništva izazvanih vrućinama i ostalim klimatskim promjenama, da se smanje troškovi grijanja i hlađenja, stvore urbane oaze otvorenih prostora i da se generiše zeleno uređenje gradova i nova radna mjesta. Zelena infrastruktura obuhvata sve od otvorenih prostora, prirodnih područja, šuma i parkova; zelenih ulica, trgova i javnih prostora; održivih sistema za odvodnjavanje i zdravih vodotokova, biciklističkih i pješačkih staza unutar gradskih sredina; do zelenih krovova, zidova i fasada manjih obima.

- Planirati formiranje zelenih mreža pejzažnim uređenjem urbanih i ruralnih područja, poteza uz putnu infrastrukturu, vodotoke i dr.
- Integrisati lokalni predioni karakter (genius locci) i prirodni predio u procese planiranja razvojnih projekata.
- Primjenjivati pejzažno arhitektonski pristup u procesu obnove urbanih predjela.
- Područja gradova treba sistematski, interdisciplinarno istražiti i planirati.

Planiranjem uređenja gradova potrebno je:

- Obezbjediti zaštitu karaktera i identiteta vrijednih kulturnih pejzaža,
- Obuhvatiti šire prostore uticaja i odrediti granične kapacitete već zauzetog prostora,
- Sačuvati negrađevinsko zemljište od širenja građevinskog zemljišta u skladu sa važećim Pravilnikom,
- Utvrditi kriterijume za razmještaj funkcija u naseljima,
- Definisati sliku grada,
- Odrediti kriterijume za oblikovanje pejzaža,
- Odrediti prostore za zaštitu,
- Definisati režim korišćenja i zaštite prostora u kontaktnim zonama.

Za nelegalna naselja potrebno je:

- Prioritetno definisati javne zelene i slobodne površine, i površine od javnog interesa (zaštitne pojaseve) koje će omogućiti sanaciju i urbanu afirmaciju pejzaža,
- Povezivati naselja preko javnih prostora i saobraćajnih koridora sa sistemom urbanog zelenila.

Značajni obalni i morski predjeli

Prostorni plan posebne namjene obalnog područja (2018) sadrži i plan predjela. Ova polazišta u planu područja mora nadograđuju se sa proširenjem predionih planskih rješenja sa kopna na more (zaštićena i vrijedna područja prirode, vrijedni kulturni predjeli, predione cezure). Posebno važno je formiranje i čuvanje zelenih prodora između građevinskih područja na kopnu. Tim zelenim prodorima se sprječava kontinuirana izgradnja duž obale, obezbjeđuje prepoznatljivost i prostorna zaokruženost naselja, poboljšava orijentacija u prostoru i omogućava prirodno povezivanje obale i zaleđa. Osim vizuelnih kvaliteta područja, na ovaj način se stvara kvalitetan stambeni i turistički ambijent, povoljniji mikroklimatski uslovi i osigurava očuvanje biodiverziteta. Unutar područja na kopnu utvrđene su značajne lokacije obalnog predjela koje su važne u percepciji, prepoznatljivosti i simboličkom značenju obalnog pojasa – tzv. prostorni orijentiri i čvorovi (rtovi, klifovi, fortifikacije, sakralni objekti, gradski parkovi), koje zahtjevaju očuvanje.

Šira područja značajnih morskih predjela – zaokružena područja neotuđive interakcije (prirodnog i kulturnog) kopnenog i morskog predjela u Bokokotorskom zalivu su:

- Mamula – uvala Žanjice;

- Prevlaka – Rose;
- Sv. Marko – Tivatska solila;
- Morinj;
- Verige – Sv. Đorđe – Gospa od Škrpjela – Perast;
- Kotor.

Na području otvorenog mora takva područja su:

- Mamula – Luštica;
- Platamuni;
- plaža Jaz – Budva – Sv. Nikola – Sv. Stefan;
- Buljarica – Dubovica – uvala Pećin;
- Čanj – Crni rt – Ratac – Sutomore;
- Ulcinj – rt Đeran.

Cilj - Zaštita tih predjela najviše se odnosi na povoljna prostorno-planska rješenja (strateška), arhitektonska i pejzažna rješenja na kopnu i moru. Ta područja treba zaštiti od nekontrolisane individualne izgradnje i intenzivnog turističkog razvoja i u njima prepoznati potencijale za drugačiji razvoj koji je komplementaran turističkom razvoju.

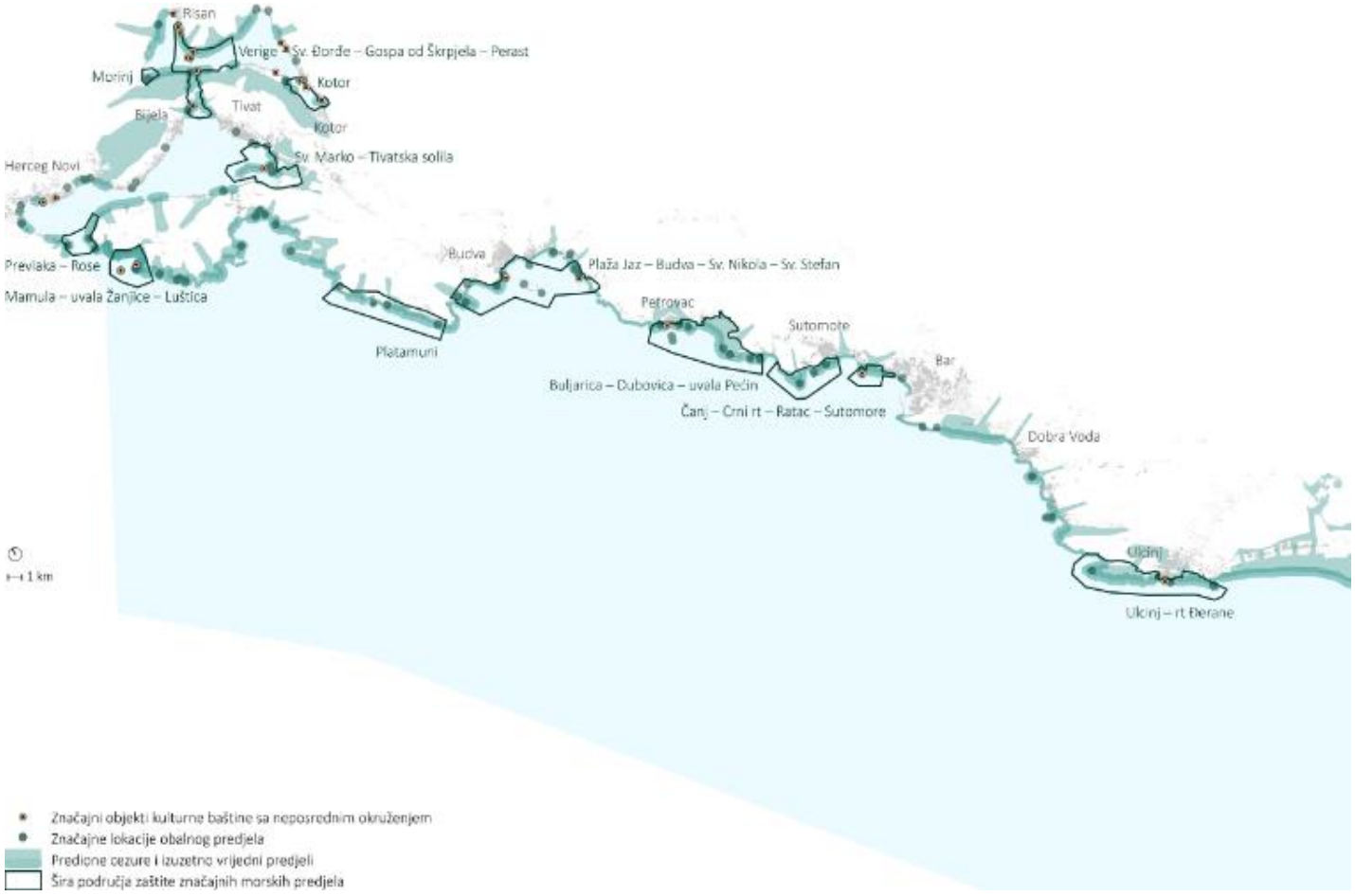

Kartogram 6-1: Predjeli u obalnom području

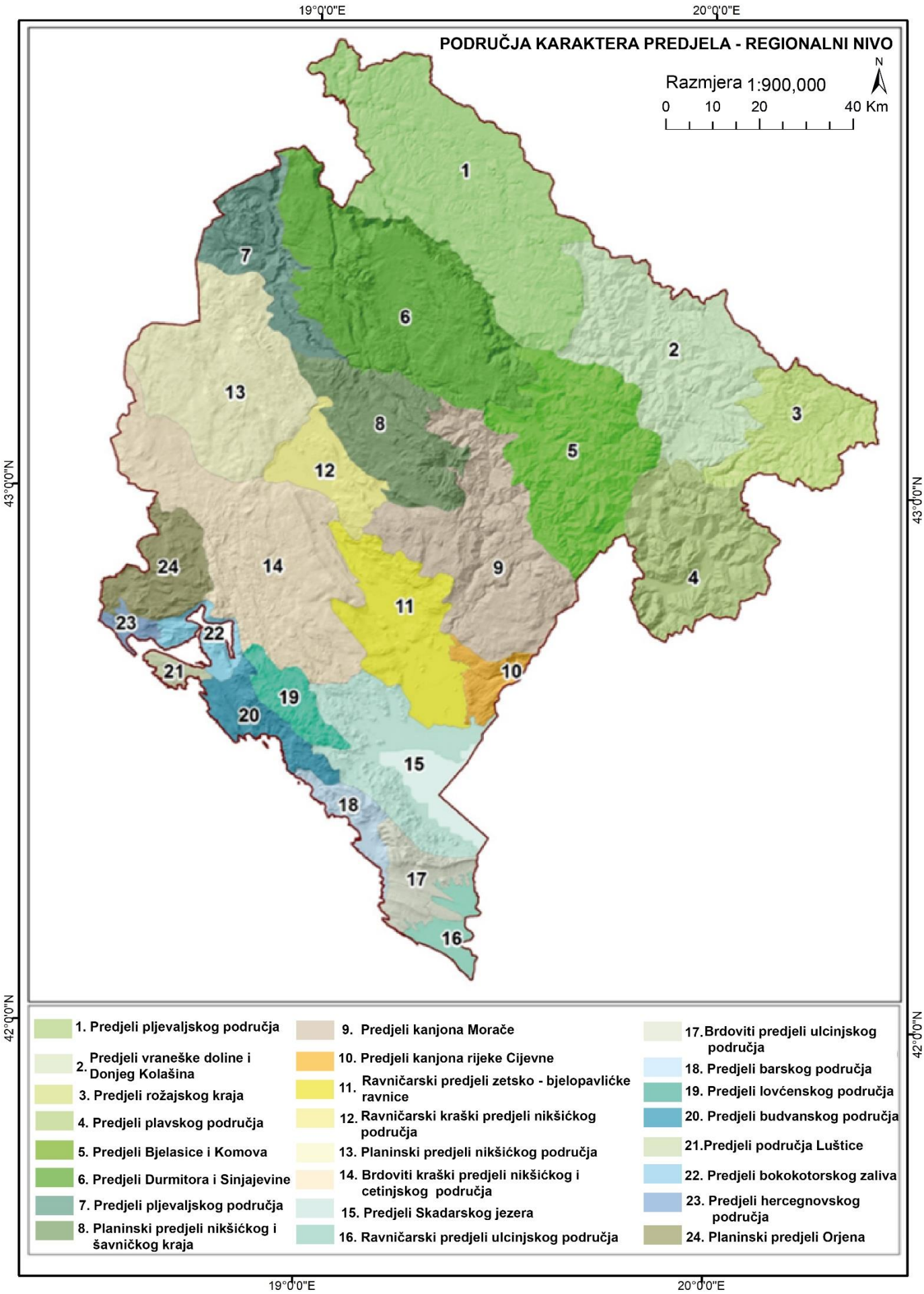

Pregledna karta 6-1: Područja karaktera predjela na kopnu - Regionalni nivo

Mjere očuvanja izuzetno vrijednih predjela

Detaljne studije predjela rade se za područja na kojima se planira razvoj, u cilju da se očuva identitet i karakter predjela koji prostor čini vrijednim. Cilj je da se određeni predio sačuva od promjena i zaštite njegove karakteristike ili da se planira revitalizacija nekog predjela.

Područja za koja je obavezna izrada *Detaljne studije predjela*

- **UNESCO** (predjeli Kotorsko – risanski zaliv, Nacionalni park Durmitor sa kanjonom rijeke Tare, Sliv rijeke Tare) Zaštita predjela Kotorsko–risanskog zaliva vrši se u okviru UNESCO-vog Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora. Važno je doslovno poštovati pravila za to područje, zajedno sa buffer zonom.
- Područja koja su na listama od međunarodnog značaja - ***Ramsarska konvencija*** (Nacionalni park Skadarsko Jezero, Specijalni floristički–faunistički rezervat Tivatska solila itd.);

Zaštićeni predjeli po nacionalnom zakonodavstvu:

- **Nacionalni parkovi:** Skadarsko jezero, Biogradska gora, Durmitor, Lovćen, Prokletije;
- **Parkovi prirode:** Park prirode „Piva“, Park prirode ,,Dragišnica i Komarnica”, Park prirode „Komovi“, Park Prirode „Orjen“ i potencijalno zaštićeni Rumija, Komovi, Sinjajevina sa Šarancima, Maglić, Bioč i Volujak, Ljubišnja i Turjak sa Hajlom, Bukove šume na Obzovici i Slivno područje rijeke Morače, Vrmac i Visitor sa Zeletinom;
- **Strogi rezervati prirode:** Manastirska tapija, Mrijestilište ukljeve na Skadarskom jezeru, Pančeva oka;
- **Spomenici prirode:** Botanički vrt Dulovine, Veliki gradski park Tivat, Stari Ulcinj (otok i plaža), Kanjon Cijevne, Slovenska Plaža, Park i zgrada zavičajnog muzeja u Herceg Novom, Jama Duboki Do na Njegušima, Kanjon rijeke Pive i Komarnice, Kompleks zelenih površina koje se nalaze između tvrđava Forte Mare i tvrđave Citadele u Herceg Novom, Lipska pećina, Mala ulcinjska plaza, Velika plaža kod Ulcinja, Arboretum u Grahovu, Brdo Spas kod Budve, Đalovića Klisura, Gornjepoljski vir, Njegošev park na Cetinju, Novakovića pećina kod Tomaševa, gradski dvorski i park dječje bolnice na Cetinju, Park hotela "Boka", Poluostrvo Ratac sa Žutokrljicom, Park Muzeja na Topolici, Plaže: Bečići, Buljarica, Čanj, Drobni pijesak, Jaz, Lučice, Mogren, Pećin, Petrovac, Pržno kod Tivta, Sutomore, Topolica, Valdanos, Veliki pijesak, plaže Svetog Stefana i Miločera, kao i potencijalni spomenici prirode Platije, Kanjon rijeke Cijevne do sela Dinoša, Kanjon Male Rijeke, uključujući predloge PPCG (2008-2020): Kanjon Mrtvice, Tivatska Solila, Luštica, Morinjski zaliv, Šasko jezero, uz napomenu da je postojao predlog za zaštitu novih speleoloških objekata, visokoplaninskih glečerskih jezera, hidroloških fenomena kao što su estavele (Gornjepoljski vir i dr.), potajnice (Vidov potok i dr.), geoloških i geomorfoloških fenomena (nalazišta sedre (siga, bigar) na lokalitetima Podmalinsko i Zukva, kanjon Nevidio, pojedinih botaničkih i zooloških lokaliteta itd. Šumske sastojine pojedinačna stabla: Hrast česmina (Quercus ilex) Bar - na Crnom rtu kod Sutomora, Sastojina lovora i oleandera iznad vrela Sopot kod Risna, Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Ulcinj, u Limanu, Hrast medunac (Quercus pubescens) - Kotor, Donji Orahovac, Hrast medunac (Quercus pubescens) - Podgorica, opština Tuzi, u Vranju, Hrast medunac (Quercus pubescens) - Ulcinj, u Zoganju, Hrast medunac (Quercus pubescens), skupina stabala - Kotor, kod crkve Sv. Petke, Hrast prnar (Quercus coccifera) - Ulcinj, ispod hotela Jadran, Hrast prnar (Quercus coccifera), skupina stabala - Ulcinj, u Meterizima, Maslina - Olea europaea L. (fam. Oleaceae) - Budva, Pićanovina u selu Ivanovići, Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Bar, na Crnom rtu kod Sutomora, Hrast česvina (Quercus ilex) - Herceg Novi, na Ilinjici, Hrast česvina (Quercus ilex) - Herceg Novi, na Savini, Hrast česmina (Quercus ilex) - Ulcinj, ispod sela Komina.
- **Predjeli izuzetnih odlika:** Trebjesa i Savinska Dubrava kao i potencijalno zaštićeni predjeli Ulcinjske Solane i Miločerskog parka.
- **Posebni rezervati prirode**: Tivatska solila;
- **Marinska zaštićena područja:** Platamuni, Katič i Ostrvo stari Ulcinj i potencijalno zaštićena Šira zona ostrva Katići, Luštica (od Mamule do rta Mačka), Zona od rta Trašte do Platamuna, Zona od rta Volujica do Dobrih Voda, Zona od rta Komina do rta kod ostrva Stari Ulcinj, Zona uvale Valdanos do Velike uvale i Seka Đjeran sa južnim dijelom zone ispred Velike plaže do ušća Bojane. U okviru zaštićenog područja u moru - Parka prirode „Platamuni“ obuhvaćen je i dio obalnog predjela, tako da će formalna zaštita tog područja biti ostvarena i u smislu očuvanja predionih karakteristika. Takav princip primijeniti i na ostala zaštićena i potencijalno zaštićena područja.
- **Lokacije za park šume i izletišta**
- **Lokacije gradskih parkova**
- **Vrijedni prirodni i poluprirodni predjeli** na lokalnom nivou

- **Lokacije vrijednih agrikulturnih predjela**
- **Predjeli sa dominantnim elementima kulturne baštine**: kulturni pejzaž od nacionalnog, regionalnog i lokalnog značaja, područja starih istorijskih gradova (stara gradska jezgra), predjeli starih ruralnih naselja, predjeli manastirskih kompleksa, ostaci starih utvrđenja i vojnih fortifikacija i drugi brojni lokaliteti kulturne baštine.

Studije predjela je potrebno uraditi i za degradirane prostore:

- Degradirani predjeli: Odlagališta otpada, deponije, kamenolomi, "brownfield" lokacije, industrijske zone, basen crvenog mulja i odlagalište industrijskog otpada u KAP-u, odlagalište industrijskog otpada (grita) u brodogradilištu Bijela, odlagalište pepela i šljake „Maljevac", rudnik „Šuplja stijena" u Pljevljima, odlagalište otpada Željezare u Nikšiću, zatim flotacijsko jalovište olova i cinka Gradac.
- Predjeli izgradnje energetskih objekata: hidroelektrane, solarne i vjetroelektrane. Prilikom izgradnje solarne farme i vjetroelektrana može doći do uticaja na karakteristike predjela, koja se može manifestovati kroz vizuelni izgled i uklapanja u predio. Shodno tome prilikom realizacije neophodno je u okviru Detaljne studije predjela uraditi procjenu uticaja na karakteristike predjela i vizuelni uticaj.

Predlog indikatora za praćenje realizacije

- Izrada Atlasa predjela Crne Gore na osnovu urađenog Mapiranja predjela Crne Gore;
- Izrada Nacionalne strategije i akcionog plana razvoja i zaštite predione raznovrsnosti kao osnove identiteta;
- Izraditi Registar kulturnih predjela i mapiranje izabranih kulturnih predjela, smjernica upravljanja, zaštite i razvoja;
- Registar i mapiranje predjela izuzetnih odlika smjernica upravljanja, zaštite i razvoja;
- Strategija razvoja ruralnih predjela i mapiranje značajnih ruralnih predjela;
- Integracija predjela u sektorske politike i relevantne zakone u kojima to do sada nije urađeno kao i onih čija su nova zakonska rješenja derogirala do sada postignute rezultate;
- Edukacija i jačanje svijesti o predjelima – trenutne aktivnosti na implementaciji ELC Savjeta Evrope u državama koje su je ratifikovale, usmjeravaju na uvodjenje nastave o predjelima na svim nivoima obrazovanja. Poseban akcenat je na uvodjenju nastave o predjelima na svim fakultetima i stručnim ustanovama u kojima se nastava izvodi za zanimanja i aktivnosti koji neposredno imaju uticaja na predjele. (građevinski, arhitektonski, elektrotehnički itd.)
- Institucionalna regulativa kulturnih/prirodnih predjela i pejzažne arhitekture u Crnoj Gori – usaglašavanje različite zakonske regulative, usaglašavanje sa Evropskom konvencijom o predjelima i izrada podzakonskih akata, definisanje profesije pejzažni arhitekta.
- Izrada godišnjih analiza implementacije Evropske Konvencije o predjelima kao i analiza implementacije od ratifikacije 2008. g. do danas.
- Međunarodni programi i saradnja.

6.2. KONCEPT ZAŠTITE PRIRODE

Ciljevi zaštite prirode

Glavni ciljevi zaštite prirode odnose se na povećanje površine pod nekim oblikom zaštite, pri čemu se teži očuvanju biodiverziteta u svim njegovim oblicima, uz omogućavanje odvijanja lokalnog i regionanog razvoja zasnovanog na održivom korištenju prirodnih resursa. U cilju daljeg uvećanja kvaliteta i obima zaštite treba nastaviti sa:

- uspostavljanjem novih zaštićenih prirodnih dobara (zaštićenih područja i ekološke mreže)
- revizijom statusa postojećih područja pod zaštitom
- imenovanjem upravljača i izradom planova upravljanja.

Prilikom proširenja postojeće mreže zaštićenih područja prirode treba posebnu pažnju obratiti na socioekonomski aspekt, posebno prava (svojine) lokalnog stanovništva. Jedna od obaveza koja proističe iz Aichi ciljeva, a koja je impljementirana u NSBAP, je stavljanje minimum 10% morskog akvatorijuma pod zaštitu.

Da bi Crna Gora kao zemlja u procesu EU integracija zatvorila pregovaračko poglavlje 27, koje se tiče zaštite životne sredine, **u obavezi je da uspostavi međunarodnu Natura 2000 mrežu zaštićenih područja**. Mreža se sastoji od područja od značaja za zajednicu (SCI), koja se proglašavaju na osnovu odredbi Direktive o staništima, i od područja posebne zaštite (SPAs) prema Direktivi o pticama. Uspostavljanje područja ekološke mreže radi zaštite i očuvanja značajnih stanišnih tipova i vrsta od interesa za Crnu Goru i Evropsku uniju (Natura 2000) odvijaće se u skladu realizacijom projekta ″Podrška uspostavljanju Natura 2000 mreže u Crnoj Gori″. Područja koja su kandidat za Emerald nacionalnu ekološku mrežu (područja od posebnog interesa za zaštitu -

ASCI), Prostorni plan Crne Gore mora adekvatno tretirati u smilsu smjernica zaštite i izbjegavanja konflikata planiranja sa potrebama njihove zaštite.

Ciljevi po pitanju novih područja i rokovi treba da se usklade sa Strategijom EU o biodiverzitetu do 2030 i sa novo usvojenim Globalnim okvirom za biodiverzitet Koncvncije UN o biološkoj raznovrsnosti. U skladu sa Strategijom o biodiverzitetu do 2030, Evropska unija se obavezala da će u narednih deset godina proširiti mrežu zaštićenih prodručja, sa ciljem da:

- zakonski zaštiti najmanje 30% kopna i 30% morskih područja,
- strogo zaštititi najmanje trećinu zaštićenih područja EU-a, odnosno 10% kopnenih i 10% morskih područja uključujući sve preostale primarne i stare šume EU,
- integriše ekološke koridore kao dio istinske transevropske mreže prirodnih područja radi spriječavanja genetske izolacije.

Svaka država članica EU moraće dati svoj doprinos na osnovu objektivnih ekoloških kriterijuma. Ovi ciljevi su potpunosti u skladu sa Globalnim okvirom za biodiverzitet Kunming - Montreal (COP15 - sastanak Konferencije strana na Konvenciji UN o biološkoj raznovrsnosti, 2022). Ostali ključni ciljevi prema Strategij EU o biodiverzitetu do 2030:

- osigurati efikasno upravljanje zštićenim područjima, definisati jasne ciljeve i mjera očuvanja i osigurati adekvatno praćenje
- velika područja degradiranih ekosistema i ekosistema bogatih ugljenikom trebaju biti obnovljena
- trendovi i stanje očuvanosti staništa i vrsta moraju biti bez pogoršanja, a najmanje 30% njih biti u povoljnom stanju očuvanosti ili barem pokazivati pozitivan trend
- da se ukupna upotreba i rizici od hemijskih pesticida smanje za 50%
- vratiti obilježja predjela velike raznolikosti na barem 10% poljoprivrednog zemljišta
- najmanje 25 % poljoprivrednog zemljišta mora se koristiti za ekološku poljoprivredu
- povećati kvalitetu, količinu i otpornost šuma
- morski resursi moraju se održivo koristiti
- obnova slatkovodnih ekosistema i prirodnih funkcija rijeka i dr.

Usluge ekosistema predstavljaju poseban aspekat zaštite prirode, jer upravo one predstavljaju sponu između biodiverziteta i ljudske dobrobiti. Ekosistemski pristup u zaštiti je u svijetu norma, jer se na taj način nabolje čuvaju funkcije ekosistema koje obezbjeđuje biodiverzitet a koje se prevode u dobra i usluge koje ljudi koriste, kao i održava otpornost ekosistema na različite oblike stresa - bilo antropogenog ili prirodnog. Ovo je naročito bitno u kontekstu klimatskih promjena, gdje se očekuje povećana učestalost ekstremnih vremenskih nepogoda, požara, kao i u kontekstu sve većih potreba narastajuće ljudske populacije.

Projekcija zaštite prirode

Projekcija je data prema Pregledu potencijalnih zaštićenih područja koji je obrađen u okviru GEF - UNEP projekta ″Promovisanje upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih i priobalnih ekosistema u obalnom području Crne Gore″ (*Promoting Protected Areas Management through Integrated Marine and Coastal Ecosystems Protection in Coastal Area of Montenegro*) kao i na osnovu podataka Agencije za zaštitu životne sredine o područjima za koja je formalno pokrenut postupak zaštite shodno Zakonu o zaštiti prirode (urađene su studije zaštite i u toku je njohovo dalje procesuiranje) ili je postupak izrade studija u toku. Osim područja koja do sada nijesu bila u sistemu zaštite, projekcijom su obuhvaćena i područja koja su već zaštićena i predmet su revizije u smislu proširienja gramica. Takođe, pored područja planiranih za istraživanje i zaštitu, za pojedina prethodno zaštićena područja izvršiće se revizija akata zaštite i njihovo usklađivanje sa Zakonom o zaštiti prirode.

Pregled potencijalno zaštićenih područja prirode

I. Primorski dio – obalna i morska zaštićena područja

a. Obalna (kopnena) zaštićena područja

1. Mogućnost proširivanja granica postojećih zaštićenih područja (postupak revizije)

- *Buljarica:* Mogućnost proširenja do granica: (a) EMERALD područja ME0000005 (Buljarica, 302 ha), (b) IPA područja Buljarica (156 ha) ili (c) IBA područja Buljarica (300 ha).
- *Velika plaža*: Mogućnost proširenja do granica: (a) EMERALD područja ME0000004 (Velika Plaža with Solana Ulcinj, 2839,46 ha), (b) IPA područja Velika plaža i Ada Bojana (1014 ha) ili (c) IBA područja Velika plaža i Brijeg od mora (12 km dužine i pojas u zaleđu do 1000 m).
- *Tivatska solila*: Mogućnost proširenja Posbnog (specijalnog) rezervata prirode ″Tivatska solila″ do granica KBA područja Tivat Salina (133 h).

- *Ratac sa Žukotrlicom*: Integrisano obalno i morsko zaštićeno područje "Ratac sa Žukotrlicom" (spomenik prirode) u skladu sa Studijom revizije za zaštićeno područje "Ratac sa Žukotrlicom. Ukupna površina 155,18 ha; u II zoni zaštite 25,16 ha (morska cjelina); u III zoni zaštite 129,80 ha (113,33 ha morska cjelina, a 16,47 ha kopnena cjelina 16,47 ha). Teritorija opštine Bar.

2. Nova zaštićena područja (postupak proglašenja u skladu sa Zakonom o zaštiti prirode)
   - *Šasko jezero, Rijeka Bojana, Knete, Ada Bojana*: Novo ili nova zaštićena područja čiji se prostorni obuhvat u Studiji zaštite može definisati u granicama: (a) EMERALD područja ME000000C (7397 ha), (b) IBA područja Ada Bojana (494 ha), Delta Bojane (7500 ha), Šasko jezero (315-380 ha) i ostrvo Paratuk (0,2 ha) ili (c) KBA područja 1. Šasko jezero (448 ha), 2 Delta Bojane (12561 ha).
   - *Kotorsko-Risanski zaliv*: Novo zaštićeno područje čiji se prostorni obuhvat u Studiji zaštite može definisati u granicama: (a) EMERALD područja ME000000Q (Kotorsko Risanski zaliv, 2778 ha), (b) IPA područja Kotorsko-Risanski zaliv (2778 ha), (c) KBA područja Kotorsko Risanski zaliv (2781 ha) ili (d) UNESCO-vog područja (Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora, 14600 ha).

b. Morska zaštićena područja (preliminarno identifikovana za ciljana istraživanja morskih staništa i vrsta značajnih za zaštitu i kasnije izradu studija zaštite i stavljanje pod zaštitu)

- *Zona zaliva Mamula* (oko 200 ha);
- *Zaliv Valdanos* do granice Parka prirode "Stari Ulcinj" (oko 100 ha);
- *Hrid Đeran* (oko 110 ha) i *Ušće Bojane do granice sa Albanijom* (oko 1100 ha).

II Kontinentalni dio

1. Kategorisana potencijalna zaštićena područja

Strogi rezervati prirode

- *Lokalitet Goveđak (Zeletin - dio):* Mješovite sastojine munike (*Pinus heldreichii*) i molike (*Pinus peuce*) - oko 300 ha. Natura 2000: 95A0 Šume munike i molike visokih oromediteranskih planina. Teritorija opština Andrijevica i Plav.
- *Tuležine (dio):* Prašuma crnog bora, smrče i jele (oko 470 ha). Natura 2000 tipovi staništa: *9530 (Sub)mediteranske šume endemičnih crnih borova; 9410 Acidofilne planinske šume smrče (*Vaccinio-Piceetea*). Teritorija opštine Pljevlja.
- *Stupski potok*: Šuma crnog bora (oko 180 ha) u Stupskom potoku na desnoj strani kanjona rijeke Tare, ispod Stupskog polja i Crvene lokve. Natura 2000: *9530 (Sub)mediteranske šume endemičnih crnih borova. Teritorija opštine Mojkovac.

Parkovi prirode

- *Planinaski masiv Rumije*: Realizacija predloga PPCG 2008 – 2020. EMERALD područje ME000000D (12237 ha), IBA područje (2300 ha), IPA područje (2000 ha) i KBA područje (9266 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 95A0 Šume munike i molike visokih oromediteranskih planina; 9340 Šume crnike (*Quercus ilex*); 9250 Šume i šikare makedonskog hrasta (*Quercus trojana*); 91M0 Panonsko-balkanske šume cera i kitnjaka; 62A0 Istočni submediteranski suvi travnjaci (*Scorzoneretalia villose*). Teritorija opštine Bar.
- *Sinjajevina*: EMERALD područje ME000000R Sinjavina (Babji zub i Gradište, 5709 ha), IPA područje Babji zub (4378 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 6170 Alpijski i subalpijski travnjaci na karbonatima; 8120 Karbonatni sipari od gorskog do alpijskog pojasa (*Thlaspietea rotundifolii*); 91KO Ilirske bukove šume (*Aremonio-Fagion*); 95A0 Šume munike i molike visokih oromediteranskih planina). Prema Studiji zaštite[13] (2016.) površina predloženog zaštićenog prirodnog dobra iznosi 63863,63 ha (II zona zaštite 8579,55 ha ha; III zona zaštite 55284,08 ha) i obuhvata teritoriju 4 opštine (Mojkovac 15687,17 ha; Kolašin 18.006,24 ha; Žabljak 16069,93 ha; Šavnik 14100,34 ha).
- *Vrmac*: Prema Studiji zaštite brda "Vrmac" (2021.) površina predloženog zaštićenog područja iznosi 2361 ha (I zona zaštite 131 ha, II zona zaštite 744 ha; III zona zaštite 1486 ha). Teritorija opština Kotor i Tivat. Područje Vrmca predstavlja prostranu cjelinu koju karakteriše veliko prirodno i kulturno-istorijsko bogatstvo sa izraženim biodiverzitetskim, pejzažnim i kulturnim vrijednostima i obilježjima od nacionalnog i međunarodnog značaja. Natura 2000 tipovi staništa: 5210 Makija sa mediteranskim klekama (*Juniperus sp.*); *5230 Visoki žbunjaci lovora (*Laurus nobilis*); 5310 Šikare lovora (*Laurus nobilis*); *6110 Zeljaste zajednice na krhotinama krečnjačkih i bazofilnih stijena (*Alysso-Sedion albi*); *6220 Pseudostepe sa travama i jednogodišnjim biljkama klase *Thero-Brachypodietea*; 62A0 Istočni submediteranski suvi travnjaci (*Scorzoneretalia villosae*); 8140 Istočnomediteranski sipari; 8210 Karbonatne stijene sa hazmofitskom vegetacijom; *9180 Šume velikih nagiba i klisura (*Tilio-Acerion*); 91M0 Panonsko-balkanske šume cera i kitnjaka; 9260 Šume pitomog kestena (*Castanea*

[13] Studija zaštite i uspostavljanje zaštićenog prirodnog dobra na području Sinjajevine (Agencija za zaštitu životne sredine)

sativa); 9290 Šume čempresa (*Acero-Cupression*); 9540 Mediteranske šume primorskih borova. Od ukupnog broja prisutnih vrsta ptica (59), 6 vrsta se nalaze na Aneksu I Ptičje direktive; na Aneksu II Direktive o pticama je takođe prisutno 6 vrsta ptica; 7 vrsta ptica se nalazi na dodatku I Bernske konvencije.

- *Ljubišnja*: Realizacija predloga PPCG 2008 – 2020. EMERALD područje ME000000J (4332 ha), IPA područje (2831 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 9410 Acidofilne planinske šume smrče (*Vaccinio-Piceetea*); 91R0 Dinarske šume bijelog bora na dolomitu (*Genisto januensis-Pinetum*); 9110 Acidofilne bukove šume (*Luzulo-Fagetum*); 7230 Alkalne tresave; *6230 Vrstama bogati travnjaci tvrdače (*Nardus stricta*) na silikatnim supstratima planinskih područja; 5130 Formacije kleke (*Juniperus communis*) na vrištinama i karbonatnim travnjacima; *4070 Klekovina bora krivulja (*Pinus mugo*) i dlakave alpske ruže (*Rhododendron hirsutum*).(Opština Pljevlja).
- *Gornji i Donji tok rijeke Ćehotine na teritoriji opštine Pljevlja*: Predloženi dio za zaštitu toka rijeke Ćehotine na teritoriji opštine Pljevlja je od administrativne granice sa opštinom Bijelo Polje kod ušća Vodnjanske rijeke i nizvodno rijekom Ćehotinom do granice sa Bosnom i Hercegovinom (u šće u Drinu). EMERALD područje ME000000I (Dolina rijeke Ćehotine), biljne i životinjske vrste od nacionalnog i međunarodnog značaja. Natura 2000 tipovi staništa: 3240 Planinske rijeke i vrbaci sive vrbe duž njihovih obala; 5130 Formacija kleke (*Juniperus communis*) na vrištinama i karbonatnim travnjacima; 6510 Nizijske livade košanice (*Alopecurus pratensis, Sanguisorba officinalis*); 8210 Karbonatne stijene sa hazmofitskom vegetacijom; 91E0 Aluvijalne šime crne johe i gorskog jasena (*Alno-Padion, Salcion icanae, Salicion albae*); 91L0 Ilirske hrastovo-grabove šume (*Erythronio-Carpinion*); 91M0 Panonsko-balkanske šume cera i kitnjaka; 9410 Acidofilne planinske šume smrče (*Vaccinio-Piceetea*); *9530 (Sub)mediteranske šume endemičnih crnih borova.
  Urađena je *Studija zaštite za zaštićeno područje "Gorni tok rijeke Ćehotine"* (2022.) na teritoriji opštine Pljevlja, prema kojoj područje predloženo za zaštitu predstavlja integrisano riječno, priobalno i kopneno šumsko područje (od brane Otilovićkog jezera uzvodno prvo jezerom, potom rijekom Ćehotinom do Krakalica i Vrulje, kao i Kozičkom rijekom do središnjeg dijela Mejdanice), ukupne površine 1.326,87 ha (II zona zaštite 109,40 ha; III zona zaštite 1.217,47 ha) sa zaštitnim pojasom (2.782,71 ha) do Vodnjanske rijeke.
- *Hajla*: Realizacija predloga PPCG 2008 – 2020. EMERALD područje ME000000U Hajla (2266 ha), IBA područje (2000 ha), IPA područje (1551 ha). Natura 2000 tipovi staništa: *4070 Klekovina bora krivulja (*Pinus mugo*) i dlakave alpske ruže (*Rhododendron hirsutum*); 4060 Planinske i borealne vrištine; 6170 Alpijski i subalpijski travnjaci na karbonatima; 6430 Hidrofilne visoke zeleni od nizina do alpijskog pojasa; 7140 Prelazne tresave; 8120 Karbonatni sipari od gorskog do alpijskog pojasa (*Thlaspietea rotundifolii*); 9410 Acidofilne planinske šume smrče (*Vaccinio-Piceetea*); 95A0 Šume munike i molike visokih oromediteranskih planina. (Opština Rožaje).
- *Štedim*: Biljne i životinjske vrste od nacionalnog i međunarodnog značaja, šumske sastojine, očuvana izvorna priroda (oko 380 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 4060 Planinske i borealne vrištine; *4070 Klekovina bora krivulja (*Pinus mugo*) i dlakave alpske ruže; 6170 Alpijski i subalpijski travnjaci na karbonatima; 6430 Hidrofilne visoke zeleni od nizina do alpijskog pojasa; 7140 Prelazne tresave; 95A0 Šume munike i molike visokih oromediteranskih planina. . (Opština Rožaje)..
- *Zeletin:* Biljne i životinjske vrste od nacionalnog i međunarodnog značaja, mješovite šumske sastojine munike i molike, očuvana izvorna priroda (oko 7000 ha). EMERALD područja ME000000O (Visitor i Zeletin, 13680 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 95A0 Šume munike i molike visokih oromediteranskih planina. (Opštine Andrijevica i Plav).
- *Djelovi Kučkih Prokletija:* Cjeline *1. Žijovo - Šila Velja - Treskavac; 2. Prijun - Vila - Prasica - Beškeća - Krisitor; 3. Surdup - Kariman - Torač:* Moguće je uključivanje ova tri planinska vijenca u Parka prirode "Komovi" ili izdvajanje u posebnu širu predionu cjelinu radi zaštite biljnih i životinjskih vrsta značajnih za zaštitu i očuvanje izvorne prirode (oko 5100 ha; teritorija Glavnog grada Podgorica).
- *Lukavica:* U postupku je izrada Studije zaštite šireg područja Lukavice sa Velikim i Malim Žurimom (oko 3300 ha) u cilju zaštite biljnih i životinjskih vrsta i staništa od značaja za zaštitu. IPA područje. Natura 2000 stanišni tipovi: 6520 Planinske livade košanice; 62A0 Istočni submediteranski suvi travnjaci (*Scorzoneretalia villosae*); 8210 Karbonatne stijene sa hazmofitskom vegetacijom; 8140 Istočnomediteranski sipari, 3140 Tvrde oligo-mezotrofne vode sa dnom obraslim harama; 6170 Alpijski i subalpijski travnjaci na karbonatima, 6430 Hidrofilne visoke zeleni, 7230 Alkalne tresave, 95A0 Visoke oromediteranske šume munike i molike. (Opštine Nikšić i Kolašin).

- *Prekornica:* Studijom zaštite[14] (2020.) unutar budućeg zaštićenog prirodnog dobra, ukupne površine 14.349 ha (teritorija opštine Danilovgrad), predložene su zone zaštite (I zona zaštite 1332 ha; II zona zaštite 6635 ha; III zona zaštite 6382 ha). Područje je značajno zbog prisustva velikog broja vrsta i staništa zaštićenih na međunarodnom i nacionalnom nivou, a takođe predstavlja važan refugijum reliktne flore i odlikuje se visokim stepenom endemizma. Evidentirano je 23 staništa sa Habitatne direktive, 33 vrste sa Aneksa Bernske konvencije, 22 vrste koje su na IUCN listi svrstane u neku od kategorija ugroženosti, 8 vrsta je sa Apendiksa CITES konvencije. Prekornica je identifikovana i kao potencijalno značajno područje za gljive (IFAs - Important Fungus Areas).
- *Kanjon Mrtvice:* Integrisano riječno i obalno zaštićeno područje (Studija zaštite[15], 2023.). Ukupna površina zaštićenog područja 7322,06 ha (II zona zaštite 1578,67 ha; III zona zaštite 5743,39 ha), teritorija opštine Kolašin. Značajne biljne i životinjske vrste i staništa, kanjonska flora i vegetacija. U granicama EMERALD područja ME0000009 (Kanjon Mrtvice, 2903 ha). IPA područje. Natura 2000 tipovi staništa: *7220 Okamenjeni izvori sa formacijama sedre *(Cratoneurion); 91K0* Ilirske bukove šume *(Aremonio-Fagion) i dr.*

Spomenici prirode

- ***Gornji tok rijeke Ćehotine na teritoriji opptine Bijelon Polje -*** Obuhvata izvor Glavu Ćehotine u podnožju planine Stožer i gornji tok od 6,5 km u opštini Bijelo Polje na dijelu teritorije sela Bliškovo. Prema Studiji zaštite[16][1] (2024.) predstavlja integrisano kopneno i vodeno zaštićeno područje "rijeka Ćehotina", ukupne površine 516,69 ha (II zona zaštite 5,89 ha; III zona zaštite 510,80 ha). EMERALD područje ME000000I (Dolina rijeke Ćehotine). Staništa potočne pastrmke (*Salmo faroides*) i slatkovodnog raka (*Austropotamobius torrentium*). Natura 2000 tipovi staništa: 3240 Planinske rijeke i vrbaci sive vrbe duž njihovih obala, 5130 Formacija kleke (*Juniperus communis*) na vrištinama i karbonatnim travnjacima, 6510 Nizijske livade košanice (*Alopecurus pratensis, Sanguisorba officinalis*), 6520 Planinske livade košanice, 6210 Poluprirodni suvi karbonatni travnjaci i pašnjaci sa facijesima žbunjaka (*Festuco-Brometalia*), 9410 Acidofilne planinske šume smrče (*Vaccinio-Piceetea*), 91E0 *Aluvijalne šume crne johe i gorskog jasena (*Alno-Padion, Salcion icanae, Salicion albae*), 8210 Karbonatne stijene sa hazmofitskom vegetacijom.
- ***Kapetanovo i Brničko (Manito) jezero***: Integrisano kopneno i vodeno zaštićeno područje "Kapetanovo i Manito jezero" (Studija zaštite[17], 2024.). Ukupna površina zaštićenog područja 587,07 ha (II zona zaštite 421,53 ha; III zona zaštite 165,55 ha). Tteritorija opštine Kolašin. Staništa potočne pastrmke *(Salmo faroides*) i slatkovodnog raka (*Astacus astacus*). Natura 2000 stanišni tipovi: 6520 Planinske livade košanice; 62A0 Istočni submediteranski suvi travnjaci (*Scorzoneretalia villosae*); 8210 Karbonatne stijene sa hazmofitskom vegetacijom; 8140 Istočnomediteranski sipari, 3140 Tvrde oligo-mezotrofne vode sa dnom obraslim harama; 6170 Alpijski i subalpijski travnjaci na karbonatima, 6430 Hidrofilne visoke zeleni, 7230 Alkalne tresave, 95A0 Visoke oromediteranske šume munike i molike.
- ***Gradski park u Pljevljima****:* Studijom zaštite (2022.) predložena površina za zaštitu iznosi 109,71 ha, od čega je 1,86 ha u II zoni zaštite (2 prostorne cjeline: Vodice - zona Breznice i završnog dijela Biserke, i Biserka iznad Manastira Svete Trojice), a u III zoni 107,85 ha (Zapadne padine Golubinje, park Milet bašta, park kod stadiona, istočne padine glavice, okolina Manastira Svete Trojice).
- ***Zabran kralja Nikole u Morakovu***: U postupku je izrada Studije zaštite. Istorijski i biološki značajan lokalitet uključuje izvorišnu zonu Gračanice i Jerinin gras (430 ha). Značajan kompleks bukove šume. Natura 2000 tipovi staništa: 91KO Ilirske bukove šume *(Aremonio-Fagion);* 7230 Alkalne tresave; 6540 Submediteranski travnjaci sveza *Molinio-Hordeion secalini*. (Opština Nikšić).
- ***Vidov potok****:* U postupku je izrada Studije zaštite intermitentnog vrela Vidov potok u Gornjem polju (Rastovac). (Opština Nikšić).
- ***Platije****:* Značajne biljne i životinjske vrste i staništa, kanjonska flora i vegetacija (oko 2200 ha). Opštine Podgorica i Kolašin.
- ***Kanjon Male rijeke***: Značajne biljne i životinjske vrste i staništa, kanjonska flora i vegetacija (3600 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 9250 Šume i šikare makedonskog hrasta (*Quercus trojana*); *9180 Šume velikih nagiba i klisura (*Tilio-Acerion*); *91E0 Aluvijalne šume crne jove i gorskog jasena (*Alno-Padion, Salicion incanae, Salicion albae*); 8210 Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom;

14 Studije zaštite i uspostavljanje zaštićenog prirodnog dobra park prirode "Prekornica" (Agencija za zaštitu životne sredine)
15 Studija zaštite za zaštićeno područje "Kanjon rijeke Mrtvice sa okolinom" (Agencija za zaštitu životne sredine)
16 Studija zaštite za zaštićeno područje "Rijeke Ćehotina" u opštini Bijelo Polje (Agencija za zaštitu životne sredine)
17 Studija zaštite za zštićeno područje "Kapetanovo i Brničko jezero" (Agencija za zaštitu životne sredine)

62A0 Istočni submediteranski suvi travnjaci (Scorzoneretalia villosae); 3240 Planinske rijeke i vrbaci sive vrbe duž obala. (Opština Podgorica).

- *Kanjon Ibrištice*: Značajne biljne i životinjske vrste i staništa, kanjonska flora i vegetacija (oko 349 ha). (Opštine Kolašin).
- *Kanjon rijeke Piperske*: Značajne biljne i životinjske vrste i staništa, kanjonska flora i vegetacija, hazmofitska flora (oko 620 ha). (Opštine Podgorica).
- *Bogutovski potok* (desna priroka rijeke Morače, kanjonski dio): Značajne biljne i životinjske vrste i staništa, kanjonska flora i vegetacija (oko 21 ha).
- *Bjelopoljska Bistrica* (desna priroka Lima, van granica Đalovića klisure): Značajne biljne i životinjske vrste i vlažna staništa (oko 170 ha). (Opština Bijelo Polje).
- *Tifranska klisura*: Značajne biljne i životinjske vrste i staništa, kanjonska flora i vegetacija, Manastir Šudikova - sjedište Budimljanske eparhije (oko 200 ha). (Opština Berane).
- *Morinjski zaliv*: Pored kulturnog, ovo područje ima ekološki značaj zbog prisustva značajnih biljnih i životinjskih vrsta i staništa, naročito u široj zoni ušća Morinjske rijeke (oko 300 ha). (Opština Kotor).
- *Plavsko jezero*: IBA područje (300 ha). Prisutne su značajne životinjske i biljne vrste i staništa (oko 300 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 3140 Tvrde oligo-mezotrofne vode sa dnom obraslim harama (*Chara sp*.) i dr. (Teritorija opštine Plav).
- *Čakor (sa izvorišnim dijelom Bjeluhe do granice sa Kosovom)*: Značajne biljne i životinjske vrste i staništa, značajna šumska staništa (oko 1100 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 9520 Šume munike i molike visokih oromediteranskih planina; 9410 Acidofilne planinske šume smrče (*Vaccinio-Piceetea*) i dr. (Teritorija opštine Plav).
- *Torna (Bablji zub):* Visoko planinsko područje sa botaničkim vrijednim lokalitetom Torna (oko 345 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 91K0 ilirske bukove šume (*Aremonio-Fagion*); 8210 Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom. IPA područje. (Teritorija opštine Kolašin).
- *Jerinja glava*: Značajan botanički lokalitet (oko 750 ha). IPA područje (295 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 91K0 ilirske bukove šume (*Aremonio-Fagion*); 8210 Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom. (Teritorija opštine Andrijevica).
- *Bjeloševske bare* (od škole u Donjem Morakovu do Slapa, mosta na Gračanici): Interesantan hidrogeološki fenomen sa prisutnim glacijalnim tragovima, vlažna staništa i vrste značajne za zaštitu (oko 38 ha). (Opština Nikšić).
- *Budoške bare*: Botanički lokalitet (nalaz *Edraiantus dalmaticus*), vlažna staništa (oko 370 ha). Natura 2000 tipovi staništa: *9180 Aluvijalne šume crne jove i gorskog jasena (*Alno-Padion, Salcion incanae, Salicion albae*); 6540 Submediteranski travnjaci sveza *Molinio-Hordeion secalini*; 6510 Nizijske livade košanice (*Alopecurus pratensis, Sanguisorba officinalis*); 62A0 istočni submediteranski suvi travnjaci (*Scorzoneretalia villosae*); *3180 Povremena kraška jezera (trulozi); 3150 Prirodne eutrofne vode sa vegetacijom sveza *Magnopotamion* i *Hydrocharition*; 3260 Vodeni tokovi od nizina do gorskog pojasa sa vegetacijom vodenih ljutića (*Ranunculion fluitantis, Callitricho-Batrachion*). (Opština Nikšić).
- *Semolj*: Tresave, vlažna staništa značajna za mahovine i vaskularne biljake (oko 65 ha). (Opština Kolašin).
- *Kanjoni gornjeg toka Popče i Radmanske rijeke*: Značajne biljne i životinjske vrste i staništa,kanjonska flora i vegetacija, izvorne prirodne vrijednosto (oko 1300 ha). (Opština Petnjica).
- *Veliko i Malo Pošćensko jezero*: Tresave, vodena i vlažna staništa značajna naročito za vaskularne biljake i mahovine (oko 13 ha). (Opština Šavnik).
- *Rijeka Lještanica*: Na vodopadu Skakala na Lještanici nalazi se stanište sa EU Direktive o staništima *7220 Okamenjeni izvori sa formacijama sedre (*Cratoneurion*) koje je, pored prioritetnosti za zaštitu na evropskom nivou, jako rijetko u Crnoj Gori. Predstavlja jednu od tri najreprezentativnije lokacije ovog staništa u Crnoj Gori. (Opštine Bijelo Polje).

Predio izuzetnih odlika

- *Visitor* (opciono i Zeletin): Značajne biljne i životinjske vrste i staništa, šumske sastojine, očuvana izvorna priroda. Područje Visitora i Zeletina je prepoznato kao EMERALD područje (13680 ha), dok je sam Visitor prepoznat kao IPA područje (1779 ha). Natura 2000: 9410 Acidofilne planinske šume smrče (*Vaccinio-Piceetea*).
- *Bukove šume na Obzovici*: Šume su prije nekoliko godina izgorjele, ali se postepeno obnavljaju (oko 115 ha). Natura 2000: 91K0 ilirske bukove šume (*Aremonio-Fagion*) i dr.
- *Luštica*: Značajne biljne i životinjske vrste i staništa mediteranskog karaktera (oko 3500 ha). Natura 2000 tipovi staništa: 62A0 Istočni submediteranski suvi travnjaci (*Scorzoneretalia villosae*); *6220 Pseudostepe sa travama i jednogodišnjim biljkama klase *Thero-Brachypodietea*; 5330

Termomediteranski prepustinjski žbunjaci; 5210 Makija sa mediteranskim klekama (*Juniperus sp.*); 9340 Šume crnike (*Quercus ilex*) i dr.

- *Slivno područje rijeke Morače*: Zaštita kao integrisano zaštićeno područje (hidrološki sliv) ili (opciono) kao pojedinačni kanjoni / kanjonske doline. Značajne biljne i životinjske vrste i staništa mediteranskih kanjona (oko 82.000 ha).
- *Park šuma Dulovine*: U postupku je izrada Studije zaštite. (Opštine Kolašin).
- *Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos*: Za ovo područje je urađena Stučna analiza za uspostavljanje preventivne zaštite (2023.) shodno čl. 37. *Zakona o zaštiti prirode*. Ukupna površina područja preventivne zaštite iznosi 237,76 ha (II zona zaštite - cjela Maslinada); zaštitni pojasu (435,36 ha).

2. Nekategorisana potencijalna zaštićena područja
   - **IPA područja** (van postojećih zaštićenih područja i drugih potencijalnih zaštićenih područja)
     - *Dolina Grebaje* (preostali dio, van NP ″Prokletije″)
     - *Kakaricka gora*
   - **IBA područja** (van postojećih zaštićenih područja i drugih potencijalnih zaštićenih područja)
     - *Ćemovsko polje* 1200 ha
     - *Nikšićke akumulacije* (Slano 900 ha, Krupac 500 ha i Liverovićko jezero 300 ha)
   - **IFA područja**
     - Za potencijalno važna staništa za gljive potrebno je sprovesti detaljniju analizu i njihovo identifikovanje te obezbijediti odgovarajući status zaštite
   - **EMERALD područja** (van postojećih zaštićenih područja i drugih potencijalnih zaštićenih područja)
     - *Golija i Ledenice* ME000000M (1.03 ha)
   - **Morski zdravstveno - ekoški lokaliteti**
     - Topljanski zaliv sa zaštićenom zonom ušća Sutorine ili posebno.

Evidentirani prostorno manji speleološki, geološki, geomorfološki, hidrološki i botanički lokaliteti, parkovske površine i stara monumentalna stabla moraju se, nakon obavljenih detaljnih istraživanja, adekvatno tretirati u postupku izrade i realizacije prostorno planske dokumentacija nižeg reda.

Područja od međunarodnog značaja

- *Sliv Skadarskog jezera – prekogranični rezervat biosfere*: u okviru Programa Prekogranične saradnje Crna Gora – Albanija 2014-2020, Instrument EU za pretpristupnu pomoć (IPA II), započet je proces nominacije i upisa sliva Skadarskog jezera na svjetsku listu Čovjek i biosfera programa u okviru UNESCO sistema rezervata biosfere. Projekat ima za cilj da donese pozitivan uticaj na važan prekogranični ekosistem koji dijele Albanija i Crna Gora kako bi održivo i kolaborativno upravljali ovim područjem za dobrobit zajednica i same prirode, u skladu sa uslovima UNESCO-ovog programa Čovjek i biosfera. Prekogranično područje sliva Skadarskog jezera obuhvata opštine u Crnoj Gori (Podgorica; Tuzi; Zeta; Cetinje; Danilovgrad; Bar i Ulcinj, Kolašin i Nikšić) i Albaniji (Skadar; Malësia Madhe).

Indikatori razvoja

Realizacija planskih ciljeva pratiće se preko utvrđenih indikatora:

- Površina (ha) i % teritorije pod nacionalnom zaštitom (na kopnu i moru)
- Površina (ha) i % teritorije Natura 2000 staništa
- Preklapanje Natura 2000 i nacionalno zaštićenih područja (površina – ha)
- Broj i % zaštićenih područja sa upravljačem i planom upravljanja
- Zastupljenost tipova ekosistema (ecosystem coverage, prema Corine LC)
- Reprezentativnost tipova ekosistema u sistemu zaštićenih područja.

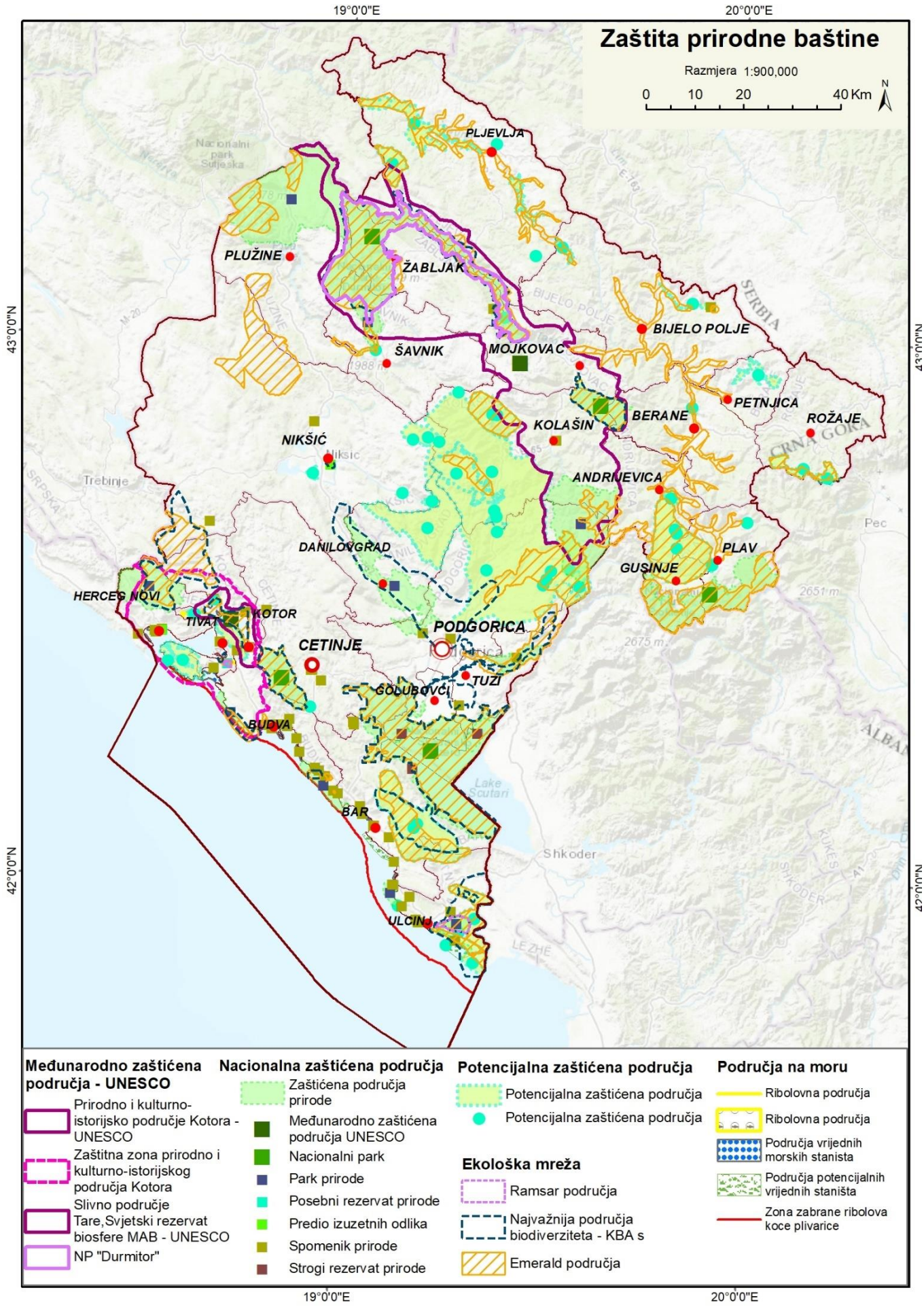

Pregledna karta 6-2: Zaštićena područja i ekološke mreže

PODRUČJA BIODIVERZITETA[18]

Područja sa međunarodnim statusom zaštite

UNESCO Svjetska prirodna i kulturna baština - Kotorsko-Risanski zaliv (15.000ha) i Durmitor sa kanjonom Tare (33.895ha) nalaze se na listi Svjetske prirodne i kulturne baštine prema UNESCO Konvenciji o zastiti svjetske prirodne i kulturne baštine, čime su prepoznati kao područja izuzetnih univerzalnih vrijednosti. Upravljanje ovim područjima mora eksplicitno da se zasniva na prepoznatim vrijednostima i da se fokusira na procjeni rizika.

U odnosu na prostorno planiranje, neophodno je osigurati dugoročno očuvanje vrijednosti zbog koje je određeno područje dobilo status Svjetske baštine kroz zabranu aktivnosti kojima se narušava autentičnost i integritet područja, kao i definisanje specifičnih mjera kojima se osigurava očuvanje, održivo korištenje i po potrebi restoracija područja. Za ova podučja neophodno je i definisanje tampon zona.

UNESCO Rezervat prirode Čovjek i biosfera - Slivno područje rijeke Tare (182.899ha) zaštićeno je kao UNESCO Rezervat prirode Čovjek i biosfera. Za njega je potrebno uspostaviti upravljanje kojim se postiže održivo korištenje prirodnih resursa i konzervacija biodiverziteta, identifikovati zone uključujući i tampon.

Pored navedenog, za Biogradsku goru je 2019. g. pokrenuta procedura upisa bukovih šuma na UNESCO listu, a 2003. pokrenuta je i inicijativa za proglašenje prekograničnog rezervata biosfere Basen Skadarskog jezera od strane vlada Crne Gore i Albanije. Inicijativa se trenutno razrađuje kroz saradnju javnih institucija i civilnog sektora.

Ramsar područja - U Svjetsku listu vlažnih staništa prema Ramsarskoj konvenciji upisani su Skadarsko jezero (20.000 ha), Tivatska solila (150 ha) i Ulcinjska solana (1477 ha). Upravljanje ovim područjima podrazumijeva očuvanje ekološkog karaktera i osnovnih funkcija i vrijednosti za buduće generacije. Osim toga, Ramsarska konvencija obavezuje potpisnice da promovišu mudro korištenje svih vlažnih staništa na svojoj teritoriji. Nedovoljna ili neadekvatna zaštita ovih područja može rezultirati gubitkom biodiverziteta sa dalekosežnim ekološkim posljedicama koje prelaze granice države.

Emerald područja - Emerald područja, identifikovana u skladu sa *Bernskom Konvencijom o očuvanju evropskih prirodnih staništa i divljeg biljnog i životinjskog svijeta*, predstavljaju osnovu za potencijalna područja buduće ekološke mreže Natura 2000. Crna Gora je ustanovila listu od 32 područja, kandidata za Emerald ekološku mrežu (definisanih i kao područja od posebnog interesa za zaštitu na evropskom nivou – ASCIs). Ova područja u okvirnim granicama pokrivaju 240077.1ha, sto je 17 % teritorije[19]. Dio EMERALD staništa već se nalazi u okviru postojećih zaštićenih područja ili onih planiranih za zaštitu u ovom trenutku. Svakako, zbog promjena u samoj Bernskoj konvenciji kao i na osnovu novih saznanja, potrebno je pristupiti reviziji do sada identifikovanih granica. Obaveze država prema ovoj konvenciji uključuju formalnu zaštitu identifikovanih Emerald područja i adekvatno upravljanje njima. Neka od ovih područja su već u crnogorskom sistemu zaštite (te imaju upravljača i planove upravljanja) ili su u proceduri formalne zaštite, ali Emerald još nije formalno uspostavljen kao ekološka mreža, kako je to predviđeno Zakonom o zaštiti prirode. Iako se u pravnom smislu tumači da EMERALD područja nisu pravno obavezujuća do proglašenja ekološke mreže, Bernska Konvencija obavezuje zemlje potpisnice da osmisle i primijene adekvatne mehanizme zaštite ovih područja. Samim tim, svako odobravanje projekata koji nisu u skladu sa održavanjem povoljnog statusa vrsta i staništa na ovim područjima može pokrenuti slučajeve "usaglašenosti" sa Bernskom Konvencijom (primjer projekat "Porto Skadar Lake") koji rezultiraju preporukama, koje kroz pregovarački process Crne Gore sa Evropskom komisijom a u kontekstu pristupanja Crne Gore Evropskoj Uniji postaju obavezujuće. Kao posebna smjernica za Emerald područja koja obuhataju šumska staništa ističe se uključivanje strogih mjera zaštite i ograničenja u funkciji koriščenja šuma, kao i saradnju sa ekspertima kako bi se sačuvala šumska staništa i biodiverzitet.

Ključne oblasti biodiverziteta (KBA) - KBA predstavljaju najvažnija područja za vrste i njihova staništana globalnom nivou. U Crnoj Gori identifikovano je 19 ovih područja. Zaštita i upravljanje KBA područjima su povezane sa obavezama država prema usvojenim međunarodnim konvencijama.

Područja važna za biljke (IPA) - Cilj definisanja IPA je očuvanje mreže područja koja sadrže najreprezentativnija staništa značajna sa međunarodnog aspekta, međunarodno i nacionalno značajne vrste biljaka, kroz šta se postiže jedan od ciljeva Konvencije o biološkoj raznovsnosti. U Crnoj Gori do sada je prepoznato 27 ovih područja, koja ukupno zauzimaju povrsinu od 708606ha^3. U kontekstu prostornog planiranja, mreža IPA može

[18] Smjernice za Prostorni plan Crne Gore do 2040, GEF 7 Projekta kroz mapiranje biodiverziteta

[19] Agencija za zastitu zivotne sredine i prirode (2023) – Misljenje za izdavanje Akta o uslovima i smjernicama zastite prirode za izradu Uslova i smjernica zastite prirode za izradu Nacrta Prostornog plana Crne Gore do 2040. g.

informisati određivanje područja za formalnu zaštitu, kao i definisanje posebnih mjera u vezi s korišćenjem prostora.

Značajna ptičija staništa - IBA-SPA - Međunarodno značajna područja za boravak ptica (Important Bird Areas – IBA) i Specijalna područja za zaštitu (Special Protection Areas – SPA) su područja koje se identifikuju u cilju zaštite ptica i njihovih staništa. Ova dva tipa područja su kompatibilna i preklapaju se, jer su njihovi kriterijumi usklađeni. U zemljama članicama, područja prepoznata kao IBA se prevode u SPA.

U Crnoj Gori je prepoznato 33 takvih područja, koja pokrivaju 53,5% teritorije. Zaštita ovih područja je u skladu sa obavezama koje proizilaze iz procesa EU integracija.

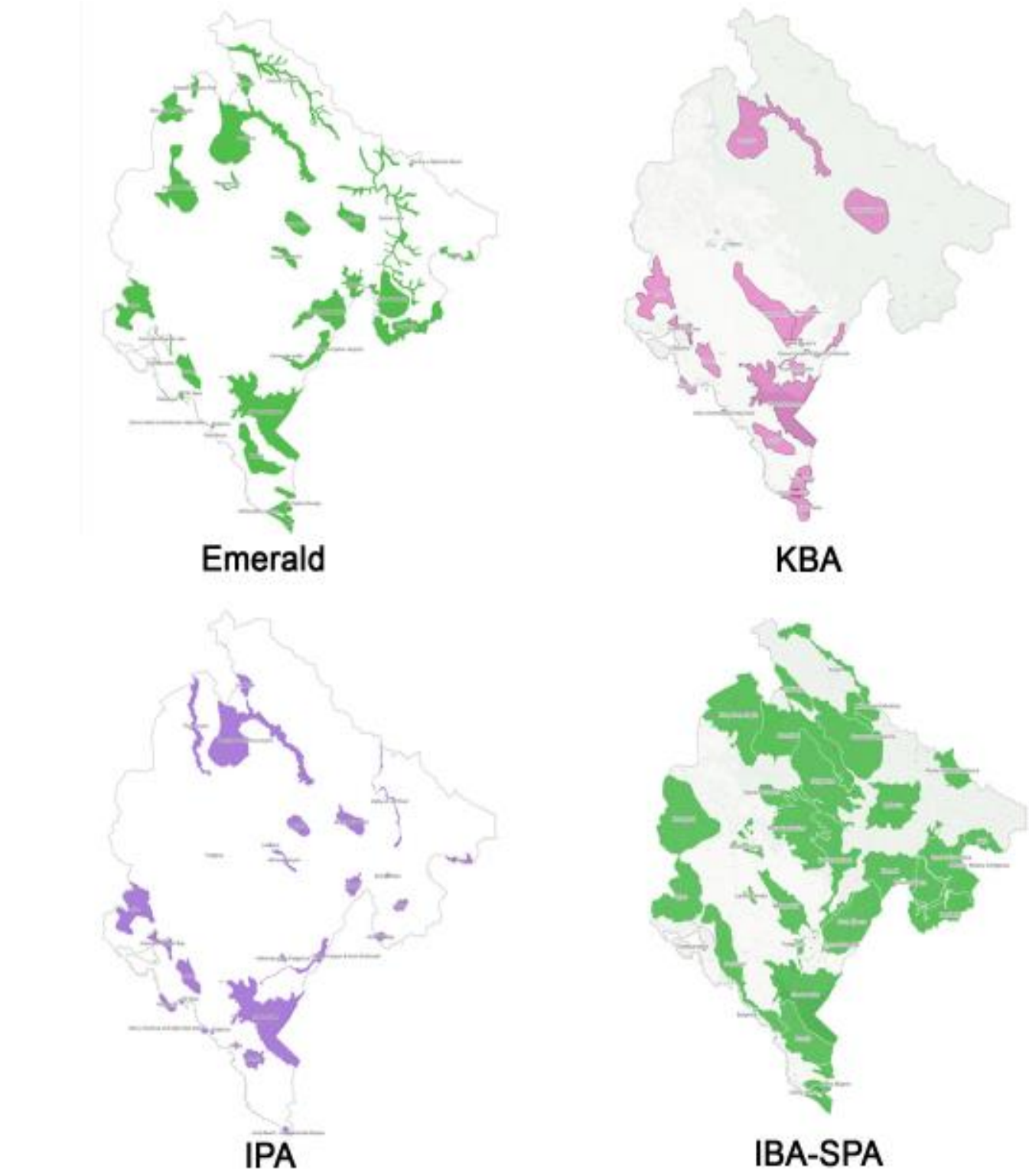

Kartogram 6-2: Područja sa međunarodnim statusom
(izvor: www.eea.europa.eu/en/datahub, plantlife.org.uk, https://datazone.birdlife.org/country/montenegro/ibas, https://www.keybiodiversityareas.org/sites/search)

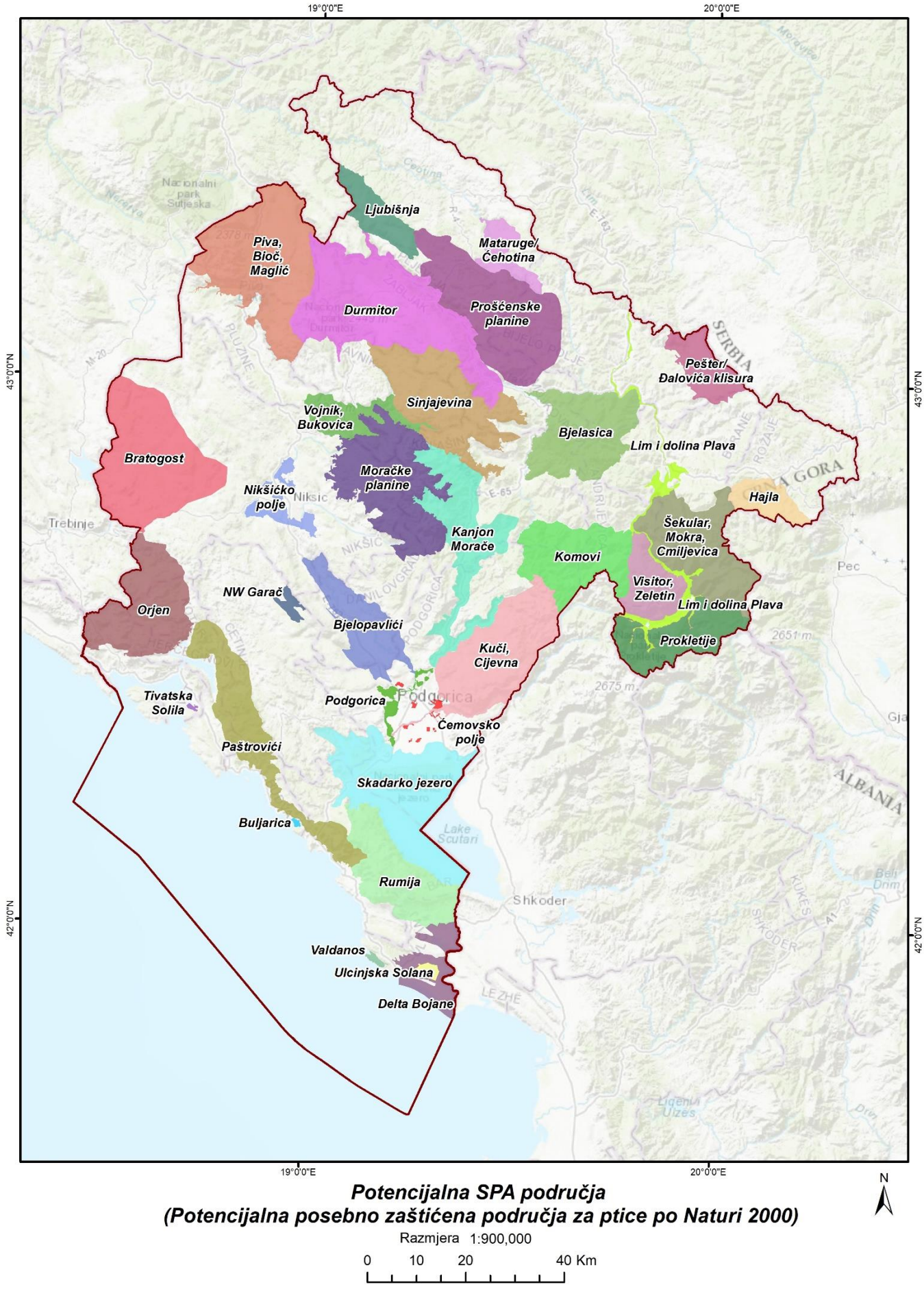

Potencijalna SPA područja
(Potencijalna posebno zaštićena područja za ptice po Naturi 2000)

Razmjera 1:900,000

0 10 20 40 Km

Pregledna karta 6-3: Potencijalna posebno zaštićena područja za ptice po Naturi 2000

Smjernice za očuvanje biodiverziteta [20]

Područja od konzervacionog značaja

Za potrebe izrade ovog Plana, u okviru GEF-MEPPU projekta „Integrisanje biodiverziteta u sektorske politike i prakse i jačanje zaštite kritičnih tačaka biodiverziteta u Crnoj Gori", urađena je opsežna stručna analiza do sada raspoloživih prostornih podataka o distribuciji[21] vrsta i staništa od konzervacionog značaja[22] u Crnoj Gori. Preklapanjem ovih prostornih podataka, identifikovana su područja koja treba da budu predmet posebnih mjera prilikom prostornog planiranja.

Područja od izuzetnog konzervacionog značaja - su područja na kojima dominiraju tipovi Natura 2000 staništa odlične i dobre reprezentativnosti, na kojima se nalazi neki od tipova Natura 2000 staništa koja su rijetka u Crnoj Gori i/ili zauzimaju male površine, ili su područja od izuzetnog značaja za opstanak pojedinih vrsta/taksona (jer je na njima jedina ili najveća poznata populacija u Crnoj Gori, ili znacajan dio globalne populacije, ili predstavljaju mjesta reprodukcije, zimovnike, hranilišta, migratorne koridore i slično).

Degradacija i prenamjena korištenja ovih područja bi značajno ugrozile važne vrste i staništa, potencijalno dovodeći do njihovog nestanka na teritoriji Crne Gore. U nekim slučajevima to bi značajno doprinijelo ugroženosti pojedinih staništa i vrsta i na globalnom nivou. Ovo bi sa sobom nosilo i odgovarajuće pravne posljedice. *Opšte smjernice za ova područja*:

- Područja je potrebno ostaviti u izvornom obliku uz oblike namjene prostora usmjerene ka održivim praksama.
- Trase u okviru koridora i lokacije planiranih infrastrukturnih projekata modifikovati u odnosu na položaj ovih područja, na način da se iz njih izmjeste.
- Intervencije u prostoru ograničiti samo na postojeću izgrađenost uz mogućnost rekonstrukcije i dogradnje postojećih objekata prema namjeni korišćenja zemljišta, u skladu sa strogim ekološkim kriterijumima i uz obavezu sprovođenja stručnih istraživanja (izrada studija nultog stanja) i predlaganja konzervacionih mjera.
- Za manje lokalitete (pećine, ublovi, kamenice i sl.) planirati tampon zone u radijusu od najmanje 200m.
- Podsticati održive oblike korištenja prostora, kao što su ekstenzivna poljoprivreda i održivi turizam.
- Sprovoditi mjere uklanjanja invazivnih vrsta.

Očuvana područja bogatog biodiverziteta - Na ovim područjima su prisutna Natura 2000 staništa odlične i dobre reprezentativnosti, uz prisustvo i staništa značajne reprezentativnosti, ukoliko se mozaično smjenjuju sa dobrim i odličnim, a evidentirano je i prisustvo velikog broja konzervaciono značajnih vrsta (preko 20). Opšte smjernice za ova područja:

- U ovim područjima ne planirati aktivnosti kojima se ugrožava povoljan status vrsta i staništa koja se u njima nalaze.
- Održavati integritet pejzaža.
- Planiranje infrastrukture, posebno linearne, treba da izbjegne fragmentaciju i gubitak povezanosti koju ova područja obezbjeđuju.
- Podsticati revitalizaciju i održive oblike korištenja prostora, kao što su ekstenzivna poljoprivreda i održivi turizam
- Sprovoditi mjere sanacije poput uklanjanja invazivnih vrsta.

[20] input iz GEF 7 Projekta kroz mapiranje biodiverziteta

[21] Glavni izvor podataka je baza Natura 2000 vrsta i staništa Agencije za životnu sredinu, a korišteni su i recentni literaturni podaci i ekspertske baze podataka

[22] U analizu su uključeni dostupni podaci o distribuciji svih 85 tipova NATURA 2000 staništa, i 629 konzervaciono značajnih vrsta (u koje spadaju vrste zaštićene *Rješenjem o stavljanju pod zaštitu pojedinih biljnih i životinjskih vrsta (76/2006),* koje se nalaze u aneksima Bernske konvencije o zaštiti evropskih divljih vrsta i prirodnih staništa, EU Direktive o pticama (79/409/EEC), EU Direktive o stanistima (92/43/EEC), i one koje imaju status na ICUN Crvenoj listi ugroženih vrsta).

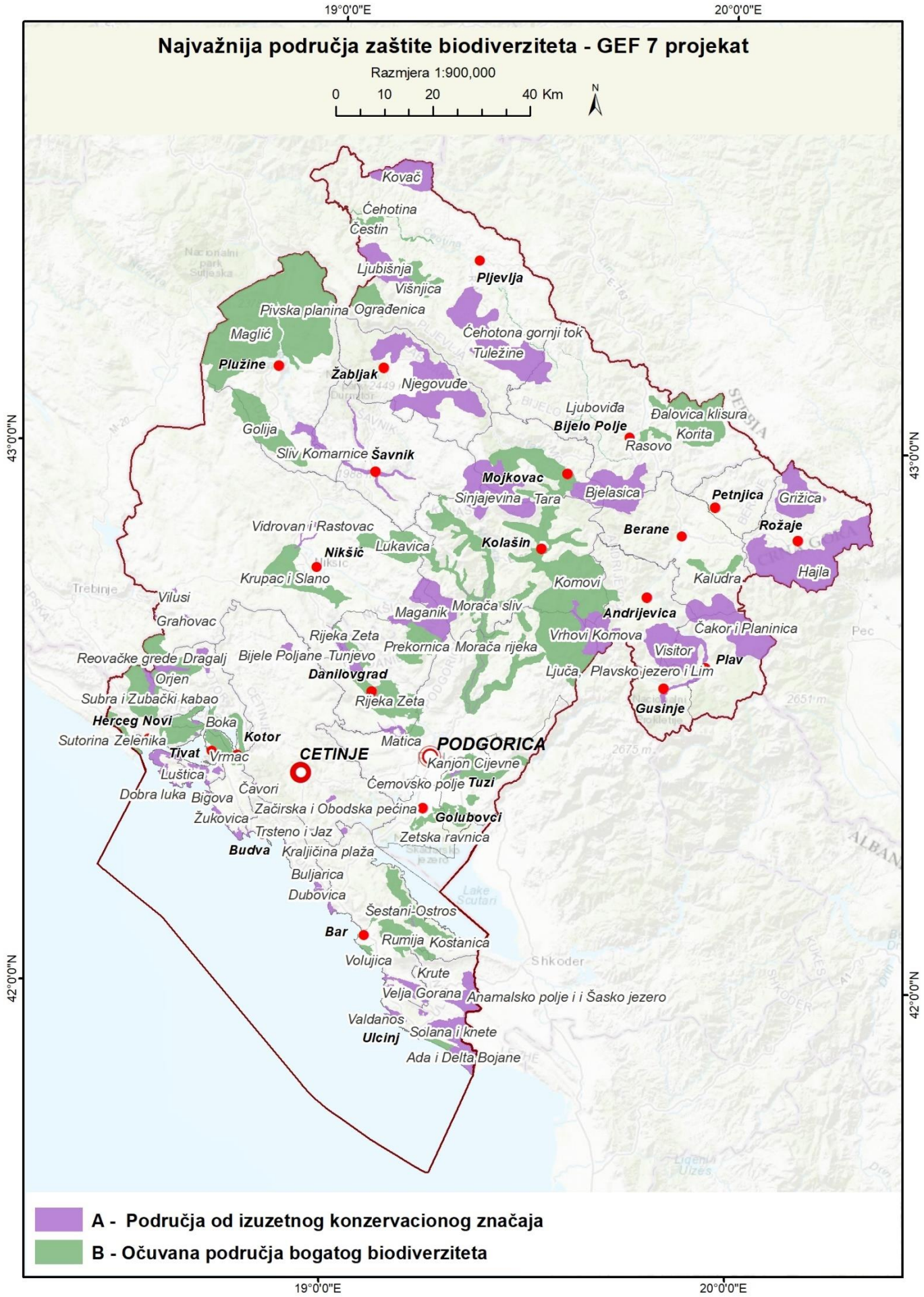

Pregledna karta 6-4: Distribucija i prioritizacija područja važnih za očuvanje biodiverziteta

Neka od identifikovanih područja se već nalaze u sistemu zaštite ili projekcijama zaštićenih područja. Ona se takođe mogu posmatrati kao indikativno područje ekološke mreže, što znači da treba uvesti prakse procjene nultog stanja biodiverziteta kao i obavezne strateške procjena za planove nižeg reda. Uspostavljanje ekološke mreže obaveza je Crne Gore u odnosu na zatvaranje pregovaračkog poglavlja 27 procesa EU integracija, a realizovaće se u skladu sa realizacijom projekta "Podrška uspostavljanju Natura 2000 mreže u Crnoj Gori". Preduslove za formalno uspostavljanje ove mreže treba stvoriti do 2025. g.

Strateške smjernice za očuvanje biodiverziteta

Prilikom planiranja prostora, a u cilju očuvanja biodiverziteta i usluga ekosistem, vrlo je važno da se uzmu u obzir specifičnosti područja, staništa kao i potrebe različitih vrsta organizama (npr.skloništa, hranilišta, reproduktivni centri, migratorni koridori, mjesta hibernacije i sl.) kako bi se osigurala njihova dugoročna očuvanost. U skladu sa tim, generalne mjere u odnosu na biodiverzitet obuhvataju sledeće:

- Primjenjivati mjere ublažavanja uticaja razvoja i infrastrukturnih projekata na biodiverzitet (od potpunog izbjegavanja, do mjera kompenzacije uticaja na prostor) kako bi se umanjio njihov negativan uticaj. U tom procesu primjenjivati hijerarhiju mitigacije i prioritetno planirati mjere koje osiguravaju minimalno narušavanje staništa.
- Uvoditi održive prakse poput praćenja stanja životne sredine i izbjegavanja uništavanja staništa, osiguravanja čiste vode, očuvanja poljoprivrednih površina i vodenih ekosistema. Ovo se posebno odnosi na poljoprivredne sredine gdje se treba nastaviti sa primjenom ekstezivne poljoprivrede u cilju opstanka vrsta vezanih za ta područja kao sto su pojedine rijetke vrste.
- Sprovoditi nadgledanje promjena u prostoru i njihovog uticaja na biodiverzitet (biomonitoring) od strane relevantnih organizacija institucija.
- Ukoliko istraživanja pokažu da su na prostoru planiranog infrastrukturnog projekta prisutne vrste koje su prema IUCN-u kategorisane kao ugrožene (EN) ili kritično ugrožene (CR), neophodno je realizovati mjere ex situ zaštite.
- Na mediteranskom području strogo voditi računa o očuvanju šumskih sastojina, čak i kad su sasvim male (nekoliko stabala), obzirom na višestruki značaj šuma: šume su dio specifičnog pejzažnog mozaika u Mediteranu, imaju važnu ulogu u zaštiti zemljišta od erozije i klizišta, zaštiti obale od abrazije, u regulisanju vodnog režima područja, ublažavaju posledice klimatskih promjena i pozitivno uticu na mikroklimu područja na kome rastu.
- U mediteranskom području je važno očuvati površine pod prirodnom vegetacijom, čak i u neposrednoj blizini planiranih smještajnih kapaciteta.
- Ne treba planirati infrastrukturne projekte u zoni estuara (donji tokovi primorskih rijeka koji su pod uticajem plime). Estuari imaju specifične zajednice makrofita, fito- i zooplanktona. Brojne vrste sisara, ptica, riba i drugih životinja zavise od staništa u estuarima, kao mjesta za život, hranjenje i razmnožavanje. Mnogi morski organizmi, uključujući komercijalno važne vrste ribe, zavise od estuara u nekoj fazi svog razvoja.
- Iz infrastrukturnih planova izuzeti sve površine staništa koja su prepoznata kao prioritetna za zaštitu na Direktivi o staništima, a rijetka su u Crnoj Gori: *1150 Obalne lagune, *2270 Borove šume na obalnim dinama, *3170 Mediteranske povremene lokve, *3180 Povremena kraška jezera, *5230 Visoki žbunjaci lovora, *7220 Okamenjeni izvori sa formacijama sedre (informacije o njihovom položaju su date u dokumentu Smjernice za integraciju biodiverziteta u prostorno planiranje)
- Zabraniti intenzivno korištenje i razvoj unutar staništa koja su ključna u očuvanju ekoloških funkcija za konzervaciono važne vrste. Ovo se posebno odnosi na šumske, močvarne i vodene ekosisteme koji su neophodni za nesmetan razvoj velikog broja značajnih organizama poput rijetkih vrsta kičmenjaka i beskičmenjaka.
- U kontekstu izrgradnje saobraćajne, elektroenergetske i telekomunikacione infrastrukture, planirati stvaranje zelenih koridora i prelaza, kako bi se omogućilo slobodno kretanje organizama između različitih staništa i smanjila fragmentacija staništa. Ovo posebno važi za migratorne vrste i vrste kojima su neophodne velike teritorije za nesmatan razvoj poput krupnih sisara.
- Prilikom planiranja prostora neophodno je identifikovati i zaštititi skloništa vrsta, uključujući podzemne i nadzemne objekte, pukotine u starom drveću i druge prirodne i radom stvorene elemente poput ublova, kamenica, izvora, močvara, bara, lokvi i slično, koji podržavaju razmnožavanje, ishranu i na kraju opstanak organizama. Preporučuje se zabrana njihove prenamjene i aktivnosti u radijusu od 200m oko njih. U izuzetnim slučajevima planirati translokaciju populacija ukoliko je to moguće. Ova je od izuzetnog značaja za sve one vrste kojima su za opstanak neophodna raznovrsna staništa poput slijepih miševa ili vodozemaca.

Detaljan opis identifikovanih područja kao i prostorno-planske smjernice u odnosu na biodiverzitet razrađene su u dokumentu „Smjernice za integraciju biodiverziteta u prostorno planiranje“, proisteklog projekta „Integrisanje biodiverziteta u sektorske politike i prakse i jačanje zaštite ključnih tačaka biodiverziteta u Crnoj Gori”, koji sprovodi Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera (GEF 7). Obavezno konsultovati ovaj dokument prilikom planiranja prostora kroz izradu planova detaljnijeg nivoa, kao i u izradi planskih i strateških dokumenata na nacionalnom i subnacionalnom nivou.

REŽIMI ZAŠTITE, KORIŠĆENJA I SANACIJE PODRUČJA MORA

Kako bi se osiguralo održivo korišćenje i namjena sačuvanih, vrijednih djelova obalne i morske sredine i sanacija djelova koji su već pod opterećenjem, koncept zaštite i sanacije sprovodi se kroz:

- režime zaštite i korišćenja;
- režime sanacije ugrožene morske sredine.

Režimi zaštite i korišćenja sa uslovima sprovođenja

S obzirom na nivo pritisaka na morsku sredinu, propisuje se obaveza sprovođenja mjera kojima se u potpunosti eliminišu ili svode na najmanju moguću mjeru negativni antropogeni uticaji aktivnosti koje se odvijaju u morskom ekosistemu Crne Gore. Za područja postojećih zaštićenih područja koja su uz more ili djelimično uključuju područje mora, uzimaju se u obzir važeći režimi zaštite i korišćenja. Režimi zaštite se sprovode u skladu sa zakonskom regulativom za sledeća područja:

Zaštićena područja u moru

- **Parkovi prirode „Platamuni“, „Katič“ i„Ostrvo Stari Ulcinj“ (zaštićeno područje kategorije IV).** (Dozvoljene i zabranjene aktivnosti u djelovima zaštićenog područja sa režimom zaštite I,II, III stepena su definisane u GEF Adriatik projektu, u skladu sa regulativom:[23]). U toku izrade PPCG-2040 konstatovan je konflikt između granica zaštićenog područja Katič i planirane namjene turizam u Detaljnoj razradi lokacije Maljevik – PPPNOP, pa je potrebno da nadležne institucije (Agencija za zaštitu životne sredine, nadležno Ministarstvo i opština), usaglase aspekt zaštite prostora i namjene turizam.
- **Režim zaštite III stepena** – održivo korišćenje i namjena, podrazumijeva selektivno i ograničeno korišćenje prirodnih resursa koji omogućavaju funkcionalno-ekološko povezivanje i integritet zaštićenog područja.
- **Spomenici prirode Sopot i Dražin Vrt.**
- U posebnom rezervatu prirode mogu se vršiti posjete radi praćenja stanja prirode, obrazovanja, rekreacije i turizma na osnovu odobrenja upravljača pod uslovom da se ne uznemi-ravaju populacije divljih vrsta životinja i ne narušavaju staništa, odnosno u mjeri koja ne ugrožava zaštićeno prirodno dobro, kao i interventne mjere na zaštiti ekosistema od elementarnih nepogoda i udesa.

Područja vrijednih i potencijalno vrijednih staništa

Područja vrijednih morskih staništa:

- Zaliv Trašte, područje ispred Ratca, područje ispred Budve – Budvanska Tunja (iako su sporadična istraživanja za ova područja rađena, detaljna istraživanja još uvijek nijesu sprovedena izuzev za područje Ratca);
- područje ispred Velike plaže, na kojem treba zabraniti aktivnosti koje mogu uticati na dodatno ugrožažvanje i to posebno nasipanje, vojnu upotrebu, gradnju marina, luka, kao i osigurati regulisanje ispusta;
- akvatorijum Tivatskih solila, kao područje ispred već nacionalno zaštićenog područja, treba zaštiti na način da se ne planiraju aktivnosti koje podrazumijevaju gradnju, nasipanje i urbanizaciju i sl.;
- značajna staništa poput pjeskovitih staništa (koja su rasprostranjena duž obale u Crnoj Gori i u koja spadaju plaže poput Plavih horizonata, Petrovac, Čanj, Velika plaža, Sutomore, Slovenska plaža, Bečići, itd.), morskih pećina i jama (na potezu Luštica – Donji Grbalj i u području Ulcinja, od kojih su posebno interesantne Volujica, Plava špilja, Krekavica), te vrulja (vrelo Gurdić, vrulje ispod strmih obala Lovćena između Ljute i Perasta, kao i ispod padina Orjena između Risna i Morinja; najinteresantnija je Risanka vrulja koja se nalazi neposredno ispod vrela Sopot) zahtijevaju određene mjere zaštite.

[23] GEF Adriatic project – režimi zaštite morskog područja

Pregledna karta 6-5: Režimi zaštite na moru

Šira područja potencijalno vrijednih staništa:

- Zaliv Mamula do rta Mačka;
- Rt Volujica do Dobre Vode;
- Seka Đeran i južna Velika plaža do delte Bojane.

Radi utvrđivanja pogodnosti za formalnu zaštitu, na navedenim područjima preporučuju se dalja istraživanja. Šira područja potencijalno vrijednih staništa i područja vrijednih morskih staništa predstavljaju lokacije koje kroz planiranje aktivnosti treba posebno tretirati. Za površine koje zahvataju lokacije vrijednih morskih staništa ne bi trebalo planirati nikakve aktivnosti koje mogu uticati na dodatno ugrožavanje prisutnih stanišnih tipova i to posebno: gradnju i urbanizaciju, uključujući izgradnju turističkih zona; nasipanje; ispuste; sidrenje (iznad koraligenih zajednica i zajednice livade posidonije); vojnu upotrebu; luke i marine; marikulturu (uzgajanje riba); na područjima morskih pećina strogo zabraniti odlaganje otpada u otvore pećina, edukovati ronilačke vodiče i instruktore ronjenja o vrijednosti morskih pećina, te ograničiti broj posjeta/ronilaca.

(Detaljnija istraživanja rasprostranjenja staništa do sada su realizovana na pojedinim lokacijama na otvorenom moru i Kotorsko-risanskom dijelu zaliva, dok za ostatak zaliva, kao ni za značajan dio otvorenog mora, još uvijek nijesu sprovedena detaljna istraživanja, pa u tom smislu u budućem periodu i više lokacija može biti prepoznato kao vrijedno za zaštitu).

Podvodne morske livade posidonije i zajednice morskih trava; vrijedne koraligene biocenoze - Zbog svoje osjetljivosti trpe najveći pritisak od ispusta, turističkih aktivnosti i drugih pritisaka kao posljedica ljudskih aktivnosti, naročito zbog prisustva otpada u moru. Stoga je neophodno:

- ugrađivanje uređaja za prečišćavanje otpadnih voda;
- saniranje otpada u moru;
- kontrola i planiranje sidrišta van područja rasprostranjenja ili, ukoliko je to nemoguće, predvidjeti upotrebu postavljanja ekobova koje služe kao privezišta;
- minimalizacija, ograničenje i kontrola građevinskih aktivnosti, nasipanja i aktivnosti turističkog razvoja;
- kontrola ispusta sa brodova;
- kontrola ronilačkih aktivnosti (značajno za zaštitu korala);
- izbjegavanje lokacija na kojima je prisutan ovaj stanišni tip za planiranje i postavljanje marikulture (uzgoj riba);
- zabrana upotrebe ribolovnih alata u području raspro-stranjenja ovog staništa, koji mogu oštetiti ove stanišne tipove.

Emerald ekološka mreža

Crna Gora je ustanovila listu od 32 područja, kandidata za Emerald ekološku mrežu (definisanih i kao područja od posebnog interesa za zaštitu na evropskom nivou – ASCIs), a od kojih se 12 nalazi u priobalnom području ili na moru: Skadarsko jezero, Velika Plaža sa Solanom Ulcinj, Buljarica, Tivatska solila, Šasko jezero, rijeka Bojana, Knete, Ada Bojana, Kotorsko-risanski zaliv, Orjen, Pećin plaža, brdo Spas u Budvi, ostrva Katič, Donkova i Velja seka, Platamuni.

Značajna područja za ribolov, reprodukciju i ishranu riba

Zaštićena ribolovna područja **-** su utvrđena nadležnim propisom i uključuju djelove ribolovnog mora koji su povoljni za prirodno razmnožavanje riba i ishranu ribljeg podmlatka, kao i drugih morskih organizama I to su:

- Kanal Port Milena: od ušća kanala u more do Solane, uključujući obodni kanal Solane u rijeku Brdelu, površine 28.5 ha;
- Tivatska solila: prostor pokriven postojećim bazenima u površini od 50 ha/139,8 ha;
- Krtolska uvala sa uvalom Kukuljina, potez lučica Kaliman – ostrvo Milosrđa do spoljnjeg rta na ulazu u uvalu Bjelila, površine 659,9 ha;
- ušće Morinjske rijeke: od ušća rijeke u more uzvodno u dužini od 700 m do mlina Ćatovića i Milinovića;
- Ušće Mrčevske rijeke: od ušća rijeke u more do mosta na novom putu za poluostrvo Luštica u dužini od 700 m;
- ušće Gradiošnice: od ušća rijeke u more do mosta na magistralnom putu u dužini od 450 m;
- ušće Velikog potoka (Široka rijeka): od ušća rijeke u more, uzvodno u dužini od 1000 m i prosječnom širinom korita od 13 m;
- ušće rijeke Sutorine od ušća rijeke u more, uzvodno, do mosta na magistralnom putu Herceg Novi – Debeli Brijeg;
- Ušće Škurde (Škurda 1 i Škurda 2 – Mala rijeka): od izvorišta do ušća u more i dio mora ispred ušća do poteza pristanište, ispred Fakulteta za pomorstvo i početak naselja Muo, površine 21,4 ha.

Kotorsko-risanski zaliv: područje od posebnog značaja za reprodukciju i ishranu riba i riblje mlađi. Utvđeno je da je područje Bokokotorskog zaliva zona ishrane i zona mriješćenja značajnom broju pelagičnih i demerzalnih vrsta riba. Glavne zone mriješćenja nalaze se:

- U području centralnog dijela Kotorskog i Risanskog zaliva;
- Na dijelu Tivatskog zaliva (ispred rezervata prirode „Solila“).

Predlaže se adekvatna zaštita od nadležne institucije, Agencije za zaštitu životne ssredine.

Ribolovno područje otvorenog mora

Postoje dvije vrijedne zone mriješćenja inćuna i sardele: od uvale Bigova do Budvanskog zaliva; od Crnog rta do granice sa Albanijom; na potezu Platamuni – Budva; područje ispred Ulcinja.

Najvrijednije područje demerzalnih resursa je područje od rta Jaz do Dobre Vode.

Zaštita plaža

<u>Zaštita plaža sa statusom prirodnih dobara</u> - Neke od plaža imaju status zaštićenih prirodnih dobara, a sve plaže predstavljaju važan prirodni resurs. Organizacija kupališta na zaštićenim plažama, kao i njihovo korišćenje i buduća namjena, vrši u skladu sa opštim uslovima za zaštitu zaštićenih prirodnih dobara, vodeći računa o očuvanju biološke i predione raznovrsnosti.

Na tim plažama (zaštićena prirodna dobra), zabranjena je namjena i korišćenje na način koji prouzrokuje trajne promjene, ne mogu se postavljati objekti trajnog karaktera, betoniranje, izmjene obalne linije i remodeliranje plaže. Posebni kriterijumi su usposvljeni u zaštićenom pojasu dina na Velikoj plaži, gdje se ne mogu vršiti građevinske i druge intervencije, već sprovoditi mjere rehabilitacije;

<u>Osiguranje stabilnosti plaža</u> U okviru zaštite plaža potrebno je i osiguranje stabilnosti plaža. U tom procesu je potrebno sprječavanje i ublažavanje efekata erozije sprovoditi prihranjivanjem plaža bez izgradnje zaštitnih objekata, osim u izuzetnim situacijama kada je neophodna izgradnja napera i podvodnih lukobrana. Sprovoditi biološke mjere zaštite obala od erozije uspostavljanjem vegetacijskog pojasa u priobalnom pojasu koji je izložen eroziji. Ukoliko je potrebno postavljanje napera i podvodnih lukobrana, poziciju istih je neophodno usaglasiti sa pozicijama zaštićenih i potencijalnih podmorskih arheoloških lokaliteta uz saglasnost Uprave za zaštitu kulturnih dobara.

Kako bi se osiguralo sprečavanje ili ublažavanje efekata erozije obala potrebno je:

- sprovoditi prihranjivanja plaža bez izgradnje zaštitnih objekata; u izuzetnim situacijama, uz izgradnju napera – objekata za sprečavanje kretanja nasutog materijala duž obale; prihranjivanje mora biti urađeno na osnovu posebnih analiza mogućeg uticaja na živi svijet u priobalnom pojasu;

- na plažama kod kojih intenzitet erozije nije pretjerano izražen, izgraditi podvodne lukobrane za smanjenje efekata talasa;
- sprovoditi biološke mjere zaštite obala od erozije uspostavljanjem vegetacionog pojasa u priobalnom pojasu obale izložene eroziji.

Režimi sanacije ugrožene morske životne sredine

- Sanirati područja opterećenih zagađujućim materijama: kopno i podzemne vode;
- U luci Bar adekvatno riješiti prihvat otpadnih naftnih derivata, kao i eliminisati sav opasni otpad.

Smanjenje postojećih i sprečavanje budućih zagađenja i antropogenih uticaja na trofičnost morske sredine

- Planirati izgradnju sveobuhvatne infrastrukture za prikupljanje i tretman komunalnih otpadnih voda Izgradnja kanalizacionog sistema i uređaja za prečišćavanje komunalnih otpadnih voda za sve aglomeracije u Boki Kotorskoj i svim ostalim područjima, a posebno u zonama uočenih problema kao što su Bar, Sutomore, Ulcinj, Velika plaža, Port Milena itd.
- Strogo poštovati primjenu kriterijuma za obalni odmak. Zaštititi zone koje su posebno osjetljive na prijem zagađenja. To se prije svega odnosi na: peloide, uzgajališta školjki, plaže – sve lokacije javnih plaža i kupališta moraju biti obuhvaćene planskim mjerama zaštite od planiranja industrijskih i drugih objekata koji bi mogli dovesti do zagađenja vode toksičnim i opasnim materijama, ili mikrobiološkim zagađenjem.
- Obezbijediti da se u blizini lokacija od posebnog značaja za marikuturu, ne planiraju objekti koji mogu ugroziti kvalitet vode za marikulturu (industrijska i slična postrojenja) spriječiti negativne uticaje na lokacije uzgajališta, posebno u Bokokotorskom zalivu. Potrebno je zaštiti važne lokacije kao što su peloidi i ljekovito blato u Igalskom zalivu, lokacija od Ulcinja do rta Đeran (tzv. „ženska plaža“) i druge lokacije gdje takođe postoje ljekoviti peloidi (Kalardovo, Bigova, Velika plaža); osigurati očuvanje uvale Bigova, kao potencijalnog arheološkog nalazišta i područja bogatog prirodnim naslagama peloida;
- Sanirati postojeća odlagališta komunalnog otpada u priobalju u cilju sprečavanja procjeđivanja i spiranja toksičnih materija podzemnim vodama u morski akvatorijum. („Lovanja I i II“ u Tivatskom polju, divlja deponija na Orjenu, odlagališta „Pode“ i „Dugonja“, deponija „Ćafe“ na Volujici i stara deponija Ulcinja – „Hije“ kod Kruča. Evidentirati i sanirati treba postojeća neuređena (divlja) odlagališta čvrstog otpada u blizini morske obale i u zaleđu i spriječiti da čvrsti otpad dospijeva u morsku sredinu.
- Mjerama kontrole i nadzora onemogućiti ispuštanja otpadnih voda sa brodova i jahti na cijelom prostoru Bokokotorskog zaliva, a posebno u Kotoru, Tivtu i Herceg Novom.
- Zabrana uplovljavanja brodovima bez holding tankova, kao i izgradnja uređaja za prihvat i tretman otpadnih voda sa brodova i jahti u svim lukama u Boki Kotorskoj je predusulov za trajno rješavanje problema koje generiše ova grupa uticaja;
- Luka Kotor predstavlja naročito problematičnu lokaciju jer se nalazi u dijelu zaliva sa vrlo sporom cirkulacijom vode, a pritisak zagađenja usljed ispuštanja komunalnih otpadnih voda i zagađenjem sa brodova - kruzera je sve veći. Zato se predlaže definisanje prihvatnih kapaciteta morske sredine i strogi režim uplovljavanja i isplovlja-vanja iz luke.
- Izgradnja novih lučkih kapaciteta, kao i lokacija za remont brodova.
- Izgradnja novih lučkih kapaciteta, kao i lokacija za remont brodova, nije preporučljiva u neizgrađenim/prirodnim područjima (greenfield) sa aspekta očuvanja biodiverziteta mora i eutrofikacije morske vode.

6.3. KONCEPT USLUGA EKOSISISTEMA

Ekosistemski pristup u zaštiti kopna i mora je u svijetu norma, jer se na taj način nabolje čuvaju funkcije ekosistema koje obezbjeđuju biodiverzitet, a koje se prevode u dobra i usluge koje ljudi koriste. Na taj način se obezbjeđuje održava otpornost ekosistema na različite oblike stresa - bilo antropogenog ili prirodnog. Ovo je naročito važno u kontekstu klimatskih promjena i sve većih potreba narastajuće ljudske populacije[24].

Ekosistemski pristup ukazuje na to da je postizanje kratkoročne ekonomske koristi neodrživ i neracionalan način korištenja prostora i resursa i da je zaštita prirode ulaganje u budućnost zarad opstanka i dobrobiti ljudi i

[24] Koncept usluga ekosistema na značaju dobija 2005. g. sa objavljivanjem UN dokumenta Milenijumska procjena ekosistema (Millenium Ecosystem Assessment, MEA) čiji je cilj bio da procijeni posljedice promjena u ekosistemima po čovjeka. Ovim dokumentom je prepoznat i definisan spektar usluga ekosistemaMEA je poslala jasnu poruka da čovjek direktno i indirektno zavisi od uticaja ekosistema, kao i da ljudska potreba za uslugama koje nam pružaju raste, dok one istovremeno bivaju degradirane ili korištene na neodrživ nacin. Zbog svega toga, održavanje sposobnost ekosistema da te usluge postaju krucijalna potreba društva. Sa ovim dokumentom počinje intenzivnije da se radi na otkrivanju uticaja promjena u ekosistemima na dobrobit pojedinaca i zajednica

zajednica u dužem vremenskom roku. Kako ovaj pristup nastoji da usaglasi potrebe zaštite prirode sa potrebama razvoja, on se u sve većoj mjeri integriše u razvojne politike.

Osim direktnih, identifikuje širi set benefita koje ljudi imaju od prirode. Na taj način se ističe značaj i onih „nevidljivih" benefita kao što su regulacija erozije, klime, poplava, kulturne usluge itd - koje obično nemaju direktnu monetarnu vrijednost i ne uzimaju se obzir prilikom donošenja odluka, ali i pored toga imaju velikog uticaja na ljudsko blagostanje.

I pored ovih pomaka, usluge ekosistema su relativno nevidljive u crnogorskim politikama. Sektorske strategije prepoznaju neke od usluga ekosistema, iako ih eksplicitno ne imenuju. To su uglavnom usluge snabdijevanja koje imaju direktnu ekonomsku vrijednosti i tržišno su valorizovane (npr. biomasa u šumarstvu i energetici). Međutim, sektorske politike uglavnom zanemaruju one usluge ekosistema, kao što su regulatorne ili kulturne, čija vrijednost se ne može monetarno procijeniti i/ili koje nemaju direktna tržišta.

Uvođenje koncepta usluga ekosistema u prostorno planiranje na svim nivoima - Usluge ekosistema do sada nijesu bile inkorporirane u proces prostornog planiranja u Crnoj Gori. Razvojna politika Crne Gore se oslanja upravo na one sektore koji direktno zavise od usluga ekosistema – a to su poljoprivreda, turizam, energetika. Zbog toga, razvoj tih sektora, ali i ukupne privrede, treba da bude povezan sa stanjem ekosistema i njihovim kapacitetom da pruže i održe važne usluge ekosistema. Ukazuje se na potrebu da se kroz planove detaljne razrade sve funkcije u prostoru uzmu u obzir.

I urbane cjeline treba posmatrati kao socio-ekološke sisteme, u kojima će se planiranje izgradnje ukrstiti sa ekologijom, u cilju obezbjedjivanja uslova za kvalitetniji život stanovništva, što neminovno podrazumijeva očuvanje usluga ekosistema. To je naročito bitno ako se uzmu u obzir projekcije po kojima će urbano stanovništvo i dalje da raste, i bude izloženo sve degradiranijoj životnoj sredini.

(Na nivou Crne Gore, treba uraditi procjenu i mapiranje "vrućih tačaka ekosistemskih usluga", tj. onih oblasti koje generišu širi spektar usluga ekosistema, od kojih korist ima stanovnistvo na regionalnom i nacionalnom (pa i globalnom) nivou. Njihovu identifikaciju treba da prati i definisanje tampon zona oko njih). Prilikom korištenja bilo kog prostora, treba uvesti obavezu procjene i evaluacije usluga ekosistema. Planovi nižeg reda, treba da inkorporiraju ovaj proces, koji podrazumijeva sljedeće:

- *Identifikaciju i mapiranje usluga ekosistema tog prostora –prepoznavanje svih funkcija tog prostora.*
- *Identifikaciju korisnika usluga ekosistema i na koji način bi sprovođenje plana uticalo na njihove djelatnosti i kvalitet života.*
- *Procjenu vrijednosti usluga ekosistema – ekonomskih, socijalnih i ekoloških.*
- *Identifikaciju kompromisa između održavanja različitih usluga ekosistema, odnosno između dobiti / gubitka pojedinačnih usluga ekosistema.*
- *Preporuke za restoraciju ili kompenzaciju usluga ekosistema koje mogu biti degradirane određenom intervencijom u prostoru.*

U planovima svih nivoa veći akcenat treba staviti i na zelenu infrastrukturu i ekološke koridore i stvoriti pretpostavke za identifikaciju, uvezivanje i zaštitu prirodnih predjela u mrežu kojom se omogućava povezanost ekosistema, a time i održavaju funkcije ekosistema koje obezbjeđuju usluge odnosno benefite.

Očuvanje vrijednih morskih staništa i drugih morskih resursa izuzetno je značajno za razvoj brojnih ekonomskih aktivnosti i ukupan razvoj obalnog područja, kao i Crne Gore u cjelini.[25]

Određeni morski ekosistemi (polja morske trave, obalne močvare i sl.) djeluju kao prirodne barijere protiv erozije, imaju sposobnost da umanje energiju talasa i smanje efekte podizanja nivoa mora. Ovi prirodni odbrambeni mehanizmi pružaju značajne koristi obalnom stanovništvu, prirodnom pejzažu i obalnoj infrastrukturi i biće od sve većeg značaja za prilagođavanje klimatskim promjenama*. (Ukazano je i na indikativnu procjenu vrijednosti potencijala za vezivanje CO_2 u staništima morske trave Posidonia oceanica)*

6.4. KULTURNO NASLJEĐE - REŽIM I MJERE ZAŠTITE KULTURNE BAŠTINE

Planska projekcija zaštite, uz saniranje posljedica nastalih u uslovima izostale (formalne) sistemske zaštite, treba da obezbijedi očuvanje identiteta i aktivno uključivanje kulturne baštine u strategiju odgovoranog, uravnoteženog, održivog razvoja Crne Gore, prije svega Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora, što predstavlja poseban Cilj PPCG-2040.

[25] Procjene vrijednosti biodiverziteta i usluga koje pružaju ekosistemi rađene su u Crnoj Gori u dva navrata: 2011. g. je u okviru UNDP projekta „GEF" procijenjena vrijednost zaštićenih područja (UNDP i ISSP, 2011), dok je 2013. g., takođe uz podršku UNDP-ja i GEF-a, procijenjena ekonomska vrijednost ekosistemskih usluga (Emerton, 2013). Predmet prve studije bila su tada najznačajnija zaštićena područja na kopnu (među kojima nije bilo obalnih), dok su za drugu, u okviru određenih kategorija, u obzir uzeti i neki servisi obalnih i morskih ekosistema.

Ciljevi zaštite

Ciljevi razvoja za kulturno nasljeđe prema PPCG-2040 usmjereni su ka sistemskom unapređenju integralne zaštite prirodnog i kulturnog nasljeđa, odnosno kulturnih dobara kao integralnog dijela savremenog društvenog, ekonomskog i urbanog razvoja; prostornih cjelina i posebnih komleksa i objekata koji imaju karakteristike kulturnog nasljeđa; istorijskih gradova Crne Gore kao najreprezentativnijijeg dijela i važnog resursa prostornog razvoja.

Opšti cilj: Uspostavljanje vrednosnog sistema zaštite u punom kapacitetu i njegovu mjerljivu implementaciju u *institucionalni, normativni i planski okvir* upravljanja prostorom Crne Gore, što podrazumijeva izostalu:

- *Pripremu sveobuhvatne dokumentacije o kulturnoj baštini, u skladu sa pozitivnim propisima;*
- *Zaštitu i unapređenje podvodnih arheoloških nalazišta i kulturnog pejzaža,* u reformu i usaglašavanje nacionalnog zakonodavstva u skladu sa Evropskim konvencijama;
- Zaštitu i integraciju tradicionalne (profane) arhitekture u razvojne procese – *u kontekstu društvog, kulturnog, turističkog i ekonomskog potencijala za razvoj države;*
- Definisanje granica kulturnih dobara i njihove zaštićene okoline kao integralnog dijela savremenog društvenog, ekonomskog i urbanog razvoja, na način kojim se poštuje njihov integritet i status i dosljedno sprovode režim i mjere zaštite;
- Analizu i kontrolu nelegalne gradnje kroz izradu programa sanacije i jačanje institucionalnog sistema zaštite.

Mjera zaštite: Uspostavljanje formalno-pravne zaštite, kategorije i registrovanja kulturnih dobara: formiranje informacionog sistema, obilježavanje kulturnih dobara, upis u Centralni registar, ažuriranje dosijea kulturnih dobara, utvrđivanje granica kulturnih dobara i njihove zaštićene okoline, upis u Katastar.

Poseban cilj: *Očuvanje Izuzetne univerzalne vrijednosti/IUV Prirodnog kulturno-istorijskog područja Kotora* ostvarenoj u jedinstvu atributa koji doprinose integritetu i koheziji opšte strukture pejzaža (građenog i prirodnog) kao esencijalnog kvaliteta Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora.

Mjera zaštite: Implementacija Međunarodne konvencije o zaštiti svjetske prirodne i kulturne baštine, Odluka Komiteta za svjetsku baštinu, Izvještaja (nalazi i preporuke) UNESCO misija u vezi stanja Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora od 2003. do 2018. g.

Specifičan cilj: *Reforma sistema zaštite kulturnih dobara* kroz reviziju i koordinaciju Nacionalnog zakonodavstva iz oblasti planiranja, izgradnje i prostorne zaštite.

Mjera zaštite: Unapređenje sistema zaštite kroz kadrovsko jačanje i institucionalne reforme.

MJERE ZAŠTITE I SMJERNICE ZA IMPLEMENTACIJU

Opšte mjere:

- *Zaštita i unapređenje kulturno-istorijskih cjelina i neposrednog okruženja* – Za istorijske urbane cjeline i jezgra sa podgrađima (Herceg Novi, Kotor, Budva, Bar, Ulcinj, Perast, Sveti Stefan, Risan, Cetinje, Virpazar, Rijeka Crnojevića, Grahovo, itd.), predvidjeti izradu Urbanističkih projekata uz uspostavljanje tijela za upravljanje, bez mogućnosti nove gradnje, izuzev rekonstrukcije objakata u skladu sa relevantnom dokumentacijom;
- *Zaštita seoske arhitekture i ambijenta (*Aktivna obnova autentičnih seoskih aglomeracija i njihovih aktivnosti uz stvaranje uslova za za razvoj privrede - seoski turizam, proizvodnja zdrave hrane i sl.)
- *Zaštita arheoloških lokaliteta* (Formirati bazu podataka o arheološkim i potencijalnim arheološkim lokalitetima i predvidjeti mjere njihove tehničke zaštite; Procedure za gradnju i investicije sprovoditi kroz mehanizme i procedure propisane pozitivnim tematskim propisima);
- *Zaštita fortifikacija* (fortifikacije uklopiti u funkcije savremene revitalizacije starih gradskih jezgara i unaprijediti sa aspekta tehničke zaštite, saobraćajne dostupnosti i povezanosti sa izdvojenim fortifikacijakim objektima u uslovima nove – adekvatne (kompatibilne) funkcije); posebno se ističu fortifikacijski objekti u području Boke Kotorske.
- *Zaštita sakralne arhitekture* (*Sanacija i održavanje uz pridržavanje konzervatorskih principa.* Za objekte kojima se ne može vratiti sakralna namjena ponuditi funkcije primjerene karakteru objekta, arhitektonskoj dispoziciji i potrebi očuvanja autentičnosti, vodeći računa o etičkom odnosu prema prvobitnoj namjeni)
- *Zaštita indistrijske arhitekture i arhitekture XX vijeka;* - Identifikacija kulturne baštine XX vijeka, njena dalja valorizacija uz preporuke očuvanja svih prepoznatih i naslijeđenih vrijednosti.
- *Zaštita kulturnog pejzaža i ambijenta* (Prepoznavanje i razgraničavanje kulturnog pejzaža po principu očuvanja specijalnih ambijentalnih karakteristika građenog prostora i pejzaža).

Posebne mjere:

Implementacija PPCG-2040 u odnosu na konkretne lokacije oko zaliva, uključujući i završenu i predloženu gradnju:

- Permanentno obustavljanje dalje gradnje (Kostanjica); ograničenje buduće gradnje (Morinj) u skladu sa održavanjem preostalog istorijskog karaktera mjesta i sklada između predjela i objekata; zabrana gradnje duž obale između prolaza Verige i Morinja (uključujući predviđeni novi put) i u Glavatima "turističkog sela", ili urbanizacije ovog istorijski poljoprivrednog zemljišta između istorijskih naselja; strogo ograničenje buduće gradnje (Muo, Prčanj, Stoliv); Postojeći neizgrađeni prostor između Ljute i Dobrote treba zadržati takvim; moguća nova gradnja u funkciji turizma u skladu sa predjelom (Orahovac); ublažavanje posljedica vizuelnog uticaja (sanacija) već izgrađenog prostora za Kostanjicu, za projekte Boka projekat, i Boka Apartmani; bivši hotel Fjord i zgradu Jugooceanije, Ograničiti "privremeno" postojanje objekta na Turskom rtu.
- ***Preciznije lokacije na kojima je moguća nova izgradnja u funkciji turizma u skladu sa predjelom u Orahovcu, odrediće se nakon izrade Studije zaštite kulturnih dobara za potrebe plana nižeg reda.***
- Predvidjeti donošenje integrisanog plana saobraćaja za cijelu Boku u odnosu na raspoložive resurse;
- Neophodno odustati od mosta na Verigama kroz iznalaženje altenativnih rješenja izvan tjesnaca;
- Preispitati ili odustati od trase predložene zaobilaznice za Risan;
- Odustati od planova za izgradnju puteva projektovanih kako bi se olakšala i servisirala gradnja duž zapadne obale zaliva u naseljima (Muo, Prčanj, Stoliv, Kostanjica)…;
- ***Specifične mjere:***
- Revizija, unapređenje i koordinacija Nacionalnog zakonodavstva (Zakono o planiranju prostora i izgradnji objekata/Zakon o zaštiti kulturnih dobara/Zakona o zaštiti Prirodnog i kuturno-istorijskog područja Kotora); Redefinisanje uloge i osiguranje institucionalne efikasnosti službe zaštite u kontroli nelegalne gradnje, donošenju i implementaciji prostornih planova, kroz *definisanje pojmova i usaglašavanje tematskog Nacionalnog zakonodavstva*; *osiguranje sprovođenje procesa uticaja na baštinu (HIA) tokom izrade/novelacije planova, a ne kao „post festum" aktivnost eventualne afirmativne ili negativne verifikacije.*
- Uvođenje spomeničke rente kao oblika prihoda od korišćenja kulturne baštine, koja se prikuplja u svrhu investiranja u obnovu, radi trajnog očuvanja i zaštite spomeničkih vrijednosti.

Strategije, aktivnost, akcioni planovi:

- U skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara potrebno je izraditi Plan upravljanja, sa strategijama, ciljevima i aktivnostima za dugoročno upravljanje, zaštitu, očuvanje, korišćenja i prezentaciju urbanih cjelina, starih gradova, ruralnih cjelina, ambijentalnih cjelina, kulturnih pejzaža i nepokretnih kulturnih dobara; strategijama, ciljevima i aktivnostima za dugoročno upravljanje, zaštitu, očuvanje, korišćenje i prezentaciju urbanih cjelina, starih gradova, ruralnih cjelina, ambijentalnih cjelina, kulturnih pejzaža i nepokretnih kulturnih dobara;
- Revalorizacija kulturnih dobara Crne Gore i zaštićene okoline;
- Donošenje i izrada novih urbanističkih projekata i uspostavljanje adekvatnog menadžmenta

SMJERNICE I MJERE ZAŠTITE

Konzervatorske smjernice i preporuke su bazirane na upravljanja rizicima kojima je izložen potencijal garditeljske baštine u obuhvatu plana i sprječavanja svih radnji i aktivnosti kojima se može promijeniti njihovo svojstvo, osobenost i značaj, poštujući nacionalno zakonodavstvo, konzervatorske principe i savremene međunarodne standarde[26].

- Buduća planska dokumenta i čija je izrada u toku, a koja u obuhvatu tretiraju i kulturna dobra i evidentirane objekte i lokalitete sa potencijalnim kulturnim vrijednostima, usaglasiti Studijama zaštite kuturne baštine za potrebe izrade navedenih planskih dokumenata i sa konzervatorskim smjernicama i preporukama sadržanim u ovoj Studiji.
- Za potrebe izrade svih planskih dokumenata nižeg reda neophodna je izrada Studije zaštite kulturne baštine, sa kojom u skladu sa zakonima mora biti usaglašena.
- Za tretman pojedinačnih kulturnih dobara i evidentiranih objekata i lokaliteta sa potencijalnim kulturnim vrijednostima u planskim dokumentima nižeg reda, zavisno od nivoa razrade, kao i projektima, uvažiti i režim i mjere zaštite date ovom Studijom.

[26] Inputi Studije zaštite kulturnih dobara, 2024.

- Sve aktivnosti kojima se ulazi u integritet kulturnih dobara sprovoditi u skladu sa konzervatorskim uslovima i drugim procedurama usklađenim sa *Zakonom o zaštiti kulturnih dobara* i *Zakonom o zaštiti Prirodnog i kulturno - istorijskog područja Kotora*.
- Sve akivnosti na evidentiranim objektima i lokalitetima sa potencijalnim kulturnim vrijednostima sprovoditi u saradnji sa Upravom za zaštitu kulturnih dobara na osnovu konzervatorskih smjernica.
- Za sve evidentirane objekte i lokalitete sa potencijalnim kulturnim vrijednostima, neophodno je da od strane Uprave za zaštitu kulturnih dobara sprovesti postupak valorizacije u skladu sa zakonom.
- Generisati odgovarajući dio dohodka iz budžeta države i lokalnih uprava za sufinansiranje zaštite i poboljšanja ukupnog stanja očuvanosti graditeljske baštine.
- Da bi se sačuvale kulturne vrijednosti kulturne baštine, vlade, odgovorne nadležne institucije, grupe i organizacije trebaju staviti naglasak na obrazovne programe, obuke, saradnju, prenošenje dobrih iskustava, podizanje svijesti o vrijednosti i značaju kulturne baštine i njenog očuvanja.
- U skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara potrebno je izraditi Plan upravljanja, sa strategijama, ciljevima i aktivnostima za dugoročno upravljanje, zaštitu, očuvanje, korišćenje i prezentaciju urbanih cjelina, starih gradova, ruralnih cjelina, ambijentalnih cjelina, kulturnih pejzaža i nepokretnih kulturnih dobara.
- Postojećim subjektima na nivou opština (kulturni centri, sekretarijati za kulturu…) propisati nadležnosti upravljanja, korišćenja, prezentaciju kulturnih dobara kroz izmjene Zakona.
- Sve aktivnosti, na koje se odnose odredbe Zakona o zaštiti Prirodnog i kulturno - istorijskog područja Kotora i Zakona o zaštiti kulturnih dobara, sprovoditi dosljedno.
- U zaštićenim područjima kulturnih pejzaža i prostorima registrovanih potencijalnih kulturnih pejzaža, ne planirati nove trase tranzitnih saobraćajnica, koje bi uslijed strmog poprečnog presjeka degradirale karakteristike prirodnog pejzaža dominirale u prostoru sa mostovima, akvaduktima, usjecima i podzidama.
- U zaštićenim područjima kulturnih pejzaža i prostorima registrovanih potencijalnih kulturnih pejzaža moguće je planirati proširenja i modernizaciju postojećih savremenih saobraćajnica uz minimalne podzide i usjeke uz određivanje konzervatorskih sanacionih mjera.
- Na prostorima unutar granica zaštićenih kulturnih pejzaža i prostorima registrovanih potencijalnih kulturnih pejzaža, nove saobraćajnice planirati na blagim poprečnim presjecima, paralelno sa izohipsama.
- U planovima nižeg reda prilikom planiranja saobraćajne infrastrukture voditi računa o svim kulturnim dobrima, dobrima sa potencijalnim kulturnim vrijednostima i arheološkim lokalitetima od kojih je potrebno napraviti distancu kako ne bi bili ugroženi.
- Prilikom izrade tehničke dokumentacije za saobraćajnu / putnu infrastrukturu potrebno je prvo sprovesti arheološko rekognosciranje trase, kako bi buduće saobraćajnice bile dovoljno udaljene od kulturnih dobara, dobara sa potencijalnim kulturnim vrijednostima i arheološkim lokalitetima, kako se ne bi ugrozile prepoznate vrijednosti.
- Prilikom planiranja novih saobraćajnica u neposrednim okolinama potencijalnih i zaštićenih arheoloških lokaliteta predvidjeti obavezan arheološki nadzor.
- Prilikom izvodjenja zemljanih radova za potrebe izgradnje svih infrastrukturnih objekata visokogranje i niskogradnje, potrebno je angazovati arheoloski nadzor.
- Za evidentirana arheoloska nalazišta nisu odredjene prostorne granice, buduci da se iste zbog neistrazenosti ne mogu utvrditi, vec su locirane polozajem. Prije izvodjenja gradjevinskih ili drugih zemljanih radova na podrucju evidentiranih arheoloskih lokaliteta, pribaviti misljenje od Uprave za zastitu kulturnih dobara za potrebe angažovanja arheološkog nadzora.
- Potrebno je poštovati odredbe čl. 87 i 88 *Zakona o zaštiti kulturnih dobara*, koje propisuju obaveze ukoliko se prilikom izvođenja radova naiđe na slučajno otkriće – nalaze od arheološkog značaja.
- U saradnji sa nadležnim ustanovama, prije izrade novih planskih dokumenata i/ili revizije važećih, neophodno je sprovesti mapiranje neadekvatnih grupacija, kao i pojedinačnih objekata savremene gradnje koji svojim gabaritima, arhitektonskim izrazom i materijalizacijom ugrožavaju identitet zaštićenog područja, neposrednu okolinu pojedinačnih kulturnih dobara i zone sa autentičnim graditeljskim nasljeđem.
- Prema preporukama i novim standardima zaštite mjesta sa Liste Svjetske baštine UNESCO, za sva planska dokumenta i projekte u zaštićenom području, a za koje Uprava za zaštitu kulturnih dobara procjeni da promjene mogu negativno uticati na izuzetnu univerzalnu vrijednost područja, previdjeti izradu Procjene uticaja na baštinu (HIA).

- Za sve planove nižeg reda, a koji su u obuhvatu granica kulturnog dobra i njegove zaštićene okoline na sa Liste Svjetske baštine UNESCO, prije donošenja predvidjeti dostavljanje UNESO-u po operativnim smjernicama.
- Prilikom intervencija u zoni zaštićene okoline Područja, koje mogu tokom sprovođenja radova fizički i vizuelno devalvirati izuzetne univerzalne vrijednosti Područja, kod svih infrastrukturnih objekata kao i kod eksploatacije prirodnih resursa, prije početka radova uraditi elaborate sanacionih i korektivnih mjera predjela.
- Predvidjeti mjere za ublažavanje vizuelnog uticaja degradiranog pejzaža tokom izgradnje saobraćajnice Lipci-Grahovo-Žabljak, novonastalih objekata na Kostanjici, i drugih objekata u istorijskim naseljima duž obale, primjenom korektivnih i sanacionih mjera u skladu sa Zakonom o zaštiti Prirodnog i kulturno - istorijskog područja Kotora.
- U okviru Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora sa zaštićenom okolinom, neizgrađeni prostori koji predstavljaju atribute Izuzetne univerzalne vrijednosti Prirodnog i kulturno istorijskog područja Kotora, sačuvati kao neizgrađene[27].
- Kroz planove nižeg reda predvidjeti obaveznu izradu Urbanističkih projekata za sve kulturno istorijske cjeline i stare gradove.
- Za već izgrađene objekte u zaštićenim okolinama kulturnih dobara, a koji su izgrađeni na način da je vizuelna dostupnost istih ugrožena, neophodno je izraditi planove sanacije prostora i objekata, koji će biti sastavni dio planova nižeg reda.
- U zoni kulturnih dobara, dobara sa potencijalnim kulturnim vrijednostima i arheološkim lokalitetima nije dozvoljena gradnja koja može devalvirati naslijeđene kulturne vrijednosti ili ugroziti integritet ili vizuelni identitet evidentiranog dobra.
- Predložene zaštićene okoline nepokretnih kulturnih dobara koje su značajane za njegov istorijski kontekst, tradicionalni ambijent i vizuelnu dostupnost planirati u skladu sa tradicionalnim ambijentom, na način da ne ugrožavaju zatečene vrijednosti kulturnih dobara.
- Novim intervencijama poštovati prirodnu topografiju terena, a objekte projektovati i graditi u skladu sa prirodnim karakteristikama prostora i uslovima terena.
- Očuvati graditeljsko nasljeđe starih gradova, istorijskih cjelina i starih urbanih i ruralnih jezgara, bez mogućnosti nove gradnje izuzev rekonstrukcije objekata u skladu sa relevantnom dokumentacijom o istorijskoj genezi urbanih matrica.
- U koordinaciji nadležnih državnih organa i lokalnih i nacionalnih institucija uspostaviti adekvatan menadžment arheološkim lokalitetima i spriječiti sve neadekvatne i nestručne intervencije i čuvati ih od mogućih degradacija.
- Potrebno je da Centar za konzervaciju i arheologiju sprovede reviziono rekognosciranje svih opština na teritoriji Crne Gore i izradi arheološku kartu Crne Gore.
- Sve aktivnosti na arheološkim lokalitetima sprovoditi u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, u saradnji sa nadležnim državnim i lokalnim institucijama, te pristupiti izraditi lokalne strategije zaštite i drugih dokumenata o upravljanju.
- Sva istraživanja arheoloških lokaliteta sprovoditi uz obezbjeđenje sredstava za sprovođenje konzervatorskih mjera otkrivenih arhitektonskih ostataka i hitnih konzervatorskih mjera pokretnih nalaza tokom istraživanja.
- Prilikom planiranja, nije dozvoljeno ugrožavanje integriteta i vizuelnog identiteta arheoloških lokaliteta, te je potrebno obezbjediti njihovo očuvanje do sprovođenja arheoloških istraživanja.
- Očuvati i unaprijediti ambijentalne vrijednosti ruralnih cjelina - putnu infrastrukturu, tip tradicionalnih kuća sa pomoćnim objektima, terasasta imanja, maslinjake, vinograde i ostale elemente tradicionalnog načina života.
- U planovima nižeg reda predvidjeti izradu Urbanističkih projekata kojima će se obezbijediti očuvanje naslijeđene prostorne matrice, kulturnih i istorijskih vrijednosti svih tradicionalnih ruralnih cjelina.
- Za tradicionalne ruralne cjeline sa savremenom gradnjom i objektima koji narušavaju njihov izgled izraditi planove sanacije prostora i objekata, koji će biti sastavni dio planova nižeg reda.
- Sačuvati autentičnost objekata tradicionalne arhitekture i svih elemenata tradicionalnog graditeljstva u okviru kulturnih pejzaža, sela, katuna, grupacija u okviru sela ili katuna, seoskih imanja i autentičnost objekata tradicionalne arhitekture u sadašnjim urbanim prostorima.

[27] Ovi prostori su opisani kroz Retrospektivnu izjavu o izuzetnoj univerzalnoj vrijednosti Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora, takođe su i mapirani su kroz dvije Studije zaštite za potrebe izrade PUP-a Kotora i PUP-a Herceg Novi.

- Ne otvarati nove kamenolome u zaštićenom području svjetske prirodne i kulturne baštine i području zaštićene okoline.
- U poručju zaštićene okoline preispitati planirane kapacitete za izgradnju i dozvoliti razvoj turizma sa prihvatljivim parametrima izgradnje, sa značajnim udjelom prirodnih površina, kako bi se u što većoj mjeri sačuvao prirodni ambijent; (smjernice date u PPPN za obalno područje Crne Gore).

Zaštita kulturne baštine mora

Dosljedno se poštuju važeći režimi zaštite Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora i njegove zaštićene okoline (buffer zone), ali se ističe potreba definisanja zaštićene ambijentalne cjeline i kontakt zone urbanih jezgara gradova. Područje mora smatra se dijelom te ambijentalne cjeline. To važi za istorijska urbana jezgra i podgrađa srednjovjekovne geneze Herceg Novi, Risan, Perast, Kotor, Budva, Sveti Stefan i Ulcinj. U obzir se uzimaju i ostali značajni objekti kulturnog nasljeđa (kao što su Manastir Miholjska Prevlaka, Manastir Banja, Manastir Sveti Vavedanje, Crkva Svetog Nikole) duž obalnog pojasa i njihova prostorna okruženja (uključeni u značajne lokacije obalnog predjela).

U skladu sa UNESCO-ovom Konvencijom iz 2001. g. o zaštiti podvodne kulturne baštine, sva podvodna arheološka nalazišta starija od 100 godina smatraju se kulturnim dobrom i moraju se štititi od komercijalnog iskorištavanja, neovlaštenog istraživanja i ugrožavanja njihovog integriteta. Prioritet se daje očuvanju *in situ*, a svaka intervencija mora biti u skladu s etičkim i naučnim standardima. Država je obavezna da sarađuje u zaštiti podvodne baštine i sprečavanju nezakonite trgovine artefaktima, dok istraživanja moraju biti sprovedena uz poštovanje principa održivosti i međunarodno priznatih metoda dokumentacije i konzervacije. Zaštita podvodnih arheoloških nalazišta podrazumijeva zabranu svih djelatnosti koje mogu narušiti naučne, kulturne, društvene, ekonomske, istraživačke, obrazovne i druge značaje podvodnih arheoloških nalazišta. Djelatnosti koje mogu imati negativan uticaj su izgradnja objekata, jaružanje morskog dna, sidrenje, ribolov dubinskim poteznim mrežama, uzgajališta školjki i riba.

Različite nacionalne i inostrane institucije su sprovele podvodne arheološke prospekcije, pri čemu je tipološki i hronološki determinisan određeni broj lokaliteta podvodne kulturne baštine. Međutim, ovi rezultati i stanje nalazišta ukazuju na nedostatak adekvatne zaštite, budući da većina lokaliteta ostaje bez pravnog statusa i odgovarajućih mjera očuvanja. Izostanak kontinuiranog monitoringa dodatno doprinosi njihovoj degradaciji, neovlašćenim aktivnostima i potencijalnom trajnom uništenju. Ističe se potreba za razvojem sistema i uspostavljanjem održivih režima zaštite i očuvanja.

Režimi zaštite kulturne baštine mogu biti podređeni aktivnostima za potrebe odbrane, sigurnosti plovidbe, zaštite i spašavanja, sve u skladu sa posebnim propisima. Ostale maritimne aktivnosti, prvenstveno one koje uključuju korišćenje i namjenu područja mora u privredne svrhe, ukoliko se odvijaju na lokalitetu zaštićene podmorske baštine ili u njenoj okolini, treba da budu usklađene sa utvrđenim režimima zaštite i konzervatorskim smjernicama izdatim od nadležnih državnih tijela, kao i s principima održivog upravljanja i pomorskog prostornog planiranja u skladu s Direktivom 2014/89/EU.

Režime zaštite je potrebno sprovoditi posebno kod aktivnosti sa značajnim uticajima na morsku sredinu i prilagoditi režime zaštite, sagledavajući aspekt opšteg – javnog interesa. Aktivnosti sa značajnim uticajima i preporuke:

- brodogradnja, eksploatacija nafte i plina uz sprovođenje najvećih mjera predostrožnosti za zaštitu životne sredine i što dalje od obale;
- veliki brodovi i kruzeri i praćenje njihovih uticaja na životnu sredinu i kulturnu baštinu,
- pozicioniranje sidrišta, pri čemu treba izbjegavati lokacije vrijednih/ranjivijih stanišnih tipova i kulturne baštine);
- u Kotorsko-risanskom, a kasnije i na području čitavog Bokokotorskog zaliva, postepeno uvesti pravilo pristupa samo plovnim objektima sa ugrađenim „holding tankom“;
- aktivnosti u lučkim postrojenjima i marinama,
- eksploatacija mineralnih sirovina,
- uzgoj ribe na otvorenom moru, uz preporuku izmještanja iz Bokokotorskog zaliva,
- aktivnosti produbljivanja mora, koje treba da budu ograničene na povremeno bagerisanje radi produbljivanja plovnih puteva i akvatorijuma luka, pri čemu posebnu pažnju treba posvetiti podvodnoj kulturnoj baštini;
- zabrana odlaganja otpada u moru.

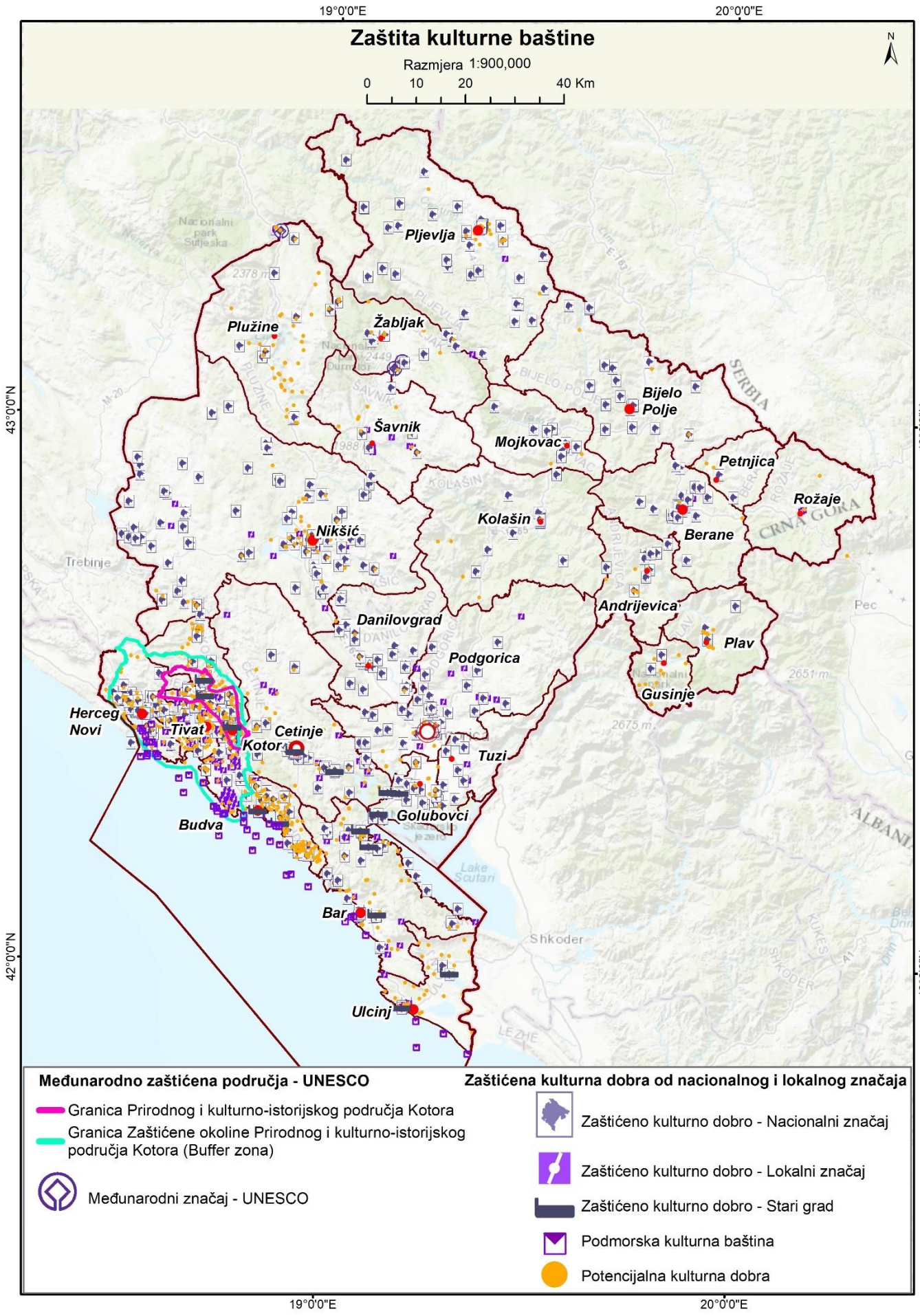

Pregledna karta 6-6: Zaštićena kulturna dobra

6.5. SMANJENJE RIZIKA OD KATASTROFA I ODBRANA

Osnove sprječavanja i mjere zaštite od prirodnih nepogoda

Pod pojmom smanjenje rizika od katastrofa podrazumijeva se planiranje i sprovođenje mnogobrojnih mjera i aktivnosti na nacionalnom i lokalnom nivou koje imaju za cilj umanjenje i sprečavanje događanja novih rizika, i jačanje kapaciteta društva, državnih i lokalnih institucija u odgovoru na različite vrste prirodnih i od strane čovjeka izazvanih katastrofa.

Strategija za smanjenje rizika od katastrofa za period 2025-2030. sa *Akcionim planom za 2025-2026.* koji je usvojila Vlada Crne Gore 1. novembra 2024. g. je dokument koji sistemski pristupa identifikovanju, procjeni i smanjenju rizika od katastrofa, s ciljem da promoviše održivi razvoj povećanjem otpornosti. Izgrađivanje sveobuhvatne otpornosti i obezbjeđivanje sigurnog funkcionisanja države u oblastima smanjenja rizika od prirodnih i drugih katastrofa, odnosno odbrane, podrazumijeva potrebu determinisanja opštih i posebnih ciljeva, te prioriteta u ove dvije oblasti, i to:

Cilj 1 - ciljevi razvoja i prioriteti prostornog planiranja u oblasti smanjenja rizika od katastrofa (prirodnih, tj. elementarnih nepogoda, tehničko-tehnoloških i drugih nesreća od strane čovjeka izazvanih). Polazeći od osnovne svrhe prostornog planiranja, ciljevi razvoja i prioriteti prostornog planiranja u oblasti smanjenja rizika od katastrofa su:

- Ažuriranje Nacionalne procjene rizika od katastrofa u skladu sa smjernicama EU i njema primjena u politikama smanjenja rizika od katastrofa, održivog razvoja, klimatskih promjena;
- Izrada lokalnih procjena rizika od katastrofa;
- Razvoj strategija za smanjenje rizika od katastrofa, kroz izradu lokalnih strategija za smanjenje rizika od katastrofa, a sve u skladu sa Mapom puta za sprovođenje Sendai okvira za smanjenje rizika od katastrofa usvojenom od strane Ujedinjenih nacija i Evropske Komisije;
- Ažuriranje nacionalnih planova zaštite i spašavanja za različite vrste rizika;
- Izrada lokalnih i preduzetnih planova zaštite i spašavanja za različite vrste rizika;
- Integrisanje politika smanjenja rizika od katastrofa u ključnim oblastima poput održivog razvoja, klimatskih promjena, zaštite životne sredine i upravljanja prirodnim resursima itd;
- Sprovođenje sveobuhvatnih aktivnosti na planu realizacije sedam globalnih ciljeva i četiri prioriteta djelovanja Sendai okvira za smanjenje rizika od katastrofa;
- Definisanje lokacija i unapređivanje kapaciteta skloništa kao posebnih višenamjenskih objekata, koji mogu brzo biti stavljeni u funkciju za prihvat građana u slučaju događanja većih prirodnih hazarda (zemljotresa), a posebno tehničko-tehnoloških hazarda (nuklearne, radijacione ili hemijske katastrofe);
- Kroz prostorno i urbanističko planiranje na lokalnom nivou treba definisati lokacije zbornih mjesta prihvata, odnosno mjesta prikupljanja stanovništva predviđenog za evakuaciju, propusnu moć i vrste saobraćajnica koje će koristiti za potrebe kod evakuacije i druge sadržaje koji će pratiti planska rješenja;
- Uspostavljanje adekvatnog zakonskog okvira vezanog za obnovu i oporavak nakon katastrofa;
- Bivšem vojnom skladištu minsko-eksplozivnih sredstava “Rogami” koje koristi Ministarstvo unutrašnjih poslova, ne mijenjati namjenu u prostornom planu i obezbijediti sigurnu zonu oko skladišta;
- Organizovati i poboljšati postojeće i uspostaviti nove kapacitete operativnih jedinica za zaštitu i spašavanje predviđene Strategijom za smanjenje rizika od katastrofa za period 2025-2030 (lokalne službe zaštite i spašavanja u opštinama u kojima nisu uspostavljene; jedinice civilne zaštite; dobrovoljne jedinice, kao i preduzetne jedinice);
- Unapređenje kapaciteta sistema za rano upozoravanje u slučaju događanja različitih hazarda (kapaciteti Zavoda za hidrometeorologiju i seizmologiju);
- Podići nivo otpornosti nove i postojeće kritične infrastrukture i obavezno štićenih objekata u Crnoj Gori, kroz analizu rizika i izradu bezbjednosnih planova i planova fizičke i tehničke zaštite, kako bi se osiguralo sigurno funkcionisanje u situacijama događanja katastrofa velikih razmjera, kao i nakon toga;
- U odnosu na procjenu rizika iz više kategorija hazarda/rizika (geološki hazardi, hidrometeorološki hazardi, rizici od požara, rizici od strane čovjeka izazvani, tehničko-tehnološki hazardi), u cilju smanjenja rizika i jačanja otpornosti, potrebna je dosljedna implementacija zakona, planova zaštite i spašavanja i propisa za podizanje stepena operativnosti i funkcionalnosti sistema za zaštitu i spašavanje od prirodnih i tehničko-tehnoloških katastrofa;
- Prostorno i urbanističko planiranje podići na viši nivo uključivanjem stručnih lica iz oblasti smanjenja rizika od katastrofa pri izradi svih akata;
- Pri projektovanju naselja, stambenih blokova, višespratnica, poslovnih i javnih objekata gdje se okuplja veći brpoj osoba, sportske dvorane i stadioni, industrijski i skladišni prostori, terminali za skladištenje lako

zapaljivih i eksplozivnih materija i gasova, skladišta eksplozivnih materija, aerodromi, helidromi, autoputevi i magistralni putevi, tuneli, hidrtoelektrane, gasne elektrane i sl. obavezno je učešće stručnih lica iz oblasti smanjenja rizika od požara;
- Pojačati inspekcijsku kontrolu na nivou lokalne samouprave i na državnom nivou;
- Povećati nivo svijesti i znanja građana kroz organizovane i efikasne društvene aktivnosti na sprečavanju i ublažavanju efekata različitih vrsta hazarda-rizika.

Ciljevi razvoja i prioriteti prostornog planiranja vezani za geološke hazarde (zemljotresi, klizišta, odrone, usove) su:
- Izrada inženjersko-geoloških podloga i podloga stabilnosti terena prilikom urbanističkog planiranja, kao i prilikom projektovanja i izgradnje većih objekata;
- Izrada planske dokumentacije i projekata u cilju trajnog rješavanja pitanja saniranja klizišta i odrona na teritoriji države;
- Postavljanje zaštitnih mreža i izgradnja potpornih zidova na nestabilnim terenima;
- Izrada istraživanja, studija i projekata vezanih za unapređenje stanja zaštite od klizišta i odrona;
- Prostornim planiranjem definisati mjesta i područja za izmještanje materijalnih i kulturnih dobara;
- Opasnosti od klizišta, odrona i usova zahtjevaju kontinuirano jačanje kapaciteta na svim nivoima radi povećanja stepena otpornosti društva i države;
- Realizacija geoloških hazarda u užem smislu (klizišta, odrona, …). vrlo često je pokrenuta ili seizmičkim ili hidrometeorloškim hazardom. Kombinovano, ovi hazardi predstavljaju potencijalno ozbiljan izazov.
- U širem smislu geološki hazardi obuhvataju i opasnost od zemljotresa. Na teritoriji Crne Gore seizmički hazard ima odlike glavnog hazarda pa su ključni ciljevi i preporuke za smanjenje seizmičkog rizika posebno izdvojeni.

Ciljevi razvoja i prioriteti prostornog planiranja vezano za hidrometeorološke hazarde su:
- U skladu sa *Zakonom o vodama* i *Nacionalnim planom zaštite i spašavanja od poplava* u prostornom planu je potrebno prikazati sva ugrožena područja od poplava;
- planovi zaštite od štetnog dejstva voda i planovi zaštite i spašavanja moraju biti integrisani u oblast prostornog planiranja na svim nivoima;
- na područjima koja su ugrožena poplavama (*Odluka o određivanju područja značajno ugroženih od poplava*), a na osnovu mapa hazarda i mapa rizika, neophodno je zabraniti ili ograničiti prostorni razvoj i sprovoditi utvrđene mjere zaštite;"
- u područjima koja su značajno ugrožena poplavama, ako izgradnja nije suprotna prostornom planu, objekte je potrebno graditi na način da stambeni dio objekta ostane nepoplavljen u slučajevima projektovanih velikih poplava;
- zabraniti gradnju kojom se presijecaju potoci i bujični tokovi;
- zabraniti gradnju na površinama iznad natkrivenih vodotoka, odnosno prostorno ih namjenski uređivati za ulice, trgove, zelene i druge slobodne površine, na način da se u ekstremnim uslovima obezbijedi površinski protok vode, bez značajnijih posljedica za građevine i infrastrukturu;
- u situacijama kada je izgrađena ili planirana brana uzvodno od naselja, na dijelu naselja između linija plavljenja, mogu se planirati samo zelene i druge neizgrađene površine, kao i infrastrukturni koridori, zbog eventualnih rizika od rušenja brane;
- u odnosu na procjenu rizika od poplava, planirati izgradnju objekata uređenja vodotoka i zaštite od ugrožavajućeg dejstva voda;
- izraditi kartu erozivnog područja (zemljišta ugroženog erozijom) i na tom području zabraniti ili ograničiti prostorni razvoj;
- obezbijediti prilaze za brzu intervenciju na prostoru plavljenja, kroz gradnju objekata za efikasnu zaštitu od poplava i odbrana od poplava, posebno za zone plavljenja nizvodno od akumulacija i dr.;
- kod planiranja prostora unutar urbanih sredina mora se voditi računa o smanjenju rizika od poplava, odnosno, planirati površine unutar urbanih sredina koje mogu prihvatiti i apsorbovati veću količinu vode u tlo, poput parkova, sportskih terena, dječijih igrališta i slično;
- kod projektovanja i gradnje, mora se uzimati u obzir količina padavina, kao i pri projektovanju kanalizacione mreže u gradovima i naseljima, gdje treba voditi računa o maksimalnim intenzitetima padavina u kratkim vremenskim intervalima, te atmosfersku odvodnu kanalizaciju dimenzionisati na način da se izbjegne izlivanje zagađenih atmosferskih voda;
- kod rekonstrukcije postojećih slobodnih površina (parkirališta i stajališta), izvršiti izmjenu nepropusnih sa propusnim površinama ili zelenim površinama, kako bi se olakšala apsorbcija atmosferske vode u tlo;
- manje vodotoke potrebno je uređivati na način koji omogućava izgradnju malih

- hidroelektrana, a spriječava povećanje rizika od pojave poplava i erozija;
- planirati mjere smanjenja rizika od od sniježnih neprilika (nanosi, odroni, usovi i dr.), kao i izgradnju vještačkih prepreka (snjegobrani, galerije, šumski pojasevi);
- na osnovu iskustva iz perioda proglašenog vanrednog stanja iz 2012. g., izazvanog ekstremnim sniježnim padavinama, neophodno je sačiniti planove smanjenja rizika vezanih za saobraćajnu infrastrukturu sa većim stepenom otpornosti na ugrožavanje od poplava, ekstremnih meteoroloških prilika i drugih rizika.

Ciljevi razvoja i prioriteti prostornog planiranja u vezi rizika od požara su:

- obezbijediti u urbanim sredinama, minimalnu udaljenost objekata od šuma, šumskih i ostalih zelenih površina, radi spriječavanja širenja požara;
- uspostaviti siguran rubni pojas uz šumu, širine 50m;
- prostornim planiranjem obezbijediti izgradnju i održavanje šumskih puteva, prilaza, prolaza itd., prohodnih za vatrogasna i spasilačka vozila;
- kroz urbano rješenje protivpožarnih puteva i prilaza vodnim objektima, smanjenje požarne opterećenosti protivpožarnih prepreka, uslova za efikasnu intervenciju vatrogasnih snaga, dobro dimenzionisanje vodovodne i hidrantske mreže, lokacije vatrogasnih objekata, obezbjeđenje sistema veza i dr. planirati sprovođenje smanjenja rizika od požara;
- pri izradi projektne dokumentacije obavezno obezbijediti: snabdijevanje požarnom vodom, propisnom širinom pristupnih saobraćajnica i slobodnih površina, aktivne mjere zaštite od požara u objektima gdje se skuplja veći broj ljudi (automatska dojava požara, automatsko gašenje požara, evakuacioni putevi, propisna vatrootpornost konstrukcija, unutrašnja i vanjska hidrantska mreža odimljavanja i ventilacije i sl.);
- obezbijediti uspostavljanje bezbjednih visina i udaljenosti elektroenergetskih vodova na područjima pod šumama;
- izgrađivanje prepreka protiv širenja požara (ispresijecanost urbanog tkiva, slobodne neizgrađene površine i sl.) postavlja se kao imperativ;
- unaprijediti mjere zaštite šuma, šumskih i ostalih zelenih površina, te obezbijediti njihovu kontinuiranu primjenu;
- obezbijediti sigurno snabdijevanje vodom u prostoru za potrebe gašenja šumskih požara i požara na otvorenom prostoru;
- potrebno je obezbijediti prilaz objektima vatrogasnih vozila do svih građevina/objekata;
- smanjiti gustinu izgrađivanja objekata i urbanih površina;
- izraditi planove zaštite i spašavanja od požara šumskih kompleksa tj. područja unutar organizacione strukture Uprave za šume (područnih jedinica);
- uspostaviti efikasan sistem otkrivanja i nadzora šumskih požara;
- planirati i sprovoditi sanitarne sječe šuma;
- zabraniti bilo kakvu nadogradnju objekata koja bi onemogućila pristup u slučaju požara.

Ciljevi razvoja i prioriteti prostornog planiranja vezani za tehničko-tehnološke i druge nesreće (od strane čovjeka izazvane) su:

- Promovisati usklađeni razvoj i adekvatnim prostornim planiranjem ograničavati aktivnosti koje mogu da prouzrokuju rizike u područjima sa izraženim rizikom od tehničko-tehnoloških hazarda;
- U blizini velikih industrijskih postrojenja, naročito onih koji u redovnim djelatnostima upotrebljavaju opasne materije, vrše transport, skladištenje i čuvanje, unutar zone opasnosti ograničiti izgradnju građevina sa namjenom boravka većeg broja ljudi (npr. dječiji vrtići, škole, sportske dvorane, trgovački centri, zdravstvene ustanove i dr.);
- Prilikom planiranja izgradnje novih objekata u kojima će biti korištene ili skladištene opasne materije, potrebno ih je planirati tako da u slučaju nesreće ne ugroze stanovništvo;
- U blizini velikih industrijskih postrojenja, predvidjeti lokacije za privremeno odlaganje otpada nastalog iz velikih nesreća i katastrofa;
- Prostornim planiranjem obezbijediti adekvatan prilaz vatrogasno-spasilačkim vozilima do svih djelova industrijskih postrojenja, kao i prostor za operativni rad vatrogasno-spasilačkih vozila i dovoljne količine vode za adekvatno sprovođenje mjera zaštite i spašavanja;
- Planiranjem je potrebno predvidjeti koridore saobraćajnih pravaca namijenjenih prevozu opasnih materija, izbjegavajući da se u zoni rizika nalaze građevine u kojima je smješten veći broj ljudi;

- Prilikom izgradnje objekata i saobraćajne infrastrukture, za koje se ukaže potreba neophodne upotrebe eksplozivnih sredstava, neophodno je predvidjeti privremena skladišta eksploziva uz obavezu da lokacija ispunjava uslove bezbjednosti propisane Zakonom o eksplozivnim materijama.
- Prilikom izgradnje objekata, u kojima će biti skladištene i korišćene eksplozivne materije i inicijalna sredstva, potrebno je obezbjediti bezbjednu udaljenost od stambenih i javnih objekata, lokalnih i državnih puteva, aerodroma, željezničke pruge, kao i visokonaponskih vodova.
- Predvidjeti lokacije za privremena skladišta minsko-eksplozivnih materija u blizini velikih saobraćajnica, uz obavezu da budu za to određene bezbjedne lokacije van naseljenih mjesta;
- Prostornim planom predvidjeti lokacija/e za deaktiviranje i uništavanje neeksplodiranih ubojnih sredstava;
- Podići sigurnost i zaštitu luka i marina, kao i sigurnost plovidbe kroz adekvatno planiranje;
- Mjesta za benzinske stanice u lukama i marinama, namijenjena snabdijevanju jahti i brodova, planirati na bezbjednim udaljenostima od drugih plovnih i stacionarnih objekata;
- Radiološko-hemijsko-biološka zaštita (RHB) uspostavlja se kroz razvijenu saobraćajnu mrežu za brzu evakuaciju sa prostora ugroženog RHB agensima, lokacija zdravstvenih i drugih ustanova za prihvat i hospitalizaciju kontaminiranih, kroz planiranje vodosnabdijevanja za dekontaminaciju, za gradnju objekata, za dekontaminaciju laboratorija i dr.;
- Razmatrati i analizirati mogućnosti djelovanja prirodnih katastrofa koje mogu da predstavljaju značajan rizik i utiču na objekte i postrojenja u kojima se nalaze hemikalije, energenti, nuklearni i radioaktivni materijal u smislu kaskadnog efekta pojave tehničko-tehnoloških i drugih nesreća;
- Značajno je u kontinuitetu vršiti sprovođenje međunarodnih standarda i preporuka radi unapređivanja sigurnosnih procedura i bezbjednosnih mjera u objektima kritične infrastrukture.

Cilj 2 – ciljevi razvoja i prioriteti prostornog planiranja vezani za odbranu države

Osnove zaštite od interesa za odbranu države

Polazeći od osnovne svrhe prostornog planiranja, usaglašenog sa potrebama savremenog sistema odbrane, u cilju stvaranja uslova za efikasno funkcionisanje u uslovima ugrožene bezbjednosti i adekvatnog suprostavljanja rizicima, prijetnjama i izazovima bezbjednosti, prioritetni ciljevi su:

- Prostornim planiranjem obezbijediti zahtijevane lokacije za potrebe Ministarstva odbrane i Vojske Crne Gore;
- Obezbijediti adekvatnu putnu i ostalu potrebnu infrastrukturu, do svih novih vojnih lokacija;
- Planirati odgovarajuće lokacije za poligone za obuku i strelišta za izvođenje gađanja različitim vrstama naoružanja;
- Obezbijediti sigurnu zonu i zabraniti gradnju stambenih objekata u okolini vojnih objekata posebne namjene, posebno skladišta municije i minsko-eksplozivnih sredstava;
- Podići nivo sigurnosti snabdjevanja električnom energijom i otpornosti komunikaciono-informacione mreže u vojnim i policijskim objektima, zatim objektima službi zaštite i spašavanja, te drugim objektima službi bezbjednosti;
- Racionalnim planiranjem prostora pronaći rješenje za adekvatno dugoročno lociranje brodova Mornarice Vojske Crne Gore i plovne jedinice crnogorske policije;
- Unaprijediti nacionalne kapacitete (materijalne i ljudske resurse) za krizno upravljanje;

Planirati adekvatne lokacije uz granicu sa susjednim državama za potrebe očuvanja neophodnog stepena bezbjednosti, u situacijama različitih vidova ugrožavanja (npr.masovne migracije)

Ciljevi razvoja i prioriteti prostornog planiranja vezani za kontrolu i smanjenje seizmičkog rizika predstavljaju obavezujuće smjernice i trasiraju načine postizanja zemljotresne sigurnosti, jačanje otpornosti i kapaciteta u Crnoj Gori. Važe za cijelu teritoriju države - koja je u cjelosti izložena visokom nivou seizmičkog rizika. Neki od njih potenciraju se za područja najvišeg seizmičkog hazarda i/ili sa prepoznatim problemima organizacije i korišćenja prostora.

Cilj 1 - Jačanje seizmičkog monitoringa, dalja istraživanja seizmičkog hazarda i geotehničke sredine

1-1 Osavremenjivanje kapaciteta nacionalne seizmološke mreže, kontinuitet seizmičkog monitoringa i istraživanja seizmičkog hazarda na teritoriji Crne Gore.

1-2 Valorizacija rezultata ranijih istraživanja geotehničke sredine

1-3 Proširenje seizmičke mikrorejonizacije na nove površine koje nisu zahvaćene ranijim istraživanjima, posebno u djelovima sa izraženim seizmičkim hazardom (Primorski i Centralni regioni Crne Gore).

Smjernice 1-1:

- jačanje kapaciteta seizmološke i širenje akcelerometrijske mreže;

- praćenje istraživanja i unapređenje analize seizmičkog hazarda – kritički osvrt na analize urađene za potrebe elaboracije (MEST EN 1998-1 Aneks A) i nove analize seizmičkog hazarda za potrebe usvajanja nove generacije Eurokoda 8;

Smjernice 1-2:

- objedinjavanje svih elaborata mikroseizmičkog zoniranja na nivou države, njihova kritička provjera; osavremenjavanje njihovih sadržaja; formiranje GIS-a sa svim raspoloživim atributima mikroseizmičkog zoniranja;
- proširenje obima mikroseizmičkog zoniranja; definisanje geotehnički potencijalno nestabilnih sredina čiju namjenu u procesu prostornog planiranja treba ograničiti ili izbjeći;
- mapiranje potencijala likvifakcije na cijeloj teritoriji Crne Gore;
- stvaranje biblioteke/baze podataka svih geotehničkih istraživanja sprovedinih za kapitalne državne projekte (npr. regionalni vodovodi, autoput, itd.);
- dalja istraživanja tipova tla shodno i provjera odredbi MEST EN 1998-1 Aneks A.

Cilj 2 - Jačanje sektora građevinarstva, uslova, zahtjeva i znanja potrebnih za smanjenje seizmičkog rizika

2-1 obavezujuća implemetacija Euro-kodova;

2-2 propisivanje strožih uslova i zahtjeva za smanjenje seizmičkog rizika u izgradnji i kontroli izgradnje objekata;

2-3 primjena iskustava iz događenih zemljotresa.

Smjernice 2-1:

- implemetacija važećeg normativa Eurokod 8;
- implementacija MEST *MEST EN 1998-3:2017 - Eurokod 8: Projektovanje seizmički otpornih konstrukcija - Dio 3: Procjena stanja i ojačanje zgrada* u analizi seizmičke sigurnosti bespravno podignutih objekata;
- inženjerska edukacija o projektovanju seizmički sigurnih objekata, sanaciji i ojačanju postojećih / oštećenih objekata.

Smjernice 2-2:

- zakonskim rješenjima u oblastima planiranju prostora i izgradnje objekata osnažiti zahtjeve seizmičke sigurnosti, kontrole projektovanje i izvođenja novih ili rekonstrukcije/adaptacije postojećih objekata;
- zakonskim rješenjima redefinisati način određivanja UTU - dodavanjem sadržaja mikroseizmičkog zoniranja (dinamički faktor amlifikacije tla, maksimalno ubrzanje tla na nivou temelja objekta, potencijal nestabilnosti terena, potencijal likvifakcije, seizmički efekat „polja bliskog rasjeda“, brzina smičućih seizmičkih talasa Vs_{30}, odgovarajuća kategorizacija tla i elastični spektar odgovora tla saglasno sadržaju aktuelnog standarda MEST EN 1998-1);
- uvođenje i primjena novih nacionalnih normi (nove generacije EC-8) - u skladu sa razvojem evropske normative.

Smjernice 2-3:

- proučavanje šteta nastalih u zemljotresima radi preporuka za poboljšanje prakse projektovanja i izvođenja objekata; identifikacija prisutnih klasa vulnerabiliteta objakata;
- definisanje metodologije ojačanja i rekonstrukcije postradalih objekata, posebno kulturnog-istorijskih spomenika;
- formiranje profesionalnog jezgra koje je sposobno da nakon zemljotresa kompetentno i brzo procijeni sigurnost i funkcionalnost objekata: kritične infrastrukture, stanovanja i privrede.

Cilj 3 - Analiza, ocjena i evluacija seizmičkog rizika za potrebe prostornog planiranja na novou države

3-1 Identifikacija, analiza i evaluacija rizika od zemljotresa za potrebe prostornog planiranja;

3-2 Identifikacija, analiza i evaluacija rizika od zemljotresa kritične infrastrukture;

Smjernice 3-1:

- pručavanje vulnerabiliteta objekata i centralno popisivanje tipologije postojećih zgrada i njihovog vulnerabiliteta;
- objedinjavanje i nadograđivanje GIS podataka o: distribuciji stanovništva, izgrađenoj sredini, prisutnim klasama vulnerabiliteta i seizmičkom hazardu na teritoriji države;
- analiziranje seizmičkog rizika (od svih mogućih zemljotresa) sa periodičnom provjerom: a) definisanje i provjera kriterijuma evaluacije rizika i b) provjera metodologije analize seizmičkog rizika, c) analiza odnosa seizmičkog rizika prema drugim rizicima, kaskadnim efektima, klimatskim promjenama i sl.; d) mapiranje područja dozvoljenog i nedozvoljenog rizika;

- stroga kontrola identifikovanih rizičnih područja, sprovođenje mjera smanjenje rizika, kontrola podobnosti i stabilnosti terena u procesu planiranju novih namjena i sadržaja

Smjernice 3-2:

- objedinjavanje GIS-a podacima o: kritičnoj infrastrukturi i glavnim infrastrukturnim sistemima, seizmičkom hazardu, aktivnim klizištima i potencijalno nestabilnim terenima i vulnerabilitu objekata kritične infrastructure;
- analiziranje seizmičkog rizika sa periodičnom provjerom kod kritične infrastrukture: a) ustanovljavanje i provjera kriterijuma evaluacije rizika i b) definisanje metodologije analize seizmičkog rizika ove - najčešće linijske infrastrukture c) analiziranje odnos seizmičkog rizika prema drugim rizicima – posebno geološkim, ali i kaskadnim efektima;
- analiziranje i evaluacija seizmičkog rizika za najvažnije infrastrukturne sisteme (transport, vodosnadbijevanje, energetika itd.), kao i inženjerske objekte na njima;
- stroga kontrola identifikovanih rizičnih područja, sprovođenje mjera smanjenje rizika, stoža kontrola podobnosti i stabilnosti terena u procesu planiranja lokacija ili koridora značajnih objekata.

Cilj 4 - Jačanje kapaciteta za upravljanje seizmičkim rizikom

4-1 Objedinjavanje i jačanje administrativnih kapaciteta za kontrolu implementacije obavezujućih standarda za seizmički sigurno projektovanje i izgradnju, praćenje i unapređenje standarada projektovanja, kao re-evaluaciju prisutnog nivoa seizmičkog rizika i njegovo smanjenjenje;

4-2 Podizanje svijesti građana o realnom seizmičkom riziku;

4-3 Promovisanje ekonomskih mjera politike transfera rizika.

Smjernice 4-1:

- jačanje tehničkih i administrativnih i dr. kapacitete za sprovođenje analize seizmičkog rizika na nivou CG;
- formiranje posebnog administrativnog tijela ili sl. sa isključivim zadatkom promovisanja, planiranja i politike smanjenja seizmičkog rizika uz koordinisanje i kontrolu sprovođenja iste po različitim sektorima i administrativnim nivoima;
- formiranje nacinalnog ekspertskog tijela/timova za analizu seizmičkog rizika i rizika kritične infrastrukture, kao i najvažnijih infrastrukturnih objekata;
- koordinisanje sadržaja prostornih planova i planova zaštite od zemljotresa u funkciji obezbjeđenja efikasne pripremljenosti na seizmički rizik.

Smjernice 4-2:

- edukacija na različitim nivoima (profesionalnom, kod donosilaca i sprovodioca odluka, jačanje svijesti i aktivnog učešća preduzetnika, jačanje NVO sektora, podizanje svijesti kod građanstva;

Smjernice 4-3:

- osiguranje objekata od zemljotresa, formiranje posebnih fondova, jačanje politike subvencionisanja za ojačanje postojećeg fonda zgrada (slično politici postizanja energetske efikasnosti) i dr.

Opšte preporuke

- Osnovna mjera zaštite koja objektima daje potrebnu otpornost na dejstvo zemljotresa je puna primjena tehničkih propisa za projektovanje i izgradnju u seizmičkim područjima.
- Polazni uslovi – vrijednosti seizmičkog dejstva (agR) na osnovnom tlu (tipa A), kao i dodatni zahtijevani uslovi za projektovanje seizmički otpornih konstrukcija na bilo kojoj lokaciji u Crnoj Gori standardizovani su su u *MEST EN 1998-1:2015/NA:2015 - Eurokod 8: Projektovanje seizmički otpornih konstrukcija - Dio 1: Opšta pravila, seizmička dejstva i pravila za zgrade - Nacionalni aneks.*
- Crna Gora mora da primjenjuje i prati aktuelne promjene evropskog standarda Eurokod 8.

Regionalni razvoj

Namjena i planiranje sadržaja u regionima i razvojnim zonama (razvoj gradova, indusrijskih kompleksa i sistema...) zasniva se na ocjeni seizmičkog hazarda tj. seizmičkoj **makrorejonizaciji**, poštujući položaj prepoznatih seizmogenih zona, položaj aktivnih tektonskih rasjeda i opšti uvid u podobnost terena za planiranu namjenu zavisno od glavih geoloških i inženjersko geoloških karakteristika tla. Karte koje se koriste su: Karta Seizmičkog hazarda Crne Gore sadržana u Nacionalnom ankesu Eurokoda 8, MEST-EN 1998-1. Makroseizmičko zoniranje (očekivani intenzitet), seizmotektonske karte (rasjeda ili sistema rasjeda), inženjersko-geološke karte i dr. Postojeći nivo seizmičkog rizika treba da usmjeri na primjenu mjera kontrole ili razmještaja postojećih sadržaja.

Prostorni razvoj temelji se na principima:

- Da se naselja formiraju u zonama manje seizmičnosti - dalje od aktivnih seizmičkih rasjeda i u povoljnim geološkim sredinama.

- Da se industrijskih postrojenja formiraju u zonama manje seizmičnosti - dalje od aktivnih seizmičkih rasjeda i u povoljnim geološkim sredinama.
- Da se u vođenju regionalnih vitalnih sistema (putevi, autoputevi, gasovodi, vodovod, energetika i dr.) - izbjegnu zone visoke seizmičnosti, nestabilni tereni, ili prelazak preko aktivnih rasjednih zona.
- Da se planiraju mjesta važnih inženjerskih objekata (luka, aerodroma, mostova, vijadukta, brana, rezervaora, trafostanica i dr.) - po istim principima kao u izboru terena za formiranje naselja. Posebno voditi računa o izbjegavanju zona pružanja aktivnih rasjeda i zona nestabilnih terena.
- Da se izbjegne kolaps većih regionalnih centara sa koncentracijom različitih aktivnosti (ekonomskih, javnih, kulturnih, zdravstvenih, obrazovnih i dr.) – planira promišljena disperzija aktivnosti tako da ove aktivnosti održe funkciju i nakon zemljotresa. Cilj je postizanje otpornosti u katastrofama svih vrsta.
- Da se teži kontroli korišćenja prirodnih resursa koji mogu doprinijeti indukovanju seizmičnosti (energetika).
- Da se teži pažljivom odabiru i kontroli kapaciteta i lokacija novih turističkih sadržaja.
- Da se teži sigurnosti izabranih - i arhitektonskih i konstruktivnih rješenja.
- Da se teži multisektorskom razvoju države i policentričnom razvijanju sa naglaskom na veće korišćenje prostora seizmički manje opasne zone Sjevernog regiona.

Prostorno i urbanističko planiranje

Zasniva se na elaboratima mikroseizmičkog zoniranja i pratećim kartama mikroseizmičkog zoniranja i podobnosti terena za urbanizaciju. U skladu sa najboljom praksom vremena kad su nastale, kartirane seizmičke zone i podzone ili zone podobnosti terena za urbanizaciju identifikuju elemente važne za očekivanje efekte zemljotresa na nekoj lokaciji: maksimalno očekivani intenzitet i ubrzanje tla tokom zemljotresa, pripadajuće važne osobine zone; geološke, inženjersko-geološke, hidrološke i drugo. Od značaja su svi sadržaji elaborata npr. dinamički faktor amplifikacije tla (povećanje osnovnih seizmičkih uticaja u zoni usled interakcije tla), maksimalno ubrzanje tla na površini terena, rastojanje i položaj prema seizmički aktivnim rasjedima predominantni period oscilovanja tla za svaku zonu, date preporuke za projektovanje i drugo.

Pravila koja se primjenjuju su:

- Da se u planiranju favorizuju zone manjeg intenziteta zemljotresa i zone geološki stabilnih terena (povoljnih za urbanizaciju). Ovo su zone gdje se planiraju najvažnije urbane aktivnosti i razvoj (centar, stanovanje, bolnice, univerzitetski centri i dr.).
- Da se u manje povoljnim seizmičkim zonama alociraju laka industrija, servisi, skladišta i dr.
- Da se postrožavaju svi uslovi planiranja za naselja već formirana na aktivnom tektonskom rasjedu ili seizmogenoj zoni. Da se važni objekti moraju relocirati dalje od rasjeda. Preporučuju se veći otvoreni prostori nego što je to standardno u urbanizmu.
- Da se preduzimaju mjere kontrole razvoja gusto naseljenih područja – sa posebnim naglaskom na Primorski i Središnji region.
- Da su tereni u identifikovanim seizmički nestabilnim zonama zabranjeni za gradnju, te da ih treba planirati kao zelene površine i otvorene prostore. U ovakve spadaju nestabilni tereni, potencijalna ili aktivna klizišta, tereni sa visokim potencijalom pojave likvifakcije, plavljeni tereni.
- Da se tereni uslovno stabilnih zona (npr. tereni sa visokim nivoom podzemnih voda) moraju poboljšati provođenjem inženjerskim mjera (hidrotehničkih i dr.), a tek onda uključiti u koncept urbanog planiranja.
- Da se putna infrastruktura urbanih područja planira tako da se izbjegava postojanje jedinstvenog saobraćajnog čvora. Umjesto toga saobraćaj treba da se odvija sistemom puteva koji ne prolaze kroz urbani centar, dok je istovremeno sa njime efikasno povezan.
- Da su unutar urbanog područja jasno formirani koridori prema hitnim službama, ali i slobodni prilazi stambenim blokovima.
- Da se kolektori i sl. instalacije grade sa duplim cijevima.
- Da se preferira gravitacioni vodovodni sistem (cjelovito ili djelovi) koji su funkcionalni i u prekidima napajanja strujom.
- Da se preferiraju separatni sistemi odvodnjavanja površinskih i kanalizacionih voda.
- Da se u principu izbjegavaju gasovodi - a ako su neophodni da se obezbijedi automatsko isključivanje u slučaju zemljotresa i uređaji koji obezbjeđuju bezbjednu zamjenu djelova sistema.
- Da se preferiraju konstrukcije sa pravilnom distribucijom masa i krutosti - u osnovi i po visini. Da su najbolji pravilni oblici osnova konstrukcija - simetrični u oba pravca.
- Da se konstrukcije kompleksnih oblika osnove i sa različitim brojem spratova odvoje seizmičkim razdjelnicama u manje djelove pravilnih oblika. Isto važi i za dugačke linijske konstrukcije.

- Da se u odabiru broja spratova blokova konsultuje makroseizmičko zoniranje – izbjegavanjem podudaranja dominantnih perioda oscilovanja tla i konstrukcije. Na primjer - u terenima sa vrlo malim predominantnim periodom oscilovanja od 0.15 - 0.25 sec izbjegavati gradnju niskih objekata (1-3 sprata), u terenima sa malim periodima mogu se graditi i niže i visoke zgrade.
- Da se obezbijedi dovoljno prostora između objekata da tokom zemljotresa ne dođe do njihovog sudaranja.
- Da se obezbijedi slobodan prostor veći od 1.5 visine objekta radi zaštite od urušavanja tokom zemljotresa.
- Da se nepogodni tereni i zemljište slabijeg kvaliteta planiraju za smještaj privremenih naselja i prostore za deponije građevinskog otpada tokom zemljotresa.

KLIMATSKE PROMJENE

Klimatske promjene su prepoznate kao jedna od prioritetnih globalnih prijetnji koju sve države nastoje da umanje nacionalnim politikama za smanjenje rizika od klimatskih promjena.

Crna Gora, iako nije značajan emiter gasova sa efektom staklene bašte (GHG) u poređenju sa evropskim državama, je pridružena zemljama koje su posvećene aspektu klimatskih promjena. Postala je članica ugovornica koja je ratifikovala Pariski sporazum iz 2017. g. i obavezala se da doprinese globalnom smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte. (GHG). U tom cilju se dostavlja i Nacionalni Izvještaj kojim se ukazuje na klimatski profil Crne Gore sa isticanjem sektora i regija koje su najpodložnije uticaju klimatskih promjena, uz analizu mjera adaptacije i načina jačanja kapaciteta na nacionalnom nivou.

Crna Gora ima uspostavljene institucionalne strukture u oblasti klimatskih promjena, sa podjelom nadležnosti između institucija uključenih u kreiranje i sprovođenje politike i angažovana je na državnom i međunarodnom nivou u borbi protiv klimatskih promjena. Poštuje međunarodne multilateralne sporazume i proces pridruživanja EU[28].

Strateški i pravni okvir se u određenoj mjeri bavi pitanjima klimatskih promjena, ali ova oblast zahtjeva integrisanje u sektorske politike, strategije i planove (Sektorske politike koje razmatraju ovaj aspekt su energetska politika, nacionalna šumarska politika, Regionalna strategija razvoja i dr.). U toku je izrada *Plana prilagođavanja na klimatske promjene u Crnoj Gori*, kojim će se identifikovati konkretne mjere koje se odnose na ključne klimatske ranjivosti u sektorima poljoprivrede, vode, turizma i zdravstva, koji će obuhvatati niz aktivnosti usmjerenih na jačanje otpornosti i povećanje kapaciteta Crne Gore za suočavanje sa negativnim posljedicama klimatskih promjena. Integracija klimatske politike treba u narednom periodu da se u punoj mjeri uključi u relevantne sektorske politike na nacionalnom nivou.

Smjernice za ublažavanje uticaja na klimatske promjene

Prilagođavanje klimatskim promjenama - Povećani rizici uticaja klimatskih promjena i odgovor na njihove posledice prilagođavanjem u svim sektorskim politikama, ili smanjenje uticaja, sastavni su dio opredjeljenja za održivi razvoj. Udruženo djelovanje zahtjeva saradnju između institucija u cilju jačanja otpornosti na ove promjene. Doprinos Crne Gore naporima međunarodne zajednice u borbi protiv klimatskih promjena, iskazan je kroz utvrđeni zadatak za smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte na najmanje 50% u periodu do 2030. g., u odnosu na baznu godinu (1990). Ovaj cilj je moguće ostvariti kroz mjere koje se definišu u nacionalnim strateškim planovima.

Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena usvojen je 2019. g., a 2020. g je izdata Uredba o aktivnostima koje emituju gasove sa efektom staklene bašte, što je bio jedan od preduslova za pregovore u poglavlju 27 – životna sredina i klimatske promjene u procesu pristupanja EU. Prilagođavanje na klimatske promjene i pozitivne mjere, sa aspekta PPCG-2040 su razmatrane pri planskim predlozima i projekcijama u svim oblastima razvoja, posebno u energetici, saobraćaju, poljoprivredi, izgradnji objekata i infrastrukture.

Nacionana strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030.g. koja je usklađena sa zakonodavnim okvirima EU u oblasti klimatskih promjena, propisuje obavezu Vlade Crne Gore da se smanjenjem uticaja i prilagođavanjem na klimatske promjene djeluje na integrisan i multisektorski način, uz poštovanje međunarodnih obaveza preuzetih ka UNFCCC. (Okvirna konvencija UN o klimatskim promjenama. (2006 – 2007.g.). Opšti ciljevi u planskom periodu su:

- sagledavanje rizika od klimatskih promjena u procesu planiranja i izgradnje objekata;
- priprema Nacionalnog plana adaptacije na klimatske promjene;
- jačanje institucionalnog okvira formiranje baze podataka;

[28] Članica Okvirne konvencije UN o klimatskim promjenama (UNFCCC), potvrdila je KJOTO protokol članica je Bečke konvencije o zaštiti ozonskog omotača, i dr.

- identifikovanje prioritetnhi sektora u procesu prilagođavanja na klimatske promjene;
- procjena ranjivosti i rizika i definisanje mjera za njihovo ublažavanje;
- srednjoročno i dugoročni planiranje adaptacije na klimatske promjene.

U cilju prilagođavanja klimatskim promjenama i smanjenju emisija gasova (GHG), potrebno je u svim sektorima razvoja preduzeti odgovarajuće mjere, što je u sektorskim projekcijama PPCG-2040 i planirano. Ovdje se ističu:

- Sektor planiranja i urbanizma – Sa aspekta prostornog i urbanističkog planiranja i izgradnje objekata u urbanim sredinama potrebno je adaptabilno planiranje i organizacija sadržaja koja se prilagođava prirodnoj sredini i uzima u obzir ekstremne klimatske karakteristike. Spriječiti nekontrolisano širenje gradova, voditi računa o potrebi izbjegavanja urbanih ostrva toplote, adekvatnoj zaštiti od poplava, klizišta, erozija i ekstremnih vremenskih pojava. (suše, grad, olujni vjetar, velike količine padavina i sl).
- Primjena prostornih standarda i uslova građenja takvih struktura u prostoru, koje oblikom, rasporedom, dimenzijama obezbjeđuju prilagođavanje fenomenu klimatskih promjena.
- Posebni uslovi građenja se moraju propisati u područjima pojačanog/izraženog rizika, kroz odabir područja i zona za građenje, do propisivanja udaljenosti objekata, planiranja zelenih prodora, površina i sl.
- Intenzivniji razvoj u pojedinčnim područjima i zonama na detaljnom planskom nivou, je potrebno usmjeravati u manje osjetljiva područja,
- U sektoru energetike je potrebno povećanje energetske efikasnosti, povećanje udjela obnovljivih izvora energije, modernizacija sektora proizvodnje i distribucije energije, smanjenje potrošnje energije u domaćinstvima i izgradnja energetski efikasnih zgrada, energetske oznake i eko dizajn i dr.
- U sektoru poljoprivredaje je potrebna primjena zaštitnih mjera u poljoprivredi, navodnjavanje, odvodnjavanje, podrška organskoj proizvodnji, korišćenje organskog stajskog đubriva i dr.
- U sektoru industrije - Kontrola emisije gasova (GHG) u industrijskim procesima, unapređenje tehnologija i procesa.
- U sektouru saobraćaja je potrebno organizovati intenzivniji javni saobraćaj, promovisanje električnih vozila i javnog prevoza i smanjenje zastupljenosti starih vozila koji su veliki zagađivači.
- U sektoru korišćenja zemljišta, prenamjene zemljišta i šumarstva – ograničavanje količina za sječu u državnim i privatnim šumama, smanjenje opožarenih površina na godišnjem nivou.
- U sektoru upravljanja otpadom – smanjenje udjela otpada u komunalnom otpadu i preusmjeravanje na reciklažu – kompostiranje.
- Očekuje se da se primjenom mjera u svim sektorima, emisije GHG u 2030.g. smanje sa 3,321 Gg CO_2e koliko iznose po scenariju bez mjera, na 2,301 Gg CO_2e.
- Rezultati klimatskih projekcija ukazuju da će se godišnja temperatura povećati od 1,5 do 2 stepena do 2040. g. (do 2070. g. za 3, a do 2100. g. za 5,5 stepeni). Očekuje se smanjenje kišnih padavina, naročito ljeti, porast količine padavina zimi, smanjenje sniježnih padavina i smanjenje količina snijega.
- Crna Gora je ranjiva na suše, šumske požare, olujne vremenske nepogode i toplotne talase, što može postati izraženije i učestalije, u slučaju nepreduzimanja preventivnih mjera.
- Svi sektori privrede su pogođeni ovim pojavama, pa se preduzimanje strateških preventirnih mjera za ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promjenama smatra dijelom i obavezom strategije ukupnog razvoja.

7. MREŽA I OBJEKTI DRUŠTVENE INFRASTRUKTURE – SUPRASTRUKTURE

7.1. RAZVOJ DRUŠTVENIH DJELATNOSTI

Ciljevi razvoja i mjere za ostvarenje ciljeva:

Shodno potrebi da Prostorni plan omogući ostvarivanje opšteg društvenog i ekonomskog razvoja, po policentričnom modelu koji će obezbijediti odgovarajuće sadržaje društvenih djelatnosti u svim regionima i opštinama, formulisani su ciljevi iz domena društvenih djelatnosti, koji su prikazani u nastavku. Isti su komplementarni sa potrebom stimulisanja regionalnog razvoja i obezbjeđivanja dostupnosti društvenih sadržaja svim grupama stanovništva. Djelatnosti obrazovanja, nauke, kulture, sporta, zdravstva i socijalne zaštite, veoma su važne u savremenim uslovima privređivanja, i nerijetko ključni indikator razvoja jednog društva. Društvo zasnovano na znanju sa razvijenim društvenim djelatnostima omogućava ostvarivanje pozitivnih socio-ekonomskih performansi u dužem vremenskom periodu i tijesno je povezano sa nivoom globalne konkurentnosti nacionalne ekonomije.

Ciljevi razvoja po oblastima društvenih djelatnosti

Obrazovanje

- ***Sve opštine u Crnoj Gori i centri iz mreže naselja, treba da imaju uspostavljenu funkciju predškolskog obrazovanja.*** Ostvarivanje cilja pored apsolutnih indikatora, treba pratiti i kroz analizu relativnih pokazatelja, koji dalju bolju sliku o kvalitetu samog procesa predškolskog obrazovanja. U njih spadaju: broj djece na jednu predškolsku ustanovu, jednog vaspitnog ili zdravstvenog radnika, broj predškolskih ustanova na deset hiljada stanovnika ili na deset hiljada zaposlenih, stepen obrazovanja osoblja zaposlenog u predškolskim ustanovama i uslovi rada u predškolskim ustanovama.
- ***Sve opštine u Crnoj Gori, kao i područja iz mreže naselja u kojima demografska struktura to podrazumijeva, treba da imaju uspostavljenu funkciju osnovnog obrazovanja.*** Uspješnost ostvarivanja cilja treba pratiti kroz analizu broja škola, broja odjeljenja i broja učenika (po jednom odjeljenju i ukupno) koji pohađa ustanove osnovnog obrazovanja. Takođe, potrebno je pratiti navedene indikatore i po opštinama, kroz stavljanje u kontekst dobijenih podataka sa demografskom strukturom, migracijama i trendovima, koji karakterišu određenu regiju ili opštinu. Posebnu pažnju u Glavnom gradu treba posvetiti "novim" naseljima tj. kvartovima koji su izgrađeni u posljednje vrijeme, kako bi i sa aspekta osnovnog obrazovanja, ova naselja ispunjavala sve neophodne standarde.
- ***Centri od regionalnog značaja i centri od opštinskog značaja, moraju imati ustanove srednjeg obrazovanja u skladu sa potrebama stanovništva.*** Posebnu pažnju prilikom praćenja uspješnosti realizacije postavljenog cilja, treba posvetiti uporednoj analizi broja srednjih škola na nivou države i po regionima, kao i analizi zasnovanoj na relativnim pokazateljima u odnosu na demografsku strukturu. Potrebno je analizirati broj učenika po regijama, broj domova za učenike kao i nivo opterećenosti nastavnika.
- ***Svi centri od regionalnog značaja, gdje za tim postoji opravdana potreba, dovoljan broj potencijalnih studenata i mogućnost da se održavaju standardi kvaliteta u pogledu kadrovskih, tehničkih i infrastrukturnih kapaciteta, treba da imaju ustanove akademskog/visokog obrazovanja.*** Relizacija cilja, pratiće se kroz broj ustanova akademskog/visokog obrazovanja po regionalnim centrima, analizu popunjenosti studijskih programa u odnosu na kapacitet i potrebe regije, ispunjenost standarda kvaliteta u pogledu nacionalnih i međunarodnih akreditacija i ocjena kvaliteta obrazovanja, kao i nivo zadovoljstva studenata uslovima studiranja, dostupnošću resursa i kvalitetom nastave
- ***Svi centri od regionalnog značaja treba da imaju dovoljan broj studentskih i učeničkih domova, koji zadovoljavaju potrebe lokalnih obrazovnih institucija i omogućavaju pristup kvalitetnom smještaju za učenike i studente iz udaljenih područja.*** Relizacija cilja, može se pratiti kroz broj domova u svakom regionalnom centru u odnosu na broj učenika i studenata, zadovoljstvo stanara u vezi sa uslovima smještaja i dostupnošću dodatnih sadržaja, procenat popunjenosti kapaciteta domova i dostupnost prostorija za učenje, sport, rekreaciju i psihološku podršku u svim domovima.

Naučna djelatnost

- ***Ustanove za razvoj naučnih aktivnosti, treba da budu smještene u centrima od regionalnog značaja.*** Uspješna realizacija cilja, podrazumijeva formiranje naučnih centara u svim crnogorskim regijama i saradnju između postojećih institucija iz domena naučno-istraživačke djelatnosti, a u skladu sa strategijama razvoja nauke kao i prioritetnim razvojnim oblastima Vlade Crne Gore.

Djelatnost kulture

- ***Očuvanje kulturne raznolikosti i kulturnog nasljeđa, kao i razvoj kulturne djelatnosti u svim djelovima Crne Gore, kroz izgradnju kulturnih ustanova i organizaciju mobilnih vidova kulturne aktivnosti u skladu sa potrebama demografske strukture.*** Relizaciju cilja pratiti posredstvom apsolutnih i relativnih indikatora o broju objekata kulture u Crnoj Gori u odnosu na broj stanovnika određene regije, broju mobilnih kulturnih manifestacija kao i mogućnosti koji stoje na raspolaganju za očuvanje kulturnog nasljeđa, kroz strategije razvoja kulturne djelatnosti.

Zdravstvena djelatnost

- ***Sve opštine u Crnoj Gori moraju imati adekvatan sistem primarne zdravstvene zaštite, dok centri od regionalnog značaja moraju biti lokacija za opšte bolnice.*** Uspješnost cilja će se mjeriti analizom adekvatnosti sistema primarne zdravstvene zaštite u svim crnogorskim opštinama, kao i brojem domova zdravlja i opštih bolnica u centrima od regionalnog značaja, uz analizu kvantitativnih indikatora koji se tiču opterećenja ljekara i demografske strukture određene opštine ili regije, kao i samog kvaliteta zdravstvenih usluga analizom zadovoljstva pacijenata.
- ***U okviru međuopštinske saradnje, više opština se može udružiti i formirati kliničko – bolnički centar. (Primorski region, opštine Budva, Tivat i Kotor; Bar i Ulcinj).***

Socijalna i dječja zaštita

- ***U okviru svih mreža naselja gdje demografska struktura to zahtijeva, moraju se izgraditi objekti za zbrinjavanje djece sa smetnjama u razvoju, djece sa poremećajima u ponašanju i djece bez roditeljskog staranja.*** Uspješnost realizacije cilja, biće mjerena kroz analizu adekvatnosti objekata zaštite djece i omladine, u obimu i namjeni, shodno demografskoj strukturi određene opštine ili regije.
- ***Domovi za stare treba da postoje u svim opštinama koje predstavljaju regionalne centre, uz paralelni razvoj usluga u zajednici za starije osobe, kojim se smanjuje potreba za institucionalizacijom.*** Uspješnost cilja, pored apsolutnih pokazatelja o broju ustanova za zbrinjavanje starijih lica i njihovom kapacitetu mjereno brojem korisnika, potrebno je pratiti i putem relativnih pokazatelja koji govore o stepenu opterećenja zdravstvenih i stručnih radnika i nivou kvaliteta pružene usluge iz ugla korisnika.
- ***Snažniji razvoj institucija i usluga sistema socijalne zaštite koji će ići u korak sa potrebama penzionera.*** Potrebno je proširiti obim dostupnih aktivnosti za penzionere, koji omogućavaju aktivno starenje, kroz programe rekreacije, društvene aktivnosti i odgovarajući pristup zdravstvenim uslugama.

Fizička kultura i sport

- ***Svaka opština u okviru mreže naselja treba da raspolaže odgovarajućom sportskom infrastrukturom za sportsko rekreativne aktivnosti.*** Uspješnost realizacije cilja, mjeriti kroz analizu adekvatnosti i opremljenosti objekata za sportsko-rekreativne aktivnosti, u skladu sa demografskim potrebama i karakteristikama posmatranog geografskog područja i države u globalu. To se može analizirati na bazi broja korisnika sportske infrastrukture, broja programa i aktivnosti koji se održavaju, učestalosti korišćenja, kao i kroz zadovoljstvo korisnika. Potrebno je unaprijediti sportsku infrastrukturu izgradnjom sportskih objekata iz domena nedostajućih sportskih sadržaja i omogućiti izgradnju većih sportskih centara u opštinama sjevernog regiona.

Međusektorska saradnja i digitalizacija u društvenim djelatnostima

- ***Unapređenje efikasnosti i dostupnosti javnih usluga iz domena društvenih djelatnosti kroz digitalizaciju i međusektorsku saradnju u sektorima obrazovanja, nauke, sporta, zdravstva, kulture i socijalne zaštite.*** Kroz strategiju digitalizacije i jačanje saradnje između navedenih sektora, moguće je optimizovati resurse i racionalizovati usluge, posebno u udaljenim i manje razvijenim područjima. Ovo može rezultirati povećanom dostupnošću usluga kroz digitalne kanale i mobilne jedinice, efikasnijom upotrebom resursa, smanjenjem troškova za fizičku infrastrukturu, ali i usklađivanjem sa trendovima u domenu održivog razvoja i zaštite životne sredine. Uspješnost realizacije cilja može se mjeriti kvantitetom i kvalitetom digitalnih javnih usluga iz domena društvenih djelatnosti. Riječ je o indikatorima poput broja dostupnih online platformi za obrazovanje, zdravstvo i socijalne usluge; pristupa digitalnim kulturnim sadržajima; broja korisnika digitalnih usluga u sportu i rekreaciji; te nivoa zadovoljstva građana dostupnošću i kvalitetom digitalizovanih javnih usluga.

7.2. MREŽA NASELJA, URBANI I RURALNI RAZVOJ

Mreža naselja – podizanje funkcija za policentrični razvoj

Glavni prioritet razvoja je unapređenje urbanog sistema gradova i naselja u cilju formiranja policentrične mreže kojom će se podstaći održivi, uravnoteženi prostorni razvoj i ublažiti prostorne nejednakosti između regiona.

Prioriteti razvoja su:

- Unapređenje saobraćajne dostupnosti;
- Kompaktno planiranje, sprečavanje nekontrolisanog širenja gradova, integracija novih zona u urbano tkivo;
- Usvajanje pristupa izgradnje i formiranja pametnih gradova;
- Saradnja i međusobna podrška između gradova;
- Jačanje uloge malih gradova;
- Veća interakcija grad – selo;
- Povezana infrastruktura, javne funkcije i usluge;
- Podsticanje preduzetništva;
- Jačanje urbane poljoprivrede.

Mrežu naselja predstavljaće formirani rang centara u Crnoj Gori.

Centar državnog značaja - Podgorica, Glavni grad je najrazvijeniji tip urbanog naselja u Crnoj Gori i obezbjeđuje funkcije najvišeg ranga, državne i međunarodne funkcije.

Državni centar posebnog značaja – Cetinje, Prijestonica Crne Gore, od posebnog značaja zbog administrativnih, istorijskih i kulturnih vrijednosti.

Centri regionalnog značaja – Funkcije regionalnog značaja dijele Bar i Ulcinj, Bijelo Polje i Berane, Herceg Novi, Kotor i Tivat, zatim Nikšić, Pljevlja i Budva. Opslužuju gravitaciona područja preko 40.000 stanovnika. Unapređenje funkcija regionalnih centara susjednih opština, treba da rezultira intenzivnijom međusobnom saradnjom, kako u dijelu razvojnih projekata, tako i u dijelu rješavanja zajedničkih problema i razvojnih ograničenja. Predlaže se intenzivna saradnja opština u Boki Kotorskoj i intenzivnija međuopštinska saradnja u sva tri regiona.

Centri opštinskog značaja – su urbana naselja koja obuhvataju područje grada i imaju uslužne funkcije za područje opštine. Različitim urbanim funkcijama opslužuju najčešće i šire regionalno područje u oblasti obrazovanja, zdravstva, usluga i snabdijevanja. U planskom periodu je potrebno da svi opštinski centri obezbjede funkcionalni i zadovoljavajući sistem u oblasti zdravstva, obrazovanja, usluga i snabdijevanja. Gravitaciono područje obuhvata više naselja nižeg ranga. Većina opštinskih centara ima više od 5000 stanovnika, a gravitaciono područje i do 20.000 stanovnika. Osim opštinskih centara koji imaju državni i regionalni značaj, opštinski centri su i Andrijevica, Danilovgrad, Kolašin, Mojkovac, Plav, Gusinje, Petnjica, Rožaje, Tuzi, Golubovci, Šavnik, Plužine, Žabljak.

U planskom periodu je potrebno razvijati administrativne, privredne i društvene funkcije Glavnog grada, Prijestonice kao naselja posebnih obilježja i opštinskih centara.

Značajni lokalni centri su urbana, ruralna ili turistička naselja sa određenim primarnim uslužnim i društvenim funkcijama (obrazovnim, zdravstvenim, socijalnim, sportskim, kulturnim). Po opštinama to su naselja:

Bijela, Igalo, Zelenika – Opština Herceg Novi; Donja Lastva, Donji Radovići, Mrčevac – Opština Tivat; Radanovići, Risan – Opština Kotor; Petrovac – Opština Budva; Sutomore, Virpazar – Opština Bar; Donji Štoj, Vladimir – Opština Ulcinj, Lijeva Rijeka, Ubli – Teritorija Glavnog grada Podgorice; Rijeka Crnojevića – Opština Cetinje; Spuž – Opština Danilovgrad; Grahovo, Miolje Polje, Velimlje– Opština Nikšić; Boan – Opština Šavnik; Donja Brezna – Opština Plužine; Njegovuđa – Opština Žabljak; Gradac, Kosanica, Vrulja, Šula – Opština Pljevlja; Bistrica, Zaton, Kanje - opština - Bijelo Polje; Dulipolje, Kralje – Opština Andrijevica; Lubnice, Orah, Goražde - Opština Berane; Gornja Vrbica, Trpezi, Bor – Opština Petnjica. Bać, Biševo, Kalače – Rožaje; Vusanje - Opština Gusinje;

Lokalni centri su najmanja naselja sa osnovnim funkcijama za snabdijevanje stanovništva, uglavnom u ruralnim područjima ili zaleđu opština u *Primorskom regionu*. Po opštinama to su naselja: Kameno, Kruševice, Radovanići, Sutorina - Opština Herceg Novi; Đuraševići - Meštrovići, Bogišići, Gorići - Kostići, Krašići, Milovići - Opština Tivat; Bigovo, Donji Morinj, Lastva Grbaljska, Perast, Prčanj - Opština Kotor; Bečići, Blizikuće, Brda, Katun Reževića, Lapčići, Pržno - Opština Budva; Donji Murići, Ostros, Pečurice - Opština Bar; Kruče, Vladimirske Krute, Zoganj - Opština Ulcinj; Baloci, Barutana, Bioče, Donji Kokoti, Fundina, Stijena, Veruša - Teritorija Glavnog grada Podgorice; Dinoša - Opština Tuzi; Vranjina - Opština Zeta; Ćurilac, Donje selo, Donji Zagarač, Gorica, Gostilje Martinićko, Livade, Mosori, Novo selo, Orja Luka, Slap - Opština Danilovgrad;

Bogetići,Vilusi, Vir - Vidrovan, Vraćenovići, Crni Kuk, Crkvice, Krstac - Opština Nikšić; Čevo, Njeguši, Trešnjevo - Opština Cetinje; Gornja Bukovica, Pošćenje - Opština Šavnik; Crkvičko Polje, Stabna, Trsa - Opština Plužine; Borje, Krš, Virak - Opština Žabljak; Bobovo, Boljanići, Kovačevići, Odžak - Opština Pljevlja; Dragovića polje, Manastir Morača, Mateševo - Opština Kolašin; Bistrica, Lepenac, Prošćenje - Opština Mojkovac; Lozna, Pavino polje, Tomaševo - Opština Bijelo Polje; Bubanje, Budimlja, Buča, Donja Ržanica, Zaostro - Opština Berane; Savin Bor, Tucanje, Godočelje, Donja Vrbica, Vrševo, Radmanci – Opština Petnjica; Đulići - Opština Andrijevica; Murino - Opština Plav; Martinovići, Kruševo – opština Gusinje.

Ukoliko se neki lokalni centri u narednom periodu budu saobraćajno i po broju stanovnika razvijali, mogu postati značajni lokalni centri (Krstac u opštini Nikšić). U centrima koji su definisani kao značajni lokalni, treba obezbjediti i podizati na viši nivo osnovne funkcije kojima mogu opslužiti i naselja u svom gravitacionom području. U manjim lokalnim centrima, potrebno je obezbjediti primarne funkcije zdravstvene zaštite, obrazovanja i osnovnih usluga.

Predlaže se da naselje Žabljak postane ekološki centar posebnog značaja – ekološka prijestonica Crne Gore (inicijativa opštine Žabljak u toku izrade PPCG-2040).

Distribucija funkcija u mreži naselja Rang centara u mreži naselja određuje i nivo funkcija kojima opslužuje stanovništvo. Planirani rang centara u mreži naselja ne sprječava distribuciju određenih sadržaja i - funkcija u centre nižeg ranga iste prostorne jedinice (gravitaciono područje), pogotovo kada postoje prostorne prednosti i izgrađeni sadržaji u kojima može biti formirana ili preseljena određena djelatnost - funkcija. Ovo se posebno odnosi na prostorne cjeline sa dobro saobraćajno povezanim centrima, koji mogu podržavati u funkcijama i razvoju, kao što su Zetska ravnica sa Podgoricom i Cetinjem, naselja Boke Kotorske, naselja u podnožju Bjelasice i dr. Hijerarhijska struktura mreže naselja ne podrazumijeva nužno i obavezno koncentraciju svih sadržaja u centru višeg ranga, već se mogu rasporediti na način da se postigne racionalna distribucija funkcija u prostoru, rasterete određena naselja od koncentracije sadržaja i stanovništva i podstakne ravnomjerniji razvoj u mreži naselja, čime se približavamo modelu policentričnog sistema i održivosti prostorne organizacije. Susjedne opštine mogu dijeliti funkciju zdravstvenog ili obrazovnog centra visokog ranga, ili druge funkcije za koje postoje prostorne mogućnosti i zajednički interes lokalnih samouprava.

Nacionalni ciljevi urbanog razvoja i usklađenost sa evropskim ciljevima

U Crnoj Gori je potrebno sprovesti mjere i preporuke planiranja prostora iz međunarodnih dokumentata relevantnih za urbani razvoj.To su prije svega:

- **Međunarodne smjernice za urbanističko i teritorijalno planiranje (** International Guidelines on Urban and Territorial Planning, IGUTP), donijete 2015. g. od strane UN Habitata, u Nairobiju, Kenija. Smjernice predstavljaju ključne principe urbanističkog i prostornog planiranja i preporuke koje mogu pomoći svim državama i gradovima da efikasno promovišu integralni pristup planiranju i izgradnji održivih gradova i gradskih naselja, kroz, pored ostalog, podršku lokalnim organima uprave, podizanje svijesti javnosti i veće učešće gradskog stanovništva, uključujući siromašne, u donošenju odluka. Definisani su principi urbanog i teritorijalnog planiranja koji se odnose na sljedeće oblasti:
  A. Politika urbanog razvoja i upravljanje
  B. Urbanističko i prostorno planiranje za održivi razvoj:
     - Urbanističko i prostorno planiranje i socijalni razvoj
     - Urbanističko i prostorno planiranje i održiv ekonomski rast
     - Urbanističko i prostorno planiranje i životna sredina
  C. Komponente urbanističkog i prostornog planiranja
  D. Sprovođenje ili praćenje urbanističkog i prostornog planiranja.
- **Nova urbana agenda (NUA)** dokument usvojen 2016. g. u Ekvadoru na konferenciji Ujedinjenih nacija Habitat III o urbanom razvoju i stanovanju. Cilj konferencije Habitat III bio je ostarivanje Globalnog cilja definisanog u Agendi UN pod brojem 11: učiniti da u razvoj grada budu uključene sve kategorije stanovništva, da gradovi budu bezbjedni, otporni na prirodne nepogode, tehnološke udese i klimatske promjene i održivi za buduće generacije. Ovo je dokument o urbanom razvoju i stanovanju, koji sadrži viziju i principe razvoja, opredeljenja razvoja gradova sa aspekta životne sredine, društva i ekonomije u skladu sa održivim razvojem, sa posebnim akcentom na prostorno i urbanističko planiranje.

Najvažniji segmenti koje treba usaglasiti sa Evropskim ciljevima odnose se na:

- **Integralni pristup planiranja** – interdisciplinarni pristup kojim se sagladavaju ekonomski, socijalni, kulturni i ekološki aspekti društva;
- **Izgradnja održivih gradova i gradskih naselja –** učiniti gradove inkluzivnima, bezbjednima, otpornima i održivima;

- **Racionalno korišćenje zemljišta** koje podrazumijeva:očuvanje: prostora sa kvalitetnim predionim i pejzažnim karakteristikama; prirodnih habitata i zaštićenih područja prirode; poljoprivrednog i hortikulturnog zemljišta; zabranu izgradnje na prostorima nepodobnim sa stanovišta stabilnosti i seizmičkih karakteristika tla;
- **Održivo upravljanje prirodnim resursima –** usklađivanje obima razvoja i rasta sa ekološkim zahtjevima;
- **Upravljanje vodnim resursima** - održavanje i unapređenje vodnog režima, obezbeđivanje potrebnih količina voda zahtevanog kvaliteta za različite namjene, zaštita voda od zagađivanja i zaštita od štetnog dejstva voda;
- **Favorizovanje obnovljive energije i energetska efikasnost**;
- **Borba protiv klimatskih promjena – smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte**.

Politika planiranja prostora i koncept urbanog razvoja

Dugoročna politika urbanog razvoja će se zasnivati na podsticanju i jačanju policentričnog sistema centara, različitog hijerarhijskog ranga, u okviru kojeg su definisani državni centar, centri lokalnih samouprava, značajni lokalni centri i manja ruralna naselja kao lokalni centri. Ravnomjerno razvijena policentrična mreža naselja čini osnov za održivi model daljeg urbanog razvoja države**.** Dalji urbani razvoj i izgradnja će se odvijati uz:

- uvažavanje regionalnih različitosti i lokalnih spacifičnosti,
- uvažavanje specifičnost i identiteta izgrađenih struktura, posebno starih gradova i naselja;

Policentrična mreža urbanizovanih centara različitih hijerarhijskih rangova i funkcija će funkcionisati kao harmoničan i povezan sistem urbanih i ruralnih naselja, koji se u razvoju komplementarno podržavaju. Urbane aktivnosti sagledavaju se na ekonomskom, demografskom i prostornom nivou. Obim urbanizacije mjeriće se pozitivnom spregom ove tri komponente.

Gradovi i gradska naselja

Strateški ciljevi i prioriteti urbanog razvoja su:

- Formiranje urbanog okvira za održivi, inkluzivni ekonomski razvoj, zapošljavanje koji će dovesti do boljeg životnog standarda u urbanim naseljima;
- Unaprijeđen i ujednačen kvalitet urbanog prostora u svim gradovima i naseljima;
- Ujednačen kvalitet javnih službi, socijalnih usluga;
- Stambena politika;
- Demografski oporavak gradova i naselja;
- Bezbjednost u gradovima;
- Unaprijeđen kvalitet životne sredine i zdravlja stanovnika.

Gradovi i naselja treba da ispunjavaju svoju društvenu i ekonomsku funkciju tako što će svim stanovnicima obezbijediti kvalitetne uslove za stanovanje, boravak i rad i uslove za:

- ekonomski razvoj i rast, zaposlenost, stanovanje, obrazovanje, zdravstvo, socijalno staranje;
- infrastrukturu za razvoj kulture – tradicionalna znanja, umjetnost, sport i rekreacija;
- saobraćajnu tehničku - komunalnu infrastrukturu, javne informacije i komunikacije, javni prevoz;
- javne prostori i sadržaje – pješačke i biciklističke staze, trgove, skverove, parkove;
- zelenu infrastrukturu – parkove, uređene obale rijeka, jezera, zelene koridore;
- afirmaciju lokalne uprave i civilnog sektora;

Prioritetna područja urbanog razvoja u gradovima su:

- Centralne gradske zone, brounfield lokacije, nelegalno izgrađene zone, prigradske zone, djelovi naselja sa problemima kvaliteta životne sredine i djelovi naselja sa kulturnim i graditeljskim nasljeđem.

Opšte smjernice u oblasti urbanizacije, razvoja naselja i funkcija urbanih centara Crne Gore su:

- Proces urbanizacije, razvoj naselja i funkcija sprovoditi u skladu sa prostornim mogućnostima i ograničenjima lokalnih područja, pojedinih zona i lokacija, na način da se prije svega sagledaju postojeća prirodna ograničenja i mogući konflikti u namjeni prostora;
- Definisati u svakoj opštini potrebe za stambenom izgradnjom i zaustaviti neracionalnu „stanogradnju“ u gusto izgrađenim djelovima naselja, u kojima ne postoji realna potreba za izgradnjom objekata stanovanja, kao što su uža gradska jezgra.
- **Planiranje urbanog područja** - U lokalnim planskim dokumentima (nivo lokalne samouprave), dozvoljeno je proširenje urbanog građevinskog područja, ili planiranje novih građevinskih područja u skladu sa definisanim potrebama izgradnje: objekata od javnog interesa i drugih javnih sadržaja,

infrastrukture, društvenih sadržaja, stambenih zona u cilju rješavanja potreba stanovanja, pri čemu je neophodno prije svega obezbjediti mogućnost izgradnje saobraćajne i komunalne infrastrukture.

- Zadovoljiti potrebe za ekonomskim razvojem, uz unapređenje kvaliteta urbanih područja i težiti konceptu „zelenih“ gradova;
- Obezbjediti očuvanje zelenih površina, formiranje javnih prostora, parkova i vrtova, implementirati u planove i projekte koncept zasnovan na prirodi (zelene krovove, i dr.);
- Planirati urbane zone na način da se potrošnja energije svede na najmanju mjeru i predvidjeti energetski efkasne objekte;
- Predvidjeti u detaljnim planovima namjenu zona uz očuvanje koridora svježeg vazduha, obezbjediti osunčanost, posebno stambenih objekata, škola, zdravstvenih ustanova i bolnica, turističkih objekata za odmor i rekreaciju pri izgradnji;
- Pri detaljnom planiranju posebnu pažnju posvetiti aspektu seizmičke sigurnosti i obezbjediti bezbjednost pristupa svim planiranim ili izgrađenim objektima u slučaju zemljotresa, požara, poplava ili bilo kojih drugih prirodnih ili stvorenih nepogoda;
- Napuštene, posebno degradirane prostore kroz obnovu unaprijediti i opredjeliti im odgovarajuću funkciju;
- Obnovu kulturnog nasljeđa u urbanim naseljima vršiti u skladu sa uslovima zaštite ili konzervatorskim uslovima koje propisuje nadležna institucija;
- Prilikom planiranja proširenja građevinski područja predvidjeti očuvanje i zaštitu kulturne baštine uz poštovanje svih smjernica datih „Studijom zaštite kulturne baštine“ urađene za potrebu izrade PPCG - 2040.
- Promovisati i primjenjivati skladno arhitektonsko oblikovanje u skladu sa lokalnim specifičnostima prostora;
- Planirati na detaljnom planskom nivou izgradnju odgovarajućih sportskih zona i terena u skladu sa potrebama stanovništva;
- Stara urbana jezgra, posebno u Primorskom regionu je potrebno strogo zaštititi od narušavanja, sanirati štete i revitalizovati;
- Sprovoditi proces legalizacije objekata u svim opštinama Crne Gore, uz prethodnu detaljnu evidenciju nelegalnih objekata, u skladu sa nadležnim zakonom;
- Nelegalne objekte sekundarnog stanovanja za razliku od neleganih objekata primarnog, posebno socijalnog stanovanja, u Zakonu o legalizaciji objekata i u planskoj dokumentaciji detaljnijeg nivoa treba tretirati strožije. Kontrolisati, sprječavati i najstrožije zabraniti dalju nelegalnu gradnju.
- Kontrolisati izgradnju sekundarnog stanovanja u Primorskom regionu, u obalnom pojasu 1000m od obale, van urbanih i ruralnih naselja koja su predviđena za stanovanje, da bi se u tom pojasu omogućila adekvatna turistička izgradnja.

Posebne smjernice za urbani razvoj - *Prepoznavanje i odgovor na urbane obrasce*

Urbani obrazac predstavlja sintezu izgrađenih struktura i javnih prostora sa komunalnim uslugama i sadržajima koji se pružaju stanovnicima i posjetiocima. Crnogorske gradove karakterišu različiti urbani obrazci, koji se prilagođavaju savremenim tokovima života, i kao takvi predstavljaju izazov za dalji urbani razvoj. Dalji urbani razvoj će se realizovati na osnovu prostornih i urbanističkih planova i projekata. Pri izradi prostorno- planske dokumentacije potrebno je obezbijediti viši nivo kvaliteta urbanizma koji će obezbijediti viši, ekonomski i ekološki kvalitet života stanovnika.

Za šira planska područja definisati:

- pejzažne cjeline (razmještaj, vrste, kulturno istorijske i ambijentalne karakteristike i dr.)
- panoramske karakteristike pejzaža – vizure, obilježja,
- građevinsko područje naselja (granice, kategorija, veličina),
- uslove za prenamjenu, sanaciju i rekultivaciju pejzaža,
- uslove za izgradnju i oblikovanje objekata saobraćajne i tehničke infrastrukture,
- uslove za izgradnju i oblikovanje objekata za posebne namjene i specijalne režime korišćenja,

U građevinskom području gradova definisati osnovne urbane funkcije - stanovanje, poslovanje, trgovina, industrija, zelene i vodne površine, saobraćajna, tehnička i urbana infrastruktura. U građevinskom području ruralnih naselja definisati osnovne urbane funkcije – stanovanje, dostupnost javnih usluga, saobraćajna i tehnička infrastruktura.

Za uža urbana područja:

- Uža gradska područja planirati u skladu sa lokalnim kriterijumima koji proizilaze iz prepoznavanja duha mjesta, ambijenta i predjela, gdje nove objekte treba planirati uz poštovanje ambijentalnih karakteristika prostora u kojem se gradi.
- Koncipirati urbanističko rješenje s ciljem poboljšanja i unaprijeđenja postojećeg zemljišta, otvorenog prostora i unapređenja obrazaca izgrađenih struktura;
- Organizovati urbanističku kompoziciju s ciljem povezivanja uglova parcela, prostornih repera, pješačkih koridora ili blokova;
- Proširiti i poboljšati strukturu ulica, trotoara, staza, stepeništa i otvorenih prostora kako bi se formirali fluidni kvartovi;
- Unaprijediti strukturu blokova uvođenjem prodora u okviru urbanističkog bloka, pješačkih staza, dvorišta i trgova koji se povezuju sa glavnim saobraćajnicama, kao i javnim ili zajedničkim otvorenim prostorima;

Prepoznavanje i unapređivanje jedinstvenih scenarija

Ne postoji univerzalna formula kao odgovor na postojeće urbanističke postavke, već je neophodno prepoznati i valorizovati jedinstvene scenarije u cilju kreiranja novih vrijednosti i unaprijeđenju postojećih.

- Pozicionirati i oblikovati objekte tako da ističu atribute susjedstva i prostore koji poštuju jedinstvenu istoriju i identitet mjesta;
- Iskoristiti nepravilnosti i kontrast u urbanom tkivu za formiranje novih tačaka identiteta;
- Naglasiti ugaone zgrade tradicionalnim ili reinterpretiranim arhitektonskim elementima;
- Koristiti urbane džepove za stvaranje otvorenog prostora i integraciju pejzaža sa objektima;
- Kreirati javni prostor sa urbanim scenama koje su oblikovane jedinstvenim odgovorima na arhitekturu objekta ili parametrima ulice;

Harmonija objekata, ulica i otvorenih prostora

Karakter urbane cjeline se čuva i unaprijeđuje uspostavljanjem balansa između postojećih i novoplaniranih činilaca urbane kompozicije. Pri izradi planova potrebno je:

- Razvijati urbanistički blok tako da formira otvoreni prostor gdje je to moguće, unaprijeđujući atribute lokacije i objekata;
- Koristiti širinu ulice kao parametar za definisanje veličine, razmjere i proporcije zgrade;
- Razvijati nove urbanističke matrice po principu obodnih saobraćajnica, a unutar blokova organizovati mirujući saobraćaj
- Volumene novih objekata usklađivati sa proporcijama postojećh objekata , a njihovim oblikovanjem unapređivati siluete uličnih nizova i blokova

Kreiranje, zaštita i unapređenje vizuelnih koridora

Nove intervencije u prostoru planirati tako da poštuju, štite i unaprijeđuju prepoznatljive vizualne koridore.

- Koncipirati urbanističku postavku, volumen zgrade, staze i pristup lokaciji, kako bi se poštovali postojeći vizualni koridori i stvorile nove vizure sa javnih prostora;
- Oblikovati ulične frontove tako da ne remete prepoznatljive vizure;
- Omogućiti vizure sa javno dostupnih krovnih površina;

Implementacija sadržaja komplementarnih javnom okruženju

Urbanističke cjeline dopunjavati komplementarnim sadržajima u cilju kreiranja kohezivne kompozicije. U pasivnim zonama implementirati namjene koje mogu da preuzmu ulogu okidača za ekspanziju tiploški bliskih sadržaja kreirajući novi duh prostora.

- Pozicionirati komplementarne sadržaje u blizini komercijalnih područja u susjedstvu i u prizemlju stambenih jedinica u blizini susjednih kuća;
- Zone institucionalnih namjene oplemeniti i drugim javnim sadržajima, uključujući komercijalne u cilju cjelodnevnog života prostora;
- Razmotriti mogućnost dodjeljivanja nove namjene postojećim neaktivnim strukturama, do momenta privođenja istih primarnoj namjeni;
- Predvidjeti zone za parking tako da ne remete pješačko okruženje i ambijent lokacije;
- Pozicionirati parking tako da minimalno ugrožava komfor pješaka;
- Podstaknuti aktivnu upotrebu prizemlja i estetiku fronta ulice;
- Koncipirati pejzažno uređenje tako da predstavlja svojevrsnu fizičku barijeru između pješaka i učesnika drumskog saobraćaja;

Integracija zajedničkog otvorenog prostora i pejzažnog uređenja sa arhitekturom

Obezbijediti povećanje kvaliteta života korisnika sintezom novih objekata sa javnim urbanim zonama i zelenim površinama u cilju stvaranja harmonije izgrađene i prirodne cjeline.

- Stvoriti aktivan i bezbjedan javni otvoreni prostor;
- Koristiti elemente pejzažnog uređenja kako bi se razvili prostori u skladu sa čovjekovim potrebama;
- Obezbijediti postepeni prelaz od privatnog prostora preko polujavnog prostora do javnih prostora;
- Koristiti otvoreni prostor kao razmjernik za kreiranje novog volumena objekta koji će svojom formom i arhitekturom unaprijediti urbanu kompoziciju;
- Obezbijediti zone za interakciju korisnika ili aktivne elemente koji pomažu u oživljavanju prostora;
- Povećati mogućnosti za održivu sadnju;

Smjernice za arhitekturu

Uz donošenje kvalitetne prostorno planske dokumentacije, arhitektura ima potencijal da dodatno transformiše kvalitet života ljudi, stimuliše ekonomiju, poboljša životnu sredinu i stvori prepoznatljiv nacionalni indetitet. Promjena gradova tokom vremena iziskuje potrebu da se urbano tkivo razvija kroz savremene izraze arhitekture, kulture, kreativnosti, materijala i metoda gradnje koji se prepliću sa istorijskim, bez dramatičnih disbalansa.

Geografske karakteristike Crne Gore su uslovile podjelu prirodnog i kulturnog nasljeđa na 3 regiona: južni - primorski, centralni i sjeverni. Svaki region njeguje različite karaktere razvoja pojedinačnih urbanih i ruralnih cjelina. Iz tih razloga, važno je kreirati generalne smjernice koje se transformišu i sprovode u zavisnosti od lokaliteta na kome se primjenjuju, što se definiše posebnim dokumentom: “Državne smjernice za arhitekturu”.

Vizija crnogorske arhitekture kroz dvije decenije teži očuvanju i valorizaciji postojećih arhitektonskih, kulturnih i prirodnih bogatstava, kao i osiguranju održivog korištenja nasleđa i kulturne baštine, revitalizaciji postojećih naselja i gradskih jezgara, sa fokusom na renovaciju postojećih kvalitetnih struktura i integraciju novih, kroz korišćenje savremenih tehnologija i principa održive arhitekture (green and sustainable design).

Uvođenje obaveznih javnih konkursa za sve lokacije koje su od javnog interesa i prepoznate kao dio kulturnog nasljeđa Crne Gore, bi imalo značajnu ulogu u cilju očuvanja indetiteta i transparentnog planiranja i gradnje.

Novi projekti treba da ojačaju ili poboljšaju fizičke obrasce postojećih naselja, kako bi podržali očuvanje vrijednosti izgrađenog i prirodnog okruženja. U područjima sa izraženim vizuelnim karakterom, novi objekti imaju veću obavezu da budu kompatibilni sa fizičkim svojstvima i karakteristikama lokacije.

Smjernice koje se daju u dokumentu “Državne smjernice za arhitekturu”, treba da podstiču da novi objekti odgovaraju na kontekst u kome nastaju volumenom, prostornom postavkom, razmjerom, proporcijama, dizajnom fasade, izborom savermenih, lokalnih materijala. Pored arhitektonskih elemenata, projekti takođe mogu podržati susjedni kontekst, povezivanjem sa javnim prostorom i podržavanjem obrazaca cirkulacije korisnika. Poseban akcenat se stavlja na energetsku efikasnost novoizgrađenih struktura, kao i primjenu svih modernih principa izgradnje i prerade iskorištenih materijala, štednje resursa i energije. Da bi planska vizija bila sprovedena, potrebno je usvajanje strateških pravila od kojih nema odstupanja.

Predlog indikatora za praćenje realizacije je da u skladu sa Rezolucijom Generalne Skupštine 2017.g. UN i ciljem (cilj11), “Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbjednim, otprnim i održivim”, predlažu se sledeći indikatori praćenja održivog urbanog razvoja:

- udio urbane populacije u državi koji živi u sirotinjskim četvrtima, nelegalnim naseljima ili neadekvatnom smještaju; (težnja da bude što manji).
- udio populacije po opšinama koji ima odgovarajući pristup javnom prevozu, posebno osoba sa invaliditetom;
- odnos stope eksploatacije zemljišta u odnosu na stopu rasta populacije na nivou države, regiona i opština.
- ukupni troškovi na opremanju gradova infrastrukturom i zelenim površinama,
- procenat urbanog čvrstog otpada koji se redovno prikuplja i koji se adekvatno konačno odlaže u odnosu na ukupni otpad koji nastaje u gradu,
- godišnji srednji nivoi finih suspendovanih čestica (npr. PM2.5 I PM10) u gradovima,
- prosječni udio izgrađenog područja gradova koji je otvoren prostor za javnu upotrebu za sve, (i posebno namjenjen osobama sa invaliditetom);
- udio lokalnih samouprava koje usvajaju i sprovode lokalne strategije za smanjenje rizika od katastrofa u skladu sa Okvirom za smanjenje rizika od katastrofa iz Sendaija (2015-2030);
- pripremljenost za smanjenje rizika od katastrofa.

Osnovni instrumenti u oblasti urbanizacije, razvoja naselja i funkcija urbanih centara Crne Gore su:

- ***Normativno-pravne mjere*** - zakonska regulativa iz oblasti planiranja prostora, izgradnje objekata, oblasti stanovanja, oblasti zaštite životne sredine i druga relevantna regulativa, blagovremena izrada prostorno – urbanističkih planova, praćenje izrade, sprovođenja i evaluacije i monitoring donijetih planskih dokumenata.
- ***Organizaciono-institucionalne mjere*** - se odnose na intenzivniju i sinhronizovanu saradnji institucija u Crnoj Gori, posebno resornih ministarstava, kao i intenzivniju saradnja lokalnih zajednica, počev od donošenja zakonske regulative, preko ključnih strateških opredjeljenja i donošenja prostorno urbanističkih planova.
- ***Ekonomsko-finansijska sredstva za potrebe urbanog i ruralnog razvoja*** - osim iz budžeta Crne Gore, dodatno se mogu obezbjediti iz drugih izvora u skladu sa zakonom, kao što su korišćenje stranih donacija i uključivanja u fondove EU;
- Obrazovanje i informisanje javnosti o značaju humanog urbanog i ruralnog razvoja, humanog stanovanja i odnosa prema javnom dobru i njegovom čuvanju i unapređenju, kao povećanju vrijednosti na korist cjelokupne zajednice i svakog pojedinca.

Rodna ravnopravnost podrazumjeva ravnopravno učešće žena i muškaraca i osoba drugačijih rodnih identiteta u svim oblastima javnog i privatnog života, jednak položaj i jednake mogućnosti za ostvarivanje prava i sloboda, korišćenje znanja i sposobnosti i ostvarivanje koristi od rezultata rada. Prostornim i urbanističkim planiranjem se stvara uređen prostor za sve aktivnosti rodno ravnoprtavnog društva. Aspekt rodne ravnopravnosti se odnosi na dva aspekta: ravnopravno učešće svih grupa stanovništva u planiranju i donošenju planskih odluka i na korišćenje prostora prilagođeno različitim grupama stanovništva. Cilj je da se ravnopravno uključe žene i muškarci u procese planiranja na državnom i lokalnom nivou i da se racionalno sagledaju različite prostorne i društvene potrebe.

Inkluzivno urbanističko planiranje treba da odgovori na sve potrebe zajednice, uvažavajući sve različitosti i da planski obezbjedi nesmetano funkcionisanje na osnovu rodno zastupljenog pristupa, počev od faze analiza i konsultacija, uz transparentan proces izrade planova, do donošenja planova.

- Pri planiranju određenih namjena u prostoru i zona za različite sadržaje, (kao što su radne zone, parkovi, javni prevoz, urbani centri, sportska igrališta, prostori za okupljanje i dr.), uzeti u obzir različite potrebe korisnika prostora.
- Posebnu pažnju posvetiti umrežavanju otvorenih prostora, prostora za okupljanje djece i mladih, odgovarajućim urbanističkim dizajnom.
- Obezbjediti mrežu pješačkih staza, parkova, kružnih ruta i prostora za šetnju i rekreaciju;
- Definisati zone koje su prilagođene za obavljanje poslovnih i drugih aktivnosti žena;
- Stvarati pogodne vizuelne ose za dobru vidljivost i društvenu kontrolu i bezbjednost;
- Osigurati bezbjednost javnih prostora kao važan cilj rodno osjetljvog planiranja;
- Planirati adekvatne sadržaje starijim osobama i osobama sa invaliditetom;

Opšti cilj: Dostizanje višeg nivoa rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori, kroz unapređenje primjene postojećeg normativnog okvira i primjenu mjera kojim se jačaju kapaciteti institucionalnih mehanizama za sprovođenje zakonskih odredbi za zaštitu od diskriminacije.

- Unaprijediti primjenu postojećeg normativnog okvira na sprovođenju rodne ravnopravnosti,
- Unaprijediti politiku u oblasti obrazovanja, smanjiti nivo stereotipa i predrasuda prema ženama i osobama drugačijih polnih i rodnih identiteta,
- Povećati učešće žena i osoba drugačijih polnih i rodnih identiteta u oblastima koje omogućavaju pristup prirodnim i društvenim resursima.
- Vršiti monitoring primjene mjera rodne ravnopravnosti.
- Poštovati vjerske različitosti i prilagoditi određene prostore različitim potrebama.
- Definisati i primjenjivati smjernice i pravce u urbanizmu i arhitekturi Crne Gore.

Ruralna/seoska naselja i njihov razvoj

Prepoznavanje vrijednosti ruralnih prostora i njihovih specifičnih razvojnih uslova je jedna od prioritetnih tema održivog razvoja u zemljama EU i poseban cilj u budućem razvoju Crne Gore. U prethodnom periodu je zanemaren ruralni razvoj i revitalizacija sela. U cilju poželjnog održivog razvoja potrebno je promjeniti odnos prema ruralnom području i selu i usmjeravati sve aktivnosti u rehabilitaciju ruralnog/seoskog područja, prije svega poboljšanjem životnih uslova.

Prostorni razvoj ruralnih područja u Crnoj Gori oslanjaće se na multisektorski pristup u rješavanju složenih problema i ograničenja: ekonomske aspekte ruralnog razvoja, unapređenjem socioekonomskih uslova života, infrastrukturnim opremanjem i ekonomskim aktiviranjem, unapređenjem konkurentnosti u proizvodnji hrane;

ekološke aspekte kroz zaštitu i korišćenje ekosistema i očuvanje biološke i predione raznovrsnosti; i demografske aspekte u dijelu uticaja na strukturu i raspored stanovništva.

Osim toga, neophodno je opremanje društvenim servisima i uslugama, očuvanje poljoprivrednih i drugih resursa koji su u funkciji proizvodnje hrane i usluga u sektoru seoskog turizma. (diversifikacija ruralne ekonomije).

Ruralna naselja predstavljaju prostore za obezbjeđivanje egzistencije i sigurnosti zajednice i u vanrednim situacijama, kao što su pandemije, zemljotresi i sl. Usmjeravanjem razvojnih opredjeljenja u ruralna područja, jačaće se ekonomska, društvena i teritorijalna kohezija urbanih i ruralnih područja i spriječiti brojne negativne posledice pražnjenja sela. (demografske posledice, gubitak resursa, prehrambena sigurnost države, raspoloživost hrane i dr).

U podršci ekonomskom razvoju je važno korišćenje sredstava Agrarnog budžeta i svih fondova podrške ruralnom razvoju, kao što su IPARD fondovi. (povezano sa politikom zapošljavanja).

Opšti ciljevi ruralnog razvoja su:

- Ulaganje u razvoj sela i plansko očuvanje identiteta sela, podrška razvoju poljoprivredne proizvodnje, agrarnog, eko i etno turizma.
- Korišćenje podsticajnih mjera agrarne politike, podrška razvoju sela kroz razlišite fondove, državne stimulanse i dr. (malo preduzetništvo, ruralni turizam, saobraćajna i socijalna infrastruktura, mogućnost obrazovanja, briga o staračkim domaćinstvima).
- Rehabilitacija sela i približavanje ili izjednačavanje uslova života na selu i u urbanom području.
- razvoj i očuvanje demografski vitalnih sela.

Posebni ciljevi ruralnog razvoja su:

- Pri planiranju razvoja ruralnih naselja na detaljnijem planskom nivou, uzeti u obzir njihovu specifičnost, odnosno karakteristike regiona/opštine u kojima se ruralno naselje nalazi; dostupnost i infrastrukturnu opremljenost,
- Opremanje seoskog područja neophodnom infrastrukturom,
- Obezbjeđivanje potrebnog nivoa i sadržaja društvenih djelatniosti i usluga;
- Zaštitita obradivih poljoprivrednih i šumskih površina i njihova održiva valorizovacija kroz proizvodnju hrane i razvoj odgovarajućih vidova turizma,
- Adekvatna zaštita i revitalizacija tradicionalnih sela sa očuvanjem specifičnih ambijentalnih karateristika ruralnih naselja u svim opštinama.
- Planiranje zona nove izgradnje za potrebe razvoja turizma i stanovanja na ruralnom području, na način da se ne ugrozi identitet ni obradivo poljoprivredno zemljište;
- Podrška razvoju svih vidova ruralnog turizma, na način da se turističke aktivnosti odvijaju u prirodnom ambijentu, sa specifičnim ambijentalnim vrijednostima, otvorenim prostorima u kontaktu sa prirodom, uz očuvanje poljoprivrednog zemljišta.
- Očuvanje sela i vrijednih predjela, naročito kod izgradnje infrastrukturnih sistema, industrijskih i drugih privrednih sadržaja;
- Na detaljnom planskom nivou ili daljom razradom definisanje pravila za uređenje seoskih naselja, zavisno od geomorfoloških karakteristika, regionalne i tradicionalne osobenosti. (posebno za naselja u Primorskom, Središnjem i Sjevernom – planinskom regionu, u skladu sa specifičnim obilježjima svake opštine i njenih naselja).

Prioritetni ciljevi su:

- Obezbjeđivanje saobraćajne dostupnosti,
- Stimulativne mjere u oblasti poljoprivrede,
- Stimulativne mjere u oblastu razvoja turizma u ruralnom području,
- Omogućavanje preduslova da se razvojem poljoprivrede i turizma bavi lokalno stanovništvo.

Smjernice za izgradnju i uređenje u ruralnim područjima

Razvoj, izgradnja i uređenje ruralnog područja se posmatra kroz uređenje seoskog naselja, kao i neposrednog okruženja seoskih naselja. Osim osnovnog načela održivosti korišćenja prostora, zaštite funkcionalnog prostornog organizovanja sadržaja naselja u seoskim područjima i vrijednih poljoprivrednih resursa, naglašava se potreba očuvanja tradicionalnog identiteta crnogorskih sela, sa regionalnim i tradicionalnim osobenostima i prirodnim potencijalima. Ključne privredne djelatnosti su razvoj poljoprivrede i turizma zasnovanog na prirodnim vrijednostima i tradiciji.

U strukturi ruralnih područja se izdvajaju građevinska područja sa stambenom funkcijom i ekonomskim objektima (seosko naselje), koja su odvojena od poljoprivrednih površina, koja pripadaju u administrativnom pogledu seoskom naselju ili zajednici naselja.

Opšte smjernice za uređenje ruralnih područja

Građevinsko područje ruralnih naselja

- Očuvati postojeću strukturu i organizaciju seoskog naselja i budućom izgradnjom unaprijediti njegovu funkcionalnost i prostornu organizaciju;
- Omogućiti obnavljanje, rekonstrukciju i dogradnju postojećih objektata, napuštenih kuća i kućišta;
- Omogućiti uslove za izgradnju novih objekata za stanovanje, ekonomskih objekata, objekata u privredne svrhe i pri tome očuvati postojeću strukturu seoskog naselja;
- Planirati uređenje slobodnih zelenih površina i obezbjediti ekološke principe zaštite;
- Obezbjediti javne objekte u seoskim naseljima;
- Obezbjediti infrastrukturno opremanje (saobraćajni pristup, elektroenergetska, vodoprivredna i telekomunikaciona infrastruktura), koje je prioritetno važno za kvalitetno uređenje i razvoj seoskih/ruralnih područja;

Izgradnja van seoskih naselja:

- U planskoj dokumentaciji detaljnijeg nvoa obezbjediti pravila za izgradnju izvan građevinskog područja seoskih naselja i uslove za zaštitu obradivog poljoprivrednog zemljišta.
- Dozvoljava se izgradnja objekata za eko i etno turizam, zdravstveni turizam i druge specifične vidove turizma, koji su karakteristični za ruralna područja. Izgradnja je moguća isključivo na neplodnom i neobradivom poljoprivrednom zemljištu (V do VIII bonitetne klase), odnosno i na obradivom zemljištu u slučaju kada nema niže klase poljoprivrednog zemljišta ili neplodnog zemljišta u neposrednoj blizini, shodno planskim dokumentima lokalnog nivoa ili uz prethodno odobrenje Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Detaljne smjernice će se dati u prostorno planskoj dokumentaciji nižeg, detaljnijeg nivoa (PUP opštine).

Poljoprivredne površine

- Zaštititi obradivo poljoprivredno zemljište svih klasa od konverzije u građevinsko.
- Prenamjenu poljoprivrednog zemljišta u građevinsko omogućiti samo za potrebe izgradnje objekata namijenjenih za primarnu poljoprivrednu proizvodnju i preprađivačkih kapaciteta u poljoprivredi, uključujući objekte za stanovanje članova domaćinstva i pružanje usluga ruralnog, agro i zdravstvenog turizma, kao i za izgradnju uslužnih infrastrukturnih objekata, sistema za navodnjavanje i odvodnjavanje i druge komunalne potrebe .
- Izgradnja je moguća na lokacijama na kojima je obzebijeđen saobraćajni pristup i priključenje na instalacije elektroenergetike i hidrotehnike. Detaljniji uslovi koji se odnose na parametre za izgradnju u ruralnom području, biće definisani u prostorno planskoj dokumentaciji nižeg, detaljnijeg nivoa, u zavisnosti od karateristika ruralnog područja određene lokalne zajednice.

Zemljišna politika - Polazna opredjeljenja

Regulacioni okvir - Unaprijediti regulativu iz oblasti planiranja, uređenja i korišćenja prostora u smislu kodifikacije sa EU propisima i standardima i međusobnog kodifikovanja. Poboljšati organizacionu strukturu i praksu organa i institucija koji vode javnu evidenciju o relevantnim elementima prostora, u prvom redu katastar zemljišta, sa uspostavljanjem GIS-a o ukupnom prostoru.

Izrada planova - Kroz izradu planske dokumentacije potrebno je formirati cjelovitu saznajnu osnovu koja bi, uz implementaciju u GIS, mogla poslužiti kao baza za praćenje stanja i procesa u prostoru, što bi otvorilo mogućnost doslednog poštovanja principa „permanentnog planiranja“. Ukoliko bi se cjelovito i ažurno pratili procesi, bila bi otvorena mogućnost da se odmah reaguje na projene koje iziskuju intervencije na planu. Pored potrebe primjene najbolje prakse i visokih standarda u izradi planova, ovi, kao i budući planovi, bi trebali da ponude rješenja za sanaciju stanja koje se ocjenjuje kao nezadovoljavajuće i naročito kritički ocijene aktuelne planove kojima je planirana /„ucrtana“ neprihvatljivo preobimna gradnja.

Opredjeljenja o načinu organizacije i korišćenja prostora Crne Gore formalizovana u prostornim planovima, zahtijevaju spoznaju srazmjernu složenosti i specifičnosti prostora i upućuju na oprez pri primjeni opštih pravila i uporednih iskustava.

U sistemu je neophodno uspostaviti kontrolne mehanizme, u prvom redu za poštovanje opštih osnovnih ciljeva, opredjeljenja i strategija, kod izrade planova nižeg reda i donošenja odluka o korišćenju prostora i gradnji objekata – savjet za praćenje realizacije planova, strategija i sl., a zatim organizaciono ojačati i obezbijediti doslednu kontolu intervencija u prostoru – inspekcija**.**

Poreska politika - Mjerama poreske – fiskalne politike treba riješiti pitanje investiranja u uređenje i opremannje zemljišta planiranog za urbanizaciju/ gradnju i naročito sanaciju zona koje su već izgrađene ali podstandardno opremeljene i neuređene.

- Poreskom politikom treba destimulisati pretvaranje poljoprivrednog zemljišta i atraktivnih turističkih zona i lokacija u građevinsko zemljište odnosno naselja stanova za tržiše.
- Stimulisati gradnju objekata za privredne /„produktivne“ namjene – na pr. turizam. Stimulisati aktiviranje i korišćenje postojećih izgrađenih objekata koji se nedovoljno koriste ili se uopšte ne koriste.
- Porezom stimulisati pretvaranje izgrađenih vikend stanova u stanove za izdavanje – turizam.
- Proces legalizacije nelegalnih objekata treba preispitati i kritički ocijeniti s aspekta „štete“ koji su ovi objekti učinjeli u prostoru, a uz uvažavanje principa pravednosti što znači pravljenja razlike između gradnje koja ima socijalni karakter - potreba obezbjeđenja stana u odnosu na one koji služe tržišnoj špekulaciji a često i uzurpiraju čak i javni prostor i državno vlasništvo.

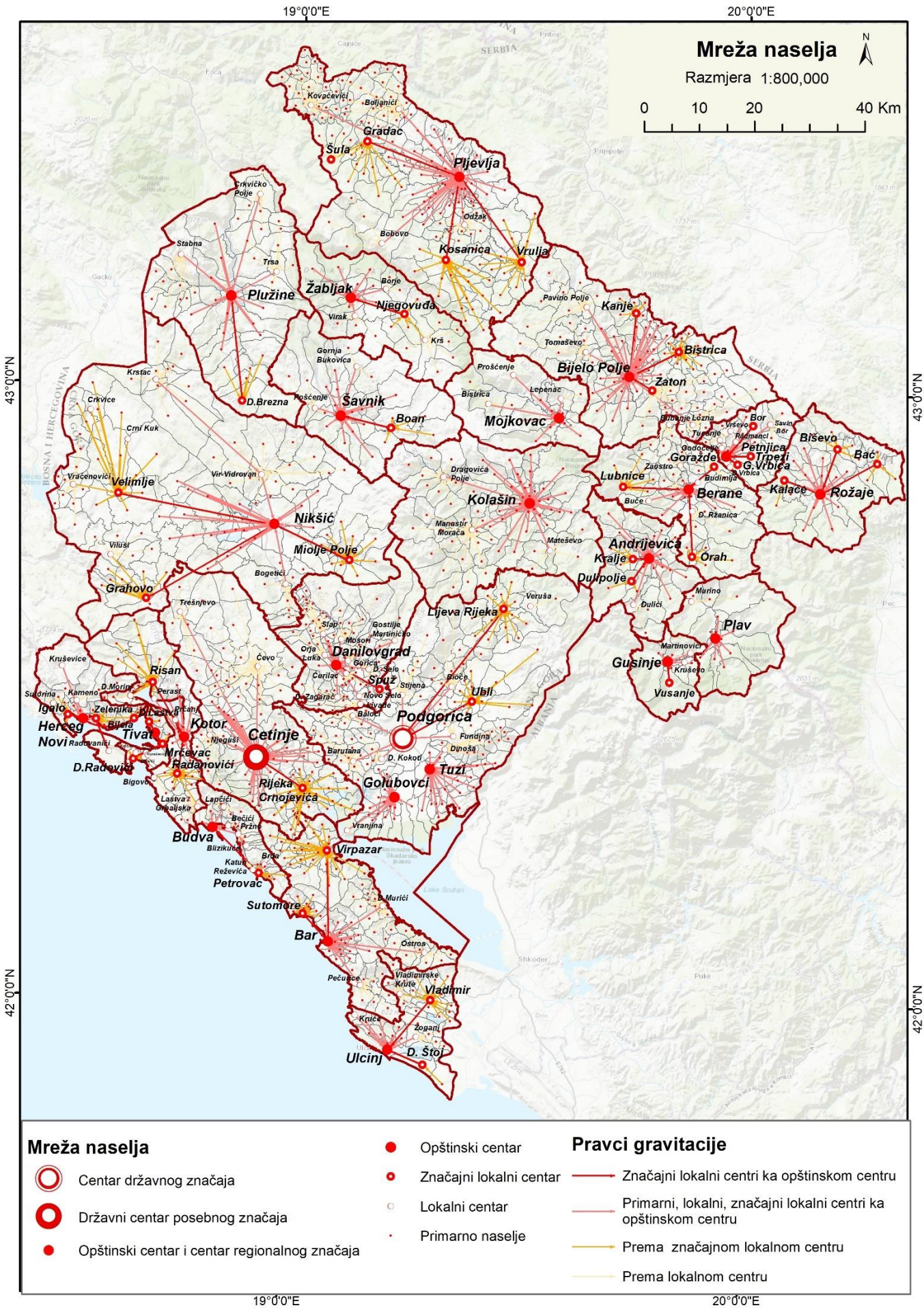

Pregledna karta 7-1: Planirana mreža naselja u Crnoj Gori

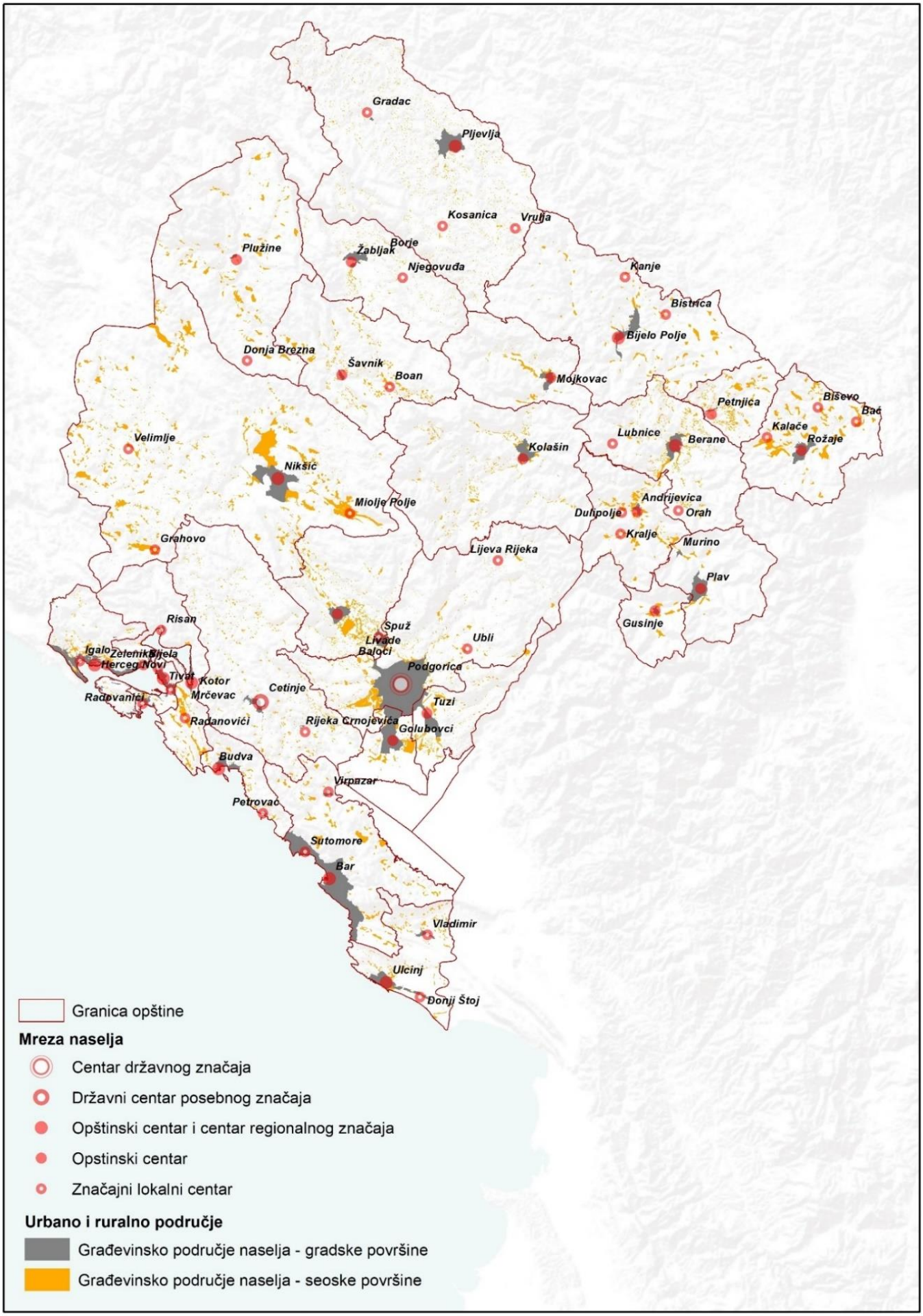

Pregledna karta 7-2: Građevinska područja naselja - gradske i seoske površine

7.3. STANOVANJE

Stambena politika i usklađivanje sa EU standardima

Stambena politika je važan dio ukupne razvojne politike države. Usmjerenim aktivnostima u ovom sektoru će se povećati socijalna i ekonomska sigurnost stanovništva. Kvalitet stanovanja i pristupačnost stambenog fonda su indikatori procjene životnog standarda društva. U kontekstu pristupanja EU, Crna Gora nastoji da primjenjuje najbolje prakse i u oblasti stanovanja. Vizija stambene politike za planski period je izgradnja društva u kome nema beskućnika i gdje su svi stanovnici zaštićeni od gubitka doma i siromaštva, gdje su stanovi dostupni, pristupačni i energetski efikasni, uz nizak karbonski otisak, gdje se posebna pažnja posvećuje potrebama ranjivih grupa stanovništva i njihovoj integraciji. Jedan od uslova za uspostavljanje kvalitetnog okvira za efikasniji razvoj stanovanja je primjena nacionalnih zakona i međunarodnih okvira i obaveza.

Sa aspekta budućeg razvoja u oblasti stanovanja, nastavak dosadašnjeg trenda bi značio djelimično rješavanje problema u oblasti stanovanja. Za naredni period se predviđa poboljšanje regulatornih uslova u oblasti stanovanja, unapređenje kvaliteta stambenog fonda, povećanje dostupnosti pristupačnog stanovanja, veća uloga države i lokalnih zajednica u izgradnji, održavanju i upravljanju stambenim fondom i formiranje bolje politike iznajmljivanja stanova.

Planirani ravnomjeran regionalni razvoj i ravnoteža između urbanog i ruralnog razvoja, rješavanje problema nelegalne izgradnje, treba da podstakne i rješavanju nedostataka i ograničenja u oblasti stanovanja, čime se doprinosi dugoročnoj održivosti i kvalitetu života stanovništva Crne Gore, što je predmet vođenja stambene politike.[29]

Predlažu se opšti strateški ciljevi kojima se mogu rješiti aktuelni problemi i obezbjediti novi model stambene politike za rješavanje potreba svih kategorija stanovništva, u cilju dostizanja pristupačnog stanovanja:

- Stvaranje preduslova za unapređenje stambenog tržišta;
- Poboljšanje regulatornih uslova za razvoj stanovanja (unapređenje zakonodavnog i institucionalnog okvira – državni i lokalni nivo), na način da odgovara novonastalim uslovima i potrebama tržišne ekonomije, u pravcu harmonizacije sa propisima EU;
- Unaprijeđenje sistema upravljanja i održavanja postojećeg stambenog fonda,
- Povećanje dostupnosti pristupačnog stanovanja (podsticanje izgradnje pristupačnog stanovanja i uvođenje subvencija za rješavanje stambenog pitanja);
- Unapređenje rentalne politike (uspostavljanje registra podstanara i podsticanje rentalne politike u privatnom sektoru – obezbjeđivanje dovoljnog broja stanova u javnom sektoru za zakup i stimulisanje privatnog rentalnog sektora);
- Razvoj rentalnog sektora, uz stvaranje uslova za potpunu pravnu sigurnost u ovom sektoru u cilju povećanja dostupnosti i pristupačnosti adekvatnih stanova domaćinstvima koja na tržištu ne mogu da riješe svoje stambene potrebe;
- Uspostavljanje sistema stabilnog finansiranja izgradnje objekata socijalnog stanovanja;
- Povećanje stambenog fonda u državnom vlasništvu, odnosno vlasništvu jedinica lokalne samouprave i formiranje nacionalnog, odnosno lokalnog stambenog fonda;
- Stvaranje novih modela stanovanja u vlasništvu države, koji bi omogućili dugoročno rješavanje pitanja adekvatnog stanovanja na pristupačan način za sve građane, posebno vodeći računa o građanima u stanju socijalne potrebe i ranjivim grupama.
- Promovisanje ekološki održivih rješenja u stanogradnji;
- Definisanje modaliteta privatno - javnog partnerstva u stambenom sektoru;
- Regulisanje pitanja nelegalnih naselja;
- Obezbjeđivanje energetski efikasnih stambenih zgrada i sertifikacija; Poboljšanje infrastrukture i potrošnje energije u stanovanju;
- Obezbjeđivanje humanih uslova stanovanja u skladu sa standardima EU;
- Optimizacija investicija, konkurentnosti i zapošljavanja u stanogradnji;
- Unapređivanje sektora neprofitnog stanovanja;
- Organizovanje efikasnijeg sektora upravljanja i održavanja postojećeg stambenog fonda;
- Povećanje dostupnosti i sigurnosti u sektoru zakupa stanova;
- Obezbjeđivanje sistema za adekvatno održavanje stambenih zgrada;
- Izgradnja svijesti kod građanstva o stambenoj kulturi;

[29] U toku izrade PPCG-2040 je i priprema Strategija stambene politike.

- Rješavanje problematike iz domena socijalnog stanovanja; Poboljšanje uslova stanovanja posebnih socijalnih grupa;
- Formulisanje strateškog okvira za transparentnu raspodjelu javnih resursa, kao i za mobilisanje drugih resursa i sl.
- Jačanje institucionalnih kapaciteta – preispitivanje opravdanosti uspostavljanja institucije/agencije za izgradnju, upravljane i održavanje stambenog fonda u javnom vlasništvu;
- Sprovođenje postupka legalizacije nelegalnih objekata;

Koncept razvoja stanovanja – U Strategiji stambene politike je ocjenjeno da je prethodni socijalistički metod bio orjentisan na eliminaciju tržišnih nejednakosti kroz državnu regulaciju, a postcocijalistički je donio privatizaciju i tržišne uslove i principe. Na tržištu se ne uspjevaju osigurati adekvatni i pristupačni stanovi za sve građane, posebno za socijalne kategorije stanovništva, pa je neophodno uspostaviti dugoročnu politiku u ovoj oblasti i definisati prihvatljive modele koje će unaprijediti stanje u oblasti stanovanja.

(Podaci Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u 2023. g., su ukazali na činjenicu da na teritoriji Crne Gore ima oko 170.000 praznih stanova. Postoji višak stambenog fonda u odnosu na broj domaćinstava, ali istovremeno i manjak raspoloživog stambenog fonda, po prihvatljivim uslovima za sve grupe stanovništva. Zbog manjka pristupačnih stanova na rentalnom tržištu, neophodno je sve raspoložive slobodne stanove staviti u funkciju rentiranja, što je domen stambene politike.).[30]*Na području Podgorice je prema Popisu 2023. značajno je povećan broj domaćinstava u odnosu na 2011. g. (za 15.394), Preko 24.000 stanova je više u 2023. g. u odnosu na 2011. g. ali je i dalje procenat podstanara veoma visok.*

Pravo na stanovanje i pristupačnost stanovanju, predstavlja lokalni i državni razvojni izazov u narednom periodu. U okviru stambene politike je potrebno uspostaviti dugoročno održiv sistem koji će u okviru reformi ekonomskog i društvenog ambijenta Crne Gore, unaprijeditii standard stanovanja, podsticati razvoj građevinarstva u skladu sa standardima EU, podići kvalitet stanovanja na viši nivo i unaprijeediti standard života stanovništva.

Dugoročna politika stanovanja je usko vezana za obezbjeđivanje stabilnih finansija za realizaciju stambene podrške, kao dio stabilne fiskalne politike. Da bi se postigla finansijska stabilnost u oblasti stanovanja potrebno je da se finansijska sredstva koja država ubira po različitim osnovama, alociraju i na kreiranje stambenog fonda. Vlada kao i jedinice lokalne samouprave mogu formirati poseban fond koji će graditi i upravljati stanovima u državnom vlasništvu, onosno vlasništvu jedinica lokalne samouprave u sva tri regiona, što predstavlja jedan od modela održive stambene politike. Izgradnju treba sprovoditi u skladu sa potrebama i prioritetima urbanih središta, posebno glavnog grada, Podgorice. U toku izrade PPCG-2040, Vlada Crne Gore je pokrenula inicijativu i doijela odluku o izgradnji stambenog naselja na području Velje brdo, u cilju obezbjeđivanja određenog fonda stanova po pristupačni uslovima i uz kontrolu sa državnog nivoa. Na detaljnijem/nižem planskom nivou će se definisati prostorni kapacitet, infrastrukturno opremanje i zaštita prostora, u cilju realizacije projekta koji je definisan kao projekat od javnog interesa.

Izgradnju stanova ne treba prepustiti isključivoj regulaciji tržišta. Neophodno je u narednom periodu uspostaviti politiku u oblasti stanovanja koja će se realizovati u kontinuitetu i na dugi rok, kako bi se postigli definisani ciljevi. Postojeće stanje u ovoj oblasti i nepostojanje adekvatnih i efikasnih mehanizama, ukazuje na potrebu da se izbalansira odnos tržišta i uloga države u cilju obezbjeđivanja dostupnosti stanovanja za sve građane.

Jedan od modela koji se primjenjuje u zemljama EU je Iznajmljivanje ili izgradnja stanova za nosioce stanarskog prava, u vlasništvu ili iznajmljivanje pristupačnih stanova. Nosioci stanarskog prava plaćaju naknadu u određenom procentu u odnosu na vrijednost stana, do konačne isplate vrijednosti stana. Stanari mogu živjeti u stanovima sa pravom vlasništva bez određenog roka. Ukoliko se isele iz stana, vraća im se naknada koju su plaćali za stanarsko pravo, usklađena za indeks troškova.

U okviru podrške razvoja rentalnog sektora, potrebno je razvijati modele po ugledu na zemlje EU, ali stimulisati i privatni rentalni sektor. Izgradnju stanova je moguće usmjeriti na izgradnju stanova za prodaju po povoljnijim uslovima, izgradnju stanova za slobodno tržište, izgradnju stanova socijalnog stanovanja za davanje u zakup ranjivim i drugim niskodohodovnim grupama stanovništva i izgradnju stanova za davanje u zakup po tržišnim principima. Povećanje dostupnosti i pristupačnosti adekvatnih stanova u praksi se može dodatno podržati i renoviranjem postojećih stanova, legalizacijom nelegalnih naselja koja će rezultirati poboljšanjem kvaliteta života, subvencionisanjem troškova stanovanja i drugim indirektnim mjerama.

Indikatori za praćenje realizacije:

- Odnos broja stanova i broja domaćinstava;
- Površina m² stana po stanovniku;

30 Strategija stambene politike do 2034.g., u izradi

- Broj novih stanova za socijalno stanovanje;
- Stepen opremljenosti stanovatehničkim instalacijama;
- Broj domaćinstava sa podstanarskim statusom;
- Broj donijetih zakona iz oblasti stanovanja;
- Osnovan organ za izgradnju, održavanje i uprvljanje stambenim fondom na državnom nivou;
- Broj registrovanih organa upravljanja u stambenim zgradama;
- Broj licenciranih profesionalnih upravnika;
- Broj obnovljenih stanova;
- Broj pristupačnih stanova u svojini države i lokalnih samouprava;
- Broj kupljenih stanova po povoljnim uslovima;
- Broj jedinica lokalne samouprave koje su uspostavile registar podstanara;
- Broj jedinica lokalne samouprava koje su dodjelile subvencije podstanarima;

Realizacija ciljeva u oblasti stanovanja zahtjeva jačanje kapaciteta na lokalnom i državnom nivou i praćenje realizacije u cilju poboljšanja stanja i razvojnih perspektiva u ovoj oblasti.

8. MREŽA I OBJEKTI INFRASTRUKTURE

8.1 SAOBRAĆAJNA INFRASTRUKTURA

Razvoj integralnog sistema saobraćaja u planskom periodu treba da omogući efikasnu realizaciju opštih ciljeva razvoja u državi: dostizanje međunarodne konkurentnosti, povezivanje sa državama u okruženju i sa Evropskim koridorima, kvalitetno unutrašnje povezivanje regiona i svih lokalnih zajednica. Na taj način će se omogućiti ravnomjeran regionalni razvoj i realizacija sektorskih planskih projekcija datih u PPCG-2040. Mreža infrastrukture obuhvata drumski, željeznički, vazdušni, pomorski i jezerski saobraćaj.

Unapređenje, razvoj i međunarodna konkurentnost saobraćajnog sistema je jedan od najznačajnijih uslova za planirani prostorni, privredni i društveni razvoj države u narednom periodu. U razvoju mreže i objekata saobraćajne infrastrukture neophodno je stvaranje uslova za povezanost svih vidova saobraćaja, primjena mjera energetske efikasnosti, uključujući oblasti tehničkih standarda i očuvanja životne sredine, interoperabilnosti, sigurnosti, bezbjednosti, kvalitetnog i efikasnog transporta. Očekuje se da će sektor saobraćaja u planskom periodu ostvariti integraciju u transportno tržište Evropske unije.

Da bi se postigli opšti ciljevi razvoja, potrebno je sprovesti sljedeće:

- Realizovati mrežu primarnih saobraćajnica; (auto-putevi, brze saobraćajnice, magistralni i regionalni putevi)
- Povećati gustinu mreže saobraćajnica na prostoru države, posebno u Sjevernom regionu i zapadnom dijelu Crne Gore koji su nedovoljno saobraćajno povezani;
- Povećati nivo usluga u svim vidovima saobraćajne infrastrukture;
- Povećati udio željezničkog i pomorskog saobraćaja u cjelokupnom sistemu;
- Povećati i unaprijediti udio vazdušnog prevoza u sistemu saobraćaja;
- Razviti javni gradski, prigradski i međugradski saobraćaj.

Ciljevi razvoja su u skladu sa *Strategijom razvoja saobraćaja Crne Gore*, postavkama transportne politike EU i strategije održivog razvoja transportnog sistema u Crnoj Gori.

DRUMSKI SAOBRAĆAJ

S obzirom na fleksibilnost i mogućnost da brže od ostalih vidova dovede do ostvarivanja predloženog razvoja u planskom periodu, drumski saobraćaj će i dalje imati veći značaj u odnosu na ostale vidove transporta. Osnovu razvoja drumskog saobraćaja čini izgradnja primarne mreže saobraćajnica i dogradnja i rekonstrukcija putne mreže svih nivoa. Prioriteti razvoja drumskog (putnog) saobraćaja su:

- Razvoj državne putne mreže (magistralnih i regionalnih puteva), kako bi se postigla bolja integracija prostora od značaja za dalji razvoj Crne Gore i povezivanje drumskim saobraćajem sa koridorima u okruženju i evropomskim koridorima.
- Poboljšanje bezbjednosti i sigurnosti saobraćaja na postojećoj putnoj mreži, što podrazumijeva adekvatno održavanje, zaštitu i sanaciju postojećih puteva, kao i modernizaciju pojedinih dionica puta (eliminisanje kritičnih tačaka, poboljšanje elemenata puta itd.) i omogućavanje bezbjedne upotreba puteva tokom čitave godine.
- Izrada nedostajućih tehničkih propisa (pravilnika, standarda).

PROSTORNO PLANSKO OBRAZLOŽENJE DRUMSKIH SAOBRAĆAJNICA – AUTOPUTEVA, BRZIH SAOBRAĆAJNICA, MAGISTRALNIH I REGIONALNIH SAOBRAĆAJNICA

Predlog mreže drumskog saobraćaja formiran je na osnovu analize postojeće saobraćajne mreže, potrebe za razvojem i svih prethodnih planskih rješenja, studija i tehničke dokumentacije, bazne studije rađene za potrebe izrade plana kao i rezultata višekriterijumskih analiza koje su urađene u Idejnim rješenjima za mrežu novih planiranih saobraćajnica. Vrednovanjem varijantnih rješenja su sagledani i ocjenjeni prostorni i socijalni uticaji, aspekti zaštite prirodnih i kulturnih vrijednosti, saobraćajno tehničke i ekonomske karakteristike.[31]

Ukupna dužina autoputeva i brzih saobraćajnica u Crnoj Gori iznosi oko 623 km i to:

- Ukupna dužina planiranih autoputeva u Crnoj Gori sa već izgrađenom prioritetnom dionicom iznosi oko 270 km.

[31] U toku izrade PPCG, započeta je izrada Idejnih rješenja brze primorske saobraćajnice u zoni Bokokotorskog zaliva i Skadarskog jezera, brze saobraćajnice od petlje Crnča preko Pljevalja do granice sa BIH, brze saobraćajnice od Danilovgrada do Nikšića, brze saobraćajnice Andrijevica-Čakor (Peć), Jadransko-Jonskog auto-puta od Čeva do zone ukrštanja sa auto-putem Bar-Boljare, u cilju tehničke provjere razmatranih varijantnih rješenja saobraćajnica. Planirani koridori su definisani na osnovu višekriterijumskog vrednovanja rezultata tih analiza.

- Ukupna dužina planiranih brzih saobraćajnica iznosi oko 353 km

Primarna mreža je podijeljena u 7 osnovnih koridora:

- Autoput Bar – Boljare – A1
- Jadransko – Jonski autoput – A2
- Brza saobraćajnica Budva – granica sa Hrvatskom – B1
- Brza saobraćajnica Crnča - Pljevlja – granica sa Bosnom i Hercegovinom – B2
- Brza saobraćajnica Smokovac – Tuzi - Božaj – B3
- Brza saobraćajnica Podgorica - Nikšić – Šavnik – Žabljak – Pljevlja – B4
- Brza saobraćajnica Andrijevica – granica sa Republikom Kosovo – B5

U zavisnosti od ranga saobraćajnice i statusa projektne dokumentacije, širina koridora variraju.

Za autoputeve definisana je širina od ukupno 600 m, sa izuzetkom Jadransko – Jonskog autoputa na dijelu od Čeva do granice sa Bosnom i Hercegovinom gdje je predviđena širina od 1000 m, do završetka izrade projektne dokumentacije.

Za brze saobraćajnice predviđena je širina koridora od 500 m, osim za brzu saobraćajnicu Crnča – Pljevlja (B-2) i brzu saobraćajnicu Podgorica – Nikšić – Šavnik – Žabljak – Pljevlja, na potezu od magistralnog puta M3 do Vrulje, gdje su predviđene širine koridora od 1000 m, do završetka izrade projektne dokumentacije.

A1 - Auto-put Bar - Boljare:

Autoput Bar – Boljare je infrastrukturni projekat koji u unutrašnjoj mreži ima za cilj povezivanje sjevernog i južnog dijela Crne Gore. Predstavlja krak Trans-evropske magistrale (TEM) koji na području Crne Gore povezuje osnovni pravac TEM-a (od Gdanjska do Atine i Istanbula) sa Jadranskim morem.

Autoput Bar – Boljare, obuhvata sledeće dionice:

- Dionica Smokovac – Uvač – Mateševo dužine cca 42 km, izgrađena i otvorena za saobraćaj;
- Dionica Mateševo – Andrijevica –dužina cca 22 km.
- Dionica Andrijevica – Crnča -Boljare, dužine cca 50 km
- Dionica Smokovac - Tološi–dužine cca 10 km
- Dionica Tološi– Ukrštanje sa Jadransko – Jonskim autoputem (Gradac), dužine cca 16 km
- Dionica Ukrštanje sa Jadransko – Jonskim autoputem - Virpazar dužine cca 25.5 km
- Dionica Virpazar –Bar (petlja Zaljevo), dužine cca 22 km

Auto-put Bar - Boljare i konekcija sa Jadransko-jonskim auto-putem i Primorskom brzom saobraćajnicom: U cilju ispitivanja tehničkih mogućnosti pristupilo se izradi Idejnog rješenja u zoni Skadaskog jezera. Na osnovu rezultata analize razmatranih varijanti predlaže se varijanta koridora auto-puta koja obilazi Nacionalni park Skadarsko jezero. Zbog potencijalnih konflikata u prostoru, u zoni Virpazara i Rijeke Crnojevića u ovim zonama je proširen koridor, a ostavlja se mogućnost po potrebi njegovog dodatnog proširenja pri izradi Idejnog projekta.

Od Podgorice, auto-put prolazi preko Tološa, obilazi naselje Beri, preko Bigora dolazi do Dobrske Župe, gdje se ukršta sa Jadransko-jonskim autoputem, preko Meteriza obilazi naselja Rijeku Crnojevića i Dubovo. U zoni između Dubova i Trnova, ukršta se sa Primorskom brzom saobraćajnicom koja dolazi od Debelog brijega. U zoni Orahova, nastavlja ka Sozini, pa preko Limljana, Sutormana i Velembusa dolazi do Bara. Dalje do Ulcinja i granice sa Albanijom, odnosno Sukobina, nastavlja kao dionica Jadransko - jonskog autoputa. Dionica od Dobrske Župe do Bara je zajednička za dva auto-puta: Bar-Boljare i Jadransko – jonski auto-put. S obzirom na značaj luke Bar, predlaže se da dionica od izlaza iz tunela Sozina preko Bara do Ulcinja ima profil auto-puta, a ne saobraćajnice za brzi motorni saobraćaj, kako je to ranije planirano u planskoj i tehničkoj dokumentaciji. Konekcija auto-puta - Bar Boljare sa auto-putem Srbije je usaglašena i planirana je u Boljarima, lokalitet Borov do. U zoni Berana planira se koridor koji obilazi gradsko jezgro Berana.

Opcija rekonstrukcije postojeće saobraćajnice preko Skadarskog jezera

Dionica magistralne saobraćajnice M - 2 preko Skadarskog jezera se može rekonstruisati i proširiti na četiri trake, do nivoa brze saobraćajnice, u skladu sa tehničkim mogućnostima i režimima zaštite Nacionalnog parka Skadarsko jezero, koji će se u narednom periodu uspostaviti. Ovim planom se predlaže rekonstrukcija i proširenje postojeće saobraćajnice i rekonstrukcija željezničke pruge.

A2 Jadransko-jonski auto-put

Jadransko-jonski auto-put ima ulogu tranzitnog međunarodnog saobraćaja. Kroz Crnu Goru planiran je od granice sa Bosnom i Hercegovinom (u rejonu Nudo) – Grahovo - Čevo - Zagora - ukrštanje sa auto-putem Bar

- Boljare u Dobrskoj Župi. Jadransko-jonski auto-put dalje nastavlja zajedničkom dionicom sa auto-putem Bar - Boljare do Bara, a od Bara dalje nastavlja preko Ulcinja do granice sa Albanijom (Sukobin).
Ova saobraćajnica, koja je dio evropskog transportnog koridora, ima značajnu ulogu u jačanju ekonomskih i turističkih veza u regionu.
Jadransko – Jonski autoput, obuhvata sledeće dionice:

- Dionica Ukrštanje sa autoputem Bar – Boljare (Gradac) – Čevo - Grahovo - granica sa Bosnom i Hercegovinom dužina cca 58 km
- Dionica Bar (petlja Zaljevo) – Ulcinj – granica sa Albanijom, dužine cca 23.5 km

Zajednički dio trase autoputa Bar - Boljare i Jadransko - Jonskog autoputa:

- Ukrštanje sa Jadransko – Jonskim autoputem (Gradac) – Virpazar
- Virpazar - Stari Bar

PLANIRANE BRZE SAOBRAĆAJNICE:

Brze saobraćajnice su planirane sa ciljem integracije cjelokupone teritorije Crne Gore i povezivanja sa autoputnom mrežom u Crnoj Gori.

B1 - Primorska brza saobraćajnica (brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja do veze sa auto-putem Bar-Boljare)

Primorska brza saobraćajnica je planirana u dosadašnjoj planskoj dokumentaciji, kao saobraćajnica od strateškog značaja, koja ima funkciju kvalitetnog i bezbjednog saobraćajnog povezivanja Primorskog regiona sa okruženjem i stvaranja kvalitetnih saobraćajnih uslova za razvoj, posebno u oblasti turizma. Nedostatak postojeće magistralne saobraćajnice (M - 1) u Primorskom regionu je što prolazi kroz naseljena područja, ne obezbjeđuje nesmetano saobraćajno funkcionisanje, posebno u ljetnjem periodu i ne omogućava potrebno tehničko unapređenje i proširenje. Dužina ove saobraćajnice je cca 60 km.

Predlog planiranja i izgradnje Primorske brze saobraćajnice ima uporište u *Strategiji razvoja saobraćaja Crne Gore 2019-2035*, *Baznoj studiji saobraćaja* koja je prethodila pripremi PPCG-2040, *Studiji opravdanosti* koja je analizirala trasu ove brze saobraćajnice, na osnovu čega je rađena i određena tehnička dokumentacija. Na osnovu analiza koje su rađene pri izradi PPCG-2040, zaključeno je da nije moguće realizovati Primorsku brzu saobraćajnicu kako je u prethodnom planskom periodu planirana, (prelazom u zoni Sv. Neđelja – Opatovo), zbog ograničenja sa aspekta zaštite prirodnih i kulturnih vrijednosti (UNESCO) i prostornih ograničenja.

Podaci o brojanju saobraćaja i saobraćajne opterećenosti Primorskog regiona ukazuju na potrebu rješavanja saobraćajnog opterećenja, posebno između primorskih gradova Boke Kotorske i Budve.

Red. br.	Broj puta	Dionica	Brojač	Ukupan broj vozila	Broj dana	PGDS
1	M1	Debeli brijeg-Meljine	0011-M1 Sutorina	1,060.767	365	**2.906**
2	M1	Meljine-Kamenari	0010-M1 Kumbor	5,181.003	365	**14.195**
3	M1	Kamenari-Lipci	0012-M1 Verige	2,086.937	365	**5.718**
4	M1	Lipci-Kotor	0013-M1 Orahovac	2,171.605	365	**5.950**
5	M1	Kotor-Krtolska raskrsnica	0014-M1 Vrmac	4,773.354	365	**13.078**
6	M1	Krtolska raskrsnica-Budva	0005-M1 Radanovici	6,792.137	365	**18.609**
7	M1	Bar 2-Ulcinj	0018-M1 Kruce	2,560.015	365	**7.014**
8	M1	Ulcinj-Vladimir	0047-M1 Krute	1,485.364	365	**4.069**
9	M1	Vladimir-Sukobin	0019-M1 Selita	1,382.065	365	**3.786**

Tabela 8-1: M-1 - Prosječni godišnji dnevni saobraćaj (PGDS) za 2023. g.

Red. Br.	Broj puta	Dionica	Brojač	Ukupan broj vozila	Broj dana	PGDS
1	M1	Debeli brijeg-Meljine	0011-M1 Sutorina	280,424	142	
2	M1	Meljine-Kamenari	0010-M1 Kumbor	5,436,947	366	**14,855**
3	M1	Kamenari-Lipci	0012-M1 Verige	1,180,011	236	
4	M1	Lipci-Kotor	0013-M1 Orahovac	859,482	188	
5	M1	Kotor-Krtolska raskrsnica	0014-M1 Vrmac	4,655,515	366	**12,720**
6	M1	Krtolska raskrsnica-Budva	0005-M1 Radanovići	5,927,871	290	
7	M1	Bar 2-Ulcinj	0018-M1 Kruče	2,662,920	366	**7,276**
8	M1	Ulcinj-Vladimir	0047-M1 Krute	1,580,673	366	**4,319**
9	M1	Vladimir-Sukobin	0019-M1 Selita	1,460,175	366	**3,990**

Tabela 8-1: M-1 - Prosječni godišnji dnevni saobraćaj (PGDS) za 2024. g.

Podaci o brojanju saobraćaja u 2023 i 2024. g. ukazuju na preveliku opterećenost unutar Primorskog regiona. Najveće saobraćajno opterećenje je registrovano od aerodroma Tivat prema Budvi i Kotoru, veoma visoko opterećenje je između Herceg Novog i trajekta Kamenari, umjerenije između trajekta Kamenari i Kotora, dok je najniže opterećenje između graničnog prelaza Debeli Brijeg i Herceg Novog. **To ukazuje na potrebu da se u prvoj fazi realizacije PPCG-2040, mora riješiti i unaprijediti putna mreža između gradova u Boki Kotorskoj i ostalih gradova Primorskog regiona, što podrazumjeva prioritetnu izgradnju obilaznica oko gradova.**

Aspekt zaštite prostora pri planiranju Primorske brze saobraćajnice: Primorski region je za planiranje saobraćajnica veoma zahtjevan sa aspekta zaštite prostora, a morfološki složen i ograničen za izgradnju infrastrukture. Stav Uprave za zaštitu kulturnih dobara je: Neophodno je odustati od koridora koji ide preko prelaza Verige – zona Opatovo-Sveta Nedjelja. Po izradi idejnih rješenja za sve predviđene trase alternativnih prelaza u zoni područja, iskoristiće se posebni mehanizmi u skladu sa *Zakonom o zaštiti prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora*, u cilju sprovodjenja procjene uticaja na izuzetne univerzalne vrijednosti Područja.

Idejnim rješenjem za prelazak Primorske brze saobraćajnice u zoni Boke su posebno analizirane alternativne varijante njenog projektovanja i izgradnje, u cilju odabira varijante koja bi prouzrokovala manje konflikata u prostoru, posebno sa aspekta zaštićenih univerzalnih vrijednosti područja Kotora.

Na osnovu rezultata višekriterijumske analize, koja je podrzumjevala sagledavanje prostornog, ekološkog, tehničkog, sociološkog i ekonomskog aspekta, predloženo je da se u PPCG-2040 kao prihvatljivije rješenje u odnosu na razmatrana rješenja, planira koridor koji od Debelog brijega prolazi zaleđem opštine Herceg Novi, prolazi kroz zonu Zelenika i u blizini Kumbora prelazi Bokokotorski zaliv, dalje ide južnom stranom poluostrva Luštica, (prema Idejnom rješenju velikom dijelom tunelom) i izlazi kod naselja Radovići. U području Tivta, prolazi južno od aerodroma, u blizini Lješevića, Vranovića, Radanovića, ide do Bratešića (Lastva Grbaljska) - Markovići – Vrijesno i dalje do ukrštanja sa auto-putem Bar-Boljare.

S obzirom da je područje poluostrva Luštica zaštićena okolina UNESCO područja, kao i zona Sv. Nedjelja-Opatovo, opravdanost ovog koridora se mora dodatno ispitati u fazi izrade Idejnih projekata i pratećih analiza. Prije toga je potrebno uraditi studije: Procjena uticaja na baštinu (Heritage impact assessment-HIA) i Procjene uticaja na životnu sredinu (Environmental impact assessment-EIA) čime će se ispitati varijanta planiranog koridora Primorske brze saobraćajnice preko poluostrva Luštice, na osnovu čega će se donijeti konačna odluka o daljem projektovanju i izgradnji.

Planom se daje mogućnost procjene prioriteta izgradnje i faznog izvođenja po dionicama. Dio između Lastve Grbaljske i Herceg Novog preko poluostrva Luštica, u slučaju da koridor bude prihvaćen kroz navedene dodatne studije uticaja na kulturnu baštinu i na životnu sredinu je, prema procjeni troškova izgradnje, kasnija faza realizacije.

Ukoliko se kroz izradu Studije procjene uticaja na baštinu i procjene uticaja na životnu sredinu, kao i studiju izvodljivosti i isplativosti, pokaže da predloženo rješenje nije prihvatljivo, ili tehnički i ekonomski zahtjevno i neodrživo, koje Crna Gora u planskom periodu ne može da realizuje, ostavlja se sljedeća opciona mogućnost saobraćajnog rješenja:

Opcija povezivanja od Debelog Brijega sa Jadransko-jonskim auto-putem

U zoni Bokokotorskog zaliva, daje se mogućnost povezivanja Primorske brze saobraćajnice od Debelog brijega, sa Jadransko-jonskim autoputem, (u kontinentalnom zaleđu), na način da se dionica Primorske brze saobraćajnice iznad Herceg Novog, magistralnim putem Lipci – Grahovo, poveže sa Jadransko - jonskim autoputem.

Kako je navedeno da se Primorska brza saobraćajnica poveže sa Jadransko jonskim autoputem u zaleđu zaliva preko magistralnog puta Lipci - Grahovo, potrebno je dalje obezbjediti konekciju sa obilaznicom Kotora, zatim preko Bulevara Tivat-Jaz do šire zone Lastve Grbaljske i dalje do auto-puta Bar-Boljare. (obilaznica oko Kotora treba da ima profil brze saobraćajnice). Daje se mogućnost da se uz realizaciju obilaznica Herceg Novog i Tivta ostvari konekcija sa trajektom Kamenari-Lepetani.

Postojeći magistralni put između Budve i Bara potrebno je rekonstruisati na način da se obezbijedi adekvatan nivo usluge za međugradski saobraćaj.

Zavisno od realizacije Primorske brze saobraćajnice, profil obilaznica oko gradova definisati u skladu sa budućim saobraćajnicama na koje se konektuju. Ukoliko se obilaznice realizuju u odnosu na magistralne saobraćajnice prije realizacije Primorske brze saobraćajnice, rezervisati prostor za proširenje i uklapanje za nivo brze saobraćajnice.

Na nižem planskom nivou je potrebno integralno sagledati saobraćajno rješenje opština Primorskog regiona, posebno Boke Kotorske koje objedinjava obilaznice gradova i omogućava konekciju sa primarnim saobraćajnicama.

B2 Sjeverna brza saobraćajnica (brza saobraćajnica Crnča – Pljevlja – granica sa Bosnom i Hercegovinom)

U planskom periodu predviđa se izgradnja brze saobraćajnice, koja će Pljevlja povezati sa auto-putem Bar – Boljare, kao i sa Bosnom i Hercegovinom. U tehničkoj dokumentaciji (Idejno rješenje i Idejni projekat), će se definisati trasa ove brze saobraćajnice. Dužina ove saobraćajnice je cca 94 km.

Red. Br.	Broj puta	Dionica	Brojač	Ukupan broj vozila	Broj dana	PGDS
51	R11	Tomasevo-Slijepač most	0058-R11 Tomaševo	499.877	366	**1.366**

Tabela 8-3: R11 - Prosječni godišnji dnevni saobraćaj (PGDS) za 2024. g.

Red. Br.	Broj puta	Dionica	Brojač	Ukupan broj vozila	Broj dana	PGDS
55	R18	Pljevlja-Šula	0061-R18 Gradac	402,347	366	**1,099**

Tabela 8-4: R18 - Prosječni godišnji dnevni saobraćaj (PGDS) za 2024. g.

B3 - Brza saobraćajnica Podgorica (Smokovac) - Tuzi – Božaj

U PPCG (do 2020. g.), na potezu od Smokovca do granice sa Albanijom figurisala je saobraćajnica ranga auto-puta kao dionica Jadransko-jonskog auto-puta. U cilju dobijanja racionalnijih rješenja, dodatno je ispitan koridor, urađena prethodna studja opravdanosti i za ovu saobraćajnica se predlaže rang brze saobraćajnice. Na potezu od Smokovca do Tuzi, saobraćajnica predstavlja istočnu obilaznicu Podgorice, na koju će se povezati magistalni put M - 4 i postojeći regionani put R-27 kao alternativa magistralnom putu M-2 koji sada prolazi kroz naseljeni dio Podgorice. Realizacija ove saobraćajnice je uslovljena planovima razvoja saobraćaja Albanije. Dužina ove saobraćajnice iznosi cca 23 km.

B4 - Brza saobraćajnica Podgorica – Danilovgrad - Nikšić - Šavnik - Žabljak - Pljevlja

Predstavlja saobraćajnu vezu zapadnog dijela Crne Gore sa autoputem, a pored toga je i u funkciji valorizacije turističkih potencijala sjevera Crne Gore. Dužina ove saobraćajnice iznosi cca 145 km.

Pri projektovanju i realizaciji ove saobraćajnice potrebno je isključiti sve potencijalne konflikte sa zaštićenim područjima: Park prirode Rijeka Zeta, Park prirode Dragišnica i Komarnica i Nacionalni park Durmitor, posebno područje rijeke Tare, pod UNESCO zaštitom.

Bez obzira na određena saobraćajna unapređenja zapadnog dijela Crne Gore, koja su izvršena izgradnjom saobraćajnice od Boke Kotorske, preko Grahova, Nikšića do Žabljaka, (preostalo je da se realizuje u segmentu Pošćenje-Brezna), u PPCG-2040 se daje mogućnost dodatnog saobraćajnog unapređenja i izgradnje brze saobraćajnice od Podgorice do Danilovgrada, Nikšića, Žabljaka do Pljevalja**.** Tehničke mogućnosti će se razmotriti kroz izradu Idejnih rješenja i Idejnih projekata. Realizacija zavisi od rezultata Idejnog rješenja i rezultata *Studije izvodljivosti*. Predlaže se razmatranje proširenja postojećih trasa saobraćajnica u cilju očuvanja prostora.

Red. Br.	Broj puta	Dionica	Brojač	Ukupan broj vozila	Broj dana	PGDS
19	M3	Šćepan polje-Plužine	0026-M3 Plužine	334.198	366	**913**
20	M3	Plužine-Jasenovo polje	0027-M3 Javorak	63.185	66	
21	M3	Jasenovo polje-Vir	0028-M3 Vir	1,381.114	366	**3.774**
22	M3	Nikšić - Cerovo	0049-M3 Budoš	4,139.835	366	**11.311**
23	M3	Cerovo - Danilovgrad	0029-M3 Cerovo	3,825.233	366	**10.451**
24	M3	Danilovgrad-Podgorica 3	0007a/7b-M2 Novo selo	5,577.766	366	**15.240**

Tabela 8-5: M3 - Prosječni godišnji dnevni saobraćaj (PGDS) za 2024. g.

Red. Br.	Broj puta	Dionica	Brojač	Ukupan broj vozila	Broj dana	PGDS
29	M6	Ranče-Trlica	0035-M6 Vijenac	56.,415	366	**1.534**
30	M6	Pljevlja 1-Đurđevića Tara	0036-M6 Odžak	768.149	366	**2.099**
31	M6	Đurđevića Tara-Žabljak	0037-M6 Vrela	769.924	366	**2.104**
32	M6	Pošćenski kraj-Šavnik	0008-M6 Petnjica	799.900	366	**2.186**
33	M6	Šavnik-Jasenovo polje	0038-M6 Šavnik	875.662	366	**2.393**

Tabela 8-6: M6 - Prosječni godišnji dnevni saobraćaj (PGDS) za 2024. g.

Red. Br.	Broj puta	Dionica	Brojač	Ukupan broj vozila	Broj dana	PGDS
58	R23	Spuž-Vranjske njive	0066-R23 Velje brdo	3,329.665	366	**9.097**

Tabela 8-7: R23 Prosječni godišnji dnevni saobraćaj (PGDS) za 2024. g.

B5 – dionica brze saobraćajnice Andrijevica – Čakor - granica sa Kosovom

Planirana brza saobraćajnica Andrijevica – granica Crne Gore, povezala bi Crnu Goru i Kosovo eventualno planiranim krakom auto-puta kroz Kosovo do Peći. S obzirom na veoma zahtjevan teren, očekuje se da će ova dionica brze saobraćajnice uglavnom biti na objektima, mostovima i tunelima. Idejno rješenje sa prethodnom studijom opravdanosti će pokazati isplativost gradnje brze saobraćajnice. Koridor je definisan na osnovu Idejnog rješenja. Dužina ove saobraćajnice iznosi cca 31km.

MAGISTRALNI I REGIONALNI PUTEVI

Sastavni dio mreže primarnih saobraćajnica čine magistralni i regionalni putevi. Kompletna mreža ima za cilj da poveže glavne nosioce razvoja u državi, poveže područje sa okruženjem i evropskim zemljama. Mrežu magistralnih i regionalnih puteva potrebno je i dalje unapređivati, kako u smislu poboljšanja postojećih, tako i u smislu izgradnje novih putnih pravaca. Naročitu pažnju posvetiti vezama sa državama u okruženju, odnosno graničnim prelazima. Predlaže se nova kategorija puta – ***turistički put***. Ovo su putevi koji su izgrađeni, ili će biti izgrađeni, a primarno se koriste se u svrhu pristupa turističkim sadržajima.

Analizirani su i tabelarno prikazani i putevi koji imaju potencijal da budu prekategorisani u državne puteve, nakon rekonstrukcije i izgradnje.

Pregled drumskih saobraćajnica u Crnoj Gori

U skladu sa definisanom klasifikacijom saobraćajne mreže u tri nivoa, sve saobraćajnice u Crnoj Gori se dijele na: auto-puteve i brze saobraćajnice, magistralne i regionalne puteve. [32] U tabelama koje slijede, dat je pregled postojećih i planiranih najvažnijih saobraćajnica.

Auto-put Bar-Boljare	Koridor koji obilazi Skadarsko jezero, kao i gradsko jezgro Berana.
Brza saobraćajnica Andrijevica - Čakor (granica sa Kosovom)	U zoni Andrijevice se odvaja od auto-puta Bar- Boljare, preko Murina i Čakora dolazi do granice sa Kosovom;
Jadransko-jonski auto-put	Granica sa Bosnom i Hercegovinom - reon Nudo - Grahovo - Čevo - Podgorica, (obilaznica) - Bar - Ulcinj – Sukobin;
Primorska brza saobraćajnica	Herceg Novi - prelaz Boke Kotorske u zoni Luštice -Bratešići - Budva (Vrijesno) - konekcija sa auto-putem Bar-Boljare;
Sjeverna brza saobraćajnica	Pravac koji povezuje Pljevlja i Bijelo Polje sa auto-putem Bar-Boljare i granicom sa BIH;
Brza saobraćajnica Podgorica - Nikšić – Šavnik -Žabljak - Pljevlja	Saobraćajnica koja je do sada planirana od Podgorice do Nikšića, planira se dalje ka Žabljaku i Pljevljima;
Brza saobraćajnica Podgorica -Tuzi - Božaj	Na području Podgorica – Božaj (granica sa Albanijom), planira se brza saobraćajnica. *(U prethodnom periodu planirana kao dio Jadransko - jonskog autoputa).*

Tabela 8-8: Auto-putevi i brze saobraćajnice u Crnoj Gori

Sve saobraćajnice za koje ne postoji tehnička dokumentacija, potrebno je dodatno ispitati kroz Idejna rješenja, a opravdanost izgradnje kroz odgovarajuće studije. (*Studiju opravdanosti*). U ranijoj planskoj dokumentaciji, putni pravac Plužine-Ščepan Polje je figurisao kao saobraćajnica za brzi motorni saobraćaj. S obzirom na veoma težak teren, postojanje brane, Idejni projekat je pokazao tehničku i ekonomsku neopravdanost izvođenja ove saobraćajnice kao brze. Zato je Glavni projekat urađen tako da ovaj put zadrži rang magistralnog puta sa elementima koji zadovoljavaju brzine od 60-80 km/h i kao takav je i usvojen kroz ovaj planski dokument.

Magistralni putevi su:		**Napomene**
M-1	Debeli Brijeg (granica sa Hrvatskom) - Meljine - Lipci – Kotor - Krtolska raskrsnica – Budva - Petrovac - Sutomore - Bar - Ulcinj – Vladimir - Sukobin (granica sa Albanijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznica koje nakon izgradnje dobijaju kategoriju magistralnog puta.
M-1.1	Sutomore - Tunel Sozina - Virpazar	Nalazi se na trasi auto-puta Bar-Boljare, čijom izgradnjom gubi kategoriju magistralnog puta.
M-2	Petrovac - Sotonići - Virpazar - Golubovci (obilaznica) - Podgorica - Smokovac - Bioče - Mioska - Kolašin - Mojkovac - Slijepač Most - Ribarevina - Bijelo Polje (obilaznica) - Barski Most (granica sa Srbijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznica (jugoistočna strana Podgorice i produžetak obilaznice Bijelog Polja) koje nakon izgradnje dobijaju kategoriju magistralnog puta.

[32] Opštinski putevi su javni putevi koji povezuju naselja u lokalnoj zajednici ili povezuju naselja sa susjednim zajednicama i sa lokalnim putevima su predmet niže pplanske dokukmentacije).

M-3	Šćepan Polje (granica sa Bosnom i Hercegovinom) - Plužine– Jasenovo Polje - Vir – Nikšić – Cerovo - Danilovgrad – Podgorica	U planskom periodu planirana je izgradnja novog mosta preko rijeke Tare u Šćepan Polju na granici sa BiH. S obzirom na veoma nepovoljan teren, postojanje brane Mratinje na dionici Šćepan Polje-Plužine dozvoljava se odstupanje od postojeće trase radi postizanja elemenata koji odgovaraju kategoriji puta. Zapadna obilaznica Podgorice, čija se izgradnja planira, kao i već izgrađena Jugozapadna obilaznica Podgorice do nove veze sa magistralnim putem M-2, postaće dio magistralnog puta M-3. Dio postojećeg puta M-3 od Komanskog mosta do veze sa M-2 gubi kategoriju magistralnog puta i postaje gradska ulica.
M-4	Podgorica - Tuzi - Božaj (granica sa Albanijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznice Tuzi koja nakon izgradnje dobija kategoriju magistralnog puta.
M-5	Ribarevina - Berane - Budimlja - Kalače - Rožaje - Most Zeleni - Dračenovac (granica sa Srbijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznice Rožaja koja nakon izgradnje dobija kategoriju magistralnog puta.
M-6	Ranče (granica sa Srbijom) – Pljevlja - Đurđevića Tara - Žabljak (obilaznica) - Virak - Pošćenski kraj -Tunel Ivica – Šavnik – Jasenovo Polje	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznica koje nakon izgradnje dobijaju kategoriju magistralnog puta. Planira se izgradnja dionice Pošćenje-Brezna (veza sa M-3) sa mostom preko rijeke Komarnice koja postaje sastavni dio magistralnog puta. Dionica Pošćenje-Šavnik-Kruševice-Jasenovo Polje dobija kategoriju regionalnog puta. Ispitati mogućnost i način prelaska rijeke Tare novim mostom, zbog ograničenih kapaciteta postojećeg mosta i njegovog značaja kao kulturno-istorijskog spomenika.
M-7	Nikšić - Vilusi - Ilino Brdo (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	
M-8	Lipci - Grahovo – Vilusi	
M-9	Vilusi - Petrovići - Deleuša (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija dionice Vilusi-Petrovići, uz konekciju sa putem M-8.
M-10	Podgorica - Cetinje – Budva	
M-11	Lepetani (Trajekt) - Tivat - Krtolska raskrsnica	U planskom periodu dozvoljena je izgradnja obilaznice koja po izgradnji dobija rang magistralnog puta. Postojeća dionica magistralnog puta postaje gradske saobraćajnica.
M-12	Meljine - Petijevići - Sitnica (granica sa Bosnom i Hercegovinom).	
Planirani su sledeći magistralni putevi:		
M-	Cetinje-Čevo-Nikšić, u izgradnji	
M-	Veza M-8 sa budućom Primorskom brzom saobraćajnicom.	

Tabela 8-9: Magistralni putevi u Crnoj Gori u planskom periodu

Svi postojeći magistralni putevi čiji elementi ne zadovoljavaju kategoriju puta koju predstavljaju, moraju u najskorije vrijeme biti rekonstruisani.

	Regionalni putevi:	**Napomene:**
R-1	Cetinje – Čekanje – Krstac – Kotor	U planskom periodu planira se izgradnja nove dionice Krstac-Radanovići (veza sa M-1) koja postaje sastavni dio regionalnog puta. Dionica Krstac-Trojice-Kotor dobija kategoriju turističkog puta. **Za predmetnu dionicu Krstac-Radanovići u procesu je izrada pojedinačne procjene uticaja na baštinu koja će definisati stepen uticaja na izuzetnu univerzalnu vrijednost na osnovu kokeg će biti sagledana mogućnost izgradnje iste.**
R-2	Berane – Buča – Andrijevica - Murino – Plav – Gusinje – Grnčar (granica sa Albanijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznica koje nakon izgradnje dobijaju kategoriju regionalnog puta.
R-3	Pljevlja – Dajevića Han – Metaljka (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	Nakon završetka rekonstrukcije dobija kategoriju magistralnog puta.

R-4	Dajevića Han – Čemerno (granica sa Srbijom)	
R-5	Rožaje – Kula – Stubica (granica sa Kosovom);	
R-6	Most Zeleni – Vuča (granica sa Srbijom)	
R-7	Vir – Krstac (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	Pri rekonstrukciji saobraćajnice je moguće odstupanje od predloženog koridora, u skladu sa prirodnim uslovima i tehničkim mogućnostima projektovanja trase saobraćajnice.
R-8	Resna – Grahovo – Nudo (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	
R-9	Murino – Bjeluha (granica sa Kosovom)	
R-10	Đurđevića Tara – Mojkovac	
R-11	Slijepač Most – Tomaševo – Pavino Polje-Vrulja – Trlica	Izgradnjom dionice puta Vrulja-Mijakovići (veza sa M-6) put Slijepač Most-Tomaševo-Pavino Polje-Vrulja-Mijakovići dobija kategoriju magistralnog puta. Dionica postojećeg puta Vrulja-Trlica dobija kategoriju lokalnog puta.
R-12	Budimlja – Podvade – Kalače;	
R-13	Bioče – Mateševo – Kolašin	
R-14	Danilovgrad (raskrsnica sa M-3) – Čevo (raskrsnica sa R-17);	
R-15	Vladimir – Ostros – Virpazar-Rijeka Crnojevića-Donji Ulići	Dionica Virpazar – Rijeka Crnojevića – Donji Ulići dobija kategoriju lokalnog, tj. budućeg turističkog puta. Predvidjeti mogućnost da se od Virpazara do Donjih Ulića planiraju novi mostovi zbog ograničenih kapaciteta postojećih mostova i njihovog značaja kao kulturno-istorijskog spomenika.
R-16	Plužine – Trsa –- Pošćenski kraj	Planirana rekonstrukcija.
R-17	Čekanje – Čevo - Riđani	Izgradnjom magistralnog puta Cetinje-Čevo-Nikšić dionica Čekanje-Čevo gubi kategoriju regionalnog puta, a dionica Čevo-Riđani zadržava kategoriju regionalnog puta.
R-18	Pljevlja – Gradac – Šula	U planskom periodu predlaže se produžetak regionalnog puta do granice sa BiH.
R-19	Mateševo – Andrijevica	
R-20	Virak – Tušina – Šavnik	
R-21	Mioska – Semolj – Boan – Tušina	Potrebno je planirati nastavak izgradnje započetog tunela Semolj.
R-22	Ulcinj – Ada;	Ulcinj – Gornji Štoj – granica sa Albanijom; Planira se produžetak regionalnog puta od Gornjeg Štoja sa izgradnjom mosta preko rijeke Bojane do granice sa Albanijom. Dionica postojećeg puta Gornji Štoj-Ada gubi kategoriju regionalnog puta.
R-23	Cerovo– Bogetići – Glava Zete – Danilovgrad – Spuž – Vranjske njive	Dobija kategoriju lokalnog/ ili budućeg turističkog puta.
R-24	Buča – Lubnice	Planira se produžetak regionalnog puta od Lubnica preko tunela Klisura do Kolašina.
R-25	Cetinje–Ivanova korita– Međuvršje–Krstac	
R-25.1	Međuvršje -Lovćen	Dobija kategoriju lokalnog/turističkog puta.
R-26	Vrela - Njegovuđa;	Produžava se preko Bara Žugića do Banskih kuća (veza sa R-20) i dobija kategoriju turističkog puta.
R-27	Cijevna Zatrijebačka (granica sa Albanijom) - Dinoša - Podgorica 4;	
R-28	Bar - Virpazar	U planskom periodu gubi kategoriju regionalnog puta.
R-29	Bar - Kamenički most - Krute	
R-30	Podvade - Petnjica - Bioča	

Tabela 8-10: Regionalni putevi u Crnoj Gori u planskom periodu

Svi regionalni putevi koji imaju elemente koji ne zadovoljavaju kategoriju koju predstavljaju moraju biti rekonstruisani.

U tabeli 8-11 prikazani su putevi za koje je potrebno plansko i projektno istraživanje, u zavisnosti od ispunjenosti kriterijuma za kategorizaciju, nakon izgradnje ih i kategorisati:

Plav - Bogićevica - granica sa Kosovom.	
Maočići-Velimlje-Crni kuk-Crkvice-Toljevina (granica sa BIH)	
Goransko - Lipnik (granica BiH)	
Golubovci-Mataguži-Tuzi	
Petnjica-Savin Bor-granica sa Srbijom	
Nikšić-Župa-veza na put Danilovgrad-Gostlje-Semolj-Njegovuđa	
Kosanica-Bobovo–granica BIH	
Plav - granica sa Albanijom	
Plav – Zabelj – Šćapica – granica sa Albanijom	
Rožaje – tunel Rusolija – granica sa Kosovom (tunel 7.2km)	
Gusinje - Vusanje - Zastan - granica sa Albanijom	
Vusanje - Zaronica - Čereme	
Šavnik-Žabljak-Mojkovac (preko Štitarice), sa krakom od crkve Ružica – Borova glava do Polja	
Sutorina-Njivice-Rt Kobila (granica sa Hrvatskom)	
Risan - Ledenice	
Velimlje - Petrovići	
HE Komarinica – Duži – Dubrovsko - Šavnik	Zavisi od izgradnje HE Komarnica
Brzava – Prijelozi - Torine	
Cmiljača - Prijelozi - Torine - Žarski	
Medjuriječje – Liješnje - Velje Duboko - Kapetanovo Jezero	

Tabela 8-11: Putevi za koje je potrebno plansko i projektno istraživanje

- U ranijoj planskoj dokumentaciji bio je definisan planirani regionalni putni pravac od auto-puta Bar - Boljare u zoni Veruše do granice sa Albanijom. Ovaj putni pravac se preko albanske teritorije spajao sa regionalnim putnim pravcem Grnčar-Gusinje. S obzirom da dionica planiranog regionalnog puta prolazi kroz Albaniju, a da nema podataka o planovima susjedne države po ovom pitanju, kroz ovaj plan se odustaje od ove saobraćajnice.
- Produžetak putnog pravca Berane - Petljica do granice sa Srbijom, u prvoj fazi se može ostvariti putem lokalnog karaktera, s obzirom da je planirana dionice auto-puta od Berana do Boljara. Ovaj lokalni put treba da je predmet razrade nižeg nivoa planske dokumentacije.
- Trasa predloženog tunela Rožaje se može provjeriti na nivou tehničke dokumentacije a u cilju dobijanja alternative putu preko planinskog prevoja Kula - R-5 Rožaje (raskrsnica sa M-5) - Kula - Stubica (granica sa Kosovom).
- Regionalni put R-21, Mioska-Semolj-Boan-Tušina, potrebno je planirati izgradnju započetog tunela (projekat od 70–tih godina prošlog vijeka).
- Daje se mogućnost promjene kategorije puta iz regionalnog u magistralni, ukoliko se to pokaže opravdanim na osnovu detaljnih prostornih, tehničkih i ekonomskih analiza.
- Lokalne putne pravce je potrebno rekonstruisati. Ukoliko elementi rekonstruisanih lokalnih puteva zadovolje kriterijume, razmotriti njihovu kategorizaciju u regionalne puteve.
- Planom se predlaže posebna kategorija puteva-**turistički putevi**, koji omogućavaju pristup do turističkih zona, ili atraktivnih planinskih predjela koji predstavljaju prirodni turistički motiv. Većina navedenih puteva postoji na terenu, ali ih je potrebno detaljnije analizirati i dovesti do nivoa koji omogućava bezbjedno odvijanje saobraćaja.
- S obzirom da se ovi putevi uglavnom pružaju u široj zoni Nacionalnih parkova ili drugih zaštićenih područja, a da im je potrebna modernizacija, potrebno je voditi računa da se oni rekonstruišu ili grade u skladu sa smjernicama za zaštitu prostora.
- U zoni Bijelog Polja pored već planirane petlje "Crnča" ostavlja se mogućnost izgradnje petlje na tromeđi Zminac, Ivanje, Godijevo sa pristupnom saobraćajnicom", uz prethodno tehničko i investiciono istraživanje.

Turistički putevi
Seljani - Rudinice - Bezuje - Dubrovsko - Duži - Petnjica
Bezuje-Dubljevići-Borkovići-Pišće
Crkvičko polje – Nikovići - Pod Milogora
Mojkovac - Vragodo - Lubnice
Međuvršje (raskrsnica sa R-25) - Lovćen;
Krstac-Trojice - Kotor

Virpazar-Rijeka Crnojevića-Ulići
Nikšić - Vučje - Krnovo
Broćanac Nikšićki - Kuside
Carev most - Krst - Bogetići
Put do Zabojskog jezera iznad Dobrilovine
Plužine Trnovačko jezero
Vragodo-Žarski-Cmiljača-Ravna Rijeka-Bijelo Polje
Podgorica-novim most preko Duklje-Radovče-Danilovgrad-Gostilje-Ponikvica-Štitovo-NIkšić
Luštički prsten - Đuraševići, Milovići, D. Radovići, Velika glavica, Kosmač, Merdari, Begovići, Zambelići, Radovanići, Eraci, Mrkovi, Klinci, Zabrđe, Krašići, Petrovići, Bjelila, Kaluđerovina, Nova Peć.
Kosanica-Kraljeva Gora-Kereševo polje-Jezerac
Žabljak - Vrtač polje - Lipovo - (Kolašin) - preko Sinjajevine
Durmitorski prsten*
Bjelasički prsten
Kučki prsten
Bogićevica-Dvojnice-Bjeleška
Stari austrougarski i rimski putevi*

Tabela 8-12: Turistički putevi

Smjernice za realizaciju putne mreže

Prioriteti izgradnje glavnih puteva u Crnoj Gori

- Prioritete izgradnje autoputeva, brzih saobraćajnica i ostalih državnih puteva će definisati Vlada Crne Gore sa nadležnim institucijama, Ministarstvom saobraćaja i Upravom za saobraćaj. Realizacija treba da bude usaglašena sa realnim potrebama rješavanja saobraćajnih problema i ograničenja i dinamičnog razvoja države, ali i sa dinamikom izgradnje saobraćajnica u susjednim državama, sa kojima je planirana saobraćajna konekcija.
- Na osnovu smjernica za ukupan ekonomski i društveni razvoj Crne Gore, kao prioritet se predlaže nastavak izgradnje Auto-puta Bar-Boljare i to dionica Mateševo-Andrijevica, obilaznica Podgorice od Smokovca do Tološa (zapadna), dionica Virpazar-Bar, zatim i ostale dionice autoputa.
- Izgradnja obilaznice Podgorice (saobraćajni prsten oko Podgorice), omogućava saobraćajno rasterećenje Podgorice i povezivanje na Jadransko-jonski auto-put i auto-put Bar-Boljare.
- Za rješavanje saobraćajnih ograničenja u Primorskom regionu, potrebno je izgraditi obilaznice primorskih gradova, prioritetno obilaznicu Budve, ali i Herceg Novog, Kotora, Tivta i Bara.
- Za transverzalno povezivanje države sa okruženjem prioritet je izgradnja Jadransko-Jonskog auto-puta, kao tranzitne saobraćajnice.
- Za razvoj Sjevernog regiona, predlaže se prioritetno povezivanje Pljevalja sa auto-putem Bar-Boljare.
- Organizovati brži i jednostavniji protok i kontrolu na graničnim prelazima.
- Formirati logistiku kroz zajedničke regionalne integracione platforme, u cilju razvoja cjelovitog saobraćajnog sistema.
- Kod saobraćajnice za brzi motorni saobraćaj osnovni zahtjev je da, slično auto-putevima, prilaz bude kontrolisan. Broj raskrsnica treba da bude što manji, sa ciljem da se omogući bezbjedno odvijanje saobraćaja, a raskrsnice treba da budu denivelisane.
- Saobraćajna projektna rješenja moraju biti prostorno, ekološki, sociološki i tehnički prihvatljiva. U slučaju izraženih ograničenja u prostoru, koridor za projektovanje saobraćajnice može se suziti, (prolazak kroz naselja i sl), ili u slučaju prirodnih ograničenja po potrebi proširiti, kako bi se izbjegli konflikti u prostoru i prevazišla navedena ograničenja.
- Prilikom izrade tehničke dokumentacije za planiranu saobraćajnu/putnu infrastrukturu, potrebno je prvo sprovesti arheološko rekognosciranje trase, kako bi buduće saobraćajnice bile dovoljno udaljene od kulturnih dobara, dobara sa potencijalnim kulturnim vrijednostima i arheološkim lokalitetima, kako se ne bi ugrozile prepoznate vrijednosti.

Razvoj lokalnog saobraćaja:

- Na nižem (detaljnom) planskom nivou, planiranjem lokalnih puteva treba obezbijediti dobru pristupačnost svim ruralnim naseljima, turističkim zonama, odgovarajući pristup Nacionalnim parkovima i drugim zaštićenim područjima, poljoprivrednim i drugim kompleksima.
- Kod lokalnih puteva posebnu pažnju obratiti putevima koji prolaze kroz teritoriju dvije ili više opština i samim tim imaju međuopštinski značaj.

- Uspostaviti pješačke i biciklističke staze u naseljima (posebno u urbanim centrima), kako bi se omogućio bezbjedan pješački i biciklistički saobraćaj.
- Unaprediti puteve, kao što su turistički putevi, „panoramske rute“, koji su podrška turističkoj valorizaciji, posebno Sjevernog regiona.
- **S obzirom da saobraćajni koridori zauzimaju značajan prostor i rezervišu ga za trasu saobraćajnica zbog projektovanja, obaveza Vlade Crne Gore, lokalnih zajednica i nadležnih institucija je da se u odnosu na usvojena planska rješenja u kratkom roku izvrši projektovanje trasa saobraćajnica, posebno primarne infrastrukture, kako bi se prostor obuhvaćen koridorima oslobodio za druge namjene i korišćenje.**
- **Potrebno je da se u roku od 1 godine od donošenja PPCG-2040, izrade sva Idejna rješenja planiranih auto-puteva i brzih saobraćajnica i planirani/rezervisani koridori oslobode za druge namjene i korišćenje.**
- **U zonama prepoznatih potencijalnih konflikata, širina koridora u PPCG-2040 je smanjena u grafičkom prilogu „saobraćajna infrastruktura“, u cilju izbjegavanja koflikta sa zaštićenim područjima, naseljima, vodoizvorištima, i dr.**
- **Ukoliko se pri izradi Idejnih/Glavnih projekata u planiranom koridoru evidentira prirodno ograničenje koje onemogućava projektovanje, dozvoljava se odstupanje od planiranog koridora koje je potrebno za prevazilaženje ograničenja.**

ŽELJEZNIČKI SAOBRAĆAJ

Planirani koncept razvoja željezničkog saobraćaja je u skladu sa *Strategijom razvoja saobraćaja Crne Gore 2019-2035. g.*, *Strategijom razvoja željeznice za period 2017 – 2027. g.* (Ministarstvo saobraćaja i pomorstva 2017. god.), *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU*, globalnih trendova u ovoj oblasti i predviđanja za realne privredne potrebe za vremenski horizont do 2040. g. Ističe se posebno *Strategija EU za Jadransko jonski region* (EUSAIR), koja se odnosi na poboljšanje prometa, razvoj intermodalnog povezivanja, kao i razvoj energetskih mreža.

Primarnu željezničku mrežu u planskom periodu će činiti crnogorski dio pruge Beograd-Bar (Vrbnica - Bar u Crnoj Gori), sa kracima Podgorica - Nikšić i Podgorica - Tuzi - državna granice sa Albanijom.

Sekundarnu željezničku mrežu čine: pruga: Pljevlja - Bijelo Polje - Berane - Peć (alternative: Pljevlja-Prijepolje i Mateševo-Peć) i pruga: Nikšić - Trebinje - Čapljina, veza na PAN evropski koridor V. U PPCG-2040 se planira međusobno povezivanje trasa u Crnoj Gori i Srbiji, na trasi Pljevlja-Prijepolje. Formiranje sekundarne željezničke mreže u budućem periodu će zavisiti od budućih međudržavnih dogovora i evropskih strategija razvoja željezničke mreže.

Strateški ciljevi razvoja željeznice i željezničke infrastrukture u crnoj Gori: Željeznička infrastruktura ulazi u novo plansko razdoblje, opterećena dotrajalošću i skromnom funkcionalnom sposobnošću infrastrukturnih podsistema i potrebom što bržeg prilagođavanja propisanim tehničko-tehnološkim zahtjevima transevropskoga željezničkoga sistema.

Evropska unija sprovodi aktivnu politiku u restrukturiranju evropskog tržišta željezničkog transporta i jačanju položaja željeznica prema drugim vidovima prevoza, koncentriisanu na tri glavna područja koja su presudna za razvoj željeznice: otvaranje željezničkog saobraćaja prema tržištu, poboljšanje interoperabilnosti (ispunjavanje uslova koje treba da ispuni željeznički sistem u Crnoj Gori u cilju postizanja njegove usklađenosti sa željezničkim sistemom Evropske unije, koji se odnose na projektovanje, izgradnju, puštanje u rad i stavljanje na tržište dijelova željezničkog sistema) i bezbjednosti nacionalnih željezničkih mreža i razvoj željezničke saobraćajne infrastrukture. Veće tehničko usklađivanje željezničkih sistema i razvoj ključnih prekograničnih željezničkih pravaca imaju za cilj da uklone prepreke i stvore veću konkurentnost željezničkog sektora, zajedno sa boljim vezama između EU i susjednih tržišta.

Željeznički transport svojim funkcionisanjem ima predispozicije za smanjeni uticaj na životnu sredinu. Zato se pozitvne osobine železničkog transporta u vidu zaštite životne sredine sprovode kroz elektrifikaciju vuče vozova na željezničkim prugama, uvođenjem tehnologija intermodalnog (kombinovanog) transporta, smanjenjem potrošnje električne energije, preduzimanjem mjera za smanjenje buke u pružnom pojasu, kao i drugih mjera specifičnih za svaki lokalitet (odvodnjavanje, zaštitno zelenilo, zaštita od požara i drugo).

Razvoj intermodalnog transporta doprinosi: smanjenju zakrčenja i opterećenja drumskih saobraćajnica, smanjenju zagađenja životne sredine, smanjenju buke, uštedi energije, smanjenju troškova održavanja drumskih saobraćajnica, smanjenju troškova amortizacije, smanjenju vremena transporta i dr. Takođe, drugi značajan aspekt intermodalnog transporta je i taj što omogućava klijentima isporuku robe „od vrata do vrata” i „na vrijeme” sa minimalnim logističkim troškovima. Zbog toga željeznica, kao nosilac intermodalnog transporta, ima šansu da unapredi svoje poslovanje i sa drugim vidovima prevoza odgovori sve strožijim zahtjevima tržišta.

Crna Gora je u sklopu pregovaračkog postupka za članstvo u EU, a prema međunarodnim standardima koji regulišu oblast željeznice u najširem smislu, potpisanim međunarodnim sporazumima, usvojenim zakonskim rješenjima koja podrazumijevaju implementaciju evropskih direktiva i strategijama, dužna da prihvati evropsku viziju koja postiče veće korištenje željeznica kao energetski efikasnog i održivijeg načina prevoza.

U tom smislu ovim Prostrornim planom se jasno definiše transportna politika u željezničkom saobraćaju kojom će se iskoristiti sopstvene prilike vezane za povezivanje sa Jadranskim morem i unaprijediti željeznička mreža prema susjednim željeznicama. Planirani ciljevi i učinci u poboljšanju ili održavanju nivoa funkcionalnosti željezničke infrastrukture mogu se postići ulaganjima u:

- održavanje funkcionalnosti i propisanih uslova za siguran i bezbjedan saobraćaj;
- obnovu i osavremenjivanje dotrajale željezničke infrastrukture;
- dogradnju, rekonstrukciju i adaptaciju postojeće željezničke infrastrukture;
- izgradnju nove željezničke infrastrukture.

Predlog neophodnih aktivnosti u održavanju, modernizaciji i rekonstrukciji željezničke infrastrukture usklađen je sa mogućim obezbjeđenjem finansijskih sredstava kao i činjenicom da se, usled objektivno nezadovoljavajućeg tehničko-funkcionalnog stanja i raspoloživih finansijskih mogućnosti, dugoročni ciljevi koji podrazumjevaju funkcionalnu željezničku infrastrukturu mogu ostvariti tek u dužem vremenskom periodu.

U fazi unapređenja i modernizacije, opšti ciljevi su da željeznički transportni sistem u Crnoj Gori bude kompatibilan sa transportnim sistemom Evropske unije sa tendencijom dalje modernizacije, očuvanja prostora Crne Gore od negativnih uticaja saobraćaja na životnu sredinu kroz uvođenje najviših standarda u planiranju i projektovanju željezničke infrastrukture i da se razvije mreža saradnje, radi proširenja politike iz oblasti transporta, logistike i infrastrukture na najbliže susjede, kako bi se uspostavilo bolje infrastrukturno povezivanje i bliža integracija tržišta.

Strategije i zakoni, koji imaju značaj za strateška opredjeljenja u PPCG-2040 su:

1) *Strategija saobraćaja za period 2019-2035. g.* - Strategija saobraćaja predstavlja osnovni strateški dokument države za razvoj svih vidova saobraćaja, uključujući i željeznički saobraćaj kao i analizu aktuelne transportne politike Evropske unije, reformi željezničkog sektora, obnovi postojeće i izgradnji nove željezničke infrastrukture, proaktivnom djelovanju prema klijentima na tržištu transporta robe, prevozu putnika i bezbjednosti saobraćaja.
2) *Strategija razvoja željeznice za period 2017-2027. g.* - Strategija razvoja željeznice daje planirane ciljeve i smjernice razvoja željeznice (infrastrukture i saobraćaja) sa pravcima, mjerama i ciljevima razvoja vezanih za: stavljanje korisnika u centar saobraćajne politike - transparentnost, obezbjeđivanje i korišćenje sredstava za željezničku infrastrukturu, finansijsku održivost i samoodrživost željezničke infrastrukture, maksimiziranje razvojnih potencijala regiona Crne Gore kroz poboljšanje željezničkih usluga, kvalitetno i odgovorno održavanje željezničke infrastrukture i redovnosti saobraćaja, efikasan i efektivan sistem državnih institucija koje vode brigu o željezničkom sektoru, funkcionalan i moderan željeznički sistem sposoban da se suoči sa konkurencijom, zaštitu prostora Crne Gore od negativnih uticaja saobraćaja, željezničku mrežu Crne Gore integrisanu u Trans-evropsku transportnu mrežu (TEN-T). U skladu sa navedenim mjerilima dati su načini, obim i dinamika relizacije ciljeva, okvirna finansijska sredstva, izvori finansiranja i drugi elementi od značaja za razvoj željeznice.
3) *Evropske direktive koje se implementiraju u krovne zakone o željeznici:*
   - *Zakon o željeznici*
   - *Zakon o bezbjednosti i interoperabilnosti željezničkog sistema*
   - *Zakon o ugovornim odnosima u željezničkom saobraćaju*
   - *Zakon o kombinovanom transportu*

Prioriteti u realizaciji plana razvoja željezničke mreže: Modernizacija i rekonstrukcija pruge Državna granica sa Srbijom – Bar

Navedenim dokumentima kao i PPCG-2040 željeznički pravac Državna granica sa Republikom Srbijom – Bar, kao dio međunarodne željezničke pruge Beograd – Bar, je prepoznat kao osnova željezničkog infrastrukturnog sistema u Crnoj Gori i osnovni tranzitni pravac koji Luku Bar povezuje sa zaleđem. Zato modernizacija i rekonstrukcija ovog željezničkog pravca predstavlja osnovu razvoja željeznice u ovom planskom periodu. Aktelni projekti remonta pruge od Trebešice do Bara, gdje je u toku izrada tehničke dokumentacije, će u narednom periodu usloviti izvođenje radova na rekonstrukciji i modernizaciji građevinske i elektrotehničke infrastrukture na ovom dijelu pruge. Uporedo sa ovim nastaviće se radovi na sanaciji čeličnih i betonskih mostova, sanaciji tunela, rekonstrukciji staničnih zgrada. U sklopu ovog projekta planirana je i izgradnja željezničke stanice Zlatica, za koju postoji definisan prostor na trasi postojeće pruge.

Polazeći od prihvaćenih i implementiranih tehničkih specifikacija interoperabilnosti u nacionalno zakonodvstvo koje se odnose na građevinsku infrastrukturu pruge su razvrstane u kategorije:

Oznaka vrste saobraćaja	Tovarni profil	Osovinsko opterećenje (t)	Brzina na pruzi (km/h)	Korisna dužina perona (m)
P1	GC	17/21,5	250-350	400
P2	GB	20/22,5	200-250	200-400
P3	DE3	22,5	120-200	200-400
P4	GB	22,5	120-200	200-400
P5	GA	20	80-120	50-200
P6	G1	12	n.p	n.p

Tabela 8-13: Parametri za putnički saobraćaj

Oznaka vrste saobraćaja	Tovarni profil	Osovinsko opterećenje (t)	Brzina na pruzi (km/h)	Dužina voza
F1	GC	22,5	100-120	740-1050
F2	GB	22,5	100-120	600-1050
F3	GA	20	60-100	500-1050
F4	G1	18	n.p.	n.p.

Tabela 8-14: Parametri za teretni saobraćaj

Prikazani parametri su minimalne vrijednosti koji se moraju zadovoljiti, ai je moguće projektovati i graditi pruge većih profila, većih osovinskih opterećenja, većih brzina, s većim korisnim dužinama perona i sa vozovima dužim od navedenih. Država daje predlog kategorija prema TSI-u, odnosno navodi uslove koji su od ključne važnosti za interoperabilnost te ih treba postići na modernizovanim, obnovljenim postojećim prugama i na novim prugama.

Uz prethodno navedene zadate kriterijume, treba imati u vidu i: tehničke specifikacije interoperabilnosti koje se odnose na bezbjednost u tunelima; tehničke specifikacije za pristupačnost željezničkog Sistema osobama sa invaliditetom i smanjenom pokretljivošću; uredbe o smjernicama EU za razvoj transevropske mreže saobraćajne infrastrukture sa transportnim mrežama I koridorima kada je u pitanju željeznički prevoz; odredbe o uvođenju Evropskog Sistema za upravljanje željezničkim saobraćajem (ERTMS) na proširenu osnovu i sveobuhvatnu mrežu, prelaze na evropsku standard nominalnu širinu kolosjeka 1435mm, povećanju broja teretnih vozova dugih 740m. i minimalnoj brzini željezničkih od 160km/h za putničke vozove I 100km/h za teretni saobraćaj - Sveobuhvatna mreža-(comprehensive network) predstavlja osnov TEN-T-a i uključuje svu postojeću I planiranu infrastrukturu koja zadovoljava zahtjeve Smjernica, a treba biti uspostavljena najkasnije do kraja 2050. g. Na taj način se stiču uslovi da se preispitaju i nova varijantna rešenja trase ove pruge na pojedinim dionicama koja bi odgovorila zadatim zahtjevima, a i sve većim zahtjevima pojedinih lokalnih samouprava za izmještanja trase pruge iz gradova.

Pri rekonstrukciji pruge, u skladu sa potrebnim analizama, Studijom opravdanosti i prostornim mogućnostima, dozvoljava se izmještanje željezničke infrastrukture, u cilju veće funkcionalnosti i bolje prostorne organizacije.

Rekonstrukcija i elektrifikacija pruge Podgorica - Tuzi - granica sa Albanijom

U jedinstvenoj listi prioritetnih infrastrukturnih projekata koje je usvojila Nacionalna komisija prepoznat je projekat rekonstrukcija i elektrifikacija željezničke pruge Podgorica – Tuzi – granica sa Albanijom (ruta 2) koji je podržan od strane EU. *(Za izradu tehničke dokumentacije- glavni projekat i studija zašite životne sredine obezbjeđena su donatorska sredstva iz predpistupnih fondova i za očekovati je da se u građevinskom i elektrotehničkom smislu realizuje ovaj projekat imajući u vidu da je u toku tenderski postupak za radove na dionici ove pruge u Albaniji).*

Izgradnja nove željezničke infrastrukture

Treminali za kombinovani transport

Željeznički transport svojim funkcionisanjem ima predispozicije za smanjeni uticaj na životnu sredinu. Polazeći od navedenog razvoj intermodalnog transporta sa značajnim učešćem željezničkog transporta doprinosi: smanjenju zakrčenja i opterećenja drumskih saobraćajnica, smanjenju zagađenja životne sredine, smanjenju buke, uštedi energije, smanjenju troškova održavanja drumskih saobraćajnica, smanjenju troškova amortizacije, smanjenju vremena transporta i dr.

Položaj Luke Bar i Port of Adria Bar, dva privredna društva koja pružaju logističku podršku utovara i istovara robe u pomenutoj luci sa svojom mrežom željezničkih lučkih kolosjeka i grupom primopredajnih kolosjeka grupisanih u tri reonske grupe kojima upravlja Željeznička infrastruktura su idealno planirana za ovaj vid transporta. Upravo polazeći od navedenih činjenica u ovom prostornom planu Crne Gore do 2040. g. planirana je izgradnja terminala u Baru, kao i terminala u Podgorici i Bijelom Polju za koji takođe postoji definisan prostor

u vidu slobodnog građevinskog zemljišta lociranog u reonskim grupama u stanici Bar, na Ćemovskom polju u Podgorici u okviru suve luke i ranžirne stanice i u stanici Bijelo Polje.

Pruga Pljevlja – Bijelo Polje – Berane – Kosovo i pruga Nikšić – Čapljina (BiH)

Na osnovu urađenih idejnih rješenja sa studijom predizvodljivosti u budućnosti je moguće očekivati proširenje željezničke mreže Crne Gore izgradnjom kraka pruge Nikšić - Podgorica ka Bileći (Bosna i Hercegovina), a takođe i izgradnju nove pruge Pljevlja – Bijelo Polje (Ravna Rijeka) i dalje ka Beranama i granici sa Kosovom. Evropska unija je na osnovu idejnog rješenja pruge Nikšić – Čapljina odobrila sredstva za izradu idejnog projekta trase ove pruge u cilju realizacije navedenog projekta.

Kada je u pitanju projekat Pljevlja – Bijelo Polje – Berane – Kosovo u daljoj razradi tehničke dokumentacije trebalo bi uzeti u obzir i ranija idejna rešenja trasa pruge Pljevlja – Prijepolje i Kolašin – Mateševo – Peć na ovom koridoru u cilju iznalaženja optimalne trase pruge imajući u vidu robe za prevoz, zahtjeve privrede u Crnoj Gori i susjedstvu i troškove izvođenja radova.

Izgradnja željezničke pruge stanica Podgorica – aerodrom Podgorica

U cilju obezbjeđenja bolje konekcije sa aerodromom Podgorica predlaže se izgradnja trase pruge koja bi povezala Podgoricu sa aerodromom. U tom smislu kao moguće rešenje je trasa pruge koja bi se odvajala od pruge Podgorica – Bar u reonu Opštine Zeta a optimalno rešenje bi se dobilo nakon izrade planske dokumentacije nižeg reda i potrebnih studija i analiza.

Izmještanje trase pruge Nikšić – Podgorica u dijelu lokaliteta Duklja

Trasa pruge Nikšić – Podgorica koja je postavljena 1948. g. u dužini od 600 m presjeca lokalitet arheološkog nalazišta Duklja. U cilju zaštite ovog lokaliteta predložena je izmještanje trase i traženje optimalnog rešenja nakon izrade studijske dokumentacije.

Putni prelazi - su potencijalna mjesta sa najviše vanrednih događaja u željezničkom saobraćaju. Potrebno je da opštine u prostornim i urbanističkim planovima u saradnji sa nadležnim institucijama, predvide zatvaranje putnih prelaza koji nisu bezbjedni, planiraju nove ili rekonstrukciju i modernizaciju postojećih.

Naročitu pažnju pri izradi detaljne planske dokumentacije ili pri izradi projekata, treba obratiti na putne prelaze u naselju Zagorič na teritoriji Glavnog grada Podgorica, Bistrice u opštini Zeta, Ilino i Šušanj i Virpazar na regionalnom putu Virpazar – Ostros, u opštini Bar, kao i na lokalne saobraćajnice na putnim prelazima u opštini Danilovgrad.

Javni prevoz

Jedan od važnih segmenata transpottnog sistema je sistem javnog transporta putnika. Ciljevi razvoja javnog prevoza su:

- Obezbjediti realizaciju potrebnog obima i kvaliteta transportne usluge u područjima i zonama gdje je koncentracija aktivnosti najveća.
- Unaprijediti sistem javnog prevoza da bude konforan i pristupačan prostorno i vremenski i da obezbjeđuje potpuno uslugu potreba stanovnika za mobilnošću.
- Organizovati sistem javnog prevoza koji štiti životnu sredinu i stimuliše željeni urbani/ruralni razvoj i formu grada.
- Obezbjediti bezbjedan i siguran javni prevoz za korišćenje, dostupan svim građanima i adaptivan u smislu prilagođavanja zahtjevima i ciljevima savremenog javnog prevoza.
- Investirati u infrastrukturnu mrežu i ključne elemente sistema javnog prevoza, terminale, stajališta vozila i druge potrebne sadržaje.
- Primjenom mjera energetske održivosti uticati na smanjenje emisije štetnih gasova, korišćenjem “smart rješenja”- nove generacije vozila.
- Usklađivati sistem javnog prevoza sa standardom EU u oblasti transporta i optimizirati transport korišćenjem interoperabilnog pristupa.
- U detaljnoj planskoj dolkumentaciji obezbjediti parking prostore odgovarajuće površine u podzemnim garažama i na otvorenim parking površinama, sa adekvatno planiranim zelenim površinama i zelenim tampon zonama.

Pregledna karta 8-1: Železnička infrastruktura Crne Gore

VAZDUŠNI SAOBRAĆAJ

Prema Master planu razvoja aerodroma Crne Gore u planskom periodu do 2030 g., definisano je unapređenje kapaciteta i kvaliteta usluga u odnosu na prognoziranu tražnju i prostorni razvoj aerodroma. Potrebno je kontinuirano i dugoročno upravljanje razvojem, koje će doprinjeti efikasnom, bezbjednom, ekonomičnom i ekološki prihvatljivom sistemu aerodroma u Crnoj Gori.

Strategija razvoja aerodroma je u skladu sa konstantnim porastom broja vazduhoplova i putnika na godišnjem nivou. Postoji kontinuirana potreba da se stvore uslovi za prilagođavanje za buduće investicione planove aerodroma u skladu sa standardima usvojenim od Međunrodne organizacije za civilno vazduhoplovstvo (ICAO). Mrežu aerodroma Crne Gore u planskom periodu čine dva postojeća međunarodna aerodroma, planirani aerodrom Berane i 6 manjih aerodroma za rekreativno i sportsko letenje.

- **Aerodrom Podgorica** koji će se dalje razvijati kao glavni međunarodni aerodrom (referentnog koda 4D), koji će opsluživati 60-70% ukupnog avio saobraćaja. (redovnog, čarter, poslovne avijacije i dr.).
- **Aerodrom Tivat** je takođe značajan međunarodni aerodrom (referentnog koda 4C) za vazdušni saobraćaj Crne Gore. Treba da u punom kapacitetu obezbjedi direktan pristup turističkim centrima u Primorskom regionu i ima ključnu ulogu u razvoju turizma. Osim toga predstavlja i alternativni aerodrom aerodromu Podgorica i aerodromima u okruženju.

U cilju podizanja kvaliteta usluga u oblasti vazdušnog saobraćaja, neophodno je prostorno proširenje i unapređenje kapaciteta međunarodnih aerodroma Podgorica i Tivat, kako bi se odgovorilo budućim potrebama i standardima u ovoj oblasti. To zahtjeva obezbjeđivanje standarda koji su definisani u vazdušnom saobraćaju u zemljama EU. Unapređenje treba da se ogleda u raznovrsnijoj ponudi prevoza putnika i robe i obezbjeđivanje svih operativnih karakteristika kojima se garantuje komfor, bezbjednost i brzina u saobraćaju.

Aerodrom Tivat će se u narednom periodu značajano infrastrukturno razvijati, u skladu sa planskom dokumentacijom – DSL Sektor 24, DSL „Kalardovo“ i već urađenim idejnim rješenjem, koje nameće potrebu za određenom intervenicojm na granicama zahvata DSL Aerodrom Tivat – Sektor 24.

Aerodrom Podgorica, će se u narednom periodu razvijati u skladu sa važećim planom LSL Aerodrom ili odgovarajućim planskim dokumentom u skladu sa budućim iskazanim potrebama. Na nivou niže, detaljnije planske dokumentacije (PUP opštine Podgorica), će se dati bliže smjernice za razvoj aerodroma.

Na aerodromima Podgorica i Tivat se detaljnijom planskom dokumentacijom mogu planirati Logistički centri i terminali za prihvat, čuvanje, opslugu i distribuciju robnih posiljki vazdušnim saobraćajem. To omogućava u budućnosti i primjenu dronova u distribuciji robe sa povoljnih lokacija, što se već primjenjuje u svijetu.

U detaljnijoj planskoj dokumentaciji planirati zone za prihvat hidro aviona na lokacijama, Tivat (blizina postojećeg aerodroma), Bar (lokacija Luke Bar) i Virpazar (Lokacija Luke Virpazar) i druge lokacije koje nisu u konfliktu sa namjenom za pomorski saobraćaj, u koje su u skladu sa smjernicama Uprave za poorsku sigurnost.

U okviru aerodroma Tivat razvoj više funkcija u okviru jedne fizičke strukture stvara osnovu za razvoj integrisanog sistema aerodrom kopno - vodni terminal kao jedinstvenog sistema sa nizom pozitivnih efekata na prostor, saobraćaj, ekonomiju i zaštitu životne sredine.

Planirane lokacije za aerodrome su lokacija u Beranama, Nikšiću (Kapino polje – postojeće letilište), Podgorici (Ćemovsko polje – postojeće letilište), Pljevljima, Žabljaku, Baru i Ulcinju.

Ocjenjeno je da bi **Aerodrom Berane** bio značajan za Crnu Goru, posebno za razvoj Sjevernog regiona. Na osnovu Studije izvodljivosti i potrebnih analiza od strane Ministarstva saobraćaja i Agencije za civilno vazduhoplovstvo, definisaće se kategorija aerodroma. Predlog je da se Aerodrom Berane razvija u kategoriji 4D, kao međunarodni aerodrom. Za nesmetano organizovanje i funkcionisanje aerodroma Berane, neophodno je obezbjediti prostor, rješiti probleme nelegalno izgrđenih objekata uspostaviti potreban „čist“ prostor oko samog aerodroma radi sigurnog izvođenja operacija vazduhoplova i zabraniti/kontrolisati dalju izgradnju. Na detaljnom planskom nivou potrebno je definisati zonu aerodroma i prostorni model površina za ograničavanje postavljanja i izgradnje vazduhoplovnih prepreka („OLS surfaces“

Ostali aerodromi Nikšić-Kapino polje, Podgorica-Ćemovsko polje, Žabljak, Pljevlja, Bar i Ulcinj razvijaće se prvenstveno kao aerodromi za specijalne potrebe, rekreativno letenje, sportsko letenje, sezonski turistički saobraćaj, poslovne i turističke potrebe. Određivanje referentnog koda aerodroma će sprovesti nadležna Agencija za civilno vazduhoplovstvo u odnosu na tehničku dokumentaciju i karakteristike poletno-sletne staze (Predlog za referentni kod 3B).

Na Aerodromu Nikšić su se u prethodnom periodu dogodila značajna investiciona ulaganja, i trenutno se radi analiza mogućnosti i opravdanosti stavljanja predmetnog aerodroma u funkciju za komercijalni vazdušni saobraćaj. Zavsno od dalje namjene, vrste i obima saobraćaja stvoriće se pretpostavke za njegov dalji razvoj.

U planskoj dokumentaciji detaljnijeg nivoa u svim opštinama planirati lokacije helidroma koji se mogu koristiti u turističke svrhe i za vanredne situacije.

Smjernice za razradu planskih dokumenata detalnijeg nivoa koje je potrebno primjeniti.:

- Projektovanje helidroma helidroma vršiti u odnosu na primjenjive regulatorne zahtjeve koji se odnose na oblast vazdušnog saobraćaja (Zakon o vazdušnom saobraćaju, Zakon o izgradnji objekata, Zakon planiranju i uređenju prostora i primjenjivim podzakonskim aktima);
- Konstrukciju helidroma projektovati (urediti) na način da može na siguran način prihvatiti dinamičko opterećenje referentnog vazduhoplova i pripadajuće opreme;
- Prilikom određivanja lokacije za smještaj helidroma uzeti u obzir uticaj vazduhoplovnih prepreka na operacije polijetanja/slijetanja vazduhoplova;
- Pristupne saobraćajnice helidromu moraju zadovoljavati uslove nesmetanog prolaska vozila spasilačko-vatrogasne zaštite i medicinske pomoći sa javnog puta do helidroma;
- Za nesmetano izvođenje operacija polijetanja/slijetanja vazduhoplova potrebno je uspostaviti adekvatan zaštitni prostor oko helidroma koji omogućava izvođenje pomenutih operacija na siguran način;
- Prilikom određivanja lokacije helidroma potrebno u razmatranje uzeti pravila o načinu izvođenja operacija vazduhoplova u zavisnosti od okolne sredine;
- Prilikom određivanja lokacije helidroma potrebno u razmatranje uzeti negativne efekte vazdušnog saobraćaja u odnosu na životnu sredinu.

Radarska stanica Vrsuta – na lokaciji Vrsuta planirani su radarski sistem Kontrola letenja Crne Gore i Srbije čime se omogućava radarsko pokrivanje i unapređuje sigurnost vazdušne plovidbe i integritet i neprekidnost prijema radarskih podataka. Obezbjediti potrebnu saobraćajnu, elektroenergetsku i elektrokomunikacionu infrastrukturu u skladu sa uslovima nadležnih operatora. Za potrebe radarske stanice neophodno je izgradnja kombinovanog 10kV voda od postojeće TS 35/10kV Sutomore na način da se dio kroz naselje polaže podzemno kablovima 3x(XHE49-A 1x150mm2, 12/20kV), a dio van naselja nadzemno provodnikom AlFe 50/8mm2 , sve u skladu sa uslovima Operatora distributivnog Sistema.

Smjernice za lokacije aerodroma i radionavigacionih uređaja

Lokacije svih aerodroma se moraju čuvati od drugih zahtjeva i korišćenja koje je u suprotnosti ili ometaju primarnu upotrebu za razvoj aerodroma i potencijalno proširenje aerodroma. Za buduće infrastrukturne projekte neophodno je obezbijediti kvalitetnu detaljnu plansku dokumentaciju, kako za zone aerodroma, tako i za zaštitne zone u neposrednom okruženju aerodroma, kako se ne bi stvarale eventualne prepreke za razvoj aerodroma i odvijanje saobraćaja.

Obavezne smjernice su:

- Uspostaviti zaštitne površine za nesmetano i sigurno odvijanje vazdušnog saobraćaja na svim aerodromima u Crnoj Gori,
- Implementirati na odgovarajući način postojeće zaštitne površine za aerodrome kojima je izdat sertifikat/odobrenje za upotrebu u planskoj dokumentaciji detaljnijeg nivoa.
- obezbjediti nesmetan rad radio-navigacionih uređaja na zemlji,
- implementirati na odgovarjući način postojeće zaštitne površine za radio-navigacione uređaje u planskoj dokumentaciji detaljnijeg nivoa.
- Uspostaviti mehnizam kontrole i zaštite površina koje se pružaju u produžetku poletno – sletne staze i u neposrednoj okolini aerodroma, kako bi se u proceduri prilaska ka aerodromima i odlaska sa aerodroma koristio čist prostor koji je neophodan vazduhoplovu da izvrši sigurno polijetanje i slijetanje i spriječili negativni uticaji vazduhoplovnih prepreka na operacije vazduhoplova,
- Uspostaviti mehanizam kontrole i zaštite površina oko radio-navigacionih uređaja kako bi se obezbjedio odgovarajući nivo sigurnosti vazdušnog saobraćaja;

U grafičkom prilogu plana režima zaštite su date zaštitne površine koje su uspostavljene za postojeće aerodrome koji imaju važeći sertifikat/odobrenje za upotrebu. Podaci su dati na osnovu „digitalnog modela prostornih površina za ograničavanje postavljanja i izgradnje vazduhoplovnih prepreka, koji su definisani korišćenjem prostornih koordinata za sve crnogorske aerodrome i radio navigacione uređaje“.[33]

U sklopu prostornog modela površina za ograničavanje postavljanja i izgradnje vazduhoplovnih prepreka, za postojeće aerodrome, uspostavljene su sledeće zaštitne površine koje je neophodno implementirati na odgovarajući način u sklopu planske dokumentacije detaljnijeg nivoa:

1. Aerodrom Tivat:
    - Zona infrastrukture Aerodroma Tivat;

[33] Dostavljeni raspoloživi podaci, predlozi i smjernice Agencije za civilno vazduhoplovstvo Agencije za civilno vazduhoplovstvo

  - Prilazno/odletna površina za prag 32 poletno sletne staze;
  - Prilazno/odletna površina za prag 14 poletno sletne staze;
  - Prelazna površina;
  - Unutrašnja horizontalana površina;
  - Konusna površina.
2. Aerodrom Podgorica:
  - Zona infrastrukture Aerodroma Podgorica;
  - Prilazno/odletna površina za prag 36 poletno sletne staze;
  - Prilazno/odletna površina za prag 18 poletno sletne staze;
  - Prelazna površina;
  - Unutrašnja horizontalana površina;
  - Konusna površina.
3. Aerodrom Kapino polje:
  - Prilazno/odletna površina za poletno sletnu stazu aerodroma Kapino polje;
  - Prelazna površina;
  - Unutrašnja horizontalana površina;
  - Konusna površina.
4. Aerodrom Ćemovsko polje:
  - Prilazno/odletna površina za poletno sletnu stazu aerodroma Ćemovsko polje polje;
  - Prelazna površina;
  - Unutrašnja horizontalana površina;
  - Konusna površina.

Aerodrom Berane: U skladu sa detaljnim analizama koje je potrebno sprovesti za lokaciju aerodroma Berane, nadležna institucija će propisati bliže smjernice i kategorizaciju aerodroma.

Takođe, u grafičkom prilogu „ograničenja za izgradnju“ su date lokacije radio-navigacionih uređaja na teritoriji Crne Gore. U planskim dokumentima detaljnije razrade, neophodno je bliže opisati dolje navedene zaštitne zone predmetnih uređaja. Radio-navigacioni uređaji od značaja za vazdušni saobraćaj na teritoriji Crne Gore su:

NDB uređaji na sledećim lokacijama, sa primarnim područjem zaštite poloprečnika od 200m i centrom u koordinatama:

- Budva, Jaz (6566421.18, 4682302.68)
- Mojkovac, Podbišće (6628981.19, 4756803.61)
- Nikšić (6576030.30, 4737326.40)
- Herceg Novi, Rose (6545969.59, 4697533.11)
- Danilovgrad (6592683.62, 4711819.41)
- Okolina aerodroma Podgorica (6603730.04, 4694597.11)
- Podgorica, Gostilj (6603123.62, 4684623.53) i
- Berane, Police (6655924.77, 4749196.05).

Marker uređaji na sledećim lokacijama, sa primarnim područjem zaštite poloprečnika od 50m i centrom u koordinatama:

- Budva, Jaz (6566432.70, 4682296.68)
- Okolina aerodroma Podgorica (6603396.04, 4689003.47) i
- Podgorica, Gostilj (6603126.02, 4684617.34)

DVOR uređaji na lokaciji, sa primarnim područjem zaštite poloprečnika od 600m i centrom u koordinatama:

- Okolina aerodroma Podgorica (6603713.37, 4694331.45)

DME uređaji na lokaciji, sa primarnim područjem zaštite poloprečnika od 300m i centrom u koordinatama:

- Tivat, Lovanja (6561442.15, 4694923.66)
- Okolina aerodroma Podgorica (6603715.50, 4694343.93)

Localizer (LOC) uređaji na sledećim lokacijama, čije je primarno područje zaštite grafički prikazano u ghrafičkom prilogu „Režim zaštite“

- Tivat, Lovanja (6561446.87, 4694911.37) i
- Aerodrom Podgorica (6603625.02, 4692879.78).

Glide path (GP) uređaj na lokaciji, čije je primarno područje zaštite grafički prikazano prikazano u ghrafičkom prilogu „Režim zaštite“:

- Aerodrom Podgorica (6603607.54, 4690339.74)

VDF (VHF direction finder) uređaji na sledećim lokacijama, sa primarnim područjem zaštite poloprečnika od 500m i centrom u koordinatama:

- Okolina aerodroma Podgorica (6603641.28, 4693173.20) i
- Tivat, Lovanja (6561075.24, 4694775.39).

PSR i SSR uređaj na lokaciji, sa primarnim područjem zaštite poloprečnika od 500m i centrom u koordinatama:

- Okolina aerodroma Podgorica (6601199.00, 4693544.85)

VHF/UHF_RX uređaji na sledećim lokacijama, sa primarnim područjem zaštite poloprečnika od 100m i centrom u koordinatama:

- Podgorica (6603676.12, 4690343.86) i
- Tivat, Lovanja (6561077.57, 4694772.41).

VHF/UHF_TX uređaji na sledećim lokacijama, sa primarnim područjem zaštite poloprečnika od 100m i centrom u koordinatama:

- Podgorica (6603136.41, 4692023.91) i
- Tivat, Lovanja (6559545.46, 4696629.07).

VHF/UHF_RX/TX uređaj na lokaciji, sa primarnim područjem zaštite poloprečnika od 100 m i centrom u koordinatama:

- Bar, Dobre Vode (6594837.89, 4657386.00).

VODNI SAOBRAĆAJ

Plan razvoja vodnog saobraćaja, dominantno je usmjeren na najznačajniji podsistem, pomorski saobraćaj uz pristup uravnoteženih potreba razvoja u jezerskom i riječnom saobraćaju. Strateški cilj razvoja je unapređenje u tehničkom, organitacionom, bezbjednosnom i IT pravcu.

Pomorski saobraćaj - Osnova i prioriteti razvoja pomorskog saobraćaja usklađeni su sa Strategijom pomorske privrede Crne Gore. Strateški ciljev sui:

- Pomorsku uslužnu djelatnost, zasnivati na primjeni ekonomskih, ekoloških principa i inovativne tehnologije.
- Sačuvati prostor Crne Gore od negativnih uticaja saobraćaja na životnu sredinu, kroz uvođenje najviših standarda u planiranju i projektovanju pomorske infrastrukture.
- Razvijati mrežu saradnje sa susjedima radi proširenja politike iz oblasti pomorskog saobraćaja, kako bi se uspostavilo bolje pomorsko povezivanje i bliža integracija tržišta, uključujući i pripremu plana za razvoj kontinuiteta mobilnosti.
- Efikasnije koristiti resurse pomorske infrastrukture, uz otklanjanje i eliminisanje tehničkih, administrativnih, institucionalnih i pravnih prepreka.
- Definisati nove infrastrukturne kapacitete za prihvat, opslugu i otpremu brodova.
- Organizovati pomorski saobraćaj u redovnim i čarter linijama.
- Definisati optimalan plan za održivi razvoj kruzinga.
- Unaprijediti sistem bezbjednosti i sigurnosti plovidbe u svim segmentima.
- Obezbjediti funkcionalan, unapređen pomorski sistem Crne Gore.
- Usvojiti koncept razvoja „Plavih autoputeva“ u skladu sa zahtjevima EU; povezivanje sa TEN -T mrežom i koridorima.
- Modernizovati putnički terminal u Luci Bar za prihvat, opslugu i otpremu srednih i velikihih putničkih i kruzer brodova.
- Razmotriti potencijalne negativne uticaje uplovljavanja velikih kruzera u Luku Kotor.
- U slučaju pozitivne ocjene uplovljavanja kruzera, modernizovati Luku Kotor za prihvat većih kruzer brodova koristeći koncept bova i pilona. Neophodno je uskladiti ovu mjeru sa postojećim prostornim mogućnostima kao i do sada dostavljenim mišljenjima Reaktivnih monitoring misija;
- Rezervisati prostor za razvoj novog terminala Luke Kotor za kruzere na lokaciji „Lipci“.

- Razviti model kooperacije i koordinacije između drumskog i pomorskog saobraćaja, u cilju većeg uključivanja pomorskog saobraćaja u realizaciji robnih i putničkih tokova i povećanje učešća pomorskog saobraćaja u odnosu na drumski.
- Definisati sa nivoa nadležnih institucija koncept organizacije putničkog saobraćaja duž morske obale u periodu ljetne turističke sezone.
- Uspostaviti redovne linijske plovidbe sa Italijom i duž istočne strane jadranske obale.
- Omogućiti Investiciono održavanje kroz predpristupne fondove i kredite.
- Pomorski saobraćaj je ekološki prihvatljiviji od drumskog saobraćaja i treba ga razvijati do nivoa veće konkurentnosti. Izbalansirana preraspodjela transportnih aktivnosti sa puta na more može doprinjeti u značajnoj mjeri rasterećenju u oblasti drumskog saobraćaja, u periodu velike saobraćajne frekvencije.
- U cilju obezbjeđenja saobraćajnog povezivanja teritorije opštine Herceg Novi sa teritorijom poluostrva Luštica ostavlja se mogućnost formiranja pristaništa na lokalitetu Pristan kao i trajektno pristanište na Rosama (na Lušticи) i u Zelenici.
- U cilju smanjenja negativnih uticaja na životnu sredinu i područja pod zaštitom UNESCO, trajekte koji saobraćaju, kako u postojećim trajektnim pristaništima (Kamenari, Lepetane) tako i u planiranim (Zelenika, Pristan, Rose) preporučuju se plovila sa ekološki prihvatljivijim, niskokarbonskim pogonom, kako bi bili u skladu sa opredjeljenjima Crne Gore kao "zelene" i karbonski neutralne turističke destinacije.

Planiranje razvoja pomorskog saobraćaja potrebno je usmjeriti na dva nivoa:

1. Izgradnja i modernizacija infrastrukturnih kapaciteta;
2. Unutar regionalna i međuregionalna povezanost redovnim brodskim linijama.

U narednom periodu se planira kontinuirani rast vodnog saobraćaja, čime će se Crna Gora potvrditi kao pomorska zemlja, osnaživanjem i konkurentnom pomorskom privredom na opštim principima održivosti. To podrazumjeva izgrađenu infrastrukturu koja će omogućiti nesmetan prihvat, opslugu i otpremu putničkih brodova. Prioritetno je da se modernizuje putnički terminal u Luci Bar, izgrade piloni i plutača u Luci Kotor i izgrade pristaništa za plovila („cross docking" terminala) duž morske obale za prihvat eko distributivnih i putničkih čamaca.

Koncept „Plavi autoputevi" ima za cilj uvođenje novih intermodalnih logističkih lanaca koji dovode do efikasnije organizacije transporta i imaju ekonomske benefite. Poboljšava se pristup tržištima Evrope i svijeta i doprinosi rasterećivanju saobraćajne putne mreže. Za ostvarenje „plavih autoputeva"34 je potrebno obezbjediti potencijale željezničke i drumske infrastrukture, unutrašnje plovne puteve kao djelove integrisanog transportnog lanca.

Smjernice TEN-T mreže definišu „Plave autoputeve" kao morsku dimenziju transevropske saobraćajne mreže, koja će doprinjeti dostizanju evropskog pomorskog prostora bez prepreka. Ističu se luke: Bar, Kotor, brodogradilišna luka Bijela, Luka Tivat Porto Montenegro, Luka Budva, Marina Luštica, Marina Porto Novi u Kumboru, brodogradilišna luka Bonići, luka Tivat, luka Zelenika.

Jezerski saobraćaj

Jezerski saobraćaj na Skadarskom jezeru može se organizovati u puničke i turističke svrhe, uz poštovanje standarda zaštite životne sredine. Organizacija u turističke svrhe treba da zadovolji različite potrebe turista i posjetilaca u pojedinačnim i grupnim izletničkim aranžmanima. Organizacija putničkog saobraćaja se vrši korišćenjem propisa definisanim pristaništima i plovnim putevima na teritoriji Crne Gore. Putničke linije se mogu proširiti i na plovne puteve i pristaniša u susjednoj Albaniji (Skadar), nakon međusobno prihvaćenog međunarodnog sporazuma. Sa Republikom Albanijom treba stvarati pretpostavke za povezivanje Jadranskog mora, preko rijeke Bojane sa Skadarskim jezerom, na način što će se rijeka Bojana učiniti plovnom duž čitavog njenog toka, od izlivanja na Skadarsko jezero do ulivanja u Jadransko more, kao što je bila sve do 1948. g. Za prihvat plovila je potrebna izgradnja i modernizacija pistaništa u mjestima Ckla, Virpazar i Rijeka Crnojevića, do nivoa koji omogućava njihovo korišćenje za brodove većeg kapaciteta, u skladu sa važećim standardima zaštite životne sredine. Seoska - mjesna pristaništa u Vranjini, Krnjicama i drugim mjestima treba da se adaptiraju za korišćenje plovila potrebnih lokalnim zajednicama koje ih koriste.

Riječni saobraćaj

Riječni saobraćaj se može organizovati na rijekama Bojana i Tara. Rijeka Bojana kao plovna rijeka može prihvatiti manje plovne jedinice prvenstveno u putničke i izletničke svrhe. Rijeka Tara će zbog svog atraktivnog

34 Prepoznata su 4 koridora za projekat evropskog interesa: 1. Autoput Baltičkog mora koji povezuje države Baltičkog mora sa zemljama zapadne Evrope; 2. Pomorski put zapadne Evrope od Portugala i Španije preko Atlansog luka do Sjevernog i Irskog mora; 3. Pomorski autoput jugoistočne Evrope koji povezuje Jadransko more sa Jonskim i istočnim Sredozemljem i Kiprom; 4. Pomorski put jugozapadne Evrope – zapadno Sredozemlje koji spaja Španiju, Francusku, Italiju, uključujući Maltu i povezivanje sa pomorskim autoputem jigoistočne Evrope, uključujući veze sa Crnim morem;

kanjona i dalje biti privlačna turistima za splavarenje i kanjoning. Zbog osjetljivosti ovih rječnih sistema, potrebno je pri planiranju u detaljnijoj planskoj dokumentaciji, sagledati sve elemente zaštite prirode i biodiverziteta na tim područjima. Indikatori za praćenje razvoja vodnog vida saobraćaja: (1) broj brodova po vrsti i kategoriji koji dolaze u luke, (2) broj prevezenih putnika u dolasku i odlasku na redovnim, čarter linijama i kruzing putovanju, (3) obim i struktura prometa robe u dopremi, otpremi i tranzitu, (4) broj prisutnih operatera, (5) broj eko čamaca u realizaciji robnih i putničkih tokova, (6) količine robe realizovane u procesu koordinacije drumski saobraćaj – more, (7) vremenske uštede primjenom novih tehnologija, (8) ekonomski efekti, (9) stepen satisfakcije korisnika usluge.

Logistički centri, city logistika i intermodalni transport

Logistički centri – imaju funkciju da objedine transportne aktivnosti i osnivaju se na saobraćajno povoljnim lokacijama na obodu gradova, ili u gradskom području i povezuju ulazno izlazne tokove i koordiniraju protok robe pri snabdijevanju gradskog područja i odvoženju iz gradskog područja. Na organizovan način se postiže efikasno snabdijevanje i smanjuje negativan uticaj na životnu srtedinu. Sistem logističkih centara bi trebao biti podjeljen na logističke centre sa intermodalnim terminalima, regionalne logističke centre i lokalne logističke centre. Na osnovu analiziranih tokova roba, postojeće i planirane saobraćajne infrastrukture, predlažu se:

- Logistički centri sa intermodalnim terminalima u Baru, Podgorici i Bijelom Polju, odgovarajućih kapaciteta,
- Regionalni logistički centri koje je moguće locirati u Budvi, Tivtu, (ili zajednički), Nikšiću i Beranama i drugim centrima prema potrebi;
- Lokalni logistički centri, koji se mogu locirati u manjim naseljima koji gravitiraju logističkim centrima sa intermodalnim terminalima i regionalnim logističkim centrima;

City logistika **–** Koncentracija stanovništva u urbanim centrima, veliki broj funkcija, generišu i saobraćajne tokove. Nedovoljna organizovanost dovodi do zagušenja u drumskom saobraćaju, povećanja vremena putovanja, povećanja zagađenja životne sredine i povećane potrošnje energije.

Urbane sredine u Crnoj Gori su pod velikim opterećenjem drumskog teretnog transporta u svim kategorijama vozila, sve većim obimom robnog rada na malom ograničenom prostoru za razvoj sistema. U cilju prevazilaženja trenutnog stanja, organizovanje i upravljanje logističkim tokovima unutar gradskih područja i turističkih zona zahtijeva primjenu logističkog pristupa nazvanog *City logistika*.

U cilju postizanja održivosti urbanih sredina i efikasne organizacije aktivnosti, planiranje logističkih centara treba da bude predmet planiranja na detaljnijem planskom nivou.

Intermodalni transport - Prisutne promjene u tehnologiji transporta praćene su odgovarajućim saobraćajno ekonomskim i transportnim efektima su potvrdili prednosti primjene Intermodalnog transporta.

Ekonomski i ekološki faktori imaju ključnu ulogu u razvoju i primjeni Intermodalnog sistema transporta. Definisana su tri scenarija daljeg razvoja ovog transporta na nivou EU i to:

a) Scenario „Otvoreni koridor“, koji je tržišno orjentisan i zahtijeva slobodni pristup željezničkim koridorima u cilju smanjenja drumskog transporta i povećanje ekonomske koristi upotrebom „shuttle“ i „blok“ vozova;
b) Scenario „Visoko efikasne centralne mreže“ u kojem je predviđen Intermodalni razvoj duž glavnih nacionalnih i međunarodnih koridora, kod kojih se zahtijeva visok kvalitet željezničkih usluga i smanjenje cijena u svim transportnim karikama u cilju kreiranja osnovne evropske mreže na održivim osnovama;
c) Scenario „Evropska široka mreža“ u kojem se predviđa Intermodalni razvoj duž glavnih evropskih koridora, gdje će željeznički transport biti široka alternativa drumskom transportu i predstavljati dugoročni scenario razvoja sa dominantnim državnim učešćem, u cilju primjene održive evropske transportne politike.

Intermodalni transport se prvenstveno razvija na željezničkom transportnom koridoru Bar – Podgorica - Bijelo Polje - Beograd – Budimpešta, što ukazuje na potrebu i razvoj četiri terminala u tri regiona Crne Gore Bar – Virpazar – Podgorica - Bijelo Polje za kombinovani drumsko-željeznički transport, a u Baru i za tehnologiju Ro-Ro transporta. Terminal u Virpazaru bi mogao biti sub terminal u odnosu na terminal u Baru.

GRANIČNI PRELAZI

Na teritoriji Crne Gore funkcioniše 31 granični prelaz. (20 drumskih, 2 vazdušna, 7 pomorskih, 2 željeznička). Prema Republici Hrvatskoj 2, BIH 8, Republici Srbiji 5, Republici Kosovu 1 i Republici Albaniji 4 granična prelaza. Dalji razvoj u zonama graničnih prelaza Crne Gore sprovodiće se u skladu sa *Strategijom integrisanog upravljanja granicom (2020-2024)*, koja je usklađena sa obavezama iz procesa pregovora sa Evropskom unijom u cilju obezbjeđivanja evropskog integrisanog upravljanja granicama. (Poglavlje 24, za podoblast *Vanjske granice i Šengen*). Implemantacija *Strategije* je značajna za usaglašavanje sa evropskim sistemom bezbjednosti i jačanje sposobnosti Crne Gore za preuzimanje obaveza koje proizilaze iz članstva u Evropskoj uniji i ispunjavanje preduslova za pristupanje Šengenskom prostoru. (učinjen je napredak u prilagođavanju sa

Šengenskim informacionim sistemom). U tabeli se daje pregled zaključenih sporazuma o graničnim prelazima za međunarodni i pogranični saobraćaj sa susjednim državama.

	Crna Gora	**U susjednoj državi**	**Susjedna država**	**Vrsta saobraćaja**	**Klasifikacija graničnog prelaza**	**Putni pravac**
1.	Kobila	Konfin	Hrvatska	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Herceg Novi - Dubrovnik
2.	Debeli brijeg	Karasovići	Hrvatska	Putnički i robni	Putnički i robni	Herceg Novi - Dubrovnik
3.	Metaljka	Metaljka	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Pljevlja – Čajniče
4.	Šćepan Polje	Hum	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Plužine – Foča
5.	Krstac	Krstac	Bosna i Hercegovina	Drumski pogranični saobraćaj	Putnički	Nikšić – Gacko
6.	ZGP Vraćenovići	Deleuša	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni,	Nikišić – Bileća
7.	Ilino brdo	Klobuk	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Nikšić – Trebinje
8.	Sitnica	Zupci	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Herceg Novi - Trebinje
9.	Nudo	Aranđelovo	Bosna i Hercegovina	Drumski pogranični saobraćaj	Putnički	Nikšić – Trebinje
10.	Šula	Vitina	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj i	Putnički	Pljevlja - Foča
11.	Ranče	Jabuka	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Pljevlja – Prijepolje
12.	Dračenovac	Špiljani	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Rožaje – Novi Pazar
13.	Vuča	Godovo	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Rožaje – Tutin
14.	Dobrakovo	Gostun	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Bijelo Polje – Prijepolje
15.	Čemerno	Granice	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Pljevlja – Priboj
16.	Kula	Savine vode	Republika Kosovo	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Rožaje – Peć
17.	Grnčar	Baškim	Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Plav -Skadar
	Crna Gora	**U susjednoj državi**	**Susjedna država**	**Vrsta saobraćaja**	**Klasifikacija graničnog prelaza**	**Putni pravac**
18.	ZGP Sukobin	Murićani	Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Ulcinj – Skadar
19.	Božaj	Hani Hotit	Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički, robni	Podgorica – Skadar
20.	Zatrijebačka Cijevna	Grabon	Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Podgorica– Plav,preko teritorije Albanije
21.	Željeznička stanica Tuzi	Bajza	Albanija	Željeznički međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Podgorica – Skadar
22.	Zajednička željeznička granična stanica Bijelo Polje	Prijepolje	Republika Srbija	Željeznički međunarodni saobraćaj	Putnički, robni	Bijelo Polje – Prijepolje
23.	Aerodrom Podgorica			Vazdušni međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	
24.	Aerodrom Tivat			Vazdušni međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	
25.	Luka Kotor			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	

26.	Luka Bar			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	
27.	Luka Budva			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički (sezonski od 1.05.do 31.10.)	
28.	Luka Tivat			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički	
29.	Luka Zelenika			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	
30.	Luka Kumbor			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički	
31.	Luka Porto Montenegro			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički	

Tabela 8-15: Popis graničnih prelaza koji funkcionišu na teritoriji Crne Gore
Izvor: https://www.gov.me/cyr/clanak/granicni-prelazi- *autor Uprava policije*

Planirani granični prelazi

	Granični prelazi određeni međunarodnim sporazumima, koji nijesu implementirani:					
	Crna Gora	U susjednoj državi	Susjedna država	Vrsta saobraćaja	Klasifikacija graničnog prelaza	Putni pravac
1.	Biteljica	Biteljica	Bosna i Hercegovina	Drumski pogranični saobraćaj	Putnički	Nikšić – Bileća
2.	ZGP Kotlovi	Kućište	Republika Kosovo	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Murino – Čakor – Peć
3.	ZGP Ckla	Zogaj	Republika Albanija	Drumski i jezerski međunarodni saobraćaj	Putnički	Ckla – Zogaj – Skadar
4.	Sveti Nikola	Puljaj	Republika Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Ulcinj – Sveti Nikola – Puljaj - Velipoja

Tabela 8-16: granični prelazi određeni međunarodnim sporazumima, koji nijesu implementirani
Izvor: https://www.gov.me/cyr/clanak/granicni-prelazi- *autor Uprava policije*

	Pogranične opštine u Crnoj Gori i susjednim državama:		**Vrsta saobraćaja**	**Napomena:**
1.	Plužine(CG)	Gacko (BiH)	Međunarodni drumski putnički saobraćaj	Inicijativa Opštine Plužine za pokretanje procedure za otvranje graničnog prelaza na putnom pravcu **Plužine (CG) – Gacko (BiH),** na lokalitetu Ravno. Na sastanku Mješovite komisije za praćenje sprovođenja sporazuma između Vlade Crne Gore i Vijeća ministara BiH o graničnim prelazima za međunarodni pogranični saobraćaj, 20. novembra 2024. g., između ostalog, konstatovano je da zbog loše putne infrastrukture za sada nema potrebnih uslova za otvaranje graničnog prelaza za međunarodni saobraćaj na ovom putnom pravcu.
2.	Petnjica (CG)	Tutin (SRB)	Međunarodni drumski putnički saobraćaj	Inicijativa Opštine Petnjica za otvaranje graničnog prelaza između pograničnih opština **Petnjica (Crna Gora) – Tutin (Republika Srbija).** Na sastanku Mješovite komisije za praćenje sprovođenja sporazuma u međunarodnom drumskom, željezničkom i pograničnom saobraćaju između Vlade Crne Gore i Vlade Republike Srbije, 12. 04. 2024. g., između ostalog, konstatovano je da će se razmotriti ova inicijativa kada bude izgrađena adekvatna putna infrastruktura u obje države.
3.	Bijelo Polje (CG)	Sjenica(SRB)	Međunarodni drumski putnički i robni saobraćaj	Potrebno je blagovremeno planirati otvaranje graničnog prelaza ili zajedničkog graničnog prelaza na budućem auto-putu, između pograničnih opština **Bijelo Polje (CG) i Opštine Sjenica (Republika Srbija).** Na sastanku Mješovite komisije za praćenje sprovođenja sporazuma u međunarodnom drumskom, željezničkom i pograničnom saobraćaju između Vlade Crne Gore i Vlade Republike Srbije, 12. 04. 2024. g., između ostalog, konstatovano je da je potrebno preduzeti aktivnosti u cilju blagovremenog potpisivanja sporazuma o otvaranju ovog graničnog prelaza. Prethodno je potrebno da predstavnici Ministarstva saobraćaja Crne Gore i Ministarstva građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture Republike

				Srbije utvrde kontakt tačku spajanja puteva na graničnoj liniji - Boljari (RS) i Korita (CG).
4.	Plav (CG)	Dečani (RKS)	Međunarodni drumski putnički saobraćaj	Inicijativa Ministarstva saobraćaja Crne Gore za otvaranje graničnog prelaza između pograničnih opština **Plav (Crna Gora) – Dečani (Republika Kosovo).** Na zajedničkom sastanku timova Ministarstva kapitalnih investicija Crne Gore i Ministarstva životne sredine, prostornog planiranja i infrastrukture Republike Kosova za implementaciju memoranduma i protokola za realizaciju infrastrukturnih projekata, održanog u Prištini, 12. 09. 2023. g., između ostalog, kosovska strana je informisala da grade put od Dečana do granice sa Crnom Gorom, a crnogorska strana da je u toku priprema potrebne dokumentacije za početak izgradnje puta na crnogorskoj teritoriji i dogovoreno je da se razmijene informacije u vezi sa kontaktnim tačkama.
	Meštrovac Bobovo (CG)	Meštrovac (BIH)	Drumski međunarodni saobraćaj putnički	Inicijativa Opštine Pljevlja (CG) – Foča (BIH)
	Vranica (CG) – Čerem (AL)	Republika Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj putnički	Inicijativa Opštine Plav Budući putni pravac Plav (CG) – Valjbona – Bajramcuri (AL)
	Luka Ulcinj	Republika Albanija	Međunarodni pomorski putnički saobraćaj	Uprava za pomorsku sigurnost

Tabela 8-17: Granični prelazi granični prelazi koji su predloženi u prostornom planu Crne Gore do 2040, na osnovu inicijativa ministarstava i lokalnih samouprava:
Izvor: https://www.gov.me/cyr/clanak/granicni-prelazi- *autor Uprava policije*

Pregledna karta 8-2: Granični prelazi

Predlog indikatora za praćenje realizacije saobraćaja:

Indikatori za oblast saobraćaja su definisani u odnosu na aktivnosti, odnosno rezultate u saobraćaju, koji obezbjeđuju direktne ekonomske benefite i porast privredne aktivnosti.

Indikatori razvoja u željezničkom saobraćaju: Obim rada u teretnom željezničkom saobraćaju; Obim rada u putničkom željezničkom saobraćaju; Broj novih operatera na željeznici; Učešće željeznice u ukupnom saobraćaju.

Indikatori razvoja u drumskom saobraćaju: Prosječno vrijeme zadržavanja na drumskim graničnim prelazima; Povećanja obnovljenog voznog parka u drumskom saobraćaju (javni prevoz); Realizovan broj putovanja javnim prevozom; Učešće prevoza sa alternativnom vrstom goriva; Učešće drumskog prevoza u službi povezivanja intermodalnih terminala; Ukupan broj saobraćajnih nezgoda; Broj saobraćajnih nezgoda sa smrtnim ishodom.

Indikatori razvoja u vazdušnom saobraćaju: Obim rada u putničkom vazdušnom saobraćaju; Obim rada u teretnom vazdušnom saobraćaju.

Indikatori razvoja koji mogu biti primjenjivi za sve vidove saobraćaja: Broj ugovora o koncesiji; Broj ugovora o JPP.

Smjernice za infrastrukturne sisteme saobraćaja i način njihovog povezivanja sa infrastrukturnim sistemima u okruženju

Za sve planirane saobraćajnice, i infrastrukturne sisteme koji su od javnog interesa, moguće je na osnovu PPCG-2040 dati Urbanističko tehničke uslove. Pri izradi tehničke dokumetacije (Idejna rješenja, Idejni projekti), potrebno je uzeti u obzir planiranu namjenu površina iz važeće planske dokumentacije i izbjeći konflikte sa drugim namjenama u prostoru. Poštovati režime zaštite prirodne i kulturne baštine, zone vodoizvorišta, zone prirodnih ograničenja, naselja, zone ruralnih cjelina, planirane turističke namjene ili drugih infrastrukturnih sistema, područja obradivog poljoprivrednog zemljišta, zaštitnih šuma i vrijednih šumskih kompleksa.

Način povezivanja sa sistemima u okruženju

Drumskim saobraćajnicama - Način povezivanja mreže glavnih saobraćajnica sa infrastrukturnim sistemima saobraćaja u okruženju fokusira se na međunarodne aspekte i ima za cilj kvalitetno opsluživanje domaćeg saobraćaja u kontekstu međunarodne saobraćajne mreže. Crna Gora se preko planirane mreže autoputeva i brzih saobraćajnica, kao i mreže magistralnih i regionalnuh puteva povezuje sa susjednim zemljama:

- Hrvatska – planirana brza primorska saobraćajnica u zoni Debelog brijega; postojeći magistralni put M-1 u zoni Debelog Brijega;
- BIH – planirani JJ auto-put u zoni Nudola; postojeći magistralni putevi M-3, M-7, M-9 i M-12 u zonama Huma, Klobuka, Vraćenovića i Sitnice, postojeći regionalni putevi R -3, R-7, R-8 i R-18 u zonama Metaljke, Krsca, Aranđelova i Vitine, respektivno;
- Srbija – planirani auto-put Bar-Boljare u zoni Boljara; postojeći magistralni putevi M-6, M-2 i M-5 u zonama Mihailovice, Dobrakova i Špiljana, kao i postojeći regionalni putevi R-4 i R-6 u zonama Čemernog i Vuče;
- Kosovo – planirana brza saobraćajnica Andrijevica-Čakor u zoni Čakora, postojeći regionalni putevi R-5 i R-9 u zonama Stubice i Bjeluhe,
- Albanija – planirani auto-put Bar – Ulcinj u zoni Sukobina, postojeći magistralni putevi M-1 i M-4 (Sukobin i BOžaj), i postojeći regionalni put R-27 (Cijevna Zatrijebačka) i planirani nastavak R-22 od Ade preko mosta na Bojani do granice.

Željeznicom - Crna Gora je željeznicom Beograd – Bar povezana sa Srbijom; Postojećom željeznicom Podgorica – Nikšić -i planiranom Nikšić – Trebinje – Ćapljina, sa BIH; zavisno od budućih potreba i opredjeljenja država, željeznicom Pljevlja – Prijepolje sa Srbijom;

Vazdušnim saobraćajem je sa okruženjem povezana međunarodnim aerodromima Podgorica i Tivat i potencijlno aerodromom Berane.

Vodnim saobraćajem je povezana Lukom Bar, Kotor i drugim nautičkim lukama sa Sredozemljem, Evropom i svijetom;

Pregledna karta 8-3: Planirana saobraćajna infrastruktura

8.2. ENERGETIKA I ELEKTROENERGETSKA INFRASTRUKTURA

Održivi razvoj energetike je preduslov razvoja svih privrednih i društvenih djelatnosti i važan strateški stub dugoročno stabilnog razvoja nacionalne ekonomije. Opšti ciljevi razvoja energetskog sektora Crne Gore su:

- **Sigurnost snabdijevanja energijom**
  - Stalno, sigurno, kvalitetno i raznovrsno snabdijevanje energijom u cilju uravnotežavanja isporuke sa zahtjevima kupaca;
  - Održiva proizvodnja energije kroz smanjenje zavisnosti od uvoza energije uz optimalno korišćenje raspoloživih proizvodnih resursa i investiranje u nove proizvodne objekte. Cilj je ostvariti adekvatnu diversifikaciju proizvodnje vodeći računa o smanjenju emisija CO_2;
  - Diversifikacija pravaca snabdijevanja energijom;
  - Povećanje fleksibilnosti elektroenergetskog sistema;
  - Zaštita kritične infrastrukture i ublažavanje rizika vezanih za cyber sigurnost i klimatske promjene.
  - Korišćenje uređaja za skladištenje energije.
- **Razvoj konkurentnog tržišta energije**
  - Obezbjeđenje liberalizovanog, nediskriminatornog, konkurentnog i otvorenog energetskog tržišta na osnovu transparentnih uslova;
  - Uspostavljanje konkurencije u tržišnim djelatnostima (proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom i prirodnim gasom), baziranje cjenovne politike za energente isključivo na tržišnim principima, kao i stvaranje uslova za pojavu novih energetskih subjekata (nezavisnih proizvođača energije, snabdjevača, trgovaca);
  - Integrisanje energetskog tržišta u međunarodno tržište energije;
- **Održiv energetski razvoj**
  - Obezbjeđenje održivog razvoja energetike koji se temelji na ubrzanom ali racionalnom korišćenju vlastitih energetskih resursa uz uvažavanje principa zaštite životne sredine, povećanje energetske efikasnosti (EE) i veće korišćenje obnovljivih izvora energije (OIE), kao i potreba za socio-ekonomskim razvojem Crne Gore;
  - Pravovremena realizacija investicijskih planova operatora prenosne i distributivne mreže uz regulatorni nadzor te Podsticanje istraživanja, razvoja, transfera znanja i primjene ekološki održivih novih tehnologija u energetskom sektoru;

Strateška opredjeljenja su sljedeća:

- Održavanje, revitalizacija i modernizacija postojeće i izgradnja nove infrastrukture za proizvodnju, prenos i distribuciju energije na principima ispunjenja međunarodnih tehničkih standarda, energetske efikasnosti, smanjenja gubitaka i negativnog uticaja na životnu sredinu;
- Postepeno smanjenje zavisnosti od uvoza energije (i) smanjenjem specifične potrošnje finalne energije, (ii) povećanjem proizvodnje energije (primarne i sekundarne) korišćenjem vlastitih resursa i (iii) smanjenjem gubitaka energije od proizvodnje do krajnje potrošnje. Cilj je da Crna Gora postane stalni neto izvoznik električne energije u kratkoročnom periodu.
- Značajnija realizacija potencijala energetske efikasnosti u svim sektorima potrošnje a posebno u sektoru saobraćaja kroz unapređenje javnog transporta uključujući željeznički saobraćaj, promocija energetski efikasnih i nisko-emisionih vozila, integracija kriterijuma EE u projekte saobraćajne infrastrukture;
- Nastavak istraživanja potencijala OIE i studijskog rada na istraživanju mogućnosti iskorišćavanja preostalog raspoloživog potencijala OIE radi dostizanja nacionalnog cilja u pogledu učešća OIE u finalnoj potrošnji energije sa posebnom pažnjom na udio korišćenja OIE u sektoru saobraćaja i značajnije ekspanzije koncepta kupac-proizvođač.
- Nastavak istraživanja nafte i gasa u crnogorskom podmorju i postavljanjem akcionog plana održive implementacije prepoznatih resursa uvažavajući međunarodne standarde zaštite životne sredine.
- Obezbjeđenje socijalne zaštite ugroženih (ranjivih) kupaca energije;

Posebni ciljevi razvoja energetike su:

- Dostizanje postavljenih nacionalnih ciljeva za 2030. g. i intenziviranje postignute dinamike do kraja planskog perioda i to u pogledu:
  - Učešća obnovljivih izvora energije u finalnoj potrošnji,
  - Smanjenja emisija gasova staklene bašte iz energetskog sektora,
  - Energetske efikasnosti finalne potrošnje;
- Povećanje energetske nezavisnosti za najmanje 30% u odnosu na baznu g.;
- Uvećanje diversifikacije energenata u energetskom bilansu (uvećanje udjela novih obnovljivih izvora energije na najmanje 50% od ukupne potrošnje finalne energije), paralelna izgradnja upravljivih i neupravljivih izvora energije radi obezbjeđenja stabilnosti elektroenergtskog sistema;

- Dostizanje nivoa energetske intenzivnosti finalne potrošnje karakterističnom za razvijene zemlje EU;
- Supstitucija energenata i tehnologija njihovog korišćenja u cilju povećanja efikasnosti i smanjenja negativnog uticaja na životnu sredinu u skladu sa najboljim raspoloživim tehnologijama na tržištu;
- Aktiviranje svih potencijala OIE a posebno u pogledu korišćenja solarne energije i to:
  - centralizovana proizvodnja električne energije,
  - distribuirana proizvodnja električne energije sa naglaskom na mikroproizvodnju i ekspanziju koncepta potrošač – proizvođač,
  - zadovoljavanje potreba za toplotnom energijom u uslužnom i sektoru domaćinstava,
  - ekspanzija i značajno učešće obnovljivih izvora energije u sektoru saobraćaja;
- Racionalna potrošnja energije sa primjenom tehnoloških inovacija (kinetičke elektrane) i energetske efikasnosti sa fokusom na sektore zgradarstva i saobraćaja.

U periodu izrade PPCG 2040 u izradi je i Nacionalni energetsko klimatski plan (NECP). Planirani opšti ciljevi razvoja energetike u Crnoj Gori su u skladu sa postavkama NECP-a.

Cilj NECP-a je da omogući upravljanje ključnim klimatskim rizicima u Crnoj Gori, uz posvećenost strategiji prilagođavanja koja se sprovodi u cilju smanjenja dugoročnih uzroka ranjivosti na klumatske promjene. Planske mjere u NECP-u se fokusiraju i na metode pravedne otpornosti sa ciljem postizanja otpornosti na pravedan i inkluzivan način kako bi što veći broj stanovnika jednako osjetio koristi od prilagođavanja klimatskim promjenama.

Prioritetni ciljevi razvoja energetike:

- Izgradnja drugog pola HVDC interkonekcije prema Italiji,
- Izgradnja 400 kV interkonekcije prema Srbiji,
- Izgradnja nove 400 kV interkonekcije prema Bosni i Hercegovini,
- Izgradnja vazdušnog voda 110 kV Virpazar-Ulcinj radi osiguravanja dvostranog napajanja konzumnog područja Ulcinja,
- Izgradnja vazdušnog voda 110 kV Vilusi-Herceg Novi radi omogućavanja dvostranog napajanja konzumnog područja Herceg Novog i omogućavanja veće realizacije solarnog potencijala na području Nikšića,
- Izgradnja planiranih TS 110/35 kV radi obezbjeđivanja sigurnijeg napajanja potrošača i efikasnije eksploatacije elektrodistributivne mreže,
- Omogućavanje većeg učešća neupravljivih obnovljivih izvora energije (kao što su vjetroelektrane i fotonaponske elektrane) kroz paralelnu realizaciju upravljivih obnovljivih izvora energije (kao što su planirane hidroelektrane i uređaji za skladištenje energije) - minimalno u odnosu instalisanih snaga 3:1 u korist novih obnovljivih izvora energije,
- Realizacija solarnog potencijala na teritoriji glavnog grada Podgorice kao najvećeg konzumnog područja u državi sa najboljim preduslovima za priključenje na postojeću elektroenergetsku infrastrukturu,
- Izgradnja obnovljivih izvora energije sa godišnjom proizvodnjom od najmanje 700 GWh do 2030. g. i 2000 GWh do 2040. g.,
- Uključivanje infrastrukture za punjenje električnih vozila u planove razvoja elektroenergetskih mreža kako bi se omogućilo veće učešće električnih vozila u ukupnom broju vozila.

Opšti indikatori:

- Ukupna potrošnja primarne energije UPPE [PJ]
- Ukupna potrošnja finalne energije UPFE [PJ]
- Ukupna potrošnja električne energije W_P [GWh]
- Intenzitet primarne energije UPPE/BDP [MJ/EUR]
- Intenzitet finalne energije UPFE/BDP [MJ/EUR]
- Potrošnja električne energije po stanovniku W_{Pst} [kWh/stan.]
- Efikasnost konverzije energije UPFE/UPPE [%]
- Emisije CO_2 iz sektora energetike E_{CO2} [kt]
- Energetska nezavisnost EN [%]

Namjenski indikatori:

- Smanjenje emisija CO2 iz sektora energetike SECO2 [%]
- Udio OIE:
  - u ukupnoj finalnoj potrošnji energije OIE_{udioFP} [%]
  - u proizvodnji električne energije $OIE_{udioELEN}$ [%]
  - u potrošnji energije u sektoru saobraćaja $OIE_{udioSAOB}$ [%]
- Udio solarnih elektrana u ukupnoj proizvodnji električne energije SEudio [%]
- Udio vjetro elektrana u ukupnoj proizvodnji električne energije SEudio [%]

- Udio biogoriva u sektoru saobraćaja BGudioSAOB [%]
- Udio električne energije u sektoru saobraćaja ELENudioSAOB [%]
- Godišnja razmjena energije putem interkonekcija RE [GWh]
- Uvozni prekogranični kapacitet TCuvoz [MW]
- Izvozni prekogranični kapacitet TCizvoz [MW]
- Udio ulaganja u istraživanje inovativnih tehnologija u sektoru energetike u BDP INOBDP [%]

Način povezivanja elektroenergetskog Sistema Crne Gore sa sistemima u okruženju

Crnogorski elektroenergetski sistem je povezan sa elektroenergetskim sistemima svih zemalja iz okruženja osim Hrvatske. Prethodno se odnosi prije svega na visokonaponske vazdušne vodove naponskih nivoa 110 kV, 220 kV, 400 kV i 500 kV (HVDC). Dobra povezanost sa okruženjem doprinosi većoj sigurnosti snabdijevanja potrošača električnom energijom, većoj sigurnosti pogona elektroenergetskog sistema, boljoj integraciji obnovljivih izvora energije i efikasnijem radu tržišta električne energije tj. integraciji u panevropsko tržište električne energije. U planu je dalje poboljšanje povezanosti sa okolnim sistemima posebno kroz izgradnju vazdušnih vodova 400 kV naponskog nivoa, a u posebnim okolnostima od obostranog interesa sa susjedima i izgradnja 110 kV veza (uglavnom zbog unaprjeđenja sigurnosti sistema i integracije obnovljivih izvora energije u prigraničnim predjelima). Trenutne veze po naponskim nivoima su:

- 400 kV – Albanija, Bosna i Hercegovina i Kosovo
- 220 kV – Albanija, Bosna i Hercegovina (2 dalekovoda) i Srbija (2 dalekovoda)
- 110 kV – Bosna i Hercegovina (2 dalekovoda), Srbija
- 500 kV – HVDC veza prema Italiji.

Veze na nižim naponskim nivoima nijesu od interesa za prethodno navedene benefite povezivanja sa okolnim sistemima.

Nove elektrane koje su predložene u PPCG-2040:

- **Termoelektrane:**

  Završetkom projekta **Ekološke rekonstrukcije TE Pljevlja,** čija je realizacija u toku, obezbijediće se rad TE na ekološki prihvatljiviji, način čime se otvara i mogućnost toplifikacije Pljevalja kroz projekat *"Toplifikacija Pljevalja, za čista i topla Pljevlja-izgradnja primarnog toplovoda od TE do grada".* Vlada Crne Gore je projekat "Toplifikacija Pljevalja" proglasila projektom od Javnog interesa 26.01.2023. g. Projekat obuhvata izgradnju toplotnog izvora, primarne i sekundarne toplovodne mreže.

  Izgradnjom primarnog toplovoda će se stvoriti uslovi da se u prvoj fazi sa neregulisanim oduzimanjem pare sa turbine bloka TE Pljevlja, kapaciteta 10 MW odmah nakon završene Ekološke rekonstrukcije 2024/2025. g. priključi 6 najvećih kotlarnica u centru grada. Dodatno se izgradnjom 20 priključaka na primarnom toplovodu odgovarajućeg prečnika za sve konzumne zone stvaraju uslovi za drugu fazu i regulisano oduzimanje pare sa turbine bloka TE Pljevlja i dalje razvijanje toplifikacije grada toplotnog konzuma 44 MW. Toplovod DN 450 mm se nastavlja na dio toplovoda DN 450 mm koji će biti izveden iz toplotno izmjenjivačke stanice do zelene površine i ograde TE Pljevlja, u sklopu Ekološke rekonstrukcije. Svrha pokretanja projekta Izgradnje primarnog toplovoda od TE Pljevlja do grada je poboljšanje stanja životne sredine u Pljevljima, i poboljšanje stepena efikasnosti rada TE Pljevlja.

  Nakon realizacije projekta Ekološke rekonstrukcije TE Pljevlja, kao posljedica tehnološkog procesa dobija se dodatni nusprodukt – gips, koji se može koristiti za proizvodnju više vrsta proizvoda.

  TE Pljevlja će i u budućem periodu predstavljati osnovu sigurnog snabdijevanja električnom energijom u Crnoj Gori kao prethodnih 40 godina, tako će ostati do ispunjavanja strateških ciljeva razvoja energetike u pogledu veće integracije obnovljivih izvora energije i ispunjavanja nacionalnih ciljeva u pogledu smanjenja gasova staklene bašte, udjela obnovljivih izvora energije i potrošnje primarne i finalne energije. Usljed očekivanih dodatnih nameta na proizvodnju iz TE Pljevlja počev od 2026. g., za očekivati je određeno smanjenje godišnjih sati rada a razmatra se i prestanak rada TE Pljevlja između 2035. i 2040. g. kao dio mjera za ispunjavanje ciljeva u pogledu dekarbonizacije energetskog sektora.

- **Hidroelektrane:**

Osim postojećih hidroelektrana Piva i Perućica koje nastavljaju da budu značajni stubovi elektroenergetskog sistema Crne Gore, predlaže se izgradnja novih hidroelektrana, radi omogućavanja mnogo veće integracije novih obnovljivih izvora električne energije. Agregat A8 se planira i gradi radi efikasnije valorizacije hidroenergetskog potencijala HE Perućica (agregat A8):

- Instalisana snaga: 58,5 MW
- Planirana proizvodnja: 50 GWh
- Priključak: 110 kV (220 kV)
- Lokacija: opština Nikšić („Glava Zete);

Projektom prevođenja dijela voda rijeke Zete u akumulacije Krupac i Slano se teži postići energetski efekat na ukupnu godišnju proizvodnju HE Perućica u obimu od 50-70 GWh godišnje. Bolje korišćenje će se postići efikasnijim korišćenjem raspoloživih akumulacionih prostora Krupac i Slano. Na taj način će se smanjiti prelivi na postojećim branama, a prevođenjem voda rijeke Zete u akumulacije, poboljšaće se i stepen iskorišćenosti prirodnog toka. Sam projekat će se realizovati na četiri predviđene lokacije: Zavrh, Poklonci, Crnodoli i Kuside.

Rijeka Komarnica je glavna pritoka rijeke Pive koja raspolaže sa značajnim hidroenergetskim potencijalom. Izgradnjom HE „Piva", akumulaciono-pribranskog postrojenja sa kotom normalnog uspora 675 mnm, koja je u pogonu od 1976. g. iskorišćen je značajan dio hidroenergetskog potencijala. Korišćenje uzvodnog hidropotencijala rijeke Komarnice se u Crnoj Gori razmatra veoma dugo. Još 1988[35]. g. su analizirana i definisana moguća rješenja za potencijalnu hidroelektranu u profilu Lonci u kanjonu rijeke Komarnice. Izgradnja HE Komarnica je planirana Strategijom razvoja energetike Crne Gore do 2030. g., Nacionalnom strategijom održivog razvoja Crne Gore do 2030. g. Detaljnim prostornim planom za HE Komarnica, PUP-om opštine Šavnik i PUP-om opštine Plužine.

(Osim planske i strateške dokumentacije, Studija Regional strategy for sustainable hydropower in the Western Balkans – WBIF, koja je uz podršku Evropske unije izrađena za potrebe Investicionog fonda za Zapadni Balkan, HE Komarnicu svrstava u red ekološki prihvatljivih projekata, tj. projekata kategorisanih kao: Greenfield projects which do not face serious bottlenecks (e.g. litigations) or environmental and social concerns – HPP Komarnica. Tokom same izrade studije u obzir je uzet zakonski i regulatorni okvir koji uključuje sve relevantne direktive, konvencije i propise iz oblasti energetike, zaštite životne sredine i upravljanja vodama).

(Evropska komisija je u oktobru 2020. g. usvojila sveobuhvatan Ekonomsko-investicioni plan za Zapadni Balkan sa ciljem da pospješi dugoročan privredni oporavak regiona, podrži zelenu i digitalnu tranziciju, regionalnu integraciju i konvergenciju sa Evropskom Unijom. U oblasti energetike u okviru tzv. Flagship-a 4-RENEWABLE ENERGY, Evropska komisija je identifikovala četiri konkretna projekta koja će biti podržana, među kojima je i projekat izgradnje HE Komarnica).

Za HE Komarnica su izdati urbanističko tehnički uslovi i u toku je izrada projektne dokumentacije. (Idejni projekat). Elaborat o procjeni uticaja predmetnog projekta je osporen od strane Agencije za zaštitu životne sredine i čeka se konačan stav nakon obavljanja potrebne procedure. HE Komarnica u energetskom sistemu Crne Gore, treba da omogući realizaciju ambicioznih planova izgradnje novih obnovljivih izvora električne energije (fotonaponske, vjetroelektrane...). Projekat HE Komarnica je najspremniji u tehničkom smislu za realizaciju, međutim sa aspekta zaštite prostora i uticaja na životnu sredinu, nema podršku od strane institucija nadležnih za zaštitu životne sredine. Uvažavajući nesporan veliki značaj HE Komarnica u energetskom sistemu Crne Gore, a sa druge strane ekološke zahtjeve i zahtjeve zaštite prostora, za konačno donošenje odluke o izgradnji HE Komarnica, važno je da se u okviru projektne dokumentacije i prateće procjene uticaja na životnu sredinu donesu zaključci od nadležnih institucija Crne Gore.

Karakteristike He Komarnica su: Instalisana snaga: 171,9 MW, Planirana proizvodnja: 213 GWh; Priključak: 110 kV; Lokacija: rijeka Komarnica opština Šavnik i Plužine; Instalisana snaga: 290 MW; Planirana proizvodnja: 670 GWh; Priključak: postojeća mrežna infrastruktura[36]

Hidroelektrana Kruševo je, zbog visoke upravljivosti proizvodnjom električne energije, takođe značajna za omogućavanje veće integracije novih obnovljivih izvora energije, čiji je značajan potencijal prepoznat kako od strane državnih kompanija, tako i investitora iz oblasti energetike.

Pri izradi Nacrta PPCG-2040 i SPU na životnu sredinu je ukazano na moguće konflikte između zaštite prirode dijela Parka prirode Piva. Pri detaljnijem razmatranju lokacije HE Kruševo, potrebno je naći kompromis između razvoja energetike i zaštite prirode. Karakteristike HE Kruševo su: Instalisana snaga: 90-120 MW; planirana proizvodnja: 235 GWh; Priključak: 220 kV; Lokacija: opština Plužine.

EPCG istražuje mogućnosti iskorišćenja hidroenergetskog potencijala Bilećkog jezera, u dijelu koji pripada Crnoj Gori. Do sada je rađeno više studijskih analiza, kojima je prepoznata mogućnost iskorišćenja raspoloživog potencijala koji odgovara godišnjoj proizvodnji električne energije od 661 GWh, što je u odnosu na postojeće proizvodne objekte (HE i TE) izuzetno značajno. Ističe se da se radi o izuzetno upravljivom energetskom potencijalu u pogledu proizvodnje električne energije, što dodatno unaprjeđuje mogućnost integracije novih obnovljivih izvora energije (fotonaponskih elektrana i vjetroelektrana). Naglašava se da su planirana dodatna istraživanja, kako bi se na najbolji način utvrdio iskoristivi potencijal uvažavajući sva zakonska i tehnička ograničenja.

U sklopu razmatranja idejnog rješenja analizirano je više varijanti i data je prateća tehno-ekonomska analiza i analiza uticaja na životnu sredinu. Međutim, potrebno je naglasiti da je izvodljivost ovog projekta izrazito

35 Studijska istraživanja Elektroprojekt Ljubljana

36 U planu razvoja elektroprenosnog sistema ne postoji namjera za daljim razvijanjem 220 kV mreže već potencijalno njena rekonstrukcija na 400 kV naponski nivo. U zavisnosti od nivoa instalisane snage, mjesto priključka ove elektrane može biti 110 kV ili 400 kV mreža.

uslovljena mogućnošću postizanja međudržavnog sporazuma o korišćenju voda Bilećkog jezera i posebno dodatnim, detaljnijim analizama koje prate stratešku procjenu uticaja na životnu sredinu.

EPCG razrađuje i druge potencijalne projekte hidroelektrana istražujući optimalni način realizacije prepoznatog hidrološkog potencijala na rijekama Ćehotini i Morači, uvažavajući sve relevantne aspekte a posebno energetski, ekološki i ekonomski. Takođe, planira se i realizacija malih hidroelektrana tamo gdje je već raspoloživa građevinska infrastruktura i moguće je realizovati hidrološki potencijal praktično bez dodatnog uticaja na životnu sredinu (ne postoji potreba za dugim derivacionim cijevima) kao što su: mHE Otilovići i mHE na temeljnim ispustima brana Slano i Krupac. Osnovni cilj razvoja elektroenergetskog sistema je obezbijediti sigurno snabdijevanje električnom energijom. To se postiže ulaganjem u nove proizvodne objekte (ukoliko postoji sopstveni energetski potencijal), ali i povezivanjem sa okolnim sistemima u regionu. Potrebno je obezbijediti dovoljne količine nove proizvodnje onda kada je ona tražena od strane potrošača, uz očuvanje sigurnog pogona sistema.

Potreba izgradnje upravljivih izvora energije

Nacionalni ciljevi razvoja energetike su usmjereni na ulaganje u obnovljive izvore energije, a posebno sunce i vjetar, jer su prepoznati kao najmanje štetni za životnu sredinu. Međutim, ovi izvori iako mogu donijeti velike količine električne energije, utiču nepovoljno na upravljanje sistemom (siguran i stabilan pogon). Kako bi se iskoristili svi pozitivni uticaji fotonaponskih elektrana i vjetroelektrana neophodno je da elektroenergetski sistem bude fleksibilan, a tu fleksibilnost dobija kroz izgradnju upravljivih izvora energije a posebno se ističu: reverzibilne HE, akumulacione HE ili neke od savremenih tehnologija za skladištenje energije (trenutno nijesu komercijalno rješenje za velike elektrane). Upravo su pomenute hidroelektrane (HE) vid izvora energije koji je komplementaran novim obnovljivim izvorima energije i omogućava njihovu veću integraciju u elektroenergetski sistem. Sveobuhvatna procjena potencijala obnovljivih izvora energije (posebno u pogledu energije sunca i vjetra) u Crnoj Gori je rađena kroz više studijskih istraživanja i došlo se do sljedećih zaključaka.

Prilikom planiranja bilo kojih vrsta elektrana u planovima nižeg reda, potrebno je pridržavati se smjernica propisanih Studijom zaštite kulturne baštine, te strogo voditi računa da buduće intervencije ne utiču negativno na kulturno dobro, dobro sa potencijalnim kulturnim vrijednostima i arheološkim lokalitetima.

Solarne – fotonaponske elektrane

Posebno se ističe povoljnost korišćenja solarne energije u vidu fotonaponskih elektrana. Crnu Goru karakteriše jasan potencijal sunčevog zračenja koji proističe iz veoma dobrog prosjeka godišnje dužine sijanja sunca. Insolacija iznosi preko 2.000 h godišnje za veći dio teritorije Crne Gore (najmanje trajanje od 1600 h karakteriše region Pljevalja i Bijelog Polja). Prosječna insolacija iznosi 1.450 kWh/m^{2}god što praktično ukazuje na mogućnost valorizacije potencijala sunčeve energije širom države na svim lokacijama koje nijesu predviđene za neku drugu namjenu.

Postoje dva vida korišćenja potencijala sunčeve energije:

- Centralizovani izvori srednje ili veće instalisane snage, koji se priključuju na srednjenaponsku ili visokonaponsku mrežu.
  - Dominantno se grade na zemlji i zauzimaju veliku površinu (okvirno 6.000-20.000 m^2 po MW instalisane snage u zavisnosti od profila terena i dispozicije opreme i prateće infrastrukture).
  - Veoma je značajno da ne postoji konflikt u pogledu definisane namjene zemljišta.
  - Raspoloživost infrastrukture za priključenje na elektroenergetsku mrežu i mogućnost rješavanja imovinsko-pravnih odnosa su osnovne barijere realizacije.
- Distribuirani izvori manjih instalisanih snaga koji se priključuju na niskonaponsku mrežu.
  - U urbanim jezgrima pored generalno dobrog solarnog potencijala postojeći objekti značajno ograničavaju valorizaciju potencijala solarne energije na zemlji pa se kao alternativa pojavljuje izgradnja fotonaponskih elektrana na krovovima zgrada.
  - S obzirom na zakonom definisane povoljnosti za male proizvođače energije, (koncept kupac-proizvođač - *prosumer*), važno je istaći da je male fotonaponske elektrane potrebno projektovati tako da njihova godišnja proizvodnja odgovara potrošnji posmatranog objekta na čijem se krovu gradi.
  - Infrastruktura za priključenje ovih fotonaponskih nije barijera kao u slučaju velikih elektrana.
  - Stimulisanje izgradnje ovakvog korišćenja solarne energije ima niz povoljnosti kako za same korisnike tako i za elektroenergetsku infrastrukturu (sigurnije snabdijevanje električnom energijom, bolje naponske prilike i niži gubici u elektroenergetskoj mreži).

Fotonaponske elektrane:

- SE Slano Floating Solar: Instalisana snaga: 60 MW; Planirana proizvodnja: 80-90 GWh; Priključak[37]: 110 kV; Lokacija: opština Nikšić, Slano jezero
- SE Vilusi - Dragalj: Instalisana snaga: (30 MW + 80-150 MW); Planirana proizvodnja: (45 GWh + 140 - GWh); Priključak: 110 kV; Lokacija: opština Kotor, Dragalj.
- SE Prediš[38]: Instalisana snaga: 215 MW; Planirana proizvodnja: 304 GWh; Priključak: 400 kV; Lokacija: opština Cetinje, Prediš.
- SE Montečevo: Instalisana snaga: 400 MW; Planirana proizvodnja: 600 GWh; Priključak: 400 kV; Lokacija: opština Cetinje, Čevo.
- SE Željezara: Instalisana snaga: (60 MW); Planirana proizvodnja: (95 GWh); Priključak: 110 kV; Lokacija: opština Nikšić
- SE Krupac: Instalisana snaga: (50 MW); Planirana proizvodnja: (60 - 70 GWh); Priključak: 110 kV; Lokacija: opština Nikšić.
- SE Tuzi: Instalisana snaga: (150 MW); Planirana proizvodnja: (240 GWh); Priključak: 110 kV; Lokacija: opština Tuzi.
- SE Velestovo 1 i 2 opština Cetinje:
- SE Briska Gora opština Ulcinj; - istražuje se mogućnost korišćenja potencijala Briska Gora.
- SE MNRG1: Instalisana snaga: 385 MW; Priključak: 400 kV; Lokacija: opština Cetinje i Nikšić;
- SE Solar Power: Instalisana snaga: 170 MW; Priključak: 400 kV; Lokacija: opština Cetinje.
- SE Korita: Instalisana snaga: 240 MW; Priključak: 400 kV; Lokacija: opština Bijelo Polje.
- SE Dubrovsko: Instalisana snaga: (I faza 40 MW, II faza 155 MW); Priključak: 110 kV; Lokacija: opština Šavnik.
- SE RES Montenegro: Instalisana snaga: 506 MW; Priključak: 400 kV; Lokacija: opština Cetinje.
- SE Vraćenovići: Instalisana snaga: 87,5 MW; Priključak: 110 kV; Lokacija: opština Nikšić.

Od posebnog su značaja i distribuirani izvori energije, posebno fotonaponske elektrane kod krajnjih potrošača koje se mogu izgraditi u skladu sa pojednostavljenom procedurom za izgradnju i relativno brzo dati važan doprinos u ukupnom energetskom bilansu. S tim u vezi, aktivno je više programa koji stimulišu krajnje potrošače da izgrade sopstveni izvor energije u vidu fotonaponske elektrane i postanu kupci-proizvođači. Najveći projekat iz ove oblasti je organizovan od strane EPCG (500+, 5.000+ i 10.000+) i planirano je da ukupno dostignu 185 MW instalisane snage.

Solarne elektrane za koje su izdati Urbanističko tehnički uslovi od strane nadležnog Ministarstva.

	Podnosilac zahtjeva	**Vrsta (SE/VE)**	**Površina (ha)**	**Snaga (MW)**	**Lokacija (Opština, KO)**
1.	SUNRISE EUROPE d.o.o Kotor	SE	276	220	Šavnik (KO Duži i Dubrovsko)
2.	M Energy d.o.o. Cetinje	SE	1300	385	Cetinje (KO Broćanac, Bogetići i Ubli)
3.	EE KORITA d.o.o Bijelo Polje	SE	505	240	Bijelo Polje (KO Korita)
4.	Montenegro Investment & holdings d.o.o Kotor	SE	19	12.5	Podgorica (KO Draževina)
5.	Obnovljivi izvori energije d.o.o Podgorica	SE	440	225	Cetinje (KO Prediš)
6.	RES Montenegro group d.o.o Podgorica	SE	769	506	Cetinje (KO Ubli i Lastva)

37 Konačni naponski nivo priključenja utvrđuje se nakon izrade Studije priključenja od strane nadležnog mrežnog operatora. Ovdje je naveden naponski nivo priključne mreže nakon preliminarnih analiza i postoji mogućnost da nakon izrade Studije priključenja elektrana usljed kombinovanog uticaja svih elektrana na siguran pogon sistema dođe do izmjena u naponskom nivou priključka.

38 Geografski predio Čeva karakterišu izuzetno povoljne karakteristike za korišćenje potencijala solarne energije za proizvodnju električne energije. Priključak na elektroenergetsku infrastrukturu bi podrazumijevao izgradnju novog rasklopnog postrojenja u koje bi pored priključnih vodova od elektrana koje gravitiraju ovom području bili uvedeni sva tri dalekovoda 400 kV koji dolaze iz TS Lastva a idu prema TS Podgorica 2, TS Trebinje i TS Pljevlja 2. Eventualna ograničenja u snazi jednog proizvodnog objekta mogu biti definisana nakon sprovođenja analiza priključenja što je u nadležnosti mrežnog operatora na čiju se infrastrukturu predmetni objekti priključuju.

7.	Cetinje - Velestovo	SE	60	60	Cetinje (KO Velestovo)
8.	SOLAR POWER d.o.o Podgorica	SE	130	150	Cetinje (KO Prentin do i Velestovo)
9.	SOMSOL d.o.o Podgorica	SE	485	240	Nikšić (KO Somina)
10.	Sun Horizon d.o.o Podgorica (i PORTO CAPITAL d.o.o. Podgorica)	SE	521	400	Cetinje (KO Čevo, Prentin do i Lastva)
11.	UNIPAN GREEN d.o.o Podgorica	SE	27	100	Podgorica (KO Botun)
12.	BSD MONT d.o.o. Podgorica	SE	196	123	Rožaje (KO Vuča)
13.	AGENOS ENERGY d.o.o Podgorica	SE	125	100	Nikšić (KO Vraćenovići)
14.	Rudine Energy park d.o.o. Podgorica	SE	131	186	Nikšić (KO Rudine)
15.	Qair Montenegro d.o.o. Podgorica	SE	71	50	Nikšić (KO Rudine)
16.	NEW AGE ENERGY TRI d.o.o. Nikšić	SE	69.8	68	Nikšić (KO Trepča)
17.	GREEN ENERGY PROVIDER d.o.o. Podgorica	SE	108	80	Nikšić (KO Krstac i Muževice)
18.	GREEN ENERGY INVESTMENT d.o.o. Podgorica	SE	228	160	Nikšić (KO Šipačno 2)
19.	EPCG A.D. Nikšić	SE	150	47	Nikšić (KO Stuba)
20.	PHYLLON d.o.o. Tuzi	SE	15	10	Tuzi (KO Dinoša)
21.	PERMONTE d.o.o. Podgorica	SE	101	100	Cetinje (KO Lastva)
22.	S2P ELECTRIC GMBH Švajcarska	SE	147	90	Nikšić (KO Tupan)
23.	ROAMING MONTENEGRO d.o.o. Nikšić	SE	700	449	Nikšić (KO Rudine, KO Muževice)
24.	KOSANICA SOLAR d.o.o Pljevlja	SE	121	120	Pljevlja (KO Glibaći, KO Kosanica)
25.	Nikšić	SE	222	192	Nikšić (KO Broćanac Grahovski i KO Vilusi)
26.	Danilovgrad/Slap	SE	63	50	Danilovgrad (KO Slap)
27.	NEW AGE ENERGY TRI d.o.o. Nikšić	SE	100	70	Nikšić (KO Trepča, KO Komansko)
28.	A101 d.o.o. Nikšić	SE	37	74	Nikšić (KO Vilusi)
29.	SOLAR GLOBAL d.o.o. Tivat	SE	119	200	Cetinje (KO Čevo, KO Prentin Do)
30.	QAIR MONTENEGRO d.o.o Podgorica	SE	50	50-70	Nikšić (KO Petrovići)
31.	BSD MONT d.o.o. Podgorica	SE+VE		84	Rožaje (KO Gornja Lovnica)
32.	UNIPAN GREEN d.o.o. Podgorica	SE		34	Podgorica, Zeta

					(KO Botun, Dajbabe, Cijevna)
33.	UNIPAN GREEN d.o.o. Podgorica	SE		13	Podgorica, Zeta (KO Botun, Dajbabe)
34.	SOLUNO d.o.o. Podgorica	SE		13	Podgorica, Zeta (KO Botun)
35.	TM INVEST d.o.o.	SE	100	67	Nikšić (KO Povija i KO Bogetići)
36.	ELEKTROPRIVREDA CRNE GORE a.d. Nikšić	SE	16	11	Nikšić (KO Štedim)
37.	ELEKTROPRIVREDA CRNE GORE a.d. Nikšić	SE	46	38	Nikšić (KO Štedim)
38.	ELEKTROPRIVREDA CRNE GORE a.d. Nikšić	SE	250	115	Nikšić (KO Štedim i KO Kuside)

Tabela 8-18: Solarne elektrane za koje su izdati Urbanističko tehnički uslovi od strane nadležnog Ministarstva.

Opšti uslovi za izgradnju solarnih elektrana

Izgradnja solarnih elektrana je moguća na svim područjima koja raspolažu sa prirodnim potencijalom za korišćenje sunčeve energije, uz ispunjavanje neophodnih mikrolokacijskih uslova, kao što su orjentacija zemljišta, nivelacija, uslovi priključenja na elektroenergetsku mrežu i drugi uslovi koji utiču na nivo investicije. Sa aspekta korišćenja i zaštite prostora potrebno je da ispunjavaju neophodne uslove kojima se isključuju konflikti sa drugim namjenama u prostoru, kao što je namjena prostora za razvoj turizma, obradivo poljoprivredno zemljište, zaštićena područja i zone kulturnoistorijskih spomenika, zone zaštite vodoizvorišta ili drugi infrastrukturni objekti od značaja. Takođe, za lokacije solarnih elektrana u neposrednoj blizini postojećih i planiranih aerodroma (zona samog aerodroma i prilazno odletne površine do 1000m od fizičkog kraja poletno-sletne staze uključujući prelaznu površinu), neophodno je sprovesti analizu uticaja solarne elektrane na vazdušni saobraćaj.

U grafičkom dijelu PPCG-2040 su prikazane zone za koje su izvršena prethodna istraživanja i za koje su dobijeni urbanističko tehnički ulovi za izgradnju. Moguće je planiranje i drugih zona koje raspolažu solarnim potencijalom, za koje se kroz adekvatne analize utvrdi da nemaju konflikata sa drugim namjenama ili konflikata sa zaštitom prostora i životne sredine. U cilju kvalitetnijeg planiranja SE, potrebno je voditi računa o migratornim koridorima ptica, tj. izraditi mapu osjetljivosti kako bi se izbjegli konflikti u namjeni prostora.

Zbog nedostajuće i neadekvatne elektroenergetske infrastrukture (distributivnih i prenosnih kapaciteta), poželjno je obezbjediti lokacije za solarne elektrane i druge obnovljive izvore energije na području opština Herceg Novi, Bar i Ulcinj, prema konceptu „trošiti energiju tamo gdje se proizvodi“. Ovi opšti uslovi važe i za sve prethodno planski definisane lokacije solarnih elektrana kroz nižu, detaljniju plansku dokumentaciju.

Vjetroelektrane

Najpogodnije zone za eksploataciju vjetropotencijala su: priobalna područja - sa većim brzinama vjetra preko 6 m/s u prosjeku i brda oko Nikšića sa prosječnim brzinama vjetra u rasponu od 5,5-6,5 m/s. Pod pretpostavkama da se samo visoka i srednja produktivnost potencijala uzima u obzir, procijenjuje se da ukupan bruto kapacitet vjetroelektana koji može biti instaliran iznosi približno 400 MW.

Postoji pogodan nivo vjetropotencijala i kada su off-shore instalacije u pitanju, ali prije definisanja konkretnog nivoa tehnički iskoristivog potencijala, neophodno je uvažiti sva postojeća ograničenja kao što su zaštita morskog područja i raspoloživost infrastrukture za priključenje elektrana. Planirane vjetroelektrane su:

- VE Gvozd: Instalisana snaga: 54,6 MW; Planirana proizvodnja: 150 GWh; Priključak: 110 kV; Lokacija: opština Nikšić.
- VE Bijela: Instalisana snaga: 94 MW; Planirana proizvodnja: 212 GWh; Priključak: 110 kV; Lokacija:opština Šavnik.
- VE Korita: Instalisana snaga: 79 MW; Planirana proizvodnja: 198 GWh; Priključak: 110 kV; Lokacija: opština Bijelo Polje.
- VE Bijela: Instalisana snaga: 118,8 MW; Priključak: 110 kV; Lokacija: opština Šavnik.
- VE na području Brajića i opštine Bar je vrlo povoljan projekat u elektroenergetskom pogledu usljed prepoznatog potencijala povoljne lokacije u odnosu na elektroenergetsku mrežu i potrošnje zbog kojih može značajno unaprijediti sigurnost i efikasnost snabdijevanja centralnog dijela primorskog konzuma (kao i dostizanja nacionalnih ciljeva u pogledu OIE i klimatskih promjena). Istovremeno je prepoznat

značajni otpor lokalne zajednice u pogledu realizacije ovog projekta, pri čemu se ukazuje na negativne uticaje na prostor i prirodno i kulturno nasleđe. Pri daljim aktivnostima, u cilju potencijalne realizacije, potrebno je dodatno razmotriti aspekte zaštite prostora, kroz sveobuhvatnu izradu SPU na životnu sredinu i studiju vizuelnog uticaja. Realizacija infrastrukturnog objekta će zavisiti od procjene mogućih negativnih uticaja na stanovništvo, naselja i životnu sredinu. U slučaju realizacije, karakteristike su: Instalisana snaga: 100,8 MW; Planirana proizvodnja: 250 GWh; Priključak: 110 kV.

Vjetroelektrane elektrane za koje su izdati Urbanističko tehnički uslovi od strane nadležnog Ministarstva.

	Podnosilac zahtjeva	Vrsta (SE/VE)	Površina (ha)	Snaga (MW)	Lokacija (Opština, KO)
1.	Pljevlja	VE	167	120	Pljevlja (KO Bobovo i Kruševo)
2.	VJETRO PARK BIJELA d.o.o. Podgorica	VE	205	119	Šavnik (KO Malinsko)
3.	ENERGY 2 d.o.o. Podgorica	VE	279	112	Kolašin (KO Lipovska Bistrica)
4.	N1 d.o.o Podgorica, SISTEM-MNE, d.o.o. Podgorica i PerMonte d.o.o. Podgorica	VE	350	290	Kolašin (KO Lipovo), Šavnik (KO Timar, Krnja Jela, Boan,Tušinja)
5.	VJETRO PARK KORITA d.o.o Podgorica, SISTEM – MNE d.o.o. Podgorica, PerMonte d.o.o. Podgorica	VE	162	73	Bijelo Polje (KO Korita)
6.	BSD MONT d.o.o. Podgorica	SE+VE		84	Rožaje (KO Gornja Lovnica)
7.	VJETROPARK BRAJIĆI	VE		108.80	Budva i Bar (KO Brajići, KO Kuljače, KO Utrg, KO Ovtočići, KO Tomići, KO Brčeli

Tabela 8-19: Vjetroelektrane za koje su izdati Urbanističko tehnički uslovi od strane nadležnog Ministarstva.

Opšti uslovi za izgradnju vjetroelektrana

Izgradnja vjetroelektrana je moguća na svim područjima koja raspolažu sa prirodnim potencijalom za korišćenje vjetra, uz ispunjavanje neophodnih mikrolokacijskih uslova, uslova priključenja na elektroenergetsku mrežu, saobraćajnu mrežu i drugih uslova koji utiču na nivo investicije, osim na područijima koja se nalaze u neposrednoj blizini postojećih aerodroma/helidroma, gdje bi vjetroagregati imali negativan uticaj na sigurnost vazdušnog saobraćaja – ograničili mogućnost polijetanja/slijetanja vazduhoplova na predmetnom aerodromu/helidromu. Istražuju se potencijali korišćenja energije vjetra na teritoriji sljedećih opština: Žabljak, Nikšić, Plužine, Šavnik, Kolašin, Bijelo Polje, Mojkovac i Pljevlja. Moguće je istraživanje u svim opštinama u skladu sa opštim smjernicama plana.

Pored navedenih lokacija na kojima se planiraju vjetrolektrane, moguće je postavljanje novih infrastrukturnih objekata na svim područjima koja raspolažu sa prirodnim potencijalom za korišćenje vjetra, uz ispunjavanje neophodnih mikro-lokacijskih uslova priključenja na elektroenergetsku mrežu, saobraćajnu mrežu i drugih uslova koji utiču na nivo investicije. Sa aspekta korišćenja i zaštite prostora potrebno je da ispunjavaju neophodne uslove kojima se isključuju konflikti sa drugim namjenama u prostoru (blizina naselja, namjena prostora za razvoj turizma, vrijedno obradivo poljoprivredno zemljište, vrijedno šumsko zemljište, zaštićena područja i zone kulturno-istorijskih spomenika, zone zaštite vodoizvorišta ili drugi značajni infrastrukturni objekti. Dodatno, prilikom određivanja lokacije za vjetroelektrane, potrebno je u obzir uzeti njen uticaj na vazdušni saobraćaj u smislu uticaja vjetrelektrane na rad radio-navigacionih uređaja i adekvatnog uočavanja vjetroagregata za pilote vazduhoplova. Potencijalne lokacije za vjetrelektrane je neophodno odrediti u neposrednoj komunikaciji sa Agencijom za civilno vazduhoplovstvo.

Ističe se da izgradnja solarnih i vjetroelektrana podrazumijeva izgradnju neupravljivih izvora energije koji direktno nepovoljno utiču na mogućnost očuvanja stabilnosti elektroenergetskog sistema tokom poremećaja, a i značajno uvećavaju troškove balansiranja sistema, usljed čega je neophodno za omogućavanje većeg korišćenja ovih energetskih potencijala, graditi i upravljive izvore energije (konvencionalne izvore kakvi su hidroelektrane ili

finansijski zahtjevne nove tehnologije skladištenja energije) koji osnažuju stabilnost elektroenergetskog sistema i omogućavaju balansiranje sistema sa nižim troškovima (minimizacija uvoza električne energije). U cilju kvalitetnijeg planiranja VE i SE, potrebno je voditi računa o migratornim koridorima ptica, tj. izraditi mapu osjetljivosti kako bi se izbjegli konflikti u namjeni prostora. U skladu sa strateškim ciljem koji podrazumijeva veću integraciju obnovljivih izvora energije, a posebno intermitentnih kakve su solarne elektrane i vjetroelektrane, neophodno je obezbijediti povećanje fleksibilnosti elektroenergetskog sistema, a ona se postiže i izgradnjom uređaja za **skladištenje energije** različitih tehnologija. Iako se među komercijalnim tehnologijama posebno ističu baterijski sistemi za skladištenje električne energije i termalna skladišta, i drugi vidovi uređaja za skladištenje energije mogu biti rješenje za unaprijeđenje fleksibilnosti elektroenergetskog sistema.

U fazi izrade PPCG-2040 je iskazana inicijativa za planiranje kinetičkih elektrana kao obnovljivih izvora energije. U dosadašnjim analizama se pokazalo da je ova vrsta elektrana prihvatljiva sa aspekta organizacije u prostoru, jer zahtjeva malu površinu za organizaciju i funkcionisanje, a posebno je povoljna sa aspekta zaštite životne sredine, jer obezbjeđuje "nultu emisiju" CO_2. Način i uslove priključenja definiše Elektroprenosni sistem.

Opšti uslovi za izgradnju kinetičkih elektrana

Izgradnja kinetičkih elektrana je moguća na svim područjima koja nisu u konfliktu sa drugim namjenama u prostoru, uz ispunjavanje neophodnih mikrolokacijskih uslova, uslovi priključenja na elektroenergetsku mrežu i drugi uslovi koji utiču na nivo investicije. Sa aspekta korišćenja i zaštite prostora potrebno je da ispunjavaju neophodne uslove kojima se isključuju konflikti sa drugim namjenama u prostoru, kao što je namjena prostora za razvoj turizma, obradivo poljoprivredno zemljište, zaštićena područja i zone kulturnoistorijskih spomenika, zone zaštite vodoizvorišta ili drugi infrastrukturni objekti od značaja.

Pored značajnog prepoznatog potencijala za korišćenje biomase u Crnoj Gori i razvoja više studija izvodljivosti ono nije zaživjelo. Posebno su atraktivni projekti kombinovane proizvodnje toplote i električne energije, ali i sama proizvodnja električne energije može biti ekonomski prihvatljiva. Korišćenje biomase u energetske svrhe doprinosi ostvarenju nacionalnih ciljeva u pogledu uticaja na klimatske promjene.

EPCG je zajedno sa resornim ministarstvom pokrenula izradu studije za razvoj elektrana na gas. Konačan odabir mogućih lokacija za izgradnju elektrana na gas i potvrđivanje njihovih instalisanih snaga zavisiće od daljih istraživanja i analiza. Preliminarni rezultati studije ukazuju na sljedeće potencijalne izvore:

- Hibridna elektrana bazirana na gasnoj turbini snage min 50 MW u blizini luke Bar sa potencijalnim obnovljivim izvorima, Lokacija Bar;
- Kombinovana elektrana na gas snage min 150 MW u sklopu KAP-a u kombinaciji sa potencijalnim obnovljivim izvorima, Lokacija Podgorica;
- Elektrana na gas snage min 200 MW u Pljevljima.

U planskom periodu je moguće ispitati mogućnost korišćenja vjetropotencijala mora (off-shore) i potencijale korišćenja energije talasa, nivo instalisane snage i očekivanu proizvodnju električne energije, pri čemu je obavezno sagledati sva ograničenja koja se odnose na zaštitu prirode, životne sredine, kulturnih dobara u moru i ograničenja koja se odnose na postojeću i planiranu infrastrukturu, podvodne kablove, ispuste, plovne puteve i dr.

Nove trafostanice:

- TS 400/220 kV Piva (Pivska planina);
- TS 400/(220)/110 kV Trubjela;
- TS 400/110 kV Brezna;
- TS 220/110/35 kV Vilusi 2;
- TS 110/35 kV : Radovići Luštica, Buljarica, Bijela, Kolašin(Drijenak), Golubovci, Velika Plaža, Tuzi;
- TS 110/33 kV Krnovo;
- TS 110/10 kV : Podgorica 6, Bečići, Igalo, Podgorica 7, Podgorica 8;
- TS 110/x kV Podgorica 9;
- TS 220/110 kV Herceg Novi;
- Razvodno postrojenje 400 kV Čevo.
- TS 110/10 ili TS 35/10 KV na Brajićima.

Ostavlja se mogućnost da se na području Opštine Herceg Novi predvidi izgradnja nove TS 220/110 kV u cilju obezbjeđivanja pouzdanijeg i sigurnijeg napajanja potrošača i stvaranje uslova za priključenje novih elektroenergetskih izvora.

Novi vodovi - Prema postojećoj praksi i pozitivnom iskustvu kod nas, kao i pravilima operatora prenosnih sistema zemalja u okruženju minimalna širina koridora za dalekovod 400 kV iznosi 70 m (po 35 m s obije strane ose dalekovoda), minimalna širina koridora za dalekovod 220 kV iznosi 50 m (po 25 m s obije strane ose dalekovoda), a minimalna širina koridora za dalekovod 110 kV iznosi 40 m (po 20 m s obije strane ose

dalekovoda). Ovo je potrebno uvažiti i prilikom projektovanja ostale infrastrukture koja može gravitirati istoj geografskoj lokaciji kao i trasa dalekovoda. Novi vodovi su:

- 500 kV: HVDC Lastva (ME) - Villanova (IT) (drugi pol HVDC kabla);
- 400 kV: DV Čevo - Pljevlja, DV Pljevlja 2 – Bajina Bašta (RS) – Višegrad (BA) – Transbalkanski koridor, DV 400 kV Brezna – Pivska planina - Sarajevo;
- 220 (110) kV DV Herceg Novi – Hrvatska (Dubrovnik);
- 110 kV: DV Krnovo – Gvozd – Nikšić, DV Virpazar – (Briska Gora) – Ulcinj, DV Lastva – Kotor, DV Vilusi – Herceg Novi, DV Ulcinj – B.Gora – Kosmač, DV Tuzi - Golubovci, DV Podgorica 5 – Golubovci, DV Golubovci - Virpazar, DV Kolašin – Mateševo.
- 110 kV kablovi: TS 110/35 kV Radovići do DV 110 kV Lastva – Tivat, TS 110/35 kV Ulcinji - TS 110/35 kV Velika Plaža -Albanija (Velipoje).

Ističu se i sljedeći planski projekti:

- Povećanje propusne moći DV 220 kV Trebinje (BiH) – Perućica – Podgorica - Koplik (AL);
- Rekonstrukcija DV 110kV Nikšić-Bileća
- Rekonstrukcija dalekovoda DV 110 kV Podgorica - EVP Trebješica – Andrijevica
- Rekonstrukcija i proširenje postrojenja 220/110 kV TS Perućica
- Rekonstrukcija 110 kV DV Budva – Lastva
- Rekonstrukcija 110 kV DV Lastva – Tivat - II faza
- Proširenje TS Podgorica 2 sa transformacijom 110/10 kV
- Rekonstrukcija DV 110kV Bar -Možura - Ulcinj – povećanje propusne moći
- Rekonstrukcija DV 110kV Bar – Budva – povećanje propusne moći
- Rekonstrukcija DV 110kV Podgorica 2 - Virpazar – povećanje propusne moći

S obzirom na izraženu zauzetost prostora, posebno u urbanizovanim područjima, gdje je teško obezbjediti trase za izgradnju vodova, daje se mogućnost izgradnje prenosne mreže u trasama saobraćajnica, gdje uslovi i Propisi dozvoljavaju.

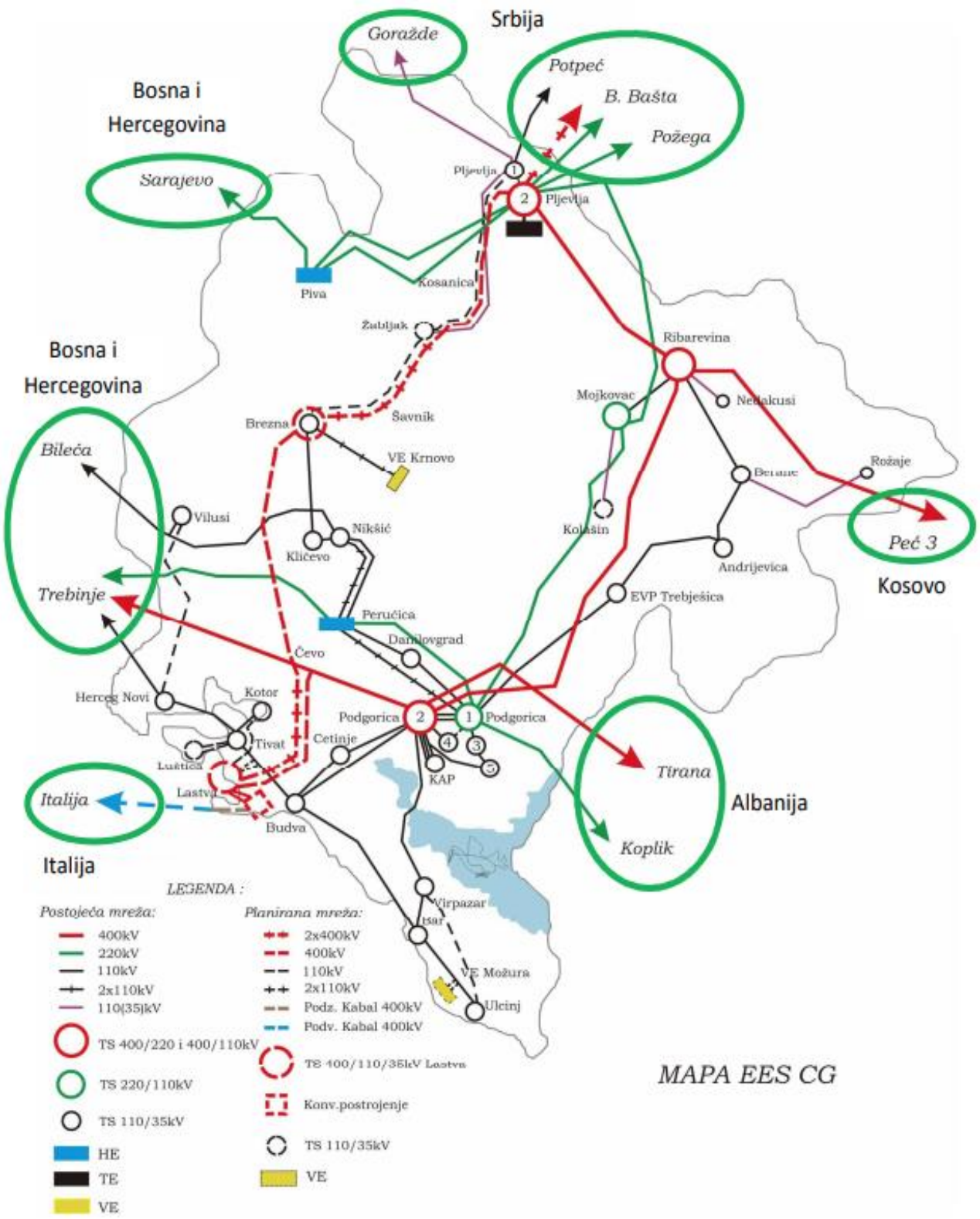

Kartogram 8-4: Mreža EES -
Izvor: Bazna studija Energetika

Mreža 35 kV uobičajeno nije predmet obuhvata planskog dokumenta ovog reda, ali usljed izuzetnog značaja za sigurno snabdijevanje distributivnih potrošača važno je istaći potrebu za sljedećim elementima ove mreže:

Cetinje - Objekti za potrebe buduće žičare Kotor – Cetinje“

Bar:

- Izgradnja nove TS 35/10kV Maljevik;
- Izgradnja nove TS35/10kV Buljarica Nova;
- Izgradnja nove TS35/10kV „Nova“ u blizini naselja „Ilino“;
- Uklapanje planirane TS 110/35 kV Buljarica (Kufin) u distributivnu 35 kV mrežu planirati na sljedeći način.Povezivanje sa postojećim i planiranim trafostanicama:
  - Postojeća TS 35/10kV „Đurmani“,
  - Postojeća TS 35/10kV „Sutomore“,
  - Postojeća TS 35/10kV „Buljarica“,
  - Postojeća TS 35/10kV „Čanj“(dvostruka nadzemna veza),
  - Planirana TS 35/10kV Maljevik i

Ova uklapanja izvesti na sljedeći način:

- Po sistemu „ulaz-izlaz“ na postojeći nadzemni 35kV vod TS35/10kV „Buljarica“ – TS 35/10kV „Čanj“
- Po sistemu „ulaz-izlaz“ na postojeći 35kV nadzemni vod TS35/10kV „Čanj“ – TS35/10kV „Đurmani“
- Rekonstrukcija postojećeg nadzemnog voda 35kV „Čanj-Đurmani“ u dvostruki, na dionici od nove TS 110/35kV „Buljarica (Kufin)“ do TS „Đurmani“ i povezivanje drugog sistema na nadzemni vod ka TS 35/10kV „Sutomore“
- 35kV kablovski vod ka postojećoj TS 35/10 kV Sutomore
- 35kV kablovski vod ka Budućoj TS 35/10 kV Maljevik,
- 35kV kablovski vod ka Budućoj TS 35/10 kV Buljarica Nova (Opština Budva).

Budva:

- TS 35/10 kV Krstac;
- TS 35/10 kV Buljarica Nova;
- TS 35/10 kV u reonu Topliša sa priključnim vodovima 35kV iz pravca TS 400/110/35 kV Lastva;
- TS 35/10kV u reonu kompleksa „Slovenska plaža“ uklopljenu dvostrukom kablovskom vezom u TS 400/110/35 kV Lastva kao i veza sa postojećom 35kV mrežom iz TS Markovići po sistemu ulaz izlaz za potrebe rezerviranja
- 3 podzemna kabovska voda 35 kV iz TS 400/110/35 kV Lastva prema postojećim TS 35/10 kV Dubovica i TS 35/10 kV C. Stanica
- 35 kV podzemni kablovski vod TS 110/35 kV Markovići - TS 35/10 kV Miločer
- 35 kV podzemni kablovski vod TS 35/10 kV Miločer - TS 35/10 kV Krstac
- 35kV podzemni kablovski vod TS 35/10 kV Krstac - TS 35/10kV Petrovac
- 35 kV podzemni kablovski vod TS 35/10 kV Petrovac - TS 110/35 kV Buljarica
- 35 kV podzemni kablovski vod TS 35/10 kV Rozino - TS 35/10 kV Lazi
- 35 kV podzemni kablovski vod TS 110/35 kV Markovići - Rasklopište Vrh Lazi

Kolašin

- 35kV podzemni vod TS 35/10 kV Breza - mHE Rijeka Musovića;
- 35kV podzemni vod od TS 35/10 kV Jezerine do mHE Jelovica 2, čime će se kompletirati 35kV veza od TS 35/10kV Jezerine do rasklopnog postrojenja 35kV Buče i TS 35/10kV Rudeš;

Podgorica i Golubovci

- Kablovski Vod 35 kV, od TS 35/10 kV Ljubović do TS 35/10 kV Gornja Zeta
- Kablovski Vod 35 kV od TS 35/10 kV Gornja Zeta - TS 110/35/10 kV Golubovci
- Kablovski Vod 35 kV od TS 35/10 kV Virpazar - TS 110/35/10 kV Golubovci
- Kablovski vod 35 kV TS 35/10 kV Vranjina – stubno mjesto br.16 za potrebe kabliranja dijela 35 DV preko ostrva Lesendro.)

Tivat

- TS 35/10 kV Kalardovo sa priključnim dvostrukim podzemnim vodom iz TS 110/35 kV Gradiošnica
- TS 35/10 kV Opatovo sa priključenjem “ulaz-izlaz” na podzemni vod Tivat-Opatovo
- Zamjena postojećih vazdušnih vodova 35 kV Gradiošnica-Tivat i Tivat-Opatovo novim podzemnim vodovima
- Novi dvostruki 35 kV podzemni vod od TS 110/35 kV Gradiošnica do TS 35/10 kV Porto Montenegro
- Podzemni 35 kV vod od TS 35/10 kV Opatovo do TS 35/10 kV u reonu Prčnja
- Podzemni 35 kV vod od TS 110/35 kV Gradiošnica do TS 35/10 kV Račica

- Vod 35 kV od TS 110/35 kv Tivat (Gradiošnica) do 35 kV kablovske kule Sv. Nedelja koja je u Opštini H. Novi (podzemni kablovski vod koji prati saobraćajnicu, a od Opatova do Sv. Neđelje postojeći podvodni kablovski vod).

Herceg Novi

- Podzemni vod 35kV od TS 35/10 kV Tri Krsta - TS 35/10kV Klinci

Gusinje

- Vazdušni vod 35 kV Đulići – Gusinje.

Žabljak

- Dvostruki 35kV kablovski vod od TS 110/35/10kV „Žabljak“ do planirane TS 35/10kV „Savin Kuk“ i povezivanje iste sa TS 35/10kV „Šavnik“ uklapanjem na postojeći 35kV nadzemni vod TS 35/10kV „Šavnik“ – TS 35/10kV „Žabljak“.

Pored navedenih planiranih objekata, detaljnija razrada razvoja elektrodistributivne mreže će biti urađena u okviru planskih dokumenata nižeg reda, a u skladu sa uslovima definisanim od strane nadležnog operatora distributivnog sistema.

Nove tehnologije od uticaja na elektroenergetsku infrastrukturu:

- **Elektromobilnost - Vodonik**

Uzimajući u obzir činjenicu da je sektor saobraćaja prepoznat po izuzetno visokim emisijama CO_2 u Crnoj Gori, kao i po odsustvu učešća alternativnih goriva, razvoj elektromobilnosti je izdvojen kao sredstvo koje ima potencijal da bude rješenje problema. Naime, sve strategije i planovi razvoja proizvodnih resursa za električnu energiju u Crnoj Gori su takvi da je željeni cilj da se 100% električne energije dobija iz obnovljivih izvora energije. Dakle, osim što rezultira smanjenjem energetske intenzivnosti sektora transporta i pored očekivanog povećanja broja vozila, usljed korišćenja električne energije iz zelenih izvora doći će do značajnog smanjenja emisije CO_2. Rezultat je održivi razvoj sektora saobraćaja uz minimalni štetni uticaj na životnu sredinu.

Razvoj infrastrukture za punjenje električnih vozila mora biti podržan regulativom ukoliko se žele ostvariti očekivani benefiti koji su nedvosmisleno prepoznati u EU. Direktiva o uspostavljanju infrastrukture za alternativna goriva (2014/94/EC)nije transponovana u regulativu Crne Gore. U regionu kroz regulativu stimulišu i obavezuju na izgradnju infrastrukture za punjenje električnih vozila.

Očekuje se dalji rast broja stanica za sporo punjenje električnih vozila usljed činjenice da je jednostavnije izvesti projekte i raspoloživa elektroenergetska mreža ih može prihvatiti, posebno na strateškim lokacijma kakve su: javni parkinzi, parkinzi poslovnih i trgovačkih centara, sportskih objekata, zgrada kulture itd. jer se nalaze u jakim potrošačkim centrima (gradskim jezgrima) gdje je dostupnost mrežnih kapaciteta visoka. Povoljan uticaj imaju i niski troškovi održavanja i eksploatacije. S druge strane stanice za brzo punjenje su značajno veći izazov za realizaciju u ovoj fazi razvoja elektromobilnosti (potpuno odsustvo regulative koja uređuje oblast) usljed visokih investicionih i eksploatacionih troškova, a povrat investicije nizak. Kao strateške lokacije se izdvajaju benzinske pumpe na glavnim magistralnim putevima i autoputu.

Vodonik nije aktivno razmatran u postojećim energetskim planovima i politikama u Crnoj Gori. Ključni pokretač rastućeg interesovanja za vodonik u EU je odlučna okrenutost kreatora politike ka budućnosti bez ugljenika. Globalni porast temperature zavisi od emisije CO_2 i *Pariski sporazum* priznaje da ne samo da je potrebno potpuno zaustavljanje neto emisija CO_2, već postoji i dodatni zahtjev za tehnologijom negativnih emisija, kako bi se smanjila koncentracija CO_2 koji je već prisutan i osiguralo da porast globalne temperature u odnosu na predindustrijske nivoe ostane ispod 2°C ili ako je moguće 1,5°C. EU ima za cilj da bude privreda sa nultom neto emisijom gasova staklene bašte do 2050. Ovaj cilj je u srcu Evropskog zelenog dogovora (*Green Deal*) i u skladu je sa posvećenošću EU globalnoj klimatskoj akciji prema *Pariskom sporazumu*.

Ovo je dovelo do promocije vodonika kao dopune električnoj energiji i biogorivima. Ne emituje ugljen-dioksid na mjestu upotrebe i može da podrži sektore u kojima je teško postići neto nultu emisiju samo sa električnom energijom ili biogorivom. Vodonik, kao i električna energija, se proizvodi da omogući skladištenje, prenos i krajnju upotrebu energije, a ne da bude primarni izvor poput fosilnih goriva. Ovo mu omogućava da se fleksibilno koristi u energetskom sistemu, proizvodi se iz širokog spektra izvora i primjenjuje na širok spektar aplikacija krajnje upotrebe. Ove karakteristike su ga učinile fokusom pažnje za Vlade država koje postavljaju ciljeve dekarbonizacije.

U isto vrijeme kako raste razumjevanje i potreba za vodonikom, ulaganja u vodonične tehnologije počele su da daju plodove. Troškovi tehnologija zasnovanih na vodoniku se smanjuju, a tehnološke prepreke u mnogim sektorima su prevaziđene. Potencijal upotrebe vodonika u Crnoj Gori postoji u oblastima: transporta, energetski intenzivnoj industriji (toplotna energija), grijanju u sektoru zgradarstva.

Politika energetske efikasnosti utvrđuje se i sprovodi u skladu sa:

- Nacionalnim energetskim i klimatskim planom Crne Gore;
- planom rekonstrukcije službenih zgrada i
- programima i planovima poboljšanja energetske efikasnosti.

Radi podsticanja i obezbjeđenja investicija za unapređenje energetske efikasnosti zgrada, Ministarstvo izrađuje Studiju unapređenja energetske efikasnosti zgrada. Ova studija je trenutno u izradi a kao ključne rezultate će imati:

- pregled isplativih mjera energetske efikasnosti za zgrade u zavisnosti od vrste i namjene zgrada i klimatskih uslova
- pregled mjera koje su usmjerene na fond zgrada sa energetskim karakteristikama koje ne ispunjavaju minimalne zahtjeve energetske efikasnosti (definisano Pravilnikom o minimalnim zahtjevima energetske efikasnosti zgrada) i kojima se doprinosi postizanju širih socijalno-ekonomskih koristi.

Uz predlaganje pomenutih mjera Studija će definisati i potrebne finansijske podsticaje kako bi se olakšala implementacija mjera i dostigli postavljeni ciljevi. Vrlo važan instrument za dostizanje ciljeva iz oblasti energetske efikasnosti je i Program poboljšanja energetske efikasnosti jedinice lokalne samouprave donosi nadležni organ jedinice lokalne samouprave, u skladu sa Nacionalnim energetskim i klimatskim planom za period od tri godine. Ovaj program sadrži:

- Predlog mjera energetske efikasnosti na području jedinice lokalne samouprave koji obuhvata:
  - plan adaptacije i održavanja zgrada koje za obavljanje djelatnosti koriste organi lokalne samouprave i javne službe čiji je osnivač lokalna samouprava, sa ciljem poboljšanja energetske efikasnosti;
  - planove unapređenja sistema komunalnih usluga (javna rasvjeta, vodosnabdijevanje, upravljanje otpadom i dr.) i saobraćaja radi poboljšanja energetske efikasnosti;
  - specifične mjere energetske efikasnosti u zgradama koje su zaštićene kao kulturno dobro i sl.;
  - druge mjere energetske efikasnosti koje će se sprovesti na području lokalne samouprave
- dinamiku i način sprovođenja mjera energetske efikasnosti
- sredstva potrebna za sprovođenje programa, izvore i način njihovog obezbjeđivanja.

Takođe, pravna lica koja su u skladu sa zakonom kojim se uređuje računovodstvo razvrstana kao velika pravna lica, dužna su da sprovedu energetski pregled svojih objekata najmanje jednom u četiri godine, ili uspostave sertifikovani sistem upravljanja energijom, koji uključuje energetski pregled.

Generalno, osnovni korak u implementaciji i praćenju mjera energetske efikasnosti je uspostavljanje sistema monitoringa potrošnje energije, a onda i sistema upravljanja energijom. Prethodno, uz smjernice iz pomenute strategije i programa omogućava selekciju optimalnih mjera za unapređenje energetske efikasnosti u tehničkom i finansijskom pogledu.

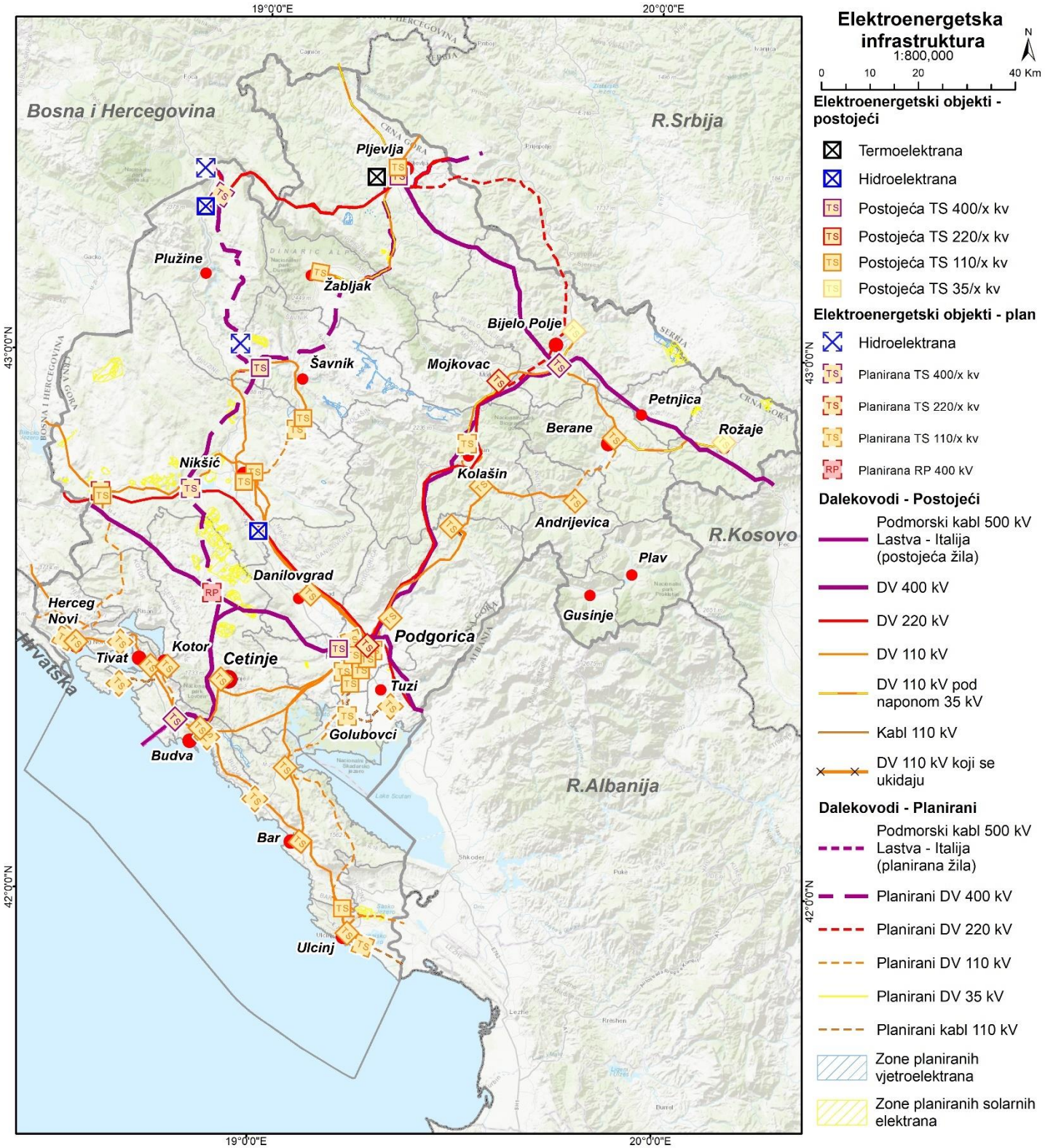

Pregledna karta 8-4: Postojeća i planirana elektroenergetska infrastruktura

8.3. VODOPRIVREDA I HIDROTEHNIČKA INFRASTRUKTURA

Održivi scenario razvoja u oblasti vodoprivrede se može ostvariti kroz racionalno upravljanje i korišćenje vodnih resursa. Voda je jedinstven i nezamjenljiv prirodni resurs ograničenih količina i neravnomjerne prostorne i vremenske raspodjele. Privredni razvoj i urbanizacija dovode, s jedne strane, do velikog porasta potreba za vodom, a s druge, do ugrožavanja vodnih resursa. Voda tako može postati ograničavajući faktor razvoja i prijetnja ljudskom zdravlju i održivosti prirodnih ekosistema. Stoga je posebno važno uravnotežiti razvoj i zaštitu i usvojiti politiku i strategiju uređenja, iskorišćavanja i zaštite vodnih resursa.

Uslovi za korištenje vode mijenjaju se tokom vremena, a na njih značajno utiče nekontrolisano zaposjedanje riječnih dolina i pogoršavanje statusa kvaliteta voda. Postoji tendencija smanjivanja vode kao resursa tokom vremena, zbog sve oštrijih ekoloških, urbanih i socijalnih ograničenja, posebno u slučajevima kad nije stavljeno pod kontrolu zauzimanje prostora u zonama koje su neophodne za realizaciju vodoprivrednih sistema.

Od upravljanja vodama zahtjeva se odgovarajući nivo usluga u funkciji zdravlja i sigurnosti stanovništva, proizvodnje hrane i razvoja drugih privrednih djelatnosti, kao i zaštite ekosistema. To podrazumijeva brigu za prostorni raspored i stanje količina i kvalitet voda i izgrađenost vodnog sistema na način koji odgovara potrebama ukupnog državnog prostora i svakog vodnog i slivnog područja. Potrebno je uskladiti pojedinačne zahtjeve raznih korisnika (stanovništvo, privreda, životna sredina) i pomiriti ih s mogućnostima prirodne, izgrađene i upravljačke komponente vodnog sistema.

U okviru koncepcije održivog razvoja, upravljanje vodama podrazumjeva uspostavljanje ravnoteže između korišćenja voda kao resursa za poboljšanje životnih prilika i podsticanja privrednog razvoja i zaštite resursa i održavanja njihovih prirodnih funkcija. To je moguće ostvariti cjelovitim pristupom vodnom sistemu i uvažavanjem složenih veza i odnosa između vodnog sistema i svih korisnika.

Odluke koje se predlažu i donose u oblasti vodoprivrede, moraju biti objektivne, transparentne i društveno prihvatljive. Poštujući ciljeve definisane državnim strateškim dokumentima, upravljanje vodama treba da se zasniva na načelu nezamjenljivosti vode kao resursa i uslova egzistencije – *"voda kao prirodno javno dobro može se koristiti samo na način kojim se ne ugrožava njena supstanca i ne isključuje njena prirodna uloga".*

Strategija upravljanja vodama (do 2035. g.) usvojena 2017. g., definisala je strateške i razvojne ciljeve u svim oblastima upravljanja vodama.

- *Strateški cilj upravljanja vodama je postizanje sveobuhvatnog i usklađenog vodnog režima na cijeloj državnoj teritoriji kroz obezbjeđenje dovoljne količine kvalitetne vode, na način koji najbolje odgovara određenom području i određenom vremenu, uz postizanje maksimalnih ekonomskih i socijalnih efekata, na pravedan i održiv način, ali uz uvažavanje međunarodnih sporazuma.*
- *Integralnim upravljanjem vodama potrebno je osigurati dovoljno kvalitetne pitke vode za javno vodosnabdjevanje stanovništva; osigurati potrebnu količinu vode odgovarajućeg kvaliteta za različite privredne potrebe; zaštititi ljude i materijalna dobra od štetnog djelovanja voda i postići i očuvati dobro stanje voda zbog zaštite vodnih i o vodi zavisnih ekosistema.*
- *Na osnovu integralnog pristupa moguće je odrediti niz operativnih ciljeva i zadataka koje je potrebno ostvariti u okviru upravljanja vodama. Dio ciljeva se ostvaruje samostalno u okviru svoje nadležnosti, a dio je moguće realizovati saradnjom sa drugim državnim institucijama, saradnjom sa lokalnom samoupravom, kao i saradnjom sa privrednim sektorima.*

Posebno se ističu ciljevi od javnog interesa (zaštita od poplava i drugih oblika štetnog djelovanja voda, vodosnabdijevanje i zaštita voda), na osnovu kojih se usmjerava razvoj upravljanja vodama u okviru tradicionalnih vodoprivrednih djelatnosti (uređenje vodotoka i zaštita od štetnog djelovanja voda, korištenje voda, zaštita voda), a koje je moguće realizovati u okviru integralnih mjera ili samostalno. To je omogućilo procjenjivanje troškova i predlaganje načina sprovođenja mjera.

Kao osnov za planiranje realno ostvarivih ciljeva odabran je uobičajeni investicijski ciklus od 10 godina (do 2025. god.), koliko je i zakonska odredba za donošenje Strategije. Međutim, Strategija se radi za period od 20 godina (do 2035. god.), pošto se u ovom razdoblju može očekivati značajno unapređenje stanja u sektoru voda u odnosu na postojeće. Ovo unapređenje će se odvijati u skladu sa društvenim i ekonomskim mogućnostima države, a uz uvažavanje standarda EU u oblasti voda.

Polazeći od ocjene postojećeg stanja, može se zaključiti da period od dvadeset godina nije dovoljan za dostizanje svih standarda koji važe za zemlje članice EU. Najveći stepen usklađenosti očekuje se u dijelu vodne djelatnosti koji se odnosi na korišćenje vode za ljudsku potrošnju, dok će za dostizanje propisanih standarda u dijelu koji se odnosi na zaštitu voda biti potreban period duži od dvadeset godina.

Crna Gora se nalazi u procesu pridruživanja Evropskoj uniji, pripada teritoriji sliva Dunava i Save, na kojima su države uspostavile međudržavnu saradnju i multidisciplinarnu koordinaciju u upravljanju vodama, tako da se aktivnosti u ovoj oblasti moraju odvijati u skladu sa međunarodno prihvaćenim principima i uz sprovođenje međudržavne saradnje na vodotocima od zajedničkog interesa.

Definisani ciljevi razvoja vodoprivrede definisani Strategijom, koji su prikazani u tabeli koja sledi, biće nadograđeni u periodu trajanja ovog planskog dokumenta. *Korišćenje voda za proizvodnju električne energije, plovidbu, ribarstvo i potrebe turizma je dato detaljnije u poglavlju energetike.*

Korišćenje voda

Procjena potrebnih količina vode bazirana je na stanju vodnih resursa i aktuelnom stanju u oblasti korišćenja voda, kao i na ciljevima i smjernicama razvoja, zasnovanim na demografskim projekcijama i projekcijama razvoja privrede i društva u periodu važenja Plana.

***1. Strateški cilj:** Obezbjeđenje dovoljnih količina vode odgovarajućeg kvaliteta za javno vodosnabdijevanje stanovništva i za različite privredne potrebe, na način da se ne ugrozi životna sredina*

(Snabdijevanje vodom stanovništva predstavlja prioritet nad svim ostalim oblicima korišćenja vode[39]*. Snabdijevanje vodom naselja se može smatrati realativno dobrim. Od ukupnog broja stanovnika Crne Gore preko 63% živi u urbanim područjima, a javnim vodovodima obuhvaćeno je 99% gradskog stanovništva. U proteklih 20 godina je evidentno poboljšanje snabdijevanja vodom u gradskim sredinama jer je procenat porastao na gotovo 100 %. Po presjeku stanja iz 2014. g. ukupna pokrivenost gradskog područja vodovodom iznosila je 98,2 a ukupne teritorije Crne Gore 78,2%. Stepen pokrivenosti stanovništva uslugom javnog vodosnabdijevanja putem priključaka u 2020. g. na nivou Crne Gore iznosi 85,25%*[40]*. Uočen je visok procenat gubitaka u vodovodnim sistemima. Procentualni udio nerealizovane količine zahvaćene vode je opao sa 45% koliko je iznosio 2011. g., na 38% u 2020. g. Gubici u vodovodnim sistemima, zavisno od vodovoda, kreću se u rasponu od 25% do 84%. Ukupne raspoložive količine voda su dovoljne, ali neracionalno korišćene i neravnomjerno raspoređene u odnosu na korisnike.U određenim područjima kvalitet sirovih voda ne zadovoljava zakonske kriterijume kvaliteta vode za piće).*

	Korišćenje voda
	Strateški ciljevi
1	Obezbjeđenje dovoljnih količina vode odgovarajućeg kvaliteta za javno vodosnabdijevanje stanovništva i za različite privredne potrebe, na način da se ne ugrozi životna sredina.
	Operativni ciljevi
1.1	Povećanje obuhvata javnim vodovodnim sistemima sa sadašnjih 78% na približno 95%
1.2	Smanjenje gubitaka u javnim vodovodnim sistemima na manje od 30%.
1.3	Zaštita izvorišta, istraživanje, zaštita i očuvanje vodnih resursa koji se koriste ili su namijenjeni za ljudsku potrošnju u budućnosti
1.4	Racionalno korišćenje vode
1.5	Obezbjeđenje vode za industrijsku proizvodnju
1.6	Obezbjeđenje vode za navodnjavanje
	Zaštita kvaliteta voda
	Strateški ciljevi
2	Postizanje i održavanje dobrog statusa i dobrog ekološkog potencijala vodnih tijela površinskih i podzemnih voda, radi zaštite zdravlja ljudi, očuvanja akvatične flore i faune i zadovoljavanja potreba korisnika voda.
	Operativni ciljevi
2.1	Prevencija zagađenja površinskih i podzemnih voda
2.2	Smanjenje unosa zagađenja od koncentrisanih izvora zagađivanja
2.3	Smanjenje količina zagađenja koje dospijeva u površinske i podzemne vode sa neuređenih i nehigijenskih deponija otpada
2.4	Smanjenje unosa zagađenja od rasutih izvora zagađivanja
2.5	Uspostavljanje i korišćenje zaštićenih područja u skladu sa Zakonom o vodama
2.6	Zaštita kvantiteta i kvaliteta podzemnih voda
	Zaštita od voda
3	**Strateški ciljevi**
	Smanjenje rizika od štetnog dejstva voda
	Operativni ciljevi
3.1	Razvoj sistema zaštite od poplava spoljnim vodama
3.2	Uređenje vodotoka u skladu sa uslovima životne sredine
3.3	Očuvanje i poboljšanje vodnoga režima namjenskom eksploatacijom rječnih nanosa

[39] Član 47 *Zakona o vodama*: U interesu podizanja opšteg standarda, očuvanja i poboljšanja zdravlja stanovništva u okviru upravljanja vodama, prvenstveno se polazi od pokazatelja priključenosti stanovništva na javne vodovodne sisteme.

[40] Regulatorna agencija za energetiku i regulisane komunalne djelatnosti, Godišnji izvještaj o poređenju indikatora poslovanja vršilaca regulisanih komunalnih djelatnosti za 2020. g.

3.4	Poboljšanje uslova zaštite od erozije i bujica
3.5	Praćenje stanja i održavanje objekata i radova

Tabela 8-20: Prikaz ciljeva upravljanja vodama po pojedinim oblastima[41]

Opšti razvoj uslovljava dalji razvoj javnih sistema vodosnabdijevanja. Pod tim se podrazumijeva i potreba onog dijela privrede koja ne koristi vlastite zahvate vode. Povećanje obuhvata javnim vodovodnim sistemima se može ostvarivati, ne samo kroz dogradnju novih sistema, već i kroz uvezivanje postojećih lokalnih, naročito seoskih vodovoda u javne vodovodne sisteme. Zato je potrebn stvoriti uslove za održivost javnih sistema vodosnabdijevanja kroz osiguranje dovoljnih količina vode potrebnog kvaliteta. Bitan zadatak za ostvarenje postavljenog cilja je smanjenje gubitaka vode čime će se dobiti značajne količine voda i smanjiti potrebe za zahvatanjem dodatnih, a što je u skladu sa postavljenim principima racionalnosti. Sagledavajući raspoložive vodne resurse po kvantitetu i kvalitetu, svakako je jedan od ciljeva dodatno istraživanje u cilju osiguravanja novih vodnih resursa ili proširenje postojećih, prvenstveno podzemnih voda, po mogućnosti sa orjentacijom na one čija je zaštita realno ostvariva. Pored toga, postojeće vodne resurse je neophodno zaštititi, a njihovu zaštitu uskladiti sa prostornim razvojem urbanih područja.

U pogledu ostalih privrednih grana koje kao osnovu imaju korišćenje voda, na osnovu sprovedenih analiza trenutnog stanja, može se sa sigurnošću reći da raspoložive količine vode omogućavaju zadovoljenje potreba svih korisnika.

Potrebne količine vode za vodosnabdijevanje **-** za desetogodišnji i dvadesetogodišnji planski period određene su na osnovu demografskih pokazatelja, projekcija stepena priključenosti na sistem (sadašnjeg i projektovanog) i projektovane specifične potrošnje.

Demografske projekcije do kraja planskog perioda pokazuju vrlo mali procenat porasta stanovništva na nivou države, iz čega proističe mali porast korisnika javnog vodosnabdijevanja.

Područje	Broj stanovnika broj			Stepen priključenosti %			Broj korisnika broj		
	2020	2030	2040	2020	2030	2040	2020	2030	2040
Južni region	155.451	162.937	171.767	92	97,5	100	143.015	158.863	171.767
Središnji region	305.641	320.807	338.919	90	95,5	100	275.077	306.370	338.919
Sjeverni region	161.179	156.780	158.095	65	88	95	104.766	137.966	180.190
Crna Gora	622.271	640.524	668.781	74	93,5	98	460.480	598.890	655.405

Tabela 8-21: Priključenost stanovništva na javno vodosnabdijevanje

Pored demografske projekcije i predpostavke da će stepen priključenosti stanovništva na sistem javnog vodosnabdijevanja biti povećan, pretpostavlja se i da će se smanjiti gubici vode u sistemima.

Poslednjih nekoliko godina Evropa je bilansirala svoje potrebe u vodi na bazi realnih potreba za vodom, na bazi recirkulacije i ponovne upotrebe vode u industriji i na bazi zaštite prirodnih voda, na manje od 180 l/st/dan. Proračun je izvršen uzimajući u obzir i rezervu od 10% zbog većeg koeficijenta sigurnosti snabdijevanja vodom za piće stanovništva.

	2020		2025		2030		2035		2040	
	Bez rezerve	Sa rezervom (10%)	Bez rezerve	Sa rezervom (10%)	Bez rezerve	Sa rezervom (10%)	Bez rezerve	Sa rezervom (10%)	Bez rezerve	Sa rezervom (10%)
Južni region	9,34	10,33	9,88	10,87	10,44	11,48	10,85	11,94	11,28	12,41
Središnji region	18,07	19,88	19,04	20,95	20,13	22,14	21,17	23,29	22,17	24,49
Sjeverni region	6,88	7,57	7,89	8,69	9,06	9,97	9,46	10,41	11,84	13,02
Crna Gora	30,25	33,28	34,58	38,03	39,35	43,28	41,16	45,28	43,06	47,37

Tabela 8-22: Potrebe za vodom za vodosnabdijevanje stanovništva, 106m3/god

U oblasti turizma, u zavisnosti od vrste hotela usvojene su sljedeće norme potrošnje:

- hotel A kategorije 650 l/kor. na dan
- hotel B kategorije 450 l/kor. na dan
- hoteli nižih kategorija 350 l/kor. na dan
- privatan smještaj 350 l/kor. na dan

41 *Strategija upravljanja vodama do 2035. g.*, 2017.

Na osnovu planiranog razvoja turizma, do kraja planskog perioda za zadovoljavanje javnog vodosnabdijevanja potrebno je obezbijediti oko 58 x$10^6$$m^3$/god do 2025, odnosno 65 x$10^6$$m^3$/god do 2040. g. (bez rezervi kojima bi se garantovala veća sigurnost snabdijevanja vodom za piće).

Operativni ciljevi:

1.1. Operativni cilj: *Povećanje obuhvata javnim vodovodnim sistemima sa sadašnjih 78% na približno 95% do kraja planskog perioda.*

Mjere za dostizanje cilja

- Proširenje pokrivenosti javnog vodosnabdijevanja prema rubnim područjima, a naročito na seoskom području. Potrebno je prioritetno rješavati vodosnabdijevanja naselja koja još uvjek nemaju organizovano vodosnabdijevanje;
- Uvezivanje lokalnih vodovoda u javne vodovodne sisteme i njihovo stavljanje pod punu kontrolu. (*Svim vodovodnim sistemima u urbanim sredinama upravljane i nadzor vrše vodovodna preduzeća. Oni vrše redovnu kontrolu kvaliteta vode u skladu sa propisima, što često nije slučaj sa seoskim vodovodima koji nisu u sistemu javnog vodosnabdijevanja).*
- U cilju osiguranja pune kontrole kvaliteta vode potrebno je sve individulne i seoske vodovode staviti pod nadzor opštinskih vodovodnih preduzeća.

***1.2. Operativni cilj*:** Smanjenje gubitaka u javnim vodovodnim sistemima na manje od 30% do kraja planskog perioda

Procentualni udio nerealizovane količine zahvaćene vode je opao sa 45 % koliko je iznosio 2011. g., na 38% u 2020. g. Međutim, gubici u vodovodnim sistemima, u zavisno od vodovoda, kreću se u širokom rasponu od 25% do 84%. Mjere za dostizanje cilja su:

- Postojeće sisteme održavati u funkcionalnom stanju, uz zamjenu dotrajalih cijevi i priključaka i sanaciju oštećenih objekata;
- Kontrolisati individualnu potrošnju vode na bazi ugrađenih savremenih vodomjera i njihovog sistematskog očitavanja;
- Nabaviti i koristiti uređaje za detekciju curenja i gubitaka;
- Nabaviti i koristiti uređaje za otkrivanje nelegalnih priključaka.

***1.3. Operativni cilj*:** Zaštita izvorišta, istraživanje, zaštita i očuvanje vodnih resursa koji se koriste ili su namijenjeni za ljudsku potrošnju u budućnosti

Od ukupnog broja izvorišta u sistemu regionalnog i javnog vodosnabdijevanja (97 izvorišta), dokumentacija o zonama sanitarne zaštite postoji za 49 izvorišta od kojih 42 izvorište posjeduju rješenje o određivanju i održavanju zona i pojaseva sanitarne zaštite. Mjere za dostizanje cilja su:

- na postojećim izvorištima intenzivirati aktivnosti na utvrđivanju zona sanitarne zašite i sprovođenju odgovarajućih zašitnih mjera;
- na postojećim i potencijalnim izvorištima površinske i podzemne vode organizovati monitoring relevantnih parametara, utvrđenih pravilnikom koji definiše parametre stanja površinskih i podzemnih voda;
- zaštitu izvorišta, radi sprječavanja pogoršanja statusa vodnih tijela površinskih i podzemnih voda vršiti administrativnim i tehničkim mjerama zaštite u skladu sa mjerodavnom regulativom;
- na potencijalnim izvorištima površinske i podzemne vode vršiti odgovarajuće istražne radove, radi ocjene kvaliteta i kvantiteta voda.

Uprava za vode izradila “Katastar izvorišta javnog vodosnabdijevanja” koji sadrži bazu podataka izvorišta sa ucrtanim zonama sanitarne zaštite (softver „Quantum GIS“ - otvorena GIS platforma). Ovi podaci i ograničenja propisana zakonom koja se moraju poštovati, trebaju biti uzeti u obzir u pri izradi prostoprno planiske dokumentacije nižeg reda.

***1.4. Operativni cilj*:** Racionalno korišćenje vode

S obzirom na bogatsvo vode kojim raspolaže Crna Gora i na njenu dostupnosti s jedne, i niske cijene vode koja ne zadovoljava ni troškove proste reprodukcije, s druge strane, stanovništvo nema racionalnu potrošnju. Mjere za postizanje cilja su:

- postupno uspostavljati ekonomsku cijenu vode, što će doprinijeti smanjenju potrošnje vode;
- edukovati stanovništvo i privredu koja koristi vodu o potrebi racionalne potrošnje vode.

***1.5. Operativni cilj*:** Obezbjeđenje vode za industrijsku proizvodnju. Mjere za dostizanje cilja:

- vodu za tehnološki proces u industrijskoj proizvodnji prvenstveno zahvatati iz rječnih tokova, čiji režim treba urediti integralnim i kompleksnim mjerama, ne ugrožavajući ekosistem i upotrebu nizvodno od vodozahvata;

- u slučaju da se osiguranje vode ne može rješiti iz riječnih tokova, u saradnji sa sektorom voda pronaći odgovarajući izvor snabdijevanja vodom;
- ponovna upotreba vode u toku tehnološkog procesa.

1.6. Operativni cilj: Obezbjeđenje vode za navodnjavanje

Zemljište pogodno za navodnjavanje procijenjeno je na 74.090 ha. Projekcijom navodnjavanja predviđeno je da se do 2025. g. izgrade sistemi za navodnjavanje kojim bi bilo pokriveno 80%, odnosno do 2035. g. 100%, od ukupnog raspoloživog zemljišta pogodnog za navodnjavanje.

Za navodnjavanje ovih površina potrebno je obezbijediti oko 250, odnosno 320 miliona m^3 vode godišnje. Mjere za dostizanje cilja su:

- Osigurati potrebne količine vode za navodnjavanje po prostornim cjelinama;
- Vodu za navodnjavanje unutar melioracionih sistema, kao i za individualne potrošače, osigurati prije svega iz rječnih tokova, poštujući vodene i priobalne ekosisteme i nizvodne korisnike, a ukoliko to nije moguće, navodnjavanje vršiti iz akumulacija ili obogaćenih podzemnih izdani;
- Izgradnja sistema za navodnjavanje.

Zaštita kvaliteta voda

Zaštita voda kao i zaštita vodnih ekosistema i kopnenih ekosistema zavisnih o vodi predstavlja brigu i obavezu države i lokalne samouprave i svih ekonomskih entiteta i pojedinaca i sprovodiće se na osnovu nacionalnog zakonodavstva, usklađenog sa odredbama pravne tekovine Evropske unije.

2. Strateški cilj: postizanje i održavanje dobrog statusa i dobrog ekološkog potencijala vodnih tijela površinskih i podzemnih voda, radi zaštite zdravlja ljudi, očuvanja akvatične flore i faune i zadovoljavanje potreba korisnika voda. Zaštita voda će se sprovoditi unaprjeđenjem upravljanja u području zaštite voda, kroz donošenje Plana zaštite voda od zagađenja, usklađenog s drugim relevantnim dokumentima, postupnim sprovođenjem mjera zaštite i sistematskim praćenjem statusa voda i zaštićenih oblasti i efekta provedenih mjera, uključujući i sljedeće:

- prevenciju zagađenja putem mjera za smanjenje generisanja zagađenja, unapređenjem tehnoloških postupaka proizvodnje, povećanjem produktivnosti vode i mjerama za višekratno korišćenje vode;
- kontrolu koncentrisanih izvora zagađenja putem tretmana otpadnih voda i njihovim ponovnim korišćenjem;
- kontrolu rasutih izvora zagađenja primjenom najbolje agroekološke prakse, prostornim planiranjem i unapređenjem korišćenja prostora, kao i kontrolu oticaja sa poljoprivrednih i drugih površina;
- unapređenje i povećanje niva ekosistemskih usluga u domenu asimilativnog kapaciteta, retenzije nutrijenata, povećanja infiltracionih kapaciteta i sl.

Pored navedenog stateškog cilja u dijelu zaštite kvaliteta voda, definisan je veći broj operativnih ciljeva, a za ovaj dokument od značaja su sljedeći:

2.1 Operativni cilj: *Prevencija zagađenja površinskih i podzemnih voda* - Prevencija zagađenja putem mjera za smanjenje generisanja zagađenja, unapređenjem tehnoloških postupaka proizvodnje, povećanjem produktivnosti vode i mjerama za višekratno korišćenje voda. Mjere za dostizanje cilja su:

- U skladu sa članom 77 *Zakona o vodama* donijeti *Plan zaštite voda od zagađivanja* i obezbijediti kontrolu njegove primjene;
- Striktno kontrolisati primjenu zakonom propisanih odredbi o zabrani ispuštanja otpadnih voda sa sadržajem zagađujućih materija iznad propisanih vrijednosti;
- Uspostaviti monitoring parametara ekološkog i hemijskog statusa površinskih voda i hemijskog i kvantitativnog statusa podzemnih voda, u skladu sa odgovarajućim pravilnicima;
- Restriktivno-stimulativnim mjerama uvesti načelo smanjenja zagađenja na mjestu nastanka;
- Administrativnim mjerama stimulisati ponovnu upotrebu prečišćenih otpadnih voda (za tehničku vodu u industriji, za navodnjavanje golf terena i parkovskih i ostalih sličnijh površina);
- Zaštita rijeka od zagađujuće industrije na način da se buduće poslovne i industrijske zone ne planiraju uz riječne tokove.
- Izvršiti sanaciju i remedijaciju zagađenih lokacija iz prošlosti.

2.2 Operativni cilj: *Smanjenje unosa zagađenja od koncentrisanih izvora zagađivanja*

- Izgradnja kanalizacionih sistema odgovarajućeg kapaciteta i povećanje obuhvaćenosti stanovništva na 85% i izgradnja PPOV u naseljima većim od 2.000 ES;
- Smanjenje unosa zagađenja iz industrijskih postrojenja, potpunom primjenom *Zakona o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađivanja životne sredine*, kao i primjenom najboljih raspoloživih tehnologija (BAT) ili najboljih dostupnih tehnika koje ne iziskuju prekomjerne troškove (BATNEC).

Mjere za dostizanje cilja:

- Razvoj komunalne infrastrukture u oblasti voda planirati i uskladiti sa Planom zaštite voda od zagađivanja i ostalim planskim aktima sektora voda;
- Postojeća PPOV naselja i industrije rekonstruisati i njihov rad unaprijediti do standarda zahtijevanih odgovarajućim pravilnikom, odnosno, do nivoa kojima se ne narušavaju standardi kvaliteta životne sredine;
- Nova PPOV iz naselja i industrijskih objekata graditi uvažavajući standarde zahtijevane odgovarajućim pravilnikom, vodeći računa da se ne naruše standardi kvaliteta životne sredine;
- Za industrijske otpadne vode koje se ispuštaju u sistem javne kanalizacije obezbijediti predtretman do nivoa kvaliteta koji ne ugrožava zdravlje ljudi, kanalizacione sisteme i ne ometa procese na PPOV komunalnih otpadnih voda naselja.
- Smanjenje emisije štetnih i toksičnih materija koje proizvode pojedini industrijski zagađivači kroz uspostavljanje sistema dozvoljenog ispuštanja i principa "zagađivač plaća".

2.3 Operativni cilj: *Smanjenje količina zagađenja koje dospijeva u površinske i podzemne vode sa neuređenih i nehigijenskih deponija otpada.* Mjere za dostizanje cilja su:

- Divlje deponije čvrstog komunalnog otpada ukloniti, najprije sa prostora (zaštićenih oblasti, priobalja vodotoka sa nepovoljnim hidrološkim režimom i dr.) na kojima treba spriječiti njihov negativan uticaj na površinske i podzemne vode;
- Sanaciju postojećih i izgradnju novih deponija čvrstog otpada vršiti u skladu sa važećim evropskim direktivama i odgovarajućom strateškom i planskom dokumentacijom koja se odnosi na upravljanje otpadom, a posebnu pažnju posvetiti planiranju odlagališta mulja, sa uređaja za prećišćavanje procjednih otpadnih voda;
- Sakupljanje i odlaganje idustrijskog otpada vršiti na način kojim se ne ugrožava životna sredina i voda kao njen bitan segment.

2.4 Operativni cilj: *Smanjenje unosa zagađenja od rasutih izvora zagađivanja*

- Sa poljoprivrednog zemljišta, primjenom odredbi Nitratne direktive 91/676/EZ, Okvirne direktive o vodama 2000/60/EZ, Direktive o standardima kvaliteta životne sredine u oblasti politike voda 2008/105/EZ, Direktive 2013/39/EZ o izmjeni direktive 2000/60/EZ i 2008/105/EZ u odnosu na prioritetne supstance u oblasti politike voda i načela dobre poljoprivredne prakse;
- Sa šumskog zemljišta adekvatnim načinom korišćenja šumskih resursa na područjima gdje postoji zajednički interes korisnika vode i šuma;
- Sa saobraćajnica administrativnim mjerama, kojima se u okviru vodnih uslova utvrđuje način rješavanja problema sakupljanja, odvođenja i prečišćavanja zagađenih voda sa saobraćajnica, a zatim realizacijom tehničkih mjera;
- Iz naselja manjih od 2.000 stanovnika smanjenjem unosa zagađenja, izgradnjom posebnih uređaja za prečišćavanje otpadnih voda malih naselja.

Mjere za dostizanje cilja:

- Uspostaviti, prvenstveno u zaštićenim oblastima, sistem praćenja i kontrole upotrebe đubriva i sredstava za zaštitu bilja, radi kvantifikovanja zagađenja od poljoprivredne djelatnosti;
- Primjena načela dobre poljoprivredne prakse kroz realiziovanje akcionih planova i vodiča u koje su uključene mjere koje se odnose na održivo korištenje đubriva i zaštitnih sredstava;
- Definisati ranjiva područja, u skladu sa Nitratnom direktivom i obezbijedi mjere zaštite, u skladu sa načelima dobre poljoprivredne prakse, uključujući i održivo korišćenje đubriva i sredstava za zaštitu bilja;
- Dati smjernice za održivo upravljanje šumama;
- Istraživanje uticaja zagađenja od svih vrsta saobraćaja;
- Pri izradi projektne dokumentacije za izgradnju saobraćajnica poštovati vodne uslove, a pri njihovoj ekspoloataciji sprovoditi zahtjeve sektora voda i zaštite životne sredine;
- Definisati tehnologije i postupke za tretman otpadnih voda malih naselja.

2.5 Operativni cilj: *Upravljanje vodama na posebno zaštićenim područjima*

- zaštita izvorišta koja se koriste za snabdijevanje vodom za piće;
- zaštita područja namjenjenih zahvatanju vode za ljudsku potrošnju u količini većoj od 10 m3/dan;
- administrativne i tehničke mjere zaštite za vodna tijela namijenjena za rekreaciju, uključujući i oblast određenu za kupanje;
- zaštita područja “osjetljivih na eutrofikaciju” i “ranjivih područja”;
- zaštita područja namijenjenih zaštiti staništa ili vrsta, uključujući i NATURU 2000;
- zaštita ekonomski važnih akvatičnih vrsta.

Mjere za dostizanje cilja:

- Uspostavljanje zona sanitarne zaštite - Uraditi glavni projekat zona sanitarne zaštite izvorišta, odrediti zone u skladu sa propisima i unijeti ih u plan upravljanja vodama, prostorni i urbanistički plan, radi adekvatnog planiranja korišćenja ovog prostora;
- Identifikovati vodna tijela koja se koriste ili se mogu koristiti za ljudsku potrošnju, u prosječnoj količini većoj od 10m3/dan i obezbijediti mjere zaštite radi očuvanja njihovog kvaliteta i kvantiteta;
- lokalne samouprave, uz stručnu pomoć sektora voda, moraju donijeti odluke o proglašenju područja namijenjenih rekreaciji, uključujući i kupanje, i obezbijediti mjere zaštite i kontrole kvaliteta vode (monitoring), u skladu s odgovarajućom direktivom EU;
- utvrditi ranjiva i osjetljiva područja, u skladu sa odredbama direktiva EU;
- donijeti odluke o proglašenju ranjivih i osjetljivih područja i sprovoditi mjere kojim se ograničava ispuštanje otpadnih voda iz koncentrisanih izvora zagađenja i upotreba đubriva i sredstava za zaštitu bilja;
- izvršiti analizu staništa akvatičnih i poluakvatičnih biljnih i životinjskih vrsta koje zavise od održavanja ili poboljšanja statusa voda i odrediti prioritete za njihovo očuvanje;
- donijeti odluke o proglašenju staništa ili vrsta gdje je bitan element njihove zaštite održavanje ili poboljšanje statusa voda;
- nastaviti aktivnosti za uvrštavanje ugroženih vrsta i staništa u ekološku EMERALD mrežu (Smaragdnu mrežu), kao pripremu za sprovođenje programa Natura 2000;
- uraditi tehničke podloge i donijeti odluke o proglašenju područja značajnih za zaštitu ekonomski važnih akvatičnih vrsta (riba i školjki);
- propisati i koordinirano (poljoprivreda, ribarstvo, sektor voda, zdravstvo, zaštita prirode) sprovoditi mjere zaštite područja značajnih za uzgoj privredno važnih akvatičnih vrsta;
- organizovati monitoring statusa voda, ako je to propisano aktom o određivanju zaštićene oblasti;
- sva područja koja su proglašena za zaštićene oblasti unijeti u registar zaštićenih oblasti, čiji se rezime daje u planu upravljanja vodama i vršiti ažuriranje u skladu s rezultatima monitoringa.

*2.6 **Operativni cilj:** zaštita kvantiteta i kvaliteta podzemnih voda*

Veći dio stanovništva, preko 90% snabdijeva se vodom za piće iz podzemnih voda (razbijene karstne izdani i zbijene izdani), a samo mali procenat koristi vodu iz površinskih akumulacija. Zbog toga će se određivanjem i zaštitom strateških rezervi podzemnih voda dugoročno osigurati potrebe javnog vodosnabdijevanja za cjelokupno područje Crne Gore. Zaštita kvantiteta i kvaliteta podzemnih voda može se postići kroz:

- smanjenje pritiska na kvalitet podzemnih voda;
- očuvanje i dostizanje dobrog kvantitativnog statusa podzemnih voda, radi obezbjeđenja dovoljnih količina vode zadovoljavajućeg kvaliteta za postojeće i buduće potrebe svih korisnika, vodeći računa o raspoloživim resursima podzemnih voda, i
- izrada nacionalnih i regionalnih projekata, u okviru kojih će biti razmatrani i determinisani: uslovi održivog korišćenja podzemnih voda; uslovi opstanka akvatičnih sistema zavisnih od podzemnih voda, uticaji navodnjavanja i odvodnjavanja, uticaji klimatskih promjena, posebno na vrlo osjetljive resurse podzemnih voda u razbijenoj karstnoj sredini.

Mjere za dostizanje cilja:

- formitati, pratiti i održavati zone sanitarne zaštite izvorišta vode za piće;
- formirati i pratiti stanje na područjima namijenjenim zahvatanju vode za ljudsku potrošnju, koja imaju karakter zaštićenih područja;
- kontrolisati unos zagađenja od poljoprivrede, kroz sistem praćenja korišćenja đubriva i kontrolisanu upotrebu pesticida;
- graditi kanalizacione sisteme u naseljima, uz izgradnju PPOV;
- graditi PPOV za industrijske sisteme, uvažavajući propisane standarde za emisiju zagađujućih materija;
- vršiti remedijaciju identifikovanih slučajeva zagađenja, ukoliko ona direktno ugrožavaju dostizanje ciljeva životne sredine;
- uraditi karte ranjivosti podzemnih voda i primjenjivati ih u procesu planiranja;
- racionalno koristiti podzemne vode, kroz smanjenje gubitaka u vodovodnoj mreži, podsticanjem savremenih "štedljivih" tehnologija u domaćinstvima i industriji;
- vršiti sistematska istraživanja, praćenja i ocjenu resursa podzemnih voda, radi održavanja ravnoteže između zahvatanja i prehranjivanja podzemnih izdani;
- ograničiti korišćenje podzemnih voda (osigurati ravnotežu između zahvatanja i prehranjivanja) za potrebe industrijskih i drugih korisnika, ukoliko ne postoje alternativni izvori snabdijevanja vodom;
- prekograničnim podzemnim vodama upravljati uz koordinaciju sa susjednim državama, i

- uspostaviti sveobuhvatni monitoring parametara hemijskog i kvantitativnog sistema podzemnih voda, definisanih pravilnikom koji uređuje ovu oblast.

Zaštita od štetnog dejstva voda

U okviru vodne djelatnosti zaštita od štetnog dejstva voda čini jedan od tri stuba upravljanja vodama (korišćenje voda - zaštita voda od zagađivanja - zaštita od štetnog dejstva voda) bez kojeg se ne bi mogli ostvariti ciljevi postavljeni *Zakonom o vodama*. Zaštita od štetnog dejstva voda obuhvata radove i mjere na:

- zaštiti od poplava;
- zaštiti od erozije i bujica;
- odvodnjavanju, i
- otklanjanju posljedica od štetnog djelovanja voda.

3. Strateški cilj: Smanjenje rizika od štetnog dejstva voda

U okviru integralnog upravljanja vodama bitno je identifikovati ciljeve i strateške principe kako bi se mogla vršiti efikasna zaštita od voda, poboljšavati stepen zaštite od štetnog djelovanja voda i kako bi se ispunili uslovi iz procesa pristupanja Evropskoj uniji u ovoj oblasti, koje definiše Direktiva o procjeni i upravljanju rizicima od poplava. Zaštita od štetnog dejstva voda sprovodi se u cilju:

- preventivnog djelovanja i stvaranja uslova za smanjenje mogućnosti nastanka poplava;
- smanjenja štetnih posljedica od poplava po zdravlje ljudi, životnu sredinu, kulturnu baštinu i privredu;
- obezbjeđivanja uslova za zaštitu i održivo korišćenje voda i zaštitu i unapređenje životne sredine.

Sve mjere koje proističu iz ciljeva i strateških principa zaštite od štetnog dejstva voda moraju se unijeti u prostorno plansku i drugu dokumentaciju zbog budućeg korišćenja prostora i planiranja razvoja. Implementacija *Direktive o procjeni i upravljanju rizicima od poplava* realizuje se kroz IPA II – IPA 2016 (IPA 2014 – 2020) projekat pod nazivom ,,Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja vodama u Crnoj Gori" u okviru kojeg su urađeni Planovi upravljanja rizicima od poplava za oba vodna područja rječnog sliva u Crnoj Gori- za dunavski i jadranski.

Na osnovu preliminarne procjene rizika od poplava, analizom istorijskih i hidroloških podataka, definisano je 19 područja na vodnom području Dunavskog sliva i 6 područja na Jadranskog sliva (APSFR). Pored ovih, postoji još određen broj područja koja u ovom momentu nisu mogla biti definisana kao APSFR podričja zbog nedostatka istorijskih i hidroloških podataka (područje rijeke Sutorine u Herceg Novom, rijeke Popče u Petnjici, itd). Kako se Planovi upravljanja rizicima od poplava ažuriraju svakih 7 godina, ovaj predstojeći period treba iskoristiti za uspostavljanje novih hidroloških stanica, kako bi se obezbijedili podaci da se nova područja definišu kao APSFR.

Kartogram 8-6: Sažeti pregled svih APSFR na vodnom području Dunavskog sliva
Izvor: Preliminarna procjena rizika od poplava Dunavski sliv

Kartogram 8-7: Sažeti pregled svih APSFR na vodnom području Jadranskog sliva
Izvor: Preliminarna procjena rizika od poplava Jadranski sliv

Na osnovu definisani APSFR izrađene su mape opasnosti i rizika od poplava. Mape rizika koje će biti prikazane u GIS formatu i ograničenja propisana zakonom koja se moraju poštovati, trebaju biti uzeti u obzir u prostorno planskoj dokumentaciji nižeg reda. Ograničavanje građenja na ovim područjima preventivno će se djelovati i smanjiti štetne posljedice od poplava po zdravlje ljudi, životnu sredinu, kulturnu baštinu i privredu.

Pored navedenog stateškog cilja u dijelu zaštite od štetnog dejstva voda, definisan je veći broj operativnih ciljeva, a za ovaj document od značaja su sljedeći:

1.1 Operativni cilj: Razvoj sistema zaštite od poplava spoljnim vodama

Obzirom na katastrofalne posledice koje mogu nastati usled sve češćih poplava izazvanih klimatskim promjenama, sa velikom ozbiljnošću treba pristupiti implementaciji svih mogućih mjera za zaštitu od poplava izazvanih spolnim vodama.

Mjere za dostizanje cilja:

- zaštitu od poplava priobalja vodotoka, osigurati kompletiranjem, dogradnjom, rekonstrukcijom i redovnim održavanjem sistema vodnih objekata za zaštitu od poplava;
- osiguranje funkcionalnosti postojećih zaštitnih objekata od štetnog djelovanja voda;
- podrška planiranju i formiranju “višenamjenskih vodnih sistema” (tamo gdje se efekti tih objekata manifestuju na širem prostoru i većem broju značajnih privrednih i drugih objekata), uz prvenstvenu saradnju sa sektorima energetike, poljoprivrede i prostornog planiranja.
- očuvanjem i unapređenjem prirodnih retenzionih kapaciteta zemljišta, vodotoka i plavnih površina i prirodnih močvara u cilju zadržavanja voda koja se infiltrira u zemljište i raspoloživa je za buduća korišćenja, a time osigurava povoljan vodni režimi za akvatične ekosisteme i istovremeno se smanjuju rizici od ekstremnih poplava.
- koordinirano djelovanje sektora voda i poljoprivrede radi revitalizacije postojećih melioracionih sistema te omogućavanje njihovog razvoja u skladu sa planovima i potrebama poljoprivrednih potrošača, i potrebama zaštite naselja od negativnih uticaja unutrašnjih voda.

1.2 Operativni cilj: Uređenje vodotoka u skladu sa uslovima životne sredine

Iako je zaštita imovine i lica treba da bude osnovni princip zaštite od poplava izazvanih spoljnim vodama, neophodno je poštovati uslove i kriterijume za unapređenje i zaštitu životne sredine. Mjere za dostizanje cilja:

- vršiti uređenje korita vodotoka na dionicama kroz naselja, radi povećanja propusne moći korita i osiguranja stabilnosti obala, prije svega na Bojani, Zeti, Limu, Tari i Ćehotini;

- pri uređenju manjih vodotoka izvan naselja dopustiti samo minimalne hidromorfološke promjene, poštujući uslove i kriterijume za unapređenje i zaštitu životne sredine i u što većoj mjeri primjenjujući principe "prirodne regulacije";
- uređenje vodotoka kroz gradove i naselja vršiti u skladu sa lokalnim potrebama i urbanističkim planovima;
- svi novi projekti uređenja vodotoka se moraju dokazati s gledišta ekonomsko- tehničkih i ekoloških uslova i kriterijuma, poštujući odredbe naših zakona i relevantnih važećih međudržavnih dogovora i konvencija.

1.3 Operativni cilj: Očuvanje i poboljšanje vodnog režima namjenskom eksploatacijom rječnih nanosa

Obzirom na štetu koju je nekontrolisana eksploatacija izazvala u prethodnom višedecenijskom period, predložene mjere treba da imaju za cilj isključivo poboljšanje vodnog režima i očuvanje stabilnosti obala. Mjere za dostizanje cilja:

- uspostaviti adekvatan monitoring parametara kvantiteta i kvaliteta rječnih nanosa, radi definisanja bilansa nanosa i sagledavanja uticaja antropogenih aktivnosti na status vodnih tijela površinskih i podzemnih voda;
- eksploataciju riječnog nanosa, uključujući i komercijalnu, vršiti sa vodnog zemljišta samo na određenim lokalitetima, u cilju očuvanja i / ili poboljšanja vodnog režima, uz poštovanje uslova zaštite podzemnih voda i životne sredine;
- obim i dinamiku eksploatacije rječnog nanosa odrediti tako da hidromorfološke promjene budu najmanje, prirodna ravnoteža akvatičnih i priobalnih ekosistema najmanje narušen, a po završenoj eksploataciji lokacije sanirati;
- organizovati sistematsko praćenje režima rječnog nanosa i morfoloških promjena korita vodotoka na kojima je eksploatacija materijala izražena;
- zabraniti eksploataciju rječnih nanosa na dijelovima vodotoka na kojima je došlo ili može doći do pogoršanja vodnog režima i narušavanja ravnoteže ekosistema;
- na srednjim i malim vodotocima uređenje priobalja, zaštitu ruševnih obala i eksploataciju materijala iz priobalja tretirati integralno, zbog direktne povezanosti svih aspekata problematike;
- striktno primjenjivati zakonsku regulativu u cilju sprječavanja nelegalne eksploatacije rječnih nanosa i jačanjem kapaciteta pojačati inspekcijsku kontrolu.

1.4 Operativni cilj: Uspostavljanje pravnog okvira za unapređenje zaštite od erozija i bujica

Da bi se adekvatno sprovele mjere za zaštitu od erozija i bujica, potrebno je prvo stvoriti zakonodavnu i urbanističko-tehničku osnovu. Mjere za dostizanje cilja:

- donijeti podzakonski akt o kriterijima za određivanje erozionih područja;
- u prvom desetogodišnjem periodu uraditi novu kartu erozije Crne Gore, uraditi potrebne elaborate i odrediti eroziona područja, s utvrđenim uslovima za njihovo korišćenje i potrebnim radovima i mjerama, poštujući zahtjeve životne sredine; elaborati moraju biti u skladu sa planom upravljanja vodama na vodnom području i moraju predstavljati podlogu za izradu Plana zaštite i spašavanja u vanrednim situacijama, u dijelu koji se odnosi na zaštitu od erozije i bujica;
- osigurati integrisanje problematike zaštite od erozije u prostorne planove i šumske i poljoprivredne osnove.

1.5 Operativni cilj: Poboljšanje uslova zaštite od erozija i bujica

U cilju implementacije antierozionih mjera, potrebno je što bolje zainteresovanim stranama približiti informacije o erozionim i bujičnim područjima, kao i načinu postupanja na njim i primjeni potrebnih mjera. Mjere za dostizanje cilja:

- sprovoditi preventivne i tehničke i biološke zaštitne radove i mjere u skladu sa elaboratima o određivanju erozionih područja;
- izraditi i vršiti permanentno ažuriranje katastara erozionih procesa i bujičnih tokova i sprovedenih mjera i vršiti unos ažurnih podataka u vodni informacioni sistem;
- povećati efikasnost inspekcijske službe i drugih nadležnih organa koji se brinu o stanju erozionih područja i bujičnih tokova;
- edukovati stanovništvo o posljedicama neadekvatnog ponašanja na erozionim području i na bujičnom toku.

	STRATEŠKI CILJ	PREPORUČENI INIKATORI
	Korišćenje voda	
1	Obezbjeđenje dovoljnih količina vode odgovarajućeg kvaliteta za javno vodosnabdijevanje stanovništva i za različite privredne potrebe, na način da se ne ugrozi životna sredina.	• Povećanje obuhvata javnim vodovodnim sistemima sa sadašnjih 78% na približno 95%; • Smanjenje gubitaka u javnim vodovodnim sistemima na manje od 30%.
	Zaštita kvaliteta voda	
2	Postizanje i održavanje dobrog statusa i dobrog ekološkog potencijala vodnih tijela površinskih i podzemnih voda, radi zaštite zdravlja ljudi, očuvanja akvatične flore i faune i zadovoljavanja potreba korisnika voda.	• Izgradnja kanalizacionih sistema odgovarajućeg kapaciteta i povećanje obuhvaćenosti stanovništva na 85% i izgradnja PPOV u naseljima većim od 2.000 ES; • Uspostavljanje zona sanitarne zaštite na svim izvoristima koja se koriste za javno vodosnabdijevanje
	Zaštita od voda	
3	Smanjenje rizika od štetnog dejstva voda	• Implementacija mapa rizika od poplava • Uređenje korita vodotoka na dionicama kroz naselja

Tabela 8-23: Preporučeni indikatori za praćenje realizacije

8.4. ELEKTRONSKA KOMUNIKACIONA INFRASTRUKTURA

Oblast elektronskih komunikacija utiče na razvoj svih ostalih grana privrede. Dalji razvoj i unapređenje ukupne elektronske komunikacione infrastrukture je jedan od glavnih pokretača razvoja na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. PPCG-2040 daje osnovne preporuke i definiše prioritetne pravce, kako bi se započeti procesi razvoja elektronskih komunikacija nastavili i posebno intezivirali na poljima razvoja širokopojasnih korisničkih mreža i tehnološki naprednih komunikacionih servisa.

Poseban zadatak koji se, u ovoj oblasti ističe, za naredni period je stvaranje osnovnih pretpostavki za ravnomjeran razvoj elektronskih komunikacija na čitavom području državne teritorije, što u prethodnom periodu u potrebnoj i dovoljnoj mjeri nije potencirano a samim tim ni ostvareno.

Trend razvoja svakog urbanog društva, kreće se u pravcu sveobuhvatne digitalizacije koja se u razvijenom svijetu, pa i u Crnoj Gori nalazi u završnoj fazi. Jedan od strateških ciljeva je izgradnja i modernizacija ukupne komunikacione infrastrukture kao neophodne osnove i podrške procesu potpune digitalizacije i modernizacije usluga i servisa u multidisciplinarnoj oblasti elektronskih komunikacija. Taj proces će u budućnosti imati ubrzani trend razvoja i u potpunosti će se završiti u narednih godinama, tako da da će se faze realizacije ovog plana ogledati u permanentnim tehnološkim unapređenjima i digitalnim transformacijama elektronskih mreža i komunikacionih tehničkih servisa. Oblast fiksnih elektronskih komunikacija na čitavom prostoru države mora se kretati ka ubrzanoj izgradnji i razvoju savremenih elektronskih komunikacionih mreža, posebno u sferi razvoja širokopojasnih mreža i servisa, što samo po sebi generiše, ne samo povećanje kvaliteta dostupnih servisa, već i povećanje broja novih, posebno na urbanom prostoru države.

S obzirom na dosta nepovoljnu geografsku razuđenost značajnog dijela potencijalnih korisnika elektronskih servisa na prostoru Crne Gore, njihovo priključenje na trenutno dostupne elektronske mreže i servise predstavlja i predstavljaće u budućnosti poseban izazov za dostupne i nove operatore elektronskih komunikacija. Značajan doprinos razvoju savremenih elektronskih komunikacija daju operatori mobilne telefonije koji sa razvojem novih tehnologija u oblasti elektronskih komunikacionih mreža i servisa postaju, ne samo zdrava konkurencija fiksnim komunikacijama, već i ozbiljni partneri u razvoju globalne višefunkcionalne mreže elektronskih komunikacija.

Sa druge strane, snažan razvoj elektronskih komunikacija u prethodnom periodu, a koji se zbog dobre povezanosti između država u svijetu prenosi na lokalni i globalni nivo, doveo je do razvoja velikog broja interaktivnih društvenih mreža i moderne i višefunkcionalne televizije. Trend razvoja i novi servisi koji se očekuju u budućnosti, ukazuje na to da je sektor elektronskih komunikacija važan pokretač i podrška u razvoju privrede, kao i pokazatelj brzine i kvaliteta informisanosti svakog savremenog društva. Koncept i izgradnja elektronskog komunikacionog sistema u našoj državi je u skladu sa postojećom komunikacionom infrastrukturom i budućim razvojem elektronskih komunikacija u svijetu. Osnovna karakteristika intezivnog razvoja elektronskih komunikacija u narednom planskom periodu će biti okončanje procesa digitalizacija i daljeg razvoja procesa integracije savremenih komunikacionih mreža. Sadašnja izgrađenost mreže sa digitalnim komutacijama i prenosnim sistemima, kao i razvoj optičkih pristupnih mreža, tj. primjena kablovske tehnike prenosa sa optičkim vlaknima, na nivou čitave države, omogućiće pored dosadašnjih i sasvim nove komunikacione usluge (videofonija, stereofonski radiokanali, muzička biblioteka, telemetrija, telesignalizacija,

telekomande, konverzija glas-tekst, sporo analizirajuća televizija, učenje na daljinu, medicinske dijagnostike, elektronsko plaćanje, razni oblici digitalnih konferencija, virtualnih komunikacija i sl.).

Pri realizaciji koncepta razvoja elektronskih komunikacija kao tehnološki i ekonomski održivog sistema u planskom periodu, potrebno je ostvariti sledeće posebne ciljeve:

- Obavezno planiranje izgradnje komunikacione infrastrukture duž svih ostalih, novih međunarodnih i državnih magistralnih putnih pravaca;
- Izgradnja podzemne optičke komunikacione infrastrukture, duž postojećeg putnog pravca prema Plužinama i dalje prema Republici Srpskoj odnosno prema Bosni i Hercegovini, kao nedostajuće komunikacione veze, prvo prema gradu Plužine a onda i prema državi Bosni i Hercegovini;
- Obezbjeđivanje pouzdanog funkcionisanja međunarodnog komunikacionog saobraćaja Crne Gore povezivanjem sa međunarodnim telekomunikacionim mrežama (Srbija – preko Pljevalja, Rožaja i Boljara, Bosna i Hercegovina – preko Nikšića i Plužina, preko Herceg Novog i Bara podmorskim međunarodnim vezama za Dubrovnik – Zagreb, Albanija – preko Plava i preko Bara – podmorskim i kopnenim vezama, Italija – preko Bara za Bari podmorskim vezama i preko Bara i Krfa.
- Obezbjeđivanje dovoljnih kapaciteta u novoj komunikacionoj infrastrukturi za potrebe većeg broja komunikacionih operatora, o čijoj će raspodjeli voditi računa nadležni organi državne uprave i lokalne samouprave kroz izdavanje odgovarajućih dozvola i subvencija za gradnju, posebno u ruralnim područjima.
- Zamjena postojećih i dotrajalih pristupnih mreža sa bakarnim provodnicima savremenim komunikacionim mrežama koji se oslanjaju na optičke tehnologije.
- Izgradnja novih optičkih komunikacionih pristupnih mreža, kao i izgradnja novih i proširenje i unapređenje postojećih spojnih međuopštinskih optičkih puteva.
- Sistemski riješiti problem intezivnog razvoja optičkih vazdušnih komunikacionih mreža, u grdskim, prigradskim i ruralnim naseljima opština, kako u pogledu vlasništva tako i u pogledu savremenih propisa i standarda u dijelu planiranja i izgradnje. Formirati neophodnu zakonsku regulativu i izraditi potrebne propise uz poštovanje evropskih i svjetskih standarda iz ove oblasti;
- Izgradnja, unapređenje i proširenje mreže baznih stanica operatora mobilne telefonije, posebno na ruralnim područjima, kao i uz postojeće i planirane putne pravce, kako međunarodne tako i državne-regionalne na teritoriji države Crne Gore. U ovom cilju u potpunosti koristiti resurse postojećih, kao i planiranih spojnih optičkih puteva.
- U saradnji sa Agencijom za civilno vazduhoplovstvo definisati nove komunikacione punktove i resurse uz poštovanje *Zakona o vazdušnom saobraćaju* i *Zakona o elektronskim komunikacijama* i podzakonskim aktima ovih zakona;
- Izgradnja nove i rekonstrukcija postojeće mreže baznih stanica sa optičkim pristupom u cilju izgradnje mobilnih komunikacija većeg tehnološkog nivoa, odnosno mobilnih mreža sledeće generacije, takozvane 5G i 6G mreže. Ove mobilne mreže, visoke tehnologije, koje zahtijevaju nekoliko puta veću gustinu baznih stanica u odnosu na 3G i 4G mreže, potrebno je razvijati uz pažljivu kontrolu i odobrenje stručnih i relevantnih domaćih i međunarodnih zdrastvenih institucija, na osnovu donešenih sveobuhvatnih studija i domaćih i inostranih iskustava iz ove oblasti. Za razvoj 5G i 6G mreže generisati nove urbanističke parametre kako bi se na postojećim i novoplaniranim objektima mogla graditi nova uporišta za montažu prijemno emisione opreme za potrebe komunikacionih tehnologija.
- Stvaranje planskih, normativnih i organizacionih uslova za proces održavanja, unapređenja i tehnološku modernizaciju poštanske mreže uz postizanje visokog kvaliteta u svim segmentima mreže, uključujući i pružanje kvalitetne usluge stanovnicima na udaljenim ruralnim područjima.

Da bi se planirana, savremena mreža elektronskih komunikacija i servisa mogla u potpunosti ponuditi i staviti u funkciju svim korisnicima u narednom planskom periodu, neophodno je pored izloženih ciljeva preduzeti i sljedeće mjere pri planiranju i izgradnji elektronske komunikacione infrastrukture:

- Digitalne komutacione elemente i elektronske servise u tehnološkom smislu što više približiti korisnicima;
- U pristupnim mrežama dominantno koristiti optičke kablove;
- Tamo gdje, zbog ekonomičnosti i dobrog stanja u kojem se nalaze, treba zadržati kablove sa bakarnim provodnicima treba skratiti dužinu pretplatničke petlje do najviše 1,5 km, čime bi se omogućilo svim korisnicima kvalitetno korišćenje širokopojasnih komunikacionih i drugih servisa.

U skladu sa zahtjevima za iznalaženjenje rješenja u prostoru za nove razvojne programe i potrebe svih korisnika, stanovnika, poslovnih korisnika i institucija, treba permanentno raditi na uređenju i unapređenju cjelokupne tehničke infrastrukture. Naglašava se modernizacija postojeće i izgradnja nove elektronske komunikacione infrastrukture. Koncept razvoja elektronske komunikacione infrastrukture usklađen je sa opštim planskim ciljevima: ubrzanje ekonomskog rasta i razvoja i smanjenje regionalne nerazvijenosti,

modernizovanje postojeće i izgradnja nove infrastrukture, obezbijeđenje ravnopravnog pristupa uslugama i resursima, poboljšanje sistema zaštite i upravljanja prostorom i unaprijeđenje učešće javnosti i registrovanih operatera u procesu planiranja i razvoja. U okviru modernizovanja komunikacione kanalizacione infrastrukture planira se zamjena dotrajale i oštećene kanalizacione infrastrukture novom i to po pravilu većeg kapaciteta, kao i proširenje postojeće funkcionalne kanalizacione infrastrukture.

Prilikom izgradnje elektronske komunikacione infrastrukture, po usvajanju plana, potrebno je pridržavati se sledećih naznaka i preporuka:

- Za sva područja u Crnoj Gori u okviru izgradnje svih novih saobraćajnica planirati novu komunikacionu kablovsku kanalizaciju. Postojeću kablovsku komunikacionu kanalizaciju, posebno u urbanim sredinama osloboditi od starih i dotrajalih kablova sa bakarnim provodnicima i time stvoriti potreban prostor za optimizaciju i provlačenje optičkih kablova;
- Da se kod gradnje novih infrastrukturnih objekata posebna pažnja obrati zaštiti postojeće elektronske komunikacione infrastrukture;
- Postojeću i planiranu komunikacionu infrastrukturu prilagoditi i potrebama razvoja bezbjedonosnog koncepta civilnog društva države Crne Gore, a u sklopu bezbjedonosnog koncepta razvijene Evrope;
- Treba afirmisati i podsticati izgradnju i proširenje potrebne komunikacione infrastrukture duž postojećih gradskih saobraćajnica i puteva, kao podršku savremenim razvojnim projektima kao što su „pametni“ gradovi, „pametne“ zgrade i sl. U eri savremenih zdrastvenih događaja koji su se ogledali u pandemiji “Korona virusa” sa kojima se naša država i savremeni svijet susreo, sistem elektronskih komunikacija je imaonosnovni tehnološki kapacitet da se aktivno uključi i koristi u protoku informacija i kontroli širenja i zaustavljanja ove i u budućnosti sličnih pandemija;
- Potrebno je permanentno modernizovati i komunikacionu infrastrukturu prilazima objekata kao i komunikacionu infrastrukturu u unutrašnjosti objekata, kako bi se korisnicima elektronskih servisa omogućilo da koriste usluge svih dostupnih operatera ravnopravno, a sa druge strane pristup operatorima svim korisnicima elektronskih servisa u objektu. Modernizaciju i u ovim slučajevima treba da prati zamjena dotrajalih kablova pristupne mreže i instalacionih kablova u objektima sa novim, tehnološki naprednijim, uz preporuke da se svi kablovi sa bakarnim provodnicima mijenjaju gdje god je to moguće sa kablovima sa optičkim vlaknim;
- Zamjena, modernizacija i proširenje ukupne komunikacione infrastrukture se odražava i na izgradnju novih, tehnološki naprednijih, komutacionih čvorova, baznih i radio-difuznih stanica, antenskih stubova, repetitora i slično, što je glavna odrednica razvojnog koncepta elektronskih komunikacija. U tom cilju će se u skladu sa razvojnim planovima komunikacionih operatora na svim novim putnim pravcima i trasama naselja ili djelova naselja predvidjeti mogućnost izgradnje novih komunikacionih resursa;
- Da se gradnja, rekonstrukcija i zamjena elektronskih komunikacionih sistema mora izvoditi po najvišim tehnološkim, ekonomskim i ekološkim kriterijumima;
- Elektronsku komunikacionu mrežu, elektronsku komunikacionu infrastrukturu i povezanu opremu graditi na način koji omogućava jednostavan prilaz, zamjenu, unapređenje i korišćenje koje nije uslovljeno načinom upotrebe pojedinih korisnika iii operatora;
- Planirane kapacitete (objekti, kanalizacija i antenski stubovi) predvidjeti za mogućnost korišćenja od strane više operatora;
- Trase nove elektronske komunikacione infrastrukture u gradovima, treba u principu da se poklapaju sa trasama trotoara postojećih i planiranih saobraćajnica, uključujući i trase pristupnih saobraćajnica. Nove priključne i komunikacione resurse graditi u blizini, ili na glavnim trasama nove ili modernizovane elektronske komunikacioine infrastrukture;

Predloženim konceptom elektronskih komunikacija u procese priključenja i komunikacija se uključuju i afirmišu svi raspoloživi resursi svih zainteresovanih operatora, a ne samo operatora koji su „prisutni“ na planskom području. Novim rješenjima stiče se mogućnost da operatori autonomno i nezavisno nude načine priključenja i komunikacija i definišu koncepte tehničkih rješenja za priključenje i komunikacije svih korisnika sadržaja sa područja Crne Gore, na raspoložive savremene komunikacione širokopojasne servise i servise mobilne telefonije.

Scenario održivog razvoja Crnu Goru dovodi u društvo razvijenih država Evrope u oblasti elektronskih i digitalnih komunikacija i daje snažan podsticaj u razvoju ostalih grana privrede kao i nesmetan, kvalitetan i trajan pristup dominantnog dijela stanovništva velikom broju širokopojasnih servisa. Velika razvojna šansa privrede je u sveri digitalnog biznisa. U tom cilju je potrebno i u tehnološkom i svakom drugom smislu stvoriti pravni, poslovni i životni ambijent za privlačenje poslovnih ljudi i kompanija Evrope iz svere digitalnih komunikacija, spremnih na djelovanje i investicije i na taj način našu državu bez velikog ulaganja pozicionirati u red razvijenih digitalnih država Evrope.

Samim tim se obezbjeđuje i održivi razvoj cjelokupnog sektora elektronskih komunikacija, koji će nastati kao realna posledica razvoja regionalne i državne saobraćajne i urbane infrastrukture kako u našoj državi tako i državama okruženja. Ovako koncipiran razvoj elektronskih komunikacija ima dodatne kvalitete i održivost jer izgradnjom elektronske komunikacione infrastrukture u sklopu dva planirana kapitalna državna projekta, auto puta, "Bar-Boljari" i "Jadransko Jonskog" auto puta, postavlja Crnu Goru u središte kablovske komunikacione infrastrukture Jugoistočne Evrope. Planirana komunikaciona infrastruktura koja će neminovno pratiti izgradnju dva planirana auto puta koji će povezivati države jugoistočne Evrope postaje i postaće, nacionalni i razvojni resurs naše države, i ne smije biti u vlasništvu operatora bilo sa područja Crne Gore bilo iz inostranstva.

Planiranje i razvoj sektora elektronskih komunikacija predviđa i tehnološki održiv ekološki scenario. Intezivna izgradnja i razvoj elektronskih komunikacija i medija, posebno zbog prisustva novih tehnologija, kao nusprodukt ima neminovan raznovrsni elektronski i drugi prateći otpad, koji se očekivano javlja zbog prevaziđenih i zastarelih tehnologija, koji se u poslednje vrijeme zbog ubrzanog tehnološkog razvoja značajno i višestruko uvećava. Ovakav trend će se zadržati i u narednom planskom periodu. Stoga je potrebno da država kroz poštovanje evropskih direktiva i ekoloških principa, donošenjem novog ili izmjenom sistemskog zakona (Zakon o upravljanju otpadom) na društveno odgovaran i organizovan način riješi problem odlaganja, reciklaže i čuvanja elektronskog otpada, koji, ako se pravilno ne skladišti može biti opasan po zdravlje ljudi i životnu sredinu.

Ubrzan tehnološki razvoj u sveri elektronskih komunikacija mora pratiti potrebna i odgovarajuća pravno zakonska regulativa, što podrazumijeva snažnu aktivnost na uređenju i inovaciji *Zakona o elektronskim komunikacijama*, izmjenama i dopunama postojećih domaćih pravilnika i propisa koje treba usaglasiti sa evropskim standardima iz oblasti elektronskih komunikacija. Stalni monitoring pravno zakonske regulative treba vršiti uporedo sa razvojem elektronskih komunikacija. U procesu realizacije ovog plana u multidisciplinarnoj oblasti elektronskih komunikacija neophodno se pridržavati odredbi relevantnih zakona i pravilnika koji su dati u Anexu plana.

Objekti radiodifuzije - Planirane lokacije RDC-a

- Opština Kolašin: Troglava, Bare, Donja Morača, Drpe, Ćirilovac, Mrtvica.
- Opština Podgorica: Donja Gorica, Kosor, Slacko, Ljubović, Raičkova Glava, Velje Brdo, Draževina, Vežešnik, Mokra, Bukumira, Korita, Brskut1.
- Opština Kotor: Dvrsnik, Risan, Vitoglav1.
- Opština Berane: Troglava, Lubnice1, Jelovica1, Kaludra1, Donja Ržanica, Štavna, Rovca Beranska.
- Opština Andrijevica: Luge1.
- Opština Pljevlja: Metaljka, Odžaci, Maljevac.
- Opština Rožaje: Štedim-Hajla, Bašča, Kalače.
- Opština Mojkovac: Vragodo.
- Opština Budva: Zavala.
- Opština Nikšić: Nudo1, Dragovoljići, Bršno, Lukavica, Dubočke, Crkvice, Siljevac, Mramorje.
- Opština Žabljak: Pašina Voda, Virak.
- Opština Šavnik: Krnja Jela1.
- Opština Plav: Brezojevice, Jasenica, Hoti, Babino Polje, Skić.
- Opština Cetinje: Obzovica, Ljubotinj1.
- Opština Herceg Novi: Klinci, Kuta, Luštica bay, Žanjice, Veslo, Zelenika, Kasarna Milan Spasić.
- Opština Bijelo Polje : Tomaševo, Slatka.

Smjernice za izdavanje UTU-ova:

Postojeće i planirane lokacije RDC-a su navedene u planu, a detaljan pregled lokacija dat je u Anexu PPCG-2040. Emisione lokacije, stubovi i prenosna mreža Radio difuznog centra kao operatora nacionalne emisione infrastrukture mogu se smatrati kritičnom infrastrukturom od značaja za bezbjednost države i kontinuirano funkcionisanje sistema javnog informisanja. Kako se potrebe i tehnologija u ovoj oblasti mijenjaju, a time i poslovni planovi RDC-a, planom se daje i mogućnost izgradnje lokacija koje nijesu navedene u PPCG-2040, a za kojima se u budućnosti može javiti potreba, što sad nije moguće predvidjeti. Tehničke uslove i preporuke za projektovanje, izgradnju, zaštitu, korišćenje i održavanje elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme za sve objekte i saobraćajnice u obuhvatu ovoga plana uskladiti sa:

- *Zakonom o elektronskim komunikacijama*,
- *Zakonom o korišćenju fizičke infrastrukture za postavljanje elektronskih komunikacionih mreža velikih brzina*,
- Pravilnikom o širini zaštitnih zona i vrsti radio koridora u kojima nije dopušteno planiranje i gradnja drugih objekata,
- Pravilnikom o zajedničkom korišćenju elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme,

- Pravilnikom o tehničkim i drugim uslovima za projektovanje, izgradnju i korišćenje elektronske komunikacione mreže, elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme u objektima i
- Pravilnikom o uslovima za planiranje, izgradnju, održavanje i korišćenje elektronskih komunikacionih mreža, elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme,
- Pravilnikom o granicama izlaganja elektromagnetnim poljima.
- ***Zakonom o zaštiti kulturnih dobara i Zakonom o zaštiti prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora, za područje zaštićenih kulturnih dobara i njihove zaštićene okoline.***

8.5. UPRAVLJANJE OTPADOM

Upravljanje otpadom na kopnu

Crna Gora kao kandidat za članstvo u EU, ima obavezu da uspostavi savremen i integrisan sistem upravljanja otpadom, što je jedan od prioriteta u procesu pristupanja EU. To podrazumjeva poštovanje nacionalnog zakonodavstva i usaglašavanje sa zakonodavstvom EU o upravljanju otpadom koje promoviše prevenciju i smanjenje generisanja otpada, odvajanje otpada na izvoru, razvoj procesa reciklaže i prelazak na "cirkularnu" ekonomiju. U procesu stvaranja sistema integrisanog upravljanja otpadom, slijedi se cilj prelaska na klimatski neutralnu Evropu do 2050. g.

Principi koji su u skladu sa direktivama EU su: promocija i organizovanje integrisanog upravljanja čvrstim otpadom iz domaćinstva, princip predostrožnosti i potpune prevencije nelegalnog odlaganja, deponovanja I spaljivanja čvrstog otpada; princip "zagađivač plaća", pri čemu vlasnik otpada snosi troškove mjera upravljanja otpadom i sprovodi sanacione mjere štete koju prouzrokuje; poštovanje principa blizine, pri čemu se obrada otpada odvija najbliže mjestu nastanka, uspostavljanje informacionog sistema o otpadu; povećanje broja stanovnika obuhvaćenih sistemom sakupljanja komunalnog otpada; uspostavljanje standarda i kapaciteta za tretman otpada; smanjenje, ponovna upotreba i reciklaža; razvijanje svijesti društva o problematici u oblasti upravljanja otpadom. (U Švedskoj je manje od 1% neobrađenog otpada završi na odlagalištima, preko 35 postrojenja za proizvodnju električne energije iz otpada).

Zakonom o upravljanju otpadom, koji je stupio na snagu 2024. g., uređuju se vrste i klasifikacija otpada, planiranje, uslovi i način upravljanja otpadom, kao i druga pitanja od značaja za ovu oblast.

Planski ciljevi upravljanja otpadom

Planirani razvoj Crne Gore zahtijeva upravljanje otpadom kroz efikasnije korišćenje resursa i smanjenje količine otpada.

Procjena količina otpada koji će se sakupljati u Crnoj Gori i po opštinama u periodu 2020. do 2040. g.

Očekuje se da će se u Crnoj Gori u potpunosti primijeniti novi *Zakon o upravljanju otpadom*, Direktiva EU o upravljanju ambalažom i ambalažnim otpadom i realizovati obaveza predselekcije komunalnog otpada na mjestu stvaranja. U tabelama je data procjena generisanja komunalnog otpada u Crnoj Gori po opštinama, u periodu od 2020-2040. g., procjena količina reciklabilnih komponenti izdvojenih na postrojenjima za sekundarnu selekciju za 2020. g. i procjena količina reciklabilnih komponenti izdvojenih na postrojenjima za sekundarnu selekciju u Crnoj Gori na bazi demografske projekcije.

U tabeli 8-5 je prikazana procjena količina reciklabilnih komponenti izdvojenih na postrojenjima za sekundarnu selekciju za 2020. g., a u tabeli 8-6 procjena količina reciklabilnih komponenti izdvojenih na postrojenjima za sekundarnu selekciju u Crnoj Gori i opštinama u periodu do 2040. g.

Direktiva 94/62/EC o ambalaži i ambalažnom otpadu (dopunjena direktivama 2005/20/EC, 2004/12/EC, 1882/2003/EC) ima kao primarni cilj minimiziranje ambalažnog otpada, ponovno korišćenje, ponovnu upotrebu i ponovnu proizvodnju ambalaže. Predviđa da države članice sprovedu mjere za izbjegavanje nastajanja otpada od ambalaže kroz pojedinačne državne programe i da podstiču i razviju sisteme za ponovno korišćenje ambalaže.

Države članice uređuju sisteme za prikupljanje i iskorišćenje otpada od ambalaže. Da bi ispunile ciljeve koji se eksplicitno navode u prvobitnoj Direktivi EU potrebno je ispuniti da:

- **50% (min.) – 65% (max.) odbačene ambalaže** (po težini) treba da se koristi ponovo („recovery");
- (prema aktuelizovanju je konkretizovano sljedeće: od 30.06.2001. treba ovi djelovi da se iskoriste materijalno ili da se termički unište u MVA);
- **25% - 45% ambalažnog otpada treba da se iskoristi materijalno**, pri čemu svaka ambalaža treba zasebno da se materijalno iskoristi sa 15%.

	2020	2025	2030	2035	2040
Andrijevica	1748	1697	1680	1681	1682
Bar	28706	29406	30229	31106	32008
Berane	9948	9779	9828	9887	9946
Bijelo Polje	15865	15706	15691	15785	15879
Budva	25065	27571	29805	31533	33362
Cetinje	6984	6684	6563	6567	6570
Danilovgrad	5115	5233	5345	5366	5388
Gusinje	1752	1699	1655	1656	1657
Herceg Novi	20367	19756	19598	19765	19933
Kolašin	3011	2981	2865	2867	2870
Kotor	14913	14883	14995	15264	15539
Mojkovac	3131	3087	3075	3113	3194
Nikšić	30660	29710	29650	29932	30216
Plav	3452	3383	3385	3412	3439
Petnjica	2087	1974	1916	1924	1934
Pljevlja	10840	9951	9653	9662	9672
Plužine	1182	1064	1006	1007	1008
Podgorica	82226	86008	89449	92937	96562
Rožaje	8468	8458	8686	9042	9413
Šavnik	638	545	381	381	382
Tivat	9855	10225	10562	10921	11292
Tuzi	5374	5530	5635	5722	5811
Ulcinj	13271	13085	13085	13223	13361
Žabljak	1284	1207	1171	1171	1172
UKUPNO:	305942	309662	315908	323924	332290

Tabela 8-24: Procjena generisanja komunalnog otpada u Crnoj Gori i opštinama na osnovu demografske projekcije za period 2020. - 2040. g. (t/god)
(izvor: DPUO do 2020.)

	2020	2025	2030	2035	2040
Procenat efikasnosti reciklabilnih komponenti i iznos (t/god)	**30%**	**35%**	**40%**	**50%**	**50%**
Andrijevica	210	238	269	336	336
Bar	3445	4117	4837	6221	6402
Berane	1194	1369	1572	1977	1989
Bijelo Polje	1904	2199	2511	3157	3176
Budva	3008	3860	4769	6307	6672
Cetinje	838	936	1050	1313	1314
Danilovgrad	614	733	855	1073	1078
Gusinje	210	238	265	331	331
Herceg Novi	2444	2766	3136	3953	3987
Kolašin	361	417	458	573	574
Kotor	1790	2084	2399	3053	3108
Mojkovac	376	432	492	623	639
Nikšić	3679	4159	4744	5986	6043
Plav	414	474	542	682	688
Petnjica	250	276	307	385	387
Pljevlja	1301	1393	1544	1932	1934
Plužine	142	149	161	201	202
Podgorica	9867	12041	14312	18587	19312
Rožaje	1016	1184	1390	1808	1883
Šavnik	77	76	61	76	76
Tivat	1183	1432	1690	2184	2258
Tuzi	645	774	902	1144	1162
Ulcinj	1593	1832	2094	2645	2672
Žabljak	154	169	187	234	234
UKUPNO:	**36713**	**43347**	**50545**	**64785**	**66458**

Tabela 8-6: Procjena količina reciklabilnih komponenti izdvojenih na postrojenjima za sekundarnu selekciju u Crnoj Gori i opštinama u periodu do 2040. g.
Napomena: procijenjeni udio reciklabilnih komponenti u komunalnom otpadu iznosi oko 40%.

Procijenjena količina sekundarno selektovanih reciklabila po opštinama i kategorijama prema morfoloskom sastavu (t/god)										
Vrsta reciklabilnih materijala	Papir i karton	Staklo	Teški metali	Obojeni metali (aluminijum i dr.)	PET	Plastika	Guma	mpozitna ambala	Ostalo	UKUPNO
% sekundarno selektovanih reciklabila u ukupnoj količini vrste otpada obrađene na postrojenju za separaciju	70	14	65	65	68	65	7	10	11	
Opština										
Andrijevica	68	11	5	7	24	49	1	3	47	214
Bar	1.551	250	113	168	546	1.115	17	76	1.075	4.910
Berane (sa Petnjicom)	567	91	41	61	199	407	6	28	392	1.793
Bijelo Polje	688	111	50	74	242	494	8	34	475	2.176
Budva	1.493	241	108	161	525	1.073	16	73	1034	4.725
Cetinje	393	63	29	42	138	282	4	19	272	1.244
Danilovgrad	301	49	22	33	106	216	3	15	209	953
Herceg Novi	1.197	193	87	129	421	861	13	59	829	3.790
Kolašin	131	21	10	14	46	94	1	6	91	415
Kotor	808	130	59	87	284	581	9	40	560	2.558
Mojkovac	128	21	9	14	45	91	1	6	90	405
Nikšić	1.316	212	96	142	463	946	15	64	911	4.165
Plav(sa Gusinjem)	196	32	14	21	69	141	2	10	136	620
Pljevlja	487	78	36	53	171	350	5	24	337	1.541
Plužine	67	11	5	7	24	48	1	3	46	212
Podgorica	4.306	694	315	465	1.514	3.095	48	210	2.982	1.3627
Rožaje	337	54	25	36	119	242	4	16	234	1.068
Šavnik	30	5	2	3	10	21	0	1	20	93
Tivat	524	84	38	57	184	376	6	26	363	1.657
Ulcinj	751	121	55	81	264	540	8	37	523	2.380
Žabjak	64	10	5		23	46	1	3	46	205
UKUPNO:	15.402	2.481	1.124	1.663	5.417	11.070	170	753	10.671	48.752

Tabela 8-25: Procjena količina reciklabilnih komponenti izdvojenih na postrojenjima za sekundarnu selekciju za 2020. (izvor: DPUO do 2020.)

Upravljanje otpadom vrši se odvojenim prikupljanjem papira, metala, plastike i stakla i to na način da se:

1) do 2030. g. pripremi za ponovnu upotrebu i recikliranje otpadnih materijala, kao što su papir, metal, plastika i staklo, iz domaćinstva i drugih izvora u kojima su tokovi otpada slični sa tokovima otpada iz domaćinstva, najmanje 50% ukupne mase sakupljenog otpada;
2) do 2030. g. pripremi za ponovnu upotrebu, recikliranje i druge načine materijalne prerade, uključujući postupke popunjavanja kojima se otpad koristi kao zamjena za druge materijale, neopasnog građevinskog otpada, isključujući materijal iz prirode utvrđen brojem 17 05 04 na listi otpada, najmanje 70% mase sakupljenog otpada.

Za postizanje ciljeva od 1. januara 2025. g. potrebno je da se:

1) odvojeno sakuplja opasan otpad koji nastaje u domaćinstvima,
2) odvojeno sakuplja otpad od tekstila koji nastaje u domaćinstvima, i
3) selektivno izdvajaju sortiranjem građevinskog otpada: drvo, mineralne frakcije (beton, cigle, pločice, keramika i kamenje), metal, staklo, plastika i gips.

Od 1. januara 2027. g. komunalni biootpad koji ulazi u aerobnu ili anaerobnu obradu može se smatrati recikliranim samo ako je odvojeno sakupljen ili recikliran na izvoru. Pravila za izračunavanje postizanja ciljeva za pripremu za ponovnu upotrebu i recikliranje otpadnih materijala, kao što su neopasni građevinski otpad, papir, metal, plastika i staklo, iz domaćinstva i drugih izvora u kojima su tokovi otpada slični sa tokovima otpada iz domaćinstva, utvrđuju se propisom Ministarstva[42].

[42] Predlaže se da se uvoznicima svih proizvoda PET ambalaže pri uvozu naplaćuje kao i domaćim proizvođačima taksa po svakoj boci koja se pušta u promet i uplaćuje u EKO–fond Crne Gore. Isto važi da se podzakonskim aktom definiše iznos takse po jedinici plastičnih proizvoda HDPE svih vrsta boca i posuda. U podzakonskom aktu definisati način vraćanja dijela novca za svaku jedinicu prazne PET i HDPE boce ili posuđ).

U skladu sa regulativom, prema Programu odlaganja biološki razgradivog otpada, naročito se utvrđuju mjere za smanjenje količine biološki razgradivog otpada koji se odlaže, uključujući i mjere recikliranja, kompostiranja, proizvodnje biogasa i materijala i/ili energetske prerade. Cilj je da se obezbjedi da količina biološki razgradivog komunalnog otpada koji se odloži na deponiju, dostigne nivo od 35% u 2033, g, od ukupne mase biološko razgradivog otpada proizvedenog u 2010. g.

Reciklažni centri, transfer stanice, reciklažna dvorišta i zelena ostrva u periodu 2020-2040. g.

U planskom periodu se zadržavaju postojeće regionalne deponije u Baru i Podgorici, planira se njihovo unapređenje i planiraju se još 2 regionalna centra za upravljanje otpadom, u Nikšiću i Bijelom Polju. Potrebno je kroz odgovarajuću detaljnu plansku dokumantaciju i zakonske propise, izvršiti izbor svih lokacija sanitarnih deponija, kao i postrojenja za tretman različitih vrsta otpada (višekriterijumski postupak). Dvije ili više jedinica lokalne samouprave mogu zajednički obezbijediti upravljanje komunalnim i neopasnim građevinskim otpadom, u skladu sa zakonom kojim se uređuje i komunalna djelatnost. Za postojeće sanitarne deponije, daju se smjernice za proširenje regionalnih deponija Možura i Livade i to:

- Proširenje kapaciteta i izgradnja novih sanitarnih kada;
- Izgradnja sistema za dobijanje električne enegrije iz deponijskog gasa na deponijama Možura Bar i Podgorica.; (kogeneracijsko postrojenje).
- Izgradnja postrojenja za tretman procjednih voda za deponiju “Možura”,
- Izgradnja centra za selekciju i kompostiranje;
- Izgradnja Centra za sakupljanje, sortiranje, lagerovanje i obradu otpadnih guma (napomena: deponija “Možura“ d.o.o Bar i deponija d.o.o. Podgorica su integrisanom dozvolom dobile mogućnost da vrše preradu otpadnih guma).
- U svim opštinama, u kojima to do sada nije realizovano potrebno je izgraditi reciklažna dvorišta. U skladu sa DPUO za period 2025-2029. g. planiraju se reciklažna dvorišta u Andrijevici, Gusinju, Kolašinu, Petnjici, Plavu, Pljevljima i u Rožajama. Broj reciklažnih dvorišta isključivo će zavisiti od broja stanovnika po opštinama i realnih potreba izgradnje. Osim Podgorice i u Baru, Nikšiću i Bijelom Polju, koji će biti regionalni centri za upravljanje otpadom, u Pljevljima i Beranama, potrebno je izgraditi reciklažne centre. Predlaže se da se u okviru međuopštinske saradnje opštine Budva i opština Boke Kotorske u skladu sa realnim potrebama i na osnovu podataka, višekriterijumske analize i Studije izvodljivosti, planira reciklažni centar na odgovarajućoj lokaciji.
- Pretovarne, odnosno transfer stanice su planirane u opštinama Plužine, Šavnik, Pljevlja, Kolašin, Berane i Rožaje.
- Preporuka je da opštine odluče koji je nivo pretovarne (transfer) stanice potrebno da izgrade na svojoj teritoriji, u skladu sa Studijom izvodljivosti koju je potrebno izraditi.

U narednom periodu do 2040. g. potrebno je omogućiti da se u okviru regionalnih centara obezbijedi prerada recikliranih komponenti, što bi omogućilo da se sve lokalne samouprave bolje i efikasnije posvete upravljanju komunalnim otpadom na odgovarajući način. Na taj način bi se obezbijedila i određena finansijska sredstva prodajom prerađenih recikliranih komponenti. Procjena izdvajanja kartona, papira, PET boca, plastike, metala, stakla, u periodu 2020.-2040. g. u skladu sa DPUO i Direktivom EU o ambalaži i ambalažnom otpadu. Predviđa se da u 2040. g. bude izdvojeno 66.458 tona reciklabilnih komponenti (ukupno za Crnu Goru), sa porastom procenta efikasnosti izdvajanja reciklabilnih komponenti do 50 %. (Za procijenjeni udio reciklabilnih komponenti u komunalnom otpadu uzeta je vrijednost od 40%.)

Selekcija otpada - U planskom periodu je neophodno vršiti primarnu selekciju. *Zakonom o upravljanju otpadom* je predviđeno odvojeno sakupljanje otpada (selekcija) na način da se otpad u postupcima upravljanja otpadom drži odvojeno prema tipu i svojstvu, kako bi se olakšala posebna obrada.

Upravljanje industrijskim otpadom, sanacije prostora u periodu 2020-2040. g. - Do sada je završena sanacija najvećih lokacija deponija industrijskog otpada: lokacija Brodogradilišta Bijela, deponije pepela i šljake „Maljevac“ i flotacionog jalovišta „Gradac“. [43] Lokacija Željezara Nikšić nije bila obuhvaćena ovim projektom, što je neophodno rješiti u narednom periodu. Tokom rada TE Pljevlja nakon ekološke rekonstrukcije, kao nus produkt u postupku odsumporavanja nastaće gips. Imajući u vidu potencijal daljeg korišćenja gipsa koji od nus produkta može postati sirovina, a u skladu sa principima cirkularne ekonomije, potrebno je planirati izgradnju fabrike gipsanih proizvoda u okolini TE „Pljevlja“, odnosno u blizini deponije Maljevac. Pepeo u količini od 420.000 t/god daje mogućnost da korišćenje ovog nusprodukta kao sirovine za proizvodnju cementa.

[43] Ugovor sa Svjetskom bankom o kreditiranju realizacije projekta „Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje“ („Industrial Waste Management and Cleanup Project“), gdje je projektom predviđeno da se izvrši sanacija najvećih lokacija na kojima se nalaze deponije industrijskog otpada navedene u poglavlju 1.2. Industrijski otpad, omogućio je da se do sada izvrši sanacija 3 lokacije.

Upravljanje medicinskim otpadom u periodu 2020-2040. g. - U skladu sa *Zakonom o upravljanju otpadom* potrebno je u periodu 2020-2040. g. obezbjediti zbrinjavanje medicinskog otpada iz svih zdravstvenih ustanova i apoteka od strane stručnih i kvalifikovanih organizacija koje moraju biti verifikovane u Ministarstvu zdravlja. Obaveza je Agencije za zaštitu životne sredine da sređuje i objavljuje podatke svake godine o količini generisanog i sakupljenog medicinskog otpada, kao i da objavi količine obrađenog medicinskog otpada u Crnoj Gori. Prema odredbama *Zakona o upravljanju otpadom*, Ministarstvo zdravlja je dužno da u postupku pripreme plana upravljanja medicinskim otpadom pribavi saglasnost organa državne uprave nadležnog za poslove zdravlja. Potrebno je u urbanim naseljima u kojima postoje klinički centri (trenutno Podgorica i Berane), obezbjediti zbrinjavanje i tretman medicinskog otpada.

Upravljanje kanalizacionim muljevima u Crnoj Gori u periodu 2020-2040. g. (*Generisanje, sakupljanje, transport i obrada kanalizacionog mulja u Crnoj Gori po lokalnim zajednicama u periodu 2020-2040. g.) - Prilikom prečišćavanja komunalnih otpadnih voda u lokalnim zajednicama nastaje kanalizacioni mulj kao nusproizvod prečišćavanja otpadnih voda. Obaveza Crne Gore je da u svima lokalnim zajednicama izgradi postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, a u njima i izdvajanje kanalizacionog mulja. U svakoj lokalnoj zajednici treba planirati da se riješi pitanje dobijenog kanalizacionog mulja. Količina mulja zavisi od broja stanovnika priključenih na kanalizacionu mrežu.

Na regionalnom i međuopštinskom nivou je moguće definisati lokacije za prikupljanje i obradu kanalizacionog mulja, u skladu sa Studijom izvodljivosti i na osnovu relevantnih podataka o količinama kanalizacionog mulja.

Plan upravljanja kanalizacionim muljem_- Planirana su tri postrojenja (inseneratora) za termičku obradu ostatka kanalizacionog mulja koja treba izgraditi u periodu 2020-2040. g. i to:

- Podgorica (sa Cetinjem, Danilovgradom, Tuzima i Zetom),
- Nikšić (sa Pljevljima, Žabljakom, Plužinama i Šavnikom),
- Bijelo Polje (sa gradovima Sjevernog regiona bez Pljevalja),

Postrojenja koja će biti izgrađena za spaljivanje kanalizacionog mulja (insineracija) ili spaljivanje ostatka mulja poslije prerade mulja, mogu proizvoditi električnu energiju i toplu vodu.

Upravljanje građevinskim otpadom u periodu 2020-2040. g. - U skladu sa *Zakonom o upravljanju otpadom* u Crnoj Gori i važećim Državnim planom upravljanja otpadom, predviđeno je da su sve lokalne zajednice u Crnoj Gori dužne, da u svojim planovima upravljanja otpadom definišu „deponije za odlaganje neopasnog otpada“. Direktiva Evropske Unije jasno propisuje obavezu za države članice, što znači i za Crnu Goru da u narednom periodu do 2035. g. najmanje 70% neopasnog građevinskog otpada pripremi za ponovnu upotrebu i recikliranje. Takođe se predlaže da se drobljeni i samljeveni neopasni otpad iskoristi za pokrivanja deponija komunalnog otpada inertnim materijalom, umjesto korišćenja materijala iz prirode.

Neophodno je odrediti lokaciju za obradu građevinskog otpada u svakoj od 25 jedinica lokalne samouprave, a u što kraćem vremenskom periodu započeti odlaganje ove vrste otpada na propisan način, koji zahtijeva evidentiranje podataka o količinama koje se obrađuju. Razmotriti mogućnost prerade građevinskog neopasnog otpada, kako bi se ova vrsta otpada pripremila za ponovnu upotrebu. Samo 2 opštine, Kolašin i Danilovgrad su definisale lokacije za odlaganje neopasnog građevinskog otpada, dok ostale nemaju opredijeljene lokacije. Potrebno je da u narednom periodu sve lokalne samouprave odrede, u skladu sa zakonskim propisima, adekvatne lokacije za odlaganje neopasnog građevinskog otpada, sa fokusom na njegovu preradu.

Upravljanje otpadnim gumama i gumeno-tehničkom robom u periodu 2020-2040. g. - U skladu sa *Zakonom o upravljanju otpadom* i *Uredbom o načinu i postupku osnivanja sistema preuzimanja, sakupljanja i obrade otpadnih guma i rada toga sistema*, u narednom periodu 2020.-2040. g., Predlaže se izgradnja 4 (četiri) postrojenja za obradu otpadnih guma. Potrebno je u skladu sa najvišim EU standardima riješiti pitanje sakupljanja, transportovanja i obrade automobilskih guma i gumeno-tehničke robe.

Predlaže se da se u Baru, Podgorici, Nikšiću i Bijelom Polju izgrade centri za sakupljanje, lagerovanje i obradu otpadnih guma i gumeno-tehničke robe.

Upravljanje **otpadnim vozilima -** Predviđena godišnja količina otpadnih vozila se procijenjuje na oko 30% od vozila koja su po prvi put registrovana u toj godini na teritoriji Crne Gore. Prema podacima MONSTAT-a prvi put se godišnje u Crnoj Gori registrovalo 16.417 vozila (u 2020. g.), odnosno 17.392 vozila (u 2021. g.). Porast broja vozila će se nastaviti u periodu do 2040. g., kako ukupan broj, tako i broj vozila koja se po prvi put registruju. Ukoliko se uzme u obzir da je prosječna masa vozila oko 1,3 t, ukupna težina otpadnih vozila u 2040. godini iznosiće oko 9.100 t/god (što odgovara broju od oko 7.000 otpadnih vozila godišnje). Planira se izgradnja dva nova postrojenja za tretman otpadnih vozila u Baru i Bijelom Polju, uz već postojeće postrojenje u Podgorici.

Upravljanje otpadom od električnih i elektronskih proizvoda - Saglasno projekcijama prikazanim u DPUO do 2020. g., predviđa se da godišnja količina otpada od električnih i elektronskih proizvoda iznosi 7 do 12 kg/stanovniku. Na bazi procijenjenog broja stanovnika u 2040. g., količina ove vrste otpada iznosiće oko 6.700

t/g.-Predlažu se četiri opštine (Bar, Podgorica, Nikšić i Bijelo Polje), u okviru kojih bi se izgradila postrojenja za prihvat i obradu otpada od električnih i elektronskih proizvoda koji nastaje na teritoriji Crne Gore.

Upravljanje otpadnim baterijama i akumulatorima - Procjenjuje se da se na godišnjem nivou generiše 0,05 do 0,1 kg/stanovniku *(prema DPUO do 2020. g.),* što za ukupno područje Crne Gore u 2040. g. iznosi oko 50 t/god. Predlaže se da se sakupljanje i dalja obrada otpadnih akumulatora i baterija vrši na istim lokacijama na kojima se vrši obrada otpada od električnih i elektronskih proizvoda.

Upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla - U skladu sa Zakonom o veterinarstvu, Vlada Crne Gore je donijela Plan upravljanja nusproizvodima životinjskog porekla koji nisu namijenjeni za ishranu ljudi, za period od pet godina (Odluka Vlade Crne Gore br. 07-3317 od 28.06.2018. g.). Za Crnu Goru, potrebna je izgradnja objekta za preradu nusproizvoda kapaciteta 10.000 tona godišnje, odnosno 30 t/dan. (DPUO u izradi), a potencijalna lokacija će se utvrditi na bazi međuopštinskih dogovora. Prema odredbama Zakona o upravljanju otpadom, resorno Ministarstvo je dužno da u postupku pripreme plana upravljanja veterinarskim otpadom pribavi saglasnost organa državne uprave nadležnog za poslove veterinarstva. Predlaže se organizovano zbrinjavanje ove vrste otpada vrši u Bijelom Polju i Nikšiću.

Upravljanje opasnim otpadom - Strategija upravljanja opasnim otpadom zahtjeva sveobuhvatan opseg postizanja upravljanja opasnim otpadom bez rizika, na prihvatljiv način i bez rizika za stanovništvo i nacionalnu ekonomiju. U upravljanju opasnim otpadom, ključni momenat je sprječavanje stvaranja opasnog otpada, tj. prevencija, zatim odvojeno sakupljanje i skladištenje, prerada, tretman i odlaganje.

Ciljevi i mjere u pravljanja opasnim otpadom: uspostavljanje integrisanog i samoodrživog sistema upravljanja opasnim otpadom; usvajanje proširene odgovornosti proizvođača opasnog otpada; saradnja nacionalnog i lokalnog nivoa; ažuriranje baze podatak o stvaranju opasnog otpada i izrada nacionalnog plana za upravljanje opasnim otpadom; rehabilitacija područja i žarišta i promovisanje inovacija i istraživanja, uz dopunu zakona i propisa; razvoj infrastrukture za upravljanje opasnim otpadom.

Za postizanje ciljeva efikasnog upravljanja opasnim otpadom, potrebno je: formirati i razvijati bazu podataka o opasnom otpadu, uspostaviti mjere karakterizacije i kategorizacije opasnog otpada; preusmjeriti opasni otpad iz komunalnog otpada i uspostaviti poseban sistem za upravljanje opasnim otpadom; izraditi registar zagađivača opasnim otpadom; obezbjediti i identifikovati lokacije n kojima se skladišti opasni otpad; uspostaviti mehanizam za praćenje i sprovođenje i očistiti i rehabilitovati kontaminirana područja. S obzirom da je strateško opredjeljenje korišćenje obnovljivih izvora energije, potrebno je nakon perioda trajanja komponenti obnovljivih izvora energije, predvidjeti način sakupljanja i odlaganja nastalog otpada. Potrebno je na osnovu detaljnijih podataka predvidjeti lokaciju za postrojenje za preradu i reciklažu fotonaponskih panela i ostalog otpada nastalog nakon isteka životnog vijeka OIE objekta.

Preporučeni indikatori za buduće praćenje realizacije plana

Opis	Indikator
Količina proizvedenog komunalnog otpada	SDG 11.6 SDG 12.5
Količina proizvedenog industrijskog otpada	SDG 12.4
Količina proizvedenog opasnog otpada	SDG 12.4
Godišnja stopa rasta generisanog otpada	SDG 12.5
Količina tretiranog i odloženog komunalnog otpada u odnosu na količinu proizvedenog komunalnog otpada	SDG 12.5
Količina proizvedenog industrijskog otpada	SDG 12.5
Procenat prerađenog industrijskog otpada	SDG 12.5
Procenat prikupljenog otpadnog materijala (staklo, papir, metal i plastika) pripremljen za ponovnu upotrebu i reciklažu	SDG 12.5
Procenat neopasnog građevinskog otpada koji je pripremljen za ponovnu upotrebu	SDG 12.5
Količina sekundarno izdvojenih komponenti otpada	SDG 12.5
Broj reciklažnih centara i reciklažnih dvorišta	SDG 12.5
Količina biološki razgradivog komunalnog otpada koja se odlaže na deponiju u odnosu na ukupnu masu biološki razgradivog otpada	SDG 12.5

Tabela 8-26: Preporučeni indikatori za buduće praćenje realizacije plana u oblasti Upravljanje otpadom

SDG 11.6. - Do kraja 2030. smanjiti negativan uticaj gradova na životnu sredinu mjeren po glavi stanovnika, između ostalog i tako što će se posebna pažnja posvetiti kvalitetu vazduha i upravljanju otpadom na opštinskom i drugim nivoima.

SDG 12.4. - Do kraja 2030. postići ekološki ispravno upravljanje hemikalijama i svim oblicima otpada tokom čitavog njihovog upotrebnog ciklusa, u skladu sa dogovorenim međunarodnim okvirima, i značajno smanjiti njihovo ispuštanja u vazduh, vodu i zemljište kako bi se što više umanjili njihovi negativni uticaji na zdravlje ljudi i životnu sredinu.

SDG 12.5. - Do kraja 2030. značajno smanjiti stvaranje otpada, tako što će se sprječavati direktno odlaganje otpada na sanitarne deponije, bez prethodnog tretmana.

Predlog organizacije upravljanja otpadom:

- Regionalni centri za upravljanje otpadom (RCUO): Predlaže se osim Podgorice i Bara, da se izgrade još 2 u Nikšiću i Bijelom Polju.
- Postrojenje za insineraciju (PIN): Uraditi studiju izvodljivosti za postrojenje za insineraciju primarno u regionalnom centru u Podgorici, ali i drugim regionalnim centrima, prema potencijalima i mogućnostima za realizaciju. Ukoliko se studijom pokaže opravdanost izgradnje postrojenja za insineraciju, sav otpad koji se ne može dalje reciklirati će se transportovati u postrojenje u Podgorici, ili potencijalna buduća postrojenja za insineraciju u drugim regionalnim centrima.
- Reciklažni centri (RC): predlaže se izgradnja u opštinama Bar, Nikšič, Berane i Bijelo Polje (osim postojećih u Podgorici i Žabljaku).
- Pretovarna (transfer) stanica (PTS): preporuka je da se transfer stanice izgrade u svim opštinama, u skladu sa Studijom izvodljivosti, osim u opštinama gdje su planirani i gdje se izgrade reciklažni centri.
- Reciklažno dvorišta (RcD): predlaže se izgradnja u svim opštinama, u skladu sa Zakonom o upravljanju otpadom.
- Životinjski otpad (ŽO): Preporuka je da se izgradi postrojenje u opštinama Nikšić ili Bijelo Polje.
- Medicinski otpad (MdO): Preporuka je da se izgradi postrojenje u opštinama u kojima postoje klinički centri i bolnice.
- Kanalizacioni mulj (KM): Predlaže se izgradnja postrojenja za termičku obradu kanalizacionog mulja u Podgorici.
- Građevinski otpad (GO): svaka opština treba da ima lokaciju za odlaganje i preradu građevinskog otpada.
- Otpadne gume (OG): Predlaže se izgradnja lokacija u Baru i Podgorici.
- Otpadna vozila (OV): Predlaže se organizovanje lokacija u Baru i Beranama, (Podgorici – postojeće)
- Elektronski otpad (EO): Podgorica, Nikšić, Bar i Bijelo Polje.
  - Za realizaciju planskih ciljeva održivog upravljanja otpadom potrebno je formirati bazu podataka o količinama i načinu zbrinjavanja otpada. (monitoring) Podatke bi trebalo prikupljati najmanje godinu dana. Redovno bilježenje je izuzetno važno za pouzdanu analizu podataka i za poređenje zabilježenih količina u vremenskim periodima i godišnjim dobima.
  - Sinhronizovano vršitio aktivnosti sa nivoa nadležnih državnih i lokalnih institucija.
  - Postojeće postrojenje (PPOV) u Podgorici funkcioniše u značajno manjem kapacitetu u odnosu na potrebe, pa su neophodne hitne aktivnosti na organizovanju novog postrojenja za preradu otpadnih voda i kanalizacionog mulja.
  - Potrebno je servisiranje malih postrojenja koja trenutno nisu u funkciji (Rijeka Crnojevića, Jaz).
  - Obezbjediti dugoročno skladištenje radioaktivnog otpada, u cilju zaštite od jonizujućih zračenja, radijacione sigurnosti i upravljanja radioaktivnim otpadom.

Otpad u moru

Opšti ciljevi razvoja u upravljanju otpadom na moru

Analiza nacionalne zakonske regulative u Crnoj Gori, a koja se specifično odnosi na otpad u moru i otpad na plažama pokazala je da Zakon o upravljanju otpadom konačno prepoznaje otpad u moru kao posebnu kategoriju otpada, dok se u Državnom planu upravljanja otpadom za period 2024-2028 definišu generalne mjere umanjenja stvaranja otpada u moru. Dodatno, Zakonom o spriječavanju zagađenja mora sa plovila zabranjuje se odbacivanje čvrstog otpada direktno u more i priobalje. Prije uspostavljanja mjera upravljanja otpadom na plažama i morskoj sredini, neophodno je postaviti ciljeve i prioritete, uzimajući u obzir nacionalni i regionalni politički i socio-ekonomski kontekst. Neophodno je uspostavljanje mehanizama za praćenje stanja (monitoringa) i to dogoročnog, ali i dodatno obrazovanje i obuku ljudi koji će biti odgovorni u sistemu upravljanja (posebno u kontroli) i implementaciji relevantnih praksi.

Detaljna analiza i opis nacionalnih, međunarodnih i regionalnih instrumenata koji se bave problematikom otpada u moru predstavljaju reprezentativan prikaz širokog spektra relevantnih instrumenata. Dodatno postoje brojni dokumenti, primjeri dobrih praksi, rezultati međunarodnih projekata itd., što upućuje na činjenicu da postoji osnovan okvir za riješavanje problema otpada u moru i neophodnost za uspostavljenje mjera upravljanja. Mjere upravljanja neophodno je podijeliti u nekoliko najvažnijih kategorija:

- Prevencija
- Smanjenje
- Uklanjanje
- Promjena obrazaca ponašanja

Preporučeni indikatori za buduće praćenje realizacije plana za otpad na moru - U cilju dostizanja dobrog sredinskog stanja morskog ekosistema, Crna Gora se zajedno sa ostalim zemljama Evropske Unije obavezala za sprovođenje Okvirne Direktive o Morskoj Strategiji ("Marine Strategy framework Directive"- EU 2008/56/EC). MSFD je ekološki stub evropske pomorske politike osmišljen radi uspostavljanja okvira za održivo korišćenje evropskih morskih voda. MSFD ima za cilj postizanje dobrog stanja životne sredine (GES) morskih voda EU do 2020. g.

Za one države koje nisu definisale kriterijume i standarde za postizanje dobrog stanja životne sredine do 2020. g., iste to moraju učiniti prilikom početne procjene stanja životne sredine; utvrditi ciljeve, programe praćenja stanja i predlog mjera za svaku oblast definisanu kroz MSFD.

Crna Gora je izradila Početnu procjenu stanja morske sredine Crne Gore (2022), kao i Program mjera za ostvarivanje ili održavanje dobrog stanja morske sredine Crne Gore (2023), pa će se u odnosu na pomenuta dokumenta sprovoditi dalji nacionalni monitoring programi i procjenjivati status kvaliteta morske sredine.

Kako bi se državama članicama pomoglo u tumačenju značenja GES-a u praksi, Direktiva u Prilogu I MSFD (Anex I) navodi jedanaest kvalitativnih deskriptora koji opisuju kako će izgledati životna sredina postizanjem GES-a. Među navedenim deskriptorima, deskriptor 10 odnosi se na problem otpada u moru. MSFD zahtijeva od država članica EU da osiguraju da "svojstva i količine otpada u moru ne štete obalnoj i morskoj sredini". Indikatori za praćenje stanja otpada u moru mogu se podijeliti na:

- **Indikator** 1: Trendovi količine otpada koji su dospjeli (deponovani) na obalu uključujući analizu sastava, prostorne distribucije i, gdje je moguće izvora zagađenja.
- **Indikator** 2: Trendovi količine otpada u vodenom stubu (koloni), uključujući mikroplatiku i otpad na morskom dnu.
- **Indikator** 3: Trendovi količine otpada koji je progutan ili u koji su se zapetljali morski organizmi, posebno morski sisari, ptice i kornjače.

Svi pomenuti indikatori kompatibilni su sa IMAP indikatorima (IMAP – „Integrated Monitoring and Assesment Programme") koji su usklađeni sa zahtjevima Barselonske konvencije i brojnim međunarodnim protokolima. Svaki indikator ima svoje minimalne, maksimalne i preporučene vrijednosti koje su neophodne za dostizanje dobrog stanja životne sredine kada je u pitanju otpad u moru.

U prostornom smislu, za problematiku otpada u moru i na plažama neophodno je planirati adekvatnu infrastrukuru na obali za odlaganje posebne kategorije otpada koji sadrži biološki materijal, te u skladu sa time planirati i eventualnu reciklažu ili ponovno korišćenje.

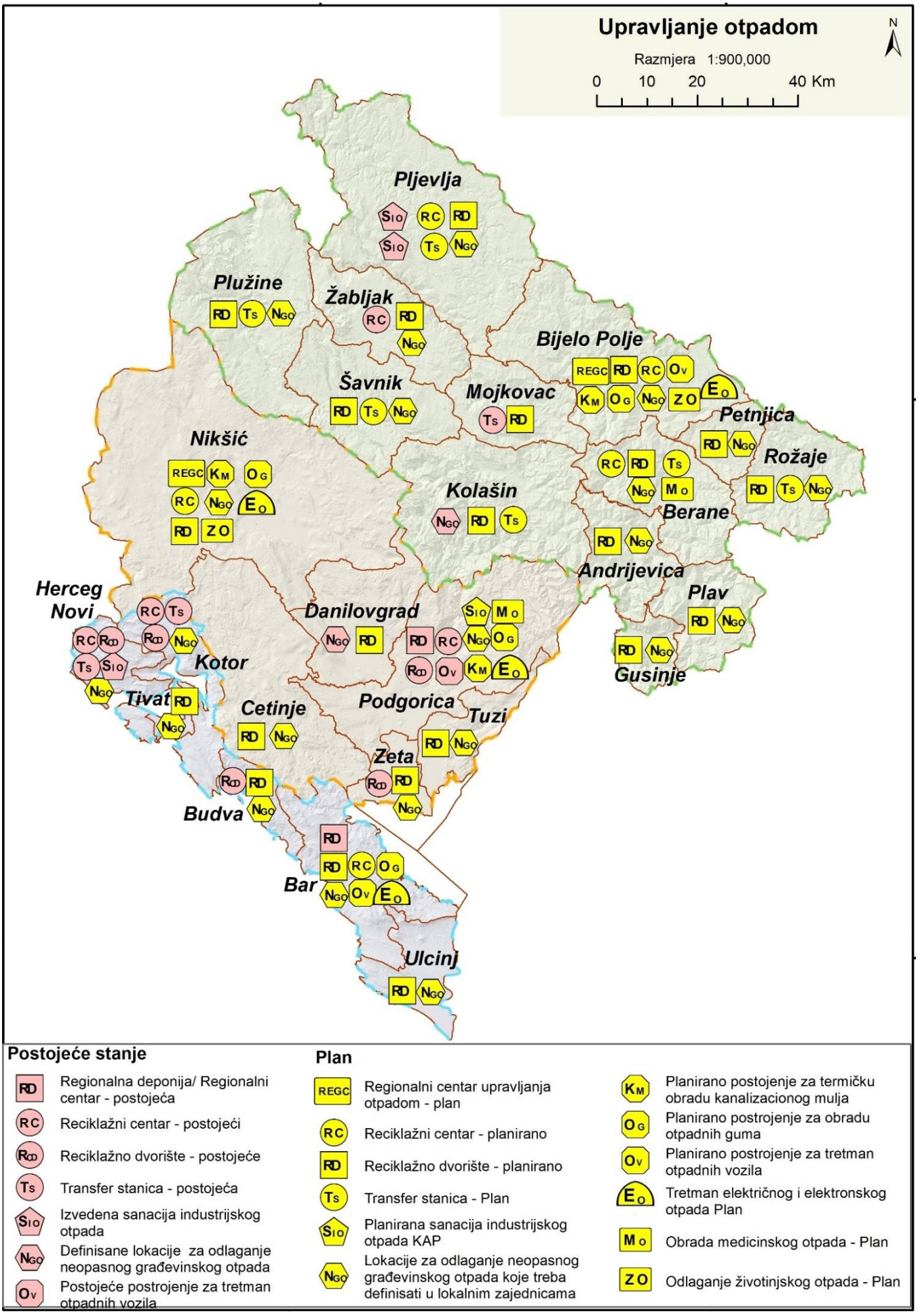

Kartogram 8-8: Upravljanje otpadom

9. POLITIKE ZA PROSTORNI RAZVOJ CRNE GORE

9.1. RAZVOJNE ZONE I SMJERNICE ZA REALIZACIJU PPCG-2040 NA DETALJNIJEM PLANSKOM NIVOU

Razvojne zone su definisane na osnovu prostorne povezanosti, dosadašnjih trendova razvoja i lokalnih potencijala. Ukazuje se na ključne potencijale i režime korišćenja prostora planskih zon i podzona, a ostale komponente razvoja koje su važne za sva područja, daju se u sektorskim analizama.

Podjela na razvojne zone je definisana i prethodnim PPCG. Novoformirane opštine su ostale sastavni dio planske zone kojoj su pripadale.

Predlaže se planirano i kontrolisano korišćenje prirodnih i stvorenih potencijala, sprovođenje prioritetnih aktivnosti u svim razvojnim zonama i podzonama na održiv način, u oblastima saobraćaja i ostale infrastrukture, urbanog i ruralnog razvoja, razvoja privrednih aktivnosti, zaštite svih segmenata životne sredine i jačanja kapaciteta opština za realizaciju lokalnih politika razvoja.

9.2. RAZVOJNE ZONE PRIMORSKOG REGIONA

- Razvojna zona Boka Kotorska (H.Novi, Kotor, Tivat),
- Razvojna zona Budvansko-petrovačko primorje,
- Razvojna zona Barsko-Ulcinjsko primorje;

Smjernice za razvoj: Primjena integralnog pristupa u planiranju i razvoju Primorskog regiona; uspostavljanje međuopštinske saradnje u rješavanju pitanja od zajedničkog interesa; izgradnja objekata kroz definisana prostorno - urbanistička pravila i parametre za izgradnju; isključivanje kontinuirane izgradnje i primjena zelenih prodora; stroga kontrola izgradnje u skladu sa seizmičkim rizikom; saniranje izraženih urbanih problema; očuvanje starih gradova i tradicionalne arhitekture; održivo korišćenje i zaštita obalnog područja, posebno užeg obalnog pojasa; rješavanje infrastrukturnih ograničenja, unapređenje saobraćaja, elektroenergetske i ostale infrastrukture; zaštita sela od degradacije; stimulisanje razvoja u ruralnim područjima; razvoj visokokvalitetnog turizma u primorskim gradovima; primjena režima korišćenja i zaštite obalnog područja i područja mora; očuvanje primorskih planina i zelenih koridora Orjen, Lovćen, Rumija; kontrolisano upravljanje otpadom na kopnu i moru; pored obavezne kontrole prečišćavanja otpadnih voda, kontrolisati i spriječiti ispuštanje otpadnih voda sa brodova u more.

Razvojna zona Boka Kotorska

Razvojna zona Boka Kotorska obuhvata podzone Herceg Novi, Tivat i Kotor; geografski, ambijentalno i kulturnoistorijski predstavlja homogenu prostornu cjelinu i zahtjeva integralni pristup u prostornom uređenju, rješavanju saobraćajnih ograničenja, zaštiti UNESCO područja i zaštićene okoline; zbog visoke osjetljivosti područja, pri detaljnom planiranju na lokalnom nivou za opštine ove zone primjeniti integralni pristup; ruralna naselja zaštititi od degradacije i planirati njihov razvoj; Ključni izazovi: neprimjerena izgradnja objekata, posebno u uskom obalnom pojasu, saobraćajno opterećenje zone, nedovoljno rješeno pitanje upravljanja otpadom na kopnu i moru;

Podzona - Herceg Novi

Obuhvata: područje grada Herceg Novi, Igalo i Sutorinsko polje, Zelenika – Bijela, priobalje na otvorenom moru, polustrvo Lušticu i planinsko zaleđe.

Resursi i potencijali: atraktivan grad sa starim istorijskim jezgrom, područje Savinske Dubrave, kapacitet zdravstvenog centra Institut dr Simo Milošević, naselja duž obale, brodogradilište, Luštička sela sa pogodnostima za razvoj ruralnog turizma; turističke zone viisoke kategorije na Luštici i obali, turistički kompleks visokog kvaliteta Porto Novi – Kumbor sa marinom, Lazure u Meljinama sa marinom, područje Igala i Njivica, fortifikacijski objekti na Luštici i Kobili kao dio austrougarske pojasne tvrđave „Boka, ambijentalna sela Hercegnovskog zaleđa, područje Orjena, zone poljoprivrednog zemljišta, luka Zelenika i povoljan saobraćajni položaj za intenzivniji razvoj opštine.

Perspektivni turistički potencijali su područje Luštice, Arza, Mirište, Žanjice, Meljine - Lalovina, Zelenika, Kumbor, Rt Kobila, Baošići i ruralno zaleđe. Ističu se i poznate specifične turističke zone i fortifikacijski objekti koje treba u narednom periodu turistički valorizovati: Citadela i Sat kula, tvrđave Španjola i Forte Mare, Kobila, Kabala, Arza na Luštici, Kanli kula, „Titova vila“. Ostale pogodne zone za razvoj turizma su ruralno područje Luštice, Vrbanj, zona Orjena i šire ruralno zaleđe.

Prioriteti u razvoju: razvoj turizma sa istaknutom zdravstvenom komponentom i orjentacijom na cjelogodišnji turizam, zaštita mineralnih izvora i ljekovitog blata, ruralni turizam, nautički turizam, podsticanje funkcije kulturnog i uslužnog urbanog centra, saobraćajno i komunalno opremanje urbanog centra; proizvodne funkcije, mediteranska poljoprivreda;

Institut dr Simo Milošević je potrebno zaštiti i obezbjedi njegovo unapređenje u oblasti zdravstva i rehabilitacije, uz razvoj komplementarnog zdravstvenog turizma. Važnost Instituta nadilazi značaj opštine Herceg Novi i predstavlja prepoznatljivo lječilište na nivou države. Na nivou institucija je moguće pokrenuti proces proglašenja ove zone banskim lječilištem.

Režimi korišćenja: U urbanom području spriječiti preveliku koncentraciju izgradnje i obezbjediti društvene i javne funkcije, saobraćajnu i javnu komunikaciju i komunalno opremanje; Očuvati prirodne i kulturne pejzaže poluostrva Luštica pri izgradnji infrastrukture i objekata; sprovoditi zaštitu Starog grada i svih kulturnih vrijednosti, očuvanje životne sredine kopna i mora, izvršiti sanaciju iscrpljenih kamenoloma i adekvatno riješiti upravljanje otpadom na kopnu i moru; sprječavati zagađenja industrijom i saobraćajem u luci Zelenika.

Sve lokacije koje predstavljaju resurse i potencijale za turističku valorizaciju potrebno je usaglasiti sa postojećim Studijama zaštite kulturnih dobara za predmetna područja u cilju očuvanja kulturnih vrijednosti i pejzaža Područja Kotora i njegove zaštićene okoline. U skladu sa navedenim namjene u ovim opštinama je potrebno usaglasiti sa Studijama zaštite kulturnih dobara. Takođe, namjenu kulturnih dobara, shodno Zakonu o zaštiti kulturnih dobara određuje Uprava za zaštitu kulturnih dobara.

Podzona Kotor

Obuhvata unutrašnji dio zaliva sa gradom Kotorom i naseljima Perast, Risan, Prčanj i dr; Grbaljsko i Mrčevo polje, priobalje i otvoreno more sa naseljima Trsteno, Žukovica i Bigovo i Trašte.

Resursi i potencijali – Grad Kotor sa statusom UNESCO zaštite i velikimem broj kulturnoistorijskih spomenika; Formirana administrativna, proizvodna i društvena funkcija, luka Kotor, blizina aerodroma Tivat; kompleksi poljprivrednog zemljišta, formirana industrijska zona u Grbaljskom polju, atraktivna sela u Donjem Grblju pogodna za razvoj turizma, mediteranska poljoprivreda, markultura i ribarstvo. Kotor je turistički prepoznat kao kruzing destinacija u Crnoj Gori i kao posebno atraktivna turistička zona na Mediteranu. Grad Perast je prepoznat po tipičnoj arhitekturi, ostrvima Sveti Đorđe i Gospa od Škrpjela, muzejima i vilama koje su bile u vlasništvu bogatih pomorskih porodica, a danas su nerijetko u funkciji hotela. Potencijalne lokacije za razvoj su i zona Risan, Bigova, Trsteno u Donjem Grblju, Gornji Stoliv kao ambijentalna cjelina i ruralno zaleđe opštine.

Ostale pogodne zone za razvoj turizma su i Dobrota, Donji i Gornji Orahovac, Donji i Gornji Stoliv, Muo, Donji i Gornji Morinj, Lipci, Strp, Dražin Vrt, Mali Zalazi, Mirac, Čavori, Kološunj, Dub, Nalježići, Sutvara, Pelinovo, Radanovići, Prijeradi, Šišići, Bratešići, Gorovići, Lastva Grbaljska, Višnjeva, Glavati, Kovači, Kubasi, Pobrđe, Vranovići, Lješevići, Glavatičići, Zagora, Krimovica, Ledenice, Pištet, Knežlaz, Dragalj, Maslov Do, Han, Lekovina (zdravstveni turizam –nekadašnje lječilište) i dr..

Ističe se prostorno funkcijsko preklapanje sa zonom Cetinje i povezanost žičarom od Kotora do Lovćena, što dodatno podstiče razvoj turizma u ovim zonama.

Prioriteti u razvoju – Očuvanje kulturnog nasljeđa, razvoj turizma, razvoj zdravstvenog turizma u Prčnju, podizanje funkcije kulturnog i akademskog i uslužnog centra regionalnog značaja, rješavanje saobraćajnih ograničenja, razvoj pomorstva i pomorske privrede, unapređenje Luke Kotor, intenziviranje poljoprivredne proizvodnje na pogodnim područjima; visokospecijalizovana industrija bez negativnog uticaja na životnu sredinu; sprječavanje zagađenja kopna i mora saobraćajem i industrijom, ruralni razvoj i očuvanje ambijentalnih sela, starih austrougarskih puteva i vidikovaca.

Režimi korišćenja - Ograničenja pri izgradnji objekata koji mogu ugroziti prirodne i kulturne vrijednosti područja Kotora; ograničavanje urbanizacije u industrijskoj zoni; razvoj drumskog i pomorskog saobraćaja i adekvatno rješavanje konflikta u funkcionalnom razvoju saobraćaja i visokih kriterijuma zaštite Bokokotorskog zaliva; savremeno rješavanje vodosnabdijevanja i kanalisanja otpadnih voda; zaštita prirodno i ambijentalno osjetljivih zona od svakog vida zagađenja zaliva; kontrola seizmičkog rizika i rizika od drugih akcidenata.

U prostoru Kotorskog zaliva, za potrebe daljeg razvoja, širenje naselja je moguće prvenstveno na istočnoj strani Zaliva, na padinama manjeg nagiba u Dobroti, na lokacijama koje ne zahtijevaju veće remodeliranje terena. Nakon izgradnje ove zone, u slučaju potebe daljeg širenja grada moguće je na lokalnom nivou razmotriti širenje gtađevinskog područja na drugim pogodnim lokacijama, poštujući režime zaštite prirodnog i kulturnoistorijskog nasljeđa. Izgradnju u okviru postojeće urbane strukture izvan zaštićenih starih jezgara i urbanih ambijentalnih cjelina, treba ograničiti na dopunu sadržaja na slobodnim lokacijama u okviru već formiranih novih naselja. Zelenim prodorima ograničiti linearno širenje naselja uz obalu. Preciznije lokacije za opštine Herceg Novog, Kotora, Tivta i Cetinja, na kojima je moguće širenje naselja, odrediće se nakon izrade studije zaštite kulturnih dobara za potrebe izrade planova nižeg reda.

Podzona Tivat

Obuhvata grad Tivat, unutrašnji dio zaliva, Tivatsko polje, dio Grbaljskog polja, priobalje na otvorenom moru i zaliv Trašte.

Resursi i potencijali - grad Tivat sa formiranim značajnim društvenim i administrativnim kapacitetima, pogodnosti za razvoj turizma, aerodrom Tivat, formirane proizvodne funkcije, servisi i opremljenost područja, kompleksi poljoprivrednog zemljišta, formirana industrijska zona u dijelu Grbaljskog polja; obale unutar zaliva pogodne za razvoj turizma, razvijen nautički turizam, (Porto Montenegro) sa marinom, Luštica Development. Ostale zone za razvoj turizma: zaliv Trašte, Plavi horizonti, Pržno, Župa Bonići, Ostrvo cvijeća i ostrvo Sv.Marko, Brdišta, Tivatski zaliv, Račica, Lepetani, Donja Lastva, Grgurevina, Bijelila-Kakrc, Gornja Lastva, Đurđrvo Brdo, Bogdašići na padinama Vrmca, Bogišići, Đuraševiići, Milovići, Kostići, Radovići, Gornji Krašići u Krtolama i dr.

Prioriteti u razvoju: razvoj visokokvalitetnog turizma, mediteranske poljoprivrede, unapređenje aerodroma, drumskog i pomorskog saobraćaja, razvoj industrije uz strogu kontrolu zaštite životne sredine kopna i mora,

Režimi korišćenja – spriječavanje prekomjerne izgradnje uz očuvanje urbanog područja; zaštita od zagađenja životne sredine kopna i mora, adekvatno upravljanje otpadom na kopnu i moru, prihvatljivo rješavanje saobraćajne mreže u skladu sa zahtjevima zaštite prostora, posebno kad je u pitanju brza primorska saobraćajnica; zaštita od seizmičkog rizika i drugih prirodnih nepogoda.

Razvojna zona Budvansko - Petrovačko Primorje

Obuhvata uzani pojas središnjeg dijela Primorja između mora i primorskog planinskog lanca u zaleđu.

Resursi i potencijali - Izgrađeni turistički kapaciteti i reputacija Budve, Bečića, Miločera, Svetog Stefana i Petrovca; istorijsko-urbani centar sa starim gradom i brojni arheološki lokaliteti; povoljan saobraćajni položaj u odnosu na aerodrome Tivat i Podgorica, prostorno funkcijslko preklapanje sa zonom Cetinje i mogućnost povezivanja tih zona sa Nacionalnim Parkom Lovćen; mediteranska poljoprivreda kao koplementarna djelatnost turizmu, visoki kvalitet i karakteristike poznatih pjeskovitih plaža, od kojih se ističu Slovenska plaža, Bečićka plaža, Jaz, Buljarica, Lučice, Čanj, Miločerski park i plaže na Miločeru i Sv. Stefanu, (Kraljičina i Kraljeva plaža), plaža na ostrvi Sv. Nikola; Trsteno, Kamenovo, i druge.

Pogodne zone za razvoj različitih vidova turizma su: sjeverni dio koji obuhvata Budvu, Bečiće, Prijevor, Podostrog, Jaz, Brajiće, Maine, Ivanoviće, Markoviće, Stanišiće, Mažiće, središnji dio zonu Svetog Stefana, Rijeke Reževića, Katuna Reževića, Reževića, Pržno, Drobnića, Krstaca, Čelobrda, Kuljača, Tudorovića, i južni dio zonu Petrovca, Buljarice, Kruševice, Žukovice, Brda, i Novoselja.

Posebnu pažnju na detaljnijem planskom nivou posvetiti prirodno vrijednim zonama Buljarice, ostrva Sv, Nikola, Sveti Stefan, Miločer, gdje se može razvijati turizam, uz očuvanje posebnih prirodnih karakteristika prostora i poštovanje svih ograničenja sa aspekta zaštite prirodnih i kulturnih vrijednosti, kroz održivu izgradnju, u skladu sa svim ekološkim principima.

Prioriteti u razvoju: održivi i prostorni razvoj turizma kao vodeće privredne djelatnosti opštine, podizanje kvaliteta i integrisanje Budvanske rivijere sa brdsko planinskim zaleđem; razvoj svih vidova ruralnog turizma u zaleđu, posebno zdravstvenog; izgradnja turističke infrastrukture, očuvanje uskog obalnog pojasa i plaža, rješavanje saobraćajnih i komunalnih ograničenja, kvalitetno vodosnabdijevanje i kanalisanje otpadnih voda; rješavanje problema komunalnog otpada i otpada u moru; rješavanje saobraćajnih ograničenja (obilaznica Budve i brza primorska saobraćajnica, pomorski saobraćaj, javni saobraćaj).

Režimi korišćenja – Sanacija urbanih problema zbog koncentracije turističke i stambene izgradnje u uskom obalnom pojasu, (Budva, Bečići, Petrovac), i dalja kontrola, posebno sa aspekta izraženog seizmičkog rizika i rizika od drugih nepogoda. Poštovanje obalnog odmaka pri planiranju i izgradnji objekata, zaštita plaža i mora od zagađenja.

Razvojna Zona Barsko - Ulcinjsko Primorje

Predstavlja područje najjužnijeg dijela Crnogorskog primorja sa Barskim i Ulcinjskim poljem.

Podzona Bar

Resursi i potencijali – izgrađeni turistički kapaciteti, formirane administrativne, univerzitetske i druge društvene funkcije, ustanove i servisi, kapaciteti luke Bar, sa pratećim sadržajima i mogućnosti proširenja i nadgradnje, željeznička infrastruktura, dobar položaj u odnosu na autoput Bar – Boljare, otvoren magistralni pravac kroz tunel Sozina i blizina državnog centra Podgorice, pjeskovite plaže i izgrađeni turistički kapaciteti, poljoprivredno zemljište pogodno za razvoj mediteranske poljoprivrede, maslinjaci, Stari Bar i istorijsko naslijeđe, široko gravitaciono područje, prostorno funkcijsko preklapanje sa područjem Skadarskog jezera i pogodnosti za razvoj ruralnog turizma.

Značaj u turističkoj ponudi imaju i vjerski objekti, crkve i džamije, stari i po više vjekova. Zaštitni znak barske rivijere su i stari maslinjaci, (stara maslina koja je jedna od najstarijih u Evropi). Pogodne lokacije za razvoj su Sutomore, Čanj, Veliki Pijesak, Utjeha i Maljevik, Stari Bar, šire područje planine Rumije, Gorana, Gornja

Crmnica, Krajina, zona oko Sutormana, Šestani, Virpazar, Godinje, Ostros, Donji Murići, i sva naselja na obali Skadarskog jezera.

Prioriteti u razvoju – razvoj i unapređenje luke Bar, industrijska zona, razvoj i modernizacija željezničke infrastrukture, razvoj turizma na obali i u zaleđu, izgradnja obilaznice Bara i povezivanje sa autoputem.

Režimi korišćenja - očuvanje plodnog poljoprivrednog zemljišta, zaštita kopna i mora od zagađenja, posebno u zoni luke Bar, pažljivo plansko i urbanističko planiranje u urbanom području Bara, Sutomora, Čanja i Dobrih voda, saobraćajno rješavanje zaobilaznice grada, obezbjeđivanje zelenih prostora u naseljima i zelenih prodora uz morsku obalu, uz kontrolu izgradnje u uskom obalnom pojasu. Planiranje i izgradnja objekata u skladu sa visokim seizmički rizikom i rizikom od drugih prirodnih nepogoda.seizmičkog rizika i rizika od drugih nepogoda.

Podzona Ulcinj

Obuhvata ulcinjsko primorje, sa Ulcinjskim poljem i zaleđem.

Resursi i potencijali – izgrađen urbani, administrativni i društveni centar, istorijsko urbano jezgro Stari grad Ulcinj i Svač, etnografske specifičnosti, izgrađeni turistički kapaciteti, jedinstveni neizgrađeni prirodni ambijent Velike plaže duge 13km, kao posebno vrijedan prostor za razvoj visokokvalitetnog turizma: Ada Bojana koja predstavlja specifičnu ekološku turističku ponudu, sa osjetljivim prirodnim pejzažem.

Ističu se ljekovite plaže i mineralne vode; rijeka Bojana; uvala Valdanos sa maslinjakom; kompleksi plodnog poljoprivrednog zemljišta; značajne površine pod maslinjacima; bogata staništa biodiverziteta; Solana kao zaštićeno područje sa mogućnošću proizvodnje soli; Šasko jezero i ruralno zaleđe.

Područje Ulcinja pruža mogućnosti za razvoj smještajnog turizma, naučnog i poslovnog - kongresnog turizma, razvoj ekskluzivnog i pažljivo koncipiranog turizma u uskom obalnom pojasu, kojim će se očuvati prirodne vrijednosti, ruralnog turizma u zaleđu, ekološkog, zdravstvenog, kulturnog, sportskog i nautičkog. Velika plaža i dalje predstavlja najveći potencijal za razvoj ekskluzivnog turističkog kompleksa, na nivou države, Primorskog regiona i lokalne zajednice.

Budući turistički razvoj treba planirati integralno u planovima detaljnije planske razrade. Realizacija turističkog razvoja na Velikoj plaži je moguća prema fazama realizacije, koje se definišu planskom dokumentacijom. Pri tome je potrebno uzeti u obzir sva prirodna ograničenja koja se odnose na zaštitu prostora i prisutan nivo seizmičkog rizika.

Pogodne zone za razvoj u ruralnom zaleđu su zona Bratice, Kolonze, Pistule, Zoganja, Šasa i Brajše, zaleđe na atraktivnim lokacijama Sveti Đorđe, Šas, Darza, Pistula i Možura i područje Šaskog jezera. Za razvoj nautičkog turizma je pogodna marina na Limanu, privezišta na Valdanosu, Port Mileni i Adi Bojani.

Prioriteti u razvoju – izgradnja turističkih kapaciteta u području Velike plaže, u zapadnom dijelu koji je ekološki manje osjetljiv, na osnovu integralnog koncepta kojim će se štititi specifičnost i vrijednost Velike plaže, izgradnja adekvatne marine i pristaništa, saobraćajno i komunalno unapređenje, vodosnabdijevanje i kanalisanje otpadnih voda, organizovano upravljanje otpadom na kopnu i moru; zaštita životne sredine, posebno u osjetljivim i zaštićenim zonama; primjena obalnog odmaka pri izgradnji objekata; intenziviranje poljoprivredne proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda, posebno maslina; saniranje urbanih problema u urbanom području, primjena urbanističkih pravila i prihvatljivih parametara pri izgradnji objekata; razvoj ruralnog i ostalih vidova turizma u zaleđu;

Režimi korišćenja – Zaštita i unapređenje uskog obalnog pojasa, očuvanje i obnova Starog grada Ulcinj, postizanje skladnog razvoja između specifičnih urbanih struktura i nove izgradnje, kontrola zaštite prirodnog i kulturnog naslijeđa. Pri razvoju turističkih zona je neophodno uzeti u obzir sva ograničenja koja se ogledaju u prirodnim uslovima i stepenu zaštite navedenih područja i poštovati ekološke kriterijume, kako se ne bi narušile prirodne vrijednosti.

Očuvanje solane kao zaštićenog područja od međunarodnog značaja, uvrštenog u Ramsar svjetsku listu močvarnih područja, uz mogućnost aktiviranja proizvodnje soli i korišćenja ljekovitog blata.

Za sve zone Primorskog regiona ističe se potreba maksimalne kontrole u izgradnji objekata i infrastrukture, u skladu sa potencijalnim seizmičkim rizikom. Smjernice za prilagođavanje izraženom seizmičkom riziku su date u posebnom dijelu u kome je ovaj aspekt zaštite prostora obrađen.

9.3. RAZVOJNE ZONE SREDIŠNJEG REGIONA

- Razvojna zona Podgorica, Danilovgrad, Tuzi, Zeta, (Zetsko Bjelopavlićka zona)
- Razvojna zona Nikšić
- Razvojna zona Cetinje

- Razvojna zona područje Skadarskog jezera

Smjernice za razvoj: U *Središnjem rergionu* su smješteni ključni administrativni, obrazovni, zdravstveni i kulturni centri, Podgorica, Cetinje i Nikšić; Razvoj Podgorice, Danilovgrada, Nikšića i Cetinja, Zete i Tuzi, treba da bude koordiniran i komplementaran. Blizina opštinskih centara Nikšića, Cetinja, Danilovgrada, Golubovaca i Tuzi, omogućava da se organizacijom specijalizovanih funkcija redukuje pritisak i koncentracija stanovništva na glavni grad Podgoricu; Razvojni ciljevi su; unapređenje administrativnih i društvenih funkcija; izgradnja i rekonstrukcija saobraćajnica, unapređenje željezničke infrastrukture, unapređenje aerodroma; izgradnja obilaznica gradova; izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i zaštita podzemnih voda; zaštita naselja i zemljišta od poplava i erozije; zaštita poljoprivrednog zemljišta i unapređenje poljoprivredne proizvodnje; zaštita vodnih tokova od eksploatacije šljunka i pijeska; uspostavljanje integralnog sistema upravljanja otpadom; urbana sanacija i unapređenje urbanih naselja; izgradnja u skladu sa nivoom seizmičkog rizika.

Razvojna zona Podgorica, Danilovgrad, Tuzi, Zeta, (Zetsko Bjelopavlićka Zona)

Prostor Zetske ravnice, sa zonom Podgorica, Danilovgrad, Tuzi i Zeta, predstavlja područje intenzivnog razvoja u središnjem regionu. Ističe se da su Tuzi i Zeta dobile status opštine. Budući razvoj opština Podgorica, Zeta i Tuzi, treba da se zasniva na zajedničkom interesu i rješavanju ključnih razvojnih ograničenja.

Podzona Podgorica predstavlja prostor Zetske ravnice sjeverno od Skadarskog jezera.

Resursi i potencijali - Državna, administrativna, društveno politička i upravna uloga Podgorice, naučne, obrazovne i kulturne funkcije države, najveća koncentracija stanvništva u državi; značajna saobraćajna funkcija između Primorskog i Sjevernog regiona; Ističu se arheološki lokaliteti Duklja i Medun, Stara Varoš i Sahat kula, a u prirodnom smislu je atraktivan kanjom Morače i Cijevne, planinsko zaleđe i blizina Skadarskog jezera; plodno poljoprivredno zemljište, komplekse plantaža, voćnjaka i vinograda;

Pogodne zone za razvoj turizma su: grad Podgorica, Veruša, Radovče, područje Komova i kanjona rijeke Cijevne, područja duž saobraćajnih pravaca prema Cetinju, Baru, Nikšiću i Kolašinu kao što su Barutana, Draževina, Lješkopolje, Briđe, zaleđe Crmnice, Mrke, Bioče, Kuči, Korita, Rikavačko i Bukumirsko jezero na planini Žijovo, područje Komova, Carine i Opasanica, područje ka Skadarskom jezeru i dr. (funkcijsko preklapanje sa destinacijom Skadarsko jezero u Gornjem - Malom blatu sa selom Sinjac); Glavni grad izlazi na Skadarsko jezero u dijelu naselja Goljemadi, Begova glavica i Briđe, koje su pogodne za razvoj ekoturizma.

Prioriteti u razvoju: unapređenje funkcija državnog centra kroz kontrolisan i dinamičniji razvoj u cilju podizanja opšteg nivoa i kvaliteta usluga; saobraćajno povezivanje Podgorice sa okruženjem saobraćajnicama visokog ranga, željeznicom i unapređenjem aerodroma; saobraćajna poboljšanja u urbanom središtu i unapređenje saobraćaja sa značajnim lokalnim naseljima; intenziviranje javnog saobraćaja; rješavanje problema zaštite životne sredine i razvoj nezagađujuće industrije; izgradnja postrojenja za prečiđćavanje otpadnih voda; saniranje prepoznatih ekoloških problema i zaštita vodotoka, posebno od nelegalne eksploatacije šljunka; rješavanje konflikata između urbanizacije i zemljišta pogodnog za razvoj poljoprivrede;

Režimi korišćenja: koncentracija stanovništva, saobraćaja, industrije, narušeni vodotoci eksploatacijom šljunka i pjeska, zahtjevaju da se u ovom području strogo poštuju mjere zaštite životne sredine i kontrolišu svi potencijalni zagađivači. Neophoda je urbana sanacija i planiranje razvoja grada u skladu sa principima humanog i kvalitetnog urbanog razvoja; podrška razvoju u ruralnom području, posebno u oblasti poljoprivredne proizvodnje i svih vidova ruralnog turizma, agro turizma, zdrvstvenog turizma i dr; zaštita obradivog poljoprivrednog zemljišta od izgradnje objekata, kontrola i rješavanje problema nelegalne izgradnje objekata; planovima detaljnijeg, nižeg planskog nivoa, zone za razvoj industrije pažljivo planirati na način isključi konflikt sa poljoprivrednim zemljištem, zonama stanovanja.

U planiranju urbanog razvoja Podgorice, razmotriće se na lokalnom nivou i nižoj planskoj dokumentaciji urbani koncept razvoja glavnog grada, mogućnosti širenja i dostizanja većeg stepena kvalitetnog urbanog razvoja; obezbjeđivanje kvalitetnog saobraćajnog koncepta glavnog grada i opremljenost ostalom infrastrukturom; obezbjeđivanje adekvatnog i pristupačnog stambenog fonda prema potrebama stanovništva; obezbjeđivanje društvenih funkcija u svim zonama grada; formiranje adekvatnih i dovoljnih zelenih površina, čime će se podići nivo ukupne opremljenosti i urbane strukture Podgorice, kao glavnog grada i državnog centra.

Budući koncept razvoja opštine i glavnog grada Podgorice, potrebno je prostorno-planski analizirati i zbog izdvajanja i osamostaljivanja opština Tuzi i Zeta. U okviru Izmjena PUP-a opštine Podgorica, potrebno je definisati budući razvoj grada kroz rješavanje osnovnih i detaljnih namjena u prostoru i optimalno saobraćajno i drugo infrastrukturno opremanje gradskog urbanog središta, razvoj društvenih djelatnosti i adekvatnog uređenja slobodnih i zelenih površina.

Podzona Zeta

Resursi i potencijali - povoljan položaj između Podgorice, Skadarskog jezera i Primorskog regiona; dostupnost svih vidova saobraćaja, povezanost magistralnim putem i željeznicom; međunarodni aerodrom Podgorica; zetska ravnica, plodno poljoprivredno zemljište, potencijal za razvoj poljoprivrede i razvoj turizma; kvalitetne podzemne vode; mineralne sirovine šljinka i pijeska; vodoprivredno bogatstvo (Skadarsko jezero, rijeke i podzemne vode); povoljna demografska struktura, kulturnoistorijsko nasleđe, potencijali za razvoj turizma (Plavnica, Vranjina, Gostiljska rijeka, Malo blato).

Prioriteti razvoja: jačanje funkcije opštinskog centra, urbanističko saniranje i razvoj grada, jačanje funkcija obrazovanja, zdravstva i drugih društvenih usluga, izgradnja turističkih kapaciteta; razvoj i unapređenje komunalne infrastrukture: zaštita životne sredine, razvoj poljoprivrede; podrška prerađivačkim kapacitetima u poljoprivredi; veća dostupnost i kvalitet društvenih servisa; korišćenje poljoprivrednih proizvoda, blizine Podgorice kao državnog centra, Skadarskog jezera i Primorja, daje mogućnosti za razvoj tranzitnog turizma, smještajnog ruralnog turizma u selima Zete i na obodu Skadarskoj jezera, uz neophodnu zaštitu prostora i životne sredine, posebno u zoni Nacionalnog Parka Skadarsko jezero. Područje Zete se prostorno funkcijski preklapa sa zonom Skadarsko jezero, što zahtjeva jedinstven planski pristup pri detaljnijem planiranju turstičkih zona kroz međuopštinsku saradnju;

Režimi korišćenja: saniranje problema zaštite životne sredine; kontrola posledica prirodnih nepogoda, poplava i dr. Zaštita rijeke Morače; sprječavanje nelegalne izgradnje objekata, posebno na poljoprivrednom zemljištu; pokretanje razvojnih projekata za korišćenje EU fondova; prevencija šteta od prirodnih nepogoda (polave, suše, uticaj klimatskih promjena).

Podzona Tuzi

Resursi i potencijali**:** formiran administrativni i društveni centar, povoljan saobraćajni položaj, potencijal za razvoj poljoprivrede i tranzitnog turizma; blizina Podgorice i susjedne Albanije, izlaz na Skadarsko jezero, turistička valorizacija rijeke Cijevne kao Spomenika prirode; mineralne sirovine (pijesak, šljunak, treset, tehničko građevinski kamen); potencijali za razvoj svih vidova ruralnog turizma uz povezivanje sektora turizma i poljoprivrede, potencijali za razvoj obnovljivih izvora energije. (na području kao što je Dečić- solarne elektrane u skladu sa analizama i opštim pravilima PPCG-2040).

Prioriteti razvoja:

Valorizacija prirodnih resursa u poljoprivredi turizmu, privrednim preduzećima, unapređenje komunalne i saobraćajne infrastrukture, očuvanje životne sredine i unapređenje dostupnosti društvenih usluga i servisa; urbanističko unapređenje opštinskog centra i kontrola izgradnje u područjima obradivog poljoprivrednog zemljišta; razvoj saobraćajne infrastrukture i drugih infrastrukturnih sistema, organizovano upravljanje otpadom i zaštita životne sredine; razvoj poljoprivrede i unapređenje konkurentnosti, podrška razvoju poljoprivrede i prerade poljoprivrednih proizvoda; stvaranje uslova za turističku ponudu razvoj tranzitnog turizma i svih vidova ruralnog turizma, uz komplementaran razvoj poljoprivrede koja je od značaja za šire okruženje.

Režimi korišćenja: zaštita životne sredine i kontrola izgradnje objekata kroz definisane urbanističke parametre i pravila.

Podzona Danilovgrad Predstavlja prostor Bjelopavlićke ravnice sa lokalnim centrom Spuž.

Resursi i potencijali: povoljan položaj, dobra saobraćajna povezanost sa susjednim opštinama, očuvana priroda i životna sredina; formiran administrativni i društveni centar, društveni servisi, djelimično razvijena industrija, plodno poljoprivredno zemljište za intenzivniji razvoj poljoprivrede i preradu poljoprivrednih proizvoda; blizina centara Podgorica i Nikšić, potencijali za razvoj turizma, kulturnoistorijso naslijeđe, vjerski turizam-manastiri Ostrog i Ždrebaonik, Spuška tvrđava, Martinićka gradina, rijeka i Zeta sa brojnim plažama, koja je proglašena Parkom prirode.

Pogodne zone za razvoj turizma su: područje manastira Ostrog, Bogetići, područje Studenog, do planine Maganik, područje okoline rijeke Zete i dr.

Prioriteti u razvoju – Unapređenje administrativnih i obrazovnih funkcija, razvoj privrede, prvenstveno poljoprivrede, podrška ruralnom razvoju u unapređenju poljoprivredne proizvodnje i svih vidova ruralnog turizma; razvoj saobraćaja i ostale tehničke infrastrukture, organizovano upravljanje otpadom; urbana revitalizacija i primjerena izgradnja u urbanom centru, plansko usmjeravanje u kontaktnim područjima sa susjednim opštinama (Mareza, Bogetići, Glava Zete, područje prema opštini Cetinje i Kolašin).

Režimi korišćenja - kontrola izgradnje objekata, sprječavanje konflikta između širenja industrije i urbanizacije i očuvanje plodnog poljoprivrednog zemljišta. Posebnu pažnju treba posvetiti problemu plavljenja zemljišta, radi očuvanja i zaštite stanovništva i imovine.

Razvojna zona Nikšić

Resursi i potencijali : formiran administrativni, društveni, obrazovni i privredni (industrijski) centar; dobra saobraćajna povezanost sa susjednim opštinama i regionom; povoljan geografski položaj u odnosu na

Podgoricu, Primorski i Planinski region.;povoljni klimatski uslovi, bogatstvo podzemnim i površinskim vodama, potencijali za razvoj turizma i svih grana poljoprivrede, bogata kulturnoistorijska baština; *(arheološko nalazište Crvena stijena, Carev most, Rimski most na rijeci Moštanici, Dvorac kralja Nikole, Bedem – gradska tvrđava, Saborna crkva Sv. Vasilija Ostroškog, Svetilište Sv. Vasilija Ostroškog, nekoliko jezera, park-šume, izletišta), jezera Slano i Krupac, planinski centar Morakovo i Vučje;* formirana bazna industrija.

Prioriteti u razvoju: urbanističko unapređenje, sanacija i kontrolisan urbani razvoj; razvoj društvenih djelatnosti, zdravstva, obrazovanja, razvoj funkcije unverzitetskog centra, privredni razvoj prioritetno turizma, poljoprivrede i industrije; razvoj svih vidova ruralnog turizma, posebno zdravstvenog; unapređenje i razvoj saobraćaja komunalne infrastrukture, unapređenje ostale tehničke infrastrukture, organizovanje upravljanja otpadom i otpadnim vodama; prevazići konflikte između urbanog razvoja i razvoja industrije; podstaći razvoj značajnih lokalnih centara, (mjesnih zjednica), rekultivisati površinske kopove i zaštititi kvalitet životne sredine, zaštititi poljoprivredno zemljište, unaprijediti postojeći kapacitet infrastrukture u urbanom centru i ostalim naseljima; unaprijediti razvoj u dijelu tranzitnog turizma, koristeći saobraćajni položaj, jezera Slano i Krupac i Vučje kao izletnički centar; razvijati Nikšić u pravcu opštinskog i regionalnog centra visokog ranga.

Režimi korišćenja: poboljšanje zaštite prirodnih vrijednosti i zaštite životne sredine rekultivacijom površinskih kopova boksita i sanacijom ugroženih područja erozijom i otpadom; rješavanje otpadnih voda i upravljanja otpadom; zaštita obradivog poljoprivrednog zemljišta od izgradnje; kontrola izgradnje u skladu sa potrebama poljoprivredne proizvodnje i izgradnja u ruralnom području u sladu sa planskim smjernicama; zaštita jezera i vodotoka, obezbjeđivanje vodosnabdijevanja u bezvodnom zapadnom području opštine; Zaštititi prirodne, posebno speleološke objekte i kulturno istorijske lokalitete na području Golije.

Razvojna zona Cetinje

Resursi i potencijali – formirana funkcija Prijstonice i administrativnog, društvenog centra, vrijedan prostorni i kulturni ambijent grada, položaj Cetinja između mora i planine Lovćen, blizina Podgorice i Nacionalnih Parkova Lovćen i Skadarsko jezero; Parkovi u gradskom dijelu koji su zaštićeni kao Spomenici prirode, (Park 13 jul-spomenik prirode, Njegošev park i drugi), speleološki objekat Lipska pećina u selu Lipa Dobrska, spomenik prirode, ; bogato kulturno - istorijsko nasljeđe - arheološka nalazišta, utvrđenja, srednjevjekovni manastiri, crkve, tradicionalno seosko graditeljstvo; nekoliko nalazišta iz ilirsko-helenističkog i rimskog perioda i fortifikacioni kompleksi iz perioda osmanske dominacije. Specifična narodna arhitektura - stare ruralne cjeline, pojedinačni primjeri ribarskih i stambenih objekata, kamenih mostova i mlinova na vodotocima rijeka; kulturni pejzaž od posebne graditeljske vrijednosti.

Prioriteti u razvoju: unapređenje i valorizacija kulturnoistorijskih potencijala, kulturnog i akademskog centra državnog značaja, povezivanje administrativnih funkcija sa funkcijama Podgorice; očuvanje kulturnog i prirodnog naslijeđa u urbanom dijelu pažljivim arhitektonskim pristupom i konceptom urbanog razvoja, posebno imajući u vidu prostorna ograničenja širenja grada; razvoj turizma u zoni Nacionalnih Parkova Lovćen i Skadarsko jezero; pogodne zone za razvoj turizma su: grad Cetinje, Rijeka Crnojevića Lovćen, Ivanova Korita, Majstori, Njeguši, Dio Skadarskog jezera, Crmnica, Konjsko i dr. unapređenje i razvoj infrastrukture i usluga, razvoj saobraćajne i komunalne infrastrukture, unapređenje sportske infrastrukture, organizovano komunalno opremanje i upravljanje otpadom; kvalitetno vodosnabdijevanje i bolje saobraćajno povezivanje sa okruženjem; unapređenje turističke ponude grada kroz smještajne kapacitete, naročito kroz valorizaciju postojećeg i novog hotelskog smještaja kategorije 4* i više u skladu sa visokim standardima kojima se teži u turizmu i koji su dio istorije Cetinja, kao i izgradnju turističke infrastrukture;

Režimi korišćenja – zaštita kulturnog naslijeđa i urbane matrice grada, kroz pažljivu reviziju postojećeg stanja i stvarnih potreba i smanjenje planiranih kapaciteta za izgradnju u strogo urbanim djelovima tipičnih blokova i specifičnih unutar-blokovskih odnosa, sa i bez zaštite, kako bi se sačuvao duh mjesta i zadržalo urbano nasljeđe primjereno ograničenom prostoru cetinjske kotline, primjena arhitektonskih smjernica u skladu sa očuvanim urbanim identitetom Cetinja, kao i Rijeke Crnojevića (kroz maksimalno očuvanje starih kamenih kuća i minimalne planirane intervencije na objektima), zaštita seoskog graditeljskog nasljeđa kroz zaštitu starih kamenih kuća i grupacija kuća u centrima sela, što čini istoriju i tradiciju jednog kraja, zaštita oskudnog poljoprivrednog zemljišta, zaštita panoramskih puteva ka Lovćenu i moru, zabrana lociranja zagađujuće industrije, (kao i bilo koje industrije i proizvodnje u stambenim blokovima i neposrednoj blizini istih, dislociranje industrije i proizvodnje predvidjeti u planiranim industrijskim zonama), zaštita i očuvanje životne sredine i održivo upravljanje prirodnim resursima, unapređenje upravljanja zaštićenim područjima, podsticanje korišćenja obnovljivih izvora energije i mjera energetske efikasnosti;

Razvojna zona područja Skadarskog jezera

Resursi i potencijali - Nacionalni Park i zona međunarodno zaštićeno područje Ramsarskom Konvencijom o zaštiti močvarnih staništa; visoka ekološka, ambijentalna i kulturnoistorijska vrijednost u zonama Lesendro, Žabljak, Virpazar, Rijeka Crnojevića, Vranjina, manastirski kompleksi na arhipelagu. Duž sjeverne obale jezera

kompleksi poljoprivrednog zemljišta, bogata flora i fauna; povezanost sa Jadranskim morem rijekom Bojanom. Područje Skadarskog jezera je značajno u turističkoj ponudi četiri opštine: Ističe se prostorno funkcijsko preklapanja sa zonama Bar, Cetinje, Podgorica i Zeta.

Prioriteti u razvoju - Razvoj turizma, rekreacije, unapređenje razvoja poljoprivrede (vinogradarstva, ribarstva), rješavanje vodosnabdijevanja i tretmana otpadnih voda, mjere zaštite područja od poplava (regulisanje šireg hidrološkog režima), rješavanje drumske i vodne infrastrukture u cilju poboljšanja veza sa okruženjem; razvoj naučnog i kulturnog turizma; kompleksna zaštita ekosistema prirodne sredine i ekosistema jezera;

Razvoj turizma treba temeljiti na prirodnom potencijalu jezera, saobraćajnoj dostupnosti opštinskim centrima, uz mogućnost otvaranja plovnog puta preko rijeke Bojane, uz uslov da se obezbjedi zaštita životne sredine. Na taj način bi turistička ponuda Skadarskog jezera bila povezana sa turističkom ponudom u Primorskom regionu.

Kao potencijal u zoni Skadarskog jezera treba razvijati naselja Virpazar, Ostros, - područje opštine Bar), Donji Murići, Žabljak Crnojevića, Poseljane, Rijeku Crnojevića – (marina u Lipoviku), Vranjinu kao ulaz u Nacionalni park. Omogućiti razvoj specifičnih zdravstvenih i wellness turističkih proizvoda, i osigurati izostanak negativnog utjecaja na prirodu i životnu sredinu.

(Naselje Virpazar i Godinje, kao i druga atraktivna naselja Skadarskog jezera i neposrednog okruženja, je moguće uključiti u međunarodno osmišljene projekte koji uključuju u razvoj mala specifična naselja i koje odlikuje bogata tradicija, kultura i identitet, a ispunjavaju uslove zaštite životne sredine.

Područje Gornjeg (Malog) blata se može uključiti u razvoj primarnih turističkih potencijala kao što je aktivni odmor, ruralni turizam, promocija kulturnoistorijskih vrijednosti, razvoj specifične poljoprivrede, vinogradarstvo, ribolov i dr. Ističe se naselje Sinjac, kao istorijski značajno naselje;) Promotivne aktivnosti, marketing i brendiranje turističke destinacije;

U upravljanju destinacijom Skadarsko jezero treba podržati specifične vidove turizma, kao alternative masovnom turizmu sa podoblicima: ekoturizam, posmatranje ptica, cikloturizam, planinarenje/trekking, sportsko-avanturisticki, ribolovni, ruralni, zdravstveni turizam, manifestacioni, vinski turizam i kulturni turizam. Fokus treba staviti na privlacenje ciljnih grupa koji teze: vecoj interakciji sa lokalnim stanovnistvom, upoznavanju autentične kulture destinacije (npr. putem home stay turistickih ponuda), koriscenju alternativnih prevoznih *sredstava (bicikl, pjesacenje), slow food ishrani I sl.*

Razvoj edukativnog i dječjeg/omladinskog turizma je jos jedna od nepomenutih mogućnosti valorizacije prostora Skadarskog jezera (npr. putem centara za obrazovanje, edukativnih farmi isl). Izgradnja biciklisticke - trekking staze oko Skadarskog jezera uz unaprjedenje i sertifikaciju postojecih smjestajnih kapaciteta.

Glavni ulazi u NP, lokaliteti Podhum, Berislavci, Vranjina, Begova Glavica/Sinjac, Rvaši, Rijeka Crnojevića, Virpazar, Krnjice, Donji Murići, Ckla, u razvoju treba da poštuju principe i uslove razvoja u zaštićenim područjima. Od važnosti, pristani, privezišta i ribarska staništa, pješačke i biciklističke staze.

Režimi korišćenja - Uslov za kontrolisan razvoj je rješavanje problema prečišćavanja otpadnih voda, kompleksna zaštita prirodne sredine, staništa ptica i mrijestilišta, zaštita i obnova istorijskih spomenika i obilježja, očuvanje kestenovih šuma na obroncima uz južnu obalu jezera, rješavanje nelegalne gradnje i posebno važno rješavanje sporazuma sa Albanijom radi uspostavljanja zaštite i korišćenja Skadarskog jezera i rijeke Bojane.

Posebnu pažnju pri izgradnji treba posvetiti starim naseljima na obali jezera, obezbjediti adekvatnu zaštitu i predvidjeti kriterijume pri izgradnji, kako bi se zaštitile ambijentalne vrijednosti i specifičnost predjela na obali jezera; rješavanje konlikta između saobraćajne infrastrukture, vodosnabdijevanja i kanalisanja otpadnih voda i druge tehničke infrastrukture i izaštićenog područja NP Skadarsko jezero.

Obezbjediti što kvalitetnije uslove za život stanovnika u Nacionalnom Parku, kroz adekvatnu zaštitu prostora i životne sredine, zaštitu i režime korišćenja prostora (u detaljnijoj planskoj dokumentaciji).

Pri izgradnji je obavezna primjena prostorno planskih i projektantskih mjera za kontrolu seizmičkog rizika i rizika od drugih nepogoda.

9.3. RAZVOJNE ZONE SJEVERNOG REGIONA

- Razvojna zona Gornje i Srednje Potarje (Kolašin, Mojkovac)
- Razvojna zona Polimsko - plavska (Plav, Gusinje, Andrijevica, Berane, Petnjica,
- Razvojna zona Rožaje),
- Razvojna zona Bijelo Polje,
- Razvojna zona Piva (Šavnik, Plužine),
- Razvojna zona područja Durmitora (Žabljak, Plužine, Šavnik, Mojkovac, Pljevlja)
- Razvojna zona Pljevlja;

Smjernice za razvoj: Sjeverni region obuhvata značajan dio Crne Gore, (53%) i više decenija se suočava sa postepenom stagnacijom u razvoju u svih sektora, uprkos značajnim resursima, ljudskim resursima i kulturnim i prirodnim vrijednostima. Uprkos tome, ističe sa svojim prirodnim potencijalima koje u planskom periodu na pažljiv način treba valorizovati. Svaka zona ovog regiona, Gornje Polimlje i Potarje, Polimsko Plavska zona sa Rožajama i Petnjicom, posebno zona NP Prokletije, NP Biogradska Gora i Durmitor, Zona Bijelog Polja, Pivska zona i zona Pljevalja sa Ljubišnjom, rapolažu mnoštvom i raznolikošću prirodnih vrijednosti i ljepota, koje predstavljaju bogatstvo i izazov za kontrolisan i kvalitetan razvoj u narednom periodu. Izgradnjom ključnih saobraćajnih pravaca i povezivanjem zona u okviru Sjevernog regiona, može se snažno podstaći njihov privredni i društveni razvoj i otvoriti mogućnost privredne saradnje između opština, posebno u oblasti poljoprivrede i turizma. Obezbjeđivanjem višeg nivoa usluga i društvenih djelatnosti, sve razvojne zone u ovom regionu mogu postati privlačne za život i investiciona ulaganja. Ističe se potreba da se u narednom periodu sa nivoa institucija Crne Gore, posebna pažnja posveti razvoju Sjevernog regiona, sa ciljem korišćenja razvojnih prirodnih potencijala i zaustavljanja veoma izraženih negativnih demografskih trendova.

Predlog prioriteta u razvoju Sjevernog regiona:

- Jačanje regionalnih centara: (Pljevlja, Bijelo Polje i Berane), bolje infrastrukturno povezivanje ovih centara sa opštinama u Sjevernom regionu (Plužine, Šavnik, Žabljak, Mojkovac, Kolašin, Petnjica, Plav, Gusinje i Rožaje),
- Infrastrukturna ulaganja: Realizacija većih infrastrukturnih projekata kao što su brza saobraćajnica na sjeveru, izgradnja željezničke i aktiviranje aerodroma u Beranama.
- Razvoj privrede: Ulaganje u razvoj poljoprivrede, ruralni i planinski turizam, obnovljive izvore energije, lokalne proizvodne inicijative i međuopštinsku saradnju.
- Razvoj planinskog turizma, zdravstvenog, ruralnog, agroturizma i drugih vidova turizma u zdravoj prirodnoj sredini;
- Turistička infrastruktura: Razviti turističku infrastrukturu kako bi se omogućio bolji pristup prirodnim ljepotama ovog regiona, uključujući Nacionalne parkove (NP Durmitor, NP Biogradska Gora, NP Prokletije), Park prirode Piva i sve druge prirodne atrakcije.
- Zaštita šuma i voda njihovo održivo korišćenje; očuvanost ekološkog koridora počev od Durmitora, preko Bjelasice i Komova do Prokletija.
- Unapređenje poljoprivredne proizvodnje i stvaranje mogućnosti za preradu poljoprivrednih proizvoda;
- Lokalna podrška: Uključiti lokalne zajednice i civilni sektor u planiranje i realizaciju projekata.
- Mjere i podsticaji za investicije: Pružiti podršku države lokalnom stanovništvu i investitorima kroz poreske olakšice, subvencije i druge podsticaje kako bi privukla investicije u Sjeverni region.
- Udruživanje i partnerstvo između lokalnih zajednica.

Gornje i Srednje Potarje

Podzona Kolašin

Obuhvata područje Gornje Tare do Mateševa dio Nacionalnog Parka Biogradska Gora i jugozapadne padine Bjelasice. Podzona Kolašin je već prepoznata kao turistička destinacija, a može se razvijati u pravcu kontrtolisanog korišćenja šumskih i poljoprivrednih resursa, pitke vode, prerađivačke industrije.

Resursi i potencijali: formiran administrativni, privredni, društveni centar; izgrađeni turistički kapaciteti u gradu i planinskom centru Belasica Kolašin 1450 i Kolašin 1600; šumski kompleksi, resursi pitke vode, planinski pašnjaci i obradivo zemljište u dolini Tare, pogodnost za razvoj poljoprivrede, prerađivačke industrije; dobra pristupačnost izgrađenim dijelom autoputa Bar – Boljare.

Postoje povoljni uslovi za razvoj zdravstvenog turizma, kongresnog, naučnog, agroturzma, sportskog, avanturističkog, speleološkog, kulturnog i vjerskog turizma. Posebno se ističe zdravstveni i wellness turizam **-** koristeći klimatske pogodnosti i prirodne vrijednosti Kolašin je moguće razvijati i kao vazdušnu banju kao dopuna turističke ponude.

Prioriteti u razvoju: Unapređenje sadržaja i kvaliteta društvenih djelatnosti i zaštita i promocija prirodnog i kulturnog naslijeđa; u urbanom naselju Kolašin unapređenje turističkih kapaciteta, uz očuvanje urbanog jezgra; značajnije uključivanje turističke ponude Bjelasice i NP Biogradska Gora; dalja izgradnja planinskih centara Kolašin 1450 i 1600, uz mogućnost proširenja i povezivanja sa planinskim centrom Jelovica i sa drugim planinskim centrima na području Bjelasice i Komova; aktiviranje ruralnog područja, uz naglašene ekološke vidove turizma; razvoj zdravstvenog turizma; razvoj poljoprivrede, posebno stočarstva i ratarstva, prerađivačka industrija u oblasti poljoprivrede, očuvanje šuma i održiv razvoj šumarstva, unapređenje vodosnavdijevanja i očuvanje kvaliteta voda, flaširanje vode; bolja infrastrukturna povezanost svih naselja u opštini; podizanje komunalne opremljenosti u gradskom središtu i svim naseljima; unapređenje energetske efikasnosti i razvoj energetike kroz obnovljive izvore energije; uspostavljanje efikasnog sistema upravljanja otpadom

Režimi korišćenja: očuvanje urbanog identiteta i izgradnja u skladu sa odgovarajućim arhitektonskim smjernicama, kontrola razvoja industrije koja može imati negativan uticaj na životnu sredinu, zaštita rijeke Tare, kvaliteta vode i kvaliteta životne sredine. zaštita vodotoka i vodoizvorišta, očuvanje i unapređenje zaštićenih područja i njihova valorizacija-

Podzona Mojkovac

Obuhvata područje doline gornje Tare, dijela Nacionalnog Parka Biogradska Gora i dijela kanjona rijeke Tare u području Crnih Poda.

Resursi i potencijali: Formirane administrativne i društvene finkcije, dobra saobraćajna pristupačnost, povoljan geografski položaj na obali rijeke Tare, između planina Bjelasice, Sinjajevine i Pošćenskih planina, na ulazu u dva Nacionalna Parka Biogradska gora i Durmitor su posebni potencijali za razvoj planinskog turizma; kompleksi kvalitetnih pašnjaka i šuma, resursi za razvoj poljoprivrede, posebno stočarstva i voćarstva; obradivo zemljište u dolini Tare i pritoka, izgrađena prerađivačka industrija;

Turistički razvoj Mojkovca je oslonjen na planirane planinske centre skijališta Bjelasice, (planinski centar Žarski), NP Biogradska Gora, područje Sinjajevine i kanjon rijeke Tare; postoji mogućnost povezivanja plannskog centra Žarski sa planinskih turističkih centara u okruženju; u gradskom centru Mojkovac je moguće razvijati smještajne trističke kapacitete; u ruralnom području razvoj različitih vidova turizma, agro, eko, etno, katunskog i zdravstvenog turizma; planinski ljetnji i zimski turizam na Zabojskom jezeru, Prošćenskim planinama, splavarenje rijekom Tarom.

Prioriteti u razvoju: unapređenje društvenih djelatnosti i usluga, zdravstva, socijalne zaštite, obrazovanja, sporta; unapređenje saobraćajne infrastrukture i bolja povezanost sa okruženjem, saobraćajno opremanje okolnih planinskih područja i podsticanje razvoja; podrška razvoju privrede, posebno u oblasti poljoprivrede i svih vidova ruralnog turizma, aktiviranje planinskog centra Žarski i izgradnja turističkih kapaciteta u Mojkovcu; unapređenje poslovnog ambijenta i razvoj preduzetništva; unapređenje vodosnabdijevanja i integrisano upravljanje otpadom; izgradnja i unapređenje ostale javne infrastrukture, podizanje energetske efikasnosti i korišćenja obnovljivih izvora energije u kontekstu smanjenja klimatskih promjena; unapređenje stanja i zaštite životne sredine.

Režimi korišćenja – stroga kontrola razvoja industrije, posebno one koja može ugroziti životnu sredinu, zaštita kvaliteta voda Tare; nizvodno rijeka Tara ulazi u NP Durmitor što zahtjeva dodatno zaštitu njenog kvaliteta; zaštita kvaliteta vazduha i zemljišta; sanacija nelegalnih odlagališta; kvalitetno odvodnjavanje i prečišćavanje otpadnih voda; kontrola seizmičkog rizika i rizika od drugih nepogoda;

Polimska zona

Obuhvata područje Plavskog jezera i ravne terene duž izvorišta rijeke Lima.

Podzona Plav

Resursi i potencijali: formiran administrativni, upravni privredni i društveni centar; područje atraktivnog i vrijednog prirodnog pejzaža, u dosadašnjem periodu saobraćajno nepristupačno u odnosu na važnije saobraćajnice u državi; otvaranje perspektivnog razvoja rekonstrukcijom postojećih i izgradnjom planiranih saobraćajnica; potencijali za razvoj su NP Prokletije, Plavsko jezero, Hridsko jezero u zaštićenoj zoni NP Prokletije, Visitorsko jezero; područje bogatog biodiverziteta pogodno za naučnoistraživački turizam; bogatstvo šumama, čista kvalitetna voda, uz mogućnost flaširnja; poljoprivredno zemljište; djelimično izgrađeni turistički kapaciteti, ispod razvojnih potencijala; graditeljsko naslijeđe; pojave ležišta mineralnih sirovina; izgrađeni drvoprerađivački iindustrijski kapaciteti; potencijal rijeke Lim i pritoka za razvoj ribarstva;

Prioriteti razvoja: infrastrukturno, posebno saobraćajno unapređenje, razvoj komunalne infrastrukture, elektroenergetske i ostale tehičke infrastrukture, integrisano upravljanje otpadom; unapređenje društvenih djelatnosti i usluga; turistički razvoj u skladu sa visokim vrijednostima prirodne sredine.

Primarne turističke zone opštine su: Zona Plavsko jezero - Kofiljača i Zona Babino polje – Bogićevica. (Prema prethodno rađenoj studiji definisani su kao pogodni tereni za zimske skijaške sportove kao visokoplaninska alpska destinacija).

Za razvoj turizma se ističe zona Plavsko jezero – Kofiljača i zona Babino Polje, pogodna za skijaške terene[44], i ski staze, koja okružuje naselje Plav, gdje Plavsko jezero sa izvorištem Lima predstavlja prirodnu i ekološku vrijednost. Nove turističke sadržaje treba planirati u skladu sa definisanim nivoom zaštite NP Prokletije (ili u skladu sa revizijom studije za definisanje zona zaštite).

- *Plavsko jezero je moguće valorizovati i kroz privredni ribolov kao podršku razvoju turizma. (uz brendiranje proizvoda).*

[44] Ove zone su istraživane posebnom Studijom OECD za razvoj turizma

- *Ostale zone su: područje planine Visitor koja posjeduje brojne prirodne, ekološke i pejzažno-ambijentalne vrijednosti i izvrsne uslove za razvoj planinarstva, alpinizma, lovnog, eko-turizma i izletničkog turizma; Zona Murino - Velika – Čakor - vidovi turizma koje treba razvijati su: sportsko- rekreativni, izletničko-rekreativni i tranzitni. (Prema prethodnoj Studiji OECD, skijaški tereni Čakora i Velike raspolažu sa 3.840 m denivelacija potencijalnih skijaških staza).*
  - *Na području Plava i crnogorskih Prokletija treba razvijati smještajne kapacitete, eko i zdravstveni turizam zbog izuzetnih pogodnosti, naučni i edukativni (raznovrsnost biodiveziteta i prednosti Nacionalnog Parka), aktivni i avanturistički turizam i planinarenje i ostave vidove turizma oslonjene na prirodu, zdravu hranu i posebno atraktivan planinski ambijent.*
  - *Posebno je značajno razvijati zdravstveni turizam.*

Za realizaciju određenih razvojnih ciljeva iskazanih sa nivoa opštine, potrebno je da se pri reviziji Studije zaštite NP Prokletije, razmotre prirodni potencijali i ograničenja i mogućnost liberalnije zaštite zone Bogićevice koja ima dodatne turističke razvojne potencijale.

Režimi korišćenja: zabrana izgradnje i lociranja zagađujuće industrije u zoni Plavskog jezera i u blizini Nacionalnog Parka Prokletije, regulisanje zaštite Plavskog jezera od otpadnih voda, zabrana izgradnje na obradivom poljoprivrednom zemljištu i na vrijednim prirodnim predjelima; izgradnja objekata i infrastrukture u skladu sa očuvanjem prostora, prirode i životne sredine.

Podzona Gusinje

Resursi i potencijali: formiran administrativni, upravni privredni i društveni centar; područje atraktivnog i vrijednog prirodnog pejzaža, u dosadašnjem periodu saobraćajno nepristupačno u odnosu na važnije saobraćajnice u državi; kao i područje Plava ima izražene pogodnosti za turistički razvoj, prije svega zbog Nacionalnog Parka Prokletije. Zahvata južni i jugoistočni obod plavsko - gusinjske kotline, koji u graničnom prostoru prema Albaniji i završava se grupom najviših crnogorskih vrhova. Istočno od Gusinja uzdiže se vegetacijom bogata planina Bor (2.106 m) sa terenima pogodnim za zimske sportove:

Potencijali za razvoj turizma: lednički valovi Vusanja i Grebaje, predjeli Bjeliča, Karanfila, Popadije i Volušnice. Veoma je specifičan, rijedak i atraktivan i tok rijeke Grlje (Skakavice), koji u svom proboju kroz kanjonski usjek Vusanja pravi pet vodopada, od kojih najviši ima visinu od 25 m.

Prioriteti u razvoju: izgradnja i unapređenje saobraćajne i turističke infrastrukture; unapređenje društvenih usluga; razvoj turizma baziranog na vrijednoj prirodnoj sredini; na području Gusinja razvijati aktivni turizam, alpinizam, eko turizam, zdravstveni turizam, valorizovati zonu Alipašinih izvora uz mogućnost flaširanja vode; planirati odgovarajuće smještajne kapacitete u cilju promocije i razvoja posebno atraktivnog prostora na području Gusinja, uz nalaženje kompromisa sa aspektima zaštite vrijedne prirode i životne sredine, (jezera Tatarijsko, Zmijsko - jezerce u dolini Ropojana, Krvavo jezerce, niz gorskih očiju po Prokletijama; razvoj poljoprivrede, prerada poljoprivrednih proizvoda, stočarstva, voćarstva, ratarstva, ljekovitog bilja; zaštita šumskih kompleksa i planska drvoprerada;

U cilju rješavanja potencijalnih konflikata turističkog razvoja i zona zaštite, pri reviziji Studije zaštite NP Prokletije, razmotriti potencijale i ograničenja i na osnovu toga planirati razvoj na detaljnijem planskom nivou.

Podzona Andrijevica

Obuhvata područje Lima između Plava i Berana.

Resursi i potencijali: formirane administrativne i društvene funkcije, atraktivni planinski prostori na području Bjelasice i Komova, kvalitetno poljoprivredno zemljište, kompleksi visokokvalitetnih šuma, ukrasni kamen, tehnički građevinski kamen, turistički kapaciteti. Potencijal za razvoj turizma je dio zone Bjelasice i Komova, (Eco-adventure park Komovi), prirodne pogodnosti za razvoj planinskog, zdravstvenog i agroturizma, brojni katuni, pogodnosti za speleološki turizam. U narednom periodu, planirano saobraćajno unapređenje otvara mogućnost razvoja smještajnog i tranzitnog i turizma.

Prioriteti u razvoju: saobraćajno povezivanje sa okruženjem, razvoj planinskog turizma, ruralnog, zdravstvenog, eko i etno, avanturističkog, razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije.

Režimi korišćenja: zaštita šuma, prirodne sredine i predjela, zaštita rijeke Lim od ispuštanja zagađenih voda.

Podzona Berane:

Obuhvata srednji kotlinski dio doline rijeke Lim od Andrijevice do ušća rijeke Lješnice.

Resursi i potencijali: formirane administrativne i društvene funkcije, dostupnost saobraćajnicom Kolašin-Berane; ležišta mineralnih sirovna-mrkog uglja, šljunak i pijesak, kvalitetno poljoprivredno zemljište i kompleksi šuma, izgrađeni industrijski kapaciteti, atraktivan planinski prostor Bjelasice koji pripada opštini Berane i postojeći planinski centar Lokve – Cmiljevica, koje je kroz detaljniju plansku dokumentaciju potrebno planirati i razvijati u cilju izgradnje visoko kvalitetnih smještajnih turističkih kapaciteta; kvalitetna voda za ribarstvo; prirodne

pogodnosti za razvoj svih vidova ruralnog turizma, sportskog i rekreativnog, izletničkog, tranzitnog i obrazovno-naučnog; razvoj zdravstvenog turizma zbog povoljnih mikroklimatskih karakteristika, razvoj obnovljivih izvora energije.

Izgradnja dijela autoputa Bar Boljare u neposrednoj blizini urbanog središta i planirani aerodrom Berane, su infrastrukturne pogodnosti za intenzivniji razvoj opštine; Berane će u narednom periodu razvojem saobraćaja biti jedan od važnih regionalnih centara Crne Gore, medicinski, saobraćajni, poljoprivredni, turistički.

Zone pogodne za razvoj turizma su Šiška - Suvodol, Kurikuće, planinski centar Jelovica i šira zona Jelovice za koju se na detaljnijem planskom nivou može predvidjeti razvoj turizma; razvoj turizma na području Turijak - Lubnice, Berane - kotlina, Turijak – Cmiljevica; posebno razvoj područja Lokve kao planinskog centra (razvoj i proširenje postojećeg Ski centra Lokve i razvoj i proširenje planinskog centra Jelovica, i mogućnost povezivanja gondolom sa područja opština Berana i Andrijevice sa planinskim centrima Kolašina).

Prioriteti u razvoju – razvoj administrativnih i društvenih funkcija; razvoj planinskog turizma na dijelu Bjelasice i povezivanje sa planinskim centrima Bjelasice i Komova; tranzitnog turizma, razvoj ruralnog, zdravstvenog i drugih vidova turizma; razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije; očuvanje šuma i održivo kontrolisano korišćenje, unapređenje saobraćaja, (dio autoputa Bar-Boljare), povezivanje sa opštinama Sjevernog regiona; aktiviranje aerodroma Berane i jačanje funkcija centara.

Režimi korišćenja: kontrola zaštite životne sredine zbog rudarstva primjenom tehnologija i mjera kojima se obezbjeđuje zaštita životne sredine, regulisanje toka rijeke Lim; zabrana izgradnje na obradivom poljoprivrednom zemljitu i kontrola industrijskog razvoja u zoni vrijednih obradivih poljoprivrednih površina; kontrola seizmičkog rizika i rizika od drugih nepogoda.

Podzona Bijelo Polje

Obuhvata donji dio doline Lima do granice sa Srbijom, uključujući dolinu Ljuboviđe i ostalih pritoka Lima.

Resursi i potencijali*:* formirane administrativne i društvene funkcije regionalnog značaja, poljoprivredno zemljište sa pašnjacima i šumskim predjelima, izvori mineralnih voda, šljunak i pijesak, dio Bjelasice, Ćalovića klisura, potencijali zarazvoj planinskog turizma; kulturnoistoijsko naslijeđe; izgrađeni kapaciteti prerađivačke industrije, dobar saobraćajni položaj u odnosu na susjedne opštine i šire okruženje. Bijelo Polje ima ulogu regionalnog industrijskog i poljoprivrednog centra, a uz pojačanu ulogu saobraćajnog centara, ostvarivanjem kvalitetnih saobraćajnih veza, u narednom periodu može ostvariti značajno viši razvoj.

Područja pogodna za razvoj turizma su područje Bjelasice koje pripada opštini Bijelo Polje, planinski centri Cmiljača i Torine, (koji su planirani u PPPN Bjelasica i Komovi) . Dolina Lima – Gornje Polimlje, koje pogoduje razoju planinskog, zdravstvenog i banjskog turizma (Kisjela voda, Nedakusi), Kovren i Stožer, visoravan Korita i brdsko planinski predio, na kojima je moguće razvijati ruralni, eko turizam, speleološki i druge vidove planinskog turizma.

Prioriteti razvoja*:* razvoj poljoprivrede, stočarstvo, ratarstvo, voćarstvo, prerađivačka industrija, planinski smještajni i tranzitni turizam; svi vidovi ruralnog turizma, posebno agro i zdravstveni turizam; podizanje nivoa privrednih i društvenih djelatnosti, saobraćajno unapređenje.

Režimi korišćenja*:* urbano unapređenje, sanacija i izgradnja u skladu sa urbanističkim pravilima; rješavanje problema nelegalne izgradnje; zaštita obradivog poljoprivrednog zemljišta, izgradnja u ruralnim područjima u skladu sa planskim smjernicama, sprječavanje zagađenja poljoprivredniog zemljišta.

Razvojna zona Rožaje

Obuhvata dolinu rijeke Ibar u širem području Rožaja

Resursi i potencijali: formirani administrativni i društveni kapaciteti, pogranično tranzitni položaj, zbog čega je izražena saobraćajna frekvencija; dijelimično izgrađeni turistički kapaciteti, izgrađeni industrijski kapaciteti, flaširanje vode, visokokvalitetna šuma, značajne površine pašnjaka; bogatstvo voda, kulturna raznolikost i istorijsko naslijeđe, arheološka nalazišta;

Potencijalne zone za turistički razvoj su: zona Rožaje grad sa istorijskim naslijeđem i pogodnim položajem u odnosu na planinsko zaleđe, skijališne zona Hajla - Rusolija - Rožaje, Đuranovića Luke, Ravništa, zona Županica, zona Bašča – Paučina - Bukovica, zona Plunci – Balotići – Njeguši – Bać - Jablanica za kanjoning, planinski biciklizam, agroturizam i sl. zona Rujište i zona Hajle.

Područje Ahmica – Štedim - Rusolja, može iskoristiti potencijale po ugledu na Alpski dio Evrope. Ističu se padine Rusolije, Ahmice, Štedima, Hajle, Bisernice, Smiljevice, pogodne za alpsko skijanje, planinarstvo, alpinizam i ostale vidove turističkog razvoja. Ovo područje je pogodno za razvoj različitog oblika turističkog sadržaja. Ističu se prirodne pogodnosti Hajle i mogućnost turističkog razvoja uz povezivanje sa regionom.

Prioriteti razvoja: unapređenje saobraćaja i ostale infrastrukture (posebno povezivanje sa regionom i zemljama u okruženju); razvoj društvenih djelatnosti, unapređenje zdravstva i školstva; razvoj poljoprivrede (stočarstvo,

voćarstvo, pčelarstvo, ribarstvo i dr), razvoj šumarstva i drvoprerade, kontrola sječe šuma; prerada poljoprivrednih proizvoda, razvoj turizma, izgradnja nedostajuće infrastrukture; korišćenje izraženih pogodnosti za obnovljive izvore energije (vjetroelektrane, solarne elektrane i vodeni potencijal na rijeci Ibar);korišćenje drvne biomase;

Režimi korišćenja: Zaštita i Sanacija lokaliteta pored rijeke Ibar, posebno u donjem toku (nizvodno od Rožaja u zoni Baća, rješavanje problema sakupljanja otpada na integrisan i održiv način; rješavanje problema postojeće deponije i ekoloških konflikata; zaštita poljoprivrednog zemljišta od zagađivača; zaštita šuma od neplanske sječe.

Podzona Petnjica

Resursi i potencijali: formiran administrativni i društveni centar, potencijali za razvoj turizma, sačuvana priroda, poljoprivredni proizvodi visokog kvaliteta, bogatstvo vodom i šumskim predjelima, što omogućava razvoj svih vidova turizma zasnovanog na prirodnim vrijednostima.

Potencijal za turistički razvoj su: čista priroda, vrijedni predjeli, poljoprivredni proizvodi visokog kvaliteta, autentična kultura i istorijsko nasleđe. Potencijalne zone za turistički razvoj su: planina Turjak, Radmanska klisura, Pećina grad- Torine, Bratimin vir. (obezbjeđivanje visokokvalitetnog turističkog smještaja u gradskom ppodručju, ekoturizam, agro turizam, zdravstveni turizam, sportski, kulturni, vjerski, smještaj u opremljenim katunima;).

Prioriteti u razvoju – razvoj objekata društvenih djelatnosti, razvoj planinskog turizma, poljoprivrede i šumarstva, finalizacija proizvoda, *Potrebno je razvijati smještajne kapacitete, sportski, kulturni, vjerski, eko turizam u opremljenim katunima, uz smještajne kapacitete visokog kvaliteta u gradskom području. Turističku ponudu Petnjice je moguće povezati sa ponudom u okruženju.*

Režimi korišćenja – kontrola zagađenja od industrije i stroga zaštita očuvane prirodne sredine, kontrola eksploatacije šuma, kontrola i zaštita životne sredine od zagađenja.

Razvojna zona Pivska Zona

Obuhvata doline rijeke Pive, sa Pivskim jezerom, Komarnicu sa pritokama.

Podzona Šavnik

Resursi i potencijali: formiran uadministrativni centar opštine; specifične geomorfološke strukture, visokoplaninski masivi Durmitor, Vojnik i Lola, kanjonske doline Komarnice, Bukovice, Tušinje, Bijele i Pridvorice; izražena ograničenja za izgradnju saobraćajnica; u prirodnim vrijednostima se ističu kanjonske doline rijeka, visoke stjenovite planine, visokoplaninski pašnjaci i rječne doline, kanjoni, jezera (Pošćenska jezera, Zeleni vir), i šumoviti predjeli; šumski kompleksi, dio Nacionalnog Parka Durmitor; dijelom izgrađeni turistički kapaciteti, kvalitetna izvorska voda i kapaciteti za flaširanje, nezagađene rijeke pogodne za ribolov, hidroenergetski potencijal rijeka Komarnica; planinski katuni, šavnička sela; kulturno naslijeđe (Podmalinsko, manastir Sv. Đorđa, spomen park Vukovi korijeni i dr.); potencijali za razvoj obnovljivih izvora energije, kao što je područje planine Ivica za vjetroelektrane koje se djelimično realizuju vjetroparkom Bijela.

Potencijalne zone za razvoj turizma su na na lokacijama Pošćenje, Gornja Bukovica, Kruševice, Miloševići, Donja Bukovica, Krnja Jela, naselje Šavnik i Boan, selo Komarnica koje je atraktivno zbog Parka prirode Dragišnica i Komarnica, NP Durmitor, kao i nelja Duži i Dubrovsko, koja su u neposrednoj blizini kanjona Nevidio, kao dodatnog turističkog motiva. Smještajni turizam zahtjeva rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih hotelskih kapaciteta u urbanim centrima Šavniku i Boanu. Moguće je organizovati eco-lodge u blizini glavnih prirodnih atrakcija, u selima Pošćenje, Gornja Bukovica i Kruševice-Miloševići; Potencijal predstavljaju i naselja Duži, Donja Bukovica, Krnja Jela, Mokro, Miloševići i Timar i eko katuni na prostoru Durmitora, Sinjajevine i Lole, uređenje kampova u okolini Komarnice i Dobrom Dolu. Područje je pogodno za uređenje planinarskih i biciklističkih staza, naučni i edukativni turizam, avanturistički turizam u kanjonu Nevidio, Veliko i Malo Pošćensko jezero, Boljske grede i zona Dragišnice.

Prioriteti u razvoju: Razvoj planinskog turizma, poljoprivrede orjentisane na stočarstvo, ribolov i preradu poljoprivrednih proizvoda; flaširanje voda, korišćenje hidropotencijala rijeke Komarnice uz planske uslove zaštite životne sredine, zaštita područja naselja Šavnik i kanjona Nevidio; razvoj saobraćaja, (saobraćajnica Mioska-prevoj Semolj-Boan);razvoj lokalne putne mreže; elektroenergetske i ostale infrastrukture; komunalno opremanje naselja Šavnik, organizovano upravljanje otpadom;

Režimi korišćenja: očuvanje životne sredine, zaštita voda od direktnog zagađivanja, obezbjeđivanje prečišćavanja otpadnih voda; kontrola eksploatacije šljunka iz rječnih korita; kontrola zaštite segmenata životne sredine pri izgradnji energetskih izvora; zaštita ograničenog kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta.

Podzona Plužine

Resursi i potencijali: formiran administrativni i društveni centar, prirodne vrijednosti, geomorfološke, hidrološke pejzažne, kulturnoistorijske koje pogoduju razvoju turizma, jezera Trnovačko, Stabanjska, Škrčka, Sušičko

jezero sa kanjonom Sušice; planina Durmitor, Volujak, Bioč, Maglić, Vojnik, Ledenica, Pivska planina; rijeke Tara, Komarnica i nepotopljeni dio kanjona Pive; Park prirode Piva; dio Nacionalnog Parka Durmitor; pogodnosti za razvoj turizma, poljoprivrede, stočarstva, voćarstva, ribolova; šumarstva; Hidroenetrgetski potencijal Gornje Pive i pritoka, izgrađena HE akumulacija Piva i mogućnosti za dodatnu valorizaciju hidropotencijala; prirodno i kulturno istorijsko naslijeđe.
Pogodne zone za razvoj turizma: u središnoj zoni kanjona Pive – Pivske župe sa Plužinama, moguće je razvijati jezerski i nautički turizam; Zimsko-sportski i visokogorskog turizam se može razvijati u visoko planinskoj zoni Bioča i Magliča, ruralni turizam na površi Vučeva, uz razvoj stočarstva i poljoprivrede, (od Stubičkih bačija do Katunskog polja i ruba kanjona Pive); Planinski i ruralni turizam u zoni Ledenica sa potencijalnim skijalištem na sjevernim padinama Golije; Planinski i ruralni turizma u zoni Pivske visoravni - Pivske planine;eko-turizam, rafting, planinarenje u zoni kotline Škrčkih jezera – kotline Sušice sa Sušičkim jezerom - kanjona Tare.
Smještajni kapaciteti se mogu razvijati u Plužinama, Vojinovića katunima, Šćepan Polju i Brezni.

Prioriteti u razvoju: unapređenje postojeće i izgradnja nove saobraćajne infrastrukture u opštini i bolje povezivanje sa okruženjem; razvoj elektroenergetske i elektrokomunikacione infrastrukture i poboljšanje sistema za vodosnabdijevanje na cijelom području opštine; unapređenje kanalizacionog sistema i sistema upravljanja otpadom; razvoj poljoprivrede, planinskog i tranzitnog turizma, korišćenje hidropotencijala Pive, podsticanje razvoja turizma.

Režimi korišćenja: kontrola razvoja industrije koja bi mogla uticati na životnu sredinu, zaštita predjela posebno duž magistralnih saobraćajnica i akumulacija.

Razvojna zona Područja Durmitora

Resursi i potencijali - Područje Durmitora je sa sjevera i sjeverozapada oivičeno kanjonom Tare, sa zapadne i jugozapadne strane dolinama Pive, Komarnice, Grabovice i Bukovice, sa istočne i jugozapadnu stranu čini rijeka Bukovica uzvodno od ušća rijeke Tušinje i Jezerska površ. (masiv Durmitora, Pivska planina i Jezerska površ); Pripada opštinama Žabljak, Šavnik, Plužine, Pljevlja i Mojkovac. Poseban potencijal predstavlja Nacionalni Park Durmitor koji obuhvata masiv planine Durmitor, kanjone rijeka Tare, Drage i Sušice i najviši dio kanjonske doline Komarnice; područje karakterišu brojni planinski vrhovi preko 2000 mnm i brojna planinskih jezera: Crno jezero, Pošćensko, Modro, Zabojsko, Sušičko, Škrčka jezera, Zminičko i Zminje i druga; 18 ledničkih jezera “gorske oči". U središtu Nacionalnog parka je naselje Žabljak, gradsko naselje na najvećoj nadmorskoj visini na Balkanu.

Prioriteti u razvoju: Nacionalni park Durmitor sa kanjonom rijeke Tare nalazi se na UNESCO listi svjetske prirodne i kulturne baštine. Obuhvta masiv planine Durmitor, kanjone rijeka Tare, Drage, Sušice, najviši dio kanjonske doline Komarnice sa kojih se uzdižu planinski vrhovi preko 2000mnm. Nacionalni park Durmitor i Park prirode Piva su značajni za turistički razvoj ovog područja, koje je potrebno unaprijditi, u skladu sa režimima zaštite. Brojne planinarske staze, kao što je Via Dinarica su okosnica avanturističke ponude, panoramski putevi, rafting na Tari i kanjoning u kanjonu Nevidio predstavljaju najatraktivnije avanturističke aktivnosti. U turističkom razvoju treba iskoristiti i planinski masiv Sinjajevine, poznat je po prostranim pašnjacima koji pogoduju razvoju poljoprivrede, a graniči sa Nacionalnim parkovima Durmitor i Biogradska Gora. Kao dopuna razvoju turizma okolnih područja, postoje potencijali za pješačke i biciklističke ture, jahanje konja i dr.

Režimi korišćenja - u skladu sa regulativom koja se odnosi na stepen zaštite područja;

Podzona Žabljak

Resursi i potencijali: opštinski centar i formiran turistički centar Crne Gore; formirani administrativni i društveni sadržaji; područje proglašenja ekološke države; formiran ljetnji i zimski turistički centar; djelimično izgrađeni turistički kapaciteti; bogatstvo vodom, šumama i poljoprivrednim površinama; jezerima; bogatstvo biodiverziteta i očuvana životna sredina; značajno kulturnoistorijsko naslijeđe; dio područja koje je na listi Svjetske kulturne baštine; ima povoljne uslove za sportski i zdravstveni turizam. Turistički potencijali koji treba valorizovati su postojeći ski centar Savin Kuk koji će se razvijati u skladu sa režimima zaštite prirode i predjela. Razvojne turističke zone u opštini Žabljak su Virak - Motički Gaj, Borje, Tepačko polje, Vrela, Njegovuđa, Uskoci, Čardak i Poljane, Pašina voda; manje zone: Tepca – Begovo polje, Borje. Uz centralno naselje Žabljak koje zahtjeva modernizaciju i razvoj smještajnih turističkih kapaciteta, turističke zone razvijati u skladu sa režimima zaštite prirode i vrijednosti predjela.

Prioriteti u razvoju – Razvoj visokokvalitetnog planinskog turizma, unapređenje postojećih i izgradnja novih turističkih kapaciteta; unapređenje postojećeg skijališta Savin Kuk i otvaranje novih u skladu sa režimima zaštite prostora, kao što je Štuoc i drugi pogodni prostori koji nisu u konfliktu sa režimima zaštite; razvoj zdravstvenog turizma, spriječavanje nelegalne izgradnje, očuvanje vrijednosti Nacionalnog Parka, razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije u poljoprivredi, proizvodnja organske hrane i ljekovitog bilja; očuvanje šuma i kontrola u privrednom korišćenju šuma; drvoprerada; unapređenje saobraćaja i integracija sa Središnjim i Primorskim regionom; planiranje i izgradnja aerodroma; izgradnja lokalnih saobraćajnica; razvoj energetske i komunalne

infrastrukture; organizovano upravljanje otpadom; korišćenje obnovljivih izvora energije; formiranje objekata društvenih djelatnosti u skladu sa potrebama opštine.

Režimi korišćenja – zaštita područja Nacionalnog Parka i šire zone, (revizija Studije zaštite NP Durnmitor i uspostavljanje zona zaštite u planskoj dokumentaciji), spriječavanje nelegalne izgradnje objekata, izgradnja objekata u skladu sa prihvatljivim urbanističkim parametrima i arhitektonskim smjernicama, zaštita kvaliteta voda do najvišeg nivoa, koji omogućava rekreativno korišćenje i ribarstvo.

Razvojna zona Pljevalja

Obuhvata Pljevaljsku kotlinu sa širim planinskim okruženjem.

Resursi i potencijali: formirani administrativni i društveni sadržaji; bogatstvo šumama, pitome planine ispresjecane vodnim tokovima; bogato kulturno nasljeđe, resursi mineralnih sirovina(Pljevlja i Maoče); termopotencijal i hidropotencijal;vrijedni poljoprivredni i šumski resursi; formirani industrijski kapaciteti; rude polimetala i nemetala, rezerve laporca; široko ruralno područje pogodno za razvoj poljoprivrede i turizma.
Potencijali za razvoj turizma: područje grada Pljevlja za razvoj poslovnog, konferencijskog, vjerskog, kulturnog, obrazovnog, turizma. (Turistički motivi su Manastir "Sveta Trojica", lokalitet rimskog grada "Municipijum S". Gradski muzej, Husein Pašina džamija i dr); turistički atraktivna planinska zona Ljubišnja; područje Bobova, Vrulje, Kosanice, Metaljke, Kozice, i Kozičke rijeke sa ostacima srednjevjekovnih manastira, Zavičajni muzej i rijetki eksponati kao što je“ diatreta“, Mataruge pogodno za komplementarni razvoj poljoprivrede i turizma; Borovičko jezero, prvi projekat formiranja turističke zone na bivšem rudaskom kopu;
Ostali turistički potencijali; Đurđevića Tara – Lever Tara, dio toka Tare ka Dobrilovini, zona Đurđevića Tara – Premćani – Vaškovo: zone pogodne za agro turizam i proizvodnju zdrave hrane - Bobovo – Slatina – Ograđenica; Područje planine Kovač za razvoj rekreativnog i zdravstvenog turizma, katuni i seoska područja na Kosaničkoj visoravni, očuvana tradicionalna sela; Rijeka Ćehotina i meandri Ćehotine (u gornjem toku rijeke Ćehotine su pronađeni najstariji ostaci ljudskog postojanja na području Pljevalja). Vidikovac „meandri Ćehotine 20 km od grada Pljevlja; Otilovićko jezero; Dio kanjona rijeke Tare, duž desne pritoke Drage koji je u zahvatu Nacionalnog Parka Durmirtor, (na spisku svjetske prirodne baštine UNESCO); područje Bukovice sa očuvanim prirodnim potencijalima.
Prioriteti u razvoju: Rješavanje problema zaštite svih segmenata životne sredine, vazduha, zemljišta i voda u području grada Pljevlja i šire okoline; ekološka rekonstrukcija TE Pljevlja, obezbjeđivanje toplifikacije grada Pljevlja; razvoj rudarstva uz obezbjeđivanje tehnologije koja će obezbjediti postavljene režime zaštite prostora, životne sredine i stanovništva; razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije u oblasti poljoprivrede i šumarstva; (brendiranje pljevaljskih proizvoda i razvoj drvoprerade), saobraćajno unapređenje i povezivanje sa okruženjem drumskim i željezničkim saobraćajem; podizanje društvenih funkcija i usluga na viši nivo; podsticanje razvoja turizma u široj ruralnoj zoni područja opštine; očuvanje i valorizacija kulturno-istorijkog nasljeđa; razvoj obnovljivih izvora energije; mogućnost izgradnje solarnih elektrana na prostoru bivših rudokopa. (i drugih degradiranih područja koji se mogu prenamjeniti); rekultivacija i davanje nove namjene za iskorišćene rudokope. (u cilju pravedne tranzicije).
Saobraćajno povezivanje Pljevalja sa okruženjem, brza saobraćajnica od Pljevalja ka sjeverozapadnom dijelu opštine i granici sa BiH i od Pljevalja do Bijelog polja i konekcija sa autoputem Bar Boljare; unapređenjem postojeće mreže državnih i lokalnih puteva; podrška u razvoju svih vidova „zelenog preduzetništva“ i stvaranja novih razvojnih uslova za područje Pljevalja, na temelju razvoja turizma i poljoprivrede; razvoj društvenih djelatnosti, posebno zdravstva, obrazovanja kulture; rješavanje nelegalne izgradnje objekata i izgradnja u skladu sa urbanističkim kriterijumima i smjernicama za ruralni razvoj.

Režimi korišćenja: privredne aktivnosti uz strogu kontrolu kvaliteta životne sredine i usmjeravanje privrednih aktivnosti u cilju smanjenja zagađenja; rješavanje konflikata između razvoja poljoprivrede, turizma i eksploatacije mineralnih sirovina; sanacija i rekultivacija zona na kojima je završena eksploatacija mineralnih sirovina i planiranje nove namjene na tim lokacijama; organizovano upravljanje otpadom, posebno industrijskim otpadom; saniranje nelegalnih odlagališta otpada; očuvanje rijeke Tare; obezbjeđivanje kvaliteta voda rijeke Ćehotine i Vezišnice.

10 BILANSI I KAPACITETI I PREGLED PRIRODNIH RESURSA I POTENCIJALA

10.1. PLANIRANO KORIŠĆENJE PROSTORA PO KATEGORIJAMA[45]

U ovom poglavlju se daje tabelarni pregled ključnih podataka po oblastima: planirane namjene, udjela građevinskih područja, mreža naselja, zaštićenih i potencijalno zaštićenih područja, saobraćaja, energetske infrastrukture, hidrotehničke infrastrukture, upravljanja otpadom i dr.

CRNA GORA		
Planirana namjena površina	***Površina u ha***	***%***

[45] Kartografski mjereno - Izvor Uprava za nekretnine (granice države, opština, Ortofoto 2011), Corina land cover.

Šumske površine	845.783,00	60,9%
Građevinsko područje naselja - gradske površine	39.524,2	2,9%
Građevinsko područje naselja - seoske površine	50.538,0	3,6%
Ostale prirodne površine	229.036,3	16,5%
Poljoprivredne površine	181.735,7	13,1%
Površine infrastrukture	377,9	0,0%
Površine za posebne namjene	1.676,1	0,1%
Vodne površine na kopnu	39.150,4	2.8%
Ukupno	**1.387.822,8**	
REGIONI		
Planirana namjena površina	***Površina u ha***	***%***
Primorski region	**161.224,3**	
Šumske površine	82.750,3	51%
Građevinsko područje naselja - gradske površine	14.017,0	9%
Građevinsko područje naselja - seoske površine	6.714,3	4%
Ostale prirodne površine	28.659,1	18%
Poljoprivredne površine	14.273,00	9%
Površine infrastrukture	138,7	0%
Površine za posebne namjene	152,1	0%
Vodne površine na kopnu	14.519,8	9%
Sjeverni region	**730.017,7**	
Šumske površine	449.508,9	62%
Građevinsko područje naselja - gradske površine	8.627,3	1%
Građevinsko područje naselja - seoske površine	20.980,6	3%
Ostale prirodne površine	129.479,1	18%
Poljoprivredne površine	118.599,0	16%
Površine za posebne namjene	656,5	0%
Vodne površine na kopnu	2.166,2	0%
Središnji region	**496.580,3**	
Šumske površine	313.523,8	63%
Građevinsko područje naselja - gradske površine	16.880,5	3%
Građevinsko područje naselja - seoske površine	22.843,1	5%
Ostale prirodne površine	70.898,9	14%
Poljoprivredne površine	48.863,8	10%
Površine infrastrukture	239,2	0%
Površine za posebne namjene	867,4	0%
Vodne površine na kopnu	22.464,4	5%
Ukupno	**1.387.822,4**	

Tabela 10-1: Planirano korišćenje prostora po kategorijama - kartografski mjereno

10.2. URBANA I RURALNA NASELJA

U tabeli je prikazano procentualno učešće građevinskog područja (gradske i seoske površine), mjereno kartografski.

CRNA GORA		
Urbana i ruralna naselja	***Površina u ha***	***%***
Građevinsko područje naselja - gradske površine	39.524,2	2,8%
Građevinsko područje naselja - seoske površine	50.538,0	3,6%

Urbana i ruralna naselja	***Površina u ha***	***%***
Primorski region	**160.897,9**	
Građevinsko područje naselja - gradske površine	14.017,00	9%
Građevinsko područje naselja - seoske površine	6.714,3	4%
Sjeverni region	**730.017,7**	
Građevinsko područje naselja - gradske površine	8.627,3	1%
Građevinsko područje naselja - seoske površine	20.980,6	3%
Sredisnji region	**496.581,2**	
Građevinsko područje naselja - gradske površine	16.880,5	3%
Građevinsko područje naselja - seoske površine	22.843,1	5%

Tabela 10-2: Procentualno učešće građevinskog područja (gradske i seoske površine) po regionima

10.3. MREŽA I FUNKCIJE NASELJA U CRNOJ GORI

Hijerarhija naselja	Opština
Centar državnog značaja	
Podgorica	Podgorica
Državni centar posebnog značaja	
Cetinje	Cetinje
Centar regionalnog značaja	
Bar, Ulcinj, Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Berane, Bijelo Polje, Nikšić, Pljevlja	
Opštinski centar	
Bar, Ulcinj, Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Žabljak, Šavnik, Andrijevica, Danilovgrad, Gusinje, Kolašin, Mojkovac, Petnjica, Plav, Pljevlja, Plužine, Rožaje, Tivat, Tuzi, Golubovci, Berane, Bijelo Polje, Nikšić, Pljevlja.	
Značajni lokalni centar	
Njegovuđa	Žabljak
Boan	Šavnik
Dulipolje, Kralje	Andrijevica
Sutomore, Virpazar	Bar
Lubnice, Orah, Goražde	Berane
Bistrica, Kanje, Zaton	Bijelo Polje
Petrovac	Budva
Rijeka Crnojevića	Cetinje
Spuž	Danilovgrad
Bijela, Igalo, Zelenika	Herceg Novi
Radanovići, Risan	Kotor
Grahovo, Miolje Polje, Velimlje	Nikšić
Gradac, Kosanica, Vrulja, Šula	Pljevlja
Donja Brezna	Plužine
Lijeva Rijeka, Ubli	Podgorica
Bać,Biševo, Kalače	Rožaje
Donja Lastva, Donji Radovići, Mrčevac	Tivat
Donji Štoj, Vladimir	Ulcinj
Vusanje	Gusinje
Gornja Vrbica, Trpezi, Bor	Petnjica
Lokalni centar	
Borje, Krš, Virak	Žabljak
Gornja Bukovica, Pošćenje	Šavnik
Đulići	Andrijevica
Donji Murići, Ostros, Pečurice	Bar
Bubanje, Donja Ržanica, Zaostro, Budimlja, Buče	Berane
Lozna, Pavino polje, Tomaševo,	Bijelo Polje
Bečići, Blizikuće, Brda, Katun Reževića, Lapčići, Pržno	Budva
Čevo, Njeguši, Trešnjevo	Cetinje
Ćurilac, Donje selo, Donji Zagarač, Gorica, Gostilje Martinićko, Livade, Mosori, Novo selo, Orja Luka, Slap	Danilovgrad
Kameno, Kruševice, Radovanići, Sutorina	Herceg Novi
Dragovića polje, Manastir Morača, Mateševo	Kolašin
Bigovo, Donji Morinj, Lastva Grbaljska, Perast, Prčanj	Kotor
Bistrica, Lepenac, Prošćenje	Mojkovac
Bogetići, Krstac, Vilusi, Vir-Vidrovan ,Vraćenovići, Crni Kuk, Crkvice	Nikšić
Donja Vrbica, Savin Bor, Tucanje,Godočelje, Vrševo, Radmanci	Petnjica
Murino	Plav
Bobovo, Boljanići, Kovačevići, Odžak	Pljevlja
Crkvičko Polje, Stabna, Trsa	Plužine
Baloci, Barutana, Bioče, Donji Kokoti, Fundina, Stijena, Veruša	Podgorica
Đuraševići-Meštrovići, Bogišići, Gorići-Kostići, Krašići, Milovići	Tivat
Dinoša	Tuzi
Kruče, Vladimirske Krute, Zoganj	Ulcinj
Vranjina	Zeta
Martinovići, Kruševo	Gusinje

Tabela 10-3: Pregled mreže naselja prema rangu centra

10.4. POSTOJEĆA ZAŠTIĆENA PODRUČJA PRIRODE

Međunarodni status	Površina (ha)
UNESCO - Svjetska baština	
Nacionalni park "Durmitor"	32.1
Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora	14.6
Zaštitna zona Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora	36.5
MAB (Čovjek i biosfera) - rezervat biosfere	
Basen rijeke Tare	182.9
RAMSAR Lista	
Skadarsko jezero	20.0
Tivatska solila	150
Ulcinjska solana	1.5

Tabela 10-4: Međunarodno zaštićena područja prirode

Nacionalna zaštita - Postojeća zaštićena područja prirode	Površina (ha)
Nacionalni park	100.4
Nacionalni Park "Biogradska gora"	5.6
Nacionalni park "Durmitor"	32.5
Nacionalni park "Lovćen"	6.2
Nacionalni park "Prokletije"	16.0
Nacionalni park "Skadarsko jezero"	40.0
Park prirode	84.344,3
Park prirode "Orjen"	8.797,2
Park prirode "Rijeka Zeta"	11.985,00
Park prirode "Stari Ulcinj"	929,2
Park prirode "Ulcinjska solana"	1.477.0
Park prirode "Dragišnjica i Komarnica"	2.994,0
Park prirode "Katič"	2.744,9
Park prirode "Komovi"	21.852,0
Park prirode "Piva"	32.477,9
Park prirode "Platamuni"	1.087,1
Posebni rezervat prirode	150,0
Tivatska solila	150,0
Predio izuzetnih odlika	196,0
Savinska Dubrava	37,0
Trebjesa	159,0
Spomenik prirode	4.604,9
Đalovića klisura	1.600,00
Arboretum u Grahovu	0,9
Botanički vrt Dulovine	0,6
Brdo Spas kod Budve	131,00
Gornjepoljski vir	2,2
Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Herceg Novi, na Ilinjici	0
Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Herceg Novi, na Savini	0
Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Ulcinj, ispod sela Komina	0
Hrast medunac (Quercus pubescens) - Kotor, Donji Orahovac	0
Hrast medunac (Quercus pubescens) - Podgorica, gradska opšítina Tuzi, u Vranju	0
Hrast medunac (Quercus pubescens) - Ulcinj, u Krutima	0
Hrast medunac (Quercus pubescens) - Ulcinj, u Zoganju	0
Hrast medunac (Quercus pubescens), skupina stabala - Kotor, kod crkve Sv. Petke	0
Hrast prnar (Quercus coccifera), skupina stabala - Ulcinj, u Meterizima	0
Jama Duboki do na Njegusima	0
Spomenik prirode	4.604,9
Kompleks zelenih povšina koje se nalaze između tvrđava Forte Mare i tvrđave Citadele	0,3
Lipska pećina	0
Mala ulcinjska plaža	1,5
Maslina - *Olea europaea* L. (fam. Oleaceae) - Budva, Pićanovina u selu Ivanovići	0
Njegošev park na Cetinju	4,2
Novakovica pecina kod Tomaseva	0
Park 13 jul	3,6
Park hotela "Boka"	1,2
Park i zgrada zavičajnog muzeja u Herceg Novom	1,0
Park Muzeja na Topolici	2,0

Park u dvorištu dječje bolnice na Cetinju	0,3
Pecina Babatusa	0
Pecina Globočica	0
Pecina Magara	0
Pecina Spilja kod Trnova Virpazar	0
Plaža Čanj	3,5
Plaža Bečići	5,0
Plaža Buljarica	4,0
Plaža Drobni pijesak	1,0
Plaža Jaz	4,0
Plaža Lučice	0,9
Plaža Mogren	2,0
Plaža Pećin	1,5
Plaža Petrovac	1,5
Plaža Pržno kod Tivta	7,3
Plaža Sutomore	4,0
Plaža Topolica	2,0
Plaža Valdanos	3,0
Plaža Veliki pijesak	0.5
Plaže Svetog Stefana i Miločera	5,0
Poluostrvo Ratac sa Žutokrljicom	30,0
Sastojina lovora i oleandera iznad vrela Sopot kod Risna	40,0
Slovenska Plaža	4,0
Spomenik prirode "Kanjon Cijevne"	2.022,2
Spomenik prirode "Park šuma Gorica"	105,0
Lokalitet “Sopot”	3,4
Lokalitet “Dražin vrt”	1,3
Stablo Crne topole (*Populus nigra* L.) u Starom gradu Kotoru	0,0
Stablo Stare masline (*Olea europaea* L.) na Mirovici u Baru	0,0
Stari Ulcinj (otak i plaža)	2,5
Velika plaža kod Ulcinja	600,0
Veliki gradski park Tivat	5,9
Strogi rezervat prirode	420,0
Manastirska Tapija	120,0
Mrijestilište ukljeve na Skadarskom jezeru	0
Pančeva oka	300,0

Tabela 10-5: Nacionalna zaštićena područja prirode
Izvor: https://cloud.gdi.net/smartPortal/zppCG

Kotorsko-risanski zaliv: područje od posebnog značaja za reprodukciju i ishranu riba i riblje mlađi	
Glavne zone mriješćenja nalaze se:	u području centralnog dijela Kotorskog i Risanskog zaliva; na dijelu Tivatskog zaliva (ispred rezervata prirode „Solila“).

Tabela 10-6: Kotorsko-risanski zaliv: područje od posebnog značaja za reprodukciju i ishranu riba i riblje mlađi

Ribolovno područje otvorenog mora	
dvije vrijedne zone mriješćenja inćuna:	od uvale Bigova do Budvanskog zaliva; od Crnog rta do granice sa Albanijom;
Prostorna distribucija adultnog dijela populacija inćuna i sardele	na potezu Platamuni – Budva; područje ispred Ulcinja.
Demerzalni resursi - najvrijednije područje biomase	područje od rta Jaz do Dobre Vode.

Tabela 10-7: Ribolovno područje otvorenog mora

Zaštićena ribolovna područja	
Kanal Port Milena	Od ušća kanala u more do Solane, uključujući obodni kanal Solane u rijeku Brdelu, površine 28,5 ha;
Tivatska solila	prostor pokriven postojećim bazenima u površini od 50 ha/139,8 ha;
Krtolska uvala sa uvalom Kukuljina,	potez lučica Kaliman - ostrvo Milosrđa do spoljnjeg rta na ulazu u uvalu Bjelila, površine 659,90 ha;
Ušće Morinjske rijeke:	od ušća rijeke u more uzvodno u dužini od 700 m do mlina Ćatovića i Milinovića;
Ušće Mrčevske rijeke:	od ušća rijeke u more do mosta na novom putu za poluostrvo Luštica u dužini od 700 m;
Ušće Gradiošnice:	od ušća rijeke u more do mosta na magistralnom putu u dužini od 450 m;

Ušće Velikog potoka (Široka rijeka):	od ušća rijeke u more, uzvodno u dužini od 1000 m i prosječnom širinom korita od 13 m;
Ušće rijeke Sutorine	od ušća rijeke u more, uzvodno, do mosta na magistralnom putu Herceg Novi – Debeli Brijeg;
Ušće Škurde (Škurda 1 i Škurda 2 – Mala rijeka):	od izvorišta do ušća u more i dio mora ispred ušća do poteza pristanište, ispred Fakulteta za pomorstvo i početak naselja Muo, površine 21,4 ha.

Tabela 10-8: Zaštićena ribolovna područja

Područja vrijednih morskih staništa:	
Zaliv Trašte	područje ispred Ratca, područje ispred Budve – Budvanska
područje ispred Velike plaže,	
akvatorijum Tivatskih solila	
pjeskovitih staništa	duž obale u Crnoj Gori i u koja spadaju plaže poput Plavih horizonata, Petrovac, Čanj, Velika plaža, Sutomore, Slovenska plaža, Bečići, itd.),
morske pećine i jame	(na potezu Luštica – Donji Grbalj i u području Ulcinja, od kojih su posebno interesantne Volujica, Plava špilja, Krekavica),
vrulja	(vrelo Gurdić, vrulje ispod strmih obala Lovćena između Ljute i Perasta, kao i ispod padina Orjena između Risna i Morinja; najinteresantnija je Risanka vrulja koja se nalazi neposredno ispod vrela Sopot)

Tabela 10-9: Područja vrijednih morskih staništa

Zvanično nominovani kandidati EMERALD područja
Maglić, Volujak i Bioč (7.252,6 ha); Knjon Male Rijeke (3.600 ha); Durmitor sa kanjonom rijeke Tare (33.895 ha); Skadarsko jezero (37.800 ha); Velika Plaža sa Solanaom Ulcinj (2.839,5ha); Buljarica (302 ha); Ćemovsko polje (358 ha); Bjelasica (5.733 ha); Kanjon Cijevne (6.937 ha); Kanjon Mrtvice (2.903 ha); Lovcen (6.267 ha); Tivatska solila (240 ha); Šasko jezero, rijeka Bojana, Knete, Ada Bojana (7.397 ha); Rumija (12.237 ha); Pećina u Đalovića klisuri (191 ha); Plavsko-Gusinjske Prokletije /+Bogićevica/ (15.758 ha); Rijeka Lim (17.148 ha); Dolina rijeke Ćehotine (13.356 ha); Ljubišnja (4.332 ha); Golija i Ledenice (10.276 ha); Ostatak kanjona Pive ispod Hidroelektrane (1.664 ha); Visitor i Zeletin (13.680 ha); Komarnica (1.473 ha); Kotorsko risanski zaliv (2.778 ha); Sinjajevina /Babji zub i Gradište/ (5.709 ha); Orjen (15.046 ha); Plaža Pećin (15 ha); Hajla (2.266 ha); Spas, Budva (352 ha); Komovi (6.135 ha); Ostrvo Katići, Donkova i Velja seka (439 ha); Platamuni (169 ha).

Tabela 10-10: Zvanično nominovani kandidati EMERALD područja
Izvor: https://rm.coe.int/pa09e-2022-updated-list-officially-nominated-candidate-emerald-sites/1680a93c85

10.5. PREGLED POTENCIJALNIH ZAŠTIĆENIH PODRUČJA PRIRODE U CRNOJ GORI

I. Primorski dio – obalna i morska zaštićena područja

a) Obalna (kopnena) zaštićena područja
- Mogućnost proširivanja granica postojećih zaštićenih područja(postupak revizije): Buljarica, Velika plaža, Tivatska solila, Ratac sa Žukotrlicom
- Nova zaštićena područja (postupak proglašenja u skladu sa Zakonom o zaštiti prirode): Šasko jezero, Rijeka Bojana, Knete, Ada Bojana; Kotorsko-Risanski zaliv.

b) Morska zaštićena područja - preliminarno identifikovana za ciljana istraživanja morskih staništa i vrsta značajnih za zaštitu i kasnije izradu studija zaštite i stavljanje pod zaštitu: Zona zaliva Mamula; Zaliv Valdanos do granice PP "Stari Ulcinj"; Hrid Đeran i ušće Bojane do granice sa Albanijom.

II. Kontinentalni dio:

Nacionalna kategorija: Strogi rezervat prirode (član 21):
- Lokalitet Goveđak (Zeletin - dio)
- Tuležine (dio)
- Stupski potok

Nacionalna kategorija: Park prirode (član 24):
- Paninski masiv Rumije (može da uključi i Sutorman, Lonac i Vrsutu)
- Sinjajevina (alternativno se može izdvojiti šira zona Babjeg zuba ili planina Osuđenik 1935 m.n.v. u nekoj drugoj kategoriji zaštite)
- Ljubišnja
- ***Gornji tok rijeke Ćehotine na teritoriji opštine Pljevlja***
- Turjak sa Hajlom
- Štedim
- Gorni tok Ćehotine na teritoriji opštine Bijelo Polje (od Stožera do Kovrena)
- Donji tok Ćehotine (od Pljevalja do ušća u Drinu, uključuje i Gradac koji je odmah pored rijeke)
- Zeletin (cio planinski masiv)
- Djelovi kučkih prokletija (van PP „Komovi"): 1 cjelina: Žijovo - Šila Velja – Treskavac, 2 cjelina: Prijun – Vila – Prasica – Beškeća – Krisitor, 3 cjelina: Surdup - Kariman – Torač
- Lukavica (kao šira prediona cjelina koja uključuje Borovnik, Mali i Veliki Žurim, Ilijin vrh, Stožac, Trebiješ, Kapetanovo i Manito-Brnjičko jezero).

Nacionalna kategorija: SPOMENIK PRIRODE (član 25)
- Zabran Kralja Nikole u Morakovu, sa širom zonom izvorišnog sliva Gračanice,
- Platije,
- Kanjon Male Rijeke,
- Kanjon Mrtvice,
- Kanjon Ibrištice,
- Kanjon Rijeke Piperske,
- Bogutovski potok (desna priroka rijeke Morače, kanjonski dio),
- Bjelopoljska Bistrica (desna priroka Lima, van granica Đalovića klisure)
- Tifranska klisura kod Berana
- Morinjski zaliv
- Plavsko jezero
- Čakor (sa izvorišnim dijelom Bjeluhe do granice sa Kosovom);
- Torna (Bablji zub)
- Jerinja glava
- Bjeloševske bare (od škole u D. Morakovu do Slapa, mosta na Gračanici)
- Semolj, vlažne livade
- Budoške bare
- kanjoni gornjeg toka Popče i Radmanske rijeke
- Veliko i Malo Pošćensko jezero

Nacionalna kategorija: Predio izuzetnih odlika
- Visitor (opciono i Zeletin, kao Park prirode)
- Bukove šume na Obzovici
- Luštica
- Slivno područje rijeke Morače - kao integrisano zaštićeno područje (-hidrološki sliv) ili (opciono) kao pojedinačni kanjoni / kanjonske doline

III. Nekategorisana potencijalna zaštićena područja

2. IPA područja (van postojećih zaštićenih područja i drugih potencijalnih zaštićenih područja)
3. IBA područja (van postojećih zaštićenih područja i drugih potencijalnih zaštićenih područja)
4. EMERALD područja (van postojećih zaštićenih područja i drugih potencijalnih zaštićenih područja)
5. Morski zdravstveno - ekoški lokaliteti:
6. Rijetke, dobro očuvane šumske zajednice(ako se neka šira područja ne stave pod zaštitu), drvoredi i sl
7. Reprezentativna/stara/monumentalna stabla:
8. Speleološki objekti:
9. Hidrološki fenomeni:
10. Geološki i geomorfološki / reljefni oblici i fenomeni:
11. Reprezentativni karstni oblici – muzge, vrtače, kamenice, škrape, kraška polja, etc
12. Pedološki objekti geonasljeđa:
13. Arheološki objekti geonasljeđa
14. Objekti istorijsko-geološkog i stratigrafskog nasljeđa
15. Strukturni objekti
16. Objekti petrološkog nasljeđa
17. Objekti neotektonske aktivnosti

Tabela 10-11: Pregled potencijalnih zaštićenih područja prirode u Crnoj Gori
Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine, GEF projekat:"Promovisanje upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih i priobalnih ekosistema u obalnom području Crne Gore“

10.6. PREGLED NAJZNAČAJNIJIH LEŽIŠTA MINERALNIH SIROVINA I AKTIVNIH RUDNIKA

Ležišta	
Crveni boksit	Đelov do, Bajov do, Borova brda, Borovnik, Bršno, Crvenjaci, Dragalj, Dubravčev do, Gornjepoljski Vir, Kutsko brdo, Liverovići, Potplaninik,
Olovo i cink	Brskovo, Žuta prla, Višnjica, Igrišta, Đurđeve vode, Paljevine, Ribnik, Sjekirica
Bakar	Varine
Ukrasni kamen	Žoljevica, Gradina, Jovanovići, Klikovače, Kriva ploča, Krute, Lipova ravan, Lješevići, Suk, Tijesna vala, Vinići, Vukići
Bigar	Gornja Lijeska, Podmalinsko
Cementni laporac	Jasikovac, Police, Potrlica
Opekarska glina	Maljevac, Maoče
Bijeli boksit	Đalove kose, Široka ulica, Bijele Poljane, Dionice, Dobri pod, Jelina pećina, Čista Vlaka, Paklarica, Paprat , Plitki do, Podkita, Studenac, Međeđe, Kruščice
Bentonitska glina	Bijelo Polje, Donja Bukovica
Kvarcni pijesak	Pistula, Rt Đeram, Zoganj
Rožnac	Vrmac - Vrdola
Dolomit	Vranjina, Virpazar
Ugalj	Maoče, Mataruge, Glisnica, Otilovići, Berane
Aktivni rudnik	
Crveni boksit	Biočki stan, Đurakov do, Štitovo, Zagrad
Olovo i cink	Šuplja stijena
Ukrasni kamen	Maljat, Visočica, Bobik, Brankov krš, Radujev krš, Tospude
TGK	Štitarica - Okruglički krš, Štitarica -Taskavac, Bajčetinci, Bjelotina, Bušnje, Darza,Goran,Grabova kosa, Haj Nehaj, Kalac, Kaluđerski laz, Kameno more, Kotobilj, Krivošije, Krivošije Donje,Kruševice 1, Kruševice 2, Kuside, Ledenice, Lješevići - Gajevi, Lješnica - Bioča, Lopate, Midova kosa, Možura, Otilovići, Pelev brijeg, Platac, Pogled, Potoci, Ražano polje, Rajčevo brdo, Ristova ponta, Rudine – Naležići, Rudine,Sađavac, Sitnica, Stupne, Todorov krš, Varišta, Velji Zabio, Vilići, Volujica, Zagrablje, Žuti krš.
Ugalj	Pljevlja - Potrlica, Petnjik - Berane

Tabela 10-12: Pregled najznačajnijih ležišta mineralnih sirovina i aktivnih rudnika u Crnoj Gori

RB	Vrsta mineralne sirovine	Proračunate/dokazane geološke rezerve (u 10^3)	Potencijalne/procijenjene geološke rezerve (u 10^3)
Primarna ležišta mineralnih sirovina			
1.	Ugalj, mrkolignit	158.100 t	8.300 t
2.	Ugalj, tvrdi mrki	36.900 t	> 100.000 t
3.	Treset i polutreset	-	0,39 t
4.	Crveni boksit	32.000 t	85.000 t
	Elementi rijetkih zemalja (REE) u crvenim boksitima (ležišta jurskih boksita u rudnim rejonima Vojnik-Maganik i Prekornica); Sc+Y+ Σ(La–Lu), metala:		*0,037 t*
5.	Sulfidna polimetalična ruda olova i cinka	46.000 t	50.000 t
6.	Sulfidna ruda bakra	7.300 t	24.300 t
7.	Arhitektonsko-građevinski kamen	Blok mase: 2.340 m^3	Blok mase: 4.900 m^3
8.	Tehničko-građevinski kamen	Stijenske mase: 129.000 m^3	Nijesu procijenjene
9.	Bijeli boksit	1.730 t	28.000 t
10.	Cementni laporac	93.100 t	78.000 t
11.	Barit	0.392 t	0.036 t
12.	Bentonit	2.500 t	2.190 t
13.	Dolomit	89.000 t	44.000 t
14.	Opekarske gline	43.000 t	> 100.000 t
15.	Kvarcni pjeskovi	-	8.216 t
Sekundarna/tehnogena ležišta mineralnih sirovina			
16.	*Crveni mulj*		*7.500 t*
	Elementi rijetkih zemalja (REE) u basenima crvenog mulja u Podgorici; Sc+Y+ Σ(La–Lu), metala:		*0,012 t*
17.	*Pepeo i šljaka TE Pljevlja, Maljevac, djelimična rekultivacija odlagališta*		*> 10.000 t*
18.	*Flotacijska jalovina, Gradac, završena rekultivacija odlagališta*		*3.500 t*
19.	*Flotacijska jalovina Mojkovac, završena rekultivacija odlagališta*		*2.600 t*
20.	*Metalurški otpad, Željezara Nikšić*		*3.000 m^3*
21.	*Cementni laporac i krečnjak, Jagnjilo*		*80.000 t*
22.	*Odlagališta otkrivke karbonatnog sastava - sekundarni kameni agregati, Površinski kopovi boksita i rude olova i cinka*		*> 60.000 t*

Tabela .10-13: Pregled rezervi i resursa važnijih čvrstih mineralnih sirovina, stanje 31.12.2023. godine. (Pregled je ažuriran podacima novijih geoloških istraživanja; Rezerve su, u odnosu na podatke od 31.12.2017. g., umanjene za proizvodnju pojedinih mineralnih sirovina u periodu 2018-2023. g. i gubitke pri eksploataciji).*

10.7. DRUMSKI SAOBRAĆAJ

Auto-put Bar-Boljare	Auto-put Bar-Boljare - varijanta koja obilazi Skadarsko jezero, kao i gradsko jezgro Berana.
Brza saobraćajnica Andrijevica-Čakor (granica sa Kosovom)	Brza saobraćajnica koja se u Andrijevici odvaja od auto-puta Bar Boljare, preko Murina i Čakora dolazi do granice sa Kosovom
Jadransko-jonski auto-put	od granice sa Bosnom i Hercegovinom u reonu Nudo - Grahovo – Čevo – Podgorica, (obilaznica) – Sozina - Bar -Ulcinj - Sukobin
Primorska brza saobraćajnica	u Primorskom regionu, Herceg Novi, prelaz Boke Kotorske u zoni Luštice, Budva – konekcija sa auto-putem Bar-Boljare.
Sjeverna brza saobraćajnica	Pravac koji povezuje Bijelo Polje i Pljevlja brzom saobraćajnicom, koja bi se vezala na auto-put Bar Boljare (ispitivanje tehničkih mogućnosti); Od Pljevalja se dalje nastavlja ka granici sa BIH.
Brza saobraćajnica Podgorica - Nikšić - Šavnik - Žabljak - Pljevlja	Saobraćajnica koja je do sada planirana na prostoru Podgorica-Nikšić, planira se dalje ka Žabljaku i Pljevljima, sa ciljem dodatnog saobraćajnog unapređenja zapadnog dijela države.
Brza saobraćajnica Podgorica-Tuzi-Božaj	Na području Podgorica – Božaj (granica sa Albanijom), planira se brza saobraćajnica. *(U prethodnom periodu planirana kao dio Jadransko - jonskog autoputa).*

Tabela 10-14: Auto-putevi i brze saobraćajnice u Crnoj Gori

Magistralni putevi su:		Napomene
M-1	Debeli Brijeg (granica sa Hrvatskom) - Meljine - Lipci – Kotor - Krtolska raskrsnica – Budva - Petrovac - Sutomore - Bar - Ulcinj – Vladimir - Sukobin (granica sa Albanijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznica koje nakon izgradnje dobijaju kategoriju magistralnog puta.
M-1.1	Sutomore - Tunel Sozina - Virpazar	Nalazi se na trasi auto-puta Bar-Boljare, čijom izgradnjom gubi kategoriju magistralnog puta.
M-2	Petrovac - Sotonići - Virpazar - Golubovci (obilaznica) - Podgorica - Smokovac - Bioče - Mioska - Kolašin - Mojkovac - Slijepač Most - Ribarevina - Bijelo Polje (obilaznica) - Barski Most (granica sa Srbijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznica (jugoistočna strana Podgorice i produžetak obilaznice Bijelog Polja) koje nakon izgradnje dobijaju kategoriju magistralnog puta.
M-3	Šćepan Polje (granica sa Bosnom i Hercegovinom) - Plužine– Jasenovo Polje - Vir – Nikšić – Cerovo - Danilovgrad – Podgorica	U planskom periodu planirana je izgradnja novog mosta preko rijeke Tare u Šćepan Polju na granici sa BiH. S obzirom na veoma nepovoljan teren, postojanje brane Mratinje na dionici Šćepan Polje-Plužine dozvoljava se odstupanje od postojeće trase radi postizanja elemenata koji odgovaraju kategoriji puta. Zapadna obilaznica Podgorice, čija se izgradnja planira, kao i već izgrađena Jugozapadna obilaznica Podgorice do nove veze sa magistralnim putem M-2, postaće dio magistralnog puta M-3. Dio postojećeg puta M-3 od Komanskog mosta do veze sa M-2 gubi kategoriju magistralnog puta i postaje gradska ulica.
M-4	Podgorica - Tuzi - Božaj (granica sa Albanijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznice Tuzi koja nakon izgradnje dobija kategoriju magistralnog puta.
M-5	Ribarevina - Berane - Budimlja - Kalače - Rožaje - Most Zeleni - Dračenovac (granica sa Srbijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznice Rožaja koja nakon izgradnje dobija kategoriju magistralnog puta.
M-6	Ranče (granica sa Srbijom) – Pljevlja - Đurđevića Tara - Žabljak (obilaznica) - Virak - Pošćenski kraj - Tunel Ivica – Šavnik – Jasenovo Polje	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznica koje nakon izgradnje dobijaju kategoriju magistralnog puta. Planira se izgradnja dionice Pošćenje-Brezna (veza sa M-3) sa mostom preko rijeke Komarnice koja postaje sastavni dio magistralnog puta. Dionica Pošćenje-Šavnik-Kruševice-Jasenovo Polje dobija kategoriju regionalnog puta. Ispitati mogućnost i način prelaska rijeke Tare novim mostom, zbog ograničenih kapaciteta postojećeg mosta i njegovog značaja kao kulturno-istorijskog spomenika.
M-7	Nikšić - Vilusi - Ilino Brdo (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	
M-8	Lipci - Grahovo – Vilusi	
M-9	Vilusi - Petrovići - Deleuša (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija dionice Vilusi-Petrovići, uz konekciju sa putem M-8.
M-10	Podgorica - Cetinje – Budva	
M-11	Lepetani (Trajekt) - Tivat - Krtolska raskrsnica	U planskom periodu dozvoljena je izgradnja obilaznice koja po izgradnji dobija rang magistralnog puta. Postojeća dionica magistralnog puta postaje gradske saobraćajnica.
M-12	Meljine - Petijevići - Sitnica (granica sa Bosnom i Hercegovinom).	
Planirani su sledeći magistralni putevi:		
M-	Cetinje-Čevo-Nikšić, u izgradnji	
M-	Veza M-8 sa budućom Primorskom brzom saobraćajnicom.	

Tabela 10-15: Magistralni u Crnoj Gori

	Regionalni putevi:	**Napomene:**
R-1	Cetinje – Čekanje – Krstac – Kotor	U planskom periodu planira se izgradnja nove dionice Krstac-Radanovići (veza sa M-1) koja postaje sastavni dio regionalnog puta. Dionica Krstac-Trojice-Kotor dobija kategoriju turističkog puta. Za predmetnu dionicu Krstac-Radanovići u procesu je izrada pojedinačne procjene uticaja na baštinu koja će definisati stepen uticaja na izuzetnu univerzalnu vrijednost na osnovu kokeg će biti sagledana mogućnost izgradnje iste.
R-2	Berane – Buča – Andrijevica - Murino – Plav – Gusinje – Grnčar (granica sa Albanijom)	U planskom periodu dozvoljena je rekonstrukcija i modernizacija sa izgradnjom obilaznica koje nakon izgradnje dobijaju kategoriju regionalnog puta.
R-3	Pljevlja – Dajevića Han – Metaljka (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	Nakon završetka rekonstrukcije dobija kategoriju magistralnog puta.
R-4	Dajevića Han – Čemerno (granica sa Srbijom)	
R-5	Rožaje – Kula – Stubica (granica sa Kosovom);	
R-6	Most Zeleni – Vuča (granica sa Srbijom)	
R-7	Vir – Krstac (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	Pri rekonstrukciji saobraćajnice je moguće odstupanje od predloženog koridora, u skladu sa prirodnim uslovima i tehničkim mogućnostima projektovanja trase saobraćajnice.
R-8	Resna – Grahovo – Nudo (granica sa Bosnom i Hercegovinom)	
R-9	Murino – Bjeluha (granica sa Kosovom)	
R-10	Đurđevića Tara – Mojkovac	
R-11	Slijepač Most – Tomaševo – Pavino Polje-Vrulja – Trlica	Izgradnjom dionice puta Vrulja-Mijakovići (veza sa M-6) put Slijepač Most-Tomaševo-Pavino Polje-Vrulja-Mijakovići dobija kategoriju magistralnog puta. Dionica postojećeg puta Vrulja-Trlica dobija kategoriju lokalnog puta.
R-12	Budimlja – Podvade – Kalače;	
R-13	Bioče – Mateševo – Kolašin	
R-14	Danilovgrad (raskrsnica sa M-3) – Čevo (raskrsnica sa R-17);	
R-15	Vladimir – Ostros – Virpazar-Rijeka Crnojevića-Donji Ulići	Dionica Virpazar – Rijeka Crnojevića – Donji Ulići dobija kategoriju lokalnog, tj. budućeg turističkog puta. Predvidjeti mogućnost da se od Virpazara do Donjih Ulića planiraju novi mostovi zbog ograničenih kapaciteta postojećih mostova i njihovog značaja kao kulturno-istorijskog spomenika.
R-16	Plužine – Trsa –- Pošćenski kraj	Planirana rekonstrukcija.
R-17	Čekanje – Čevo - Riđani	Izgradnjom magistralnog puta Cetinje-Čevo-Nikšić dionica Čekanje-Čevo gubi kategoriju regionalnog puta, a dionica Čevo-Riđani zadržava kategoriju regionalnog puta.
R-18	Pljevlja – Gradac – Šula	U planskom periodu predlaže se produžetak regionalnog puta do granice sa BiH.
R-19	Mateševo – Andrijevica	
R-20	Virak – Tušina – Šavnik	
R-21	Mioska – Semolj – Boan – Tušina	Potrebno je planirati nastavak izgradnje započetog tunela Semolj.
R-22	Ulcinj – Ada;	Ulcinj – Gornji Štoj – granica sa Albanijom; Planira se produžetak regionalnog puta od Gornjeg Štoja sa izgradnjom mosta preko rijeke Bojane do granice sa Albanijom. Dionica postojećeg puta Gornji Štoj-Ada gubi kategoriju regionalnog puta.
R-23	Cerovo– Bogetići – Glava Zete – Danilovgrad – Spuž – Vranjske njive	Dobija kategoriju lokalnog/ ili budućeg turističkog puta.
R-24	Buča – Lubnice	Planira se produžetak regionalnog puta od Lubnica preko tunela Klisura do Kolašina.
R-25	Cetinje–Ivanova korita– Međuvršje–Krstac	
R-25.1	Međuvršje -Lovćen	Dobija kategoriju lokalnog/turističkog puta.
R-26	Vrela - Njegovuđa;	Produžava se preko Bara Žugića do Banskih kuća (veza sa R-20) i dobija kategoriju turističkog puta.

R-27	Cijevna Zatrijebačka (granica sa Albanijom) - Dinoša - Podgorica 4;	
R-28	Bar - Virpazar	U planskom periodu gubi kategoriju regionalnog puta.
R-29	Bar - Kamenički most - Krute	
R-30	Podvade - Petnjica - Bioča	

Tabela 10-16: Regionalni putevi u Crnoj Gori u planskom periodu

Putevi za koje je potrebno plansko i projektno istraživanje	
Plav - Bogićevica - granica sa Kosovom.	
Maočići-Velimlje-Crni kuk-Crkvice-Toljevina (granica sa BIH)	
Goransko - Lipnik (granica BiH)	
Golubovci-Mataguži-Tuzi	
Petnjica-Savin Bor-granica sa Srbijom	
Nikšić-Župa-veza na put Danilovgrad-Gostlje-Semolj-Njegovuđa	
Kosanica-Bobovo–granica BIH	
Plav - granica sa Albanijom	
Plav – Zabelj – Šćapica – granica sa Albanijom	
Rožaje – tunel Rusolija – granica sa Kosovom (tunel 7.2km)	
Gusinje - Vusanje - Zastan - granica sa Albanijom	
Vusanje - Zaronica - Čereme	
Šavnik-Žabljak-Mojkovac (preko Štitarice), sa krakom od crkve Ružica – Borova glava do Polja	
Sutorina-Njivice-Rt Kobila (granica sa Hrvatskom)	
Risan - Ledenice	
Velimlje - Petrovići	
HE Komarinica – Duži – Dubrovsko - Šavnik	Zavisi od izgradnje HE Komarnica
Brzava – Prijelozi - Torine	
Cmiljača - Prijelozi - Torine - Žarski	
Medjuriječje – Liješnje - Velje Duboko - Kapetanovo Jezero	

Tabela 10-17: Putevi za koje je potrebno plansko i projektno istraživanje

Turistički putevi
Seljani - Rudinice - Bezuje - Dubrovsko - Duži - Petnjica
Bezuje-Dubljevići-Borkovići-Pišće
Crkvičko polje – Nikovići - Pod Milogora
Mojkovac - Vragodo - Lubnice
Međuvršje (raskrsnica sa R-25) - Lovćen;
Krstac-Trojice - Kotor
Virpazar-Rijeka Crnojevića-Ulići
Nikšić - Vučje - Krnovo
Broćanac Nikšićki - Kuside
Carev most - Krst - Bogetići
Put do Zabojskog jezera iznad Dobrilovine
Plužine Trnovačko jezero
Vragodo-Žarski-Cmiljača-Ravna Rijeka-Bijelo Polje
Podgorica-novim most preko Duklje-Radovče-Danilovgrad-Gostilje-Ponikvica-Štitovo-NIkšić
Luštički prsten - Đuraševići, Milovići, D. Radovići, Velika glavica, Kosmač, Merdari, Begovići, Zambelići, Radovanići, Eraci, Mrkovi, Klinci, Zabrđe, Krašići, Petrovići, Bjelila, Kaluđerovina, Nova Peć.
Kosanica-Kraljeva Gora-Kereševo polje-Jezerac
Žabljak - Vrtač polje - Lipovo - (Kolašin) - preko Sinjajevine
Durmitorski prsten*
Bjelasički prsten
Kučki prsten
Bogićevica-Dvojnice-Bjeleška
Stari austrougarski i rimski putevi*

Tabela 10-18: Turistički putevi

10.8. ŽELJEZNIČKA INFRASTRUKTURA

Primarna mreža – rekonstrukcija i unaprjeđenje	
Crnogorski dio pruge Beograd-Bar (Vrbnica – Bar u Crnoj Gori),	kraci Podgorica – Nikšić i Podgorica - Tuzi državna granica sa Albanijom
Sekundarna mreža - planirana	
Pljevlja - Bijelo Polje - Berane - Peć	alternative Pljevlja-Prijepolje i Mateševo-Peć
Nikšić - Trebinje - Čapljina, veza na koridor V.	

Tabela 10-19: Željeznička infrastruktura Crne Gore

10.9. VAZDUŠNI SAOBRAĆAJ

Postojeći aerodrom	Planirani manji aerodromi i unaprjeđenje postojećih
Aerodrom Podgorica Aerodrom Tivat	Berane, Nikšić, Pljevlja, Žabljak, Bar, Ulcinj, Ćemovsko polje
	Izgradnja helidroma u svim opštinama

Tabela 10-20: Vazdušni saobraćaj

10.10. VODNI SAOBRAĆAJ

Prema Odluci o određivanju luka prema vrsti pomorskog saobraćaja	
Luke za međunarodni saobraćaj	Bar, Budva, Kotor, Luka Kumbor - Portonovi, Tivat (Gat I i Gat II) i Zelenika.
Luke za unutrašnji saobraćaj	Bar, Budva, Kotor, Luštica Bay, Luka Kumbor - Portonovi, Tivat (Gat I i Gat II), Bonići - Tivat i Zelenika.
Prema Odluci o određivanju luka prema namjeni	
Trgovačke luke	Trgovačke luke su: Trgovačka luka Bar, Trgovačka luka Kotor, Luka Budva (Gat I), Tivat (Gat II) i Luka Kumbor - Portonovi (Gat I).
Brodogradilišne luke	Brodogradilišna luka Bijela i Brodogradilišna luka Bonići - Tivat.
Luke nautičkog turizma	Luke nautičkog turizma - marine su: Luka Budva, Luštica Bay, Luka Tivat - Porto Montenegro i Luka nautičkog turizma - marina Bar, Luka Kumbor - Portonovi.
Jezerski saobraćaj	Virpazar, Rijeka Crnojevića, Plavnica, Ckla
Privezišta	Port Milena, Valdanos, Ada Bojana
Ribarske luke	Rt Đeran

Tabela 10-21: Vodni saobraćaj

Izvor: Odluka o određivanju luka prema vrsti pomorskog saobraćaja („Službeni list CG“) br. 70/17, 50/18 i 46/19

10.11. GRANIČNI PRELAZI

	Crna Gora	U susjednoj državi	Susjedna država	Vrsta saobraćaja	Klasifikacija graničnog prelaza	Putni pravac
1.	Kobila	Konfin	Hrvatska	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Herceg Novi - Dubrovnik
2.	Debeli brijeg	Karasovići	Hrvatska	Putnički i robni	Putnički i robni	Herceg Novi - Dubrovnik
3.	Metaljka	Metaljka	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Pljevlja – Čajniče
4.	Šćepan Polje	Hum	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Plužine – Foča
5.	Krstac	Krstac	Bosna i Hercegovina	Drumski pogranični saobraćaj	Putnički	Nikšić – Gacko
6.	ZGP Vraćenovići	Deleuša	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Nikišić – Bileća
7.	Ilino brdo	Klobuk	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Nikšić – Trebinje
8.	Sitnica	Zupci	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Herceg Novi - Trebinje
9.	Nudo	Aranđelovo	Bosna i Hercegovina	Drumski pogranični saobraćaj	Putnički	Nikšić – Trebinje
10.	Šula	Vitina	Bosna i Hercegovina	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Pljevlja - Foča
11.	Ranče	Jabuka	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Pljevlja – Prijepolje
12.	Dračenovac	Špiljani	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Rožaje – Novi Pazar
13.	Vuča	Godovo	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Rožaje – Tutin
14.	Dobrakovo	Gostun	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Bijelo Polje – Prijepolje
15.	Čemerno	Granice	Republika Srbija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Pljevlja – Priboj
16.	Kula	Savine vode	Republika Kosovo	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Rožaje – Peć
17.	Grnčar	Baškim	Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Plav -Skadar
18.	ZGP Sukobin	Murićani	Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Ulcinj – Skadar
19.	Božaj	Hani Hotit	Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički, robni	Podgorica – Skadar
20.	Zatrijebačka Cijevna	Grabon	Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Podgorica–Plav, preko Albanije
21.	Željeznička stanica Tuzi	Bajza	Albanija	Željeznički međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	Podgorica – Skadar
22.	Zajednička željeznička granična stanica Bijelo Polje	Prijepolje	Republika Srbija	Željeznički međunarodni saobraćaj	Putnički, robni	Bijelo Polje – Prijepolje
23.	Aerodrom Podgorica			Vazdušni međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	
24.	Aerodrom Tivat			Vazdušni međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	
25.	Luka Kotor			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	
26.	Luka Bar			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	

	Crna Gora	U susjednoj državi	Susjedna država	Vrsta saobraćaja	Klasifikacija graničnog prelaza	Putni pravac
27.	Luka Budva			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički (sezonski od 1.05.do 31.10.)	
28.	Luka Tivat			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički	
29.	Luka Zelenika			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički i robni	
30.	Luka Kumbor			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički	
31.	Luka Porto Montenegro			Pomorski međunarodni saobraćaj	Putnički	

Tabela 10-22: Popis postojećih graničnih prelaza
Izvor: https://www.gov.me/cyr/clanak/granicni-prelazi- *autor Uprava policije*

	Granični prelazi određeni međunarodnim sporazumima, koji nijesu implementirani:					
	Crna Gora	**U susjednoj državi**	**Susjedna država**	**Vrsta saobraćaja**	**Klasifikacija graničnog prelaza**	**Putni pravac**
1.	Biteljica	Biteljica	Bosna i Hercegovina	Drumski pogranični saobraćaj	Putnički	Nikšić – Bileća
2.	ZGP Kotlovi	Kućište	Republika Kosovo	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Murino – Čakor – Peć
3.	ZGP Ckla	Zogaj	Republika Albanija	Drumski i jezerski međunarodni saobraćaj	Putnički	Ckla – Zogaj – Skadar
5.	Sveti Nikola	Puljaj	Republika Albanija	Drumski međunarodni saobraćaj	Putnički	Ulcinj – Sveti Nikola – Puljaj - Velipoja

Tabela 10-23: Granični prelazi određeni međunarodnim sporazumima, koji nijesu implementirani

	Pogranične opštine u Crnoj Gori i susjednim državama:		Vrsta saobraćaja	Napomena:
1.	Plužine (CG)	Gacko (BiH)	Međunarodni drumski putnički saobraćaj	Inicijativa Opštine Plužine za pokretanje procedure za otvranje graničnog prelaza na putnom pravcu **Plužine (CG) – Gacko (BiH),** na lokalitetu Ravno. Na sastanku Mješovite komisije za praćenje sprovođenja sporazuma između Vlade Crne Gore i Vijeća ministara BiH o graničnim prelazima za međunarodni pogranični saobraćaj, 20. novembra 2024. g., između ostalog, konstatovano je da zbog loše putne infrastrukture za sada nema potrebnih uslova za otvaranje graničnog prelaza za međunarodni saobraćaj na ovom putnom pravcu.
2.	Petnjica (CG)	Tutin (SRB)	Međunarodni drumski putnički saobraćaj	Inicijativa Opštine Petnjica za otvaranje graničnog prelaza između pograničnih opština **Petnjica (Crna Gora) – Tutin (Republika Srbija).** Na sastanku Mješovite komisije za praćenje sprovođenja sporazuma u međunarodnom drumskom, željezničkom i pograničnom saobraćaju između Vlade Crne Gore i Vlade Republike Srbije, 12. 04. 2024. g., između ostalog, konstatovano je da će se razmotriti ova inicijativa kada bude izgrađena adekvatna putna infrastruktura u obje države.

	Pogranične opštine u Crnoj Gori i susjednim državama:		Vrsta saobraćaja	Napomena:
3.	Bijelo Polje (CG)	Sjenica(SRB)	Međunarodni drumski putnički i robni saobraćaj	Potrebno je blagovremeno planirati otvaranje graničnog prelaza ili zajedničkog graničnog prelaza na budućem auto-putu, između pograničnih opština **Bijelo Polje (CG) i Opštine Sjenica (Republika Srbija).** Na sastanku Mješovite komisije za praćenje sprovođenja sporazuma u međunarodnom drumskom, željezničkom i pograničnom saobraćaju između Vlade Crne Gore i Vlade Republike Srbije, 12. 04. 2024. g., između ostalog, konstatovano je da je potrebno preduzeti aktivnosti u cilju blagovremenog potpisivanja sporazuma o otvaranju ovog graničnog prelaza. Prethodno je potrebno da predstavnici Ministarstva saobraćaja Crne Gore i Ministarstva građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture Republike Srbije utvrde kontakt tačku spajanja puteva na graničnoj liniji - Boljari (RS) i Korita (CG).
4.	Plav (CG)	Dečani (RKS)	Međunarodni drumski putnički saobraćaj	Inicijativa Ministarstva saobraćaja Crne Gore za otvaranje graničnog prelaza između pograničnih opština **Plav (Crna Gora) – Dečani (Republika Kosovo).** Na zajedničkom sastanku timova Ministarstva kapitalnih investicija Crne Gore i Ministarstva životne sredine, prostornog planiranja i infrastrukture Republike Kosova za implementaciju memoranduma i protokola za realizaciju infrastrukturnih projekata, održanog u Prištini, 12. 09. 2023. g., između ostalog, kosovska strana je informisala da grade put od Dečana do granice sa Crnom Gorom, a crnogorska strana da je u toku priprema potrebne dokumentacije za početak izgradnje puta na crnogorskoj teritoriji i dogovoreno je da se razmijene informacije u vezi sa kontaktnim tačkama.
	Meštrovac Bobovo (CG)	Meštrovac (BIH)	Međunarodni drumski putnički saobraćaj	Inicijativa Opštine Pljevlja (CG) – Foča (BIH)
	Vranica (CG) – Čerem (AL)	Republika Albanija	Međunarodni drumski putnički saobraćaj	Inicijativa Opštine Plav Budući putni pravac Plav (CG) – Valjbona – Bajramcuri (AL)
	Luka Ulcinj	Republika Albanija	Međunarodni pomorski putnički saobraćaj	Uprava za pomorsku sigurnost

Tabela 10-24: Predloženi granični prelazi u PPCG-2040. na osnovu inicijativa ministarstava i lokalnih samouprava

10.12. ELEKTRONERGETSKA INFRASTRUKTURA

Elektroenergetski vodovi:			*u Crnoj Gori (km)*	*CGES (km)*	*ukupna dužina (km)*
400 kV dalekovodi	1	Lastva – Trebinje	**67**	67	95
	2	Lastva – Podgorica 2	**66**	66	66
	3	Podgorica 2-Ribarevine	**85.1**	85.1	85.1
	4	Ribarevine-Peć	**53.1**	53.1	79.9
	5	Ribarevine - Pljevlja 2	**54.8**	54.8	54.8
	6	Podgorica - Albanija	**29.3**	29.3	156
		UKUPNO DV 400 kV	**355.3**	**355.3**	**536.8**
220 kV dalekovodi	1	Perućica-Trebinje	**42.5**	42.5	63.2
	2	Podgorica 1-Perućica	**34.1**	34.1	34.1
	3	Podgorica 1-Koplik	**21**	21	65.6
	4	Podgorica 1 - Mojkovac	**72.3**	72.3	72.3
	5	Mojkovac -Pljevlja 2	**44.9**	44.9	81.6
	6	Piva-Pljevlja 264	**40.4**	50.1	50.1
	7	Piva-Pljevlja 265	**40**	49.7	49.7
	8	Piva-Lukavica (Buk Bijela)	**11**	23.4	25
		UKUPNO 220 kV	**306.2**	**338**	**441.6**

Elektroenergetski vodovi:			u Crnoj Gori (km)	CGES (km)	ukupna dužina (km)
110 kV dalekovodi	1	Podgorica 2-Virpazar	**30**	30	30
	2	Virpazar - Bar	**16.4**	16.4	16.4
	3	Podgorica 2-Budva	**36**	36	36
	4	Podgorica 1-Podgorica 3	**3.9**	3.9	3.9
	5	Podgorica 2- Podgorica 4	**3.5**	3.5	3.5
	6	Podgorica 1-Podgorica 2, vod I	**5.8**	5.8	5.8
	7	Podgorica 1-Podgorica 2, vod II	**5.9**	5.9	5.9
	8	Podgorica 2 – Podgorica 5	**11.7**	11.7	11.7
	9	Podgorica 2 – KAP, vod II	**8**	8	8
	10	Podgorica2 - KAP, vod III	**8.1**	8.1	8.1
	11	Bar - Budva	**33.4**	33.4	33.4
	12	Možura - Ulcinj	**7.1**	7.1	7.1
	13	Bar - Možura	**17**	17	17
	14	Budva - Cetinje	**11.5**	11.5	11.5
	15	Budva - Lastva	**6**	6	6
	16	Lastva - Tivat	**11.9**	11.9	11.9
	17	Podgorica2 - Cetinje	**31.7**	31.7	31.7
	18	Tivat - Herceg Novi	**20.7**	20.7	20.7
	19	Herceg Novi - Trebinje	**13.3**	15.6	30.8
	20	Perućica - Danilovgrad	**17.1**	17.1	17.1
	21	Perućica - Nikšić 3	**13.5**	13.5	13.5
	22	Podgorica - Danilovgrad	**17.6**	17.6	17.6
	23	Podgorica – Mrke	**7.57**	7.57	7.57
	24	Mrke - EVP Trebješica	**29.47**	29.47	29.47
	25	EVP Trebešica - Mateševo	**12**	12	12
	26	Mateševo - Andrijevica	**21.6**	21.6	21.6
	27	Andrijevica - Berane	**17.1**	17.1	17.1
	28	Berane - Ribarevine	**21.1**	21.1	21.1
	29	Ribarevine - Mojkovac	**14**	14	14
	30	Nikšić - Bileća	**55.6**	55.6	59.5
	31	Pljevlja 1 – Pljevlja 2	**2.8**	2.8	2.8
	32	Tivat - Kotor	**5.9**	5.9	5.9
	33	Kličevo - Brezna	**32**	32	32
	34	Podgorica 1 - Podgorica 4	**2.67**	2.67	2.67
	35	Totcjep - Vilusi	**0.5**	0.5	0.5
	36	Podgorica 1 - Mrke (dionica jednosistemskog dalekovoda)	**5.17**	5.17	5.17
	37	.Brezna - Žabljak	38,3	38,3	38,3
		UKUPNO DV 110 kV	**595. 88**	**598.18**	**617.28**
110 kV kablovi	1	Podgorica 3 - Podgorica 5	**3.6**	3.6	3.6
	2	Nikšić - Kličevo	**3.7**	3.7	3.7
	3	Podgorica 1 - Podgorica 4	**2.48**	2.48	2.48
	4	Podgorica 1 - Mrke (kabal - dion.mješovitog voda)	**0.62**	0.62	0.62
		UKUPNO kablovi 110 kV	**10.4**	**10.4**	**10.4**
dvostruki 110 kV dalekovodi	1	Podgorica -Perućica, vod II i III	**32.6**	**32.6**	**32.6**
	2	Perućica - Nikšić, vod I i II	**12.8**	**12.8**	**12.8**
	3	Brezna - Krnovo, vod I i II	**19.9**	**19.9**	**19.9**
	4	Podgorica 1 - Smokovac (PG - Mrke i PG - Tuzi)	**2.3**	**2.3**	**2.3**
		UKUPNO 2x110 kV	**67.6**	**67.6**	**67.6**
110 kV dalekovodi pod 35 kV naponom	1	Pljevlja 1 - Čajniče	**25.8**	25.8	36.6
	2	Pljevlja 1 - Žabljak	**38.5**	38.5	38.5
	3	Berane - Rožaje	**24.1**	24.1	24.1
	4	Ribarevine - Nedakusi	**8.6**	8.6	8.6
		UKUPNO DV 110 (35) kV	**97**	**97**	**107.8**
UKUPNO NA SVIM NAPONSKIM NIVOIMA			**1.432,38**	**1.466,48**	**1.781,48**

Tabela 10-25: Pregled postojećih dalekovoda

Planirani prenosni elektroenergetski vodovi		
500 kV kablovi	1	HVDC Lastva (ME) - Villanova (IT) (drugi pol HVDC kabla)
400 kV dalekovodi	1	Čevo - Pljevlja
	2	Pljevlja 2 – Bajina Bašta (RS) – Višegrad (BA) – Transbalkanski koridor
	3	Brezna – Pivska planina - Sarajevo
220 (110) kV dalekovodi	1	Herceg Novi – Hrvatska (Dubrovnik)
110 kV dalekovodi	1	Krnovo – Gvozd – Nikšić
	2	Virpazar – (Briska Gora) – Ulcinj
	3	Lastva – Kotor
	4	Vilusi – Herceg Novi
	5	Ulcinj – Briska Gora – Kosmač
	6	Tuzi - Golubovci
	7	Podgorica 5 – Golubovci
	8	Golubovci - Virpazar
	9	Kolašin – Mateševo
110 kV kablovi	1	TS 110/35 kV Luštica (Radovići) do DV 110 kV Lastva – Tivat
	2	TS 110/35 kV Ulcinj - TS 110/35 kV Velika Plaža - Albanija (Velipoje).

Tabela 10-26: Pregled planiranih prenosnih elektroenergetskih vodova

Red.broj	Trafostanica	broj tran.	snaga (mVA)	∑ MVA
1	TS 400/220/110kV Pljevlja 2	3	925(2x400+125)	925
2	TS 400/110kV Podgorica2	2	600 (300+300)	600
3	TS 400/110/35kV Lastva	3	620 (2x300+20)	620
4	TS 220/110/35kV Podgorica 1	4	426 (2x150+2x63)	426
5	TS 220/110/35kV Mojkovac	3	170 (150+2x20)	190
6	TS 110/35kV Niksić	4	229 (40+63+2x63)	229
7	TS 110/35kV Herceg Novi	2	80 (2x40)	80
8	TS 110/35KV Tivat	2	83 (20+63)	83
9	TS 110/35kV Budva	2	126 (63+63)	126
10	TS 110/35kV Bar	2	80 (40+40)	80
11	TS 110/35kV Ulcinj	2	71.5 (40+31.5)	71.5
12	TS 110/35kV Cetinje	2	51.5 (20+31.5)	51.5
13	TS 110/35kV Danilovgrad	1	20	20
14	TS 110/10kV Podgorica3	2	71,5 (40+31,5)	71.5
15	TS 110/10kV Podgorica4	2	80 (2x40)	80
16	TS 400/110/35kV Bijelo Polje	3	150+40 (2x20)	190
17	TS 110/35KV Berane	2	40 (2x20)	40
18	TS 110/35kV Pljevlja1	2	60 (20+40)	60
19	TS 110/35kV Vilusi	1	10	10
20	TS 110/35kV Andrijevica	2	10+20	30
21	TS 110/35kV Virpazar	2	40 (20+20)	40
22	TS 110/10kV Podgorica V	2	63 (31.5+31.5)	63
23	TS 110/10kV Nikšić II (Kličevo)	2	63 (2x31.5)	63
24	TS 110/35kV Kotor (Škaljari)	2	40 (2x20)	40
25	TS (400)/110/35kV Brezna	1	20	20
26	TS 110/20kV Autoput 1 (Mrke)	2	40 (20+20)	40
27	TS 110/20kV Autoput 2 (Mateševo	2	40 (20+20)	40
28	TS 110/35kV Žabljak	2	40 (20+20)	40
UKUPNO:		**61**		**4329.5**

Tabela 10-27: Pregled postojećih elektroenergetskih objekata (trafostanica TS).

Red.broj	Planirane trafostanice
1	TS 400/220 kV Piva (Pivska planina)
2	TS 400/(220)/110 kV Trubjela
3	TS 400/110 kV Brezna
4	TS 220/110 kV Herceg Novi
5	TS 220/110/35 kV Vilusi 2
6	TS 110/35 kV Luštica (Radovići)
7	TS 110/35 kV Buljarica

8	TS 110/35 kV Bijela
9	TS 110/35 kV Kolašin (Drijenak)
10	TS 110/35 kV Golubovci
11	TS 110/35 kV Velika Plaža
12	TS 110/35 kV Tuzi
13	TS 110/33 kV Krnovo
14	TS 110/10 kV Podgorica 6
15	TS 110/10 kV Bečići
16	TS 110/10 kV Igalo
17	TS 110/10 kV Podgorica 7
18	TS 110/10 kV Podgorica 8
19	TS 110/x kV Podgorica 9
20	Razvodno postrojenje 400 kV Čevo

Tabela 10-28: Pregled planiranih elektroenergetskih objekata (trafostanica TS).

Hidroelektrana (HE) – Postojeća	**Hidroelektrane (HE) - Plan**
HE Perućica	HE Komarnica
HE Piva	HE Kruševo

Tabela 10-29: Pregled postojećih i planiranih hidroenergetskih objekata (HE)

Vjetroelektrana (VE) - Postojeća	**Zone planiranih vjetroelektrana**
VE Krnovo	VE Brajici
VE Možura	VE Gvozd
	VE Korita
	VE Bijela VE Golija-Smriječno - Goransko Rudnice I druge potencijalne VE za koje se na osnovu istraživanja, u skladu sa opštim smjernicama PPCG-2040 omogući izgradnja;

Tabela 10-30: Pregled postojećih i planiranih vjetroelektrana (VE)

Solarna elektrana (SE) - Plan	
SE Briska Gora	SE Slano Floating Solar
SE Dragalj	SE Vilusi - Dragalj:
SE Prediš	SE Prediš
SE Slano	SE Montečevo
SE Montečevo SE Željezara SE Krupac SE Velstovo SE Briska Gora opština Ulcinj; SE Solar Power: SE Dubrovsko: SE Vraćenovići:	SE Željezara SE Krupac SE Tuzi SE Velestovo 1 i 2 opština Cetinje SE MNRG1 SE Korita SE RES Montenegro: VE Bijela:

Tabela 10-31: Pregled postojećih i planiranih solarnih elektrana (SE)

Mreža 35 kV

Bar:

- Uklapanje TS 110/35 kV Buljarica u 35 kV mrežu
  - Dvosistemstiki vazdušni vod 35 kV do postojećeg voda prema:
  - Postojećoj TS 35/10 kV Sutomore
  - Budućoj TS 35/10 kV Maljevik,
  - Dva vazdušna voda 35 kV prema TS 35/10 kV Čanj
  - Vazdušni vod 35 kV prema postojećoj TS 35/10 kV Buljarica
  - Novi podzemni vod iz planiranog postrtojenja 35 kV TS 110/35 kV Buljarica prema TS 35/10 kV Buljarica Nova.

Budva:

- TS 35/10 kV Krstac
- TS 35/10 kV Buljarica Nova
- TS 35/10 kV u reonu Topliša sa priključnim vodovima 35kV iz pravca TS 400/110/35 kV Lastva
- 3 podzemna kabovska voda 35 kV iz TS 400/110/35 kV Lastva prema postojećim TS 35/10 kV Dubovica i TS 35/10 kV C. Stanica
- 35 kV podzemni kablovski vod TS 110/35 kV Markovići - TS 35/10 kV Miločer
- 35 kV podzemni kablovski vod TS 35/10 kV Miločer - TS 35/10 kV Krstac

– 35kV podzemni kablovski vod TS 35/10 kV Krstac - TS 35/10kV Petrovac – 35 kV podzemni kablovski vod TS 35/10 kV Petrovac - TS 110/35 kV Buljarica – 35 kV podzemni kablovski vod TS 35/10 kV Rozino - TS 35/10 kV Lazi – 3SkV podzemni kablovski vod TS 110/35 kV Markovići - Rasklopište Vrh Lazi
Kolašin – 35kV podzemni vod TS 35/10 kV Breza - mHE Rijeka Musovića; – 35kV podzemni vod od TS 35/10 kV Jezerine do mHE Jelovica 2, čime će se kompletirati 35kV veza od TS 35/10kV Jezerine do rasklopnog postrojenja 35kV Buče i TS 110/35kV Rudeš. – Podgorica i Golubovci – Vod 35 kV, od TS 35/10 kV Ljubović do TS 35/10 kV Gornja Zeta – Vod 35 kV od TS 35/10 kV Gornja Zeta - TS 110/35/10 kV Golubovci – Vod 35 kV od TS 35/10 kV Virpazar - TS 110/3 – 5/10 kV Golubovci
Žabljak: Dvostruki 35kV kablovski vod od TS 110/35 kV Žabljak do planirane TS 35/10kV Savin Kuk i povezivanje iste sa TS 35/10kV Šavnik, uklapanjem na postojeći 35kV nadzemni vod TS 35/10kV Šavnik-TS 35/10kV Žabljak.
Tivat – TS 35/10 kV Kalardovo sa priključnim dvostrukim podzemnim vodom iz TS 110/35 kV Gradiošnica – TS 35/10 kV Opatovo sa priključenjem “ulaz-izlaz” na podzemni vod Tivat-Opatovo – Zamjena postojećih vazdušnih vodova 35 kV Gradiošnica-Tivat i Tivat-Opatovo novim podzemnim vodovima – Novi dvostruki 35 kV podzemni vod od TS 110/35 kV Gradiošnica do TS 35/10 kV Porto Montenegro – Podzemni 35 kV vod od TS 35/10 kV Opatovo do TS 35/10 kV u reonu Prčnja – Podzemni 35 kV vod od TS 110/35 kV Gradiošnica do TS 35/10 kV Račica – Vod 35 kV od TS 110/35 kv Tivat (Gradiošnica) do 35 kV kablovske kule Sv. Nedelja koja je u Opštini H. Novi
Herceg Novi – Podzemni vod 35kV od TS 35/10 kV Tri Krsta - TS 35/10kV Klinci
Gusinje – Vazdušni vod 35 kV Đulići – Gusinje
Podgorica – Kablovski vod 35 kV TS 35/10 kV Vranjina – stubno mjesto br.16 za potrebe kabliranja dijela 35 DV preko ostrva Lesendro.)
Cetinje – Objekti za potrebe buduće žičare Kotor – Cetinje“
Nove napojne tačke ED mreže (TS 110/X kV) su planirane u koordinaciji CEDIS i CGES (Operatora prenosnog sistema). Prioritetne su 4 TS 110/X kV (PG 7, Bečići i Luštica - Radovići), a nakon toga još 8 (Buljarica, Igalo, Tuzi, PG8, PG6, Drijenak Kolašin, Golubovci i Velika Plaža). Dinamika izgradnje ovih napojnih tačaka, diktira razvoj 35 kV i 10 kV mreže u koju se uklapaju.

Tabela 10-32: Pregled mreže 35 kV

10.13. HIDROLOŠKA MREŽA

DUNAVSKI SLIV				
Sliv Lima	**Sliv Tare**	**Sliv Pive**	**Sliv Ćehotine**	**Sliv Ibra**
Grnčar	Veruša	Bukovica	Kozička rijeka	Suvovar
Vruja	Opasanica	Tušinja	Maočnica	Bjeluha
Ljuča	Drcka	Bijela	Dubočica	Županica
Đurička rijeka	Skrbuša	Pridvorica	Breznica	Ibarac
Komarača	Pčinja	Komarnica	Vezišnica	Lovnička rijeka
Velička rijeka	Svinjača	Vrbnica	Gotovuša	Grahovska rijeka
Murinski potok	Plašnica	Mratinski potok	Voloder	Crnja
Piševska rijeka	Jezerštica		Kozica	Balotska rijeka
Zlorečica	Štitarička rijeka		Skakavac	Bukovička rijeka
Kraštica	Bjelojevićka rijeka			Baćanska rijeka
Trepačka rijeka	Bistrica (MK)			
Šekularska rijeka	Ravnjak			
DUNAVSKI SLIV				
Sliv Lima	**Sliv Tare**	**Sliv Pive**	**Sliv Ćehotine**	**Sliv Ibra**
Bistrica (BA)	Vaškovska rijeka			
Kaludarska rijeka	Ljutica			
Ljubovića	Selačka rijeka			
Lješnica	Draga			

Bistrica (BP)	Sušica			

Tabela 10-33: Pregled hidrološke mreže Crne Gore – Dunavski sliv

JADRANSKI SLIV			
Sliv Morače	**Sliv Zete**	**Sliv Skadarskog jezera**	**Sliv crnogorskog primorja**
Ratnja rijeka	Sušica (NK)	Rijeka Crnojevića	Bojana
Trnovačka rijeka	Rastovac	Karatuna	Međuriječka rijeka
Požnja	Bistrica (NK)	Bazagurska matica	Vruća rijeka
Raštak	Gračanica	Orahovštica	Rikavac
Koštanica	Oboštica	Crmnica	Željeznica
Ibrištica	Sušica (DG)	Gostiljska rijeka	Građevica
Mrtvica		Urelja	Gradiošnica
Sjevernica			Široka Rijeka
Melješ tak			Risanska Spila
Bogotovski potok			Sutorina
Kruševački potok			
Mala rijeka			
Ribnica			
Sitnica			
Cijevna			

Tabela 10-34: Pregled hidrološke mreže Crne Gore – Jadranski sliv

10.14. IZVORIŠTA

Izvorište	**Maksimalna izdašnost**	**Minimalna izdašnost**	**Srednja izdašnost**
Akumilacija Otilovići	0	0	80
Alipašini izvori	2000		2000
Bezarsko Vrelo	0	0	25
Bezdan-Breznica	0	0	50
Bistrica	0	110	240
Blaca (Morakovo)	30	10	20
BN-1 (Zlatiborski bunar)	6	4	5
BN-2 (Niski bunar)	6	4	5
Bolje Sestre	2600	1000	0
Brajovića jama	0	0	30
Brajša	15	2	0
Brca	130	50	80
Buljarica-Dobra Voda	0	50	25
Bunari na Crnom jezeru	0	0	0
Ćemovsko Polje (5 bunara)	380	90	146
Dapšići vrelo	45	35	40
Dinoša (2 bunara)	100	40	39
Donja Vidrovanska vrela	350	100	150
Gac	70	30	0
Gojakovići vrela	36	16	20
Gornja Vidrovanska vrela	2000	200	250
Izvor Krkor	505	9999	50
Izvorište OKO (Njegovudja)	0	0	7
Izvorište oko (Zminje jezero)	60	35	0
Jasenica	90	10	15
Jugoštica	0	0	20
Kajnak	180	65	100
Kaliman I	24	4	0
Kaliman II	24	3	0
Klezna	120	25	0
Izvorište	**Maksimalna izdašnost**	**Minimalna izdašnost**	**Srednja izdašnost**
Koritnik Njeguši	0	1	0
Lisna-Bori	250	0	0
Loznica	25	5	0
Madojevac	0	0	35
Manastirsko vrelo	85	60	0
Mareza	1150	600	761
Maroš	20	2	0
Merića vrelo (3 kaptaže)	250	180	120

Mide	100	10	0
Milješ	70	30	48
Milojevica Vrelo-Tunjevo	0	0	25
Murinska rijeka i Pipuran	15	3	5
Mušovica Rijeka	180	65	90
Obzovica	50	1	0
Opacica	160	0	150
Orahovački izvori Ćićanova kuća	140	70	0
Orahovački izvori Ercegovina	70	30	0
Orahovsko polje	220	130	110
Oraška jama	0	0	180
Piratac	20	4	5
Plavda	200	30	50
Podgorska vrela	0	0	50
Podskala	20	2	0
Poklonci (5 bunara)	200	40	150
Ponikva	20	2	0
Popca	60	30	40
Pusta Vrata	45	10	27
Rezevića rijeka	0	50	119
Salc	50	3	5
Savnicka Glava	0	0	2
Simiš	40	3	0
Slatinski izvori	0	0	60
Spila Risanska	0	0	35
Struge Rijeka Crnojevića	0	1	10
Sustaš	50	2	18
Sutulija	30	10	20
Tabačina	0	0	100
Turčini I	5	15	25
Turčini II	30	5	17
Ubao	20	2	0
Uganjska vrela	90	1	60
Velje Oko	80	30	50
Viska vrela	0	0	11
Vrela Bajrovina	0	20	0
Vrelo Čanj	50	4	25
Vrelo Grlja	30	10	20
Vrelo Ibra	0	250	200
Vrmac	80	8	0
Vuksanlekić (2 bunara)	120	40	17
Zagorič	400	120	191
Zaljevo	100	20	55
Zarica jama	0	0	40
Zmajevac	0	0	30

Tabela 10-35: Pregled izvorišta u Crnoj Gori

Redni broj	OPŠTINA	NAZIV IZVORIŠTA
1	Andrijevica	Krkori
2	Bar	Zaljevo, Kajnak, Brca, Sustaš, Turčini I, Turčini II, Vrelo-Čanj, bunar BN1 (Zlatiborski), bunar BN2 (Niški), Velje oko , Orahovsko polje.
3	Berane	Merića vrelo, Manastirsko vrelo, Dapsića vrelo.
4	Bijelo Polje	Vrelo Bistrice
5	Budva	Reževića rijeka, Podgorska vrela, Dobra voda-Buljarica, Zagradac, Piratac, Loznica, Sjenokos, Smokov vijenac, Sopot.
6	Gusinje	Vrelo Bajrovića, Alipašini izvori
7	Danilovgrad	Oraška jama, Slatinski izvori, Brajovića jama, Žarića jama, Milojevića vrelo, Viško vrelo, Mareza, Vučiji studenac.
8	Žabljak	Oko (Zminje jezero), Mlinski potok (Crno jezero).
9	Kolašin	Mušovića vrelo

10	Kotor	Vrmac, Orahovački izvori (Ercegovina i Cicovića kuće), Škurda, Risanska spilja, Morinjski izvori, Simiš, Gornjegrbaljska izvorišta (Maroš, Ubao, Podskala i Ponikva), Smokovac (Risan)
11	Mojkovac	Gojakovića izvori
12	Nikšić	Vidrovanska vrela, Poklonci
13	Petnjica	Popča, Murovska rijekaje, Laze, Agovsko vrelo
14	Plav	Jasenica, Murinska rijeka, Pusta vrata, Pipuran
15	Plužine	Sutulija
16	Pljevlja	Breznica, Jugoštica-Petrova česma,Bezarska vrela, Zmajevac, Mandojevac, Odžak, akumulacija Otilović
17	Podgorica	Mareza, Zagorič, Konik, Ćemovsko polje, Bioče, Vuksanlekići
18	Rožaje	izvorište Ibra, izvorište Grlja
19	Tivat	Topliš, Plavda, Brštin, Češljar, Grbaljsko polje.
20	Tuzi	Tuzi, Dinoša, Milješ, Vuksanlekići
21	Ulcinj	Lisna Bori, Salč, Gač, Klezna, Mide, Kaliman I i II, Brajša.
22	Herceg Novi	Opačica, akumulacija Trebisnjica
23	Cetinje	Podgorska vrela, Obzovica, Uganjska vrela, Struge (Rijeka Crnojevića), Koritnik (Njegusi)
24	Šavnik	Šavnička glava
	Regionalni vodovod	Bolje sestre

Tabela 10-36: Prikaz izvorišta u sistemu javnog vodosnabdijevanja po Opštinama

10.15. UPRAVLJANJE OTPADOM

Regionalna deponija - postojeća	Bar, Podgorica
Regionalni centar upravljanja otpadom - planirano	Bijelo Polje, Nikšić
Reciklažni centar - postojeći	Herceg Novi, Kotor, Podgorica, Žabljak
Reciklažni centar - planirani	Bar, Bijelo Polje, Nikšić, Pljevlja, Berane
Reciklažno dvorište - postojeće	Herceg Novi, Kotor, Podgorica (5), Zeta, Budva
Reciklažno dvorište - planirano	Andrijevica, Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Gusinje, Kolašin, Mojkovac, Nikšić, Petnjica, Plav, Pljevlja, Plužine, Rožaje, Tivat, Tuzi, Ulcinj, Zeta, Žabljak, Šavnik
Transfer (pretovarna) stanica - postojeća	Herceg Novi, Kotor, Mojkovac
Transfer (pretovarna) stanica - planirana	Plužine, Šavnik, Pljevlja, Kolašin, Rožaje, Berane
Izvedena sanacije industrijskog otpada	Brodogradilište Bijela, deponija pepela i šljake „Maljevac“ i flotaciono jalovište „Gradac“
Planirana sanacija industrijskog otpada	Podgorica (KAP)
Postojenje za termičku obradu kanalizacionog mulja - planirano	Bijelo Polje, Podgorica, Nikšić
Definisane lokacije za odlaganje neopasnog građevinskog otpada	Danilovgrad, Kolašin
Lokacije za odlaganje neopasnog građevinskog otpada koje treba definisati u lokalnim zajednicama	Andrijevica, Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Gusinje, Herceg Novi, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Petnjica, Plav, Pljevlja, Podgorica, Plužine, Rožaje, Tivat, Tuzi, Ulcinj, Zeta, Žabljak, Šavnik
Postrojenje za obradu otpadnih guma - planirano	Bar, Bijelo Polje, Podgorica, Nikšić
Postrojenje za tretman otpadnih vozila - postojeće	Podgorica
Postrojenje za tretman otpadnih vozila - planirano	Bar, Bijelo Polje
Tretman električnog i elektronskog otpada	Bar, Bijelo Polje, Nikšić, Podgorica
Obrada medicinskog otpada – planirano	Berane, Podgorica
Odlaganje životinjskog otpada-planrano	Bijelo Polje, Nikšić

Tabela 10-37: Plan upravljanja otpadom

11 USLOVI U POGLEDU PLANIRANIH NAMJENA

11.1. USLOVI KORIŠĆENJA NAMJENE KOPNA

U PPCG-2040 se definišu opšte kategorije namjene površina i daju opšta pravila i obavezujuće smjernice za korišćenje prostora i planiranje u detaljnoj planskoj dokumentaciji. U grafičkom prilogu „Namjena površina“ je prikazana u R 1:100.000.

OPŠTE KATEGORIJE NAMJENA POVRŠINA (prema *Pravilniku o bližem sadržaju i formi plankog dokumenta*):

1. Građevinska područja naselja (gradske i seoske površine);
2. Poljoprivredne površine;
3. Šumske površine;
4. Vodne površine na kopnu;
5. Površine mora;
6. Površine za posebne namjene;
7. Zaštićena područja;
8. Ostale prirodne površine i
9. Površine infrastrukture.

1. Građevinska područja

Građevinsko područje je područje određeno planskim dokumentom na kome su izgrađena naselja i područje planirano za uređenje, razvoj i proširenje naselja. (građevinsko područje naselja, izdvojeni dio građevinskog područja naselja i izdvojeno građevinsko područje van naselja). Građevinsko područje naselja (gradskih i seoskih), predstavlja izgrađeni i uređeni dio naselja i neizgrađeni dio naselja koji se detaljno planira u detaljnim planovima, nižeg hijerarhijskog nivoa. PPCG definiše građevinsko područje na nivou opštih kategorija. Građevinska područja u PPCG-2040 su prikazana na osnovu postojećih granica građevinskih područja urbanih/gradskih, seoskih naselja i postojeće izgrađenosti prostora. Prethodno definisana građevinska područja u važećoj planskoj dokumentaciji će se u okviru izmjena važećih planskih dokumenata ili izrade novih, analizirati i na osnovu definisanih razvojnih i prostornih potreba, planirati budući obim građevinskih područja. Građevinska područja urbanih (gradskih) i ruralnih (seoskih) naselja mogu se u detaljnijoj planskoj dokumentaciji, u skladu sa *Zakonom o planiranju prostora* i na osnovu dodatnih analiza, proširiti ili smanjiti.

Planiranje građevinskih područja na detaljnom planskom nivou/u planskoj dokumentaciji nižeg reda:

Kategorije građevinskih područja: Na detaljnijem planskom nivou definišu se kategorije građevinskog područja: građevinsko područje naselja gradskog i seoskog; izdvojeni dio građevinskog područja naselja kao odvojeni dio postojećeg građevinskog područja naselja nastao pod uticajem prostornih, funkcionalnih i tradicionalnih uticaja, niže opremljenosti infrastruikturom i društvenim djelatnostima, (poluurbano područje) i Izdvojeno građevinsko područje van naselja koje je određeno planskim dokumentom kao prostorna cjelina izvan građevinskog područja naselja i planira se na detaljnom planskom nivou za sve namjene površina, posebno za razvoj turizma. U okviru opštih kategorija namjene površina, na detaljnijem planskom nivou se planiraju detaljne namjene, u skladu sa važećim *Pravilnikom o bližem sadržaju i formi planskog dokumenta*. Ukoliko dođe do promjene *Pravilnika*, primjenjivati novi važeći *Pravilnik*

Opšte smjernice:

- Građevinsko područje kao opšta kategorija namjene površina se detaljno planira u skladu sa nacionalnom regulativom i Pravilnikom kojim se definiše sadržaj i forma planskih dokumenata.
- U planiranju građevinskih područja, primjenjivati princip racionalnog korišćenja prostora, kao ograničenog razvojnog resursa; sagledati aspekt seizmičkog rizika na svim nivoima planiranja.
- Povećati iskorišćenost planiranih građevinskih područja, podići na visok nivo infrastrukturnu opremljenost, unaprijediti urbani i ruralni životni ambijent i očuvati u najvećoj mjeri životnu sredinu.
- Inovirati standarde, primjenjivati pravila pri planiranju građevinskih područja i primjenjivati zakonske mehanizme kontrole kvaliteta planiranja i izgradnje objekata.
- Pri planiranju građevinskih područja sagledati mogućnost infrastrukturnog opremanja i obezbjediti uslove utvrđenih režima zaštite prirodnih i kulturnih vrijednosti.
- Izvršiti analizu postojeće planske dokumentacije i planiranih građevinskih područja u svim lokalnim zajednicama. U skladu sa rezultatima analize definisati potrebu o širenju ili smanjenju površina građevinskih područja, sa prikazom opštih (generalnih) i detaljnih kategorija namjene površina.
- Utvrditi na nivou opština zone nelegalne izgradnje i nivo infrastrukturne opremljenosti i izvršiti moguću sanaciju i usklađivanje sa planski definisanim građevinskim područjima;
- U planskoj dokumentaciji detaljnijeg nivoa izvršiti analizu i definisati potrebu sanacionog planskog pristupa u zonama izraženih funkcionalnih prostornih ograničenja, a za novoplanirana područja i zone definisati prostorno prihvatljive parametre za građevinska područja, u skladu sa kapacitetom prostora.

- Građevinska područja planirati u skladu sa prirodno-geografskim karakteristikama, pogodnostima i ograničenjima terena za izgradnju, (geomorfoloških, geoloških, hidrogeoloških, klimatskih i dr).
- Pri izradi planskih dokumenata za područja lokalnih samouprava, mogu se na osnovu strateških opredjeljenja i definisanog javnog interesa, planirati nova građevinska područja naselja, uz obavezno primarno obezbjeđivanje saobraćajne i ostale tehničke infrastrukture i usaglašavanje sa režimima zaštite prostora.
- Pri planiranju građevinskih područja naselja analizirati raspoloživi kapacitet prostora, dugoročne projekcije stanovnika i domaćinstava, analizu stanja i raspoloživosti stambenog fonda, kao i analizu dugoročnih ekonomskih efekata.
- U okviru novih izdvojenih građevinskih područja, potrebno je obezbjediti adekvatne društvene i javne sadržaje u skladu sa potrebama stanovništva, javne i zelene površine.
- Planiranu gustinu stanovanja u naseljima, prilagoditi tipu naselja i potrebama stanovništva.
- Prilikom detaljnog planiranja, uređenja i izgradnje naselja obezbjediti skladan odnos izgrađene i prirodne sredine i primjeniti nacionalne i međunarodne standarde iz oblasti stanovanja, društvenih sadržaja i opremljenosti infrastrukturom.
- Pri planiranju građevinskog područja naselja i zona, potrebno je prethodno sagledati rezerve u planiranom, a neiskorišćenom građevinskom području; po potrebi izvršiti redefinisanje prethodno planiranih a neiskorišćenih građevinskih područja i omogućiti planiranje građevinskih područja na prostoru sa pogodnijim uslovima izgradnje;
- Moguća je prenamjena/redefinisanje planiranog područja, na način da se prethodno planirano, a neiskorišćeno građevinsko područje, smanji na račun povećanja građevinskog područja na području ili u zoni koja ima bolje planske i infrastrukturne predispozicije.
- Izbjegavati planiranje gusto izgrađenih zona, koje se ne mogu urbano opremiti potrebnim javnim sadržajima i koje nisu prihvatljive sa aspekta seizmičkog rizika;
- Građevinska područja treba da budu kompaktna, u cilju što racionalnijeg infrastrukturnog opremanja i opremanja društvenim uslugama i servisima, uz primjenu visokih standarda u oblasti kvaliteta životne sredine, primjene mjera energetske efikasnosti i prilagođavanja klimatskim promjenama.
- Na izdvojenom građevinskom zemljištu se planskim dokumentom detaljnijeg nivoa može odrediti veći broj prostornih cjelina, jedinstvenog planskog koncepta, tako da svaka cjelina ima pristup na javnu saobraćajnicu i mogućnost cjelovitog infrastrukturnog opremanja.
- Definisati urbanističke parametre u urbanim naseljima, u skladu sa nosivim kapacitetom prostora /zone.
- Definisati adekvatne turističke kapacitete pri planiranju građevinskih područja za razvoj turizma u opštinama, u skladu sa kapacitetom prostora/zone i i infrastrukturnom opremljenošću.
- Obezbjediti površine za nesmetano kretanje stanovništva u slučaju prirodnih ili drugih nepogoda.
- Građevinska područja planirati na način da se obezbijedi zaštita i očuvanje zaštićene kulturne baštine, očuvanje prostora sa potencijalnim kulturnim vrijednostima, u skladu sa smjernicama i mjerama zaštite koje su date u planu na osnovu Studije zaštite kulturne baštine.
- Građevinska područja urbanih područja planirati na način da se obezbijedi zaštita i očuvanje životne sredine i obezbjedi potreban udio zelenih površina i sportsko rekreativnih sadržaja.
- Za ruralna naselja su date opšte smjernice (u dijelu ruralni razvoj), a bliže smjernice za izgradnju i/ili detaljna urbanistička rješenja za određenje zone definisaće se u planskoj dokumentaciji nižeg nivoa.
- Za sve namjene na teritoriji Crne Gore nije moguća direktna primjena PPCG-2040 na prostorima na kojima se nalaze kulturna dobra, dobra za potencijalni kulturnim vrijednostima i arheološki lokaliteti.

Ruralna područja *su sva područja van urbanih naselja, koja imaju malu gustinu naseljenosti, a stanovništvo se dominantno bavi poljoprivredom.* ***Građevinsko područje seoskih naselja*** predstavlja područje u kome postoje izgrađena seoska naselja ili se planira proširenje izgradnje naselja. Izgradnja objekata i infrastrukture u ruralnom području, van seoskih naselja predviđenih za stanovanje, definiše se u skladu sa smjernicama za očuvanje poljoprivrednih i šumskih površina. Građevinska područja se planiraju u zonama seoskih naselja ili na zemljištu van naselja, na kome je po Zakonu o poljoprivrednom zemljištu i Zakonu o šumama dozvoljena izgradnja.

Smanjenje seizmičkog rizika pri planiranju građevinskih područja i infrastrukture

Opšte preporuke koje su date u poglavlju „*Smanjenje rizika od katastrofa i zaštita od elementarnih nepogoda*“, posebno u ciljevima kontrole seizmičkog rizika, a odnose sa na namjenu površina i planiranje sadržaja u regionima i svim razvojnim zonama, principe prostornog razvoja i pravila koja treba primjenjivati, su obaveza poštovanja na svim planskim nivoima.

Ograničenja zbog seizmičkog uticaja, koja su istaknuta u analizi stanja (poglavlje 12.), a odnose se na područja sa najvećim seizmičkim hazardom u Primorskom, Središnjem i manje izraženom riziku u području Sjevernog

regiona, potrebno je pri planiranju na detaljnijem-nižem planskom nivou sagledati i planirati namjenu površina, građevinska područja i infrastrukturu u skladu sa navedenim ograničenjima.

Osim toga i sva ograničenja koja su istaknuta, a odnose se na prirodna ograničenja, morfologiju terena, zone plavljenja, zone visokih podzemnih voda, zone klizišta, zone sanitarne zaštite vodoizvorišta, zone deficitarne vodom, područja temperaturnih inverzija, potrebno je uzeti u obzir pri planiranju građevinskih područja i infrastrukture na detaljnijem-nižem planskom nivou. *(grafički prilog karta ograničenja)*

2. Poljoprivredne površine

Poljoprivredne površine su površine koje obuhvataju zemljište određeno u skladu sa zakonom kojim se uređuje poljoprivredno zemljište.

- Koristiti obradivo poljoprivredno zemljište u svrhu poljoprivredne proizvodnje;
- Nije dozvoljena prenamjena obradivog poljoprivrednog zemljišta u građevinsko područje, izuzev za potrebe javnog interesa.
- Poljoprivredne površine (zemljište) koje se u skladu sa *Zakonom* privremeno koristi u nepoljoprivredne svrhe, mora se nakon tog perioda tehnički, hemijski i biološki rekultivisati i privesti prvobitnoj namjeni; Smjernice za izgradnju su date u poglavlju Smjernice za ruralni razvoj.

3. Šumske površine

Šumske površine su površine koje obuhvatajju šume i šumska zemljišta određena u skladu sa zakonom kojim se uređuju šume.

- Obezbjediti očuvanje šumskih površina, posebno zaštitnih šuma u zonama zaštićenih područja i koristiti u skladu sa relevantnim zakonom . Pri planiranju objekata i infrastrukture, ne ugrožavati šume koje su pod nekim režimom posebne zaštite.

4. Vodne površine na kopnu

Vodne površine na kopnu su površine koje obuhvataju vodno zemljište određeno u skladu sa zakonom kojim se uređuju vode.

- Ove površine koristiti u skladu sa smjernicama datim u oblasti Vodoprivreda, koje e odnose na korišćene i zaštitu voda i zaštitu od voda.

5. Površine mora

Površine mora su površine određene u skladu sa zakonom kojim se uređuje more. Na površinama mora se mogu planirati objekti koji se koriste u svrhu istraživanja, iskorišćavanja potencijala, zaštite i čuvanja i unapređenja prirodnih morskih bogatstava (živih i neživih), i bogatstva na morskom dnu radi privrednih aktivnosti, u skladu sa *Zakonom o moru*. Namjene su:

- Pomorski saobraćaj,
- morsko ribarstvo i marikultura,
- turizam,
- podmorski kablovodi i cjevovodi
- eksploatacija mineralnih sirovina
- produbljivanje dna i odlaganje materijala
- zaštitne obalne strukture
- zaštićena područja mora
- zaštićena područja podmorske kulturne baštine

Smjernice:

- Obezbjediti korišćenje i namjenu područja mora u skladu sa domaćom i međunarodnom regulativom, promovisati zaštitu morskih i priobalnih sistema u obalnom području, uspostaviti zaštićena područja mora i obezbjediti adekvatno upravljanje otpadom u moru. Na nivou nadležnih institucija potrebno je obezbijediti sljedeće:
  - Formirati bazu podataka i informacioni sistem o moru,
  - Izvršiti sanaciju postojećih kamenoloma uz obalu: Lipci, Oblatno, Lješevići i Višnjevo – Krimovica;
  - Ne planirati industrijska postrojenja na udaljenosti manjoj od 1 km od morske obale i bez uređaja za prečišćavanje i neutralizaciju kontaminenata.
  - Monitoring realizacije plana područja mora u segmentu zaštite treba da bude usaglašen sa monitoringom morske sredine, u kontekstu sprovođenja Barselonske konvencije.

6. Površine za posebne namjene

Površine za posebne namjene su: površine od interesa za odbranu, površine za zaštitu i spašavanje, površine mineralnih sirovina, površine eksploatacionog polja, eksteritorijalne površine.

- Ove površine planirati i koristiti u skladu sa zakonskim rješenjima, posebno u dijelu odbrane zemlje. Površine mineralnih sirovina sačuvati od druge namjene koja bi mogla ograničiti buduću eksploataciju, a pri eksploataciji poštovati sve režime zaštite prostora i životne sredine i kulturne baštine.

Površine od interesa za odbranu zemlje:

Polazeći od karakteristika savremenog sistema odbrane neophodno je težiti stvaranju uslova za efikasno funkcionisanje ovog sistema u uslovima ugrožene bezbjednosti i potrebe suprostavljanja savremenim bezbjednosnim rizicima, prijetnjama i izazovima. U PPCG-2040 se daju obavezujuće smjernice za usaglašavanje namjena u prostoru, sa potrebama sistema odbrane države, koje treba poštovati pri izradi detaljnije planske dokumentacije i pri izgradnji objekata i infrastrukture. Ministarstvo odbrane je shodno tome, ukazalo na potrebe da se za funkcionisanje Vojske Crne Gore pri izradi PPCG-2040. kao prostor posebne namjene opredijele određene lokacije.

Vojne lokacije koje su dostavljene od nadležnog Ministarstva odbrane:

1. Veliki Štuoc, opština Žabljak, k.p. 29, k.o. Crna Gora, LN 121, površine 4.13 ha.
2. Bjelasica, K.O. Lubnice i K.O. Kurikuće,opština Berane , K.O. Rečina , i opština Kolašin. K.O. Lubnica čine sve k.p. upisane u posjedovnom listu 439 po starom premjeru. K.O. Kurikuće – k.p. upisane u posjedovnom listu 682 i K.O. Rečina sve k.p. upisane u LN 247, po starom premjeru. Ukupna povšina 3.46 ha.
3. "Lovćen Štirovnik“, i Njeguši, opština Cetinje, K.O. Njeguši sve k.p. upisane u LN 1523, ukupne površine 3.42 ha.
4. „Obosnlk“, Herceg Novi, k.p. 1857, K.O. Radovanići, LN 396, ukupne površine 6.6078 ha i k.p. 988, KO Zabrđe, LN 26. ukupne površine 73.67 ha.
5. „Crni rt", Bar, k.p. 2719/6, K.O. Mišići, LN 1432, ukupne površine 58.68 ha.
6. "Mavrijan", Ulcinj, k.p. 1/3 i 4, K.O. Bratica, LN 158, ukupne površine 25.29 ha.
7. Kasarna „Milovan Šaranović", Danilovgrad, K.O. Glavica i K.O. Zagreda, sve k.p. upisane u LN 244, ukupne površine 91.26 ha.
8. „Taraš“ , Danilovgrad, K.O. Gorica, k.p.19 i 120, LN 23, ukupne površine 9.98 ha.
9. Kasarna "Breza" i skladišče "Kopita", Kolašin, K..O Kolašin, k.p. 56 I druge, upisane u LN 166, ukupne površina 5,1897 ha.
10. "Brezovik-Šumate glavice“, Nikšić, k.p 3181/2, K.O. Rastovac, LN 529; K.O. Brezovik: k.p. 506 I druge upisane u LN 167 i K.O. Glibavac: k.p. 86 i duge, upisane u LN 497, ukupne površine 141.42 ha.
11. Kasarna "13 jul “, Nikšić, k.p. 240, K.O. Nikšić, LN 3608, ukupne površine 19.38 ha.
12. Aerodrom "Kapino polje“ i skladište, Nikšić, K.O. Kočani, k.p. 1317, 1396, 1397, 1398 i druge, upisane u LN 919, ukupne powšine 84,61ha.
13. „Kapino polje“ - radionica, Nikšić, k.p. 1403, K.O. Kočani, LN 911, ukupne površine 1.9944 ha.
14. Poligon "Prage“, Nikšić, k.p. 212 i K.O. Praga,327, LN 161, ukupne površine 3.20 ha.
15. „Studenačke glavice", Nikšić, k.p. 787, K.O. Nikšić., LN 3608, ukupne površine 20.75ha.
16. „Zgrada MO", Podgorici, k.p. 414 K.O. Podgorica I, LN 742, ukupne površine 0.7155ha.
17. „Medicinski centar bazbjedonosnih snaga“, Podgorica, K.O. Podgorica II, k.p. 2212, 2213 i druge, upisane u LN 635, ukupne površine 1.44ha.
18. Vojni aerodrom „Knjaz Danilo“, Podgorica, K.O. Golubovci, na k.p.541 /1 i druge upisane u LN 510, ukupne površine 76,78 ha;
19. „Kasarna" Marko Miljanov Popović", Podgorica, k.p. 221, K.O. Masline, LN 121, ukupne površine 32.7919ha;
20. „Židovići“, Pljevlja, k.p. 110/2, 227, 486, 1081, K.O .Židovići I, LN 142, ukupne površina. 111.93ha;
21. „VK Voloña",Pljevlja, k.p. 6902/1, K.O. Pljevlja, LN 2254, ukupne površine 12.7376ha.
22. „Klub Vojske", Pljevlja, k.p. 104, K.O. Pljevlja, LN 2254, ukupne površine 1.03ha.
23. "Ranče polje" strelište, Pljevlja, k.p. 1496, 1997,1498,1499 i 1500 K.O. Vijenac, LN 105, ukupne površine 157.4114 ha.
24. Kasarna "Pero Ćetković", Bar, K.O. Polje, k.p. 1737 i druge upisane u LN 265, ukupne površine 13.96 ha.
25. „Dom Vojske”, Bar, k.p. 6492/8 i 6492/9, K.O. Novi Bar, LN 2349, ukupne površine 1.22 ha.
26. "Dio Luke Bar“, Bar, na dijelu k.p. 5736, LN 2913, K.O. Novi Bar, ukupne površine zemljišta na kopnu 1, 22 ha i akvatorijuma površine 1,81ha.
27. Skladište „Voluica", Bar, K.O. Polje, k.p. 1687 i druge upisane u LN 265, ukupne površine 5.51 ha.
28. “Zgrade K-de Mornarice“, Bar, k.p. 5802, LN 2311 K.O. Novi Bar.
29. "Pristan“, Herceg Novi, k.p. 104/1, K.O. Zabrđe, LN 177, ukupne površine 15.64ha.
30. Skladište "Rakite", Herceg Novi, k.p. 1, K.O. Zabrđe, LN 699, ukupne površine 14.7990ha.
31. Skladište "Špiljice“, Herceg Novi, k.p. 1688-1706. K.O. Rose, LN 95, ukupne površine 5.7844ha.

32. „Savina voda" na Sinjajevini, obuhvata opštine Mojkovac, Šavnik i Kolašin, ukupne poršine od 74.596,381m^2. Navedenu lokaciju čine sljedeće katastarske parcele:
- K.O. Boan - Šavnik. LN 136, k.p.: 1960, 1961,1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972 i 1973,
- K.O. Krnja Jela - Šavnik, LN 26, k.p. 389,
- K.O. Dobrilovina - Mojkovac, LN 153, k.p. 598 i 639,
- K.O. Sinjajevina- Mojkovac,LN 274, k.p.: 649 ,654, 655 ,656, 657, 658, 659, 660, 662, 663, 810/1 i 812,
- K.O. Štitarica - Mojkovac, LN240, k.p. 1344 i 1352,
- K.O. Lipovo - Kolašin, LN 92, k.p. 1020,
- K.O. Lipovska Bistrica, Kolašin, LN 186, k.p. 257;

33. Kasarna "Miljan Vukov Vešović", Andrijevica, k.p. 660. 661/2. 659/1 i 661/1 u K.O. Andrijevica; k.p. 1768/5, 1758/1,1759/2,1760/1, 1758/15 i 1296/5 u K.O. Slatina.
34. „Lipovo", selo Lipovo kod Kolašina, ukupne površine 1.5 km^2 u reonu Bistrička greda, kota 1184.
35. Ćehotina, Pljevlja, površine cca 150.000 m^2 ,UTM koordinate CN 69300 98172, La 43 19.5022, Lo 019 23.2783.
36. „Gotovuša", Pljevlja, dio k.p. 3141 i 3142, KO Gotovuša, LN 73, ukupne površine cca 369.000 m^2, UTM koordinate CP 62041 06881, La 43 24.1271, Lo 019 17.7773.
37. Pirlitor, Žabljak, dio k.p. 2240, KO Borje II, LN 789, površine cca 60.000 m^2, UTM koordinate CN 51094 85411. La 43 12.4081, Lo 019 10.0188.

Navedene lokacije se u PPCG definišu kao lokacije Vojske Crne Gore. Na detalnijem planskom nivou će se detaljno razmotriti i definisati namjena navedenih lokacija.

Smjernice za vojne lokacije:

- U detaljnoj planskoj dokumentaciji sačuvati zahtijevane lokacije za potrebe Ministarstva odbrane i Vojske Crne Gore kao zone od posebnog (javnog) interesa.
- Obezbjediti zone zaštite od druge izgradnje koja bi mogla narušiti bezbjednosne uslove funkcionisanja Vojske Vrne Gore, na vojnim lokacijama.
- Obezbijediti adekvatnu putnu i ostalu potrebnu infrastrukturu, do svih vojnih lokacija za potrebe Vojske Crne Gore;
- Planirati odgovarajuće lokacije za prostor za obuku i/ili izvođenje gađanja različitim vrstama naoružanja; pri tome obezbjediti uslove koji su neophodni za obavljanje vojnih aktivnosti, a sa druge strane obezbjediti bezbjednost stanovništva, naselja i životne sredine;
- Obezbjediti prostor za funkcionisanje (prostorija/poligon), prema kriterijumima koji su neophodni: saobraćajna pristupačnost, udaljenost od naselja, otvorenost prostora u odnosu na šumska područja, područja koja nisu ispresjecana vodnim tokovima i dr.
- Obezbjediti pri odabiru lokacije potpunu zaštitu životne sredine, naselja i stanovništva;
- U skladu sa stavovima nadležnih institucija, Vlade, nadležnih ministarstava i Agencije za zaštitu životne sredine, Vlada, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma i Ministarstvo odbrane), definisaće se odgovarajuće lokacija/lokacije za potrebe Vojske Crne Gore.
- Obezbijediti sigurnu zonu i zabraniti gradnju stambenih objekata u okolini vojnih objekata posebne namjene, posebno skladišta municije i minsko-eksplozivnih sredstava;
- Podići nivo sigurnosti snabdjevanja električnom energijom i otpornosti komunikaciono-informacione mreže u vojnim i policijskim objektima, zatim objektima službi zaštite i spašavanja, te drugim objektima službi bezbjednosti;
- Racionalnim planiranjem prostora pronaći rješenje za adekvatno dugoročno lociranje brodova Mornarice Vojske Crne Gore i plovne jedinice crnogorske policije;
- Unaprijediti nacionalne kapacitete (materijalne i ljudske resurse) za krizno upravljanje;
- Planirati adekvatne lokacije uz granicu sa susjednim državama za potrebe očuvanja neophodnog stepena bezbjednosti, u situacijama različitih vidova ugrožavanja (npr.masovne migracije);
- Svim vojnim lokacijama, u skladu sa potrebama Vojske Crne Gore, obezbjediti mogućnost izgradnje helidroma, u skladu sa propisima nadležnih institucija;

7. Zaštićena područja

Zaštićena područja su područja određena u skladu sa zakonima kojim se uređuje zaštita prirodnih i kulturnih dobara. U planovima detaljne razrade obavezno je poštovati režime zaštite prostora;oezbjediti integralnu zaštitu prirodnog i kulturnog naslijeđa u skladu sa smjernicama PPCG-2040;

8. Ostale prirodne površine

Ostale prirodne površine obuhvataju: goleti, sipare, kamenjare, strme stjenovite padine, stjenovite obale, pješčane i šljunkovite plaže i sl. Na ostalim prirodnim površinama je moguće planirati različite namjene, na način da se obezbjedi kompatibilnost sa drugim namjenama i zaštitom prostora i životne sredine i kulturne baštine.

9. Površine infrastrukture

Površine infrastrukture obuhvataju površine i koridore saobraćajne i ostale infrastrukture određene Zakonom.

- Infrastrukturu planirati u skladu sa potrebama u prostoru, na način da se obezbjedi funkcionalnost između različitih sistema i integriše prostor, a istovremeno obezbjedi što manji negativan uticaj na životnu sredinu i predjele, uz očuvanje kulturne baštine.“
- Prilikom preuzimanja namjene površina iz planova nižeg reda (primjera radi za lokacije oko Veriga, Lalevine, Orahova, Dražinog rta, Bigove, itd.), a vezano za opštine koje ulaze u granice kulturnog dobra i zaštićene okoline Prirodno i kulturno-istorijskog područja Kotora (PUP-ovi), iste je potrebno usaglasiti sa Studijama zaštite kulturnih dobara za opštine Kotor i Herceg Novi.
- U kontekstu kulturnih dobara, dobara sa potencijalnim kulturnim vrijednostima i arheološkim lokalitetima, saobraćajnice planirati na primjerenoj udaljenosti i na način da ne ugrožavaju vizure na kulturno dobro, kao i vizure sa kulturnog dobra.
- Posebnu pažnju posvetiti lokacijama gdje su u odnosu na planirane koridore identifikovani mogući konflikti.
- Prilikom izrade projektne dokumentacije za izgradnju saobraćajne infrastrukture, neophodno je u svim fazama uključiti Upravu za zaštitu kulturnih dobara u cilju pribavljanja uslova kojima će se obezbjediti očuvanje kulturnih dobara i kulturnog naslijeđa.
- Prilikom izrade tehničke dokumentacije u saobraćajnu putnu infrastrukturu, potrebno je prvo sprovesti arheološko rekognisciranje trase, kako bi buduće saobraćajnice bile dovoljno udaljene od kulturnih dobara, dobara sa potencijalnim kulturnim vrijednostima i arheološkim lokalitetima, kako se ne bi ugrozile prepoznate vrijednosti (po Zakonu o zaštiti kulturnih dobara nije moguće izmještanje nepokretnih kulturnih dobara).

  Uočena mjesta mogućih konflikata:

- Južni region: crkva Sv. Đorđa, Mrtvica Kuljače, lokalitet sa 4 tunela Stanišići, crkva Sv. Jovana Krstitelja-Stanišići, crkva Sv. Pavla Mažići, crkva Sv. Spasa -Markovići, Stari grad Bar sa spomen obilježjima i objektima kulturne baštine i njegove neposredne okoline, crkva Sv. Marka u Baru, manastir Orahovo, selo Dupilo, selo Popratnice i selo Komarno i određeni broj spomen obilježja koja su locirana pored postojećih puteva.
- Centralni region: okolina Rijeke Crnojevića, neposredna okolina centra Danilovgrada sa Spomen obilježjima, crkva Sv. Nikole-Drenošnica, okolina Grahova i određeni broj Spomen obilježja koja su locirana pored postojećih puteva.
- Sjeverni region: Manastir Đurđevi stupovi, manastir Dovolja, most na Đurđevića Tari, Municipiumm S i određeni broj Spomen obilježja koja siu locirana pored postojećih puteva.

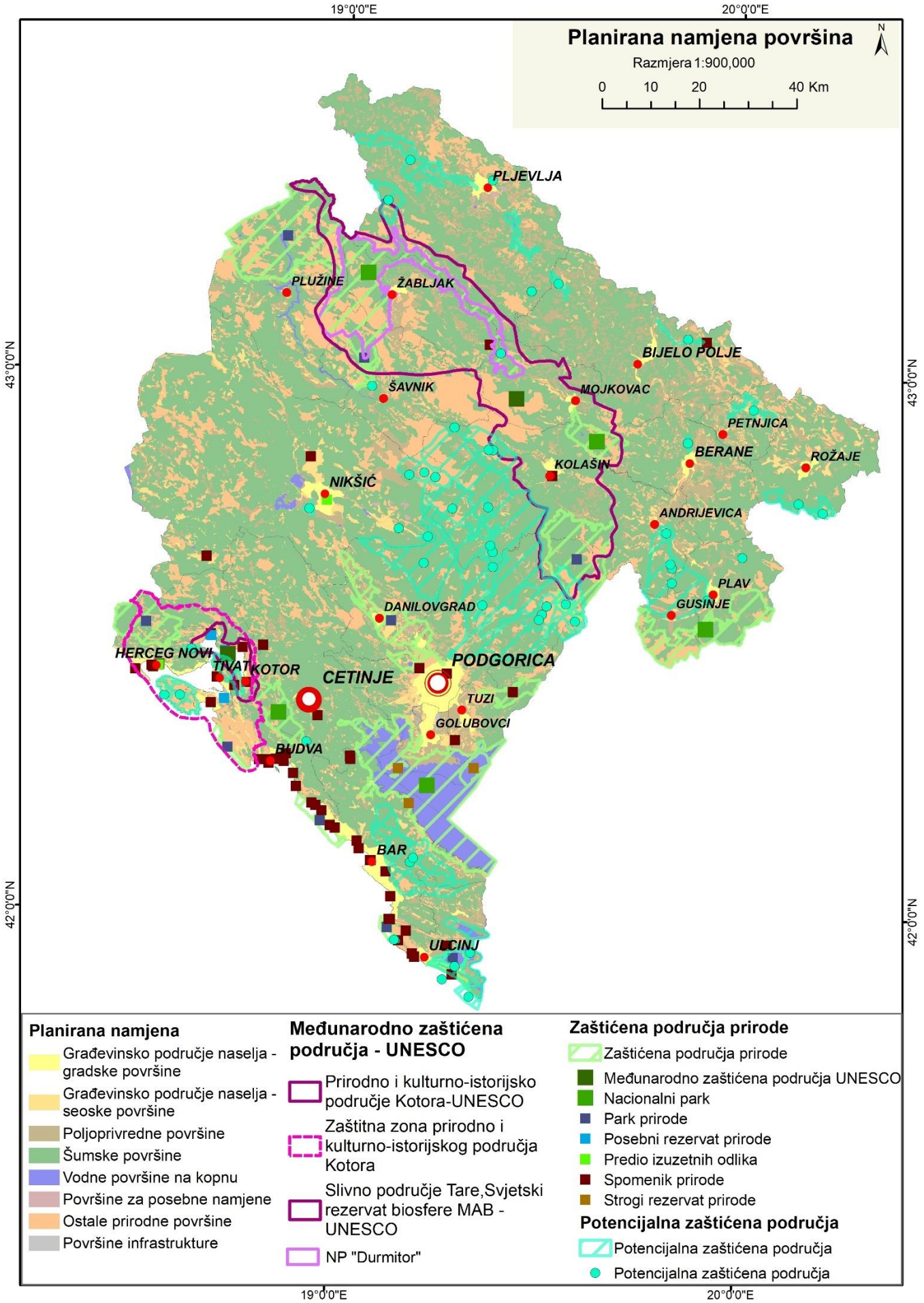

Pregledna karta 11.1 Planirana namjena površina

11.2. KONCEPT PLANIRANJA I USLOVI KORIŠĆENJA NAMJENE MORA

Vizija razvoja područja mora - Donošenjem PPCG-2040, izmjenama i dopunama *Zakona o morskom dobru* i drugih propisa uz već usvojena strateška dokumenta koja se odnose na more i obalu, kompletiraće se regulatorni okvir po kojem treba i reformisati ovu oblast i stvoriti preduslove za kvalitetno planiranje i upravljanje morem i obalom, a odnosi se na: definisanje zaštićenih područja, izgradnja novih i rekonstrukcija postojećih objekata pomorske/obalne infrastrukture, očuvanje kvaliteta morske sredine, izgrađene i uređene pomorske infrastrukture (luke,-privezišta, mjesta prvog iskrcaja) i prerađivačkih kapaciteta, razvoj ribarstva i marikulture, zaštitu i revitalizaciju plaža i izgradnju i uređenje novih kupališta.

Ciljevi i strateška opredjeljenja

Opšti cilj: utvrđen u *Zakonu o moru*, kojim se osim ističe da „Crna Gora štiti, čuva i unapređuje morsku sredinu“.
Osnovni cilj: utvrditi racionalnu namjenu, uređenje i korišćenje mora i obale u skladu sa principima održivog razvoja, uz primjenu nacionalne i međunarodne regulative i dobre prakse.

Posebni ciljevi:

- Poštovanje smjernica za adaptaciju prostora na klimatske promjene u planovima detaljnijeg nivo,
- U koordinaciji sa nadležnim državnim organima utvrditi da li je potrebno i moguće proglasiti isključivu privrednu zonu na moru, čime bi ribolovno područje obuhvatilo čitav šelf izvan teritorijalnih voda, kontinentalnu padinu i dio južnojadranske kotline, do srednje linije razgraničenja. (Middle Line).
- Na osnovu planova upravljanja ribarstvom, po različitim tipovima, nakon njihovog donošenja, u daljoj izradi prostorno planskih dokumanta definisati konkretne prostorne zahtjeve i uslove realizacije potrebnih sadržaja za dalji razvoj ribolovnog sektora.
- Redefinisati zahvat morskog dobra u smislu isključivanja prostora koji ne pripadaju obali i djelatnostima koje su vezane za more i obalu i izdvojiti prostor obale od ukupnog zahvata morskog dobra.
- Korigovati definiciju obale i morskog dobra u smislu da je obala prostor koji pripada moru (linija do koje dopiru najveći talas pri najjačem nevremenu); prostor koji služi za pristup obali i moru (pojas od 6 m od linije najvećih talasa), kao i prostor koji je u funkciji korišćenja mora i obale (aktivnosti koje se odvijaju na moru – plovidba, morski ribolov, kupališta i sl.) ,a da morsko dobro pored mora i obale može obuhvatiti i širi prostor na kome su sadržaji u funkciji mora i obale. Izuzetak od pravila: morskom dobru ne pripadaju ranije, propisno, izgrađene strukture na obali, koje po prirodi (definiciji) ne čine obalu, kao što su urbane strukture, regionalni i magistralni putevi i sl.
- Usklađivanje (prostorno i vremensko) namjena mora u smislu obezbjeđenja optimalnih uslova za dalji razvoj ribarstva i definisanje prostora za izgradnju/uređenje na obali neophodnih sadržaja infrastrukture (luke, privezišta, pristaništa, ribarske poste, uređenje mjesta I iskrcaja ribe) i prerađivačkih kapaciteta.
- Navedeni principi za definisanje lokacija marikulture, ovim planom se utvrđuju kao obavezujući u daljoj planskoj razradi.
- Kao referentni osnov za rješenje konflikta namjena na moru i obali služe definisana strateška opredjeljenja i opšte važeći propisi i pravila u korišćenju mora. Po međunarodnim standardima prioritet na moru ima plovidba. Marikultura, kao dio poljoprivred i turizam su ravnopravne prioritetne strateške razvojne privredne grane u Crnoj Gori, ali zbog prirode tehničko – tehnološkog postupka prioritet ima turizam kao „čistija“ grana.
- Obezbijediti slobodan pristup moru i obali pri izradi detaljnih rješenja.
- U planovima detaljne razrade, kroz planirane intervencije u prostoru, obezbijediti fizički slobodan pristup obali.
- Pri obavljanju djelatnosti koje se odvijaju na moru i obali, poštovati kriterijume zaštite i očuvanja prirodnih vrijednosti područja.
- U detaljnijoj planskoj dokumetaciji, planirati adekvatan prostor i infrastrukturno opremanje i razvoj luke Bar.
- Organizovati optimalnu mrežu marina, koja ja će podržati dalji razvoj nautičkog i uopšte turizma.
- Podržati razvoj objekata obalne infrastrukture (gradske luke, pristaništa, privezišta, suvi vez i servisi...) prema potrebama razvoja priobalnog pomorskog saobraćaja - linijski međugradski prevoz, turistički izleti, transport kupača;
- U detaljnijoj planskoj razradi treba prostorno odrediti položaj i tehničke uslove kao i mogućnosti formiranja i označavanja novih posti.
- U smislu poboljšanja funkcionisanja objekata u službi priobalnog pomorskog saobraćaja unaprijediti regulacioni okvir, organizaciju upravljanja ovim objektima i unaprijediti status jedriličarskih klubova.
- Zbog ograničenog kapaciteta nalazišta, eksploataciju ljekovitog blata iz mora u Igalu (ispred Blatne plaže), treba trajno ograničiti na količine koje su potrebne Institutu Igalo, odnosno kapacitetima lječilišta, bez mogućnosti komercijalizacije na tržištu.

- U izradi detaljnije planske dokumentacije, planski uskladiti zahvate zaštićenih područja u moru sa potrebama razvoja.
- Definisati kroz detaljnu plansku dokumentaciju, zone u moru za formiranje sidrišta i vezova.

Potrebe za prostorom na području morskog dobra

Marikultura i ribarstvo - U detaljnoj planskoj dokumentaciji treba konkretno definisati lokacije i kapacitete objekata za potrebe ribarstva i marikulture. Potrebno je odraditi detaljnu analizu prostora unutar granica svjetske baštine i njene zaštićene okoline, te u skladu sa prostornim mogućnostima planirati nova uzgajališta školjki, a za postojeće predvidjeti sanaciju nelegalnih itervencija. Analizu uraditi u saradnji sa Upravom za zaštitu kulturnih dobara, a planski dokument lokacija dostaviti na saglasnost Uprave.

Potrebno je preispitati postojeća definisana i aktivna uzgajališta u odnosu na eventualne nelegalne intervencije i očuvati već definisane i aktivne zone uzgajališta, koja funkcionišu bez ili sa minimalnim nelegalnim intervencijama u Boki. Takođe je moguće definisanje novih u skladu sa smjernicama datim u posebnom sektoru marikulture i na osnovu analize prostora unutar granice svjetske baštine i njene zaštićene okoline, a u skladu sa prostornim mogućnostima.

Pomorska infrastruktura

Luke /marine - Za potrebe proširenja i povećanja sadržaja, planirati adekvatnu površinu mora i kopna za potrebe razvoja Luke Bar kao saobraćajnog čvorišta za multimodalni transport, od strateškog značaja za privredni razvoj i saobraćajnu otvorenost zemlje.

- Zbog rasterećenja najosjetljivijeg dijela Bokokotorskog zaliva treba obezbijediti mogućnost za prihvat kruzera i u drugim lukama Boke, naročito u Zelenici.
- Planovima regulacionog karaktera predvidjeti proširenje gradskih luka, mjesnih pristaništa i privezišta, uvijek kada to dozvoljavaju prirodni uslovi i principi zaštite ambijenta.
- Za potrebe razvoja nautičkog turizma planirati mrežu montažnih privezišta – mini marina u Bokokotorskom zalivu.
- I pored evidentne potražnje za dodatnim nautičkim vezovima na Jadranu, interesovanje za izgradnju novih marina uglavnom je vezano za izgradnju turističkih risorta, pa od toga i zavisi. Planski uskladiti izgradnju marina kao sastavnih pratećih djelova turističkih rizorta, uz mjere kojima će se podržati razvoj nautičkog turizma.

Pristaništa i privezišta - Nastaviti proces rekonstrukcije postojećih pristaništa i privezišta. Kroz unapređenje regulatornog okvira i upravljačke funkcije uspostaviti red u korišćenju privezišta, uz prioritet javnog interesa tj. komunalnih vezova.

Ponte i mandraći - Utvrditi imovinsko pravni status svih objekata prema pozitivno pravnoj regulativi. Uspostaviti evidenciju objekata i vezova na njima; utvrditi prava i režim korišćenja.

Prema Studiji varijantnih modela za formiranje montažnih pristaništa i privezišta, planirati mrežu mini marina i komunalnih vezova.

Sidrišta i nautički vezovi - U cilju zadovoljenja sve veće potražnje za nautičkim vezovima obezbijediti administrativne i planske preduslove za aktiviranje 10-ak zona za sidrenje i vezivanje na bove (nautički vezovi) u Tivatskom i Budvanskom zalivu, /Sudije – stručne podloge je uradilo JPMD/.

Plaže i kupališta - Razvoj turizma i naročito intenzivna stambena izgradnja na obali uz značajno povećanu frekvenciju „dnevnih kupača“ iz centralnog dijela države, uslovili su da potražnja za kupalištima prevazilazi postojeći potencijal.

Daljom razradom PPCG-2040, kroz planove većeg stepena regulacije, potrebno je precizirati zone i lokacije na obali za dalje povećanje kupališnog prostora i predvidjeti opremanje kupališta priključcima na infrastrukturu (tsruja, voda, kanalizacija). (*Studija varijantnih modela za formiranje kupališta u Bokokotorskom zalivu*).

U planovima regulacionog nivoa provjeriti mogućnost formiranja prostora (na vodi) za hidroavione.

Zaštićena područja u moru - Proglašena su 3 zaštićena područja na moru sa dosta širokim zahvatom obale i mora: uz obalu Donjeg Grblja, Petrovačke rivijere i Starog Ulcinja koje na kopnu obuhvataju odgovarajući dio prostora morskog dobra. *(obrađeno u sektoru zaštite prirode.*).

KATEGORIJE NAMJENE MORA I SMJERNICE ZA KORIŠĆENJE Na osnovu analiza koje su rađene posebnim projektom “GEF Adritik”, u cilju racionalnog planiranja i korišćenja područja mora, definisano je 10 kategorija namjene mora s nekoliko potkategorija:

1. Pomorski saobraćaj (pomorska plovidba I luke)
2. Morsko ribarstvo i marikultura
3. Turizam
4. Podmorski kablovodi i cjevovodi

5. Eksploatacija mineralnih sirovina
6. Produbljivanje dna i odlaganje materijala
7. Zaštitne obalne strukture
8. Vojna upotreba
9. Zaštićena područja mora
10. Zaštićena područja podmorske kulturne baštine

1. Namjena pomorski saobraćaj

Pomorska plovidba je plovidba koja se obavlja na moru i drugim vodama, kako je to definisano nadležnim propisima. Odvijanje pomorske plovidbe i drugi povezani uslovi propisani su nizom nacionalnih i međunarodnih propisa, kojima se osigurava slobodna i sigurna pomorska plovidba.

Sistem luka predstavljaju morski (lučki akvatorijum) i s morem neposredno povezan kopneni prostor sa lučkom infrastrukturom i pripadajuća sidrišta luka, u funkciji pružanja lučkih usluga svim vrstama plovnih objekata. Pravni status, podjela luka po funkcionalnim i drugim kriterijumima, upravljanje i drugi uslovi detaljno se regulišu nacionalnim propisima. Planiranje, izgradnja i rekonstrukcija objekata lučke infrastrukture i suprastrukture vrši se u skladu sa propisima koji uređuju planiranje i uređenje prostora i izgradnju objekata. Lučko područje za luke od nacionalnog, odnosno lokalnog značaja i sidrište luke, utvrđuju nadležna državna tijela u skladu sa planskim dokumentom kojim se definiše obalno područje.

Smjernice za korišćenje i namjenu:

Pomorska plovidba

- Za odvijanje pomorskog saobraćaja definišu se morske površine plovnih puteva, lučkih akvatorijuma i akvatorijuma sidrišta luka.
- Osiguranje nesmetanog i sigurnog odvijanja pomorskog saobraćaja jedna je od prioritetnih infrastrukturnih funkcija unutar područja mora.
- Plovni put u unutrašnjim morskim vodama i teritorijalnom moru Crne Gore je morski pojas dovoljno dubok i širok za sigurnu plovidbu plovnog objekta, koji je po potrebi i označen. Predloženi koridori plovnih puteva predstavljaju uobičajene, odnosno istraživanjem i praksom potvrđene, meteorološki i hidrografski najpovoljnije i najsigurnije puteve za različite vrste plovnih objekata. Utvrđeni su predlozi za sljedeće plovne puteve:
  - glavni plovni put u Bokokotorskom zalivu (omogućava uplovljavanje kruzera dužine 340 m);
  - prilazni plovni putevi u Bokokotorskom zalivu do glavnih luka;
  - lokalni dužobalni plovni put;
  - vanjski dužobalni plovni put.
- Osiguranje prostornih uslova za sigurno odvijanje pomorske plovidbe ima prednost nad drugim oblicima korišćenja područja mora, osim ukoliko je drugačije određeno nadležnim propisima i aktima (ograničenja na temelju propisa vezanih za odbranu, zaštitu životne sredine, zaštitu prirodne i kulturne baštine, kratkotrajna ograničenja vezana za odvijanje određenih aktivnosti).
- Dodatna prostorna ograničenja za odvijanje pomorske plovidbe odnose se na minimalnu udaljenost plovnih objekata od obale (pa prema važećim propisima, brodovi, jahte i hidro-avioni ne smiju ploviti na udaljenosti manjoj od 300 m, motorni čamci i ribarski brodovi na udaljenosti manjoj od 150 m, a zabranjeno je glisiranje na udaljenosti manjoj od 200 m od obale).
- Dio postojećeg korišćenja i planirane namjene mora su i objekti sigurnosti plovidbe na plovnim putevima (svjetionici, plutače i druge oznake na moru), koji takođe predstavljaju prioritetne infrastrukturne funkcije unutar područja mora.

Sistem luka

- Uz prostorno definisane lučke akvatorijume (kao djelove sveobuhvatnih lučkih područja), za kategorisane luke dati su i predlozi površina unutar kojih se prioritetno organizuju akvatorijumi sidrišta luka. Dati predlozi su usklađeni sa uobičajenim lučkim potrebama i potrebama drugih maritimnih aktivnosti.
- Privez i smještaj tehničkih i radnih plovnih objekata omogućava se uz postojeće lučko-operativne obale luka u Baru, Zelenici, Lipcima i na lokaciji komunalno-servisne zone Kukuljina.

Pristaništa i privezišta

- Osiguranje potreba pristana za plovne objekte organa državne uprave i javnog pomorskog prevoza treba da ima prednost nad ostalim korisnicima operativnih obala pristaništa, što se detaljnije reguliše propisima i aktima nadležnih tijela.
- Moguće je planirati proporcionalnu zastupljenost komunalnih i komercijalnih vezova, pri čemu se vodi računa o prirodnim uslovima mora i obale i potrebama lokalnog stanovništva.

- Pristaništa se ne mogu prenamjenjivati u privezišta, osim ukoliko se u istom naselju istovremeno ne povećava kapacitet pristaništa na drugim lokacijama, na način da se ukupna operativna obala pristaništa ne smanjuje.
- Vezovi za ribolovne plovne objekte osiguravaju se prvenstveno unutar akvatorijuma trgovačkih luka i gdje je to moguće i unutar luka nautičkog turizma. Prva ribarska luka u Crnoj Gori je planirana na rtu Đeran kod Ulcinja, kapaciteta oko 50 ribarskih brodova. U funkciji ribarske luke je i dio lučkog akvatorijuma i operativnih obala marine Bar.
- U okviru pristaništa definišu se i djelovi operativne obale, prvenstveno u funkciji prvog iskrcaja ulovljene ribe.
- U zavisnosti od konkretnih prostornih uslova, pristani se mogu realizovati i u okviru uređenih kupališta, odnosno na njihovim rubovima (pontonski pristani). Ovi pristani se regulišu nadležnim aktima u funkciji upravljanja morskim dobrom, odnosno uređenim kupalištima.

2. Namjena morsko ribarstvo i marikultura

Morsko ribarstvo

- Ribolovne aktivnosti se sprovode u skladu sa nadležnim nacionalnim propisima, kao i sa međunarodnim propisima.
- Sprovođenje ribolovnih aktivnosti je podređeno aktivnostima za potrebe odbrane, propisima o sigurnosti plovidbe, propisima o zaštiti i spašavanju i propisima o zaštiti prirodne i kulturne baštine.
- Sprovođenje ribolovnih aktivnosti mora biti usklađeno sa propisanim režimima prostorno-vremenske regulacije ribolova. Na području Bokokotorskog zaliva zabranjen je ribolov: pridnenim kočama; lebdećim kočama; i plivaricama velikog ribolova. Kotorski iTivatski zaliv tretiraju se kao područja od posebnog značaja za reprodukciju i ishranu riba i riblje mlađi.
- Ribarske poste u Bokokotorskom zalivu - zabranjeno je ribarske poste koristiti kao privezišta za plovne objekte, odlaganje otpada i izvođenje radova koji onemogućavaju nesmetano korišćenje ribarske poste. Nadležnim propisom su definisani načini korišćenja, održavanja, zaštite, označavanja, kao i dužina obale ribarske poste.
- Mjesto prvog iskrcaja - ova mjesta treba da osiguraju siguran morski pristup ribolovnim plovnim objektima, kao i kolski pristup.

Marikultura

- Razvoj marikulture osigurava se kroz zaštitu i unapređenja (podržavaju se inovacije i tehnološki napredak) uzgajališta školjki na postojećim lokacijama u Bokokotorskom zalivu.
- Marikultura se razvija i na drugim lokacijama unutar planiranih zona koje su utvrđene kao pogodne.
- Ograničava se uzgoj ribe na području Bokokotorskog zaliva, a podstiče i razvoj uzgoja ribe na otvorenom moru.
- Propisuje se obaveza sprovođenja mjera za smanjene prtisaka na morsku sredinu, u skladu sa režimima zaštite i korišćenja područja mora. S ciljem izbjegavanja konflikta različitih namjena, ograničava se razvoj na kopnu, čiji uticaji bi mogli ometati funkcionisanje uzgajališta unutar planiranih zona.
- Na osnovu analiza održivog razvoja marikulture, kao i planova nadležnih tijela, definisane su zone prioritetno namijenjene razvoju marikulture te su zadržane postojeće lokacije marikulture za koje su izdate dozvole od nadležnih tijela.

3. Namjena turizam

Obalni turizam – kupališta i plaže

- Aktivnosti obalnog turizma odvijaju se u skladu sa nadležnim nacionalnim propisima i drugim aktima, od kojih su posebno značajni oni iz domena upravljanja morskim dobrom i njima se definišu vrste i uslovi korišćenja kupališta na moru, kao i bliži uslovi u pogledu njihove uređenosti i opremljenosti.
- Detaljniji uslovi se utvrđuju u Atlasu crnogorskih plaža i kupališta (katastar plaža i kupališta).
- Omogućava se formiranje novih kupališta, pogotovo u područjima povećane potražnje.
- Omogućava se postavljanje odgovarajuće oblikovanih niskih plutajućih platformi kao privremenih rješenja u područjima povećane potražnje za plažnim i kupališnim površinama.
- Nova kupališta i plažni elementi će se planirati kroz detaljnije planske dokumente kopnenog obalnog pojasa i druge programske dokumente koje izrađuje Javno preduzeće nadležno za upravljanje morskim dobrom.
- Aktivnosti u akvatorijumima kupališta mogu biti podređene aktivnostima za potrebe odbrane, propisima o sigurnosti plovidbe i propisima o zaštiti prirodne i kulturne baštine, pogotovo u slučajevima prostornog preklapanja režima zaštite prirode i prostornog obuhvata kupališta.
- Propisima o sigurnosti plovidbe definišu se minimalne udaljenosti plovnih objekata u plovidbi od obale.

- U cilju osiguranja maksimalnog kvaliteta morske vode na kupalištima, sprovodi se trajni program praćenja sanitarnog kvaliteta morske vode na javnim kupalištima duž cijele crnogorske obale tokom ljetnje sezone.
- obalni turizam se najdirektnije vezuje za aktivnosti na kopnu i treba da bude predmet sveobuhvatnog (kopno-priobalno more) planiranja kroz detaljniju plansku razradu u svrhu osiguranja svih potrebnih elemenata u lancu vrijednosti koji će garantovati visok kvalitet turističke ponude.
- Sportsko-rekreativne aktivnosti na moru izvan akvatorijuma plaža, koje koriste motorni i vodomlazni pogon (jet-ski) i kreću se većim brzinama regulišu se posebnim propisima.

Nautički turizam

- Aktivnosti u akvatorijumima u funkciji nautičkog turizma mogu biti podređene aktivnostima za potrebe odbrane, propisima o sigurnosti plovidbe i propisima o zaštiti prirodne i kulturne baštine, pogotovo u slučajevima prostornog preklapanja režima zaštite prirode i prostornog obuhvata nautičkih sidrišta.
- Nije dopušteno planiranje nautičkih sidrišta uz korišćenje sopstvenih sidrenih sistema na područjima livada morskih cvjetnica i koraligenih zajednica.
- Luke nautičkog turizma planiraju se u naseljima i u izdvojenim građevinskim područjima turističke namjene izvan naselja, u zavisnosti od prirodnih i stvorenih uslova, a prvenstveno na degradiranim djelovima obale.
- Unutar Bokokotorskog zaliva, a prioritetno unutar Kotorsko-risanskog zaliva, potrebno je utvrditi režim zabrane ispuštanja sanitarnih otpadnih voda u more.
- Potrebno je utvrditi rokove i prelazni period za implementaciju ove mjere i u tom periodu razviti odgovarajuću infrastrukturu na kopnu za prihvat sanitarnih otpadnih voda sa plovnih objekata, kao i kaljužnih voda i omogućiti adekvatno opremanje nautičke charter flote.
- Na području Bokokotorskog zaliva potrebno je minimizirati broj nautičkih sidrišta za sidrenje sopstvenim sidrenim sistemima, a za područje Kotorsko-risanskog zaliva i potpuno isključiti ovu mogućnost.
- Detaljnijom planskom razradom potrebno je osigurati sve prostorno-planske preduslove za realizaciju potrebnih elemenata u lancu vrijednosti koji će garantovati visok kvalitet nautičke turističke ponude.
- Posebnu pažnju u realizaciji projekata nautičke infrastrukture potrebno je posvetiti aspektima sigurnosti vezanim za negativne uticaje klimatskih promjena, prvenstveno ekstremnih vremenskih prilika u ljetnjem periodu (iznenadne ljetnje oluje), ali i u ostatku godine.

Pomorski turizam – kruzing

- Pomorski plovni putevi u Bokokotorskom zalivu omogućavaju sigurno uplovljavanje i isplovljavanje plovnih objekata približno do veličine referentnog plovnog objekta dužine cca 340 m.
- Povećani intenzitet kruzing turizma može proizvesti uticaje koji prelaze propisane ili dogovorene granične vrijednosti i u tom slučaju je potrebno kroz dodatne instrumente finije regulacije ograničiti intenzitet korišćenja.
- Lanac vrijednosti kruzing turizma na kopnu posebno uključuje efikasnu transportnu logistiku koja će omogućiti posjete bitnih atrakcija u širem krugu gravitacije same luke. (ističe se da je luka Kotor dio posebno osjetljivog Bokokotorskog zaliva, kao i prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora koje je na Listi svjetske baštine UNESCO-a.
- Detaljnijom planskom razradom potrebno je osigurati sve prostorno-planske preduslove za realizaciju potrebnih elemenata u lancu vrijednosti, koji će garantovati visok kvalitet kruzing turističke ponude.

4. Podmorski kablovodi i cjevovodi

- Osiguranje sigurnog funkcionisanja podmorskih infrastrukturnih sistema jedna je od prioritetnih funkcija unutar područja mora.
- U slučaju otvoreno položenih cjevovoda i kablovoda, oni su izloženi uticajima drugih aktivnosti, npr. sidrenja plovnih objekata, pa se u tom slučaju propisuju režimi zabrane sidrenja u pojasu od 250 m sa obje strane trasepodmorskog voda.
- Posebno je značajan postojeći podmorski elektroenergetski kablovod kojim se elektroenergetski sistem Crne Gore povezuje sa istim sistemom Republike Italije. (HVDC kabla 500 kV koji se proteže od 400/110/35 kV TS Lastva. Dužina podmorskog dijela trase iznosi 433 km, od čega je 38,9 km u crnogorskim teritorijalnim vodama. Maksimalna dubina kabla je 1.200 m, a ukopan je na dubinama do 700 m. Tačka izlaska kabla iz mora je lokacija rta Jaz)
- Optički kabal položen u more na relaciji Bar – Krf osigurava elektronsku komunikacionu vezu velikog kapaciteta prema evropskim čvorištima i ostatku svijeta. Dužina trase u crnogorskim teritorijalnim vodama je oko 30 km. Podmorski kabal izlazi iz mora u mjestu Ujtin potok, na udaljenosti od 10 km od Bara.

5. Eksploatacija mineralnih sirovina

- Ova kategorija namjene mora odnosi se na površine morskog dna i podzemlja gdje se vrši eksploatacija energetskih (ugljovodonici u tečnom i gasovitom stanju) i neenergetskih mineralnih sirovina. U ovu kategoriju namjene mora ulaze i površine istražnih prostora i aktivnosti na njima koje prethode budućoj mogućoj eksploataciji ugljovodonika.
- U eksploataciju mineralnih sirovina ubraja se i vađenje pijeska, uključujući i za potrebe dohranjivanja plaža sa sličnim tipom sedimenta. Dohranjivanje plaža može biti jedna od opcija za plaže koje zbog prirodnih procesa i antropogenih uticaja gube postojeći prirodni plažni sediment. Najveća pješčana plaža u Crnoj Gori je Velika plaža u opštini Ulcinj, gdje preliminarni podaci pokazuju da nema izraženijih procesa obalne erozije, odnosno gubitka plažnih površina. Pri istraživanju ili eksploataciji mineralnih sirovina, obavezan uslov je poštovanje mjera zaštite prirode i životne sredine i sagledavanje seizmičkog rizika na osnovu mikroseizmičke rejonizacije.

6. Produbljivanje dna i odlaganje materijala

- Ova namjena mora označava površine na kojima se redovno ili povremeno vrši produbljivanje mora, najčešće na plovnim putevima, u lukama i drugim područjima gdje je potrebno održavati potrebnu dubinu mora, a koja su izložena zasipavanju kao rezultat prirodnih i antropogenih procesa.
- Ova kategorija namjene obuhvata i površine za odlaganje izvađenog materijala ukoliko se odlaganje vrši na površine u moru koje su za to predviđene.
- Produbljivanje dna i odlaganje materijala se sprovodi i na lokalitetima i površinama u funkciji sanacije, odnosno uklanjanja nasipa otpadnog porijekla (sanacije lokacija u brodogradilištu Bijela i u luci Tivat – Porto Montenegro).
- Produbljavanje dna se vrši i na područjima gdje, kao rezultat bujičnih i riječnih tokova, dolazi do zasipanja morskog dna nanesenim sedimentom, a gdje je potrebno održavati dubine, pogotovo u cilju održavanja funkcionalnosti morskog akvatorijuma za pomorsku plovidbu i druge funkcije.
- Ukoliko se izvađeni materijal odlaže u more, potrebno je voditi računa o uticaju na morsku sredinu, pogotovo na staništa na morskom dnu.
- Na područjima zaštićenih i potencijalnih podmorskih lokaliteta neophodno je obratiti se Upravi za zaštitu kulturnih dobara u cilju dobijanja mišljenja/saglasnosti.

7. Zaštitne obalne strukture

- Ova namjena se u pravilu odnosi na priobalno more neposredno uz liniju obale i uključuje obalne inženjerske strukture u funkciji zaštite prirodne i antropogene obale i obalnih funkcija od uticaja talasa, erozije, plavljenja i sličnih uticaja.
- Na crnogorskoj obali, zaštitne obalne strukture u moru (često po potrebi u kombinaciji sa mjerama i zahvatima na kopnu), primarno su u funkciji stabilizacije plažnog sedimenta. Na pet lokacija u opštinama Budva i Bar sprovode se istraživanja u okviru utvrđenih prostornih obuhvata: plaža Mogren (13,2 ha); plaža Petrovac (13,2 ha); plaža Pržno (8,0 ha); plaža Sutomore (38,0 ha); plaža Žukotrlica (42,2 ha).

8. Vojna upotreba

- Ova kategorija namjene mora generalno uključuje morske površine, odnosno zaštitne zone u funkciji vojnih luka (djelovi operativnih obala luke Bar, lokacija Pristan na poluostrvu Luštica) i objekata u funkciji odbrane i morske površine namijenjene vojnim vježbama i drugim potrebama sa različitim stepenom ograničenja pristupa i korišćenja.
- Zahvati u prostoru na ovim površinama planiraju se u skladu sa posebnim propisima.

11. Zaštićena područja mora

- Sprečavati štetne aktivnosti koje mogu ugroziti. ekološki značajne morske i obalne vrste i staništa;
- Uspostavljene ili planirane zone gdje je dominantna aktivnost zaštita životne sredine mora i prirodnih vrijednosti u njemu.
- Sprovoditi zaštitu mora od uticaja sa kopna - Sanirati postojeća neuređena (divlja) odlagališta čvrstog otpada u blizini morske obale i u zaleđu i spriječiti da čvrsti otpad dospijeva u morsku sredinu. (odlagalište „Lovanja I i II“ u Tivatskom polju, divlja deponija na Orjenu, odlagališta „Pode“ i „Dugonja“ na kojima je odlagano smeće opštine Herceg Novi i čije se procjedne vode dreniraju u Risanski zaliv, deponija „Ćafe“ na Volujici i stara deponija Ulcinja – „Hije“ kod Kruča).

12. Zaštićena područja podmorske kulturne baštine

- Štititi podmorske lokalitete i zone kulturne baštine na kojima se sprovode konzervatorske aktivnosti (koje se grupno kvalifikuju kao aktivnosti zaštite kulturne baštine). U izradi planova detaljnije razrade i definisanju zona i zahvata budućih planiranih namjena i zahvata obavezno je štititi integritet nepokretne podmorske kulturne baštine i kulturnih dobara, uz aktivno uključivanje i saradnju sa nadležnom službom zaštite. Sa posebnom pažnjom, s obzirom na lokalitete i zone podmorske kulturne baštine, treba planirati područja mora za lučka i nautička sidrišta, marikulturu te podmorsku infrastrukturu.

- S obzirom na nevlasnički režim koji vlada u zoni morskog dobra i području mora, omogućava se razuman stepen odstupanja u detaljnijim namjenama, od utvrđenih granica i linija datih u planu, posebno kada se zona jedne namjene mora ne graniči direktno sa drugom namjenom mora.
- Za neke kategorije namjene utvrđene zone nijesu ujedno jedinice korišćenja, odnosno pojedinačne jedinice korišćenja koje se moraju nalaziti unutar zone namjene definišu se naknadno, kroz procedure utvrđene nadležnim propisima.
- Za neke kategorije namjene mora na pojedinima lokacijama se definišu zone u istraživanju. Ove zone se u pravilu utvrđuju na područjima mora gdje ne postoji izražen interes drugih oblika korišćenja mora, kao i za značajne funkcije koje zahtijevaju složenija istraživanja prije konačnog izbora lokacije. Ove zone privremene rezervacije se u pravilu utvrđuju u obuhvatu širem od konačno potrebnog, što ostavlja više prostora u izboru konačnog rješenja.
- Budući da je Crna Gora 2008. g. ratifikovala Konvenciju o zaštiti podvodne kulturne baštine (Zakon o ratifikaciji Konvencije o zaštiti podvodne kulturne baštine, „Sl list CG“ broj 4/2008), koja propisiju da je podvodna kulturna baština svaki trag ljudskog postojanja, kulturnog, istorijskog ili arheološkog karaktera, koji su se nalazili djelimično ili potpuno pod vodom, povremeno ili stalno barem 100 godina, ista mora da služi kao načelo tretmana ostataka podvodne kulturne baštine Crne Gore.
- U kontekstu podvodnih arheoloških nalazišta, od izuzetnog je značaja poštovanje opšteg cilja Konvencije, koji propisuje da se očuvanje podvodne kulturne baštine in situ smatra prvim zadatkom prije odobrenja, ili pokretanja bilo kakvih aktivnosti usmjerenih na ovu baštinu. Aktivnosti se moraju sprovoditi sa Upravom za zaštitu kulturnih dobara.
- Smjernice za korišćenje područja mora se prvenstveno tiču organizacije namjena u prostoru područja mora, kao i osiguranja prostornih potreba i definisanja uslova korišćenja.

12 SMJERNICE ZA SPROVOĐENJE PLANA

Da bi se postiglo u što većoj mjeri sprovođenje strateških ciljeva razvoja, planiranih u PPCG-2040, potrebno je obezbjediti stabilne zakonske uslove iz oblasti planiranja, izgradnje, uređenja prostora i legalizacije objekata i izvršiti harmonizaciju zakonske regulative isprovoditi koordinaciju aktivnosti između srodnih sektora.

Drugi važan preduslov uspješne realizacije PPCG-2040 je unapređenje institucionalnih kapaciteta za sinhronizovan rad resornih ministarstava i primjenu pravila, mjera i smjernica definisanih u planu. Ovdje se daju osnovne smjernice za sprovođenje PPCG-2040, koje se mogu kroz određeni Program implementacije (ili Studiju) detaljno predložiti uz predlog prioritetnih aktivnosti, nadležnosti i obaveza organa i institucija.

Politika planiranja, uređenja i korišćenja prostora

Politikom planiranja, uređenja i korišćenja prostora treba obezbijediti primjenu kvalitetnih metodologija u izradi planova, sinhronizovane izrade planova različitog hijerarhijskog nivoa, aktivno učešća institucija i javnosti u donošenju planskih odluka; obezbjediti afirmaciju principa pravednosti i održivosti rješenja i mehanizme dosledne kontrole realizacije planova; Politika planiranja i korišćenja prostora treba da bude zasnovana na opredjeljenju za racionalno korišćenje prostora, jačanje upravnog reda i discipline u oblasti izgradnje, uređenja i korišćenja prostora, u korist svih građana.

Neophodne su hitne mjere za zaustavljanje negativnih tokova, sanacija postojećeg stanja u dijelu uočenih ograničenja i uspostavljanje nove prakse u ovoj oblasti radi efikasnije realizacije dobrih planskih rješenja:

Ciljevi:

- Unaprijediti zakonskii okvir u svim oblastima koje u realizaciji planskih ciljeva imaju uticaj na prostor;
- Unaprijediti praksu i sinhronizovati izradu prostorno planskih dokumenata;
- Ojačati upravu, osposobljavanjem kadrova i unapređenjem sredstava za efikasnu i odgovornu realizaciju planova, uspostavljanje GIS-a o prostoru Crne Gore;
- Politikom planiranja i uređenja prostora kroz mjere zemljišne politike stimulisati racionalno korišćenje i namjenu prostora i destimulisati izgradnju objekata koji su u funkciji obrta kapitala – "privatizacije dobiti a socijalizacije troškova" po principu da u uređenju prostora, kao opšteg dobra prioritet ima javni interes;
- Obezbijediti preduslove za opremanje zemljišta za izgradnju – urbanizaciju, propise za preparcelizaciju katastarskih u urbanističke parcele; obezbjediti sredstva za opremanje zemljišta; troškovi opremanja zemljišta treba da budu na teret graditelja koji dobija korist od gradnje;
- Redefinisati propise za legalizaciju nelegalnih objekata sa preciziranjem "štete" koju su izazvali za konkretne situacije – na osnovu prihvatljivosti stanja i po principu pravičnosti;
- Utvrditi fiskalne mjere zemljišne politike (destimulativne i stimulativne) u svrhu aktiviranja izgrađenih objekata ("*drugi stan*" i "*vikend stan*") u privredne svhe za smještajne turističke kapacitete i/ili za rješavanje "podstanarskih" pitanja;
- Formirati fondove sa adekvatnim sredstvima za sanaciju stanja u prostoru i uređenje prema odgovarajućim planovima.
- Stambenu izgradnju, koja je suprotna strateškim opredjeljenjima, po područjima i kapacitetima treba ograničiti revizijom aktuelnih planova (važeći PUP-ovi i oni čija izrada je u toku, detaljnih planova i sl., po principima istovremenosti i susretnosti planova / planiranja,
- Pri praćenju realizacije plana neophodno je kontrolisati prilagođavanje izraženom seizmičkom riziku i prilagođavanju na klimatske promjene;
- Važan aspekt je praćenje aktivnosti i mjera za zaustavljanje negativnih demografskih trendova.
- Neophodno je obezbijediti cjelovito učešće lokalnih zajednica u donošenju odluka (izrada i usvajanje planova) i u opredjeljivanju o njihovoj realizaciji. Pri decentralizaciji donošenja planova, neophodan je cjelovit pristup koji podrazumijeva i ocjenu kapaciteta (sredstva, kadrovi, nivo organizacije..) lokalnih zajednica da preuzmu značajne funkcije. Naročito je važno obezbijediti doslednu realizaciju osnovnih razvojnih opredjeljenja PPCG-2040, kroz donošenje i primjenu lokalnih planova.
- Praćenje stanja u prostoru i izrada izvještaja o stanju uređenja prostora, izrada programa uređenja prostora i uspostavljanje državnog informacionog sistema o prostoru.

Međuresorna i međuopštinska saradnja

- Za uspješnu implementaciju strateških ciljeva i projekcija razvoja definisanih u PPCG-2040, neophodna je: stručna saradnja resornih Ministarstava i svih državnih institucija, podrška lokalnih zajednica i međusobna saradnja i koordinacija sa nadležnim Ministarstvom planiranja prostora, urbanizma i državne imovine.
- Potrebno je pažnju usmjeriti na sektore u kojima su izražena razvojna ograničenja, ili ekološki problemi, kako bi se obezbjedio njihov efikasniji razvoj, podržao razvoj lokalnih zajednica, a time postigao i ravnomjeran regionalni razvoj.

- U realizaciji razvojnih projekata neophodna je međuopštinska saradnja i usaglašenost stavova po važnim pitanjima namjene i korišćenja prostora. Značajnu ulogu ima Zajednica opština Crne Gore kao nacionalna asocijacija lokalnih zajednica, koja zastupa zajedničke utvrđene interese pred državnim organima i međunarodnim organizacijama u interesu lokalnog stanovništva.
- Posebnu pažnju treba obratiti na specifične prostore koji su zaštićeni nekim vidom međunarodne i nacionalne zakonske regulative, kao i na područja koja su degradirana ili ugrožena u dosadašnjem korišćenju.
- U sektorskom razvoju je neophodno, sa nivoa nadležnih institucija, sprovoditi Programe i mjere (ili Akcione planove), koje će se institucionalno pripremiti radi ostvarenja razvojnih projekcija za svaki sektor pojedinačno i sinhronizovano u međusobnoj saradnji Vladinih institucija. Sektori koji imaju snažan uticaj na razvoj su saobraćaj i energetika, koji uz sektor turizma i poljoprivrede doprinose direktno razvoju države i svih njenih lokalnih zajednica.

SMJERNICE ZA IZRADU PLANSKIH DOKUMENATA UŽIH TERITORIJALNIH CJELINA

Implementacija planskih smjernica će se vršiti u skladu sa *Zakonom o uređenju prostora*, u okviru određenih i zakonom predviđenih kategorija planskih dokumenata. Ukoliko u planskom periodu dođe do promjene *Zakona o uređenju prostora* i *Zakona o izgradnji objekata*, planska dokumentacija će se raditi u skladu sa novim zakonskim rješenjima. U skladu sa *Zakonom o uređenju prostora* 011/25-384/2-01, PPCG-2040 se razrađuje prema državnim i lokalnim planskim dokumentima. Državni planski dokumenti su: Prostoni plan Crne Gore; prostorni plan područja posebne namjene i državni plan detaljne regulacije.

- Donošenje PPCG-2040 i PP područja posebne namjene za obalno područje i nacionalne parkove je obavezno. Sadržaj i procedure izrade planova su definisani *Zakonom*.
- Državni plan detaljne regulacije donosi se za područja na kojima se grade objekti koji su od interesa za Crnu Goru ili su od regionalnog značaja (teritorije jedne ili više lokalnih samouprava), kao i za područja koja se nalaze u zahvatu prostornog plana posebne namjene, a koja nijesu detaljno razrađena tim planskim dokumentom.
- Lokalni planski dokumenti su: Prostorno urbanistički plan lokalne samouprave, Lokalni plan detaljne regulacije i urbanistički projekat; Donošenje Prostorno-urbanističkog plana lokalne samouprave je obavezno.

Informatička podrška realizaciji plana: Za potrebe planiranja prostora nadležno Ministarstvo uspostavlja državni informacioni sistem o prostoru, u okviru digitalne platforme i podataka o prostoru, saglasno zakonu kojim se uređuje baza podataka. Kao dio digitalne platforme, formira se Državni registar. Organi državne i lokalne uprave dostavljaju Ministarstvu podatke u vezi planiranja prostora i podatke o važnim projektima.

INSTITUCIONALNI OKVIR ZA IMPLEMENTACIJU PLANA

- **Državni nivo:**
  - Skupština Crne Gore – donosi PPCG-2040, Plan područja posebne namjene, državni plan detaljne regulacije.
  - Vlada Crne Gore – u obavljanju izvršne vlasti usmjerava i usklađuje politiku prostornog i ukupnog razvoja države, predlaže i donosi strategije, donosi odgovarajuće akte, zakone, usmjerava i nadzire rad državne uprave i osigurava realizaciju planova i programa razvoja.
  - Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine – nadležno za pripremu i izradu državnih planskih dokumenata u skladu sa Zakonom, donosi Program planiranja i uređenja prostora, prati realizaciju planova i priprema i usvaja Izvještaje o realizaciji planova i promjenama u prostoru; Utvrđuje Pravilnike o koji se odnose na izradu planskih dokumenata i dr.
  - Resorna Ministarstva kojima su u nadležnosti privredne djelatnosti, razvoj infrastrukturnih sistema, obrazovne i društvene djelatnosti i dr.
- **Lokalni nivo - Jedinice lokalne samouprave/opštine:**
  - Usmjeravaju prostorni razvoj opštine sa specifičnim smjernicama za prostorno uređenje, u skladu sa planovima državnog nivoa;
  - Utvrđuju odluke o izradi planske dokumentacije lokalnog nivoa, u skladu sa Zakonom;
  - Sprovode mjere zemljišne politike i uređenja građevinskog zemljišta;
  - Vode registre podataka o informacionom sistemu prostornog uređenja;
  - Utvrđuju plan i program planiranja i uređenja prostora lokalne samouprave;
  - Donose odluku o utvrđivanju Nacrta planskih dokumenata lokalnog nivoa;
  - Obrazuju opštinski Savjet ili reviziju za prostorno uređenje, radi ocjene planskih dokumenata.

Sekretarijati za planiranje i uređenje prostora:

- Pripremaju program planiranja i ueđšenja prostora i prati realizaciju lokalnih planova;

- Pripremaju izvještaje o stanju u prostoru;
- Vode informacioni sistem o prostoru u saradnji sa nadležnim Ministarstvom;
- Vode postupak pripreme i izrade planske dokumentacije na lokalnom nivou u saradnji sa Agencijama za planiranje prostora/ili privatnim društvima;
- Organizuju i vode postupak Javne rasprave o lokalnim planskim dokumentima;

Institucije, Agencije, informacioni sistem:

- Instiicionalno organizovanje izrade planova: Institut/zavod/za izradu i praćenje izrade planske dokumentacije državnog nivoa; licencirana privredna društva, licencirana fizička lica u skladu sa Zakonom;
- Agencija/ lokalni zavod za izradu lokalnih planskih dokumenata - stručni poslovi prostornog uređenja, koordinacija izrade državnih planova i praćenje sprovođenja;
- Saradnja sa instuitucijama civilnog društva – u toku rada, posebno donošenje Odluka o izradi ili usvajanju planskih dokumenata, neophodna je saradnja sa institucijama civilnog društva;
- Razvoj informacionog sistema i prostorna evidencija - državni informacioni sistem o prostoru; priprema baze podataka i prostorne evidencije u cilju transparentnog uvida u mogućnosti izgradnje objekata u skladu sa planskom dokumentacijom;
- Izrada i sprovođenje prostornih planova nove generacije – unapređenje pripremnih poslova i nesmetanog započinjanja izrade planova u cilju brzog donošenja i u skladu sa definisanim pravilima.
- Revizija planskih dokumenata; - u skladu sa Zakonom vršenje revizije planskih dokumenata na državnom i lokalnom nivou, u cilju dodatne provjere planskih rješenja,
- Međusektorska saradnja i koordinacija – neophodna je međusektorska saradnja svih državnih i lokalnih institucija;
- Usklađenost zakona u svim oblastima – poštovanje zakonskih normi u svim oblastima koje imaju uticaje na prostor i distribuciju sadržaja i namjena u prostoru; poštovanje svih relevantnih zakona i međunarodnih propisa;
- Teritorijalna integracija prostora i rješavanje zajedničkih pitanja iznad administrativnih granica /međuopštinska saradnja - uspostavljanje čvršće i stalne saradnje među lokalnim samoupravama i sa državnim nivoom;
- Participativni model u donošenju odluka o izradi planova i njihovom donošenju - dijalog i komunikacija od donošenja odluka o izradi planova, do njihovog donošenja.
- Razvoj svijesti i kulture održivog korišćenja prostora u cilju prihvatanja javnog interesa i usklađivanja javnog i privatnog interesa;
- Saradnja sa naučnim institucijama i organizacijama - stručan pristup u donošenju svih odluka i uključivanje naučnih institucija i organizacija u cilju donošenja optimalnih razvojnih odluka;
- Izvještavanje o sprovođenju planova sa nivoa lokalnih samouprava i sa nivoa resornog Ministarstva;
- Kontinuirani razvoj i unaprjeđenje informacionog sistema o prostoru - Planovi, Urbanističko tehnički uslovi, dozvole za građenje objekata i dr; usklađivanje prostornih evidencija.

13. SMJERNICE, MJERE, FAZE I DINAMIKA REALZACIJE PLANA

Realizacija PPCG-2024 će se sprovoditi u skladu sa pruhvaćenim strateškim projekcijama i datim smjernicama, kroz sektorske planske dokumente i plansku dokumentaciju detaljnijeg (regulacionog) planskog nivoa. Za sve krupne investicione projekte, posebno za objekte kapitalne infrastrukture, sa nivoa Vlade je potrebno provjeriti opravdanost i izvodljivost projekata sa aspekata: društveno ekonomske koristi, prostornog razmještaja i uticaja na prostor, životnu sredinu i kulturnu baštinu, a posebno sa aspekta seizmičkog rizika. Dinamika realizacije će zavisiti od unutrašnjih državnih i spoljnih faktora. Ako se razvojni planski period posmatra kao harmoničan proces kontinuiranog unapređenja u prostornom i ekonomskom razvoju, period realizacije se može posmatrati u 3 faze, a koje treba posmatrati kroz smjernice i definisane prioritete za ključne razvojne oblasti:

1. Faza intenzivnog razvoja i stroge kontrole zaštite prirode i životne sredine (pokretanja ključnih razvojnih projekata u svim sektorima) – **inicijalni period;**
2. Faza finalizacije započetih projekata i nadogradnje – **period harmonizacije;**
3. Faza završetka planiranih projekata - **zrela faza razvoja i ostvarenja planske vizije:**

ENERGETIKA

1. Faza - intenzivn razvoj i zaštita

- Pokretanje realizacije spremnih infrastrukturnih projekata koji će presudno doprinijeti sigurnom i diversifikovanom snabdijevanju energijom, uz poseban akcenat na kreiranje fleksibilnog elektroenergetskog sistema neophodnog za omogućavanje većeg korišćenja obnovljivih izvora energije i dostizanja nacionalnih ciljeva preuzetih u procesu pridruživanja EU (udio obnovljivih izvora energije, energetska efikasnost i smanjenje emisija CO_2).

2. Faza - finalizacija započetih projekata

- Praćenje indikatora realizacije infrastrukturnih projekata i prilagođavanje dinamike realizacije kroz preduzimanje upravljačkih mjera kako bi se osiguralo dostizanje postavljenih ciljeva u horizont godini.

3. Faza - završetak planiranih projekata i ostvarenja planske vizije.

- Uspostavljanje sigurnog snabdijevanja energijom zasnovanog na visokom udjelu obnovljivih izvora energije u finalnoj potrošnji (ispunjene preuzete obaveze).
- Postizanje povezanosti sa okolnim elektroenergetskim sistemima do nivoa koji neće prestavljati barijeru za pristup najvećim tržištima električne energije čime se stvaraju preduslovi za značajan izvoz električne energije a time i veće interesovanje za ulaganje u nove obnovljive izvore energije.

VODOPRIVREDA

1 Faza - intenzivni razvoj i zaštita

- Uspostavljanje zona sanitarne zaštite izvorišta za javno vodosnabdijevanje,
- smanjenje zagađenja površinskih i podzemnih voda usled ispuštanja otpadnih voda;

2 Faza - finalizacija projekata

- Dostizanje cilja povećanja pokrivenosti javnim vodosnabdijevanjem gradskog a naročito seoskog stanovništva,
- Povećanje procenta pokrivenosti prostora kanalizacionim sistemima,
- Povećanje procenta prečišćavanja otpadnih voda;

3 Faza - završetak planiranih projekata i ostvarenje vizije

- potpuno uspostavljanje zona sanitarne zaštite na izvorištima za javno vodosnabdijevanje,
- potpuna zaštita površinskih I podzemnih voda od zagađenja,
- uspostavljanje Sistema zaštita od poplava;

INDUSTRIJA I RUDARSTVO

1. Faza - intenzivni razvoj i zaštite

- Formiranje strateškog okvira za korištenje mineralnih sirovina i očuvanje prespektivnih prostora za buduća istraživanja i eventualnu eksploataciju mineralnih sirovina, kroz izradu nacionalne strategije i mineralnog plana u oblasti valorizacije mineralnih resursa (primarna ležišta: metala, nemetala, kaustobiolita i ugljovodonika; sekundarna ležišta: odlagališta i jalovišta; tercijarni izvori - recikliranje).

2. Faza - finalizacija započetih projekata

- Razvoj industrije zasnovane na korištenju primarnih i sekundarnih mineralnih sirovina u skladu sa principima održivog razvoja i najboljih dostupnih tehnika i tehnologija eksploatacije, obrade/prerade mineralnih sirovina i reciklaže.

3. Faza - završetak planiranih projekata – ostvarenje planske vizije

- Formiranje modernih industrijskih kapaciteta sa što većim nivoom finalizacije proizvoda sa ciljem diversifikacije privrednih djelatnosti kao oslonca društvenog razvoja, u skladu sa evropskim principima u ovoj oblasti.

SAOBRAĆAJ DRUMSKI, ŽELJEZNIČKI, VODNI VAZDUŠNI

1. Faza - projektovanje i izgradnja prioritetnih dionica

Drumski saobraćaj

- *Autoput Bar – Boljare*
  - Dionica Mateševo – Andrijevica, Andrijevica – Boljare i Farmaci-Smokovac - Izrada glavnih projekata; Za ostale dionice izrada Idejnih projekata;
  - Izgradnja dionice autoputa od Mateševa do Andrijevice;
  - Integrisano investiranje u razvoj lučkih kapaciteta, razvoja autoputa i željeznice;
- *Jadransko jonski Autoput*
  - Izrada projekta autoputa (Idejni i Glavni)
- *Brza saobraćajnica u Primorskom regionu*
  - Projektovanje obilaznica gradova u Primorju, prema prioritetima;
  - Realizacija prioritetnih obilaznica- Budva, Kotor, Tivat;
- *Ostale saobraćajnice*
  - Projektovanje i izgradnja obilaznica svih opšinskih centara po prioritetima
  - Projektovanje i izgradnja novih i rekonstrukcija postojećih magistralnih i regionalnih puteva, po prioritetima

2. Faza - Nastavak realizacije projekata

- *Autoput Bar – Boljare*
  - Izgradnja dionice autoputa od Andrijevice do Boljara;
  - Izgradnja dionice autoputa od Farmaka do Smokovca;
  - Izgrada glavnih projekata Đurmani-Farmaci i Đurmani-Bar;
- *Jadransko jonski Autoput*
  - Izgradnja dionica po prioritetima;
- *Brza saobraćajnica u Primorskom regionu po prioritetnim dionicama;*
  - Izgradnja preostalih dionica brze saobraćajnice*;*
- *Ostale saobraćajnice*
  - Projektovanje i izgradnja novih i rekonstrukcija postojećih magistralnih i regionalnih puteva.

3. Faza - završetak projekata i ostvarenja planske vizije

- Potpuna povezanost u unutrašnjem saobraćaju, kao i povezanost sa regionalnim i panevropskim koridorima.

Pomorski saobraćaj

1. Faza - intenzivni razvoj i zaštita

- Razvoj luke Bar kao logističkog centra integrisanmog u multimodalni transportni sistem i iskorišćenosti slobodne zone luke Bar; otvaranje potrebnih graničnih prelaza u cilju povezivanja luke Bar sa zaleđem;
- Obezbjeđivanje prihvatnih kapaciteta za ribarsku flotu;
- Izgradnja vodnih terminala, izgradnja novih pristaništa za prihvat putnika u unutrašnjem pomorskom saobraćaju;
- Stvaranje uslova za prihvat brodova između trgovačkih luka od nacionalnog značaja;
- Jačanje administrativnih kapaciteta i modernizacija službi;
- Obezbjeđivanje primjene propisa o bezbjednosnoj zaštiti lučkih postrojenja i brodova u svim crnogorskim lukama;

2. Faza - finalizacija započetih projekata

- Rekonstrukcija i modernizacija lučkih kapaciteta i kontinuirano unapređenje efikasnosti i kvaliteta pružanja usluga; intenzivnije povezivanje pomorskog i drugih vidova saobraćaja, nabavka brodova; obezbjeđivanje i izgradnja luka nautičkog turizma za remont jahti;

3. Faza - završetak planiranih projekata i ostvarenja planske vizije.

- Podrazumjeva unapređen pomorski saobraćaj i potpuno integrisan sa ostalim vidovima saobraćaja; ostvarenje vizije razvoja pomorskog saobraćaja i pomoorske privrede prema planskom konceptu.

Železnički saobraćaj

1. ***Faza - intenzivni razvoj i zaštita***
   - Rekonstrukcija i modernizacija železničke pruge Bar - Vrbnica - granica sa Republikom Srbijom;
   - Rekonstrukcija i modernizacija železničke pruge Podgorica - Tuzi do granice sa Albanijom (na trasi dalje do Tirane);
   - Liberalizacija (otvaranje) tržišta železničkih usluga prema privatnim operaterima u teretnom i putničkom saobraćaju u skadu sa Evropskim direktivama;
   - Usklađivanje nacionalnih *Zakona o željeznici* i *Zakona o bezbjednosti i interoperabilnosti u železničkom saobraćaj*u sa evropskim direktivama;
   - Implementacija tehničkh specifikacija interoperabilnosti u nacionalno zakonodavstvo u cilju tehničke harmonizacije i operativnih zahtjeva evropskih standarda u novoizgrađene, unapređene i obnovljene železničke podsisteme (projektovanje i održavanje železničkih pruga, snadbijevanje energijom, kontrolu, upravljanje i signalizaciju na pruzi I u vozilima, nabavku i održavanje železničkih vozila, telematske aplikacije za prevoz robe i putnika, upravljanje iregulisanje saobraćaja, pristupaćnost licima sa smanjenom pokretljivošću, zaštita od buke.
2. ***Faza - faza finalizacije započetih projekata***
   - Proširenje regionalne transportne mreže kroz izgradnju pruge Nikšić – BIH (Trebinje, Čapljina) i Pljevlja - Bijelo Polje
   - Projektovanje i izgradnja pruge Pljevlja – Bijelo Polje, odnosno Pljevlja – Prijepolje
3. ***Faza - završetka planiranih projekata i ostvarenja planske vizije.***
   - Konsolidovan železnički saobraćaj sa ostalim vidovima saobraćaja uz izgradnju Intermodalnih terminala u jedinstvenu integrisanu transevropsku železničku mrežu -TEN-T mrežu;

Vazdušni saobraćaj

1. ***Faza - intenzivnog razvoja i zaštite***
   - Proširenje i rekonstrukcija međunarodnih aerodroma – njihovih manevarskih površina, pristanišne platforme, terminalnih zgrada i dr. (prema Master planu aerodroma i *Strategiji saobraćaja Crne Gore* 2019-2035.);
   - razvoj i unapređenje aerodroma Podgorica;
   - razvoj i unapređenje aerodroma Tivat;
   - Obezbjeđene zaštitne zone aerodroma;
   - stvaranje uslova za unapređenje ostalih planiranih aerodroma i letilišta u svrhu razvoja turizma, sportskog letjenja i za potrebe vanrednih situacija; prioritetno razvoj u Sjevernom regionu aerodroma Berane.
   - Organizovanje mreže helidroma u svim opštinama;
2. ***Faza - finalizacije započetih projekata***
   - finalizacija započetih aktivnosti unapređenja aerodroma Podgorica i Tivat i organizacija aerodroma Berane;
   - finalizacija poboljšanja uslova sportskih aerodroma i letilišta;
3. ***Faza - završetka planiranih projekata i- ostvarenja planske vizije.***
   - Organizovan i uspostavljen sistem aerodroma prema kategorijama, od strane Agencije za civilno vazduhoplovstvo;
   - stvaranje inteligentnih trsnsportnih Sistema podrazumijeva informacijske komunkacijske i senzorske tehnologije koje će obezbjediti visok nivo bezbjednosti i kvaliteta usluga, putovanja i prevoza.

TURIZAM

1. ***Faza - Unaprjeđenje regulatornog okvira turističkog sektora Crne Gore***

Kroz ovu aktivnost cilj je osigurati optimalnu razvojnu okolinu kvalitetnog turističkog proizvoda Crne Gore i onemogućiti dalji razvoj u smjeru masovnog proizvoda i nekontroliranog rasta kapaciteta. Primarno, potrebno je unaprijediti sistem mjerenja i nadzora turističkih kapaciteta, odnosno turističkog prometa kroz napredne digitalne sisteme. Osim fokusa na precizno mjerenje performansi sektora, kroz ovu aktivnost je potrebno uvesti mjere za nadzor održivosti turističkog sektora. Takođe, kroz unaprjeđenje regulatornog okvira potrebno je obraditi teme kao što su sistem destinacijskog upravljanja i njegova tranzicija prema DMMO (destinacijska marketing i menadžment organizacija) sistema razvoj kvalitetne smještajne ponude, fiskalna politika i sl.

2. ***Faza - Turistička aktivacija imovine visokog potencijala***

Osim iskorištavanja resursa do sada neizgrađenih zona te širenja turističkih kapaciteta na području cijele Crne Gore, fokus je potrebno postaviti na aktivaciju atraktivnih zona u javnom (ili mješovitom) vlasništvu čiji potencijal do danas nije iskorišćen. Prvenstveno, cilj je aktivirati imovinu bivše industrijske ili vojne namjene kako u urbanim, tako i ruralnim sredinama. Za uspješnu aktivaciju, potrebno je uspostavljanje sistema koji će definisati

namjene zona i u skladu s potrebama lokalne zajednice i prioriteta razvoja turističkog sektora Crne Gore te iste predstaviti na međunarodnom investicionom tržištu ,sa ciljem uspješnog sprovođenja projekta.

3. Faza - Razvoj proizvoda

Ova aktivnost podrazumijeva definiciju investicionih i drugih projekata koji imaju za cilj razvoj određenog turističkog proizvoda, a sve u skladu s važećim strategijama i prostornim planovima na državnom, regionalnom i lokalnom nivou. Primarno, kroz ulaganja u turističku infrastrukturu potrebno je osigurati kvalitet doživljaja posjetitelja, ali i održivost daljeg razvoja turističkog sektora Crne Gore. Kako je i definisano prostornim planom, fokus se postavlja na razvoj i uređenje plaža s dodatnim sadržajima, ulaganja u infrastrukturu za aktivni odmor, centre za posjetioce, ali i projekte urbane regeneracije gradskih zona. Na području cijele Crne Gore, snažan potencijal valorizacije posjeduje turizam u ruralnim područjima koji je temeljen na autentičnim proizvodima i još uvijek očuvanim tipičnim doživljajem.

Osim navedenih faza, ključno je istaknuti tri područja čiji se razvoj i uticaj ne veže samo na turizam, već je njihova uspješna implementacija osnov za razvoj cjelokupne privrede Crne Gore:

- Kvalitetna dostupnost i saobraćaj: najviše u kontekstu povezanosti *Primorskog regiona* sa *Središnjim* i *Sjevernim - Planinskim*, ali i duž obalni saobraćaj i međunarodna avio povezanost Crne Gore.
- Napredna poljoprivreda: temelj razvoja kvalitetnog ruralnog turizma, ali i gastronomskog proizvoda Crne Gore.
- Beskompromisna održivost u svim aspektima: osim očuvanja prirodne komponente, razvojni projekti moraju biti temeljeni na ekonomskoj i socijalnoj održivosti i biti usmjereni na dobrobit lokalne zajednice.

Prioritetni zadaci razvoja turizma su:

- Ustanovljenje statusta turiste za vlasnike i korisnike sekundarnog stanovanja i statusa turističkog smeštaja za ležaje sekundarnog stanovanja,
- zaustavljanje izgradnje sekundarnog stanovanja u obalnoj zoni *Primorskog regiona* od 1.000 m i stimulisanje komercijalizacije postojećeg sekundarnog stanovanja,
- uvođenje sistema registrovanja ukupnog turističkog smeštaja i prometa, utvrđivanje održivog kapaciteta turističkih prostora,
- razvoj modela javnog saobraćaja u *Primorskom regionu* sa sezonskim režimom korišćenja individualnih vozila, kao solucija izgradnje novih saobraćajnica,
- razvoj modela intenziviranja planinskog turizma u *Severnom regionu* putem privatno-javnog partnerstva, sa ulogama države, lokalne zajednice i komercijalnih investitora.

POLJOPRIVREDA

1. Faza - Intenzivan razvoj poljoprivredne proizvodnje i prerađivačkih kapaciteta uz snažniju podršku investicijama (agrobudžet, donacije, međunarodni programi i projekti)

- Povećanje obima poljoprivredne proizvodnje kroz valorizaciju raspoloživih poljoprivrednih površina na dugoročno održiv način (privođenje kulturi nekorišćenog zemljišta, sprečavanje njegovog daljeg pretvaranja u građevinsko zemljište, zaštita od erozije, očuvanje plodnosti zemljišta i kvaliteta zemljišnih voda, diverzifikacija poljoprivrednih aktovnosti, jačanje institucionalnih kapaciteta za podršku poljoprivredi, uvođenju standarda bezbjednosti i kvaliteta hrane).

2. Faza - Realizacija svih započetih projekata i programa

- Povećan obim i vrijednost poljoprivredne proizvodnje i adaptabilnost poljoprivrede
- Povećan nivo samodovoljnosti i smanjen obim uvozne zavisnosti (naročito u sektoru proizvodnje voća, povrća, mlijeka i mesa)
- Ojačane uzajamne veze poljoprivrede, turizma, šumarstva, male privrede i trgovine

3. Faza - Završetak planskih projekcija i ocjena stepena ispunjenosti

- Povećan obim poljoprivrede proizvodnje u svim oblastima
- Poljoprivreda tehnološki značajno osavremenjena
- Obezbjeđen zadovoljavajući nivo stabilne ponude bezbjedne hrane, prihvatljive u pogledu kvaliteta i cijena
- Nastavljene aktivnosti na dinamičnom razvoju poljoprivrede na cjelokupnom državnom teritotiju
- Nastavak ravnomjernog regionalnog razvoja

ŠUMARSTVO, DRVNA INDUSTRIJA I LOVSTVO

1. ***faza – intenzivnog razvoja i zaštite***
   - Izrada planske dokumentacije svih nivoa (srategije, planovi razvoja šuma i programi i planovi gazdovanja šumama) i izrada druge nacionalne inventure šuma na teritoriji Crne Gore kao osnove za dalje djelovanje i sistemski pristup;
   - Sprovođenje sistemskog pristupa u zaštiti šuma od požara, biljnih bolesti i štetočina i sanacija nastalih šteta kao i suzbijanje i sprečavanju ilegalnih aktivnosti u šumarstvu na cjeloj teritoriji države.
2. ***faza – faza finalizacije započetih projekata***
   - Unapređenje sistema kroz implementaciju nacionalnih i međunarodnih obaveza:
   - Uspostavljanje jedinstvenog informacionog sistema u šumarstvu, unapređenje stručnih i tehničkih kapaciteta u šumarstvu, setifikaciji šuma, implementaciji Nature 2000;
   - Mobilizacija privatnih vlasnika kroz uredjivanje privatnih šuma; uvođenje efikasnijeg sistema označavanja drveća za sječu,
   - Prodaja drvne mase prema drugim modelima, koji su pokazali bolji u praksi, a utvrđeni su zakonom o šumama
   - Očuvanje energetskog sektora kroz zelenu tranziciju enegetike korišćenjem biomase kao supstiutenta neobnovljivim izvorima energije; uspostavljanje cirkularne ekonomije;
3. ***faza - završetak planiranih projekata i ostvarenja planske vizije.***
   - Unapređeno postojeće stanje šuma, ostvarena planska vizija održivog korišćenja šuma, razvijena drvna industrija i uspostavljen monitoring u šumarstvu.

UPRAVLJANJE OTPADOM

1. ***faza - intenzivne aktivnosti na stvaranju integrisanog sistema upravljanja otpadom***
   - Izgradnja planiranih sanitarnih deponija i realizacija projekata sanacije neuređenih odlagališta otpada u svim jedinicama lokalne samouprave gdje postoje takva odlagališta.
   - Započeti aktivnosti na uklanjanju otpada u moru, posebno na ključnim ugroženim lokacijama. Na području mora sanirati sve kritične tačke deponovanog otpada u moru i uspostaviri mehanizam za praćenje stanja.
2. ***faza - finalizacija započetih projekata***
   - Rješavanje pitanja zbrinjavanja otpada nastalog u proteklih nekoliko decenija u velikim industrijskim sistemima. Ova faza se odnosi na nezavršene sanacije lokacija na kojima se nalaze deponije opasnog industrijskog otpada (Kombinat aluminijuma Podgorica Željezara Nikšić i Termoelektrana Pljevlja), kao i na izbor lokacije za izgradnju nacionalnog postrojenja za odlaganje i obradu opasnog otpada.
   - Uspostaviti mjere prevencije i završiti sve započete projekte sanacije kritičnih zona odlaganja otpada u moru.
3. ***faza završetka planiranih projekata i ostvarenja planske vizije.***
   - Očekuje se da bude uspostavljen integrisan sistem upravljanja otpadom i izgrađeni svi planirani objekti za obradu otpada u Crnoj Gori;
   - Postignuti ciljevi reciklaže otpada, organizovan proces dobijanja energije iz otpada i smanjena količina otpada u Crnoj Gori.

PROSTORNO UREĐENJE

1. ***Faza - Unapređenje regulatornog okvira i institucionalna organizacija izrade planske dokumentacije***
   - Prva faza realizacije PPCG-2040 nakon donošenja je najzahtevnija i predstavlja reorganizovanje sistema planiranja na državnom i lokalnom nivou, prilagođavanje novim zakonskim rješenjima i usaglašavanje planova sa PPCG-2040.
   - Novo zakonsko rješenje upućuje na Institucionalno organizovanje izrade i praćenja planske dokumentacije na lokalnom i državnom nivou; osim toga potrebno je jačanje informatičkih, naučnih i stručnih analiza i programskih preduslova za izradu planova;
   - Važan zadatak u prvoj fazi je usaglašavanje planova lokalnih zajednica sa strateškim opredjeljenjima PPCG-2040; U ovoj fazi se može pokrenuti revizija detaljne planske dokumentacije u kojoj su evidentirani prostorni problemi;
   - Evidencija nelegalnih objekata u svim opštinama u cilju regulisanja nelegalne gradnje, u skladu sa novim *Zakonom o legalizaciji objekata*;
   - Prioritet u ovoj fazi predstavlja podizanje otpornosti na seizmički rizik i druge rizike radi bezbjednosti stanovništva i materijalnih dobara u državi.
   - Donošenje mjera zemljišne politike i organizovano upravljanje građevinskim zemljištem;

- Poboljšanje sistema evidencije zemljišta (katastar);
- Paralelno formiranje okvira zemljišne politike, urbane politike i politike zaštite životne sredine za kontrolu procesa koji se dešavaju u prostoru;
- Praćenje i kontrola procesa u obalnom pojasu Crne Gore i praćenje i kontrola korišćenja namjene mora u skladu sa obavezujućim smjernicama;
- Sa aspekta zaštite prostora u ovoj fazi se očekuje revizija zaštićenih područja i ustanovljavanje novih, posebno Natura 2000; rješavanje konstatovanih konflikata i problema narušene prirodne i životne sredine, sanacija degradiranih površina i rekultivacija (kopova i sl) uz opredjeljenje nove namjene u prostoru;

2. Faza - donošenje novih planskih dokumenata koji su metodološki usaglašeni, međusobno sinhronizovani i usklađeni sa PPCG-2040;

- U drugoj fazi realizacije plana očekuje se završetak započetih procesa iz prethodnog perioda, donešeni svi PUP-ovi opština i revidovana planska dokumentacija detaljnog nivoa u opštinama, odnosno urbanim zonama u kojima je to bilo neophodno; realizacija projekata u oblasti turizma, infrastrukture uz obezbjeđene režime zaštite prostora;

3. Faza – ostvarenje planske vizije da Crna Gora ima uređen sistem planiranja prostora i izgradnje objekata, bez nelegalnih objekata i konflikata u prostoru;

- U trećoj fazi realizacije plana očekuje se stabilan sistem planiranja prostora i izgradnje objekata, rješeni problemi nelegalne izgradnje i podrška projektima kojima će se dodatno unaprijediti prostorni ambijent i time ekonomski razvoj, potpuna primjena i poštovanje nacionalne regulative i usklađenost sa EU standardima, čime bi se ostvarila urbana i socijalna vizija razvoja u državi i njenim lokallnim zajednicama.

PRIVREDA

1. Faza intenzivnog razvoja zaštite prirode i životne sredine (pokretanja ključnih razvojnih projekata u svim sektorima)

- Jačanje uloge države za građane, jačanje konkurentnosti crnogorske ekonomije, njene mogućnosti da se suoči sa konkurentskim pritiskom na tržištu Evropske unije, kao i ukupno snaženje svih makroekonomskih indikatora koji upućuju na veću stabilnost i podsticaj za rast. Usvajanje evropske ekonomske politike i definisanje zajedničkih ciljeva u skladu su sa principima otvorene tržišne ekonomije i slobodne konkurencije. Nastavak kapitalnih ulaganja u velike infrastrukturnim projektime, sektorski posmatrano, energetika, poljoprivreda i turizam;
- Jačanje ekonomskih institucija, primarno - tržišta i prava svojine, kao najbitnijih odrednica privrednog sistema. Konkurentno tržište i zaštita imovinskih prava osnova su za kreiranje otvorenog i podsticajnog privrednog ambijenta.

2. Faza finalizacije započetih razvojnih projekata i nadogradnje – harmonizacije

- Stabilni uslovi poslovanja i ekonomski izgrađena država je preduslov dolaska ozbiljnih partnera sa zajedničkog tržišta EU, čime građani dobijaju i mogućnost za boljim zaposlenjem. Poslovanje u stabilnom okruženju, sa pravilima i procedurama jedinstvenim za cijelo tržište EU, predstavlja korist za životni standard crnogorskog građanina i ukupnu privredu. Praćenje indikatora realizacije infrastrukturnih projekata i prilagođavanje dinamike realizacije kroz poštovanje kriterijuma za priključivanje Evropskoj unija(ekonomski, pravni i poltički). Strateško opredeljenje je ispunjen cilj, Crna Gora članica Evropske unije.
- Integracija u globalnu mrežu infrastrukturnih i ekonomskih tokova sa ciljem potpune uključenosti u međunarodnu podjelu rada. Podizanje nivoa ekonomske nezavisnosti, kroz rast proizvodnje u sektorima energetike, poljoprivrede i prerađivačke (prehrambene) industrije i smanjenje uvozne zavisnosti i hroničnog deficita trgovinskog bilansa.

3. Faza završetka planiranih projekata - zrela faza razvoja i ostvarenja planske vizije.

- Ispunjenjen strateški cilj razvojne ekonomske politike, ukupno povećanje životnog standarda svih građana Crne Gore, posmatrano kroz dostignuti nivo razvoja. Završen rad na najvećim infrastrukturnim projektima, Auto put, aerodromi, brza cesta, ekološki održiva Crna Gora.
- Novostvorena vrijednost i privredni razvoj zasnovani su na savremenim ekološkim standardima i principima održive zelene ekonomije.

GRAFIČKI DIO PLANA

ANALITIČKE KARTE

1. Topografska karta
2. Administrativna podjela
3. Visinska predstava terena
4. Nagib terena
5. Ekspozicije terena (a i b)
6. Geološke karakteristike
7. Mineralne sirovine
8. Hidrogeološke karakteristike
9. Pedološke karakteristike
10. Seizmološke karakteristike
11. Klimatske karakteristike (a - snijeg, b- Tmax, c - Tmin, d - klimati)
12. Šume
13. Regionalizacija predjela

ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA

14. Postojeća mreža naselja
15. Postojeća namjena kopna
16. Postojeća namjena mora

PLANSKE KARTE

17. Mreža naselja i razvoj funkcija
18. Planske zone i razvojni koridori
19. Plan namjene kopna
20. Plan namjene mora
21. Saobraćajna infrastruktura
22. Elektroenergetska infrastruktura (a i b - 35 kV)
23. Elektrokomunikaciona infrastruktura
24. Vodosnabdijevanje i hidrotehnička infrastruktura
25. Upravljanje otpadom
26. Zaštita prirodne baštine (a i b - važna područja biodiverziteta)
27. Zaštita kulturne baštine
28. a - Prirodna ograničenja za izgradnju; b - Seizmotektonska ograničenja; c - Režimi korišćenja prostora
29. Turizam

SINTEZNE KARTE

31. SK1 - Karta planirane mreže naselja, saobraćajnih tokovai infrastrukturnih sistema
32. SK2 - Karta planirane namjene površinai zaštite prostora
33. SK3 - Karta strukture prostornog razvoja

LITERATURA

Geološke i strukturno-tektonske karakteristike, mineralne sirovine, inženjersko-geološke karakteristike

BEŠIĆ, Z., (1948): Geotektonska struktura severne Crne Gore. Glasnik Prirodnjačkog muzeja Srpske zemlje, Ser. A, knj. 1, Beograd (100-109).

BEŠIĆ, Z., (1975): Geologija Crne Gore. Stratigrafija i facijalni sastav Crne Gore. Posebna izdanja društva za nauku i umjetnost, knj.2. (1-411). Titograd.

BOŽOVIĆ, D., RADUSINOVIĆ, S., SIMIĆ, V., (2018): Carbonate Mineral Raw Materials of Montenegro.- In Proceedings of the 17th Serbian Geological Congress with International Participation, Vrnjačka Banja, Serbia, May 17–20, 2018; Serbian Geological Society: Belgrade, Serbia, 263-268.doi:10.2298/HEMIND150325054B.

DELIBAŠIĆ, A., VUKAŠINOVIĆ, V., DUBLJEVIĆ, V., (2002): Tumač za Kartu klizišta Crne Gore, 1:200.000. FSD Zavoda za geološka istraživanja, Podgorica (25).

EGDI - WBMR, RESEERVE (2021): West Balkan Mineral Register, RESEERVE Project, http://www.europe-geology.eu/mineral-resources/mineral-resources-map/reseerve/

ENVIRONMENTAL PROTECTION AGENCY OF MONTENEGRO - EPA (2014): Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje – IWMCP – www.rio.org.me https://epa.org.me/2014/03/21/upravljanje-industrijskim-otpadom-i-ciscenje-iwmcp/

EUROPEAN COMMISION - EC (2020): Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social Committee and the Committee of the Regions Critical Raw Materials Resilience: Charting a Path towards Greater Security and Sustainability; COM/2020/474 final, European Commision, Brussels, Belgium. https://ec.europa.eu/docsroom/documents/42849/

GOMILANOVIĆ, M., BLEČIĆ, N., KALUĐEROVIĆ, M., MANOJLOVIĆ, M., PAJOVIĆ, M., RADULOVIĆ, V., SIMIĆ, R., KALEZIĆ, M., KOVAČEVIĆ, V., OSTOJIĆ, M., et al., (1999): Mineralne Sirovine i Rudarska Proizvodnja u Crnoj Gori; Ministarstvo Industrije, Energetike i Rudarstva: Podgorica, Crna Gora, ISBN: 86-83229-01, 804 p.

GOMILANOVIĆ, M., M., PAJOVIĆ, KALEZIĆ, M., (2003): Complex of Mineral Resources in Montenegro.- In: S. Vujić, ed. Mineral Material Complex of Serbia and Montenegro, Monograpf. Fac. Min. Geol. Belgrade, Engineering Academy of Yugoslavia & Union of engineers of Mining and Geology of Serbia and Montenegro, Section of Mining an Geology sciences, Special Issue no. 2, Belgrade, ISBN: 86-903489-2-1, 201-227.

MIRKOVIĆ, M., (1989). Litofacijalne i tektonske karakteristike terena Crne Gore. Geološki glasnik, Zavod za geološka istraživanja SR Crne Gore, UDK: 55/56, YU ISSN 0435–4249, knj. XIII, Titograd, (124–144).

MIRKOVIĆ, M., (1997): Strukturno-tektonska karta Crne Gore 1:200.000 i Tumač za strukturno-tektonsku kartu Crne Gore, Zavoda za geološka istraživanja, Podgorica (1-62)

MIRKOVIĆ, M., ŽIVALJEVIĆ, M., ĐOKIĆ,V., PEROVIĆ, Z. KALEZIĆ, M., PAJOVIĆ, M., (1985): Geološka karta Crne Gore, 1:200.000. RSIZ za geološka istraživanja, Titograd (2 lista u boji, format 92 x 60 cm).

PAJOVIĆ, M., (1999): Metalogenetska karta Crne Gore, 1:200.000. Posebna izdanja Geološkog glasnika, Vol. XVI, Podgorica, Crna Gora.

PAJOVIĆ, M., (2005): Geološka građa Crne Gore (Studija). FSD, Republičkog zavoda za geološka istraživanja, Podgorica.

PAJOVIĆ, M., RADUSINOVIĆ, S., (2010): Mineralne sirovine Crne Gore. Crna Gora u XXI stoljeću u eri kompetitivnosti; Životna sredina i održivi razvoj, Posebna izdanja, Knj. 72, Sv 2; Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2010, 237-282

RADUSINOVIĆ S., BOŽOVIĆ D., (2022): Montenegro: Mineral Policy. In: Tiess G., Majumder T., Cameron P. (eds) Encyclopedia of Mineral and Energy Policy. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-40871-7_289-1

RADUSINOVIĆ, S., PAPADOPOULOS, A. (2021): The Potential for REE and Associated Critical Metals in Karstic Bauxites and Bauxite Residue of Montenegro. Minerals 2021, 11, 975–1018, DOI:10.3390/min11090975.

RADUSINOVIĆ. S., ŠAJN, R., JOVANOVIĆ, B., ROKAVEC, D., HRIBERNIK, K., ABRAMOVIĆ, V., DRAKSLER, M., DANILOVIĆ, I., AND JOVANOVIĆ, M. (2022): The primary and secondary mineral resources of Montenegro and their mapping into the European data model. Geologia Croatica, 75, Special Issue, 335–348. Publisher: Croatian Geological Survey and the Croatian Geological Society, DOI: 10.4154/gc.2022.20, ISSN 1330-030X; eISSN 1333-4875

VLADA CRNE GORE (2021): Državni plan eksploatacije mineralnih sirovina. Podgorica, Crna Gora. https://www.gov.me/dokumenta/ce2adeb5-cc95-4a4b-b765-718795acd699/

VUKAŠINOVIĆ, V., (2002): Karta klizišta Crne Gore, 1:200.000. FSD Zavoda za geološka istraživanja, Podgorica

ŽIVALJEVIĆ, M., (1989): Tumač Geološke karte SR Crne Gore, 1:200.000. Posebna izdanja Geološkog glasnika knj. VIII, Titograd (1-62).

Hidrogeološke karakteristike

Bešić Z (1969) Geology of Monetenegro–Karst of Monetenegro. Geological Survey of Montenegro, Podgorica

Burić M (1993) Water supply of tourist settlements of the Montenegrin coast (in Serbian). Dissertation, University of Belgrade

Burić M (2010) Atlas of waters of Montenegro (in Montenegrin). Montenegrin academy of sciences and arts, Podgorica

Cvijić J (1899) Glacial and morphological studies of the mountains of Bosnia, Herzegovina and Montenegro (in Serbian). Voice Serb Roy Acad Sci 57:1-196

Djordjević B, Sekulić G, Radulović M, Šaranović M (2010) Water potentials of Montenegro (in Serbian). Montenegrin academy of sciences and arts, Podgorica

Hrvačević S (1999) Hydrogeological characteristics of Piva and Tara river basins from the aspect of utilization and protection of water potential (in Montenegrin). Master thesis, University of Belgrade

Hrvačević S (2004) Resources of surface water in Montenegro (in Montenegrin). EPCG AD, Podgorica

Lješević M (2004) Karst of Piva (in Serbian). Montenegrin Academy of Sciences and Arts, Podgorica

MARD (2017) Strategy for water management in Montenegro (in Montenegrin). Government of Montenegro, Ministry of agriculture and rural development, Podgorica

Matović i dr. (2018) Final report about results of detailed hydrogeological investigations of the aluvion of Tara River, downstream from Mateševo, for the purposes of water supply of facilities along the highway Bar-Boljare, section Smokovac-Uvač-Mateševo. Geoprojekt Ltd, Podgorica

Radulović V (1989) Hydrogeology of Skadar Lake watershed (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Titograd

Radulović M (2000) Karst hydrogeology of Montenegro (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Podgorica

Radulović MM (2012) Multi-parameter analysis of groundwater recharge in karstic aquifers–case examples from Skadar Lake basin (in Serbian). Dissertation, University of Belgrade

Radulović M, Popović Z, Vujisić M, Novaković D (1989) Basic hydrogeological map of SRY 1:100,000, "Bar" sheet (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Titograd

Radulović M, Popović Z, Vujisić M, Novaković D (1998) Guide book for the Basic hydrogeological map of SRY 1:100,000, "Bar" sheet (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Titograd

Radulović MM, Novaković D, Sekulić G (2013) Geological and hydrogeological characteristics of the Montenegrin part of the Skadar Lake catchment area (in Serbian). In: Sekulić G, Bushati S (eds) Development of hydrogeological and hydraulic study of regulation of Skadar Lake and Bojana river water regime (IPA Project)–Volume 1. Montenegrin Academy of Science and Arts, Podgorica, pp 9–115

Radulović MM, Radulović M, Stevanović Z, Sekulić G, Radulović V, Burić M, Novaković D, Vako E, Blagojević M, Dević N, Radojević D (2015) Hydrogeology of the Skadar Lake basin (Southeast Dinarides) with an assessment of considerable subterranean inflow. Environ Earth Sci 74:71–82. DOI: 10.1007/s12665-015-4090-7.

Radulović V, Radulović M (1999) Groundwater bodies (in Serbian). In: Gomilanović M (ed) Mineral resources and mine production in Montenegro. Ministary of Industry, Energy and Mining of Montenegro, Podgorica, pp 595–760

Radulović M, Radulović, V (2004) Hydrogeological map of Montenegro 1:200,000 (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Podgorica

Radojević D, Nedić D, Blečić V, Zečević M (2011) Basic hydrogeological map of Montenegro 1:100,000, sheets: "Gusinje", "Ivangrad" and "Šavnik". Geological Survey of Montenegro, Titograd

Radulović MM (2018) Hydrogeology of the Skadar Lake Basin. In: Pešić V, Karaman G., Kostianoy A (eds) Skadar/Shkodra Lake Environment. Springer International Publishing AG, Cham (Switzerland), pp 25-45

Radulović M, Danilović T, Radulovic MM (2005) Specifities of hydrogeologic watersheds and directins of movment of aquifer waters in karstic terreins of Montenegro. In: Stevanović Z, Milanović P (eds) Water Resources and Environmental Problems in Karst. Proceedings of the International conference and field seminars, Belgrade & Kotor, 13-19 September 2005, pp 437-442

Sekulić G., Radulović M.M. (2019) The hydrology and hydrogeology of Montenegro. In: Pešić V., Paunović M., Konstianoy A. (eds.) Rivers of Montenegro. The Handbook of Environmental Chemistry. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI https://doi.org/10.1007/698_2019_413

Stevanović Z, Kukurić N, Pekašš Ž, Jolović B, Pambuku A, Radojević D (2016) Dinaric Karst Aquifer – One of the world's largest transboundary systems and an ideal location for applying innovative and integrated water management. In: Stevanović Z, Krešić, Kukurić N (eds) Karst without boundaries. Taylor & Francis Group, London, pp 3–25

Torbarov K, Radulović V (1966) Regional hydrogeological research of Montenegro and Eastern Herzegovina (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Titograd

Vlahović V (1975) Karst of Niksic polje and its hydrogeology (in Serbian). The Society of Sciences and Arts of Montenegro, Titograd

Otpad u moru

Boucher, J., Friot, D. 2017. Primary microplastics in the Oceans: A global evaluation and sources. Gland, Switzerland. IUCN, 43pp.

Boucher, J., Billard, G. 2020. The Mediterranean: Mare plasticum. Gland, Switzerland. IUCN, 62pp.

Hanke G., Walvoort D., van Loon W., Addamo A.M., Brosich A., del Mar Chaves Montero M., Molina Jack M.E., Vinci M., Giorgetti A. (2019). *EU Marine Beach Litter Baselines*, EUR 30022 EN, Publications Office of the European Union, Luxemburg, ISBN 978-92-76-14243-0, DOI:10.2760/16903, JRC114129.

Mačić, V., Mandić, M**.,** Pestorić, B., Gačić, Z., Paunović, M. (2017). First assessment of marine litter in shallow south-east Adriatic Sea. Fresenius Environmental Bulletin. Vol 26 No. 7/2017. 4834-4840

Pasquini, G., Ronchi, F., Strafella, P., Scarcella, G., Fortibuoni, T., (2016). Seabed litter composition, distribution and sources in the Northern and Central Adriatic Sea (Mediterranean). Waste Manage. 58, 41–51.

PlasticsEurope 2020. Plastics - The facts. An analysis of European plastics production, demand and waste data. Association of Plastics Manufacturers and EPRO (Brussels: European Association of Plastics Recycling & Recovery Organisations, Association of Plastic Manufacturers and European Association of Plastics Recycling and Recovery Organizations). 64 pp.

Strafella, P., Fabi, G., Spagnolo, A., Grati, F., Polidori, P., Punzo, E., Fortibuoni, T., Marceta, B., Raicevich, S., Cvitkovic, I., Despalatovic, M., Scarcella, G., (2015). Spatial pattern and weight of seabed marine litter in the northern and central Adriatic Sea. Mar. Pollut. Bull. 91, 120–127. Pasquini *et al*., 2016

Vlachogianni, Th., Anastasopoulou, A., Fortibuoni, T., Ronchi, F., Zeri, Ch. (2017). Marine Litter Assessment in the Adriatic and Ionian Seas. IPA-Adriatic DeFishGear Project, MIO-ECSDE, HCMR and ISPRA. pp. 168.

UNEP/MED WG.482/23 (2020). Updated Baseline Values and Proposal for Threshold Values for IMAP Common Indicator 22**.** Integrated Meetings of the Ecosystem Approach Correspondence Groups on IMAP Implementation (CORMONs). Videoconference, 1-3 December 2020.

Vlachogianni, Th., Anastasopoulou, A., Fortibuoni, T., Ronchi, F., Zeri, Ch. (2017). Marine Litter Assessment in the Adriatic and Ionian Seas. IPA-Adriatic DeFishGear Project, MIO-ECSDE, HCMR and ISPRA. pp. 168.

Društvene djelatnosti

Zvanični sajt Eurostata:

Zvanični sajt Evropske komisije: https://ec.europa.eu/info/index_en

Zvanični sajt Ministarstva kulture: http://www.mku.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva nauke: http://www.mna.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva prosvjete: http://www.mpin.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva rada i socijalnog staranja: http://www.minradiss.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva sporta i mladih: http://www.ms.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva zdravlja: http://www.mzdravlja.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Uprave za statistiku: https://www.monstat.org/cg/

Agarwal, R., Jain, P., Ghosh, M. S., & Parihar, K. S. (2017). Importance of primary health care in the society. International journal of health sciences, 1(1), 6-11.

Dragašević, Z., Rakočević, S. (2018). Bazna studija: Društvene djelatnosti (obrazovanje, nauka, zdravstvena zaštita, socijalna i dječija zaštita, fizička kultura).

Krstić, M. S., Krstić, B., & Antonović, R. (2019). The Importance of Science for Improving Competitiveness of National Economy. Facta Universitatis, Series: Economics and Organization, 013-030.

Marcin, K. (2013). Intellectual capital as a key factor of socio-economic development of regions and countries. Procedia Economics and Finance, 6, 288-295.

Otpad u moru

Pasquini, G., Ronchi, F., Strafella, P., Scarcella, G., Fortibuoni, T., (2016). Seabed litter composition, distribution and sources in the Northern and Central Adriatic Sea (Mediterranean). Waste Manage. 58, 41–51.

Strafella, P., Fabi, G., Spagnolo, A., Grati, F., Polidori, P., Punzo, E., Fortibuoni, T., Marceta, B., Raicevich, S., Cvitkovic, I., Despalatovic, M., Scarcella, G., (2015). Spatial pattern and weight of seabed marine litter in the northern and central Adriatic Sea. Mar. Pollut. Bull. 91, 120–127. Pasquini *et al*., 2016

Vlachogianni, Th., Anastasopoulou, A., Fortibuoni, T., Ronchi, F., Zeri, Ch. (2017). Marine Litter Assessment in the Adriatic and Ionian Seas. IPA-Adriatic DeFishGear Project, MIO-ECSDE, HCMR and ISPRA. pp. 168

Demografske karakteristike

Bakić R. (2006): Opšta demogeografija,Geografski institut Filozofskog fakulteta, Izdavačka kuća Komovi, Nikšić.

Bakić R. (2006): Promjene u prostornom razmještaju stanovništva Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka – uzroci i posledice, Demografska kretanja i populacioni problemi u Crnoj Gori, Zbornik CANU, Podgorica, str. 121-137.

Bakić R., Mijanović D. (2008): Stanovništvo Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka, Nikšić.

Bakić R.,Mijanović D., Doderović M (2010): Demografska kretanja, dio projekta »Crna Gora u XXI stoljeću eri kompetitivnosti« knj. Populacioni aspekti, 73/6, CANU, Podgorica, str. 1-169.

Breznik D., (1972): Demografski metodi i modeli, Institut društvenih nauka, Beograd.

Brajušković M., Mijanović D., Brajušković D., Spalević V. (2018): Indicators of regional differences in ageing population of Montenegro, Journal of Environmental Protection and Ecology 19, No 1, 309–318 (2018).

Grupa autora,(1991): Geografija Crne Gore-faktori prerazmještaja stanovništva, knjiga I, Univerzitetska riječ, Nikšić.

Mijanović-Vujačić D. (2004): Depopulacija u selima opštine Nikšić, Zbornik radova sa naučnog skupa »Selo u Crnoj Gori«, CANU i Univerzitet Crne Gore, str. 439- 445.

Mijanović D. (2014): Changes of population density in the municipality of Niksic as a result of migration, Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic" SASA, (51-63).

Mijanović D. Brajušković M., (2016): Savremene migracije na području durmitorskih opština, međunarodna konferencija „Savremene migracije stanovništva-nove perspektive i izazovi“, Beograd 18-21. 09. 2016. g.

Mijanović D., Brajušković M., Vujačić D., Spalević V. (2017): Causes and effects of aging of Montenegrin population, Journal of Environmental Protection and Ecology 18, No 3, 1249–1258 (2017).

Mijanović D., Brajušković M.(2018): Changes in the size of the population of the Montenegrin villages from the second half of the Twentieth century, rad za Međunarodnu konferenciju Green Room Sessions 2018, 2 i 3. novembar 2018. u Podgorici.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Bazna studija za potrebe izrade PPCG-2040 - Demografski razvoj.

Vlada Crne Gore, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016-2010, Podgorica, 2015.

Evropska komisija, Izvještaj o Crnoj Gori 2016. g.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. - prvi rezultati, Podgorica, maj 2011.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo- nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima i opštinama, knj. 1, Podgorica, septembar 2004.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo - pol i starost, podaci po naseljima i opštinama, knj. 2, Podgorica, oktobar 2004.

Monstat - Zavod za statistiku, Stanovništvo– Vjeroispovijest i maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu, podaci po opštinama, knj. 3, Podgorica, novembar 2004.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo – školska sprema i pismenost, podaci po opštinama, knj. 4, Podgorica, mart 2005.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo – Djelatnost i pol, aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje, podaci po naseljima, knj. 6, Podgorica, maj 2005.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo – migraciona obilježja, podaci po naseljima, knj. 8, Podgorica, septembar 2005.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo – uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 i 2003, podaci po naseljima, knj. 9, Podgorica, septembar 2005.

Monstat-Zavod za statistiku, Mjesečni statistički pregledi za godine: 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 i januar i jun 2020.

Monstat-Zavod za statistiku, Statistički godišnajci za: 2006, 2012, 2017 i 2019. g.

Monstat-Zavod za statistiku, Tabele popisa po naseljima, Tn4- starost i pol

Monstat-Zavod za statistiku, Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. g sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore, Podgorica, 2014

Republički zavod za statistiku, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. g – rezultati za stanovništvo po naseljima i opštinama – opština Nikšić, Titograd, mart 1981.

Republički zavod za statistiku, Titograd, Vitalna statistika za: 1961, 1971, 1981 i 1991. g.

Morska sredina

- PAP/RAC, MORT (2017). *Analiza ranjivosti morske sredine u Bokokotorskom zalivu. Metodološke smjernice*. Centar za regionalne aktivnosti programa prioritetnih akcija; Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore. Podgorica, 2017.`
- Studija zaštite kulturne baštine Crne Gore, za potrebe izrade PPCG-2040– Uprava za zaštitu kulturnih dobara, 2024.g.
- GEF 7 – Projekat za mapiranje biodiverziteta, 2024.g.

Vlada Crne Gore

Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine

PROSTORNI PLAN CRNE GORE DO 2040. GODINE

VLADA CRNE GORE

MINISTARSTVO PROSTORNOG PLANIRANJA, URBANIZMA I DRŽAVNE IMOVINE

PROSTORNI PLAN CRNE GORE DO 2040.g

Analiza stanja organizacije, uređenja i korišćenja prostora

PREDLOG PLANA

Podgorica, jun 2025.

Naslov planskog dokumenta	**PROSTORNI PLAN CRNE GORE DO 2040.g.**
Donosilac Odluke o izradi plana	**VLADA CRNE GORE**
Nosilac pripremnih poslova, izrade i donošenja planskog dokumenta	**Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine**

STRUČNI TIM ZA IZRADU PLANA:

Rukovodilac izrade PPCG-2040	mr **Svetlana Jovanović**, dipl.prostorni planer

Uži tim:

mr **Svetlana Jovanović**, dipl.prostorni planer
dr **Nikola Milović**, dipl.ecc.
dr **Dragica Mijanović**, dipl. geog.
Matko Marohnić, dipl.ecc.
dr **Zoran Miljanić**, dipl.ing.el.elektrotehničke nauke
dr **Biljana Ivanović**, dipl.ing.građ.
dr **Slobodan Radusinović**, dipl.inž.geologije
Jelena Milić, dipl.geog.

Širi tim:

ORGANIZACIJA I UREĐENJE PROSTORA:

mr Svetlana **Jovanović**, dipl.pr.planer	Koncept organizacije, namjena prostora, mreža naselja, urbani i ruralni razvoj, stanovanje
Ksenija **Vukmanović**, dipl.ing.arh	Urbani razvoj, zemljišna politika
mr Dragan **Marković**, dipl.pr.planer	Planiranje mora; zemljišna politika
Mirjana **Nikolić**, dipl.pr.planer, mr Svetlana **Jovanović**, dipl.pr.planer	Stanovanje
dr Mladen **Krekić**, dipl.ing.arh.	Smjernice za urbanizam i arhitekturu
Jelena **Milić**, dipl.ist.geogr - saradnik	Mreža naselja, zaštita prirode, tehnička obrada
Gordana **Raičević**, dipl.ing.arh - saradnik	
Slavica **Vukanić**, dipl.pr.planer - saradnik	

PRIRODNE KARAKTERISTIKE:

dr Goran Barović. dipl.geograf	Geomorfološke karakteristike
Doc.dr Duško Vujačić, dipl.geog.	
dr Slobodan Radusinović, dipl.inž.geologije	Geološke, tektonske, inženjersko geološke karakteristike; mineralne sirovine, industrija i rudarstvo
dr Milan Radulović, dipl._____	Hidrogeološke karakteristike
mr Jadranka Mihaljević, dipl.inž.građ.	Seizmičke karakteristike
msc Branko Micev, dipl.meteorolog	Klimatske karakteristike
mr Golub Ćulafić, dipl.geograf	Hidrološke karakteristike
dr sc Velibor Spalević, dipl.ing.biotehničke nauke	Zemljište i pedološke karakteristike
dr Danka Caković, biološke nauke	Biodiverzitet (faza Koncept)

STANOVNIŠTVO

prof. dr Dragica Mijanović, dipl.geog.	Stanovništvo i demografski razvoj

DRUŠTVENI RAZVOJ

prof. dr Ivan Radević, dipl.ecc	Društvene djelatnosti

PRIVREDA

prof.dr Nikola Milović, dipl.ecc	Privreda - Makroekonomski razvoj
prof.dr. Jovan Đurašković, dipl.ecc	privreda
prof.dr Mijat Jocović, dipl.ecc	Uslužne djelatnosti

Turizam

mr Siniša Topalović, dipl.ecc	
Matko Marohnič, dipl.ecc	
prof.dr Rade Ratković, dipl._____	
mr Svetlana Jovanović, dipl.pr.planer	
Jelena Milić, dipl.geog.	

Pomorska privreda

prof. dr Jasmina Ćetković, dipl.ecc	
doc.dr Željko Ivanović, dipl.ing.saob.	

Industrija i rudarstvo i Istraživanje ugljovodonika

dr Slobodan Radusinović, dipl.inž.geologije	Rudarstvo i industrija
mr Vladan Dubljević, geof.	Istraživanje ugljovodonika

Poljoprivreda

prof.dr dr Božidarka Marković, poljop. nauke	
prof. dr Zoran Jovović, poljop.nauke	
prof. dr Biljana Lazović, poljop.nauke	

Ribarstvo i marikultura

dr Milica Mandić, _____	Marikultura
dr Ana Pešić, biološke nauke	Ribarstvo

Šumarstvo i drvna industrija

Blažo Jokanović, dipl.inž.šumarstva	
mr Aleksandar Stijović, dipl.inž.šumarstva	

Vodoprivreda

mr Zdenka Ivanović, dipl.ing.građ.	vodoprivreda i hidrotehnička infrastruktura

INFRASTRUKTURA

Saobraćaj

prof.dr Biljana Ivanović, _____	Drumski saobraćaj
mr Svetlana Jovanović, _____	Prostorni koncept saobraćajnih sistema

Pomorski saobraćaj, logistika i intermodalni transport

doc.dr Željko Ivanović, dipl.ing.saob.	

Energetika

prof. dr Zoran Miljanić, elektrotehničke nauke	

Elektronska komunikaciona infrastruktura

Ratko Vujović, dipl.ing el.	

Upravljanje otpadom na kopnu

prof.dr Darko Vuksanović, _____	
mr Dragan Radonjić, _____	

Upravljanje otpadom na moru

dr Milica Mandić, _____	

ZAŠTITA PROSTORA

Zaštita prirodne baštine

msc Sanja Lješković, dipl.pejzažni arhitekta	Zaštita i plan predjela
Vesna Jovović, _____	Zaštita prirode i životne sredine
dr Milica Mandić, _____	Zaštita životne sredine mora

Zaštita kulturne baštine

dr Igbala Šabović - Kerović konzervator, Ph.D. arc.	Zaštita kulturne baštine

SMANJENJE RIZIKA OD KATASTROFA

mr Jadranka Mihaljević, dipl.inž.građ	Smanjenje seizmičkog rizika
prof. Božidar S.Pavićević, dipl.ing._____	Seizmički rizik
mr Ljuban Tmusić, dipl.ing._____	Smanjenje rizika od prirodnih katastrofa i odbrane
prof.dr Olivera Injac, dipl.ing._____	Odbrana, zaštita i spašavanje
msc Branko Micev, dipl.meteorolog	Meteorološki hazardi

GRAFIČKA OBRADA:

Ninoslav Mitrić, dipl.prostorni planer Gdi	
Vojkan Gajović, dipl.prostorni planer Gdi	
Jelena Milić, dipl.ist.geogr.	

Predstavnici opština u radnom timu za izradu PPCG-2040.g.:

Mijodrag Novović, dipl.pr.planer	*Opština Andrijevica*
Slavko Lekić, dipl.ing.arh	*Opština Bar*
Marko Lalević, dipl.ecc. Milica Osmajlić, dipl.inž.arh.	*Opština Berane*
Budimka Bošković, dipl.inž.arh.	*Opština Bijelo Polje*
Marija Mrvaljević, dipl.inž.arh.	*Prijestonica Cetinje*
Vasilije Otašević, dipl.inž.arh. Andrea Grgurović Pavićević, dipl.inž.arh.	*Opština Danilovgrad*
Refik Pirović, dipl.psiholog	*Opština Gusinje*
Vladislav Velaš, dipl.inž.arh. Marina Sekulić, dipl.inž.arh.	*Opština Herceg Novi*
Tatjana Bulatović, dipl.inž.građ.	*Opština Kolašin*
Danijela Jablan, dipl.pr.planer	*Opština Kotor*
Dijana Anđelić, dipl.prav.	*Opština Mojkovac*
Ana Vukotić, dipl.inž.pejz.arh.	*Opština Nikšić*
Haris Adrović, dipl.inž.arh.	*Opština Petnjica*
Slavica Vukanić, dipl.pr.planer, Ljiljana Đondović, dipl.pr.planer	*Opština Pljevlja*
Bojan Bujisić, dipl.inž.građ.	*Opština Plužine*
Miljan Barović, dipl.pr.planer	*Glavni grad Podgorica*
Arbin Kalač, dipl.inž.arh.	*Opština Rožaje*
Vlado Bečanović, dipl.ecc.	*Opština Šavnik*
Milica Manojlović, dipl.inž.arh.	*Opština Tivat*
Toma Gjeloshaj, dipl.inž.arh.	*Opština Tuzi*
Aleksandar Dabović, dipl.inž.arh.	*Opština Ulcinj*
Vesko Dedeić, dipl.inž.arh.	*Opština Žabljak*
mr Demir Redžić, dipl.inž.arh.	*Opština Plav*
Jelena Lazić, dipl.inž.arh.	*Opština Budva*
Marija Šćepanović, spec.sci.arh	*Opština Zeta*

Direktorat za prostorno planiranje

Ivan Nedović, dipl.inž.saob.
Nevena Jovović, dipl.ing.arh
Marina Izgarević-Pavićević,dipl.inž.el.
Vojislavka Đurđić – Popović, dipl.pr.planer
Ana Jovetić, dipl.pr.planer

Koordinatorke u izradi plana ispred Ministarstva prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine:

Branka Gogić, dipl. prostorni planer
Bojana Radović, dipl.ing. građ.
Sandra Kovačević, dipl.inž. građ.

Savjet za reviziju Prostornog plana Crne Gore do 2040.g.

prof. dr Svetislav Popović, dipl.inž.arh	predsjednik komisije, urbanizam
prof. dr sc. Nenad Lipovac, dipl.ing.arh.	prostorno planiranje, urbanizam, zakonodavstvo
prof. dr Svetlana Perović, dipl.ing._____	arhitektura
prof. dr Miodrag Vujošević, dipl.ecc.	ekonomija, prostorno planiranje
Stevo Davidovic, dipl.ing._____	privreda
prof. dr Vladan Radulović, dipl.inž.el.	elektroenergetika i OIE
prof. dr Budimir Lutovac, dipl.inž.el.	elektro-komunikaciona infrastruktura
prof. dr Nevena Vasiljević, dipl.inž.šum.	pejzažna arhitektura
doc. dr Miloje Šundić, dipl.biolog	biologija, životna sredina
dr Dragiša Dabić, dipl.inž.arh.	turizam
dr Natalija Čađenović, dipl.biolog	biologija, životna sredina
dr Dragan Borota, dipl.inž.šumarstva	šumarstvo
mr Mladen Zagarčanin, dipl.arheolog	kulturna baština
Ljudevit Boričić, dipl.inž.građ.	saobraćaj
Svjetlana Lalić, dipl.inž. građ.	hidrotehnika
Vesna D. Vujačić, dipl.inž.geologije	geologija, min. sirovine, seizmika
Branka Gogić, dipl.prostorni planer	prostorno planiranje (do faze Izvještaja sa JR)

Predstavnici opština u Savjetu za reviziju Prostornog plana Crne Gore do 2040.g.

Suzana Crnovršanin	predstavnica opštine Bar
Mihailo Kapisoda	predstavnik Opštine Budva
Miloš Raičević	predstavnik Opštine Berane
Aleksandra Bošković	predstavnica Opštine Bijelo Polje
Snežana Kujović	predstavnica Prijestonice Cetinje
Vasilije Otašević	predstavnik Opštine Danilovgrad
Ranko Kovačević	predstavnik Opštine Herceg Novi
Ljiljana Rakočević	predstavnica Opštine Kolašin
Jelena Franović	predstavnica Opštine Kotor
Havaja Prelvukaj	predstavnica Opštine Gusinje
Gorica Zonjić	predstavnica Opštine Andrijevica
Sonja Vuković	predstavnica Opštine Mojkovac i Opštine Petnjica
Mladen Vujović	predstavnik opštine Nikšić
Harun Redžić	predstavnik Opštine Plav
Mira Čolović	predstavnica Opštine Pljevlja
Snežana Vujović	predstavnica Opštine Plužine
Tamara Vučević	predstavnica Glavnog grada Podgorice
Nezerija Kurtagić	predstavnica Opštine Rožaje
Jagoš Tomić	predstavnik Opštine Šavnik
Jasmina Konjević	predstavnica Opštine Tivat i Opštine Ulcinj
Mehmet Tafica	predstavnik Opštine Ulcinj i Opštine Tuzi
Milanka Baljević	predstavnik Opštine Zeta
Sava Zeković	predstavnik Opštine Žabljak

U izradi plana doprinos su dali: nadležno Ministarvo za prostorno planiranje, urbanizam i državnu imovinu i Direktorat za planiranje prostora, sva nadležna Ministarstva u Vladi Crne Gore, Organi uprave kao što su: Uprava za saobraćaj, Uprava za željeznicu, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Uprava za vode, Zavod za hidrologiju i seizmologiju, Agencija za zaštitu životne sredine, MONSTAT, Crnogorski elektroprenosni sistem CGES, Crnogorski elektrodistributivni sistem CEDIS, Uprava za pomorsku sigurnost, Agencija za civilno vazduhoplovstvo, Ministarstvo unutrašnjih poslova MUP CG, Centar za konzervacju i arheologiju Crne Gore i druge institucije.

Poseban doprinos dali su: sve lokalne samouprave Crne Gore, aktivnim učešćem u izradi PPCG 2040, Privredna komora Crne Gore, Skupštinski odbor za turizam, poljoprivredu, ekologiju i prostorno planiranje, Inženjerska Komora Crne Gore i sve Nevladine organizacije (NVO).

doc. dr Gojko R. Nikolić, prof. dr Mićko Radulović, prof. dr Branislav Glavatović, prof. dr Goran Sekulić dr Marko Pajović, dr Slobodan Radusinović dr Budimir Fuštić, dr Zlatko Bulić, mr Golub Lj. Ćulafić; Revident: Akademik Vukić Pulević	Prirodne karakteristike Crne Gore,
doc. dr Dragica Mijanović, Glavni ekspert, prof. dr Nikola Milović, prof. dr Mijat Jocović, mr Mileva Brajušković-Popović, Revident: prof. dr Žarko Božović	Demografski razvoj,
doc.dr Zdenka Dragašević, Revident: Prof. dr Svetlana Rakočević	Društvene djelatnosti
dr Svetislav G. Popović, d.i.a., dr Milica Dobričić, dipl.pr.planer, dr Miroslava Vujadinović, d.i.a, Marko Martinović, d.i.a., Miroslav Vukčević, d.i.a., Revident: mr Dragoljub Marković, dipl.pr.planer;	Urbanizacija, razvoj naselja i funkcija urbanih centara
Đorđije Kalezić dipl. inž. arh., Saša Karajović dipl. prost.planer, Jelena Milić dipl. geogr., Revident: mr. sci. Jadranka Popović dipl.inž.arhitekture;	Organizacija i uređenje prostora,
Prof. dr Nikola Milović, Revident: Prof. dr Milivoje Radović;	Privreda
dr Martin Ćalasan, dipl. el. ing. Bojan Đordan, dipl. el. ing., prof. dr Saša Mujović dipl.el.ing., Revident: prof. dr Milutin Ostojić, dipl.el.ing.	Energetika
Goran Nikolić, dipl.ecc, Maja Jokanović, dipl.ecc, mr Renata Milutinović; Revident: Prof.dr Nikola Milović;	Industrija
doc. dr Gojko R. Nikolić, prof. dr Zoran Sušić, prof. dr Goran Barović, doc. dr Radovan Đurović,	Kartografija
mr Vladan Dubljević, dipl. ing. geol., Nebojša Koprivica, dipl. ing. geol., Dina Skarep, dipl. ing. geol. Radosav Čović, dipl. pravnik, Revident: dr Slobodan Radusinović, dipl.ing.geol.;	Rudarstvo i istraživanje ugljovodonika
prof. dr Rade Ratković, Prof. dr Ivo Armenko, Dragana Zečević Spec Sci, Milica Vulević, Spec Sci, Revident: prof. dr Ivo Županović;	Turizam
prof. dr Špiro Ivošević, doc. dr Senka Šekularac Ivošević, prof.dr Jelena Nikčević, mr Maja Škurić, Ivan Mrakovic, Revident: prof. dr Deda Đelović;	Pomorska privreda

dr Milić Čurović, dr Mirko Knežević, dr Dragana Milošević, dr Ana Topalović, mr Balša Bajagić, Revident: dr Nedeljko Latinović, dr Milica Mandić, mr Slobodan Stijepović; Revident: dr. Nedeljko Latinović, dr Milica Mandić, mr Slobodan Stijepović	Poljoprivreda, šumarstvo, lovstvo i ribolov
prof. dr Mijat Jocović, Revident: dr Jovan Đurašković;	Usluge- trgovina, bankarstvo, tržište kapitala
Simeun Matović, dipl.inž.građ., prof. dr Ljubiša Kuzović, dipl.inž.saob., prof. Dr Draženko Glavić, dipl.inž.saob., dr.Rešad Nuhodžić, dipl.inž.saob., Nebojša Krstajić, dipl.prav., Maja Mijušković, dipl.prav., Dalibor Milošević, dipl.inž.saob., prof. Dr Slaven Tica, dipl.inž.saob., Miloš Vodogaz, dipl.inž.saob.,	Saobraćaj i komunikacije
prof.dr Goran Sekulić, prof. dr Branislav Đorđević, doc. dr Ivana Ćipranić, doc. dr Senka Šekularac, doc. dr Milan Radulović, prof. dr Aleksandar Joksimović,dipl.ing. Rajko Radulović, Revident: dipl.ing.Momčilo Blagojević;	Vodoprivreda i hidrotehnički sistemi
prof. dr Petar Živković, prof. dr Darko Vuksanovi, mr Dragan Radonjić, Revident:Danilo Medenica;	Upravljanje otpadom
Snežana Laban, dipl.inž.pejz.arh., dr Dragan Roganović, dipl.biolog, Vesna Jovović, dipl.inž.pejz.arh, Revident: mr Sanja Mitrović Lješković,dipl. inž.pejz.arh	Prirodne i pejzažne vrijednosti prostora i zaštita prirode,
doc.dr.sci Boris Ilijanić, dipl.ing.arh.viši konzervator, prof.dr.sci Aleksandar Čilikov ist.umj. prof.dr.sci Amir Pašić dipl.ing.arh., Marko Ilijanić, spec.sci.arh., Goran Skrobanović, dipl.konzervator, Vesna Vidić, dipl.ing.pej.arh, Miroslava Vujadinović dipl.ing.a, Marko Ilijanić, spec.sci.arh., Revidenr: dr.sci. Igbala Šabović-Kerović, dipl.ing.arh,	Kulturna baština
dr Srđan Janković, dr Mićko Radulović, dr Branislav Glavatović, mr Branko Micev, Revident: mr Luka Mitrović	Elementarne nepogode i rizik od tehničkih incidenata
doc.dr Savo Milašinović, prof.dr Radomir Milašinović, admiral Dragan Samardžić, Revident: dr Ivan Mašulović.	Odbrana, zaštita i spašavanje

Za izradu detaljne planske dokumentacije potrebno je koristiti preporuke iz sljedećih studija:

1. Bazna studija rađena za potrebe izrade PPPN za Obalno područje Crne Gore „Utvrđivanje zemljotresnog hazarda i kontrola seizmičkog rizika za primorski region“ – prof.Božidar Pavićević, dipl.ing.građ, mr Jadranka Mihaljević dipl.ing.građ,2018.
2. Studija zaštite kulturnog nasljeđa Crne Gore za potrebe izrade PPCG-2040. Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Cetinje, januar 2025.g.
3. Studija zaštite biodiverziteta, GEF 7, za potrebe PPCG-2040, 2024.

SADRŽAJ

A. UVODNI DIO: 1

KARAKTER, ZNAČAJ I CILJ IZRADE PROSTORNOG PLANA CRNE GORE 1

B. PRIKAZ POSTOJEĆEG STANJA ORGANIZACIJE, UREĐENJA I KORIŠĆENJA PROSTORA 12

1. POLOŽAJ U ODNOSU NA OKRUŽENJE 12

2. ANALIZA PRIRODNIH KARAKTERISTIKA 14

2.1. GEOMORFOLOŠKE KARAKTERISTIKE 14

2.2. GEOLOŠKE KARAKTERISTIKE 20

2.3. STRUKTURNO TEKTONSKE KARAKTERISTIKE 23

2.4. MINERALNE SIROVINE CRNE GORE 23

2.5. HIDROGEOLOŠKE KARAKTERISTIKE 28

2.6. INŽENJERSKO-GEOLOŠKE KARAKTERISTIKE 31

2.7. HIDROLOŠKE KARAKTERISTIKE 34

2.8. SEIZMIČKE KARAKTERISTIKE 38

2.9. PEDOLOŠKE KARAKTERISTIKE 43

2.10. KLIMATSKE KARAKTERISTIKE 47

2.11. BILJNI I ŽIVOTINJSKI SVIJET 50

3. DEMOGRAFSKA KRETANJA I PROSTORNO URBANISTIČKE STRUKTURE 59

3.1. DEMOGRAFSKA KRETANJA 59

4. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA NAMJENA, FIZIČKIH STRUKTURA I KAPACITETA 68

4.1. POSTOJEĆA NAMJENA KOPNA 68

4.2. KARAKTERISTIKE MREŽE NASELJA U CRNOJ GORI 72

4.3. STANOVANJE 78

4.4. POSTOJEĆE KORIŠĆENJE I NAMJENA MORA 80

5. ANALIZA PREDJELA (VRJEDNOVANJE I POGODNOST PREDJELA ZA RAZVOJ 84

6. ANALIZA ZAŠTIĆENIH PODRUČJA 87

6.1. PREGLED POSTOJEĆEG STANJA ZAŠTIĆENIH PODRUČJA 87

6.2. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA ŽIVOTNE SREDINE KOPNA 94

6.3. PREGLED ZAŠTIĆENIH KULTURNIH DOBARA 98

6.4. SMANJENJE RIZIKA OD KATASTROFA I ODBRANA 102

7. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA DRUŠTVENE INFRASTRUKTURE 108

7.1. DRUŠTVENE DJELATNOSTI (OBRAZOVANJE, NAUKA, ZDRAVSTVO, SOCIJALNA I DJEČIJA ZAŠTITA, KULTURA, SPORT) 108

7.2 PRIVREDNE DJELATNOSTI 114

7.3. RUDARSTVO I ISTRAŽIVANJE MINERALNIH SIROVINA 124

7.4. ISTRAŽIVANJE I PROIZVODNJA NAFTE I GASA 126

7.5. POLJOPRIVREDA 127

7.6. MARIKULTURA I RIBARSTVO 130

7.7. ŠUMARSTVO, DRVNA INDUSTRIJA I LOVSTVO 134

7.8. TURIZAM 142

8. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA INFRASTRUKTURE 156

8.1. SAOBRAĆAJ 156
8.2. ENERGETIKA I ELEKTROENERGETSKA INFRASTRUKTURA 166
8.3. VODOPRIVREDA I HIDROTEHNIČKA INFRASTRUKTURA 180
8.4. ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE 195
8.5. UPRAVLJANJE OTPADOM 200
8.6. OTPAD U MORU 205
9. ANALIZA STUDIJSKE I TEHNIČKE DOKUMENTACIJE 210
10. OBAVEZE PO PREUZETIM MEĐUNARODNIM UGOVORIMA 210
11. SINTEZNA OCJENA POSTOJEĆEG STANJA 211
12. PREGLED PROBLEMA, OGRANIČENJA I POTENCIJALA PLANSKOG PODRUČJA 221

A. UVODNI DIO:

KARAKTER, ZNAČAJ I CILJ IZRADE PROSTORNOG PLANA CRNE GORE

Prostorni plan Crne Gore do 2040 (PPCG-2040) je u sistemu prostornog planiranja najvažniji strateški planski dokument kojim se određuju državni ciljevi prostornog razvoja, u skladu sa budućim ekonomskim, socijalnim, ekološkim i kulturnoistorijskim razvojem države i planira opšta organizacija korišćenja, uređenja i zaštite prostora Crne Gore, za planski period do 2040. godine.

Izrada PPCG-2040 započela je prema odredbama Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata (Službeni list...), dok se nastavak izrade plana odvija u skladu sa Zakonom o uređenju prostora („Službeni list Crne Gore“, br. 019/25 od 04.03.2025). Novim zakonom planski dokumenti su podijeljeni na državne i lokalne, omogućavajući bolju usklađenost između potreba na državnom nivou i zahtjeva lokalnih zajednica, čime se postiže efikasnije upravljanje prostorom. Takođe, donosi unapređenja u procedurama i odgovornostima unutar sistema prostornog planiranja, omogućavajući bolju koordinaciju među institucijama, veću efikasnost planiranja i implementacije, kao i jaču ulogu lokalnih zajednica i javnosti u procesu izrade i realizacije planskih dokumenata.

Prema Programskom zadatku i zakonski definisanoj metodologiji izrade plana, PPCG-2040 predstavlja strateški okvir za utvrđivanje politike prostornog razvoja, uređenja i korišćenja prostora na teritoriji države i osnov je za usklađivanje sektorskih politika, koje pri realizaciji imaju određene uticaje na prostor.

Zadatak i cilj PPCG-2040 je da integralnim i međusektorskim pristupom predvidi potrebe pojedinih sektora u pogledu prostornog razvoja, u skladu sa principima racionalnog i optimalnog korišćenja prostora, kao ograničenog i potrošivog resursa. Strateška opredjeljenja koja su definisana u PPCG-2040 su važna za dalje kreiranje sektorskih politika i za izradu detaljne planske dokumentacije, koja je prema relevantnoj zakonskoj regulativi za ovu oblast, nižeg hijerarhijskog nivoa i regulacionog karaktera. Jedan od važnih ciljeva PPCG-2040 je da ponudi efikasne mehanizme za realizaciju razvojnih opredeljenja, nakon donošenja plana. Smjernice i pravila za implementaciju planskih projekcija, su definisane u skladu *Zakonom o uređenju prostora* i treba da omoguće visok stepen realizacije nakon donošenja plana, uz obavezno praćenje sa nivoa institucija. Važan preduslov za realizaciju plana je da sektorske politike budu međusobno usaglašene, a potencijalni konflikti između sektorskih potreba treba da budu izbalansirani u skladu sa ciljevima razvoja i zaštite prostora, koji su definisani planom. **Uspješna realizacija planskih ciljeva, zavisi i od poštovanja nacionalnih zakona i međunarodnih propisa i uspostavljanja kontrolnih mehanizama sa nivoa države i lokalnih zajednica (opština).**

Izrada PPCG-2040 se oslanja na: dobre postavke iz važećeg PPCG do 2020. g., (*Plan*) donešene sektorske Strategije razvoja u Crnoj Gori, Strategije razvoja koje su u procesu izrade i donošenja, urađene bazne studije za potrebe izrade plana i dodatne studije iz oblasti zaštite prirode, biodiverziteta i zaštite kulturnog naslijeđa. U toku izrade PPCG-2040 sagledani su inputi od nadležnih Ministarstava i državnih institucija i agencija, Odbora Skupštine Crne Gore nadležnog za oblast turizma, poljoprivrede, ekologije i prostornog planiranja i lokalnih samouprava.

Obavljene su konsultacije sa nadležnim institucijama i lokalnim samoupravama. Sagledani su predlozi i sugestije u procesu Prethodnog učešća javnosti na Koncept PPCG (20.12.2022. - 06.02.2023.godine). Nakon utvrđivanja Nacrta na Vladi Crne Gore, održana je javna rasprava u periodu od 29.01.2024. do 29.04.2024.g. u svim crnogorskim opštinama, tokom koje se razgovaralo o svim strateškim pitanjima koja su važna za razvoj opština i države. Nosilac izrade plana je sa obrađivačem plana pripremio Izvještaj sa javne rasprave o Nacrtu PPCG, sa Izvještajem SPU na životnu sredinu. Obrađivač plana je dao odgovore na sve dostavljene primjedbe.

Sagledana su i uvažena Mišljenja *Savjeta za reviziju planskog dokumenta*, predlozi iz Izvještaja o SPU na životnu sredinu, primjedbe, predlozi i preporuke od strane Nevladinih organizacija, predlozi iz procesa razmatranja prekograničnih uticaja, kao i ukupne zainteresovane javnosti. Uz sagledavanje stanja u prostoru, kako razvojnih potencijala, tako i uočenih ograničenja i pragova razvoja, definisana je razvojna vizija i odabran scenario razvoja koji Crnoj Gori može obezbjediti viši ekonomski i socijalni razvoj u svim regionima i pripadajućim lokalnim zajednicama, a istovremeno na adekvatan način zaštititi prostor, životnu sredinu i kulturno naslijeđe.

U periodu izrade i donošenja PPCG-2040, Crna Gora vrši intenzivne pripreme i aktivnosti na stvaranju uslova za pristupanje Evropskoj Uniji, (EU). Važna pitanja se odnose na usklađivanje zakona iz svih oblasti sa zakonima i standardima EU. **Cilj je da se ispune sva završna mjerila i poglavlja prema utvrđenoj dinamici i da Crna Gora bude interno spremna do kraja 2026. g., za punopravno članstvo u EU, čime će se stvoriti uslovi za njen brži razvoj i napredak.**

HRONOLOGIJA PROSTORNOG PLANIRANJA U CRNOJ GORI

Crna Gora ima dugu tradiciju u oblasti prostornog i urbanističkog planiranja. Razvoj prostornog i urbanističkog planiranja u Crnoj Gori započeo je sredinom XX vijeka. Zbog očuvanja tradicije i iskustva u prostorno urbanističkom planiranju u Crnoj Gori, u PPCG-2040 se ukazuje na hronologiju i ključne strateške planove koji su prethodnih decenija rađeni.

- ***Regionalni prostorni plan za crnogorsko Primorje****, urađen 1964. godine*, kada je donesen i prvi Zakon o regionalnom urbanističkom planiranju;
- ***Regionalni prostorni plan Južni Jadran (1967-1970),*** *poznat i kao „Jadran I";*
- ***Generalni urbanistički plan Boke Kotorske,*** *urađen 1970.godine za period do 1990.godine i*
- ***Regionalni prostorni plan Sjeverne Crne Gore,*** *donesen 1971.godine,* kada je donesen i prvi Zakon o planiranju i uređenju prostora.

U oblasti prostornog planiranja i urbanizma temelji su postavljeni Regionalnim prostornim planom Južni Jadran i Generalnim urbanističkim planom Boke Kotorske**,** *(izrađeni u saradnji stručnjaka nekadašnjih jugoslovenskih Republika, Urbanistički institut SR Hrvatske, Republički zavod za urbanizam SR Crne Gore i Urbanistički zavod SR Bosne i Hercegovine).* Regionalni plan Južni Jadran („Jadran I"), urađen je 1969. g. i obuhvatao je Primorje i Središnji dio Crne Gore, kao i prostore tadašnjih republika Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Sadržao je stratešku viziju razvoja i povezivanja sa mediteranskom regijom i Evropom.

Koliko je Crna Gora bila napredna u viziji prostornog razvoja, pokazuje i tadašnji pristup planiranju koji je naglasio potrebu za: sprovođenjem adekvatnog razvoja urbanih centara; rješavanjem kolizije između stanovanja, industrije i turizma; integracijom mora i kopna, posebno nacionalnih parkova; planiranjem adekvatne saobraćajne mreže (autoput u zaleđu, Jadranska magistrala, aerodromi Tivat, Podgorica i Ulcinj). Takođe, tadašnji pristup predviđao je: povlačenje izgradnje objekata od linije obale mora (što nije bila praksa u prethodnom periodu, ali je u ovom planu posebno naglašeno kao važan element zaštite obale), koncentrisanje turističkih kapaciteta, formiranje zelenih prodora, očuvanje pejzaža i šuma, razvoj pomorskog saobraćaja i nautičkog turizma, izgradnju infrastrukturne mreže, kao i izgradnju infrastrukturne mreže za vodosnabdijevanje i kanalizaciju otpadnih voda.Tim planom predviđena je izgradnja kanalizacije koja bi zaštitila zaliv Boke Kotorske, kao i sistema za prečišćavanje otpadnih voda, koje bi se, nakon prečišćavanja, koristile za navodnjavanje (projekcije planirane do 1990. godine). Metodološki pristup primjenjen u izradi ovog plana i danas je prihvatljiv i u skladu je sa principima održivog razvoja koji se i dalje primenjuju.
Poslije zemljotresa 1979. g. rađeni su **Generalni urbanistički planovi gradskih naselja.** Donijeti su Prostorni planovi za primorske opštine izuzev Bara, Generalni urbanistički planovi za 6 opštinskih centara i 6 Urbanističkih projekata za stara urbanistička jezgra.

Istorijat izrade Prostornih planova Crne Gore

Prvi Prostorni plan SR Crne Gore do 2000. g. donijet je 1986. g. (*RZUP-Titograd, Centar UN za ljudska naselja - UNCHS), Organizacija UN za otklanjanje posledica katastrofa (UNDRO).* Ovim planom donijetim 17. aprila 1986. g., utvrđena je po prvi put opšta osnova organizacije i uređenja prostora Republike u cjelini. U saradnji sa ekspertima iz Ujedinjenih Nacija, plan je za sve republike u okruženju bio dobar primjer metodologije izrade prostornog plana državnog nivoa. Njegove postavke su bile i ostale temelj svih narednih izmjena i donošenja novih državnih planova;

Prostorni plan SR Crne Gore do 2000. g. - Izmjene i dopune u mreži drumskog saobraćaja (1991. g.). Ovim *Izmjenama i dopunama*, osim magistralnih i regionalnih puteva, prvi put su planirani autoputevi u Crnoj Gori (Jadranski autoput, Autoput Beograd - Crnogorsko primorje i Autoput Titograd - Skadar), kao i brza saobraćajnica u Primorskom regionu;

Prostorni plan SR Crne Gore do 2000. g. - Izmjene i dopune (1997. g.). Krupne promjene koje su se desile poslije 1990. g. (raspad SFRJ, izmjene državnog uređenja, uticaji sankcija Međunarodne zajednice, uvođenje tržišnog sistema privređivanja, proglašenje Crne Gore ekološkom državom i dr.), nametnule su potrebu odgovarajućeg prilagođavanja tada aktuelnog PPR (iz 1986. g.), novim uslovima. *Izmjene i dopune* plana su obuhvatale izmjenu opštih ciljeva, saglasno novim sistemskim okvirima i uslovima razvoja i izmjenu opšteg razvojnog koncepta, naročito u dijelu prioriteta i dinamike realizacije novih zahtjeva i potreba u prostoru. Bila je potrebna izrada novih, ili ažuriranje postojećih planova razvoja infrastrukturnih sistema i potreba međusobnog usklađivanja strategije razvoja pojedinih oblasti;

Prostorni plan Crne Gore do 2020.g. donijet je 2008. g. *(Montenegroinženjering, Podgorica, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd, Urbanistički institut Republike Slovenije, Ljubljana)* i predstavlja važeći prostorni plan do donošenja Prostornog plana Crne Gore do 2040. godine. Ovaj plan je definisao koncept organizacije i uređenja i korišćenja prostora, principe i ciljeve razvoja i smjernice za realizaciju plana do 2020.godine.

Izradom Prostornog plana Crne Gore do 2040. g. nastavlja se kontinuitet u donošenju najvažnijeg strateškog prostornog plana i obezbjeđuje osnov za sinhronizovanu izradu planske dokumentacije detaljnijeg nivoa. Svi prethodni Prostorni planovi Crne Gore su donijeti u specifičnim okolnostima: PPCG 1986. g. nakon velikog zemljotresa koji se dogodio 15.aprila 1976.g., Izmjene i dopune PPCG 1997. g. nakon rasformiranja zajedničke države Jugoslavije i promjena državnog uređenja, PPCG donijet 2008. g. do 2020.g. nakon sticanja državnosti Crne Gore, a PPCG-2040 u periodu političkih i organizacionih promjena i usmjerenosti Crne Gore da ispuni uslove za pristupanje u članstvo EU.

METODOLOGIJA IZRADE PPCG-2040

Metodologija izrade planskog dokumenta definisana je Pravilnicima koji su donijeti od strane Vlade Crne Gore i resornog Ministarstva:

- *Pravilnikom o metodologiji izrade planskog dokumenta i bližem načinu organizacije prethodnog učešća javnosti* (*Službeni list Crne Gore*, br. 088/17), kojim se propisuje metodologija izrade, planskog dokumenta: sadržaj svih faza izrade, Koncept plana, organizacija prethodnog učešća javnosti kroz informisanje, dijalog i konsultacije, izrada Nacrta plana, sprovođenje Javne rasprave, pripremu Izvještaja sa javne rasprave i pripremu Predloga planskog dokumenta.
- *Pravilnikom o bližem sadržaju i formi planskog dokumenta* (službeni list 091/20) kojim je definisan sadržaj tekstualnog i grafičkog dijela planskog dokumenta.

U toku izrade PPCG-2040 Stručni tim koristi različite metodološke pristupe u cilju definisanja optimalnog okvira budućeg dugoročnog prostornog razvoja Crne Gore:

- **Multidisciplinaran pristup** koji obezbjeđuje naučno, ekspertsko istraživanje i sagledavanje svake oblasti razvoja komplementarno sa drugim oblastima, uz ocjenu dosadašnjeg razvoja, glavnih problema i ograničenja i definisanje ciljeva i pravaca budućeg razvoja.
- **Interdisciplinarni pristup,** koji je ostvaren međusobnom saradnjom različitih eksperata u stručnom timu, saradnjom tima sa *Savjetom za reviziju planskog dokumenta* i Obrađivačem SPU na životnu sredinu.
- **Komunikacija sa institucijama na državnom i lokalnom nivou** radi dobijanja kvalitetnih ulaznih prostornih i planskih podataka, kao i strateških smjernica za definisanje sektorskih politika. Konsultacije su obavljane u svim fazama rada, u pripremi Koncepta, Nacrta i Predloga PPCG-2040.
- **Komunikacija i saradnja sa lokalnim nivoom** je ostvarena kroz stručnu saradnju i aktivno učešće predstavnika svih opština u pripremi PPCG-2040.
- **Korišćenje baznih studija** u kojima su sadržani ocjena postojećeg stanja, zaključci i preporuke za sve oblasti u PPCG-2040.
- **Upotreba savremenih softverskih informatičkih alata** čime je obezbjeđen kvalitetan pregled stanja planske dokumentacije, prikupljanje i obrada geopodataka, analiza i priprema kvalitetnih kartografskih priloga i formiranje baze podataka koja se kontinuirano može unapređivati.
- **Participativni pristup** je primjenjen u svim fazama izrade plana u cilju transparentnog donošenja razvojnih odluka i postizanja društvenog konsenzusa o važnim razvojnim pitanjima, čime se povećava mogućnost za uspjeh lokalnih i regionalnih razvojnih inicijativa i doprinosi boljoj realizaciji PPCG-2040.
- **Kordinirana saradnja** svih učesnika izrade plana koju obezbjeđuje rukovodioc izrade PPCG-2040.

Faze izrade PPCG-2040

Pravilnikom o metodologiji izrade planskog dokumenta i bližem načinu organizacije prethodnog učešća javnosti (*Službeni list Crne Gore* br. 088/17), u daljem tekstu *Pravilnik*, definisane su sledeće faze izrade PPCG-2040:

- Analiza postojećeg stanja organizacije, uređenja i korišćenja prostora,
- Izrada koncepta planskog dokumenta,
- Organizacija prethodnog učešća javnosti,
- Izrada Nacrta planskog dokumenta,
- Sprovođenje Javne rasprave,
- Izrada Predloga planskog dokumenta.
- Donošenje PPCG-2040 na Skupštini Crne Gore;

Tok i dinamika izrade PPCG-2040

Izrada PPCG-2040 je praćena specifičnim i otežanim uslovima za rad. Na početku pripremnih poslova za izradu plana, započeo je period pandemije, koja je značajno uticala na društvene i ekonomske tokove, kako u svijetu, tako i u Crnoj Gori, ali i na način odvijanja radnih procesa u institucijama, pa samim tim i u radnom timu za izradu plana. Bez obzira na okolnosti, prve faze izrade plana su završene u predviđenom roku. Uslijedile su političke promjene, koje su u organizacionom smislu usporile tok izrade plana. Nakon perioda zaustavljanja procesa izrade plana, uviđajući značaj i potrebu njegovog donošenja, Vlada Crne Gore je donijela Odluku o nastavku

procesa rada na planu, sa novim rokom za njegovo donošenje. Na osnovu toga, resorno Ministarstvo je nastavilo proces njegove izrade, obezbjedilo verifikaciju Koncepta plana, održavanje Prethodnog učešća javnosti i izradu Nacrta PPCG-2040, održavanje Javne rasprave, pripreme Izvještaja sa Javne rasprave i pripreme Predloga PPCG-2040. U tom procesu je dugo trajao proces formalnog izbora novog *Savjeta za reviziju planskog dokumenta*, izbor Obrađivača Strateške procjene uticaja na životnu sredinu, kao i procedure revizije i pribavljanja mišljenja od strane nadležnih organa i institucija.

Pregled procesa od donošenja Odluke o izradi PPCG-2040:

- Odluka o izradi PPCG-2040 je donijeta u decembru 2018.g. (*Službeni list Crne Gore*, br 082/18).
- Javni poziv za određivanje rukovodioca izrade PPCG-2040, objavljen je na sajtu resornog ministarstva 21.11.2019. g.
- Odluka o određivanju rukovodioca izrade PPCG-2040.g. i stručnog tima za izradu PPCG-2040, donijeta je u decembru 2019. g. (*Službeni list Crne Gore* br. 076/19).
- Pripremni poslovi - započeti su u februaru 2020. g. i održani su u resornom ministarstvu prvi dogovorni sastanci u vezi izrade plana.
- Ugovor o izradi PPCG-2040 potpisan je 6.08.2020. g. sa rokom izrade 12 mjeseci.
- Analiza postojećeg stanja sa ocjenom realizacije PPCG do 2020. g. dostavljena je od strane rukovodioca izrade plana i Stručnog tima 16.09.2020. g.
- Koncept PPCG-2040, od strane rukovodioca izrade i Stručnog tima dostavljen je 17.11. 2020. g.
- Privremeno zaustavljanje izrade PPCG-2040, a na osnovu dopisa Ministra, trajalo od 23.12.2020. g. do donošenja nove *Odluke* Vlade o rukovodiocu izrade PPCG i Stručnom timu (jul 2021. g.)
- Nastavak izrade PPCG-2040 – na osnovu Odluke Vlade Crne Gore u julu 2021. g. (Zaključci Vlade i Anex Ugovora avgust 2021. g).
- Mišljenje *Savjeta za reviziju planskog dokumenta* na Koncept plana dostavljeno je u septembru 2022. g.
- Stručni tim za izradu PPCG-2040, prema Mišljenju *Savjeta*, korigovao je Koncept PPCG-2040. Inovirana Analiza postojećeg stanja i Koncept plana prema primjedbama *Savjeta za reviziju planskog dokumenta* – dostavljena je 28.11.2022. g.
- Nakon pregleda korigovanog Koncepta PPCG-2040, od strane Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma je Koncept PPCG upućen na Prethodno učešće javnosti. (20.12.2022 - 06.02.2023. g.)
- Uključen je u tom periodu i Obrađivač SPU na životnu sredinu.
- Obrađivač SPU na životnu sredinu je pripremio prvi Izvještaj.
- Stručni tim je sagledao sve primjedbe, predloge i sugestije iz procesa Prethodnog učešća javnosti.
- Zatražene su i dobijene inovirane smjernice od nadležnih ministarstava i institucija Crne Gore, s obzirom na protok vremena od prvih datih smjernica.
- Pripremljen je Nacrt plana i upućen *Savjetu za reviziju planskog dokumenta*.
- Dobijeno je Mišljenje *Savjeta za reviziju planskog dokumenta*, mišljenja nadležnih institucija i Vlade Crne Gore na Nacrt PPCG-2040.
- Vlada je usvojila Nacrt PPCG-2040 u oktobru 2023.g.
- Javna rasprava o Nacrtu PPCG-2040 i SPU na životnu sredinu, trajala je od 29.01. do 29.04. 2024. g.
- Izvještaj sa Javne rasprave sa odgovorima na iskazane primjedbe i predloge je dostavljen 2.08.2024. g.
- Predlog PPCG-2040 je pripremljen u decembru 2024. g.
- Izvještaj *Savjeta za reviziju planskog dokumenta*, mart 2025.
- Mišljenja i saglasnosti nadležnih institucija, januar, februar i mart 2025.g.
- Predlog PPCG -2040 dopunjen u skladu sa Mišljenjem Savjeta za reviziju april 2025.g.
- Dostavljanje podataka za oblast saobraćaja i opredjeljenje koridora primarnih saobraćajnica-maj 2025.
- Mišljenje na Predlog plana maj/jun 2025. g.
- Predlog plana sa svim usaglašenim stavovima nadležnih institucija-jun 2025.g.
- Usvajanje PPCG-2040 na Skupštini Crne Gore jun 2025.g.

ZAKONSKI OSNOV IZRADE PLANA

PPCG-2040 radi se na osnovu *Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata* (*Službeni list Crne Gore*, br. 64/17, 44/18, 63/18, 11/2019 - ispr. i 82/20). Na osnovu čl. 16 i 24 *Zakona*, Vlada Crne Gore je na sjednici od 20. decembra 2018. g., donijela Odluku o izradi PPCG-2040. g. (*Službeni list Crne Gore*, br. 082/18) za cjelokupnu teritoriju Crne Gore, koji će predstavljati opštu osnovu organizacije i uređenja prostora Crne Gore. PPCG-2040 se izrađuje na osnovu Programskog zadatka, koji je sastavni dio ove Odluke.

Odlukom je propisana izrada Strateške procjene uticaja PPCG-2040 na životnu sredinu (SPU), u skladu sa *Zakonom o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu* (*Službeni list RCG*, br 80/05 i *Službeni list Crne Gore*, br. 59/11 i 52/16).

Na osnovu Javnog poziva i na osnovu člana 22 st. 2 i 9 *Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata* (*Službeni list Crne Gore*, br. 64/17, 44/18 i 63/18), Vlada Crne Gore je na Sjednici od 26. decembra 2019. g., donijela Odluku o određivanju rukovodioca izrade PPCG i visini naknade za rukovodioca i stručni tim za izradu PPCG (*Službeni list Crne Gore*, br. 076/19 od 31.12.2019), kojom je za rukovodioca izrade PPCG određena mr Svetlana Jovanović, dipl. prostorni planer, sa članovima Stručnog tima.

U *Programskom zadatku* za izradu PPCG-2040 istaknuto je, da polazeći od promjena cjelokupnog razvojnog konteksta od 2008. g. kada je usvojen PPCG (*Službeni list Crne Gore*, br. 24/08 i 44/12) do danas, uz formalni aspekt roka važenja Plana do 2020.g., bilo je neophodno pristupiti izradi novog planskog dokumenta za naredni dugoročni period do 2040. g. U skladu sa *Zakonom o planiranju prostora i izgradnji objekata*, PPCG do 2020.g. ostaje na snazi do donošenja novog PPCG sa planskim horizontom do 2040. g.

PPCG-2040 se donosi nakon usvajanja Zakona o uređenju prostora Broj:011/25-384/2-01, od 3.03. 2025.g. Kao i prethodnim zakonskim rješenjima, PPCG je zadržao status strateškog planskog dokumenta kao opšte osnove organizacije i uređenja prostora. U odnosu na prethodni Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata, ističu se smjernice za ublažavanje uticaja na klimatske promjene; smjernice za povećanje energetske efikasnosti I korišćenje obnovljivih izvora energije; identifikacija područja od posebnog značaja za Crnu Goru; koncesiona područja; urbanističko tehnički uslovi ili smjernice za izgradnju objekata infrastrukture; ekonomsko tržišna projekcija. Predlog PPCG je usaglašen sa *Zakonom o uređenju prostora* Broj: 011/25-384/2-01, (čl. 23), dopunjen smjernicama.

OSNOVNA POLAZIŠTA IZ PROGRAMSKOG ZADATKA

Strateško opredjeljenje Crne Gore je da racionalno i održivo koristi prostor i svoje prirodne i stvorene potencijale i da se razvija kao ekološka država, u skladu sa Ustavnim određenjem. Osnovna polazišta su:

- Primjena principa održivosti u svim oblastima razvoja i usvajanje realnih razvojnih projekcija;
- Nastavak tranzicijskih reformi i dinamičan nastavak procesa evropskih integracija;
- Usvajanje međunarodnih standarda u svim djelatnostima i poštovanje nacionalne legislative;
- Širenje međunarodne ekonomske i druge razmjene;
- Brži i održivi rast ekonomije, socijalni razvoj i socijalna kohezija, viši životni standard, razvijanje svih oblika društvene komunikacije i dijaloga;
- Očuvanje nacionalnog, lokalnog, vjerskog, rodnog identiteta i raznolikosti;
- Obezbjeđivanje zakonske regulative i donošenje nedostajućih strateških i planskih dokumenata za nesmetanu realizaciju postavki PPCG-2040.
- Usklađenost sa Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. g.;
- Donošenje nedostajućih strateških dokumenata;
- Primjena principa *Evropske povelje o prostornom planiranju*;
- Primjena principa *Nove Urbane Agende o održivim gradovima i naseljima* - HABITAT III; smjernice za implementaciju u nižoj, detaljnoj planskoj dokumentaciji;
- Formiranje Informacionog sistema o prostoru;

Kontinuitet u planiranju: PPCG do 2020.g. nije ostvaren u velikom broju sektorskih planskih projekcija, prije svega zbog opšte krize u sistemu planiranja prostora i nepostojanja dovoljno efikasnih instrumenata za praćenje i kontrolu realizacije plana. Nedovoljno je sinhronizovan međusektorski razvoj, a ključni prostorno urbanistički problemi u gradovima i izražen negativni uticaji na prostor su se u prethodnom periodu usložnjavali. To ne umanjuje značaj PPCG do 2020.g., jer su svi planovi donešeni u prethodnom periodu morali poštovati njegove strateške planske odredbe. Planska realizacija je zavisila od poštovanja zakona i propisa od strane svih aktera i sprovođenja zakonski propisanih kontrolnih mehanizama.

Izrada PPCG-2040 predstavlja nastavak započetih dobrih planskih opredjeljenja iz PPCG do 2020. g., ali i definisanje novih, u kontekstu tekućeg razvoja i rješavanja uočenih razvojnih problema.

Usklađenost sa Nacionalnom strategijom održivog razvoja (NSOR) - Strateški ciljevi ove strategije se naslanjaju na ciljeve održivog razvoja koji su definisani Agendom za održivi razvoj UN (2015. g.). Ti ciljevi su globalni i univerzalno primjenljivi i odnose se na cijeli svijet. Pri usvajanju globalnih ciljeva, se uzimaju u obzir okolnosti svake države, nivo i kapacitet razvoja, uz poštovanje politike i prioriteta razvoja države.

Vizija održivosti nacionalnog razvoja do 2030. g. (NSOR 2030, jun 2016) definsana je na sljedeći način:

- *Crna Gora je održivo, otvoreno, tolerantno, inkluzivno i prosperitetno društvo u kome se kontinuirano unapređuje kvalitet života svakog pojedinca i ulaže u ljudski i društveni kapital.*
- *Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore utemeljen je na skladnom odnosu čovjeka i prirode i efikasnom upravljanju ljudskim, društvenim, prirodnim i ekonomskim resursima.*
- *Crna Gora je država izgrađenog crnogorskog identiteta, koja razvija tolerantan odnos prema svim različitostima, poštujući ih i tretirajući ih kao potencijale i resurse.*

- *Crna Gora je država vladavine prava u kojoj se poštuje dostojanstvo svakog pojedinca, u kojoj nema diskriminacije ni po kom osnovu i u kojoj svi, bez obzira na različitosti, imaju priliku i podršku za punu realizaciju svog ljudskog potencijala.*
- *Crna Gora je zajednica koja se temelji na otvorenosti i raznolikosti kulture, kako u pogledu očuvanja svih vidova kulturno-istorijskog naslijeđa, tako i kroz suživot različitih savremenih oblika kulture. To je država u kojoj su područja istaknutih prirodnih, predionih i kulturnih vrijednosti sačuvana i stavljena u funkciju održivog razvoja.*
- *Crna Gora je država u kojoj su demografska kretanja unaprijeđena smanjenjem demografskog deficita i rastom stanovništva do 2030. g. za 1,4% u odnosu na 2015. g. To je postignuto uspješnom realizacijom strateških ciljeva i mjera definisanih Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. g., prioritetno onih koje su relevantne za uvođenje zelene ekonomije, unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije, kao i za podršku vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva.*
- *Crna Gora je zemlja u kojoj svi imaju jednak pristup kvalitetnom i inkluzivnom obrazovanju na svim nivoima i tokom cijelog života. Sistem zdravstvene zaštite je kvalitetan i efikasan i obezbjeđuje zdrav život građanima u svim uzrastima, a posebno osjetljivim i ugroženim grupama stanovništva, čime su nejednakosti u zdravlju su smanjene.*
- *Crna Gora je ekološka država u kojoj je očuvana simbioza tradicionalnog načina života čovjeka i prirodnog okruženja, životna sredina je zdrava, a vrijednosti biodiverziteta, voda, mora, vazduha, zemljišta, prostora, kao i vrijednosti ostalih prirodnih resursa su unaprijeđene i sačuvane za generacije koje dolaze. Očuvane su vrijednosti i usluge ekosistema, povećan obuhvat očuvanih prirodnih, kulturnih i predionih vrijednosti kojima se održivo i efikasno upravlja, povećan adaptivni kapacitet čovjeka, ekosistema i ekonomskih sektora na uticaje klimatskih promjena i sanirano zagađenje na ključnim »crnim« ekološkim tačkama.*
- *Kontinuirano raste udio energije iz obnovljivih izvora, dok je omogućena energetska efikasnost i transfer tehnoloških rješenja kojima se doprinosi podizanju kvaliteta života u urbanim sredinama i smanjenju emisija gasova s efektom staklene bašte. Ostvareno je smanjenje nivoa emisija gasova s efektom staklene bašte do 2030. g. za 30% u odnosu na 1990. g. (Crna Gora nadalje daje svoj doprinos EU u cilju nulte tolerancije na CO_2 emisije do 2050. g.).*
- *Crna Gora ostvaruje kontinuiran, inkluzivan, regionalno ravnomjerno raspoređen i održiv ekonomski razvoj, puno i produktivno zaposlenje i dostojanstven rad za sve.*
- *Razvojne putanje upotrebe prirodnih resursa, s jedne strane i ekonomske aktivnosti i društvenog blagostanja, s druge strane, međusobno divergiraju, i inverzno su postavljene u odnosu na rast pritisaka na životnu sredinu, tako što je: ekonomska aktivnost usmjerena na održivo korišćenje prirodnih resursa, uz smanjenje negativnih uticaja na prirodno okruženje, a primjenom obrazaca održive potrošnje i proizvodnje je omogućeno ozelenjavanje ekonomije, resursno efikasne i cirkularne.*
- *Afirmiše se koncept održivog ekonomskog razvoja koji uključuje: zdravlje, obrazovanje, zdravu životnu sredinu i održivost prirodnih resursa, društveno odgovorno djelovanje, socijalnu inkluziju i dobro upravljanje, kao alternativa konceptu koji je isključivo zasnovan na afirmisanju konkurentnosti ekonomskog ambijenta i ekonomskog rasta.*

Na taj način Crna Gora će ostvariti ciljeve i zadatke koji su postavljeni *Agendom Ujedinjenih nacija* za održivi razvoj do 2030. g. Ovi ciljevi se smatraju dugoročnim i primjenljivim za planski period PPCG do 2040.godine.

Proces evropskih integracija – Strateško spoljnopolitičko, ali i razvojno opredjeljenje Crne Gore, koje je obilježilo ovaj period jeste dinamičan proces evropskih integracija (postepeno usvajanje evropskih standarda u svim oblastima politika kroz pregovore o pristupanju) i nastojanje da se što prije postane punopravan član Evropske unije. Zato se sve sektorske razvojne strategije i politika uređenja prostora usklađuju sa principima i standardima Evropske Unije, kroz preuzimanje i učinkovito sprovođenje evropske pravne tekovine (*Acquis Communitaire*). Koheziona politika Evropske Unije, koja povezuje strukturne i investicione fondove sa razvojnim ciljevima Unije, podrazumijeva sagledavanje razvojnih potencijala države. Definisanje regionalnih potencijala sa jedne strane i isticanje posebnosti i prednosti u bogatstvu svakog regiona, sagledavanje ograničenja koja je neophodno prevazilaziti, definisanje razvojnih ciljeva i projekcija kroz uspostavljanje integracije prostora i međuregionalnu i međuopštinsku saradnju u svim oblastima, je zadatak u domenu planiranja budućeg razvoja Crne Gore. Usvojeni planski ciljevi i opšta strategija razvoja zahtjeva institucionalno odgovoran pristup u sprovođenju realizacije ciljeva koji su predviđeni za naredni period do 2040.g.

Planskim konceptom se predviđa dinamičan rast i razvoj crnogorske ekonomije, kao eurizovanog otvorenog ekonomskog sistema, ekonomije balansiranog regionalnog razvoja i infrastrukturno povezanih regiona i njihovih zona u prostoru, uz istovremenu adekvatnu zaštitu prostora i društva koje unapređuje socijalni razvoj i socijalnu koheziju.

Principi evropske povelje o prostornom planiranju - *Evropska povelja o prostornom planiranju* (*Povelja*), ukazuje na potrebu prostorne integrisanosti gradova i regija. Tokom 20 vijeka prostorno planiranje se uglavnom bavi rješavanjem problema ugrožavanja kvaliteta života u gradovima. Problemi na koje se ukazuje su socijalna nesigurnost, nezaposlenost, širenje rubnih urbanih područja i zapostavljanje centara gradova, uz povećanje zagađenosti i ugrožavanje životne sredine. Ukazuje se na potrebu da se preispitaju specifične potrebe seoskih zajednica, posebno udaljenijih koje imaju slabiji pristup zapošljavanju i uslugama višeg ranga, što usložnjava njihove socijalne probleme. Promoviše se zdrava sredina i dobro očuvani elementi prirodnog i kulturnog naslijeđa. Ističe se poboljšanje urbanih funkcija i očuvanje specifičnih obilježja prostora, što je neophodno primjeniti i u planiranju strateškog okvira razvoja u Crnoj Gori. Na proces planiranja utiču i globalna ekonomska kriza, klimatske promjene, visoka stopa potrošnje zemljišta i disperzni razvoj. Smjernice koje su generalno date u ovoj *Povelji*, primjenjive su i u strategiji budućeg prostornog razvoja Crne Gore.

Principi iz *Nove Urbane Agende o održivim gradovima i naseljima* - HABITAT III – su važni kao polazište i u okvirima planiranja urbanog razvoja u Crnoj Gori. *Nova urbana agenda*[1] koja je usvojena 2016. g. ukazala je na činjenicu da će se svjetsko urbano stanovništvo do 2050. g udvostručiti, što ukazuje na trend u procesu urbanizacije. To predstavlja nove izazove za održivost u domenu stanovanja, infrastrukture, usluga, zdravlja i obrazovanja, bezbjednosti hrane i očuvanja prirodnih uslova. I u Crnoj Gori, kao malom prostornom sistemu, se prema ciljevima Nove urbane agende[2] treba dostići ravnomjeran, inkluzivan ekonomski rast, društveni i kulturni razvoj i visok nivo zaštite životne sredine.

Nova urbana agenda doprinosi sprovođenju i lokalizaciji *Agende za održivi razvoj do 2030. g.* na integralan način, kao i ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, uključujući Cilj 11, prema kojem gradovi i naselja treba da budu "inkluzivni, bezbjedni, otporni i održivi". Usvojena je kao kolektivna vizija i politička posvećenost promovisanju i realizaciji održivog urbanog razvoja i istorijska prilika da se iskoristi ključna uloga gradova i naselja kao pokretača održivog razvoja u svijetu koji je sve više urbanizovan. Vizija razvoja u *Novoj urbanoj agendi* je: "gradovi za sve", bezbjedni, zdravi, pristupačni, otporni i održivi gradovi i naselja, sa podizanjem kvaliteta života, pristupom kvalitetnom vodosnabdijevanju i ostaloj infrastrukturi, mobilnost, prevoz, kvalitet voda, vazduha i zemljišta, koji ispunjavaju svoju društvenu funkciju.

Obavezujuće smjernice za realizaciju PPCG-2040 – Za sve oblasti se predlažu smjernice za razvoj, indikatori i mjere za sprovođenje i realizaciju plana. Smjernice je potrebno primjenjivati u skladu sa Zakonom o planiranju pri izradi detaljnije planske dokumentacije. Preko indikatora je moguće obezbijediti objektivnost u kontroli i mjerenju promjena u odnosu na postavljene ciljeve razvoja, što će obezbijediti ispravno donošenje odluka koje se tiču organizacije i uređenja prostora, izgradnje, ekonomije i zaštite prostora.

Informatička osnova za izradu PPCG-2040 - Za uspješnost realizacije PPCG i postizanje racionalnog i uspješnog (održivog) razvoja važno je praćenje i izvještavanje o realizaciji postavljenih i usvojenih ciljeva. Zbog toga je neophodno uspostavljanje funkcionalnog informacionog sistema sa kompleksnom bazom podataka, radi mjerenja napretka u realizaciji, preko uspostavljenih indikatora razvoja. Otežavajuću okolnost pri izradi PPCG-2040 predstavljao je nedostatak ažurne baze podataka u GIS-u, koja se može sa sigurnošću i lako koristiti u analitičkom dijelu plana, pri sektorskim analizama. Taj nedostatak se nastojao savladati dodatnim konsultacijama sa nadležnim institucijama i stručnim korišćenjem raspoložive planske i studijske dokumentacije, kao i koonvertovanjem podataka u GIS platformu.

PPCG-2040 se radi uz primjenu softvera koji razvijaju geografsko informacioni sistem (GIS). U metodologiji izrade geografskog informacionog sistema PPCG, baza prostornih podataka zauzima centralno i važno mjesto. Ona je prije svega osnov za skladištenje podataka, a potom i izvor podataka za razne upite, analize, izveštaje, izvode, karte i sve ostale proizvode zasnovane na prostornim podacima.

Osnovu skladištenja prostornih i atributnih podataka čini model (temeljni dio baze podataka), osnova u koji se ugrađuju prikupljeni i prethodno pripremljeni podaci (u ovom slučaju topografske podloge i podaci o prostornim jedinicama kojima raspolaže Uprava za katastar i državnu imovinu).

PPCG-2040, ima svoj jasno definisan model podataka, koji će biti usaglašen sa razmjerama i detaljnošću predviđenim *Zakonom o planiranju prostora* i odgovarajućim Pravilnicima za izradu planske dokumentacije. Izrada modela podataka podrazumijeva definisanje objektnih klasa s pripadajućim atributima (opisima) za svaku pojedinačnu prostornu klasu, kako po pitanju geometrijske forme, tako i po pitanju korišćenja određene klase na nivou određenog modela podataka. Modelom se:

- postavlja struktura baze, odnosno način vođenja podataka o prostoru,

[1] NUA Habitat III usvojena na Konferenciji UN o stanovanju i održivom urbanom razvoju 2016. g. u Kitu

[2] NUA uključuje i ciljeve održivog razvoja, Pariski sporazum pod okriljem Okvirne konvencije o klimatskim promjenama Ujedinjenih Nacija, Okvir za smanjenje rizika od katastrofa 2015 - 2030. iz Sendaja, Svjetski Samit o održivom razvoju, Program akcije Međunarodne konferencije o stanovništvu i razvoju i dr.

- određuju topološka pravila koja važe pri unosu podataka, a koja imaju za cilj postizanje precizne i jednoznačne informacije o prostoru,
- određuju atributna obilježja prostorno definisanih podataka,
- određuju međusobne relacione povezanosti podataka,
- određuje način grafičkog prikaza podataka – simbologija.

Cilj samog modela je da napravi jasnu i preglednu struktura podataka koja će omogućiti jednostavno sortiranje, relaciono povezivanje, efikasno korišćenje baze i jednostavnu dogradnju, kao i određivanje hijerarhijskih nivoa za sve prostorne podatke. Kada se model formira, postaje osnova budućeg sistema i kao takav čini polaznu osnovu za inicijalno punjenje podacima, pri tom se ostavlja mogućnost za jednostavnu izmjenu modela podataka, bez narušavanja integriteta cjelokupne strukture.

Integrisanjem modela podataka pod centralnu bazu podataka, stvaraju se uslovi za formiranje jedinstvene i operativne baze prostornih podataka na nivou Crne Gore. Tokom izrade PPCG-2040 izvršena je integracija novo kreiranog modela podataka prostornih klasa sa modelom podataka iz katastra, tj. modelom podataka koji je već integrisan u Upravi za katastar i državnu imovinu. Objedinjavanjem ova dva modela, tj. integracijom podataka iz PPCG i integracijom podataka Registra prostornih jedinica, dobila se jedna sveobuhvatna baza podataka o prostoru.

Specifični .mxd dokumenti definisali su prostorne podatke iz centralne baze podataka na jedan mnogo napredniji i vizuelno prihvatljiviji način od onoga kako su ti podaci pohranjeni u bazi podataka. Preko .mxd dokumenata nudi se mogućnost kreiranja interaktivnih mapa za svaku prostornu klasu pojedinačno, te izrada specifičnih templejta za štampu. Specifični .mxd dokumenti predstavljaju skup vektorkih i rasterskih podataka vizualizovan na nivou jedinstvenih mapa prostornog plana. Mxd dokumenti nude mogućnost integrisanja više klasa na nivou jednog dokumenta, tako što se integrišu na nivou jednog ili više DataFrame-ova, tako da je moguće pregledati više tematskih karata na nivou jednog mxd-a.

Svaki kreirani .mxd prevashodno je definisan za pregledanje na nivou desktop aplikacije, te je samim tim ograničen po pitanju vizualizacije širem auditorijumu, pošto je za njegovo pregledanje neophodan desktop softver. Imajući ovo u vidu izrađen je poseban web preglednik. Na ovaj način svi kreirani .mxd dokumenti u svom izvornom obliku dostupni preko internet mreže na nivou najpoznatijih web pretraživača.

Tokom kreiranja intranet web aplikacije, iskorišćeni su servisi, koji su već kreirani u Upravi za katastar i državnu imovinu i kao takvi integrisani. Ovi servisi u zavisnosti su direktno preklopljeni sa klasama iz PPCG-2040, te su na nivou preglednika vizualizovani kroz jedinstvenu aplikaciju. Ovim se omogućava direktan rad na više različitih servisa kroz jedno okruženje, tj. kroz jednu aplikaciju PPCG-a.

OPIS GRANICE I POVRŠINA ZAHVATA PLANSKOG DOKUMENTA

PPCG-2040 se radi za cjelokupnu teritoriju Crne Gore u površini od 13.812 km^2 sa pripadajućim morskim akvatorijumom površine 2.540 km^2.

Administrativna podjela Crne Gore

Prema *Zakonu o regionalnom razvoju* (*Službeni list Crne Gore*, broj 20/11, 26/11, 20/15 i 47/19), radi planiranja razvojnih prioriteta i praćenja politike regionalnog razvoja, više jedinica lokalne samouprave, geografski povezanih, čine region.

- Primorski region – opštine: Herceg-Novi, Kotor, Tivat, Budva, Bar i Ulcinj.
- Središnji region – Glavni grad Podgorica, Prijestonica Cetinje i opštine: Danilovgrad, Nikšić, Tuzi (2018. g.) i Zeta (2022. g.).
- Sjeverni region – opštine: Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Šavnik, Plužine, Žabljak, Pljevlja, Andrijevica, Berane, Plav, Gusinje, Petnjica i Rožaje.

Podsticanje regionalnog razvoja se zasniva na načelima održivosti, solidarnosti, jednakih mogućnosti, partnerstva i saradnje, strateškog planiranja, udruživanja finansijskih sredstava, praćenja i vrednovanja, samostalnosti jedinica lokalne samouprave i javnosti.

Region	Površina (km^2)	Stanovništvo 2023.	Gustina naseljenosti
Sjeverni	7.477,47	159.642	21 st/km^2
Središnji	4.983,41	309.556	62 st/km^2
Primorski	1.504,57	163.960	109 st/km^2
Ukupno	13.965,45	623.158	45 st/km^2

Tabela 0-1: Regionalna podjela, površina, broj stanovnika i gustina naseljenosti

Administrativna podjela kopna

Prema *Zakonu o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore* (Službeni list Crne Gore, br. 54/11, 26/12, 27/13, 62/13, 12/14, 2/16, 31/17, 86/18, - Odluka US CG, 3/20 i 92/22) uređuje se teritorijalna organizacija Crne Gore, uslovi, način i postupak teritorijalnog organizovanja i druga pitanja od značaja za teritorijalnu organizaciju. Teritorija Glavnog grada, Prijestonice i opština (jedinica lokalne samouprave), utvrđuje se ovim zakonom, kao i osnivanje, ukidanje i promjena teritorije opštine. S obzirom da su u Crnoj Gori u prethodnom periodu formirane nove opštine (2013. g. Petnjica, 2014. g Gusinje, 2018. g. Tuzi i 2022. g. Zata), novoformirane opštine koje nisu izvršile razgraničenja će to učiniti u skladu sa zakonskom regulativom i u okviru nadležnosti institucija. Prema *Zakonu o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore*, teritorija države (*Pregledna karta 0-1*) je organizovana u skladu sa slijedećim podacima (*Tabela 0-2*):

Naziv	**Površina km²**	**Broj naselja** *Podaci - Monstat 2023*	**Broj stanovnika** *Podaci - Monstat 2023*
Teritorija Glavnog grada Podgorica	*	86	179505
Teritorija Prijestonice Cetinje	910	94	14494
Andrijevica	283	25	3910
Bar	598	87	45812
Berane	544	42	24645
Bijelo Polje	924	137	38662
Budva	122	80	27445
Gusinje	157	9	3933
Danilovgrad	501	100	18617
Žabljak	445	28	2941
Zeta	*	22	16071
Kotor	335	56	22746
Kolašin	897	140	6700
Mojkovac	367	15	6728
Nikšić	2065	141	65705
Petnjica	173	24	4957
Plav	486	22	9050
Plužine	854	43	2177
Pljevlja	1346	159	24134
Rožaje	432	66	23184
Tivat	46	13	16338
Tuzi	*	47	12979
Ulcinj	255	39	20507
Herceg Novi	235	30	30824
Šavnik	553	27	1569

Tabela 0-2: Opštine s brojem naselja i stanovnika

* *U periodu izrade i donošenja PPCG nisu izvršena razgraničenja između opština Tuzi, Zeta i Glavnog grada Podgorice. Nakon definisanja granica u skladu sa zakonom, granice opština će biti sastavni dio PPCG-2040.*

U Crnoj Gori u 25 opština, je prema Popisu 2023. g. 1461 naselje, od čega 58 naselja gradskog tipa, Stepen urbanizacije u Crnoj Gori 2023. g. iznosi 67,2%.

Administrativna podjela mora

Zakonom o moru (*Službeni list Crne Gore*, br. 17/07, 06/08, 40/11), je utvrđen suverenitet Crne Gore nad: „unutrašnjim morskim vodama, teritorijalnim morem, vazdušnim prostorom iznad njega, nad dnom i podmorjem tog mora“. Ovim *Zakonom* se utvrđuje morski i podmorski prostor Crne Gore i to: unutrašnje morske vode, teritorijalno more, isključiva ekonomska zona, epikontinentalni pojas. (zabrana uplovljavanja, zaustavljanje i progon broda).

Zakonom je utvrđeno: „U svojoj isključivoj ekonomskoj zoni i epikontinentalnom pojasu, Crna Gora ostvaruje suverena prava i jurisdikciju radi istraživanja, iskorišćavanja, zaštite, očuvanja i unapređenja prirodnih morskih bogatstava, uključujući bogatstva na morskom dnu i u morskom podmorju i radi obavljanja drugih privrednih djelatnosti“. Predviđeno je da Crna Gora čuva i unapređuje morsku sredinu, sarađuje sa državama u okruženju i učestvuje u radu regionalnih i svjetskih organizacija radi utvrđivanja opštih i regionalnih pravila, mjera preporučene prakse i postupaka u cilju sprječavanja i smanjenja zagađenja mora i morske sredine.

"Isključiva ekonomska zona Crne Gore obuhvata morske prostore od spoljne granice teritorijalnog mora u pravcu pučine do njegove spoljne granice utvrđene sporazumom, na osnovu međunarodnog prava, sa državama čije su obale sučelice ili se dodiruju". (čl. 26 *Zakona*). Isključiva ekonomska zona se može proglasiti odlukom Skupštine Crne Gore i to cijeneći saradnju sa državama koje imaju suverenitet na dijelovima Jadranskog mora. Suverena prava se ostvaruju radi istraživanja i iskorišćavanja; očuvanja i upravljanja živim i neživim prirodnim bogatstvima; proizvodnje energije korišćenjem mora, morskih struja i vjetrova.

Prostor mora je *Zakonom* administrativno podijeljen na: unutrašnje morske vode, teritorijalno more i isključivu ekonomsku zonu.

Unutrašnje morske vode površine 362 km^2, obuhvataju: luke, zalive i ostrva; ušća rijeka; dijelove mora između obale i osnovne linije teritorijalnog mora. Unutrašnjim morskim vodama smatraju se i vode Skadarskog jezera, Rijeka Crnojevića i Bojane do granica plovnosti.

Teritorijalno more Crne Gore je morski pojas širok 12 nautičkih milja, računajući od osnovne linije u smjeru mora i obuhvata površinu od 2.098 km^2. Osnovnu liniju teritorijalnog mora čine:

1) linije niske vode duž obale kopna i ostrva;
2) prave linije koje zatvaraju ulaze u zalive;
3) prave linije koje spajaju tačke na obali kopna i na obali ostrva:

- Najduži vrh Ade Bojane - Hrid Đeran;
- Hrid Đeran - Hrid V. Kamen;
- Hrid V. Kamen - Rt Mendra;
- Rt Mendra - Rt Platamuni;
- Rt Platamuni - Rt Veslo;
- Rt Veslo - do tačke koja se nalazi na razdaljini tri kabla od Rta Oštra na spojnici Rt Oštra - Rt Veslo;
- Tačka koja se nalazi na razdaljini tri kabla od Rta Oštra na spojnici Rt Oštra na Rt Veslo do Rta Konfin.

Pri određivanju osnovne linije teritorijalnog mora, dijelom obale smatraće se i najisturenije stalne lučke građevine koje su sastavni dio lučkog sistema. Osnovne linije su ucrtane u pomorskoj karti koju izdaje organ nadležan za hidrografsku djelatnost i takve su korišćene u ovom Planu.

Isključiva ekonomska zona Crne Gore - obuhvata morske prostore od spoljne granice teritorijalnog mora u pravcu pučine do njegove spoljne granice utvrđene sporazumom, na osnovu međunarodnog prava, sa državama čije su obale sučelice ili se dodiruju. U ovoj zoni ostvaruju se prava radi istraživanja i iskorišćavanja; očuvanja i upravljanja živim i neživim prirodnim bogatstvima; proizvodnje energije korišćenjem mora, morskih struja i vjetrova. Izgradnja i upotreba objekata u ekonomskoj zoni, vrši se u skladu sa posebnim Zakonom.

Epikontinentalni pojas Crne Gore obuhvata morsko dno i morsko podmorje izvan spoljne granice teritorijalnog mora Crne Gore u smjeru pučine, do granica epikontinentalnog pojasa sa susjednim državama, utvrđenih međunarodnim sporazumima. U epikontinentalnom pojasu Crna Gora ostvaruje suverena prava radi istraživanja i iskorišćavanja prirodnih bogatstava (rudno i drugo neživo bogatstvo morskog dna i njegovog podmorja, morska bića koja su u stadijumu da se mogu loviti).

Pregledna karta 0-1: Administrativna podjela kopna i mora

* *U periodu izrade i donošenja PPCG nisu izvršena razgraničenja između opština Tuzi, Zeta i Glavnog grada Podgorice*

B. PRIKAZ POSTOJEĆEG STANJA ORGANIZACIJE, UREĐENJA I KORIŠĆENJA PROSTORA

1. POLOŽAJ U ODNOSU NA OKRUŽENJE

Crna Gora je jadransko-sredozemna i dinarska država jugoistočne Evrope, sa granicom na sjeveru 43°32' SGŠ i 18°58' IGD (obronci planine Kovač kod mjesta Moćevići), na jugu 41°52' SGŠ, 19°22' IGD (Ada Bojana), na ušću rijeke Bojane, na istoku 42°53'sgš, 20°21' IGD (selo Jablanica istočno od Rožaja) i na zapadu 42°29' SGŠ, 18°26' IGD (selo Sutorina – Herceg Novi). Rastojanje između najjužnije i najsjevernije tačke je 192 km vazdušne linije, a između najzapadnije i najistočnije 163 km. Graniči se državama: Srbijom, Kosovom, Albanijom, Italijom, Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom (*Pregledna karta 1-1*), a duljine državne granice prema pojedinoj države vidljive su u *Tabeli 1-1.*

Država	ukupna družina granice u km	granica na kopnu u km	granica na moru u km	granica na jezeru u km	granica na rijeci u km
Republika Albanija	**207,2**	**113,3**	**22,0**	**38,8** Skadarsko jezero 38,8	**33,1**; Rijeka Grnčar 2,1 Rijeka Cijevna 0,5 Rijeka Bojana 24,7 Kravarski potok 5,8
Republika Kosovo	**75,6**	**72,4**			**3,2**; Rijeka Ibar 1,0 Šekularska rijeka 1,4 Rijeka Pećka Bistrica 0,8
Republika Srbija	**168,5**	**161,7**			**6,8**; Rijeka Lim 3,5 Sušanski potok 3,3
Bosna i Hercegovina	**254,4**	**204,5**		**11,7** Bilećko jezero 11,7000	**38,2**; Rijeka Piva 3,2 Rijeka Tara 24,8 Rijeka Ćehotina 10,2
Republika Hrvatska	**41,7**	**19,7**	**22,0**		
Otvoreno more	**93,0**		**93,0**		
Ukupno	**840,4**	**571,6**	**137,0**	**50,5**	**81,3**

Tabela: 1-1: Podaci o dužini državne granice Crne Gore na kopnu, moru i rijekama:
Izvor: Podaci MUP-a Crne Gore: Državna komisija za granicu- M. Paunović

U privremenoj primjeni je Protokol o privremenom režimu uz južnu granicu između Vlade Republike Hrvatske i tadašnje Vlade Savezne Republike Jugoslavije iz 2002. g. koji se u odnosima Republike Hrvatske i Crne Gore primjenjuje na temelju sukcesije.

Crna Gora ima izuzetno povoljan geografski položaj, pomorsko mediteranski i kontinentalni, koji su odredili istorijske tokove i njen privredni i kulturološki razvoj. Pomorskim položajem, preko luka Bar, Kotor i drugih luka, ostvaruje vezu sa zemljama Mediterana, što predstavlja značajnu prednost u razvoju turizma i pomorske privrede. Kontinentalnim dijelom teritorije, ostvaruje vezu kroz postojeću drumsku i željezničku infrastrukturu, dva međunarodna aerodroma i prvu dionicu autoputa Bar-Boljare, sa regionom i Evropom preko važnih evropskih saobraćajnih koridora. Mediteranski i planinski položaj i povoljan položaj u odnosu na okruženje, otvara mogućnost saradnje sa državama u regionu i Evropi u oblasti razvoja privrede, infrastrukture i zaštite prostora.

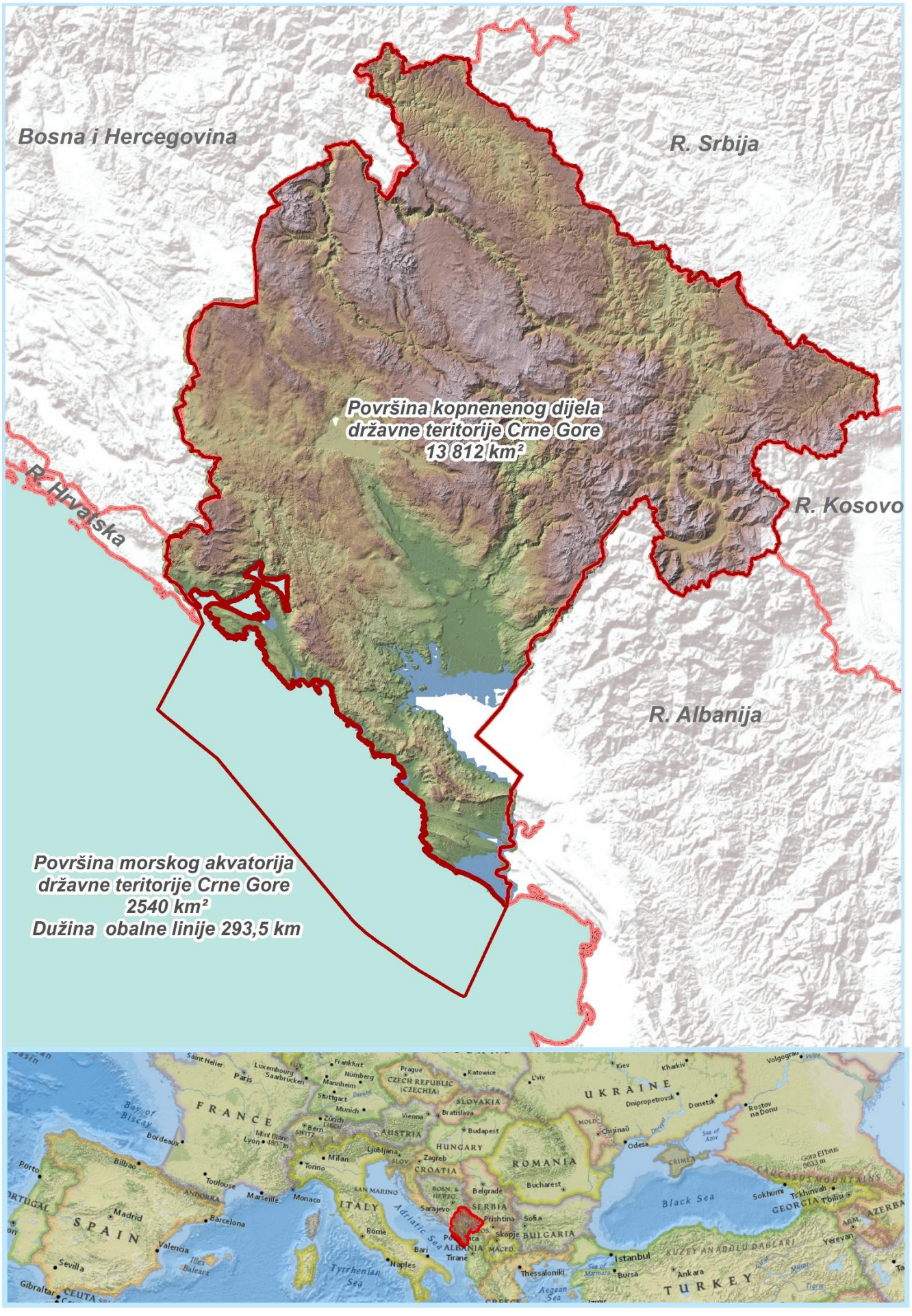

Pregledna karta 1-1: Crna Gora i susjedne države

2. ANALIZA PRIRODNIH KARAKTERISTIKA

2.1. GEOMORFOLOŠKE KARAKTERISTIKE

Veoma složena geološko-litološko i tektonska osnova, uz specifične uticaje erozionih procesa, uslovili su da je reljef Crne Gore vrlo dinamičan i po mnogo čemu jedinstven. Nagle visinske promjene zemljišta na relativno malom rastojanju, karakteristika su i specifičnost reljefa Crne Gore. Današnji izgled reljefa je rezultat velikih radijalnih i tangecijalnih geotektonskih pokreta, koji su daljim radom spoljašnjih sila uobličeni. Visinska struktura odnosa, predstavlja ostatke recentnog reljefa i ukazuje na veliku dinamičnost i raščlanjenost reljefa na cijelom prostoru Crne Gore. Visinski se u reljefu izdvaja 5 reljefnih cjelina (*Pregledna karta 2-1*) i to:

1. Uski primorski pojas kojeg čine Podgoričko-skadarska kotlina i Bjelopavlićka ravnica (0-60 m);
2. Zaravan dubokog krša: Katunski krš, Krivošije, Grahovski kraj, Rudine i Banjani (800-900 m);
3. Udolina srednje Crne Gore (900-1.200 m);
4. Središnje visoke zaravni (1.200-1.800 m) ispresijecane dubokim kanjonskim dolinama, iznad kojih se izdižu visoke planine, sa brojnim vrhovima preko 2.000 m i
5. Oblast sjeveroistočne Crne Gore (600–1.500 m), sa brojnim planinama, površima, rječnim dolinama i kotlinama, uokviren graničnim planinama nadmorske visine i preko 2.000 m.

Pregledna karta 2-1: Glavne reljefne cjeline Crne Gore

Od ukupne površine Crne Gore (13.812 km^2) do 200 m visine samo je 10 % zemljišta, između 200–1.000 m je 40%, a preko 500 m 15% zemljišta. Litološka osnova, geotektonska struktura i erozino djelovanje spoljašnjih sila uslovili su na prostoru Crne Gore, formiranje pojedinih reljefnih cjelina, koje se međusobno dosta razlikuju.

Crnogorsko primorje - Zahvata uzani pojas obale Jadranskog mora koji je planinskim vijencima Orjena, Lovćena, Sutormana i Rumije, oštro odvojen od ostalog dijela Crne Gore. Strme planinske strane i vertikalni odsjeci koji su izbrazdani i ispresijecani dubokim točilima, siparima i nazubljenim grebenima, uslovili su da formirani prostor bude najširi na krajnjim djelovima i to na prostoru oko Bokokotorskog zaliva i Barsko-Ulcinjske rivijere (oko 10 km), dok je u njegovom središnjem dijelu, na području Budve, ta širina najmanja (oko 2-5 km). Ovaj uzani pojas, koji se longitudinalno proteže između niskih brda uz obalu i planinskog lanca u zaleđu, izgrađen je od mekanih i vodonepropusnih stijena, na kojima su današnja polja: Ulcinjsko i Vladimirsko polje - na jugoistoku, Barsko, Buljaričko i Budvansko polje - u središnjem dijelu, Mrčevo i Grbaljsko polje i uvala Sutorina - u području Boke Kotorske.

Boka Kotorska se nalazi u sjeverozapadnom dijelu Crnogorskog primorja i predstavlja jednu mikroregiju koja se sastoji od više suženja i proširenja i reljefno čini najsloženiji dio primorja Crne Gore. Od samog ulaza u ovo područje tzv. vrata Boke (koja se nalaze između poluostrva Luštica i rta Oštro, širine 2.950 m), počinje Hercegnovski zaliv, koji se nastavlja i sužava na Kumborski tjesnac, pa zatim njime prelazi u Tivatski zaliv i dalje kroz Verige ulazi u Risanski i Kotorski zaliv. Ovaj prostor uokviruje obalna linija dužine 105,7 km koja zahvata površinu cijelog zaliva od 88,3 km^2.

Prostor Sutorine je izgradila istoimena rijeka u paleogenim flišolikim naslagama. Lijevu dolinsku stranu karakterišu blaže crte reljefa u odnosu na desnu, što je uslovljeno različitom geološkom podlogom terena (naslage pješčara, glinaca i laporca koje se dalje nastavljaju prema području sela Mojdeža), gdje je jakim fluvijalno-denudaconim procesima stvorena depresija. Dalje prema Herceg Novom, na prostoru Igala, paleogeni slojevi se gube ispod površine mora, ali se mogu uočiti oko Savine, Zelenike, Đenovića, Baošića i dalje do Bijele, gdje prema sjeveroistoku ovi slojevi podilaze pod mezozojske krečnjake. U nastavku prema unutrašnjosti Boke, nalazi se Morinjsko, Risansko i Kotorsko proširenje, čiji su zalivi formirani na flišolikim naslagama, koje su često prekrivene siparima i brečama. Ova flišna zona se nastavlja dalje kroz Tivatsko, Grbaljsko i Mrčevo polje (do uvale Jaz) i predstavlja prostranu flišnu zonu, dugu oko 20,0 km i široku do 3,5 km, koja prema padinama Lovćena podilazi pod slojeve trijasa i krede.

Poluostrvo Luštica je površine oko 50 km^2 i izgrađuje ga teren sastavljen od bankovitih i slojevitih krečnjaka kao i dolomita gornje krede. U svom središnjem dijelu ima izgled blago zatalasane zaravni na kojoj se nalazi veći broj vrtača i uvala. Unutrašnja obala poluostrva (prema Boko-kotorskom zalivu) je veoma slabo razuđena, dok je ona prema pučini (Jadranskom moru) bogata brojnim uvalama i isturenim rtovima, na kojima se nalaze vidikovci, pjeskovite plaže i manje luke.

Od rta Platamuna do Volujice (Bar) proteže se uzani pojas koji je izgrađen najvećim dijelom fluvijalno-denudacionim procesima na stijenama različite otpornosti. Ovdje su posebno značajni prostori aluvijalnih ravni, na kojima su formirana proširenja: Budvansko polje, Boreti, Bečići, ravan oko Petrovca, Buljarica, Čanj i Sutomore. Ovi prostori u osnovi izgrađuju klastične stijene (najčešće paleogeni fliš), preko kojih je nanesen i nataložen nanos (aluvion). Daljim djelovanjem abrazije, duž većine ovih prostora, stvorene su pjeskovite plaže.

Prostor od Bara do ušća rijeke Bojane, karakterističan je po smjenjivanju proširenja i uzanih, veoma strmih djelova obale. Duž ovog dijela obale nalazi se 12 rtova, između kojih se nalaze luke Bar i Porto Milena, grad Ulcinj, zatoni Valdanos i Kruče i devet uvala. Najveća proširenja predstavljaju polja Barsko, Mrkovsko, Goransko, Ulcinjsko i Anamalsko. Zahvaljujući povoljnoj litološkoj osnovi (gline, glinci i pješčari) ovdje su formirane brojne pjeskovite plaže od kojih je najveća Velika Ulcinjska plaža, koja zajedno sa plažom na ostrvu Ada, ima ukupno 13,0 km dužine.

Zaravan dubokog krša - Zaravan dubokog krša sa prosječnom nadmorskom visinom od 800 do 1.000 m, je niži dio planinskog prostora Crne Gore, koji predstavlja najtipičniji predio krša (karsta) na svijetu. Ova prostrana krečnjačko-dolomitska površ, dužine oko 100 i širine oko 50 km, ima dinarski pravac pružanja, sve do skadarske depresije. Grebeni planina Orjena i Lovćena, ovaj prostor odvajaju od primorja, a isti razuđuju doline Rijeke Crnojevića na istoku i Nudolske rijeke na zapadu, koje su dosta kratke i relativno duboke.

Čitav ovaj prostor zaravni predstavlja oblast tzv. ljutog krša ili "holokarsta", sa specifičnim površinskim i podzemnim oblicima reljefa i režimom oticanja. Najtipičniji predstavnici ovih terena su Cetinjsko, Njeguško, Dragaljsko i Grahovsko polje, koja se nalaze na prosječnim nadmorskim visinama od 600-800 m. Ova karstna polja su nastala, kao i veće uvale, na kontaktu krečnjaka, dolomita i fliša tzv. kontaktnom korozijom krajem pliocena, a u pleistocenu su zasuta fluvioglacijalnim i aluvijalnim nanosima, debljine od 8-10 m. Osnovnu geomorfološku strukturu regije karakterišu planinska bila Orjena, Lovćena, Rumije, Somine,

Njegoša, Pustog lisca, Budoša i Garča uz pomenuta karstna polja među njima.

Orjen je planinski masiv prstenaste geotektonske strukture, čije se strme strane spuštaju prema okolnom prostoru. Ovi tereni su izgrađeni od krečnjaka i dolomita gornje jure i krede. Slojevi su veoma nabrani i uglavnom vrlo strmo padaju prema sjeveroistoku. Na Orjenu postoji čitav kompleks podzemnih (jama Kozja rupa, dubine - 654 m i dužine 1.714 m, jama Pema, Nikolina jama itd.) i površinskih oblika reljefa koje su stvorene zbog karbonatne podloge i izuzetno velike količine padavina.

Lovćen zauzima središnji dio crnogorskog primorskog planinskog lanca i prostire se od Njeguškog polja, prema jugoistoku do Brajićke udoline. Od Boko-kotorskog zaliva uzdiže se strmim odsjecima, a na sjeveroistoku postupno prelazi u zaravan Katunskog krša. Izgrađuju ga krečnjaci i dolomiti trijaske i jurske starosti. Planinom dominiraju dva vrha Štirovnik (1.749 m) i Jezerski vrh (1.657 m). Karakteristično područje masiva prostire se u visinskoj zoni iznad 1.000 m nadmorske visine. U makroreljefu, prostor obuhvata grebene iznad priobalnih dijela Maina i Grblja (Majinski vrh 1.326 m, Ruiški vrh 1.403 m, Kolužun 1.474 m i Grabova poda 1.452 m), koji se nastavljaju preko dominantnih vrhova Babijaka (1.603 m) i Štirovnika (1.749 m). Spoljašnji dio planinskog lanca, se proteže od Seoštika (1.063 m), Huma (1.414 m) i Osinogrka (1.332 m) preko Male Presjeke i sve do na Jezerski vrh (1.657 m). Ovaj prostor je presječen Njeguškim poljem i dalje se lanac veže za visoke krečnjačke odsjeke istočno od Bokokotorskog zaliva (Tatinac 1.350 m i Mravljenik,1.339 m).

Rumija sa Sozinom, Sutormanom i Lisinjom**,** čini planinski lanac dinarskog pravca pružanja i nalazi se u zaleđu Barskog polja. Geološki sastav je veoma raznovrstan i složen. Jugozapadne padine izgrađuje trijaski sedimenti škriljaca, pješčara, eruptiva i tufova, preko kojih leže slojevi krečnjaka i dolomita jurske starosti. Na Rumiji postoje mnogi vrhovi, od kojih je najviši visok 1593 m. Od planine Sutorman na sjeverozapadu dijeli je prevoj Sutorman (844 m), kojim prolazi put Bar - Virpazar (tunel Sozina). Sjeveroistočna strana Rumije je oskudna vodom, dok na jugozapadu im više izvora i tri rječice: Željeznica, Bunar i Međurječ.

Somina i Njegoš su planine koje čine dio unutrašnjeg planinskog lanca koji odvaja zaravan od središnje udoline. Ove planine pretežno su izgrađene od krečnjaka i dolomita gornje krede. Na velikom dijelu Somine i Njegoša prisutni su laporoviti krečnjaci što se odražava na reljef koji je blažih formi, a vegetacija je bujnija, posebno prema sjeveroistoku.

Pusti Lisac i Budoš su niže planine koje imaju izgled planinskih bila koja su izgrađena od gornjokrednih krečnjaka, laporovitih krečnjaka i dolomita i kao takvi i oblici reljefa su različitih pejzažnih osobenosti.

Garač se strmo uzdiže iznad Bjelopavlićke ravnice, kao i od jugozapada od Zagarača i Markovine. Planinu izgrađuju laporoviti krečnjaci gornje krede koji se lakše raspadaju pa je planina, u gornjim djelovima, obrasla šumom, dok je veliki dio pokriven niskim rastinjem (šiblje).

Udolina srednje Crne Gore - Zahvata geografski prostor Zetske i Bjelopavlićke ravnice i Nikšićkog polja sa klancem Duge i Golije i veoma je naglašena morfološka geotektonska crta u prostoru Crne Gore. Proteže se između Gatačkog polja na sjeverozapadu, do Skadarskog jezera na jugoistoku i jugu, pa je zahvaljujući tome i otvorena prema Jadranskom moru. Ova izrazita depresija dijeli prostore Zaravni dubokog krša (Kraške zaravni) zapadne Crne Gore od visokih planina i površi. Udolinu čine posebne morfološke cjeline i to:

- Duga i Golija (750-1000 m),
- Nikšićko polje (600-660 m),
- Donja Zeta ili Bjelopavlićka ravnica (40-60 m), i
- Podgoričko - skadarska kotlina (Zetska ravnica i dio basena Skadarskog jezera, sa prosječnom nadmorskom visinom 6-67 m).

Duga i Golija čine jedinstven klanac dug oko 40 km, a široku do 7 km, koji se pruža pravcem sjeverozapad - jugoistok, uokviruju ga na jugozapadu planine Somina, Njegoš i Zla gora, a na jugoistoku Golija i Šišman.

Nikšićko polje (66,5 km^2), po reljefnim i hidrogeološkim karakteristikama predstavlja najinteresantnije kraško polje na ovom prostoru jugoistočne Evrope, a i šire. Nalazi se na nadmorskoj viini od 600 m i okruženo je sa svih strana uzvišenjima do 1.200 m, a zahvaljujući prevoju Planinica (685 m) otvoreno je prema Donjoj Zeti, prijevojem Trubjela (865 m) otvoreno je prema dolini Trebišnjice i Boki kotorskoj, prevojem Javorkom (1.135 m) prema Pivi i prevojem Krstac (1.010 m) prema Gatačkom i Nevesinjskom polju. Nikšićko polje je formirano na granici krečnjaka i dolomita kontaktnom korozijom na krečnjacima i predstavlja najbogatije polje u Dinaridima vodom.

Donja Zeta ili Bjelopavlićka ravnica je prostor površine oko 72 km^2 i smješten je oko donjeg dijela toka rijeke Zete. Duga je 28,0 km, široka do 8,0 km. Predstavlja tektonski predisponiranu potolinu spuštenu duž tri tektonske linije u sjeverozapadnom dijelu i dio ravnice koji je širi i ima karakter kraškog polja u jugoistočnom dijelu Donje Zete. Za vrijeme pleistocena ovdje je postojalo jezero, koje je nestalo (oteklo) probojem voda rijeke Zete kroz fluvioglacijalni bedem (kod današnjih Vranjskih njiva). Između Prekornice (1.927 m) i Ostroških greda (1.154 m) formirana je krečnjačka zaravan, koja je iste nadmorske visine kao i

zaravan Katunskog krša, gdje se nalaze uvale Buavice, Međeđe, Ponikvica, Stužnica, Brajovićko Gostilje i Martinićko Gostilje. Dalje prema jugoistoku nalaze se dva manja krška polja prekrivena fluvoglacijalnim nanosom - Radovče i Kopilje.

Podgoričko - skadarska kotlina ili Zetska ravnica je najveća ravan u Crnoj Gori, dužine 50,0 km i širine do 30,0 km. Prostrana kotlina, tektonski predisponirana, nastala je na prostoru gdje Dinaridi mijenjaju pravac pružanja (sjeverozapad - jugoistok) i gdje počinje Prokletijski pravac (jugozapad - sjeveroistok). Prostor je veoma složene i raznovrsne geološke građe. Na prostoru Crmnice, javljaju se klastične stijene (paleozojski škriljci, verfenski sedimenti i eruptivi), marinski sedimenti miocene i pliocene starosti su u jugoistočnom dijelu dok su u većem dijelu kotline zastupljeni krečnjaci koji izgrađuju ovu zaravan, formiranu korozivnim procesima, sa koje se uzdižu humovi izgrađeni od dolomita i dolomitičnih krečnjaka (Gorica, Ljubović, Dajbabska gora, Vranjina, Hum i dr.). Veći dio kotline prekriven je fluvioglacijalnim nanosom (debljine od 30 do 90 m), koji je transportovan rijekama Moračom i Cijevnom, poslije otapanja leda na okolnim visokim planinama koje uokviruju ovaj prostor.

Najveći dio kotline zahvata Skadarsko jezero, čija površina varira između 354 km^2 (kada je kota vodostaja 4,71 mnv) pa do 505,8 km^2 (kota vodostaja 10 mnv). Dužina obale jezera iznosi 168 km od čega 57,5 km pripada Albaniji kao i jedna trećina samog jezera. Sjevernije od jezera je najprostranija ravan u Crnoj Gori - Zetska ravnica, površine 250 km^2, koja je postepeno nagnuta od sjeveroistoka ka jugozapadu i jugu. Humovi u ravnici i razuđeni obod izdvajaju posebne cjeline ravnice koje imaju svoje posebne nazive (Ocko polje, Karabuško polje, Ćemovsko polje, Zagorič, Doljani, Donji Rogami, Duklja, Momišići, Tološi, Lješkopolje, Donja Zeta i dr.). Od geomorfoloških oblika na obodu kotline, ističe se ljepotom i interesantnošću dolina Rijeke Crnojevića. U izvorišnom dijelu izgađuju je dolomiti, dok je nizvodno uska i duboka dolina usječena u krečnjacima, koja je potopljena uzdizanjem nivoa Skadarskog jezera.

Oblast visokih planina i površina - Obuhvata najveći dio sjevernog područja Crne Gore, po mnogim karakteristikama jedan od najtipičnijih prostora Dinarida u cjelini. U reljefu Crne Gore ova geomorfološka cjelina ima dominantan izgled. Prvi lanac planina u ovom sistemu čine Golija, Vojnik, Maganik, Prekornica i Žijovo, kao i manje planine i površi između njih.

Golija je planinsko bilo koje se proteže između Nikšićkog i Gatačkog polja, dinarskim pravcem, na dužini oko 40,0 km, a širine je do 8,0 km. Pretežno je izgrađuju krečnjaci i dolomiti donje i gornje krede, što određuje i njen izgled i oblike reljefa, koji su dominantno oblici krške erozije. Prema jugozapadu se dosta strmo spušta u udolinu Golije i Duge, a prema istoku i sjeveroistoku granicu joj čine uvale i zaravni: Šipačno, Jasenovo polje, Lipova ravan, prevoj Javorak, Ljeljena dola, Brezna, Bajovo polje, Pejovića polje i dr. Najviši vrhovi su sredinom planine: Lisac (1.698 m), Golija (1.942 m), Čardak (1.935 m), Šišman (1.508 m) i Brezovi vrh (1.160 m).

Vojnik nalazi se sjeverno od Nikšićkog polja. Dug je 17,0 km, a širok do 8,0 km. Ograničen je prema sjeverozapadu prevojem Javorak, a prema jugoistoku površi Krnovom. Prema jugu se dosta strmo spušta do visine 1.000 m, gdje prelazi u krečnjačku zaravan Jasenova polja i Prage. Sjeverne padine planine (Kondžila) vrlo strmo se spuštaju u kanjon Komarnice, a nešto blaže ka zaravni Brezana. Planina je ispresijecana dubokim udolinama, dolovima i rupama, između kojih su vrhovi: Kita (1.338 m), mali Vojnik (1.773 m), Klenova glava (1.883 m), Vojnik (1.998 m), Gola brda (1.749 m), Jablan brdo (1.474 m), i dr. Vojnik je izgrađen od jurskih i krednih krečnjaka i dolomita. Između Vojnika i Maganika protežu se nizovi zaravni ili površi koji se stepeničasto spuštaju prema Župi nikšićkoj i Nikšićkom polju. To su: Lukavica, Krnovo, Bare i Luke Bojovića, Konjsko i Vučje. Površi Lukavica i Krnova izgađuju sedimenti durmitorskog fliša, dok su ostale formirane u krečnjacima donje krede.

Maganik je pretežno izgrađen od krednih bankovitih krečnjaka. Podnožjem planine između Župe nikšićke i doline Morače proteže se antiklinala izgrađena od trijaskih krečnjaka. Ove stijene čine jugozapadnu granicu planine, a sjeveroistočno ka dubokoj dolini Mrtvice ređaju se slojevi trijaskih, jurskih i krednih krečnjaka. Krečnjački sastav planine uslovio je veliku vertikalnu raščlanjenost. Uzdižu se planinski vrhovi: Međeđi vrh (2.130 m), Kokotov vrh (2.000 m), Petrov vrh (2.124 m), i dr. Planinski grebeni su vrlo oštrih vrhova i planina u cjelini ima surov izgled. Na prostoru Maganika je otkrivena najdublja jama u Crnoj Gori - Železna jama, dubine – 1.027 m a dužine 2.820 m (nastavlja se i dalje).

Prekornica je smještena između doline Gračanice (Župa nikšićka) na sjeveru, obronaka Maganika na sjeveroistoku, Nikšićkog polja na zapadu i sjeverozapadu, Bjelopavlićke ravnice i rijeke Zete na jugu, i planinama Rebrčnikom, Kamenikom i Brotnjikom na istoku i jugoistoku. Planina generalno ima dinarski pravac pružanja, ali se njen veliki sjeveroistočni dio povija u pravcu istok - zapad. Najviši vrh Prekornice je Kula (1.927 m). Istočno od Nikšićkog polja se nalazi posebna reljefna cjelina **dolina Gračanice** na čijem se obodu nalazi Župa nikšićka sa svojim naseljima. Teren ovog dijela je predisponirana spuštanjem zemljišta duž dvije tektonske linije, gdje je rijeka Gračanica usjekla veoma duboku i široku dolinu sve do permskih

sedimenata. Uporedo sa dolinom Gračanice proteže se zaravan Štitovo na visini od 1.500 m, poznata po bogastvu crvenih boksita, čije se rezerve eksploatišu.

Žijovo ili Kučke planine je masiv koji čini prostrani kraški plato, sa koje se uzdiže više planinskih vijenaca. Zapadnu granicu ovog prostora čine kanjoni rijeka Morače i Male rijeke. Prema jugozapadu, prostor uokviruje Ćemovsko polje (Zetska ravnica), a na jugu i jugoistoku rijeka Cijevna (cijelom dužinom svoga toka). Sjevernu granicu predstavlja dolina rijeke Opasanice, što ujedno predstavlja i granicu prema planinskom masivu Komova. Najveći dio Kučkih planina nalazi se u Crnoj Gori, a manji u sjevernoj Albaniji.

Drugi niz visokih planina Crne Gore čine: Volujak, Durmitor, Sinjajevina, Bjelasica, Komovi, Visitor.

Volujak je prostrana i visoka planinska oblast u sjeverozapadnom dijelu Crne Gore. Ispresijecan je dubokim dolinama Vrbnice, Pive, Drine i Sutjeske, a čine ga planinski masivi Maglića, Bioča i Volujaka. Ova planinska oblast izgrađena je većinom od krečnjaka, sa manjim partijama pješčara, škriljaca, rožnaca, porfirita i andezita. U ostacima nekadašnjih cirkova formirana su jezera Veliko i Malo Stabanjsko i Trnovačko jezero.

Durmitor je po mnogo čemu najimpozantnija planina u Dinaridima. To je prostrana planinska oblast između dubokih kanjona Tare, Pive i Komarnice i planine Sinjajevine. Reljefna specifičnost Durmitora je velika visinska razlika na malom rastojanju. Strme strane okolnih kanjona prelaze u visoke zaravni, a sa njih se diže više od 40 planinskih vrhova visine iznad 2.000 m. Planinsku oblast Durmitora izgrađuju marinski sedimenti paleozoika, trijasa, jure i krede, kao i kopnene naslage kvartarne starosti. Iako planina ima mrežastu morfološku strukturu, mogu se uočiti tri niza grebena, koji u osnovi zadržavaju dinarski pravac pružanja. Prvi niz čine Ružica (2.092 m), Lojanik (2.027 m), Boljske grede (2.066 m), drugi Rake (2.160 m), Prutaš (2.393 m), Uvita greda (2.159 m), Sedlo (2.226 m), a treći Suva rtina (2.284 m), Bobotov kuk (2.523 m) i Šljeme (2.477 m). Slabije su povezani grebeni na sjeveru i sjeveroistoku: Štuoc (2.103 m), Pašina gomila (2.196 m) i na istoku Međed (2.280 m) i savin kuk (2.312 m). Sva raskoš prirodnih ljepota, ambijentalnih i kulturnih vrijednosti Durmitora i Tare, uticala je da se Tara i njena kanjonska dolina, UNESCO-vim programom "*Čovjek i biosfera*" 1977. g. uvrsti u Svjetske ekološke rezervate biosfere, a nacionalni park Durmitor uvrsti u spisak Svjetske kulturne i prirodne baštine, odlukom Međunarodnog komiteta za svjetsku kulturnu i prirodnu baštinu, održanog u Parizu 1980. g.

Pivska planina je velikim svojim dijelom visoka krečnjačka zaravan, ograničena kanjonima Tare, Pive, Sušice i Komarnice, prosječne nadmorske visine 1.450 m. Proteže se pravcem sjeveroistok-jugozapad na dužini 40,0 km dok joj širina oko 12,0 km. Između planinskih vrhova formirane su brojne udoline u nedakadašnjim valovima i uvale u nekadašnjim cirkovima (Crkvičko polje, Nedajno, Kneževići, itd.).

Sinjajevina je prostrana i visoka planina, duga 40,0 km, a široka do 15,0 km. Nastavlja se, prema jugoistoku, od Jezera drobnjačkih, a ostale granice joj čine rijeke Tara, Morača, Tušina i Bukovica. Sinjajevina predstavlja najvišu krečnjačku zaravan, ne samo u Sjevernoj, već i u cijeloj Crnoj Gori. Površ je prosječne visine od 1.600 do 1.900 m. Izgrađena je pretežno od trijaskih, nešto manje jurskih, krečnjakak i dolomita, čija je debljina preko 1.000 m. Sa planinske površi dižu se brojni planinski grebeni Babin vrh (2.013 m), Veliki Pećarac (2.027 m), Jablanov vrh (2.203 m). Prema istoku i jugoistoku, u površi su se usjekle rijeke: Bistrica, Štitarica i Plašnica.

Bjelasica predstavlja nastavak Sinjajevine prema jugoistoku, čiju istočnu granicu čini dolina Lima. Planina je duga i široka po 29,0 km, sa koje se u obliku 3 planinska niza, dinarskog pravca pružanja, uzdužu nekoliko vrhova preko 2.000 m. Bjelasica je, najvećim dijelom, izgrađena od klastičnih stijena sa manjim formacijama eruptivnih stijena. Raznovrstan geološki sastav, reljef blagih formi i oblika, travna i šumska vegetacija čine Bjelasicu jednom od najljepših planina u Dinaridima, koju upotpunjuju lednička jezera (Biogradsko, Pešića, Šiška - Veliko i Malo i Ursulovačka - Veliko i Malo).

Komovi čine nastavak lanca visokih planina Sjeverne Crne Gore. To je grupa planinskih vrhova i prijevoja, koje od Bjelasice odvaja rijeke Drcka i Kraštica kao i prijevoj Trešnjevik. Južna granica im je državna granica prema Albaniji i dolina Kurske rijeke, istočna dolina Zlorečice, sjeverna dolina Lima i Kraštice, a zapadna prijevoj Trešnjevik (1.573 m). Komovi su dobro izdvojen planinski prostor, izvorište mnogih rijeka i riječica. J. Cvijić (1921) navodi da su Komovi "*jedan od najvećih hidroloških centara na Balkanu*". Poznatiji planinski vrhovi su: *Kom Kučki* (2.487 m), *Kom Vasojevički* (2.461) i *Kom Ljevorečki* (2.484 m).

Visitor je takođe dobro ograničena planina, ili planinska skupina, jugoistočno od Komova. Ograničavaju ga rijeke: Grnčar, Ljuča, Lim, Kutska rijeka i Zlorečica. Pored najvišeg vrha Visitora (2.211 m), po kojem je planina i dobila ime, planinsku skupinu još čine i povezane planine: Lipovica (1.882 m), Greben (2.196 m) i Zeletin (2.112 m). Planina je duga 17,0 km a široka 12,0 km.

Treći niz planinskih lanaca ujedno predstavlja i državnu granicu Crne Gore. Ova blago valovita i brdovita oblast Crne Gore, ispresijecana je brojnim riječnim tokovima, ograničena visokim planinama, granicom od Ljubišnje do Prokletija, odlikuje se pitomim izgledom, kojim dominiraju šume, livade i pašnjaci. Među planinskim lancima, dominantno se ističu Ljubišnja i Prokletije.

Ljubišnja je planina između Tare i Ćehotine. Sredinom planine, od sjeverozapada prema jugoistoku, uzdižu se vrhovi: Kobilja glava (1.869 m), Mala Ljubišnja (2.073 m), Dernjačišta (2.238 m), Goli lisac (1.748 m) i dr. Uporedo sa kanjonom Tare pružaju se visoke kraške zaravni: Glibaći, Bobovo, Slatina i Ogradice. Ljubišnja je izgrađena od stijena mlađeg paleozoika, trijasa, jure, tercijara i kvartara.

Prokletije predstavljaju više planinskih lanaca i graničnom prostoru između Crne Gore i Albanije i između podgoričko-skadarske kotline na jugozapadu i Kosova na sjeveroistoku. Formirane su na dodiru Dinarida i Šarskih planina. Osnovni pravac pružanja im je jugozapad - sjeveroistok. Glavni planinski lanac dug je 70 km. Geološki sastav dosta je složen. Osnovni reljef Prokletija je formiran u oligo-miocenu, ali su na njega bitno uticali i neotektonski pokreti u pliocenu i plesitocenu, kao i denudacija, fluvijalna i ledička erozija. U dugom planinskom lancu Prokletija, izdvajaju se 3 planinske grupe: južna, srednja i sjeverna. Prokletije imaju preko 40 vrhova sa visinom od preko 2000 m od kojih su najpoznatiji: Trojan (2.190 m), Popadija (2.057 m), Volušnica (2.210 m), Karanfili (2.430 m), Dobra Kolata (2.525m), Zla Kolata (2.534 m), Maja Kolata (2.528 m), Maja Rosit (2.524 m), Maja Horolac (2.199 m), Ujkov krš (2.269 m), Bogićevica (2.374 m), Hridski krš (2.358 m), Veliki Starac (2.352 m), Đevojački krš (2.040 m), Čakor (1.911 m), Sjekirica (1.990 m), Hajla (2.403 m), Rusolija (2.382 m).

U oblasti visokih planina i površina geomorfološku specifičnost čine kanjonske doline Morače, Tare i Pive.

Dolina Morače u gornjem dijelu toka ima dinarski pravac pružanja, u srednjem teče pravcem sjever-jug, a sličan pravac ima i kroz Zetsku ravnicu. U gornjem dijelu se nalaze tri proširenja: Gornja Morača, Donja Morača i Rovca. Ovaj prostor ukrašavaju kanjoni: Morače - Platije (dug 38,0 km a prosječno dubok oko 1.000 m), Mrtvice, Ibrištice i Male Rijeke, kao i manji koji ne zaostaju u svojoj ljepoti i atraktivnosti: Bogotovski potok, Kruševački potok, Trebješica itd.

Dolina Pive i njenih pritoka formirana je između visokih masiva Durmitora i Sinjajevine na sjeveroistoku, Bioča, Volujka, Vojnika i površi Lukavica na jugozapadu. Kanjoni Komarnice i Pive imaju ukupnu dužinu 60,0 km, a visina dolinskih strana je oko 1.000 m.

Dolina Tare je usječena kroz najviše djelove Dinarida i najduža je rijeka u Crnoj Gori. Izvorišni dio rijeke i njenih pritoka izgrađen je u sedimentima Durmitorkog fliša. U gornjem dijelu toka formirana su dva proširenja (kotline) u kojima su se formirali gradovi Kolašin i Mojkovac. Kolašinska kotlina je duga 5 km, a široka 1 km i prekrivena je morenskim, fluvioglacijalnim i aluvijalnim nanosima. Mojkovačka kotlina je najveće proširenje u kanjonu Tare dugo 9,0 km, prosječne širine 2,5 km. Kanjon rijeke Tare je, kako u geomorfološkim tako i u biogeografskim i drugim odlikama jedinstven u svijetu. Dubina kanjona, usječenog u krečnjacima, između ušća Bistrice i Tepaca je oko 1.000 m, a nizvodno dostiže i do 1.300 m. Najveća eroziona proširenja su Kaludra, Bistrica, Dobrilovina (Gornja i Donja), Premćani, Đurđevića Tara, Lever Tara i Tepca.

Oblast sjeveroistočne Crne Gore - Proteže se pravcem sjeverozapad-jugoistok na dužini od oko 140,0 km, dok joj širina ne prelazi 35,0 km. Geološki sastav i građa terena su dosta složeni i raznovrsni. Znatan dio ovog prostora izgrađuju paleozojske stijene, koje su najzastupljenije oko izvorišnih djelova Ćehotine i Ljuboviđe, kao i djelove područja Rožaja, Pljevalja, kao i prostore oko manjih riječnih dolinama u ovom dijelu. Prostor između rijeka Ćehotine i Ljuboviđe predstavlja državnu granicu Crne Gore sa BiH i Srbijom, i ima izgled visoke razbijene površi, sa prosječnom nadmorskom visinom od oko 1.200 m.

Dolina Ćehotine je kompozitnog karaktera i u svom gornjem dijelu rijeka je usjekla dosta usku dolinu, duboku do 300 m, koja ima oblik klisure (dužine 4,0 km).

Dolina Lima je takođe kompozitnog karaktera, što znači da seređaju veće i manje kotline i klisure. Prostor svojim dijelom čine plavsko-gusinjska, andrijevička, beranska i bjelopoljska kotlina. Ovaj prostor predstavlja tektonsko-eroziono proširenje, koje je oivičeno padinama Prokletija, Visitora, Bogićevice, Komova, Mokre, Bjelasice i Cmiljevice. U izvorišnom dijelu je Plavsko-gusinjski basen, predstavlja ostatak valova nekadašnjeg pleistocenskog plavskog lednika. Basen je dug 25,0 km, širok 5,0 km, i u njegovom središnjem dijelu se nalazi Plavsko jezero, ledničko jezero formirano iza čeone morene. Posle naselja Ulotina i Gornje Luge, Lim ulazi u klisuru zvanu Sućeska, koja je duga 4,0 km i nakon nje se dolina širi u Andrijevičku kotlinu koja zahvata dolinski prostor oko pritoka Lima - Zlorečice i Kraštice, na dužini od 9,5 km (do ulaska Lima u Marsenićko suženje).

Beranska kotlina predstavlja najveće proširenje u dolini Lima prosječne dužine 10,0 km i širine 4,500 km. Kotlina predstavlja tektonsku potolinu, nastalu između okolnog višeg zemljišta, u trijaskim stijenama. Prostor je veoma bogat naslagama mrkog uglja i lignita, čije se rezerve procjenjuju na 120 miliona tona.

Bjelopoljska kotlina koja je duga 11,5 km i 3,0 km široka sa dvije skoro identične aluvijalne terase sa obje strane Lima. Veća proširenja su isto oko ušća pritoka, posebno oko ušća Ljuboviđe, Lješnice i Bjelopoljske Bistrice.

Dolina Ibra, na prostoru Crne Gore, ima karakter široke izvorišne čelenke koju čine brojne rijeke, rječice i

potoci od kojih nastaje rijeka Ibar. Čitav kraj ima karakter kotline, oko koje su dosta strme strane jako disecirane brojnim površinskim tokovima.

Regionalne cjeline - Poštujući aspekt sličnosti problematike uređenja i zaštite prirodnih vrijednosti prostora, kao i pogodnosti koje pojedini njegovi dijelovi pružaju za razvoj, istovremeno uzimajući u obzir nivo i uslove društveno-ekonomskog razvoja, prostor Crne Gore je podijeljen na tri, u određenom smislu, jasno izdvojene regionalne cjeline (region) i to na Primorski, Središnji i Sjeverni.

Primorski region, svojim karakterističnim izgledom, ima sva tipična obilježja mediteranskih prostora. Osim izvanrednih prirodnih uslova za razvoj turizma, pomorske privrede i nekih grana poljoprivrede, za sada ne raspolaže drugim značajnim prirodnim resursima. Površinom najmanji (1.591 km^2), ovaj region, koji se u osnovu poklapa sa, u geomorfološkom smislu, definisanom i izdvojenom oblašću Primorja, obuhvata područja opština Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Bar i Ulcinj.

Središnji region, najizraženiji je nizijski prostor Crne Gore koji je okružen bezvodnim krečnjačkim površima. Uz već poznate prirodne resurse, njegov veoma značajan prirodni potencijal predstavljaju kompleksi poljoprivrednog zemljišta. Ovaj region zahvata površinu od 4.917 km^2 i u geomorfološkom smislu, pripadaju mu definisane i izdvojene oblasti Udoline srednje Crne Gore, oblast Zaravni dubokog krša i južni dio oblasti Središnjih visokih zaravni, a u administrativnom pogledu obuhvata područja opština Podgorica, Tuzi, Danilovgrad, Nikšić i Cetinje.

Sjeverni region je izrazito visokoplaninski dio teritorije, ispresijecan riječnim dolinama i po svojim karakteristikama reljefa, u mnogim svojim dijelovima ima izgled i oblike karakteristične za alpske predjele. Obradive poljoprivredne površine smještene uz riječne doline i strane, prostrani pašnjaci, veliki kompleksi kvalitetnih šuma (bukovih i četinarskih), značajne rezerve uglja, olova i cinka, veliki hidroenergetski potencijal i na većini područja veoma povoljni uslovi za razvoj planinskog i lječilišnog turizma, predstavljaju najznačajnije prirodne resurse i potencijale ovog područja. Sjeverni region zauzima preko polovinu ukupne površine Crne Gore (7.304 km^2) i čine ga predjeli definisani kao oblast Središnjih visokih zaravni i oblast Sjeveroistočne Crne Gore, sa administrativnim centrima: Kolašin, Mojkovac, Žabljak, Savnik, Plužine, Pljevlja, Bijelo Polje, Petnjica, Berane, Andrijevica, Plav, Gusinje i Rožaje.

2.2. GEOLOŠKE KARAKTERISTIKE

Teritoriju Crne Gore izgrađuju različite vrste sedimentnih, magmatskih i metamorfnih stijena koje su nastale u poslednjih 400 miliona g.. Ovaj period vremena u evoluciji planete Zemlje, prema geološkoj vremenskoj skali, pripada erama: **Paleozoik** (sa geološkim periodama: devon, karbon i perm), **Mezozoik** (sa geološkim periodama: trijas, jura i kreda) i **Kenozoik** (sa geološkim periodama: paleogen, neogen i kvartar).

Na prostoru Crne Gore izdvojene su četiri formacije **paleozojske (Pz)** starosti: ***devonsko-karbonski sedimenti, sedimenti karbona, sedimenti perma i konglomerati*** *(Pregledna karta 2-2)*. Prve tri formacije izgrađuju uglavnom pješčari, alevroliti i škriljci, sa proslojcima i sočivima konglomerata i krečnjaka, a u permskim naslagama krečnjaka i dolomita. Ove formacije se ipak razlikuju, a najviše po visokom stepenu metamorfizma i uškriljenosti devonsko-karbonskih i karbonskih, za razliku od permskih stijena. Izgrađuju terene u okolini Plava i Andrijevice, Kolašina, Mojkovca, Berana i Rožaja. Najveće rasprostranjenje imaju u širem području Bijelog Polja, a na malim površinama otkriveni su u okolini Pljevalja, Bojana i u Nikšićkoj Župi.

Geološku periodu **trijas (T)** u Crnoj Gori i Dinaridima karakterišu različite geološke formacije koje su nastale u marinskim i u kontinentalnim uslovima. U toku donjeg trijasa obrazovana je ***formacija klastita i krečnjaka*** koja se kontinuirano razvija iz paleozojskih sedimenata u naprijed navedenim područjima, zatim na širokom prostoru u okolini Pljevalja i Kovač planine, u dolinama Tare, Bukovice i Tušine i u Crmnici. ***Anizijski fliš*** otkriven je u području Crmnice i na strmim primorskim stranama, u vidu uskih iskidanih zona, od Sutorine na sjeverozapadu pa do Rumije – na jugoistoku, dok su ***anizijski krečnjaci i dolomiti*** široko razvijeni u sjeveroistočnoj Crnoj Gori, preko donjotrijaskih sedimenata, kao i na malom prostoru u Pivskoj i Nikšićkoj Župi, Crmnici, na Sozini i u okolini Bara. ***Vulkanske stijene*** trijaske starosti imaju značajno rasprostranjenje naročito u sjeveroistočnoj Crnoj Gori - u području Bjelasice, Visitora, Sjekirice, planine Ljubišnje, Krnje Jele i Semolja, zatim u Nikšićkoj Župi, Pivskoj Župi, Crmnici i na južnim padinama Sozine i Rumije. Po sastavu, odnosno vrstama, vulkanske stijene u Crnoj Gori pripadaju: andezitima, dacitima, dijabazima, spilitima, keratofirima, kvarckeratofirima i riolitima. ***Ladinski krečnjaci sa rožnacima*** se obično nalaze preko opisanih vulkanskih stijena ili pak preko anizijskih krečnjaka i dolomita. ***Krečnjaci i dolomiti srednjeg i gornjeg trijasa*** izdvojeni su u pojedinim regionima Crne Gore kao posebna jedinica - u primorskom dijelu, potom na Rumiji, u Nikšićkoj Župi kao i na Sinjajevini, Pivskoj planini i Ljubišnji. ***Krečnjaci i dolomiti sa megalodonima*** gornjeg trijasa imaju značajno rasprostranjenje na Rumiji, između Skadarskog jezera i Lovćena, zatim između Trešnjeva, Grahova i Osječenice, od Nikšićke Župe do Morače, na planini Žijovo i na Prokletijama.

Geološke formacije **jurske (J)** starosti imaju veliko rasprostranjenje u Crnoj Gori. Zbog vrlo dinamičnih geoloških zbivanja u toj periodi nastale su po sastavu različite formacije. U primorskom dijelu zastupljeni su ***jurski krečnjaci i rožnaci***. Od Skadarskog jezera i Rumije do granice sa BiH na širokom prostoru otkriveni su ***karbonatni sedimenti lijasa, lijas-dogera, dogera i doger-oksforda***. Isti su razvijeni u Kučima, u Pivi i na Vojniku. ***Dijabaz-rožnačka formacija*** predstavljena je sa glincima, pješčarima, laporcima, škriljcima i rožnacima, u okviru koje se nalaze veće mase vulkanskih stijena (dijabaza i spilita) na Kosanici i u Bjelopoljskoj Bistrici. Ova formacija je zastupljena u okolini Pljevalja, u dolini Tare, u okolini Berana i Rožaja. Preko jurskih boksita u središnjoj i zapadnoj Crnoj Gori formirani su ***gornjojurski krečnjaci***, a ***jursko-kredni fliš*** otkriven je samo u jednoj zoni od Ljubišnje do Sinjavine.

Formacije **kredne (K)** starosti razvijene su u središnjim i primorskim djelovima Crne Gore. Većina od njih pripada sedimentima karbonatne platforme. ***Rožnaci donje krede i Karbonatno-silicijska serija gornje krede*** javljaju se u vidu uskih i isprekidanih zona u Budva zoni.

Krečnjaci i dolomiti donje i gornje krede imaju veliko rasprostranjenje na skoro čitavom prostoru zone Visokog krša, kao i u primorju na Luštici i Grblju i između Bara i Bojane. ***Durmitorski fliš*** je specifična geološka formacija koja ima regionalno rasprostranjenje od Alpa do Prokletija. Pruža se pravcem sjeverozapad-jugoistok u vidu širokog pojasa središnjom Crnom Gorom i odvaja Spoljašnje od Unutrašnjih Dinarida. U njenom sastavu učestvuju tri facije: Facija breča; Facija breča, krečnjaka, laporovitih krečnjaka i laporaca i Facija pjeskovito-laporovitih sedimenata.

Početkom **paleogena (Pg)** najveći dio današnje teritorije Crne Gore postaje kopno, u kojem su samo najdublja sinklinalna ulegnuća i rovovi ostali pod morem. U takvim strukturama obrazovan je ***paleogeni fliš Budva zone*** u Primorju, od Sutorine do Rumije, i ***paleogeni fliš Zetskog sinklinorijuma***. Ove formacije kao i ***eocenski fliš*** u primorskom dijelu Crne Gore izgrađene su od klastičnih stijena.

Foraminiferski krečnjaci eocena javljaju se u vidu uske zone na krečnjacima gornje krede područja Luštice i Grblja i u području Ulcinja.

Period **neogena (Ng)** obilježen je sa dvije geološke formacije: ***marinskim miocenskim sedimentima*** koji su razvijeni su u neposrednoj okolini Ulcinja i ***jezerskim neogenim sedimentima*** u području Pljevalja i u području Berana. U ovim jezerskim sedimentima otkrivene su sve ekonomske rezerve uglja, glavne rezerve cementnog laporca i opekarskih glina u Crnoj Gori.

Za poslednjih 1,8 miliona g. geološke istorije nastale su geološke naslage **kvartarnih (Q)** sedimenata koje su povezane sa Ledenim dobom. To su u prvom redu **kvartarne gline** u Bjelopavlićkoj ravnici; **morene**, nastale drobljenjem stijena pri kretanju glečera, imaju široko rasprostranjenje u predjelu Maganika, Prekornice, Žurimova, Golije, Bioča, Durmitora, Sinjavine, Komova, Prokletija i na jugu Lovćena i Orjena; **glaciofluvijalni sedimenti** u vidu šljunkova i pjeskova nastali su spiranjem i transportovanjem morenskih nanosa u okolne depresije i kraška polja. Na taj način nastali su šljunkovi i konglomerati Skadarske depresije (Ćemovskog polja), Nikšićkog, Cetinjskog, Grahovskog, Dragaljskog polja itd. **Limnoglacijalni sedimenti** su nataloženi u jezerskoj sredini, u vidu pjeskova i glina. Zastupljeni su u Skadarskom jezeru, Nikšićkom polju i slično. Od kvartarnih naslaga razvijeni su još **deluvijum** na strmim padinama i **aluvijum** duž rječnih dolina.

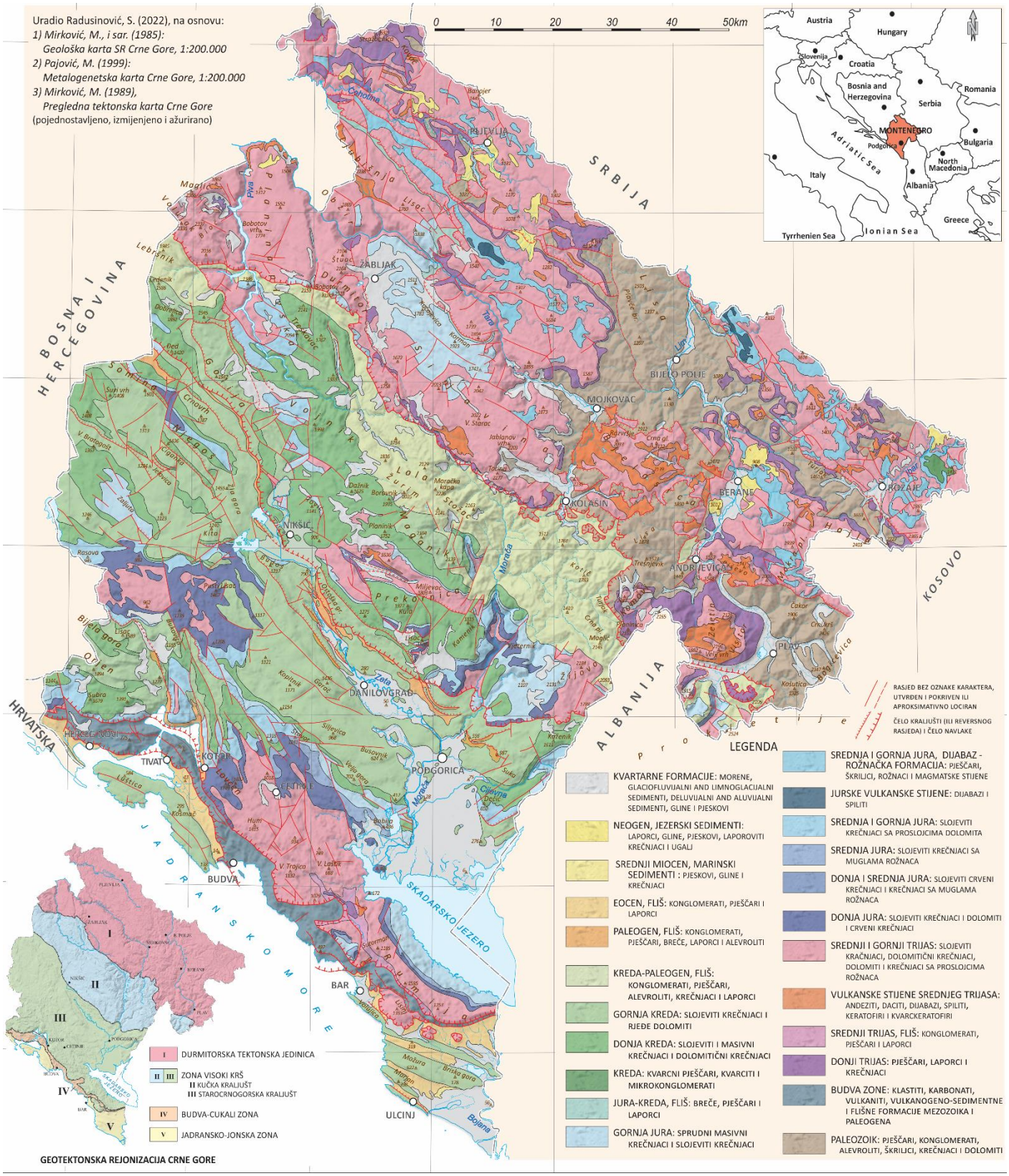

Pregledna karta 2-2: Geološka karta i geotektonska rejonizacija Crne Gore.
Izvor: Radusinović, S. (2022), na osnovu: Mirković i sar. (1985); Pajović (1999); Mirković (1989)

2.3. STRUKTURNO TEKTONSKE KARAKTERISTIKE

Tereni Crne Gore pripadaju jugoistočnim Dinaridima i poznati su po vrlo složenoj tektonskoj građi. U kopnenom dijelu Crne Gore jasno se prepoznaju četiri, glavne strukturno-tektonske jedinice: Jadransko-jonska zona, Budva-Cukali zona, Visoki krš i Durmitorska tektonska jedinica.

Jadransko-jonska zona obuhvata najisturenije djelove primorskog dijela Crne Gore: Kobilu, Lušticu i Grbalj sa neposrednim zaleđem i područje Ulcinja (između Bara i Bojane). Karakteriše ga sistem regionalnih nabora, prevrnutih i reversno raskinutih struktura.

Budva-Cukali zona obuhvata uski pojas Crnogorskog primorja koji se od Sutorine na sjeverozapadu pruža padinama Orjena, Lovćena, Sozine, Rumije i nastavlja se dalje kroz čitavu Albaniju i dio Grčke. Alpskom orogenezom, krajem paleogena, ona je stisnuta u sistem prevrnutih izoklinih nabora, koji su međusobno iskidani i razdvojeni lokalnim kraljuštima.

Strukturno-tektonskoj jedinici Visokog krša pripadaju središnji i južni djelovi Crne Gore– od Rumije, Lovćena i Orjena na jugozapadu, pa do Volujaka Plužina, Durmitora, Semolja, Kolašina, Trešnjevika i Komova na sjeverozapadu. Sastavljena je od dvije strukturne jedinice nižeg reda: ***Starocrnogorska*** i ***Kučka kraljušt***. Prva se sastoji od složenog antiklinorijuma navučenog na Budva zonu, u okviru kojeg su niz složenih i reversno raskinutih nabora i takođe tektonski vrlo složenog sinklinorijuma doline Zete. Kučku kraljušt takođe čini vrlo složen antiklinalni dio izgrađen uglavnom od karbonatnih stijena i sinklinalni dio predstavljen Durmitorskim flišem.

Durmitorska tektonska jedinica obuhvata sjeveroistočni dio Crne Gore. Od zone Visokog krša je odvojena regionalnom reversnom dislokacijom koja je dokazana duž čitavih Dinarida. Čine je posebni tektonski blokovi međusobno razdvojeni flišnim sedimentima, zatim dijabaz-rožnačkom formacijom i paleozojskim klastitima. U neogenom periodu vertikalna tektonska pomjeranja uslovila su na prostoru ove jedinice nastanak kotlina i depresija u kojima su obrazovani jezerski sedimenti sa ugljem.

2.4. MINERALNE SIROVINE CRNE GORE

Intenzivnim geološkim istraživanjima poslije Drugog svjetskog rata, a naročito u periodu od 1946. do 1986. g., u Crnoj Gori je otkriveno 28 vrsta mineralnih sirovina, od kojih je do sada eksploatisano 15 vrsta. Procjenjuje se da ekonomski značaj ima još osam različitih mineralnih sirovina. Na prostoru Crne Gore, utvrđene su 23 vrste mineralnih sirovina sa značajnim rezervama. Eksploatacija i prerada ovih prirodnih resursa su izuzetno doprinijeli dosadašnjem privrednom razvoju i predstavljaju razvojnu šansu daljeg ekonomskog napretka Crne Gore. Mineralni resursi Crne Gore pripadaju različitim vrstama ***metaličnih, nemetaličnih i energetskih mineralnih sirovina***, u koje spadaju i podzemne (pitke) vode, termalne i mineralne vode. (*Pregledna karta 2-3.*)

Metalične mineralne sirovine

Od metaličnih mineralnih sirovina u Crnoj Gori najveći ekonomski značaj imaju ležišta ***crvenih boksita i ležišta rude olova i cinka***. Procjenjuje se da bi se doistraživanjima mogle dokazati nove rezerve i ekonomski značaj ***rude bakra*** u Varinama kod Pljevalja. Pojave rude žive, mangana, gvožđa, titana i hroma ocjenjuju se za sada kao ekonomski neinteresantne

Crveni boksiti - Ležišta i pojave crvenih boksita imaju veliko rasprostranjenje u središnjim, a manje u južnim djelovima Crne Gore i predstavljaju najznačajniju metaličnu mineralnu sirovinu. Do sada je utvrđeno 30 ležišta i 150 pojava crvenih boksita. Nastali su u tri geološka perioda: za vrijeme trijasa, jure i starijeg paleogena. Najveći ekonomski značaj imaju jurski boksiti. Otkriveni su u rejonima: Nikšićke Župe, Bjelopavlićkih planina, Banjana, Rudina i na prostoru Katunske nahije. Najznačajnije rezerve crvenih boksita, međutim, nalaze se u širem prostoru Nikšićke Župe, gdje su otkrivena najveća karstna ležišta crvenih boksita: Liverovići I i II, Zagrad, Kutsko brdo, Đurakov do, Biočki stan i Štitovo I i II. Od trijaskih ležišta jedino je djelimično istraženo ležište Gornjopoljski vir, dok eocenski boksiti, javljaju se u području Ulcinja i na terenu Luštica-Grbalj prema dosadašnjim prospekcijskim istraživanjima, nijesu ocijenjeni kao potencijalno ekonomski mineralni resurs.

Olovo i cink - Ležišta, pojave i mineralizacije olova i cinka u Crnoj Gori vezana su za metalogenetsku oblast sjeveroistočne Crne Gore. Ekonomske koncentracije rude ovih metala dokazane su u rejonima planina Ljubišnje (rudnik “Šuplja stijena”) i Bjelasice (ležišta bivšeg rudnika “Brskovo”). Kao vrlo perspektivna procijenjena su i područja planina Visitor i Sjekirica, gdje je do sada dokazano više ekonomski interesantnih rudnih pojava. U svim navedenim rejonima ruda se nalazi u vulkanskim i vulkanogeno-sedimentnim stijenama srednjeg trijasa, sa kojima je genetski i paragenetski povezana. Pojave olova i cinka u klastičnim stijenama donjeg trijasa i paleozoika na širem prostoru sjeveroistočne Crne Gore nijesu detaljnije istraživana, iako pojedine od njih zaslužuju pažnju.

Bakar - U trijaskoj polimetaličnoj sulfidnoj mineralizaciji, pored pirita, sfalerita i galenita, kao prateći mineral redovno se javlja mineral *halkopirit* - osnovni nosilac bakra u ovim rudama (rudnici “Šuplja stijena” i “Brskovo”). Najznačajnije koncentracije rude bakra u Crnoj Gori, otkrivene su u Varinama (kod Pljevalja). Orudnjenje se

javlja u jurskim dijabazima i piroklastitima, u vidu hidrotermalno izmijenjene rudne zone, sa rudnim žicama (pirit, halkopirit, kvarc), slojevito-sočivastim tankim rudnim tijelima (pirit i halkopirit) i impregnacijama pirita sa pratećim halkopiritom. Pored navedenog, u Crnoj Gori su otkrivene rijetke tanke žice halkopiritske rude u klastitima donjeg trijasa na prostoru Šćepan polja, kao i u paleozojskim sedimentima u Kukuća boru (kod Plava). Ove pojave orudnjenja bakra ocijenjene su kao ekonomski beznačajne.

Živa - Ruda žive (mineral *cinabarit*) dokazana je u vulkanskim stijenama srednjeg trijasa u području Krnje Jele kod Boana, u vulkanogeno-sedimentnim stijenama srednjeg trijasa u Bjelojevićima i Brskovu kod Mojkovca, u donjotrijaskim sedimentima u Spiču kod Sutomora i u rejonu Kovač planine kod Pljevalja.

Gvožđe **-** U Crnoj Gori otkriveno je preko 20 pojava gvožđa, od kojih su najznačajnije pojave na Sozini (iznad Sutomora), u Klinima (atar Konjuha kod Andrijevice) i u Kozici (kod Pljevalja).

Mangan **-** Pojave mangana konstatovane su u primorskom dijelu Crne Gore i na planini Sinjajevini. Pojave mangana nemaju ekonomsku vrijednost.

Titan-hrom **-** Pojave minerala titana i hroma konstatovane su u Ulcinjskim pjeskovima, na prostoru između morske obale, Bojane i Štoja. Ovi pjeskovi sadrže: hromit, ilmenit, cirkon, magnetit, apatit i dr. minerale. Mogućnost valorizacije titana i hroma iz Ulcinjskih pjeskova nije ispitivana.

Nemetalične mineralne sirovine

Zahvaljujući ubrzanom razvoju tehnologije, kao i vrlo povoljnim ekološkim karakteristikama, nemetalične mineralne sirovine sve više dobijaju primarni značaj u mineralnoj ekonomiji mnogih razvijenih zemalja, sa trendom stalnog proširenja primjene i njihovog ekonomskog značaja. U Crnoj Gori dokazano je 13 vrsta nemetaličnih mineralnih sirovina od ekonomskog značaja i to: arhitektonsko-građevinski kamen, tehničko-građevinski kamen, bigar, šljunak i pijesak, opekarske gline, cementni laporac, bijeli boksit, dolomit, barit, bentonit, kvarcni pijesak, rožnaci i morska so *(Pregledna karta 2-3*). Do sada je korišćeno 10 vrsta.

Arhitektonsko-građevinski kamen ili ukrasni kamen je najznačajnija nemetalična mineralna sirovina u Crnoj Gori. Sva dosadašnja ležišta a-g kamena utvrđena su u karbonatnim stijenama (krečnjacima, dolomitičnim krečnjacima, krečnjačkim brečama i sl.) koje izgrađuju oko 70% teritorije Crne Gore. U Crnoj Gori takođe postoji značajan potencijal vulkanskih stijena koje bi se mogle koristiti kao a-g kamen, ali takvih istraživanja do sada praktično i nije bilo.Karbonatne formacije u kojima su do sada utvrđeno više od 20 ležište ukrasnog kamena pripadaju trijasu, juri, kredi i neogenu. Najznačajnija ležišta a-g kamena otkrivena su u gornjokrednim karbonatnim naslagama u rudnom rejonu Bjelopavlića.

Na osnovu izvedenih ispitivanja ukrasni kamen iz crnogorskih ležišta, može upotrebiti, uglavnom, za proizvodnju ploča za unutrašnja oblaganja horizontalnih površina, proizvodnju ploča za unutrašnja oblaganja vertikalnih površina, proizvodnju ploča spoljašnja oblaganja vertikalnih površina objekata visine do 10 m, kao i za proizvodnju galanterije, ivičnjaka i drugih elemenata u građevinarstvu.

Tehničko-građevinski kamen **-** U Crnoj Gori se uglavnom proizvodi i koristi tehničko-građevinski kamen od karbonatnih stijena - krečnjaka, dolomitičnih krečnjaka i dolomita i samo jedno ležište izgrađeno od vulkanskih stijena (u Štitarici kod Mojkovca). Do sada je definisano više od 40 ležišta. Najveći broj ležišta gdje se vrši proizvodnja kamenih agregata nalaze se u primorskom dijelu Crne Gore. Inače, to je područje sa najbržim razvojem i najintenzivnijim građevinskim aktivnostima, što uslovljava i visoku tražnju ove mineralne sirovine. Posebna mogućnost valorizacije resursa tehničko građevinskog kamena, prvenstveno stijena karbonatnog sastava je proizvodnja karbonatnih punila i njihova primjena u različitim granama industrije.

Bigar **-** specifična vrsta mineralne sirovine koja se stvara pored slapova i vodopada. Zbog izuzetno povoljnih fizičkih, tehničkih i dekorativnih karakteristika bigar se od davnina koristio kao građevinski kamen. Na našim prostorima srednjovjekovne crkve i drugi sakralni i spomenički objekti kao i objekti od nacionalnog značaja građeni su uglavnom od bigra. U Crnoj Gori najvažnije ležište bigra nalazi se u lokalnosti Tavani (Podmalinsko), kod Šavnika, Gornja Lijeska (kod Tomaševa) i u Zbljevu, u ataru sela Komina kod Pljevalja.

Šljunak i pijesak - *Ova* mineralna sirovina javlja se u dva vida: kao aluvijalni sediment u koritima rijeka i u vidu moćnih glaciofluvijalnih naslaga u kraškim poljima (Nikšićko, Grahovsko, Ćemovsko i dr.), uvalama i dolinama rijeka: Morače, Pive, Tare, Lima i Ibra. Šljunak i pijesak su se eksploatisani na više desetina lokacija, od kojih je najveći broj u koritu Morače, zatim Cijevne, Lima, Tare, Gračanice (kod Nikšića). Dosadašnja eksploatacija šljunka i pijeska značajno je devastirala korito i okolinu rijeke Morače, a naročito u dijelu toka između Morače i Skadarskog jezera. Takođe, eksploatacija ove mineralne sirovine u karstnim poljima znatno devastira i ugrožava ambijentalne vrijednosti i sadržaje takvih sredina.

Opekarske gline **-** Najznačajnija nalazišta opekarskih glina u Crnoj Gori nalaze se u neogenim jezerskim sedimentima sa ugljem, u području Pljevalja, Maoča i Berana. U lokalitetu Maljevac kod Pljevalja istraživanjima su dokazane značajne rezerve ove mineralne sirovine. Drugom genetskom tipu ležišta glina u Crnoj Gori pripadaju aluvijalna ležišta. Istraživana su skoro na čitavom prostoru Crne Gore, a rezerve ove mineralne

sirovine su utvrđene u: Kukavičkom vrhu kod Bijelog Polja, Donjem Lipovu kod Kolašina, Moromišu i Stanjevića rupi kod Spuža, Sinjarevu i Zekovoj glavici kod Tivta i u Ćurkama kod Ulcinja. Eksploatacija i prerada glina u opekarske proizvode u drugoj polovini 20-og vijeka povremeno je vršena u Pljevljima, Beranama, Tivtu, Spužu, Kolašinu, Bijelom Polju, Virpazaru, Šavniku itd. Posljednjih g. u Crnoj Gori nema aktivnih rudnika glina, niti proizvodnje opekarskih građevinskih materijala.

Cementni laporac - Proizvodnja cementa u Crnoj Gori jedino se odvijala u Pljevljima, od 1976-1988. g. Osnovnu sirovinu za ovu fabriku činio je laporac iz krovine uglja ležišta "Potrlica", koji i dalje predstavljaju siguran i kvalitetan mineralni potencijal za dugoročni razvoj cementne industrije. Ležište cementnog laporca, heterogenog sastava, dokazano je u lokalnosti Gradina kod Spuža, kao i u Donjoj Klezni kod Ulcinja.

Bijeli boksiti - Bijeli boksiti su rijetka mineralna sirovina, koji se, osim u Crnoj Gori javljaju u Francuskoj i Kini. U njihovom sastavu miješaju se minerali glina (najviše kaolinit), sa hidroksidima aluminijuma (bemit, rijetko hidrargilit) i gvožđem (hematit, getit). U Crnoj Gori je otkriveno preko 100 nalazišta (ležišta i pojava) ove mineralne sirovine u Zapadnoj Crnoj Gori, na prostoru površine od oko 1.000 km^2 – između Nikšića, Čeva, Dragalja, rijeke Trebišnjice i planine Golije.

Dolomit - Dolomit je, isto kao i krečnjak, mineralni resurs sa ogromnim potencijalom u Crnoj Gori. Nažalost, do sada nije riješeno pitanje industrijske upotrebe dolomita. Istraživanjima su u Crnoj Gori do sada dokazana svega četiri ležišta dolomita: ležište Virpazar, Vranjina, Šume kod Gornjeg Polja i Bršno kod Nikšića.

Barit - Nalazišta barita su koncentrisana u rudnom rejonu Kovač planine, na krajnjem sjeverozapadu Crne Gore, na prostoru Potkovača (eksploatacija od 1948-1956. g.), Plakala, Plani i Arslanovine.

Bentonit - Najznačajnija nalazišta bentonita otkrivena su u primorskom dijelu Crne Gore, lokalnost Bijelo polje iznad Petrovca n/m, sa ekonomskim potencijalom, a u središnjem dijelu Crne Gore, u Donjoj Bukovici kod Šavnika.

Kvarcni pijesak - Na prostoru Crne Gore ležišta kvarcnih pjeskova su jedino otkrivena u miocenskim sedimentima okoline Ulcinja (lokalnosti: Zoganje, Škaret i Zekova šuma). Do sada nije eksploatisan kvarcni pijesak iz ovih ležišta.

Rožnaci - Na sjevernoj padini brda Vrmac, nalazi se ležište rožnaca, pod nazivom **Vrdola,** izgrađeno od pločastih i tankoslojevitih jursko-krednih rožnaca, silicioznih glinaca, silifikovanih krečnjaka, kalkarenita i dr.Silikatni pijesak, dobijen preradom ravnog rožnaca, može se koristiti u staklarskoj i vatrostalnoj industriji, za dobijanje abraziva, u građevinarstvu i hemijskoj industriji.

Morska so - Proizvodnja soli iz morske vode u Crnoj Gori vršila se u solani "Bajo Sekulić" u Ulcinju. Morska voda sadrži različita rastvorena jedinjenja od koje se dobija morska so, NaCl, jedinjenje sastavljeno od gasovitog hlorida (60%) i metala natrijuma (40%). Proizvodnja se odvija prirodnim (solarnim) i industrijskim (termokompresionim) uparavanjem. Prirodna so sadrži 92 do 95% NaCl, a industrijska oko 97% NaCl.

Energetske mineralne sirovine

Ugalj - Ekonomski interesantna ležišta uglja u Crnoj Gori nalaze se u jezerskim neogenim basenima, poznatim kao Pljevaljski i Beranski ugljonosni baseni (*Pregledna karta 2-3*). U prvom basenu ugalj pripada mekim mrkim ugljevima, na prelazu ka tvrdim, tzv. mrkolignit, dok se u drugom nalazi tvrdi mat mrki ugalj – ili mrki ugalj.

Pljevaljski basen u užem smislu obuhvata revire (ležišta): Potrlica, zatim Kalušići, Komini, Grevo i Rabitlje. Pljevaljskom području pripadaju i ugljonosni baseni: Ljuće-Šumani, Mataruge, Otilovići i Bakrenjače, Glisnica i Maoče. Eksploatacija se vrši iz ležišta Potrlica, a ugalj se koristi za potrebe TE "Pljevlja" i u manjem obimu za široku potrošnju.

U Beranskom basenu izdvojeno je više ležišta: Budimlja, Petnjik, Zagorje i Berane. Ovom basenu pripada i Polički basen sa ugljem. Ugalj iz ležišta Petnjik se eksploatiše jamskim putem, ali njegova složena tektonska građa znatno otežava mogućnost primjene masovnih metoda otkopavanja. U sjevernom priobalskom dijelu Skadarskog jezera, na više mjesta, konstatovane su naslage treseta od kojih su najznačajnije one u Podhumskom zalivu, a čija su istraživanja vršena u cilju primjene kao agromineralne sirovine.

Ugljovodonici - nafta i gas - Istraživanja nafte i gasa na kopnu Crne Gore započela su 1949. g., a na podmorju 1970. g. Do sada je na kopnu izvedeno 17, a na podmorju je urađeno 5 dubokih istražnih bušotina. Na podmorju Crne Gore, pored pomenutih istražnih bušotina, u novije vrijeme urađena su obimna geofizička istraživanja, a izvedena je i jedna duboka istražna bušotina. Rezultati dosadašnjih istraživanja, na kopnu i u podmorju, pokazuju da su na ovom prostoru, objektivno postojali uslovi za formiranje ležišta ugljovodonika.

Tehnogene (sekundarne) mineralne sirovine

Rudarska proizvodnja i prerada mineralnih sirovina su ostavile značajan trag u Crnoj Gori. Industrija i rudarstvo predstavljali su izuzetno važne djelatnosti u ukupnoj industrijskoj strukturi Crne Gore od 1950. do 1990. g. Najvažnija područja su Nikšić, gdje je najznačajnija bila proizvodnja čelika a kasnije i željeza na bazi sekundarnih

sirovina i gdje se i sada odvija eksploatacija boksita i Pljevlja sa značajnom proizvodnjom uglja značajnog za energetsku stabilnost, rude i koncentrata olova i cinka, cementnog laporca i cementa. Eksploatacija rude i proizvodnja koncentrata olova i cinka se odvijala i u Mojkovcu od 1976. do 1991. g. U Podgorici je od 1972. do 2009. g. radila fabrika za preradu boksita i proizvodnju glinice, a do skoro i fabrika za proizvodnju metala aluminijuma, koje su sada zatvorene.

Još 2014. g. pokrenuti su projekti sanacije tzv. „crnih ekoloških tačaka“, odlagališta i jalovišta: Odlagalište flotacijske jalovine u Mojkovcu i Gradcu kod Pljevalja; Bazeni crvenog mulja u Podgorica; Deponija pepela i šljake Maljevac kod Pljevalja kao i Deponija metalurškog otpada u Nikšiću. Završena je sanacija odllagališta u Mojkovcu i odlagališta Gradac, a djelimično i deponije pepela i šljake Maljevac. U skladu sa zakonskim propisima Crne Gore, navedena odlagališta se takođe smatraju tzv. „tehnogenim“, odnosno sekundarnim mineralnim sirovinama.

Crveni mulj, Podgorica - Crnogorski boksiti su korišteni za proizvodnju glinice i aluminijuma od 1972. do 2009. g. Ukupna količina crvenog mulja u basenima A i B iznosi oko 7,5 Mt. Osim značajnog sadržaja makroelemenata, crveni mulj sadrži povećane koncentracije elemenata u tragovima, posebno elemenata rijetkih zemalja (REE). Osim toga što predstavlja sekundarnu mineralnu sirovinu za ekstrakciju metala, crveni mulj se može koristiti u industriji cementa i betona, kao i za druge nove primjene: kataliza, polimerni kompoziti, adsorbenti.

Odlagališta flotacijske jalovine, Gradac i Pekina glavica - Oko 3,5 miliona tona materijala iz flotacije je odloženo na lokaciju u Gradcu od 1954. do 1987. g. Novi rezultati analize čvrste faze pokazali su da su metali, poput olova i cinka, prisutni u koncentracijama ispod 1%, što se ocjenjuje nedovoljnim za isplativu obradu deponovanog materijala. Materijal iz jalovine Gradac više je puta ispitivan, a mogućnosti njegove uptrebe dokazane su u sljedeće svrhe: industrija cementa, proizvodnja maltera i silikatnih opeka. Nakon ponovnog pokretanja eksploatacije rude cinka i olovo u rudniku Šuplja stijena 2010. g. formirana su nova flotacijska odlagališta u blizini rudnika Šuplja stijena.

Deponija pepela i šljake, Maljevac - Termoelektrana Pljevlja godišnje proizvede od 350.000 do 500.000 t pepela i šljake. Na odlagalište Maljevac deponovano je oko 10 miliona tona. Pepeo bi mogao da se koristi u industriji cementa i betona.

Odlagalište cementnog laporca i krečnjaka, Jagnjilo - Ležišta prirodnog cementnog laporca nalaze se u ležištu Potrlica gde se eksploatiše i ugalj. Veliki deo cementnog laporca i krečnjaka, više od 80 Mt, odloženo je na Jagnjilu i predstavlja značajan sekundarni resurs. Nema sumnje da u pljevaljskom basenu postoje izuzetni prirodni uslovi za dugoročnu proizvodnju cementa i razvoj građevinske industrije na bazi ove i drugih mineralnih sirovina. Nova tehnološka rešenja u proizvodnji cementa, kvalitetna osnovna mineralna sirovina, energetska goriva i aditivi predstavljaju značajan potencijal za razvoj ove važne industrije za Crnu Goru.

Deponija metalurškog otpada, Nikšić - Željezara Nikšić je osnovana 1956. g. kada je i formirana deponija koja se danas sastoji s iz dva dijela sa više od 3 miliona m^3 materijala (prema procjeni), opisanih kao mješavina pijeska sa šljakom i metalnim strugotinama, kao i drugog otpadnog materijala, koji se nekontrolisano odlaže na deponiju. Najveći deo materijala iz čeličane čine pepeo iz peći i mulj iz postrojenja za prečišćavanje vode, kao i pepeo i šljaka. Ovaj materijal nakon odgovarajuće obrade noguće je koristiti kao agregat za asfalt.

Sekundarni kameni agregati - Najveće količine otkrivke karbonatnog sastava potiču sa površinskih kopa boksita u Nikšićkoj župi, a manjim dijelom to je i otkrivka sa površinskog kopa „Šuplja stijena“. Rudarski otpad karbonatnog sastava se posebno odlaže i potencijalno se može koristiti za proizvodnju agregata. Druge mogućnosti upotrebe su za proizvodnju karbonatnih punila, u industriji kreča i cementa.

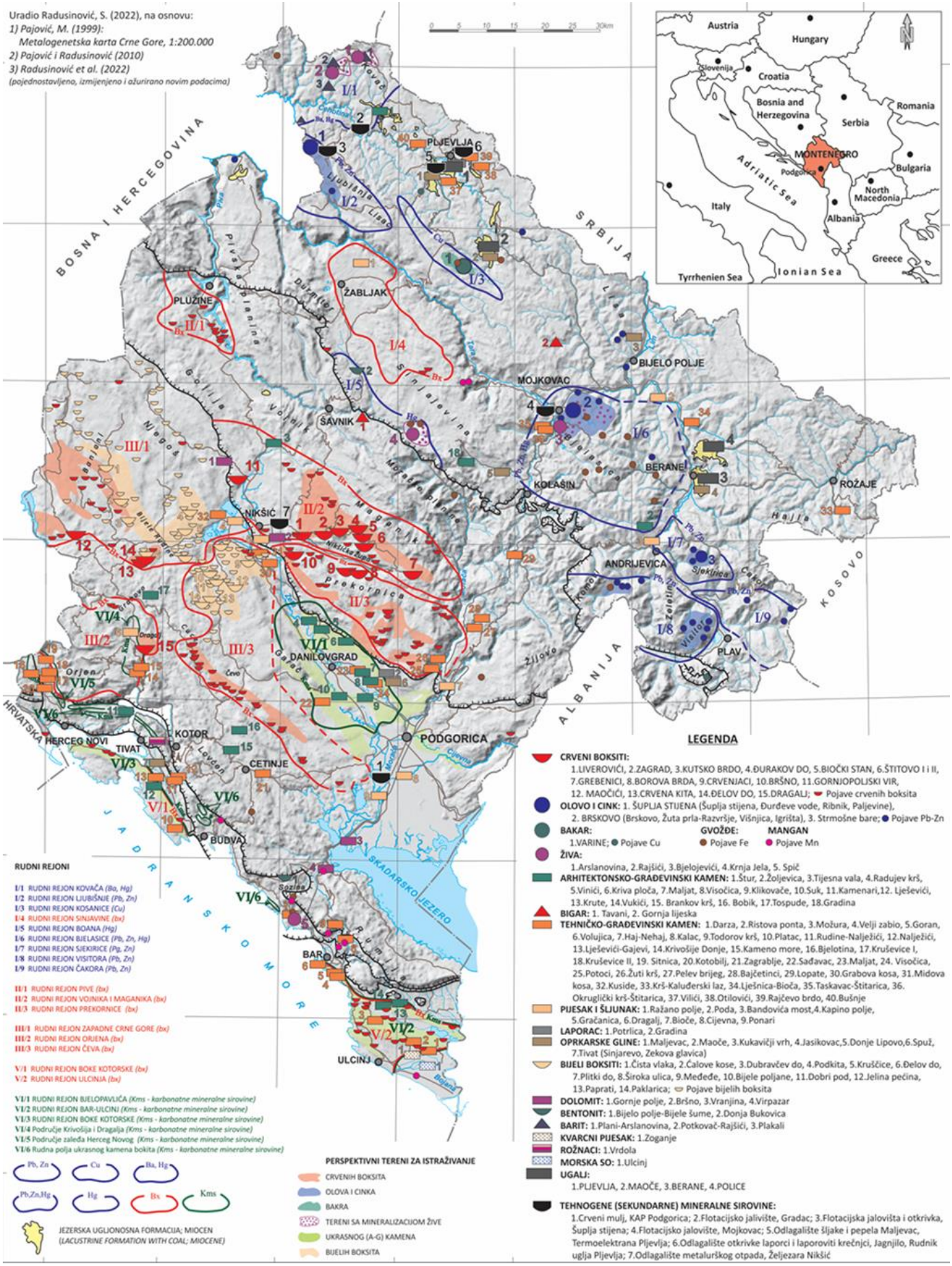

Pregledna karta 2-3: Karta ležišta i pojava čvrstih mineralnih sirovina Crne Gore sa izdvojenim rudnim rejonima perspektivnim područjima za istraživanja. Izvor: Radusinović, S. (2022), na osnovu: Pajović (1999); Pajović i Radusinović (2010), Radusinović et al. (2022),

2.5. HIDROGEOLOŠKE KARAKTERISTIKE

Crna Gora ima specifične hidrogeološke karakteristike, prije svega zbog velikog rasprostranjenja karsta (preko 60% teritorije je izgrađeno od vodopropusnih krečnjaka i dolomita). Jedino u njenom sjeveroistočnom dijelu dominiraju slabo vodopropusne stijene (glinci, laporci, pješčari i škriljci) preko kojih je razvijena gusta mreža vodotoka (*Pregledna karta 2-4*)

Hidrogeologija sliva Jadranskog mora

Dominantno rasprostranjenje na području Jadranskog sliva ima karstna izdan (akvifer) koja se odlikuje velikom vodopropusnošću. Intergranularni akvifer je značajnije rasprostranjena na području Zetske ravnice, Nikšića i Ulcinja (Pukotinski akvifer je rasprostranjen jedino duž jadranske obale i u sjevernom dijelu sliva (izvorišnom dijelu Morače). Slabovodopropusne i voneprpusne stijene su, osim u sjeveroistočnom dijelu sliva (izvorišnom dijelu Morače i Male rijeke) i duž Jadranske obale, prisutne i duž pojasa koji se pruža od Kuča, preko područja Bjelopavlićke ravnice i Nikšića, do Golije.

Karstna izdan u Jadranskom slivu - Prihranjivanje karstne izdani se uglavnom odvija infiltracijom atmosferskih voda na području visokih karstnih platoa (800-1.200 m.n.m.). Brojna sela koja se nalaze na ovim karstnim platoima su potpuno bezvodna, iako se radi o područjima sa možda i najvećim padavinama u Evropi (u zaleđu Boke srednje višegodišnje padavine se kreću od 3.000 do 5.000 mm/god.). Zbog velike vodopropusnosti stijena skoro sve vode od padavina se veoma brzo infiltriraju duboko u podzemlje, tako da tek ističu u nivou mora ili duž oboda velikih karstnih depresija. Čak i najdublji bunari u tim selima ostaju ljeti suvi, pa je često potrebno bušiti i preko 300 m da bi se došlo do nivoa podzemnih voda. Na površini skoro da nigdje nema vode, a čak iako se negdje desi da dođe do formiranja potoka, obično nakon kraćeg površinskog tečenja dolazi do koncentrisanog poniranja preko ponora (*Sekulić i Radulović M.M. 2019*). Bezvodni karstni platoi zauzimaju oko 35% teritorije Crne Gore.

Od zone prihranjivanja do zone pražnjenja izdani voda stiže relativno brzo (za nekoliko sati) jer je mreža karstnih kanala, koji imaju ulogu sprovodnika prema izvorima, veoma dobro razvijena. Prosječna brzina kretanja podzemnih voda utvrđena izvođenjem brojnih traserskih opita iznosi oko 2.65 km/dan.

Pražnjenje karstne izdani se odvija preko jakih karstnih vrela koja su uglavnom rasprostranjena duž morske obale, po obodima velikih karstnih depresija (Nikšićko polje, Bjelopavlićka ravnica, Zetska ravnica, Skadarsko jezero, Bilećko jezero) i duž dubokih kanjona Morače, Mrvice, Male rijeke, Cijevne i Zaslapnice.

Nekada podzemne vode karstnih izdani ističu tek ispod nivoa mora ili jezera, kao što je to slučaj u Bokokotorskom zalivu i Skadarskom jezeru gdje postoji veliki broj jakih sumarinskih/sublakustričnih izvora.

Kvalitet podzemnih voda karstne izdani je relativno dobar, izuzev voda priobalnih akvifera gdje je zbog intruzije mora visok salinitet. Nakon ekstremnih padavina često dolazi do povećanja mutnoće i sadržaja bakterija u izvorskoj vodi. Generalno, podzemne vode imaju malu mineralizaciju (TDS je oko 300 mg/l), sa povišenim sadržajem HCO_3^{2-} i Ca^{2+} jona. Veliki vodni potencijal (postmatrano na srednjegodišnjem nivou) sa jedne strane, i neravnomjerni režim pražnjenja akvifera i intruzija morske vode sa druge strane, uslovljavaju kontradiktornost između mogućnosti i problema nedovoljnih količina vode tokom ljetnjih mjeseci.

Intergranularna izdan u Jadranskom slivu - Intergranularni akviferi imaju značajnije rasprostranjenje na području Nikšića, Zetske ravnice i Ulcinjskog polja. Prihranjivanje intergranularnog akvifera se osim infiltracijom atmosferskih voda odvija i infiltracijom rječnih voda, kao i doticajem podzemnih voda iz podinske karstne izdani. Generalni pravac kretanja podzemnih voda unutar tri pomenuta intergranularna akvifera je od sjevera prema jugu. Najznačajniji intergranularni izdan je rasprostranjen na području Zetske ravnice. Ona je veoma bogata vodom i karakteriše je prilično veliki koeficijent filtracije. Ova izdan se prirodno prazni preko difuznih izvora po južnom obodu ravnice. Vještačko pražnjenje izdani nije zanemarljivo jer se preko bunara zahvataju velike količine podzemnih voda koje se koriste za vodosnabdijevanje jednog dijela Podgorice, kao i za navodnjavanje i industriju. Kvalitet podzemnih voda je narušen na područjima nizvodno od većih poljoprivrednih površina i industrijskih postrojenja.

Hidrogeologija sliva Dunava (Crnog mora) Značajan dio Dunavskog sliva na teritoriji Crne Gore je izgrađen od slabo vodopropusnih i vodonepropusnih stijena koje su uglavnom rasprostranjene u sjeveroistočnom dijelu teritorije. Od vodoproopusnih stijena dominiraju krečnjaci i dolomiti (karstni akviferi) koji uglavnom izgrađuju planinska područja. Intergranularni akvifer je uglavnom predstavljen aluvijalnim sedimentima glavnih rječnih tokova (Pive, Tare, Lima, Ćehotine i Ibara). Rasprostranjenje pukotinske izdani se javlja na ograničenim područjima unutar slivova Pive i Ibra.

Karstna izdan u Dunavskom slivu - Prihranjivanje karstne izdani na području Dunavskog sliva se najvećim dijelom odvija direktnom infiltracijom atmosferskih voda, ali je česta i koncentrisana infiltracija na mjestima poniranja planinskih potoka. U Dunavskom slivu je količina padavina znatno manja u odnosu na Jadranski sliv što ima uticaja na uslove prihranjivanja karstne izdani (*Sekulić i Radulović M. M. 2019*). Zona prihranjivanja karstne

izdani je predstavljena planinskim područjima i visokim karstnim platoima (tipični primjer je karsni plato Sinjajevine). Podzemne vode se od zone prihranjivanja kreću prema erozionim bazisima, uglavnom prema najbližim rječnim dolinama, duž kojih se pojavljuju jaki karstni izvori. Pravci kretanja podzemnih voda su procijenjeni na bazi analize hidrogeoloških karakteristika područja, kao i na osnovu rezultata izvedenih traserskih testova. Dobijeni rezultati su često bili iznenađujući, što nije rijedak slučaj u karstnim terenima sa dobro razvijenom podzemnom mrežom kanala i pećina, kakvi su tereni Crne Gore (*Radulović M., 2005*). Svi vodovodni sistemi u sjevernom dijelu Crne Gore (Dunavskom slivu) su bazirani na vodama karstnih izvora, koji uglavnom imaju dobar kvalitet tokom cijele godine. Problem sa ovim izvorima je povremeno povećanje mutnoće i broja bakterija (uglavnom nakon intenzivnih padavina; naročito izraženo na području Pljevalja).

Intergranularna izdan u Dunavskom slivu - Intergranularna izdan je uglavnom rasprostranjen duž rijeka Pive, Tare, Lima, Ćehotine i Ibra. Radi se o relativno uskim, ali izduženim aluvijalnim akviferima čije filtracione karakteristike prostorno variraju. U kišovitom periodu godine, kada su visoki vodostaji, dolazi do prihranjivanja intregranularnih akvifera rječnim vodama i kretanja podzemnih voda od rijeke prema obodu aluvijalnih ravni. U sušnom period godine je uglavnom suprotna situacija; podzemne vode iz intergranularnih akvifera otiču prema rječnim koritima i prihranjuju rijeke *(Sekulić i Radulović M.M. 2019.).* Ovi aluvijalni akviferi su mjestimično veoma bogati podzemnim vodama. Takovo je vodoizvorište u aluvionu Tare (uzvodno od Kolašina) koje se sastoji od četiri bunara dubine 20-25 m. Bunari su izbušeni kroz pjeskovito-šljunkovite sedimente relativno velike vodopropusnosti. Prilikom crpljenja podzemnih voda iz bunara u količini od 89 l/s dolazi do obaranja nivoa za svega 0,3 m (*Matović i dr. 2018*). Rezultati fizičkih, hemijskih i mikrobioloških analiza ukazuju na dobar kvalitet podzemnih voda ovog izvorišta. Lista glavnih izvora u Crnoj Gori, sa procijenjenim proticajima, se može pronaći u navedenim literaturnim izvorima (*Radulović M. 2010; Sekulić i Radulović M.M. 2019).*

Pregledna karta 2-4: Hidrogeološka karta Crne Gore Izvor: Sekulić i Radulović M. M. 2019.

2.6. INŽENJERSKO-GEOLOŠKE KARAKTERISTIKE

Inženjersko-geološke karakteristike terena Crne Gore predstavljaju izuzetno važan faktor za projektovanje I izgradnju svih vrsta infrastrukturnih objekata, izgradnju urbanih naselja, kao i za uslove organizovanja rada i života na određenom prostoru. Sve stijene se prema inženjersko-geološkim karakteristikama dijele u tri grupe: nevezane, poluvezane (neokamenjene) i vezane (ili okamenjene).

Grupu nevezanih stijena čine kvartarne klastične sedimentne stijene: deluvijum, aluvijum, terasni sedimenti, morene i glaviofluvijalni sedimenti. U njihovom sastavu učestvuju: prašina, pijesak, šljunak, valutice, drobina i blokovi. Karakteriše ih intergranularna poroznost i različita vodonosnost. Pojave nestabilnosti su izražene u deluvijalnim naslagama. Ova grupa stijena javlja se u koritima i na padinama kanjona i doline rijeka: Ibar, Lim, Ćehotina, Tara, Piva i Morača, kao i u ravničarskom dijelu terena uz obalu mora. Nanosi glacijalnog porijekla razvijeni su uglavnom na širem prostoru visokih planina Maganika, Vojnika, Maglića, Durmitora, Sinjavine, Komova i Prokletija, kao i duž korita okolnih rijeka.

Grupa poluvezanih stijena **obuhvata**: jezerske i limnoglacijalne sedimente, kvartarne gline i pjeskove, neogene gline i laporce sa slojevima uglja i marinske pjeskove i gline. To su uglavnom neokamenjene stijene sa plastičnim vezivom i sa promjenljivim fizičko-mehaničkim svojstvima i čestim pojavama nestabilnosti. Ove stijene su pretežno vodonepropusne. Najveće rasprostranjenje imaju na sjevernom obodu Skadarskog jezera, u Bjelopavlićkoj ravnici Nikšićkom polju, zatim u okolini Pljevalja, Maoča, Mataruga, Berana i Police, dok se marinski pjeskovi i gline nalaze u okolini Ulcinja.

Grupa vezanih stijena predstavlja kompleks okamenjenih stijena različite starosti, litološkog sastava i načina postanka. U okviru ove grupe obično se izdvajaju: klasa okamenjenih i poluokamenjenih stijena i klasa dobro okamenjenih stijena.

Okamenjene i poluokamenjene stijene su klastične, metamorfne i vulkanogeno-sedimentne stijene. Klastičnim stijenama pripadaju sve vrste fliševa koji su izgrađeni od pješčara, alevrolita, laporaca, laporovitih i pjeskovitih krečnjaka, konglomerata i breča, kao i donjotrijaski i permski pješčari, alevroliti, škriljci i konglomerati. Flišne stijene imaju neujednačen i raznorodan sastav sa različitim fizičkomehaničkim karakteristikama pojedinih članova, podložne su površinskoj degradaciji, zatim su ubrani i polomljeni, zbog čega pokazuju nestabilnost. Metamorfnim stijenama pripadaju škriljave stijene različite krupnoće sastavljene od: kvarcita, pješčara, konglomerata, serpentinita, filita, argilofilita i krečnjaka paleozojske starosti. Ove stijene su rasprostranjene u SI Crnoj Gori, sitnozrne su i raznorodne u pogledu sastava i fizičkomehaničkih karakteristika. Podložne su površinskom raspadanju i erodovanju, a u nima su česte pojave nestabilnosti. Vulkanogeno-sedimentnom kompleksu stijena u Crnoj Gori pripada jurska dijabaz-rožnačka formacija i srednjotrijaska vulkanogeno-sedimentna formacija, koje su izrazito heterogene i anizotropne formacija u pogledu sastava, strukture i fizičko-mehaničkih karakteristika.

Dobro okamenjene stijene*.* U ovu klasu stijena spadaju čvrste, postojane i krute stijene različitog litološkog sastava, postanka i starosti. Najveći dio teritorije Crne Gore izgrađen je od ovakvih stijena. Po načinu postanka one mogu biti magmatske i sedimentne. Od magmatskih stijena najviše rasprostranjenje imaju keratofiri, kvarckeratofiri i andeziti, a manje su zastupljeni dijabazi i spiliti. To su homogene, čvrste i postojane stijene, ujednačenih fizičkomehaničkih osobina. Sedimentne dobro okamenjene stijene mogu po sastavu biti silicijske i silifikovane i karbonatne. Silicijske i silifikovane su rožnaci, krečnjaci i dolomiti u različitim varijatetima. Karbonatne stijene su krečnjaci i dolomiti takođe različitih karakteristika. Grade uglavnom bezvodne predjele središnje i zapadne Crne Gore, intenzivno karstifikovane i ispresijecane brojnim rasjedima. Njihove fizičko-mehaničke karakteristike zavise od stepena ispucalosti, mehaničke oštećenosti i karstifikacije. Međutim, to su u osnovi čvrste i krute, postojane stijene, stabilne sa aspekta kliženja. Nestabilnost terena izgrađenih od ovih stijena vezana je uglavnom za odronjavanja i otkidanja blokova na strmim padinama rječnih dolina ili planina.

Najznačajnija klizišta na prostoru Crne Gore - Na više desetina lokacija širom Crne Gore konstatovana su klizišta većih ili manjih dimenzija koja narušavaju konkretnu prirodnu sredinu i u lokalnim razmjerama (a ponekad i regionalnim) ugrožavaju život i životnu sredinu (*Pregledna karta 2-5*). Jugozapadne padine Rumije, Sutormana, Lovćena, Orjena i Vrmca predstavljaju geološki i morfološki predisponirane terene za nastanak klizišta većih razmjera. Na nestabilnost ovih terena naročito utiču zone flišnih, plastičnih i vodonepropusnih, stijena preko kojih su, najčešće u tektonskom odnosu, debele mase krutih dobro okamenjenih stijena, uglavnom krečnjaka. Ove krute mase pritiskuju i deformišu mekše flišne formacije, pri čemu na rubnim djelovima dolazi do otkidanja i kliženja blokova. Ovaj proces je pojačan za vrijeme kišnih perioda, a naročito za vrijeme potresa, odnosno zemljotresa. Na ovaj način su nastala velika blokovska klizišta, kao što su Vladimir, Ratac, Seoca i Savina, koja zahvataju veliki prostor po površini i dubini i vrlo ih je teško sanirati.

Ovaj prirodni faktor, udružen sa antropogenim dejstvom, uzorkovali su nastanak brojnih klizišta u Crnogorskom primorju, poznatih pod nazivima: Savina 1, Đenovići, Kumbor, Bijela, Radanovići, Babin Do, Sveti Stefan, Šumet,

Stanišići, Škaljari, Reževići, Sutomore i dr. Jedan dio ovih klizišta je saniran, ali se najčešće zbog prirodnim uslovima neprimjerene ljudske aktivnosti, stalno javljaju nova i nova klizišta.

U Skadarsko – Bjelopavlićkoj depresiji, klizišta manjih dimenzija ispoljena su u Crmnici i na Slobodu Zetske depresije, od kojih je najveće klizište u Poviji.

U flišnom dijelu gornjeg i srednjeg toka Morače često se javljaju klizišta različitih dimenzija, od kojih je posebno značajno klizište ispod Crkvina (lokalnost Dolova) koje još uvijek nije u potpunosti sanirano.

U dolini rijeke Tare klizišta se najčešće javljaju u flišnim predjelima, a manje u terenima izgrađenim od klastičnih paleozojskih stijena. Ova su klizišta najčešće izazvana izgradnjom puteva i željezničke pruge. Poznata su klizišta: Mojkovac, Gajakovići, Siga, Đurđevića Tara, Rasova i dr.

U slivu rijeke Pive hidroakumulacija Pivsko jezero mogla bi da predstavlja značajan uzročnik nestabilnosti okolnih terena, koja je inače registrovana brojnim potresima manjeg inteziteta na ovim prostorima. Takve nestabilnosti konstatovane su u okolini novog naselja Plužine i na Goranskom. Klizišta Goransko, Sinjac i Aluge su vezana za izgradnju puta i predstavljaju tipična klizišta antrogenog porijekla. U slivnom području Pive manja klizišta su konstatovana u Donjoj Bukovici i u Tušini.

U Pljevaljskom području manja klizišta su vezana za putnu infrastrukturu, a pojavila su se u Zabrđu, Mijakovićima i Mihajlovićima. U neogenim sedimentima Pljevaljskog ugljenog basena, klizišta Ljuće i Tvrdaš izazvana su rudarskim radovima na površinskom kopu.

U slivu Lima zbog vrlo heterogenog geološkog sastava, klizišta se javljaju u različitim geološkim formacijama: paleozojskim i donjotrijaskim klastičnim i metamorfnim formacijama, na terenima izgrađenim od dijabazrožnačke formacije i od glinovito-laporovitih neogenih naslaga. Poznata su klizišta na putevima, i to: Čokrlije, Jabučno, Zaton, Dapsiće i druga.

U slivu Ibra poznata su manja klizišta u terenima izgrađenim od paleozojskih klastita i sedimenata dijabazrožnačke formacije. Jedno od takvih klizišta na putu Berane - Rožaje je klizište Besnik. (*Pregledna karta 2-5*).

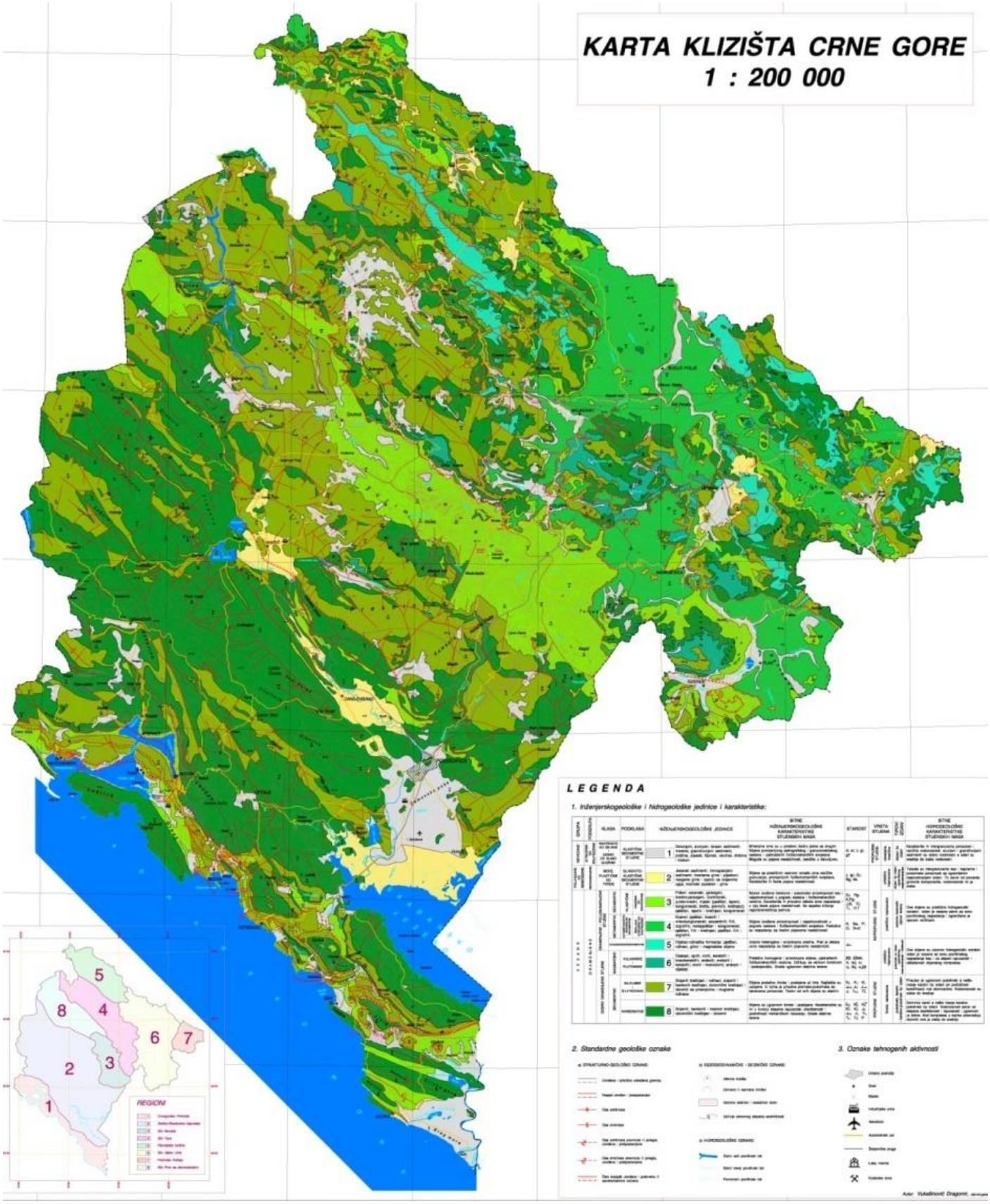

Pregledna karta 2-5: Karta klizišta Crne Gore Izvor: Vukašinović, 2002

2.7. HIDROLOŠKE KARAKTERISTIKE

Opšte karakteristike područja i hidrografska mreža

Prostorni raspored površinskih voda Crne Gore (rijeke, jezera, more) primarno je određen morfološkim i hidrogeološkim osobinama područja. Osnovna odlika hidrografije Crne Gore je postojanje dva približno jednaka slivna područja. Jadranskom pripada oko 45,4% (6.267 km^2), a Crnomorskom oko 54,6% (7.545 km^2). Specifičnost je i u tome što se najviši planinski vrhovi i vijenci nalaze u Crnomorskom slivu, dok je vododjelnica između slivova južno od njih i na pojedinim mjestima ih je veoma teško razgraničiti. Oba slivna područja su bogata vodom, čak i prema svjetskim mjerilima. Međutim, znatan dio površine Crne Gore pripada području kontinentalnog krša, koji je bez stalnih tokova, sa brojnim ponorima u koje se vode slivaju i dalje podzemno otiču prema vodotocima ili moru. Upravo iz tih razloga zapadni deo Jadranskog sliva ima vrlo oskudnu i nerazvijenu hidrografiju, što veoma relativizuje bogate padavinske potencijale na tom području, jer nema hidrografskih i hidrogeoloških uslova za akumulisanje vode i njeno vodoprivredno i hidroenergetsko korišćenje.

Slivu Crnog mora (Dunava) Zapadnom Moravom otiče Ibar, dok u pravcu Drine otiču Tara, Piva, Lim i Ćehotina. Prema Jadranskom moru otiče Morača sa svojim pritokama Zetom i Cijevnom, Rijeka Crnojevića i Orahovštica. Sva tri vodotoka se najprije ulivaju u Skadarsko jezero, a odatle rijekom Bojanom teku prema Jadranskom moru.

Pored rijeke Bojane u Jadransko more se uliva još nekoliko bujičnih tokova. Tokovi kontinentalnog krša se slivaju preko ponora u karstno podzemlje i izviru u slivovima jadranskih i crnomorskih rijeka, ili ispod morske površine. Dio ovih voda otiče podzemnim putem na susjedne teritorije (BiH - Trebišnjica, HR - Konavlje).

Najveći broj površinskih tokova u Crnoj Gori je bujičnog karaktera. Oni su grupisani u bujične sisteme prema karakterističnim geografskim odrednicama: primorski, skadarski, bokokotorski, nikšićki, cetinjski, podgorički i drugi. (Bujični sistemi su: Bokokotorski Zverinjak, Budvanski Kučac, barski Željeznica i Rikavac, Ulcinjski Međuriječka, Vladimirska i Rastička rijeka, Skadarske, Crmnički Bistrica i Sutorman, Orahovski, Skadarski potok).

Prosječni mjesečni i godišnji proticaji - Prosječne višegodišnje vrijednosti godišnjih proticaja na rijeci Morači se kreću od 161 m^3/s na HS Vezirov most, do 58 m^3/s na Zlatici i 30 m^3/s na Pernici. Na rijeci Zeti te vrijednosti se kreću od 78 m^3/s u Danilovgrad, do 18 m^3/s na profilu Duklov most u Nikšiću. Na Rijeci Crnojevića (HS Brodska njiva) vrijednost višegodišnjeg proticaja iznosi 7 m^3/s, na Tari od 12 m^3/s (Crna Poljana), 25 m^3/s (Trebaljevo), 58 m^3/s (Đurđevića Tara) pa do 80 m^3/s na Šćepan Polju, na Limu od 19 m^3/s u Plavu pa do 65 m^3/s u Bijelom Polju. Na Ćehotini te vrijednosti iznose u Pljevljima 6 m^3/s i Gradcu 13 m^3/s. Na Ibru u Rožajama višegodišnja vrijednost proticaja je 2 m^3/s a u Baću 5 m^3/s (izlazni profil).

Većina vodotoka Dunavskog sliva ima najveću vodnost tokom aprila i maja sa sekundarnim maksimumima u novembru i decembru. Vodotoci Jadranskog sliva na stanicama bližim moru pokazuju najveću vodnost u novembru i decembru, dok na stanicama udaljenim od Jadrana (Duklov Most, Pernica) vodnost je najveća u proljećnim mjesecima.

Prirodna jezera u Crnoj Gori su relativno brojna, pri čemu se najveća nalaze na nizijskim prostorima južnog dijela teritorije. Skadarsko jezero, formirano u prostranoj depresiji, istovremeno je i najveće jezero na Balkanu. Ovo jezero pri najvišem vodostaju od oko 9,85 mnm ima površinu od oko 525 km^2. Tri petine površine Skadarskog jezera pripada Crnoj Gori.

Šasko jezero je drugo po veličini jezero u Crnoj Gori i nalazi se između Skadarskog jezera, rijeke Bojane i Jadranskog mora.

Planinska jezera – Crno jezero, Plavsko i Biogradsko jezero su prirodni rezervati i tipični primjeri ledničkih jezera. Sva ova jezera, izuzev Plavskog jezera, nalaze se u Nacionalnim Parkovima. Pored navedenih, postoje i mnoga manja jezera, koja su ledničkog ili karstnog porijekla.

Za hidrografiju Crne Gore su od velikog značaja i vještačka jezera na Pivi, Ćehotini, Zeti (u Nikšićkom polju) kao i na Grahovskoj rijeci (Grahovo). Dio teritorije potopljen je izgradnjom vještačkog Bilećkog jezera u okviru hidroelektrane "Trebišnjica".

Jadransko more, između Crne Gore i Italije, široko je oko 200 km i čini dio Južnojadranske kotline, u kojoj su izmjerene i najveće dubine Jadranskog mora - oko 1400 m. Ukupna dužina morske obale Crne Gore iznosi oko 300 km. Oko 80% morske obale je kamenito, gdje su obično velike dubine vode odmah uz obalu, dok je ostali dio morske obale plitak, sa pjeskovito-šljunkovitim dnom. Prosječna amplituda plime i osjeke je oko 23 cm. Jadran je relativno toplo more. Dominantan pravac morskih struja je paralelan sa morskom obalom ka sjeverozapadu. Salinitet vode Južnog Jadrana (38,6‰) nešto je niži od prosjeka za vode Sredozemnog mora (39‰).

Generalni pravac pružanja obale je pravac sjeverozapad-jugoistok sa određenim većim i manjim odstupanjima. U moru se nalazi relativno mali broj ostrva, od kojih su veća ostrvo Sveti Marko i ostrvo Sveti Nikola. Osnovne

karakteristike obala su: dužina obalske linije kopna – 249,1 km, dužina obalske linije ostrva – 11,1 km, broj ostrva - 7, hridi - 37 i grebena - 4; ukupno – 48 i ukupna površina ostrva i hridi - 0,9 km^2.

U priobalnom moru mogu se izdvojiti dvije cjeline: ***Bokokotorski zaliv*** i ***otvoreno more***. ***Bokokotorski zaliv*** zadire u kopno oko 28 km, razgranati je zaliv, obrubljen strmim planinama. Po svojim geografskim i hidrografskim karakteristikama izdvajaju se tri cjeline: Hercegnovski zaliv, Tivatski sa Kumborskim tjesnacom i Kotorsko-risanski sa tjesnacom Verige. Prosječna dubina mora je 27,3 m, a maksimalna 60 m. Dubine od oko 20 m prate liniju obale na rastojanju od 200 do 300 m. Zaliv zatvara površinu od oko 90 km^2. Duž cijele obale zaliva, naročito u Kotorsko-Morinsko-Risanskom dijelu nalaze se ušća rijeka kao i pomorski izvori slatke vode (Škurda, Široka rijeka, Ljuta rijeka, Gurdić, Sopot, Gradišnica). ***Otvorena obala*** Crnogorskog primorja je relativno slabo razuđena sa nekoliko zaliva i uvala i sa malim brojem ostrva i hridi.

Male vode riječnih tokova - Analize malih voda rječnih tokova važne su u svim granama vodoprivrede (snabdijevanje naselja i industrije vodom, ispuštanje otpadnih voda, navodnjavanje, plovidba, hidroenergetika itd.). Poznavanje malih voda od posebnog je značaja za zaštitu kvaliteta rječnih tokova. Stoga je neophodno da se definišu mjerodavni minimalni proticaji, kako bi se sagledala mogućnost nekog vodotoka da snabdijeva naselja, industriju i ostale korisnike i da se omoguće povoljni uslovi za opstanak biljnog i životinjskog svijeta u njima u kritičnim periodima. Generalno se može konstatovati da je došlo do smanjenja malih voda na Zeti, Tari, Limu i donekle na Ćehotini, dok je došlo do blagog povećanja na rijeci Morači (*Pregledna karta 2-6*).

Velike vode riječnih tokova - Velike vode su karakteristika vodnog režima značajna za izgradnju objekata zaštite od poplava i za dimenzionisanje hidrotehničkih objekata. Rezultati proračuna velikih voda relativno su pouzdani za povratne periode manje od 100 g. Neophodno je preciznije sagledavanje velikih voda na bazi sveobuhvatnih analiza uslova koji su prethodili formiranju poplavnih talasa.

Vodostaji Skadarskog jezera i rijeke Bojane

Skadarsko jezero je važno u hidrološkom, ekološkom, vodoprivrednom i turističkom smislu. Zbog toga se pri rešavanju bilo kojih vodoprivrednih zahvata u čitavom njegovom slivu mora voditi računa o implikacijama tih rješenja na vodne bilanse i režime nivoa Skadarskog jezera i njegovih pritoka, odnosno otoka. U svim aktivnostima, bez obzira na njihove ciljeve, jedan od najvažnijih zadataka je da se ispita mogućnost kontrole nivoa vode Skadarskog jezera, jer je nivo vode jezera, do današnjih dana zavisio isključivo od stihije. To je bio uzrok čestih poplava i nedovoljne iskorišćenosti jezera sa ekološkog i turističkog aspekta. Kontrola nivoa vode Skadarskog jezera bi imala i druge pozitivne efekte, ne samo u njegovom basenu, već pozitivne efekte na ušće rijeke Morače u jezero i čitav tok rijeke Bojane, koja je dijelom zbog izazivala poplave na obalama Crne Gore i Albanije.

Skadarsko jezero najveće količine vode dobija od rijeke Morače (65,8%), tako da su varijacije vodostaja jezera u direktnoj zavisnosti od njenog dotoka. Osim Morače u jezero još dotiču Crmnica, Orahovštica, Poseljanska rijeka, Crnojevića rijeka, Bazagurska matica, Karatuna i dr., a takođe značajne količine voda dotiču od manjih tokova (Plavnica, Zetica, Gostiljska rijeka, Mala Mrka, Velika Mrka, Raičevića žalica i dr.) koje se formiraju pražnjenjem zbijene izdani Zeta ravnice po njenom južnom obodu. Jezero se velikim dijelom prihranjuje i karstnim izdanskim vodama koje ističu u vidu brojnih sublakustičnih izvora (vrulja ili „oka“) koja se obično javljaju duž jezerske obale. Procjene doprinosa bilansu jezera od strane vrulja varijaraju u opsegu od 50–60 m^3/sec. Kontinuirana mjerenja vodostaja na HS Plavnica, pokazuju da se kote kreću od 4.54 m – minimalni; 5.11 m - srednji nivo niskih voda, 6.42 m - srednji nivo jezerske vode, 8.44 m - srednji nivo visokih voda, 1.44 m - maksimalni vodostaj, 5.86 m - maksimalna amplituda varijacije vodostaja i 3.33 m - srednja amplituda varijacije vodostaja.

Pražnjenje jezera se odvija preko rijeke Bojane. Oko 2 km nizvodno od jezera u Bojanu se uliva rijeka Drim i uslovljava podizanje nivoa Bojane i cjelokupnog jezera. Danas, pri visokim vodostajima, rijeka Drim usporava isticanje iz jezera, a pri velikim vodama vode Drima djelimično teku prema jezeru, pa se i u samom jezeru javlja uspor i obrnut smjer tečenja. Ukoliko se analiziraju zapremine poplavnih talasa Morače i Drima, uočava se mogućnost brzog ispunjavanja aktivne zapremine jezera, brzog dostizanja visokih kota vode u jezeru i nepovoljnih posljedica.

Vodostaji ostalih značajnijih prirodnih jezera u Crnoj Gori - U dosadašnjem periodu, osim Skadarskog jezera, za ostala prirodna jezera postoje vrlo oskudni mjereni podaci o oscilacijama vodostaja. Još uvijek nijesu izvršena precizna batimetrijsko-geodetska snimanja jezera, osim za Plavsko jezero. Na osnovu upoređenja dva stanja koja su snimana na Plavskom jezeru, 2008. i 2017. g., može se zaključiti da se u vremenskom intervalu između dva snimanja zapremina Plavskog jezera ispod kote 906 smanjila za 0,4 miliona m^3. Generalno se može zaključiti da u plićim djelovima jezera (do 3 m dubine) dolazi do zasipanja koje se ne može zanemariti i koje se kreće od 5 do 10 cm na godišnjem nivou. Kote nivoa u Biogradskom jezeru variraju u prosjeku oko 4,5 m, jezero je izloženo pojavi poniranja i gubljenja vode. U periodu kada nema kontinuiranog toka rijekom Jezeršticom i

pored doticanja Biogradskom rijekom, nivo vode u jezeru opada, što ukazuje na poniranje. Kote nivoa Plavskog jezera u prosjeku variraju 1,5 m.

Prosječno oticanje - Analizirani hidrološki elementi, ukazuju na to da je područje Crne Gore izrazito bogato sa vodom. Na osnovu analize specifičnog oticaja, najvodniji je sliv Morače (56,6 - 68,5 l/s/km^2), zatim slijede Piva i Tara (40 i 50 l/s/km^2), Lim, koji osciluje duž svog toka (29,9 - 53,0 l/s/km^2), Ibar (13.9-17 l/s/km^2) te Ćehotina (15-20 l/s/km^2). Najveća specifična izdašnost je kod Rijeke Crnojevića 82.3 l/s/km^2, i ona predstavlja pražnjenje jednog karstnog vrela sa svojim komplementarnim zaleđem. Neto padavine se kreću od oko 500 mm godišnje, u slivovima Ibra i Ćehotine, do preko 2000 mm godišnje, u slivu Morače. Neujednačenost sloja oticanja može biti i posledica nedovoljno tačno definisanih slivnih površina (hidrogeoloških u odnosu na topografske). Koeficijenti oticaja se kreću od 0,45 u slivu Ibra, dok na većini profila u slivu Morače i Zete prelaze vrijednost 0,80. Evapotranspiracija se uglavnom kreće u granicama od oko 400 do oko 600 mm godišnje. Imajući u vidu da je isparavanje u karstnim slivovima najsloženija komponenta hidrološkog bilansa, da se u većini slučajeva definiše na indirektan način, i zbog nepoznatih hidrogeoloških vododjelnica, te ga treba smatrati na nivou procjena.

Oticaj malih voda - Male vode su indikator kapaciteta izvora u razmatranim slivovima. Oticanje malih voda je pod snažnim uticajem hidrogeoloških uslova u slivu. S obzirom na to da su hidrogeološke karakteristike Crne Gore veoma heterogene, to je i varijabilnost specifičnih oticanja malih voda više izražena nego kod prosječnih oticanja. Odnos malih i srednjih voda je veoma neujednačen od sliva do sliva, a takođe i unutar samih slivova. U pogledu malih voda se može reći da minimalni srednjemjesečni proticaji 95% obezbjeđenosti variraju u širokim granicama, praktično od 0,1 l/s/km^2, pa do 7,8 l/s/km^2. Šta više, veoma velika varijabilnost može biti prisutna čak i na vrlo bliskim hidrološkim profilima kao što su Pernica sa 5,35 l/s/km^2 i Zlatica, koja praktično presušuje.

Najveću stabilnost duž toka pokazuje rijeka Lim. Na većini izučavanih profila specifično oticanje malih voda je oko 4,5 l/s po km^2, dok na uzvodnom dijelu sliva dostiže skoro 8 l/s po km^2. Male vode na Tari se povećavaju idući nizvodno duž toka i kreću se od oko 1 do preko 5 l/s po km^2. Proticaji u najsušnijim tridesetodnevnim periodima teoretski bi morali biti manji ili jednaki minimalnim srednjemjesečnim proticajima. Na većini stanica ovaj uslov je zadovoljen. Međutim, na nekim stanicama razlike između ove dvije veličine se čine prevelikim.

Minimalni dnevni proticaji su takođe veoma heterogeni od sliva do sliva, a i unutar slivova takođe. Prema ovom kriterijumu najizdašniji slivovi u periodu malih voda su slivovi Pive, Tare i Lima sa oko 3-6 l/s po km^2 dok su najoskudniji slivovi Ćehotine i Ibra. U isto vrijeme se može konstatovati da minimalni tridesetodnevni proticaji iznose oko 80% od minimalnih srednjemjesečnih, a minimalni dnevni oko 70% od minimalnih srednjemjesečnih istih vjerovatnoća pojave.

Oticaj velikih voda - Specifična oticanja (q) se značajno razlikuju od sliva do sliva, ali i od stanice do stanice na istom vodotoku. Na analiziranim stanicama, za povratni period od 100 g., specifična oticanja se kreću u širokim granicama od 200 l/s po km^2, do preko 1600 l/s po km^2. Najveće specifične oticaje pri velikim vodama imaju Crnojevića Rijeka (za kratak hidrološki niz) i Morača, a zatim slijede Tara i Piva, dok se najniži javljaju u slivu Ćehotine i donjem Limu.

Hidrološki bilans - Sa ukupne teritorije Crne Gore (13.812 km^2) otiče prosječno 595 m^3/s vlastitih voda. Ovo je ekvivalentno sloju oticanja od 1360 mm godišnje ili zapremini oko 18,7 milijardi m^3 godišnje. Prosječno specifično oticanje je oko 40 l/s po km^2. Tranzitne vode čine samo mali dodatak od svega 29 m^3/s, tako da domaće-unutrašnje vode čine preko 95% ukupnog oticanja iz Crne Gore. Gledano po slivovima, Jadranski sliv (6.268 km^2), premda je manji od Dunavskog (7.545 km^2), daje oko 11,35 x10^9 m^3/god, što je za oko 50% veće oticanja sa Crnomorskog sliva sa 7,4 x10^9 m^3/god. Prosječna vodnost u Jadranskom slivu je oko 59,5 l/s po km^2, a u Crnomorskom oko 31 l/s po km^2. Mora se, međutim imati u vidu da oko trećina voda Jadranskog sliva otiče uglavnom podzemnim putevima, o čemu nema dovoljno pouzdanih istraživanja i mjerenja, pa je i tačnost njihove procjene niža nego za vode koje otiču površinskim tokom .

Koristeći se rezultatima urađenih proračuna i analiza, može se konstatovati da se hidrološkim mjerenjima i osmatranjima kontroliše preko 10 200 km^2 ili oko 74% teritorije Crne Gore, odnosno 74% od ukupnog oticanja sa teritorije Crne Gore koji iznosi oko 595 m^3/sec. Vodnost hidrološki kontrolisanog prostora je visoka, tako da prosječni godišnji proticaj sa istog iznosi: 440 m^3/s ili u zapreminskom iznosu od 13.87x10^9 m^3 vode. Sa dijela prostora Crne Gore koji se, uglavnom zbog geoloških i hidrogeoloških odlika terena, hidrološki ne kontroliše, oticanje se odvija uglavnom prema Skadarskom jezeru i Jadranskom moru, i to najviše u formi podzemnog oticanja. Uslovi za kontrolu, korišćenje i zaštitu ovih veoma značajnih resursa su znatno teži nego u sjevernom dijelu države.

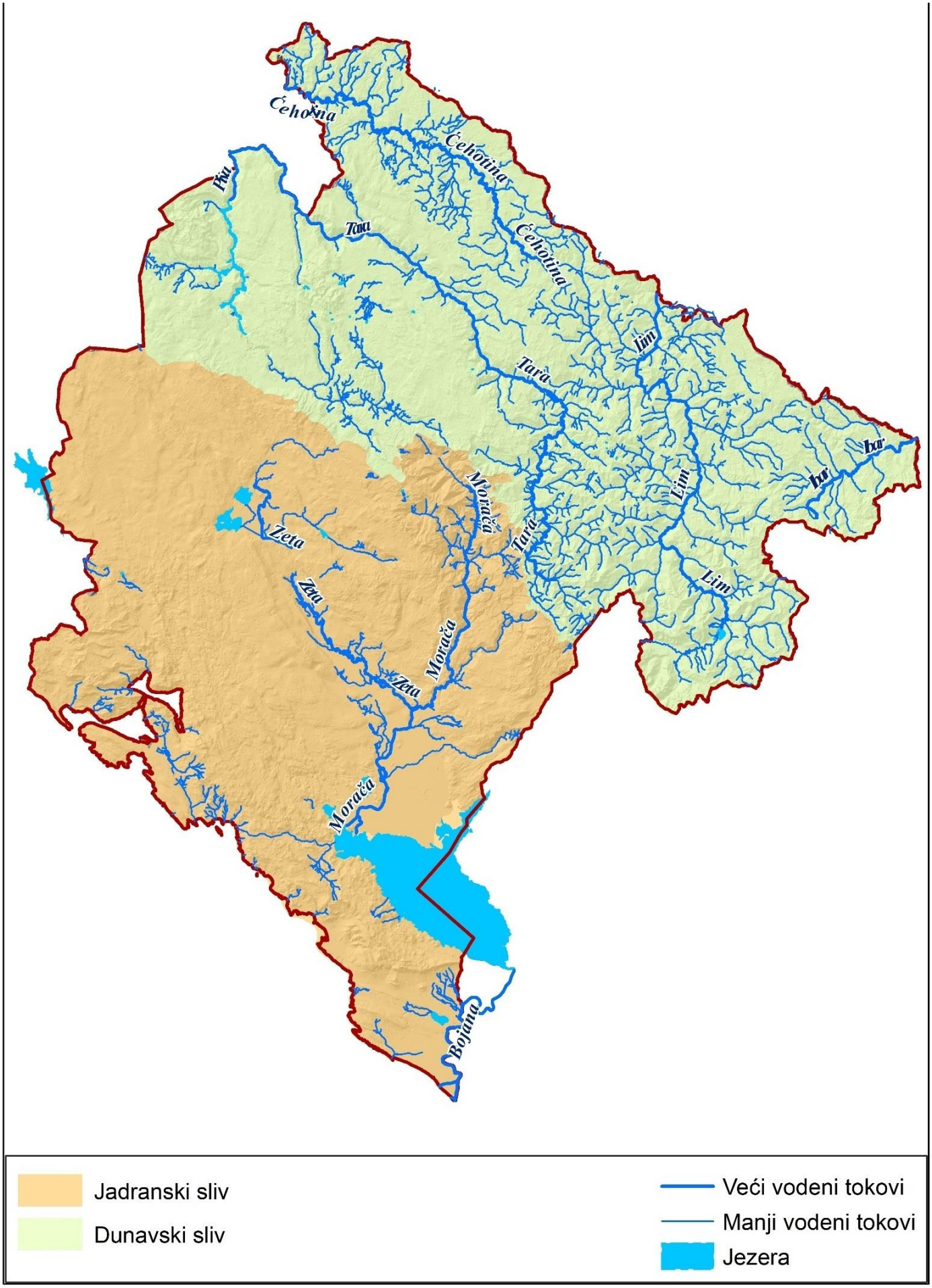

Pregledna karta 2-6: Hidrografska mreža

2.8. SEIZMIČKE KARAKTERISTIKE

Zemljotresi

Neposredni generator nastanka zemljotresa je kretanje tektonskih ploča. Najčešće zemljotresi nastaju usled relativnog kretanja duž aktivnih rasjeda. Neki zemljotresi se mogu desiti i na mjestima gdje nema jasno evidentiranih rasjeda (tzv. seizmičnost pozadine) ili su oni nepouzdano određeni. Zemljotresi mogu biti generisani i ljudskom aktivnošću – npr. kod formiranja hidroakumulacija, kod crpljenja ugljovodonika i dr. kad govorimo o „indukovanoj“ sezmičnosti. U određenoj mjeri –sve ove forme nastanka zemljotresa mogu se primijeniti na seizmičnost Crne Gore.

Zemljotresi se manifestuju: potresanjem/vibriranjem tla, deformacijama terena - pojavom pukotina u tlu, aktiviranjem klizišta i odrona, slijeganjem tla. Posebni oblik nestabilnosti je likvifakcija tla kod terena specifične vodozasićenosti i granulometrijskog sastava. Takođe može doći do mijenjanja nivoa jezera/mora, ali o nivoa podzemnih voda, zamućivanja/gubljenja izvorišta (naročito izraženo u kraškim krajevima).

Zemljotresi u Crnoj Gori i okruženju – uzroci, karakter i istorijski podaci - Tektonska i seizmička aktivnost na prostoru Dinarida - kojima pripada Crna Gora, su primarno uslovljene geodinamičkim procesima u Mediteranskom basenu. Tangencijalni pritisci iz kontaktne zone Afričke i Evroazijske ploče prenose se preko Jadranske mikro-ploče, čije složeno rotaciono i translaciono kretanje dovodi do koncentracija napona u spoljašnjim i unutrašnjim Dinaridima. Rezultat ovakvih naprezanja su horstovske i grabenske strukture, planinski masivi, tektonske potoline, rovovi, navlake, normalni, reversni i transformni rasjedi. Sistemi normalnih i reversnih rasjednih struktura gotovo redovno su orijentisani paralelno sa Dinaridima. Često se karakterišu regionalnim dimenzijama, sa padnim uglom ka kopnu - od 20 do 50 stepeni u odnosu na horizontalnu ravan. Transkurentni rasjedi u Dinaridima uglavnom se stvaraju u pravcu upravnom na prethodni, karakterišući se relativno malim dimenzijama i vrlo strmim nagibom rasjedne ravni. Oni praktično omogućavaju relativna kretanja blokova unutar velike Dinarske mase.

Praktično čitav prostor južnih Dinarida seizmički je aktivan sa žarištima koja imaju vrlo različit stepen seizmičkog potencijala. Istovremeno, centralni dio jadranske mikroploče u zoni južnog dijela Jadrana manifestuje praktično aseizmično *(Kartogram 2-1.a).* Na teritoriji Crne Gore, značajne seizmogene zone identifikovane su oko Ulcinja i Bara, Budve i Brajića, kao i Boke Kotorske, ali i neposrednoj okolini Berana, regionu Skadarskog jezera, Maganika itd. Na seizmičnost u Crnoj Gori utiču i žarišta - sa prostora južne Hrvatske, istočne Hercegovine, sjeverne Albanije i južne i jugoistočne Srbije *(Kartogram 2-1.b).*

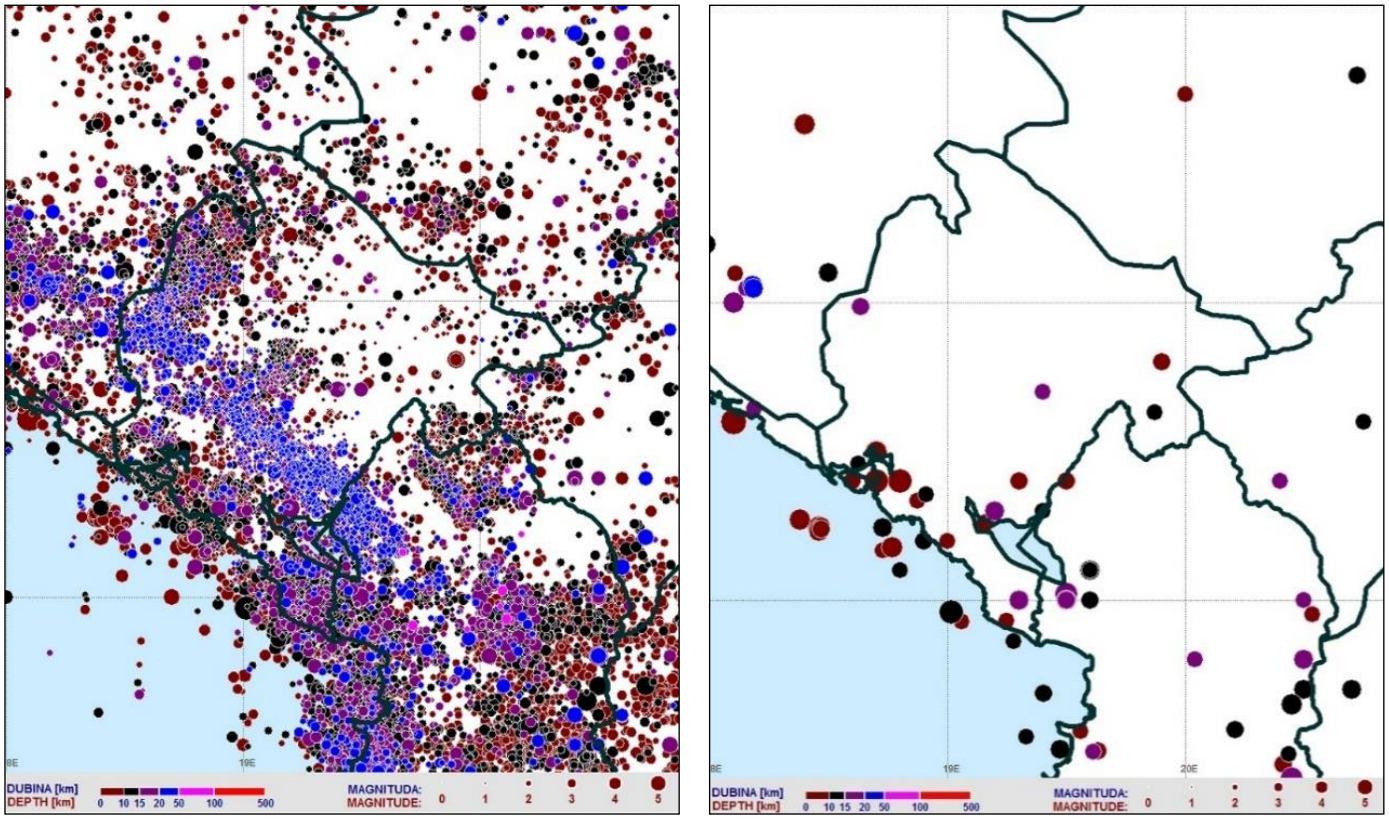

Kartogram 2-1a i 2-1b Karta epicentara (vertikalna projekcija žarišta)zemljotresa u Crnoj Gori i neposrednom okruženju u periodu 1444-2025 g. b) Izdvojeni epicentri snažnijih zemljotresa (M>5). Prema datoj legendi veličina simbola na karti indicira njegovu jačinu a boja dubinu žarišta.

Dokumenti o najjačim potresima i dokumentovanim efektima dopiru oko petnaest vjekova u prošlost. Prostor između Dubrovnika i Boko-Kotorskog zaliva od XV do XVII vijeka potresli su brojni zemljotresi sa teškim posljedicama. Razarajući zemljotresi intenziteta IX stepeni Mercalli-Cancani-Sieberg (MCS) skale desili su se 1563. i 1608. g. u zalivu Boke (oba magnitude M 6.3 jedinice Rihterove skale). Dubrovački zemljotres 1667. g. smatra se najjačim zabilježenim potresom (M 7.4) na istočnoj obali Jadrana. Zemljotres je imao je epicentralni intenzitet od X stepeni MCS skale i izazvao rušenja i teške štete i na našoj obali (zemljotres se do Budve manifestovao efektima VIII-og stepena MCS skale). U Podgoricu su 1905. g. nastale teške štete (VIII MCS stepeni), od zemljotresa koji se desio u Skadru. Najjači dokumentovani zemljotres na području Polimlja desio se 1926. g. sa svjedočanstvima odronjavanja ogromnih stijena sa obije strane Lima, otvaranja pukotina, zamućivanja/presušivanja izvora, rušenjem i štetama na kućama u Beranskom kraju.

Najsnažniji zemljotres u XX vijeku, jačine od M 7.0 jedinica Rihterove skale, desio se 15. aprila 1979. g. (u 7 časova i 19 minuta po lokalnom vremenu). Cijelo obalno područje, kao i dio njegovog zaleđe obuhvaćeni su intenzitetom od IX stepeni MCS skale. Dok su se efekti zemljotresa pokazali su se području veličine od preko 50.000 km^2 – teške štete nastale su od Dubrovnika do Skadra i Leša u Albaniji.

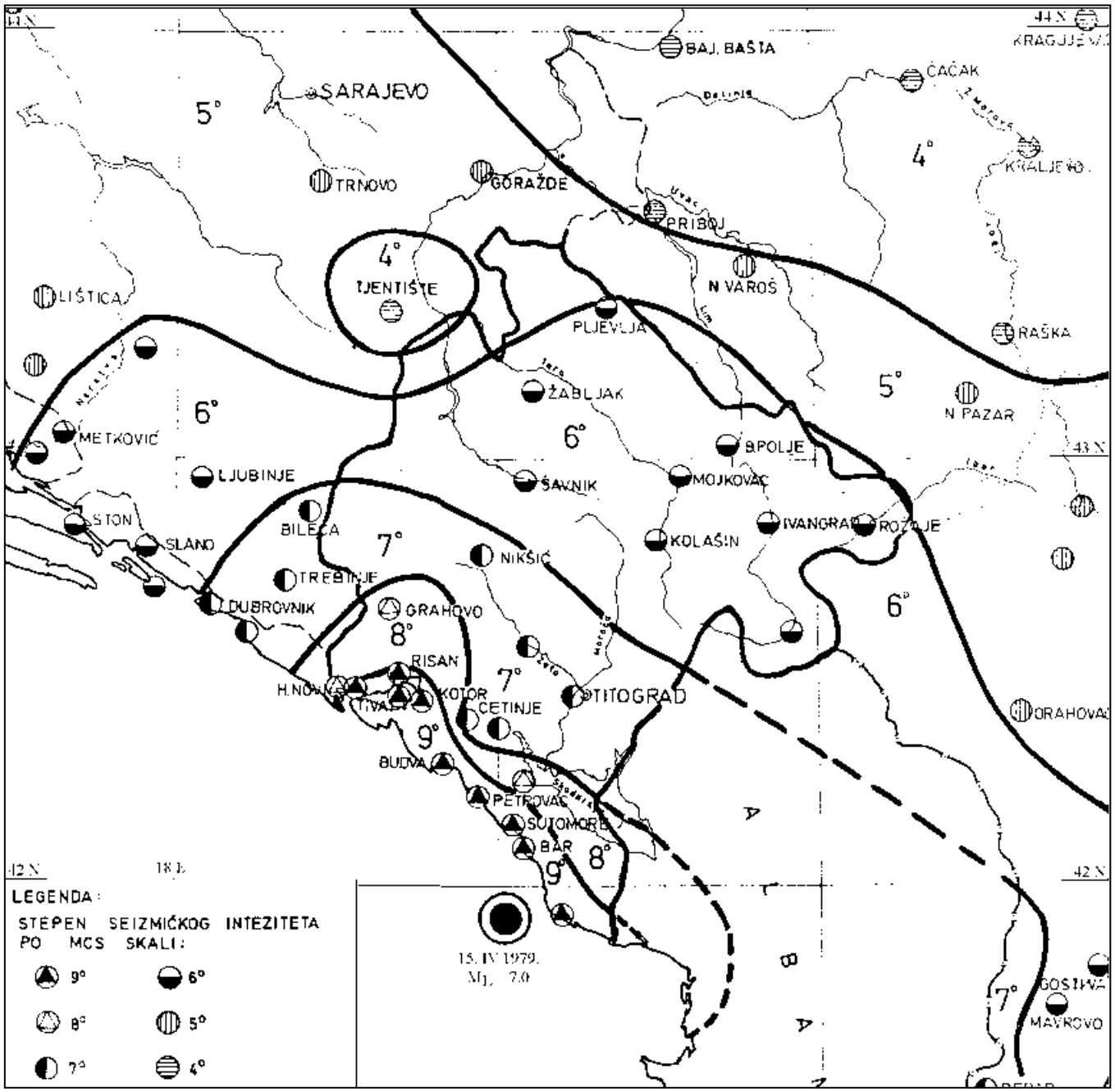

Kartogram 2-2.: Karta distribucije opaženih intenziteta (u stepenima MCS skale) crnogorskog zemljotresa magnitude 7.0 jedinica Rihterove skale od 15.04.1979. g..

Decenije 1980-2020 g. mogu se karakterisati kao period seizmičkog „zatišja“ nastalog usled iscrpljivanja ogromne količine seizmičke energije - u glavnom zemljotresu 1979. g. i ogromnoj sekvenci naknadnih udara.

Noviju seizmičnost regiona i Crne Gore (*Kartogram 2-2*) karakteriše postepeno aktiviranje poznatih istorijskih žarišta. U Crnoj Gori štete je januaru 2018. g. izazvao zemljotres (M 5.0 Rihterove skale, epicentralni intenzitet VII MCS skale) koji je pogodio okolinu Plava. Tokom prva tri mjeseca 2018. g. registovana značajna serija od oko 200 zemljotresa. U martu 2024. područje Golije i krajnji sjeverozapadni dio opštine Nikšić pogodio je zemljotres M 5.4 (VII MCS) uzrokujući štete domaćinstvima i crkvama. U aktiviranoj zoni je do maja 2024. g. registrovano je preko 650 zemljotresa.

Novija istraživanja seizmotektonskih karakteristika teritorije Crne Gore - Bazna Studija za potrebe izrade PPCG „Elementarne nepogode i rizik od tehničkih incidenata“

Analiza mehanizma geneze (žarišta) zemljotresa, promjene tektonski generisanih napona i korelisane horizontalne deformacije na modelovanim aktivnim rasjedima (Glavatovic, 2019) indiciraju:

- da su aktivni rasjedi u priobalju, podmorju i spoljašnjim područjima cijelih Dinarida pretežno reversni sa tendencijom kretanja dijelova terena generalno u pravcu i smjeru sjevera i sjeveroistoka - komplementarno dominantno vladajućem kompresionom karakteru tektonskog naponskog polja;
- da u sjevernim djelovima Crne Gore i ostatka zapadnog Balkana, pretežno vlada dilataciono stanje naponskog polja, uslovljavajući horizontalni tip tektonskog rasijedanja, koja rezultira stvaranjem vertikalnih rasjeda (sa dominantnim horizontalnim kliženjem krila rasjeda);
- da se na krajnjem istoku Crne Gore i terenima sjeverne Albaniji (takođe u reonu rasjeda sa pretežno horizontalnim kretanjem krila rasjeda) zapažaju južni i jugoistočni trend kretanja istočnih blokova – u smjeru i pravcu juga i jugoistoka;
- da je za krajnji sjeveroistok Crne Gore karakterističan je tzv. normalni tip tektonskog rasijedanja.
- da veličine vektora deformacija ukazuju na potencijalne maksimalne intenzitete horizontalnih kretanja rasjednih blokova i preko 50 centimetra;
- da podmorje i priobalni dio Crne Gore imaju značajno viši seizmogeni potencijal u odnosu na sjeverni region. Zemljotresi sa magnitudom iznad 6.5 mogu se - sa velikom vjerovatnoćom, očekivati i u narednom periodu praktično na cijelom crnogorskom primorju, podmorju i neposrednom zaleđu, sa mogućnošću formiranja tektonskih ruptura i deformacija zemljine kore, većih razmjera. Seizmogeni potencijal prostora Crne Gore opada ka unutrašnjosti, tako da na krajnjem sjeveru očekivane maksimalne magnitude zemljotresa ne prevazilaze vrijednosti od 5.5 (Rihterove skale).

Indukovana seizmičnost - Izgradnjom hidrotehničkih objekata sa velikim vještačkim akumulacijama nastaje uvećanje hidrostatičkih pritisaka i značajna promjena u stanju pornih pritisaka u stijenama zemljine kore u široj zoni akumulacije. Ovi naponi stimulišu oslobađanje seizmičke energije. Ovo indukovano povećanje seizmičnosti redovno se javlja kod velikih akumulacija u tektonski aktivnim regionima. Punjenje basena brane vodom može usloviti: ugibanje basena rezervoara; re-aktiviranje postojećih tektonskih rasjeda u zoni akumulacije – posebno kod kritički napregnutih postojećih tektonskih rasjeda; stvaranje tektonskih dislokacija u uslovima nehomogenih, oslabljenih i degradiranih stijenskim masa.

Akumulacija “Mratinje” na rijeci Piva, predstavlja tipičan primjer sa izrazito razvijenom indukovanom seizmičnošću. Mreža seizmoloških instrumenata Crne Gore, jasno je dokumentuje proces naglog intenziviranja seizmičke aktivnosti u regionu brane, posebno u periodu nakon druge godine od prvog punjenja akumulacije (koliko je zapravo i bilo potrebno za njeno potpuno formiranje). Decenijama dokumentovani trend povećanja seizmičnost poklapa se sa sezonskim periodima visokog vodostaja u akumuacionom jezeru ili sa naglim punjenjem ili pražnjenjem akumulacije. Prema tekućim istraživanjima širi prostor akumulacije “Piva” prirodno je predisponiran na stvaranje zemljotresa umjerene jačine - do M 5.4 (Rihterove skale).

Seizmički hazard - novije analize za potrebe izrade nacionalnog aneksa za MEST EN 1998-1

Karta *Seizmički hazard u Crnoj Gori, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore, Sektor za seizmologiju (Kartogram 2-3),* dodatak je nacionalnog aneksa. Maksimalne vrijednosti horizontalnih ubrzanja tla sračunate za T475 g. na čvrstom tlu tipa A u primorskom regionu (posebno u zoni Ulcinja) dostižu vrijednost od 40 % ubrzanja sile teže (približno 4 m/s2). U zoni Herceg Novi – Budva, te vrijednosti su znatno veće u odnosu na stanje hazarda na ranijim kartama (PPCG do 2020), čime je adekvatnije izražena ukupna seizmička opasnost ovog dijela priobalja. Nivo seizmičkog hazarda se smanjuje u pravcu sjevera – do vrijednosti od 8 % od ubrzanja sile teže Zemlje – u zoni Bijelog Polja i Pljevalja.

Krajem 2015. g., izvršeno je determinisanje seizmičkih parametara koji su u EN1998-1 otvoreni za nacionalni izbor (seizmički hazard, spektri odgovora, klasifikacija tla). Rezultati probabilističke analize seizmičkog hazarda (za standardne povratne periode vremena T–95 i 475 g. i za čvrsto tlo tipa A sa $V_S30 \geq 800$ m/s) dati su u

Nacionalnom Aneksu Eurokod 8: Projektovanje seizmički otpornih konstrukcija - Dio 1: Opšta pravila, seizmička dejstva i pravila za zgrade (*MEST EN 1998-1:2015/NA:2015).*

Na osnovu ove karte izdvojene su četiri zone seizmičke opasnosti (hazarda) za teritoriju Crne Gore koje su date u grafičkom dijelu plana. Dok se projektno seizmičko opterećenje definiše na osnovu izračunatog referentnog horizontalnog ubrzanja (a_{gR}), zoniranje (I-IV) direktno utiče na obavezu sprovođenja ili mogućnost oslobađanja od dodatnih geodinamičkih istraživanja na lokaciji objekta koji se projektuje (precizno definisano Članom 2.4 Aneksa, zavisno od klase konstrukcije objekta i tipa tla lokacije). Diskretne vrijednosti a_{gR} sa pripadajućom seizmičkom zonom dati su u pomenutom dodatku Aneksa u formi tabele - *Spisak gradova i naselja sa referentnim maksimalnim horizontalnim ubrzanjem za povratni period T=475 g. (u abecednom redu).* Prema MEST EN 1998-1, na cijeloj teritoriji Crne Gore primjenjuje se horizonatalni spektar tipa 1, kao i vertikalni tip spektra 1 (uz upotrebu preporučenih vrijednosti parametara koje definišu oblik spektra). Karta seizmičkog hazarda, kao i seizmičko zoniranje dati su u kao Grafičkom prilogu 10 PPCG-2040.

Ko-seizmički efekti – pokrenuti geološki hazardi

Uz opasnost od zemljotresa naglašava se opasnost od pokrenutih geoloških hazarda - velikih pokreta stijenskih masa i tla i likvifakcijom tla koji se javljaju tokom jakih zemljotresa. Tokom bliže i dalje istorije događanja zemljotresa, na prostoru Crne Gore zabilježeno je više pojava geoloških hazarda. 15. aprila 1979. g., na više lokacija na crnogorskom primorju, kao i njegovom zaleđu, a posebno u regionu Crmnice, od posljedica velikog kliženja tla i velikog odronjavanja stijena nastradalo je 35 ljudi i stvorena je ogromna materijalna šteta na infrastrukturnim i drugim objektima. Na više lokacija u zoni Skadarskog jezera i crnogorskog primorja, tada su registrovane pojave likvifakcije (tečenja tla) praćene eruptivnim izbijanjem pijeska iz tla. Za priobalni pojas Crne Gore, potencijal likvifakcije sistematski je istražen i mapiran (IZIIS, Skoplje) za potrebe mikroseizmičkog zoniranja primorskih opština. Iako su zone likvifakcije definisane kao nestabilni tereni u samom mikroseizmičkom zoniranju, pojedinačne karte koje razlikuju stepen potencijala likvifalcije nisu u potpunosti široko poznate i primijenjene. Informativno se prilaže karta registrovanih ili dokazanih potencijala likvifakcije (*Kartogram 2-3*).

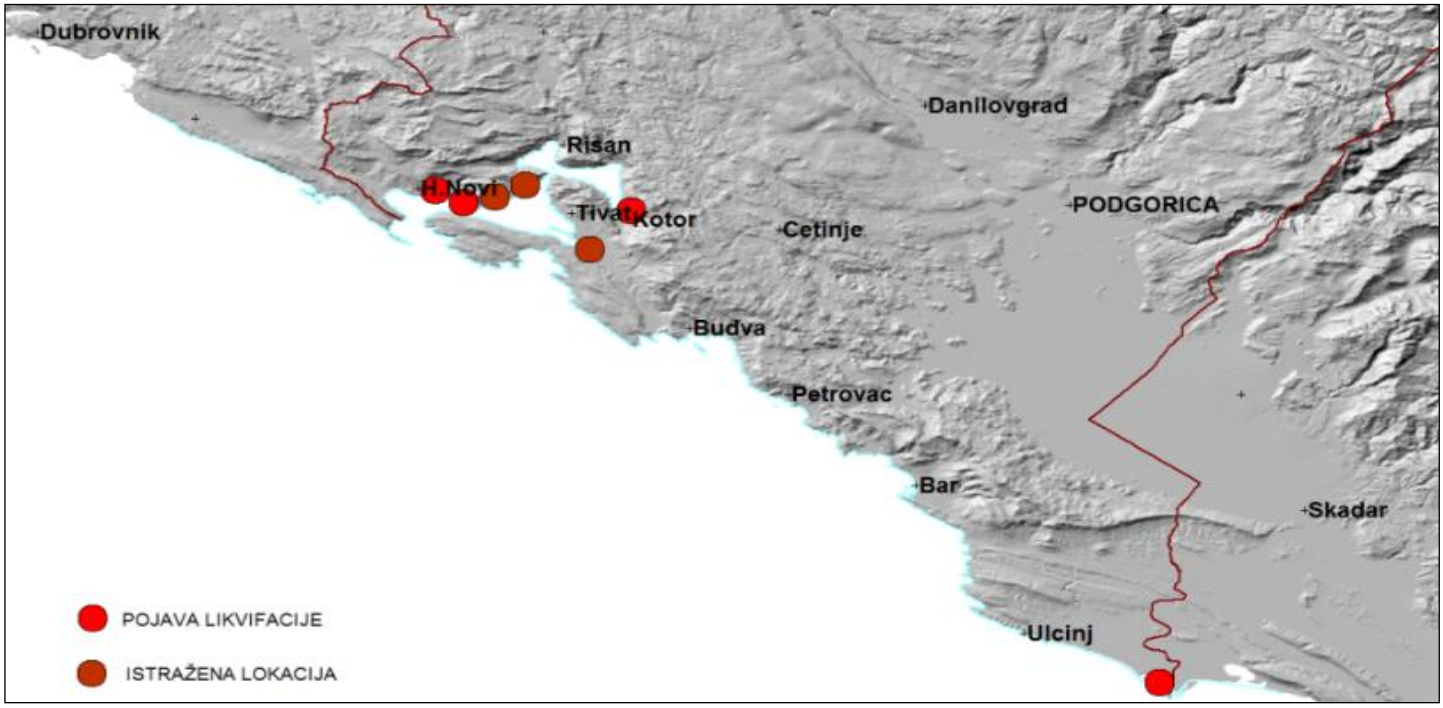

Kartogram 2-3: Lokacije događene pojave likvifakcije i istraživanjem potvrđenog potencijala likvifakcije na crnogorskom primorju Izvor: K. Talaganov, IZIIS Skoplje).

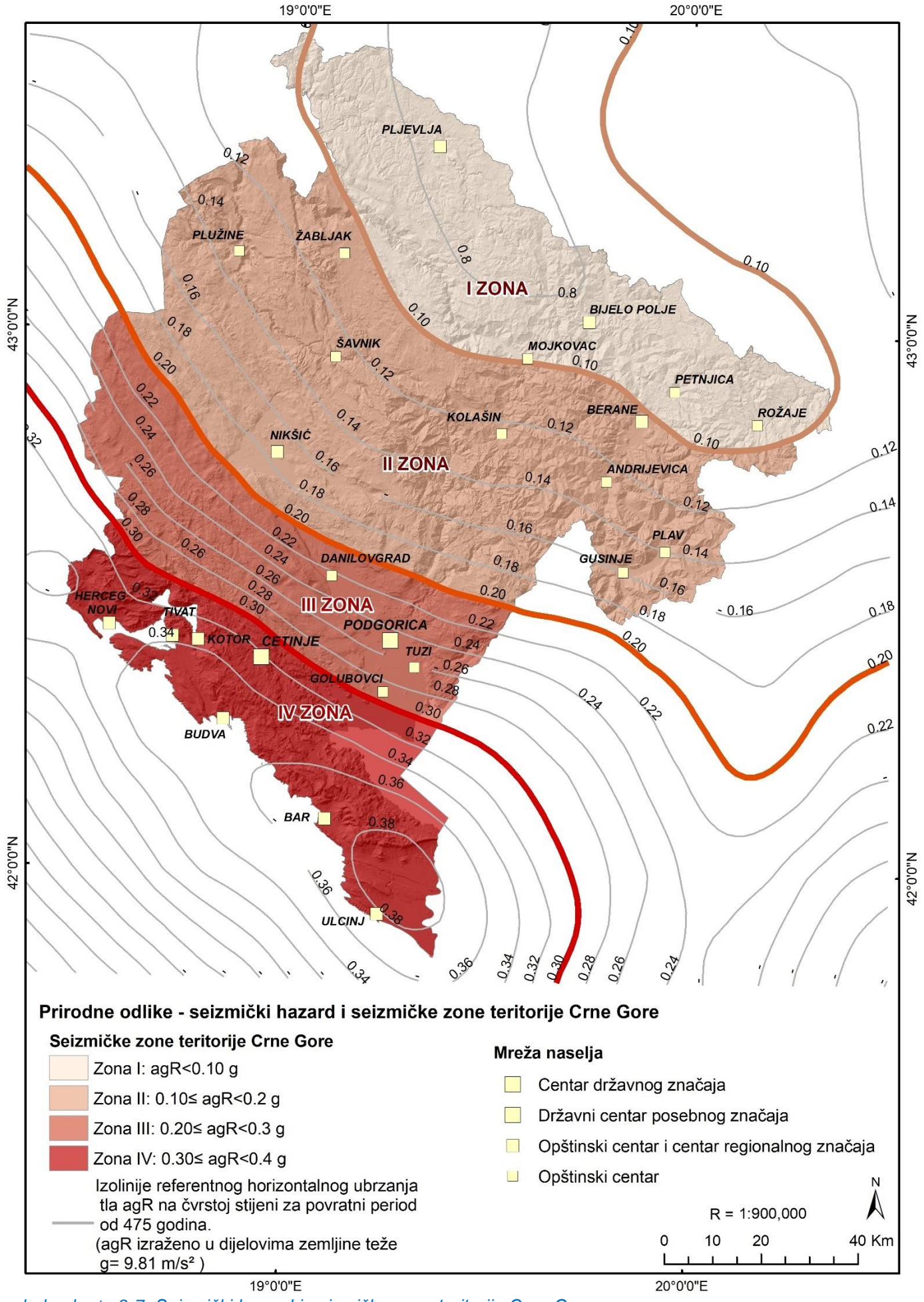

Pregledna karta 2-7: Seizmički hazard i seizmičke zone teritorije Crne Gore

2.9. PEDOLOŠKE KARAKTERISTIKE

Zemljište obuhvata fizički prostor – pedosferu (*Pregledna karta 2-7*), koja je nastala pod određenim topografskim uslovima (reljefa), a uslovljeno: geologijom (matični supstrat i hidrogeološke prilike), hidrosferom (površinske i/ili podzemne vode), klimom (padavine i temperatura), vegetacijom (prirodne i antropogene biocenoze), te rezultatima aktivnosti čovjeka (hidromelioracije, terasiranje, fertilizacija, obrada zemljišta...).

Poljoprivredno zemljište, ukupne površine od 515.740 ha, čini 37,4% ukupne teritorije Crne Gore. U odnosu na broj stanovnika, to iznosi 0,79 ha/st, što predstavlja važan resurs za razvoj poljoprivrede. Poslije Sjeverne Irske (1,36 ha/st) prema ovom podatku Crna Gora je ispred svih evropskih država. Međutim, struktura korišćenja poljoprivrednog zemljišta je nepovoljna, jer pašnjaci (323.953 ha) i prirodne livade (126.990 ha) imaju dominantno učešće (zajedno 87%). Učešće oranica i bašti, voćnjaka i vinograda sa površinom od 62.154 ha ili 0,095 ha/st je ispod evropskog prosjeka i prosjeka svih susjednih država. Zbog jako izražene orografije–dinamike reljefa, geološkog sastava i drugih uslova ovo zemljište se vrlo ekstenzivno koristi.

Demografsko pražnjenje ruralnog područja Crne Gore negativno se odražava i onemogućava potpuniju valorizaciju pašnjaka i livada, koje postepeno obrasta šuma, te se ove površine pretvaraju u šumsko zemljište. Većina zemljišta kod nas su plitka, sa niskim biljno-hranidbenim potencijalom. Zemljišta Crne Gore razvrstana su u pet kategorija efektivne plodnosti.

Zemljišta visoke plodnosti, boniteta I i II kategorije, zahvataju površinu od 20.000 ha, odnosno 200 km^2, što predstavlja svega 1,5% ukupne površine Crne Gore. **Zemljišta srednje plodnosti, boniteta III i IV kategorije,** zahvataju površinu od 40.000 ha, odnosno 400 km^2, što predstavlja 3% ukupne površine. Značajnije površine kod nas su **zemljištima ograničene plodnosti, boniteta V i VI kategorije,** i ona su zastupljena na površinama od oko 350.000 ha, odnosno 3.500 km^2, što je četvrtina površine teritorije Crne Gore. Najzastupljenija su **zemljišta niske plodnosti, boniteta VII i VIII** kategorije, koja pokrivaju 640.000 ha, odnosno 6.400 km^2, što je približno polovini teritorije naše zemlje (49%). Značajne su **površine u nas i neplodnog zemljišta**, koje nije svrstano niti u jednu bonitetnu klasu. Ovakve površine pokrivaju 312.000 ha, odnosno 3.120 km^2, što predstavlja oko 23% teritorije Crne Gore.

U specifičnim crnogorskim topografskim uslovima snažne dinamike reljefa, pod udruženim uticajima površinskih i podzemnih voda, padavina i temperature, vegetacijom koja različito štiti zemljišta od degradacije u različitim regionima Crne Gore, te pod uticajem čovjeka, razvili su se brojni tipovi zemljišta, od kojih su najdominantniji: (1) Kamenjar (Litosol) i sirozem (Regosol); (2) Krečnjačko-dolomitna crnica (Kalkomelansol); (3) Rendzina; (4) Humusno silikatno zemljište (Ranker); (5) Smeđe kisjelo zemljište (Distrični kambisol); (6) Smeđe eutrično zemljište (Eutrični kambisol); (7) Smeđe zemljište na krečnjaku i dolomitu; (8) Crvenica (Terra rossa); (9) Deluvijalna, aluvijalna i močvarna zemljišta. Kamenjar i ranker, zbog preglednosti karte nisu predstavljeni kao posebne jedinice, već su integrisani u druge tipove.

(1) ***Kamenjar (Litosol) i Sirozem (Regosol*)** Ova zemljišta su se razvila na magmatskim, kompaktnim stijenama i rastrošenom regolitu, koje u procesu mehaničkog raspadanja daju drobinu kamena. Zastupljene su na površini od 38.470 ha, odnosno 385 km^2, što je područje od oko 3% površine Crne Gore. Spadaju u grupu nerazvijenih ili slabo razvijenih zemljišta. U njemu preovladavaju frakcije skeletal, tj. kamena i šljunka. Moćnost ovih zemljišta nije veća od 20 cm po vertikalnom profilu. Sa vrlo su niskom prirodnom proizvodnom sposobnošću. Kamenjar (Litosol) u savremenim uslovima poljoprivrede, korišćenjem poljoprivrednih mašina (freze) koje mogu drobiti takav kamen, odnosno stijene, može se privesti, uz navodnjavanje, u staništa za uzgoj maslina, vinove loze i koštuničavog voća, uz dodavanje plodnijeg zemljišta u sadne rupe. Sirozem (regosol) nastaje erozijom flišnih i laporastih sedimenata. To je takođe mlado zemljište nerazvijene klase. Prvenstveno se koriste za vinograde, ali se na njima mogu naći i vrlo dobri maslinjaci. Ograničenja u reljefu, erozija zemljišta i nedostatak hraniva, kao i višak karbonata glavna su ograničenja ovih zemljišta.

(2) ***Krečnjačko-dolomitna crnica (Kalkomelansol*)** je najrasprostranjenije zemljište u Crnoj Gori i pokriva površine od oko 660.000 ha, što je 6.600 km^2 odnosno 50% teritorije naše zemlje. Obrazuju se na tvrdim i kompaktnim krečnjacima i dolomitima kod kojih je izraženo samo hemijsko raspadanje. Spadaju u suva i topla, veoma porozna zemljišta sa velikim sadržajem nadkapilarnih pora. Veoma su propusna za vodu i dobro aerisane, što često dovodi do deficita vode u zemljištu za biljke. Na ovim zemljištima uglavnom dominira kserofitna vegetacija. Biljke na ovim zemljištima nerijetko stradaju od suše zbog jake vodopropustljivosti i male dubine zemljišta. Reakcije ovog zemljišta su neutralne do slabo kisjele. Na višim planinama su kiselije jer dolazi do spiranja baza, a na manjim visinama su neutralne do slabo kisjele, jer nema ispiranja materija. Bogata su humusom (10-25%), što takođe uslovljava i visok kapacitet adsorpcije. Najveći dio ovih zemljišta je pod livadama i pašnjacima, a manji dio se koristi za povrtarske i ratarske kulture (krompir, raž, ječam, pšenica). Ona nisu izložena eroziji vodom zbog velike

vodopropustljivosti, međutim često su izložena eolskoj eroziji, naročito ako je oslabljen ili uništen biljni pokrivač.

(3) ***Rendzina*** se prostire na površini od 31.205 ha (312 km^2), što predstavlja 2.5% teritorije Crne Gore. Ovo humusno akumulativno zemljište slično je krečnjačkoj crnici, građom profila i osobinama, ali se obrazuje na rastresitom karbonatnom supstratu: laporcu, flišu, mekim krečnjacima, karbonatnim deluvijima i dolomitima. Sadrži više skeleta nego crnica, a obradive površine su dublji varijeteti vrtača, kraških polja i manjih zaravni. Rendzine su plitka do umjereno duboka zemljišta kojima rastresiti matični supstrat može povećati proizvodnost i ekološku dubinu profila, što može biti posebno važno za maslinu. Rendzine na laporcu su većinom vinogradarska i maslinarska zemljišta. Rendzine na dolomitu su za maslinarstvo najmanje pogodna zemljišta, jer su plitka, a matična stijena nema pukotina i korijen ne može duboko penetrirati, pa su trajno nepogodna zemljišta za masline. Međutim, rendzine na mekim krečnjacima se mogu takođe drobiti frezom, pa time stvoriti antropogena zemljišta sa povoljnim staništem za podizanje maslinjaka.

(4) ***Humusno silikatno zemljište (Ranker)*** je zastupljeno na neznatnim površinama u Crnoj Gori (6.825 ha, manje od 70 km^2, 0,5% teritorije). Obrazuje se na silikatnim podlogama iznad 1500 mnm. na nekarbonatnim, čvrstim i rastresitim silikatnim stijenama. Odlikuje se jako kiselom reakcijom i visokim sadržajem humusa. Rankeri razvijeni na čvrstim stijenama spadaju u trajno nepogodna zemljišta. Na rastresitim silikatnim stijenama rankeri mogu biti pogodna zemljišta sa umjerenim do velikim ograničenjima, ali takvih tipova zemljišta i supstrata kod nas u zoni uzgoja maslina imamo vrlo malo, pa nisu značajni za posebna istraživanja.

(5) ***Kiselo smeđe zemljište (Distrični kambisol),*** površinom od 394.825 ha (oko 4000 km^2, odnosno 30% teritorije Crne Gore) dolazi na drugo mjesto po zastupljenosti. Najviše je rasprostranjeno u sjeveroistočnoj Crnoj Gori. Ograničeno je lošim pedohemijskim osobinama, prvenstveno visokom kiselošću, koja predstavlja ograničenje za mnoge gajene biljke. Iako čini oko trećinu ukupnog pedološkog pokrivača Crne Gore, zbog geografskog položaja, reljefa i izražene erozije, te zbog kisjele reakcije i znatne skeletoidnosti profila, samo na nekim manjim, ravnim lokalitetima ispoljava visoku plodnost. Na veliko rasprostranjenje distričnih kambisola utiče veliko učešće silikatnih stijena u geološkoj građi područja Crne Gore. Među njima znatno su zastupljeni pješčari i škriljci paleozojske i mezozojske starosti, eruptivne stijene trijasa i dijabazrožne formacije, zatim rožnaci, kvarciti, breče i konglomerati kao i gornjokredni ili, tzv. durmitorski fliš. Nalazimo ih mozaično na zaravnjenim podnožjima brda i terasama slivova Lima, Tare, i Ćehotine.

(6) ***Smeđe eutrično zemljište (Eutrični kambisol),*** pokriva površine od 118.275 ha (oko 1.200 km^2, odnosno oko 9% teritorije), a zauzima najniže djelove rječnih dolina (stare rječne terase), kotlina i kraških polja. Eutrično smeđe zemljište je vrlo dobro zemljište sa prosječno dobrim fizičko-hemijskim svojstvima. Varijabilnost plodnosti i upotrebljivosti ovih zemljišta zavisi najviše od matičnog supstrata i reljefa. Rastresiti matični supstrati produbljuju ekološku dubinu ovoga tipa, pa su ova zemljišta vrlo dobro stanište za uzgoj recimo maslina i sličnih kultura. Najplodnija zemljišta ovog tipa su razvijena na laporovitim sedimentima fliša, koja često treba rigolovanjem produbiti.

(7) ***Smeđe zemljište na krečnjaku (Kalko kambisol)*** se obrazuje na karstifikovanim čistim krečnjacima, dolomitičnim krečnjacima i dolomitima. U Crnoj Gori ga ima na površini od 35.000 ha (350 km^2, 2.5% teritotije Crne Gore). Obrazuje se pretežno na blažim formama reljefa na kojima je prirodna vegetacija listopadna šumo-šikara i travne zajednice u nižim zonama, a u višim miješane i četinarske šume i travnjaci. Obradivih površina je na ovom tipu zemljišta vrlo malo, pa se nerijetko sreće i pod nazivom šumsko. Profil kalkokambisola je većinom srednje dubine, rjeđe je plitak ili dubok. Većinom je glinovito i dobro vezano, čemu doprinosi malo prisustvo skeleta u profilu. Kalkokambisol je siromašan fosforom jer rijetko koji profil sadrži više od 10 mg na 100 grama zemljišta. Kalijumom je srednje i dobro obezbijeđeno, što posebno važi za površinske slojeve. Sa dubinom sadržaj kalijuma postepeno opada. Najveću proizvodnu vrijednost i plodnost imaju varijeteti dubljeg zemljišta u vrtačama, uvalama i poljima.

(8) ***Crvenica (Terra rossa)*** je tip zemljišta karakterističan za mediteranske kraške predjele, tj. terene izgrađene od krečnjaka koji tokom godine dobijaju znatnu količinu padavina. Kod nas je ima na površinama od oko 84.000 ha (840 km^2, što prdstavlja 6.5% od ukupne teritorije Crne Gore). Rasprostranjena je na Crnogorskom primorju u basenu Skadarskog jezera do oko 500-600 mnm. Crvenica je teško zemljište, zbijeno, s malo humusnih materija. Lako upija i dugo zadržava vodu, što omogućava biljkama da na njoj opstaju i tokom suvog, žarkog i dugog mediteranskog ljeta. Ovaj tip zemljišta nastaje rastvaranjem krečnjaka i dolomita i predstavlja njegov nerazgradivi ostatak. Formira se po dnu vrtača, uvala i kraških polja. Crvenica se u Crnoj Gori javlja od Herceg Novog do ušća Bojane. Ima je dalje na padinama oboda južne obale Skadarskog jezera, u Zetskoj i Bjelopavlićkoj ravnici. Tera rosa je glinovita, mrvičaste strukture. Sadržaj humusa je oko 1-3%. Sadrži okside gvožđa i aluminijuma, koji joj daju crvenu boju, zbog čega je i dobila ime. Na višim nadmorskim visinama prelazi u gajnjače i

podzole zahvaljujući porastu količine padavina. Crvenica je pogodna za gajenje vinove loze i voća (smokva, maslina i dr).

(9) ***Deluvijalna, aluvijalna i močvarna zemljišta*** su zastupljena sa oko 43,500 ha, (435 km^2, 3.5% ukupne teritorije Crne Gore). Aluvijalno zemljište (aluvion, lat. *alluvius*, *fluvisol*) rastresito je i porozno je zemljište fluvijalnog porijekla. Proces njegovog nastanka započinje erozijom, nastavlja se preoblikovanjem vodom i transport niz padine, a završava se taloženjem odnosno stvaranjem aluvijalnih sedimenata. Aluvion se najčešće sastoji od različitih materijala poput sitnih čestica mulja i gline odnosno većih čestica poput pijeska i šljunka. Deluvijalna, aluvijalna i močvarna zemljišta zauzimaju najniže terene, podnožja brda i aluvijalne ravni uz vodotoke i na obalama Šaskog, Plavskog i Skadarskog jezera.

S obzirom da imamo ograničene resurse po pitanju površina zemljišta visoke plodnosti (200 km^2, 1.5%), te zemljišta srednje plodnosti (400 km^2, 3% ukupne površine) moramo se kao društvo suprostavljati degradacija zemljišta u Crnoj Gori. Pritisci po sektorima su: 1) poljoprivreda (sada manje nego u ranijim periodima); 2. gazdovanje šumama. Drugi talas pritisaka ide od 3) industrije (sada manje nego u ranijim periodima); te 4). energetskog sektora, a u novije vrijeme od: 5) saobraćaja; 6) urbanizacije; 7) uticaja rudnika; 8) uticaja deponija. U svijetu se razmatraju i degradacije zamljišta nastale usljed klimatskih promjena. Ovaj problem bi trebalo ozbiljnije proučavati i suprostaviti se ovom problemu organizovano, uključujući u analize multidisciplinarne timove svojih stručnjaka, koristeći pri tom iskustva naprednih razvijenih zemalja.

Važniji procesi degradacije zemljišta kod nas su degradacija zemljišta izazvana erozijom vodom. Pri tom treba insistirati na izradi studija koje su predviđene na lokalnom nivou po ovom pitanju. Problem sa kojim se možemo suočiti u budućnosti je sabijanje (kompakcija) zemljišta usljed korišćenja teških traktora i mašina kod intenzivne eksploatacije zemljišta. Uspostavljanjem trajnog monitoringa zemljišta treba blisko pratiti stanje i gubitak organskih materija, odnosno osiromašenje zemljišta u hranivima, a istovremeno voditi računa o biološkoj degradaciji i zagađenju zemljišta.

Procesi degradacije poljoprivrednog zemljišta se ublažavaju kod erozije zemljišta vodom terasiranjem padina, uvođenjem konturne obrade i sadnje, a važan je i izbor pravilnog plodoreda, te lejasta sjetva. Nadležne službe trebaju insistirati kod institucija koje se bave agrohemijom na kontroli upotrebe mineralnih đubriva, te kontroli plodnosti zemljišta, racionalnoj upotrebi pesticida. Intenzifikacija poljoprivredne proizvodnje tražiće modernizaciju sistema za navodnjavanje. Kod ove inicijative treba prevenirati alkalizaciju. Potrebno je raditi na popravci zemljišta što se tiče kiselosti i strukture zemljišta, a stimulisati unošenje veće količine organskih i krečnih đubriva i oplemenjivača zemljišta. Edukacija poljoprivrednih proizvođača igra značajnu ulogu, prema iskustvima drugih razvijenih zemalja, gdje primjena antierozionih mjera i održivo gazdovanje poljoprivrednim zemljištem i zaštiti okoline igra značajnu ulogu. Jedan od prvih koraka u borbi sa degradacijom zemljišta je uspostavljanje baze podataka o poljoprivrednom zemljištu, koristeći prethodna pedološka istraživanja (1964.-1988.), sprovođenjem monitoringa, kontrole kvaliteta.

Borba sa hazardima (poplave i požari) takođe utiče na degradaciju zemljišta kod nas. Požari sve više i više pričinjavaju ogromne štete. Aktivnosti u ovom segment trebaju ići ka unapređenju sistema zaštite poljoprivednog i šumskog zemljišta od požara u regulatornom i u operativnom pogledu. Propisati dodatne mjere zaštite pojedinih lokaliteta ugroženih procesima degradacije radi brže obnove vegetacije.

Jedan od važnih segmenata u borbi sa degradacijom zemljišta je prečišćavanje otpadnih emisija i otpadnih voda iz postrojenja prije njihovog ispuštanja u vodotoke. Treba uvoditi obavezu selektivnog i propisnog odlaganja čvrstog otpada, stalno prateći stanje stepena degradacije zemljišta u blizini industrijskih postrojenja, čestim inspekcijskim pregledima. Degradaciju zemljišta u zoni neposrednog uticaja energetskih objekata i infrastrukture potrebno je kompenzovati na adekvatan način uz uvažavanje prostorno-funkcionalnih kriterijuma i principa održivog razvoja. Jedan od specifičnih djelatnosti, koja značajno može uticati na degradaciju zemljišta je i eksploatacija rude. Potrebno je stalno praćenje stanja, oblika i stepena degradacije i stepena zagađenja zemljišta i okoline, kao i uticaj ekspolatacije rude na zdravlje ljudi. Prečišćavanje otpadnih voda prije ispuštanja u vodotoke treba ozbiljno pratiti. Rekultivacije i sanacije zemljišta nakon završene eksploatacije moraju biti uvijek izvedene. Vode iz deponija obavezno sakupljati i prečišćavati kako bi se zaštitile podzemne i površinske vode od zagađenja kao i okolno zemljište.

Ubrzana urbanizacija ima negativan uticaj na poljoprivredna zemljišta u Crnoj Gori, kojih visoke i srednje plodnosti ima svega do 5% od ukupne površine Crne Gore. Važno je rješiti problem nelegalne izgradnje na poljoprivrednim zemljištima u predgrađima skoro svih gradova, vodeći brižljivo računa o zaštiti zemljišta visoke i srednje plodnosti, realizovanjem mjera kojima će se zaustavljati ili ublažavati degradacija zemljišta. Naročito je to potrebno pri sprečavanju erozionih procesa, te regulaciji bujičnih tokova.

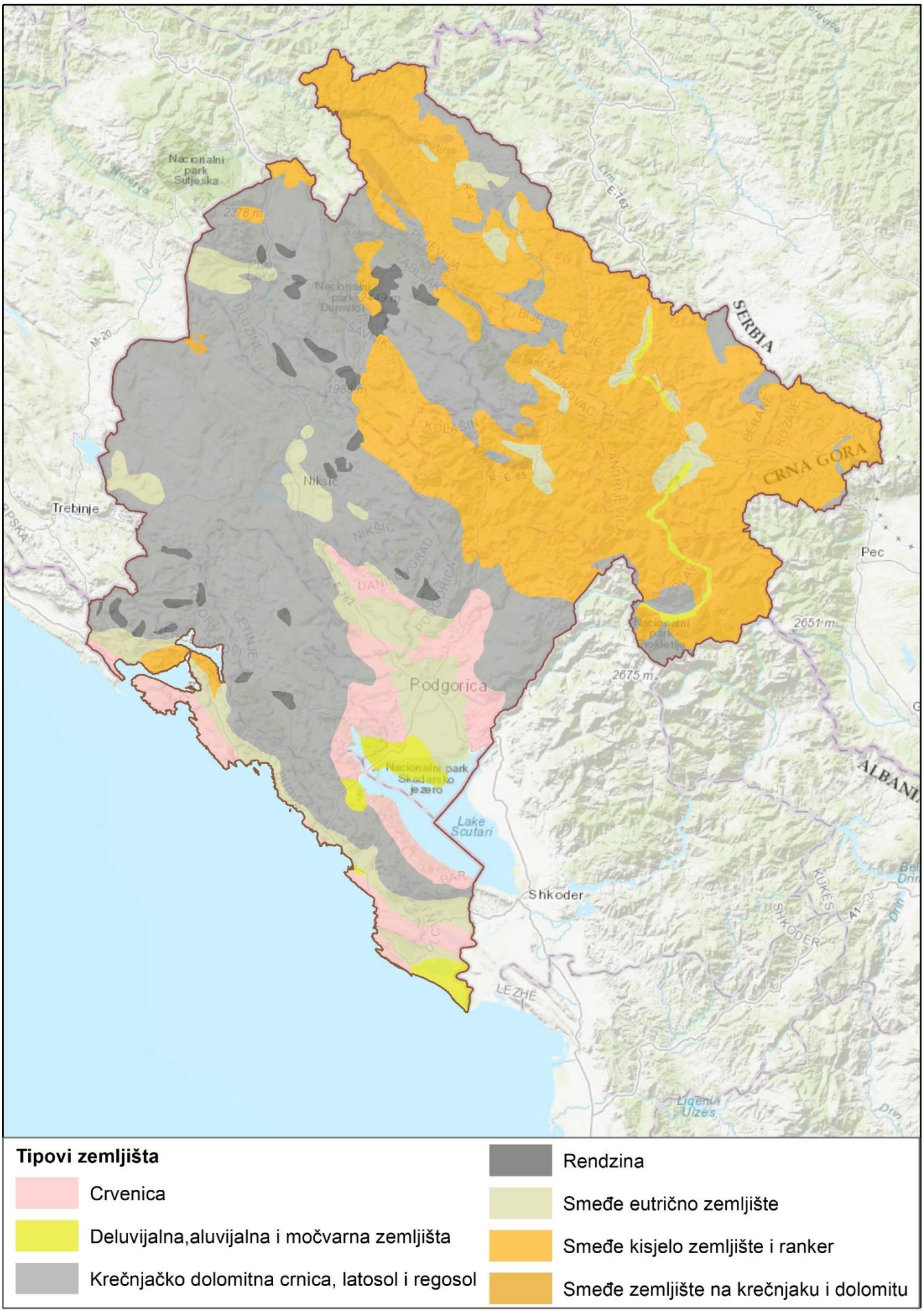

Pregledna karta 2-8: Karta zemljišta Crne Gore

2.10. KLIMATSKE KARAKTERISTIKE

Uvid u osnovno klimatsko stanje nekog većeg područja, na najbolji način može se sagledati kroz Kepenovu klasifikaciju klime[3]. Treba imati u vidu da u jednom klimatu nekog regiona, moguće su i znatno drugačije meteorološke osobine koje su svojstvene za tu oblast i koje mogu da predstavljaju prednost ili ograničenje tog područja. ***Klimati na teritoriji Crne Gore*** (*Tabela 2-1*) su:

1. ***Klimat/klimatska formula po Köppen-u Csa:*** Umjereno topla kišna klima sa vrelim ljetima i sa izraženim ljetnjim sušnim periodom. Prosječna temperatura najhladnijeg mjeseca je veća od -3°C, a manja od 18°C. Prosječna temperatura najtoplijeg mjeseca je veća od 22°C. Oblast: Primorje /Zetsko-bjelopavlićka ravnica
2. ***Klimat/klimatska formula po Köppen-u Cfsb:*** Umjereno topla kišna klima sa toplim ljetima ali bez naglašenog sušnog perioda tokom godine. Prosječna temperatura najtoplijeg mjeseca je manja od 22°C ali bar 4 mjeseca tokom godine imaju srednju mjesečnu temperaturu preko 10°C. Oblast: Region Nikšića, Cetinja, jugozapad Crne Gore i izolovana jezgro oko Kolašina.
3. ***Klimat/klimatska formula po Köppen-u Cfs"b:*** Umjereno topla klima bez naglašenog sušnog perioda tokom godine sa suvim ljetima. Prosječna temperatura najtoplijeg mjeseca je manja od 22°C ali bar 4 mjeseca tokom godine imaju srednju mjesečnu temperaturu preko 10°C. Oblast: Region Berana , Bijelog Polja, Plava, središnji dio centralne i zapadne Crne Gore.
4. ***Klimat/klimatska formula po Köppen-u Cfb:*** Umjereno topla klima bez sušnog perioda tokom godine. Prosječna temperatura najhladnijeg mjeseca je veća od -3 °C, a manja od 18°C. Prosječna temperatura najtoplijeg mjeseca je manja od 22°C i bar 4 mjeseca u godini imaju prosječnu temperaturu veću od 10°C. Oblast: Viši predjeli oko Polimlja i centralne Crne Gore u pravcu Z-I.
5. ***Klimat/klimatska formula po Köppen-u Cfws"bx":*** Umjereno topla klima bez izraženog sušnog perioda tokom godine sa manjom količinom padavina u zimskom dijelu godine. Ljeta su relativno topla. Maksimalne količine padavina su u rano ljeto i kasnu jesen. Oblast: Region sjevera Crne Gore i dio južne strane planinskog masiva Durmitor-Sinjajevina i Bjelasice.
6. ***Klimat/klimatska formula po Köppen-u Dfbx":*** Sniježno-šumska (borealna) klima bez izraženog sušnog perioda tokom godine. Prosječna temperatura najhadnijeg mjeseca je manja od -3°C. Količina padavina ima naglašeni maksimum krajem jeseni. Oblast: Planinski regioni Durmitora, Sinjajevine, Komova, Bjelasice, Prokletija i širi region Rožaja koji ima pod tip unutar ovog tipa klimata (*Pregledna karta 2-8*).

KLIMAT	TIP KLIMATA	PODTIP KLIMATA	OPIS
C	Cs	Csa	mediteransko-sredozemna klima sa naglašenim vrućim ljetnjim periodom
		Csb uključujući s"	mediteransko-sredozemna klima sa toplim ali ne vrućim ljetnjim periodom
	Cf	Cfb	umjereno topla, kišna i vlažna klima sa toplim ljetnjim periodom
D	Df	Dfb	umjereno hladna i vlažna klima sa toplim ljetnjim periodom
		Dfc	sniježno-šumska i vlažno-borealna klima sa svježim ljetnim periodom i mraznim zimskim periodom

Tabela 2-1: Klimatska podjela

[3] Kepenova (Köppen) klasifikacija klime je opšte prihvaćena metoda i koristi se širom svijeta da se stekne uvid u generalne klimatske karakteristike nekog većeg područja. Ona se sastoji u utvrdjivanju klimata.

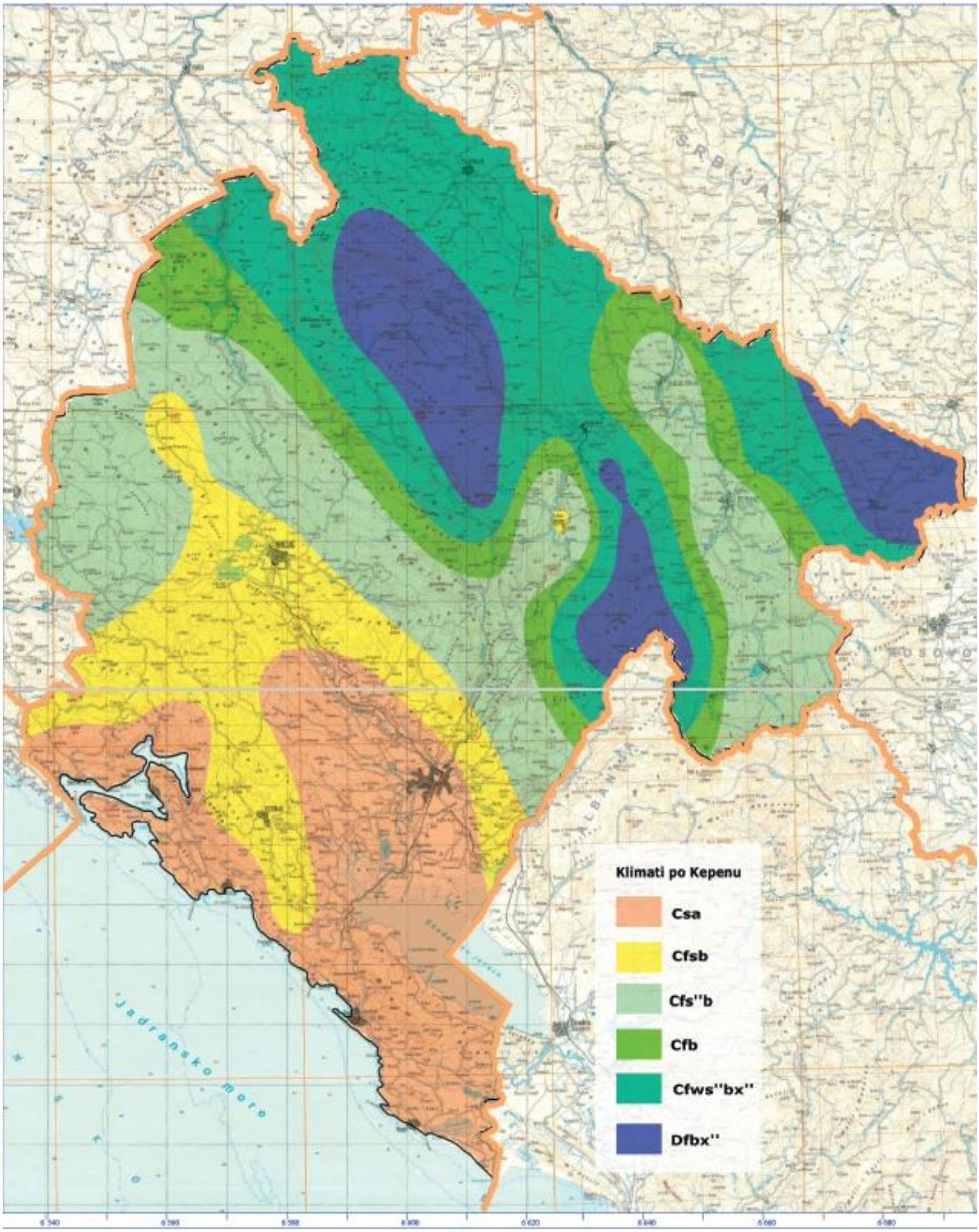

KLIMATI U CRNOJ GORI

Pregledna karta 2-9: Klimati u Crnoj Gori po Kepenu
Izvor: Atlas klime Crne Gore, CANU, 2012.

Klimatsko-meteorološki regioni (KMR)

Pored osnovnih klimata, za potrebe plana i buduće namjene prostora u skladu sa klimatsko-meteorološkim karakteristikama, navodi se meteorološka regionalizacija sa homogenim i srodnim klimatsko-meteorološkim karakteristikama i sličnim klimatskim obrascima. Klimatsko-meteorološki regioni (KMR) koji se mogu izdvojiti po svojim prilično homogenim osobinama prvenstveno sa tipičnim klimatskim obrascima su:

1) ***(KMR1) Primorje.*** Obalni dio do oko 500 mnv;
2) ***(KMR2) Planinski region u zaledju Jadrana***. Širi planinski pojas, od Orjena do Rumije koji se naglo spušta na jugozapadnoj- a blaže na sjeveroistočnoj strani, nadmorske visine oko 500-600 m pa sve do preko 1500 m;
3) ***(KMR3) Centralni dio.*** Zetsko-bjeloplavićka ravnica i njeno okruženje (Pogorica, Danilovgrad, basen Skadarskog jezera) nadmorske visine sve do oko 800-1000 m;
4) ***(KMR4) Zapadni dio.*** Region Nikšića, Plužina, Šavnika, prema Orjenu i Čevu, nadmorske visine oko 500m do oko 1000-1100 m;
5) ***(KMR5) Sjeverni region.*** Doline, kotline i ravničarski fragmenti u sjevernom i istočnom dijelu nadmorske visine oko 600 do oko 1000-1100 m.
6) ***(KMR6) Planinski dio.*** Centralni i sjeverni planinski predjeli nadmorske visine preko 1000-1100 m.

U skladu sa zvaničnom regionalizacijom Crne Gore na Primorski, Centralni i Sjeverni region, Primorskom regionu pripada KMR1, Centralnom regionu pripada KMR2, KMR3 i KMR4 Sjevernom regionu pripadaju KMR6 i KMR6. Ne postoji stroga granica pripadnosti neke klimatološko-meteorološke regije određenom regionu prema navedenoj zvaničnoj regionalizaciji Crne Gore.

Osnovne klimatske karakteristike

KMR1 - Ovaj klimatsko meteorološki region Ima umjereno topla i vlažna ljeta, blage zime, sa maritimnim tipom padavina maksimum u hladnijem dijelu godine i minumum tokom ljeta, bez velike amplitude u temperaturi sa malom vjerovatnoćom pojave jakog mraza. Povoljna, tipično lokalna cirkulacija vazduha, tokom dana vjetar s mora, a noću vjetar s kopna. U određenim meteorološkim situacijama vrlo jak-olujni sjeveroistočni vjetara - bura, a u određenim meteorološkim situacijama sa velikom vjerovatnoćom mogući su olujni udari južng vjetra. Uz samu obalu ne očekuju se ekstremno visoke temperature zbog lokalne cirkulacije vazduha, ali udaljavanjem od obale izvesno je da će se realizovati visoke tropske temperature čak oko 37~40 stepeni. U ovoj klimatskoj regiji, prosječna godišnja temperatura vazduha kreće se u rasponu oko 14~16 stepeni, prosječna godišnja količina kiše je oko 1.400-2.200 l/m^2, prosječna maksimalna visina sniježnog pokrivača je oko 0~20 cm, a prosječna godišnja insolacija –trajanje sijanja sunca je oko 2.200-2.500 časova.

KMR2 - Ova regija ima vrlo specifičnu klimatsko-meteorološku sliku. Kvalitetno provjetravanje, čiste morske vazdušne mase obogaćuju vazduh ove sredine, velika su količine kiše, temperature su sa prilično velikom amplitudom, godišnja amplituda može dostići oko 50 stepeni, a sama dnevna ampliduta u jednom tipičnom ljetnjem danu može dostići oko 20 stepeni. U određenim meteorološkim situacijama realizuju se obilne ciklonske kiše, jaki–olujni južni vjetrovi i intenzivne sniježne padavine sa formiranjem sniježnog pokrivača koji može dostići visinu oko 200 cm. U ovoj klimatskoj regiji, prosječna godišnja temperatura vazduha kreće se u rasponu oko 7-10 stepeni, prosječna godišnja količina kiše je oko 2.200-5.000 l/m^2, prosječna maksimalna visina sniježnog pokrivača je oko 50-160 cm[4], a prosječna godišnja insolacija –trajanje sijanja sunca je oko 2.000-2.300 časova.

KMR3 - Ovu klimatsko meteorološku regiju karakterišu visoke tropske temperature tokom ljeta, dugotrajno sušna i topla sa visokim tropskim temperaturama od preko 35 ili čak 40 stepeni. Veliki je broj tropskih dana. U posljednjih deset g. prosječan broj tropskih dana po sezoni ima tendenciju značajnog porasta. Ovu regiju karakterišu učestali jaki I vrlo jaki sjeverni vjetrovi koji mogu da imaju olujno-destruktivni karakter. U ljetnjem periodu jak sjeverni vjetar deluje negativno na poljoprivrednu proizvodnju i veoma negativno na za pojavu i nekontrolisano širenje požara (wildfire). Zime su uglavnom blage uz dominantno odsustvo snijega. U ovoj klimatskoj regiji, prosječna godišnja temperatura vazduha kreće se u rasponu oko 10-16 stepeni, prosječna godišnja količina kiše je oko 1.600-2.200 l/m^2, prosječna maksimalna visina sniježnog pokrivača je oko 20-70 cm, a prosječna godišnja insolacija je oko 2.200-2.400 časova.

KMR4 - U ovoj regiji klimatski uslovi su prilično homogeni kontinentalnog karaktera, ali istovremeno modifikovani planinskim, pa čak i maritimnim uticajem. U određenim meteorološkim situacijama zastupljeni su jaki udari južnog i sjevernog vjetra. Za ovu klimatsku regiju karakteristične su sniježne padavine hladne zime i umjereno topla ljeta. Proljećni kasni-pozni mraz i rani jeseni mraz imaju veliku vjerovatnoću pojave i mogu negativno da utiču na tok fenoloških faza određenih biljnih i voćnih vrsti. Izvjesne su pojave jakih mrazeva zimi, obilna kiša naročito u jesen kada dnevna količina može dostići oko 270-280 l/m^2. U ovoj klimatskoj regiji, prosječna godišnja

[4] MSc Branko Micev, Proračuni prosječne maksimalne visine snijega za izradu karte Atlasa klime Crne Gore, CANU

temperatura vazduha kreće se u rasponu oko 6-12 stepeni, prosječna godišnje količine kiše je oko 1.800-2.400 l/m^2, prosječna maksimalna visina snježnog pokrivača je oko 80-160 cm, a prosječna godišnja insolacija je oko 1.800-2.300 časova.

KMR5 **-** Sjeverni niži predjeli doline i kotline, nalaze se u zoni velikih klimatsko-meteoroloških kontrasta sa okolinom. Ova KMR ima najmanju kolinu kiše na teritoriji Crne Gore. U ovoj regiji izuzetno su velike dnevne i godišnje temperaturne amplitude, koje se na godišnjem nivou kreću u prosjeku oko 50~60 stepeni, a dnevna amplituda temperature može dostići oko 20-25 stepeni. U ovoj klimatsko-meteorološkoj regiji u kotlinskim dijelovima tokom zime, posebno noću, formiraju se "jezera hladnog vazduha" ispunjena maglom sa izuzetno jakim temperaturnim inverzijama. U najnižim dijelovima u kotlinama nalaze se i najniže temperature koje se mogu spustiti na oko -28 do -32 stepena, a tokom ljeta temperatura u istim tim područjima može dostići oko 35-40 stepeni. U ovoj klimatskoj regiji, prosječna godišnja temperatura vazduha kreće se u rasponu oko 6-9 stepeni, prosječna godišnja količina kiše je oko 700-1.000 l/m^2, prosječna maksimalna visina snježnog pokrivača je oko 50-80 cm, a prosječna godišnja insolacija je oko 1.700-1.900 časova.

Na *kartogramu 2-4* predstavljene su termičke karakteristike za proračunate ekstremno visoke i ekstremno niske temperature povratni period od 50 g. Prostorna raspodjela ekstemnih temperatura za povratni period 50 g. daje nam fundamentalne informacije o termičkim karakteristika prostora na koje moramo maksimalno da obratimo pažnju u planiranju prostora.

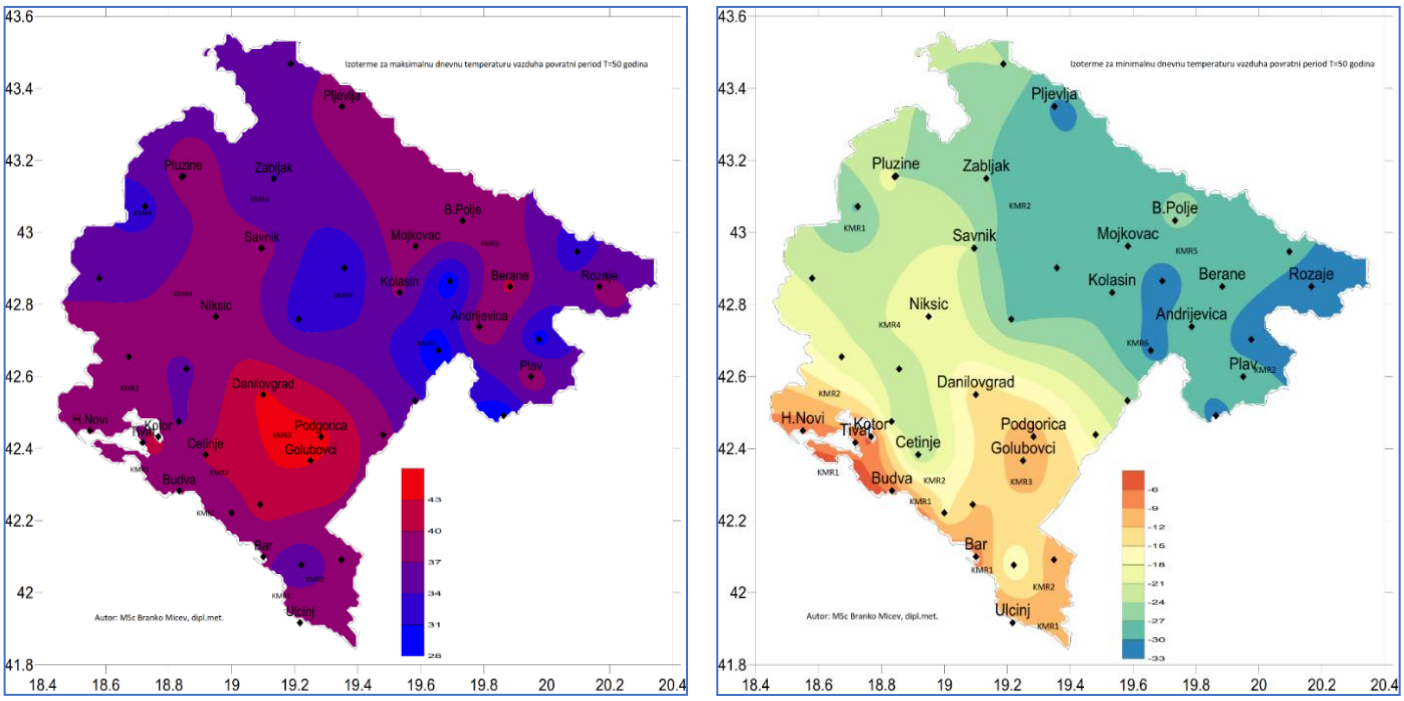

Kartogram 2-4: *Izoterme maksimalne godišnje temperaturevazduha povratni period 50 g.(slika lijevo) i minimalne godišnje temperature povratni period 50 g. (slika desno).*
Izvor: MSc Branko Micev, dipl.met., Istraživanje ekstremnih temperatura povratni period 50 g., ZHMS, 2014.

KMR6 **-** Ova regija ima kontinentalnu planinsku klimu, ali uz modifikaciju mediteranskim uticajem (tople južne-jugozapadne visinske struje) koje dopiru do Durmitora, Sinjajevine, Bjelasice, Komova i Prokletija. Najviše planine imaju prosječnu godišnju temperaturu ispod nule. U ovoj KMR glavna klimatsko-meteorološka karakteristika je snijeg, vjetar i relativno povoljno termičko stanje u ljetnjem periodu. U ljetnjem periodu dnevna temperatura se kreće oko 25 stepeni, a može dostići i do 30 stepeni u ekstremnim meteorološkim situacijama. Prosječna godišnja temperatura vazduha kreće se u rasponu oko -2 do 5 stepeni, prosječna godišnja količina kiše je oko 1.400-2.200 l/m^2, prosječna maksimalna visina snježnog pokrivača je oko 110-200 cm a prosječna godišnja insolacija je oko 1.400-1.600 časova.

2.11. BILJNI I ŽIVOTINJSKI SVIJET

U Crnoj Gori se ispoljavaju veoma raznoliki ekološki faktori: klimatski, pedološki, edafski, orografski, hidrološki. Ovakva raznovrsnost ekoloških faktora, kao i refugijalni karakter Balkanskog poluostrva tokom ledenog doba, omogućili su razvoj veoma bogatog biodiverziteta. Uprkos maloj površini, Crna Gora se odlikuje izuzetno bogatim biodiverzitetom, kako specijskim, tako i genetičkim i ekosistemskim. Pregled flore, vegetacije i međunarodno značajnih staništa je slijedeći:

Flora - Na osnovu do sada objavljenih podataka procjenjuje se da na području Crne Gore raste oko 3600 vrsta i podvrsta vaskularnih biljaka. Obzirom da se svake godine objavi po neka nova biljna vrsta sa teritorije Crne Gore, ovo sigurno nije konačan broj. Ako se bogatstvo flore nekog područja izrazi brojem vrsta po jedinici površine, onda Crna Gora zauzima prvo mjesto među evropskim državama. Nešto više od 10 % crnogorske flore čine balkanski endemi, vrste čiji areal ne prelazi granice Balkanskog poluostrva. U Crnoj Gori je, kao i na cijelom Balkanu, dominantan visokoplaninski endemizam, tako da većina endemskih vrsta do sad nije bila ugrožena urbanizacijom.

Na poslednjoj *Listi zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta Crne Gore* nalazi se 300 biljnih vrsta i podvrsta. Otežavajuća okolnost u definisanju mjera zaštite i davanja preporuka pri izradi prostorno-planskih dokumenata za ove biljke, je nedostatak IUCN kategorija ugroženosti (kategorije ugroženosti su poznate za mali broj vrsta). Međunarodno značajne vrste u flori Crne Gore su biljke koje se nalaze na Evropskoj crvenoj listi, Bernskoj konvenciji, CITES konvenciji, Direktivi o staništima. Biljke koje rastu na teritoriji Crne Gore, a obuhvaćene su ovim dokumentom, imaju kategorije NT (Near Threatened – skoro ugroženi takson), LC (Least Concern –nizak stepen opasnosti) i DD (Data Deficient – nedostatak podataka). Vrste sa navedenim statusima imaju znatno manji značaj u odnosu na one kojima je dodjeljen neki stepen ugroženosti. Samo dvije vrste crnogorske flora su označene kao ugrožene: *Cerastium dinaricum Beck & Szysz*. (VU, vulnerable – ranjiva), *Najas flexilis (Willd.) Rostk. & Schmidt*. (VU, vulnerable – ranjiva). Prilikom prikupljanja podataka za pripremu Evropske crvene liste u fokusu su bile zemlje EU, pa su izostavljene mnoge ugrožene vrste koje rastu na teritorijama država koje ne pripadaju EU. Ratifikaciom Bernske Konvencija (Konvencija o zaštiti evropskih divljih vrsta i prirodnih staništa) Crna Gora se obavezala da će osigurati zaštitu vrsta koje se nalaze na ovoj Konvenciji, a rastu na teritoriji države. Vrste koje se nalaze na Bernskoj Konvenciji zaštićene su i nacionalnom legislativom, izuzev *Eleocharis carniolica W.D.J.Koch*, zbog toga što je ova vrsta nedavno otkrivena u Crnoj Gori. Od 81 biljne vrste koje se nalaze na CITES konvenciji, a elementi su naše flore, *Zakonom o zaštiti prirode* zaštićeno je njih 79.

Gljive – U Crnoj Gori je zabilježeno oko 2000 vrsta gljiva (preko 1000 vrsta mikromiceta i približno 920 makromiceta). Procjena je da njihova brojnost može biti između 15000 i 20000 vrsta, od čega se procjenjuje potencijalno prisustvo 4500 makromiceta. Od konstatovanog broja prisutnih vrsta, u Primorskom regionu, prema dostupnim izvorima, evidentirane su 232 vrste. Od ovog broja 28 vrsta je zaštićeno nacionalnom legislativom, a 27 vrsta se nalazi na evropskim listama u određenoj kategoriji zaštite.

Fauna - Kopneni i slatkovodni beskičmenjaci - Kopneni beskičmenjaci su veoma velika grupa životinja sa mnogo tipova, od kojih je većina slabo proučena u Crnoj Gori. Do danas, najbolje proučeni tipovi uključuju mekušce (*Mollusca* – sa 323 zabilježene vrste, i 136 vrsta kopnenih puževa koji se smatraju od međunarodnog značaja, uglavnom endemske vrste), člankovite crve (*Oligochaeta* - sa 27 zabilježenih vrsta) i zglavkare (*Arthropoda* – sa 16.000-20.000 procijenjenih vrsta, mada se procjenjuje da je broj insekata veći od 25.000). Za ove grupe, istraživanja sugerišu da postoje visoki nivoi endemizma kao i visok diverzitet vrsta. Mnoge vrste su reliktne, posebno iz Tercijara i uključuju 'živi fosil' *Congeria kusceri* – jedine poznate podzemne školjke – iz roda za koji se smatralo da je izumro od Miocena (23 do 5.3 miliona g. prije sadašnjeg doba). Posebno značajne pećine su: Lipska pećina (endemski rodovi amfipoda *Typhlogammarus*, endemske vrste puževa i kopepoda), Babotuša pećina blizu Trnova (endemska vrsta kopepoda, kosaca (*Opiliones*), i tvrdokrilci, Obodska pećina (endemske vrste tvrdokrilaca, amfipoda i puževa) i Magara pećina blizu Podgorice (endemska vrsta tvrokrilaca i kosaca).

Morski beskičmenjaci - Postojeći podaci sugerišu relativno visok diverzitet, mada i nizak stepen endemizma (što je uobičajeno za ostali dio Jadranskog mora). Na primjer, oko 50% od svih bodljokožaca (*Echinodermata*) koji se pojavljuju u Jadranskom moru zabilježeno je u Crnoj Gori; 127 vrsta školjki zabilježeno je u unutrašem dijelu Boke Kotorske (Kotorsko- Risanski zaliv) sa procijenjenih 250-300 vrsta u crnogorskim vodama; i 17 vrsta glavonožaca (*Sepia officinalis, Sepia elegans, Sepia orbignyana, Sepietta oweniana, Sepiola rondeleti, Illex coindetii, Loligo vulgaris, Octopus vulgaris, Octopus salutii, Eledone moschata, Eledone cirros, Alloteuthis media, Rossia macrosoma, Scaeurgus uncirrhus, Pteroctopus tetracirrhus* i *Todarodes sagitatus*) zabilježeno je u otvorenom dijelu crnogorske obale. Komercijalno eksploatisane vrste uključuju lignje *(Loligo vulgaris*) i sipe (*Sepia officinalis*), koje čine većinu ulova glavonožaca u crnogorskim vodama, kao i vrste rakova i morskih račića (*Crustacea*), npr. kozice *Parapenaeus longirostris*, i nekoliko vrsta školjki (*Mollusca*). Međutim, uprkos njihovom komercijalnom značaju, ekologija ovih grupa i dalje je prilično slabo poznata.

Slatkovodne ribe - Slatkovodne ekosisteme jadranskog sliva naseljava oko 60, a crnomorskog oko 30 ribljih vrsta. Brze planinske rijeke karakterišu salmonidne (*Salmo trutta / faroides, Salmo dentex, Thymallus thymallus* i dr) i nekoliko ciprinidnih vrsta (*Gobio gobio, Barbus meridionalis*, i *Barbus barbus*). U umjereno brzim riječnim tokovima (donji tokovi rijeka) dominiraju ciprinidne *(Rutilus, Leuciscus, Phoxinus, Chondrostoma* i dr) a srijeću se i salmonidne vrste (uključujući prorijeđenu/ugroženu zetsku mekousnu pastrmku *Salmothymus obtusirostris zetensis*). Među ribama stajaćih voda (jezera, vještačke akumulacije), takođe su u velikoj mjeri prisutne ciprinidne vrste iz redova *Cyprinus, Carpio, Leuciscus, Alburnus* i dr. Karakteristične riblje vrste na ušćima rijeka u more i poluslanim vodam su iz rodova *Mugil, Dicentrarchus, Blennius, Platichthis, Anguilla, Alossa* i dr. Među

najznačajnijim područjima koja nastanjuju slatkovodne ribe je Skadarsko jezero, gdje je registrovano preko 40 vrsta riba, uključujući vrste koje migriraju iz morskog u slatkovodni ekosistem, kao jegulja (*Anguilla anguilla*), kubla (*Alossa falax nilotic*a) i dr.

Gmizavci i vodozemci (*herpetofauna* i *batrahofauna*) - Crna Gora sadrži diverzitet i kopnenih i vodenih vodozemaca i reptila, uključujući guštere, zmije, kornjače, žabe, žabe krastače, daždevnjanke i morske kornjače. Trenutno postoji 56 vrsta (18 vrsta vodozemaca i 38 vrsta gmizavaca), i 69 podvrsta zabilježenih iz 38 rodova, a lista vjerovatno nije konačna. Ovo je posebno slučaj za kompleks vrsta zelene žabe (*Rana esculenta*) i za kompleks velikog mrmoljka (*Triturus cristatus*), za koje ovaj region predstavlja centar razvoja novih vrsta, i predviđa se da će još vrsta i pod-vrsta biti zabilježeno. Planinski regioni Lovćena i Prokletija ističu se kao posebno značajne tačke diverziteta vodozemaca i gmizavaca u Crnoj Gori. Vodena staništa u oblasti Lovćena posebno su interesantna jer su dom za zajednice vodozemaca i gmizavaca sa mnogim reliktnim i endemskim vrstama npr. glavati mrmoljak (*Triturus carnifex*), cetinjski žutotrbi mukač (*Bombina variegata scabra*), *Podarcis melisellensis fiumana, Dinarolacerta mosorensis* (*Lacerta mosorensis*), oštroglavi gušter Dalmatolacerta oxycephala (*Lacerta oxycephala*), i *Vipera ammodytes meridionalis*. Jezera regije Prokletija (Bukumirsko i Ridsko jezero) ističu se svojim populacijama neoteničkog 14 alpskog mrmoljka *Triturus alpestris*, a takođe sadrže značajan broj balkanskih endemskih vrsta npr. *Bombina (variegata) scabra, Pelophylax shqipericus*, grčka žaba *Rana graeca*, *Dinarolacerta montenegrina, Dalmatolacerta oxycephala, Podarcis melisellensis, Hierophis gemonensis*=*Coluber gemonensis*. Takođe se ističu ostrva Skadarskog jezera, koja svako ponaosob pruža uslove za život različitih zajednica guštera, kao i oblast nacionalnog parka Durmitor gdje se pojavljuju *Triturus alpestris, Triturus vulgaris, Rana temporaria, Vipera berus* i dva endemska guštera: mosorski gušter *(Dinarolacerta mosorensis*) i plavi gušter (*Dalmatolacerta oxycephala*). Druge značajne lokacije za rijetke vodozemce i gmizavce uključuju Pošćenska jezera, kanjon Komarnice od Skakavice do ispod sela Duži, Zminičko jezero (važno za preživljavanje endemskog Zminičkog mrmoljka (*Triturus alpestris serdarus*), dio kanjona rijeke Tare (Ćelije - Borovi, važan za *Rana graeca*), Kotorsko-Risanski zaliv (za *Caretta caretta, Chelonia mydas, Elaphe quatuorlineata, Zamenis situla* = *Elaphe situla, Bombina variegata*), Platamuni *(Caretta caretta, Chelonia mydas*), ostrvo Katici (*Caretta caretta, Chelonia mydas*), kanjon rijeke Cijevne *(Elaphe quatuorlineata, Zamenis situla, Testudo hermanni, Triturus carnifex)*, Ćemovsko polje (*Testudo hermanni*), Buljaricu (*Testudo hermanni*), kanjon Mrtvice (*Elaphe quatuorlineata, Zamenis situla, Testudo hermanni, Bombina variegata*), Adu Bojanu (*Caretta caretta, Chelonia mydas, Emys orbicularis, Testudo hermanni, Triturus carnifex*), kanjon Male Rijeke (*Testudo hermanni*), Rumiju (*Elaphe quatuorlineata*, *Zamenis situla, Testudo hermanni, Vipera ursinii*), Tivatska solila (*Caretta caretta*, *Emys orbicularis*, *Mauremys caspica*, *Testudo hermanni*, *Elaphe quatuorlineata*, *Zamenis situla*).

Ptice - Lokacija Crne Gore duž velikog puta migracije (Jadranski ustaljeni put ptica selica) i diverzitet prirodnih staništa rezultiraju visokim diverzitetom ptičijih vrsta. Od ukupno 526 vrsta evropskih ptica, pretpostavlja se da je u Crnoj Gori je redovno prisutno oko 333 vrsta. Od njih, 204 vrste se gnijezde u zemlji. Crna Gora ima veliku raznovrstnost ptica uključujući mnoge grabljivice, šumske i močvarne vrste, i značajno je skloništе za niz rijetkih i ugroženih ptičijih vrsta, uključujući kudravog pelikana *Pelecanus crispus* i fendaka *Phalacrocorax pygmeus*. Značajne lokacije ptica uključuju Buljaricu, Veliku Plažu, Adu Bojanu, Tivat i Ulcinjsku Solanu, Šasko jezero u mediteranskom regionu, pašnjake i poplavljene močvare uz rijeku Bojanu, i dalje u unutrašnjosti, Durmitor, Bjelasicu, Komove i kanjone Pive, Tare, Morače i Cijevne, Maglić, i Prokletije. Na Skadarskom jezeru je zabilježeno 281 vrsta ptica, u okolini Ulcinja oko 250, a na Durmitoru 172 vrste ptica.

Sisari - Crna Gora ima bogatu faunu sisara. Najveći broj vrsta se javlja u šumskom planinskom dijelu na Sjeveru. U fauni sisara su prisutni: (i) mesojedi, npr. vuk *(Canis lupus*), mrki medvjed (*Ursus arctos*), lisica (*Vulpes vulpes*), ris (*Lynx lynx*), vidra (*Lutra lutra*), (ii) papkari, npr. divlja svinja *(Sus scrofa*), crveni jelen (*Cervus elaphus*), srna (*Capreolus capreolus*), divokoza (*Rupicapra rupicapra*), (iii) glodari, uključujući endemičnog *Pitymys thomasi* koji je može naći samo oko Podgorice (Beri, Vranići) i u Vilusima, slijepo kuče (*Spalax leucodon*) kao i više vrsta slijepih miševa; (iv) morski sisari: obični delfin (*Delphinus delphis*), prugasti delfin (*Stenella coeruleoalba*), dobri delfin (*Tursiops truncatus*) i (v) obični zec (*Lepus concolor*). Osim istraživanja pojedinih vrsta, npr. mrkog medvjeda (*Ursus arctos*) i sijepih miševa u Ulcinju i oblasti Arsenala, i procjena brojnosti lovnih vrsta 17 koje daju lovačke organizacije, ne postoje sistematizovani podaci o brojnosti i veličini populacija sisara u Crnoj Gori.

Genetički diverzitet - Veliki broj endemskih vrsta u flori i fauni Crne Gore ali i raznovrsnost fenotipova izmedju populacija, ukazuju na visok stepen genetskog diverziteta. Iako je mala površinom, Crna Gora ima veoma raznovrsne agro-ekološke uslove i niz karakterističnih domaćih sorti i pasmina.

Biljni agro-biodiverzitet - U Crnoj Gori su pored jestivih divljih biljaka, prisutni brojni domaći varijeteti žitarica, pasulja, luka, krompira, paradajza, vinove loze i drugog voća i povrća koji se još uvijek proizvode i konzumiraju na lokalnom nivou. Međutim, intenziviranje poljoprivrede negativno je uticalo na ovaj diverzitet i neki genotipi su već izgubljeni iz divljine (npr. neki varijeteti pšenice ne javljaju se više u oblastima u kojima su prvobitno ubirane).

Ipak, najvažniji genetički resursi važni za hranu i poljoprivredu, su uglavnom očuvani i predstavljaju dobar izvor novih germplazmi za razvoj selekcije i sjemenarstva.

Agro-biodiverzitet životinja - Crna Gora, na relativno malom prostoru, ima gotovo sve domaće pasmine koje se uzgajaju širom Balkana. Sve te populacije su po svojim bitnim genetskim i fenotipskim osobinama vrlo specifične i brojčano male. Nekih već ima tako malo da postoji realna opasnost da potpuno nestanu. Među njima je buša, mala, jaka i laka za držanje krava, prilagođena surovim uslovima držanja, koje je danas kod nas veoma malo i to u zabačenim, najudaljenijim planinskim područjima sjevero-istoka Crne Gore (opštine Plav i Rožaje), a vrlo često i u područjima sa slabim komunikacijama i u nepovoljnim uslovima za ishranu. Pojedinačna grla ili manja stada buše mogu se naći i u zaleđu Skadarskog jezera i području oko rijeke Bojane. Najčešća vrsta ovce je pramenka sa nekoliko varijeteta koji su adaptirani lokalnim uslovima i to: Zetska žuja koja je prvobitno uzgajana oko Podgorice (Zeta, Lješkopolje, Ćemovsko polje do Bjelopavlića) gdje dobro podnosi vrela ljeta, Bardoka koja se uzgaja u područjima uz granicu sa Kosovom i Albanijom (Plav, Gusinje) i dio opštine Podgorica), Pivska ovca koja se uzgaja u široj oblasti Durmitora i Sinjajevine, Ljaba koja je izvorno uzgajana u oblasti Ulcinja, Krajine, Bara i Malesije i Sjenička ovca i Vasojevićka ruda koje se uzgajaju na sjevero-istoku Crne Gore. Međutim, Zetska žuja je blizu izumiranja a ugrožena je brojnost i drugih lokalnih varijeteta ovci. Domaća balkanska koza gaji se u područjima krša u nikšićkoj, cetinjskoj, podgoričkoj i primorskim opštinama, koja su obično obrasla šikarom i sitnim listopadnim drvećem. Varijetet crvene boje smatra se reprezentativnim za ovu vrstu u Crnoj Gori. Mali brdski konj se uglavnom zadržao u brdsko- planinskom području sjevernog dijela Crne Gore, dok se magarci, iako u malom broju, srijeću na jugu Crne Gore (ulcinjska, barska, dijelom cetinjska i podgorička opština). Izvorni domaći tip svinje šiška, već odavno je nestala sa područja Crne Gore.

Vegetacija i međunarodno značajna staništa - Vegetacijska slika u Crnoj Gori je veoma kompleksna. Pored zonalnih tipova vegetacije, koji su uslovljeni opštim klimatskim prilikama, javljaju se raznoliki tipovi azonalne, intrazonalne i ekstrazonalne vegetacije, koji su uslovljeni specifičnim ekološkim faktorima na nekom staništu. U nastavku je dat pregled najvažnijih tipova vegetacije, tj. onih koji imaju širu distribuciju, ili su značajni sa aspekta *Direktive o staništima*. U mediteranskom području šumska vegetacija je najčešće predstavljena degradacionim stadijumima, dok su dobro očuvane sastojine šumske vegetacije rijetke.

Klimatogena (zonalna) vegetacija prvog pojas, od obale mora do oko 300 mnv (350 mnv), u mediteranskom području predstavljena je vječnozelenim tvrdolisnim šumama. U Mediteranu je veoma malo lokaliteta sa ovakvim tipom vegetacije, koji je danas zamjenjen degradacionim stadijumima – prvim degradacionim stadijumom makijom, ili narednim u vidu garige ili pašnjačkih kamenjara. Takva je situacija i u Crnoj Gori, pa se male sastojine očuvanih tvrdolisnih šuma mogu samo mjestimično pronaći u podnožiju južnih padina Rumije (između Bara i Ulcinja).

U najvećem dijelu crnogorskog primorja makija je predstavljena biljnom zajednicom čiji su edifikatori crni jasen (*Fraxinus ornus*), hrast crnika (*Quercus ilex*) i mirta (*Myrtus communis*). U makiji dominira žbunje, dok se drveće rjeđe bliježi. Interesantna zajednica makije, veoma rijetka u jadranskom primorju Balkanskog poluostrva, nalazi se u okolini Ulcinja. Njeni edifikatori su hrast prnar (*Quercus coccifera*) i jasen (*Fraxinus ornus*). Iako zajednica u okolini Ulcinja (najbolje sastojine su razvijene na Bijeloj Gori i Pinješu) nema veliko rasprostranjenje, ove sastojine spadaju među bolje razvijene sastojine prnara u jadranskom primoriju. Ova vegetacija je razvijena u obliku niske makije sa najbolje izraženim spratom žbunja.

Zanimljiv azonalni tip šumske vegetacije na Crnogorskom primoriju su koštanjeve šume koje su razvijene u Boki Kotorskoj (Stoliv, Lepetane, predio iznad Tivta, Kostanjica između Morinja i Kamenara, Savina). Pripadaju zajednici Lauro-Castanetum sativae i njihove sastojine se nalaze na maloj nadmorskoj visini, od svega desetak metara iznad nivoa mora, pa do najviše 200m. U prorijeđenim zajednicama pitomog kestena i lovora značajnu ekološku i fitocenološku ulogu ima Erica arborea. Sastojine kestenovih šuma u Donjem Stolivu su guste i dobro očuvane.

Na sjevernim ekspozicijama se termofilne listopadne šume i šikare spuštaju sve do obale mora, dok se na južnim ekspozicijama nalaze iznad vječnozelene tvrdolisne vegetacije. Termofilne listopadne šume predstavljene su velikim brojem biljnih zajednica, pri čemu najširu distribuciju imaju one u kojima je bjelograbić (*Carpinus orientalis*) edifikator ili važan konstituent. Široku distribuciju ima asocijacija čiji su edifikatori kostrika i bjelograbić (*Rusco-Carpinetum orientalis*) i njeni degradacioni stadijumi. U tipičnom obliku ove asocijacije spratovnost je dobro izražena, pri čemu su u spratu drveća dominantne vrste: bjelograbić (*Carpinus orientalis*), hrast medunac (*Quercus pubescens*), crni jasen (*Fraxinus ornus*). Najčešće vrste u spratu žbunja su: bjelograbić (*Carpinus orientalis*), zelenika (*Phyllirea media*), mirta (*Myrtus communis*), glog (*Crataegus monogyna*), javori (*Acer monspessulanum*, *Acer campestre*). U spratu zeljastih biljaka javljaju se: tetivka (*Smilax aspera*), bršljen (*Hedera helix*), gavez (*Symphytum tuberosum*), pavit *(Clematis vitalba*), *Vincetoxicum huteri*... U mediteranskoj zoni asocijacija je predstavljena subasocijacijom u kojoj je diferencijalna vrsta mirta (*Rusco – Carpinetum orientalis subas. myrtetosum*) i sprat drveća je slabo razvijen.

Iznad pojasa bjelograbića, na južnim padinama primorskih Dinarida (Orjen, Lovćen, Rumij), nastavlja se pojas crnog graba (*Ostrya carpinifolia*), u kome se javljaju i šume cera (*Quercus cerris*) i hrasta badnjaka (*Quercus trojana*). Navedeni tipovi šuma imaju široku distribuciju u submediteranskom i središnjem dijelu zemlje.

Među zajednicama listopadnih šuma, za mediteransko i submediteransko područje Crne Gore, specifične su prirodne šume skadarskog hrasta lužnjaka koje se javljaju se u plavnom području mediteranskih i submediteranskih rijeka na jugu Crne Gore. Skadarski hrast (*Quercus robur subsp. scutariensis*) je termofilna mediteranska podvrsta hrasta lužnjaka. U Crnoj Gori se može naći u sjevernoj obali Skadarskog jezera (selo Gostilj) gdje raste u zajednici sa lučkim jasenom (*Fraxinus angustifolia*), i grčkom lustrikom (*Periploca graeca*). Region rasprostranjenosti ove podvrste je i Velika plaža kod Ulcinja. Prirodne vlažne šume skadarskog hrasta sa bjelograbićem (*Robureto-Carpinetum orientalis*) nalaze se uz rijeku Bojanu na udaljenosti od 200-300 m od mora.

U interesantan tip azonalnih listopadnih šuma mediteranskog i submediteranskog područja spadaju i šume sladuna (*Quercus conferta*) iz okoline Ulcinja (Zoganj, Kolonza, Donja i Gornja Klezna, Možura), koje pripadaju asocijaciji *Rusco aculeati – Quercetum frainetto – cerris*. Važni konstituenti ovih šuma su: hrast cer (*Quercus cerris*), sladun (*Q. frainetto*), kostrika (*Ruscus aculeatus*), šparoga (*Asparagus acutifolius*), bjelograbić (*Carpinus orientalis*), smrdljika (*Pistacia terebrinthus*), *Cornus sanguineus*, *Acer monspesulanum*.

Na Crnogorskom primoriju prisutan je veliki broj tipova vegetacije koji su nastali degradacion šume i daljom degradacijom makije. To su garige različite fitocenološke pripadnosti, livade (nastale krčenjem šume), pašnjački kamenjari predstavljeni velikim brojem biljnih zajednica. U garigi dominira žbunje (obično do 1 m visine), koje je razbacano i nema veliku pokrovnost. Bez obzira na surove uslove života (ljetnja suša, siromašno zemljište), ovaj tip staništa odlikuje se velikim florističkim bogatstvom. Erico-Cystetum cretici, zajednica erike i bušine, je asocijacija garige koja ima široku distribuciju na Crnogorskom primorju. U njoj dominiraju žbunovi: erika (*Erica arborea*), bušina (*Cistus creticus ssp. eriocephalus*), krkavina (*Frangula rupestris*), mirta (*Myrtus communis*), drača (*Paliurus spina christi*), šipak (*Punica granatum*), primorska kleka (*Juniperus phenicea*). Široku distribuciju u obalnoj zoni ima i asocijacija garige u kojoj je dominantna vrsta drača (*Paliuretum adriaticum*) preko koje se zajednica bjelograbića i kostrike (*Rusco-Carpinetum orientalis*) posredno nadovezuje na zonu šuma crnike. U zajednici drače sprat drveća izostaje, može se naći samo razbacano, pojedinačno drveće, na nekim lokalitetima. Sprat žbunja je najbolje razvijen, na nekim mjestima ima pokrovnost i do 90%. U spratu žbunja su dominantne vrste: drača (*Paliurus spina christi*), žukva (*Spartium junceum*), glog (*Crataegus monogyna*)...

Krajnji stepen degradacije termofilnih mediteranskih i submediteranskih šuma su zajednice suvih travnjaka i kamenjarskih pašnjaka. Ovaj tip vegetacije obuhvata različite travnate biotope, ali sve ih odlikuje mala količina vodenog taloga i nutritijenata.. Najbolje sastojine ovog tipa habitata u obalnoj zoni razvijene su između Budve i Tivta, na Luštici i Vrmcu, iznad Starog Bara i u okolini Ulcinja. U poslednje vrijeme postoji trend smanjenja površina pod ovim tipom staništa, zato što je osnovni razlog njegovog nastanka i održavanja ispaša, a stočni fond u mediteranskom dijelu Crne Gore poslednjih g. opada.

U mediteranskom području Crne Gore, u kopnenoj zoni, evidentirano je preko 30 tipova NATURA 2000 staništa. Posebno su ranjima staništa vezana za plaže i njihovo zaleđe, kao što su: 1140 Muljevita i pješčana dna koja za vrijeme osjeke nijesu pokrivena morskom vodom, 1210 Jednogodišnja vegetacija na nitrifikovanim šljunkovitim obalama, 1410 Mediteranske slane močvarne livade, 2110 Začeci pokretnih obalnih dina, 2240 Dinski pašnjaci sa jednogodišnjim vrstama, 3170* Mediteranske povremene lokve itd. U Crnoj Gori najveći broj ranjivih (rijetkih, u dobroj mjeri devastiranih) NATURA 2000 staništa, koja su vezana za plaže i njihova zaleđa, nalazi se na Velikoj Ulcinjskoj plaži i Adi Bojani. Bogatim biodiverzitetom se ističu 6420 Mediteranske visoke hidrofilne livade (*Molinio-Holoschoenion*), 6220 Eumediteranski kserofilni travnjaci (*Thero-Brachipodietea*), dok su šumska mediteranska staništa sa malim površinama koje zauzimaju: 91F0 nizijske higrofilne šume lužnjaka (*Quercus robur*), poljskog jasena (*Fraxinus angustifolia*) i poljskog brijesta (*Ulmus campestris*), 9260 Šume pitomog kestena, 9280 Mediteranske sladunove šume, 9340 Šume crnike (*Quercus ilex*) itd.

U submediteranskom području široku distribuciju ima već pomenuta zajednica bjelograbića i kostrike (*Rusco-Carpinetum orientalis*), koja je u submediterankom području zastupljena subasocijacijom *Rusco-Carpinetum orientalis subas. quercetosum*, u koj je sprat drveća bolje razvijen nego u mediteranskoj subasocijaciji. Značajne površine zauzimaju i šume termofilnih hrastova na koje se nadovezuje pojas crnog graba (*Ostrya carpinifolia*), koji na većim nadmorskim visinama prelazi u pojas bukve.

Česmina, makedonski hrast ili hrast badnjak (*Quercus trojana*) javlja se kao element različitih asocijacija u širokom visinskom dijapazonu, već od 50 mnv pa sve do 700 mnv. Predstavlja karakterističnu vrstu subasocijacije *Rusco-Carpinetum orientalis subas. Quercetosum* Blečić et Lakušić koja, najčešće u vidu šikare, ima široko rasprostranjenje u submediteranskoj zoni Crne Gore. Šume i šikare ovog hrasta se nastavljaju na pojas stalno zelenih šuma crnike, ili na ekstrazonalne šume sladuna ili šume skadarskog lužnjaka. Pored makedonskog hrasta značajnu ulogu u spratu drveća imaju sledeće vrste: *Fraxinus ornus*, *Acer*

monspessulanum, *Carpinus orientalis*, *Pistacia terebrinthus*, *Quercus cerris*. Sprat zeljastih biljaka grade: *Primula vulgaris*, *Anemone apenina*, *Silene italica*, *Carex flacca*, *Symphytum tuberosum*.

Šume cera (*Quercetum cerridis mediterraneo-montanum*) se najčešće nalaze u pojasu crnog graba, pružajući se u visinskom dijapazonu od 700 do 1300 (1500) mnv. Mediteransko-montana zajednica cera najčešće se graniči sa asocijacijom *Seslerio-Ostryetum carpinifoliae* sa kojom ima i sličan floristički sastav. Na nekim lokalitetima mozaično se smjenjuju, pri čemu mediteransko-montane šume cera nastanjuju termofilnija staništa u poređenju sa šumama crnog graba i jesenje šašike. Sprat drveća u šumama cera izgrađuju iste vrste kao u zajednici crnog graba i jesenje šašike. Osnovna razlika ogleda se u tome što je *Quercus cerris* u cerovim šumama veoma dominantan u spratu drveća.

Šume crnog graba i jesenje šašike *(Seslerio-Ostryetum carpinifoliae*) pružaju se u Crnoj Gori na velikom prostoru između pojasa bjelograbića (i termofilnih hrastova) i pojasa bukve. Sprat drveća je floristički siromašan. Osnovni konstituenti su crni grab (*Ostrya carpinifolia*) i cer (*Quercus cerris*), a na većim nadmorskim visinama mjestimično se uključuje bukva (*Fagus sylvatica*). U dobro očuvanim sastojinama, obično onim koje nisu lako dostupne čovjeku, pokrovnost sprata drveća prelazi 80%, dok je u nekim degradiranim manja od 50%.

Bukove šume submediteranskog područja pripadaju termofilnoj varijanti bukovih šuma koja je predstavljena asocijacijom *Seslerio autumnalis-Fagetum sylvaticae*. Ove šume obrazuju pojas na primorskim Dinaridima, ali dosežu i u unutrašnjost do kanjona Pive i Tare. Spratovnost u ovoj zajednici je dobro izražena, pri čemu *Fagus sylvatica* kao edifikator definiše uslove u donjim spratovima. U nižim djelovima pojasa bukovih šuma, do oko 980 mnv, u spratu drveća kao važan konstituent javlja se crni grab (*Ostrya carpinifolia*). Na većim nadmorskim visinama bukva u spratu drveća ima apsolutnu dominaciju, a rijetko se javlja *Acer obtusatum*. Sprat žbunja ima malo raznovrsniji floristički sastav u poređenju sa spratom drveća. Bukva se javlja kao najvažniji element, a od ostalih vrsta češće se bilježe: *Fraxinus ornus, Viburnum lantana, Crataegus monogyna, Lonicera alpigena*. Jesenja šašika (*Sesleria autumnalis*) je karakteristična vrsta asocijacije i dominantna je u spratu zeljastih biljaka.

Najviši pojas šume na primorskim Dinaridima čine šume munike (*Pinetum heldreichii mediterraneo-montanum, Fritillario-Pinetum heldreichii*), koje su u velikoj mjeri degradirane. Pokazuje izrazitu dominaciju balkansko-endemičnih biljnih vrsta nakon čega slijede submediteranske vrste. Javljaju se *Lonicera formanekiana, Viburnum maculatum, Senecio visianianus, Thymus balcanus, Festuca vallesiaca, Globularia bellidifolia* i dr.

NATURA 2000 staništa koje se bilježe u submediteranskom području su: 62A0 Istočno submediteranski suvi travnjaci, 6430 Hidrofilne visoke zeleni, 91K0 Ilirske šume bukve, 9250 Šume makedonkog hrasta, 9260 Šume pitomog kestena itd.

U središnjem, sjevernom i istočnom djelu Crne Gore bukove šume zauzimaju terene različitih nagiba i svih ekspozicija. Ponekad su vezane za otvorena i eksponirana staništa, a ponekad zauzimaju strme, zaklonjene osojne padine i uvale, ili čak klisure i kanjone gdje su uticaji opšte klime ublaženi i modifikovani u pravcu veće relativne vlage vazduha, manjeg kolebanja vlage i umanjenih ljetnjih podnevnih temperatura.

Planinske bukove šume (*Fagetum moesiacae montanum*) zauzimaju veliko prostranstvo i obrazuju poseban šumski pojas iznad hrastovih šuma, koji negdje dostiže širinu i preko 1200 m. Rasprostranjene su na srednjim i kontinentalnim Dinaridima u Crnoj Gori izgrađuju pojas između mezofilnih hrastovih i grabovih šuma sa donje strane i bukovih i jelovih šuma sa gornje. Naseljavaju različite tipove matičnog supstrata i zemljišta, pa se prema podlozi razlikuju neutrofilno-bazofilne i acidofilne. Bukove i jelove šume (*Abieto-Fagetum moesiacae*) rasprostranjene su u srednjoj i sjevernoj Crnoj Gori i izgrađuju pojas širine i do 600 m. Edifikatori zajednice su bukva i jela, a na kontinentalnim Dinaridima im se pridružuje i smrča (*Picea abies*).

Šume mezijske bukve i planinskog javora (Fageto-Aceretum visianii) razvijene su u subalpskom pojasu planina durmitorskog i prokletijskog sektora. Javljaju se u rasponu od oko 1.400 do 1.800 mnv, na svim ekspozicijama i različitim nagibima, a geološku podlogu čine mezozojski krečnjaci. Na planinama durmitorskog sektora fiziognomiju ove fitocenoze najčešće određuje bukva – njena kržljava i pri dnu savijena stabla, dok je planinski javor znatno manje zastupljen. Obrnuta je situacija na Bjelasici i planinama prokletijskog sektora, kao i na nekim lokalitetima koji pripadaju durmitorskom sektoru – fiziognomiju fitocenoze određuje planinski javor.

Subalpijske bukove šume (*Asyneumo-Fagetum moesiacae*) naseljavaju prostranstva jugoistočnih Dinarida, u subalpskom pojasu, između 1.500 i 1.800 mnv na svim ekspozicijama i nagibima između 10° i 40°. Fiziognomiju fitocenoze određuje subalpska forma bukve, koja dominira u spratu niskog drveća i grmlja. Na donjoj granici ovog pojasa bukvi se mjestimično u spratu žbunja pridružuje jela. Navedeni tipovi bukovih šuma pripadaju NATURA 2000 staništu 91K0 Ilirske šume bukve.

Acidofilnre šume Luzulo-Fagetum s. lat. floristički su vrlo jednoobrazne i po svom sastavu vrlo slične u čitavoj Evropi. Osnovna razlika je prisustvo nekih borealnih vrsta u srednjoj Evropi te nekih balkanskih i jugoistočnih flornih elemenata na prostoru bivše Jugoslavije i u Crnoj Gori. Veće površine zauzima u zapadnom dijelu bivše Jugoslavije. Uspijevaju na nekarbonatnim stijenama različitohg hemijskog sastava. U Crnoj Gori se navode dva

tipa ove zajednice u montanom i subalpijskom pojasu. Acidoflne bukove šume izdvajaju se kao zasebni tip NATURA 2000 staništa 9110 Acidofilne bukove šume (*Luzulo-Fagetum*).

Šume crnog bora bilježe se na Durmitoru, u kanjonima Tare i Pive, na planinama oko Nikšića (Vojnik, Golija, Ledenica, Njegoš), u okolini Pljevalja. Pripadaju NATURA 2000 staništu 9530*(sub)Mediteranske šume endemičnih crnih borova.

Smrčeve šume zauzimaju pretežno ravna i blago nagnuta staništa sa dubljim profilom humusa. U Crnoj Gori ima gotovo čistih smrčevih šuma, ali i onih u kojima se smrča miješa sa jelom, rjeđe bijelim borom i bukvom. U spratu žbunja, koji je obično slabo razvijen, pored podmlatka sprata drveća bilježe se kleka (*Juniperus communis*), jarebika (*Sorbus aucuparia*), šumska ruža (*Rosa pendulina*). Česti elementi sprata zeljastih biljaka u smrčevim šumama su borovnica (*Vaccinium myrtillus*), šumska bekica (*Luzula sylvatica*), *Melampyrum sylvaticum* itd. Sloj mahovina je dobro razvijen, a karakteristična vrsta smrčevih šuma u ovom sloju je *Lephozia lycopodioides*. Smrčeve šume su u zemljama EU prepoznate kao važne za zaštitu, a u *Direktivi o staništima* im je dodijeljen kod 9410 Acidofilne planinske šume smrče (*Vaccinio-Piceetea*).

U Crnoj Gori se razlikuje nekoliko geografskih varijanti šuma munike: *Pinetum heldreichii mediterraneo-montanum* obuhvata šume na primorskim Dinaridima i na planinama oko Nikšića *Pinetum heldreichii bertiscum* obuhvata šume na Prokletijama i Komovima, dok je geografska varijanta *Pinetum heldreichii continentale* prisutna na Bjelasici i Sinjajevini. Mediteransko-montane šume munike javljaju se u dijapazonu od oko 1200 do oko 1800 mnv, dok se kontinentalne šume javljaju u visinskom dijapazonu od 1500 do 2000 mnv. Munika obrazuje čiste sastojine, ili joj se pridružuju molika *(Pinus peuce*), crni bor (*Pinus nigra*), bukva (*Fagus sylvatica*). Šume molike su razvijene na planinama Prokletijskog sektora, od oko 1500 do oko 2000 mnv. Šume munike i molike obuhvaćena su Direktivom o staništima, kao 95A0 Visoko oromediteranske šume munike i molike.

Ekološke mreže

EMERALD ekološka mreža je međunarodna mreža područja od posebnog interesa za zaštitu prirode, koja se pruža na teritorijama Evrope, sjeverne Afrike i Azije. Temelj za uspostavljanje ove ekološke mreže je Bernska konvencija (Konvencija o očuvanju evropske divlje flore i faune prirodnih staništa) koju je Crna Gora ratifikovala. Projekat "Uspostavljanje Emerald mreže u Crnoj Gori" realizovan je od 2006. do 2008. godine. Završen je predlogom 32 Emerald sajta, pri čemu nisu rađena sistematska terenska istraživanja, već je identifikacija dominantno urađena na osnovu literaturnih podataka.

Lista zvanično nominovanih kandidata EMERALD područja Crne Gore obuhvata sljedeća područja: **1. Kotorsko-risanski zaliv, 2. Platamuni, 3. Ostrvo Katići sa Donkova i Velja seka, 4. Tivatska solila, 5. Buljarica, 6. Brdo Spas, 7. Plaža Pećin, 8. Orijen, 9. Lovćen, 10. Rumija, 11. Velika plaža, 12. Rijeka Bojana, 13. Skadarsko jezero, 14.Ćemovsko polje, 15. Đalovića klisura, 16. Cijevna, 17. Mala Rijeka, 18. Kanjon Mrtvice, 19. Komarnica, 20. Ostatak kanjona Pive, 21. Golija i Lednica, 22. Komovi, 23. Durmitor, 24. Bjelasica, 25. Visitor i Zeletin, 26. Prokletije, 27. Hajla, 28. Snjiajevina, 29. Maglić, Volujak i Bioč, 30. Ljubišnja, 31. Dolina rijeke Ćehotine, 32. Dolina Lima.**

Više godina se u Crnoj Gori realizuju istraživanja u cilju uspostavljanja NATURA 2000 mreže zaštićenih područja. NATURA 2000 je mreža zaštićenih područja u zemljama Evropske Unije, koja se temelji na Habitat direktivi (Direktiva o staništima) i Ptičijoj direktivi. Uspostavljanje NATURA 2000 mreže u Crnoj Gori započeto je 2016.godine, a predhodile su mu opsežne pripreme u vidu sakupljanja svih relevantnih literaturnih podataka. Realizacija projekta podrazumjeva detaljna terenska istraživanja i kartiranja vrsta i staništa koji se javljaju na teritoriji Crne Gore, a značajni su za EU. Na temelju ovih istraživanja biće odabrana NATURA 2000 područja. Pored Nacionalnih parkova, potencijalna područja NATURA 2000 mreže u Crnoj Gori su: kanjon Komarnice, doline Ćehotine i Lima, Moračke planine, Ljubišnja, Hajla itd.

Pored već identifikovanih EMERALD i budućih područja Ekološke mreže Natura 2000, u Crnoj Gori su identifikovana / prepoznata sljedeća ekološki značajna područja:

- Značajna područja za boravak ptica (Important Bird Areas - IBA)
- Značajna područja za biljke (Important Plant Areas- IPA)
- Značajna područja gljiva (IFA) do sada nijesu prepoznata.

Značajna područja za boravak ptica (IBA) - Trenutno u Crnoj Gori postoji 33 IBA područja (ukupna površina IBA: 746,287 ha) koja pokrivaju 52% teritorije države. Spisak IBA područja: Bjelasica (ME001), Bjelopavlići (ME002), Delta Bojane (ME003), Bratogošt (ME004), Bukovica i Vojnik (ME005), Buljarica (ME006), Ćemovsko polje (ME007), Durmitor (ME008), Hajla (ME009), Komovi (ME010), Kovač, Gradina i Crni Vrh (ME011), Kuči i kanjon Cijevne (ME012), Plavsko jezero sa dolinom Lima i Grnčara (ME013), Ljubišnja (ME014), Lovćen i Paštrovska gora (ME015), Mataruge i Ćehotina (ME016), Kanjoni Morače i Male rijeke (ME017), Moračke planine i Maganik (ME018), Nikšićko polje (ME019), Lastva Čevska (ME020), Donja Morača i Podgorica (ME021), Orjen (ME022), Pešter (ME023), Piva (ME024), Prokletije (ME025), Prošćenske planine (ME026), Rumija (ME027), Šekular,

Cmiljevica i Mokra planina (ME028), Sinjajevina (ME029), Skadarsko jezero (ME030), Tivatska solila (ME031), Ulcinjska solana (ME032), Visitor i Zeletin (ME033). Međunarodno značajna područja za boravak ptica (Important Bird Areas - IBA) i Specijalna područja za zaštitu (Special Protection Areas - SPA) su područja koje se identifikuju u cilju zaštite ptica i njihovih staništa. Kriterijume za IBA područja definiše međunarodna organizacija BirdLife International na globalnom nivou, a SPA se identifikuju i uspostavljaju na nivou EU u skladu sa EU Direktivom o pticama. Ova dva tipa područja su kompatibilna i preklapaju se, jer su njihovi kriterijumi usklađeni.

Značajna područja za biljke (IPA) - Identifikacija IPA područja sprovodi se od 2000. godine, a odnosi se na botanički najvrijednije lokalitete sa ugroženim biljnim vrstama i/ili staništima, odnosno lokalitete sa izuzetnim florističkim diverzitetom. U Crnoj Gori je identifikovano 27 IPA područja koja ukupno zauzimaju površinu od 708,606 ha, uključujući područja: Jerinju glavu, Lukavicu, Trebjesa, Starac, Bogićevicu, Visitor, Hajlu, Orjen, Lovćen, Rumiju, Babji zub (planina Sinjajevina), Komove, Durmitor i Biogradsku goru, a od ostalih područja Skadarsko jezero, Veliku plažu u Ulcinju, kanjone rijeka Pive, Tare, Komarnice, Mrtvice, Cijevne i Lima (izvor: Petrović D (ed), 2009: Važna biljna staništa u Crnoj Gori – IPA projekat. Zelena gora, Podgorica).

Područja značajna za biodiverzitet (Key Biodiversity Areas – KBA)

Područja značajna za biodiverzitet (Key Biodiversity Areas – KBA) su područja koja značajno pridonose globalnoj zaštiti biodiverziteta. Identifikuju se na osnovu važećih IUCN-ovih standarda (IUCN (2016). A Global Standard for the Identification of Key Biodiversity Areas, Version 1.0. First edition. Gland, Switzerland: IUCN.) primjenom 4 grupe kriterijuma: Ugroženost biodiverziteta, Geografska ograničenost biodiverziteta, Ekološki integritet, Biološki procesi. Zbog značaja zaštićenih područja za zaštitu i upravljanje biodiverziteto, KBA su povezana sa raznim kategorijama nacionalno i međunarodno zaštićeh područja. KBA u Crnoj Gori su: Durmitor, Skadarsko jezero, Orjen, Kotorsko risanki zaliv, Tivatska Solila, Platamuni, Katici, Donkova nad Velja Seka, Rumija, Ulcinjska solana, Šasko jezero, Biogradska gora, Kanjon Cijevne i Hum Orahovski, Kakaricka gora, Rijeka Zeta, Trebjesa, Ćemovsko polje, Bojana Delta, Lovćen.

Biodiverzitet: Morska staništa i vrste - Morska sredina Crne Gore izuzetno je značajna s aspekta biodiverziteta. Od rijetkih i veoma značajnih stanišnih tipova, koraligena staništa zauzimaju oko 0,14% površine dna. Najveće zajednice su na potezu Luštica – Donji Grbalj ,uključujući rt Jaz, rt Rep, kao i lokalitet Vučja Vala (kod Valdanosa). U Bokokotorskom zalivu važna koraligena staništa prisutna su na 6 lokacija (Strp, Perast, oko zapadnog dijela Perasta, oko ostrva Sveti Đorđe i Gospa od Škrpjela, Dražin Vrt i Verige). Asocijacije posebno rijetkih koraligenih vrsta *Savalia savaglia* i *Leptogorgia sarmentosa* prisutne su na Dražinom Vrtu i pokrivaju područje od oko 5.000 m^2.

Stanište livade morske trave zauzima 2,47% ukupne površine morskog dna i kao značajne posebno se izdvajaju lokacije u zalivu Trašte, područje ispred Budve, šira zona Katiča uključujući i Buljaricu, Platamune, Valdanos. U Bokokotorskom zalivu značajna lokacija je Dobrota jer površina koju livade morske trave zauzimaju u cjelosti na toj lokaciji iznosi 21.000 m^2. Takođe, značajna površina nalazi se na lokacijama u Novskom zalivu, u Igalu – Njivice i Mamuli – Luštica. Pored značajnih stanišnih tipova, evidentno je i značajno prisustvo zaštićenih vrsta shodno nacionalnom i međunarodnom pravnom okviru, kao što su neke rijetke vrste algi, mekušaca, rakova, ehinodermata i riba. Kao vrijedne lokacije sa većim brojem značajnih vrsta, mogu se izdvojiti Platamuni, Ratac, Sveti Đorde, Verige, ali i lokacije oko ostrva Gospa od Škrpjela, Sopot, Dražin Vrt i Strp. Navedena područja izuzetno su značajna za zaštitu zbog svoje vrijednosti i posljedično ugroženosti zbog postojećih pritisaka i ranjivosti na nove aktivnosti.

Jadransko more značajno je i kao stanište pelagičnih vrsta ribe (mala plava riba) sardele (Sardina pilchardus) i inćuna (*Engraulis encrasicholus*), veoma važnih u ribarstvu na Jadranu. (Na istočnoj obali Jadranskog mora u ulovu je daleko zastupljenija sardela. Iako sardela i inćun predstavljaju migratorne vrste i njihova distribucija jako varira u kratkom vremenskom periodu, mogu se izdvojiti neke značajnije zone sa očekivanom većom gustinom populacije. Te zone su istovremeno i zone mriješćenja, odnosno intenzivne reprodukcije inćuna. Prva zona visoke gustine biomase za obje vrste nalazi se na potezu Platamuni Budva, dok je druga zona u oblasti ispred Ulcinja). Od demerzalnih vrsta riba (bijela riba) tri ključne vrste su oslić (*Merlussius merluccius*), barbun (*Mullus barbatus*) i kozica (*Parpenaeus longirostris*), od kojih je najznačajniji barbun. Područje zabilježenog većeg intenziteta biomase oslića je u sjevernim i južnim zonama otvorenog mora. Veoma visoka vrijednost biomase kozice je u otvorenoj zoni prema granici teritorijalnog mora ispred Platamuna. Najznačajnije su zone vrlo visoke vrijednosti biomase barbuna, od rta Jaz do Dobre Vode. Upravo to područje ocijenjeno je i kao najvrijednije područje biomase demerzalnih resursa. Iako je ukupan udio crnogorskog ribolova na Jadranu od 1–5% (u zavisnosti od vrste), ova područja mogla bi biti zone kontrolisanog ribolova, sa ciljem osiguranja većeg reproduktivnog kapaciteta u ribolovnim vodama Crne Gore.

Pritisci na morsku sredinu - Neka od navedenih vrijednih područja istovremeno izložena značajnom pritisku, prije svega nutrijenata, zagađujućih materija i otpada u moru, uglavnom kao posljedica ljudskih aktivnosti na

kopnu. Kao područja sa najvećim pritiskom istaknuta su ona sa velikim brojem ispusta i značajnijim uticajem nutrijenata s kopna na trofičnost morske vode. Takve su lokacije u Boki Kotorskoj (uski dio zaliva luke Kotor do lokacije IBM-a u Dobroti), ali i lokacije Igala i Zelenike, područje obale kod Kumbora i Risanski zaliv. (*Tome najviše doprinosi unos nutrijenata preko nepriključenih ispusta komunalnih otpadnih voda ili procjeđivanjem septičkih jama privatnih objekata, kao i unos nutrijenata pritokama i podzemnim vodama iz zaleđa. Takvom stanju značajno doprinosi zatvorenost zaliva, njegova mala dubina i slaba izmjena morske vode*). Najznačajniji generator rasta opterećenja morske sredine je konstantan rast turizma i naseljavanja duž obale, koga ne prati uspostavljanje kanalizacione infrastrukture potrebnim intenzitetom.

Na otvorenom dijelu obale lokacije sa najvećim procijenjenim pritiskom su lokacije akvatorijuma luke i marine Bar i vode kanala Port Milena. Dodatno, područja sa većim pritiskom su uglavnom lokacije luka i izliva većih kanalizacionih ispusta kao što su: Budva – Bečići, sredina Barskog zaliva i Sutomore, lokacija izliva kanalizacije pored Volujice, lokacija Ade Bojane. (*Procjeni pojačanih pritisaka značajno doprinosi dotok slatkih voda rijeke Bojane obogaćene hranljivim materijama, neregulisani ispusti hotela na Velikoj plaži koji se dreniraju u Port Milenu, unos otpadnih kanalizacionih voda potokom Bratica, kao i unos preko bujičnih potoka i kanala koji donose zagađenje u obalni dio akvatorijuma. Podmorski ispusti na otvorenom dijelu obale su uglavnom na većim udaljenostima od obale i na dubinama preko 20 m*).

Obalni dio otvorenog dijela morske obale ima i dvije lokacije koje su pod značajnim pritiscima od zagađujućih materija (teških metala, organskih zagađivača i sintetičkih organo-hlornih jedinjenja. Najznačajnija je lokacija luke i marine Bar. Dodatno, pritisci su prisutni u luci i marini Budva. Područje Ulcinj – Ada Bojana izloženo je uticaju rijeke Bojane, odnosno aktivnostima koje se obavljaju u njenom neposrednom okruženju – aktivnostima u Skadru, uzvodnom toku rijeke Drim, koja se uliva u Bojanu te zagađenjima, kako sa crnogorske, tako i sa albanske strane. (*Iako na ovom lokalitetu nema većih industrijskih zagađivača, kao ni lučkih aktivnosti, povremeno je zabilježeno prisustvo teških metala i organskih zagađivača, ali ono ne prelazi dopušteni nivo. Ipak, izražen je visok sadržaj hroma i nikla koji višestruko prelaze granične vrijednosti, ali se to pripisuje prirodnom geohemijskom sastavu tla u okruženju, jer se u uzvodnom dijelu Drima nalaze rudnici hroma i nikla u Albaniji*).

U Bokokotorskom zalivu najugroženije lokacije su u prethodnom periodu su bile brodogradilište Bijela, Porto Montenegro i luke Tivat i Kotor. Arsenal i Bijela, iako su prestali sa radom, i dalje predstavljaju najveći uzrok kontaminacije sedimenata i biote. Sanacija zemljišta u brodogradilištu Bijela koje je natopljeno naftnim derivatima, teškim metalima i ostalim kontaminentima još uvijek nije završeno, tako da se i dalje vrši spiranje kontaminenata kišnicom u more, a zagađeni sedimenti, odnosno zagađeni grit od pjeskarenja brodova deponovan u moru nije bagerovan sa dna iako su po svim parametrima značajno prelazili ekološki neprihvatljivu normu. Lokacija Porto Montenegro (bivši „Arsenal“) još uvijek pokazuje izuzetno visoke nivoe kontaminacije sedimenata, pogotovo živom. I na ovoj lokaciji u moru još uvijek se nalazi velika količina korišćenog grita i drugog otpada. Pored „starog“ zagađenja sedimenata, ne treba zanemariti uticaj plovnih objekata u marini jer se svake godine prijavljuju pojave naftnih mrlja u blizini lokacije, što se vidi i po sadržaju organskih zagađivača na ovoj lokaciji. Pored toga, blizina Aerodroma Tivat i njegovih tankova za kerozin, mogu ugroziti akvatorijum luke Tivat u slučaju havarije ili greške prilikom tankovanja, što se već dešavalo.

Luka Kotor, zbog specifičnog položaja i intenzivnih maritimnih aktivnosti, još uvijek sadrži visoke koncentracije kontaminenata u sedimentima iznad dopuštenih vrijednosti. Lokacija u Dobroti kod IBM-a je takođe ugrožena blizinom Luke Kotor, jer se zagađeni sedimenti prenose protokom izvorskih voda u Kotoru: Škurda i Gurdić. Koncentracije kontaminenata povremeno su iznad dopuštenih vrijednosti blizu Mamule na ulazu u Bokokotorski zaliv. S obzirom na to da u blizini nema industrijskih objekata, to je vjerovatno posljedica zaostalih zagađenja vojnih aktivnosti na ulazu u Zaliv.

Jugoistočni dio Jadrana, kome pripada Crna Gora, jedno je od „vrućih tačaka“ kada je u pitanju zagađenje otpadom. Procentualno učešće po kategorijama otpada ukazuje na najveće zagađenje vještačkim polimerima (plastikom), koje zauzima udio od najmanje 80%. Procjena prostorne distribucije otpada u moru pokazuje da je količina otpada u plitkim priobalnim područjima (poput Bokokotorskog zaliva) znatno veća od one na otvorenom moru. Dodatno, može se grubo procijeniti da je količina plastičnog otpada koji dospijeva u more u Crnoj Gori u opsegu od 662–1.766 t godišnje. Ukoliko ne dođe do unapređenja upravljanja otpadom sa kopna, projekcije su da će do 2025. g. ova količina porasti na vrijednosti u rasponu od 1.086–2.897 t otpada, koji će završiti u moru na godišnjem nivou.

Ugroženost biodiverziteta) ukazuje na postojeću opasnost gubitka svojstava i/ili nestanka staništa i vrsta, a zavisi od vrijednosti staništa, odnosno pelagičnih /demerzalnih resursa i njihove otpornosti. Kao najugroženija ističu se dva tipa područja. Prva su područja u uskom obalnom pojasu – područja najvećih pritisaka, gdje se istovremeno još uvijek nalaze vrijedniji stanišni tipovi. To su područja između Risna, Bijele i Tivta, Budve i Bara te Ulcinja i Bojane. Drugi tip područja je zajedničko područje najvećeg ribolovnog napora pelagičnih i demerzalnih vrsta. To je područje otvorenog mora između Budve i Bara.

3. STVORENI USLOVI - DEMOGRAFSKA KRETANJA I PROSTORNO URBANISTIČKE STRUKTURE

3.1. DEMOGRAFSKA KRETANJA

U periodu 1921-2019. g. broj stanovnika u Crnoj Gori je konstantno rastao do 2003. g. ali su stope rasta bile sve niže. Naglo opadanje indeksa rasta od 80-tih g. prošlog vijeka uslovljeno je značajnim opadanjem stopa nataliteta, povećanjem stopa mortaliteta što je rezultiralo značajnim smanjenjem stopa prirodnog priraštaja stanovništva. Drugi, značajan uzrok opadanja indexa rasta je pojačana emigracije izvan države. U međupopisnom periodu (2003-2011.g) bilježi se neznatno opadanje broja stanovnika. Prema rezultatima popisa 2023. godine u Crnoj Gori je bilo 633 158 stanovnika, što je u odnosu na 2011. godinu više za 13 129 stanovnika. (*Tabela 3-1*)

Godina.	Ukupni broj	Kretanje broja stanovnika
1921*	311.341	-
1931*	360.044	+ 48.703
1948	377.305	+ 17.261
1961	471.994	+ 94.689
1981	584.310	+ 112.316
2003*	620.145	+ 35.835
2011	620.029	-116
2023	633 158	+13.129
1921-2023		+ 321 817

Tabela 3-1: Kretanje broja stanovnika u Crnoj Gori u periodu 1921-2023. g.
Izvor: dio podataka za period 1921-2003. g. je preuzet iz knjige „Stanovništvo Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka“ (R. Bakić, D. Mijanović), a dio urađen prema podacima Monstat-a (Zavod za statistiku) procijenjeni broj stanovnika za 2019. g.

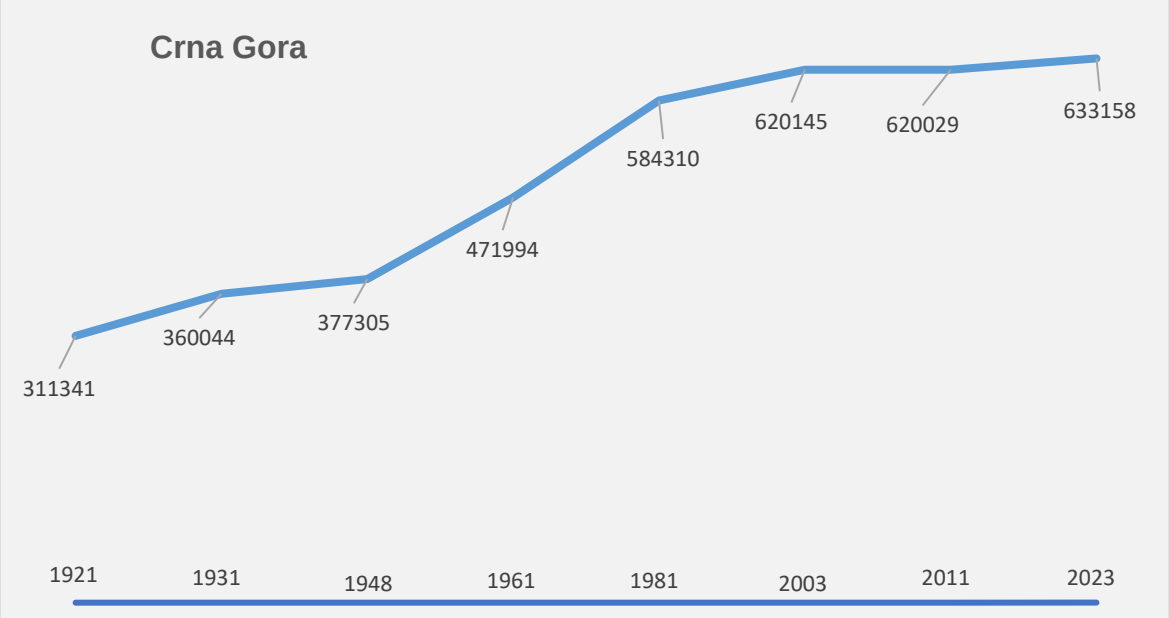

Grafikon 3-1. Kretanje broja stanovnika u Crnoj Gori u periodu 1921-2023. g

Sjeverni region, poslije neznatnog rasta broja stanovnika u periodu 1961-1981. g., ima konstantno opadanje, a od 2003. g. intenzitet opadanja slabi. Opadanje broja stanovnika je prouzrokovano intenzivnom emigracijom iz ovog regiona prema ostala dva regiona, a nijesu zanemarljive ni migracije van državnih granica, posebno u zadnjih 20-ak g. Osim emigracijom, ovaj region gubi stanovništvo i negativnim prirodnim priraštajem.

Od 13 opština u ovom regionu u 12 je zabilježeno opadanje broja stanovnika, od čega su opštine: Andrijevica, Kolašin, Žabljak, Plužine, Pljevlja i Šavnik imale opadanje tokom čitavog posmatranog perioda (1961-2023. g.), a najveći intenzitet imala je opština Plužine. Jedina opština koja je tokom čitavog posmatranog perioda imala rast broja stanovnika je opština Rožaje. Središnji region, koji ima pozitivan prirodni priraštaj i pozitivan migracioni saldo, imao je konstantan rast broja stanovnika. Od početka ovog vijeka prisutan je trend smirivanja indeksa

rasta, posebno zbog manjeg obima imigracije i niskih stopa prirodnog priraštaja u ovom regionu, (izuzev opštine Podgorica i novoformiranih opština Tuzi i Zeta, dok ostale opštine regiona imaju negativne stope prirodnog priraštaja). Po kretanju stanovništva ističe se opština Podgorica sa konstantnim rastom, koji gubi na intenzitetu – indeks rasta je opao u periodu 1981-2023. g. sa 182,9 na 103,2[5]. U Podgorici, sa novoformiranim opštinama Tuzi i Zeta na osnovu rezultata popisa broja stanovnika za 2023. g. živi 33,1% stanovništva Crne Gore. Opština Nikšić, koja je do kraja prošlog vijeka imala rast broja stanovnika, posebno intenzivan u periodu 1961-1981. g., početkom ovog vijeka je postala depopulaciona, sa trendom rasta intenziteta opadanja broja stanovnika. Opština Cetinje je tokom čitavog posmatranog perioda imala opadanje broja stanovnika. Opština Danilovgrad, koju je do kraja prošlog vijeka karakterisala depopulacija, početkom XXI vijeka imala je rast broja stanovnika zahvaljujući doseljavanju stanovništva.

Primorski region je tokom čitavog posmatranog perioda je imao rast broja stanovnika (*Tabela 3-2*), ali sve manjeg intenziteta. Porast indeksa rasta u 2023. g. u odnosu na 2011. g. ukazuje na povećan intenzitet migracija prema ovom regionu. Po kretanju broja stanovnika ističe se opština Budva koja ima najveći rast broja stanovnika u Crnoj Gori zbog imigracije i prirodnog priraštaja. Ostale opštine Primorskog regiona, osim opštine Herceg Novi, imale su rast broja stanovnika u periodu 2011-2023. g., ali znatno nižeg intenziteta od opštine Budva.

Opština/region	1961	1981	2003	2011	2023
	broj	broj	broj	broj	broj
Andrijevica	9.792	7.712	5.785	5.071	3.910
Berane	24.124	31.270	29.267	28.488	24.645
Bijelo Polje	46.651	55.643	50.284	46.051	38.662
Gusinje	7.427	7.842	4.424	4.027	3.933
Žabljak	6.564	5.227	4.204	3.569	2.941
Kolašin	14.882	12.656	9.949	8.380	6.700
Mojkovac	8.832	10.753	10.066	8.622	6.728
Plav	11.486	11.718	9.381	9.081	9.050
Petnjica	10.156	10.790	5.801	5.482	4.957
Plužine	9.164	6.254	4.272	3.246	2.177
Pljevlja	4.6677	43.316	35.806	30.786	24.134
Rožaje	14.700	20.227	22.693	22.964	23.184
Šavnik	7.533	5.569	2.947	2.070	1.569
SJEVERNI REGION	**217.988**	**22.8977**	**19.4879**	**177.848**	**152.590**
Danilovgrad	17.378	14.769	16.523	18.472	18.617
Nikšić	57.399	72.299	75.282	72.443	65.705
Podgorica	51.490	75.218	144.339	158.341	179.505
Tuzi	10.136	13.077	10.059	11.422	12.979
Zeta	10.839	12.441	14.781	16.231	16.071
Cetinje	23.503	20.213	18.482	16.657	14.494
SREDIŠNJI REGION	**170.745**	**208.017**	**279.466**	**293.566**	**307.371**
Bar	24.587	32.535	40.037	42.048	45.812
Budva	4.834	8.632	15.909	19.218	27.445
Kotor	16.642	20.455	22.947	22.601	22.746
Tivat	5.974	9.315	13.630	14.031	16.338
Ulcinj	16.213	21.576	20.290	19.921	20.507
Herceg Novi	15.157	23.258	33.034	30.864	30.824
PRIMORSKI REGION	**83.407**	**115.771**	**145.847**	**148.683**	**163.672**
CRNA GORA	**471.994**	**584.310**	**620.145**	**620.029**	**623633**

Tabela 3-2. Kretanje broja stanovnika opština i regiona u periodu 1961-2023. g.
Izvor: „Bazna studija Demografski razvoj, tabela: Konačni rezultati popisa stanovništva 2023. g., tabela pol i starost.

[5] Treba naglasiti da je 2018. g. formirana opština Tuzi, a 2022. g. opština Zeta čije stanovništvo je do tog perioda pripadalo opštini Podgorica.

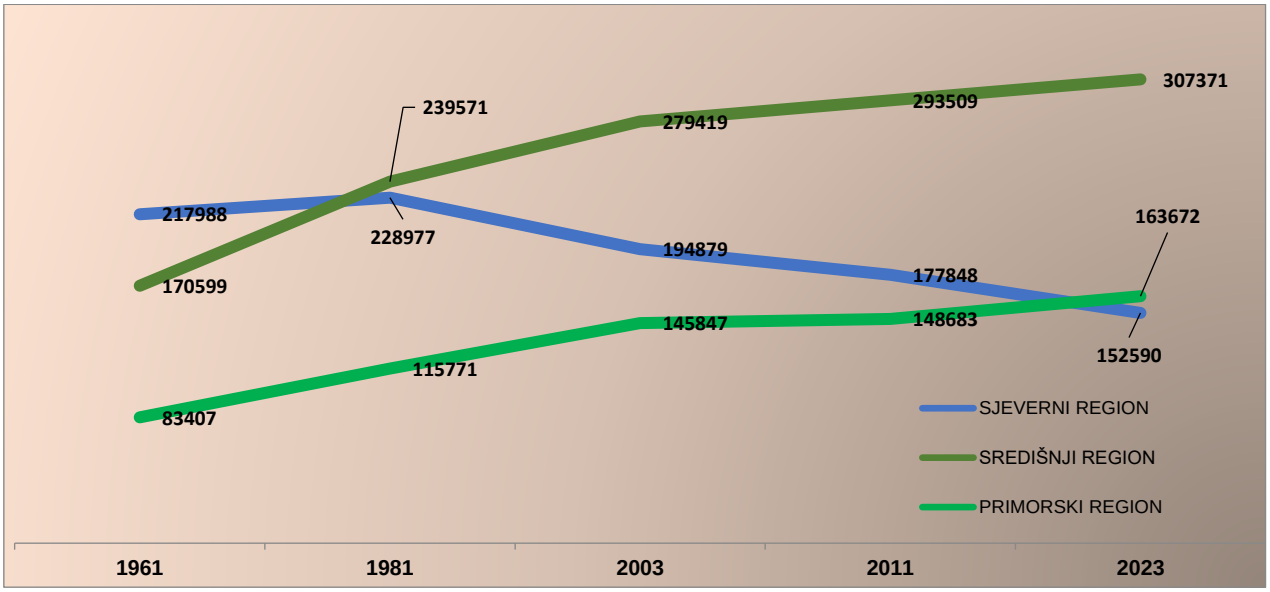

Grafikon 3-2. Kretanje broja stanovnika opština i regiona u periodu 1961-2023. g.

U posmatranom periodu su se ispoljile određene tendencije u kretanju broja stanovnika:

- Apsolutni broj stanovnika Crne Gore je opao u periodu 2003-2011. g., da bi u zadnjem međupopisnom periodu (2011-2023 g.) zabilježen rast, ali, s obzirom na negativne stope prirodnog priraštaja stanovništva i izraženu emigraciju van granica države, realno je očekivati da u narednim periodima dođe do opadanja broja stanovnika ukoliko se ne zaustave negativni trendovi;
- veoma izražena depopulacija *Sjevernog regiona* (u periodu 1981-2023. g. izgubio je 76.727 stanovnika, odnosno 33,5 % stanovništva iz 1981. g.);
- opadanje prosječnog rasta broja stanovnika u *Središnjem regionu* (od 1981. g. indeks rasta je opao sa 134,3 na 104,7 u periodu 1981-2023. g.), kao i u *Primorskom regionu* (indeks rasta je opao sa 138,8 u 1981. g. na 110,1 u 2023. g.).

Opština/region	Rezulati Popisa 2023.g.	Projektovani broj stanovnika prema PPCG do 2020.g.	Razlika između projektovanog br. stanovnika do 2020. i br. stanovnika prema Popisu 2023.g.
Andrijevica	3.910	5.802	-1.892
Berane[6]	24.645	40.053	15.408
Bijelo Polje	38.662	56.166	17.504
Gusinje	3.933		
Žabljak	2.941	4.229	-1.288
Kolašin	6.700	9.978	-3.278
Mojkovac	6.728	10.853	-4.125
Plav[7]	9.050	15.609	6.559
Petnjica	4.957		
Plužine	2.177	4.303	2.126
Pljevlja	24.134	37.019	12.885
Rožaje	23.184	29.212	6.028
Šavnik	1.569	2.987	1.418
SJEVERNI REGION	152.590	**216.211**	63.621
Danilovgrad	18.617	16.819	-1.798
Nikšić	65.705	82.802	17.097
Podgorica[8]	179.505	197.073	17.568
Tuzi	12.979		-

[6] Upoređivan je ukupan broj stanovnika opština Berane i Petnjica jer je opština Petnjica tada bila dio opštine Berane.
[7] Upoređivan je ukupan broj stanovnika opština Plav i Gusinje jer je opština Gusine u tom periodu bila dio opštine Plav.
[8] U sastavu opštine Podgorica u tom periodu su bile opštine Tuzi i Zeta.

Zeta	16.071		-
Cetinje	14.494	18.540	-4.046
SREDIŠNJI REGION	307.371	**315.234**	7.863
Bar	45.812	43.692	-2.120
Budva	27.445	18.069	-9376
Kotor	22.746	23.719	973
Tivat	16.338	14.358	-1980
Ulcinj	20.507	22.000	1.493
Herceg Novi	30.824	34.083	3.259
PRIMORSKI REGION	163.672	**155.921**	-7.751
CRNA GORA	623633	**687.366**	63.733

Tabela 3-3: Razlika između projektovanog broja stanovnika prema PPCG do 2020. i rezultata popisa stanovništva 2023. g.

Crna Gora je od početka ovog vijeka ušla u postranzicionu fazu demografskog razvoja, ima mali rast ili broj stanovnika stagnira, što će za posljedicu imati niže stope nataliteta, povećane stope mortaliteta i negativne stope prirodnog priraštaja, a kao krajnji rezultat i ubrzano starenje stanovništva. To može dovesti do opadanja broja stanovnika (*Tabela 3-3*) u narednom periodu, što bi se posebno manifestovalo ukoliko bude pojačana emigracija van granica države.

Prirodno kretanje stanovništva - Početkom 60-tih g. prošlog vijeka stope nataliteta su bile visoke, poslije 70-tih g. prešle su u umjerene, a početkom ovog vijeka su niske ili na gornjoj granici niskih stopa. Stope mortaliteta kao posljedica starenja stanovništva su iz niskih prešle u umjerene. Ovo je rezultiralo opadanjem stopa prirodnog priraštaja sa visokih sredinom 60-tih g. na umjerene 80-tih g. prošlog vijeka do niskih početkom ovog vijeka sa stalnom tendencijom opadanja. U periodu od 80-tih g. prošlog vijeka do 2023.g. većina seoskih naselja je imala negativne stope prirodnog priraštaja, pa je to u Crnoj Gori najugroženija kategorija stanovništva.

CRNA GORA	stopa nataliteta	stopa mortaliteta	stopa prirodnog priraštaja
1966-1970	22,1	6,6	15,5
1976-1980	19	6,4	12,6
2000-2004	13,9	9	4,9
2014-2018	12	10,3	1,7
2019-2022	11,5	12,4	-0,9

Tabela 3-4: Stope prirodnog kretanja stanovništva Crne Gore u periodu 1966 -2018. g. u ‰
Izvor: Bazna studija Demografski razvoj, Monstat- Statistički godišnjak za 2019. i 2023. g.

Najveće promjene u prirodnom kretanju stanovništva (*Tabela 3-4*) desile su se u Sjevernom regionu, koji je sredinom 60-tih g. imao znatno veće stope nataliteta od ostala dva regiona. *(Već 80-tih g. stope nataliteta među regionima bile ujednačene, a početkom ovog vijeka u Sjevernom regionu su bile niske i veoma niske (u periodu 2014-2018. g.) od svega 9,8‰. Uporedo sa opadanjem stopa nataliteta u ovom regionu rasle su stope mortaliteta, pa su od niskih sa 5,6‰ prešle u visoke od 12,6‰ u periodu 2014-2018. g. Ovo je rezultiralo opadanjem stope prirodnog priraštaja sa visokih 18,1‰, sredinom 60-tih g. na nisku stopu (2,3‰) početkom ovog vijeka i negativnu od -7,8‰.).* Od 13 opština Sjevernog regiona, samo opština Rožaje ima pozitivno prirodno kretanje. Veoma visoke vrijednosti negativnih stopa prirodnog priraštaja su u opštinama Kolašin, Pljevlja, Žabljak, Plužine i Šavnik. Kao posljedica ovakvog prirodnog kretanja stanovništva Sjevernog regiona veliki je broj staračkih domaćinstava, posebno u seoskim naseljima.

U Središnjem regionu su niske stope nataliteta i mortaliteta, prirodni priraštaj ima negativnu vrijednost od –1,9‰. Opština Podgorica, iako ima tendenciju rasta stope nataliteta, ima nisku stopu prirodnog priraštaja 3,1‰, dok ostale tri opštine u ovom regionu imaju niske stope nataliteta i visoke stope mortaliteta, što rezultira negativnim stopama prirodnog priraštaja.

Primorski region je na početku analiziranog perioda imao najniže stope nataliteta i prirodnog priraštaja, a najveće stope mortaliteta, koje su spadale u kategoriju umjerenih. Zbog imigracije, u zadnjem posmatranom periodu Primorski region je imao veće vrijednosti stopa prirodnog priraštaja. Po prirodnom kretanju stanovništva ističe se opština Budva koja je 60-tih g. prošlog vijeka imala veoma nisku stopu prirodnog priraštaja od svega1,6‰, a danas najveću u Crnoj Gori od 7,6‰ koja spada u kategoriju umjerenih stopa prirodnog priraštaja. Osim opštine Budva, pozitivan prirodni priraštaj ima i opština Tivat, dok ostale opštine ovog regoina imaju negativne stope prirodnog priraštaja.

Mehaničko kretanje stanovništva - Osim unutrašnjih kretanja stanovništva, Crnu Goru je karakterisalo i iseljavanje van zemlje, različitog intenziteta. Na osnovu podataka dobijenih razlikom između prirodnog priraštaja stanovništva i rasta broja stanovnika u periodu 1961-1981. g. Crna Gora je iseljavanjem izgubila 12.086 stanovnika. U periodu 1981-2003. g. odliv stanovništva je bio znatno manji 2.324 stanovnika. Emigracija je ponovo ojačala u zadnjem periodu (2003-2017. g.) i prema podacima dobijenim na osnovu razlike u prirodnom priraštaju i rastu broja stanovnika, iznosi 23.641. Mnogo veće po obimu od spoljnih, su bile i još uvijek su izražene unutrašnje migracije. Migracije selo-grad su najveće po broju migranata, ali su velikog intenziteta bile i migracije prema drugim opštinama i regionima.

	1966-1970			1976-1980			2000-2004			2014-2018			**2019-2022**		
	s.n	s.m	s.p.p.	s.n	s.m	s.p.p.	s.n	s.m	s.p.p.	s.n	s.m	s.p.p.	**s.n**	**s.m**	**s.p.p.**
Andrijevica	-	-	-	-	-	-	11,9	12,8	-0,9	10,2	12,9	-2,7	8,5	16,9	-8,4
Berane	27,6	6,5	21,1	19,9	6,1	13,8	17	9,4	7,6	12	11,5	0,5	10,4	14,8	-4,4
Bijelo Polje	29,3	6,4	22,9	23,3	5,7	17,6	14,9	9	5,9	11	10,9	0,1	10	13,4	-3,4
Gusinje	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7,6	11,3	-3,7	9,5	14,6	-5,1
Žabljak	15,6	4,1	11,5	13	5,5	7,5	8,2	10,9	-2,7	9,1	17,2	-8,1	8,2	22,3	-14,1
Kolašin	18,7	6,9	11,8	15,7	7	8,7	8,7	10,3	-1,6	8,9	14,7	-5,8	8,8	17,3	-8,5
Mojkovac	25,6	4	21,6	20,3	5,8	14,5	12,7	8,7	4	8,9	13,2	-4,3	6,7	18,7	-12
Plav	29,2	6,1	23,1	18,7	5,1	13,6	15,2	9,5	5,7	13	12	1	12,9	15	-2,1
Petnjica	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,4	9,1	-3,7	8,7	13,3	-4,6
Plužine	17,2	5	12,2	13,2	6,7	6,5	9	11,3	-2,3	6,9	18,1	-11,2	7,1	20,8	-13,7
Pljevlja	18,8	5,8	13	14,7	6,4	8,3	10,2	9,5	0,7	7	15,4	-8,4	6,7	18,4	-11,7
Rožaje	38,8	6	32,8	31,4	4,8	26,2	19,7	5,3	14,4	14	6,2	7,8	12,6	8	4,6
Šavnik	15,9	5,2	10,7	8,7	5,4	3,3	6,7	12	-5,3	7,9	20,1	-12,2	6,7	24,1	-17,4
SJEVERNI REGION	23,7	5,6	18,1	17,9	5,9	12,0	12,2	9,9	2,3	9,8	12,6	-2,8	**9**	**16,7**	**-7,8**
Danilovgrad	12,1	7,5	4,6	13,7	8,9	4,8	10,1	10,7	-0,6	9,4	10,9	-1,5	10	11,2	-1,2
Nikšić	21,7	6	15,7	17,8	6,2	11,6	12,8	8,6	4,2	10,8	11	-0,2	9,9	13,3	-3,4
Podgorica	21,7	5,8	15,9	20,4	5	15,4	16,5	8,1	8,4	13,6	8,3	5,3	13,3	10,2	3,1
Cetinje	19	8,9	10,1	16,1	9,3	6,8	9,5	11,3	-1,8	10,6	14,3	-3,7	10,3	16,2	-5,9
SREDIŠNJI REGION	18,6	7,1	11,6	17,0	7,4	9,7	12,2	9,7	2,6	11,1	11,1	0,0	**10,9**	**12,7**	**-1,9**
Bar	18,1	8,6	9,5	16,2	8,4	7,8	13,2	9,4	3,8	11,9	10,1	1,8	10,6	11,6	-1
Budva	10,2	8,6	1,6	20,4	7,3	13,1	13,1	7,3	5,8	14,3	8	6,3	16,5	8,9	**7,6**
Kotor	15,7	9,2	6,5	16,3	11,4	4,9	11,8	12	-0,2	12,5	10,8	1,7	8,7	13,2	-4,5
Tivat	16,1	7,5	8,6	18,3	8,7	9,6	10,8	9,4	1,4	14,2	9,7	4,5	14,1	11,6	2,5
Ulcinj	23,4	7,8	15,6	15,2	5,9	9,3	12,5	9,2	3,3	11,5	11,2	0,3	10,7	18	-7,3
Herceg Novi	15,9	8	7,9	16,1	8,1	8	10,5	9,2	1,3	10,8	10,7	0,1	9,8	13,2	-3.4
PRIMORSKI REGION	16,6	8,3	8,3	17,1	8,3	8,8	12,0	9,4	2,6	12,5	10,1	2,5	**11,7**	**12,8**	**-1,1**

Tabela 3-5: Stope prirodnog kretanja stanovništva regiona i opština u periodu 1966-2022. g. u ‰

Migraciona kretanja su uglavnom vodila prema *Središnjem* i *Primorskom* regionu. Od 1961. do 2017. g. Sjeverni region je emigracijom izgubio 130.927 stanovnika, što je malo manje od broja stanovnika koliko on danas ima. Po posmatranim periodima broj iseljenika se smanjivao zbog demografske ispražnjenosti i populacione starosti ovog regiona. Velikim odlivom stanovništa ističu se opštine Pljevlja sa 29.332, Bijelo Polje sa 25.356 i Berane sa 19.526 stanovnika u periodu 1961-2017. g. Opštine Kolašin, Mojkovac i Plav danas imaju manje stanovnika nego što su izgubile iseljavanjem, dok su opštine Šavnik, Plužine i Žabljak izgubile emigracijom 2 do 3 puta više stanovnika nego što imaju danas.

Središnji i Primorski region su tokom čitavog posmatranog perioda bili imigracioni. U periodu (1961-2017. g.) *Središnji region* je imigracijom dobio 51.441 stanovnika, a tendencija doseljavanja je prisutna i u poslednjem Popisu stanovništva 2023.g. Podgorica je imigraciono najprivlačnija opština u državi, koja je u zadnjem periodu (2003-2017. g.) dobila 10.952 stanovnika (više nego sve ostale imigracione opštine u Crnoj Gori zajedno). U periodu 1961-2017. g. u opštinu Podgorica se doselilo 56.702 stanovnika. Opština Nikšić, tokom čitavog perioda je imala emigracioni karakter sa tendencijom rasta. Emigracijom je ova opština izgubila 16.629 stanovnika, od čega čak 14.768 poslije 1981. g. Opština Cetinje ima stalno prisutnu emigraciju (najjača u periodu 1961-1981. g., a kasnije ima umjeren karakter). U periodu 1961-2017. g. ova opština je izgubila 11.883 stanovnika. Za opštinu Danilovgrad je do početka ovog vijeka bila karakteristična emigracija (izgubila je 4.125 stanovnika), da bi je u periodu 1991-2017. g. karakterisala imigracija (dobila je 2.689 stanovnika).

Primorski region je konstantno imao priliv stanovništva, u periodu 1961-2017. g. ovaj region je imigacijom dobio 46.235 stanovnika. Najizraženiji je bio u periodu 1981-2003. g. kada je dobio 27.926 stanovnika, što je znatno više nego Središnji region u istom periodu. Period od 2003-2017.g. karakteriše mali priliv stanovništva 1.390 stanovnika i proces emigracije, koja u velikoj mjeri utiče na migracioni bilans.

Priliv stanovništva imale su opštine Bar, Budva i Herceg Novi, a opština Budva ima najveću stopu migracionog bilansa u čitavom posmatranom periodu, koja je u znatnoj mjeri uticala na visoke stope rasta ukupnog stanovništva opštine. Značajan broj stanovnika imigracijom dobila je i opština Tivat, a opštine Kotor i Ulcinj znatno manje. U zadnjem posmatranom periodu (2003-2017. g.) opštine Herceg Novi, Ulcinj i Kotor imaju emigracioni karakter.

Prostorni razmještaj stanovništva i gustine naseljenosti

Značajna unutrašnja pomjeranja stanovištva i različit intenzitet rasta broja stanovnika na nivou regiona i opština, za posljedicu su imali velike disproporcije u teritorijalnom razmještaju stanovništva. U Sjevernom regionu koji zauzima 53,4% teritorije države je 2023.g. živjelo je 24,5% stanovništva, a 1961.g. 46,2% stanovništva Crne Gore. U Središnjem regionu (35,2% teritorije države) živi gotovo polovina stanovništva Crne Gore 49,4%, za 12,9% više nego 1961.g. Samo u Podgorici živi 58,4%. ukupnog broja stanovnika ovog regiona, a sa novoformiranim opštinama Tuzi i Zeta čak 67,9%. Primorski region učestvuje u teritoriji Crne Gore sa svega 11,4%, a u njemu živi 24,6% stanovništva Crne Gore. Gustina naseljenosti je mnogo veća nego u Sjevernom regionu koji je gotovo 5 puta teritorijalno veći. Izrazito nepovoljno kretanje prostornog razmještaja stanovništva Crne Gore iz druge polovine prošlog vijeka nastavilo se i početkom ovog, a ogleda se u sljedećem:

- Došlo je do demografsko populacionog pražnjenja *Sjevernog regiona* i njegovih opština;
- *Središnji* i *Primorski* region bili su imigracioni, u ova dva regiona je skoncentrisano 75,7% stanovništva Crne Gore (na 46,6% teritorije države);
- gradska naselja imala su intenzivan populacioni rast, dok su se praznila seoska naselja u svim regionima i opštinama;
- sva prigradska naselja su imala ubrzan rast broja stanovnika i mnoga su spojena sa gradskim naseljima;
- u populacionom pogledu Podgorica je imala najveći rast, u njoj (sa novoformiranim opštinama Tuzi i Zeta) živi 33,5% stanovništva Crne Gore;
- došlo je do populacionog usitnjavanja sela i gašenja 74 sela.

Prosječna gustina naseljenosti u Crnoj Gori je, uporedo sa rastom broja stanovnika, porasla sa 34 st/km² u 1961. g. na 45 st/km² u 2023. g., uz veoma različite gustine naseljenosti po regionima. U istom periodu (1961-2023. g.) u Sjevernom regionu prosječna gustina naseljenosti je opala sa 29 st/km² na 21 st/km², u Središnjem se povećala sa 35 st/km² na 69 st/km², a u Primorskom sa 52 st/km² na 109 st/km².

U Sjevernom regionu je u 12 od 13 opština opala gustina naseljenosti. U Podgorici je gustina naseljenosti porasla sa 50 st/km² na 180 st/km², što ovu opštinu svrstava na 3. mjesto po gustini naseljenosti u Crnoj Gori poslije Tivta (348 st/km²) i Budve (225 st/km²).

Kretanje gradskog stanovništva Crne Gore – Stepen urbanizacije u Crnoj Gori je od 1961.g. sa 30,5%, porastao na 67,2% u 2023. g. Nivo urbanizacije u 2023. g. iznad crnogorskog prosjeka ostvarile su opštine: Podgorica (96%), Cetinje (86,1%), Budva (84,3%), Nikšić (80,6%) Bijelo Polje (70,1%). Najniži nivo urbanizacije imale su opštine: Petnjica (12,4%), Andrijevica (25,3%), Šavnik (22.9%) i Zeta (24,3%).

Prema statistici u Crnoj Gori ima 41 gradsko naselje. U deset populaciono najvećih gradova Crne Gore (Podgorica, Nikšić, Bijelo Polje, Budva, Pljevlja, Bar, Herceg Novi, Rožaje, Cetinje i Ulcinj) 2023. g. živjelo je 360.389 stanovnika, odnosno 84,7% gradskog stanovništva u Crnoj Gori. Najveću populacioni rast ima Podgorica u kojoj je 2023. g. živjelo 40,7% ukupnog gradskog stanovništva Crne Gore. Gradska naselja *Primorskog regiona*, posebno (Budva i Tivat) su takođe brzo populaciono rasla, dok su najmanji populacioni rast imala gradska naselja Sjevernog regiona.

Opština/region	broj stanovnika 2023	gradsko stanovništvo 2023	stepen urbanizacije
Andrijevica	3.910	988	25,3
Berane	25.162	9.923	39,4
Bijelo Polje	39.710	27.833	70,1
Gusinje	4.662	2.225	47,7
Žabljak	3.002	1.499	49,9
Kolašin	6.765	2.444	36,1
Mojkovac	6.824	3.081	45,1
Plav	10.378	4.985	48,0
Petnjica	5.552	688	12,4
Plužine	2.232	1.102	49,4

Pljevlja	24.542	16.419	66,9
Rožaje	25.247	12.366	49,0
Šavnik	1.588	364	22,9
SJEVERNI REGION	**159.574**	**83.917**	**52,6**
Danilovgrad	18.832	6.220	33,0
Nikšić	66.725	53.767	80,6
Podgorica	180.186	173.024	96,0
Tuzi	13.142	6.059	46,1
Zeta	16.206	3.942	24,3
Cetinje	14.465	12460	86,1
SREDIŠNJI REGION	**309.556**	**255.472**	**82,5**
Bar	46.171	15.836	34,3
Budva	26.667	22.469	84,3
Kotor	21.916	10.535	48,1
Tivat	16.340	10.894	66,7
Ulcinj	21.395	11.488	53,7
Herceg Novi	31.471	14.727	46,8
PRIMORSKI REGION	**163.960**	**85.949**	**52,4**
CRNA GORA	**633.090**	**425.388**	**67,2**

Tabela 3-6.: Stepen urbanizacije Crne Gore, regiona i opština 2023. g.

Kretanje stanovništva u selima Crne Gore - U Crnoj Gori je 2023. g. bilo je 1.420[9] seoskih naselja u kojima su demografsko populaciona kretanja zavisila od više faktora, među kojima su najznačajniji prirodni i ekonomski uslovi, istorijska kretanja, odnos države prema selima, lokacija sela u odnosu na grad. Početkom 60-tih g. prošlog vijeka u crnogorskim selima je živjelo 328.144 stanovnika, odnosno 69,5% njenog ukupnog stanovništva. U *Sjevernom* regionu je bilo seoskog stanovništva 83%, u *Središnjem* 53,7%, a u Primorskom 69,5%. Prosječna populaciona veličina sela u Crnoj Gori 1961. g. iznosila je 270 stanovnika, u Sjevernom regionu je bila najveća 320 stanovnika, u Središnjem je bila najmanja sa 218 stanovnika, dok je u Primorskom regionu iznosila 242 stanovnika. U ovom periodu bila su samo 3 sela bez stanovnika, u svakom regionu po jedno. Protekli period karakterisale su najveće promjene kod seoskog stanovništva, prosječna populaciona veličina sela u Crnoj Gori je opala na 185 stanovnika. Učešće seoskog u ukupnom stanovništvu Crne Gore je opalo na 37,2%, u Sjevernom regionu na 60,8%, u Središnjem na 20,4% i bilo je najniže u državi, dok je u Primorskom regionu ono iznosilo 42,2%.

U *Sjevernom regionu* prosječna veličina sela je opala na 184 stanovnika, takođe se povećao broj naselja bez stanovnika sa 1 na 14, broj naselja sa min. brojem stanovnika (do 25 stanovnika) se povećao sa 2 na 108, a broj sela ispod 50 stanovnika je porastao sa 11 na 94, što ukazuje na izrazitu depopulaciju ovog regiona.

Središnji region, iako je bio imigracionog karaktera imao je najveću depopulaciju seoskog stanovništva o čemu svjedoči najmanja prosječna veličina sela u državi od 142 stanovnika u 2011. g.[10]. U ovom regionu je broj sela bez stanovnika porastao sa 1 na 32, a broj sela do 25 stanovnika sa 2 na 161, broj sela ispod 50 stanovnika sa 18 na 82, tj.od 420 sela u ovom regoinu 257, odnosno 61,2% ima ispod 50 stanovnika, što ukazuje na nepovoljnu starosnu strukturu i demografsko izumiranje ovih sela. Najugroženija je opština Cetinje u kojoj ima 16 sela bez stanovnika, a od 92 sela čak 89 ima ispod 50 stanovnika.

U Primorskom regionu je prosječna veličina sela porasla na 259 stanovnika, što je posljedica značajnog rasta broja stanovnika sela na obali, a opadanja broja stanovnika u zaleđu. Broj sela bez stanovnika u ovom regionu je porastao sa 1 na 28 u 2023. g., a ispod 25 stanovnika sa 6 na 78, kao i sela ispod 50 stanovnika sa 16 na 20. U ovoj prostornoj distribuciji porastao je broj naselja sa preko 1.000 stanovnika sa 1 na 15.

U relativno kratkom periodu crnogorsko selo je doživjelo veliku transformaciju populacione veličine i od jake baze fertilog stanovništva za reprodukciju i velikog potencijala mlade radne snage došlo je do nivoa nepovoljne starosne strukture i smanjenja radne snage, uglavnom bez reproduktivnog potencijala. Procesi koji su započeli populaciono usitnjavanje sela u početku su imali niz pozitivnih posljedica kao što su: oslobođenje sela latentnih viškova radne snage i relativne prenaseljenosti, na drugoj strani, u gradovima koji su imali deficit radne snage, popunjavao se radni kontigent i aktivno stanovništvo što je ubrzavalo njihov ekonomski rast i povećavalo stepen

[9] Do 2011 g. bilo je 1.216 sela, a od 2011. g. ih je bilo 1.249, jer je došlo do nove teritorijalne organizacije u opštinama Bijelo Polje i Budva, a 2023. g. ponovi je došlo do reorganizacije teritorijalne podjele, samim tim došlo je i do demografskog usitnjavanja određenog broja sela (jer su se veća dijelila na dva ili više manjih, a neka su se ukidala i umjesto njih formiralo se više novih naselja).

[10] Treba naglasiti da je u sjevernom i primorskom regionu došlo do nove teritorijalne organizacije u pojedinim opštinama što je dodatno populaciono usitnilo sela, ali u središnjem regionu nije bilo povećanja broja sela, čime je deopopulacija izrazitija.

urbanizacije. Urbani sadržaji su dopirali i do sela, ogledajući se najviše u fizionomiji kuća i većem nivou obrazovanja stanovništva. Ali, proces iseljavanja stanovništva koji je vremenom bivao sve intenzivniji, počeo je stvarati probleme u gradovima koji se suočavaju sa viškovima radne snage, nedostatkom stambenog prostora, raznim komunalnim i ekološkim problemima, nekontrolisanim širenjem gradova i stvaranjem periurbanih područja. Nasuprot tome, sela se populaciono smanjuju, uglavnom su staračka domaćinstva što dovodi do ekonomskog propadanja sela, zapuštanja obradivih površina i smanjenja poljoprivredne proizvodnje.

Strukturne karakteristike stanovništva

Struktura prema polu i starosti **-** Na nivou Crne Gore i po regionima polna struktura stanovništva je zadovoljavajuća. Prema rezultatima popisa stanovništva 2023.g. stopa maskuliniteta iznosila je 96,8 (95,3 u Primorskom do 96,5 u Središnjem regionu). Po velikim starosnim grupama, u kategoriji mladog stanovništva (0-19.g.) stopa maskuliniteta iznosi 108,1, kod sredovječnog stanovništva (20-59.g.) polna struktura je zadovoljavajuća (stopa maskuliniteta 97,3), a značajno je smanjena u kategoriji starog stanovništva (77,6).

Polna struktura u pojedinim opštinama je manje ili više poremećena, stope maskuliniteta su iznosile od 91,6 u Budvi do 119,7 u Šavniku.

Prema podacima popisa iz 2023. g. učešće mladog stanovništva u ukupnom stanovništvu Crne Gore iznosilo je 23,7%, sredovječnog 59,5%, a starog (više od 65.g.) 16,8%, što predstavlja nepovoljnu starosnu strukturu.starog.

Stanovništvo *Sjevernog regiona* 1961. g. pripadalo je izrazito mladom, da bi u periodu 2003 – 2023.g. Učešće mladog stanovništva opalo je sa 29,7% na 22,9%, a starog se povećalo na 18,5% pa se region nalazi u stadijumu duboke demografske starosti. Zbog negativne stope prirodnog priraštaja i izražene emigracije, ukoliko se ne preduzmu intenzivne mjere demografske politike, postoji rizik još dublje demografske starosti i postepenom demografskom nestajanju značajnog broja seoskih naselja.

Stanovništvo *Središnjeg regiona* je 1961.g. je bilo u kategoriji mladog stanovništva, da bi prema popisu iz 2023.g. učešća mladog stanovništva opalo na 24,3% i učešća starog stanovništva poraslo na 15,9%, što takođe ukazuje na intenzivan proces demografskog starenja.

Stanovništvo *Primorskog regiona* je 1961.g. bilo u kategoriji sredovječnog. Prema podacima iz 2023. udio mladog stanovništva iznosio je 23,3%, a starog stanovništva 16,9% što stanovništvo ovog regiona svrstava u kategoriju starog. Povoljna okolnost za poboljšanje starosne strukture je imigracioni karakter regiona.

Prema podacima popisa 2023.g. najveće učešće mladog stanovništva imale su opštine: Rožaje 29,8%, Tuzi 27,9%, Plav 24,8%, Podgorica 25,4 % i Budva 25,8%. Najstarije stanovništvo (sa visokim učešćem starog u ukupnom stanovništvu) imale su opštine: Plužine 27,6%, Šavnik 24,2%, Žabljak 22,4%, Pljevlja 24,8%, Kolašin 22,4%, Cetinje 21,3% i Andrijevica 21,6%. Najpovoljniju starosnu strukturu u Crnoj Gori imala je opština Rožaje. U stadijumu demografske starosti bile su opštine Plav, Gusinje, Berane, Petnjica, Bijelo Polje i Mojkovac, Podgorica, Nikšić, Danilovgrad, Ulcinj, Bar, Budva i Tivat dok su u stadijumu duboke demografske starosti bile opštine Andrijevica, Kolašin, Pljevlja, Žabljak, Herceg Novi, Kotor i Cetinje. Najnepovoljnija situacija bila je u opštinama Plužine i Šavnik, koje se bile u stadijumu najdublje demografske starosti.

Posljedice demografskog starenja u Crnoj Gori su brojne:

- Usljed sve manjeg učešća mladih generacija u ukupnom stanovništvu, izraženije je opadanje stopa nataliteta, a povećanjem učešća starih lica dolazi do povećanja opšte stope mortaliteta, što dovodi do negativnih stopa prirodnog priraštaja na nivou države i najvećeg broja opština;
- Iako je proces demografskog starenja zahvatio čitavu državu, situacija je najnepovoljnija na području crnogorskih sela, koja su konstantno izložena procesima depopulacije i senilizacije u svim regionima;
- U selima postoji nedostatak radne snage (gdje se stanovništvo bavi poljoprivredom),
- U proteklih 60-tak g. rastao je samo broj prigradskih naselja, koja su vremenom srasla sa gradovima i čine sa njima kontinuirane urbane površine;
- Koeficijent opterećenosti radnog kontigenta staračkim 2011. g. na nivou države je iznosio 18,8, u *Primorskom regionu* 19,4, u Središnjoj 17,2 i u Sjevernoj 20,4.
- Javlja se disproporcija između aktivnog stanovništva i broja penzionera, čime se povećava opterećenost aktivnog stanovništva;
- Ukoliko se značajnije ne ublaži starenje stanovništva Sjevernog regiona, uskoro će biti, ne samo u stadijumu najdublje demografske starosti, već će se naći pred ozbiljnim problemom velikog broja naselja bez stanovnika.

Obrazovna struktura - Na nivou Crne Gore, kao i na nivou regiona i opština učešće nepismenog stanovništva je u prethodnom periodu konstantno opadalo, a rastao je broj stanovništva sa većim stepenom obrazovanja.

Po Popisu 2023.g. od ukupnog broja stanovnika starih 15 i više godina, 90. 819 ili 17,8% ima završenu osnovnu školu, a završenu srednju školu 269 641 ili 52,8%.

U Crnoj Gori 94,3% stanovništva starosti od 20-24 godine ima najmanje završeno srednje obrazovanje, (prosjek u zemljama EU iznosi 84%); visoko obrazovanje ima 26,2% stanovništva, pri čemu je udio sa visokim nivoom obrazovanja veći u opštinama Podgorica, Budva, Tivat, Kotor, Herceg Novi i Bar. U Crnoj Gori 44,4% stanovništva starosti 25-34 godine ima visoko obrazovanje, a u zemljama EU taj prosjek 2023. godine iznosi 43%.

Nacionalna i vjerska struktura - Prema popisu 2023. g. kao Crnogorci se izjasnilo 41,1% stanovništva, kao Srbi 32,9%, kao Muslimani 1,6%, kao Bošnjaci 9,5%, kao Albanci 5%, kao Rusi 2,6%, ostalih i nepoznato 5,3%.

Prema podacima iz 2023. g. Crnogorci su u *Središnjem regionu* bili zastupljeni sa 54,6%, na području Primorskog regiona bilo je 33,1%, a u *Sjevernom regionu* 24,9%. U *Sjevernom regionu* kao Srbi se izjasnilo 39,8%, u *Primorskom regionu* 30,8%, u *Središnjem* 25%. Bošnjaci su zastupljeni u *Sjevernom regionu* sa 25,8%, *Primorskom* sa 2,4% i *Središnjem* sa 2,8%; Mislimana je u *Sjevernom regionu* je 2,4%, *Primorskom* 1,2%, a u *Središnjem* 0,7%. Albanaca je najviše u *Primorskom regionu* 13,3%, u *Središnjem* 10,7% i *Sjevernom* 1,4%. Na osnovu podataka popisa na nivou opština iz 2011. g. slijedi:

- Crnogorci su većinsko stanovništvo (iznad 50%) u opštinama Danilovgrad, Žabljak, Kolašin, Mojkovac, Nikšić, Podgorica, Cetinje i Šavnik, dok su Srbi bili većinsko stanovništvo (iznad 50%) u opštinama: Plužine 65,6%, Andrijevica 61,9% i Pljevlja 57,9%;
- Muslimani i Bošnjaci su dominantno stanovništvo u opštini Rožaje, većinsko u opštini Plav Petnjica i Gusinje, značajno su zastupljeni u opštini Bijelo Polje. Albanci su većinsko stanovništvo samo u opštini Ulcinj, značajnije su zastupljeni u opštinama: Plav i Bar;
- Hrvati su značajnije zastupljeni u opštini Tivat i u opštinama: Kotor.

Analiza konfesionalne strukture stanovništva 2023. g. pokazuje da je stanovništvo Crne Gore većinom pripada pravoslavnoj vjeroispovijesti 71,1%, islamskoj vjeroispovijesti pripada 20%, a katoličkoj vjeroispovijesti 3,3%. Prema podacima iz 2023.g. stanovništvo pravoslavne vjeroispovijesti je većinsko u svim regionima, u Središnjem sa 76,3%, Primorskom 63,8%, Sjevernom 56,5%. Učešće stanovništva islamske vjeroispovijesti je u Sjevernom regionu 26,8%, u Primorskom 17,7% i Središnjem 11,8%. Procentualna zastupljenost stanovništva katoličke vjeroispovijesti je 8% u Primorskom regionu, dok je u Sjevernom i Središnjem regionu bila neznatna.

Prema Popisu 2023.g. većinsko stanovništvo pravoslavne vjeriospovijesti je zastupljeno u opštinama Andrijevica, Šavnik, Mojkovac, Plužine, Kolašin, Žabljak, Danilovgrad, Cetinje, Nikšić, Budva, Herceg Novi, Podgorica, Zeta, Pljevlja, Kotor, Berane, Tivat, Bar i Bijelo Polje. Većinsko stanovništvo islamske vjeroispovijesti živi u opštinama: Rožaje, Plav Ulcinj i Tuzi, a značajno je zastupljeno u opštinama: Bijelo Polje, Bar, Berane, Pljevlja i Podgorica. Stanovništvo katoličke vjeroispovijesti značajnije zastupljeno u opštinama: Tuzi, Tivat, Kotor, Ulcinj i Bar.

Ekonomska struktura - Prema rezultatima popisa 2011. g. stopa aktivnosti stanovništva u Crnoj Gori iznosila je 37,4%, u Primorskom regionu 39,5%, u Središnjem 38,6%, a najniža u Sjevernom regionu 34,1%. Najveću stopu aktivnosti imala je opština Budva 45,7%, a najnižu opština Andrijevica 28,3%. U tom periodu u primarnim djelatnostima u Crnoj Gori bilo je 2,5% zaposlenih, u sekundarnim 12%, dok je u tercijarnim djelatnostia bilo 85,5%.

Domaćinstva - Prema podacima iz 2023. g., u Crnoj Gori je bilo 217.441 domaćinstvo, prosječna veličina domaćinstva iznosila je 2,9 članova. U Sjevernom regionu je 51.685 domaćinstva, a prosječna veličina iznosi 3 člana, u Središnejm regionu je 105.789 domaćinstava, prosječna veličina domaćinstva je 3 člana. U Primorskom regionu, koji je imao najmanju prosječnu veličinu domaćinstva u Crnoj Gori od 2,7 članova je 59.967 domaćinstava. Od druge polovine prošlog vijeka broj domaćinstava se konstantno povećavao kako na nivou Crne Gore, tako i u regionima, čak i u Sjevernom regionu, bez obzira što je on u tom periodu imao stalno opadanje broja stanovnika.

Kretanje broja domaćinstava po opštinama imalo je različit karakter. U opštinama: Budva, Tivat, Rožaje, Bar, Bijelo Polje, Kotor, Nikšić, Ulcinj, Herceg Novi, Mojkovac i Pljevlja konstantno od 60-tih g. prošlog vijeka bilježen je rast broja domaćinstava; u opštinama Žabljak, Kolašin, Plužine, Šavnik, Andrijevica, Cetinje i Plav broj domaćinstava je konstantno opadao od druge polovine prošlog vijeka; u opštini Danilovgrad broj domaćinstava je opadao do početka XXI vijeka, od kada je zabilježen rast.

4. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA NAMJENA, FIZIČKIH STRUKTURA I KAPACITETA

4.1. POSTOJEĆA NAMJENA KOPNA

Od ukupne površine teritorije Crne Gore (13.812 km^2), na osnovu kartografskog mjerenja definisane su opšte kategorije namjene površina, u razmjeri 1:100.000. U planskoj dokumentaciji nižeg nivoa (u razmjeri 1: 25.000 i više), navedene opšte namjene se prikazuju detaljnije, u skladu sa *Zakonom o planiranju prostora* i određenim *Pravilnicima* za detaljne kategorije namjene površina.

Opšte kategorije namjene površina: (*Pregledna karta 4-1*)

1. Građevinsko područje (izgrađeni i uređeni dio naselja i neizgrađeni dio područja naselja predviđen za razvoj i proširenje).
   - Građevinsko područje naselja - gradske površine
   - Građevinsko područje naselja - seoske površine
2. Poljoprivredne površine (zemljište određeno u skladu sa zakonom kojim se uređuje poljoprivredno zemljište):
3. Šumske površine (šume i šumska zemljišta određena u skladu sa zakonom kojim se uređuju šume);
4. Vodne površine na kopnu; (vodno zemljište određeno u skladu sa zakonom kojim se uređuju vode);
5. Površina mora (određene u skladu sa zakonom kojim se uređuje more);
6. Površine za posebne namjene (površine od interesa za odbranu, zaštitu i spašavanje, površine mineralnih sirovina, eksploatacionog polja, eksteritorijalne površine);
7. Zaštićena područja (određena u skladu sa zakonom kojim se uređuju prirodna i kulturna dobra);
8. Ostale prirodne površine (goleti, sipari, kamenjari, strme stjenovite padine, stjenovite obale, pješčane i šljunkovite plaže);
9. Površine infrastrukture (površine i koridori saobraćajne i ostale infrastrukture, određene zakonom).

Od ukupne površine teritorije Crne Gore 13.812 km^2 struktura opštih kategorija namjene površina, mjerena kartografski je: građevinsko područje 3,14% teritorije, površine infrastrukture 0,04%. poljoprivredne površine, obradivo i drugo poljoprivredno zemljište zauzima 14,94%, a šumske površine 62,07% teritorije.

S obzirom da nije uspostavljen katastar poljoprivrednog i šumskog zemljišta i nisu definisani standardi evidentiranja, ukazuje se preklapanje neobraslog šumskog zemljišta i poljoprivrednih površina, livada ili površina koje se ne obrađuju. Obradivog poljoprivrednog zemljišta je veoma malo, samo 3,77%, što ukazuje na osjetljivost ovih površina i potrebu očuvanja i održivog korišćenja u budućem periodu. Po stepenu šumovitosti Crna Gora je među najšumovitijim državama na Balkanu i u Evropi. (*Tabela 4-1*.)

Kategorija	Površina /ha	% u odnosu na površinu teritorije države Crne Gore
Građevinsko područje	43.627,57	3,14%
Poljoprivredne površine	207.479,85	14,94%
Obradive površine	52389,71	3,77 %
Druge poljoprivredne površine	155090,14	11,17 %
Šumske površine	861947,07	62,07%
Vodne površine na kopnu	39155,18	2,82%
Površine za posebne namjene	2105,86	0,15%
Ostale prirodne površine	233866,64	16,84%
Površine infrastrukture	570,13	0,04%
Ukupno površina kopna	**1.388.752,31**	100,00 %
Površina mora	**254.000,00**	

Tabela 4-1: Bilans namjene površina - mjereno kartografski, Izvor Corina land cover 2018.
Izvor Corina land cover 2018. g.)

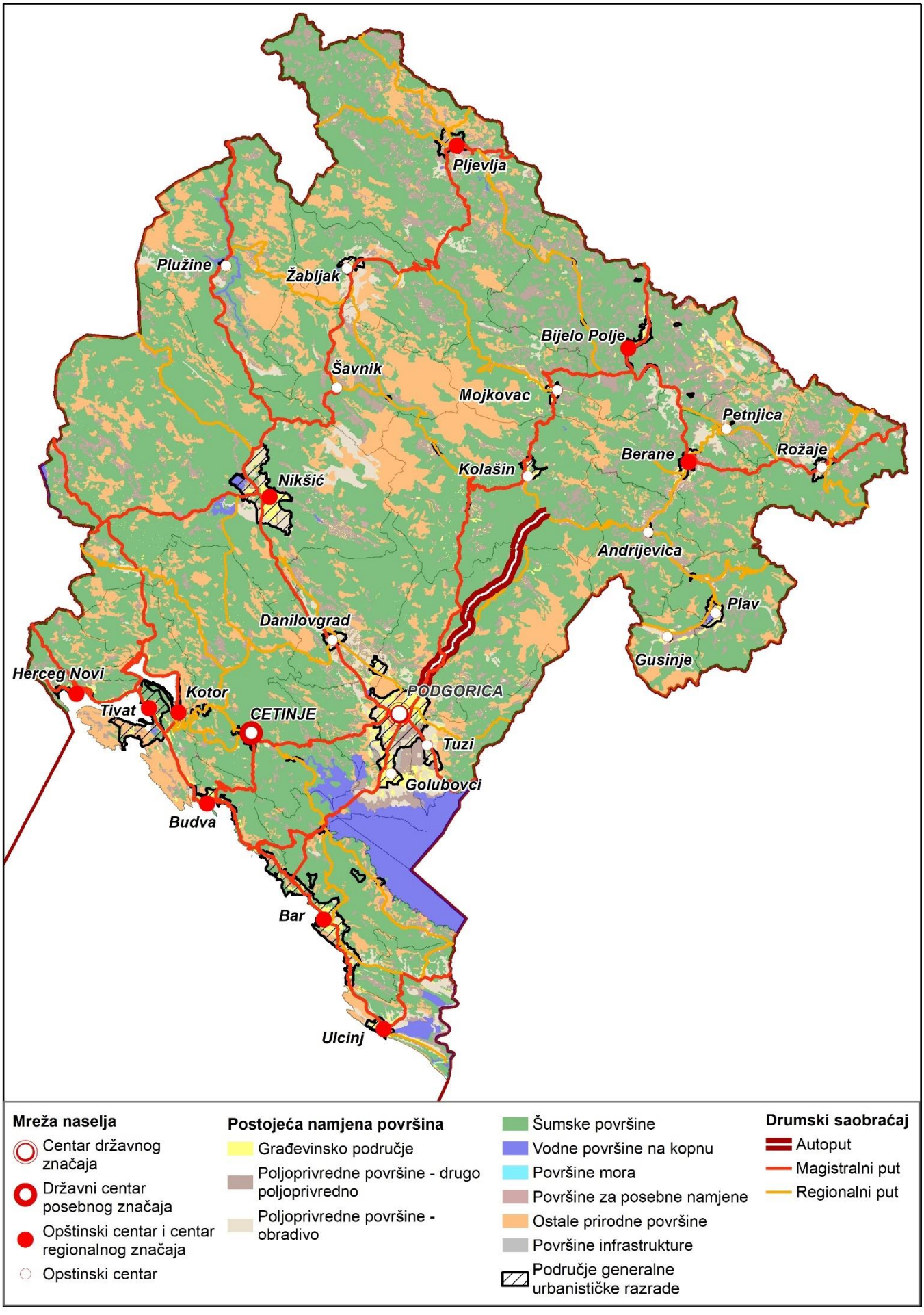

Pregledna karta 4-1. Postojeća namjena površina

Međunarodno zaštićena područja - Unesco	Površina u ha	% u odnosu na površinu teritorije države Crne Gore
Prirodno i kulturno – istorijsko područje Kotora	cca 12000	0.86
Zaštićena okolina Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora	48 049	3.47
Slivno područje Tare	177389.62	12.77
Nacionalni park Durmitor	61079,5	4.42
Ukupno	**298518,12**	**21.6 %**

Tabela 4-2. Međunarodno zaštićena područja UNESCO

Nacionalna zaštita - Postojeća zaštićena područja prirode	Površina u ha	% u odnosu na površinu teritorije države Crne Gore
Nacionalni parkovi	190345.50	13.71%
Parkovi prirode	132598,5	9.6%
Posebni rezervat prirode	256.5	0.02%
Predio izuzetnih odlika	364,000	0.03%
Spomenik prirode	6918,1	0.51%
Strogi rezervat prirode	4004.9	0.29%
Ukupno	**334487,4**	**24.21%**

Tabela 4-3. Nacionalna zaštićena područja prirode

REGION	Površina regiona i opština (ha)	Fizička Izgrađenost (ha)	Izgrađenost u odnosu na površinu (%)	Površina urbanih područja GUR
PRIMORSKI	**150344**	**5286.62**	**3.51%**	
Budva	12243.23	608.75	4.97%	960.53
Bar	50428.66	1796.08	3.56%	7607.94
Tivat	4745.24	563.30	11.87%	4744.374
Ulcinj	26105.37	750.49	2.87%	857.20
Kotor	33575.21	661.92	1.97%	680.36
Herceg Novi	23360.50	906.08	3.88%	361.51
SJEVERNI	**730132.6**	13473.42	**1.85%**	
Plužine	85315.70	527.22	0.62%	68.16
Šavnik	55627.02	250.38	0.45%	147.30
Mojkovac	35850.09	1233.53	3.44%	521.34
Pljevlja	134276.26	2228.49	1.66%	1621.52
Žabljak	44694.67	771.72	1.73%	682.10
Kolašin	90576.70	1449.11	1.60%	1045.82
Andrijevica	33039.07	453.31	1.37%	178.87
Plav	32565.46	1131.13	3.47%	1266.50
Gusinje	15713.27	536.41	3.41%	124.35
Rožaje	43085.05	805.52	1.87%	915.65
Bijelo Polje	92283.53	2673.45	2.90%	1438.50
Berane	49878.74	1113.20	2.23%	997.19
Petnjica	17351.76	299.94	1.73%	67.124
SREDIŠNJI	**496206.20**	**15670.82**	**3.16%**	
Cetinje	89815.47	1012.62	1.13%	1058.24
Podgorica	100402.95	5760.27	5.74%	11295.40
Danilovgrad	47497.35	1768.41	3.72%	1417.25
Nikšić	208673.91	4215.89	2.02%	7315.63
Tuzi	24001.94	1169.25	4.87%	*
Golubovci	14474.55	1744.38	12.05%	*
Ukupno Crna Gora	**1.376.682**	**34.430.85**	**2.5%**	

Tabela 4-4: Izgrađenost prostora u ha

Pregledna karta 4.2: Izgrađenost prostora podaci na osnovu raspoloživih podataka ažuriranje na osnovu ažurnog orto foto snimka (2018.g.)

Izgrađenost prostora - Na osnovu poređenja površine opština Crne Gore i dostupnih podataka o fizičkoj izgrađenosti prostora u opštinama, može se zaključiti da je veća izgrađenost u Primorskom regionu **(3.51%)** i Središnjem regionu (**3.16%)** u odnosu na Sjeverni region (**1.85%).** Posebno se u stepenu izgrađenosti ističu opštine Budva (4,9), Tivat (11,8), Podgorica (5,74), Tuzi (4,8), Golubovci (12,05). (površina područja opštine Tivat u odnosu na urbani dio je mala, što rezultira visokim procentom izgrađenosti), *Tabela 4-4.* Izgrađenost prostora (*Pregledna karta 4-2*) je analizirana na osnovu raspoloživih podataka, koje je potrebno ažurirati na nivou svih lokalnih samouprava (opština), pri izradi Prostorno urbanističkih planova opština. U planskoj dokumentaciji odgovarajućeg detaljnog nivoa, u skladu sa zakonskom regulativom (u odgovarajućoj razmjeri) će se izvršiti analiza korišćenja prostora, sa prikazom generalnih i detaljnih kategorija namjene površina gradskih i seoskih naselja, tj. njihovih građevinskih područja.

4.2. KARAKTERISTIKE MREŽE NASELJA U CRNOJ GORI

U mreži naselja Crne Gore, više od dvije decenije je izražen proces centralizacije i koncentracije stanovništva i povećan obim funkcija i aktivnosti u Središnjem i Primorskom regionu i brži razvoj pojedinih opštinskih centara, a smanjenje broja stanovnika i sporiji razvoj i rast u Sjevernom regionu i perifernim područjima svih regiona. Taj proces dovodi do izražene neravnomjernosti u regionalnom razvoju i posebno negativno utiče na očuvanje i razvoj ruralnih naselja, koja su prostorno udaljena od opštinskih centara. Procesi unutrašnjih i dijelom spoljašnjih migracija su uticali na nivo razvoja funkcija u mreži naselja. Urbana naselja kao što su Podgorica, Nikšić, Budva, Bar, Ulcinj, Herceg Novi, Tivat, rastu i u prostornom smislu mijenjaju strukturu, dominantno područjima stambene izgradnje, servisa i industrijskih zona u predgrađima, najčešće uz narušavanje prostornog sklada i urbane strukture. U neposrednoj okolini urbanih područja formiraju se suburbanizovana naselja, uglavnom sa stambenom funkcijom, niske infrastrukturne opremljenosti, izražene monofunkcionalnosti i prekomjerne potrošnje prostora. Suburbanizovana naselja se formiraju kao nove zone stanovanja u blizini gradskih središta, što dovodi do preobražaja nekadašnjih tradicionalnih sela. Taj proces je izražen u Primorskom regionu, u kome se javlja „sekundarno stanovanje“, (*Pregledna karta 4-3*).

Gustina mreže naselja u regionima Crne Gore je neujednačena (*Kartogram 4-1*). U Primorskom regionu je prosječno 15 naselja na 100 km^2, (u Budvi 27, a u Tivtu 26 naselja/100 km^2.), u Sjevernom regionu prosječno 7,8 naselja na 100 km^2, a u Sedišnjem regionu iznosi 8,8 naselja na 100km^2. Prosječno na teritoriji Crne Gore gustina naselja iznosi 9,1 naselja na 100 km^2. Sjeverni region karakteriše usitnjena mreža naselja, neravnomjerno razmještena, sa izraženom depopulacijom. Sa preko 20 000 stanovnika su se razvili gradovi Bijelo Polje, Pljevlja, Berane i Rožaje. U Središnjem regionu je izražena polarizacija u mreži naselja i veća koncentracija stanovništva u Podgorici i Nikšiću. Naselja van gradskih središta su uglavnom sa malim brojem stanovnika, izraženom depopulacijom, posebno naselja udaljena od opštinskog centra. Primorski region karakteriše gušća mreža naselja, pojava konurbacijskih područja u zoni Bokokotorskog zaliva i na području od Budve do Ulcinja. Dugogodišnji porast stanovništva uslovio je relativno veliku gustinu naseljenosti i veću izgrađenost prostora u Primorskom regionu, u odnosu na ostali dio Crne Gore.

Postojeću mrežu naselja čine:

- ***Centar državnog značaja*** - Podgorica, najrazvijeniji tip urbanog naselja sa najvišim funkcijama.
- ***Državni centar posebnog značaja*** administrativni, istorijski, kulturno-etnološki značaj - Cetinje (Prijestonica Crne Gore).
- ***Centri regionalnog značaja*** - koji funkcijama obezbjeđuju i opslužuju šira regionalna područja. Po 2 ili više centara dijele određene funkcije i stvaraju centar regionalnog značaja. To su: Bar i Ulcinj, Bijelo Polje i Berane, Nikšić, Pljevlja, Herceg Novi, Kotor i Tivat, Budva.
- ***Centar opštinskog značaja*** - svi opštibski centri, obuhvataju područje grada koje ima uslužne funkcije za opštinsko područje. Fizički je strukturiran i ima svoj identitet, gravitaciono područje i većinu funkcija koje obezbjeđuju uslove u oblasti obrazovanja, zdravstva, usluga i snabdijevanja. Uglavnom imaju više od 5.000 stanovnika, a gravitaciono područje veće od 20.000 stanovnika.
- ***Značajni lokalni centri***: Gradac u Pljevljima, Petnjica u Beranama, Petrovac u Budvi, Risan, Perast i Radanovići u Kotoru, Bijela i Igalo u Herceg Novom, Spuž u Danilovgradu, Sutomore i Virpazar u Baru, Rijeka Crnojevića u Cetinju, Grahovo i Velimlje u Nikšiću.
- ***Lokalni centri***: Ostros - opština Bar, Dragalj i Crkvice - opština Kotor, Radovići - opština Tivat, Vladimir- opština Ulcinj, Sutorina i Kruševice - opština Herceg Novi, Vilsi, Vraćenovići, Krstac, Miolje Polje i Vir u opštini Nikšić Ubli i Lijeva Rijeka - opština Podgorica, Njeguši, Čevo i Trešnjevo - opština Cetinje, Tomaševo, Pavino Polje i Lozna- opština Bijelo Polje, Njegovuđa - opština Žabljak, Manastir Morača, Mateševo i Dragovića Polje- opština Kolašin, Brezna i Trsa - opština Plužine, Vrulja i Kosanica - opština Pljevlja, Boan - opština Šavnik, Biševo - opština Rožaje Lubnice - opština Berane, Murino - opština Plav.

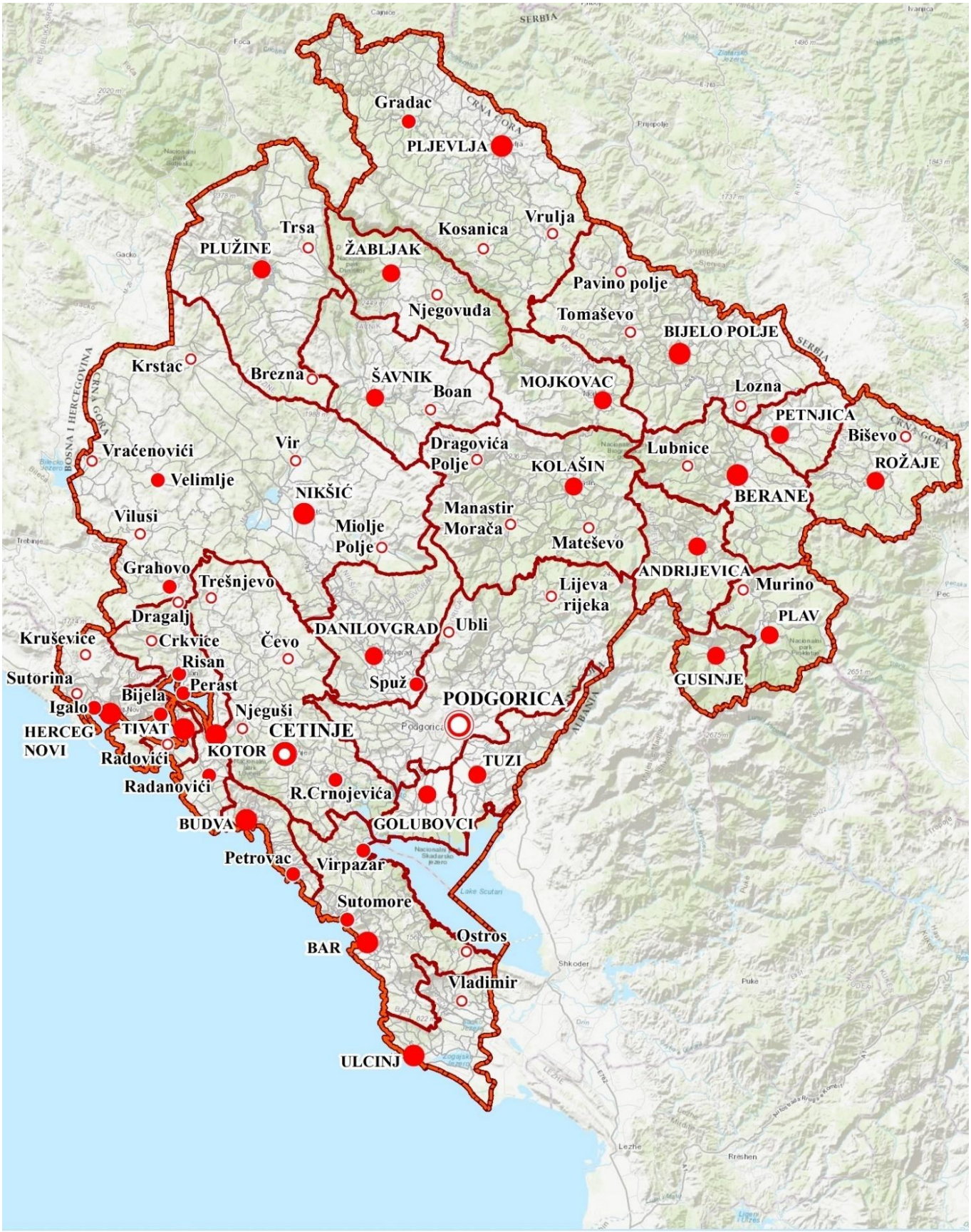

Pregledna karta 4-3: Postojeća mreža naselja u Crnoj Gori

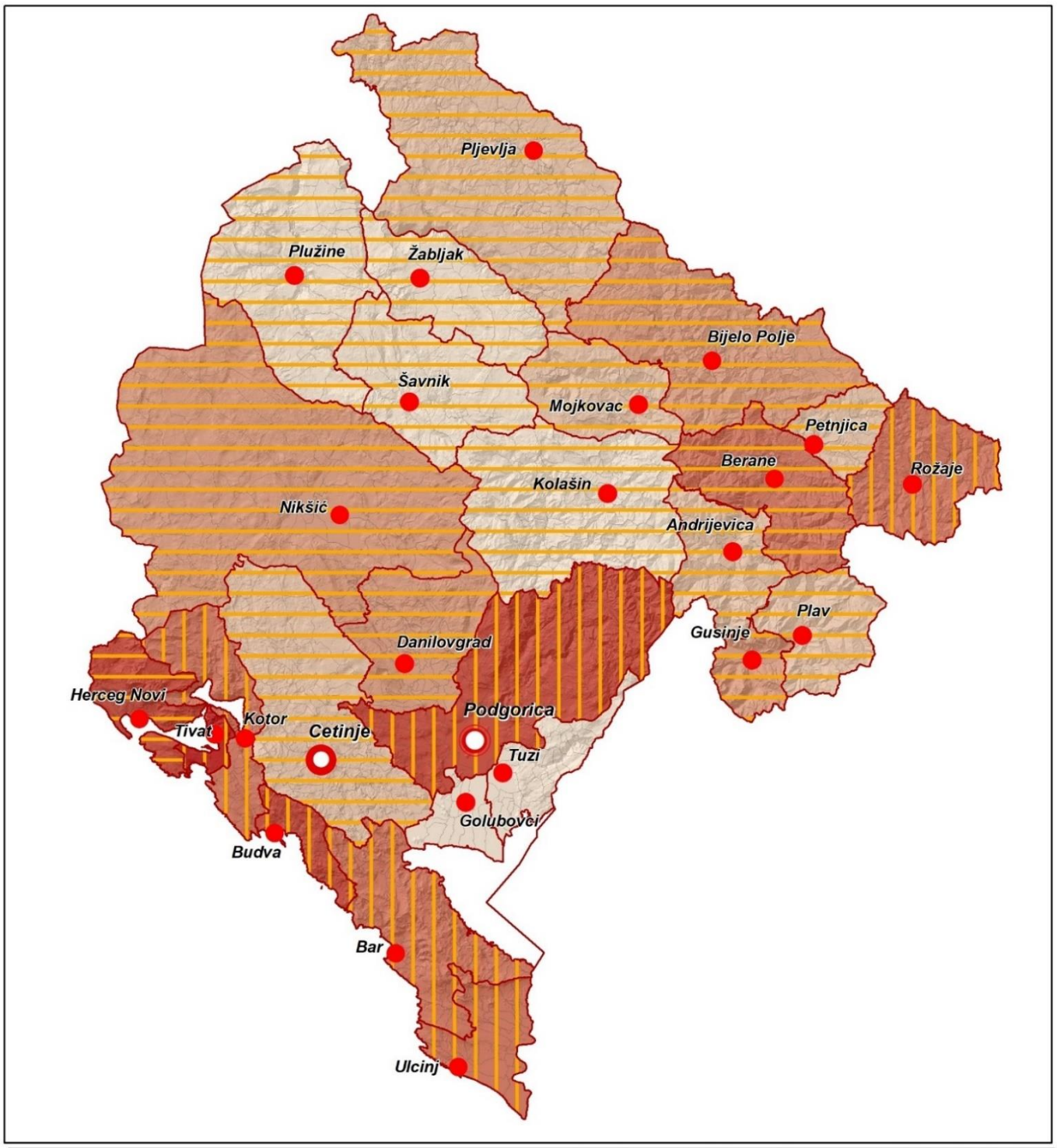

Kartogram 4-1. Gustina naseljenosti stanovništva Crne Gore

Aktuelni problemi i ograničenja u mreži naselja

Neostvaren policentričan razvoj mreže naselja - Prethodno planiran kontrolisan i uravnotežen razvoj mreže naselja, koji se temelji na prirodnim pogodnostima i demografskom potencijalu, nije ostvaren ni približno u mjeri u kojoj je to prethodno planirano. Razlozi su prije svega u ekonomskoj krizi koja se odrazila na razvoj privrede u Crnoj Gori, kao i u nedovoljnim podsticajima i ulaganju u razvoj manje razvijenih područja. Rast i razvoj gradskih centara dovodo do grupisanja i koncentracije radnih mjesta i uslovljava visok nivo dnevnih migracija, od mjesta stanovanja do mjesta rada.

Dostignuti nivo urbanizacije - Na regionalnom nivou su izražene znatne razlike u odnosu na stepen urbanizacije po regionima i po opštinama (*Tabela 4-5*). Stepen urbanizacije je najveći u Središnjem, zatim Primorskom, a najmanji u Sjevernom regionu. U nekim područjima se zbog širenja suburbanih područja, formiraju aglomeracije, kao što su područja Danilovgrad - Podgorica - Tuzi - Golubovci; Herceg Novi - Kotor - Tivat; Budva - Petrovac; Sutomore - Bar - Ulcinj; To utiče i na raspored djelatnosti koje su u urbanim naseljima uglavnom tercijerne i kvartarne (administrativne, zdravstvene, obrazovne, uslužne i dr.).

Nivo i dostignuti standardi u urbanom razoju nisu na zadovoljavajućem nivou, posebno kad se imaju u vidu humani ciljevi Nove urbane Agende i zaključci Konferencije UN Habitat III, koji se odnose na urbani razvoj i stanovanje, kao i nastojanja da se u Crnoj Gori dostigne zadovoljavajući nivo urbanog razvoja, sklad u razvoju pripadajućih ruralnih područja i ostvarenje policentričnog razvoja sistema naselja.

Regioni	Stepen urbanizacije % 2011. g.
Sjeverni region	45,3
Središnji region	81,0
Primorski region	58,5
Crna Gora prosječno	65,4

Tabela 4-5. Stepen urbanizacije po regionima po podacima Monstata- Uprava za statistiku-Bazna studija „Demografski razvoj“

Problemi prostornog, urbanog i ruralnog razvoja - zbog neravnomjernog demografskog kretanja (*Kartogram 4-2*) i posledično neuravnoteženog razvoja u sistemu mreže naselja, u prostornom i urbanističkom uređenju su prisutni brojni problemi. Izražena je prevelika koncentracija objekata u urbanim područjima, posebno objekata stanovanja. Preizgrađenost pojedinih urbanih zona proističe iz predimenzionisanih planskih okvira i nedovoljno provjerenih urbanističkih kriterijuma. To je dovelo do formiranja gradskih zona u kojima se ne može obezbjediti adekvatno saobraćajno i komunalno opremanje, potrebni javni prostori sa određenim društvenim sadržajima, parking prostori, odgovarajuće zelene površine i dr. U Primorskom regionu, uz izražen seizmički rizik, to predstavlja ozbiljan razvojni problem. Urbani centri ne uspjevaju da uspostave urbanu kontrolu, a sa druge strane imaju sporiji razvoj ruralnih naselja u okruženju. Koncentracija privrednih i društvenih djelatnosti u gradovima, dovela je do dodatne stagnacije u razvoju manjih i perifernih naselja, što je uz nedovoljnu saobraćajnu dostupnost, ograničavajući faktor za razvoj tih područja, posebno u Sjevernom regionu.

Nelegalna izgradnja objekata i naselja, postala je faktor ugrožavanja prirodnih resursa, a samim tim i privrednog razvoja. Na atraktivnim i vrijednim prostorima se stiče materijalna korist na štetu javnih interesa, uz ugrožavanje javnih dobara, morske obale, zaštićenih područja i sl. Osim što predstavlja nezakonit proces korišćenja zemljišta zbog izbjegavanja plaćanja naknada za korišćenje javne infrastrukture, onemogućava se kvalitetno planiranje korišćenja zemljišta i utiče negativno na izgradnju infrastrukture, ali i destimulativno na legalne korisnike zemljišta. Zbog toga je učestala potreba izrade sanacionih, a ne razvojnih planskih dokumenata. Izražen problem kod nelegalne izgradnje predstavlja nepoštovanje tehničkih propisa, što dovodi do formiranja prostorno i urbanistički neprihvatljivih i za život rizičnih zona i objekata, posebno u uslovima visokog seizmičkog rizika. Potrebna je detaljna evidencija nelegalno izgrađenih objekata u svim opštinama Crne Gore, dijagnoza stanja objekata i njihove održivosti u narednom periodu i legalizacija u skladu sa zakonskim mogućnostima i prostornim i urbanističkim pravilima.

Primjena urbanističke i graditeljske prepoznatljivosti gradskih i seoskih naselja - U prethodnom periodu nije dosljedno primjenjivana urbanistička i graditeljska prepoznatljivost, pa se u skoro svim naseljima može konstatovati narušena urbana matrica i mogu se evidentirati objekti koji u arhitektonskom smislu nisu poštovali lokacijske uslove, morfologiju terena, niti tradicionalne osobenosti. Taj proces je izražen, osim u urbanim naseljima i u prigradskim, ali i drugim seoskim naseljima, u kojima se neprimjerenom izgradnjom narušava njihov identitet i specifičnost.

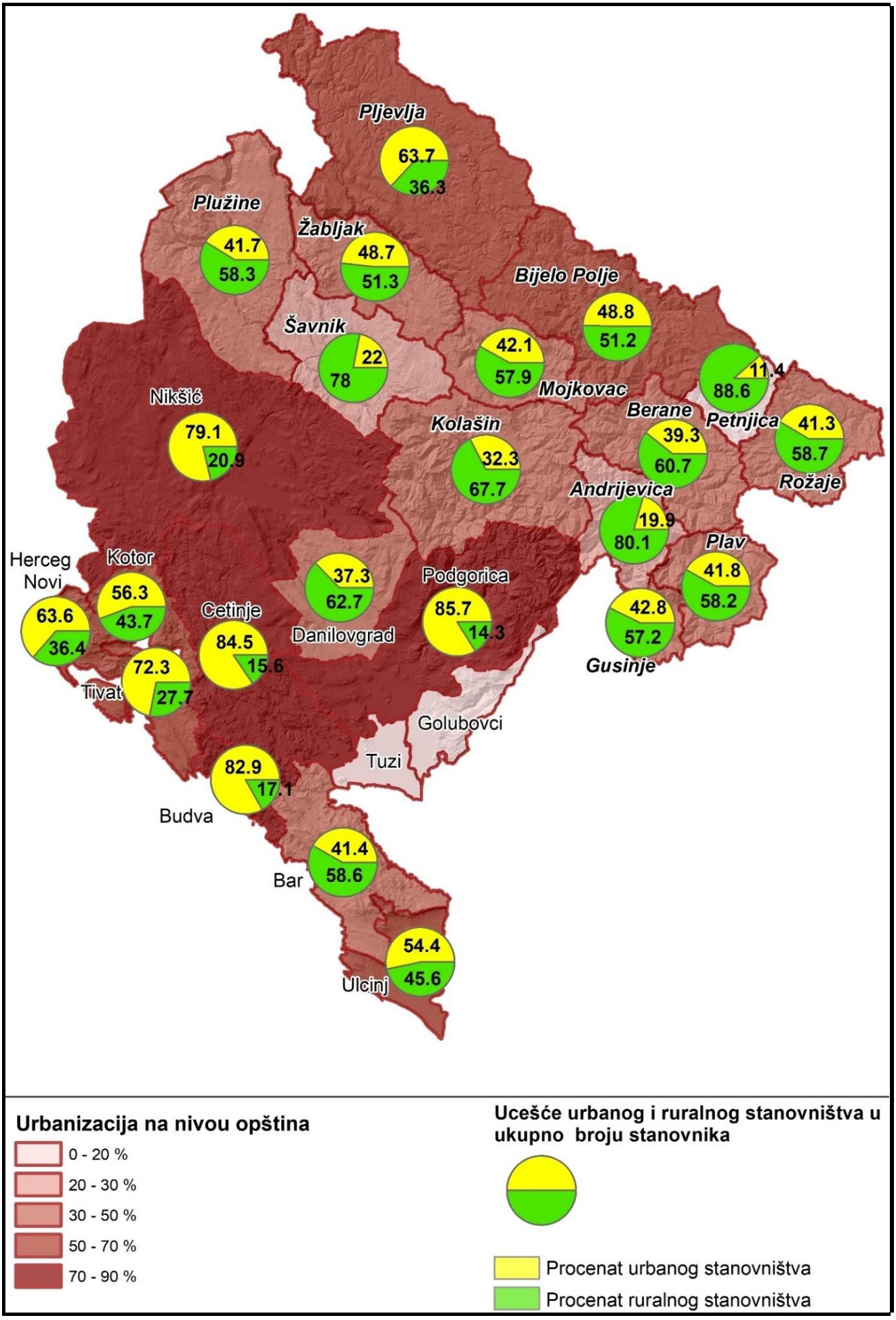

Kartogram 4-2: Učešće urbanog i ruralnog stanovništva u ukupnom broju stanovnika

Udio urbanizovanog područja - Sadašnje vrijednosti ovih indikatora po regionima iznose za Primorski 8.87%, za Središnji 4,25%, a Sjeverni region 1,87% (*Tabela 4-6*).

U poređenju sa razvijenim evropskim državama taj procenat je nizak (Slovenija 12%, Kipar 24,5%, Albanija 6%). U okviru urađenih studijskih analiza posmatrano je povećanje izgrađenog područja po desetogodišnjim periodima na nivou regiona. Sadašnje vrijednosti ovih indikatora po regionima iznose 12,8% za Primorski, 6% za Središnji i 2% za Sjeverni region u periodu od 10.g.. Na nivou države procenat širenja izgrađenog područja iznosi 0,55% godišnje, što spada među najveće u Evropi (u Sloveniji raste po stopi 0,15% godišnje, u Albaniji 0,44%, a na Kipru 0,58%).

Učešće područja GUR u površini opštine, regiona					
REGION	***Površina regiona (ha)***	***Površina GUR (ha)***	***Ukupna Površina GUR u opštini (%)***	***Van GUR (ha)***	***Van GUR (%)***
PRIMORSKI REGION	150.344,0	13334,6	8,87%	73.589,4	91,13%
CENTRALNI REGION	496.206,2	21072,9	4,25%	477.268,0	96.18%
SJEVERNI REGION	730.132,6	13672,0	1,87%	797.578,3	98,13%

Tabela 4-6: Učešće planova generalne urbanističke razrade u površini opštine/regiona

Problemi urbanog razvoja u Primorskom regionu - Nacionalnom strategijom integralnog upravljanja obalnim područjen Crne Gore (NSIUOP) i planom koji je donijet za obalno područje (PPPN OP 2018. g.), istaknuto je da je strateški važno regulisanje prekomjerne potrošnje prostora, tj. optimizacija građevinskih područja u obalnom pojasu i izbjegavanje konflikata u korišćenju prostora. Uži obalni pojas u širini 100m od obalne linije je prostor u kome se po PPPN za obalno podriučje Crne Gore, u zonama van naselja, zabranjuje izgradnja objekata prema definisanim kriterijuma za obalni odmak. Obalni odmak pri planiranju i izgradnji objekata je jedan od zahtjeva koje postavlja Protokol o integralnom upravljanju obalnim područjem Sredozemlja. *(Prostor između morske obale i linije odmaka čini zonu odmaka u kojoj gradnja nije dozvoljena).* Protokol o IUOP predviđa i adaptaciju, tj.izuzetke od primjene obalnog odmaka (na manje od 100 m), za područja sa posebnim geografskim i drugim ograničenjima i za projekte od javnog interesa. Pritisak za izgradnjom u najužem obalnom pojasu je veliki, pa je stoga definisanje obalnog odmaka postalo dio međunarodnog zakonodavstva, sa ciljem da se kontroliše izgradnja objekata u osjetljivim i vrijednim područjima uz morsku obalu.

Značajan pritisak izgradnje objekata u Primorskom regionu je izražen i u pojasu 1000m od obalne linije. U cilju kontrolisanja izgradnje objekata za stanovanje u PPPN za obalno područje Crne Gore je definisano da u ovom pojasu, izvan naselja, urbanih centara opština i drugih naselja koja imaju pretežno stambenu funkciju, nije dozvoljena stambena izgradnja, već je prostor namjenjen razvoju turizma. (*Tabela 4-7.*)

Opština	Površina pojasa 1000 m (ha)	Izgrađenost (ha)	Izgrađenost u odnosu na površinu (%)
Ulcinj	2.908.00	231.60	8.0%
Bar	3.103.00	777.40	25.1%
Budva	2.676.00	442.50	16.5%
Kkotor	5.721.00	405.20	7.1%
Tivat	2.727.00	444.80	16.3%
Herceg Novi	4.256.00	682.40	16.0%
Ukupno	21.391.00	**2.983.90**	13.9%

Tabela 4-7: Izgrađenost obalnog pojasa širine 1000 m od obalne linije

Zbog obima urbanizacije u uskom obalnom pojasu je izražen negativan uticaj sa kopna koji utiče na morsku sredinu. Od ukupno oko 252 km (generalizovane) obale Crne Gore, izgrađeno je oko 80,5 km obale, tj. 32% obale. Izgrađenost u Bokokotorskom zalivu (do Mamule) je znatno veća (54,5%) nego duž otvorenog mora (16,5%). Područje od Dobre Vode do Utjehe je znatno izgrađenije nego ostatak obale. (Dužina obale mjerena po obalnoj liniji dosta je veća od generalizovane linije – ukupno 332 km obale, što ukazuje na prilično veliku razuđenost antropogene i prirodne obale)[11]. Duž obale otvorenog mora situacija je drugačija. Od Dobre vode do Utjehe se urbano područje proteže i duž kamenite obale i udio linije izgrađenog zemljišta je veći (47,5%) od udjela vještački izmijenjene obalne linije (27%). Iako je obalna linija formalno neizgrađena, ona se ne može smatrati prirodnom obalom zbog neposredne izgrađenosti u njenom zaleđu.

Na više od dvije trećine obale Bokokotorskog zaliva postoji fizička izmjena u prostoru, usljed uticaja stvorenih struktura, a polovina obalnog pojasa do 100 m je izgrađena. Duž otvorenog mora udio fizičke promjene obale je

[11] Zaključci u GEF Adriatik projektu.

značajno manji, ali je prostor između obalne linije i prve linije objekata u nekim djelovima izmijenjen plažnom infrastrukturom, pa je time uticaj izgrađenih struktura u prostoru izražen. Izražen je visok stepen disperzne izgradnje, koja stvara veći utisak fizičke izmijenjenosti obale što je izraženo duž otvorenog mora više nego u Bokokotorskom zalivu i sa neprikladnim arhitektonskim rješenjima i nedostatkom zelenih površina, predstavlja narušenu urbanističku formu obale Crne Gore;

4.3. STANOVANJE

Nivo razvijenosti u oblasti stanovanja, kao jedne od osnovnih egzistencijalnih potreba stanovništva, je u skladu sa nivoom društveno ekonomske razvjenosti države, a kvalitet stanovanja i pristupačnost stambenog fonda su indikatori životnog standarda društva. Jedan od preduslova dobrog vođenja stambene politike je prepoznavanje prava na stan kao osnovnog ljudskog prava, što je deklarisano u međunarodnim sporazumima, konvencijama i direktivama. Crna Gora je i u prethodnom periodu nastojala da kroz stambenu politiku i donošenje i realizaciju mjera Nacionalne stambene strategije, pristupi rješavanju evidentiranih problema u ovoj oblasti.

U tržišnoj ekonomiji odgovornost za sticanje stambenog prostora je prenijeto na građane, pa je pristupačnost odgovarajućem stanovanju u skladu sa ekonomskom moći pojedinca. Uloga države da stvori stabilno tržište koje će omogućiti domaćinstvima da obezbjede stan u skladu sa prihodima, je samo djelimično ostvarena u prethodnom periodu.

Socijalno stanovanje je posebna kategorija i potiče iz različitih modela i instrumenata kojima država nastoji da učini dostupnijim ostvarivanje prava na stan svakog građanina. Pozitivni rezultati koji su ostvareni u skladu sa Strategijom stambene politike su: U prethodnom periodu je uspostavljen zakonodavni okvir koji je usaglašen sa standardima EU, sa međunarodnim i nacionalnim strateškim dokumentima, uspostavljen je Program socijalnog stanovanja i stečena su iskustva u realizaciji projekta stambeng socijalnog stanovanja, koji su realizovani uz podršku međunarodnih finansijskih institucija. (Projekat 1000 plus).

Ograničenja u sektoru stanovanja koja su izražena u dosadašnjem periodu su: nedostupnost pristupačnog stanovanja; neadekvatno održavanje postojećeg stambenog fonda; nedovoljna primjena zakona u oblasti rješavanja problema nelegalnih objekata; nedovoljno unapređenje izgradnje u oblasti energetske efikasnosti; neregulisana rentalna politika u oblasti stanovanja; nedovoljno razvijena institucionalna organizovanost na državnom i lokalnom nivou; nedovoljan broj stanova u vlasništvu države koji bi se davali u zakup ili prodavali po povoljnim uslovima za osjetljive grupe stanovništva; nepostojanje baze podataka o stambenim potrebama; nedovoljno brzo ažuriranje katastra podataka i ažuriranje planske dokumentacije; nedovoljno finansiranje projekata koji imaju za cilj poboljšanje stambene politike sa nivoa države i jedinica lokalne samouprave i nije ažurna baza podataka o stambenim potrebama u svim lokalnim zajednicama.

U odnosu na izražene probleme u oblasti stanovanja, sa aspekta prostorno urbanističkog planiranja, u važećoj planskoj dolumentaciji detaljnog nivoa, postoji preveliki obim planirane stambene izgradnje u pojedinim urbanim područjima, posebno u Primorskom i Središnjem regionu, čime se ne rješavaju stambena pitanja, već prevelikim parametrima za izgradnju stvara samo mogućnost ostvarivanja profita.

Prema Popisu iz 2011. g., ukupan broj stanova u Crnoj Gori je iznosio 314,704, a prema Popisu 2023.g. 396.873. U odnosu na broj domaćinstava, postoji 179,4 hiljade stanova više nego domaćinstava. Prema Popisu 2011. g. bilo je 122,4 hiljade više stanova nego domaćinstava, što znači da u dužem periodu postoji višak stambenog fonda u odnosu na broj domaćinstava u Crnoj Gori. Veliki broj stanova je u kategoriji nenastanjenih ili povremeno nastanjenih stanova.

Sa druge strane postoji izražen problem rješavanja stambenih pitanja građana, posebno po realnim ili povoljnim uslovima. U cilju rješavanja ovih disproporcija, neophodna je koordinirana akcija institucija države, kako bi se ublažila disproporcija između velikog broja stanova koji se ne koriste, ili povremeno koriste i nedostatka stanova po prihvatljivim uslovima za stanovništvo (*Tabela 4-8*).

	Stanovi		Indeks
	2023(p)	2011 [2]	2011=100
Crna Gora	**396,873**	**314,704**	**126,1**
Andrijevica	3,325	3,462	96,0
Bar	42,003	33,371	125,9
Berane	12,422	11,542	107,6
Bijelo Polje	18,378	17,521	104,9
Budva	34,255	23,805	143,9
Cetinje	9,624	8,975	107,2
Danilovgrad	9,708	8,186	118,6
Gusinje	1,900	1,641	115,8
Herceg Novi	30,069	24,287	123,8
Kolašin	5,631	5,039	111,7
Kotor	17,092	13,516	126,5
Mojkovac	3,646	3,802	95,9
Nikšić	29,682	26,894	110,4
Petnjica	2,767	2,024	136,7
Plav	4,677	3,791	123,4
Pljevlja	14,293	13,963	102,4
Plužine	2,586	2,386	108,4
Podgorica	88,431	63,922	138,3
Rožaje	8,399	6,664	126,0
Šavnik	2,176	2,181	99,8
Tivat	15,440	9,656	159,9
Tuzi	4,421	3,252	135,9
Ulcinj	25,023	15,763	158,7
Žabljak	4,746	3,547	133,8
Zeta	6,179	5,514	112,1
(p) - preliminarni rezultati			
[2] Za opštine Gusinje, Petnjica, Tuzi i Zeta podaci su procjenjeni prema važećoj teritorijalnoj organizaciji Crne Gore			

Tabela 4-8: Stanovi po jedinicama lokalnih samouprava, izvor::popis 2023.(p) i popis 2011. g.

U periodu između 2011. i 2024. g. najviše stanova je izgrađeno u Podgorici, oko 24.500, a najveći porast su imale opštine Tivat i Ulcinj, za oko 60%, opštine Budva sa 43% i Podgorica 38%. U istom periodu broj U dosadašnjem periodu je uspostavljen zakonodavni okvir koji je usaglašen sa EU standardima i uspostavljen je Program socijalnog stanovanja. Ograničenja u ovoj oblasti su:

- Nisu donijete mjere predviđene za unapređivanje institucionalnog okvira, kao aktivnosti na formiranju stambenih fondova po jedinicama lokalne samouprave;
- Stambeni krediti komercijalnih banaka i dalje su nepovoljnii i predstavljaju ograničavajući faktor pojedinim kategorijama stanovništva koje nemaju adekvatno riješeno stambeno pitanje
- Nisu donijeti lokalni programi socijalnog stanovanja u nekim lokalnim jedinicama;
- Stanje stambenog fonda nije na zadovoljavajućem nivou, ali se preduzimaju kontinuirane akcije na poboljšanju;
- Pored zakonske regulacije neophodno je preduzeti i odgovarajuće aktivnosti sa ciljem podizanja svijesti građana o neophodnosti formiranja organa upravljanja u stambenim zgradama, održavanju objekata, kao i o kulturi stanovanja;
- Postoji određeni broja objekata bez upotrebnih i građevinskih dozvola, ali i nastavak nelegalne izgradnje;
- Nezavršen je proces legalizacije nelegalno podignutih objekata.

4.4. POSTOJEĆE KORIŠĆENJE I NAMJENA MORA

Planiranje područja mora je važno za ukupan razvoj države, jer je veliki broj aktivnosti u privredi i infrastrukturi usmjeren na područje mora. Obaveze i ključni principi planiranja i korišćenja mora su propisani u Direktivi EU o uspostavljanju okvira za prostorno planiranje područja mora. (direktiva 2014/89/EU). Naglašen je ekosistemski pristup i obezbjeđivanje integralnog pristupa u zaštiti, očuvanju i korišćenju mora. Sa aspekta prostornog planiranja, područje mora čine morski i podmorski prostor koji uključuje unutrašnje vode, teritorijalno more i ekonomsku zonu, kao i vazdušni prostor iznad njih. Osnovne namjene su: pomorski saobraćaj i pomorska privreda; sistem luka; ribarstvo i marikultura; obalni turizam, kupališta i plaže i sportsko rekreativne aktivnosti. U planskom dijelu se definišu namjene i uslovi za korišćenje.

Područje Morskog dobra obuhvata morsku obalu, luke, lukobrane, navoze, nasipe, sprudove, kupališta, hridi, limane, grebene, vrulje, izvore i vrela na obali, ušća rijeka koje se ulivaju u more, kanale spojene sa morem, podmorje, morsko dno i podzemlje kao i unutrašnje morske vode i teritorijalno more, živa i neživa bogatstva u njima i živa i neživa bogatstva epikontinentalnog pojasa, kao i obale rijeke Bojane na teritoriji Crne Gore.

Morskom obalom se smatra pojas kopna ograničen linijom do koje dopiru najveći talasi za vrijeme najjačeg nevremena, kao i dio kopna koji po svojoj prirodi ili namjeni služi korišćenju mora za pomorski saobraćaj i morski ribolov i za druge svrhe koje su u vezi sa korišćenjem mora, a koji je širok najmanje šest metara, računajući od linije koja je horizontalno udaljena od linije do koje dopiru najveći talasi za vrijeme najjačeg nevremena. Pod obalom rijeke Bojane, u smislu ovog zakona, smatra se pojas kopna koji je širok najmanje šest metara računajući od linije koja je vodoravno udaljena od linije srednjeg dvadesetogodišnjeg vodostaja.

Epikontinentalni pojas obuhvata morsko dno i morsko podmorje izvan spoljne granice teritorijalnog mora Crne Gore u smjeru pučine do granica epikontinentalnog pojasa sa susjednim državama, utvrđenih međunarodnim sporazumima. Crnoj Gori pripada nešto manje od 2500 km^2 Jadranskog mora od čega su unutrašnje morske vode 362 km^2 i teritorijalno more 2098 km^2. Obala – morsko dobro na kopnu obuhvata 58 km^2 sa kopnenim djelovima luka, lukobrana, nasipa, navoza veliki broj objekata obalne infrastrukture, ali i prostore i objekte koji po svojoj prirodi ne pripadaju obali i moru niti služe djelatnostima koje se odvijaju na obali i moru.

Principi integralnog planiranja (prostorna i sektorska sveobuhvatnost), zahtijevaju da se sagledaju relevantne interakcije kopna i mora koje se ogledaju u prirodnim procesima i ljudskim aktivnostima, a generišu intervencije i uslovljavaju posebne namjene i režime korišćenja prostora mora i obale.

Namjena – korišćenje mora i obale i izgrađene srukture

Plovni putevi - Ukupna dužina plovnog puta u našem obalnom moru iznosi 66 Nm, odnosno 122,2 km, koliko je rastojanje između krajnjih luka na ovom putu, od Sv. Nikole (ušće Bojane) do Kotora. Od ukupne dužine ovog puta na otvoreno more otpada 50 Nm (92,6 km) dok dužina plovnog puta u zalivu Boke Kotorske iznosi 16 Nm (29,6 km).

Istočno-jadranski plovni put - vodi od Otrantskih vrata duž istočno obale Jadrana - od najisturenijih tačaka obale na udaljenosti od 5 do 10 km, odnosno u zoni vidljivosti objekata sigurnosti plovidbe. Širina puta je u pravilu 2-4 km. Presijecaju ga plovni putevi koji spajaju luke na crnogorskoj sa lukama na italijanskoj obali (Bar - Bari, Bar - Ankona, Kotor - Barleta, Zelenika - Barleta). Na njih se nastavljaju lučki plovni putevi ka lukama koje su otvorene za međunarodni pomorski saobraćaj (Bar, Kotor, Luštica bay, Zelenika, Porto Novi, Porto Montenegro i Budva (u periodu turističke sezone). Svi imaju karakter međunarodnih i prekomorskih puteva. Širina ovih plovnih puteva je po pravilu ne manja od 100 metara, s tim da u tjesnacima Verige i kod Kumbora važe posebni režimi.

Ribolovno more Crne Gore obuhvata dio obalnog mora i epikontinentalni pojas u granicama Crne Gore. Granicom ribolovnog mora u rijekama koje se ulivaju u more smatra se linija na kojoj voda prestaje biti postojano slana. Ribolovno područje je mnogo šire. Počinje od zone plime i oseke (mediolitorala), preko kontinentalnog šelfa, kontinentalne padine i zaravni južnojadranske kotline. Za lov i sakupljanje demerzalnih i pelagičnih vrsta najvažniji su obalni pojas unutrašnjeg mora i područje šelfa, koje je usko. U visini ulaza u Boku Kotorsku granica šelfa se nalazi na oko 9.5 NM, a kod ušća Bojane oko 34 NM od obale. Lov demerzalnih vrsta se isplati i na kontinentalnoj padini do dubina od 500 - 600 m, jer se tu nalaze naselja škampa. Područje lova pelagičnih vrsta je ekonomski isplativo sve do granica italijanskih teritorijalnih voda.

Prema sadašnjem stanju, (po Konvenciji Ujedinjenih Nacija o Pravu Mora, Montego Bay, 1982), ribolovno područje završava transverzalno na granici teritorijalnih voda Italije. Međutim, ukoliko dođe do proglašenja isključivih ekonomskih zona u Jadranu, ono će obuhvatati unutrašnje i teritorijalne vode, kao i čitavo područje šelfa koje se nalazi izvan teritorijalnih voda, kontinentalnu padinu i dio južnojadranske kotline, najverovatnije do srednje linije razgraničenja (Middle Line), koja prolazi otprilike po sredini kotline.

Ribarske poste - u Bokokotorskom zalivu ih ima registrovanih 106, koje, kao mjesta za neometano izvlačenje mreža sa uslovom na obalu, imaju poseban značaj za dalji razvoj ribarsva. Zbog činjenice da su „poste dio

prirodne obale do 150 m dužine, sa šljunkovitim i pjeskovitim dnom, koje nije ograđeno i na kojoj nije izgrađena ponta ili mulo“[6] i da se koriste za izvlačenje ulova u noćnim satima (do 7h ujutro), tokom dana se obala može neometano koristiti kao kupalište - ove lokacije su primjer „prostornog i vremenskog zoninga“.
Pravilnik o uslovima, ograničenjima i redoslijedu obavljanja ribolova u pojedinim ribolovnim područjima (Sl. list CG, 8/11) u članu 7. određuje da kočarski brodovi koji su duži od 24 m smiju obavljati ribolov samo u pojasu od 8 do 12 nautičke milje i dalje u epikontinentalnom pojasu.

Ribolovni rezervati u rijekama koje se ulivaju u more, određeni su posebnim Pravilnikom (*Službeni list Crne Gore* br. 10/04) i precizno ograničeni u rijeci »linijom na kojoj voda prestaje biti postojano slana«. Kao ribarski rezervati određeni su: ušće Bojane do mjesta Sveti Nikola, kanal Port Milena, Tivatska solila, Krtoljska uvala sa uvalom Kukoljina, ušća Morinjske rijeke, Mrčevske rijeke, Gradiošnice, Velikog potoka i Škurde.

Marikultura - Prema definiciji FAO-a (1990), akvakultura obuhvata sve djelatnosti vezane za uzgoj vodenih organizama (ribe, mekušci, rakovi i alge), dok termin marikultura opisuje akvakulturu u morskoj ili bočatoj vodi obalnog područja ili otvorenog mora.

Uzgoj bijele ribe - brancina i orade u plutajućim kavezima u moru i dalje je na niskom nivou. Dva uzgajališta bijele ribe se nalaze na području Bokokotorskog zaliva.

Uzgoj školjkaša - dagnje i kamenice je takođe na niskom nivou u odnosu na prirodne potencijale i ima 16 uzgajališta, na području Bokokotorskog zaliva. Problem je nepostojanje Centra za otpremu i prečišćavanje živih školjkaša (preduslov za izvoz), i otvaranje većih uzgajališta.

Eksploatacija mineralnih sirovina – ugljovodonici; Ukazuje se na potencijalne resurse nafte i gasa. Dosadašnje analize nisu pokazale pozitivne rezultate i izvršiće se dodatna istraživanja.

Peloidi - Nalazišta ograničenog kapaciteta ljekovitog blata iz mora u Igalu (ispred Blatne plaže).

Izgrađena strukture - Luke i ostali objekti obalne infrastrukture

Lokacije za vojne potrebe - Dio operativne obale u okviru Luke Bar namijenjen je za privez i smještaj brodova Mornarice VCG, kao i na prostoru Pristana na Luštici.

Luke

Luka Bar - Lučku zonu čine dvije cjeline - teritorija i akvatorijum Slobodne zone Luka Bar (155 ha) i luka Bigovica (28,7 ha). U okviru planirane luke Bigovica (površine 28,7 ha) predviđa se razvoj terminala za tečne terete i operativno-manipulativnih površina buduće luke. Ovaj prostor će obuhvatiti platformu na koti 4 mnv. namijenjenu za lučke funkcije i platformu na koti 20 mnv. za izgradnju rezervoara za tečne terete.

Proizvodna zona - Planirana proizvodna zona - 79,15 ha, razvijaće se u okviru dvije cjeline: u Barskom polju u zaleđu Luke Bar, površine 48,15 ha i proizvodna zona na Volujici, površine 31 ha, u zaleđu luke Bigovica.

Marina Bar - (kapacitet 600 vezova) - luka od nacionalnog značaja, otvorena za međunarodni saobraćaj sa servisnim sadržajima i prostorom za suvi vez.

Luka Kotor - luka od nacionalnog značaja.

Brodogradilište Bijela - brodogradilišna luka otvorena za međunarodni saobraćaj.

Luka Zelenika - luka od lokalnog značaja, otvorena za međunarodni saobraćaj. Zbog nedavnih oštećenja izgrađene obale potrebna je sanacija - rekonstrukcija dijela luke. Takođe, potrebno je obezbijediti administrativne preduslove da izgrađena luka dobije status trgovačke luke.

Luka Risan - luka od lokalnog značaja, planirana kao gradska luka - postojeći "madrać", sa marinom koja se formira na plutajućim pontonima, kapaciteta do 150 vezova.

Luka - Škver", Herceg Novi - luka od lokalnog značaja/ gradska luka. U okviru luke funkcioniše jedriličarski klub "Jugole Grakalić" i istoimena ribarska zadruga a dio se koristi kao javno pristanište i privezište. Neophodno je uskladiti organizaciju i način funkcionisanja sa važećom regulativom.

Luka Kalimanj, Tivat - luka od lokalnog značaja.

Luka Budva - luka od lokalnog značaja. Funkcioniše dio kao gradska luka sa pristaništem i 250 – 280 komunalnih vezovima a dio kao marina sa 200 komercijalnih vezova.

Brodogradilišna luka Navar - *Bonići, Tivat* - luka od lokalnog značaja.

Marina Porto Montenegro - kapacitet 450 vezova za jahte dužine od 12 do 250 m. - luka od lokalnog značaja, otvorena za međunarodni saobraćaj.

Marina Porto Novi - luka od lokalnog značaja, otvorena za međunarodni saobraćaj.

Marina Luštica bay - luka od lokalnog značaja, otvorena za međunarodni saobraćaj.

Marina Lazuro - luka od lokalnog značaja.

Lučko operativna obala Lipci - Planski i pravni status treba riješiti kroz planove detaljne razrade.

Uz navedeno postoji 5 izgrađenih privezišta koja funkcionišu kao neformalne marine: Sv Nikola u Budvi, "Movida" Stara Račica u Solilima - Tivat, Marina "Kordić" **-** Glavati Prčanj i Montenegro jahting Club u Dobroti, koje nisu određene niti kategorisane kao luke.

Pristaništa, privezišta, ponte i mandraći - Do izgradnje Jadranske magistrale početkom 60-tih g. prošlog vijeka, duž obale je prevoz bio organizovan u priobalnom pomorskom saobraćaju. Do tada je igrađeno 50-tak mjesnih pristaništa od kojih su značajnija: Velika skela Ulcinj, Pristan Petrovac, Bigovo, Mirišta, Žanjice, Rose, Igalo, Kumbor, Đenovići, Bijela, Gospa od Škrpjela, Perast, Dobrota, Muo, Prčanj, Opatovo, D. Lastva, Pine (TV), Stara Račisa – Solila, pristaništa u naseljima Krtoli - Tivat i ostala. Takođe, za vojne potrebe je izgrađen značajan broj pristaništa i privezišta duž čitave obale. Razvojem drumske mreže i porastom motorizacije, prestala je potreba za korišćenjem ovih objekata sve do perioda dinamičnijeg razvoja turizma sa kojim je počelo i organizovanje izletničkih tura. Procjenjuje se da u Boko-kotorskom zalivu već ima oko 3000 ponti i mandraća. Ovi objekti, izgrađeni uz stare kuće i palate imaju karakter i status graditeljskog nasleđa i ambijentalnu vrijednost. Intenzivnu izradnju kuća duž obale pratila je i izgradnja ponti na obali - u moru, sad već u službi "dvorišnih" terasa ili malih kupališta. Poslednjih decenija u Boki je nastalo više stotina, uglavnom neplanskih i nelegalnih ponti i mandraća što pored narušavanja ambijenta i normi zaštite, generiše i problem uzurpacije i formalne ili neformalne privatizacije obale. Pored funkcije za pristajanje i vezivanje barki lokalnog stanovništva ovi objekti se koriste i kao terase – mjesta za kupanje. Raspored pristaništa u odnosu na ukupnu dužinu crnogorske obale iskazuje visoku prostornu koncentraciju u zalivu Boke Kotorske gdje je locirano oko 90% ukupne privezišne obale i 70% operativne obale svih pristaništa na crnogorskoj obali. Na osnovu *Programa privremenih objekata* organizovano je 30-ak privezišta na pontone od kojih je manji broj sa komercijalnim vezovima. U funkciji trajektnog prelaza Boke izgrađena su trajektna pristaništa sa privezištima u Kamenarima i Lepetanima.

Sidrišta - Shodno standardima i propisima formalno funkcionišu sidrišta luka od nacionalnog značaja Bar i Kotor i sidrište ispred Luke Zelenika. Evidentan je ogroman broj usidrenih plovila u ljetnjoj sezoni u Bokokotorskom zalivu i akvatorijumu ispred Budve i oko ostrva Sv Nikola. Prostori na kojim se sidre plovila zapravo predstavljaju nelegalna nautička privezišta ili vez za potrebe lokalnog stanovništva. Nelegalno sidrenje i vezivanje na bove generiše nelojalnu konkurenciju zvaničnim lukama i marinama, u konfliktu je sa drugim namjenama mora i narušava red pa i sigurnost u priobalnoj plovidbi.

Podmorska infrastruktura - Interkonekcioni kabal Crna Gora (rt Ponta kod Jaza) - Italija je položen na dnu mora kroz teritorijalne vode Crne Gore, po trasi definisanoj Detaljnim prostornim planom za koridor dalekovoda 400 kV sa optičkim kablom od crnogorskog Primorja do Pljevalja i podmorski kabl 500kV sa optičkim kablom Italija-Crna Gora. More služi kao recepijent svih gradskih sistema za odvođenje otpadnih voda. Ti sistemi su uglavnom građeni u periodu intenzivne urbanizacije od 60-tih g. prošlog vijeka.

Obala - Najveći dio crnogorske obale čine strme litice i klifovi i prirodne plaže. Izgrađenih kupališta na stjenovitoj obali ima svega par km.

Kupališta - Korisna površina kupališta koja su predviđena Atlasom crnogorskih plaža i kupališta za period od 2019 do 2023 g. (u Atlasu je obuhvaćena samo površima plažna - kupališta koja se ustupaju) iznosi ukupno **cca 1.092.550 m² (109,55 ha).** Pregled po opštinama: Herceg Novi - cca 100.200 m², Kotor - cca 28.000 m², Tivat - cca 47.900 m², Budva - cca 263.450 m², Bar - cca 146.000 m², Ulcinj - cca 507.000 m². Remodelacijom prostora i građevinskim intervencijama na kamenitom dijelu obale i u uskom obalnom pojasu Bokokotorskog zaliva uređeno je ili izgrađeno 20-tak novih kupališta.

Razvojne prednosti:

- Položaj – more ispred Crne Gore je dio Jadrana i Mediterana koji čini centralnu regiju i prostorno – ekološko, privredno, saobraćajno pa i geopolitičko čvorište regije i šireg prostora;
- Bogatstvo vode – nadprosječna dubina teritorijalnog mora u odnosu na Jadran i druga mora Mediterana (velik prirodni produkcioni i receptivni potencijal);
- Bogatstvo prirodnog diverziteta mora i obale i kulturno – istorijskog nasleđa;
- Razvijene privredne djelatnosti u vezi sa korišćenjem mora i obale;
- Tradicija u korišćenju mora i življenju sa morem;
- Ekološki, jedan od najčistijih djelova Jadrana i Mediterana;
- Potencijalno nalazište privredno značajnih ugljovodonika (rezerve gasa i nafte);
- Prepoznatljiv primorski ambijen bogat raznolikostima;
- Brojnost atraktivnih pješčanih plaža i uređenih kupališta na malom prostoru.

Ograničenja:

- Nestabilna obala. „džepne“ plaže su podložne eroziji uz narušeni režim donosa erodiranog materijala;
- Erozija plaže na Adi Bojani kao posledica promjena u širem hidrološkom sistemu;
- Relativno oskudne (ograničene) ravne, ili površine sa nagibom povoljnim za akrivnosti vezane za more i urbanizaciju, na obali;

- Otežana mogućnost zaštite obale od erozije i problem porasta nivoa mora;
- Uzak obalni pojas kopna uz more sa ograničenim prostornim mogućnostima za obimniju koncentraciju ljudi i ljudskih aktivnosti/djelatnosti;
- Nizak koeficijent razuđenosti obale i njena otvorenost, u većem dijelu, na uticaje s mora;
- Nedostatak adekvatnih pristaništa i privezišta za potrebe priobalnog pomorskog saobraćaja, ribarstva pa i nautičkog turizma kao i nedostatak uređenih i organizovanih sidrišta;
- Nedostatak oko 300.000 m^2 (30 ha) plaža koji je izražen naročito u Boki - Studija "*Održivo upravljanje plažama u Crnoj Gori"*;
- Neizgrađeni adekvatni infrastrukturni sistemi za zaštitu mora od zagađenja s kopna;
- Komplikovan administrativni postupak odobravanja realizacije projekata revitalizacije i zaštite od erozije plaža i njihovog opremanja osnovnom infrastrukturom.

Razvojne mogućnosti:

- U akvatorijumu i na obalnom području postoji slobodni prostori za izgradnju sadržaja za potrebe različitih privrednih djelatnosti iz domena "Plave ekonomije";
- Prihvatljiva eksploatacija ugljovodonika uz maksimalno obezbjeđenje od negativnih uticaja na životnu sredinu i uopšte prostor;
- Rekonstrukcija i izgradnja novih objekata pomorske/ obalne infrastrukture (luke, marine i ostali objekti) u svrhu razvoja priobalnog saobraćaja, ribarstva i nautičkog turizma;
- Racionalizacija mreže graničnih lučkih prelaza / formiranje jedinstvenog graničnog prelaza na ulazu u Boku;
- Biološki potencijal za značajno povećanje sektora ribarstva i marikulture;
- Mogućnost razvoja industrijskog ribolova- sadržaja za promet i preradu ribe;
- Višestruka mogućnost povećanja lokacija za marikulturu za različite proizvode ne samo u Boki već i na otvorenom moru;
- Mogućnost uzgoja drugih (osim mušlji), tržišno interesantnih vrsta školjaka;
- Mogućnost izgradnje novih marina i formiranje mreže mini marina u Boki kao specifične „male nautičke destinacije“;
- Mogućnost povećanja kupališnih kapaciteta;
- Mogućnost pojednostavljenja administrativnog postupka odobravanja projekata zaštite i revitalizacije plaža i opremanja kupališta infrastrukturom.

Rizici:

- Prijetnja da porast nivoa mora i erozija obale, u uskom pojasu izazovu potapanje ravnih djelova uske obale;
- Negativni uticaji po prirodne osobine mora i obale od prevelike koncentracije gradnje u Obalnom području;
- Narušavanje kvaliteta životne sredine od eksploatacije ugljovodonika;
- Nastavak trenda lošeg iskorišćavanja potencijala za razvoj ribarstva;
- Problemi sa obraštajnim organizmima, predatorskim vrstama riba, postojanje neregistrovanih uzgajališta – marikulture, krivolov;
- Moguća fekalna zagađenja i biotoksini u moru.

5. ANALIZA PREDJELA (VRJEDNOVANJE I POGODNOST PREDJELA ZA RAZVOJ

Crna Gora je 2008. g. ratifikovala Evropsku konvenciju o predjelima,[12] Savjet Evrope, što predstavlja obavezu da u strateškim dokumentima i planovima prepozna planiranje predjela kao važan faktor u uspostavljanju ravnoteže između prirodnog i kulturnog nasljeđa i promoviše i uspostavi jedinstven pristup u zaštiti, upravljanju i planiranju predjela**.** U pojedinim prethodnim dokumentima izostao je integralni pristup zaštite i razvoja prirodnog i kulturnog aspekta predjela, što predstavlja problem u dosljednom usklađivanu nacionalnog i zakonodavstva Evropske Unije i prijetnju za održivo upravljanje predjelima Crne Gore. U skladu sa odredbama Evropske konvencije o predjelu kao i smjernica važećeg PPCG, za potrebe resornog Ministarstva urađena je Studija Mapiranje i tipologija predjela Crne Gore[13].

Prediona regionlizacija predstavlja osnov za buduće detaljne razrade. Za specifična područja od opšteg i javnog značaja moguće je uraditi Detaljne studije predjela.

Tipovi predjela - Na prostoru Crne Gore je prepoznato deset osnovnih tipova predjela: 1. Urbana naselja, 2. Ravnice/polja, 3. Zaravni i visoravni, 4. Kanjoni i klisure, 5. Doline i kotline Rijeka, 6. Jezera, 7. Visokoplaninski tip, 8. Planinski tip, 9. Niži planinski tip, 10. Brdski tip.

Područja karaktera predjela - Predjeli Crne Gore su svrstani u pet regiona (*Kartogram 5-1*): 1. Predjeli primorskog regiona, 2. Predjeli skadarskog basena, 3. Predjeli kraškog regiona, 4. Predjeli kanjona i visoravni centralnog regiona, 5. Predjeli planina i dolinskih rijeka sjevernog regiona.

Nacionalni i regionalni tipovi predjela, bazirani na naročitim kombinacijama prirodnih i kulturnih uticaja označavaju se opštim nazivima koja reflektuju dominantni uticaj na karakter predjela. Na lokalnom nivou naglasak je na indentifikaciji manjih razmjera, finije granulacije tipova karaktera predjela koji reprezentuju lokalne šeme karaktera i jače doprinose lokalnom duhu mjesta.

Predio kao izraz raznolikosti kulturne i prirodne baštine i osnova njihovog identiteta

Urbani predio - U Crnoj Gori javni prostor još uvijek nema odgovarajuće mjesto ni u planskim ni u strateškim dokumentima iako predstavlja značajan element i pokazatelj kvalitetne urbane sredine. “Kada se tome doda vrlo skromna tradicija planiranja javnih prostora u Crnoj Gori i još skromnija praksa pri realizaciji, zaključuje se da mogući pozitivni uticaji i sveobuhvatni razvojni potencijal javnih prostora nije prepoznat, podržan i iskorišćen, na način koji u drugim sredinama već dugo g. daje pozitivne rezultate.” [14]

Jedan od najvažnijih činilaca koji utiče na urbani predio je zelena infrastruktura gradova. Nove planske intervencije posljednjih decenija su u velikoj meri narušile strateške principe koji se tiču zelene infrastrukture.

Prilikom projektovanja novih objekata kao i rekonstrukcije postojećih, uočeno je i dugogodišnje zapostavljanje poštovanja tipologije i elemenata autentične arhitekture, nekontrolisane izgradnje i nepoštovanje zakonskih propisa. Posljedica neosmišljene novogradnje i loše sanacije tradicionalne arhitekture su devastacija i osiromašivanje predjela i kulturne baštine. Trenutni tretman graditeljskog nasljedja i pejzaža u cjelini, prirodnog i kulturnog, podržava reafirmaciju lokalnih identiteta i posebnosti.

Umjesto da se funkcija bira u skladu sa ograničenjima objekta, događa se obrnuti postupak koji vodi od postojeće funkcije i kapaciteta prema rekonstrukciji i obnovi, tako da se dobijaju agresivne, neprimjerene intervencije na objektima i u prostoru.

Ruralni predio - Nove građevinske strukture i grupacije objekata naslonjene na postojeće graditeljsko naslijeđe u velikoj mjeri narušavaju izgled ruralnih predjela. Materijalizacija, likovni i arhitektonski izraz poslednjih decenija ne prati princip uklapanja u ambijentalno okruženje, pa samim tim prostor gubi svoju posebnost i pejzažnu vrijednost.

“Problem nastaje u postupku intervencija koje po pravilu uključuju neizbježne promjene gabarita, ali se pritom potpuno zanemaruje lokalna arhitektura u svim njenim aspektima. Rezultat su izgrađeni prostori koji nisu u ravnoteži sa prostorom, već svojim agresivnim odnosom prema okolini uglavnom iskazuju pretenzije da se nametnu kao novi (kvazi) modeli arhitekture namijenjene turizmu“.[15]

---

12 Potpisnice Konvencije se obavezuju da će uspostaviti predione politike i integrisati predjele u prostorno i urbanističko planiranje, kao i kulturne, ekološke, poljoprivredne, socijalne i ekonomske politike.

13 Mapiranje i tipologija predjela Crne Gore (Republički zavod za urbanizam i projektovanje/Planplus - Podgorica, 2015.)

14 Ministartsvo održivog razvoja i turizma, (2015): Priručnik za planiranje stambenih naselja u Crnoj Gori, LAMP projekat

15 Vuksanović D, Popović S, (2009): Arhitektonski atlas Crne Gore; Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine, Ministarstvo za ekonomski razvoj, GTZ-Njemačka tehnička saradnja, Podgorica.

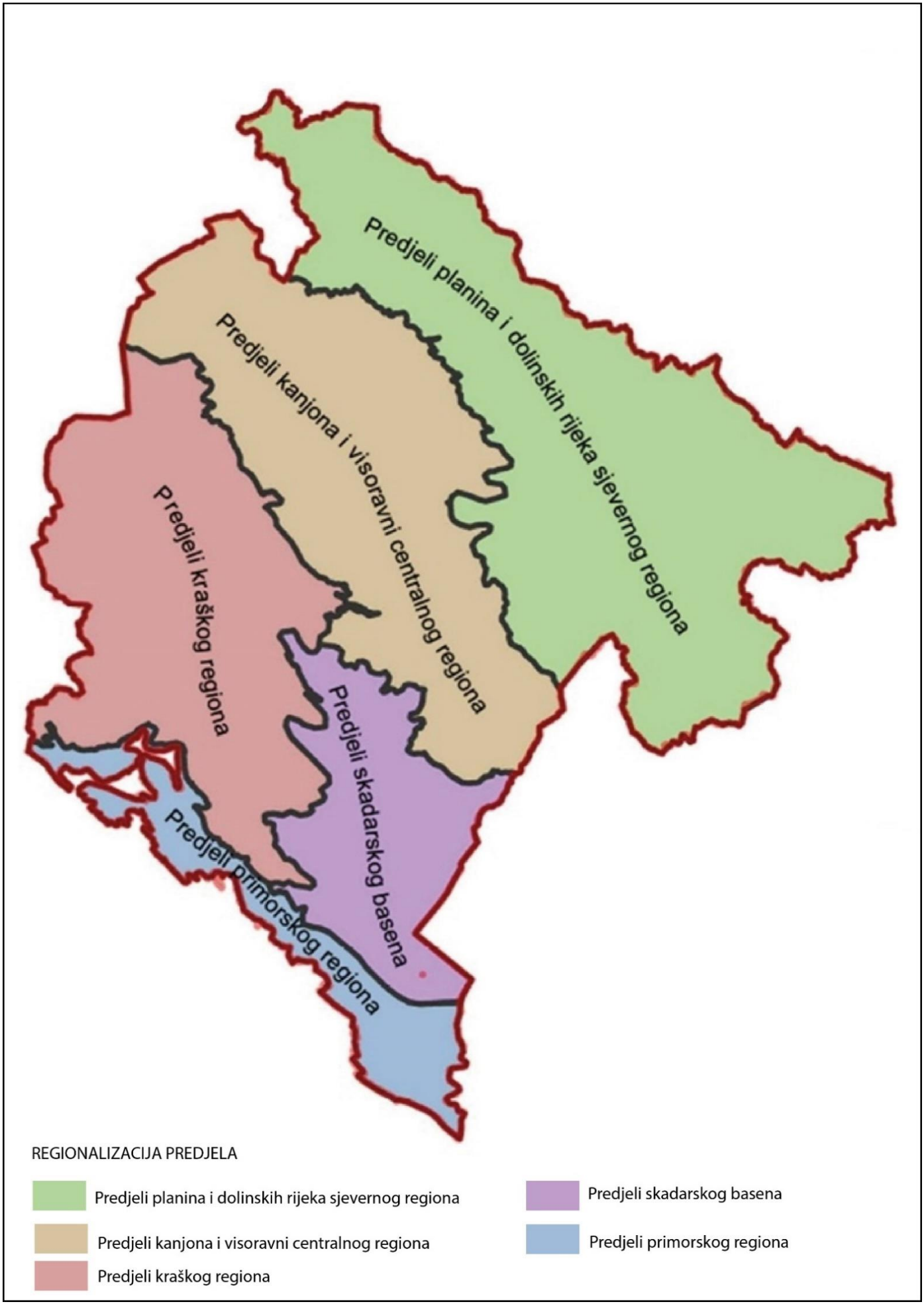

Kartogram 5-1: Regionalizacija predjela Crne Gore

Ekspanzija gradnje zadnjih decenija i stvaranje modernih, ali i urbanistički neuređenih turističkih naselja na prostoru nekadašnjih sela, utiče na gubitak identiteta prostora i kulturnog nasljeđa. Neadekvatan tretman ovih naselja i propadanje, nepažljivo integrisanje u nove naseljske strukture, zahtjeva da se ona tipološki i prostorno odrede i ukaže na značaj odgovornog i planskog odnosa prema njima u budućnosti.[16]

Poljoprivredna proizvodnja stvorila je jedinstvene obrazce polja u prostoru, koji upotpunjuju bogatu sliku predjela, kako primorskog tako i centralnog i sjevernog regiona. Terase sa podzidima u primorju, pravilna matrica obrađenih parcela u ravnicama i katuni na visokim planinama, predstavljaju jedinstvene elemente kulturnog pejzaža. Kada se analizira socio-ekonomski uticaj na transformaciju i razvoj ruralnih područja može se konstatovati da intenzitet poljoprivrede nije ugrožavajući faktor po strukturu predjela, kao ni stanje životne sredine. Intenzivnijom urbanizacijom ovog područja došlo je do smanjenja poljoprivrednih površina usled trajne konverzije poljoprivrednog zemljišta u građevinsko zemljište. Napuštene poljoprivredne površine uslijed dugotrajnog nekorišćenja zarastaju i bivaju pokriveni šumskom vegetacijom. Najveći rizik od gubitka prirodnog i kulturnog identiteta prijeti ruralnim naseljima u blizini urbanih zona.

Nelegalna naselja sa aspekta ugrožavanja predjela - Neplanski nastala naselja u velikoj mjeri utiču na degradaciju pejzažnih karakteristika prostora. Srazmjerno brzom porastu stanovnika jača i pritisak na ograničene prostorne potencijale, posebno u saobraćajno dostupnijim dijelovima bliže gradskim centrima. To ima za posljedicu sve češće prostorne konflikte, koji se ogledaju u narušavanju ambijentalnih vrijednosti prostora. Poprimaju obrise vrlo neuređenog prostora, bez prateće infrastrukture, gdje se poslednjih decenija kroz izradu sanacionih planova pokušava obezbjediti minimum standarda suburbanog života.

Degradirana područja - Problemi degradacije kvaliteta (identiteta, diverziteta i povezanosti) predjela su:

- Fragmentacija i degradacija predjela usljed urbanizacije, izgradnje infrastrukturnih sistema, hidroakumulacija, vjetroelektrana, turističkih kompleksa, eksploatacije ruda i mineralnih sirovina;
- Homogenizacija predjela usljed intenziviranja izgradnje, što dovodi do nestajanja predionog, ekosistemskog i specijskog biodiverziteta;
- Nestajanje karakteristične mozaičnosti u ruralnim predjelima usljed depopulacije i napuštanja tradicionalnog načina korišćenja zemljišta;
- Nestajanje specifičnog karaktera urbanih i ruralnih predela širenjem periurbanih područja, konverzijom poljoprivrednog zemljišta, izgradnjom i korišćenjem prostora koji ne uvažava regionalne i lokalne specifičnosti;
- Smanjenje zelenih i otvorenih prostora u urbanim sredinama i gubljenje veze sa regionalnim sistemom otvorenih prostora.

Na pojedinim lokacijama došlo je do degradacije i prekomjernog zagađenja površinskih i podzemnih voda, zemljišta, vazduha, vrijednih djelova prirode i šuma, kao i neracionalne upotrebe resursa.

Predjeli na moru - Osim vrijednosti biodiverziteta, obalno područje Crne Gore izuzetno je atraktivno zbog svojih izrazito vrijednih predjela, kulturnog nasljeđa i pejzažnih cjelina. Predio na obali (kopnu) i more uz njega smatraju se nedjeljivom prostornom (percepcijskom, funkcionalnom i ekološkom) cjelinom[17]. Bokokotorski zaliv karakteriše kulturno-istorijsko područje sa starim gradovima (Kotor, Perast, Risan) i objektima koji zajedno sa predionim okruženjem definišu i predioni kvalitet ovog prostora. Novije stvorene izgrađene strukture su u većem dijelu zaliva uzrokovale nepovratnu štetu predjelu, gubitak habitata i biodiverziteta i snažno uticale na konfiguraciju prirodne obale.

Posebno vrijedna područja otvorenog mora su područja prirodno očuvanih padina i atraktivne stjenovite obale (Luštica, Platamuni, Dubovica, Crni rt), područja preplitanja prirodnih i kulturnih/istorijskih područja (Budva, Sv. Stefan, Ulcinj) i plaža koja nijesu opterećena stvorenima strukturama. Ta područja su potpuno bez prihvatljivog urbanističkog koncepta koji bi se temeljio na istorijskim karakteristikama, ili savremenim, održivim trendovima, disperzna su ili prevelike gustine, bez javnog prostora i zelenih površina, neprikladnih parametara i obilježja arhitekture (Budva, Bečići, Dobra Voda, Utjeha).

---

16 Čurović Ž. and Popović S. (2014) Typological classification of settlements in the rural hinterland of the bay of Boka Kotorska, Agriculture & Forestry, Vol. 60 Issue 4: 275-289, Podgorica. Zelena infrastruktura je strateški planirana mreža prirodnih, poluprirodnih područja i elemenata sistema urbanog zelenila koja se formira u cilju očuvanja biološke raznolikosti i prilagođavanja klimatskim promjenama, pri čemu se unapređuje kvalitet života stanovnika.

17 GEF Adriatik projekat

6. ANALIZA ZAŠTIĆENIH PODRUČJA

6.1. PREGLED POSTOJEĆEG STANJA ZAŠTIĆENIH PODRUČJA

Ključne faktore ugrožavanja biodiverziteta uCrnoj Gori predstavljaju: gubitak i degradacija staništa (prvenstveno zbog ubrzane urbanizacije, izgradnje saobraćajne i energetske infrastrukture), prekomjerno iskorištavanje (krivolov, sječa šuma i ubiranje divljih plodova), različiti oblici zagađenja i klimatske promjene. Zaštita biodiverziteta se prvenstveno odnosi na *in situ* zaštitu kroz uspostavljanje zaštićenih područja. Analiza proglašenja zaštićenih područja pokazuje uzlazni trend za koji se očekuje da će se nastaviti i da će se postići cilj zacrtan NSBAP (Nacionalna strategija biodiverziteta sa Akcionim planom za period 2016-2020). Naročit doprinos trendu predstavlja uspostavljanje zaštićenih područja kategorije parkova prirode, koji trenutno pokrivaju 44,46% mreže zaštićenih područja. Inicijative za uspostavljanje parkova prirode dolaze sa lokalnog nivoa, gdje je ovaj oblik zaštićenih područja prepoznat kao koncept kojim se pravi kompromis između očuvanja biodiverziteta i lokalnog razvoja. Zbog toga, kao i zbog sve većih antropogenih pritisaka, pokreću se postupci uspostavljanja parkova prirode koji nijesu bili predviđeni prethodnim Prostornim planom.

Mapiranjem EMERALD, zatim NATURA 2000 staništa, prepoznati su stanišni tipovi od posebnog interesa za zaštitu prirode, koji trenutno ne uživaju zaštitu i koji zbog toga trpe različite antropogene pritiske. Kroz druge inicijative, prepoznata su i važna stanista za ptice (IBA - *Important Bird Areas*) i za biljke (IPA - Important Plant Areas), kao i potencijalno važna staništa za gljive (IFA - Important Fungus Areas), od kojih mnoga nijesu pokrivena sistemom zaštite. Za potencijalno važna staništa za gljive potrebno je sprovesti detaljniju analizu i njihovo identifikovanje te obezbijediti odgovarajući status zaštite.

Site Code	Site Name	Site Area (Ha)
ME0000000	Maglic, Volujak i Bioc	7252,6
ME0000001	Canyon of Mala Rijeka	3600
ME0000002	Durmitor mountain with Tara River Canyon	33895
ME0000003	Skadar Lake	37800
ME0000004	Velika Plaza with Solana Ulcinj	2839,5
ME0000005	Buljarica	302
ME0000006	Field Cemovsko polje	358
ME0000007	Bjelasica	5733
ME0000008	Kanjon Cijevne	6937
ME0000009	Kanjon Mrtvice	2903
ME000000A	Lovcen	6267
ME000000B	Tivatska solila	240
ME000000C	Sasko jezero, rijeka Bojana, Knete, Ada Bojana	7397
ME000000D	Rumija	12237
ME000000E	Cave in Djalovica Ravine	191
ME000000F	Plavsko-Gusinjske Prokletije (+Bogicevica)	15758
ME000000H	Lim river	17148
ME000000I	Valley of Cehotina river	13356
ME000000J	Ljubisnja	4332
ME000000M	Golija i Ledenice	10276
ME000000N	Ostatak kanjona Pive ispod Hidroelektrane	1664
ME000000O	Visitor and Zeletin	13680
ME000000P	Komarnica	1473
ME000000Q	Kotorsko risanski bay	2778
ME000000R	Sinjavina (Babji zub i Gradiste)	5709
ME000000S	Orjen	15046
ME000000T	Pecin beach	15
ME000000U	Hajla	2266
ME000000V	Spas, Budva	352
ME000000X	Komovi	6135
ME000000Y	Katici, Donkova and Velja seka islands	439
ME000000Z	Platamuni	1698

Tabela 6-1 Lista kandidovanih EMERALD područja Crne Gore, Izvor:) Updated list of officially nominated candidate Emerald Network sites, Convention on the conservation of european wildlife and natural habitats, Standing Committee, 44th meeting, Strasbourg, 2 - 6 December 2024.

U okviru Bernske konvencije za očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa, Crna Gora je uspostavila listu od 32 područja koja su kandidat za EMERALD nacionalnu ekološku mrežu. To su područja definisana kao *područja od posebnog interesa za zaštitu* (ASCI - Area of Special Conservation Interest) i do sad pokrivaju oko 15% kopnene teritorije Crne Gore. U skladu sa ″Akcionim planom za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27 - životna sredina i klimatske promjene″[18], Prostorni plan Crne Gore ih mora adekvatno tretirati u smislu smjernica zaštite i izbjegavanja konflikata planiranja sa potrebama njihove zaštite.

EMERALD područja su: 1. Kotorsko-risanski zaliv, 2. Platamuni, 3. Ostrvo Katići sa Donkova i Velja seka, 4. Tivatska solila, 5. Buljarica, 6. Brdo spas, 7. Plaža Pećin, 8. Orijen, 9. Lovćen, 10. Rumija, 11. Velika plaza, 12. Rijeka Bojana, 13. Skadarsko jezero, 14. Ćemovsko polje, 15. Đalovića klisura, 16. Cijevna, 17. Mala Rijeka, 18. Kanjon Mrtvice, 19. Komarnica, 20. Ostatak kanjona Pive, 21. Golija i Ledednica, 22. Komovi, 23. Durmitor, 24. Bjelasica, 25. Visitor i Zeletin, 26. Prokletije, 27. Hajla, 28. Snjiajevina, 29. Maglić, Volujak i Bioč, 30. Ljubišnja, 31. Dolina rijeke Ćehotine, 32. Dolina Lima.

Jedna od obaveza koja proističe iz *Aichi ciljeva*, a koja je implementirana u NSBAP i *Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. g.* (NSOR), je stavljanje minimum 10% morskog akvatorijuma pod zaštitu. Kroz projekat ″Promovisanje upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih i priobalnih ekosistema u obalnom području Crne Gore″ (UNEP – UN Program za životnu sredinu i GEF - Globalni fond za životnu sredinu), izvršene su stručne analize i izgradnja kapaciteta za integrisano upravljanje obalnim i morskim ekosistemima, uspostavljanje tri nova obalna i morska zaštićena područja (Platamuni, Katič, Stari Ulcinj) i revizija statusa postojećih zaštićenih područja. Projekat je značajan i u kontekstu integracije Crne Gore u EU, jer doprinosi sakupljanju dodatnih podataka za uspostavljanje mreže Nature 2000 u Obalnom području Crne Gore, u kopnenom i morskom dijelu. Realizacijom projekta, tokom 2021-2022. g., Platamuni[19] (1087,13 ha), Katič[20] (2744,93 ha) i ostrvo Stari Ulcinj[21] (929,16 ha) su proglašeni su parkovima prirode[22].

Lokaliteti ″Sopot″ (3,43 ha) i ″Dražin vrt″ (1,34 ha) u Bokokotorskom zalivu, Opština Kotor, proglašeni su 2024. g. spomenicima prirode. Takođe predstavljaju integrisano obalno i morsko zaštićeno područje, u kojim se nalaze zaštićene i ekološki značajne morske i obalne vrste i staništa.

Nacionalnim zakonodavstvom (*Rješenje o stavljanju pod zaštitu pojedinih biljnih i životinjskih vrsta - Službeni list Crne Gore*, br. 76/06), zbog svoje rijetkosti, prorijeđenosti ili ugroženosti, zaštićene su 873 vrste (alge - 6, bljke 301, gljive - 111, beskičmenjaci - 69, kičmenjaci - 386). Kriterijumi (koji nijesu metodološki definisani prilikom ustanovljavanja Liste) na osnovu kojih su vrste zaštićene, ne odražavaju nužno njihovu rijetkost i ugroženost u Crnoj Gori. (*Pregledna karta 6-1*).

Vezano za efikasnost sistema upravljanja, veliki broj zaštićenih područja nema uspostavljene upravljačke strukture ni planove upravljanja tako da je zaštita često deklarativnog karaktera. Ovaj problem je posebno izražen kod spomenika prirode. S druge strane, zaštićena područja koja imaju upravljačke strukture susreću se sa nedostatkom stručnih i finansijskih kapaciteta za punu realizaciju aktivnosti predviđenih planovima upravljanja. Značajan nedostatak za većinu zaštićenih područja predstavljaju neusklađeni podaci o granicama, zonama zaštite i njihovoj površini, nepotpune i oskudne informacione osnove o biodiverzitetu, kao i nekompatibilnost prethodno sprovedenih postupaka proglašenja zaštićenih područja prirode s novopropisanim kategorijama zaštite[23]. Zbog toga su pokrenute procedure izrade brojnih studija revizije.

Do sad je urađeno ukupno 28 studija revizije zaštićenih područja. Za određena područja su urađene studije revizije i donijete Odluke o reviziji shodno zakonom predviđenoj proceduri (Predio izuzetnih odlika "Savinska Dubrava″, Spomenik prirode ″Veliki gradski park u Tivtu″, Spomenik prirode “Njegošev park” na Cetinju, Spomenik prirode "Plaža Pržno", …), dok za jedan broj područja još nije sprovedena dalja zakonska procedura i nisu donijete Odluke u skladu sa studijama (Park prirode ″Orjen″, Nacionalni park ″Biogradska gora″, Nacionalni park "Durmitor", Nacionalni park "Lovćen", Nacionalni park "Skadarsko jezero", Spomenik prirode "Ratac sa Žukotrlicom", Spomenik prirode "Plaža Pećin", Spomenik prirode "Lipska pećina", i dr.).

U toku je procedura revizije većeg broja spomenika prirode: Đalovića Klisura; Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Herceg Novi, na Ilinjici; Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Herceg Novi, na Savini; Hrast česvina (Quercus ilex) - Ulcinj, ispod sela Komina; Hrast medunac (*Quercus pubescens*) - Ulcinj, u Krutima; Hrast medunac (*Quercus pubescens)* - Podgorica, gradska opština Tuzi, u Vranju; Hrast medunac (*Quercus pubescens*) - Ulcinj, Zoganje;

18 Vlada Crne Gore, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma (februar 2021.)
19 Studija zaštite za zaštićeno područje "Platamuni" (Agencija za zaštitu životne sredine, 2021.)
20 Studija zaštite za zaštićeno područje "Katič" (Agencija za zaštitu životne sredine, 2021.)
21 Studija zaštite za zaštićeno područje "Stari Ulcinj" (Agencija za zaštitu životne sredine, 2021.)
22 Odluka o proglašavanju zaštićenog područja Park prirode "Platamuni" (Sl. list Crne Gore, br. 063/21); Odluka o proglašavanju zaštićenog područja Park prirode "Katič" (Sl. list Crne Gore, br. 113/21); Odluka o proglašavanju zaštićenog područja Park prirode "Stari Ulcinj" (Sl. list Crne Gore, br. 015/22)
23 Sprovođenje odredbi sadržanih u članu 114 i 115 Zakona o zaštiti prirode (Sl. List CG br. 054/16)

Hrast medunac (*Quercus pubescens*), skupina stabala - Kotor, kod crkve Sv. Petke; Hrast prnar (*Quercus coccifera*), skupina stabala - Ulcinj, u Meterizima; Jama Duboki do na Njegušima; Kompleks zelenih površina koje se nalaze između tvrđava Forte Mare i tvrđave Citadele; Maslina (*Olea europaea L. (fam. Oleaceae)* - Budva, Pićanovina u selu Ivanovići; Novakovica pecina kod Tomaševa; Park hotela "Boka"; Park Muzeja na Topolici; Pećina Babatuša; Pećina Globočica; Pećina Magara; Pećina Spilja kod Trnova Virpazar; Mala ulcinjska plaža; Velika plaža kod Ulcinja; Plaža Bečići; Plaža Buljarica; Plaža Čanj; Plaža Drobni pijesak; Plaža Jaz; Plaža Lučice; Plaža Mogren; Plaža Petrovac; Plaža Topolica; Plaža Valdanos; Plaža Veliki pijesak; Plaže Svetog Stefana i Miločera.

Područja u postupku zaštite

Do sad je urađeno ukupno 32 Studije revizije zaštićenih područja. Za navedena područja još nije sprovedena dalja zakonska procedura i nisu donijete Odluke o granicama , statusu, kategoriji i režima zaštite zaštićenih područja iz 1968 godine u skladu sa Studijama revizije i to; Spomenici prirode Plaža Čanj, Plaža Sutomore, Plaža Topolica, Plaža Pećin, Plaža Velji pijesak, Poluostrvo Ratac sa Žutokrljicom u Opštini Bar; zatim Brdo Spas kod Budve, Plaža Bečići, Plaža Drobni pijesak, Plaža Jaz, Plaža Lučice, Plaža Mogren, Plaža Petrovac, Plaže Svetog Stefana i Miločera ,Slovenska Plaža, Plaža Buljarica, Maslina - Olea europaea L. na Pićanovini u selu Ivanovići u Opštini Budva; Sastojina lovora i oleander iznad vrela Sopot kod Risna, Hrast medunac (Quercus pubescens), skupina stabala kod crkve Sv. Petke, Hrast medunac (Quercus pubescens) Donji Orahovac u Opštini Kotor; Plaža Pržno kod Tivta u Opštini Tivat ; Mala ulcinjska plaza, Stari Ulcinj (otok i plaža), Plaža Valdanos, Velika plaža kod Ulcinja u Opštini Ulcinj; Kompleks zelenih površina koje se nalaze između tvrđava Forte Mare i tvrđave Citadele, Park i zgrada zavičajnog muzeja u Herceg Novom, Park hotela "Boka", Hrast česvina (Quercus ilex) na Ilinjici, Hrast česvina (Quercus ilex) na Savini sve u Opštini Herceg Novi.
Urađene su Studije revizije za četiri Nacionalna parka i to: Nacionalni parkovi ″Biogradska gora″, Nacionalni park "Durmitor", Nacionalni park "Lovćen", Nacionalni park "Skadarsko jezero"
Studije zaštite urađene za Parka prirode "Vrmac", Park prirode"Gornji tok rijeke Ćehotine", Park prirode "Rijeka Mrtvica sa okolinom", Park prirode "Prekornica", Spomenik prirode"Kapetanovo i Brničko jezero", Spomenik prirode Zabran kralja Nikole u Nikšiću., Spomenik prirode "Gradski park u Pljevljima", Predio izuzetnih odlika „Park šuma Dulovina“ i Park prirode Sinjajevina.
Pod preventivnom zaštitom se nalazi "Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ - Opštinia Ulcinj. Za ovo područje je urađena Stučna analiza za uspostavljanje preventivne zaštite (2023)

Područja pod nacionalnom zaštitom

Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno obuhvata 77 područja i zauzima površinu od 189.725,29 ha odnosno 11,60% državne teritorije (13,40% kopnene teritorije Crne Gore i 1,78% morske teritorije), dok je u vrijeme donošenja PPCG iz 2008. g. ova površina iznosila 106.655,00 ha tj. 7,72% teritorije Crne Gore. (*Tabela 6-2*)

Vrsta ZP	Broj ZP	Površina na kopnu (ha)	Površina na kopnu (% uk. pov. CG)	Površina na moru (ha)	Površina na moru (% uk. pov. CG)	Ukupna Površina (ha)	Ukupna površina (% uk.pov. CG)
Predio izuzetnih odlika	2	196,05	0,01419418	0	0	196,05	0,01198936
Strogi rezervat prirode	3	0	0	0	0	0	0
Nacionalni park	5	10.0427	7,27099624	0	0	1.00427	6,1415729
Posebni rezervat prirode	1	150	0,01086012	3,71	0,00146063	153,71	0,00940007
Park prirode	9	79807,01	5,77809224	4.535,6	1,78606299	84.343,61	5,15799963
Spomenik prirode	57	4604,9265	0,3334	0	0	4.604,9265	0,281612
Ukupno	77	185.184,99	13,40754278	4.539,31	1,7875236	189725,2965	11,60257396

Tabela 6-2 Raspodjela zaštićenih područja po vrsti (Izvor: Zaštićena područja prirode Crne Gore (gdi.net))

Najveće učešće u nacionalnoj mreži zaštićenih područja imaju nacionalni parkovi (*Durmitor*, *Skadarsko jezero*, *Lovćen*, *Biogradska gor*a i *Prokletije*) koji zauzimaju 100.427,00 ha ili 6,14% teritorije Crne Gore. Zatim slijede parkovi prirode (*Piva*, *Dragišnica i Komarnica*, *Komovi*, *Orjen*, *Rijeka Zeta*, *Ulcinjska Solana*, *Platamuni*, *Katič*, *Stari Ulcin*j), sa površinom od 84.343,61 ha ili 5,15% teritorije Crne Gore. Ostali dio obuhvataju zaštićena područja unutar kategorija: strogi rezervat prirode (3), posebni rezervat prirode (1), spomenik prirode (57) i

predio izuzetnih odlika (2). Što se tiče upravljanja, za 49 zaštićena područja su imenovani upravljači, dok su planovi upravljanja donijeti za svega 17 zaštićenih područja.

Vrsta ZP	Broj ZP	Broj zaštićenih područja sa imenovanim upravljačem	Broj zaštićenih područja bez imenovanog upravljača
Nacionalni park	5	5	0
Strogi rezervat prirode	3	3	0
Predio izuzetnih odlika	2	2	0
Park prirode	9	8	1
Posebni rezervat prirode	1	1	0
Spomenik prirode	57	30	27
Ukupno	77	49	28

Tabela 6-3 Broj zaštićenih područja imenovanim upravljačem
Izvor: Zaštićena područja prirode Crne Gore (gdi.net))

Vrsta ZP	Broj ZP	Broj zaštićenih područja sa planom upravljanja	Broj zaštićenih područja bez plana upravljanja
Nacionalni park	5	5	0
Strogi rezervat prirode	3	2	1
Predio izuzetnih odlika	2	0	2
Park prirode	9	6	3
Posebni rezervat prirode	1	0	1
Spomenik prirode	57	4	53
Ukupno	77	17	60

Tabela 6-4 Broj zaštićenih područja sa planom upravljanja
(Izvor: Zaštićena područja prirode Crne Gore (gdi.net))

Vrsta i naziv	Površina zaštićenog područja (ha)	Nacionalna kategorija područja	IUCN kategorija zaštićenog područja
Strogi rezervati prirode			
Manastirska tapija	120,00	Ia	Ia
Mrijestilište ukljeve na Skadarskom jezeru	0	Ia	Ia
Pančeva oka	300,00	Ia	Ia
Nacionalni parkovi			
Skadarsko jezero	40.000,00	II	II
Biogradska gora	5.650,00	II	II
Durmitor	32.519,00	II	II
Lovćen	6.220,00	II	II
Prokletije	16.038,00	II	II
Posebni rezervati prirode			
Tivatska solila	150,00		
Parkovi prirode			
Piva	32.477,90	V	V
Dragišnica i Komarnica	2.994,00	III	V
Komovi	21.852,00	V	V
Orjen	8 797,20		V
Rijeka Zeta	11.985,00	V	V
Ulcinjska solana	1.477,00	II	V
Platamuni	1.087,13	IV	IV
Katič	2.744,93	IV	IV
Stari Ulcinj	929,16	IV	IV
Spomenici prirode			
Arboretum u Grahovu	0,99	III	III
Botanički vrt Dulovine u Kolašinu	0,64	III	III
Brdo Spas (Topliš) kod Budve	131,00	III	III
Đalovića Klisura	1.600,00	III	III
Gornjepoljski vir	2,21	III	III
Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Herceg Novi, na Ilinjici	0	III	III

Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Herceg Novi, na Savini	0	III	III
Vrsta i naziv	Površina zaštićenog područja (ha)	Nacionalna kategorija područja	IUCN kategorija zaštićenog područja
Hrast česvina (*Quercus ilex*) - Ulcinj, ispod sela Komina	0	III	III
Hrast medunac (*Quercus pubescens*) - Ulcinj, u Krutima	0	III	III
Hrast medunac (*Quercus pubescens*) - Kotor, Donji Orahovac	0		III
Hrast medunac (*Quercus pubescens*) - Podgorica, gradska opština Tuzi, u Vranju	0		III
Hrast medunac (*Quercus pubescens*) - Ulcinj, u Zoganju	0		III
Hrast medunac (*Quercus pubescens*), skupina stabala - Kotor, kod crkve Sv. Petke	0		III
Hrast prnar (*Quercus coccifera*), skupina stabala - Ulcinj, u Meterizima	0		III
Jama Duboki Do na Njegušima	0	III	III
Kompleks zelenih površina koje se nalaze između tvrđava Forte Mare i tvrđave Citadele u Herceg Novom	0,32	III	III
Lipska pećina	0	III	III
Mala ulcinjska plaža	1,50	III	III
Maslina - Olea europaea L. (fam. Oleaceae) - Budva, Pićanovina u selu Ivanovići	0		III
Stablo stare masline (Olea europaea L.) na Mirovici u Baru	0,0111	III	III
Stablo crne topole (*Populus nigra* L.) u Starom gradu Kotoru	0,0154	III	III
Njegošev park na Cetinju	4,20	III	III
Novakovića pećina kod Tomaševa	0	III	III
Park 13 jul	3,63	III	III
Park hotela "Boka"	1,20	III	III
Park i zgrada zavičajnog muzeja u Herceg Novom	1,00	III	III
Park Muzeja na Topolici	2,00	III	III
Park u dvorištu dječje bolnice na Cetinju	0,34		III
Pećina Babatuša	0	III	III
Pećina Globočica	0	III	III
Pećina Magara	0	III	III
Pećina Špilja kod Trnova/Virpazar	0	III	III
Plaža Bečići	5,00		III
Plaža Buljarica	4,00	III	III
Plaža Čanj	3,50	III	III
Plaža Drobni pijesak	1,00		III
Plaža Jaz	4,00		III
Plaža Lučice	0,90		III
Plaža Mogren	2,00		III
Plaža Pećin	1,50	III	III
Plaža Petrovac	1,50		III
Plaža Pržno kod Tivta	7,30	III	V
Plaža Sutomore	4,00	III	III
Plaža Topolica	2,00	III	III
Plaža Valdanos	3,00	III	III
Plaža Veliki pijesak	0.50	III	III
Plaže Svetog Stefana i Miločera	5,00	/	III
Poluostrvo Ratac sa Žutokrljicom	30,00	III	III
Sastojina lovora i oleandera iznad vrela Sopot kod Risna	40,00		III
Slovenska Plaža	4,00		III
Spomenik prirode "Dražin Vrt"	1,34	IV	IV
Park šuma Gorica	105	V	V

Kanjon Cijevne	2.022,20	III	III
Vrsta i naziv	Površina zaštićenog područja (ha)	Nacionalna kategorija područja	IUCN kategorija zaštićenog područja
Spomenik prirode "Sopot"	3,43	IV	IV
Stablo Crne topole (Populus nigra L.) u Starom gradu Kotoru	0,0154	III	III
Stablo Stare masline (OLEA europaea L.) na Mirovici u Baru	0,0111	III	III
Stari Ulcinj (otok i plaža)	2,50	III	III
Velika plaža kod Ulcinja	600,00	III	III
Veliki gradski park Tivat	5,91	III	III
Predjeli izuzetnih odlika			
Trebjesa	159,00	V	V
Savinska Dubrava	37,05	III	V

Tabela 6-5. Nacionalno zaštićena područja (Izvor: Zaštićena područja prirode Crne Gore (gdi.net))

Područja od međunarodnog značaja

Zahvaljujući svojoj izuzetnoj vrijednosti i očuvanosti, a na osnovu ratifikovanih međunarodnih konvencija, određena područja Crne Gore su zaštićena na međunarodnom nivou. (*Tabela 6-6*)

Međunarodna zaštita	Naziv područja	godina proglašenja	Površina (ha)
UNESCO - Svjetska baština	Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora	1979.	12000 [24]
	Nacionalni park ″Durmitor″ sa kanjonom rijeke Tare	1980.	32.100
MAB - Rezervat biosphere	Basen rijeke Tare	1976.	182.889
RAMSAR zaštićena područja	Skadarsko jezero	1995.	20.000
	Posebni rezervat prirode ″Tivatska solila″	2013.	150
	Park prirode ″Ulcinjska solana″	2019.	1.477
Ukupno			251.216

Tabela 6-6: Međunarodno zaštićena područja u Crnoj Gori

Dio teritorija ovih područja se preklapa sa nacionalno zaštićenim područjima. Za njih ne postoje posebno definisane upravljačke stukture po međunarodnim dezignacijama, ali se njima ili njihovim djelovima upravlja kroz postojeće upravljačke strukture zaštićenih područja.

Zaštićenim prirodno i kulturno-istorijskim područjem Kotora upravlja se u skladu sa Menadžement planom Kotora, a koordinaciju poslova zaštite, očuvanja i upravljanja vrši Savjet za upravljanje područjem Kotora kojeg obrazuje Vlada. Nacionalni park *Biogradska gora* se nalazi na Pristupnoj (tentativnoj) listi za UNESCO-ovu Listu svjetske baštine (2010).

[24] *Zakon o zaštiti prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora* (*Službeni list Crne Gore*, br. 56/13, 13/18 i 67/19) granice Prirodnog i kulturno – istorijskog područja Kotora obuhvataju ukupnu površinu cca 12.000 ha, od čega je cca 9.500 ha kopna i cca 2.500 ha morske površine, na teritorijama opština: Kotor, Herceg Novi, Tivat i Prijestonice Cetinje. Granice zaštićene okoline obuhvataju ukupnu površinu cca 48.049 ha, od čega je cca 38.058 ha kopna i cca 9.991 ha mora.

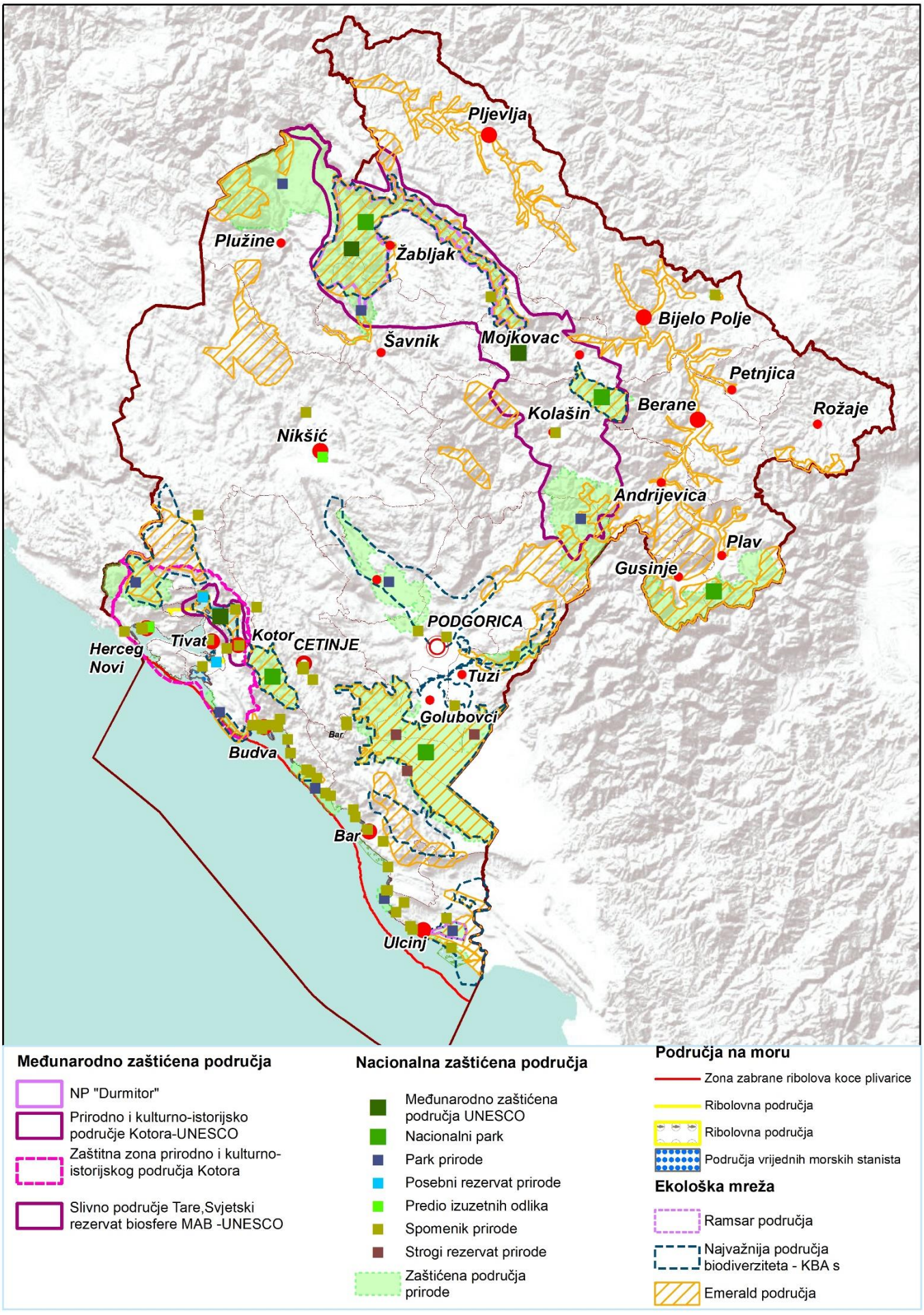

Pregledna karta 6-1 Postojeća zaštićena područja i ekološka mreža

6.2. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA ŽIVOTNE SREDINE KOPNA

Kvalitet životne sredine

Vazduh - Zaštita životne sredine i zdravlja ljudi od negativnih uticaja zagađenja vazduha spade u grupu prioritetnih zadataka. Kvalitet vazduha direktno utiče na zdravlje ljudi, stanje ekosistema i poljoprivredu. Pored akcidentnih ekstremnih situacija, kao što su industrijske havarije gdje posljedice zagađenja vazduha nastupaju neposredno i mogu biti izuzetno opasne, negativan uticaj zagađenja vazduha na zdravlje ljudi i životnu sredinu obično je rezultat dugoročnog procesa emisije i taloženja zagađujućih materija.

Kvalitet vazduha u Crnoj Gori kontinuirano se automatski prati od sredine 2009. g. u skladu sa evropskim standardima kvaliteta vazduha prenesenim u crnogorsko zakonodavstvo. Državna mreža za praćenje kvaliteta vazduha uspostavljena je 2010. g. sa pet 5 automatskih stanica, a već 2012. g. proširena sa dvije nove stanice. Tokom 2019. g. mreža je proširena sa 7 na 10 automatskih stanica. U sastav nacionalne mreže za praćenje kvaliteta vazduha uključena je i EMEP stanica u Velimlju za praćenje prekograničnog prenosa zagađujućih materija u vazduhu u skladu sa EMEP programom (*European Monitoring and Evaluation Program*). Prema preliminarnoj procjeni kvaliteta vazduha u odnosu na granice ocjenjivanja zagađujućih materija, na osnovu dostupnih podataka o koncentracijama zagađujućih materija i modeliranjem postojećih podataka, teritorija Crne Gora je do 2018. g. bila podijeljena na sljedeće 3 zone kvaliteta vazduha: *Zona održavanja kvaliteta vazduha* (Andrijevica, Budva, Danilovgrad, Herceg Novi, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Plav, Plužine, Rožaje, Šavnik, Tivat, Ulcinj i Žabljak), *Sjeverna zona u kojoj je neophodno unaprijeđenje kvaliteta vazduha* (Berane, Bijelo Polje i Pljevlja) i *Južna zona u kojoj je neophodno unaprijeđenje kvaliteta vazduha* (Bar, Cetinje, Nikšić i Podgorica). Krajem 2018. g. izvršeno je redefinisanje zona kvaliteta vazduha. Granice zona kvaliteta vazduha podudaraju se sa administrativnim granicama opština koje se nalaze u sastavu tih zona. (*Tabela 6-7*)

Zona kvaliteta vazduha	Opštine u sastavu zone
Sjeverna zona kvaliteta vazduha	Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Gusinje, Pljevlja, Kolašin, Mojkovac, Petnjica, Plav, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak
Centralna zona kvaliteta vazduha	Podgorica, Nikšić, Danilovgrad i Cetinje
Južna zona kvaliteta vazduha	Bar, Budva, Kotor, Tivat, Ulcinj i Herceg Novi

Tabela 6-7: Zone kvaliteta vazduha

Zagađenju vazduha u Crnoj Gori najviše doprinose emisije iz industrije, energetike, saobraćaja i sagorijevanja goriva u sektoru domaćinstava. U periodu praćenja (2009-2018.), kvalitet vazduha u urbanim područjima poboljšan je za neke od glavnih zagađujućih materija: sumpor-dioksid (SO_2), azot-dioksid (NO_2) i prizemni ozon (O_3). Izuzetak su suspendovane čestice (PM_{10}), kod kojih je zabilježeno pogoršanje. Visoke koncentracije i veliki broj prekoračenja dozvoljenih srednjih dnevnih vrijednosti PM_{10} najčešći su u industrijsko-urbanim zonama tokom sezone grijanja.

Zbog registrovanih prekoračenja koncentracije PM_{10} čestica, urađeni su planovi kvaliteta vazduha za: Opštinu Pljevlja (2013.), Opštinu Nikšić (2014.) i Glavni grad Podgoricu (2015.). Tek nakon primjene tehnoloških i finansijskih mjera, koje su propisane ovim planovima, može se očekivati dostizanje propisanih vrijednosti.

Tokom 2023. g. mjerena je koncentracija sljedećih parametara: sumpor-dioksida (SO_2), azot-monoksida (NO), azot-dioksida (NO_2), ugljen-monoksida (CO), PM_{10} čestica, $PM_{2,5}$ čestica, prizemnog ozona (O_3), Benzo(a)piren (BaP), olova (Pb), kadmijuma (Cd), arsena (As), nikla (Ni).[25] Evidentirano je poboljšanje kvaliteta vazduha u Sjevernoj i Centralnoj zoni u odnosu na 2021. i 2022. g., dok je u Južnoj zoni, kao i prethodnih godine, vazduh bio veoma dobrog kvaliteta tokom cijelog perioda praćenja, uz povremena (rijetka – 5 dana tokom cijele godine) prekoračenja srednje dnevne koncentracije PM_{10} čestica.

U periodu oktobar-april prisutno je visoko zagađenje vazduha u *Sjevernoj* i *Centralnoj zoni*, u prvom redu suspendovanim česticama (PM_{10} i $PM_{2,5}$), najčešće kao rezultat sagorijevanja čvrstih goriva (drvo i ugalj) koja se koriste za grijanje prostorija. Česta pojava temperaturnih inverzija sprječava disperziju emisija i prouzrokuje zadržavanje polutanata koji su proizvod sagorijevanja fosilnih goriva, emisija iz saobraćaja i sličnih izvora, neposredno iznad tla, što dovodi do pojave visokih koncentracija zagađujućih materija u prizemnom sloju atmosfere. Prisustvo ovih čestica u koncentracijama iznad propisanih, sa aspekta zaštite zdravlja, najveće je u Pljevljima (89 dana) i Bijelom Polju, ali su značajna i u Podgorici (65 dana - registrovano na mjernom mjestu Podgorica 3, kružni tok Zabjelo) i Nikšiću.

Zagađenje benzo(a)pirenom, koji je produkat sagorijevanja fosilnih goriva (grijanje, industrija i saobraćaj), evidentno je u urbanim sredinama, što potvrđuju i rezultati mjerenja ovog polutanta na lokacijama u Pljevljima, Nikšiću, Podgorici i Bijelom Polju. Visoke koncentracije benzo(a)pirena uobičajene su tokom perioda

[25] Agencija za zaštitu životne sredine (AZZS), Informacija o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2023. g., Podgorica, 2024

prekoračenja koncentracije PM čestica, odnosno najčešće tokom sezone grijanja. Najveća koncentracija ovog polutanta u 2023. g. izmjerena je u Pljevljima.

Sjeverna zona kvaliteta vazduha: Mjerenja su vršena na urbanoj (Gagovića imanje) i sub-urbanoj lokaciji (Gradina) na teritoriji opštine Pljevlja, kao i u Bijelom Polju (UB). Analizirani podaci ukazuju na ozbiljan problem sa kvalitetom vazduha u Sjevernoj zoni tokom zimskih mjeseci, odnosno tokom sezone grijanja. Uprkos blagom poboljšanju kvaliteta vazduha u pljevaljskoj kotlini sa aspekta prisustva PM čestica u odnosu na prethodnu godinu, podaci i dalje ukazuju na značajno zagađenje prizemnog sloja atmosfere u periodu od gotovo 7 mjeseci (januar-april / oktobar-decembar). Slična situacija je i ostalim djelovima Sjeverne zone (mjerna stanica u Bijelom Polju).

Tokom 2023. g., na mjernom mjestu u urbanoj zoni Pljevalja povremeno su izmjerene veoma visoke srednje satne koncentracije sumpor(IV)oksida SO_2. Nije bilo prekoračenja granične vrijednosti za srednje dnevne koncentracije, koja iznosi 125 μg/m^3, dok je 9 srednjih jednočasovnih vrijednosti sumpor(IV)oksida bilo iznad propisane granične vrijednosti od 350 μg/m3 (dozvoljeno je 24). Na mjernoj stanici Gradina samo je 1 jednočasovna srednja vrijednost sumpor(IV)oksida bila iznad granične vrijednosti, dok je tokom 2020. g. 10 srednjih jednočasovnih vrijednosti sumpor(IV)oksida bilo iznad propisane granične.

Srednja godišnja koncentracija $PM_{2,5}$ čestica u Pljevljima iznosila je 34 μg/m^3, a u Bijelom Polju 26 μg/m^3 što je iznad propisane granične vrijednosti (20 μg/m^3). Na mjernoj stanici Gagovića imanje, tokom 2023. g. srednje dnevne vrijednosti PM_{10} čestica su 89 dana bile iznad propisane granične vrijednosti (dozvoljeno 35 dana). Na ovoj lokaciji je i godišnja srednja vrijednost suspendovanih PM_{10} čestica bila iznad granične vrijednosti od 40 μg/m^3 i iznosila je 45 μg/m^3. Na mjernoj stanici u Bijelom Polju, srednje dnevne vrijednosti suspendovanih PM_{10} čestica su 82 dana bile iznad propisane granične vrijednosti od 50 μg/m^3. Godišnja srednja koncentracija PM_{10} čestica, takođe je prelazila graničnu vrijednost i iznosila je 36 μg/m^3. Srednje godišnje vrijednosti sadržaja benzo(a)pirena u PM10 česticama, u Pljevljima i u Bijelom Polju su 4 puta veće od propisane ciljne vrijednosti (1 ng/m^3).

Ostali parametri koji su praćeni na mjernim mjestima u *Sjevernoj zoni* kvaliteta vazduha bili su ispod propisanih graničnih vrijednosti.

***Kvaliteta vazduha centralne zone*:** Kvalitet vazduha je praćen na UT (urban traffic) Podgorici – Podgorica 3 kružni tok Zabjelo, UB (urban background) stanici u Podgorici 2 Blok V, RB (rural) stanici u Gornjim Mrkama (Podgorica) i UB (urban background) stanici u Nikšiću. U odnosu na 2022. g. kvalitet vazduha u *Centralnoj zoni* je bio bolji, mada ne u dovoljnoj mjeri, jer je i dalje broj dana sa prekoračenjima srednje dnevne koncentracije PM_{10} čestica u vazduhu značajno veći u odnosu na dozvoljeni (na mjernoj stanici Podgorica 3 - kružni tok Zabjelo broj dana sa prekoračenjima je 2 puta veći od dozvoljenog).

Na mjernoj stanici Gornje Mrke 3 pomične maksimalne 8-časovne srednje dnevne koncentracije ozona su bile iznad dugoročnne ciljne vrijednosti, dok na ostalim mjernim mjestima nije bilo prekoračenja.

Srednje dnevne koncentracije suspendovanih čestica PM_{10} bile su iznad propisane granične vrijednosti (50 μg/m^3): u Podgorici na mjernom mjestu Podgorica Zabjelo (UT) 65 dana, na mjernom mjestu Podgorica Blok V (UB) 48 dana i u Nikšiću 47 dana. Dozvoljeni broj prekoračenja je 35. Godišnja srednja koncentracija suspendovanih čestica PM_{10} na ovim lokacijama nije prelazila propisanu graničnu vrijednost od 40 μg/m^3. Srednja godišnja koncentracija $PM_{2,5}$ čestica u Nikšiću, od 19,51 μg/m^3 i Podgorici (Podgorica 2 - Blok V) od 22 μg/m^3 bila je iznad propisane granične vrijednosti (20 μg/m^3). Evidentirana su prekoračenje srednje godišnje koncentracije benzo(a)pirena u odnosu na propisanu ciljnu vrijednost (1 ng/m^3) i to: 3 ng/m^3 u Nikšiću i 2 ng/m^3 u Podgorici. Ostali parametri praćeni na lokacijama u okviru Centralne zone kvaliteta vazduha bili su u okviru propisanih vrijednosti.

Južna zona kvaliteta vazduha: Kvalitet vazduha je praćen na UB (urban background) stanici u Baru i UT (urban traffic) stanici u Kotoru. Svi parametri koji su praćeni na mjernim mjestima u Južnoj zoni kvaliteta vazduha bili su ispod propisanih graničnih vrijednosti.

Vode - Crna Gora raspolaže kvalitetnim i obilnim podzemnim i površinskim vodama. Bogatstvo i kvalitet vodnih resursa čine jedan od osnovnih razvojnih potencijala Crne Gore. Postoje značajne razlike u rasprostranjenosti i izdašnosti vodnih resursa u Crnoj Gori, od bezvodnih karstnih područja, do onih koja obiluju kako površinskim tako i podzemnim vodama. U cjelini posmatrano, sa ukupnim oticajem od 604 m^3/s, i prosječnim 44 l/s/km^2 (svjetski prosječni oticaj je 6,9 l/s/km^2), crnogorska teritorija spada u područja bogata vodom. Potencijali podzemnih voda su procijenjeni na oko 14.000 l/s.

Najveći izvori zagađenja površinskih i podzemnih voda su komunalne i industrijske otpadne vode, koje se najčešće (u neprečišćenom, ili djelimično prečišćenom, obliku) ispuštaju u prijemnike, na koncentrisan ili difuzan način. Dodatni problem predstavlja i nedostatak predtretmana industrijskih otpadnih voda koje se ispuštaju u javne kanalizacione sisteme. Uočljiv je i uticaj poljoprivrednih aktivnosti, industrije (prije svega prehrambene), malih i srednjih preduzeća, kao i uticaj saobraćaja i građevinskih radova (izgradnja puteva).

Program praćenja kvaliteta voda, uglavnom, se zasniva na fizičko-hemijskim parametrima kao i biološkim (fitoplankton, fitobentos, makrofite, makrozoobentos). Kvalitet površinskih voda je definisan i hidromorfološkim indikatorima (količine i dinamika protoka vode, povezanost sa podzemnim vodama, riječni kontinuitet, varijacija širine i dubine rijeke, struktura i sediment dna rijeke, struktura obalnog pojasa i sl.).

Osnovni cilj Direktive o vodama Evropske unije (*Water Framework Directive* 2000/60/EC-WFD), koja je *Zakonom o vodama* prenešena je u crnogorsko nacionalno zakonodavstvo, odnosi se na dovođenje svih prirodnih voda u "dobro stanje", tj. obezbjeđivanje dobrog hidrološkog, hemijskog i ekološkog statusa voda. Važna stvar za Crnu Goru je i uspostavljanje vodnih tijela, kako kopnenih tako i tranzicionih (bočatnih) i obalnih voda, jer je zahtjev *Evropske Agencije za životnu sredinu* (EEA) slanje izvještaja po principu definisanih vodnih tijela. Značaj *Okvirne direktive o vodama* za Crnu Goru je u tome što su zahtjevi za prikupljanje podataka i upravljanje informacijama za izradu efikasnih planova upravljanja slivnim područjem veoma značajni, a zakonodavni okvir i nacionalne ekološke mreže monitoringa moraju biti izuzetno mjerodavne kako bi se ispunili svi zahtjevi pomenute *direktive*. Katastar izvora zagađivača, kao osnovni instrument u politici donošenja mjera i planova sprečavanja i/ili smanjenja zagađenja, još uvijek, nije u potpunosti funkcionalan, tako da je neophodno što hitnije raditi na njegovom uspostavljanju. Cilj ispitivanje osobina voda je utvrđivanje statusa voda: površinskih voda (kao hemijski i ekološki status), podzemnih voda (kao hemijski i kvantitativni status). Utvrđuju se elementi za određivanje svakog od navedenih statusa kao *vrlo dobar*, *dobar*, *umjeren*, *loš* i *vrlo loš*, a za pojedinačna vještačka i značajno izmijenjena vodna tijela klasifikacija se vrši na osnovu ekološkog potencijala kao *dobar*, *umjeren*, *loš* i *vrlo loš*.

Stanje površinskih voda - Monitoring površinskih voda od 2019. g. sprovodi se po prioritetima. Mreža stanica za kvalitet površinskih voda u 2023. g., obuhvatila je 20 vodotoka sa 27 mjernih mjesta, 4 prirodna jezera sa 7 mjernih mjesta, 1 vještačko jezero sa 1 mjestom, 5 mješovitih voda sa 5 mjernih mjesta, i obalno more sa 5 mjesta (izvor: Agencija za zaštitu životne sredine). Najveći procenat uzoraka je bio u zonama riječnog sliva primarnog - visokog prioriteta (mjesta pod jakim antropogenim uticajem), a to su najznačajnije stanice koje su uglavnom smještene nizvodno od centara visoke ljudske aktivnosti u vezi sa čim se nije očekivalo dobro stanje kvaliteta na svim lokacijama.

Na osnovu uzorkovanja i analize fizičko-hemijskih parametara, fitoplanktona, fitobentosa, makrofit i makrozoobentosa, u 2023. g. od 27 ispitivanih lokaliteta rijeka, ukupno stanje voda bilo je u zahtijevanom dobrom statusu na 4 lokaliteta (14,8%) (Ibar - iznad Rožaja; Vrbnica - ispod kampa; Tara - ispod Mojkovca i Tara - Šćepan Polje). Ostali lokaliteti bili su izvan zadovoljavajućeg statusa (85,2%): umjeren status kvaliteta voda imalo je 12 lokaliteta (44,4%); loš status kvaliteta imalo je 9 lokaliteta (33,3%) i veoma loš status imala su 2 lokaliteta (7,4%). Svi elementi kvaliteta su doprinijeli ovakvom stanju, sa različitim udjelom, a najviše je na kvaletet tj ekološki status vode uticala zajednica makrozoobentosa. Od 32 ispitivana mjerna mjesta izdani i podzemni bunari hemijski status, na osnovu opštih fizičkohemijskih parametara pokazao je: dobar status na 19 izdani/bunara (59,4%), loš status evidentiran na 13 bunara/izdani tj. (40,6%) mjernih mjesta

Od 7 ispitivanih lokaliteta 4 prirodnih jezera ukupno stanje voda na osnovu rađenih 6 elementa (nije rađena makrozoobentosna zajednica) nije bilo zadovoljavajuće ni na jednom lokalitetu. Nađeni ukupni kvalitet voda imao je: umjeren status na 5 lokacija (71,4%) (Šasko jezero - kod splava; Skadarsko jezero - Moračnik, Centar i Podhum i Crno jezero - iza splava), umjeren loš status na 1 lokaciji (14,3%) (Plavsko jezero - kod splava) i vrlo loš status na 1 lokaciji (14,3%) (Skadarsko jezero - Kamenik). Svi elementi kvaliteta su doprinijeli ovakvom stanju sa različitim udjelom.

Od vještačkih jezera, ispitivanja su obavljena na Pivskom jezeru. Ukupno stanje voda na osnovu rađenih 5 elementa kvaliteta (nije rađena makrozoobentosna zajednica) bilo je umjereno loše. Svi elementi kvaliteta, su doprinijeli ovakvom stanju sa različitim udjelom. Ono što je učinilo da je potencijal vode nezadovoljavajući, odnosno umjereno loš, bila je zajednica fitoplanktona.

Od 5 ispitivanih lokaliteta mješovitih voda - ušća rijeka (nijesu rađeni: prioritetne i specifične zagađujuće supstance i biološki elementi) nađeni kvalitet po osnovnim fizičko-hemijskim elementima je bio: dobar status na 2 lokacije (40,0%) (prostora uliva rijeke Škudre i ušće rijeke Bojane) i umjeren status na 3 lokacije (60,0%) (ušće Sutorine, Ušće Risanske rijeke i ušće Rijeke kod Opatova).

Kvaliteta podzemnih voda: Podzemne vode u Crnoj Gori obezbjeđuju oko 92% ukupnih količina voda za snabdijevanje naselja. U primorskom dijelu osnovni prirodni negativni faktor kvaliteta podzemnih voda je uticaj slane morske vode na niske karstne izdani u priobalju. Brojne pojave podzemnih voda u ovoj zoni su ili zasoljene ili u toku eksploatacije bivaju izložene uticaju morske vode do neupotrebljivosti za piće. U kontinentalnom dijelu prirodni kvalitet voda je skoro na svim izvorištima podzemnih voda pogoršan dominantno antropogenim uticajima i rezultat je neadekvatne sanitarne zaštite i neodgovarajuće sanitacije slivnog područja. Od 32 ispitivana mjerna mjesta podzemnih voda (23 nove bušotine, 3 kopana bunara i 6 izdani/izvorišta) u 2023. g. (izvor: Agencija za

zaštitu životne sredine), na osnovu vrijednosti osnovnih fizičko hemijskih elemenata kvaliteta i specifičnih zagađajućih supstanci, stanje voda imalo je dobar status na 19 mjesta (59,4%) i loš na 13 mjesta (40,6%).

Kvaliteta vode za piće - Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) je kvalitet vode za piće svrstala u 12 osnovnih pokazatelja zdravstvenog stanja stanovništva jedne zemlje što potvrđuje njenu značajnu ulogu u zaštiti i unapređenju zdravlja. Voda koja se koristi za piće, pripremanje hrane i održavanje lične i opšte higijene mora zadovoljiti osnovne zdravstvene i higijenske zahtjeve: mora je biti u dovoljnoj količini, ne smije da utiče nepovoljno na zdravlje tj. da sadrži toksične i karcinogene supstance, kao ni patogene mikroorganizme i parazite. U skladu sa važećim propisima higijenska ispravnosti vode za piće se kontrolišu kroz osnovna i periodična ispitivanja. U 2023. g., na teritoriji Crne Gore ukupno je ispitivano 28095 uzoraka voda za piće sa gradskih vodovoda i drugih javnih objekata vodosnabdijevanja i to: 14.280 mikrobiološki i 13.815 fizičko i fizičko-hemijski (izvor: Agencija za zaštitu životne sredine).

Prema rezultatima mikrobioloških ispitivanja 3,61% ispitanih uzoraka hlorisanih voda nije zadovoljilo propisane norme higijenske ispravnosti, najčešće zbog povećanog ukupnog broja bakterija i identifikacije koliformnih bakterija. Na osnovu rezultata fizičko-hemijskih ispitivanja 10,57% ispitanih uzoraka hlorisanih voda nije odgovaralo važećim propisima. Najčešći uzrok neispravnosti bio je nedovoljna koncetracija, ili potpuno odsustvo, rezidualnog hlora, kao i povećana mutnoća u periodu obilnijih padavina. Povećan sadržaj nitrita i nitrata konstatovan u uzorcima iz vodovodne mreže u Ulcinju. Pregledom sanitarno-higijenskog stanja konstatovano je da nisu uspostavljene sve zakonom propisane zone sanitarne zaštite, jer većina vodozahvata posjeduje samo neposrednu zonu zaštite. Rezervoari koji postoje na nekoliko gradskih vodovoda nisu na adekvatan način sanitarno zaštićeni. Razvodna mreža većine gradskih vodovoda je dosta stara što uzrokuje česte kvarove i značajne gubitke na mreži, što predstavlja i epidemiološki rizik. Dezinfekcija vode se ne sprovodi kontinuirano na svim gradskim vodovodima, sa izuzetkom nekoliko velikih gradskih vodovoda, ne postoji automatsko doziranje i registracija nivoa rezidualnog hlora.

Stanje kvaliteta morske vode na javnim kupalištima - Stanje kvaliteta morske vode na javnim kupalištima u 2023. g., praćeno je na ukupno 109 lokacija duž crnogorskog primorja (Ulcinj 18 lokacija, Bar 15, Budva 32, Tivat 9, Kotor 14 i Herceg Novi 21 lokacija). Na lokacijama gdje je u redovnom mjerenju kvalitet bio izvan propisanih granica, vršilo se vanredno i dodatno uzorkovanje i analiza morske vode kako bi se utvrdilo da li se radi o dugoročnom ili kratkotrajnom zagađenju.

Kvalitet morske vode za kupanje na crnogorskom primorju u sezoni 2023. g., uglavnom je bio odličnog (59,6%) i dobrog (34,9%) kvaliteta, dok je 1,8% uzoraka bilo zadovoljavajućeg, a 3,7% lošeg kvaliteta (izvor: Agencija za zaštitu životne sredine).

Zemljište - Kontinuirano praćenje stanja i promjena u zemljištu, poljoprivrednom i nepoljoprivrednom, jedna je od najznačajnijih mjera zaštite i očuvanja zemljišta u kontekstu održivog razvoja. Među brojnim faktorima koji utiču na gubljenje značajnih svojstava zemljišta izdvajaju se: prenamjena poljoprivrednog zemljišta u građevinsko, zagađenje i erozija. Nepropisno deponovanje otpada izdvaja se kao jedan od glavnih pritisaka na zemljište.

Projekat "*Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje*" (*Industrial Waste Management and Cleanup Project*) realizovan je u saradnji sa Svjetskom bankom radi sanacije "crnih ekoloških tačaka". Kroz navedeni projekat riješeni su ekološki problemi: bivšeg brodogradilišta Bijela, odlagališta pepela i šljake Maljevac i flotacionog jalovišta Gradac, Pljevlja. Završeni su radovi na remedijaciji flotacionog jalovišta "Gradac" i na odlagalištu pepela i šljake "Maljevac" u drugoj polovini 2021. g. Kompletan grit sa lokacije brodogradilišta Bijela izvezen je za Španiju zaključno sa februarom 2023. g. Poslednje količine kontaminiranog zemljišta sa lokacije brodogradilišta Bijela izvezene su u Belgiju u julu 2023. g., dok su kontaminirane vreće izvezene u Portugal tokom oktobra 2023. g. Sa ovim su i radovi na remedijaciji lokacije brodogradilišta Bijela završeni 31.10.2023. g. Na lokaciji je privremeno adekvatno skladišteno oko 35.000 t manje opasnog otpada koji nije predviđen za izvoz i sa koncesionarom je dogovoreno da otpad može biti na lokaciji do kraja juna 2025. g. Nakon toga je planirano izmještanje tog otpada i njegova upotreba na zatvaranju deponije čvrstog otpada na KAP lokaciji. Za deponiju čvrstog otpada u KAP-u i bazene crvenog mulja na lokaciji KAP izrađena je neophodna tehnička dokumentacija.

U skladu sa *Programom monitoringa sadržaja opasnih i štetnih materija u zemljištu Crne Gore*, u 2023. g., izvršena su ispitivanja uzoraka zemljišta sa lokacija 7 opština u Crnoj Gori (Berane, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Tivat, Ulcinj i Žabljak). Analizirano je ukupno 11 uzoraka (izvor: Agencija za zaštitu životne sredine).

Zagađenje zemljišta porijeklom iz atmosfere - Rezultati analize uzoraka zemljišta pokazuju da je na svim lokalitetima (Ulcinj - Ulcinjsko polje, Tivat - Tivatsko polje, Podgorica - naselje Omerbožovići, Nikšić - naselje Rubeža) na kojima je povećan sadržaj hroma ili nikla riječ o elementima vezanim u silikatnim frakcijama zemljišta, odnosno da je da je sadržaj ovih metala prirodnog porijekla. U zemljištu uzorkovanom u naselju Rubeža, evidentiran je povećan sadržaj kadmijuma koji se u određenoj mjeri vezuje za antropogeno porijeklo jer se oko 21 % ukupne koncentracije kadmijuma javlja u lako pokretnim frakcijama (I i II faza). Na lokaciji

Rubeža u opštini Nikšić povećan je sadržaj policikličnih aromatskih ugljovodonika (PAH) i PCB, dok je na lokaciji dječijeg igrališta u opštini Pljevlja povećan sadržaj policikličnih aromatskih ugljovodonika (PAH) u odnosu na normiranu vrijednost datom Pravilnikom (rezultati analize uzoraka zemljišta na sadržaj toksičnih i kancerogenih organskih materija). Kada je u pitanju lokacija Rubeža u Nikšiću uzrok povećanja PAH-ova je blizina industrijskog postrojenja Željezare, a na lokaciji dječjeg igrališta u Pljevljima može biti posljedica sagorijevanja velikih količina fosilnih goriva u samom gradu, kako malih kotlarnica tako i individualnih ložišta. Sadržaj svih ostalih analiziranih POPs hemikalija je ispod normiranih vrijednosti ili limita detekcije metode. U uzorku zemljišta sa lokacije Komini nije evidentirano nijedno prekoračenje propisanihvrijednosti za sadržaj analiziranih polutanata.

Zagađenje zemljišta porijeklom iz saobraćaja - U 2023. g., analizom uzoraka zemljišta uzorkovanih pored frekventnih saobraćajnica, detektovan je prekoračenje sadržaja olova na lokaciji Rubeža u Nikšiću, kao i u Pljevljima u Skrelićevoj ulici. Rezultati analize uzoraka zemljišta uzorkovanog na lokaciji dječijeg igrališta u Skerlićevoj ulici u opštini Pljevlja, kao i na lokaciji Rubeža u Nikšiću, pokazuju povećan sadržaj policikličnih aromatskih ugljovodonika (PAH) u odnosu na normiranu vrijednost.

Uticaj deponovanja komunalnog otpada -Uzoraci zemljišta uzorkovani su u neposrednoj blizini lokacija na kojima se deponuje (ili se deponovao) komunalni otpad, u opštinama Berane ("Vasove vode"), Nikšić ("Mislov do"), Podgorica ("Livade") i Žabljak. Rezultati sekvencijalne analize su pokazali da se povećan sadržaj fluora (evidentiran u Beranama) i nikla (evidentiran u Podgorici) odnosi na njihovo prirodno prisustvo u zemljištu, odnosno na njegov karakterističan geohemijski sastav, a ne na uticaj deponija.

Uticaj deponovanja industrijskog otpada - U uzorcima zemljišta uzorkovanih u 2023. g. u neposrednoj blizini deponija industrijskih postrojenja u opštinama Nikšić i Pljevlja nije evidentirano nijedno prekoračenje.

Zagađenje zemljišta kroz upotrebu sredstava za zaštitu bilja - Kroz fizičko-hemijsku analizu organohlornih pesticida (aldrin, DDT, dieldrin, endrin, heptahlor, heksahlorobenzen (HCB), mireks, α-HCH, β-HCH) uzoraka poljoprivrednog zemljišta, sagledano je moguće zagađenje zemljišta uzrokovano neadekvatnom upotrebom sredstava za zaštitu bilja. U 2023. g., od analiziranih uzoraka prisustvo navedenih grupa hemikalija nije prelazilo limite detekcije za ovu vrstu uzorka, izuzev u Pljevljima na lokaciji dječijeg igrališta u Skrelićevoj ulici, gdje je koncentracija heksahlorobenzena (HBC) 0.0039 mg/kg.

Zagađenje zemljišta na dječijim igralištima - U 2023. g., Programom monitoringa sadržaja opasnih i štetnih materija u zemljištu obuhvaćena je jedna lokacija dječijih igrališta i to u opštini Pljevlja (dječije igralište u Skerlićevoj ulici). U uzorku zemljišta sa ove lokacije sadržaj olova, arsena, cinka i bora premašuju maksimalno dozvoljenu koncentraciju normiranu Pravilnikom i da su arsen, olovo, nikal i hrom dominantno vezani u teško dostupnoj frakciji zemljišta, tj. da je njihov sadržaj uglavnom prirodnog porijekla. Sadržaj policikličnih aromatičnih ugljovodonika (PAH) pokazuju povećan sadržaj u odnosu na normiranu vrijednost datu Pravilnikom. PAH-ovi su glavni indikatori uticaja saobraćaja na zagađenje u urbanim sredinama , pa se njihov povećan sadržaj pripisuje blizini parkinga i saobraćajnica, kao i drugih izvora nepotpunog sagorijevanja. POPs hemikalije su ispod granica detekcije, izuzev heksahlorobenzena (HBC) čija je koncentracija 0.0039 mg/kg..

6.3. PREGLED ZAŠTIĆENIH KULTURNIH DOBARA

Ograničenja zbog stvorenih uslova – Nedovoljna zaštita kulturne baštine

Od donošenja PPCG 2008. g. do danas, u vezi sa stepenom uspješnosti postignutih ciljeva, u normativnom okviru konstatovano je djelimično unaprijeđenje stanja, ali i izostanak implementacije u praksi, kao i neusaglašenost pozitivnih propisa iz *oblasti zaštite i planiranja prostora* (nije definisana terminologija i opšte definicije pojmova – definicija *kulturnog pejzaža*/kao predjela, *konzervatorskog projekta za nepokretno kulturno dobro*/kao vrste tehničke dokumentacije), što se, pored nedostatnosti dokumentacije o kulturnoj baštini (*izostanak uspostavljanja formalno-pravne zaštite, kategorije i registrovanja kulturnih dobara*), u procesu donošenja i implementacije prostornih planova reflektuje na ugroženost kulturnog nasljeđa.

Ističe se nehomogeno zastupljena teritorijalna disperzija ukupnog broja nepokretnih kulturnih dobara na teritoriji Crne Gore, od čega se u Boki Kotorskoj nalazi 44.60% nepokretnih kulturnih dobara, a u ostalom dijelu Crne Gore 55.40%. Bez obzira na značajno bogatstvo kulturnom baštinom, ne vrši se adekvatna zaštita niti aktivno ukjučivanje tog potencijala u turističku valorizaciju (naročito *Sjevernog regiona*).

Ističe se pitanje promocija i zaštite crnogorske tradicionalne ruralne arhitekture kao potencijalne vrijednosti u savremenoj funkciji prostorno-razvojnih planova (naročito Sjevernog regiona) ostala je na nivou preporuka, pri čemu treba istaći da jedinstveno kulturno nasljeđe (brojni sakralni objekti, manastiri, još uvijek neistražena arheološka nalazišta, značajni primjeri tradicionalne – seoske i inženjerske arhitekture, uz očuvane prirodne i tradicionalne atrakcije, predstavlja jedinstvenu vrijednost kulturnog pejzaža Crne Gore, te ogroman društveni, kulturni, turistički i ekonomski potencijal za razvoj zemlje – osnov za razvoj svih oblika turizma (kulturnog i vjerskog, sportskog, eko-turizma…).

Posebno se ističu vrijednosti kulturne baštine *Primorskog regiona*, starih urbanih jezgara; lokaliteta na UNESCO-voj Listi svjetske baštine; značajni primjeri tradicionalne – seoske arhitekture nedovoljno integrisani i razvojne procese, naročito *Sjevernog regiona* (Plav, Gusinje, Andijevica, Rožaje…); zone Cetinja, Podgorica, Danilovgrad, Nikšić, kao i sva pojedinačna kulturna dobra u lokalnim zajednicama koja mogu pozitivno uticati na ukupan razvoj. Ističe se kao ograničenje izostanak formalno-pravne zaštite, kategorije i registrovanja kulturnih dobara (propisane Zakonom), i izgradnja u neposrednoj blizini kulturnih dobara. Rizik u očuvanju kulturnih dobara predstavlja nekontrolisana urbanizacija, razvoj infrastrukture (naročito *užnog regiona*).

Predlaže se revizija, unapređenje i koordinacija Nacionalnog zakonodavstva, uz primjenu i usaglašavanje s EU standardima; unapređenje sistema zaštite kulturnih dobara, kroz kadrovsko jačanje i institucionalne reforme.

Istaknuto je pitanje nekontrolisane urbanizacije u granicama Prirodno kulturno istorijskog područja Kotora, koja može ugroziti vrijednosti zbog kojih je Kotor na Listi Svjetske kulturne baštine UNESCO i date preporuke za implementaciju prostornog plana u skladu sa Odlukama Komiteta za svjetsku baštinu, Izvještaja UNESCO misija u vezi stanja Prirodno i kulturno-istorijskog Područja Kotora od 2003 do 2018. g..

Pregled zaštićenih kulturnih dobara - Kulturna dobra kao integralni dio savremenog društvenog, ekonomskog i urbanog razvoja; prostornih cjelina i posebnih kompleksa i objekata koji imaju karakteristike kulturnog nasljeđa; istorijskih gradova Crne Gore; predstavljaju najreprezentativniji dio i važan resurs prostornog razvoja. Analizirajući moguće rizike dolazi se do slijedećih rizika za pojedine grupe:

Analiza rizika

Kulturna dobra - Objekti kulturnih dobara koriste se u prvobitne i adekvatne svrhe i uglavnom su izloženi riziku degradacije kulturno istorijskih vrijednosti, zbog *neadekvatne i nestručne sanacije*, odnosno zbog *prekomjerne gradnje u neposrednom okruženju kulturnih dobara*, posebno. Često i tada kada se pojedinačni objekti u planu registruju kao kulturno dobro, planska zaštita se odnosi isključivo na objekat ali ne i na njegovu okolinu pa se okolina pretvara u građevinsko zemljište na kojem se planira izgradnja. U takvim uslovima, nova gradnja u neposrednoj okolini kulturnih dobara doprinosi izgradnji novih objekata neujednačenih arhitektonskih izražaja, nametljivih volumena; gubljenju vizuelnih vrijednosti kulturnih dobara; nepoštovanju topografskih odlika terena, što dovodi do trajne promjene morfoloških odlika pejzaža.

Kulturna baština - Ostali objekti i prostori od značaja za kulturno istorijsko i prirodno nasljeđe Crne Gore, tj. evidentirana i dokumentovana kao i ne-evidentirana dobra kulturne baštine, izložena su riziku zanemarivanja, urušavanja ili nestajanja potencijalnih kulturno istorijskih vrijednosti.

Područja pod UNESCO zaštitom - Crna Gora ima 5 nacionalnih parkova (Durmitor, Lovćen, Skadarsko jezero, Prokletije i Biogradska Gora). Na UNESCO-voj Listi svjetske baštine nalaze se četiri lokaliteta iz Crne Gore (3 kulturna i 1 prirodno dobro) i to: kulturno dobro *Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora* (od 1979. g.), kulturno dobro tri nekropole stećaka (srednjovjekovni nadgrobni spomenici): Grčko groblje i Bare Žugića, Novakovići i Grčko groblje, Šćepan Polje (dio transnacionalne serijske nominacije Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije, od 2016.g.), kulturno dobro – Kotorska tvrđava (dio transnacionalne serijske nominacije Crne Gore, Hrvatske i Italije: Venecijanski odbrambeni sistem između XVI i XVII vijeka *Stato da Terra* - zapadni *Stato da Mar*, od 2017. g.) i prirodno dobro Nacionalni park Durmitor (od 1980. g.)

Graditeljsko nasljeđe - Urbano graditeljsko nasljeđe južnog regiona čine zaštićena stara urbana jezgra (Herceg Novi sa podgrađem, Ulica Gabela, Perast, Kotor, Budva, Sveti Stefan, Bar, Ulcinj i Stari grad Šas) između kojih su nastajala istorijska naselja uz obalni pojas i mala ribarska mjesta. Graditeljsko nasljeđe u Boki Kotorskoj, koje predstavlja jedan od glavnih atributa izuzetne univerzalne vrijednosti zbog koje je Područje Kotora upisano na Listu svjetske baštine UNESCO-a, ugroženo je po više osnova. Gradnjom u poslednjim decenijama, bez promišljanja o odnosima izgrađenog neizgrađenog, premašeni su kapaciteti naslijeđene matrice graditeljskog nasljeđa. Najstariji ostaci graditeljskog nasljeđa centralnog regiona u obuhvatu urbanih zona, nalaze se na lokalitetu Duklja, dok srednjevjekovna utvrđenja na najvišim kotama iznad naseljenih mjesta najčešće potiču iz turskog perioda. U obuhvatu urbane zone ovog regiona nalazi se više, zakonom zaštićenih homogenih graditeljskih cjelina: Istorijsko jezgro Cetinja, ostaci antičke Duklje, Naselje Rijeka Crnojevića, Naselje Vranjina, Grad Spuž sa bedemima i druge. Nikšić i Danilovgrad u okviru svojih teritorija čuvaju samo zakonom zaštićeno graditeljsko nasljeđe, a Podgorica zakonom zaštićena pojedinačna kulturna dobra (osam) u granicama očuvane saobraćajne matrice Stare varoši. Urbano graditeljsko nasljeđe sjevernog regiona najviše je očuvano u oblicima kuća za stanovanje, postavljenim uz gradske saobraćajnice, sa vizuelnim reperima u prostoru - kuće kule. Najatraktivnija područja sjevernog regiona su takođe doživjela naglu urbanizaciju zbog koje područje Durmitora (naričito Žabljak) polako gubi svoju sliku.

Arheološki lokaliteti - Arheološki lokaliteti predstavljaju najzastupljeniji vid tragova kulturne baštini na teritoriji Crne Gore, a istovremeno i najugroženiji. Od do danas identifikovanih lokaliteta, mali broj je zakonom zaštićenih. U kontekstu toga, prepoznat je problem fizičke zaštite arheoloških lokaliteta, budući da se njihova zaštita može

obezbijediti samo integralno, kroz plansku dokumentaciju. Međutim, kako s jedne strane najveći dio teritorije Crne Gore nije sistematski arheološki rekognosciran, a s druge, dostupni podaci rekognosciranih područja u određenom broju slučajeva nisu tehnički upotrebljivi, ostaje problem unošenja pozicija lokaliteta u plansku dokumentaciju. U kontekstu ovog problema, *Zakon o zaštiti kulturnih dobara* (član 77, 78) predviđa posebne procedure ukoliko se prilikom izvođenja građevinskih, poljoprivrednih ili bilo kojih drugih radova i aktivnosti na kopnu ili u vodi naiđe na nalaze od arheološkog značaja. Ovaj mehanizam pokazao se kao nezahvalan, budući da njegova realizacija zavisi od dobre volje/znanja izvođača, a može se zaključiti da i jedno i drugo često nedostaje.

Planerski pristup - U planskim dokumentima pojam kulturno dobro primjenjuje se u kontekstu pojedinačno zaštićenih objekata, a ne na cjelokupni prostor. Ovaj problem posebno je izražen u *Kulturno – istorijskom području Kotora*. Planskim rješenjima omogućena je transformacija pejzaža i gube se odlike koje prostoru daju prirodni i kulturni značaj. Međusobna neusaglašenost prostornih planova, odnosno neintegralno sagledavanje prostora, već planiranje po principu separatnog pristupa predstavlja ključni problem. Problemi su brojni, od planske dokumentacije (stepen izgrađenosti – preovlađuje stanovanje male gustine, namjenska struktura građevina – preovlađujuća namjena je turizam, ili tipologiji) do same izgradnje na prostoru Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora. Postojeće stanje je vrlo zabrinjavajuće zbog negativnih intervencija koje su, ili bi u slučaju implementacije, ugrozile baštinu, tj. atribute izuzetne univerzalne vrijednosti *Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora* (DUP Kostanjica – *ID*, 2009, DUP Morinj, 2009, DUP Dobrota – *ID*, 2013. g., *ID* plana objekata privremenog karaktera u zoni Morskog dobra u opštini Kotor za period 2016-2018., 2017., DUP Risan, 2011.; DUP Donji Orahovac i Dražin vrt, 2012.; DUP Dobrota – *ID*, 2013.; DUP Prčanj, 2000; LSL Vrmac, 2009; DUP Stoliv, 2010; DUP Kovač, 200.9; DUP Radanovići, 2012.; DUP Bigova, 2011.; DUP Nerin;

Nelegalna gradnja - Izuzetno veliki broj nelegalno podignutih objekata i uzurpiranih i degradiranih prostora na nivou Crne Gore (oko 120.000) nameće potrebu da se odnos prema njima mora postaviti i razriješiti na nivou državne, prostorne (i socijalne) politike, odnosno samog koncepta državnog prostornog plana.

Nenamjensko korišćenje zemljišta - Nenamjensko korišćenje zemljišta koje se u proteklom periodu ogleda u nepoštovanju njegovih prirodnih odlika i podobnosti. Praksom „usitnjavanja“, parcelacijom, a onda pretvaranjem poljoprivrednog u građevinsko zemljište, bez obzira na zakonska ograničenja, rezultiralo višestrukim devastacijama u praksi. Degradacija je bila višestruka – od gubitka poljoprivrednog zemljišta, do uništavanja pejzažnih vrijednosti.

Privremeni objekti - Iako su *Zakonom* propisane smjernice za postavljanje, odnosno građenje privremenih objekata, kojima su definisani uslovi za očuvanje životne sredine, integriteta kulturnih dobara sa njihovom zaštićenom okolinom, zaštitu komunalne infrastrukture i zelenih površina, isti predstavljaju negativan činilac kako u urbanističkom i prostornom smislu, tako i u pogledu uticaja na prirodu i životnu sredinu. Osim toga, na terenu egzistiraju i objekti velikih gabarita koji ne treba da imaju privremeni karakter (tržni centri, hale i hangari, diskoteke, bazeni, akva-parkovi i sl.).

Saobraćaj - Rizik u očuvanju kulturnih dobara predstavlja nekontrolisana urbanizacija, razvoj infrastrukture (naročito *Južnog regiona*). Postavlja se potreba analitičkog pristupa o kvalitetu i kvantitetu tranzita od zapada i istoka ka kontinentu. Zato kod planiranja infrastrukturnih potreba i koridora treba imati na umu osjetljivost prostora, naročito *Prirodno i kulturno-istorijskog područja Kotora*, kulturnih pejzaža i ruralnih cjelina.

Pregled vrste kulturnih dobara po opštinama – vrijednosni status

Ocjena stanja - Crna Gora ima bogato kulturno nasljeđe koje je izloženo mnogim faktorima koji ugrožavaju njegov opstanak i očuvanje. Kulturna dobra i kulturna baštine Crne Gore različitog je nivoa očuvanosti, odnosno ugroženosti. Studijom zaštite kulturne baštine rađene za potrebe izrade PPCG-2040, (UZZKD, 2025) izvršen je pregled i ocjena postojećeg stanja graditeljskog nasljeđa, i predviđeni režimi i mjere za njihovu integralnu zaštitu, sadržani su u ovom planu – Planski dio. Sa aspekta stanja kulturno istorijskih vrijednosti, utvrđeno je da su kulturna dobra Crne Gore 67% u dobrom stanju, 17% u relativno dobrom stanju, 11% u relativno lošem stanju i 5% u lošem stanju. Kada je riječ o fizičkom stanju kulturnih dobara (bonitet) utvrđeno je da 60% kulturnih dobara je u dobrom fizičkom stanju, 26% srednjeg stanja i 14% lošeg fizičkog stanja. U okviru Studije zaštite kulturne baštine, Napomena: *Zakon o zaštiti kulturnih dobara* na prepoznaje kriterijume stanja prikazanih predmetnom studijom (stanje kulturno istorijskih vrijednosti kulturnih dobara i fizičko stanje (bonitet) kulturnih dobara), već su isti proistekli iz stručne ocjene i procjene obrađivča ovog dokumenta. Uz nepokretna kulturna dobara, na prostoru Crne Gore su locirani i ostali segmenti graditeljskog nasljeđa, mnogobrojni vrijedni primjeri sakralnih i profanih objekata, arheološki lokaliteti, te manje ili više sačuvane cjeline tradicionalnog graditeljstva, odnosno kulturno istorijski objekti i cjeline, kao i lokaliteti ili područja za koje se pouzdano vjeruje da posjeduju izražene kulturne i ambijentalne vrijednosti.

Teritorijalna disperzija nepokretnih kulturnih dobara je nehomogeno zastupljena. Najveći broj nepokretnih kulturnih dobara nalazi se u opštinama – Kotor (467), Nikšiću (140), Herceg Novom (126), Cetinju (123),

Podgorici 98, zatim Baru (59), Pljevljima i Budvi po (50), Beranama (39), Danilovgradu (36), Kolašinu 25, Bijelom Polju i Tuzima po (24), Plužinama (22), Šavniku (17), Ulcinju (15), Zeti i Žabljaku po (14), Tuzima i Mojkovcu po (11), Andrijevici (10), Plavu (6). Najmanji broj kulturnih dobara nalazi se u Gusinju i Rožaju po (3) i Petnjici (1). Pregled prema vrstama, kulturno istorijskim vrijednostima po opštinama dat je *Tabelom 6.3.*

Opština	Broj kulturnog dobra	***Vrsta kulturnog dobra***	***Kulturno istorijska vrijednost***		
			Nacionalni značaj	Lokalni značaj	Međunarodni značaj (UNESCO)
Andrijevica	10	memorijalni spomen objekti		100%	
Bar	59	Sve vrste kulturnih dobara: arheološki lokaliteti, stari gradovi, profana, ruralna, sakralana, infrastrukturna i fortifikaciona arhitektura i memorijalni spomen objekti	27	73	
Berane	39	arheološki lokaliteti, profana i sakralna arhitektura i memorijalni spomen objekti	97	3	
Bijelo Polje	24	arheološki lokaliteti, sakralna arhitektura i memorijalni spomen objekti	95	5	
Budva	50	arheološki lokaliteti, stari grad, sakralna, fortifikaciona i infrastrukturna arhitektura i memorijalni spomen objekti	79	21	
Cetinje	123	arheološki lokaliteti, stari grad, urbana, profana, ruralna, sakralna, infrastrukturna i fortifikaciona arhitektura, ambijentalna cjelina, djelo primijenjene umjetnosti i memorijalni spomen objekti	85	15	
Danilovgrad	36	arheološki lokaliteti, stari grad, infrastrukturna arhitektura i memorijalni spomen objekti	89	11	
Gusinje	3	profana i sakralna arhitektura	67	33	
Herceg Novi	126	arheološki lokaliteti, urbana cjelina, profana, sakralna, infrastrukturna i fortifikaciona arhitektura i memorijalni spomen objekti	65	35	
Kolašin	25	profana, sakralna, infrastrukturna i fortifikaciona arhitektura i memorijalni spomen objekti	89	11	
Kotor	467	arheološki lokaliteti, stari gradovi, urbana, profana, ruralna, sakralna, infrastrukturna i fortifikaciona arhitektura, ambijentalne cjeline, djela primijenjene umjetnosti i memorijalni spomen objekti	64	35	1
Mojkovac	11	objekat sakralne arhitekture i memorijalni spomen objekti	100		
Nikšić	140	profan, sakralna, sepulkralna, infrastrukturna i fortifikaciona arhitektura i memorijalni spomen objekti	90	10	
Petnjica	1	memorijalni spomen objekt	100		
Plav	6	profana i sakralna arhitektura i memorijalni spomen objekti	100		
Plužine	22	arheološki lokaliteti, profana, sakralna i sepulkralna arhitektura i memorijalnim spomen objekti	79	16	5
Pljevlja	50	arheološka nalazišta, profana, sakralna, infrastrukturna i fortifikaciona arhitektura i memorijalni spomen objekti	91	9	
Podgorica	98	arheološko nalazište, profana i sakralna arhitektura i memorijalni spomen objekti	81	19	
Rožaje	3	profana, sakralna i fortifikaciona arhitektura		100	
Šavnik	17	profana, sakralna i fortifikaciona arhitektura i memorijalni spomen objekti	54	46	
Tivat	24	profana, sakralna i fortifikaciona arhitektura i memorijalni spomen objekti	75	25	
Tuzi	11	arheološki lokaliteti, profana, sakralna i fortifikaciona arhitektura i memorijalni spomen objekti	64	36	
Ulcinj	15	profana, sakralna i fortifikaciona arhitektura i memorijalni spomen objekti	64	36	
Zeta	14	arheološki lokaliteti, stari grad, sakralna i fortifikaciona arhitektura, ruralno naselje i memorijalni spomen objekti	94	6	
Žabljak	14	sepulkralna i sakralna arhitektura i memorijalni spomen objekti	79	7	14
Ukupno	**1388**				

Tabela 6.3. - 1. Pregled kulturnih dobara

6.4. SMANJENJE RIZIKA OD KATASTROFA I ODBRANA

Analiza sprječavanja i mjere zaštite od prirodnih nepogoda

Analiza stanja u oblasti smanjenja rizika od katastrofa i odbrane - Strateški prioriteti i ciljevi u oblasti smanjenja rizika od katastrofa utvrđeni su u skladu sa **Sendai okvirom za smanjenje rizika od katastrofa za period 2015-2030. g.** koji je usvojen na trećoj Svjetskoj konferenciji Ujedinjenih nacija o smanjenju rizika od katastrofa koja je održana u periodu od 14 do 18. marta 2015. g. u Sendaiju u Japanu. Ovaj okvir je uspostavljen na naučenim lekcijama iz prethodnog perioda kao rezultata primjene Hjogo okvira 2005-2015 i sadrži niz novih smjernica za djelovanje na nacionalnom i lokalnom nivou.

Oblasti smanjenja rizika od katastrofa i odbrane države su od posebnog značaja za Crnu Goru jer obuhvataju skup mjera i radnji koje se preduzimaju u cilju prevencije, sistemskog odgovora i saniranja posljedica izazvanih prirodnim nepogodama, tehničko-tehnološkim i drugim nesrećama, kao i odbrane države. Svaka država ima suverenu odgovornost da štiti svoje građane od prirodnih i drugih katastrofa, da razvija i jača administrativne, tehničke i finansijske kapacitete za suzbijanje štetnih dejstava prirodnih i drugih hazarda, te da unapređuje i jača regionalnu i međunarodnu saradnju u oblasti smanjenja rizika od katastrofa. Takođe, država ima obavezu da unapređuje sistem odbrane kroz jačanje ljudskih i materijalnih resursa, a sve u cilju adekvatnog odgovora na savremene bezbjednosne izazove, rizike i prijetnje.

Osnovne karakteristike oba sistema shodno važećim strateškim i zakonskim dokumentima predstavljene su kroz dvije oblasti: a) smanjenje rizika od katastrofa i b) odbrana.

a) **Smanjenje rizika od katastrofa** je na najsveobuhvatniji način prikazano u *Strategiji za smanjenje rizika od katastrofa* sa *Akcionim planom aktivnosti za period 2025-2028. g.*, u kojoj su, između ostalog, determinisani rizici za koje se procjenjuje da mogu ugroziti elemente nacionalne bezbjednosti Crne Gore (teritoriju, stanovništvo, razvoj i drugo) i predstavljeni su kroz elementarne (prirodne) nepogode i tehničko-tehnološke i druge nesreće.
   Među elementarnim (prirodnim) nepogodama, izdvajaju se sledeće vrste: geološki hazardi (odroni, klizišta i usovi, hidrogeološki hazardi, zemljotresi); hidrometeorološki hazardi (poplave; različite vrste meteoroloških nepogoda – snijeg, sniježne mećave, zaleđivanje, topli tropski talasi, hladni ledeni talasi, olujni vjetrovi, cikloni, anticikloni, magla, suše, požari na otvorenom prostoru i šumski požari); biološki hazardi (epidemije-zarazne bolesti kod ljudi; epizootije-zarazne bolesti kod životinja i epifitotije-intenzivne i masovne pojave štetnih organizama kod biljaka); prirodne pojave i hazardi na moru.
   Tehničko-tehnološke i druge nesreće, kategorizuju se na: industrijske nesreće; nesreće pri prevozu opasnih materija u drumskom saobraćaju; željezničke nesreće; nesreće na moru; nesreće u vazdušnom saobraćaju; nuklearne i radijacione nesreće; požari u objektima javne namjene i na energetskim objektima i instalacijama; zagađenje vazduha i hemijska zagađenja.
b) **Odbrana** - funkcije odbrane države zasnovane su na rješenjima i smjernicama definisanim, između ostalog, u Procjeni rizika za nacionalnu bezbjednost koja ukazuje da iako su smanjene mogućnosti za pojavu konvencionalnih oružanih sukoba, ipak ne treba eliminisati prijetnju od oružane agresije. Prema strateškoj procjeni Strategije nacionalne bezbjednosti, izdvajaju se sledeći bezbjednosni izazovi, rizici i prijetnje sa kojima se može suočiti Crna Gora: terorizam i nasilni ekstremizam, proliferacija konvencionalnog i oružja za masovno uništenje, sajber prijetnje, hibridne prijetnje, organizovani kriminal, ugrožavanje javne bezbjednosti, ugrožavanje ekonomske i energetske bezbjednosti, ilegalne migracije, pojačano obavještajno djelovanje pojedinih država i sistema, ugrožavanje ili uništenje elemenata kritične infrastrukture (KI), ugrožavanje bezbjednosti mora, podmorja i morskog dna, prirodno i vještački izazvane nesreće i katastrofe, te nedostatak prirodnih resursa i degradacija životne sredine.

Smanjenje rizika od katastrofa i odbrana države kontinuirano su se unapređivali kroz proces učlanjivanja u Mehanizam za civilnu zaštitu Evropske Unije (2015), a zatim i članstvo u NATO (2017), zbog čega je Crna Gora u obavezi da usaglašava i na visokom nivou sprovodi politike smanjenja rizika od katastrofa, odbrane i bezbjednosti. Radi adekvatnog funkcionisanja i efikasnosti, sistem nacionalne bezbjednosti, sistem smanjenja rizika od katastrofa i sistema odbrane kao imperativ se postavlja kvalitetno planiranje i obezbjeđivanje resursa i prostora, jer adekvatna iskorišćenost prostora i na njemu razvijene infrastrukture, značajno utiču na sposobnost odgovora na prirodne i druge katastrofe, kao i bezbjednosne izazove, rizike i prijetnje.

Osnovni strateški i zakonodavni okvir i platforma za djelovanje sistema u oblastima smanjenja rizika od katastrofa i odbrane razvijen je u sledećim dokumentima, i to: *Strategiji za smanjenje rizika od katastrofa* sa *Akcionim planom aktivnosti za sprovođenje strategije za period 2025-2028. g*.; *Strategiji nacionalne bezbjednosti Crne Gore* (2018), *Strategijskom pregledu odbrane* (2018), *Strategiji odbrane* (2019) i *Zakonu o zaštiti i spašavanju* (2007, 2011, 2016, 2021, 2023).

Strategija za smanjenje rizika od katastrofa za period 2025-2030. sa *Akcionim planom za sprovođenje strategije za period 2025-2028. g*. osnovni je strateški dokument u oblasti smanjenja rizika od katastrofa u kome su

determinisane vrste rizika koje ugrožavaju građane, materijalna i kulturna dobra i životnu sredinu, smjernice za upravljanje rizicima od prirodnih i drugih katastrofa; organizacija sistema; osnovna strateška rješenja i smjernice za smanjenje rizika od katastrofa; strateški prioriteti i ciljevi u oblasti smanjenja rizika od katastrofa itd.

Zakon o zaštiti i spašavanju je definisao da je sistem zaštite i spašavanja u Crnoj Gori jedinstven i koncipiran tako da ga čine: građanin, preduzetnici i druga pravna lica, jedinice lokalne samouprave sa svojim organima i službama i država sa svim državnim organima, organima uprave i organizacijama sa svojim obavezama i zadacima u pripremanju i sprovođenju preventivnih, operativnih i sanacionih mjera zaštite i spašavanja.

Strategija nacionalne bezbjednosti (2018) determinisala je da su strateški i drugi važni interesi i ciljevi Crne Gore: jačanje otpornosti, civilne spremnosti i sposobnosti za upravljanje krizama; zaštita prirodnih i svih drugih resursa i potencijala Crne Gore; zaštita mora i podmorja, hidro, solarnog i aero-energetskog potencijala; jačanje institucionalnih kapaciteta za upravljanje u situacijama izazvanim prirodnim nepogodama i tehničko-tehnološkim i drugim nesrećama; očuvanje i zaštita prirode, biodiverziteta, zdrave životne sredine i održivog razvoja itd.

Strategija odbrane Crne Gore (2019) utvrdila je odbrambene ciljeve koji proizilaze iz definisanih vitalnih i strateških nacionalnih bezbjednosnih interesa Crne Gore, kao i obaveza koje proizilaze iz članstva u NATO, a vezani su za izgradnju efikasnog, kredibilnog i održivog sistema odbrane, sposobnog da samostalno i uz pomoć NATO saveznika i partnera odbrani i očuva nezavisnost, suverenitet i državnu teritoriju uz doprinos kolektivnom sistemu bezbjednosti. Takođe, odbrambeni sistem ima misiju pružanja podrške drugim institucijama i stanovništvu za suprostavljanje rizicima i prijetnjama nevojne prirode (prirodne i vještački izazvane katastrofe i druge nesreće, unutrašnja bezbjednost, te akcije traganja i spašavanja).

Strategijski pregled odbrane Crne Gore (2018) definisao je zadatke sistema odbrane, i to: odvraćanje i odbrana od oružanog napada; podrška civilnim institucijama u odgovoru i sanaciji posljedica prirodno i vještački izazvanim katastrofama; pomoć policiji u borbi protiv terorizma; pomoć u akcijama traganja i spašavanja na kopnu i moru; pomoć civilnim institucijama u kriznim i vanrednim situacijama (prirodne i druge katastrofe, humanitarne operacije, traganje i spašavanje, borba protiv terorizma i drugo).

Sagledavajući sve prethodno navedeno, bitno je naglasiti neophodnost da se prostorni planovi i ključna nacionalna infrastruktura usaglase sa principima otpornosti i fleksibilnosti vezanih za prirodne i druge katastrofe, kao i odbranu države, a sve u cilju izgrađivanja uslova za efikasno djelovanje sistema nacionalne bezbjednosti u kriznim situacijama, vanrednom i ratnom stanju. Takođe, značajno je da se u prostorno-planskoj dokumentaciji svih nivoa, u cilju otpornosti i smanjenja rizika od katastrofa i brzog oporavka države nakon eventualnih katastrofa, predvide i u potpunosti sprovedu ciljevi i prioriteti u preventivnoj i fazi oporavka tj. fazi ponovne izgradnje boljeg (Build Back Better), a sve u cilju planskog djelovanja na smanjenju ranjivosti postojećih i planiranih zahvata u prostoru, kao i povećanja otpornosti države na prirodne i druge katastrofe.

Sprečavanje katastrofa i jačanje pripremljenosti društvene zajednice treba da predstavlja osnovne integralne aspekte razvojne politike i planiranja na nacionalnom i lokalnom nivou što znači da sprečavanje nesreća preventivnim djelovanjem, ublažavanje njihovih štetnih posljedica i jačanje pripremljenosti društvene zajednice na njihovo događanje, predstavljaju daleko humaniji i višestruko efikasniji pristup, nego sam odziv na već događene nesreće.

Smanjenje rizika od katastrofa - obuhvata sprovođenje aktivnosti na analiziranju uzročnih faktora prirodnih i drugih katastrofa, ispravnom upravljanju prostorom i životnom sredinom, smanjenju izloženosti opasnostima i ugroženosti lica i imovine, te unapređenju ukupne pripremljenosti i otpornosti na katastrofe.

Prirodne i druge katastrofe u poslednjim g.ma su u porastu i svojom učestalošću i nekada razornim dejstvom, značajno ometaju održivi razvoj cijelog društva, generišući nove rizike i porast u štetama i gubicima koji imaju ekonomski, socijalni, zdravstveni i kulturni uticaj, kao i uticaj na životnu sredinu. Neadekvatno prostorno planiranje i nepoštovanje donijetih prostornih i urbanističkih planova dovelo je do toga da se nivo svih rizika veoma povećao u odnosu na odredbe do sada važećih prostornih planova.

Sa aspekta smanjenja rizika od katastrofa postoji imperativ održivog razvoja koji obezbjeđuje odgovoran i uravnotežen razvoj, razvoj koji vodi ka ekonomskom i socijalnom prosperitetu uz adekvatnu zaštitu prostora. Pod tim se podrazumijeva ostvarenje planske vizije na sveobuhvatnom pristupu u prostornom planiranju, imajući u vidu do sada dostignuti stepen razvoja, te činjenicu da je potrebno da bude usklađen sa Sendai okvirom za smanjenje rizika od katastrofa i ciljevima održivog razvoja. Iz prethodno navedenih razloga jasno je da djelovanje prirodnih i drugih katastrofa u značajnoj mjeri ograničava razvoj države i društva u smislu prostornog planiranja, te da je potrebno uspostaviti integralni pristup u prostornom planiranju vezan za sve vrste hazarda/rizika.

Analizom i procjenom rizika koja čini sastavni dio dokumenta pod nazivom *Procjena rizika od katastrofa Crne Gore* determinisane su različite vrste rizika i utvrđeni nivoi istih na teitoriji cijele države. U okviru ovog dokumenta shodno razrađenim scenarijima izrađene su i 53 mape hazarda/ rizika koje imaju u značajnoj mjeri istaknute faktore razvojnih ograničenja u smislu prostornog planiranja i koje će biti sastavni dio karte ograničenja u okviru Prostornog plana. Dakle, ograničenja se odnose na zone tj. područja koja su identifikovana u ovom dokumentu

i prikazana na označenim mapama. Kako bi bilo izvršeno tretiranje teritorije cijele države potrebno je da jedinice lokalne samouprave izrade lokalne procjene rizika od katastrofa koje će na najkvalitetniji i najsveobuhvatniji način omogućiti da se definišu zone sa značajnim stepenom razvojnih ograničenja u svakoj jedinici lokalne samouprave ponaosob.

Zone klizišta su utvrđene na velikom broju lokacija širom Crne Gore u vidu klizišta većih ili manjih dimenzija, koja u značajnoj mjeri narušavaju prirodnu sredinu i prostor. Područje Crnogorskog primorja predstavlja najproblematičniji dio sa aspekta stabilnosti i pojava kliženja što je sa jedne strane uslovljeno specifičnim geološkim sastavom i sklopom terena, a sa druge strane intenzivnom urbanizacijom u poslednjim decenijama. Gradnja u sredinama sklonim kliženju je moguća uz poštovanje svih ograničenja koje takvi tereni nose. Najbolji način da se izbjegnu naknadne intervencije na sanaciji terena i objekata je da se problemu stabilnosti terena posveti dovoljna pažnja u fazi planiranja i projektovanja samih objekata kroz sprovođenje istražnih radova i izradu geotehničkih podloga za objekte.

Zaštiti i spašavanju od poplava se ne poklanja dovoljna pažnja i pri planiranju detaljne namjene prostora, zone plavljenja treba uzeti u obzir kao ograničenje jer bujični tokovi, poplave i erozije su procesi koji mogu ugroziti bezbjednost ljudi, imovinu i prirodne resurse. U okviru projekta ,,Podrška implementaciji upravljanja vodama u Crnoj Gori" izvršena je potpuna implementacije Direktive EU o poplavama kroz izradu **mapa hazarda i mapa rizika od poplava** za sliv Dunava i sliv Jadranskog mora koje se moraju uzeti u obzir prilikom izrade prostornih planova nižeg reda i koje će biti sastavni dio Karte ograničenja ovog plana.

Pri planiranju i izgradnji infrastrukturnih koridora i objekata je neophodno voditi računa o površinama na kojima je evidentno prisustvo erozije. To je posebno važno za projektovanje saobraćajnica, hidroelektrana, mostova, tunela itd., tako da prije detaljnog istraživanja terena na određenoj lokaciji već u fazi planiranja određenih namjena, ovakve terene treba ocijeniti kao nepovoljne za izgradnju.

Zone visokih podzemnih voda predstavljaju ograničenje za izgradnju objekata, izražene su na području Nikšićkog i Cetinjskog polja i ovo ograničenje je neophodno uzeti u obzir pri detaljnom definisanju namjene prostora.

Rizici od požara u šumama i na otvorenom prostoru su redovna pojava karakteristična za ljetnji period i direktno je podstaknuta ekstremnim meteorološkim uslovima. Šume su jedan od najznačajnih prirodnih resursa ekosistema i održivog razvoja Crne Gore, koje čine 60% teritorije Crne Gore, a sektori koji se oslanjaju na šumske resurse predstavljaju potencijal razvoja (prerada drveta, obnovljivi izvori energije, proizvodnja hrane, turizam). U procesu prostornog planiranja treba imati u vidu da površine koje su pod šumama budu zaštićene sa aspekta gradnje i urbanizacije.

Tehničko-tehnološke i druge nesreće (od strane čovjeka izazvane) imaju tendenciju stalnog porasta jer su uslovljene naučno-tehnološkim i industrijskim progresom, a karakteriše ih visok stepen rizika za stanovništvo, infrastrukturu i životnu sredinu, zbog svog ogromnog potencijala. Karakteristike djelovanja ovih nesreća nedvosmisleno ukazuju na potrebu promovisanja usklađenog razvoja i ograničavanja aktivnosti u prostoru gdje ove pojave mogu da se dogode tj. gdje je nivo rizika visok.

Seizmički rizik - Po svojoj prirodi rizik od zemljotresa spada u intenzivne rizike – koji prouzrokuje katastrofe velikih posljedica, srednje do male učestalosti. Vrlo često ovaj rizik je asociran sa glavnim hazardom na nekoj teritoriji – kako je to slučaj i u Crnoj Gori gdje je prirodna opasnost (hazard) od zemljotresa velika. Iskustvo iz zemljotresa 1979. g. sa materijalnim štetama koje su premašile 4 bruto nacionalna dohotka Crne Gore, jasno govori da je seizmički rizik u Crnoj Gori nedopustivo velik. Nivo prisutnog seizmičkog rizika posljedica je tretmana ovog pitanja u neadekvatnom tretmanu seizmičke sigurnosti. U smanjenju rizika od zemljotresa aktivno ne možemo uticati jedino na nivo prirodne opasnosti (seizmički hazard) – dakle, mora se djelovati na izloženu sredinu, smanjivati vulnerabilitet i jačati otpornost. Mogu se sumirati ključni problemi vezano za pojedinačne aspekte upravljanja seizmičkim rizikom na slijedeći način:

Tehnički aspekti upravljanja seizmičkim rizikom - Uz donošenje pozitivne odluka da se prihvate Eurokodovi (evropski standardi namijenjeni za projektovanje zgrada i inženjerskih konstrukcija kao i drugih radova i proizvoda u građevinarstvu), 2015. g. preveden je i usvojen Eurokod 8 – dio, 1 kao crnogorski standard, koji se odnosi na projektovanje seizmičkih konstrukcija. Zajedno sa njim usvojen je i Nacionalni aneks. Poslije prelaznog perioda – od januara 2023. g., u Crnoj Gori je isključiva primjena Eurokodova postala obaveza. Neophodno je neprestano praćenje promjena u Eurokodovima (neposredno ka drugoj generaciji Eurokodova koja se EU usvaja 2026. g.). Praćenje savremenih trendova u projektovanju put je ka postizanju manjeg povredljivosti zgrada u zemljotresima

Domaća istraživanja povredljivosti konstrukcija su rijetka i nije dovoljno posvećena pažnja klasifikaciji klasa vulnerabilteta postojećeg fonda objekata. Istraživanja vulnerabiliteta objekata postradalih nakon crnogorskog zemljotresa 1979. g., (*Institut za zemljotresno inženjerstvo IZIIS Skoplje, Studija za ocjenu očekivane povredljivosti i seizmičkog rizika razvijena na osnovu istraživanja efekata zemljotresa od 15. aprila 1979. g. u*

SR Crnoj Gori (SFR Jugoslavija), Prostorni plan Republike 1984-2000) su jedinstveni primjer te vrste u Crnoj Gori. Izvedene su: (a) empirijske funkcije povredljivosti za usvojene kategorije: za objekte infrastrukture, tzv. značajne objekte, a zatim i za objekte visokogradnje, razne namjene - i to prema tipu konstrukcije i konstruktivnog materijala i (b) analitičke funkcije povredljivosti i to za (tada) novije objekte, sanirane i ojačane objekte. Takođe je procijenjena povredljivost magistralne i regionalne mreže puteva, kao i željezničke mreže. Problem u korišćenju ovih funkcija vulnerabilteta zgrada jeste nepoznati način definisanje tzv. „ekvivalentnog ubrzanja“ preko kojeg su definisane. Bilo bi korisno sistematski uporediti njihovu saglasnost sa gubicima definisanim Evropskom makroseizmičkom skalom EMS-98.

Iskustva o štetama na objektima izazvanim zemljotresima u Zagrebu i Petrinji (2020) su značajna sa stanovišta ocjene klase povredljivosti konstrukcija od betona, armiranog betona i zidanih zgrada koje su izvedene prema zajedničkim građevinskim propisa bivše Jugoslavije i mogu se primijeniti i na postojeći fond zgrada u Crnoj Gori. Za kuće tradicionalne arhitekture, nema sistematizovanih podataka o vulnerabilitetu: pored zidane kamene kuće primorskog tipa (primjeri dati u EMS-98), na teritoriji Crne Gore postoji i drvena kuća, čatmara, kula i dr. o čijoj rasprostranjenosti i vulnerabilitetu se manje zna. Ovo je značajno jer je upravo ovaj fond kuća najvulnerabilniji i dio je kulturne i istorijske baštine.

Vezano za problematiku definisanja empirijskog vulnerabiliteta - postoji potreba da se pristupi obuci inženjera da pouzdano utvrde: 1) sigurnost korišćenja objekata neposredno nakon zemljotresa (posebno bolnica, škola, saobraćajne infrastrukture i druge tzv. kritične infrastrukture) i 2) prikupe i sitematizuju podatke radi daljih istraživanja vulnerabiliteta. Upitnik za procjenu štete u zemljotresu morao bi se prilagoditi sličnim evropskim formularima i upodobiti za primjenu IT-a.

Podaci o izloženosti i distribuciji klasa objekata nisu dostupni u sistematizovanom obliku (ni za fond zgrada niti infrastrukturne objekte). Podaci iz različitih sektora nisu objedinjeni, a aktivnosti vezane za INSPIRE direktivom su spore. Ovakvo stanje pokazalo se i u završenom projekatu NRA - Procjena rizika od katastrofa u Crnoj Gori (MUP, 2021.) Za potrebe ovog projekta, definisan je regionalni model izloženosti stambenog fonda zgrada, koji je baziran je na podacima popisa iz 2011. g. Implementirana povredljivost je bazirana na rezultatima evropskih projekata, ekspertskom mišljenju i podacima iz susjednih država. Model uvodi pretpostavku o distribuciji uobičajenih konstruktivnih sistema objekata stanovanja na teritoriji Crne Gore s obzirom na godinu izgradnje i područje. Date su alternative distribucije konstruktivnih sistema u gradskim i ruralnim sredinama (*Grafikoni 6-1a* i *6-1b*), kako i njihova ukupna zastupljenost u južnom, središnjem i sjevernom dijelu Crne Gore (*Grafikon 6-2a*). Takođe je izvedena i popunjenost objekata stanovništvom po konstruktivnom sistemu i regionima (*Grafikon 6-2b*).

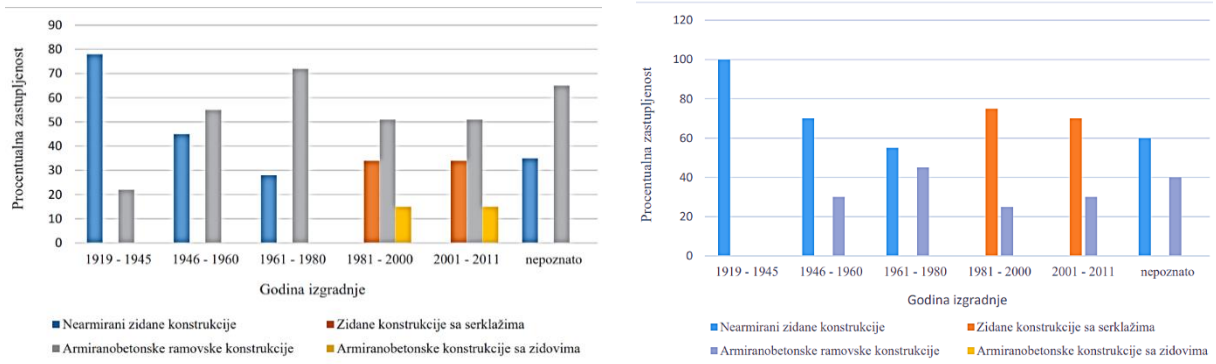

a *b*

Grafikon 6-1. Raspodjela uobičajenih konstruktivnih sistema po godini izgradnje za a) urbana i b)ruralna područja u Crnoj Gori (SERA, 2017-2020) (Projekat NRA - Procjena rizika od katastrofa u Crnoj Gori, 2021.)

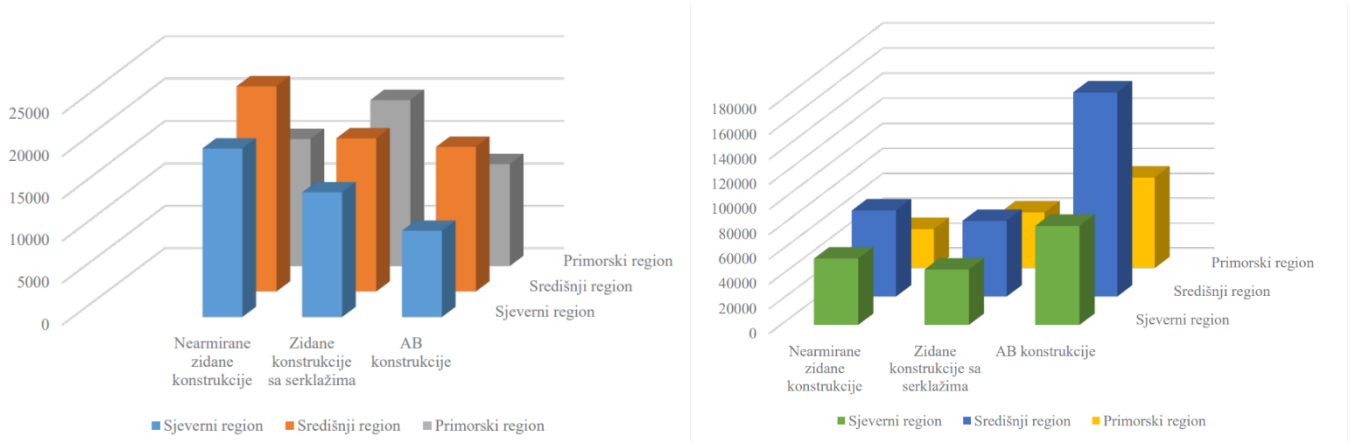

a *b*

Grafikon 6-2. Regionalni model izloženost objekta stanovanja: a) raspodjela broja objekata stanovanja po konstruktivnom sistemu i regionima, b) raspodjela broja stanovnika po konstruktivnom sistemu i regionima (Projekat NRA - Procjena rizika od katastrofa u Crnoj Gori, 2021.).

Navedena *Procjena rizika od katastrofa u Crnoj Gori* (2021.) utvrdila je kriterijume nivoa prihvatljivog rizika - identično kao u sličnim nacionalnim procjenama u regionu. Primjenljivost ovih kriterijuma na Crnu Goru kao državu sa malim ljudskim i drugim resursima zahtijevala pažljivu provjeru. Problem upotrebe rezultata NRA projekta u prostornom planiranju jeste što je procjena rizika urađena za jedan određeni izabrani scenario zemljotres (i jednu izabranu lokaciju epicentra). Drugačiji scenario zemljotres imao bi potpuno drugačije veličinu i distribuciju efekta u prostoru. Svakako, stečeno iskustvo treba iskoristiti u svrhu mapiranja seizmičkog rizika primjereno potrebama prostornog planiranja.

Glavni pokretači seizmičkog rizika u Crnoj Gori su planiranje prostora, nelegalna naselja, nesigurnost postojećeg fonda zgrada i nedovoljna kontrola gradnje. Prostorni plan posebne namjene „Obalno područje“ identifikovao je prisutne probleme vezane za (pretjeranu) izgradnju i planiranje:

- Intenzivna urbanizacija bez sagledavanja elementarnih parametara održivosti i nosivih kapacitet; povećanje koeficijenta izgrađenosti; predimenzionisani kapaciteti stambenih zona na račun regularnih javnih potreba - a time i površina rezervisanih za slučaj urgentnog odgovora na zemljotres i dr.
- Najnepogodnija i najopasnija mjesta (strme i nestabilne kosine, obale rijeka i potoka, mjesta podložna pojavi klizišta i odronjavanju; mjesta sa visokim nivoom podzemnih voda, posebno u mekom pjeskovitom i vodozasićenom tlu) su napadnuta nelegalnom gradnjom. Ovakva naselja i objekti ne samo što su izvor sopstvene nesigurnosti, nego su trajno ugrozila i ranije izgrađene ili trasirane objekte.
- Uz nagli ekonomski razvoj, dinamični urbani razvoj često nadjačava lokalna planska dokumenta, pri čemu se promjene u prostoru dešavaju brže nego što planski pristup stupi u akciju. Teško se mogu prepoznati zone sa definisanim namjenama, uz brojna područja sa slabo definisanim ili mješovitim namjenama.
- Neadekvatna, vrlo često „linijska“ komunikaciona, saobraćajna i druga infrastruktura sa evidentnim uskim grlima, bez alternativnih mogućnosti za prohodnost i funkcionisanje.

U odnosu na postojeći fond zgrada mogu se apostrofirati sljedeće karakteristike:

- Upitna ili nedovoljna seizmička sigurnost pretežnog dijela fonda postojećih objekata, posebno široko zastupljenih objekata nelegalne gradnje,
- Izostanak adekvatnog tretiranja uslova prethodno naznačenih kroz urbanističke planove,
- Neselektivni i/ili nekontrolisani izbor terena za izgradnju novih objekata, sve češće i unutar već gusto sutuiranih postojećih objekata;
- Nedovoljna kontrola kvaliteta projektovanja i kvaliteta građenja, pri prethodno pomenutim okolnostima;
- Široko rasprostranjena, stručno neutemeljena, praksa promjene namjene, nadgradnje i rekonstrukcije postojećih objekata,
- Doskorašnji nedostatak adekvatne zakonske i tehničke regulative primjerene savremenim konceptima seizmičke evaluacije i ojačanja postojećih objekata i dr.

Legislativni aspekti upravljanja seizmičkim rizikom su detaljno su dati u Anexima.

- Stručne kritike krovnog *Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata* odnose se na problematiku: 1. propisivanja adekvatne vrste seizmičkih podloga shodno vrsti plana tj. u prostornom i urbanističkom planiranje; 2. način određivanja UTU-e; 3. način dokazivanja seizmičke bezbjednost nelegalnih objekata i 4. mehanizme kontrole projektovanja i izgradnje. U martu 2025. g. odredbe gore pomenutog Zakona su

djelimično suspendovane usvajanjem novih Zakona Zakon o uređenju prostora, odnosno Zakonom o izgradnji objekta. Pitanje nelegalnih objekata biće uređeno posebnim novim zakonom.

- *Zakon o uređenju prostora* jasno nalaže korišćenje plana seizmičke mikrorejonizacijena nivou prostorno urbanističkog planiranja. Bilo je poželjnije da se propisala upotreba svih podloga i preporuka mikroseizmičkog zoniranja – dakle I onih koje se odnose na preporuke za fleksibilnost planiranih objekata - njihovu spratnost i izbor konstruktivnog sistema.
- *Zakon o izgradnji objekta* definiše termin rekonstrukcije objekata – ujedno obuhvatajući konstruktivnu sanaciju, rehabilitaciju oštećenog objekta; ojačanje konstrukcije i dr. Trebalo bi izbjeći negativne reprekusije nepreciznosti definisanja pojma rekonstrukcije na budući tretman nelegalnih objekata.
- *Zakon o zaštiti i spašavanju* treba jasnije da definiše obaveze državnih organa na analizi efekata razornog zemljotresa.
- *Zakon o seizološkim poslovima* – pa time i nadležnostima nije nikad usvojen.
- Dinamičkim planom aktivnosti Strategije za smanjenje rizika od katastrofa 2018 - 2023. g. bila su određena sredstva za nacionalnu ocjenu seizmičkog rizika *za potrebe prostornog planiranja*, što nije sprovedeno.

Administrativni aspekti - Postojeći administrativni okvir ne kreira jedinstvenu i efikasnu kontrolu seizmičkog rizika. Neki od važnih aspekata su sljedeći:

- Neophodno je formiranje jedinstvenog administrativnog tijela koji bi pojedinačne sektorske politike (napr. građevinarstvo, saobraćaj...) jasno definisalo i koordinisalo. To tijelo bi zatim, kontrolisalo izvršenje politike smanjenja seizmičkog rizika (kako u planiranju prostora, tako i u projektovanju i kontroli gradnje).
- Upravljanje i smanjenje rizika od zemljotresa treba u najvećoj mjeri treba da bude usaglašeno sa praćenjem smanjenja rizika od svih katastrofa - u svjesnom izbjegavanju sistemskih rizika i kaskadnih efekata.
- Aktuelan je trend da se smanjenje rizika od katastrofa administrativno situira u organima/institucijama koji se bliže bave pripremljenošću i neposrednim odgovorom nakon katastrofe. Kad su u pitanju zemljotresi, gdje su najefektnije mjere prevencije usmjerene ka uređenju i kontroli izgradnje sredine, takva administrativna podjela uloga može imati negativne dugoročne konsekvence.

Socijalni aspekti upravljanja seizmičkim rizikom – Važni socijalni aspekti ili faktori koje treba istaknuti su:

- Intenzivne migracije koje su se desile u prethodnim decenijama pratile su promjene vlasništva objekata (stranim državljanima/investitorima) koji nisu uvijek svjesni postojeće opasnosti od zemljotresa;
- Prisutno siromaštvo i vulnerabilne kategorije – inače indikatori održivog razvoja, takođe spadaju u pokretače seizmičkog rizika (recimo i u dijelu problema bespravne gradnje),
- Problemi obrazovanja i profesionalne etika imaju veliku ulogu u kontroli planiranja i izgradnje.
- Vrlo su rijetke nevladine organizacije ili građanske inicijative koje imaju za cilj edukaciju, podizanje javne svijesti vezano za zemljotrese i dr.

Ekonomski i drugi aspekti upravljanja rizikom od zemljotresa - Postojeća ekonomska situacija utiče na davanje prioriteta mjerama smanjenja rizika;

- Problematična je slaba razgranatost privrednog razvoja, te monostrukturna usmjerenost ka najizloženim turističkom sektoru i uslužnim granama.
- Tržišni pritisak ka novim investicija i korišćenju prirodnih resursa – u uslovima velikog seizmičkog hazarda, utiče na uvećanje nivoa seizmičkog rizika.
- Evidentan je nedostatak ekonomskih mjera usmjerenih ka osiguranju objekata, nedostatak stimulisanja privatnih inicijativa ili programa subvencija usmjerenih ka zaštiti od zemljotresa i ojačanju postojećeg fonda zgrada. S druge strane, ulaganja u kvalitet novih projekta gradnje tj.njihovu seizmičku sigurnost višestruko je isplativo.
- Analize seizmičkog rizika od posebnog značaja su za planiranje i izgradnju državnim objekata od opšteg interesa (aktuelne studije uticaja na životnu sredinu ne daju nikakav uvid u ekonomske posljedice pojave zemljotresa).

Uz opomene iz regiona (Albanija 2019, Hrvatska 2020 i Turska 2023) koje su jasno uočene, neophodna je veća sistemska i politička podrška i opredijeljenost da se kroz jačanje zakonskih odredbi, administrativnog ustrojstva, kapaciteta i kroz finansijske programe kontroliše seizmičke sigurnosti u Crnoj Gori.

7. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA DRUŠTVENE INFRASTRUKTURE

7.1. DRUŠTVENE DJELATNOSTI (OBRAZOVANJE, NAUKA, ZDRAVSTVO, SOCIJALNA I DJEČIJA ZAŠTITA, KULTURA, SPORT)

Vaspitno-obrazovna djelatnost

Vaspitno obrazovna djelatnost u Crnoj Gori se kroz prizmu mogućnosti sticanja formalnog obrazovanja, odvija kroz četiri faze i to: predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje. Osnovno načelo na kojem se bazira razvoj vaspitno-obrazovne aktivnosti u Crnoj Gori, je da mreža ustanova predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, treba da prati trendove demografskih kretanja i regionalnog razvoja Crne Gore.

U kontekstu pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji, važno je razvoj obrazovanja uskladiti i sa Rezolucijom Vijeća o strateškom okviru za evropsku saradnju u području obrazovanja i osposobljavanja, a u smjeru kreiranja evropskog prostora obrazovanja i šire (2021–2030), u okviru koje su prepoznati prioriteti poput poboljšanja kvaliteta, pravednosti i uspjeha za sve u obrazovanju i osposobljavanju, ostvarivanja cjeloživotnog učenja i mobilnosti, podrške zelenoj i digitalnoj tranziciji u obrazovanju i dr.

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje - Predškolsko obrazovanje i vaspitanje u našoj državi se organizuje posredstvom 54 ustanove predškolskog obrazovanja, sa mrežom od 159 vaspitnih jedinica (prema podacima za 2022/23. g.). Osim povećanja broja vaspitnih jedinica koji se više nego duplirao u odnosu na 2000. g., pozitivna je i činjenica da je došlo do porasta broja korisnika, te je broj upisane djece u 2022/23. g. 24.663, što je za 50% veći broj nego 10 godina ranije. Stopa upisa djece u predškolske ustanove u 2022/23. g. iznosi 57.52%.[26] Uprkos značajnom napretku, neophodno je i u budućem periodu posvetiti pažnju predškolskom vaspitanju i obrazovanju, imajući u vidu da se i dalje kasni za evropskim prosjekom. Globalni razvojni ciljevi ukazuju na potrebu da do 2030. g. najmanje 96% djece uzrasta između 4 i 6 godina treba uključiti u programe predškolskog obrazovanja i vaspitanja,[27] dok je u 2020. g., na nivou Evropske unije, 92.9% djece uzrasta imeđu 4 i 6 godina, pohađalo ustanove predškolskog obrazovanja.[28] Razvoj predškolskog obrazovanja i odluke koje se donose u cilju ostvarivanja planiranih ciljeva, usklađene su sa strateškim dokumentima koja su definisana za predmetnu oblast. To su Strategije ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja za period 2010–2015, 2015–2020. i 2021–2025. g, kao i Strategija inkluzivnog obrazovanja 2019–2025. g.

Osnovno obrazovanje i vaspitanje - Osnovno obrazovanje predstavlja najrazvijeniji sistem obrazovanja u Crnoj Gori i kao takav je dostupan u svim opštinama. Bez obzira na teritorijalnu pokrivenost i sa prostornog aspekta, postojanje mogućnosti u svim djelovima Crne Gore za kvalitetno ostvarivanje funkcije osnovnog obrazovanja, u prethodnom periodu je došlo do smanjenja broja škola, što je uzrokovalo rast broja odjeljenja u okviru škola. Kao i kod predškolskog obrazovanja, rast broja odjeljenja na jednu školu dovodi do većeg opterećenja nastavnog osoblja, što se može negativno odraziti na kvalitet samog procesa nastave. Broj osnovnih škola u Crnoj Gori u 2023/24. g. je 170 (163 državne i 7 privatnih), a ukoliko bi se analizirao broj matičnih škola koji uključuje i područna odjeljenja, u prethodnih 20 godina prisutan je pad za oko 15%.[29,30,31]

Zabrinjavajući podatak za državu predstavlja pad stope nataliteta i prirodnog priraštaja, kao i činjenica da veliki broj mladih ljudi napušta Crnu Goru, što za posljedicu ima i procentualni pad u ušešću učenika u ukupnom stanovništvu u svim *regionima* Crne Gore. Prikaz dat u sljedećoj tabeli:

Godina	2005/06	2010/11[32]	2015/16[33]	2022/23[34]
Broj učenika	74.872	70.222	67 963	69.922

Tabela 7-1: Kretanje broja učenika u osnovnom školama u Crnoj Gori

Izvor: Uprava za statistiku – Monstat – statistički godišnjaci

[26] Monstat (2024). https://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202023/GODISNJAK%202023%20-%20Copy.pdf ; Datum pristupa: 13.11.2024.

[27] Unesco (2023). https://tcg.uis.unesco.org/wp-content/uploads/sites/4/2021/11/Benchmarks-Report-EU-NA-Causasus_2021_EN.pdf Datum pristupa: 15.05.2023.

[28] Eurostat (2020). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Early_childhood_education_statistics; Datum pristupa: 15.5.2023.

[29] http://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/godisnjak2009-sadrzaj/obrazovanje.pdf; Datum pristupa: 13.11.2024.

[30] https://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202023/GODISNJAK%202023%20-%20Copy.pdf; Datum pristupa: 13.112024.

[31] https://www.skolskastatistika.edu.me ; Datum pristupa: 15.5.2024.

[32] http://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/godisnjak%2012/19%20-Obrazovanje.pdf; Datum pristupa: 15.5.2023.

[33] http://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/godisnjak%202017/20.pdf Tabela 20-1; Datum pristupa: 15.5.2023.

[34] https://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202023/GODISNJAK%202023%20-%20Copy.pdf; Datum pristupa: 13.11.2024.

U narednom periodu treba raditi na dodatnoj inkluziji „RE populacije“ i učenika sa specijalnim potrebama kako bi u većem broju pohađali redovne škole, kao i na smanjenju broja učenika po jednom odjeljenju, kako bi se približili evropskom prosjeku, što bi se pozitivno odrazilo na nivo kvaliteta nastave i stepen posvećenosti učitelja učenicima.

Srednje obrazovanje - U prethodnom periodu, došlo je do rasta broja srednjih škola u državi. Tako u školskoj 2023/24. g. u Crnoj Gori funkcioniše 54 srednje škole, njih 49 u državnom/državno-privatnom vlasništvu i 5 u privatnom vlasništvu. Srednje obrazovanje nije obavezno, a obuhvat generacije ovim vidom obrazovanja posljednjih godina se kreće na nivou od oko 85%.[35] Posmatrano po regionima, razmještaj kapaciteta srednjih škola je neravnomjeran, uzevši u obzir činjenicu da se u Središnjem regionu školuje 52,02% od ukupnog broja srednjoškolaca, dok je u Južnom i Sjevernom regionu približno po 24%.[36] Ukupan broj srednjoškolaca se smanjuje, a sve kao posljedica smanjenja nataliteta, prirodnog priraštaja i odlaska mladih ljudi iz Crne Gore. Uprkos rastu broja srednjih škola, broj učenika i broj odjeljenja je u padu. Dodatno, neravnomjerna regionalna razvijenost, upućuje na potrebu stvaranja adekvatnih uslova za obavljanje funkcije srednjeg obrazovanja u svim regionima.

Visoko obrazovanje - Institucije visokog obrazovanja u Crnoj Gori čine četiri univerziteta: Univerzitet Crne Gore, Univerzitet Mediteran, Univerzitet Donja Gorica, Univerzitet Adriatik i dvije samostalne visokoškolske institucije – Fakultet za državne i evropske studije i Fakultet za poslovni menadžment Bar. U periodu od izrade prethodnog prostornog plana, došlo je do razvoja visokog obrazovanja i porasta broja univerziteta i univerzitetskih jedinica. Nakon reforme sistema visokog obrazovanja i prihvatanja Bolonjske deklaracije, porastao je broj studenata i stopa upisa na studije visokog obrazovanja iznosi 30,50% za akademsku godinu 2022/2023.[37] Broj aktivnih studenata (mjereno brojem aktivnih i diplomiranih) u Crnoj Gori, veći je 3 puta nego što je bio prije 20 godina. Međutim, u poređenju sa razvijenim zemljama, broj visokoškolaca je nezadovoljavajući. Sa aspekta prostornog planiranja i izgradnje objekata, važno je napomnapominje se, da iako je došlo do naglog rasta broja studenata, broj studentskih domova nije pratio taj trend rasta, te trenutno imamo ukupno 6 studentskih domova čiji su kapaciteti ograničeni. Ako se izuzme nekoliko studijskih programa, kao što su npr. Studije menadžmenta, koje se kao ogranak Ekonomskog fakuleta organizuju u Bijelom Polju, kao i nekoliko fakulteta koji funkcionišu u južnom regionu, može se zaključiti da su fakulteti dominantno locirani u centralnom dijelu države – Podgorici, Nikšiću i Cetinju. Na taj način nije omogućena ravnomjerna dostupnost fakulteta (studijskih programa) u različitim regijama. Potrebno je razmotriti mogućnost izgradnje studentskih kampusa i povećanja mogućnosti za studiranje u Južnom/Primorskom regionu (što bi moglo privući i inostrane studente). Ipak, ekspanzija studijskih programa izvan centralnog regiona, koja ne bi bila praćena kvalitetom kadra i studijskih programa, nije održiv pravac razvoja.

Naučna djelatnost - Vlada Crne Gore je donijela Strategiju naučno-istraživačke djelatnosti za period 2008–2016. i 2017–2021. g. Nosioci naučno-istraživačkog rada u Crnoj Gori su Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, univerziteti i određeni centri. Pozitivni trendovi na polju nauke su vidljivi, kao rezultat povećane aktivnosti Univerziteta Crne Gore u pravcu internacionalizacije Univerziteta, jačanja međunarodne konkurentnosti i mobilnosti akademskog osoblja, kao i obaveze akademskog osoblja da publikuju naučne radove u međunarodno priznatim časopisima. Osnovan je Fond za inovacije, Institut za napredne studije, Naučno-tehnološki park, Crnogorska akademija za menadžment i dr. Takođe, broj istraživača i stručnih saradnika u prethodnom periodu ima tendenciju konstantnog rasta, što je prikazano *Tabelom 7-2*.

Godina	2003	2013	2015	2017	2019	2024[38]
Broj istraživača	602	1-617	1.766	1.528	1586	2405 iz CG i 294 iz dijaspore
Broj stručnih saradnika	312	301	386	466	469	

Tabela 7-2: Kretanje broja naučnika i istraživača u Crnoj Gori[39]
Izvor: Uprava za statistiku i Ministarstvo nauke

Vidljivi su trendovi povećanih ulaganja u nauku i inovacije, te je u 2023. g. budžetom opredijeljeno za oko 50% više sredstava u odnosu na nekadašnji najveći budžet resornog Ministarstva. Uprkos tome, može se konstatovati

35 https://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202023/GODISNJAK%202023%20-%20Copy.pdf; Datum pristupa: 13.11.2024.
36 https://www.skolskastatistika.edu.me/ss2021; Datum pristupa: 13.11.2024.
37 https://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202023/GODISNJAK%202023%20-%20Copy.pdf; Datum pristupa: 13.11.2024.
38 Vlada Crne Gore - Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija (2024). STRATEGIJA naučnoistraživačke djelatnosti Crne Gore 2024-2028. Jun 2024. https://wapi.gov.me/download/4aa80803-cad7-4d5b-8711-c4cd21417481?version=1.0&utm_source=chatgpt.com; Datum pristupa: 31.03.2025.
39 https://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202023/GODISNJAK%202023%20-%20Copy.pdf; Datum pristupa: 13.11.2024.

da smo još uvijek daleko ispod prosjeka zemalja Evropske unije. Na Univerzitetu Crne Gore formiran je Centar za izvrsnost i naučne inovacije i pokrenuta je inicijativa za formiranje legislativnog okvira za komercijalizaciju rezultata istraživanja i prava intelektualne svojine. Obavezna komponenta svih naučnih projekata koji se realiziju na Univerzitetu Crne Gore, jeste povezivanje sa privredom. Doprinos nauke razvoju društva moguć je jedino kroz sinergiju naučno-istraživačke i privredne djelatnosti.

Najveći broj naučnih institucija u Crnoj Gori se nalazi u Podgorici. Tri od četiri univerziteta su locirana u Glavnom gradu, kao i centri izvrsnosti, izuzev Centra koji se odnosi na istraživanja u biomedicini koji je lociran u Igalu i Inovaciono preduzetničkog centra Tehnopolis koji je lociran u Nikšiću, a dio je Naučno-tehnološkog parka u Crnoj Gori. Posmatrano sa demografskog aspekta (najveći broj stanovništva živi u centralnom dijelu države), čini se racionalnim što je najveći broj centara lociran u Podgorici. Sa druge strane, ta racionalnost je upitna ako se uzme u obzir sve veće zanemarivanje Sjevernog regiona i migracije stanovništva. S obzirom da je poljoprivreda jedna od ključnih razvojnih grana Crne Gore, formiranje naučnih centara u sjevernom dijelu naše države, moglo bi imati direktan pozitivan efekat na razvoj Crne Gore.

Djelatnost kulture

Djelatnost kulture i njen razvoj, definisani su kroz Nacionalni program razvoja kulture (2023–2027) i Program razvoja kulture u periodu od 2016–2020.g. Važno je slijediti i Evropsku agendu za kulturu, usvojenu od strane Evropske komisije, kojom se preporučuje korišćenje potencijala kulture i kulturne raznolikosti za izgradnju socijalne kohezije i blagostanja, podsticanje učešća u kulturi, mobilnost umjetnika i zaštitu nasljeđa, podsticanje zapošljavanja i rasta u kulturnom i kreativnom sektoru i jačanje međunarodnih kulturnih odnosa korišćenjem potencijala kulture u funkciji održivog razvoja i mira.

Obavljanje djelatnosti kulture vrši se kroz 12 javnih ustanova, od kojih četiri čine ustanove u oblasti kulturno-umjetničkog stvaralaštva, dok je osam ustanova iz oblasti kulturne baštine. Na opštinskom nivou postoji 48 institucija kulture, a najbrojnije ustanove su polivalentnog tipa – kulturni centri. Jedan od oblika nezavisne kulture su manifestacije i festivali, kao dio mobilnih kulturnih aktivnosti, kojih ima preko stotinu na godišnjem nivou i koji omogućavaju izražavanje raznih specifičnosti i ljepota određene opštine ili regiona.

Slijedeća *Tabela 7-3* prikazuje ključne pokazatelje koji odražavaju trendove u razvoju kulturne infrastrukture i usluga u Crnoj Gori.

Godina	2008	2012	2016	2024
Muzeji	24 (2009)	26	31 (2015)	31 (2021)
Pozorišta	5	7	6	6 (2024)
Bioskopi	12	9	9	11 (2023)
Biblioteke	15 (2007)	15 (2010)	14	13 (2022)
Radio stanice	42	41	57	54 (2021)
Televizije	19	18	19	21 (2023)

Tabela 7-3: Pokazatelji kulturnog razvoja – apsolutni iznosi
Izvor: Uprava za statistiku – Monstat – statistički godišnjaci

U periodu od donošenja prethodnog Prostornog plana 2008. g., u gotovo svim oblicima kulturnog stvaralaštva, ostvaren je skroman napredak. Strategije razvoja kulturne djelatnosti i razni programi podrške kulturnim dešavanjima i manifestacijama stvaraju neophodne preduslove za očuvanje kulturnog nasljeđa. Dodatnu pažnju je potrebno posvetiti razvoju međunarodne razmjene i programima saradnje sa crnogorskom dijasporom. Crnoj Gori su dostupna sredstva iz međunarodnih fondova, od strane Evropske komisije i posredstvom IPA projekata. U Crnoj Gori postoji sve više privatnih preduzeća koji se bave kulturom, što upućuje na zaključak o postojanju adekvatnog ambijenta za razvoj kulturnih aktivnosti i kulturnih usluga u našoj državi. Crna Gora kao multikonfesionalno i multietničko društvo, baštini vrijednosti kulturne raznolikosti svih naroda i narodnosti koji u njoj žive.

Zdravstvena djelatnost

Objekti osnovne zdravstvene zaštite, ambulante i jedinice domova zdravlja, organizovani su u svim opštinama kao dio sistema primarne zdravstvene zaštite. Svi centri od opštinske važnosti imaju odgovarajuće centre zdravstvene zaštite. Postoji ukupno 18 domova zdravlja, dok je za stanovnike nekih najmanjih opština (kao što su Petnjica, Šavnik, Plužine, Gusinje, Zeta i Tuzi), zdravstvena zaštita obezbijeđena u okviru institucija koje su dio domova zdravlja najbližih opština kojima one teritorijalno gravitiraju. Kada je riječ o mreži apoteka i potrebama snabdijevanja stanovništa odgovarajućim medikamentima, državne apoteke Montefarma, prisutne su u skoro svim crnogorskim opštinama. Uprkos značajnom napretku, sistem ambulantne zdravstvene zaštite, pogotovo u seoskim područjima, nije još uvijek na zadovoljavajućem nivou. To je poseban problem, ako se ima u vidu da strukturu stanovništva u tim područjima čine starije osobe kojima je kretanje otežano i kod kojih postoji veća potreba za brzom i efikasnom zdravstvenom zaštitom.

Najveći broj crnogorskih ljekara radi u centralnom dijelu države. U prethodnih 20 godina primjetan je značajan trend rasta učešća ljekara iz centralnog regiona u ukupnom broju ljekara u Crnoj Gori (trenutno je oko 63% ljekara u centralnom regionu), nasuprot značajnom padu u Sjevernom i Južnom regionu. Na ovaj način se i kod zdravstvene djelatnosti potvrđuje teza o neravnomjernoj regionalnoj razvijenosti i koncentracionom efektu u centralnom dijelu Crne Gore, koji je rezultat migracije stanovništva.

U Crnoj Gori pored Podgorice u kojoj se nalazi Klinički centar Crne Gore kao krovna zdravstvena institucija, postoje i opšte bolnice koje su organizovane u skladu sa demografskim potrebama. Shodno tome, postoje dva kliničko bolnička centra u Kotoru i beranama, pet opštih bolnica u Baru, Pljevljima, Nikšiću, Bijelom Polju i na Cetinju. Pored njih postoje još tri specijalizovane bolnice koje su locirane u Kotoru, Risnu i Brezoviku. Uprkos činjenici da objekti primarne zdravstvene zaštite postoje u svim opštinama, nijesu u potpunosti ispratili promjenu demografske strukture i regionalnog razvoja. U skladu sa demografskim trendovima, u jednom broju opština potrebno je osnažiti nivo zdravstvene zaštite (npr. Ulcinj), a takođe, kao posljedica migracije, 42 doma zdravlja koja rade na teritoriji Glavnog grada nijesu dovoljna, naročito u naseljima izgrađenim u novije vrijeme.

Socijalna i dječija zaštita - Socijalna zaštita[40] je usmjerena na ranjive kategorije stanovništva, kojima je potreban određeni vid društvenog posredovanja u cilju prevazilaženja materijalnih ili socijalnih problema u kojima se nalaze. Ova oblast usmjerava se kroz Strategiju razvoja sistema socijalne i dječje zaštite za period 2024-2028., kao i Strategiju deinstitucionalizacije za period 2025-2028.g.

Zaštita djece i omladine - Kretanje broja ustanova zaštite djece i omladine prikazano je tabelom koja slijedi. Podaci ukazuju na trend rasta broja ustanova socijalne zaštite, što odražava rastuće potrebe u ovoj oblasti.

Godina	2008	2012	2016	2022[41]
Ustanove za djecu i mlade lišene roditeljskog staranja	1	1	1	1
Ustanove za djecu i mlade ometene u psihičkom i fizičkom razvoju	4	4	13	20
Ustanove za djecu i mlade sa poremećajima u ponašanju	1	1	1	1

Tabela 7-4: Kretanje broja ustanova zaštite djece i omladine
Izvor: Uprava za statistiku – Monstat – statistički godišnjaci

U narednom periodu potrebno je unaprijediti mjere usmjerene na djecu sa smetnjama u razvoju, uključujući izgradnju dodatnih kapaciteta za dnevni boravak. Smanjenje broja osoba koje su u stanju socijalne potrebe može se postići preventivnim djelovanjem i njihovim uključivanjem u društvene aktivnosti kroz zapošljavanje. Program zapošljavanja osoba sa invaliditetom, koji obezbjeđuje subvencije poslodavcima, dodatno doprinosi smanjenju broja osoba kojima je potreban određeni vid socijalne zaštite. Zaštita djece i omladine može se unaprijediti kroz promociju porodičnog smještaja i hraniteljstva, te proširenje programa koji omogućavaju podršku u prirodnom okruženju, umjesto u ustanovama. Kroz proces de-institucionalizacije i razvoj usluga u zajednici, omogućava se da osobe kojima je potrebna podrška ostanu u svom porodičnom okruženju, čime se smanjuje potreba za institucionalnim smještajem.

Zaštita ostarjelih lica - Crna Gora pripada grupi zemalja u kojima dolazi do brzog starenja stanovništva, dok globalna ekonomska kretanja dovode do dodatne potrebe da zaštita starijih stanovnika postane jedan od ključnih zadataka države. Trend povećanja broja penzionera kako u apsolutnom tako i relativnom iznosu, iziskuje potrebu razvoja većeg broja domova za stara i nezbrinuta lica. U Crnoj Gori trenutno postoji sedam takvih objekata, pet javnih ustanova nalaze se u Risnu, Bijelom Polju, Pljevljima, Nikšiću i Podgorici, dok su dvije privatne locirane u Danilovgradu. Narednom tabelom dat je prikaz pokazatelja razvoja zaštite ostarjelih lica u prethodnom periodu.

Godina	2008	2012	2016	2019	2024
Broj ustanova za zbrinjavanje odraslih	3	4	3	4	7
Broj korisnika	358	455	483	512	818
Broj zdravstvenih i stručnih radnika	59	74	86		
Broj korisnika na jednu ustanovu	119	114	161	128	117

Tabela 7-5: Kretanje pokazatelja razvoja zaštite starih lica
Izvor: Uprava za statistiku – Monstat – statistički godišnjaci

S jedne strane, mjereno brojem korisnika, imamo više nego dvostruko veći broj korisnika ustanova za zbrinjavanje odraslih u 2024. g. u odnosu na 2008. g. U tom kontekstu potrebno je povećanje broja domova za

[40] Djelatnost socijalne i dječje zaštite mogu obavljati javne i privatne ustanove. Među javne ubrajaju se Centar za socijalni rad, Ustanova za djecu i mlade, Ustanova za odrasla i stara lica i Ustanova za odmor i rekreaciju. S obzirom na obaveze Crne Gore koje proizilaze iz članstva u Ujedinjenim nacijama i Savjetu Evrope, sve reforme i akta koja se donose u oblasti socijalne i dječje zaštite, neophodno je razvijati u skladu sa utvrđenim međunarodnim standardima.

[41] http://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202022/28.pdf; Datum pristupa: 13.11.2024.

stare, kako bi se obezbijedili odgovarajući kapaciteti za korisnike kojima je potreban institucionalni smještaj, uz fokus na regionima gdje je potreba najveća. Paralelno, potrebno je razvijati vaninstitucionalne usluge, kao što su dnevni centri, usluge podrške u kući i ostale usluge u zajednici, što je u skladu sa Strategijom deinstitucionalizacije za period 2025-2028. g.

Penzijsko i invalidsko osiguranje - U XXI vijeku broj penzionera u Crnoj Gori je u konstantnom porastu. Činjenica da penzioneri čine skoro petinu crnogorskog stanovništva, za državu predstavlja veliko opterećenje u pogledu finansiranja obaveza. Rastući broj penzionera u Crnoj Gori nameće potrebu za strateškim prostornim planiranjem koje odgovara specifičnim potrebama starije populacije. Ključno je razvijati integrisane prostore koji podržavaju aktivno starenje i omogućavaju penzionerima kvalitetniji život unutar lokalnih zajednica. Ravnopravna distribucija objekata socijalne i zdravstvene zaštite kroz sve *regione* zemlje može olakšati pristup uslugama starijim osobama, posebno onima van urbanih centara. Ova pristupačnost doprinosi smanjenju potrebe za institucionalnim smještajem, dok održivije prostorno planiranje podržava veći kvalitet života za stariju populaciju.

Fizička kultura – sport

U periodu od izrade prethodnog prostornog plana, došlo je do značajnog rasta broja sportskih objekata i sportskih klubova što bitno olakšava kako rekreativno tako i profesionalno bavljenje sportom. U prethodnom periodu, oblast školskog sporta organizaciono nije bila na zadovoljavajućem nivou, te nije ostvarivala svoju svrhu i puni potencijal koji joj je namijenjen. Osnivanjem Ministarstva sporta, školski sport je definisan kao jedan od prioretnih ciljeva, koji ima direktan uticaj na fizičko i mentalno sazrijevanje djece. Veliki broj fiskulturnih sala je renoviran, dok je potrebno uložiti dodatne napore u rekonstrukciju preostalih objekata školskog sporta. Shodno analizi koju je sprovelo Ministarstvo sporta, u skoro svim crnogorskim opštinama postoji zadovoljavajući broj sportskih objekata za potrebe sportista, učenika, studenata i rekreativaca. Uprkos tome, određeni broj objekata nije u dobrom stanju već je potrebno njihovo renoviranje i adaptacija, kako bi ispunjavali svoju svrhu na adekvatan način. Kada je u pitanju profesionalni sport, može se konstatovati da postoji manjak sportskih objekata i odgovarajuće infrastrukture za određene sportove poput atletike, vaterpola i dr.

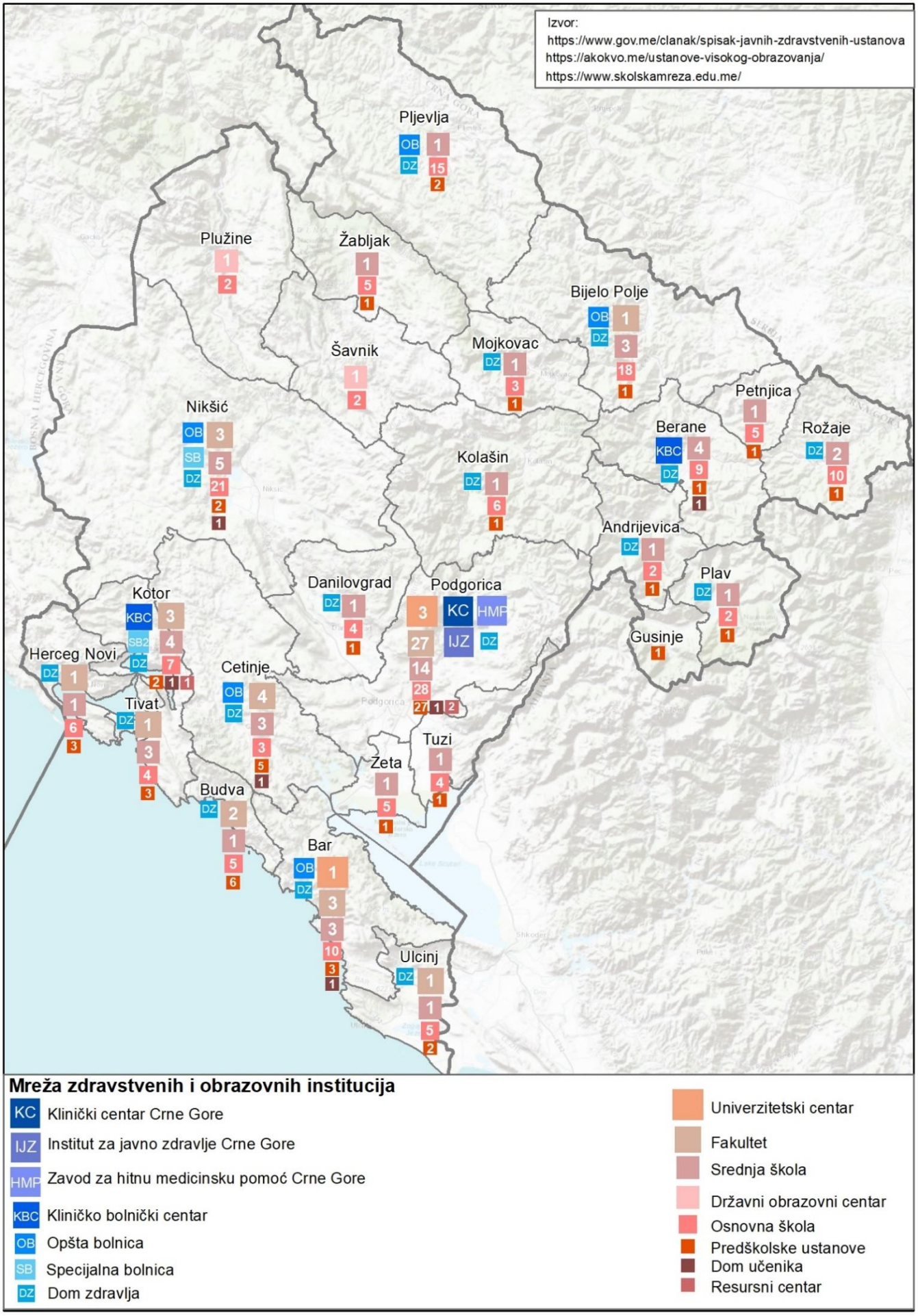

Pregledna karta 7-1: Mreža zdravstvenih i obrazovnih institucija

7.2 PRIVREDNE DJELATNOSTI

Osnovne karakteristike privrednog rasta vezane su za ispunjenje spoljnopolitičkih prioriteta i intenziviranje procesa ekonomskih integracija sa EU. Posebno, za postepeno otvaranje tržišta i funkcionisanje zone slobodne trgovine (CEFTA) kao i prvog ugovornog odnosa sa Evropskom unijom koji se odnosi na Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju koji je potpisan 15.10.2007. g. Analizirani period karakterističan je i po članstvu u nekoliko međunarodnih finansijskih institucija, poput Evropske banke za obnovu i razvoj, Svetske banke i Međunarodnog Monetarnog Fonda. Crna Gora je postala kandidat za članstvo u EU 2010. g. i 154. članica Svetske trgovinske organizacije u decembru 2011. g. Crna Gora je započela pregovore o pridruživanju sa EK u junu 2012 g. Pristupanje NATO-u junu 2017 g. predstavlja ispunjenje jednog od tri spoljnopolitička prioriteta. U junu 2020 g. otvorila je i posljednje pregovaračko poglavlje 8 Konkurencija. Oblast privreda daje osnovne informacije, buduće razvojne trendove, kao i prikladne indikatore za predmetnu oblast / sektor, kako bi se omogućilo da se nakon usvajanja PPCG 2040 nadgleda njegovo sprovođenje.

Opšte karakteristike privrede crne gore od 2004 do 2022 godine

Privredni razvoj Crne Gore do 2024. g. - Crna Gora je početkom 90-tih godina prošlog vijeka započela proces tranzicije. Dezintegracija bivše Jugoslavije prekinula je tradicionalne veze u trgovini, bitno uticala na recesiju i odložila reforme i integraciju ka EU. U navedenim okolnostima teško se moglo govoriti o organizovanoj politici upravljanja privrednim razvojem i unapređenjem konkurentnosti privrede. U periodu sa početka 20. vijeka Crna Gora je preuzela dio vođenja ekonomske politike. Prelazak sa dinara na njemačku marku pa zatim i euro 2002. godine formalno su potvrdili ekonomsku samostalnost države i stabilnost makroekonomskih indikatora. Nakon sticanja nezavisnosti 2006 g. za Crnu Goru je počeo period ubrazanog ekonomskog razvoja sa stopama rasta koje su do 2018 g. u pojedinim godinama dostizale i do 10%. Prosječna stopa rasta BDP-a za period 2006-2018. g. iznosila je oko 5%. Bruto domaći proizvod Crne Gore u 2019. g. iznosio je 4.951 miliona eura, dok je bruto domaći proizvod po stanovniku u 2019. g. iznosio 7.959 eura. Nakon krize prouzrokovane pandemijom COVID-19, prvo zdravstvene, a zatim i ekonomske, zaustavljena su pozitivna ekonomska kretanja koja su u prethodne tri godine u Crnoj Gori rezultirala prosječnim rastom BDP-a od 4,6%. Na početku novog milenijuma, Crna Gora je predvodnik u procesu evropskih integracija sa svim otvorenim pregovaračkim poglavljima, među zemljama Zapadnog Balkana. Najveće ostvarenje Crne Gore u vanjskoj politici u 2017. g. jeste članstvo u Sjevernoatlantskom savezu (NATO). Postavši članica NATO-a, Crna Gora je ojačala sigurnost zemlje i time unaprijedila preduslove za ubrzani ekonomski rast i razvoj.

Kretanje društvenog proizvoda i makroekonomski pokazatelji - Makroekonomska kretanja u Crnoj Gori tokom 2020. g., kao i u većini država, bila su pod izuzetno velikim uticajem pandemije COVID-19, koju je Svjetska zdravstvena organizacija proglasila u martu 2020. g. Pandemija je izazvala do tada neviđen šok na globalnom nivou ostavljajući nezapamćene zdravstvene i socijalne i ekonomske posljedice. Brojne mjere koje su države uvodile sa ciljem sprečavanja širenja zaraze, prevashodno samoizolacija stanovništva, zatvaranje gradova i granica za putnike iz država koje su najviše pogođene pandemijom (osim u slučaju transporta hrane i drugih vrsta roba), u krajnjem su rezultirale ograničavanjem kretanja ljudi i roba, a posljedično i kapitala.[42]

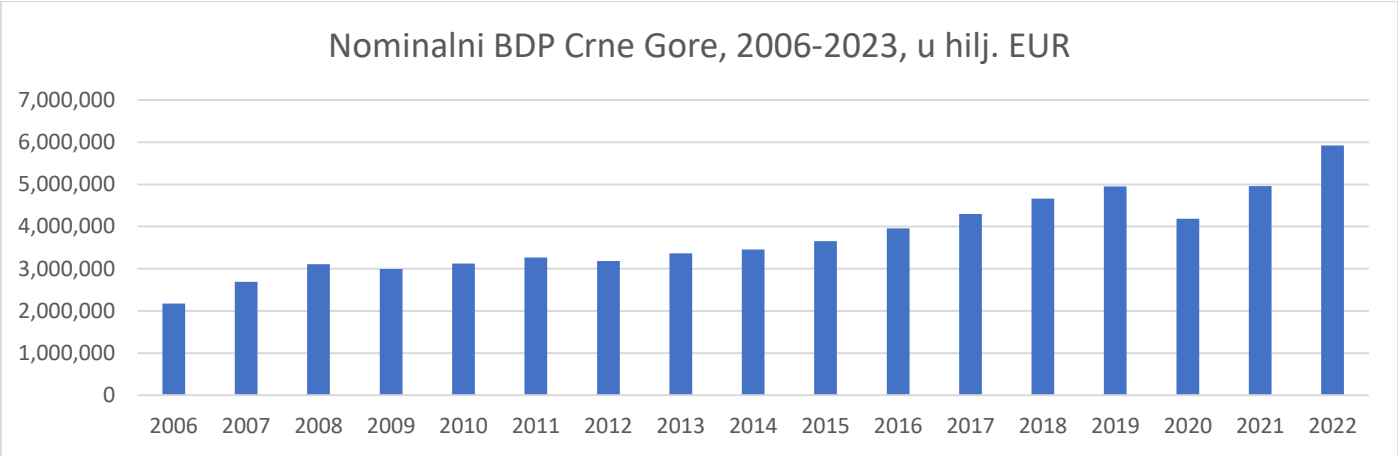

Grafikon 7-1: Nominalni BDP Crne Gore, 2006-2023.
Izvor: Monstat

[42] Centralna banka Crne Gore (2022). *Godišnji makroekonomski izvještaj Centralne banke Crne Gore – 2020. g.* Podgorica, 2022.

Bruto domaći proizvod Crne Gore u 2019. g. iznosio je 4.951 miliona eura, dok je bruto domaći proizvod po stanovniku u 2019. g. iznosio 7.959 eura. Nakon krize prouzrokovane pandemijom COVID-19, bruto domaći proizvod Crne Gore u 2020. g. iznosio je 4.186 miliona eura, sa stopom realnog rasta od -15,3%.

Industrijska proizvodnja u Crnoj Gori je u 2020. g., zabilježila pad od 0,9, a najveći pad zabilježen je u sektoru turizma. Crnu Goru je u 2020. g. posjetilo 444.065 turista, što je za 83,2% manje u odnosu na prethodnu godinu, a ostvareno je 2,6 miliona noćenja ili 82,1% manje nego u prethodnoj godini. Prevoz putnika u 2020. g., bilježio je značajan pad na godišnjem nivou u svim vidovima saobraćaja: u željezničkom za 52%, drumskom za 64,9% i prevozu putnika na aerodromima 80,3%. Sektor građevinarstva je, nakon pozitivnih rezultata tokom prethodnih pet g., u 2020. g. zabilježio pad.

U eksternom sektoru je takođe zabilježen značajan uticaj pandemije COVID-19, pa je u platnom bilansu zabilježen deficit tekućeg računa od 1,1 milijardu eura (26% procijenjenog BDP-a), što predstavlja znatno povećanje u odnosu na 2019. g. (za 46,4%). Rast deficita tekućeg računa prevashodno je posljedica smanjenja suficita na računu usluga usljed pada prihoda po osnovu usluga putovanja i turizma.

U 2021. g., dolazi do postepenog oporavka privrede, pa je BDP na kraju 2021. g. iznosio 4.955 miliona eura. Pozitivni trendovi su nastavljeni i tokom 2022. g., pa je ukupan iznos novostovrene vrijednosti na godišnjem nivou 5.924 miliona eura. Kretanje stope rasta BDP-a prikazano je grafikonom u nastavku.

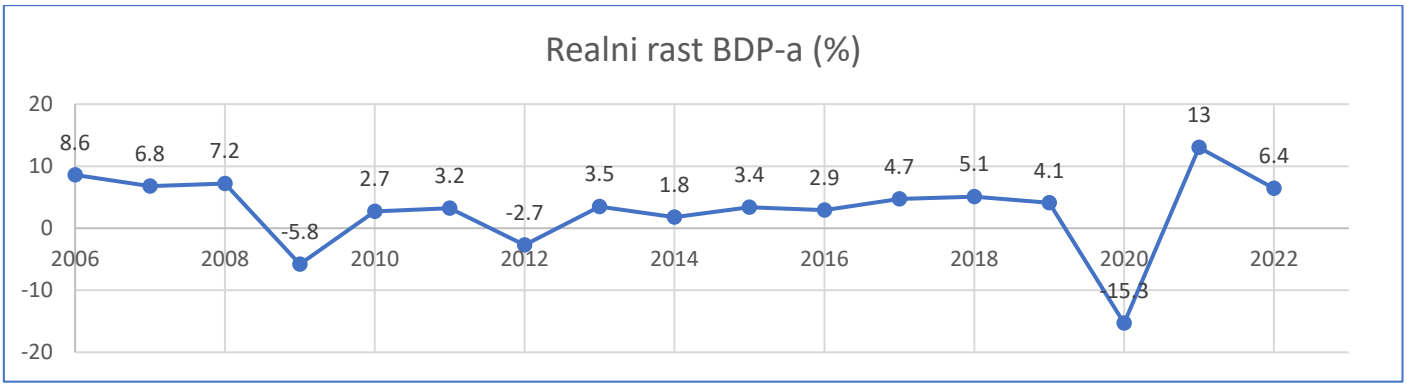

Grafikon 7-2: Stopa rasta BDP-a Crne Gore (2006-2023)
Izvor: Monstat

Strane direktne investicije jedan su od generatora ekonomskog razvoja Crne Gore. U prethodnih pet g. priliv je iznosio u prosjeku 16,5% BDP-a, što po stanovniku u prosjeku iznosi 1.117 eura. Neto priliv SDI u 2020. g. iznosio je 467,5 miliona eura, što predstavlja povećanje od 53,2% u poređenju sa istim periodom prethodne godine. Ovakvo kretanje rezultat je manjeg odliva SDI uz istovremeno povećanje priliva po osnovu interkompanijskog duga u poređenju sa 2019. g. Tokom 2021. g. se bilježe bolji rezultati, pa je priliv SDI iznosio 580,89 miliona eura.

Sveukupna ekonomska kretanja izazvana pandemijom odrazila su se negativno i na tržište rada gdje je došlo do pada broja zaposlenih i rasta broja nezaposlenih lica. Kada je riječ o tržištu rada, broj zaposlenih u 2020. g., u prosjeku je iznosio 176.693 i bio je niži za 13,2% u odnosu na prethodnu godinu. Svi sektori zabilježili su pad broja zaposlenih u 2020. g., pri čemu je najveći pad zabilježen u sektorima: administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti. Naredne dvije godine i postepeni oporavak privrede, doprinosi rastu stope zaposlenosti. Na kraju 2021. i 2022. g. stopa nezaposlenosti iznosila je 15.4 odnosno 14.4% respektivno.

Prema podacima o strukturi zaposlenih tokom 2022. g., uočava se da je najviše zaposlenih bilo u sektoru trgovina na veliko i trgovina na malo, popravka motornih vozila i motocikala (19,62%), državna uprava i odbrana, obavezno socijalno osiguranje (10,27%), usluge smještaja i ishrane (9,64%), obrazovanje (7,24%), građevinarstvo (6,97%), zdravstvena i socijalna zaštita (6,40%) i prerađivačka industrija (6,00%). Na narednom grafiku prikazan je trend stope nezaposlenosti prema anketi o radnoj snazi (ARS) u periodu 2006-2022. g.

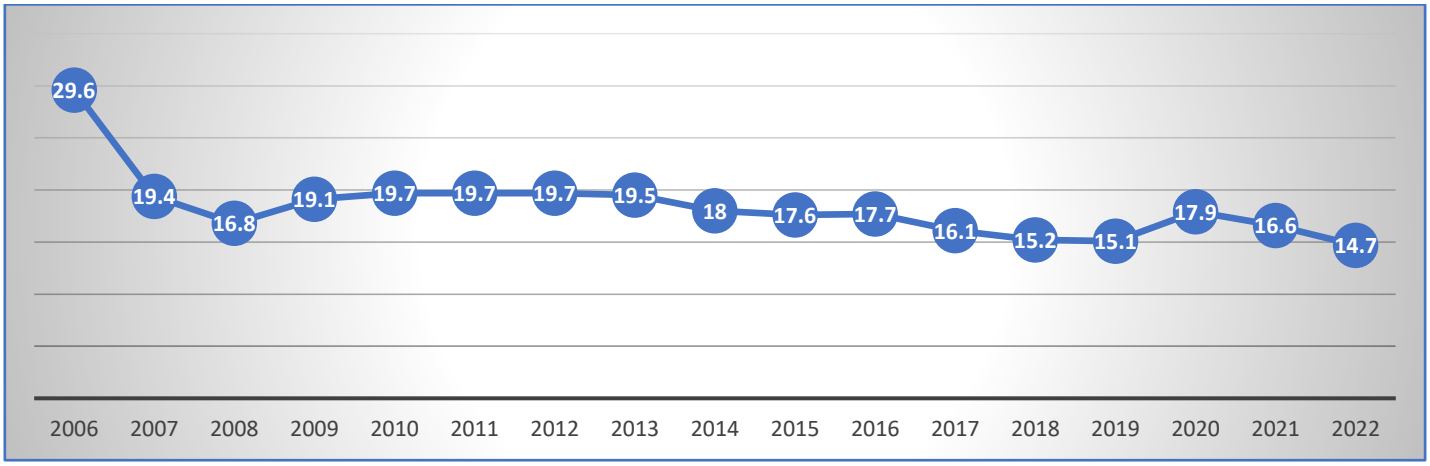

Grafikon 7-3: Trend kretanja stope nezaposlenosti
Izvor: Monstat

Prema podacima MONSTAT-a, prosječna bruto zarada u Crnoj Gori u junu 2023. g. iznosila je 991 euro, dok je prosječna zarada bez poreza i doprinosa iznosila 795 eura (*Tabela 7-6*).

Država	**Bruto zarade**	**Neto zarade**
Slovenija	2.206	1.432
Hrvatska	1.590	1.150
Crna Gora	**991**	**795**
Srbija	1.006	729
Sjeverna Makedonija	888	593
Bosna i Hercegovina	884	576

Tabela 7-6: Plate u zemljama bivše Jugoslavije – jun 2023. godine, u eurima
Izvor: zavodi za statistiku i centralne banke navedenih zemalja

Prema podacima Ministarstva finansija i socijalnog staranja, bruto javni dug na kraju 2021. godine iznosio je 4.162,79 miliona eura ili 84,75% BDP-a. Poremećaji na evropskim tržištima, zbog situacije u Ukrajini, uslovili su i neizvjesnost na polju finansija Crne Gore u 2022 i 2023. g. Rast cijena nafte i naftnih derivata, kao i osnovnih životnih namirnica mogu usloviti potrebe za novim mjerama Vlade Crne Gore u cilju ublažavanja negativnih efekata po stanovništvo i privredu Crne Gore. Posljedice uvođenja ovih mjera imaju negativne efekte po budžet, što u zavisnosti od obima potrebnih mjera može dovesti do novog zaduživanja države i rasta javnog duga. Godišnja stopa bazne inflacije u decembru iznosila je 3,5% i bila je niža za 1,1 pp od ukupne godišnje inflacije. Tokom cijele 2021. godine, godišnja stopa bazne inflacije bila je, osim u januaru, niža od ukupne inflacije. Tokom 2022. godine, nakon pokretanja radnih dešavanja na istoku Evrope, dolazi do naglog rasta inflacije.

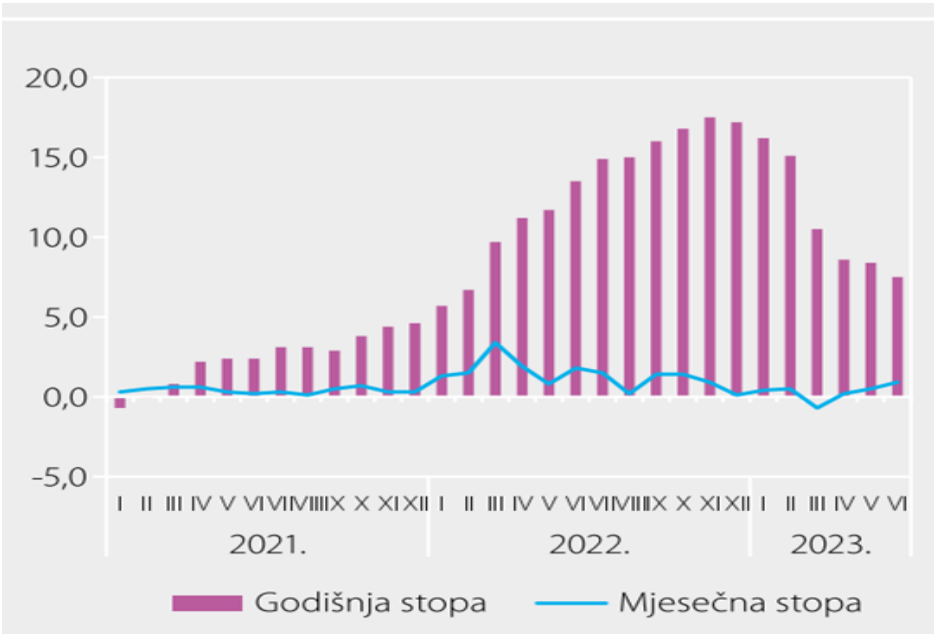

Grafikon 7-4: Stopa potrošačkih cijena u Crnoj Gori u periodu 2021 – jun 2023, u %
Izvor: Monstat

Tekuća dešavanja, naročito od početka 2022. g., upravo govore koliko je teško iznositi bilo kakve prognoze, imajući u vidu brojne izazove na međunarodnom nivou. Prema konačnim podacima Eurostat-a, BDP po stanovniku prema standardu kupovne moći u Crnoj Gori u 2023. g. iznosio je 51% prosjeka EU. Od zemalja članica EU, najveći BDP po stanovniku prema standardu kupovne moći zabilježen je u Luksemburgu, čiji je nivo više od dva i po puta iznad prosjeka EU, i iznosi 260% evropskog prosjeka, dok se Bugarska nalazi na najnižem nivou sa 53% prosjeka EU. Od zemalja regiona, Hrvatska ima najveći BDP po stanovniku prema standardu kupovne moći koji iznosi 76% prosjeka EU, dok se Crna Gora nalazi na drugom mjestu. Srbija se nalazi na nivou od 49% evropskog prosjeka, Sjeverna Makedonija na nivou od 41%, Bosna i Hercegovina na nivou od 36%, dok se Albanija nalazi na nivou od 36% evropskog prosjeka.

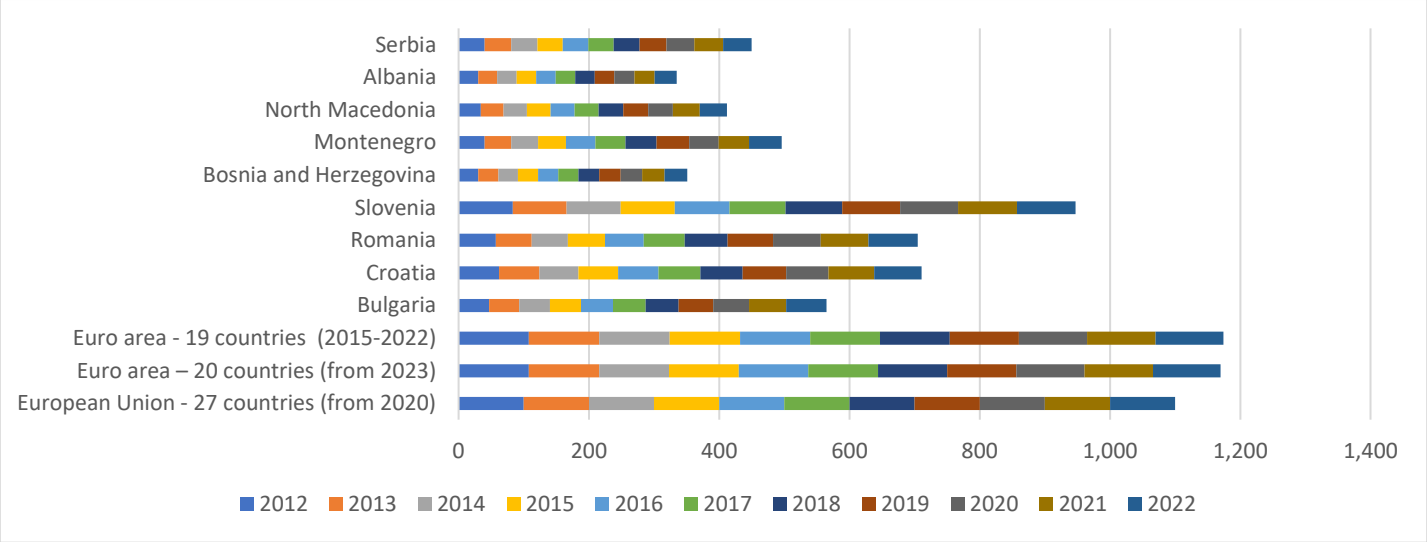

Grafikon 7-5: BDP per capita (PPP), 2012-2023. g.
Izvor: Monstat

Strukturne promjene u privredi - Bruto domaći proizvod u perodu 2001-2007. g. povećan je realno za oko 37%. U istom periodu neto priliv stranih direktnih investicija se konstantno povećavao dostigavši u 2007. g. iznos od 678 miliona eura. Proces priključivanja EU i NATO-u imali su izuzetno jak uticaj na ekonomski život zemlje. Privredna aktivnost je uticala na sve segmente poslovanja i došlo je do snažnog investicionog buma, koji se manifestovao kroz tržište kapitala i građevinski sektor. Povećani broj turista uticao je na stabilnost prihoda koji su pokazivali tendenciju rasta i produžetka sezonskog uticaja. Priliv kapitala bio je glavni pokretač crnogorske ekonomije u posljednjih nekoliko g.. Najvažnije varijable za koje se očekuje da određuju visoki priliv stranog kapitala su: nastavak radova na velikom broju započetih investicionih projekata u turizmu (izgradnja hotela i luka), energetskom sektoru (izgradnja hidroelektrana i vjetroelektrana) i javnom sektoru (izgradnja autoputa), kao i dinamika realizacije najavljenih novih investicionih projekata.

Sektori/Indikatori	Indeksi 2019. g.	Indeksi 2020. g.	Indeksi 2021. g.
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo			
Prodaja i otkup proizvoda poljoprivrede, šumarstva i ribarstva	100,5	100,6	87,7
Šumarstvo	89,2	108,2	51,5
Vađenje ruda i kamena	120,8	107,2	75,6
Prerađivačka industrija	90,0	99,5	109,1
Snabdijevanje električnom energijom	92,9	96,2	108,5
Građevinarstvo			
Vrijednost izvršenih građevinskih radova	110,7	94,4	95,2
Izvršeni efektivni časovi rada	104,2	96,8	100,72
Trgovina			
Promet u trgovini na malo u tekućim cijenama	106,0	83,2	123,7
Promet u trgovini na malo u stalnim cijenama	105,2	83,4	122,
Saobraćaj i skladištenje			
Drumski putnički	100,8	35,1	138,86
Drumski robni	109,4	90,3	105,88

Željeznički putnički	99,4	48,0	117,34
Željeznički robni	117,1	101,9	81,72
Vazdušni – prevoz putnika na aerodromima	108,1	19,7	250,84
Vazdušni – prevoz robe na aerodromima	93,6	38,7	138,28
Usluge pružanja smještaja i ishrane			
Dolasci turista	120,0	16,8	376,27
Noćenja turista	111,8	17,9	381,58

Tabela 7-7: Kretanje osnovnih indikatora u 2019., 2020. i 2021 godini – izabrani sektori
Izvor: CBCG

Kada posmatramo strukturne promjene privrede Crne Gore sektorska zastupljenost i diversifikacija je od ključnog značaja. Strukturu crnogorske privrede posmatramo kroz kretanje učešća pojedinih sektora od 2006. godine do danas u odnosu na sami doprinos BDP u Crnoj Gori. Na početku posmatranog perioda imamo najveću dodatu vrijednost od sektora trgovine (*Grafikon 7-6*), prerađivačke industrije, poljoprivrede i građevinarstva. Struktura i doprinos su predstavljeni narednim dijagramom.

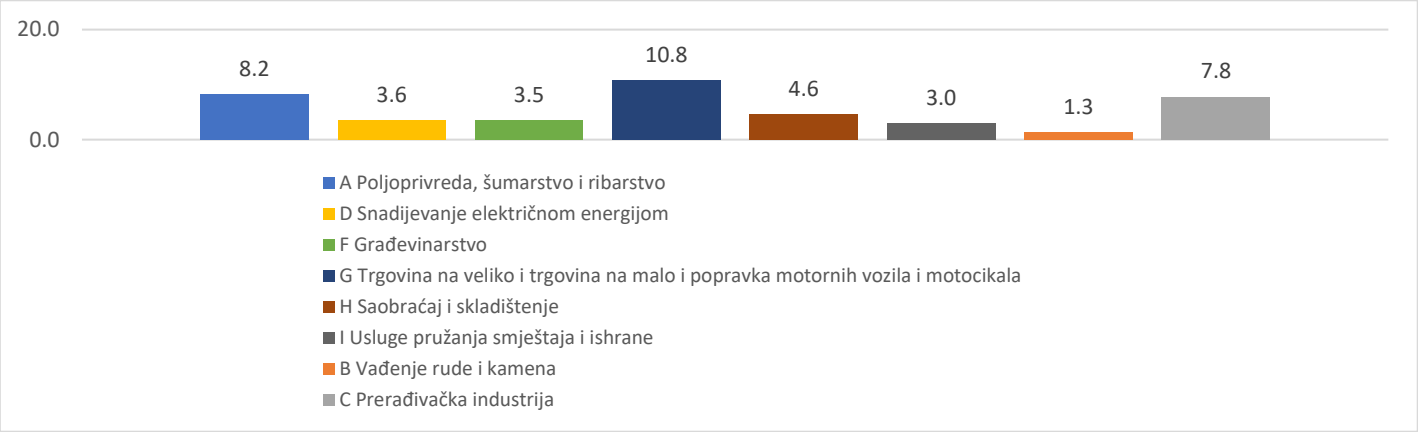

Grafikon 7-6: Bruto dodata vrijednost 2006 godine, tekuće cijene, struktura u %
Izvor: Monstat

Strukturu crnogorske ekonomije u posljednjoj deceniji karakterišu značajne promjene koje se, prvenstveno, ogledaju u povećanju učešća usluga na račun smanjenja učešća industrije. Po podacima Monstat-a, evidentan je pad učešća industrije u BDP-u, a najviše prerađivačke industrije od 2000. godine do danas.

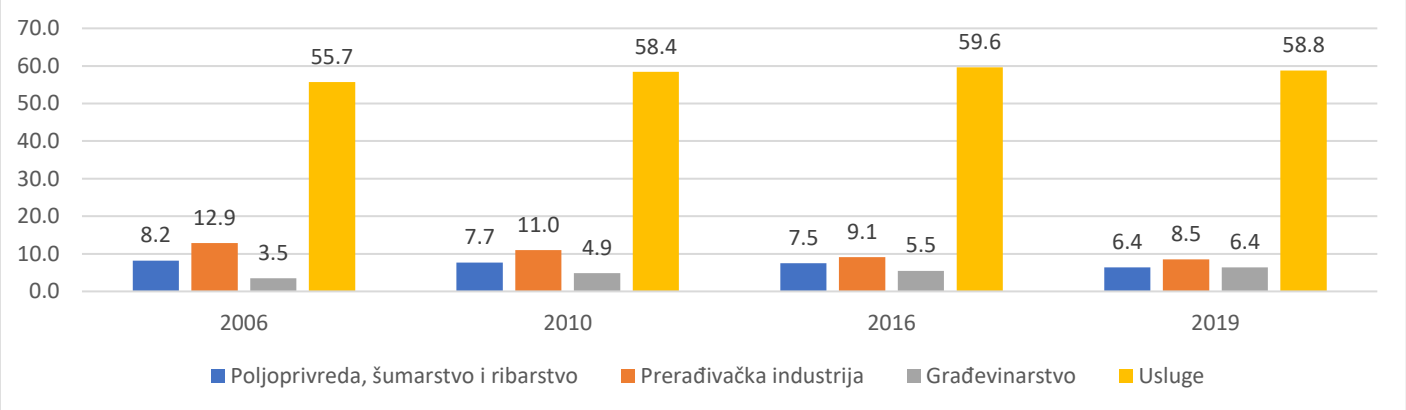

Grafikon 7-7: Struktura crnogorske privrede po sektorima
Izvor: Obrada autora po podacima Monstat-a

U odnosu na 2006. g. u strukturi novostvorene vrijednosti 2019. g. najveći doprinos rastu dala je trgovina, a zatim usluge pružanja smještaja i ishrane, poljoprivreda i građevinarstvo. Sve navedeno i ostvareno u prethodnom periodu govori o pozitivnom trendu rasta privrede ali i strukturnim reformama i drugačijoj sektorskoj zastupljenosti. Crna Gora je danas jedna od najbrže rastućih ekonomija Evrope. Ekonomski rast je ostvaren u sektorima turizma, poljoprivrede, energetike, prerađivačke industrije i saobraćaja. Ukupni razvojni projekti u ovim oblastima vrijedni su više milijardi eura.

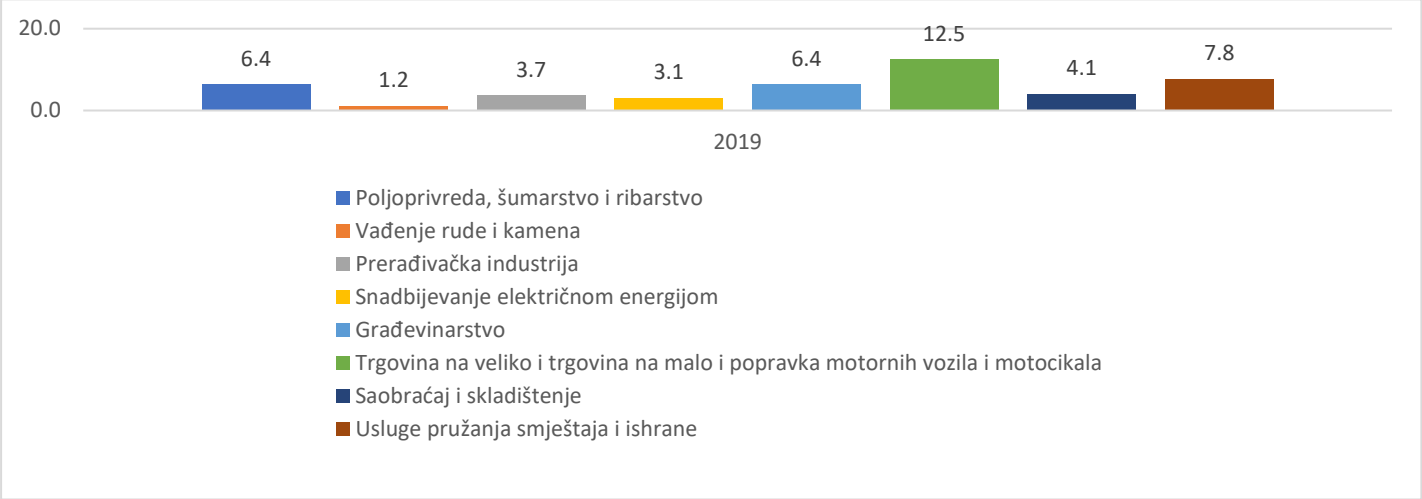

Grafikon 7-8: Bruto dodata vrijednost 2019, stalne cijene, struktura u %
Izvor: Monstat

Konkurentnost privrede i poslovni ambijent u Crnoj Gori

Izvještaj o lakoći poslovanja (Doing Business) - U izvještaju Svjetske Banke o lakoći poslovanja 2020, Crna Gora zauzima 50. mjesto na listi od 190 rangiranih zemalja. U odnosu na prethodnu godinu, rang pozicija Crne Gore je nepromijenjena, dok je ukupan broj bodova, na osnovu deset ocjenjivanih oblasti, povećan sa 72,7 na 73,8. Najznačajniji napredak od čak 35 mjesta ostvaren je u oblasti dobijanja građevinskih dozvola, dok je u oblasti prekogranična trgovina Crna Gora poboljšala poziciju za šest mjesta.

Indikator	DB 2018	DB 2019	DB 2020
Pokretanje biznisa	60	90	101
Izdavanje građevinskih dozvola	78	75	40
Dobijanje priključka za električnu energiju	127	134	134
Registrovanje nepokretnosti	76	76	83
Dobijanje kredita	12	12	15
Zaštita manjinskih investitora	51	57	61
Plaćanje poreza	70	68	75
Prekogranična trgovina	44	47	41
Izvršenje ugovora	42	44	44
Rješavanje problema nesolventnosti	37	43	43
Rang	42	50	50

Tabela 7-8: Crna Gora u Izvještaju Svjetske banke o lakoći poslovanja
Izvor: Svjetska banka - Doing Business 2020

Globalni indeks konkurentnosti WEF - Izvještaj koji objavljuje Svjetski ekonomski forum ispituje odnose između konkurentnosti, zajedničkog prosperiteta i održivosti životne sredine, pokazujući da je, kroz jednu sveobuhvatnu, održivu i inkluzivnu agendu rasta, ove ciljeve moguće ostvarivati zajedno.

Kao jedan od najvećih aktuelnih izazova na putu unapređenja konkurentnosti zemalja, navode se trgovinske i geopolitičke tenzije koje povećavaju neizvjesnost na međunarodnom robnom i finansijskom tržištu. Metodološki pristup (GCI 4.0) prilikom mjerenja konkurentnosti ekonomije jedne zemlje, zasniva se na analizi 103 relevantna indikatora organizovana u 12 tzv. stubova konkurentnosti koji pokreću produktivnost i rast.

Crna Gora na rang listi za 2019. g. zauzima 73. mjesto, sa ukupnim rezultatom od 60,8 poena, što je na nivou svjetskog prosjeka koji iznosi 60,7. Posmatrajući region Zapadnog Balkana, najbolje je rangirana Republika Srbija (72), dok je država sa najmanje konkurentnom ekonomijom u regionu Bosna i Hercegovina (92).

	Rang (1-141)	Rezultat (1-100)
GCI 2019 (141)	**73**	**60,8**
GCI 2018 (140)	71	59,6
Institucije	53	57
Infrastruktura	83	64
ICT primjena	57	63

Makroekonomska stabilnost	104	70
Zdravlje	65	81
Obrazovanje i vještine	53	69
Tržište proizvoda	42	59
Tržište rada	26	68
Finansijski sistem	44	68
Veličina tržišta	134	29
Poslovna dinamika	50	64
Inovacije	69	38

Tabela 7-9: Crna Gora - Globalni indeks konkurentnosti
Izvor: Svjetski ekonomski forum - Globalni indeks konkurentnosti 2019

Makroekonomske projekcije - Crnogorska ekonomija se u narednim g.ma očekuje da raste po stopi od 3,7% godišnje, s tim da je prognozirano 4,8% u 2025, g., te 3,1% i 3,2% u 2026. g. i 2027 g. Rast će uglavnom biti vođen snažnom domaćom potražnjom i investicijama, uz rast potrošnje domaćinstava podstaknut povećanjem plata, minimalnih penzija i reformama poreske politike. Takođe, značajan rast se očekuje u turizmu, sa godišnjom stopom od 8%, dok će investicioni planovi u energetici i turizmu, te javna ulaganja u infrastrukturu dodatno podržati privredni razvoj.

Privatna potrošnja će biti ključni faktor rasta, uz povećan raspoloživi dohodak, veće kreditne aktivnosti i rast zaposlenosti. Iako će uvoz i dalje imati značajan udio u ekonomiji, neto izvoz bi trebao doprinijeti rastu, naročito s oporavkom izvozne aktivnosti i diversifikacijom turističkog sektora.

Ulaganja u obnovljive izvore energije i infrastrukturu, uključujući nastavak gradnje autoputa Bar-Boljare, uz EU Plan rasta, omogućiće dodatna sredstva za kapitalne projekte i strukturne reforme. Stabilizacija političkih prilika i predvidiva fiskalna politika doprinijeće povoljnijem poslovnom ambijentu. Detaljan pregled makroekonomskih projekcija, dat je tabelom koja slijedi.

CG: Makroekonomske projekcije, 2024-2027 - Osnovni scenario					
	2023	**2024**	**2025**	**2026**	**2027**
Nominalni BDP u mil.€	6847,1	7279,7	7825,7	8226,4	8604,4
Nominalni rast	15,6	6,3	7,5	5,1	4,6
Realni rast	**6,0**	**3,8**	**4,8**	**3,1**	**3,2**
Inflacija (prosjek)	8,6	4,8	4,0	2,8	2,5

Tabela 7-10: Makroekonomske projekcije
Izvor: Fiskalna strategija Crne Gore (2024-2027)

Dodatno treba naglasiti da je Evropska komisija u novembru 2023. g. predstavila Plan rasta za Zapadni Balkan, s ciljem ubrzanja ekonomskog razvoja i povećanja regionalne saradnje i trgovine. Da bi region iskoristio sredstva iz plana, potrebno je usvojiti Reformsku agendu za period 2024-2027, koja obuhvata ključne reformske mjere i aktivnosti. Reformska agenda fokusira se na unapređenje poslovnog okruženja, digitalnu i zelenu tranziciju, razvoj ljudskog kapitala i jačanje privatnog sektora. Prioritet će biti i reforme koje ubrzavaju pristupanje EU, posebno u oblasti vladavine prava, što je ključno za realizaciju ciljeva plana.

Sektorski razvoj

U okviru sektorskog razvoja ističe se industrija, turizam saobraćaj i građevinarstvo.

Industrija - Crna Gora ima značajne prirodne potencijale za razvoj industrije: rudno, šumsko i vodno bogatstvo, odlične uslove za razvoj proizvodnje hrane koja je okosnica prehrambene industrije, veliki broj sunčanih dana i drugo. Ovi prirodni potencijali, međutim, nijesu u dovoljnoj mjeri iskorišćeni. Prepoznati ključni ograničavajući faktori razvoja industrije jesu: zastarjela oprema, niska produktivnost, radno-intenzivna priroda proizvodnje, ograničen kreditni potencijal velikog broja industrijskih preduzeća zbog loših pokazatelja poslovanja, energetski neefikasna proizvodnja, kao i malo domaće tržište koje djeluje ograničavajuće na strane investitore u oblasti industrijske proizvodnje[43]. Crna Gora je svoj proces ubrzane industrijalizacije započela poslije Drugog svjetskog rata. U pitanju je bio opšti trend koji je zahvatio i zemlje zapadne Evrope jer se tada smatralo da industrijalizacija vodi bržem izlasku iz siromaštva[44], a takvu strategiju su nametale tadašnje spoljno-političke okolnosti. Proces transformacije crnogorske privrede je bio brz i ona se od agrarne privrede transformisala u privredu u kojoj je,

[43] Poglavlje obrađeno prema Fabris, N. (2021). Makroekonomski model razvoja Crne Gore: Izazovi, zablude i ostvarenja. Centralna banka Crne Gore, Podgorica, 2021. g.

[44] Temin, P. (2002) „The Golden Age of European Growth Reconsidered", European Review of Economic History, No 6, str. 3-22.

na početku procesa tranzicije, gotovo polovinu BDP-a kreirala industrija. Dešavanja devedesetih g., i sve teškoće sa kojima se suočavala SRJ, unazadile su crnogorsku industriju i Crna Gora je prošla kroz proces deindustrijalizacije.

Tokom druge polovine prošlog vijeka, Crna Gora je bila suočena sa dva nepovoljna trenda: s jedne strane, previše brza industrijalizacija poslije Drugog svjetskog rata, koja je zanemarila pojedine sektore poput poljoprivrede, a s druge strane, prebzo propadanje industrije devedesetih koje je unazadilo čitavu crnogorsku privredu. Industrija Crne Gore se dijeli na tri sektora: **Vađenje rude i kamena**, **Prerađivačku industriju** i **Proizvodnju električne energije, vode i gasa.** U strukturi industrijske proizvodnje na energetiku otpada 40%, na prerađivačku industriju 45%, a na rudarstvo 15% ukupne proizvodnje. Industrijska proizvodnja je u velikoj mjeri koncentrisana, sa izraženom dominacijom velikih preduzeća.

Početak 21. vijeka Crna Gora je dočekala sa učešćem industrije u kreiranju BDP-a od 11,8%. Na sledećem grafiku prikazano je kako se kretalo učešće industrije u BDP-u u ovom vijeku.

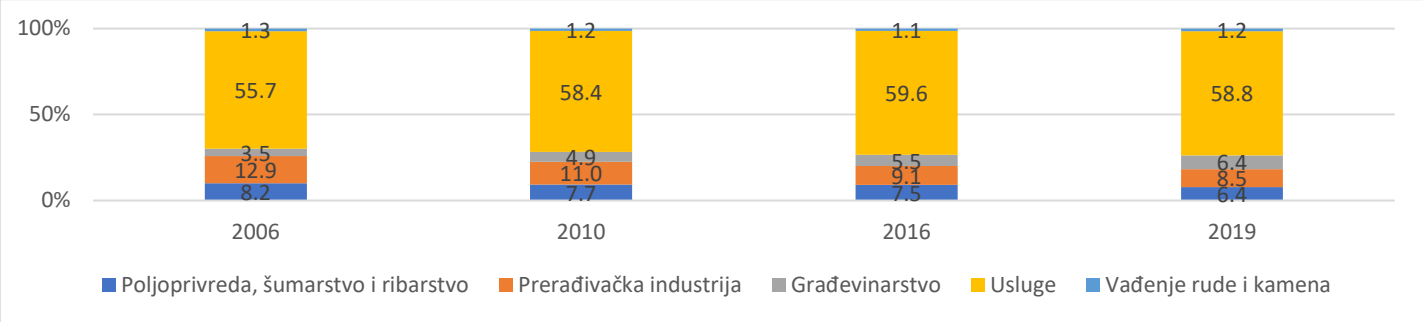

Grafikon 7-9: Učešće industrije u BDP-u Crne Gore, 2006, 2010, 2016. i 2019. g. (u %)
Izvor: Obrada autora na osnovu podataka Monstat-a

Industrija je jedna od grana koju je Globalna finansijska kriza 2008. g. najteže pogodila. Pod uticajem krize, s jedne strane je došlo do smanjenja tražnje na globalnom nivou, a s druge strane do opadanja nivoa cijena, što je negativno uticalo na crnogorsku industriju. Oporavak industrije u Crnoj Gori je bio privremen samo u 2010. g. i to prije svega kao rezultat izuzetno povoljnih hidrometeoroloških uslova, koji su doveli do rekordne proizvodnje električne. Sumarno posmatrano Crna Gora je sa oko 56.000 zaposlenih na početku procesa tranzicije, crnogorska industrija spala na 14.000 zaposlenih na kraju 2020. g., što je najbolji pokazatelj dubine deindustrijalizacije kroz koju je Crna Gora prošla.

Turizam i ugostiteljstvo - Turizam iz godine u godinu opravdava ulogu strateške privredne grane, posebno imajući u vidu činjenicu da njegovo učešće u BDP kontinuirano raste, kao i broj turista, ostvarenih noćenja i prihoda. Uspješan razvoj turizma ima multiplikativan efekat i na druge privredne grane – trgovinu, poljoprivredu, saobraćaj i druge djelatnosti. Prema podacima Svjetskog savjeta za turizam i putovanja (WTTC), ukupan doprinos turizma i putovanja crnogorskoj ekonomiji na kraju 2019. g. iznosio je čak 1,58 milijardi eura što čini čak 32,1% BDP-a. Dodatno, turizam i putovanja doprinose ekonomiji Crne Gore sa čak 66.900 radnih mjesta, što je trećina ukupnih radnih mjesta u Crnoj Gori, a gotovo polovina u privatnom sektoru. Ovi podaci jasno ukazuju na značaj turizma za crnogorsku ekonomiju.[45]

Pozitivni trendovi rezultat su kontinuiranog unaprijeđivanja ponude, poboljšanja saobraćajne povezanosti, te aktivnosti na promociji destinacije i njenom pozicioniranju na turističkoj mapi svijeta. Prihodi od turizma, u periodu od 2010. do 2019. g., su porasli za 50%. Konstantan rast prihoda rezultat je kontinuiranog rada na unaprijeđenju ponude, obogaćivanju turističkog proizvoda, poboljšanja zimske turističke infrastrukture, stvaranju uslova za bolju saobraćajnu i avio povezanost sa glavnim evropskim tržištima, kao i promociji destinacije i njenom pozicioniranju na turističkoj mapi svijeta. Ostvareni prihodi od turizma u prva tri kvartala 2021. g. iznose 699,7 mil. eura i bilježe rast od 473,5% u odnosu na isti period prethodne godine, odnosno imaju ostvarenje d 69,0% u odnosu na 2019. g. O značajnom uticaju turizma na ukupnu ekonomiju svjedoči i djelovanje pandemije COVID-19, usljed kojeg su prihodi od ove grane djelatnosti u 2020. g. pali za 87% u odnosu na 2019. g. Turistička privreda je pretrpjela ogromne gubitke, što se u konačnom odrazilo i na ekonomiju cijele države. Broj dolazaka turista za 2020. g. ostvario je pad od 90%, dok broj noćenja pad od 93,5%.

Kada je u pitanju turistički promet, ljetnja turistička sezona 2021. g. u Crnoj Gori je protekla uspješno. Ukoliko posmatramo kolektivni smještaj u periodu januar-septembar 2021. g., ostvareno je 631.970 dolazaka što je više za 163% u odnosu na isti period 2020. g. i manje za 41% u odnosu na isti period 2019. g. Takođe, u posmatranom periodu u kolektivnom smještaju, ostvareno je 2.671.794 noćenja, što predstavlja rast od 215% u odnosu na isti period 2020. g., odnosno manje je za 36% ako posmatramo isti period rekordne 2019. g.

[45] Privredna komora Crne Gore Analiza poslovanja crnogorske privrede u 2021. g.

Uspješna ljetnja turistička sezona, uz odlične rezultate u ski centrima, rezultirali su dvocifrenim stopama rasta dolazaka i noćenja turista u 2022. g. Prema podacima MONSTAT-a u Crnoj Gori je u 2022. g. boravilo 2,18 miliona turista, što je za 30,71% više u odnosu na prethodnu godinu. Pri tome, broj dolazaka domaćih turista porastao je za 25,78%, a stranih turista za 31,08%. Ipak, u poređenju sa rekordnom 2019. g., broj dolazaka turista manji je za 17,44%, pri čemu je broj domaćih turista povećan za 8,84%, a stranih turista smanjen za 18,86%. U ukupnoj strukturi dolazaka (*Grafikon 7-10*) najzastupljeniji su bili turisti iz Srbije (19,92%), Bosne i Hercegovine (9,68%), Rusije (7,77%), Njemačke (6,96%), Kosova (5,10%), Francuske (3,47%), Ujedinjenog Kraljevstva (3,46%), Albanije (2,88%) i Poljske (2,87%). U strukturi dolazaka turista po vrstama turističkih mjesta u 2022. g. najviše noćenja ostvareno je u primorskim mjestima što je i prikazano *Grafikonom 7-11*.

U geografskoj strukturi ukupnih dolazaka (*Grafikon 7-11*), najveći broj dolazaka zabilježen je u primorskim opštinama (85,95%). Pri tome, najveći procenat dolazaka turista odnosio se na Budvu (32,63%), zatim Herceg Novi (14,91%), Ulcinj (13,17%) i Bar 10,08%).

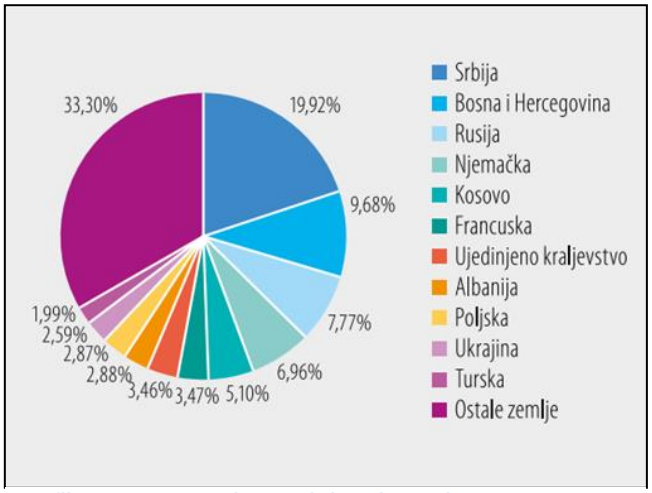

Grafikon 7-10: Struktura dolazaka turista u 2022.g. po zemljama, u %. Izvor Monstat

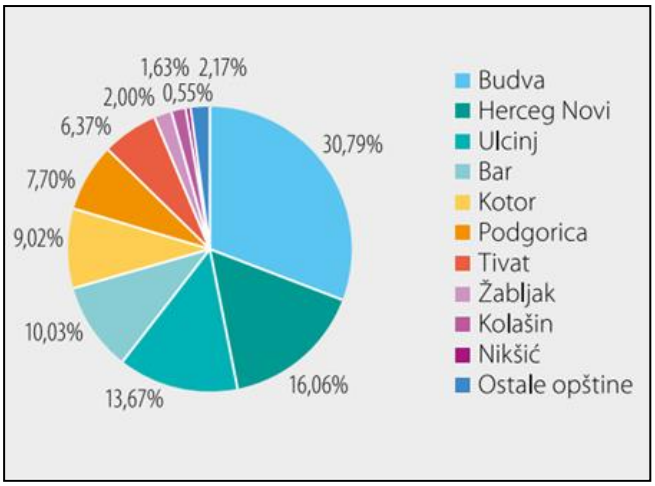

Grafikon 7-11: Struktura dolazaka turista po mjestima u 2022.g., u %. Izvor: Monstat i CBCG

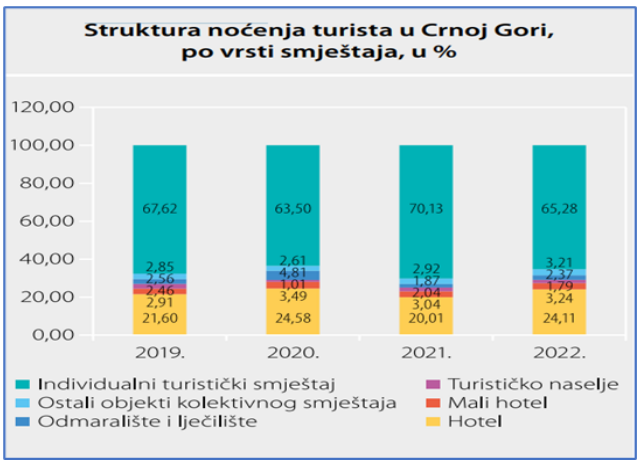

Grafikon 7-12: Struktura noćenja turista u Crnoj Gori po vrsti smještaja, u % Izvor: Monstat i CBCG

Prema relativnoj strukturi ukupnog broja noćenja (*Grafikon 7-12*) po vrsti smještaja najveći udio imao je broj noćenja realizovan u individualnom smještaju (68,73%). U kolektivnom smještaju realizovano je 31,27% ukupnih noćenja, pri čemu je najveći broj turista boravio u hotelima (24,11% u ukupnim noćenjima), malim hotelima (2,66%), odmarališta i lječilištima (1,62%), turističkim naseljima (1,91%) i u ostalim objektima kolektivnog smještaja(2,72%).

Građevinarstvo - Ostvareni rezultati u prethodnom petogodišnjem periodu uticali su na porast učešća ovog sektora u BDP-u sa 3,8% 2015. na 6,4% 2019. g. Taj trend je zaustavljen 2020. g. usljed krize izazvane pandemijom. Iako je sektor građevinarstva bio izuzet od mjera ograničenja poslovanja, u jednom periodu problem zatvaranja granica uticao je i na angažovanje strane radne snage u ovoj oblasti.

Prema preliminarnim podacima MONSTAT-a, vrijednost izvršenih građevinskih radova u 2021. g. iznosila je 720,73 miliona eura, što je za 4,80% manje u odnosu na prethodnu godinu. Građevinska aktivnost mjerena

efektivnim časovima rada, u istom periodu, povećana je za 0,72%. Vrijednost novih ugovora na zgradama iznosila je 98,41 milion eura, što je za 49,56% manje u odnosu na prethodnu godinu (kada je evidentiran najveći iznos u posljednjih deset g.). Očekuje se da će usvojene izmjene i dopune Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata ubrzati procese u smislu skraćenja rokova izmjena važećih planskih dokumenata, mogućnosti umanjenja plaćanja komunalija na određenoj vrsti investicija (objekata), i otklanjanja drugih biznis barijera koje su identifikovane u prethodnom periodu u ovom sektoru.[46] Prioritetna dionica auto-puta Bar-Boljare je završena, pa šansu za oporavak i dalji razvoj sektora treba tražiti kroz nastavak kapitalnih projekata. Posebno ohrabruju najave realizacije novih velikih infrastrukturnih projekata u oblasti energetike, putne i komunalne infrastrukture.

Saobraćaj - Sektor saobraćaja značajno je pogođen krizom izazvanom pandemijom COVID-19. Privremene mjere ograničenja koje su sa izbijanjem pandemije uvedene u oblastima međunarodnog prevoza putnika u drumskom, željezničkom i vazdušnom saobraćaju, kao i međugradskog prevoza putnika u Crnoj Gori, uticale su negativno na funkcionisanje ove djelatnosti. Prema preliminarnim podacima MONSTAT-a, u 2021. g., u drumskom saobraćaju prevezeno je 38,86% više putnika nego u prethodnoj godini, dok je prevoz robe bio veći za 5,88% Realni sektor 13. U odnosu na 2019. g. evidentiran je pad prevoza putnika od 51,24%, a robe od 4,40%. U željezničkom saobraćaju u istom periodu prevoz putnika bio je veći za 17,34%, dok je prevoz robe bio manji za 18,28%. U odnosu na 2019. g. evidentiran je pad prevoza putnika od 43,71%, a robe od 16,70%.

Povoljan prirodno-geografski i saobraćajni položaj Crne Gore je komparativna prednost i dobra osnova za razvoj svih vidova prevoza i privlačenje robnog tranzita. Slabo razvijena infrastruktura, zastarjeli prevozni kapaciteti, neadekvatna organizacija saobraćaja, bezbjednost i zaštita životne sredine predstavljaju veliku prepreku privrednom rastu, povećanju produktivnosti i konkurentnosti. Unapređenje kvaliteta lokalnih puteva nastavlja se u skladu sa uspostavljenom saradnjom sa Evropskom bankom za obnovu i razvoj (EBRD). Nakon dva zajma koja su realizovana u prethodnom periodu za nastavak Projekta rekonstrukcije i unapređenja lokalnih puteva, zaključen je Ugovor o zajmu između Crne Gore i EBRD-a u iznosu od 26 miliona eura.

U vazdušnom saobraćaju, tokom posmatranog perioda povećan je promet putnika na crnogorskim aerodromima, nakon pada zabilježenog u prethodnoj godini zbog ograničenja putovanja kao mjere suzbijanja širenja koronavirusa. Prestankom rada dugogodišnjeg nacionalnog avio-prevoznika krajem 2020. g. Vlada Crne Gore osnovala je novu avio-kompaniju čiji su letovi počeli u junu 2021. g. Na oba aerodroma prevezeno je ukupno 1,31 milion putnika, što je za 150,84% više nego 2020. g., dok je zabilježen promet robe od 466 tona, što predstavlja povećanje od 38,28%. Međutim, to je značajno ispod rezultata koje je ovaj vid saobraćaja ostvario prije pojave pandemije.

U oblasti pomorskog saobraćaja, ukupni promet robe u lukama iznosio je dva miliona tona i bio je manji za 0,4% u poređenju sa istim periodom prethodne godine, od čega se na izvoz odnosilo 48,5%, a na uvoz 51,5%. Izvoz je u ovom periodu smanjen za 4,2%, a uvoz povećan za 3,6%. Sa ciljem daljeg razvoja i bolje valorizacije potencijala u oblasti pomorskog saobraćaja, Vlada Crne Gore je u 2020. g. donijela Strategiju razvoja pomorske privrede 2020–2030. g.

Uslužne djelatnosti (ostale usluge: trgovina, finansijski sektor, sektor poslovnih usluga..)

Trgovina - Trgovinu, kao važnu privrednu djelatnost u Crnoj Gori, neophodno je sagledati kroz prizmu veoma nepovoljnog spoljnotrgovinskog bilansa. Spoljnotrgovinski deficit je, zasigurno, najlošiji indikator makroekonomskog okruženja. U 2023. g. izvoz robe imao je vrijednost 674,3 miliona eura, a uvoz 3.810,1 miliona eura. Pokrivenost uvoza izvozom iznosila je 17,7%. Struktura trgovinskog bilansa implicira da je alokacija resursa u crnogorskoj privredi neefikasna. Proizvodni potencijali su zapostavljeni. Prije svih, poljoprivreda i prerađivačka industrija. Eksploatacija potencijala u energetici je vidljivija. U tim okolnostima, u zoni ekstremne uvozne zavisnosti, rast potrošnje generiše novi trgovinski deficit. Rast investicija i prihoda u turističkoj privredi, odnosno produženje turističke sezone, potencijalno imaju kapacitet da neutrališu visoke deficite u platnom bilansu, ali ostaje problem neiskorišćenih kapaciteta u realnoj privredi.

Od ukupnog broja aktivnih privrednih subjekata u Crnoj Gori više od 30% bavi se trgovinskom djelatnošću. Sektor *Trgovina na veliko, malo i popravka motornih vozila i motocikala* je ekonomska aktivnost sa najvećim pojedinačnim učešćem u bruto dodajnoj vrijednosti u Crnoj Gori (14,4% 2022. g.).

Ukupan broj zaposlenih u sektoru trgovine u 2007. g. iznosio je 30.750 lica, dok je u 2018. g. na nivou od 37.377 što je gotovo 20% od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori. Danas je sektor trgovine najveći poslodavac u Crnoj Gori. Prema podacima Monstata iz trećeg kvartala 2023. g., od ukupno 157 hiljada zaposlenih u privatnim kompanijama ili u formi preduzetničke aktivnosti, 56,6 hiljada (36%) zaposleno je u sektoru trgovine. Nivo neto zarada u sektoru trgovine je ispod nacionalnog prosjeka. U 2024. g. prosječna neto zarada u sektoru trgovine iznosila je 690 eura, dok je bruto zarada na nivou od 852 eura.

[46] Centralna banka Crne Gore (2021). Godišnji makroekonomski izvještaj Centralne banke Crne Gore – 2020. g. Podgorica

U ukupnom trgovinskom prometu u Crnoj Gori, za 2018. g., 57% prometa se ostvaruje kroz trgovinu na veliko, a 43% prometa kroz trgovinu na malo. U strukturi maloprodaje i dalje preovlađuju manji objekti površine do 100 m^2, ali i razvoj velikih hipermarketa robe široke potrošnje. Veliki dio ovih objekata se locira van uskog gradskog grla, uz lak pristup sa glavnih saobraćajnica, sa širokom paletom robe i često nižim prodajnim cijenama koje je moguće priuštiti usred iskorišćenja ekonomije obima, nižih transportnih troškova i troškova skladištenja, odnosno prodaje.

Broj stanovnika po prodavnici je smanjen sa 154 u 2011. g. na 121 u 2017. g., što je rezultat povećanja broja objekata. Smanjen je i prosječan broj zaposlenih po prodavnici sa 4,8 (2011) na 3,4 (2017), što ukazuje da se u maloprodaji vodi borba za rast produktivnosti. U poređenju sa evropskim prosjekom (EU-28), Crna Gora zaostaje u pogledu broja stanovnika po prodavnici. Takođe, zaostatak je prisutan i po prosječnom prometu po prodavnici, prometu po stanovniku i prometu po zaposlenom, što je odraz niže kupovne moći potrošača i značajno niže produktivnosti zaposlenih.

U dijelu maloprodaje robe široke potrošnje (hrana, duvan, cigarete, sredstva za čišćenje i održavanje domaćinstava i drugo) izdvaja se pet trgovinskih lanaca. Grubim mjerenjem stepena koncentracije ponude na tržištu robe široke potrošnje, uz pomoć *Hefindal-Hiršmanovog* indeksa, može se zaključiti da je riječ o srednje koncentrisanoj ponudi.

Finansijski sektor

Bankarstvo - U strukturi finansijskog sektora Crne Gore banke imaju ključni udio. Na kraju 2018. g. on je iznosio 92% ukupne aktive finansijskog sistema. Bankarski sistem je nesumnjivo jedan od najvažnijih pokretača privrednog rasta sa 3.06 milijardi eura kreditne aktivnosti u 2019. g. u odnosu na 84 miliona odobrenih kredita 2001. g.

Na rast zastupljenosti banaka kroz mrežu filijala u Crnoj Gori ukazuje i istraživanje MMF-a kojim se potvrđuje rast broja filijala na 100.000 stanovnika sa 21 filijale u 2005. g. na nivo od 43,61 filijale na kraju 2018. g. Prema HH indeksu, crnogorsko bankarsko tržište je prešlo iz visoko koncentrisanog tržišta u pretkriznom periodu (prije 2008-09. g.) u nisko koncentrisano tržište. Ovaj parametar je značajno iznad prosjeka zemalja regiona. U Crnoj Gori je u 2018. g. bilo aktivno 443 bankomata, tj. 87 bankomata na 100.000 stanovnika. Poređenja radi, u 2005. g. na nacionalnom nivou bilo ih je samo 70.

Kreditna aktivnost banaka raste, a struktura kredita je nepovoljna, jer banke ostvaruju rizik po osnovu gotovinskih kredita. U ukupnoj strukturi kredita na kraju 2018. gotovinski krediti činili su 25,9% ukupnih kredita, a taj udio je 2023. godine dostigao čak 35%. Slijede krediti za održavanje likvidnosti i stambeni krediti. Bankarski sektor karakterišu visok nivo likvidnosti i profitabilnosti.

Tržište kapitala - Nakon skoro dvadeset g. od osnivanja institucija tržišta kapitala i njegovog samostalnog funkcionisanja, danas se može argumentovano iznijeti stav da je Crna Gora zaokružila pravni i institucionalni okvir u ovoj oblasti. U prilog navedenom, navodimo sljedeće argumente: postojanje i funkcionisanje institucija tržišta kapitala, razvoj zakonske i podzakonske regulative i njena usaglašenost sa relevantnim međunarodnim standardima i pravom EU.

Uspostavljanjem pravno zaokruženog, transparentnog i javnog sistema za trgovanje, kao i omogućavanjem pribavljanja novog kapitala, tržište hartija od vrijednosti u Crnoj Gori ostvarilo je svoje osnovne funkcije. Crnogorsko tržište kapitala je još daleko od razvijenog i podložno je brojnim rizicima karakterističnim za tržišta u razvoju. Kada se analizira trenutno stanje na tržištu kapitala i daju projekcije njegovog razvoju u budućem periodu, moramo uzeti u obzir činjenicu da je status akcionarskih društava u Crnoj Gori proistekao po osnovu zakonskih odredbi o privatizaciji, a ne iz prirodne potrebe preduzeća da rastu na bazi emitovanja akcija. Dodatno, nema naznaka da se u privredi Crne Gore situacija mijenja, odnosno da se prepoznaje komparativna prednost akcionarskih društava i njihove kotacije na berzi.

7.3. RUDARSTVO I ISTRAŽIVANJE MINERALNIH SIROVINA

Ekonomski razvoj Crne Gore je u posljednjih sedamdeset g. umnogome bio zasnovan na korištenju mineralnih sirovina. Tranzicioni period, promjena vlasničke stukture, gubitak tržišta, tehnološko zaostajanje i drugi razlozi uslovili su stagnaciju i smanjivanje rudarske i industrijske proizvodnje, a došlo je i do potpunog gašenja pojedinih kompanija. Određeni napredak je prisutan posljednjih godina u pogledu inteziviranja geoloških istraživanja ležišta mineralnih sirovina, ponovnog otvaranja zatvorenih rudnika, otvaranja novih rudnika i investicija u rudarske i prerađivačke kapacitete. U Crnoj Gori se vrši eksploatacija: metaličnih mineralnih sirovina - crvenih boksita i olova i cinka; nemetaličnih mineralnih sirovina, uglavnom nemetala-građevinskih materijala i energetskih mineralnih sirovina - lignita, dok su istraživanje nafte i gasa u podmorju vršena i dalje se planiraju. Tradicionalni rudarski centri su Nikšić i Pljevlja.

Najznačajnija ležišta crvenog boksita nalaze se na širem području Nikšića, gdje su otkrivena najveća kraška ležišta crvenog boksita i gdje se vrši eksploatacija. Boksiti se koriste za proizvodnju aluminijuma, a potencijalno

mogu predstavljati resurs rijetkih zemljanih elemenata i drugih mikroelemenata *(Radusinović, 2018)*. Značajni su i sekundarni resursi crvenog mulja u Kombinatu aluminijuma u Podgorici.

Nalazišta olova, cinka i bakra vezana su za sjeverozapadno područje Crne Gore. Ekonomski značajne koncentracije rude olova i cinka dokazane su u regionu Ljubišnja gde se vrši eksploatacija ležišta Šuplja stijena, i regionu Bjelasice u ležištima Brskovo, Žuta prla i Višnjica, gde su izvršena detaljna geološka istraživanja i ovjerene bilansne rezerve.

Značajni su i industrijski minerali i građevinski materijali (cementni laporac, bijeli boksit, dolomit, barit, bentonit, kvarcni pesak i rožnaci). Eksploatacije ovih sirovina sada nema, a pokrenuta su detaljna geološka istraživanja pojedinih primarnih ležišta (bijeli boksit i bentonitske gline) u cilju utvrđivanja rezervi, kvaliteta i mogućnosti industrijske primjene. Poseban potencijal predstavlja proizvodnja karbonatnih punila i njihova primjena u različitim granama industrije.

Ekonomski značajna ležišta uglja u Crnoj Gori nalaze se u beranskom i pljevaljskom neogenom jezerskom basenu.

Proizvodnja mineralnih sirovina u Crnoj Gori - Proizvodnja crvenog boksita odvija se u blizini Nikšića, gdje se nalaze najveća i najkvalitetnija nalazišta ovog mineralnog resursa. Do 2008. g. prosječna godišnja proizvodnja iznosila je oko 550.000 t. Od 2009. g. rudnici rade znatno smanjenim kapacitetom, a u nekim godinama proizvodnja je bila potpuno obustavljena zbog zatvaranja Fabrike glinice u Podgorici. Od 2015. g., kompanija visokokvalitetni boksit prodaje na svjetskom tržištu. Maksimalna proizvodnja od oko 1Mt je ostvarena 2017. g.

Proizvodnja koncentrata olova i cinka u Crnoj Gori obnovljena je 2010. g. na rudniku Šuplja stijena, nakon značajnih ulaganja u istraživanja i opremu za eksploataciju i preradu rude. U periodu 2010-2015.g. proizvodni kapacitet se povećavao i sada dostiže oko 600.000 t rude godišnje. U zavisnosti od kvaliteta rude i proizvodnje koncentrata je na stabilnom nivou. Cjelokupna proizvodnja koncentrata olova i koncentrata cinka se izvoze.

Male količine bijelih boksita namijenjene za upotrebu u vatrostalnoj industriji eksploatisane su do 2016. godine kada je proizvodnja obustavljena. Proizvodnja ukrasnog kamena poslednjih godina je ravnomjerna i odnosi se na proizvodnju iz dva veća i nekoliko manjih kamenoloma u centralnom dijelu Crne Gore. Značajniji porast proizvodnje je uočen 2020. g. Proizvodnja primarnih agregata i pijeska i šljunka za građevinsku industriju u Crnoj Gori poslednjih godina ostaje prilično stabilna i varira u opsegu od oko 400.000 do 600.000 m^3 agregata svih frakcija godišnje, u zavisnosti od potreba građevinske industrije. Prikazane količine se odnose na proizvodnju iz kamenoloma koji djelatnost obavljaju po ugovorima o koncesiji. Značajne su količine agregata koje se proizvode i koriste tokom obavljanja građevinskih radova, kao što su izgradnja i rekonstrukcija puteva i izgradnja objekata. Intezitet ovih djelatnosti je poslednjih godina u Crnoj Gori značajan.

Proizvodnja uglja - lignita u Crnoj Gori odvija se u pljevaljskom ugljenom basenu, poslednjih godina sa značajno manjim kapacitetom i u beranskom ugljenom basenu. Proizvodni kapacitet se prilagođava potrebama Termoelektrane Pljevlja. Manje količine proizvedenog uglja koriste se u druge svrhe (grijanje, izvoz).

Uvoz i izvoz mineralnih sirovina i proizvoda od mineralnih sirovina

Prema Standardnoj međunarodnoj trgovinskoj klasifikaciji (SITC), Crna Gora je u period 2016-2020.g. prosječno godišnje uvozila metalne rude i metalnog otpada u vrijednosti od oko 25 MEur, što čini 7% ukupnog uvoza svih mineralnih sirovina i proizvoda od mineralnih sirovina. Gotovo cjelokupan iznos (97%) odnosio se na uvoz glinice (aluminijum-oksida), koji je činio 23% ukupnog uvoza, ako izuzmemo gvožđe i čelik, i proizvodnju metala.

Uvoz nemetaličnih mineralnih proizvoda u periodu je prosječno iznosio oko 110 MEur godišnje, a najveći udio imao je uvoz portland cementa, oko 40 MEur godišnje, odnosno 38% ukupnog uvoza proizvoda od mineralnih sirovina. Veliko učešće u ukupnom uvozu imaju opekarski i keramički proizvodi, gotovo 25 MEur godišnje, odnosno 23% ukupnog uvoza, ako izuzmemo gvožđe i čelik, i proizvodnju metala.

Uvoz gvožđa i čelika prosječno je bio godišnje oko 68 MEur, odnosno 24% ukupnog uvoza. Posebno je visok iznos uvoza metalnih proizvoda, koji čini 30 % ukupnog uvoza i prosječno premašuje 112 MEur godišnje. Uvoz obojenih metala u iznosu od oko 18 MEur godišnje se odnosio u najvećoj mjeri na aluminijum i legure aluminijuma (84%).

Struktura izvoza je relativno nepovoljna. Izuzev primarnog aluminijuma, do 2021.godine i legura aluminijuma kao polufabrikata, iz Crne Gore se izvozi cjelokupna proizvodnja boksita i koncentrata cinka i olova, male količine lignita i ukrasnog kamena u vidu blokova. Proizvodnja aluminijuma je bazirana na uvozu glinice i do kraja 2021. godine je opstajala zahvaljujući stabilnim cijenama na svjetskom tržištu, modernizaciji proizvodnje u Kombinatu aluminijuma u Podgorici, kao i povoljnijim cijenama električne energije. Elektroliza je ugašena krajem 2021.godine i sada se u novim pogonima proizvode legure na bazi uvoznog aluminijuma.

Izvoz gvožđa i čelika prosječno je godišnje iznosio oko 16,5 MEur, a produkata od metala svega oko 6,1 MEur, odnosno 12% i 14% ukupne vrednosti izvoza mineralnih sirovina i proizvoda od mineralnih sirovina. Prosječan godišnji izvoz ruda metala je oko 50 MEur, što čini 34%, obojenih metala 65,7 MEur, odnosno 45%, a lignita oko

3,3 MEur, odnosno 4% ukupnog izvoza. Izuzimajući izvoz gvožđa, čelika i ostalih metalnih proizvoda, izvoz aluminijuma je imao udio od 62%, boksita 19% odnosno oko 20,5 MEur godišnje, koncentrata cinka oko 11,8 MEur godišnje ili 11% dok koncentrat olova i ukrasnog kamena sa po 2,2 MEur godišnje čine po 2% od ukupnog izvoza.

Crna Gora je u periodu 2016-2020. godišnje uvozila u prosjeku oko 335 MEur različitih mineralnih sirovina i proizvoda od mineralnih sirovina, što za malu ekonomiju predstavlja značajno opterećenje. I pored činjenice da u Crnoj Gori postoje značajni mineralni resursi, primarni i sekundarni, za proizvodnju cementa, opekarskih i keramičkih proizvoda, ove mogućnosti se ne koriste. Fabrike i postrojenja za proizvodnju glinice, cementa, opekarskih proizvoda i druge, su u periodu tranzicije, iz ekonomskih i drugih razloga zatvorene. U ovom vremenu, kada se Evropa vraća svojim resursima u cilju smanjenja zavisnosti od uvoza, posebno kada su u pitanju "kritične mineralne sirovine" (CRM), i za Crnu Goru bi bilo značajno da bolje koristi svoje potencijale. Dugoročno planiranje i upravljanje mineralnim sektorom u skladu sa principima održivog razvoja bi moglo značajno doprinijeti ekonomskoj stabilnosti i napretku društva u cjelini.

7.4. ISTRAŽIVANJE I PROIZVODNJA NAFTE I GASA

Jadranski basen kao i region Spoljnih Dinarida, kome pripada kopneni dio crnogorske teritorije, predstavljaju prostor na kome je moguće naći komercijalne rezerve nafte i gasa. Cijela teritorija Crne Gore je na osnovu *Zakona o istraživanju i proizvodnji ugljovodonika* (*Službeni list Crne Gore* br. 46/10) podjeljena na blokove, uključujući kopno, državne teritorijalne vode, prostor van granica teritorijalnih voda do srednje razdjelne linije sa Italijom i bočnih granica sa Hrvatskom i Albanijom. Podjela je urađena po geografskoj koordintanoj mreži (GRID sistem) koja je danas internacionalni standard. (*Podjela na osnovu geografske koordinatne je izvršena unutar mreže kvardranata dimenzija „jedan lučni stepen puta jedan lučni stepen“. Kvadranti su numerisani i odražavaju obavezujući stepen geografske širine na jugu i stepen geografske širine na zapadu. Jedan blok dimanzija „12 minuta istok - zapad i 10 minuta sjver – jug“, površine oko 300 km², predstavlja naš jedinični blok za dodjelu ugovora o koncesiji za proizvodnju i dodjelu ugovora za koncesiju za istraživanje*).

Ova matematička delineacija cijelog prostora Crne Gore, ne znači da će se na cijelom izdijeljenom prostoru vršiti istraživanja i prozvodnja ugljovodonika. Da bi se na nekom prostoru pristupilo istražnom bušenju neophodno bi bilo da se prije svega izvrše detaljna geološka i geofizička istraživanja i poveća nivo poznavanja ugljovodonične potencijalnosti prostora i utvrdi postojanje prospekata u kojima je moguće naći komercijalne količine nafte i gasa.

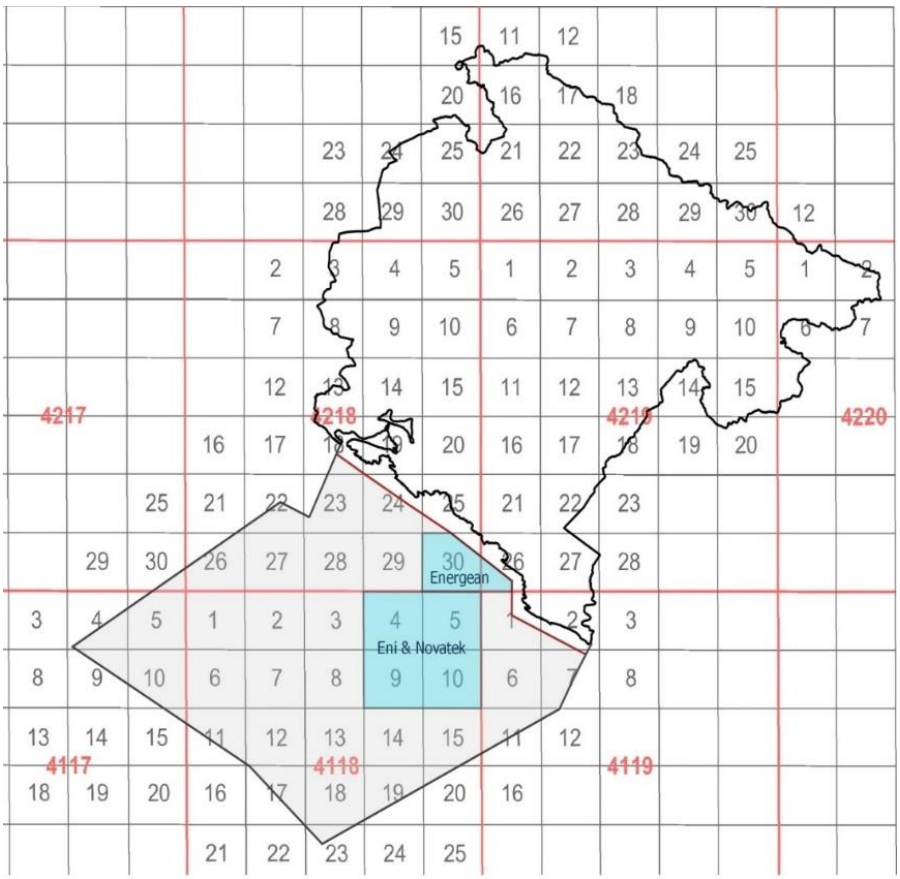

Kartogram 7-1: Podjela teritorije Crne Gore na blokove i položaj površina na kojima su vršena istraživanja Izvor: Uprava za ugljovodonike)

Na polju istraživanja i proizvodnje nafte i gasa Crna Gora je u prethodnom periodu imala dva ugovora o koncesiji za proizvodnju ugljovodonika.[47]

I u narednom vremenskom periodu prostor na kome će se obavljati istraživanja i eventualna proizvodnja nafte i gasa biće prostor crnogorskog podmorja, na blokovima koji tom prostoru pripadaju. Od cijelog područja podmorja koji uključuje teritorijalne vode Crne Gore i ekonomsku zonu (površina od granice teritorijalnog mora do srednje razdjelne linije sa Italijom), biće izuzet obalni pojas u širini od 3 km, na kome u skladu sa Zakonom nijesu dozvoljene bilo kakve aktivnosti vezana za istraživanje i proizvodnju ugljovodonika.

7.5. POLJOPRIVREDA

Poljoprivreda se u skoro svim strateškim i planskim dokumentima svrstava u jedan od tri ključna prioriteta ukupnog ekonomskog i društvenog razvoja Crne Gore. Pored ekonomskog značaja koji se sagledava kroz udio u BDP (oko 8%), izuzetno su važne uloge poljoprivrede u: održivom razvoju i ublažavanju depopulacije seoskih područja; očuvanju životne sredine, podršci razvoju turizma, stvaranju osnove za prehrambenu industriju, a podstiče razvoj i drugih sektora. Prema podacima strukturne statistike u Crnoj Gori ima oko 38.000 domaćinstava sa poljoprivrednim gazdinstvom ili oko 7% ukupnog broja stanovnika koji ostvaruju dio ili sve prihode od poljoprivrede.

Nedovoljno korišćenje raspoloživih resursa, zajedno sa još uvijek niskim nivoom tehnološke opremljenosti, niski prinosi po jedinici mjere (hektar, rodno stablo ili grlo stoke), te usitnjena proizvodnja za posljedicu imaju nisku konkurentnost crnogorske poljoprivrede, sa tim i nedovoljno razvijen lanac vrijednosti hrane, što sve zajedno za rezultat ima ogroman trgovinski deficit poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Resursi poljoprivrednog zemljišta

Korišćeno poljoprivredno zemljište sa oko 254.000 ha čini 18,4% ukupne teritorije, dok je obim raspoloživih poljoprivrednih površina (nekorišćenih) daleko veći (*Tabela 7-11*). Značajan dio poljoprivrednog zemljišta, posebno u blizini većih gradskih centara i u primorskom rejonu je, usljed intenzivne urbanizacije, izgradnje putne i privredne infrastrukture, posljednjih godina trajno izgubljen, iako se prethodnim prostornim planom snažno ukazivalo na potrebu njegovog očuvanja. Prema rezultatima Popisa poljoprivrede iz 2010. g., obim korišćenog poljoprivrednog zemljišta u odnosu na prethodni Prostorni plan skoro je prepolovljen. Međutim, u posljednjih desetak godina obuhvat korišćenja poljoprivrednog zemljišta je porastao za 14,6%.

Kategorija	**2008** (raspoloživo)	**2010***	**2020**	**2022**
Oranice	45.237,0	4.048,3	7.055,3	6.723,2
Voćnjaci (sa maslinama)	11.885,0	1.530,2	2.594,8	2.598,0
Vinogradi	4.325,0	2.535,7	2.880,0	2.784,0
Okućnice, baste, rasadnici	2,0	2.444,8	2.107,4	1.952,0
Prirodne livade i pašnjaci	324.269,0	210.738,5	243.304,4	239.547,1
Ukupno	**516.219,0**	**221.297,6**	**257.949,8**	**253.671,4**

Tabela 7-11: Korišćeno poljoprivredno zemljište po kategorijama
*Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2010, 2022., *Popis poljoprivrede 2010. g.*

U strukturi poljoprivrednih površina izrazito je visok udio prirodnih livada i pašnjaka, oko 94%, a glavni ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede je usitnjenost posjeda i usitnjenost parcela.

Stanje poljoprivrede po sektorima

Glavni sektori u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji su biljna proizvodnja i stočarstvo.

Biljna proizvodnja - Biljna proizvodnja podrazumijeva gajenje svih važnijih ratarskih i povrtarskih kultura, krmnog bilja i voćnih vrsta uz primjenu agrotehničkih mjera i mehanizacije. U skoro svim sektorima biljne proizvodnje ostvareni su značajni pomaci u prethodnih 10-ak godina, čemu je doprinijela primjena mjera agrarne politike, tj. implementacija raznih podsticajnih mjera. U tom smislu naročito su važne bile realizovane podrške investicijama za opremu i mehanizaciju u poljoprivredi (kroz IPARD, MIDAS, agrobudžet i druge pozive) čime je primjena savremenih agrotehničkih mjera podignuta na viši nivo.

Voćarstvo i vinogradarstvo - Voćarska proizvodnja je prisutna u svim dijelovima Crne Gore, a strukturom prilagođena klimatskim uslovima određenih područja. Posljednjih godina prisutan je trend rasta površina pod

[47] *Ugovor o koncesiji za proizvodnju ugljovodonika za blokove 4118-4; 4118-5; 4118-9; 4118-10, ukupne površine 1.228 km^2, koji je 14. septembra 2016. g. zaključen sa kompanijama Eni Montenegro BV, Holandija i Novatek Montenegro, BV Holandija. Zaključenim ugovorom o koncesiji je predviđeno da faza istraživanja traje ukupno sedam g., sa dva perioda istraživanja (podfaze) od po četiri i tri godine. Ugovor o koncesiji za proizvodnju ugljovodonika u podmorju Crne Gore za blokove 4219-26 i 4218-30, ukupne površine 338 km^2, koji je 15. marta 2017. g. zaključen sa kompanijom Energean Montenegro Limited, Kipar. Zaključenim ugovorom je predviđeno da faza istraživanja traje ukupno sedam g., sa dva perioda istraživanja (podfaze) od po tri i četiri godine.*

stalnim zasadima (*Tabela 7-12*). Površine pod ekstenzivnim voćnim zasadima postepeno ustupaju mjesto intenzivnim plantažama uz veći nivo primjene agrotehničkih mjera. Tako su plantažni zasadi glavnih voćnih vrsta (jabuka, kruška, šljiva, breskva i citrusi) povećani za oko 30% u periodu od posljednjih 12 godina U periodu 2017-2020 g. u prosjeku je godišnje podizano po 150 ha novih vinograda, a razvija se i u porastu je rasadnička proizvodnja. Pored podizanja klasičnih plantažnih vinograda, ovdje je veoma važano obnavljanje vinograda na okućnicama - tradicionalnim međama i terasama, naročito u barskoj i dijelom cetinjskoj opštini, što doprinosi očuvanju tradicionalnih pejzaža i njihovoj valorizaciji kroz vinski i ruralni turizam.

Značajno je unaprijeđeno gajenje jagodastog i koštičavog voća, prije svega jagode i maline, a podstiče se gajenje kupine i višnje, čemu su bitno doprinijele podsticajne mjere Ministarstva poljoprivede, šumarstva i vodoprivrede. Prinosi i proizvodnja voća, ukupno posmatrano, imaju trend rasta, ali su i dalje dosta varijabilni, što ukazuje da su uslovljeni nivoom primijenjenih agrotehničkih mjera, kao i meteorološkim uslovima u pojedinim sezonama.

Pokazatelj	2011	2012	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2022	Indeks 2022/2011
Površina stalnih zasada **	**4623,78**	**4694,9**	**4708,8**	**5057,9**	**5486,3**	**5470,4**	**5480,9**	**5467,9**	**5551,6**	**5382,0**	**116,4**
Voćnjaci, ukupno	**1962,4**	**1965,8**	**1974,9**	**2292,0**	**2551,4**	**2548,1**	**2570,6**	**2587,9**	2595,1	**2598,0**	**132,4**
Voćnaci plantažni **	997,9	999,6	1004,2	1144,8	1333,8	1333,8	1356,0	1373,3	1390,7	1425,3	142,8
Voćnjaci ekstenzivno **	964,5	966,2	970,7	1147,2	1217,6	1214,4	1214,6	1214,6	1204,1	1172,7	121,6
Vinogradi	2629,2	2697,0	2701,8	2708,0	2860,4	2850,0	2837,9	2880	2888,0	2784,0	105,9
Rasadnici	32,1	32,1	32,1	57,9	74,5	72,4	72,4	69,8	68,5	67,2	209,3

***Zajedno sa maslinjacima*

Tabela 7-12: Površine voćnjaka, rodnih površina plantaža pojedinih voćnih kultura i maslin u ha
Izvor: Monstat 2011-2022.

Maslinarstvo - Maslina je prema procjenama zauzimala površinu od oko 3.200 ha, od čega je 70% starih tradicionalnih zasada. Međutim, poslednjih godina povećava se učešće plantažnih zasada, te su oni u posljednjih 10 godina utrostručeni (sa 50 na oko 160 ha), i to ne samo u primorskom pojasu, nego sve više u širem rejonu Podgorice. Stari maslinjaci u primorskom rejonu imaju visoku estetsku i pejzažnu vrijednost i važan su dio kulturne baštine koja se sve bolje turistički valorizuje. Masline su danas sastavni dio pejzažne arhitekture urbanih centara, kako južnog, tako i centralnog regiona, prevashodno Podgorice sa okolinom, Zete i Tuzi.

Ratarstvo i povrtarstvo - Površine pod oranicama u periodu 2010 - 2022. g. povećane su za 17,5%. Naročito je značajan rast površina pod krompirom i povrćem (62,6 i 54,8%). Osim u konvencionalnoj proizvodnji, proizvodnja žita raste i u organskom sistemu gajenja, koja se zadnjih godina odvija na oko 200 ha. Brdsko-planinsko područje Crne Gore, osim za proizvodnju krompira za konzum, veoma je interesantno i sa aspekta sjemenske proizvodnje. Godišnja proizvodnja sjemenskog krompira odvija se na nešto više od 100 ha, a količine proizvedenog sjemena zadovoljavaju 35-40% domaćih potreba. Površine za proizvodnju krmnog bilja (travno-djetelinske smješe, travne smješe, grahorica, biljke za proizvodnju silaže, sudanska trava itd.) u prethodnom periodu smanjene su za oko 6%, uprkos značajno većim podsticajnim mjerama i nabavci adekvatne mehanizacije. Nedovoljna je zastupljenost proizvodnje povrća po principima organske proizvodnje, kao i proizvodnje povrća u zaštićenom prostoru koja se organizuje na svega 50-ak ha. Usljed visokih cijena inputa, tradicionalnih tehnologija i neadekvatne sjetvene strukture proizvodnja povrća je, generalno uzevši, nekonkurentna kako na domaćem, tako i na inostranom tržištu. Proizvodnja duvana je značajno opala, pa ga zvanična statistika više i ne evidentira, što je prevashodno posljedica problema u prerađivačkoj indistriji (gašenje Duvanskog kombinata) i nemogućnosti plasmana duvana za dalju preradu (*Tabela 7-13*).

Pokazatelj	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2022.	Indeksi 2022/2011
Oranice	5720,3	5716,1	5812,1	6898,4	6853,3	7103,9	7162,6	6853,3	7204,6	7055,3	6723,2	117,5
Okućnice	2017,2	2028,8	1992,1	1832,4	1861,1	1922,4	2003,8	1861,1	2009,8	2038,8	1952,0	96,8
Žita	2038,8	2020,8	2182,6	2362,3	2298,3	2372,5	2420,9	2447,5	2429,8	2299,1	2298,1	112,7
Krompir	1286,0	1855,5	1880,7	2137,7	2114,3	2150,2	2154	2159,3	2165,4	2254,3	2091,1	162,6
Povrće (bez krompira)	803,4	1403,0	1314,6	1 164,0	1 228,1	1 274,5	1302,1	1309,3	1310,6	1258,1	1243,6	154,8
Krmno bilje	1480,6	1432,8	1398,3	1599,8	1599,0	1680,4	1619,2	1612,1	1587,6	1554,2	1393,2	94,1

Livade i pašnjaci	210553 ,1	210450,8	210618,0	216583,4	217633,1	241333,2	241724,4	242112,9	242717,5	243304,4	239547,1	113,8

Tabela 7-13: Površine osnovnih ratarskih i povrtarskih kultura (ha); 2011-2022. g.
Izvor: Statistički godišnjaci od 2012 do 2023.

Ljekovito bilje - I pored povoljnih uslova za gajenje ljekovitih biljnih vrsta, tek posljednih nekoliko godina raste interesovanje za plantažnim uzgojem ljekobilja (dominantno smilje i pelim). Pored plantažnog gajenja, veoma važan resurs predstavlja i sakupljanje samoniklog ljekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova. Najviše površina u organskoj proizvodnji registrovano je upravo u oblasti sakupljanja samoniklog bilja i šumskih plodova, što najbolje govori o potencijalu ovog sektora, naročito ako se uzmu u obzir i značajne izvozne mogućnosti. U posljednje vrijeme pojavljuju se manji prerađivački pogoni za preradu ljekovitog bilja i proizvodnju oplemenjenih proizvoda (eterična ulja, ljekoviti preparati, kozmetički proizvodi, začini i čajevi).

Stočarska proizvodnja - U ukupnoj vrijednosti poljoprivredne proizvodnje stočarstvo učestvuje sa blizu 50%. Njegov značaj se naročito ogleda u tome što se putem gajenja preživara (goveda, ovaca i koza) iskorišćavaju manje produktivne površine (pašnjaci i livade), koje preovlađuju u strukturi ukupnih poljoprivrednih površina (oko 95%), kao i dio šumskog zemljišta. Nakon prethodnog Popisa poljorivrede iz 2010. g., odnosno u periodu od 2011. do 2022. g., došlo je do smanjenja populacije dviju glavnih stočarskih vrsta - goveda (18%), ovaca (23%), kao i konja za 20%. U istom periodu zabilježen je umjeren rast populacije svinja, koza, pčela (od 14 do 25%) i enorman rast živinarske proizvodnje (preko 80%), gdje posebno dolazi do izražaja rast proizvodnje jaja za konzum. Negativni trendovi u govedrskoj i ovčarskoj proizvodnji, koji se dominantno baziraju na korišćenju raspoloživih resursa (livada i pašnjaka), u direktnoj su vezi sa depopulacijom sela (*Tabela 7-14*).

Vrsta i kategorija stoke		2011	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2022	Indeks 2021/ 2011
Goveda	ukupno	87173	84701	93550	92452	89269	86649	83264	81432	77889	70765	**81,2**
	krave i junice	62078	61934	66645	65612	63353	63109	62089	59.947	57528	51061	**82,6**
Ovce	ukupno	208771	207047	204403	194636	191.992	189008	187021	182127	176580	161376	**77,3**
	Ovce za priplod	172924	169295	165351	155543	151697	157284	153426	150955	145595	131880	**76,3**
Svinje	ukupno	21398	18451	22053	24951	35.841	25043	23651	23.089	25806	24512	**114,5**
	krmače i nazimice	2799	1527	1709	2335	2762	1871	1884	2155	3617	3002	**107,3**
Koze		23660	23273	32997	29678	31.458	29595	29040	28.754	27823	29136	**123,1**
Konji		4035	3905	4968	4927	3.947	4.071	4005	4.008	3889	3942	**80,6**
Živina		470047	732090	595675	606225	835.705	788309	666339	635882	601628	856709	**182,3**
Košnice		42237	42680	43210	48007	67.703	65000	67908	68608	70022	52812	**125,0**

Tabela 7-14: Brojno stanje stoke u Crnoj Gori (2011 – 2022.)
Izvor: MONSTAT

U govedarstvu je došlo do značajnijeg opadanja ukupnog broja grla i broja farmi, ali je povećana veličina farmi (veći broj grla po farmi), poboljšan je rasni sastav i proizvodni potencijal gajenih grla, tako da se obim proizvodnje mesa i mlijeka skoro pa zadržao na istom nivou. U ovčarstvu, koje tradicionalno ima predznak ekstenzivnosti, smanjio se broj farmi, neznatno povećala prosječna veličina farme, tako da je smanjen i obim proizvodnje ovčijih proizvoda, iako nagli uspon planinskog turizma omogućava efikasan plasman svih proizvoda.

U živinarstvu i svinjarstvu, kao industrijskim granama stočarstva, zajedno sa rastom gajenih populacija, sve su više u primjeni savremene tehnologije što rezultira i rastom proizvoda od tih vrsta. Proizvodnja jaja je više nego udvostručena i vrlo je blizu dostizanja potreba domaće potrošnje. Proizvodnja svinjskog mesa još uvijek je obimom relativno mala, a posljednjih godina raste proizvodnja i živinskog mesa.

Agroindustrija - Jedna od strukturnih karakteristika crnogorske poljoprivrede i proizvodnje hrane, jeste veći udio primarne poljoprivrede u bruto društvenom proizvodu od prehrambeno prerađivačkog sektora, što ukazuje na nizak stepen finalizacije poljoprivrednih proizvoda, visok udio samosnabdijevanja ruralnog stanovništva hranom, kao i izražen plasman poljoprivrednih proizvoda neregistrovanim kanalima prodaje.

Prehrambena industrija se nalazi pred brojnim i krupnim izazovima, a dva su najvažnija: a) podizanje konkurentnosti u pogledu ponude kvalitetne hrane po adekvatnim cijenama, i b) sticanje svojstva stabilnog partnera – kupca sirovine od domaćih poljoprivrednih proizvođača. Među razvijeninijim i najznačajnijim agroindustrijskim kapacitetima su pogoni za preradu mlijeka (mljekare i sirare) i pogoni za preradu mesa – mesna industrija zajedno sa klanicama. Na zavidnom nivou je prerada grožđa i proizvodnja vina i alkoholnih pića od grožđa kako u velikim kompanijama, tako u u privatnom sektoru, tj. malim vinarijama, zatim prerada

maslina i proizvodnja ekstra djevičanskog i djevičanskog ulja, dok je prerada voća i povrća još uvijek na niskom nivou.

Ukupno uzevši, iz analize stanja i sagledavanja aktuelnih trendova u poljoprivredi i pored nekih pozitivnih pomaka, ipak su lako uočljive razlike između pojedinih područja / regiona. Najviši nivo tehnološkog unapređenja poljoprivrede prisutan je u blizini većih potrošačkih centara, dok je u dijelovima sjevernog regiona u stalnom zaostajanju i padu i pored značajnih prirodnih resursa.

7.6. MARIKULTURA I RIBARSTVO

Marikultura podrazumijeva proizvodnju visoko kvalitetne hrane u moru, u prirodnim uslovima, a na vještački način. Razvoj morskog ribarstva, kome u suštini pripada i marikultura strateški je važno pitanje u programima proizvodnje hrane za domaće tržište. Program podrazumijeva proizvodnju, odnosno uzgoj nekoliko vrsta školjaka i riba. Racionalna eksploatacija jestivih morskih organizama podrazumijeva stroga ograničenja u prostoru, vremenu, kvalitetu i kvantitetu. Ovaj oblik korišćenja mora može biti trajan, samo ako je racionalan i zaštićen. Uzgoj u marikulturi Crne Gore obavljaju 23 nosioca dozvola na više lokacija Bokokotorskog zaliva, na području tri opštine: Kotor, Herceg Novi i Tivat. Najveći broj uzgajališta (69,2%) je registrovano u morskim vodama koje pripadaju opštini Kotor. Od riba uzgajaju se brancin (*Dicentrarchus labrax*) i orada (*Sparus aurata*), a od školjki, mušulja (*Mytilus galloprovincialis*) i kamenica (*Ostrea edulis*). Od ukupno 23 uzgajališta, na dva se uzgajaju ribe i školjke (po principu tzv. Integralne multi-trofičke akvakulture), dok se na ostalim uzgajalištima uzgajaju samo školjke (jedna ili dvije vrste).

Uzgoj školjki (mušulja i kamenica) - sprovodi se po sistemu plutajućih parkova. Plutače se međusobno postavljaju u razmaku od oko 5 m i povezuju sa dvostrukom linijom konopa, a na krajevima se vrši povezivanje. Broj sidrišta zavisi od dužine linije, jačine vjetrova na lokaciji, strujanja morske vode i valova na mikrolokalitetu, a najmanje se postavljaju tri sidrišta (dva po 1000 kg. na krajevima, a jedan od 500 na sredini uzgojne linije). Prosječna površina uzgajališta školjki na području Bokokotorskog zaliva iznosi 1 ha. Kada se uporedi ukupna dužina obale Bokokotorskog zaliva (105 km) sa dužinom morskog akvatorijuma koju zauzimaju uzgajališta (oko 100 metara po uzgajalištu) dobija se da u prostornom smislu uzgoj školjki u Crnoj Gori zauzima manje od 2% priobalne linije zaliva, odnosno 0,66% ukupne dužine priobalne linije crnogorskog primorja. S obzirom da je u pitanju proizvodnja zdrave hrane u čistoj sredini, koja je po tipu ekstenzivna i ne podrazumijeva unos hrane, antibiotika, sredstava protiv predatorskih ili obraštajnih vrsta, ovaj tip proizvodnje je neophodno sačuvati, brendirati i unaprijediti. Uzgoj školjaka se temelji isključivo na sakupljanju mlađi iz prirodne sredine. Sva uzgojna područja nalaze se pod stalnim državnim monitoringom, a prodaja se ostvaruje uglavnom na domaćem tržištu.

Uzgoj ribe u Crnoj Gori još uvijek se odvija na samo dva uzgajališta (na lokalitetima Brbat – Orahovac i Stoliv). Bijela riba se uzgaja u zatvorenom uzgojnom ciklusu, po sistemu plutajućih kaveza. Kavezi su postavljeni na fleksibilnim platformama (noseća konstrukcija dvostrukih polietilenskih cijevi) većeg promjera cijevi koje bi obezbjedile jaču konstrukciju i bolji uzgon. Platforme se sidre uz pomoć tzv. sidrene mreže, koju na površini održavaju uzgonske bove (plovci), a prema dnu je usidrena teškim sidrenim blokovima. Tehnološki proces uzgoja počinje nasađivanjem riblje mlađi individualne biomase od 2-5 g. Zbog nepostojanja domaćih mrijestilišta, mlađ se uvozi najčešće iz italijanskih mrijestilišta, mada je u pojedinim slučajevima mlađ uvezena i iz Hrvatskih mrijestilišta. Nasađivanje se vrši u proljećnim i jesenjim mjesecima, i u zavisnosti od ekoloških i zoo-tehničkih uslova, a komercijalnu veličinu postiže za 18-28 mjeseci, uz mortalitet od 5-10%.

Oba postojeća uzgajališta ribe koriste princip Integralne Multi-Trofičke Akvakulture (IMTA), što je od izuzetnog značaja za umanjenje negativnog uticaja uzgoja na morski ekosistem. Suština ove prakse je kultivacija vrsta koje pripadaju različitim trofičkim nivoima u sistemu koji omogućava asimilaciju čestica koje predstavljaju otpad iz uzgoja riba, čime se umanjuje uticaj na životnu sredinu i proširuje ekonomska osnova marikulture. Vrste koje se koriste u IMTA sistemu na postojećim uzgajalištima riba su mušulje i kamenice, dok je 2020. godine eksperimentalno započeto sa uzgojem morskih krastavaca (*Holothuria sp.*) ispod kaveza za uzgoj ribe. Uzgoj morskih krastavaca ispod kaveza za uzgoj ribe imao je za cilj da utvrdi stepen zagađenja morskog sedimenta, definiše mogućnosti ublažavanja situacije i da prikaže naučne preporuke za mogućnost nastavka uzgoja ribe u vrlo osjetljivim uslovima Bokokotorskog zaliva. Rezultati istraživanja pokazali su da je nivo zagađenja iznad kritičnih vrijednosti, da je količina ukupnog organskog ugljenika, organske materije, sulfida i amonijaka na nivou koji prevazilazi mogućnosti remedijacije morskog sedimenta uzgojem morskih krastavaca. Stoga je neophodno izmještanje uzgoja morske ribe sa područja zaliva na područje otvorenog mora crnogorskog primorja, gdje veće dubine i jača hidrodinamika vodenih masa povoljno utiču na procese difuzije i dilucije otpadnih materija koje iz kaveza dospijevaju u more.

Kompletna proizvodnja ribe plasira se na domaće tržište zbog veoma visoke potražnje proizvoda iz uzgoja, posebno tokom turističke sezone.

Proizvodnja u marikulturi - Za područje Bokokotorskog zaliva najznačajniji je uzgoj mušulja (*Mytilus galloprovincialis*) sa prosječćnom godišnjom proizvodnjom od oko 215 tona za petogodišnji period (2019-2023.

g.), dok je proizvodnja kamenice (*Ostrea edulis*) još uvijek na veoma niskom nivou i iznosi prosječno 23 tone za poslednjih 5 godina (MONSTAT, 2024). Prosječna godišnja proizvodnja orade (*Sparus aurata*) iznosi 54 tona, a brancina (*Dicentrarchus labrax*) 63 tona godišnje (MONSTAT) (*Tabela 7-16, Grafikon 7-14*).

Lokalni naziv	*naziv*	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	*Srednja vrednost*
Orada	*Sparus aurata*	71	64	36	54	48	54,6
Brancin	*Dicentrarchus labrax*	68	38	43	87	80	63,2
Mušulja	*Mytilus galloprovincialis*	223	229	186	193	244	215
Kamenica	*Ostrea edulis*	17	17	32	32	19	23,4

Tabela 7-15: Godišnja proizvodnja u marikulturi Crne Gore izražena u tonama izvor: MONSTAT

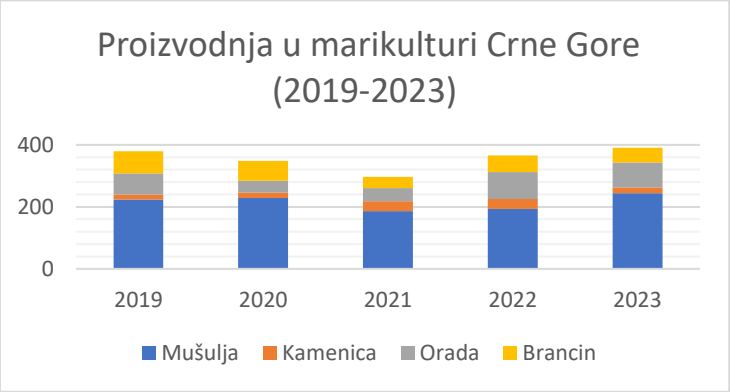

Grafikon 7-14: Količina uzgajene ribe i školjki po vrstama za period 2019 – 2023. g. Izvor Monstat

Na osnovu *Grafikona 7-14* može se vidjeti da u periodu 2019-2021. g. postoji opadajući trend količine uzgojenih riba i školjki u marikulturi, dok je od 2022. g. rastući proizvodni trend.

Morsko ribarstvo

Analizom indikatora razvoja i dostignutih ciljeva, u prethodnom periodu je došlo do značajnog napretka u razvoju sektora morskog ribarstva, i to:

- Uspostavljen je sistem elektronskog prikupljanja podataka o ulovu i ribolovnim aktivnostima; Uspostavljen je sistem satelitskog monitoringa ribolovnih plovnih objekata dužine veće od 10m i oni su opremljeni elektronskim uređajima za automatsku identifikaciju (AIS), čime je značajno povećana bezbjednost plovidbe i lica koja učestvuju u ribolovu;
- Uspostavljen je Ribarski informacioni sistem, koji danas objedinjava sve podatke o licima koja se bave ribarstvom, plovilima koja se koriste, dozvolama za ribolov, kao i istraživačkim i biološkim podacima koje prikuplja Institut za biologiju mora; kao i Ribarski Monitoring Centar (RMC), koji funkcioniše po principu 24/7 i omogućava relevantnim inspekcijskim službama kontinuirani monitoring i nadzor ribolovnih aktivnosti, kako na moru tako i na slatkim vodama na kojima se obavlja privredni ribolov.
- Započete su aktivnosti za pripremu svih neophodnih preduslova za rad na izgradnji ribarske luke na Rtu Djeran, Ulcinj. U toku su i aktivnosti na iznalaženju najboljih rješenja za vez ribarske flote u Baru kao i u Herceg Novom. U nekim postojećim lukama i marinama određen je broj vezova za ribarska plovila (Meljine – Lazaret, Tivat – Kalimanj).
- Postojeće ribarske poste u Bokokotorskom zalivu su obilježene adekvatnim informativnim tablama u cilju zaštite i unapređenja tradicionalnog ribolova, ali je potrebna dodatna zaštita od dalje degradacije posta i njihovog gubitka za obavljanje privrednog ribolova.
- Modernizuje se ribolovna flota kontinuiranom finansijskom podrškom kroz Javne pozive Ministarstva pljoprivrede i ruralnog razvoja,
- Uspostavljen je DCF/DCRF program prikupljanja sveobuhvatnih podataka u morskom ribarstvu prema metodologiji Generalne Komisije za Ribarstvo Mediterana (GFCM) i regulativama EU; nastavljeni su redovni godišnji montorinzi demerzalnih i pelagičnih resursa uz podršku međunarodnih projekata;
- Povećan je ulov morske ribe sa 604 tone u 2010. g., na 1127 tona 2019. g. (MONSTAT statistički godišnjak), da bi nakon toga došlo do smanjenja količine ulova ispod 700 tona;
- Broj izdatih dozvola za obavljanje privrednog ribolova je 338, čime je povećan broj zaposlenih u ribarstvu;
- Započet je program monitoringa odbačenog dijela ulova koji sprovodi Institut za biologiju mora u okviru pilot programa GFCM-a, kojim će se prikupiti relevantni naučni podaci neophodni za buduće upravljanje i njegovu preradu.

Tokom prethodnih godina usvojen je određeni broj pravnih akata koji regulišu sektor morskog ribarstva koji su usaglašeni sa zakonodavnim okvirom EU odnosno Zajedničke ribarske politike EU (CFP) kao i sa preporukama GFCM-a. (*Usvojena je Strategija razvoja sektora ribarstva s Akcionim planom 2024-2029. g., kao i Nacionalni plan upravljanja aktivnim ribolovnima alatima, pridnenom kočom, plivaricom srdelarom i obalnom potegačom srdelarom u Crnoj Gori. U toku je priprema novog Zakona o morskom ribarstvu, čije je usvajanje planirano za 2025. g. Postignut je značajan uspjeh u borbi protiv svih vrsta nelegalnog ribolova kroz jačanje kapaciteta inspekcije za morsko ribarstvo i nabavku plovila za inspekciju. U junu 2017. g. Vlada, odnosno Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja je formiralo Radnu grupu za borbu protiv upotrebe eksplozivnih naprava i svih vrsta nelegalnog alata u svrhu ulova ribe čiju su članovi predstavnici svih nadležnih relevantnih institucija, NVO, grupe građana čijim zajedničkim radom i povezivanjem su postignuti određeni rezultati.*).

Najveći nedostatak u realizaciji planiranog razvoja sektora morskog ribarstva je nepostojanje ribarskih luka i neophodne prateće infrastrukture za iskrcaj ribe, organizovanog otkupa ulova i njegove dalje prerade i obrade, kao i uvezivanje sektora morskog ribarstva sa sektorom turizma. Povezivanjem sa turizmom i organizovanim otkupom ribe i drugih morskih proizvoda značajno bi se poboljšala ponuda domaćih proizvoda iz mora, domaći proizvodi bi bili konkurentiniji na tržištu što bi dovelo i do smanjenja uvoza smrznutih proizvoda, a sve to vodi ka boljoj turističkoj ponudi, povećanju potrošnje ribe po glavi stanovnika, povećanju broja zaposlenih u sektoru ribarstva i prerade morske ribe i povećanju BDP-a.

Iako je plan razvoja sektora morskog ribarstva ostvaren u značajnoj mjeri tokom relativno kratkog perioda implementacije, potreban je dalji rad i povezivanje na međuinstitucionalnom nivou kako bi se ovaj sektor dalje razvijao na principima održivosti i postao konkurentan u domaćoj privredi.

Ribarstvo je u Crnoj Gori viševjekovna privredna grana, zastupljena u ribolovnim područjima morskog priobalja i Bokokotorskog zaliva, koja osim ekonomske ima i važnu sociološku i kulturološku ulogu. U 2023. g., shodno zvaničnim podacima MONSTAT-a, BDP Crne Gore iznosio je 6 964 miliona eura, dok je u 2022. g. iznosio 5 924 miliona eura, a stopa realnog rasta bruto domaćeg proizvoda u 2023. g. iznosila je 6,3%. Učešće poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupnom BDP-u u 2023. g. bilježi blagi pad u odnosu na 2022. g. sa 6.0% na 5.5%. (*Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) - Direktorat za ribarstvo je organ državne uprave zadužen za izradu i sprovođenje politike ribarstva. Zadaci MPŠV obuhvataju izradu i predlaganje nacrta propisa kao i izradu godišnjeg budžeta. Zadatak naučnih istraživanja i prikupljanja bioloških podataka dodijeljen je Institutu za biologiju mora u Kotoru – IBMK (Univerzitet Crne Gore). Osnovni zadatak IBMK odnosi se na procjenu resursa i pružanje savjeta MPŠV u pogledu mogućnosti razvoja sektora ribarstva u Crnoj Gori. Uloga IBMK definisana je Zakonom, u smislu pružanja naučnih savjeta potrebnih za upravljanje resursima*).

Zakon o morskom ribarstvu i marikulturi (*Službeni list Crne Gore* br. 56/09, 40/11, 47/15) u velikoj mjeri je usklađen sa zakonodavnim okvirom Generalne Komisije za Ribarstvo Mediterana (GFCM) čije je Crna Gora punopravna članica, kao i sa legislativom Evropske Komisije. U cilju postizanja potpune harmonizacije planirano je donošenje novog *Zakona o morskom ribarstvu i marikulturi* tokom 2025. g. kako bi nacionalna legislativa bila usklađena sa novim pravilima Zajedničke ribarske politike i Mediteranskom Regulativom, što uključuje, između ostalog, izradu planova upravljanja kao i pripremu za sprovođenje zabrane odbacivanja ulova. (*U skladu sa Zakonom o morskom ribarstvu i marikulturi morsko ribarstvo je upravljanje živim resursima mora, a obuhvata ulov, sakupljanje i zaštitu riba i drugih morskih organizama na principima održivog razvoja, u ribolovnom moru Crne Gore*).

Zakon prepoznaje **privredni, sportsko-rekreativni i ribolov u naučno-istraživačke svrhe**. Crnogorsko morsko ribarstvo se obavlja na prostoru unutrašnjih morskih voda, u teritorijalnim i međunarodnim vodama. Većina aktivnosti se obavlja u teritorijalnim, a dio aktivnosti u uskom pojasu priobalnih voda. (*Zakon pravi razliku između malog i velikog privrednog ribolova. Ova podjela se zasniva na dužini plovila i opremi koje ove kategorije mogu koristiti prilikom obavljanja ribolova. Dužina plovnog objekta koji se koristi u malom privrednom ribolovu ne može biti veća od 12 m LOA, dok se veliki privredni ribolov obavlja plovilima maksimalne dozvoljene dužine do 34 m LOA. Ključne aktivnosti u crnogorskom ribarstvu su ribolov pridnenim mrežama kočama i mali obalni ribolov. Oko 70% postojeće crnogorske flote koristi alate malog obalnog ribolova (obalne ili brodske mreže potegače, pasivne alate, udičarske alate) sa plovnim objektima kraćim od 12 m LOA.*)

Podaci pokazuju da je crnogorska flota u svim segmentima prosječno starija od 30 g., te da u nekim segmentima, posebno onima manjim od 12 m LOA, što čini i najveći postotak crnogorske flote, prosječna starost doseže i 45 g. MPŠV u okviru Agrobudžeta kroz Javne pozive dodjeljuje finansijsku podršku ribarima za modernizaciju ribolovne flote i za modernizaciju i unaprijeđenje konkurentnosti sektora morskog ribarstva. U skladu sa podacima raspoloživim iz dnevnika ulova i izvještaja o ulovu, veći dio ulova dolazi iz malog privrednog ribolova.

Crna Gora je ograničila aktivnosti pridnenih i pelagičnih mreža koča na područja izvan zone 3 NM ili 50 metara dubine, a u Bokokotorskom zalivu, pored koča zabranjen je i ribolov velikim plivaricama. Ovakva ograničenja predviđena su kako bi se zaštitio biodiverzitet u plićim zonama litorala.

Sektor crnogorskog ribarstva je generalno nedovoljno razvijen i priobalnog je karaktera. U većini slučajeva, ribolovne aktivnosti su vezane za vremenske uslove na moru, prvenstveno usled nesigurnosti i zastarjelosti ribolovne flote. Ribarsku flotu Crne Gore u 2022. g. čini 338 plovila, od čega je 215 aktivno, a od svih postojećih

plovila svega 14 plovila je duže od 15 metara (MPŠV, *Direktorat za ribarstvo*). Trend ulova morske ribe u posljednjoj deceniji pokayivao je blagi rast do 2019. g. kada je ukupno iskrcano 1.127 tona morske ribe i drugih organizama, nakon čega slijedi drastični pad u količini iskrcane ribe i drugih morskih organizama (*Tabela 7-16*). U 2022. g. ukupno je iskrcano 657 tona, od čega najveći dio čini ulov plave ribe (409 tona).

	2019	**2020**	**2021**	**2022**
Plava riba	759	400	411	409
Bijela riba	254	198	193	184
Ostala riba	17	17	15	19
Glavonošci	51	38	32	33
Rakovi	46	18	13	12
UKUPNO	**1.127**	**670**	**661**	**657**

Tabela 7-16: Godišnji ulov morske ribe i drugih morskih organizama u Crnoj Gori
izvor: MONSTAT

Ukupni ulov koji ostvaruje Crna Gora predstavlja tek mali procenat ulova koji se izvrši na Jadranu i Mediteranu. Jedan od prioriteta je i modernizacija flote za izlov resursa male plave ribe i organizovanje tržišta za otkup. Takođe je neophodno raditi na uvezivanju sektora ribarstva sa sektorom turizma, naročito tradicionalnih tipova ribolova, kao što je ribolovom obalnim mrežama potegačama na ribarskim postama u Bokokotorskom zalivu, i malog obalnog ribolova koji mogu značajno poboljšati turističku ponudu, kako u pogledu ponude proizvoda tako i u smislu tradicionalne aktivnosti i kulturne ponude.

U Crnoj Gori je uspostavljen Ribarski informacioni sistem, koji objedinjuje sve podatke o licima koja se bave ribarstvom, plovilima koja se koriste, dozvolama za ribolov, kao i istraživačkim i biološkim podacima koje prikuplja Institut za biologiju mora; kao i Ribarski Monitoring Centar (RMC), koji funkcioniše po principu 24/7 i omogućava relevantnim inspekcijskim službama kontinuirani monitoring i nadzor ribolovnih aktivnosti, kako na moru tako i na slatkim vodama na kojima se obavlja privredni ribolov. Sva ribarska plovila čija je dužina preko 10 metara opremljena su sistemom satelitskog monitoringa (VMS), kao i elektronskim uređajima za automatsku identifikaciju (AIS), čime je značajno povećana bezbjednost plovidbe i lica koja učestvuju u ribolovu.

Veliki problem u ribarstvu Crne Gore predstavlja nepostojanje ribarskih luka i mjesta prvog iskrcaja, kao i organizovanog otkupa ulova njegove dalje prerade i obrade. U nekim postojećim lukama i marinama određen je broj vezova za ribarska plovila (Meljine – Lazaret, Tivat – Kalimanj), dok se za vez ribarske flote u Baru kao i Herceg Novom traže najbolja rješenja. Na teritoriji Opštine Ulcinj, na Rtu Djeran, započete su aktivnosti za pripremu svih neophodnih preduslova za rad na izgradnji ribarske luke. Mjesta prvog iskrcaja, ukupno 46 duž obale, su određena Pravilnikom, dok je njihovo opremanje planirano za 2025. godinu. Prodaja i otkup su uglavnom organizovani direktno između ribara i kupaca, odnosno restorana, što predstvlja problem tokom zimskih mjeseci kada je tržište malo. Postoje dva mala preduzeća koja se bave otkupom i djelimičnom preradom ribe, međutim potrebno je povećati kapacitete i na taj način povećati konkurentnost domaćih proizvoda na tržištu.

Od 2017. g. u Crnoj Gori je uspostavljen sistem prikupljanja podataka u morskom ribarstvu prema metodologiji Generalne Komisije za Ribarstvo Mediterana (GFCM) i regulativama EU, za dio podataka koji se odnosi na ulov, ribolovni napor, kapacitet flote odgovorno je MPŠV – Direktorat za ribarstvo, dok Institut za biologiju mora prikuplja biološke podatke i odgovoran je za prikupljanje podataka koji su nezavisni od ribarstva (naučne ekspedicije MEDITS i MEDIAS, kao i DEPM, za procjenu biomase demerzalnih i pelagičnih vrsta). Institut za biologiju mora u okviru pilot programa GFCM-a, započeo je monitoring odbačenog dijela ulova, kojim će se prikupiti relevantni naučni podaci neophodni za buduće upravljanje i njegovu preradu.

U crnogorskim vodama proglašena su 3 morska zaštićena područja (MPA), MPA Katič, MPA Platamuni i MPA Stari Ulcinj, kao i zaštićeno područje zlatnog korala Dražin vrt i Sopot. U ovim oblastima postoje posebne mjere upravljanja ribarstvom, odnosno od potpune zabrane ribolova do zabrane ribolova aktivnim ribolovnim alatima. Pored navedenih regulacija, ribolov je zabranjen i u zaštićenim ribolovnim područjima: kanal Port Milena, Tivatska solila, Krtoljska uvala sa uvalom Kukuljina, ušća Morinjske rijeke, Mrčevske rijeke, Gradiošnice, Velikog potoka, ušće rijeke Sutorine i Škurde.

Slatkovodno ribarstvo

Slatkovodni ribolov uređen je *Zakonom o slatkovodnom ribarstvu i akvakulturi* (*Službeni list Crne Gore*, br. 17/18) i setom podzakonskih akata. (privredni, sportsko-rekreativni, naučno-istraživački, sanitarni i selektivni).

Slatkovodna ribolovna flota i resursi - Ribolovne vode čine rijeke, riječni rukavci, prirodna i vještačka jezera i akumulacije. Slatkovodno ribarstvo je privredna grana koja raspolaže dragocjenim, ali nedovoljno iskorišćenim resursima. Mogući su svi vidovi slatkovodnog ribarstva: komercijalni izlov, sportski ribolov i akvakultura. Zakonom o slatkovodnom ribarstvu i aakvakulturi definisane su ribolovne vode, ribolovna područja i ribolovni reviri, na kojima se može obavljati sportsko rekreativni i privedni ribolov.

Bez obzira na prirodne pogodnosti sektor slakovodnog ribartsva se ne koristi u dobroj mjeri. Površina planinskih jezera koja su nastanjena ribom iznosi oko 540 ha (Plavsko – 250 ha, Crno jezero 63 ha, Biogradsko jezero 43 ha) i koriste se uglavnom za sportski ribolov.

Glavninu slatkovodnog privrednog ribolova čine ribolovne aktivnosti i iskrcaji na Skadarskom jezeru. *(mali ribolov koji se obavlja tradicionalnim čamcima s ravnom dnom - čun, s motorima maksimalne snage od 10 KS, u skladu sa Zakonom o sigurnosti plovidbe, prema kojem je upotreba motora određene snage ograničena).* Skadarsko jezero sa Rijekom Crnojevića i Moračom, Šaskim jezerom i rijekom Bojanom, predstavlja najvažnije ribolovno područje u slatkovodnim vodama. Na Skadarskom jezeru, ulov se vrši na sjevernom, sjeverozapadnom i jugoistočnom području („oka“ Raduš, Krnjice, Ckla, Bobovište i Karuč).

Postoji nekoliko akumulacija, Krupac, Slano, Liverovići, Grahovo, Piva i Otilovići, površine oko 2000 ha pri srednjem vodostaju, koje predstavljaju salmonidne vode pogodne za mrijest pastrmke.

U Nacionalnim parkovima se strogo sprovodi zakonska regulativa i pravila u oblasti ribarstva kroz sistem izdavanja dozvola. Na Skadarskom jezeru nema specifičnog monitoringa ribarskih plovila, mjesta za iskrcaj, ni druge propratne infrastrukture (skladišta, hladnjaka, ledomata, itd.). Ribari svoje ulove plasiraju direktno na tržište (pijacama, restoranima) i u manjoj mjeri, fabrikama za preradu ribe. (Do sredine osamdesetih g. prošlog vijeka, godišnji ulov za potrebe fabrike za preradu ribe kretao se od 760 do 1.045 tona[48].)

Od ukupnog ulova iz Skadarskog jezera, oko 70% čine samo tri vrste: krap - *Cyprinus carpio*, ukljeva - *Alburnus arborella* i brona – *Rutilus prespensis (prema Planu upravljanja Nacionalnog parka Skadarsko jezero, 2016–2020. g.).*

Zaposlenost u slatkovodnom ribarstvu - Sektorski izvještaj za 2021. g. ukazuje da je za nekoliko porodica, to glavni izvor prihoda, dok je za većinu njih, ribolov dodatno ili sporedno zanimanje. Oko 300 registrovanih ribara bavi privrednim ribolovom i oni obavljaju ribolov sa starim ribarskim plovilima i ribarskim alatima. Međutim, socijalni značaj slatkovodnog ribarstva je mnogo veći, pri čemu Skadarsko jezero predstavlja izuzetno važan socijalni amortizer za brojne stanovnike tog područja.

7.7. ŠUMARSTVO, DRVNA INDUSTRIJA I LOVSTVO

Šumarstvo

Šume su jedan od najznačajnih prirodnih prirodnih resursa Crne Gore. Prema Zakonu o šumama Crne Gore (*Službeni list Crne Gore* br. 011/24-1259/2-01), šume su dobro od opšteg interesa, imaju posebnu zaštitu trajnim očuvanjem i unapređenjem. Šume Crne Gore karakteriše bogatstvo biodiverziteta, što im osigurava polifunkcionalnost i stabilnost. Ključni faktor su u očuvanju i uređenju voda i vodnog režima i pružaju zaštitu od erozije na strmom terenu, vrše absorpciju značajnih količina ugljen-dioksida i time utiču na prilagođavanje klimatskim promjenama.

Održivo korišćenje drvnih i nedrvnih šumskih proizvoda (ljekovito bilje, šumsko voće i pečurke) daje se značajan doprinos poboljšanju uslova života mnogih ruralnih zajednica. Šume predstavljaju glavno stanište divlje faune, podržavaju bogat diverzitet divljači i sa njima povezanu djelatnost lovstva. Šume i šumska zemljišta uživaju posebnu zaštitu, koja se ostvaruje:

- trajnim očuvanjem i unapređivanjem šuma i šumskih zemljišta i njihovih funkcija;
- održivim i multifunkcionalnim gazdovanjem šumama;
- očuvanjem i unapređivanjem biološke i pejzažne raznovrsnosti šuma, kao i kvaliteta životne sredine.

Prema rezultatima *Prve Nacionalne inventure šuma* (NIŠ) Crnu Goru karakteriše visok stepen šumovitosti od 59,5% (826.782 ha). Šumsko zemljište zauzima 9,9% (137.480 ha). Zajedno šume i šumsko zemljište čine 69,4% teritorije Crne Gore. Drvna zapremina u šumama Crne Gore je 122 mil. m³, sa tekućim prirastom od 2,9 mil. m³. Prosječna zapremina po hektaru šumske površine procjenjuje se na 159,6 m³/ha. Udio državnih šuma je 52,3%, a privatnih 47,7%. Stepen šumovitosti iznosi 1.3 ha/st. Po stepenu šumovitosti Crna Gora pripada samom evropskom vrhu.

Namjena zemljišta	Površina			
	Ukupno ha	šuma ha	šuma %	% od SVG
1 Privredna šuma	626.928	550.669	88	67
2 Zaštitna šuma	116.350	97.366	84	12
3 Šuma za ostale namjene (obuhvataju sve namjene koje nisu ekonomske ili zaštitne šume)	1.815	1.015	56	0
4 Šuma za ostale namjene	13.400	6.711	50	1
5 Sjemenska sastojina	592	592	100	0

[48] Prema *Socijalnoj analizi Skadarskog jezera* iz 2007. g.

6 Nacionalni park	35.149	28.408	81	3
7 Šuma u urbanoj zoni – Park šume	1.494	1.188	80	0
8 Ostala zaštićena prirodna dobra i Ekološke mreže (EMERALD i potencijalna NATURA 2000)	64.628	55.158	85	7
9 Nema podataka	528.225	85.674	16	10
SVG	**1.388.581**	**826.782**	**60**	**100**

Tabela 7-17: Prostorni raspored šuma po kategorijama

Opština	Kategorija zemljišta					
	Ukupna površina		Šuma		Šumsko zemljište	
	ha	%	ha	%	ha	%
1 Andrijevica	33.049	100	21.995	67	1.104	3
2 Bar	62.686	100	29.374	47	5.220	8
3 Berane	66.940	100	41452	62	1.527	2
4 Bijelo Polje	90.910	100	55712	61	6.532	7
5 Budva	11.516	100	5.183	45	1.389	12
6 Danilovgrad	42.410	100	27.840	66	3.695	9
7 Žabljak	45.513	100	23.022	51	6.770	15
8 Kolašin	90.825	100	58.512	64	4.721	5
9 Kotor	34.922	100	19.681	56	10.033	29
10 Mojkovac	35.760	100	21.573	60	2.113	6
11 Niksić	213.277	100	149.426	70	23.079	11
12 Plav	49.024	100	27.599	56	3.093	6
13 Plužine	84.873	100	48.017	57	17.626	21
14 Pljevlja	133.431	100	82.744	62	19.174	14
15 Podgorica	149.271	100	69.375	46	7.841	5
16 Rožaje	43.185	100	26.984	62	1.114	3
17 Tivat	5.258	100	1.384	26	2.151	41
18 Ulcinj	26.790	100	11.649	43	1.731	6
19 Herceg Novi	23.073	100	13.286	58	4.965	22
20 Cetinje	89.620	100	72.589	81	5.733	6
21 Šavnik	56.149	100	19.286	34	7868	14
Ukupno:	**1.388.482**	**100**	**826.683**	**60**	**137.480**	**10**

Tabela 7-18: Površina šuma i šumskog zemljišta po kategoriji zemljišta po opštinama

Izvor NIŠ

Karakteristike šuma prema Nacionalnoj inventuri šuma:

- Drvna zapremina u šumama Crne Gore je 122 mil. m³, sa tekućim prirastom od 2,9 mil. m³.
- Drvna zapremina u pristupačnim šumama, koje pokrivaju 728,133 ha, iznosi oko 116 mil. m³, sa tekućim prirastom od 2,8 mil. m³.
- Prosječna zapremina po hektaru šumske površine procjenjuje se na 159,6 m³/ha.
- Većina šuma (78,7%) su planinske šume i nalaze se na nadmorskim visinama između 800 i 1.800 mnm i na padinama 6-35 stepeni nagiba (87,2%).
- Prosječne zapremine veće od 200 m³/ha su na nadmorskm visinama od 1200 - 2000 mnm.
- Visoke šume pokrivaju 51,1% (prosječna drvna zapremina 253,1 m³/ha), dok šume niskog uzgojnog oblika (prosječna zapremina 62,6 m³ /ha) zauzimaju 48,9% od ukupne površine pod šumama.
- Udio državnih šuma je 52,3%, a privatnih 47,7%.
- Šume u državnoj svojini imaju znatno povoljniju strukturu u odnosu na privatne šume, (količina drvne mase po jedinici površine u privatnim šumama je znatno manja).
- Državne šume imaju veće prosječne zapremine (227,9 m³/ha) i u ukupnoj zapremini učestvuju sa 72,7%.
- Privatne šume (88,7m³/ha) na usitnjenim posjedima, u ukupnoj zapremini učestvuju sa 27,3%.
- Prema studiji *Holandske razvojne agencije* (SNV), 57% privatnih posjeda nalazi se u kategoriji veličine do 5 ha, 27% u kategoriji od 6 do 20 ha i 13% u kategoriji od 21 do 50 ha veličine.
- Učešće pojedinih vrsta drveća u šumskom fondu je neravnomjerno, sa dominacijom lišćarskog drveća (76,2% površine).
- Prosječna zapremina po hektaru kod lišćara iznosi 136,3 m³/ha, a kod četinara 293,5 m³/ha.

- Udio četinara u ukupnoj zapremini je 40,2%. Zapreminski prirast četinara je 8,1 m³/ha i veći je od lišćara kod kojih je 2,9 m³/ha. Četinari sa 46,6% učestvuju u ukupnom zapreminskom prirastu.
- Na horizontalnom i vertikalnom profilu diferenciraju se brojne šumske zajednice uslovljene klimom (klimatogene šume) i orografsko-edafskim faktorima (klimaregionalne šume). Osim osnovnih šumskih zajednica, postoji niz prelaznih ekosistemskih formi na mikrolokacijama. Različitost sastava pojedinih zajednica i njihove strukturne karakteristike ukazuju na stanišnu diferencijaciju.
- Veliki je udio sastojina slabe sklopljenosti, tako da 48,2% šumskih sastojina ima sklop od 60% i niže. Iako su šume po porijeklu u Crnoj Gori skoro sve prirodne (0,4% od ukupne površine Crne Gore su vještačke sastojine), a prebirne šume kao najstabilnije sastojine zauzimaju svega 14% od ukupne površine šuma. Navedeno stanje većinom je posledica jačih eksploatacijskih sječa u dužem vremenskom periodu, što je rezultiralo niskom prosječnom zapreminom i zapreminskim prirastom.
- Crnogorske šume karakteriše visoki strukturalni diverzitet, njima dominiraju sastojine sa više od jednog sprata.
- U ukupnoj zapremini dominira bukva sa 34%, zatim jela sa 32%, smrča 11%, cer i kitnjak 5,5%, dok ostali lišćari učestvuju sa 6,7%. Ako se u obzir uzme kompozicija šuma, posebno značajno učešće četinara, svakako da je prosečna zapremina od 159,6 m³/ha sa tekućim prirastom od 2.9 mil. m³ daleko ispod potencijalnih mogućnosti staništa, a posledica je istorijskih okolnosti i često neracionalnog odnosa prema šumskom potencijalu u ranijem periodu.
- Podmladak se javlja na 26% šumske površine i više od 50% podmlatka je dobrog do srednjeg kvaliteta.
- U visokim privrednim šumama, gdje je i sada najveći uticaj čovjeka, pored navedenih osobina sastojina, i debljinska struktura je nepovoljna (nedostaje drvna masa u debljinskim razredima iznad 50 cm).
- Od ukupne površine šuma 88,1% su pristupačne šume, a privredne šume zauzimaju oko 66,6% površine.
- Ostale površine šuma imaju određena ograničenja u pogledu korišćenja, gdje su najzastupljenije zaštitne šume.
- Šume koje su klasifikovane kao potencijalna NATURA 2000 staništa iz Aneksa I pokrivaju 38,7% površine dostupnih šuma i 7,5% površine pristupačnog šumskog zemljišta,
- Veliki djelovi šuma i šumskog zemljišta su pod zakonskom zaštitom, 5,2% površine šuma se nalazi u Nacionalnim parkovima, a 14,6% u zoni EMERALD područja.
- U Nacionalnom parku „Biogradska gora“ nalazi se za sada jedina prašuma u Crnoj Gori.
- Šume Nacionalnih parkova, šume EMERALD zone i šume nepristupačnih područja čine 23,5% ukupne površine šuma.
- Unutar Nacionalnih parkova i EMERALD zona šume i šumsko zemljište zauzimaju visok procenat njihove površine-šume pokrivaju 40,5% površine Nacionalnih parkova i 47,6% EMERALD zona.
- Šume u urbanoj zoni (park šume), čine svega 0,1% što ukazuje na nedovoljnu brigu o njihovom značaju sa aspekta kvaliteta vazduha i urbanog prostora.

Opština	Privredne državne šume			
	Visoke šume		Izdanačke šume	
	ha	m³/ha	ha	m³/ha
1 Andrijevica	10.004,1	422,3	1.502,5	246,3
2 Bar	197,4	63,7	592,2	25,8
3 Berane	12.583,8	374,2	3.094,6	47,0
4 Bijelo Polje	18.749,8	264,2	8.987,3	95,4
5.Budva	0,0	0,0	0,0	0,0
6 Danilovgrad	5.368,5	208,1	1.900,1	22,3
7 Žabljak	8.319,8	290,7		
8 Kolašin	9.701,6	363,0	1.886,2	213,1
9 Kotor	802,6	138,5	2.885,5	45,2
10 Mojkovac	7.563,9	241,6	2,396,2	107,8
11 Nikšić	26.289,9	184,4	9,145,9	63,5
12 Plav	3.560,5	298,1	692,8	135,4
13 Plužine	19.823,4	215,7	6,834,8	85,6
14 Pljevlja	35.200,4	372,5	8.203,1	206,0
15 Podgorica	8.507,1	263,8	7.928,2	31,0
16 Rožaje	14.459,4	325,7	400,3	47,9
17 Tivat	493,5	94,8	298,1	46,0
18 Ulcinj	98,7	97,8	698,4	25,4
19 Herceg Novi	197,4	91,1	98,7	8,4

20 Cetinje	1.195,4	65,1	2.504,4	25,1
21 Savnik	3.460,3	287,2	4.074,9	139,3
SVG	**186.577,2**		**64.124,3**	

Tabela 7-19: Zapremina po hektaru u dostupnim privrednim državnim šumama po opštinama
Izvor: prva NIŠ CG

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Bruto drvna masa m^2	278.938	286.474	313.358	381.783	467.422	387.663	332.447	184.774	174.664

Tabela 7-20: Prikaz sječa šuma u državnim šumama
Izvor: MONSTAT

Ekonomsko korištenje površina pod šumama – U skladu sa zakonskim i prirodnim ograničenjima, postoje "šume dostupne za snabdijevanje drvetom", koje obuhvataju sve šume, izuzev: šuma u Nacionalnim Parkovima, nepristupačnih šuma, šuma u kojima postoje neka druga zakonska ograničenja. Šume dostupne za snabdijevanje drvetom su sa višestrukim funkcijama: zaštita zemljišta, zaštita od lavina ili za rekreativno korišćenje. U njima se sječa može odvijati na osnovu adekvatnog gazdovanja, primjerenog prioritetnoj funkcij i režimu zaštite. Površina državnih šuma dostupnih za snadbijevanje drvetom je 398.000 ha i veća je od površine privatnih šuma koja iznosi 385.000 ha. Udio privatnih šuma u šumama dostupnim za snabdijevanje drvetom je 341.000 ha (50,4%) i veći je od udjela državnih šuma (49,6%). Ostale karakteristike su:

- Kvalitet drvne zalihe sa uzgojnog aspekta je nezadovoljavajući, 54,5% zapremine predstavljaju stabla loših uzgojno-tehničkih osobina.
- Struktura zapremine posmatrana sa uzgojno-tehničke i tehničke klasifikacije je vrlo nepovoljna. Učešće prve uzgojno tehničke klase u ukupnoj zapremini državnih visokih šuma iznosilo je 23,6%, a u privatnim visokim šumama 13,6%, dok je učešće treće uzgojno-tehničke klase – nepoželjnih stabala sa uzgojne strane, veoma visoko, kod državnih (42,5%) i kod privatnih šuma (57,2%).
- Struktura zapremine posmatrana sa aspekta tehničke klasifikacije takođe je vrlo nepovoljna. (Učešće prve tehničke klase u državnim visokim šumama je 25,4% a u privatnim visokim šumama je13,5%, dok je učešće zapremine III i IV tehničke klase (gdje je procenat iskorištenosti znatno niži), relativno visok i kod državnih visokih šuma iznosi 38%, a naročito kod visokih privatnih šuma iznosi 53,5%).
- Prosječni održivi godišnji prinos ili godišnji potencijal sječe u desetogodišnjem periodu 2011 – 2020.g. nakon Prve nacionalne inventure (period 2011. g.) bio je planiran cca 1,6 mil m^3 bruto mase. U ovaj obim sječa uzeta je u obzir i drvna masa koja bi se dobila konverzijom značajnog dijela izdanačkih bukovih šuma (50%) u visoke šume. Osnova za sječu iznosila je 67,5% zapreminskog prirasta. Planirani prinos u odnosu na zapreminskim prirast niži je kod privatnih šuma (53,3%) u poređenju sa državnim šumama, gdje iznosi 67,5%.-što je važno sa aspekta planiranja razvoja drvne industrije.
- Prema zvaničnim evidencijama, u državnim šumama u prethodnim godinama, obim sječa nije realizovan u predloženom obimu, što ne znači da se nije realizovao u praksi, kroz neevidentirane sječe po raznim osnovama.

Prosj. drvna masa u hilj.m^3 po god.	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
četinara	307	255	284	342	375	305	341	644	622	620	575	661	704
lišćara	236	219	197	215	249	250	252	502	471	493	430	433	481
ukupno	543	474	481	557	624	555	593	1146	1093	1113	1005	1094	1185

- Postojeće stanje šuma odrazilo se na kvalitet i kvantitet sortimentne strukture. Učešće vrijednijih drvnih sortimenata je sasvim malo u državnim, visokim, privrednim šumama (manje od 15% od ukupne zapremine), a u privatnim šumama još manje od 7,5% od ukupne zapremine u privatnim visokim šumama.
- Nedostatak debljih stabala kao mali udio vrijednijih drvnih sortimenata u zapremini posledica je predhvata na račun kvaliteta i kvantiteta, što će se u narednom periodu odraziti na strukturu i kvalitet prinosa.
- Iako Crna Gora ima visok stepen šumovitosti i visok biodiverzitetski potencijal navedeni parameti ukazuju da je Crna Gora relativno bogata siromašnim šumama.

- Šume koje su klasifikovane kao potencijalna staništa na osnovu Aneksa I – NATURA 2000 pokrivaju 38,7% pristupačnih šuma i 7,5% pristupačnog šumskog zemljišta. To pokazuje veliku vrijednost šuma u pogledu zaštite prirode i biodiverziteta.
- Veliki dio šuma i šumskog zemljišta je pod zaštitom, 5,2% površine šuma se nalazi u Nacionalnim Parkovima; 14,6% u zoni EMERALD područja; šume Nacionalnih Parkova, šume EMERALD zone i šume nepristupačnih području čine 23,5% ukupne površine šuma Crne Gore; u šumskom zemljištu je udio područja sa prioritetno zaštitnom funkcijom 22,2% ; šume pokrivaju 40,5% površine Nacionalnih Parkova i 47,6% EMERALD zona.
- Rezerve ugljenika u šumskoj biomasi iznose 53.992,000 t ugljenika, odnosno 74,20 t/ha.
- Zalihe ugljenika u mrtvom drvetu iznose 3.981,000 t, odnosno 5,5 t/ha.

Od 9 bio-geografskih regiona koji pokrivaju Evropsku uniju, a koji se karakterišu po različitoj vegetaciji, klimi, topografiji i geologiji u Crnoj Gori zastupljana su dva i to alpski i mediteranski. Granice bio-geografskih regiona nisu fiksirane već zahtjevaju praćenje trendova očuvanja vrsta i staništa u sličnim uslovima širom Evrope, bez obzira na državne granice. Uzimajući u obzir reljef, klimu, geologiju i klimatske kriterijume, teritorija Crne Gore je sa aspekta rasprostranjenosti šuma podijeljena na pet bio regiona: crnogorsko primorje, region krša, centralni region, sjeverni region i istočni region. Crnogorsko primorje i bio-region krša, dijele mediteransku bio-geografsku oblast na dva dijela, dok centralni, sjeverni i istočni bio-region dijele alpsku biogeografsku oblast na tri dijela.

Šumski požari - Površine oštećene požarima u periodu od 5 godina, koje su utvrđene Nacionalnom inventurom, iznose 30.532ha ili 4,2% površine šuma, a sa šumskim zemljištem 40.227 ha ili 4,7% površine šuma i šumskog zemljišta.

Planska dokumentacija - Šume nijesu adekvatno pokrivene planskom dokumentacijom[49]. (Programi gazdovanja šumama su uglavnom doneseni za gazdinske jedinice gdje se odvijaju privredne aktivnosti. Donešeni programi gazdovanja šumama pokrivaju cca 60% površina šuma i šumskog zemljišta u državnom vlasništvu, a za preciznu evidenciju biće neophodno pokriti cjelu teritoriju Crne Gore planskim dokumentima.

Plan razvoja šuma za šumsko područje - opštinu, koji se po hijerarhiji nalazi između strategije i programa gazdovanja šumama, do sada nisu donešeni. Urađeni planovi gazdovanja privatnim šumama pokrivaju neznatne površine. Posebno su važna planska dokumenta na osnovu kojih se upravlja na području nacionalnih parkova i zaštićenih područja.

Problemi i ograničenja u razvoju sektora - Društveno ekonomske promjene u proteklom periodu uticale su na šumarstvo kao privrednu granu, a posebno na stanje šuma što je imalo za posljedicu:

- nedovoljna pokrivenost planskom dokumentacijom;
- pogoršanje strukture šumskog fonda;
- smanjenje površina šuma i šumskog zemljišta;
- smanjenje drvne zapremine;
- povećanje broja požara, bespravnih sječa, šteta od šumskih insekata i drugih oblika šumskih šteta;
- mala ulaganja u izgradnju i održavanje šumskih puteva;
- neostvarivanje planova gazdovanja šumama;
- nedovoljna i neorganizovana šumarska operativa za realizaciju planiranog obima radova na gajenju i iskorišćavanju šuma;
- neracionalno korišćenje drvne mase i dr.

Na nezadovoljavajuće stanje šumskog fonda pored navedenih karakteristika koje su najvećim dijelom posledica složene ekonomsko finansijske situacije, bitno su uticali:

- Česte neadekvatne kadrovske i organizacione promjene u sistemu upravljanja i gazdovanja šumama;
- Neusklađenost stanja šuma sa konceptom korišćenja šuma;
- Pritisak predimenzioniranih kapaciteta primarne prerade za obezbeđenje sirovine;
- Pogrešan stav koji je dominirao u društvu da su šume prirodno bogastvo koje donosi rentu bez ulaganja;
- korišćenje privatnih šuma bez kontrole i iznad njihove mogućnosti; isključiva uloga šume kao sirovinske baze; prethvat na kvalitet i kvantitet;
- Sve kategorije šuma su dosadašnjim gazdovanjem neravnomjerno tretirane;
- Značajan dio privatnih šuma je nedovoljno otvoren šumskim putevima;
- Šume u državnom vlasništvu su neravnomjerno otvorene;
- U otvorenim šumskim kompleksima, a to su pretežno šume nižih i srednjih regiona, izvođene su sječe jačeg inteziteta, naročito u blizini šumskih komunikacija, te je u ovim kompleksima prioritetni zadatak

[49] Do sada je donešena Nacionalna šumarska politika (2008), Zakon o šumama (2010, a izmijenjen i dopunjen 2015), Nacionalna strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva (2014) i programi gazdovanja šumama za državne šume (svakih 10 g.) za 67 gazdinskih jedinica od ukupno 143, Plan razvoja šuma za šumsko područje – opštine mijesu donešeni.

budućeg gazdovanja revitalizacija sastojina i sanacija postojećeg stanja uz sprovođenje pošumljavanja (ako se dosad nije prirodno obnovila) naročito na inkliniranim terenima u blizini saobraćajnica.
- Nasuprot ovim kompleksima manje površine koje su slabije otvorene imaju nešto veću drvnu zapreminu sa značajnim učešćem prezrelih stabala većih dimenzija slabog zdravstvenog stanja i male prinosne snage.
- Na inkliniranim planinskim terenima, kakvi dominiraju u Crnoj Gori, mreža šumskih puteva je glavni preduslov za održivo gazdovanje šumama i njihovo ekonomski efikasno korišćenje.
- Razgraničenje između privatnog i državnog vlasništva i unutar privatnog vlasništva nije završeno na velikim površinama što otežava upravljanje i gazdovanje šumama na određenim površinama.
- Za veći dio šuma u privatnom vlasništvu ne postoji Zakonom predviđena planska dokumentacija.

Očekivane klimatske promjene imaće za posljedicu pomjeranje određenih vegetacionih zona (tipova šuma) kako po geografskoj širini tako i po nadmorskoj visini. U nekim oblastima može se očekivati povećano sušenje drveća kao posledica stresa i napada štetočina i biljnih bolesti, smanjenje prirasta, otežano prirodno obnavljanje i povećanje šteta prouzrokovanih šumskim požarima i atmosferskim nepogodama.

Pored navedenih ograničenja, uz značajne potencijale za održivi razvoj šumarstva ističu se mogućnosti za unapređivanje stanja šuma, uspostavljanje sistema održivog upravljanja šumama i stvaranje povoljnijeg ambijenta za višefunkcionano korišćenje šuma. Održivim gazdovanjem se mogu ostvariti funkcije šuma i šumskog zemljišta:
- ***proizvodne*** (proizvodnja drvne mase za industijske potrebe i stanovništvo i proizvodnja i održivo *korišćenja nedrvnih i ostalih šumskih proizvoda)*
- ***ekološke*** (zaštita tla od spiranja i erozije, očuvanje vodnog zemljišta, biološke i pejzažne vrijednosti, ublažavanje makro klimatskih promjena, regulacija i poboljšanje mikro klime; vezivanje ugljenika iz vazduha; proizvodnja kiseonika; očuvanje stanišnih uslova za razvoj divlje flore i faune.i
- ***socijalne funkcije šuma*** (zaštita naselja i infrastrukturnih objekata od erozije i klizišta; povoljan uticaj na snabdijevanje vodom za različite namjene, obezbjeđivanje prostora za odmor i rekreaciju; razvoj ekoturizma; povoljan uticaj na pašarenje i lov;
- **istraživanje i obrazovanje;**
- ***zaštita prirodne i kulturne baštine;***
- ***očuvanje ruralnih područja; odbrana zemlje.***

Drvna industrija

Drvna industrija u Crnoj Gori nije adekvatno razvijena. Postoji 483 preduzeća koje se bave šumarstvom i drvnom industrijom, ili proizvode namještaj i stolariju. U oblasti prerade drveta aktivna su 339 preduzeća, u oblasti proizvodnje namještaja 149 preduzeća, a u oblasti usluga u šumarstvu 58 preduzeća su aktivna u periodu izrade plana.
- U preradi drveta od 339 preduzeća 234 su pilane, a ostalo čine drugi pogoni, (proizvodnja parketa, proizvođači furnira i ploča, proizvodjači stolarije).
- U sektoru prerade drveta zaposleno je 2.166 radnika. U sektoru usluga u šumarstvu posluje 58 preduzeća od čega se 25 bavi sječom drveta i zapošljava 185 radnika.
- U sektoru proizvođača namještaja posluje 149 proizvođača, (namještaj od iverice uvoznog materijala), opremanje enterijera i izrada drvenih kuća).
- U strukturi drvoprerađivačkih preduzeća dominiraju mala preduzeća.
- U drvnoj industriji je 2.910 zaposlenih, od čega je najveći broj u primarnoj preradi drveta (1.526 radnika i oko 600 sezonski zaposlenih radnika).
- Sektor male privrede kroz drvnu industriju čini zanatstvo, gde je zaposleno oko 300 radnika.

K.D.	Naziv djelatnosti	Broj preduz.	Ostvareni promet u €	Broj zaposlenih
210	Gajenje šuma i ostale šumarske djelatnosti	14	1,336.532	53
220	Sječa drveća	25	1,967.558	69
230	Sakupljanje šumskih plodova, osim drveta	13	2,804.795	34
240	Uslužne djelatnosti u vezi sa šumarstvom	10	1,046.327	29
Ukupno preduzeća iz oblasti šumarstvo i sječa drveća		58	7,155.213	185

Tabela 7-21: Usluge u šumarstvu u 2024. godini
Izvor: MONSTAT

K.D.	Naziv djelatnosti	Broj preduz.	Ostvareni promet u €	Broj zaposlenih
1610	Rezanje i obrada drveta	234	85,351.239	1.526
1621	Proizvodnja furnira i ploča od drveta	1	0	2
1622	Proizvodnja parketa	2	591.314	21
1623	Proizvodnja ostale građevinske stolarije i elemenata	71	36,422.937	507
1624	Prizvodnja drvene ambalaže	1	0	1
1629	Proiz. ostalih proiz. od drveta, plute, slame i pruća	30	6,370.403	109
Ukupno preduzeća iz grupe prerada drveta		339	128,735.893	2.166

Tabela 7-22: Prerada drveta u 2024. g.
Izvor: MONSTAT

Proizvodnjom namještaja u Crnoj Gori bave se jedino preduzeća koja se bave izradom pločastog namještaja. Proizvodnja kod ovih preduzeća zasniva se na uvozu repromaterijala i sklapaju i montiranju proizvedenog namještaja (najčešće kuhinjski namještaj, namještaj za odlaganje i kancelarijski namještaj. Proizvodnja pločastog namještaja u Crnoj Gori se najviše obavlja u Podgorici, Nikšiću i Ulcinju, gdje je i najveće tržište.

K.D.	Naziv djelatnosti	Broj preduzeća	Ostvareni promet u €	Broj zaposlenih
3101	Proiz. namještaja za poslovne i prodajne prostore	44	17,811.055	251
3102	Proizvodnja kuhinjskog namještaja	20	1,909.303	54
3103	Proizvodnja madraca	3	1,003.748	16
3109	Proizvodnja ostalog namještaja	82	19,016.530	338
Ukupno preduzeća iz grupe 3100 (proizvodnja namještaja)		149	39,740.636	659

Tabela 7-23: Proizvodnja namještaja u 2024. godini
Izvor: MONSTAT

Osnovna karakteristika drvopreradjivačkog sektora je izvoz velikih količina sirovina i poluproizvoda i proizvoda (okruglo drvo i rezana građa), dok je vrlo mali procenat gotovih proizvoda (drvene ploče, podovi, građevinski elementi, namještaj). Podaci pokazuju da je samo oko 50% tehničkog oblog drveta obrađeno, uglavnom u primarne proizvode poput ploča i poluproizvoda, a ostatak je izvezen. Rezultati istraživanja ukazuju da se koristi najveća količina sirovina (građevinskog oblog drveta) u Crnoj Gori za proizvodnju rezane građe i šperploče. Nizak nivo obrade drveta ukazuje na probleme u lancu obezbeđenja sirovine (odgovarajućeg kvaliteta/količine, kontinuirano tokom sezona) i probleme na tržištu. To negativno utiče na ukupnu ostvarenu vrijednosti iz ovog sektora. Glavni okvir za investicije u drvopreradjivačkom sektoru je nacionalni i nekoliko opštinskih programa i inicijativa za privlačenje poslodavaca i proizvođača u ruralna područja Sjevernog regiona.

Osiguran pristup kvalitetnom rezanom drvetu je preduslov su za dalju obradu i stvaranje dodatne vrijednosti. Postojeći koncesioni sistem dodjele šuma za korištenje, uključujući izgradnju i održavanje šumske infrastrukture, uspostavljen je 2008. g. Isporuka tehničkog drveta zasniva se na srednjoročnim i dugoročnim koncesijama i godišnjim ugovorima koje je sprovela Uprava za šume. Manje od 10% tehničkog drveta potiče iz privatnih šuma. Količina tehničkog oblog drveta, koje je potrošila drvna industrija na godišnjem nivou iznosi prosječno 0,4 miliona m^3. Količina koja se potroši za potrebe grijanja domaćinstava i druge energetske potrebe iznosi 0,73 miliona m^3.

Lovstvo - Prirodni uslovi u Crnoj Gori omogućavaju uzgoj i korišćenje velikog broja divljači. Radi racionalne zaštite, uzgoja i korišćenja divljači, teritorija Crne Gore podijeljena je na lovna područja, koja se za izvođenje planiranih mjera dijele na lovišta, kao njihove djelove. Izdvojeno je 5 lovnih područja i to:

1. Mediteransko lovno područje, obuhvata opštine: Herceg Novi, Tivat, Kotor, Budva,Bar i Ulcinj;
2. Submediteransko lovno područje, obuhvata opštine: Danilovgrad, Podgorica i Cetinje;
3. Centralno lovno područje, obuhvata opštine: Kolašin, Mojkovac i Nikšić.
4. Istočno lovno područje, obuhvata opštine: Bijelo Polje, Berane, Andrijevica, Rožaje i Plav;
5. Sjeverno lovno područje, koje obuhvata opštine: Pljevlja, Plužine, Šavnik i Žabljak.

Prema namjeni lovišta se dijele na: lovišta i lovišta sa posebnom namjenom. Ustanovljeno je 31 lovište i osnovano četiri lovišta sa posebnom namjenom („Piva“, „Ljubišnja“, „Komovi“ i „Dragišnica“). Lovišta predstavljaju prostorne cjeline koje se ustanovljavaju na poljoprivrednim i vodnim površinama, površinama obraslim šumama i na šumskom zemljištu, po pravilu, ne manjem od 3.000 ha, koje predstavljaju prirodnu i zaokruženu lovno-privrednu cjelinu i u kojima postoje prirodni i drugi uslovi za uspješan razvoj lovstva.

Lovištima gazduju lovačke organizacije i tri javna preduzeća (Bar, Ulcinj i Danilovgrad), čiji su osnivači matične Skupštine opštine, a lovištima posebne namjene – gazduje organ državne uprave, nadležan za gazdovanje šumama – Uprava za šume.

Površine Nacionalnih parkova, iako predstavljaju prostorne cjeline koje čine prirodnu i zaokruženu cjelinu u kojima postoje prirodni i drugi uslovi za uspješan razvoj autohtone divljači do sada nijesu pokriveni adekvatnim planskim dokumentima, koji se odnose na zaštitu i uzgoj divljači u skladu sa potencijalima staništa, brojnosti i stanja populacije divljači.

Stvarno brojno stanje divljači je ispod kapaciteta lovišta. Za sve autohtone i migracione vrste postoje odlični prirodni uslovi za prirodni uzgoj, uz potrebne mjere za suzbijanje krivolova. Za razvoj lovstva postoje ograničenja kao što su: nedovoljna brojnost divljači, nepovoljna polna i starosna struktura, neadekvatno upravljane određenim vrstama divljači, nedovoljno razvijen monitoring divljači i njihovih staništa, nizak nivo tehničko - tehnološkog i institucionalnog razvoja lovstva, nedovoljno stručnog i odgovornog planiranja i gazdovanja divljači, nedisciplina u lovištima, nepoštovanje zakona, neodgovarajuća primjena kaznene politike, i dr. Potencijali za razvoj lovstva ogledaju se u mogućnostima: unapređivanja stanja i brojnosti divljači, zaštiti bioraznovrsnosti staništa divljači, zaštiti divljači i faune i očuvanja kvaliteta životne sredine.

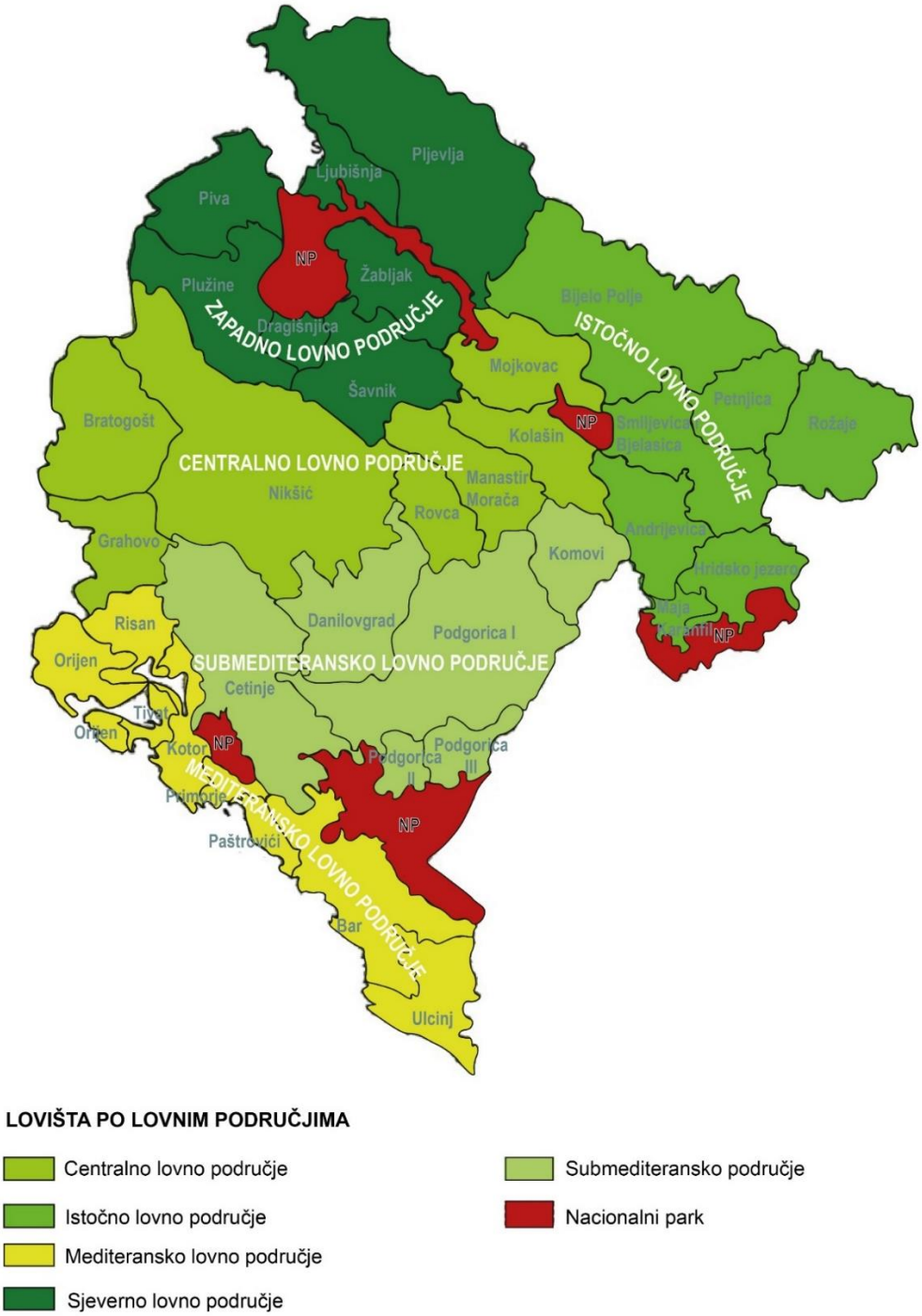

Pregledna karta 7-2: Prikaz lovišta po lovnim područjima

7.8. TURIZAM

Pregled makroekonomskih turističkih pokazatelja

Razvoj turizma u Crnoj Gori odvijao se po sličnom organskom modelu kao i u većini mediteranskih zemalja na temelju bogatih prirodnih i kulturno-istorijskih resursa. Crna Gora je od turizma 2023. g. uprihodovala 1.437 milijarde eura, prestigavši tako rekordnu 2019.godinu, kada je turizam prihodovao milijardu eura. U poređenju s drugim djelatnostima, na temelju niza makroekonomskih podataka, može se zaključiti kako je turizam zasigurno jedna od najdinamičnijih i najperspektivnijih djelatnosti za ekonomski razvoj Crne Gore.

Svjetsko vijeće za putovanja i turizam (WTTC) u Izvještaju o ekonomskom učinku putovanja i turizma za 2019. g., svrstalo je Crnu Goru kao treću zemlju na svijetu (od 185 država) u smislu kratkoročnog potencijala i rasta i kao 100. zemlju na svijetu s obzirom na potencijal dugoročnog rasta relativnog značaja ukupnog doprinosa putovanja i turizma *(travel and tourism*) BDP-u. Takođe, prema WTTC podacima, u 2022. g., ukupna (direktna i indirektna) kontribucija putovanja i turizma BDP-u Crne Gore iznosila je 24,5% (1,17 milijardi EUR), uz 23,9% rasta u odnosu na prethodnu godinu, ali 21,3% manje u odnsou na 2019. g.

Prema Izvještaju o konkurentnosti putovanja i turizma Svjetskog ekonomskog foruma (WEF), Crna Gora je u 2024. g. rangirana kao 60. zemlja na svijetu od ukupno 119 zemalja s prosjekom ocjene 3.96 od maksimalnih 7. U poređenju sa 2019. g., Crna Gora je nazadovala za 1 mjesto. Indeksi konkurentnosti po stavkama:

- Okruženje
  - Poslovno okruženje: 3,86
  - Sigurnost: 6,12
  - Zdravlje i higijena: 5,42
  - Ljudski resursi i tržište rada: 3,80
  - ICT spremnost: 5,22
- Politika turizma i uslovi
  - Prioritet turizma i putovanja: 2,28
  - Otvorenost prema turizmu: 4,14
  - Cjenovna konkurentnost: 4,73
- Infrastruktura i usluge
  - Infrastruktura vazdušnog saobraćaja: 3,01
  - Infrastruktura kopnenog i lučkog saobraćaja: 3,35
  - Infrastruktura turističkih usluga: 6,07
- Resursi turizma
  - Prirodni resursi: 1,77
  - Kulturni resursi: 1,22
  - Resursi van slobodnog vremena: 1,14
- Održivost turizma
  - Ekološka održivost: 4,51
  - Socioekonomski uticaj turizma: 5,35
  - Održivost potražnje za turizmom: 3,28

Prema podacima WTTC-a, djelatnosti s područja putovanja i turizma generirala su u 2022. g. svako peto radno mjesto u Crnoj Gori (50 hiljada radnih mjesta), što je znatno više u poređenju s globalnim prosjekom, gdje iste djelatnosti generiraju malo više od 11%. Prema podacima MONSTAT-a, broj zaposlenih u sektoru usluge smještaja i ishrane za prvih deset mjeseci 2.023. g. iznosio je 24.949 što predstavlja rast od 14% u odnosu na 2.022. g. i 32% više u odnosu na prosječan broj zaposlenih u 2.019. g. Za tih istih deste mjeseci prosječna bruto zarada u sektoru usluge smještaja i ishrane iznosi 888 eura i bilježi rast od 11% u odnosu na 2.022. g., a prosječna neto zarada iznosi 717 eura i i bilježi rast od 9,8% u odnosu na 2.022. g.

Dinamika turističke ponude i turističke tražnje Crne Gore u periodu od 2007. do 2018. g.

Osnovni pokazatelj stanja turizma u nekoj destinaciji je obim i struktura smještajnih kapaciteta (PONUDA) i obim i struktura turističkog prometa (TRAŽNJA) u tim objektima.

Turistička ponuda i tražnja na državnom nivou

Turistička ponuda - Struktura smještajnih kapaciteta na početku planskog perioda (2007. godine), na nivou Crne Gore prikazana je u *Tabeli 7-24*. Globalna struktura ukupnih smještajnih kapaciteta je izrazito nepovoljna, s obzirom da osnovni smještajni kapaciteti u ukupnim učestvuju sa svega 13%, pri čemu je učešće hotela tek 10,41%. Unutar osnovnih smještajnih kapaciteta dominiraju hoteli sa 76% učešća. U kategorijalnom smislu, hotelska struktura se može ocijeniti veoma jednostranom. Dominiraju hoteli sa 3* (34%) i 2* (41%), odnosno

prosječna kategorija je oko 2,5*, dok je učešće hotela sa 5* simbolično (oko 1%), a hotela sa 4* (oko 15%). Iz podataka proizilazi da je nepovoljna struktura globalnih smještajnih kapaciteta praćena, isto tako, nepovoljnom strukturom komplementarnih smještajnih kapaciteta, u kojima dominira najmanje poželjna smještajna struktura (vikend stanovi i kuće). Kampovi su evidentirani u broju od svega 30 jedinica sa 9.674 kamp mjesta, od kojih je kategorisan samo jedan mali kamp, sa 60 kamp mjesta.

Uočljiva je značajna diskrepancija između kolektivnog (hoteli i slični objekti uključujući odmarališta i kampove) i privatnog smještaja (domaćinstva, vikend stanovi i kuće), odnosno između osnovnih (hoteli i slični objekti bez odmarališta i kampova) i komplementarnih (domaćinstva, vikend stanovi i kuće, uključujući i odmarališta i manje kampove) smještajnih kapaciteta. Za komplementarne smještajne kapacitete statistika nema redovne i pouzdane izvještaje. Na osnovu rezultata popisa iz 2011. godine, za sektor stanovanja, identifikovan je broj stanova u Crnoj Gori po sljedećim kategorijama:[50] nastanjeni (188.376), prazni (58.978), za sezonsko stanovanje (61.860), samo za obavljanje djelatnosti (3.755) i bez podataka o načinu korišćenja (1.735).

	VRSTA SMJEŠTAJA	broj objekata	broj soba	broj kreveta		
				osnovni	pomoćni	ukupno
1	**HOTELI**	210	13.749	30.112	2.187	32.299
1.1	Hoteli I kategorije	3	106	247	0	247
1.2	Hoteli II kategorije	33	2.001	4.267	628	4.895
1.3	Hoteli III kategorije	79	4.854	10.335	767	11.102
1.4	Hoteli IV kategorije	76	5.432	12.606	693	13.299
1.5	Hoteli V kategorije	19	1.356	2.657	99	2.756
2	**Pansioni**	17	344	826	8	834
3	APART HOTELI I APARTMANI	14	362	960	93	1.053
4	VILE	1	94	172	0	172
5	MOTELI	7	62	126	6	132
6	TURISTIČKA NASELJA	13	3.487	8.294	277	8.571
	OSNOVNI	**262**	**18.098**	**40.490**	**2.571**	**43.061**
1	Lječilišta	1	660	1.810	0	1.810
3	Radnička odmarališta	40	1.199	3.230	111	3.341
3	Planinarski domovi i kuće	4	38	104	28	132
4	Dječja i omladinska odmarališta	32	1.798	7.492	25	7.517
5	Kamp tereni	30	3.785	9.614	60	9.674
6	Privatne sobe	0	29.957	75.912	607	76.519
7	Vikend stanovi i kuće	37.160	65.000	197.810	0	197.810
8	Apartmani	0	1272	3170	0	3170
	KOMPLEMENTARNI	**37.267**	**103.709**	**299.142**	**831**	**299.973**
	UKUPNO	**37.529**	**121.807**	**339.632**	**3.402**	**343.034**

Tabela 7-24: Globalna struktura smještajnih kapaciteta Crne Gore 2007. godine
Izvor: Ratković, R. „Razvoj hotelijerstva u CG – geneza, stanje i perspektive“ RR, Budva, 2009.

Najbrže su, u odnosu na popis iz 2003 g., rasli stanovi za sezonsko stanovanje (53% ili 10,8% godišnje) i stanovi za obavljanje djelatnosti (51%, ili 10,2% godišnje). Neuseljeni stanovi su neznatno manji od sezonskih stanova, a vjerovatno veliki dio njih ima karakter sezonskih stanova. To znači da je 2011. g. bilo oko 120.000 stanova za sezonsko stanovanje, ili za oko 300.000 sezonskih stanovnika. Vjerovatno je taj broj porastao bar za 20% do 30% u proteklih 9 godina, što znači da je sada broj sekundarnih stanova oko 140.000 ili za oko 350.000 sezonskih stanovnika. Kako zvanična statistika ne objavljuje podatke o sekundarnom stanovanju, to oficijelnim podacima o strukturi smještajnih kapaciteta treba dodati i procijenjene u sekundarnom stanovanju.
Zvanični podaci stanja smještajnih kapaciteta Crne Gore MONSTAT objavljuje svake godine krajem avgusta. Nakon 2016. g., podaci se reduciraju na objekte kolektivnog smještaja, iz tog razloga je za ilustraciju holističkog stanja registrovanih smještajnih kapaciteta uzeta 2018. g., gdje su obuhvaćeni objekti kolektivnog i privatnog smještaja na osnovu statističkih podataka iz 2016. g., uz dodatak procijenjenog kvantuma kapaciteta u sekundarnom stanovanju.

[50] MONSTAT, Broj stanova i način korišćenja po opštinama u Crnoj Gori, Saopštenje br.53/2012

	Elementi	Kapacitet		Struktura u %	
		Broj objekata	Broj kreveta	Detaljno	Globalno
1	Hotel	135	27.384	65,00	
2	Garni hotel	40	1.711	4,06	
3	Mali hotel	130	4.641	11,02	
4	Boutique hotel	7	285	0,68	
5	Apart hotel	8	909	2,16	
6	Turističko naselje	5	3.908	9,28	
7	Motel	4	97	0,23	
8	Pansion	11	557	1,32	
9	Eco lodge	1	35	0,08	
10	Etno selo	1	71	0,17	
11	Hostel	12	1.077	2,56	
12	Lječilišta	1	1.457	3,46	
	UKUPNO osnovni	**355**	**42.132**	**100,00**	**8,1**
1	Odmarališta	12	1.853	0,39	
2	Kamp	12	2.469	0,52	
3	Kuće za iznajmljivanje u domaćinstvima		48.194	10,08	
4	Turistički apartmani u domaćinstvima		199	0,04	
5	Sobe za iznajmljivanje u domaćinstvima		75.004	15,69	
6	Sekundarno stanovanje		350.000	73,22	
7	Ostalo		304	0,06	
	UKUPNO komplementarni	**24**	**478.023**	**100,00**	**91,9**
	SVEGA	**379**	**520.155**		**100,00**

Tabela 7-25: Globalna struktura smještajnih kapaciteta Crne Gore 2018. g.
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2020. g.

Analiza stanja i dostignutog stepena razvoja je urađena na osnovu raspoloživih podataka, pri čemu nedostaju podaci o tačnom (a ne procenjenom) broju ležaja u sekundarnom stanovanju i o neregistrovanim smještajnim kapacitetima u stalnom stanovanju. Potrebno je pripremiti posebnu Studiju/ekspertizu u organizaciji nadležnih institucija, kojom bi se detaljno analiziralo pitanje neregistrovanih smještajnih kapaciteta na nivou svih lokalnih zajednica.

Novi rezultati Popisa stanovništva 2023. g., kojim se obuhvataju i ovi aspekti, bi mogli da doprinesu rješenju ovog problema (posebno u pogledu velikog obima sekundarnog stanovanja, koje je gotovo u cjelini namijenjeno turizmu). *Pojašnjenje: (Sekundarno stanovanje je procijenjeno na osnovu Izvještaja autora Master plana razvoja turizma iz 2019. godine[51]. Radi se o kapacitetima koji nijesu statističkl registrovani, ali su procjenjivani u raznim ekspertizama (2005, Popis 2011...). To sve možemo smatrati neregistrovanim prometom pokazateljem, koji je aproksimacija realnosti, ali sasvim dovoljna da bi se moglia koristiti za izvlačenje pojedinih turističkih indikatora, za razne potrebe, uljučujući i Predlog PPCG 2040.)*

Klasični hoteli, čine natpolovičnu većinu ukupnih smještajnih kapaciteta (skoro 60%). Zapaža se učešće malih hotela (oko 10%), turističkih rizorta (turistička naselja) sa 8,4%, a statistički su zapaženi: apart hoteli, hosteli, kampovi, eco lodg. Za ove alternativne i tematske vidove smještaja Crna Gora ima izdašne resurse, kao i strateške smjernice iz još uvijek aktuelnog Master plana.

Nova rezidencijalna naselja na Primorju (Luštica Bay, Porto Montenegro, Porto Novi i dr.), gdje dominira rezidencijalna nad turističkom komponentom, još uvijek nisu bitno uticala na obogaćivanje hotelske ponude. Iako se u sklopu realizacije navedenih projekata izgrađeni hoteli visokog kvaliteta usluge koji su brendirani tržišno prepoznatim brendovima (The Chedi Lustica Bay Hotel, Hotel Regent Porto Montenegro, Hotel One&Only Portonovi), sama strategija rezidencijalnih naselja ipak predviđa znatno veći fokus na rezidencije, odnosno, njihovu prodaju ili najam. U tom kontekstu, bitno je istaknuti zakonsku regulativu[52] koja propisuje izgradnju turističkih rizorta. Predmetni pravilnik, osim ostalih odredbi, obvezuje da u sklopu rizorta kroz cijelu godinu posluje hotel visokog kvaliteta usluge, sa minimalno 120 smještajnih jedinica u Primorskom regionu i glavnom gradu, odnosno, 60 jedinica u ostatku Crne Gore. Uz poštovanje zakonskih odredbi, negativni uticaj

[51] Engel i NTO: Izvještaj o napretku o oblastiturizma za 2019. g.
[52] Pravilnik o vrstama, minimalno-tehničkim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata, član 14., (*Službeni list Crne Gore*, br. 36/18)

projekata ove vrste će biti značajno manji. Model integralnih i difuznih hotela, koji bi mogao biti značajan za transformaciju dijela komplementarnog smještaja u osnovni, još uvijek nije ušao u proces implementacije.

Međutim, statistički evidentirani kapacitet smještajnih objekata ne odgovara stvarnosti, najviše u dijelu vikend-stanova i kuća, koji su za 1997. g., u Master planu razvoja turizma, procijenjeni na 90.090 kreveta, što procijenjeni ukupni kvantum kapaciteta povećava na 242.998 kreveta. Procjene iz 2005. g. pokazuju da se ukupan kapacitet smještajnih objekata kretao između 295.987 i 397.589 kreveta, u čemu su osnovni, koji su statistikom relativno korektno obuhvaćeni, iznose 41.674 kreveta, odnosno između 10,48% i 14,08% ukupnihkapaciteta. Sadašnja situacija je radikalizovala jaz između osnovnih i komplementarnih kapaciteta na 8,10% naprema 91,90%.

Postojeća struktura smještajnih kapaciteta protivna je strateškim ciljevima razvoja turizma u Crnoj Gori, naročito u odnosu na planirani porast učešća osnovnih smještajnih kapaciteta (na oko 40%). Vikend kuće i stanovi, kao svojevrstan vid suboptimalnog korišćenja turističkih resursa, učestvuju sa čak 67% u ukupnim smještajnim kapacitetima, a osnovni smještajni kapaciteti sa svega 8,10% (klasični hoteli sa samo 5,3%). Jaz u sadašnjoj smještajnoj strukturi turizma Crne Gore ilustruje *Grafikon 7-26*.

	Elementi	Kapacitet		Struktura u %	
		Broj objekata	Broj kreveta	Detaljno	Globalno
1	Hotel	154	30.554	68,64	
2	Garni hotel	54	2.569	5,77	
3	Mali hotel	150	6.159	13,84	
4	Boutique hotel	16	531	1,19	
5	Apart hotel	10	737	1,66	
6	Turističko naselje	5	3.543	7,96	
11	Hostel	6	421	0,95	
	UKUPNO osnovni	**395**	**44.514**	**100,00**	**87,42**
2	Kamp	13	2.651	41,40	
7	Ostalo	30	3.752	58,60	
	UKUPNO komplementarni	**43**	**6.403**	**100,00**	**12,58**
	SVEGA				

Tabela 7-26: Globalna struktura smještajnih kapaciteta Crne Gore 2022. godine
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2024. godine

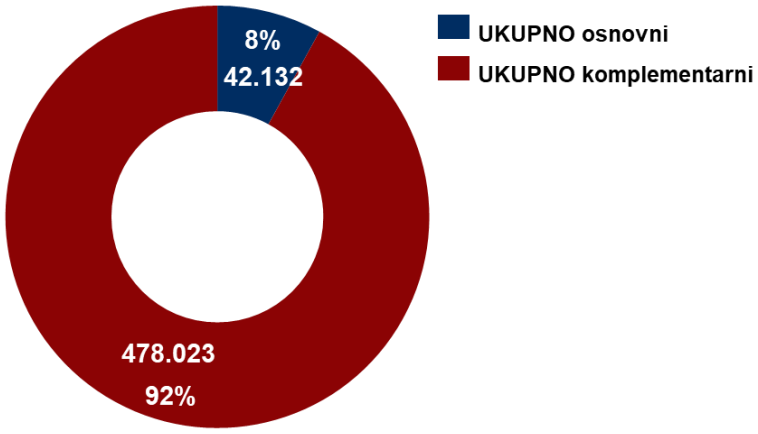

Grafikon 7-27: Globalna struktura smještajnih kapaciteta Crne Gore 2018. g.
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2024. godine

MONSTAT više ne evidentira ponudu individualnog smještaja zbog nedostupnosti podataka, stoga usporedba podataka iz 2018. g. i najnovijih dostupnih iz 2022. g. nije relevantna za analizu strukture cjelokupne smještajne ponude Crne Gore. Ipak, moguće je analizirati podatke o osnovnom smještaju. U tom kontekstu, osnovni smještajni kapaciteti su u period od 2018. do 2022. g. porasli za 11% u broju objekata i za 6% u broju kreveta.

Vezano za strukturu smještajnih kapaciteta, ističe se da postoji očita potreba za strateškim upravljanjem razvojem osnovnih kapaciteta, sa fokusom na kvalitet i raznovrsnost usluga, uz primjenu postojeće zakonske regulative. Međutim, s obzirom na izuzetno snažan rast visokosezonalnih smještajnih kapaciteta (kuće i sobe

za iznajmljivanje te sekundarni smještaj), u narednom periodu je potrebno započeti s mjerenjem, nadzorom i regulacijom te komponente smještaja.

Hoteli, koji su apsolutni prioritet u Master planu razvoja turizma do 2020 g., su kategorijski, na tragu višeg standarda kvaliteta, što pokazuju podaci iz *Tabele 7-27*.

Kategorija	Broj hotela 1989	Broj soba 1989	Broj kreveta 1989	% u broju kreveta	Broj hotela 2018	Broj soba 2018	Broj kreveta 2018	% u broju kreveta
L / 5*	1	118	254	1,13	9	724	1.672	4,88
A / 4*	12	1.984	4.317	19,18	141	7.530	17.312	50,49
B / 3*	55	8.027	17.363	77,15	108	3.023	7.148	20,85
C / 2*	3	103	219	0,97	46	2.966	7.177	20,93
D / 1*	3	128	352	1,56	6	341	980	2,86
Ukupno	**74**	**10.360**	**22.505**	**100,00**	**310**	**14.584**	**34.289**	**100,00**

Tabela 7-27: Poređenje kategorija kapaciteta u kolektivnom smještaju Crne Gore 1989. i 2018. godine
Izvor: HHS Crna Gora 2018.

Kategorija	Broj hotela 2022	Broj soba 2022	Broj kreveta 2022	% u broju kreveta
L / 5*	30	1.958	4.349	9,86
A / 4*	184	10.640	25.625	58,12
B / 3*	146	4.581	10.673	24,21
C / 2*	27	1.310	3.302	7,49
D / 1*	2	60	144	0,33
Ukupno	**389**	**18.549**	**44.093**	**100,00**

Tabela 7-28: Poređenje kategorija kapaciteta u kolektivnom smještaju Crne Gore 2022. g.
Izvor: HHS Crna Gora 2018

Kao što je vidljivo iz *Tabele 7-28*, postoji tendencija promjene u strukturi ka višim kategorijama. Kapaciteti kategorije 4* su 2022. dostigli učešće od oko 58%, hoteli sa 5* se primiču učešću od 10%, ali je umanjeno učešće hotela sa 2*. Cilj iz Master plana je bio sljedeći: hoteli sa 4* i 3* po 40% učešća, a hoteli sa 5* i 2* sa po 10% učešća. Kako primorski turizam čini oko 85% smještajne ponude u kolektivnom smještaju Crne Gore, to pokazatelji na Primorju određuju ocjenu njegove održivosti. Središni i Sjeverni regioni imaju intezitet turizma u granicama održivosti i to ublažava, ali ne mijenja bitno nepovoljni koficijent intezivnosti ukupnog turizma Crne Gore.

Osvrt na ostale komponente turističke ponude

Sadašnju situaciju karakteriše ekspanzija sektora restoraterstva, odnosno F&B sektora, za koji ne postoji oficijelna statistička evidencija. Na platformi za restorane Crne Gore ističe se FoodBook platforma koja u svojoj ponudi omogućava „pretragu“ više od 1.000 ugostiteljskih objekata. Navedeno ilustruje da je restoraterstvo postalo značajan stub crnogorske ugostiteljske industrije. Niz restorantske skupine od oko 1.000 objekata prema procjeni generiše zaposlenost između 5.000 do 6.000 radnika, a u sezoni i znatno više. Ovo je više nego dovoljan povod da se restorani uvrste u redovne stranice oficijelne turističke statistike. Osim smještajnih objekata, Crna Gora raspolaže i solidnom infrastrukturom za razvoj, uz pomorstvo i nautički turizam. Najpoznatije luke i marine su: Luka Bar, Luka Kotor, Porto Montenegro, marina gradska Luka Budva, Luka zelenika, marina – privezište Sveti Nikola, marina Porto Novi, marina Prčani.

Crna Gora ima 98 plaža ukupne dužine oko 106 km, koje se ubrajaju u najljepše plaže Jadrana. Njihov kapacitet, po standardu od 5 do 10 m² po kupaču, je oko 270.000 jednovremenih kupača, dok je potreba za plažnim prostorom 364.000 procijenjenih jednovremenih kupača u špicu sezone. Nedostaje, dakle, mjesta za 94.000 kupača. Kada se ovome doda zaposjednutost plaža ugostiteljskim inventarom, onda je nedostatak mnogo veći, ali to je problem upravljanja plažama. Zvanična statistika ne bilježi posebno sportsko rekreativne objekte u turističkim mjestima, ni u turističkim kompleksima. Pojedini istraživači su analizom sajtova, posebno NTO[53], identifikovali ukupno 108 sportsko – rekreativnih ponuda u Crnoj Gori, od čaga 34% u Sjevernom regionu, 28% u Centralnom regionu i 38% u Primorskom regionu (U Primorskom regionu je nesrazmerno malo u odnosu na dominantno učešće turista). Veći dio ponuda je u „*hospitaliti centrima*“, ali ih ima i u turističkim mjestima. Podaci za mjerodavnu ocijenu ne postoje, jer ne postoje statističke evidencije, niti strategije razvoja sportskog turizma u Crnoj Gori, kako bi se precizno identifikovali glavni resursi.

[53] Nacionalna turistička organizacija

U kontekstu turističkih atrakcija, ključni su: primorski stari gradovi, Cetinje, drevna kulturna baština duž cijele Crne Gore, 5 Nacionalnih parkova, ali i druge značajne tačke interesa. Turističku valorizaciju čekaju brojne prirodne atrakcije (rijeke, jezera, kanjoni, netaknute planine, zapuštena sela, katuni i dr.). Brojne Habzburške (Austrougarske) tvrđave daju šansu za otvaranje međunarodnih turističkih ruta i u Crnoj Gori, za pješačke i kulturne ture i za autentične turističke događaje. Ovi resursi daju šansu za razvoj turističke ponude koja će biti visoko na skali turističke preferencije u pospandemijsko vrijeme. Na osnovu analize postojećeg stanja turističke ponude Crne Gore ističu se sljedeće osnovne karakteristike:

- Dominantni smještajni kapaciteti Primorskog regiona Crne Gore su preveliki u odnosu na nosivost prirodnih resursa;
- Struktura globalnih smještajnih kapaciteta je ekstremno nekvalitetna, s obzirom da izrazito dominiraju komplementarni smještajni kapaciteti;
- Težište hotelskih kapaciteta je na hotelima srednje i niže kategorije;
- Profil hotela je relativno zastario, i više je prilagođen kriterijumima iz druge polovine prethodnog vijeka nego međunarodnim trendovima s početka Trećeg milenijuma.

Turistička tražnja

Turistička tražnja u Crnoj Gori u razdoblju od 2008. do 2019. g. je više nego udvostručena u dolascima, dok je broj noćenja rastao nešto sporije. Ukupan broj dolazaka u 2008. g. iznosio je 1.188.116, a ukupan broj noćenja 7.794.741. U 2019. g. ostvareno je 2.645.217 dolazaka i 14.455.920 noćenja. Prosječna godišnja stopa rasta dolazaka iznosi 8%, dok su noćenja rasla po stopi od 6%. Navedena razlika u brzini rasta dolazaka i noćenja rezultirala je kraćenjem prosječne dužine boravka gostiju (ALS - *average length of stay*) sa 6,6 dana u 2008. g.i na 5,5 u 2019. g.

Vrsta kapaciteta	2008.				2019.			
	Dolasci	%	Noćenja	%	Dolasci	%	Noćenja	%
Hoteli	470.314	39,6	2.305.632	29,6	894.872	33,8	3.121.877	21,6
Domaćinstva	497.675	41,9	3.924.105	50,3	1.352.028	51,1	9.775.133	67,6
Ostalo	220.127	18,5	1.565.004	20,1	398.317	15,1	1.558.910	10,8
UKUPNO	**1.188.116**	**100**	**7.794.741**	**100**	**2.645.217**	**100**	**14.455.920**	**100**

Tabela 7-29: Broj dolazaka i noćenja u Crnoj Gori u 2008. i 2019. g. te raspodjela prema vrsti smještaja
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2020. .

Vrsta kapaciteta	2023.			
	Dolasci	%	Noćenja	%
Hoteli	1.309.133	50,09	4.397.582	26,83
Domaćinstva	1.177.160	45,04	11.264.298	68,73
Ostalo	127.013	4,86	727.399	4,44
UKUPNO	**2.613.306**	**100**	**16.389.279**	**100**

Tabela 7-30: Broj dolazaka i noćenja u Crnoj Gori u 2023. g. te raspodjela prema vrsti smještaja
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2024. g.

Kada se uporede podaci iz 2023. g. s onima iz 2019. g., u 2023. g. zabilježeno je 1% manje turističkih dolazaka, ali čak 13% više noćenja, što ukazuje na porast prosječne dužine boravka, koja je te godine dosegnula 6,3 dana. Najveći rast u dolascima i noćenjima ostvarili su hoteli, s 46% više dolazaka i 41% više noćenja u 2023. u odnosu na 2019. g.

Prema podacima iz *Tabele 7-30*, vidljive su značajne promjene u raspodjeli ostvarenog prometa prema vrsti smještajnih kapaciteta. Najznačajnija je promjena vidljiva u činjenici da domaćinstva povećavaju svoje učešće u ukupno ostvarenom turističkom prometu te znatno snažnije rastu u poređenju s ukupno ostvarenim prometom 10% u dolascima i 9% u noćenjima na godišnjoj razini. Od ukupnog rasta od 1,457.101 u dolascima i 6,661.179 u noćenjima, domaćinstva su generirala 59% rasta broja dolazaka i 88% rasta broja noćenja.

Mjesec	2008.				2018.			
	Dolasci	%	Noćenja	%	Dolasci	%	Noćenja	%
Januar	19.995	1,7	97.953	1,3	37.088	1,7	165.206	1,3
Februar	24.108	2,0	102.530	1,3	36.434	1,7	164.281	1,3
Mart	21.961	1,8	106.262	1,4	47.093	2,1	197.990	1,5
April	36.412	3,1	187.792	2,4	91.181	4,1	354.764	2,7

Maj	75.234	6,3	363.717	4,7	145.319	6,6	647.452	5,0
Jun	119.351	10,1	770.824	9,9	252.068	11,4	1.428.763	11,0
Juli	**312.145**	**26,3**	**2.065.806**	**26,5**	**534.587**	**24,2**	**3.562.024**	**27,5**
Avgust	**370.293**	**31,2**	**2.824.461**	**36,2**	**616.142**	**27,9**	**4.034.636**	**31,2**
Septembar	138.996	11,7	925.777	11,9	241.708	11,0	1.428.025	11,0
Oktobar	34.304	2,9	180.251	2,3	102.894	4,7	517.148	4,0
Novembar	17.717	1,5	97.654	1,3	53.939	2,4	232.112	1,8
Decembar	17.044	1,4	70.484	0,9	46.403	2,1	197.933	1,5
UKUPNO	**1.187.560**	**100**	**7.793.511**	**100**	**2.204.856**	**100**	**12.930.334**	**100**

Tabela 7-31: Sezonska koncentracija turističkog prometa
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2020. g.

Mjesec	**2023.**			
	Dolasci	**%**	**Noćenja**	**%**
Januar	58.627	2,2	467.837	2,9
Februar	64.696	2,5	513.577	3,1
Mart	95.042	3,6	649.223	4,0
April	151.791	4,8	839.340	5,1
Maj	205.291	7,9	1.148.122	7,0
Jun	302.572	11,6	1.826.440	11,1
Juli	**576.191**	**22,0**	**3.618.650**	**22,1**
Avgust	**590.098**	**22,6**	**3.853.282**	**23,5**
Septembar	277.625	10,6	1.710.390	10,4
Oktobar	155.436	5,9	859.694	5,2
Novembar	75.756	2,9	490.627	3,0
Decembar	60.181	2,3	412.097	2,5
UKUPNO	**2.613.306**	**100**	**16.389.279**	**100**

Tabela 7-32: Sezonska koncentracija turističkog prometa
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2024. godine

Stepen sezonske koncentracije turističkih noćenja 2008. g. u periodu jul – avgust je 62,7%, što je više u poređenju s 2018. g., kada je stepen koncentracije bio 58,8% i u poređenju s 2023. g. kada stepen koncentracije iznosi 45,6%. Može se zaključiti kako se sezonalnost turističkog prometa poboljšava, a turistički promet povećava primarno u periodu predsezone, odnosno, od marta do juna. Sezonsko opterećenje je i dalje vrlo visoko s obzirom da se u periodu od juna do septembra u 2023. g. ostvarilo 67,2% noćenja.

#	IZVORI TRAŽNJE	2008.	%	2018.	%	Indeks 18/08
1	Rusija	899.898	12%	3.123.516	24%	347
2	Srbija	2.877.464	37%	3.053.002	24%	106
3	Bosna i Hercegovin	804.714	10%	1.130.799	9%	141
4	Crna Gora	828.462	11%	486.524	4%	59
5	Njemačka	137.146	2%	442.829	3%	323
6	Francuska	143.226	2%	388.715	3%	271
7	UK	75.257	1%	324.282	3%	431
8	Albanija	154.227	2%	221.987	2%	144
9	Italija	151.396	2%	129.921	1%	86
10	Češka	241.484	3%	125.755	1%	52
11	Austrija	102.367	1%	108.435	1%	106
12	Ostale zemlje	1.379.100	18%	3.394.569	26%	246
	UKUPNO	**7.794.741**	**100.00**	**12.930.334**	**100%**	**166**

Tabela 7-33: Geografska struktura turističke tražnje Crne Gore u 2008. i 2018. g. prema broju noćenja (Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2020. godine)

#	IZVORI TRAŽNJE	2023.	%
1	Rusija	3.717.113	23
2	Srbija	3.397.272	21
3	Bosna i Hercegovina	1.336.339	8
4	Njemačka	768.254	5
5	Ukrajina	644.114	4

6	Crna Gora	610.461	4
7	Kosovo	567.690	3
8	Poljska	459.460	3
9	UK	455.226	3
10	Turska	449.993	3
11	Francuska	417.471	3
12	Ostale zemlje	3.565.886	22
	UKUPNO		**100**

Tabela 7-34: Geografska struktura turističke tražnje Crne Gore u 2023. godini prema broju noćenja Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2024. godine)

Tabele prikazuju određene strukturne promjene u izvorima tražnje. Tržišta Srbije i Rusije su ostala su ključna. Međutim, njihov značaj u razmaku od 2018. i 2023. g. je smanjen. Turisti iz Rusije smanjili su udio noćenja za 1 procentni poena, a iz Srbije za 3 postotnih poena, a s obzirom da je u apsolutnom broju noćenja ostvaren rast na tim tržištima, analiza ukazuje na nalaz kako je njihov rast tržišta bio sporiji u poredbi s ukupnim rastom i drugim tržištima. Glavna emitivna tržišta Evrope (primarno Njemačka i Ujedinjeno Kraljevstvo) imaju značajan nominalni rast, ali je njihovo učešće, s obzirom na njihov značaj za turizam Mediterana, još uvijek daleko ispod mogućnosti. U 2023. g. značajan udio u strukturi noćenja imali su turisti iz Ukrajine, koji su se popeli na peto mjesto na listi ključnih emitivnih tržišta Crne Gore.

Tržište Bosne i Hercegovine, iako je u učešću palo u odnosu na 2018. g., zadržava poziciju trećeg tržišta za Crnu Goru. Tržišta pozicija je, dakle, nepovoljna zbog previsokog učešća niskobudžetskih i kratkosezonskih tržišta (srpsko i rusko), a preniskog učešća najjačih evropskih emitivnih tržišta na kojima počiva turizam Mediterana. Loša tržišna pozicija odražava se na nisko korišćenje kapaciteta i relativno malu potrošnju po gostu, o čemu će biti više govora u interpretaciji indikatora održivosti.

Indikatori održivosti turizma Crne Gore - Na bazi postojeće ponude i tražnje crnogorskog turizma nije se uspjelo doći do pozitivnih indikatora održivosti crnogorskog turističkog sistema.

Indikator	Ukupno	Osnovni	Komplementarni
Stepen popunjenosti 2007.	48,00	65,37	45,51
Stepen popunjenosti 2018.	35,76	85,47	31,38
Intenzitet turizma 2007.	2,65		
Intenzitet turizma 2018.	3,00		
Intenzitet turizma 2023.	2,66		
Broj kreveta/broj stanovnika 2007.	0,55		
Broj kreveta/broj stanovnika 2018.	0,83		

Tabela 7-35: Indikatori održivosti crnogorskog turizma u 2007. i 2018. g. Izvor: MONSTAT

Tabela pokazuje izrazito nizak stepen popunjenosti i osnovnih i komplementarnih kapaciteta. U 2018. g. taj indikator ne dostiže ni polovinu cilja iz Master plana i manje od 60% od indikatora popunjenosti prije 1990. g. Za 2023. g., zbog nedostupnosti podataka, stepen popunjenosti se nije mogao izračunati. Intenzitet turizma je veoma nepovoljan i duboko u „crvenoj zoni EU indikatora“. Veliki kvantum komplementarnih smještajnih kapaciteta derogira indikator održivosti turizma u gotovo svim zonama primorskog dijela Crne Gore, a na nivou Crne Gore odnos broja kreveta i lokalnog stanovništva u 2018. godini je 0,83, što je blizu gornje granice održivosti (zelena zona manje od 1:1). Taj se odnos nije mogao izračunati za 2023. g., jer je podatak o broju kapaciteta privatnog smještaja nedostupan, a gustoća ostalog smještaja nije relevantan pokazatelj, s obzirom na njen udio u ukupnoj ponudi turističkog smještaja.

Intenzitet turizma, s druge strane, mjeren odnosom broja noćenja (u hiljadama) i broja stanovnika (u stotinama) je 3,00 u 2018. a 2,66 u 2023. g., što je duboko u „crvenoj zoni“ (iznad 1,6 : 1). Situaciju u Primorju najbolje ilustruje stanje u Budvi, gdje je indikator broj kreveta/broj stanovnika bio 2017. g. (*Knežević A. 2017*) 2,75:1 (3,3 puta lošije nego na nivou Crne Gore), a indikator intenzivnosti turizma čak 23,84:1 (ovaj indikator je 12 puta lošiji od indikatora na nivou Crne Gore, a 15 puta u odnosu na EU standard intenziteta turizma).

Sektor smještaja i hrane i pića u Crnoj Gori već tri decenije ostvaruje permanentne gubitke. Bilansne 2018. g. neto gubici su bili 24 miliona EUR na prihod od 469 miliona EUR. Navedeni trendovi su se ustalili, tako da je došlo do daljeg pogoršanja indikatora održivosti turizma na Budvanskoj rivijeri, što se proširilo i na susjedne destinacije (Boka Kotorska, posebno Herceg Novi, Bar i Ulcinj).

Turistička ponuda na regionalnom nivou - Distribucija smještajnih kapaciteta po regionima (makro klasterima) i opštinama unutar njih je prikazana u *Tabeli 7-36.*

U zvaničnim podacima turističkih kapaciteta nedostaju vikend stanovi i kuće. Inkorporiranjem te strukture, u narednoj tabeli, dobija se integralna distribucija smještajnih kapaciteta po opštinama u 2007. g. Iz tabele se vidi apsolutna dominacija *Primorskog Regiona* u strukturi smještajnih kapaciteta, *Sjeverni region* učestvuje sa 3,67% (ukupni kapaciteti) do 6,91% (osnovni kapaciteti), a *Središnji Region* 1,12% do 5,48% respektivno.

#	Region / Opština	Osn. smještaj		Broj kreveta			%	%
		Objekti	Sobe	Osn. smještaj	Kompl. smještaj	Ukupni	Ukupno	Osnovni
	Primorski	**194**	**15.653**	**37.725**	**101.804**	**139.529**	**96,07**	**87,61**
1	Herceg Novi	30	2.009	4.555	26.031	30.586	21,06	10,58
2	Kotor	18	546	1.351	6.706	8.057	5,55	3,14
3	Tivat	14	884	2.159	3.543	5.702	3,93	5,01
4	Budva	78	6.568	16.574	31.725	48.299	33,26	38,49
5	Bar	37	3.014	6.654	18.023	24.677	16,99	15,45
6	Ulcinj	17	2.632	6.432	15.776	22.208	15,29	14,94
	Središnji	**30**	**1.099**	**2.359**	**120**	**2.479**	**1,71**	**5,48**
1	Podgorica	18	524	1.066	120	1.186	0,82	2,48
2	Cetinje	3	272	664	0	664	0,46	1,54
3	Danilovgrad	2	25	60	0	60	0,04	0,14
4	Nikšić	7	278	569	0	569	0,39	1,32
	Sjeverni	**38**	**1.346**	**2.977**	**246**	**3.223**	**2,22**	**6,91**
1	Žabljak	8	449	1.036	110	1.146	0,79	2,41
2	Plužine	1	20	40	0	40	0,03	0,09
3	Šavnik	2	46	90	0	90	0,06	0,21
4	Kolašin	7	166	382	78	460	0,32	0,89
5	Mojkovac	4	52	126	58	184	0,13	0,29
6	Pljevlja	3	86	183	0	183	0,13	0,42
7	Bijelo Polje	2	75	156	0	156	0,11	0,36
8	Ivangrad	4	146	294	0	294	0,2	0,68
9	Opština	2	54	149	0	149	0,1	0,35
10	Plav	1	130	274	0	274	0,19	0,64
11	Rožaje	4	122	247	0	247	0,17	0,57
	UKUPNO	**262**	**18.098**	**43.061**	**102.170**	**145.231**	**100**	**100**

Tabela 7-36: Distribucija smještajnih kapaciteta Crne Gore po regionima i opštinama 2007. g.
Izvor: Ratković, R. „Razvoj hotelijerstva u CG – geneza, stanje i perspektive“ RR, Budva,2009.

Naziv	**učešće u %**	
	osnovni	**ukupni**
Primorski Region	87.61	95.21
Središnji Region	5.48	1.12
Sjeverni Region	6.91	3.67
UKUPNO	**100.00**	**100.00**

Tabela 7-37: Učešće Regiona u strukturi smještajnih kapaciteta Crne Gore 2007. godine
Izvor: Ratković, R. „Razvoj hotelijerstva u CG –geneza, stanje i perspektive“ RR, Budva, 2009.

Iz analiza se zaključuje, da su ukupni smještajni kapaciteti višestruko predimenzionisani u odnosu na mogućnosti prirodnih resursa, naročito plaža. Sadašnji kapacitet plaža je oko 190.000 kupača, pa se u studijskim analizama predlažu investicije u nove plažne kapacitete, što bi stvorilo uslove za dodatnih 110.000 kupača, tako da bi ukupni kapaciteti crnogorskih plaža iznosili 300.000 kupača. U posmatranom periodu nisu izgrađene neke posebne turističke atrakcije, koje bi imale karakter markantnijeg receptivnog faktora. Postoje razne ideje za izgradnju golf terena, zabavnih parkova, žičara i sličnih atrakcija, ali se njihova realizacija tek očekuje. Stoga, distribucija smještajnih kapaciteta se do 2018. g. nije znatno disperzirala.

	Region / Opština	Osnovni	Komplementarno	Ukupno	Sekundarno	Ukupno	sveukupno
	Primorski	**37.725**	**101.804**	**139.529**	**187.093**	**288.897**	**326.622**
1	Herceg Novi	4.555	26.031	30.586	30.000	56.031	60.586
2	Kotor	1.351	6.706	8.057	14.000	20.706	22.057
3	Tivat	2.159	3.543	5.702	12.000	15.543	17.702
4	Budva	16.574	31.725	48.299	40.000	71.725	88.299
5	Bar	6.654	18.023	24.677	51.093	69.116	75.770
6	Ulcinj	6.432	15.776	22.208	40.000	55.776	62.208
	Središnji	**2.359**	**120**	**2.479**	**1.360**	**1.480**	**3.839**
1	Podgorica	1.066	120	1.186	1.000	1.120	2.186
2	Cetinje	664	0	664	120	120	784
3	Danilovgrad	60	0	60	40	40	100
4	Nikšić	569	0	569	200	200	769
	Sjeverni	**2.977**	**246**	**3.223**	**9.350**	**9.596**	**12.573**
1	Žabljak	1.036	110	1.146	6.000	6.110	7.146
2	Plužine	40	0	40	200	200	240
3	Šavnik	90	0	90	250	250	340
4	Kolašin	382	78	460	2.000	2.078	2.460
5	Mojkovac	126	58	184	50	108	234
6	Pljevlja	183	0	183	100	100	283
7	Bijelo Polje	156	0	156	200	200	356
8	Berane	294	0	294	200	200	494
9	Andrijevica	149	0	149	50	50	199
10	Plav	274	0	274	200	200	474
11	Rožaje	247	0	247	100	100	347
	UKUPNO	**43.061**	**102.170**	**145.231**	**197.803**	**299.973**	**343.034**

Tabela 7-38: Distribucija smještajnih kapaciteta Crne Gore po regionima i opštinama 2007. g.
Izvor: Ratković, R. „Razvoj hotelijerstva u CG – geneza, stanje i perspektive“ RR, Budva, 2009. g.

Region / Opština	Kolektivni smj.	Privatni smj	Ukupni smj	Učešće u ukup.	Učešće u osnov.
Primorski	**39.540**	**121.369**	**160.909**	**94,90**	**84,94**
Herceg Novi	6.367	26.952	33.319	20,71	16,10
Kotor	1.884	11.639	13.523	8,40	4,76
Tivat	1.517	6.360	7.877	4,90	3,84
Budva	17.902	41.902	59.804	37,17	45,28
Bar	5.606	14.660	20.266	12,59	14,18
Ulcinj	6.264	19.856	26.120	16,23	15,84
Središnji	**4.130**	**122**	**4.252**	**2,51**	**8,87**
Podgorica	3.013	83	3.096	72,81	72,95
Cetinje	733	0	733	17,24	17,75
Danilovgrad	55	0	55	1,29	1,33
Nikšić	329	39	368	8,65	7,97
Sjeverni	**2.883**	**1.519**	**4.402**	**2,60**	**6,19**
Žabljak	741	564	1.305	29,65	25,70
Plužine	705	0	705	16,02	24,45
Šavnik	60	0	60	1,36	2,08
Kolašin	449	604	1.053	23,92	15,57
Mojkovac	108	0	108	2,45	3,75
Pljevlja	222	191	413	9,38	7,70
Bijelo Polje	268	20	288	6,54	9,30
Berane	142	17	159	3,61	4,93
Andrijevica	87	4	91	2,07	3,02
Plav	40	0	40	0,91	1,39
Rožaje	61	119	180	4,09	2,12
UKUPNO	**46.553**	**123.010**	**169.563**	**100**	**100**

Tabela 7-39: Distribucija smještajnih kapaciteta po regionima i opštinama u 2018. g.
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2020 g.)

Region / Opština	Kolektivni smještaj	Učešće
Primorski	**44.032**	**86,48**
opština Herceg Novi	7.834	15,39
opština Kotor	2.612	5,13
opština Tivat	1.830	3,59
opština Budva	18.995	37,31
opština Bar	6.456	12,68
opština Ulcinj	6.305	12,38
Središnji	**4.326**	**8,50**
opština Podgorica	3.143	6,17
opština Cetinje	536	1,05
opština Danilovgrad	132	0,26
opština Nikšić	455	0,89
Opština Tuzi	60	0,12
Sjeverni	**2.559**	**5,03**
opština Žabljak	675	1,33
opština Plužine	90	0,18
opština Šavnik	93	0,18
opština Kolašin	514	1,01
opština Mojkovac	122	0,24
opština Pljevlja	201	0,39
opština Bijelo Polje	266	0,52
opština Berane	164	0,32
opština Andrijevica	150	0,29
opština Plav	46	0,09
opština Rožaje	107	0,21
opština Gusinje	131	0,26
UKUPNO	**50.917**	**100**

Tabela 7-40: Distribucija smještajnih kapaciteta po regionima i opštinama u 2022. g.
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2020 g.)

Podaci o kapacitetima individualnog smještaja nisu dostupni od 2016. g., stoga recentniji podaci za analizu smještajne ponude po *Regionima* obuhvaćaju samo kolektivni smještaj. Kada se kapaciteti kolektivnog smještaja iz 2022. uporede s onima iz 2018. g., vidljivo je da se dominacija Primorskog regiona u ukupnoj strukturi povećala, dok se udio *Središnjeg* i *Sjevernog regiona* smanjio iako je nominalno porastao broj kapaciteta u Primorskom i Središnjem regionu, dok je u *Sjevernom regionu* zabilježen pad kapaciteta. *Napomena: Pri izradi PPCG se nije raspolagalo podacima o neregistrovanom turističkom smještaju, za što je potrebno pripremiti posebnu Studiju/ekspertizu, koja će poslužiti za analizu turističkog razvoja na detaljnijem planskom nivou, u skladu sa strateškim opredjeljenjima PPCG.*

Turistička tražnja na regionalnom nivou - U skladu sa raspodjelom ukupnih smještajnih kapaciteta prema regionima i opštinama Crne Gore, slični se rezultati očekuju i u raspodjeli turističkog prometa.

Region	Dolasci				Noćenja			
	2008.	%	2019.	%	2008.	%	2019.	%
Primorski	1.058.825	89	2.270.313	86	7.459.794	96	13.714.814	95
Središnji	90.987	8	232.580	9	232.387	3	420.422	3
Sjeverni	38.304	3	142.324	5	102.560	1	320.684	2
UKUPNO	**1.188.116**	**100**	**2.645.217**	**100**	**7.794.741**	**100**	**14.455.920**	**100**

Tabela 7-41: Distribucija turističkog prometa po regionima u 2008. i 2019. g.
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2020 godine

Region	Dolasci	%	Noćenja	%
Primorski	2.247.316	86	15.452.109	94
Središnji	235.878	9	549.221	4
Sjeverni	130.112	5	387.949	2
UKUPNO	**2.613.306**	**100**	**16.389.279**	**100**

Tabela 7-42: Distribucija turističkog prometa po regionima u 2023. godini
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2020 godine

Na početku i kraju posmatranog perioda, *Primorski region* očekivano zauzima dominantnu poziciju generatora turističkog prometa, međutim, vidljivi su mali pomaci prema disperziji prometa u *Središnji* i *Sjeverni region*. Kao još jedna od karakteristika turističke tražnje, ističe se razlika u prosječnoj dužini boravka gostiju u pojedinom *Regionu*. Prosječna dužina boravka u *Primorskom regionu* iznosi 6,88 dana u 2023. g., u *Sjevernom* 2,98 dana, a u *Središnjem* 2,33 dana, što je još jedan od pokazatelja koji govore u prilog razvijenom kupališnom turizmu u *Primorskom regionu*.

Mjesec	Primorski region		Središnji region		Sjeverni region	
	Noćenja	%	Noćenja	%	Noćenja	%
Januar	57.799	0,5	14.498	5,2	12.487	8,7
Februar	63.201	0,6	13.230	4,7	9.221	6,4
Mart	74.132	0,7	18.764	6,7	5.874	4,1
April	135.591	1,3	19.046	6,8	4.548	3,2
Maj	420.856	3,9	23.638	8,5	8.820	6,2
Jun	1.161.510	10,7	25.601	9,2	14.323	10,0
Juli	**3.095.053**	**28,6**	**30.518**	**10,9**	**18.669**	**13,0**
Avgust	**3.964.821**	**36,6**	**37.569**	**13,5**	**35.948**	**25,1**
Septembar	1.464.731	13,5	30.763	11,0	18.589	13,0
Oktobar	228.526	2,1	26.017	9,3	6.619	4,6
Novembar	88.075	0,8	22.140	7,9	2.566	1,8
Decembar	73.200	0,7	17.436	6,2	5.626	3,9
UKUPNO	**10.827.495**	**100**	**279.220**	**100**	**143.290**	**100**

Tabela 7-43: Sezonalnost turističkih noćenja u regionima u 2016. g.
Izvor: MONSTAT, https://www.monstat.org/cg/ 2020. g.

Sezonalnost turističkih noćenja prema regionima u skladu je s proizvodnom strukturom i opšte razvijenosti turističkih proizvoda pojedinog regiona. Tako je *Primorski region* u julu i avgustu 2016. g. ostvario 65,2% prometa, dok su *Središnji* i *Sjeverni* u istom periodu ostvarili 24,4% i 28,1% ukupnog turističkog prometa na godišnjem nivou. Izrazito snažna dominacija *Primorskog regiona* kako u turističkim kapacitetima, tako i u koncentraciji potražnje u odnosu na ostatak Crne Gore ukazuje, na nedovoljnu diverzificiranost proizvoda i je jedan od najjasnijih indikatora dugoročne neodrživosti stanja turističke ponude, uslijed vrlo visokog nivoa opterećenosti uskog obalnog pojasa. Ističe se snažan potencijal ostatka Crne Gore, posebno Sjevernog regiona za razvoj naprednih proizvoda koji će generirati motiv potražnje tokom cijele godine.

Zbog nedostupnosti podataka o individualnom smještaju i ograničene dostupnosti podataka na regionalnom i opštinskom nivou za kolektivni smještaj, nije bilo moguće analizirati sezonalnost noćenja po *Regionima* za period nakon 2016. g. U periodu od 2007. do 2018. g. došlo je do izvjesnih promjena u distribuciji smještajnih kapaciteta po Regionima. U početnoj godini učešće *Regiona* u osnovnom smještaju CG je bilo: *Primorski* 87,61%, *Središnji* 5,48% i *Sjeverni* 6,91%, a u ukupnom smještaju: *Primorski* 95,21%, *Središnji* 1,12% i *Sjeverni* 3,67%. U krajnjoj godini (2018.) učešće *Regiona* u osnovnom smještaju CG je bilo: *Primorski* 84,94%, *Središnji* 8,87% i *Sjeverni* 6,19%, a u ukupnom smještaju: *Primorski* 94,90%, *Središnji* 2,51% i *Sjeverni* 2,6%. Došlo je da određenog pada učešća *Primorskog regiona* u osnovnom smještaju, a povećanja *Središnjeg*. *Sjeverni Region* je imao blagi pad. Slični trendovi su i u ukupnom smještaju (pad *Primorskog*, rast *Središnjeg* i blagi pad *Sjevernog*). Međutim, i dalje *Primorski region* ima apsolutnu dominaciju, koja će u buduće imati tendenciju blagog pada, a *Središni* i *Sjeverni* umjerenog rasta na bazi razvoja raznih vrsta tematskog turizma koje ne mogu biti masovne, ali mogu pokrenuti druge sektore, posebno ruralnu poljoprivredu i preradu, kao i dovesti do oživljavanja i podmlađivanja ruralnih predjela. U pogledu turističkog prometa bilježi se blagi pad *Primorskog regiona*, a blagi rast *Središnjeg* i *Sjevernog Regiona*.

Ocjena turističkog sektora Crne Gore

- Postoji neusaglašenost sektora u pogledu planiranih namjena glavnih turističkih prostora u *Primorskom regionu*,
- Na neizgrađenim lokacijama najpogodnijim za turizam, aspiracije pokazuju i drugi sektori, koji su više i li manje u konfliktu sa razvojem turizma, zbog čega se lokacije ne privode planiranoj namjeni, kao što je zona Buljarice na kojoj je izražena zaštita prirode i mediteranska poljoprivreda, lokacija Jaz u čijoj se široj zoni prethodnim planovima predviđala poljoprivreda, servisni sadržaji i sl.
- Nije ostvaren razvoj turističke zone Ulcinj, koja je u svim prethodnim planovima promovisana kao najperspektivnija turistička destinacija *Primorskog regiona* (*Inovirani Master plan turizma Crne Gore do 2020.* i *Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2025. g.*), posebno imajući u vidu potencijal *Velike plaže* i *plaže Ade Bojane*, bez kompletnog vrjednovanja prirodnih ograničenja (aspekt zaštite, talasi, vjetar, otvoreno more, plitke i zamućene priobalne vode, erozija obale, podizanje nivoa mora …).
- Izražen problem preizgrađenosti u urbanim područjima i udio naseljskih struktura u *Primorskom regionu*, koji ograničavaju kvalitetan turistički razvoj u tim područjima,
- Izražen problem sekundarnog stanovanja na kvalitetnim turističkim lokacijama u obalnom pojasu Crne Gore, koji je posebno analiziran u Prostonom planu posebne namjene, pri čemu je definisan stav o zabrani stanogradnje van naseljenih mjesta, u pojasu 1000 m od obalne linije.

Prostornim planovima u svim *regionima* Crne Gore treba usmjeriti razvoj smještajnih kapaciteta u smjeru diverzifikacije i visokog kvaliteta. Navedeno je poseban izazov u smislu snažnog rasta privatnog smještaja i kapaciteta u nekomercijalnim objektima, primarno u obalnim područjima, koji opterećuju opštu infrastrukturu te u određenom dijelu generiraju i druge negativne posljedice kao što su visoka sezonalnost, niži nivo opšteg kvaliteta proizvoda i dr. Dijagnoza i ključni nalazi vezani uz turistički sektor Crne Gore definisani su kroz SWOT matricu u nastavku:

Prednosti

- Atraktivni i raznovrsni prirodni resursi;
- Geomorfološka različitost reljefa na malom prostoru;
- Povoljne i raznovrsne klimatske prilike (mediteranska, submediteranska, kontinentalna, planinska klima);
- Bogata i raznovrsna materijalna i nematerijalna kulturna baština, sa očuvanim tragovima raznih civilizacija i kultura;
- Višedecenijska kontinuirana tradicija turističke gostoljubivosti, uz tradicionalno narodno gostoprimstvo;
- Akumulirano turističko znanje i iskustvo kroz višedecenijski razvoj turizma, koje treba aktivirati i osavremeniti;
- Povoljna investiciona klima za realizaciju turističkih projekata (državne potpore i subvencije, *mixed-use* zakonodavstvo i dr.);
- Početak izgradnje novih hotela, malih i velikih, sa visokim nivoom standarda i konfora;
- Efikasnost javnog sektora u realizaciji turističkih projekata;
- Povoljna geostrateška pozicija u kontekstu razvoja kruzing turizma;
- Inicijalno uspješna izgradnja imidža Wild Beauty destinacije;
- Pozitivan i atraktivan međunarodni imidž *boutique* destinacije.

Slabosti

- Infrastrukturna nedostatnost, odnosno otvoreni problemi snabdijevanja vodom, kanalizacije, deponija, elektroprenosa i sl,;
- Saobraćajna izolovanost od glavnih međunarodnih koridora u drumskom i željezničkom saobraćaju;
- Nedostatak adekvatnog javnog putnog saobraćaja, problemi u lokalnom saobraćaju, odnosno izrazita nedovoljnost lokanih, međugradskih i drugih saobraćajnica, a naročito zaobilaznica za tranzit i kapaciteta za mirujući saobraćaj (parkinzi);
- Dramatično nepovoljna struktura globalnih smještajnih kapaciteta, uslijed nezaustavljivog buma gradnje sekundarnih stanova namijenjenih, dominantno, inostranom tržištu;
- Mali broj hotela većeg kvaliteta i potpuno zanemareno pitanje specijalizacije hotela;
- Nedostatak malih šarmantnih hotela i drugih oblika osnovnog smještaja;
- Nedovoljna diverzifikacija turističkog proizvoda i koncentracija turističkih kretanja u *Primorskom regionu* te općeniti nedostatak kvalitetne vanhotelske ponude;
- Rastuća devastacija priobalnog pojasa, nacionalnih parkova, zaštićenih šuma uslijed nepoštovanja planova, intenzivnom gradnjom sekundarnih stanova i, u znatno manjem obimu, hotela;
- Hiper koncentracija turista u sezoni u *Primorskom regionu*, na bazi sivog tržišta u komplementarnom smještaju, koja dramatično premašuje nosivost prirodnih resursa, posebno plaža, prirode i životne sredine najužeg obalnog pojasa i infrastrukture, i drastično obara kvalitet ukupne turističke destinacije;

- Nedostatak dovoljnog broja mlađih kadrova, naročito srednjeg nivoa kvalifikacije, i kadrova višeg nivoa kvalifikacije sa primijenjenim menadžerskim vještinama;
- Umoran postojeći turistički brend - potreba za rebradingom na državnoj razini;
- Poteškoće u prekograničnom promet s EU;
- Sustav upravljanja na nacionalnoj / regionalnoj / lokalnoj razini koji iskazuje potrebu podizanja kapaciteta i efikasnosti, što se odnosi i na nedovoljni kapacitet upravnog aparata za kontrolu izgradnje u *Primorskom regionu*.

Mogućnosti

- Rekonstrukcija postojeće ponude na bazi duha inoviranog Master planado 2020.g., turističkog razvoja i posebnih planova urbanističke i turističke sanacije;
- Razvoj nove hotelske i vanhotelske ponude, linijom veće specijalizacije i kvaliteta, sa poštovanjem zaštićenih područja i ekoloških principa razvoja;
- Tržišno integrisanje disperziranog turističkog proizvoda Crne Gore, kroz oslonac na dva tržišna stuba: masovniji kupališni turizam većeg kvaliteta i alternativni turizam visokog kvaliteta na bazi bogate kulturne i prirodne baštine, posebno u središnom i sjevernom dijelu Crne Gore;
- Ostvarivanje integracije primorskih i planinskih turističkih potencijala;
- Aktiviranje latentnih ljudskih potencijala kroz davanje šansi i inoviranje znanja kadrova sa iskustvom;
- Savremeno školovanje i trening hotelskog osoblja u već formiranim edukativnim centrima, naročito onim koji praktikuju verifikovane internacionalne programe edukacije;
- Jače stimulisanje razvoja domaćeg preduzetništva i menadžmenta, naročito u malom i srednjem turističkom biznisu;
- Organizacija razvoja na bazi privatno – javnog partnerstva, uključujući i inostrane partnere;
- Priprema domaće infrastrukture (planovi, privatni lokalni partneri) za green field investicije renomiranih partnera, uključujući i internacionalne “velike igrače”;
- Urbana revitalizacija i oplemenjivanje javnih prostora kroz inovativne projekte urbanog razvoja;
- Jačanje duž obalnog linijskog pomorskog prometa – rasterećenje cestovnih prometnih pravaca i razvoj javnog drumskog i plovnog saobraćaja.

Opasnosti

- Nekoordiniran proces izrade regionalnih i lokalnih prostornih i urbanističkih planova;
- Neefikasno suzbijanje stambene izgradnje u turističkim zonama;
- Ignorisanje preporuka iz inoviranog Master plana do 2020.g., kroz proces nekontrolisanog uvlačenja biznismena, koji nijesu skloni poštovanju planova i institucionalnoj kontroli;
- Slabljenje lokalne kontrole, odnosno udaljavanje mjesta kontrole od mjesta događaja;
- Realizacija turističkih projekata rizičnih za narušavanje lokalnih zajednica i eko sistema;
- Potpuna liberalizacija tržišta nekretnina, koja, u nedostatku jasnih planova i stroge procedure, može, za relativno kratko vrijeme, Crnu Goru dovesti do međunarodnog centra za sekundarno stanovanje, umjesto centra za internacionalni održivi turizam visokog kvaliteta i impozantnih ekonomskih uticaja na nacionalnu ekonomiju i društvo;
- Slabljenje turističkog imidža Crne Gore, pod uticajem pomenutih opasnosti, uz paralelan kvalitetan razvoj konkurentskih.

8. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA INFRASTRUKTURE

8.1. SAOBRAĆAJ

Pojedini vidovi saobraćaja su se u Crnoj Gori u prethodnom periodu razvijali bez integrisanog pristupa, uglavnom separatno, a ne kao jedinstven saobraćajni sistem sa tehničko-tehnološkog i organizacionog aspekta. To je predstavljalo brojne izazove u povezivanju različitih *regiona* unutar države, kao i povezivanju Crne Gore sa susjednim državama, sa aspekta efikasnog realizovanja saobraćajnih i logističkih tokova.

- **Drumski saobraćaj:** Mreža državnih puteva u Crnoj Gori obuhvata prvu dionicu auto-puta Bar-Boljare, dionicu Smokovac-Mateševo, magistralne i regionalne puteve. Na dijelu magistralnih i regionalnih puteva izgrađenih prije više decenija, nije vršena rekonstrukcija, što utiče na bezbjednost i efikasnost odvijanja saobraćaja. Putni pravci ka graničnim prelazima, uglavnom nemaju dovoljan kapacitet da podnesu sezonske oscilacije u saobraćaju. Projektovanje i planirana izgradnja ostalih dionica prvog auto-puta Bar-Boljare je predviđena za naredni period.
- **Željeznički saobraćaj:** Željeznički sistem Crne Gore dominantno je usmjeren na željezničku prugu koja povezuje Primorski region sa Centralnim i Sjevernom regijom i dalje Crnu Goru sa Srbijom. Ova pruga je infrastrukturnom smislu tehničko – tehnološki zastarjela, uglavnom izamortizovana sa malim stepenom raspoloživosti, te shodno tome zahtjeva značajna investiciona ulaganja. Željeznička osa Bar-Beograd je glavna međunarodna željeznička veza Crne Gore, ali loše stanje infrastrukture, ograničeni osovinski pritisak (svega 22 tone) i ograničene brzine vožnje (do 70 km/h) čine željeznički saobraćaj sporim, nekonkurentnim i manje atraktivnim. Raspoloživost željeznice u realizaciji robnih i putničkih tokova je nodovoljna, što utiče na smanjene mogućnosti organizovanja i realizacije kombinovanog transporta robe.
- **Vodni saobraćaj:** Luka Bar predstavlja najznačajniju čvornu tačku za pomorski transport i ima potencijal da postane važan regionalni logistički centar. Ipak, zbog ograničene povezanosti luke sa svojim gravitacionim zonama, zbog tehnološke nerazvijenosti drumskog i željezničkog sistema saobraćaja, ovaj potencijal još uvek nije u dovoljnoj mjeri iskorišćen. Bolja povezanost sa gravitacionim zonama (uža, šira i najšira) doprinijela bi povećanju konkurentnosti i isplativosti ove luke.
- **Vazdušni saobraćaj:** Međunarodni aerodromi Podgorica i Tivat, omogućavaju Crnoj Gori vazdušnu povezanost sa regionom, Evropom i svijetom. Međutim, stanje infrastrukture, sezonske varijacije u broju letova, raspoloživost broja putnika utiču na dostupnost i kvalitet usluge, posebno tokom turističke sezone, kada su kapaciteti aerodroma maksimalno opterećeni. Udaljenost aerodroma od sjevernih djelova države dodatno otežava njihovu povezanost i pristupačnost sa istim.

Dosadašnji izostanak pristupa jedinstvenog i integrisanog razvoja saobraćajnog sistema uticao je da se Crna Gora suočava sa brojnim saobraćajnim i logističkim problemima:

- slaba ukupna transportna raspoloživost i efikasnost,
- povećani troškovi održavanja, smanjeni ekonomski efekti i prisustvo državnih subvencija,
- mali nivo kooperacije i koordinacije između vidova saobraćaja,
- nedovoljan stepen digitalizacije procesa,
- nedovoljna tehničko - tehnološka unapređenost u skladu sa potrebama, itd.

Tranzitni saobraćaj sa šireg Balkanskog prostora ka Evropskim zemljama se u velikoj mjeri oslanja na koridore preko susjednih država (Hrvatske, BiH, Albanije i Srbije), što otežava tehničko – tehnološki razvoj svih vidova saobraćaja u Crnog Gori i negativno utiče na razvoj cjelokupne privrede, a posebno turizma. Nepostojanje modela kooperacije i koordinacije u saobraćaju i izostanak koherentnog i integrisanog tarifnog sistema smanjuje ekonomske benefite za Crnu Goru zbog nedovoljne dostupnosti tranzitnih robnih tokova, a pogotovu onih intermodalnog karaktera koji treba da se odvijaju preko saobraćajno – logističkog sistema Crne Gore.

Drumski saobraćaj

Zakon o putevima (*Službeni list Crne Gore*. br 82/20) kategoriše javne puteve, prema značaju za saobraćaj i funkciji povezivanja u prostoru, na: državne puteve (autoputevi, brze saobraćajnice, magistralni i regionalni putevi) i opštinske (lokalni putevi, kao i ulice u naseljima). Izradom nove *Odluke o kategorizaciji državnih puteva* (*Službeni list Crne Gore*. br. 93/23) mreža državnih puteva se promijenila, pa je sada, ukupna dužina magistralnih i regionalnih puteva 1982 km. Od toga, magistralnih puteva je 878 km, a regionalnih puteva je dužine 1104km. (*Kartogram 8-1:)* Nepovoljan reljef, kao i postojanje velikih nagiba nivelete koji su posebno problematični na planinskim prevojima, otežava održavanje prohodnosti putne mreže naročito tokom zime. Značajan broj dionica nikada nije doveden do projektovanog stanja, pa iako se poslednjih godina u državne puteve ulažu velika sredstva, i dalje postoji dosta kritičnih tačaka koje se uglavnom odnose na nestabilne kosine, krivine sa malim horizontalnim radijusom, nezavršene tunele, oštećene mostove, klizišta itd. U poslednjih 10 godina, u državne puteve uloženo je preko 350 miliona eura.

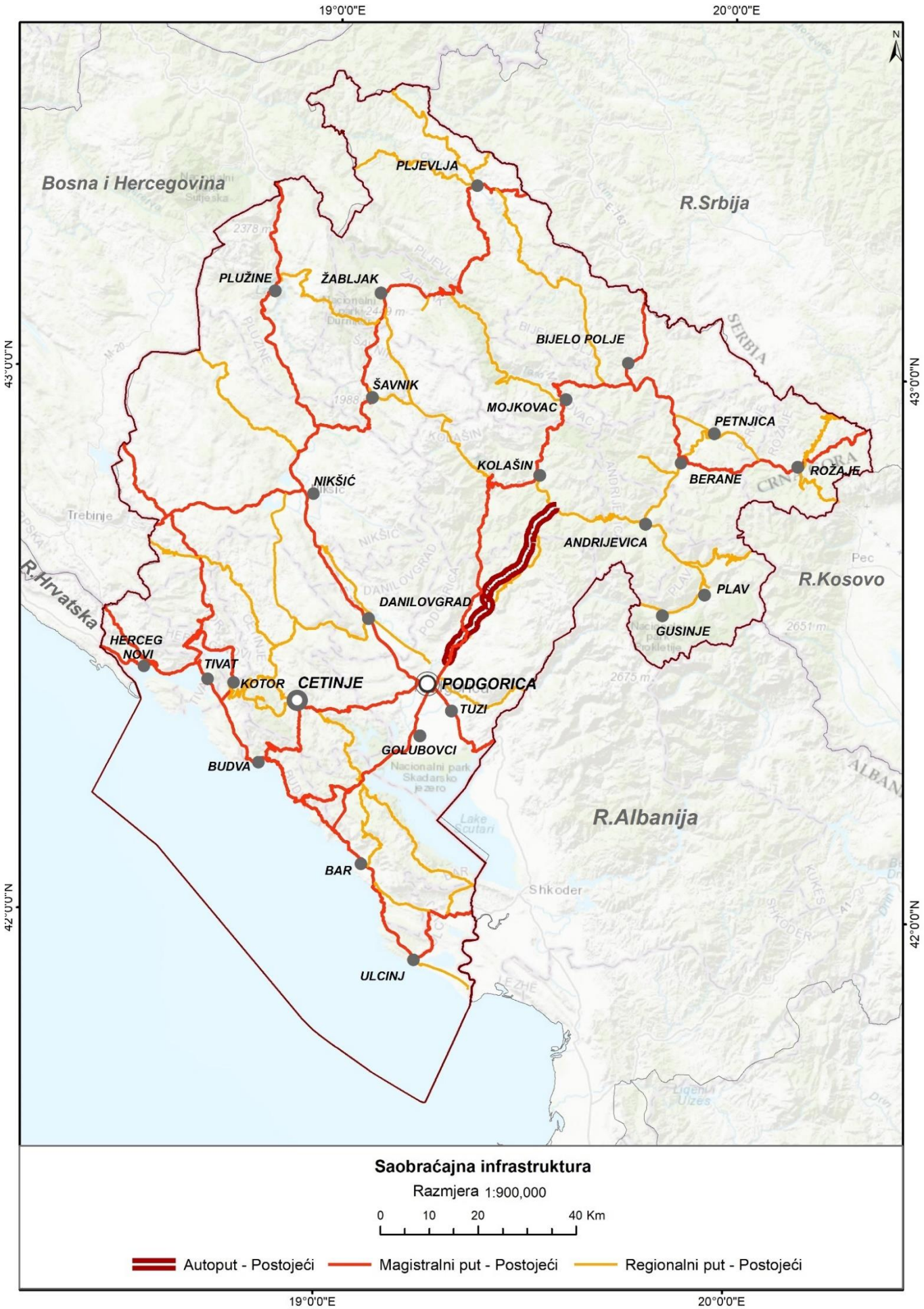

Kartogram 8-1: Postojeća mreža drumskih saobraćajnica

Auto-putevi su:	
A-1	Auto-put Bar-Boljare, dionica Smokovac (raskrsnica sa M-2)- Mateševo (raskrsnica sa R-13)

Tabela 8-1: Auto-putevi u Crnoj Gori

Magistralni putevi su:	
M-1	Debeli Brijeg (granica sa Hrvatskom) - Meljine (raskrsnica sa M-12) - Lipci (raskrsnica sa M-8) - Kotor (raskrsnica sa R-1) - Krtolska raskrsnica (raskrsnica sa M-11) - Budva (raskrsnica sa M-10) - Petrovac (raskrsnica sa M-2) - Sutomore (raskrsnica sa M-1.1) - Bar 1 (Biskupada, raskrsnica R-28) - Bar 2 (Tunel Ćafe, raskrsnica sa R-29) - Ulcinj (raskrsnica sa R-22) - Krute (raskrsnica sa R-29) - Vladimir (raskrsnica R-15) - Sukobin (granica sa Albanijom;
M-1.1	Sutomore (raskrsnica sa M-1) - Tunel Sozina - Virpazar (raskrsnica sa M-2);
M-2	M-2 Petrovac (raskrsnica sa M-1) - Sotonići - Virpazar (raskrsnica sa M-1.1) - Virpazar (raskrsnica sa R-15) - Golubovci (obilaznica) Podgorica 1 (raskrsnica sa M-3) - Podgorica 2 (raskrsnica sa M - 4) -Podgorica 4 (raskrsnica si R-27) - Bioče (raskrsnica sa R-13) - Mioska (raskrsnica sa R-21) - Kolašin (raskrsnica sa R-13) - Mojkovac (raskrsnica sa R-10) - Slijepač Most (raskrsnica sa R-11) - Ribarevina (raskrsnica sa M-5) - Bijelo Polje (obilaznica) - Barski Most (granica sa Srbijom);
M-3	Šćepan Polje (granica sa Bosnom i Hercegovinom) - Plužine (raskrsnica sa R-16) - Jasenovo Polje (raskrsnica sa M-6) - Vir (raskrsnica sa R-7) - Nikšić (raskrsnica sa M-7) - Cerovo (raskrsnica sa R-23) - Danilovgrad (raskrsnica sa R-14) - Podgorica (raskrsnica sa M-10) - Podgorica (raskrsnica sa M-2);
M-4	Podgorica (raskrsnica sa M-2) - Tuzi - Božaj (granica sa Albanijom);
M-5	Ribarevina (raskrsnica sa M-2) -Bioča (raskrsnica sa R-30)- Berane (raskrsnica sa R-2) - Budimlja (raskrsnica sa R-12) - Kalače (raskrsnica sa R-12) - Rožaje (raskrsnica sa R-5) - Most Zeleni (raskrsnica sa R-6) - Dračenovac (granica sa Srbijom);
M-6	Ranče (granica sa Srbijom) - Trlica (raskrsnica sa R-11) - Pljevlja (raskrsnica sa R-18) - Đurđevića Tara (raskrsnica sa R- 10) - Žabljak (obilaznica) - Virak (raskrsnica sa R-20) - Pošćenski kraj (raskrsnica sa R-16) -Tunel Ivica - Šavnik (raskrsnica sa R-20) - Kruševice - Jasenovo Polje (raskrsnica sa M-3);
M-7	Nikšić (raskrsnica sa M-3)- Vilusi (raskrsnica sa M-8) - Vilusi (raskrsnica sa M-9) - Ilijino Brdo (granica sa Bosnom i Hercegovinom);
M-8	Lipci (raskrsnica sa M-1) - Grahovo - Vilusi (raskrsnica sa M-7);
M-9	Vilusi (raskrsnica sa M-7) - Petrovići - Deleuša (granica sa Bosnom i Hercegovinom);
M-10	Podgorica (raskrsnica sa M-3)-Donji Ulići (raskrsnica sa R-15)-Cetinje (raskrsnica sa R-1)- Budva (raskrsnica sa M-1);
M-11	Lepetani (Trajekt) - Tivat - Krtolska raskrsnica (raskrsnica sa M-1);
M-12	Meljine (raskrsnica sa M-1) - Petijevići - Sitnica (granica sa Bosnom i Hercegovinom).
	Regionalni putevi
R-1	Cetinje (raskrsnica sa M-10) - Čekanje (raskrsnica sa R- 17) - Krstac (raskrsnica sa R-25) - Trojice - Kotor (raskrsnica sa M-1);
R-2	Berane (raskrsnica sa M-5) - Buča (raskrsnica sa R-24) - Andrijevica (raskrsnica sa R-19) - Murino (raskrsnica sa R-9) - Plav - Gusinje - Grnčar (granica sa Kosovom);
R-3	Pljevlja (raskrsnica sa R-18) - Dajevića Han (raskrsnica sa R-4) - Metaljka (granica sa Bosnom i Hercegovinom);
R-4	Dajevića Han (raskrsnica sa R-3) - Čemerno (granica sa Srbijom);
R-5	Rožaje (raskrsnica sa M-5) - Kula - Stubica (granica sa Kosovom);
R-6	Most Zeleni (raskrsnica sa M-5) - Vuča (granica sa Srbijom);
R-7	Vir (raskrsnica sa M-3) - Krstac (granica sa Bosnom i Hercegovinom);
R-8	Resna (Raskrsnica sa R-17) - Grahovo - Nudo (granica sa Bosnom i Hercegovinom);
R-9	Murino (raskrsnica sa R-2) - Bjeluha (granica sa Kosovom);
R-10	Đurđevića Tara (raskrsnica sa M-6) - Mojkovac (raskrsnica sa M-2);
R-11	Slijepač Most (raskrsnica sa M-2)-Tomaševo-Pavino Polje-Trlica (raskrsnica sa M-6);
R-12	Budimlja (raskrsnica sa M-5) - Podvade (raskrsnica sa R-30) - Kalače (raskrsnica sa M-5);
R-13	Bioče (raskrsnica sa M-2) – Mateševo (raskrnica sa priključkom za petlju Mateševo) - Mateševo (raskrsnica sa R- 19) - Kolašin (raskrsnica sa M-2);
R-14	Danilovgrad (raskrsnica sa M-3) - Čevo (raskrsnica sa R-17);
R-15	Vladimir (raskrsnica sa M-1) - Ostros – Virpazar 3 (raskrsnica sa R-28) - Virpazar 2 (raskrsnica sa M-2) - Rijeka Crnojevića – Donji Ulići (Raskrsnica sa M-10);

R-16	Plužine (raskrsnica sa M-3) - Trsa - Pošćenski kraj (raskrsnica sa M-6);
R-17	Čekanje (raskrsnica sa R-1) - Resna (raskrsnica sa R-8) - Čevo (raskrsnica sa R- 14) - Riđani (raskrsnica sa M-7);
R-18	Pljevlja (raskrsnica sa M-6) - Gradac - Šula;
R-19	Mateševo (raskrsnica sa R-13) - Andrijevica (raskrsnica sa R-2);
R-20	Virak (raskrsnica sa M-6) - Tušina (raskrsnica sa R-21) - Šavnik (raskrsnica sa M-6);
R-21	Mioska (raskrsnica sa M-2) - Semolj - Boan -Tušina (raskrsnica sa R-20);
R-22	Ulcinj (raskrsnica sa M-1) - Ada;
R-23	Cerovo (Raskrsnica sa M-3) - Bogetići - Glava Zete - Danilovgrad - Spuž – Vranjske njive;
R-24	Buča (Raskrsnica sa R-2) – Lubnice;
R-25	Cetinje–Ivanova korita– Međuvršje (raskrsnica sa R-25.1)–Krstac (raskrsnica sa R-1);
R-25.1	Međuvršje (raskrsnica sa R-25) - Lovćen
R-26	Vrela (raskrsnica sa M-6) – Njegovuđa;
R-27	Cijevna Zatrijebačka (granica sa Albanijom)–Dinoša –Podgorica 4(raskrsnica sa M-2);
R-28	Bar (Biskupada, raskrsnica sa M-1) – Virpazar (raskrsnica sa R-15);
R-29	Bar (Tunel Ćafe, raskrsnica sa M-1) – Kamenički most – Krute (raskrsnica sa M-1).
R-30	Podvade (raskrsnica sa R-12) – Petnjica - Bioča (raskrsnica sa M-2)

Tabela 8-2:. Magistralni i regionalni putevi u Crnoj Gori (nastavak)

Od planiranih autoputeva i brzih saobraćajanica jedino je izgrađena dionica Smokovac-Mateševo koja prestavlja najzahtjevniju dionicu autoputa Bar (Đurmani) – Podgorica (Smokovac) – Mateševo – Andrijevica – Berane – Boljare (granica sa Srbijom). Ovaj putni pravac predstavlja krak Trans-evropske magistrale (TEM) koji na području Crne Gore povezuje osnovni pravac TEM-a (od Gdanjska do Atine i Istanbula) sa Jadranskim morem. Crna Gora po razvijenosti putne mreže spada u red srednje razvijenih država Evrope. U Crnoj Gori je 2023. g. saobraćalo oko 285.000 registrovanih vozila, od čega je 85 procenata putničkih automobila. U toku turističke sezone, broj vozila je veći za 20-25%. Uzimajući u obzir zvanične statističke podatke za prethodni period (MONSTAT) može se konstatovati značajan rast ukupnog broja registrovanih motornih vozila, pri čemu najveći udio imaju putnički automobili. Upoređivanjem podataka sa brojem stanovnika iz 2023. g. – 616.177, dobija se da je stepen motorizacije u Crnoj Gori u 2023. g. bio 462 vozila/1000 stanovnika**.**

Javni prevoz putnika - obavlja se drumskim, željezničkim, vazdušnim i pomorskim saobraćajem. Najznačajniju komponentu javnog prevoza putnika predstavlja drumski saobraćaj. Mali broj opština u Crnoj Gori ima organizovan gradski javni prevoz.

Željeznički prevoz putnika uglavnom se obavlja na međugradskim relacijama. Pomorski i jezerski saobraćaj uglavnom funkcioniše u turističke svrhe i sezonskog je karaktera. Jedna od osnovnih intencija ovog PPCG-2040 biće otvaranje tržišta za transportne usluge, čime će se postići višestruki efekti kako na mobilnost, tako i na zaštitu životne sredine.

Železnički saobraćaj

Crna Gora vezu sa evropskom željezničkom mrežom ostvaruje peko regionalne mrežeZapadnog Balkana, koja j neujednačenog karaktera i kvaliteta, sa nedostajućim vezama kako u sektoru željeznice, tako i između ostalih vidova saobraćaja. Postojeća željeznička mrežu u Crnoj Gori je podjeljena u tri pravca i čine jednokolosiječne pruge normalne širine (*Kartogram 8-2*).

- **Pruga Vrbnica - Bar,** dio međunarodne pruge Beograd - Bar koji prolazi kroz Crnu Goru, označena u SEETO mreži kao Ruta 4, u potpunosti elektrificirana, puštena u saobraćaj 1976.godine. Od ukupne pruge, 40% čine objekti (108 mostova, 106 tunela, 372 propusta ispod pruge), sa velikim brojem krivina najmanjeg mogućeg radijusa za železničke pruge u Crnoj Gori (R min 300m[l]), maksimalnim dozvoljenim nagibom (imax 25%), 305 ugrađenih skretničkih postrojenja sa pratećim sadržajima, signalno sigurnosnom i telekomunikacionom opremom. Na ovoj pruzi se nalazi 9 stanica, 8 ukrsnica i 19 stajališta. Na dijelu pruge od državne granice sa Srbijom do stanice Trebešica u periodu 2006-20019 g. izvršen je remont gornjeg stroja i brzina saobraćaja je povećana. Drugi dio pruge, izuzev tunela Sozina u dužini 6,17km, nije remontovan, pa je brzina saobraćaja zbog stanja elementa gornjeg stroja pruge, nestabilnih kosina I aktivnih klizišta od 20-70km/h. Kompletna pruga predstavlja jednu od najtežih pruga za održavanje u Evropi. Za privredu Crne Gore je najznačajniji pravac i zajedno sa lukom Bar predstavlja jedinstven sistem i vezu sa zemljama Evrope za putnički i teretni saobraćaj.

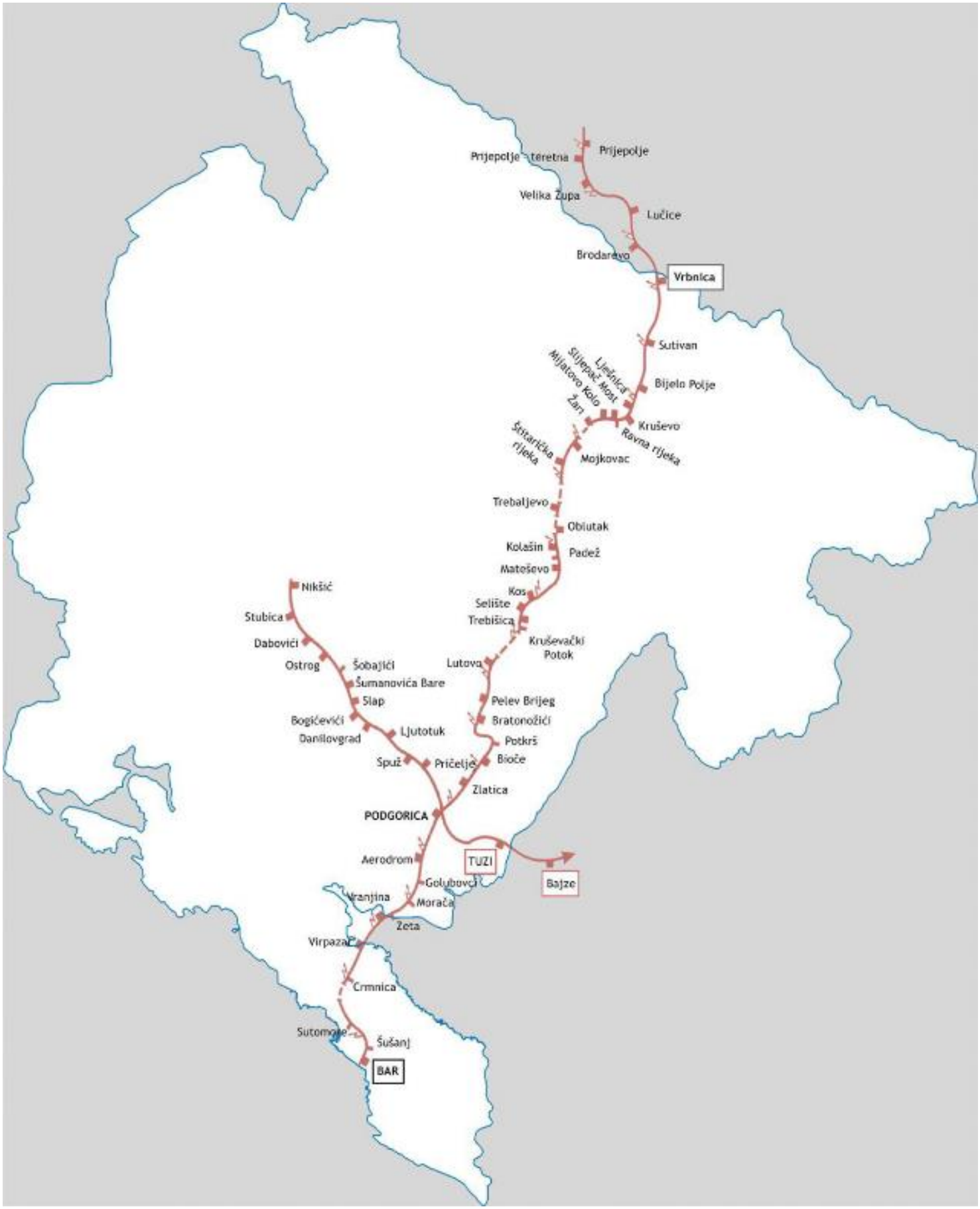

Kartogram 8-2: Postojeća mreža željezničkog saobraćaja

- **Željeznička pruga Podgorica –Nikšić-** (56,6km), je otvorena 1948. g. i puštena u saobraćaj kao pruga uzanog kolosjeka, a remontovana 1963. g u prugu normalnog kolosjeka. Nakon remonta 2006. g. *(zamjena gornjeg stroja pruge na cjeloj dužini, sanacija trupa pruge, rekonstrukcija i sanacija 12 tunela, elektrifikacija, ugradnja savremenih signalno sigurnosnih uređaja, adaptacija staničnih zgrada,)*, pruga je puštena u pogon 2012. g. Na pruzi je 12 mostova, 2 ukrsnice i 7 stajališta. Geometrijsi parametri pruge dozvoljavaju brzinu do 75 km/h. Na dionici Danilovgrad – Spuž brzinu uslovljavaju 3 pružna prelaza (Ždrebaonik, Pažići i Mlin Spuž. Izgradnjom podvožnjaka i pristupnih saobraćajnica omogućiće se nesmetana komunikacija stanovništva i stvoriti uslovi za projektovane brzine. Na dionici Spuž – Danilovgrad, naselja pored pruge Rogami - Zagorić i neodobreni prelazi preko pruge, uslovljavaju zbog bezbjednosti saobraćaja ograničene brzine.
- **Željeznička pruga Podgorica - Tuzi** – državna granica (dio pruge Podgorica – Skadar 24,7 km, označena je kao dio u SEETO mreži kao Ruta 2, nije elektrificirana i puštena je u saobraćaj 1986. g. Na pruzi ima 5 mostova, 3 tunela, 24 propusta i postoji jedna stanica. Od puštanja u saobraćaj izuzev perioda 1992-2002. g. kada je bila zatvorena za saobraćaj, saobraćaju samo teretni vozovi. Pruga je projektovana za brzinu od 80km/h.
- Ukupna dužina pruga iznosi 248,6 km, a sa staničnim kolosijecima 327,6 km od čega je elektrificirano 224 km ili 90%. Pruge Vrbnica-Bar i Nikšić – Podgorica u cjelosti su elektrificirane monofaznim sistemom 25 kV 50Hz, dok pruga Podgorica-Tuzi-državna granica nije elektrificirana.
- U oblasti željezničkog saobraćaja, u periodu od donošenja PPCG 2008-2020. g. učinjen je napredak bez obzira na otežanu finansijsku situaciju i izvore finansiranja. Na pojedinim pravcima kvalitet usluge je unaprijeđen, kao što je na pruzi Nikšić – Podgorica i Vrbnica – Bar. Sa modernizacijom je povećan broj putnika. U građevinskom segmentu, od mreže 248,6 km otvorene pruge, remontovano je 47,5%. Dio pruge Vrbnica – Bar od Trebešića do Bara nije remontovan. Urađena je rekonstrukcija i adaptacija željezničke stanice Bijelo Polje za potrebe zajedničke granične stanice. Započet je projekat za modernizaciju pruge Golubovci – Bar, što će omogućiti povećanu sigurnosti i skraćeno vrijeme putovanja između Podgorice i Bara.
- Bez obzira na značajne pomake u modernizaciji željezničkog saobraćaja, stanje željezničke mreže u Crnoj Gori nije zadovoljavajuće ni po gustini ni po kvalitetu mreže, uz stalnu prijetnju povredljivosti sistema naglašenu koncentracijom drumskog i željezničkog saobraćaja u jednom koridoru koji prolazi izuzetno teškim terenom. To zahtjeva strateški pristup u razvoju i značajnije ulaganje u razvoj željeznice kao podrške intermodalnom saobraćaju.

Vazdušni saobraćaj

Primarnu mrežu aerodroma Crne Gore čine Aerodrom Podgorica i Aerodrom Tivat.

Aerodrom Podgorica se se nalazi 12 km južno od Podgorice, neposredno uz put Podgorica - Petrovac i željezničku prugu Bar Beograd. Aerodrom se koristi za civilno i vojno letenje. Ima jednu poletno-sletnu stazu, dužine 2.500 metara i širine 45 metara, sa orijentacijom sjever-jug (PSS 18/36). Prema ICAO klasifikaciji aerodroma, Aerodrom Podgorica ima kategoriju 4D ILS Cat I. Podsistem aerodroma ima zadovoljavajući prostorni kapacitet za sadašnje potrebe, ali je za budući period neophodno izgraditi ili rekonstruisati određene segmente infratsrukture. U što karaćem roku je potrebno početi planiranje širenja kapaciteta Aerodroma Podgorica na način definisan u Master planu, što bi za 2-3 godine dalo dodatni sadržaj i u smislu putničkog terminala i kapaciteta PSS i platforme.

Aerodrom Tivat se nalazi u neposrednoj blizini Tivta, na udaljenosti 8 km od Kotora i 20 km sjeverozapadno od Budve. Sezonskog je karaktera saobraćaja, sa izuzetno visokim vršnim opterećenjima tokom ljetnje sezone. Pored vazduhoplova kategorije C, sve prisutniji su vazduhoplovi kategorije D. Aerodrom ima jednu poletno-sletnu stazu (14/32), dužine 2500 metara i širine 45 metara, čiji se kraj nalazi na svega 88 metara od obalske linije Bokokotorskog zaliva. Kod Aerodroma Tivat se uočava nepotpuna usaglašenost sa međunarodnim propisima u pogledu putanje prostiranja zaštitnih površina. Prema ICAO klasifikaciji, aerodrom Tivat ima 4D kategoriju. U smislu zadovoljavanja sve većih saobraćajnih zahtjeva, Aerodrom Tivat će u bliskoj budućnosti biti predmet izgradnje novih sadržaja i kapaciteta. Treba imati u vidu da je prostor planiran za budući razvoj aerodroma ograničen, te sa tog aspekta treba biti oprezan prilikom budućeg planiranja. Aerodromi u Podgorici i Tivtu predstavljaju jedan od glavnih preduslova razvoja privrede u Crnoj Gori, u prvom redu turističkog razvoja.

Iako se nalaze na relativno maloj udaljenosti, može se konstatovati evidentna razlika u smislu vrste saobraćaja. Na Aerodromu Podgorica dominantnu ulogu imaju redovne avio kompanije, koje svoj saobraćaj ne definišu prema sezoni, već isti razvijaju tokom cijele godine. Gotovo isti model saobraćanja imaju i niskotarifne avio kompanije, čije je prisustvo sve izraženije iz godine u godinu, i čija mreža destinacija konstantno raste. Na aerodromu Tivat, je i dalje evidentiran jak sezonalni karakter, budući da se većina saobraćaja obavlja u periodu ljetnje turističke sezone.

Oba aerodroma su prlikom preuzimanja od nekadašnjeg JAT-a 2003. g. bila u izuzetno zapuštenom stanju, što je zahtijevalo hitna ulaganja. Već 2006. g. otvorena je nova terminalna zgrada na Aerodromu Podgorica, a postojeći terminal je preuređen i prenamijenjen u administrativnu zgradu, u čijem se sklopu nalaze i biznis saloni za VIP putnike. Takođe, rekonstruisan je i postojeći terminal na Aerodromu Tivat, a u određenoj mjeri su izvedeni i radovi na manevarskim površinama i platformama oba aerodroma.

Sekundarnu mrežu aerodroma čine aerodromi Berane, Kapino Polje, Žabljak i Ulcinj.

Aerodrom Berane je u periodu od 1961. do 1976. g. korišćen za javni prevoz u vazdušnom saobraćaju. Trenutno se, u izuzetno rijetkim prilikama, koristi kao sporstki aerodrom, za održavanje vazduhoplovnih priredbi i takmičenja. Aerodrom ima izgrađenu osnovnu saobraćajnu infrastrukturu: poletno-sletnu stazu sa asfaltnim zastorom dužine 1.900 metara i rulnu stazu i platformu sa asfaltnim zastorom. Objekti koji su nekada korišćeni za potrebe prihvata i otpreme putnika i aerodromske kontrole letenja, nalaze se danas u lošem stanju sa stanovišta građevinskog stanja i stanja instalacija. U poslednjih nekoliko godina u zoni aerodroma je podignuto više objekata koji predstavljaju prepeke u aerodromskim prilazno odletnim ravnima. Prostorni uslovi korišćenja aerodroma su bitno umanjeni usled podizanja ovih objekata i potrebno je odmah preduzeti korake u cilju zaštite lokacije aerodrome i stvaranja uslova za nesmetanu organizaciju aerodroma Berane.

Aerodrom Kapino Polje se nalazi na oko 3 km od centra Nikšića. Izgrađen je prije 80 godina i decenijama je bio centar za obuku pilota i škola za padobranstvo. Rekonstrukcija ovog aerodroma, izvršena je 2010. g. kada je travnata pista zamijenjena asfaltnom dužine 1.450 m i širine 30 m, izgrađeni su spojnica od piste do hangara u dužini od 350 metara i širine 15 metara, stajanka dužine 60 metara i širine 22 metra, a rekonstruisan je i prilazni put i postavljena je ograda. Potpuno je rekonstruisan hangar površine 1926,95 m^2, u okviru kojeg se nalaze kancelarijske prostorije, učionica i tri sobe za prenoćište, a izgrađen je i jedan manji ugostiteljski objekat. 2016. g. sagrađena je upravna zgrada i toranj kontrole letenja.

Aerodrom Žabljak trenutno postoji samo kao lokacija. Nekadašnje započete aktivnosti na izgradnji poletno-sletne staze su zaustavljene zbog potrebe velikog finansijskog ulaganja usljed slabe nosivosti tla. Lokacija aerodroma se ranije koristila za sezonsku helikoptersku liniju za potrebe turizma.

Letilište Ulcinj ima travnatu stazu dužine 760 m i koristi se za sportske aktivnsti i poljoprivrednu avijaciju. Strateškim planom razvoja opštine Ulcinj za period 2015-2020 g. definisano je da na ovoj lokaciji u budućnosti bude putnički aerodrom, te da se na bazi toga razvija projektna dookumentacija. S obzirom na nedostatak prostornih kapaciteta za razvoj putničkog saobraćaja na navedenoj lokaciji, neophodno je da se razmotri nova lokacija, na kojoj bi se razvijao aerodrom za potrebe prevoza putnika. Ograničenje lokacije aerodroma je i blizina državne granice.

Aerodrom "Špiro Mugoša" u Podgorici je rekonstruisan kroz ulaganja privatnog investitora, i koristi se za obuke pilota i organizovanje sportskih aktivnosti priredbi.

Vodni saobraćaj (pomorski, jezerski i rječni)

Zakon o sigurnosti pomorske plovidbe definiše plovni put u obalnom moru kao pojas dovoljno dubok i širok za bezbjednu plovidbu broda, koji je, po potrebi i obilježen. Pomorska plovidba se obavlja na moru, na rijekama Jadranskog sliva do granice do koje su one plovne s morske strane, na Skadarskom jezeru i Rijeci Crnojevića. U teritorijalnom i obalnom moru Crne Gore, u morskom pojasu od 12 Nm od granične linije koja spaja najisturenije tačke, proteže se državni suverenitet, a režim plovidbe usklađen je sa odgovarajućim međunarodnim konvencijama. Ukupna dužina plovnog puta u našem obalnom moru iznosi 66 Nm, odnosno 122,2 km, koliko iznosi rastojanje između krajnjih luka na ovom putu, od Sv. Nikole (ušće Bojane) do Kotora. Od ukupne dužine ovog puta na otvoreno more otpada 50 Nm (92,6 km) dok dužina plovnog puta u zalivu Boke Kotorske iznosi 16 Nm (29,6 km).

Prema geografskom kriterijumu dijele se na prekomorske, obalne i lučke plovne puteve. **Istočno-jadranski plovni** put vodi od Otrantskih vrata duž istočno obale Jadrana do njenih najsjevernijih luka,na udaljenosti 5 do 10 km, od njenih najisturenijih tačaka, odnosno u zoni vidljivosti objekata sigurnosti plovidbe. Širina tog puta je po pravilu 2-4 km. Ovaj plovni put koriste brodovi koji za odredište imaju neku od luka na crnogorskoj obali, kao i neku od luka u njenoj neposrednoj blizini. Njega presjecaju poprečni plovni putevi koji spajaju luke na crnogorskoj sa lukama na italijanskoj obali (Bar - Bari, Bar - Ankona, Kotor - Barleta, Zelenika - Barleta).
Na ove puteve nastavljaju se lučki plovni putevi koji vode ka lukama na crnogorskoj obali koje su otvorene za međunarodni pomorski saobraćaj (Bar, Budva, Kotor i Zelenika (u periodu turističke sezone).

Plovni putevi imaju karakter međunarodnih i prekomorskih, jer povezuju luke država koje izlaze na Jadransko more kao i luke preko-morskih zemalja. Širina ovih plovnih puteva je po pravilu, ne manja od 100 metara, s tim da u tjesnacima Verige i kod Kumbora važe posebni režimi. U narednom periodu se očekuje uspostavljanje plovnog puta rijekom Bojanom, čime bi se ostvarila ranija veza Skadarsko jezero - Jadransko more, sada sa naglašenom turističkom funkcijom. To podrazumijeva iznalaženje zajedničkog interesa sa Republikom

Albanijom oko regulacije tog puta sa obilježavanjem objektima plovne sigurnosti i uspostavljanja odgovarajućih službi. U planu je i uspostavljanje dužobalnog plovnog puta za linijski i izletnički saobraćaj duž Jadranske obale, a posebno unutar Bokokotorskog zaliva, kao i njegovo povezivanje sa Dubrovnikom. Očekivano je povećanje frekvencije saobraćaja na svim plovnim putevima, posebno na poprečnim, koji povezuju crnogorsku i italijansku obalu.

Crna Gora vezu sa evropskim kontinentom ostvaruje preko pomorske veze Bar-Bari, a sa susjednom Hrvatskom pomorskom vezom Budva – Dubrovnik. Zbog nedostatka nacionalnih brodskih kapaciteta ove brodske linije se realizuju brodovima Hrvatske brodarske kompanije „Jadrolinija“ i to samo u periodu ljetne turističke sezone. U Baru postoji izgrađen savremeni putnički terminal u Luci Bar sa svim pratećim sadržajima za prihvat, smještaj i opslugu putničkih brodova sa gazom do 6 metara, kao i putnika koji putuju na dvije relacije Bar – Bari i Bar – Ankona. U Luci Budva postoji manji putnički terminal za prihvat, smještaj i opslugu manjih putničkih brodova u izletničke turističke svrhe.

Vodni saobraćaj na Skadarskom jezeru, kao i rijekama „Bojana“ i „Tara“ organizovan je u turističke svrhe, pretežno u ljetnem periodu.

Pomorska privreda

Lučki sistem Crne Gore predstavlja složen, dinamički, otvoreni i organizacioni sistem sa neophodnim tehničko-tehnološkim i organizacionim elementima, potrebnim za realizaciju lučkih procesa i upravljanje tim procesima vezano za robu i putnike.

Prema Zakonu o lukama, izvršena je podjela luka prema značaju na: luke od nacionalnog i međunarodnog značaja i luke od lokanog značaja:

- Luke od nacionalnog značaja: Luka Bar, Luka nautičkog turizma - marina Bar, Trgovačka luka Kotor, Brodogradilišna luka Bijela.
- Luke od lokalnog značaja: Luka Budva, Brodogradilišna luka Bonići -Tivat, Luka Tivat-Porto Montenegro, Luka Tivat - Kalimanj, Nautičko turistički centar - Kotor, Luka Risan, Luka Zelenika, Luka Herceg Novi – gradska luka Škver, Luštica Bay, Luka Kumbor - Portonovi .

Zakonom o lukama izvršena je i podjela luka prema vrsti pomorskog saobraćaja i prema namjeni. Prema vrsti pomorskog saobraćaja, luke se dijele na: luke otvorene za međunarodni i unutrašnji saobraćaj i luke otvorene samo za unutrašnji saobraćaj. Vladinom *Odlukom o određivanju luka prema vrsti pomorskog saobraćaja*[54] određene su:

- luke za međunarodni pomorski saobraćaj: Luka Bar, Luka Budva, Luka Kotor, Luka Kumbor - Portonovi, Luka Tivat (Gat I i Gat II), Luka Zelenika ;
- Luke za unutrašnji pomorski saobraćaj su: Luka Bar, Luka Budva, Luka Kotor, Luštica Bay, Luka Kumbor - Portonovi, Luka Tivat (Gat I i Gat II), Luka Bonići - Tivat i Luka Zelenika.

Prema namjeni, luke su svrstane na osnovu *Odluke o određivanju luka prema namjeni*[55] u sljedeće kategorije:

- Trgovačke luke su: Luka Bar, Luka Kotor, Luka Budva (Gat I), Luka Tivat (Gat II) i Luka Kumbor - Portonovi (Gat I).
- Luke nautičkog turizma - marine su: Luka Budva, Luštica Bay, Luka Tivat - Porto Montenegro i Luka nautičkog turizma - marina Bar, Luka Kumbor - Portonovi.
- Brodogradilišne luke su: Luka Bijela i Brodogradilišna Luka Bonići - Tivat.

Luka Bar je srednje razvijena morska luka bez stroge orjentacije na određenu grupu tereta. Ustanovljenje *Luke Bar* izvršeno je 1909. g. Postojeći tehničko-tehnološki i prostorni oblik ima od 1983. g. kada su instalisani prekrcajni kapacitati za obim prometa do 4,5 miliona tona godišnje svih vrsta robe, što predstavlja oko 1/3 planiranih kapaciteta. Na prostoru luke postoje dva terminal operatera *Luka Bar* i *Port of Adria*.

Osnovne karakteristike *Luke Bar* su:

- ukupna kopnena površina 106 ha, a lučkog akvatorija 90 ha,
- razvojna površina 600 ha,
- ukupna dužina željezničkih kolosjeka 23,5 km,
- ukupna dužina operativne obale 3.484 m, sa 4 izgrađena gata i 8 terminala razne namjene,
- otvorena skladišta ukupne površine 208.288 m^2,
- ograđeni parking za kamione površine 11.495 m^2,
- zatvorena skladišta 93.990 m^2,
- nadstrešnice ukupne površine 23.400 m^2,
- silosi za rasutu robu (žitarice, cement i glinicu) kapaciteta 53.000 t,

[54] *Odluka o određivanju luka prema vrsti pomorskog saobraćaja* (*Službeni list Crne Gore*, br. 70/17, 50/18, 46/19)

[55] *Odluka o određivanju luka prema namjeni* (*Službeni list Crne Gore*, br. 70/17, 50/18, 46/19)

- hladnjača ukupne površine 7.640 m^2.
- rezervoari za tečne terete ukupne zapremine 128.000 m^3 povezani drenažnim sistemom sa brodskim priključcima na novom petrolejskom vezu,
- pretakalište za sirćetnu kiselinu kapaciteta 600 t/h, sa pratećim objektom ukupne površine od 391 m^2

Luka Kotor se prvi put pominje u istorijskim dokumentima u drugoj polovini XII vijeka. Sredinom XIX vijeka u ovoj luci se obavlja redovan putnički saobraćaj parobrodovima između Kotora i drugih luka na Jadranu. Kao privredni subjekt *Luka Kotor* je osnovana 1988. g. Nakon niza statutarnih i organizacionih promjena, 2002. g. *Luka Kotor* je registrovana kao akcionarsko društvo za usluge u međunarodnom pomorskom saobraćaju. Obavljala je usluge u teretnom i putničkom saobraćaju, a od 2005. g. je specijalizovana samo za nautički turizam. *Luka Kotor* posjeduje:

- operativnu obalu površine 4.000 m²,
- dužinu operativne obale 665 m,
  vez 1 dužine 168 m + 120 m, koji se koriste za vez kruzera sa dubinom mora do 12,8 m,
- vez 2 u rijeci Škurda dužine 76 m koji se koristi za privez manjih brodova, mega jahti i ferija na krmenom vezu, maksimalnog gaza do 4 m,
- sidrište br 1 Dobrota, naspram Pomorskog fakulteta,
- sidrište br 2 Uvala Kamenarovići,
- sidrište br 3 Uvala Orahovac,
- marinski podsistem luke za prihvat, boravak i zimovnik čamaca i jahti do 24m dužine ukupne dužine operativnog dijela obale 227 m,
- 4 lokacije za vez čamaca i jahti sa ukupnom dužinom 509 m.

Operativna zona akvatorija *Luke Kotor* u ukupnoj površini zahvata pojas od cca 52.000 m^2. Operativnu obalu namijenjenu za privez brodova i mega jahti čine vez I i II. Vez III na sjevernoj strani operativne obale (dužine cca 76 m) koristi se za privez manjih plovnih jedinica – brodova. Operater u *Luci Kotor* već dugi niz godina je *Luka Kotor* u većinskom vlasništvu opštine Kotor (56,97%), a osnovna djelatnost je promet putnika sa brodova na kružnim putovanjima – kruzer brodova. Lučka infrastruktura je u funkcionalnom stanju i redovno se koristi za prijem i snadbijevanje plovila.

Luka Risan ima 75 m operativne obale, dubine oko 5 m i privezište dužine 75,5 m koje je ranije bilo u funkciji lokalnog pomorskog saobraćaja. Površina njene otvorene operativne obale je 1.330 m².

Luka Zelenika ima funkciju trgovačke luke otvorene za međunarodni pomorski saobraćaj i shodno tome funkciju graničnog prelaza na kome strana nautička plovila (pleasure crafts) obavljaju neophodne procedure pri ulasku u teritorijalne vode Crne Gore. Granični prelaz koristi NW gat luke dužine 134 metra i fizički je odvojen ogradom od ostalog dijela luke. Luka Zelenika još uvijek ne ispunjava sve standarde predviđene zakonom i podzakonskim aktima potrebnim za promet putnika, ali svakako postoji značajan prostor za adekvatnu valorizaciju ove luke i njeno otvaranje za prihvat brodova kao alternativu Kotoru.

Luke nautičkog turizma - *Prema Zakonu o lukama* luka nautičkog turizma - marina je luka namijenjena za vezivanje, smještaj, čuvanje, zaštitu, održavanje, popravku, opremanje i sidrenje jahti, čamaca i drugih plovnih objekata. U skladu sa *Zakonom*, Vladinom *Odlukom o određivanju luka prema namjeni* određuju se luke nautičkog turizma – marine. *Pravilnikom o vrstama objekata nautičkog turizma, minimalno tehničkim uslovima i njihovoj kategorizaciji*[56] razvrstani su prihvatni objekti nautičkog turizma u: **marine, luke i lučice, pristaništa, privezišta (mandraći)** i **sidrišta.**

Marina je objekat nautičkog turizma uz prirodno ili vještački zaštićene vodene površine (more, jezera i rijeke) specijalizovana za pružanje usluga veza, snabdijevanja, čuvanja, održavanja i servisiranja plovnih objekata, pružanje ugostiteljskih usluga, usluga iznajmljivanja plovnih objekata, kao i drugih usluga u skladu sa zahtjevima i specifičnim potrebama nautičkih turista. Marine kao objekti nautičkog turizma, predstavljaju specijalizovane turističke luke čiji je akvatorij prirodno ili vještački zaštićen. Osposobljene su za prihvat, snabdijevanje posade i turista, održavanje i opremanje plovila nautičkog turizma, sa direktnim pješačkim pristupom svakom plovilu na vezu i mogućnosti njegovog korišćenja u svakom trenutku. Vladinom *Odlukom o određivanju luka prema namjeni*[57] određene su **luke nautičkog turizma - marine: Luka Budva, Luštica Bay, Luka Tivat - Porto Montenegro, Luka nautičkog turizma- marina Bar** i **Luka Kumbor - Portonovi.**

U pogledu minimalno-tehničkih uslova, marina mora ispunjavati uslove predviđene *Pravilnikom o vrstama objekata nautičkog turizma, minimalno tehničkim uslovima i njihovoj kategorizaciji*. Marine podliježu

[56] *Pravilnik o vrstama objekata nautičkog turizma, minimalno tehničkim uslovima i njihovoj kategorizaciji* (*Službeni list Crne Gore* br. 9/03).

kategorizaciji,zavisno od stepena opremljenosti nautičkom infrastrukturom, vrste, obima i kvaliteta usluga koje pružaju. Mrežu marina čine:

- Velike servisne marine: *Marina Bar* i *Porto Montenegro* Tivat i *Porto Novi*;
- standardne marine: *Luka Budva* i *Luštica Bay*;
- vezovi u lukama Kotor, Zelenika i Herceg Novi, čiji je dio namijenjen i izgrađen za nautički turizam. U sklopu Portonovi rizorta u Kumboru je D-Marin Portonovi marina. (avgust 2019. g). Posjeduje 238 vezova na kojima se mogu privezati plovila od 7 do 70 m, a tokom sezone i ona najveća od 120 m. (Ima i granični prelaz);
- Osim **marine u Kumboru**, Bokokotorski zaliv je 2019. g. dobio i **marinu Lazure** koja funkcioniše u okviru kompleksa Lazure Marina & Hotel u Meljinama. Marina raspolaže sa 156 vezova kao i sa graničnim prelazom i ostalim pratećim sadržajima (hotel, restorani, spa i fitnes centri).

Podaci o broju ostvarenih kružnih putovanja stranih brodova koji pristaju u lukama teritorijalnog mora Crne Gore, kao i broju putnika na tim kružnim putovanjima pokazuju trend rasta i razvoja Crne Gore kao kruzing destinacije. Prihvat kruzera u Crnoj Gori vrši se u okviru dvije luke: *Luka Kotor* i *Port of Adria*. Najznačajnija luka za prihvat kruzera je *Luka Kotor* u kojoj se ostvari preko 95% prihvata brodova.

Luka Kotor je od 2006. g. orjentisana na kruzing-turizam i uživa reputaciju jedne od najposjećenijih destinacija na Mediteranu zahvaljujući statusu Kotora koji je pod zaštitom UNESCO-a. *Port of Adria* je od 2016. g. osim primarne djelatnosti, koju karakteriše pretovar tereta, razvila i dodatnu aktivnost prihvata brodova na kružnim putovanjima koristeći raspoloživu infrastrukturu za promovisanje Bara kao kruzing destinacije.

Pomorska sigurnost - Crna Gora raspolaže sa 57 objekata sigurnosti plovidbe na plovnim putevima u teritorijalnom moru Crne Gore i 8 objekata sigurnosti plovidbe na Skadarskom jezeru i rijeci Bojani. Svi objekti su u skladu sa međunarodnim pomorskim konvecijama o bezbjednosti i sigurnosti plovidbe i *Zakonu o sigurnosti pomorske plovidbe Crne Gore*.

Crna Gora posjeduje savremeno opremljeni Pomorsko-operativni centar (POC) u okviru kojeg se obavljaju poslovi koji se odnose na: nadzor i kontrolu pomorskog saobraćaja putem VTMIS sistema i komunikacija preko GMDSS uređaja i radio službe Barradio (VTMIS, MRCC, ORS) koji se odnose na sigurnost plovidbe, zaštitu ljudskih života i zaštite mora od zagađenja sa plovnih objekata; prikupljanje hidrografskih, okeanografskih i meteoroloških podataka i njihovo emitovanje radio vezom; poslove radio službe na pomorskim plovnim putevima za potrebe pomorskog saobraćaja i emitovanje oglasa za pomorce o stanju na plovnim putevima. Osnovne funkcije ovog centra su:

1. rad u sklopu POC Bar u izvršavanju obaveza Globalnog pomorskog sigurnosnog sistema "GMDSS" sistema i pokrivanje morskih područja A1 i A2,
2. obezbjeđenje koordinacije u slučajevima traganja i spašavanja na moru,
3. nadzor i kontrola pomorskog saobraćaja u skladu sa VTS procedurom,
4. obezbjeđivanje koordinacije u slučajevima hitnog reagovanja zagađenja mora sa plovnih objekata,
5. emitovanje vremenskih i navigacijskih upozorenja,
6. emitovanje vremenskih izvještaja i radio oglasa,
7. pružanje komunikacije prilikom medicinske asistencije brodovima "MEDICO",
8. izmjena informacija o kretanju brodova u okviru "Adriatic traffic reporting" sistema,
9. praćenje kretanja brodova Jadranskim morem u okviru sistema za automatsku indentifikaciju brodova "AIS",
10. radio smjeranje radio-goniometriom na VHF pomorskom području.

Služba za nadzor i kontrolu pomorskog saobraćaja u okviru ovog POC koristi savremene senzore za praćenje brodova a to su:

1. Solid state radari, VHF primo-predajnici, meteo stanice, AIS bazne stanice, radio goniometer (RDF) i samostalni redudandni linkovski sistem. VTMIS senzorske lokacije se nalaze na Mavrjanu, Crnom rtu i Obosniku,
2. VTS (Vessel Traffic Services) koji se pruža je IS (Information Service), odnosno uspostavljen je obalni VTS (Coastal VTS), koji pokriva teritorijalno more Crne Gore u skladu sa donesenim Pravilnikom i međunarodno objavljenoj VTS procedure.

Služba za nadzor i kontrolu pomorskog saobraćaja u okviru POC u cilju povećanja sigurnosti pomorske plovidbe i zaštite mora od zagađenja sa plovnih objekata obuhvata:

1. prikupljanje podataka o pomorskim objektima i pomorskom prometu,
2. davanje podataka pomorskim objektima i
3. davanje plovidbenih savjeta i podrške u plovidbi pomorskim objektima.

8.2. ENERGETIKA I ELEKTROENERGETSKA INFRASTRUKTURA

Energetika i njen značaj

Energija je osnovni resurs za sveukupni razvoj društva. U svakom proizvodu ugrađena je energija, a time i trošak za energiju, pa je jasno koliko sigurno i ekonomično snabdijevanje energijom ima fundamentalan uticaj na socijalno blagostanje. Međutim, samo korišćenje energije može da ima i nepovoljan uticaj, posebno na životnu sredinu. Zato sve savremene politike i strategije više ne razdvajaju pitanje energetskog razvoja od ublažavanja štetnih uticaja na životnu sredinu. Ovaj pristup postavlja novu paradigmu planiranja energetskog razvoja i donijeće značajne promjene u način na koji energetski sektor funkcioniše, tj. kako se koristi i planira pripadajuća infrastruktura. Izdvajaju se 5 dimenzija razvoja u okviru kojih se postavljaju ciljevi:

- Dekarbonizacija,
- Energetska efikasnost,
- Energetska sigurnost,
- Razvoj unutrašnjeg tržišta energije i
- Istraživanje, inovacije i konkurentnost.

Upravo fokus na navedenih 5 dimenzija direktno usmjerava dalji razvoj energetike i svi raspoloživi instrumenti (institucionalni, regulatorni i finansijski) moraju biti dizajnirani i korišćeni kako bi se u planiranom roku dostigli postavljeni ciljevi.

Postojeći trend razvoja energetike je takav da se teži smanjivanju ukupne potrošnje energije iz postojećeg energetskog miksa, a povećanju korišćenja obnovljivih izvora energije, tj. kontinuiranom prelasku sa fosilnih goriva na alternative koje karakterišu niske emisije gasova staklene bašte. Prethodno za rezultat ima veće korišćenje električne energije proizvedene koristeći obnovljive izvore energije. Važni uticajni faktori su i stalno rastuće cijene emisija koje za posljedicu imaju da su obnovljivi izvori energije sve konkurentnija opcija pri planiranju proizvodnih kapaciteta i polako nestaje potreba za njihovim podsticanjem. Takođe važan uticaj na nivo cijena energije imaće i povećanje energetske efikasnosti. Sve to za posljedicu ima veći udio potrošnje električne energije u ukupnom energetskom miksu. Samim tim značaj elektroenergetske infrastrukture i proizvodnih resursa za sigurno snabdijevanje energijom postaje sve veći.

Razvoj energetike ima širok uticaj na privredu:

- Čista energija kao osnovni cilj unosi korijenite promjene u energetsku industriju: napuštanje prljavih izvora energije (trenutno osnova snabdijevanja energijom za veliki broj država), supstitucija goriva (veća eksploatacija novih energenata – razvoj nove industrije, tehnologije), veća upotreba energetski efikasnih tehnologija (konstantni razvoj novih tehnologija po pristupačnim cijenama), razvoj tehnologija za kvalitetnije upravljanje raspoloživom i budućom energetskom infrastrukturom, razvoj poljoprivrede radi većeg korišćenja biogoriva itd.
- Razvoj tržišta energije u cilju postizanja veće kompetitivnosti i time snižavanja troškova snabdijevanja energijom, tj. postizanja niže cijene energije za sve i eliminaciju energetskog siromaštva
- Razvoj proizvoda/usluga koji se mogu povezati sa potpuno čistom energijom utrošenom za njihovu proizvodnju, tj. brendiranje proizvoda kao energetski čistih ili bez emisija.

Energetika ima veliki uticaj na korišćenje prostora, pa je u cilju optimalne valorizacije prostora neophodno raditi detaljne analize koje obuhvataju sve faktore od interesa, a u prvom redu uticaj na životnu sredinu i socijalni aspekt korišćenja prostora za energetske potrebe. Posebno izazovno je planirati prostor za elektroenergetsku infrastrukturu i to mreže, ali treba imati u vidu i da novi trend razvoja proizvodnih resursa koji je usmjeren na OIE ima značajan uticaj na korišćenje prostora, jer se radi o postrojenjima koja su distribuirana na širem prostoru za razliku od ranijih, centralizovanih izvora energije. Uzimajući u obzir značaj razvoja projekata iz oblasti energetike, a time i dinamike njihovog razvoja i ulaska u pogon, jasno je da je neophodno i da proces prostornog planiranja pravovremeno omogući njihovu realizaciju u skladu sa usvojenim ciljevima.

Analiza stanja

U energetskom pogledu Crnu Goru karakteriše manje diversifikovan energetski miks, ali i značajan potencijal obnovljivih izvora energije koji bi u budućnosti mogao uticati da Crna Gora postane značajan izvoznik prvenstveno električne energije koja inače kao vid energije ima najveći potencijal. Trenutno, Crna Gora iz uvoza nadomješta sve svoje potrebe za naftnim derivatima i približno 10 % godišnjih potreba za električnom energijom (ovo dosta zavisi od hidrološke situacije). Uvoz električne energije bilježi opadajući trend sa ekspanzijom korišćenja potencijala obnovljivih izvora energije.

U pogledu elektroenergetske infrastrukture neophodno je istaći značajnu povezanost elektroenergetskog sistema Crne Gore sa okolnim državama što je posebno od interesa kada je dostizanje jednog od najvažnijih

ciljeva razvoja energetike u pitanju, tj. uključivanje u jedinstveno međunarodno tržište električne energije oslobođeno svih ograničenja u pogledu infrastrukture. Iz tog razloga se konstantno radi na još značajnijem povezivanju sa okolnim sistemima i u tom smislu neophodno je istaći nedavni početak komercijalne upotrebe interkonekcije sa Italijom u vidu jednosmjernog kabla koji je dodatno učvrstio poziciju Crne Gore kao značajnog elektroenergetskog čvorišta na Balkanu. Ova interkonekcija je otvorila prostor i za dalji razvoj mrežne infrastrukture ali i omogućila veću izvodljivost daljih projekata u oblasti eksploatacije potencijala obnovljive energije u Crnoj Gori i okruženju.

Energenti koji se koriste u Crnoj Gori su:

- Ugalj (lignit i mrki ugalj),
- Nafta i naftni derivati,
- Prirodni gas i
- Obnovljivi izvori energije (hidroelektrane, vjetroelektrane, solarne elektrane i biomasa).

Prema zvaničnim podacima Crna Gora raspolaže sa značajnim rezervama uglja i potencijalima obnovljivih izvora energije, dok su eventualne rezerve nafte i gasa još u fazi istraživanja. Trenutno se proizvodnja uglja odvija u *Rudniku uglja Pljevlja* i *Rudniku Berane* dok se sve ostale potrebe neobnovljivih izvora energije zadovoljavaju iz uvoza.

Svi obnovljivi izvori energije se dominantno koriste za proizvodnju električne energije i njihov udio u ukupnoj proizvodnji električne energije pokazuje rastući trend. Ako se posmatra ukupna potrošnja električne energije na nivou godine, najveći dio je moguće podmiriti iz domaćih elektrana, dok potreba za uvozom električne energije postepeno opada i iznosi ispod 10% od ukupnih potreba potrošača. Osnovni razlog za opadajući trend uvoza električne energije je povoljna investiciona klima za realizaciju potencijala obnovljivih izvora energije.

Neobnovljivi izvori energije

U Crnoj Gori postoje ležišta uglja, a realne su pretpostavke da se na kopnu i podmorju mogu očekivati i ležišta nafte i gasa[58]. Samim tim, mogućnosti korišćenja ovih sirovina su različite, ali je najznačajnija njihova namjena u svrhu energetskog potencijala. Međutim, mora se naglasiti da je stepen istraženosti ovih mineralnih sirovina različit. Glavni neobnovljivi izvor energije u Crnoj Gori je ugalj (kategorija A, B i C1). Rezerve ostalih fosilnih goriva (nafta, prirodni gas, uljni škriljci), i dio rezervi uglja, su potencijalne (C2), prognozne (D1) i pretpostavljene (D2).

U sjevernom i sjeveroistočnom dijelu Crne Gore, postoje dva geografski odvojena područja sa nalazištima uglja - Pljevaljsko područje i Beransko područje. U ovim *Regionima* registrovane su dvije vrste uglja - mrko-lignitski u široj okolini Pljevalja, i rezerve mrkog uglja na prostoru opštine Berane. U Pljevaljskom području su nalazišta mrko-lignitskog uglja, koji se eksploatiše površinskom eksploatacijom, dok se u Beranskom području nalazišta mrkog ugalja koji se eksploatiše iz rudnika “Berane” jamskom tehnologijom eksploatacije.

Stepen istraženosti basena Pljevaljskog područja je visok. Ukupne bilansne rezerve na pljevaljskom području su oko 188,4 mil. tona, pri čemu basenu Maoče pripada 109,9 mil. tona, pljevaljskom basenu 76,8 mil. tona i Ljuće-Šumanskom bazenu 1,7 mil. tona.

Pljevaljsko područje čine 3 basena (*Tabela 8-3*) i to: Pljevaljski, Ljuće šumanski i basen Maoče.

Pljevaljski basen - obuhvata nekoliko glavnih ležišta - Potrlica sa Cementarom, Kalušići, Grevo, Komini i Rabitlje, sa gravitirajućim malim basenima (ležištima) Otilovići, Glisnica i Mataruge:

- Potrlica/Cementara ležište uglja sa oko 43,39 mil. tona predstavlja 60% rezervi uglja (A+B+C1) pljevaljskog basena. Ležište uglja na lokaciji Cementara je direktno proširenje postojećih rudnika uglja na lokaciji.
- Ležište uglja na lokaciji Kalušići predstavlja oko 13,81 mil. tona ili 19 % rezervi (A+B+C1) pljevaljskog basena.
- Rezerve uglja na lokaciji Grevo, Komini i Rabitlje se tretiraju kao C1 rezerve.
- Procijenjene rezerve u basenima Glisnica i Mataruge su sa značajnim stepenom pouzdanosti. Basen Glisnica je u završnoj fazi istraživanja i definisanja ležišta, a basen Mataruge je istraživan u dva perioda (1982. i 1994. g.) i prema tim podacima ne dovode se u pitanje količine uglja, ali je potrebno izvršiti detaljno geološko istraživanje u cilju definisanja količina i kvaliteta uglja.

Ljuće-Šumanski basen

- Ležište uglja na lokaciji Šumani je praktično u potpunosti eksploatisano (smatra se da je ostalo manje od 1 mil. tona).
- Ležište na lokaciji Ljuće predstavlja ležište B+C1 rezervi veoma ograničenih količina (oko 1 mil. tona). Prema tome, ova dva ležišta predstavljaju prilično slab resurs za bilo koji vid ekonomske eksploatacije/isplativosti.

[58] Dosadašnji istražni radovi nisu pokazali pozitivne rezultate rezultati.

Basen Maoče

- Basen Maoče predstavlja najveći basen Pljevaljskog područja, koji se nalazi na oko 30 km drumske udaljenosti od Pljevalja. Kao potencijalni problem za eksploataciju uglja iz ovog ležišta pojavljuje se prisustvo rijeke Ćehotine (istočno od ležišta uglja) i rijeke Maošnice (srednji dio ležišta uglja).
- Geološke rezerve iznose oko 123 mil. tona (B+C1) i obuhvataju glavni srednji sloj kao i površinske i donje slojeve. Od strane Komisije za rudne rezerve Crne Gore u 1990. g. potvrđene su ovjerene rezerve koje iznose 109 mil. tona mrkog uglja - lignita (90,1 mil. tona B i 19.8 mil. tona C1 kategorije), od čega je 93 mil. tona eksploatacionih rezervi. Međutim, prema konačnom iskopu, iskoristive rezerve uglja su procijenjene na 103 mil. tona sa prosječnim koeficijentom otkrivke od 6,9 m^3/t.

	Basen	Kategorija	Rezerve [t]	Otkrivka [m^3]	DKV [MJ/kg]	Srednji koeficijent otkrivke [m^3/t]
Pljevaljski basen	Potrlica sa Cementarom	A+B+C1	43.393.192	175.522.891	11,048	4,04
	Kalušići	A+B+C1	13.808.391	34.799.000	8,231	2,52
	Grevo	C1	2.288.757	4.183.000	12,812	1,83
	Komini	C1	7.039.460	8.932.000	11,515	1,27
	Rabitlje	C1	5.486.126	40.947.000	13,663	7,46
	Ukupno		**72.015.926**			
Ljuće-Šumanski basen	Šumani	A+B+C1	651.632	1,323,673	7,684	1,15
	Ljuće	B+C1	1.056.085	500.000	5,572	0,60
	Ukupno		**1.707.717**			
Maoče	Maoče	B+C1	109.900.000	715.300.000	12,504	6,90
	Otilovići	B+C1	3.490.885	11.887.300	10,510	3,78
	Bakrenjače	A+B+C1	1.315.466	1.151.000	10,296	0,89
	Ukupno		**114.706.351**			
Mataruge	Mataruge	C1	7.500.000	15.500.000	8,0	2,0
	Glisnica	C1	3.000.000	8.000.000		
	Ukupno		**10.500.000**			
UKUPNO SVA LEŽIŠTA			**198.929.994**			

Tabela 8-3: Glavne karakteristike ležišta uglja u pljevaljskom području

Dokumentovanost rezervi, a prije svega kvaliteta uglja, u Beranskom basenu nije na zadovoljavajućem nivou. Naime, iako je vršen veliki broj istraživanja, i to u velikom broju iteracija, većina njih nije dokumentovana, argumentovana, elaborirana, skicirana, i sl. Međutim, smatra se da je prosječna toplotna moć uglja u ovom basenu dosta dobra – oko 13,68 MJ/kg. Beransko područje obuhvata 3 basena i to: *Polica*, *Petnjik* i *Zagorje*.

Polica

- Procjenjuje se da raspolaže sa približno 13,4 mil. tona rezervi od kojih se maksimalno 5,2 mil. tona može smatrati za ekploatacione.

Petnjik

- Raspolaže sa ukupno 19,3 mil. tona od čega oko 15 mil. tona u glavnom sloju i dodatnih 4,3 mil. tona na prvom sloju ispod toga. Prema klasifikaciji rezervi to predstavlja 17,5 mil. tona rezervi - tipa B, C1 i C2.
- Ekploatacione rezerve se procijenjuju na približno 10,6 mil. tona na glavnom sloju sa mogućnošću za dodatnih 1,5-2 mil. tona na prvom sloju ispod toga.

Zagorje

- Rezerve mogu smatrati samo kao potencijalne zbog teških uslova eksploatacije a evidentna je i potreba za dodatnim istraživanjima usljed evidentne neusaglašenosti postojećih studijskih analiza potencijala ovog basena.

Obnovljivi izvori energije

Energetski bilans Crne Gore od obnovljivih izvora energije čine korišćenje potencijala vode, vjetra, sunca i biomase.

Hidropotencijal - Crna Gora je veoma bogata vodnim potencijalom. Sa prosječnim oticajem od 40 litara/s/km^2, Crna Gora spada u 4 % svjetske teritorije sa najvećim prosječnim oticajem, a tome treba dodati i činjenicu da se 95,3 % vodotoka formira u državi. Izdvajaju se dva sliva:

- Crnomorski sliv – ukupne površine približno 7.260 km2 ili 52,5% crnogorske teritorije. Sa te površine tragom Zapadne Morave otiče rijeka Ibar, dok Drinom otiču rijeke Tara, Piva, Lim i Ćehotina.

- Jadranski sliv – ukupne površine približno 6.560 km2 ili 47,5 % Prema Jadranskom moru otiče Morača sa svojom najznačajnijom pritokom Zetom, te Sitnica, Ribnica, Cijevna, Orahovštica i Rijeka Crnojevića. Sve pomenute vode rijekom Bojanom završavaju u Jadranskom moru.

Teoretski hidropotencijal Crne Gore (tabela 8-4) je tretiran još prvom Strategijom razvoja energetike (iz 2007. g.) do 2025. g. Nije zabilježen značajan napredak u procjeni ovog potencijala ni u posljednjoj *Strategiji razvoja energetike do 2030. g*. budući da su rezultati istraživanja hidropotencijala preuzeti iz *Vodoprivredne osnove* iz 2001. g.

Teoretski potencijal	Tehnički potencijal
Glavni vodotoci: 9,8 TWh	Glavni vodotoci: 3,7 TWh
Manji vodotoci: 0,8-1,0 TWh	Manji vodotoci: 0,4 TWh
Ukupno: 10,6 – 10,8 TWh	Ukupno: 4,1-5,0 TWh

Tabela 8-4: Teoretski i tehnički hidropotencijal u Crnoj Gori

Iz prethodnog iskustva u pogledu projekata malih hidroelektrana, teoretski i tehnički potencijal malih rijeka je potcjenjen. Kao osnovni razlog prepoznaje se potreba za unaprjeđenjem mreže i opreme hidrometrijskog mjerenja, a takav zaključak je zasnovan na skorašnjim iskustvima iz hidrometrijskih mjerenja malih vodotoka i poređenju sa postojećim podacima o njihovom hidropotencijalu. Međutim, važan aspekt prilikom procjene tehnički iskoristivog potencijala je i uvažavanje sve relevantne regulative koja uređuje mogućnosti korišćenja hidropotencijala kako bi se obezbijedili uslovi za održivo korišćenje prepoznatog potencijala.

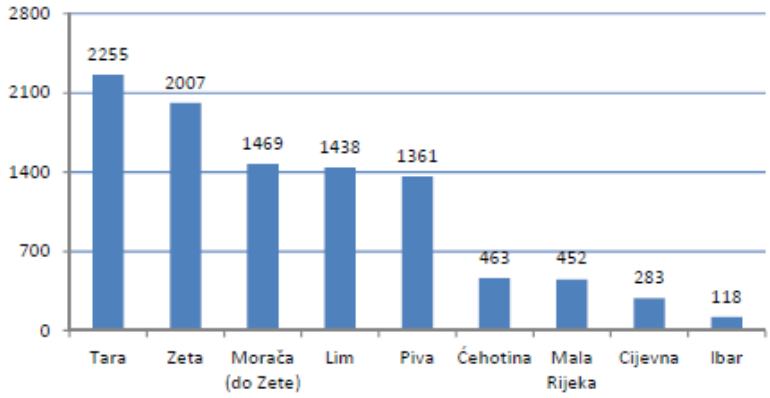

Grafikon 8-1: Teorijski hidropotencijal glavnih vodotoka u Crnoj Gori [GWh]

Raspoloživi hidropotencijal se koristi u 2 velike hidroelektrane (Perućica i Piva) i 7 malih koje funkcionišu pod okriljem Elektroprivrede Crne Gore AD Nikšić i još 23 mHE koje imaju status povlašćenih proizvođača (privatni investitori).

Vjetropotencijal - Korišćenje energije vjetra u Crnoj Gori bilježi sve veću pažnju investitora i u planu je izgradnja još nekoliko vjetroelektrana srednje veličine. Potencijal energije vjetra je tretiran većim brojem studija i projekata (Studija Univerziteta u Nišu, Vestas mapa vjetrova, POWERED i SEEWIND) ali se po značaju i pouzdanosti rezultata ističe studija CETMA-e pod nazivom „Procjena potencijala obnovljivih izvora energije Republike Crne Gore“. Vjetropotencijal je bio procjenjen na osnovu trodimenzionalnog makroskopskog numerickog modela, uz kalibraciju rezultata putem mjerenja na terenu. Rezultat je makroskopski vjetropotencijal na cijeloj teritoriji Crne Gore. U cilju procjene tehničkog vjetropotencijala, ograničenja kao što su nadmorska visina, putna i željeznička infrastruktura, elektroenergetska mreža i nacionalni parkovi ili zaštićene oblasti su uzete u obzir. Najinteresantnije zone za eksploataciju vjetropotencijala, na osnovu studije su:

- Priobalna podrucja - sa većim brzinama vjetra preko 6 m/s u prosjeku;
- Brda oko Nikšica sa prosjecnim brzinama vjetra u rasponu od 5,5-6,5 m/s.

Pod pretpostavkama da se samo visoka i srednja produktivnost potencijala uzima u obzir, studija je pokazala da ukupan bruto kapacitet vjetroelektana koji može biti istaliran iznosi približno 400 MW. Od toga, 100 MW u oblastima visoke produktivnosti (odnosno sa približnim 30% faktorom kapaciteta) i 300 MW u oblastima srednje produktivnosti (odnosno sa približnim 25% faktorom kapaciteta). Tehnički vjetropotencijal se procjenjuje da iznosi približno 900 GWh/god.

Osim procjene vjetropotencijala na kopnenom dijelu države, postoje analize i off-shore vjetropotencijala u priobalnom području. Projekat POWERED se bavio istraživanjem potencijala vjetra u Jadranskom moru. (*Ovaj projekat je istražio potencijal vjetra s mrežom anemometara duž jadranske obale. Ovi anemometri postavljeni su na otvoreno more, na stubovima čije su visine bile između 40 i 60 metara. Prikupljeni podaci su obrađeni u italijanskom Aeronautičkom meteorološkom centru*). Postoji pogodan nivo vjetropotencijala i kada su off-shore instalacije u pitanju, ali prije definisanja konkretnog nivoa tehnički iskoristivog potencijala (mogući nivo instalisane snage i

očekivana proizvodnja električne energije), neophodno je uvažiti sva postojeća ograničenja kao što su zaštita morskog područja i raspoloživost infrastrukture za priključenje elektrana.

Solarni potencijal - Crna Gora se nalazi u Jugoistočnoj Evropi i insolacija je u opsegu sličnom drugim južno-evropskim zemljama. Horizontalna insolacija, odnosno godišnja raspoloživa količina sunčevog zračenja kao primarnog izvora energije po kvadratnom metru u Podgorici iznosi oko 1.600 kWh/m^{2}god. Crnu Goru karakteriše jasan potencijal sunčevog zračenja koji proističe iz veoma dobrog prosjeka godišnje dužine sijanja sunca (*Tabela 8-5*), prosječno male oblačnosti i dobrih prosječnih temperatura. Insolacija iznosi preko 2.000 časova godišnje za veći dio teritorije Crne Gore (sjeverni region – Bijelo Polje, Pljevlja, imaju preko 1600 časova) i skoro 2.500 časova godišnje duž morske obale.

	Srednja vrijednost	Maksimum	Minimum
Žabljak	1926,4	2210,2	1612,8
Pljevlja	1628,8	1950,1	1394,5
Herceg Novi	2435,1	2588,9	2215,9
Nikšić	2239,2	2538	2025,6
Bar	2527,5	2808,5	2356,7
Podgorica	2481,1	2714	2297,1
Kolašin	1803,9	1990,9	1577,9
Bijelo Polje	1635,3	1857,7	1424,4

Tabela 8-5: Srednja godišnja dužina trajanja sunca [h]

Digitalne mape globalnog sunčevog zračenja na teritoriji Crne Gore su već dobro predstavljene. Mape sunčevog zračenja pokazuju teoretski potencijal energije sunčevog zračenja, odnosno raspoloživo globalno sunčevo zračenje na lokaciji u određenom vremenskom periodu. Ukoliko se pretpostavi da je prosječna sunčeva insolacija 1.450 kWh/m^{2}g. u Crnoj Gori, teoretski potencijal sunčevog zračenja se može procijeniti na oko 20 PWh/god. Urađena je studija valorizacije prostora u cilju proizvodnje energije iz solarnih izvora.

Potencijal biomase - Strategijom razvoja energetike u Crnoj Gori do 2030. godine definisane su tri vrste biomase koje se proizvode i koriste u Crnoj Gori i to: drvna biomasa, biomasa iz poljoprivrede i biomasa iz otpada.

Drvna biomasa,

- Premaraspoloživim podacima količina proizvedenog ogrijevnog drveta je 705.406 m^3 a drvnog ostatka 46.228 m^3. Takođe, drvne sječke je bilo oko 2.334 t, a drvnih peleta 66.413 t.
- U posljednjih 10 godina nivo proizvodnje drvne biomase je približno isti.
- Praktično sva proizvodnja ogrijevnog drveta troši se u državi.
- Uzimajući u obzir prethodno navedene podatke procijenjuje se da je njihova energetska vrijednost približno 1900 GWh.

Biomasa iz poljoprivrede

- Crna Gora nema proizvodnju poljoprivrednih usjeva u cilju dobivanja energije.
- Ukoliko se uzmu parametri iz susjednih zemalja u primjeru Crne Gore, može se grubo izračunati tehnički potencijal biomase koja bi se mogla dobiti iz poljoprivrede od 492 GWh/god.

Biomasa iz otpada

- Godišnja količina čvrstog otpada u CG oko 300.000 m^3
- Procjena teoretskog potencijala čvrstog komunalnog otpada, prema Strategiji razvoja energetike do 2030. g., iznosi oko 200 GWh za cijelu Crnu Goru. U Strategiji se procjenjuje da će se taj nivo povećati na 280 GWh/god do 2030. godine.

U 2012. g. je objavljena studija procjene potencijala biomase za zemlje članice Energetske zajednice, u kojoj je zaključeno da bi se iskorišćenjem energetskog potencijala biomase u Crnoj Gori mogla proizvesti električna energija u količini od 4.200 GWh/god. *(U okviru Programa ReDEWeB (eng. Renewable District Energy in the Western Balkans) Evropske banke za obnovu i razvoj i austrijske vlade, u 2019. godini je angažovana kompanija CES (eng. Clean Energy Solutions), kako bi izradila Predstudiju daljinskog grijanja na biomasu na Žabljaku. Rezultati navedene predstudije su potvrdili da realizacija daljinskog grijanja na biomasu predstavlja najpovoljnije rješenje za problem grijanja na Žabljaku, kao i da postoje dovoljne količine raspoložive biomase za nesmetano korišćenje sistema).*

Energetski bilans - U finalnoj potrošnji Crne Gore učestvuju sljedeći energenti: električna energija, biomasa, ugalj, naftni derivati i prirodni gas. Dok se potrebe za biomasom i ugljem u potpunosti podmiruju iz domaće proizvodnje, dio potreba za električnom energijom podmiruje se iz uvoza a potrebe za naftnim derivatima u potpunosti se nadomiještaju iz uvoza. Crnoj Gori nedostaje značajan dio potrebnih energenata), koji je iznosio 36 % u 2018. godini i karakteriše ga rastući trend u posljednjem 5-godišnjem periodu gdje u 2022. godini dostiže 45,8 % iako je u toj godini došlo do značajnijeg smanjenja finalne potrošnje energije usljed smanjene proizvodnje

najvećeg industrijskog potrošača u državi, Kombinata aluminijuma Podgorica (došlo je istovremeno i do smanjenja proizvodnje električne energije usljed slabije hidrološke situacije).

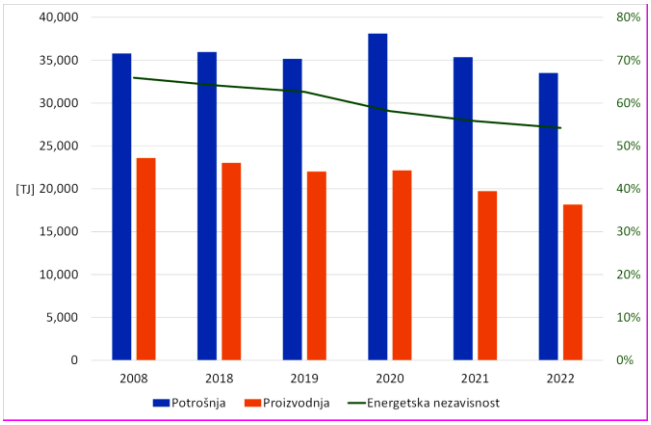

Grafikon 8-2. Finalna potrošnja energije i proizvodnja za period 2018-2022. g.

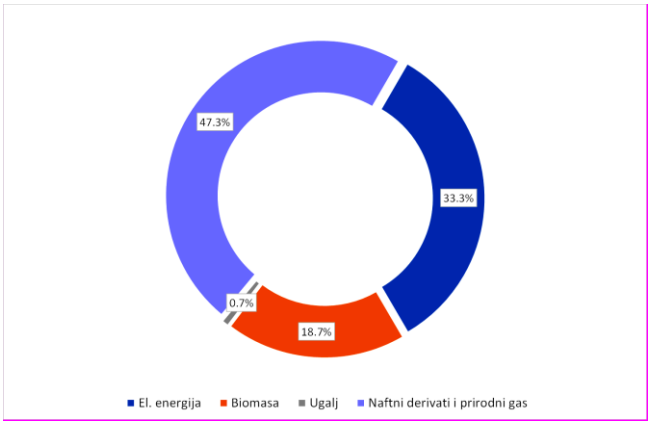

Grafikon 8-3. Struktura finalne potrošnje po energentima u 2022. godini

Posmatrajući trend promjene finalne potrošnje zaključuje se da njega karakteriše blagi rast čak i ako se posmatra duži period (od 2008. g. koja je bila referentna za Strategiju razvoja energetike), do 2022. g. kada se može uočiti značajno smanjenje prouzrokovano prethodno pomenutim smanjenjem potrošnje najvećeg industrijskog potrošača u Crnoj Gori. Energetska nezavisnost bilježi opadajući trend uglavnom usljed značajnog uticaja naftnih derivata na energetski bilans, ali i promjenljive hidrološke situacije u sektoru proizvodnje električne energije. U finalnoj potrošnji obnovljivi izvori energije imaju udio od približno 37% u 2022. g. iako taj udio u hidrološki povoljnijim godinama ide i značajno iznad 40%. Potrebno je međutim ovdje napomenuti da je udio uglja koji je prikazan u stvari potrošnja uglja u kotlarnicama a dio potrošnje uglja koji pripada termoelektrani je uračunat kroz električnu energiju kako je to i praksa kod vođenja nacionalnog energetskog bilansa.

Elektroenergetska infrastruktura

Bilans električne energije - Realizovana godišnja potrošnja električne energije u Crnoj Gori za 2022. g. iznosi 3.100 GWh[59] a u domaćim elektranama proizvedeno je 3.235 GWh. Dakle, ostvaren je suficit od 135 GWh. Ovo je posljedica nepovoljne hidrološke situacije jer je očekivan značajno veći suficit s obzirom na značajno smanjenje potrošnje električne energije od strane KAP (blizu 500 GWh smanjena potrošnja). U narednom periodu (nakon realizacije planiranih novih proizvodnih objekata) očekuje se da domaća proizvodnja u kontinuitetu prevazilazi potrebe konzuma na godišnjem nivou. Posmatrajući istorijske trendove proizvodnje i potrošnje električne energije može se uočiti rastući trend proizvodnje dok se kod potrošnje mogu uočiti 2 perioda (prva i druga polovina cjelokupnog perioda): oba karakteriše rastući trend ali je tokom prve polovine posmatranog perioda uočljiva značajno veća potrošnja usljed veće potrošnje električne energije u industriji (KAP i Željezara). Za buduće projekcije potrošnje električne energije od interesa je period nakon 2008. g. koja je inače i uzeta kao bazna prilikom izrade Strategije razvoja energetike do 2030. g.

Ako se uporedo posmatraju proizvodnja i potrošnja električne energije uočljivo je da u posljednjim godinama posmatranog perioda proizvodnja sustiže potrošnju. Upravo u tom pogledu je na grafiku prikazan i stepen zadovoljenosti potreba za električnom energijom iz domaće proizvodnje i on se u posmatranom periodu kreće od 45% do približno 120%. Dakle, od izrazito uvozno zavisnog do izvozno orjentisanog elektroenergetskog

[59] Uračunati su gubici u prenosnoj i distributivnoj mreži.

sistema. Potrebno je naglasiti da je ovako velika varijacija uslovljena dominantnom orjentacijom proizvodnje na hidropotencijal pa je samim tim izražen uticaj hidrološke situacije na nivo godišnje proizvodnje (sušna godina ili godina u kojoj su bile velike količine padavina). Diversifikacijom energetskog miksa ova varijacija će biti umanjena i stabilizovana.

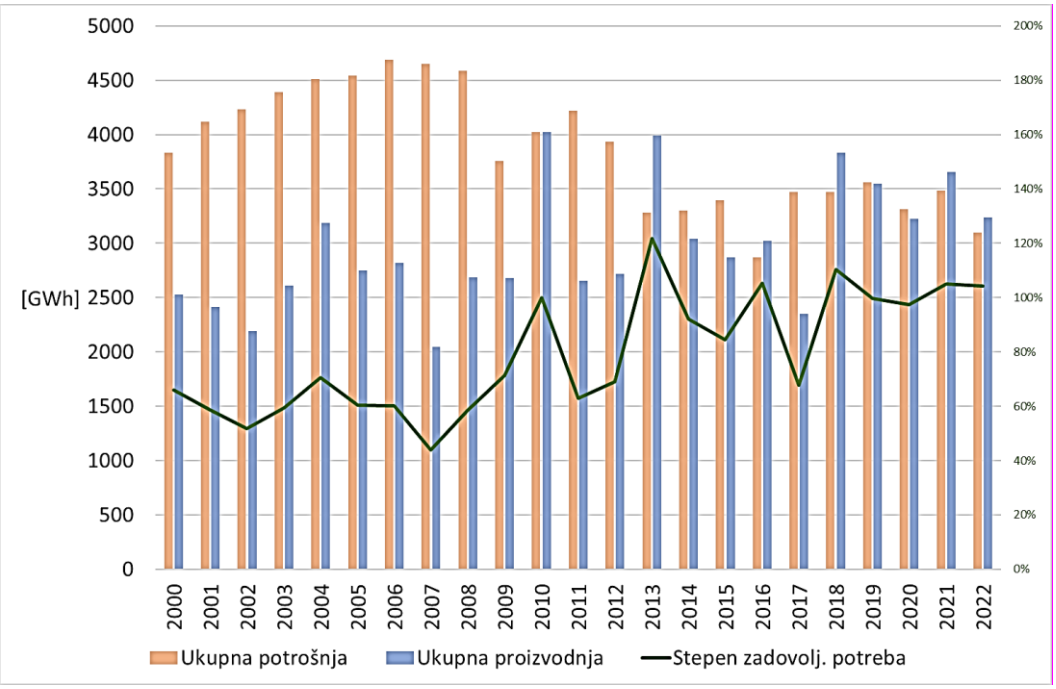

Grafikon 8-4: Potrošnja i proizvodnja električne energije za period od 2000. g.

Budući planovi razvoja proizvodnje su snažno oslonjeni na dekarbonizaciju elektroenergetskog sektora, pa se očekuje sve veća penetracija obnovljivih izvora energije. U tom smislu je dat pregled učešća obnovljivih izvora energije u periodu od 2000. godine do danas. Uočava se da u hidrološki povoljnim godinama taj udio može dostići i 77 %, ali je obično na nivou od 60 % sa tendencijom daljeg rasta zbog izvjesnih planova korišćenja energetskog potencijala vjetra i sunca.

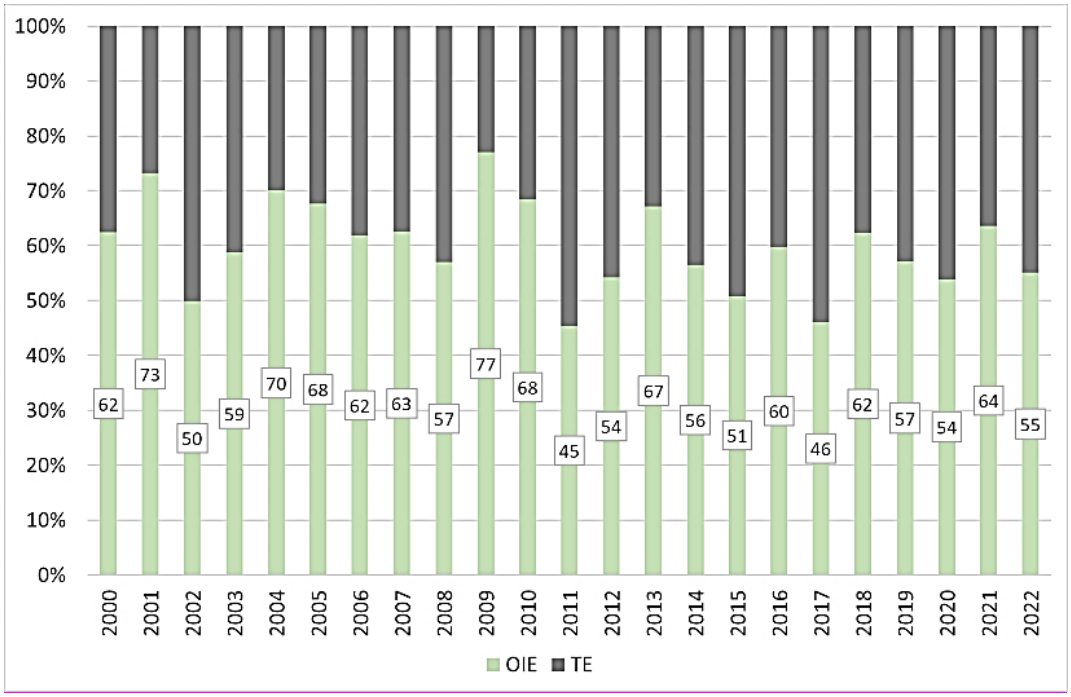

Grafikon 8-5: Učešće obnovljivih izvora energije u ukupnoj proizvodnji električne energije od 2000. do 2022. g.

Kada su vrste elektrana u pitanju, struktura proizvodnje ranije je bila prilično jednostavna, koristili su se potencijali uglja i hidropotencijal velikih rijeka (2 velike HE, 7 malih HE i TE). Od 2013. g. počinje ekspanzija korišćenja obnovljivih izvora energije za proizvodnju električne energije pa se javljaju prvo male HE, a onda i VE i SE, a za očekivati je da dođe do još veće korišćenja energije vjetra i sunca. Prema ostvarenom elektroenergetskom bilansu za 2022. g. uočava se da pored tradicionalno zastupljenih HE i TE, svoje značajno mjesto zauzimaju i dvije vjetroelektrane, a nazire se i uticaj malih solarnih (fotonaponskih) elektrana.

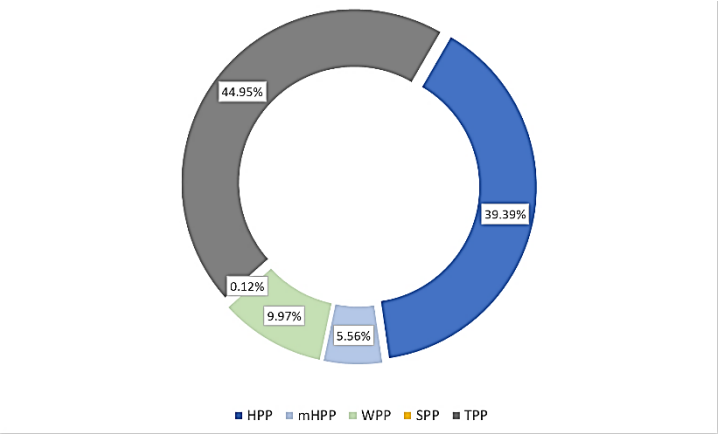

Grafikon 8-6: Struktura proizvodnje električne energije po tipu elektrana u 2022. g.

Strategija i druge studijske analize koje su se bavile prognozom potrošnje električne energije procijenjuje se da će konzum rasti sa godišnjom stopom od 1,5%. Međutim, uvažavajući plan dekarbonizacije energetskog bilansa i supstituciju energenata sa čistijim (posebno u sektoru saobraćaja), za očekivati je da taj rast bude i izraženiji dugoročno gledano.

Proizvodni objekti - U Crnoj Gori trenutno postoji 4 vrste elektrana i to:

- Termoelektrana - TE Pljevlja
- Hidroelektrane - HE Perućica, HE Piva,7 mHE u vlasništvu EPCG, 31 mHE u privatnom vlasništvu (povlašćeni proizvođači)
- Vjetroelektrane - VE Krnovo, VE Možura
- Solarne elektrane - 6 fotonaponskih elektrana.

Očekivana je i ekspanzija mikro-proizvodnje u formi kupac-proizvođač, ali trenutno to ne predstavlja značajan proizvodni resurs u odnosu na prethodno navedene. Dalja diversifikacija proizvodnje električne energije će značajno unaprijediti sigurnost snabdijevanja potrošača i veću stopu energetske nezavisnosti.

Naziv	Instalisana snaga [MW]	Godišnja proizvodnja [GWh]
HE Perućica	307	1000
HE Piva	342	800
mHE Glava Zete	4,48	
mHE Slap Zete	1,672	
mHE Rijeka Mušovića	1,95	
mHE Podgor	0,465	
mHE Šavnik	0,2	
mHE Rijeka Crnojevića	0,65	
mHE Lijeva Rijeka	0,11	
mHE Jezerštica	0,844	3,2
mHE Rmuš	0,474	2,1
mHE Spaljevići	0,65	2,7
mHE Bistrica	5,6	21
mHE Orah	0,954	4,5
mHE Šekular	1,665	5,8
mHE Bradavec	0,954	3,8
mHE Piševska	1,08	2,9
mHE Vrelo	0,615	3,1
mHE Jara	4,568	13,8
mHE Babino Polje	2,214	5,3
mHE Bistrica Majstorovina	3,6	12
mHE Šeremet	0,792	3,5
mHE Jelovica 2	0,62	2
mHE Jelovica 1	3,285	11
mHE Kutska 1	1,8	6,1
mHE Kutska 2	0,81	3,6
mHE Mojanska 1	1,8	3,8
mHE Mojanska 2	1,111	3,5
mHE Mojanska 3	0,761	0,5

mHE Lijevak	0,551	2,7
mHE Bistrica Lipovska	0,993	2,7
mHE Paljevinska	0,553	2,1
mHE Bukovica	0,282	0,9
mHE Vrbnica	6,75	20
mHE Pecka	0,821	2,5
mHE Elektrana Mišnjića	0,222	0,7
mHE Miolje Polje	0,288	0,9
mHE Umska	0,442	1,4
mHE Štitska	0,893	2,8
mHE Krkori	0,374	1,2
VE Krnovo	72	201
VE Možura	46	111
SE Invicta	0,416	0,56
SE DG	0,55	0,75
SE Bar-KOD	0,997	1,5
SE FSCG	0,032	0,042
SE Alliance	0,203	0,264
SE Milenijum	0,086	0,11
Kupci proizvođači SE	0,59	0,77
Kupci proizvođači mHE	0,012	0,042
TE Pljevlja	225	1.317

Tabela 8-6: Pregled osnovnih karakteristika elektrana (instalisana snaga i proizvodnja)

U najavi je izgradnja: HE Komarnica, VE Gvozd, VE Brajići, SE Barsolar, SE Briska Gora.

Prenosna mrežna infrastruktura - Prenosni sistem kao mjesto sastajanja svih aktera elektroenergetskog sektora ima centralnu ulogu u omogućavanju liberalizovanog, konkurentnog i transparentnog tržišta električne energije koje je osnovni pokretač razvoja elektroenergetskog sektora kao cjeline. Pored te uloge, u tehničkom smislu, operator prenosnog sistema ima za zadatak da omogući izbalansiran rad sistema kao cjeline (proizvođača i potrošača) čime se garantuje sigurno snabdijevanje većih potrošačkih centara, ali i sigurnu razmjenu električne energije sa okolnim sistemima. Uzimajući u obzir dobru povezanost crnogorskog prenosnog sistema sa okolnim sistemima jasno je da je Crna Gora važno energetsko čvorište i upravo ta okolnost značajno podstiče na nova ulaganja u obnovljive izvore energije kako u Crnoj Gori tako i regionu.

Prenosnu mrežnu infrastrukturu čine trafostanice i prenosni vodovi. Njihov pregled sa najvažnijim karakteristikama dat je u nastavku. Crnogorski prenosni sistem ima sljedeće interkonektivne vodove:

- Prema Srbiji – 2 DV 220 kV i DV 110 kV
- Prema Kosovu – DV 400 kV
- Prema Albaniji – DV 400 kV i DV 220 kV
- Prema Bosni i Hercegovini – DV 400 kV, 2 DV 220 kV i 2 DV 110 kV
- Prema Italiji – HVDC kabal 500 kV

U prenosnoj mreži operativne su sljedeće trafostanice (TS):

- 1 TS 400/220/110 kV (TS Pljevlja 2),
- 1 TS 400/110 kV (TS Podgorica 2),
- 2 TS 400/110/35 kV (TS Ribarevine i TS Lastva),
- 2 TS 220/110/35 kV (TS Podgorica 1 i TS Mojkovac),
- 16 transformatorskih stanica 110/35 kV (TS H. Novi, TS Tivat, TS Budva, TS Bar, TS Ulcinj, TS Virpazar, TS Nikšić, TS Vilusi, TS Danilovgrad, TS Pljevlja 1, TS Cetinje, TS Berane,TS Andrijevica, TS Kotor i TS Brezna, Žabljak);
- TS 110/20 kV Mrke; TS 110/20 kV Mateševo;
- 4 TS 110/10 kV: i TS Kličevo, TS Podgorica 3, TS Podgorica 4 i TS Podgorica 5

Najveća TS je 400/220/110 kV TS Pljevlja 2 (2x400 MVA + 1x125 MVA). Na 400 kV naponu je povezana sa TS Ribarevine, a na 220 kV naponu sa HE Piva, te sa TS 220/110 kV Mojkovac i Podgorica 1. Preko transformacije 220/110 kV napaja se TS 110/35kV Pljevlja 1. Takođe je povezana na 220kV naponski nivo EES Srbije (TS Bajna Bašta i TS Požega).

Sljedeća transformatorska stanica s instalisanom snagom transformacije od 600 MVA (2x300MVA) je TS 400/110 kV Podgorica 2, kao jedan dio najbitnijeg napojnog čvorišta u EES Crne Gore. Na 400 kV naponu je

povezana s TS Ribarevine, TS Lastva , a od 2011. godine i sa TS Tirana u Albaniji. Takođe je povezana sa TS 220/110kV Podgorica 1 preko dva 110 kV dalekovoda, kao i putem 110 kV veza sa: TS 110/10 kV Podgorica 4, TS 110/10 kV Podgorica 5, TS 110/35 kV KAP, TS 110/35kV Virpazar i TS 110/35 kV Budva.

TS Lastva je puštena u pogon 2019. godine sa instalisanom snagom 620 MVA (2x300+20 MVA) predstavlja važno čvorište za snabdijevanje primorskog dijela Crne Gore. Preko 400 kV naponskog nivoa je jednom vezom spojena ka TS Podgorica 2, a drugom na TS Trebinje (BiH). Na 110 kV naponskom nivou je spojena ka TS Tivat i TS Budva (rasječen DV 110 kV Budva – Tivat i uveden u TS Lastva). Sa dvije kratke 400 kV veze je spojena na konvertorsko postrojenje (TERNA) i dalje preko HVDC 500 kV ka Italiji (jedan pol kabla kapaciteta 600MW).

TS 220/110/35 kV Podgorica 1, sa dva transformatora po 150 MVA putem 110kV veza napaja TS 110/10 kV Podgorica 3, Danilovgrad, EVP Trebješica. Takođe je povezana sa TS 400/110 kV Podgorica 2 putem dva 110 kV dalekovoda. Na 220 kV naponu povezana je s TS Mojkovac, HE Perućica i EES Albanije (TS Koplik). U TS 220/110kV HE Perućica postoji jedan transformator 125 MVA, pri čemu je na 220 kV strani spojena na TS Trebinje (BA) i TS Podgorica 1, dok je na 110 kV naponskoj strani spojena sa TS 110/35 kV Nikšić (uključujući Željezaru), TS 110/35 kV Danilovgrad i Podgorica 1.

Posredstvom transformatorskih stanica 110/35 kV i 110/10 kV napajaju se distributivni potrošači Crne Gore. U najvećem broju postrojenja instalisana su po dva transformatora, a vrlo često različitih instalisanih snaga.

Elektroenergetski vodovi:			***u Crnoj Gori (km)***	***CGES (km)***	***ukupna dužina (km)***
400 kV dalekovodi	1	*Lastva – Trebinje*	**67**	67	95
	2	*Lastva – Podgorica 2*	**66**	66	66
	3	*Podgorica 2-Ribarevine*	**85.1**	85.1	85.1
	4	*Ribarevine-Peć*	**53.1**	53.1	79.9
	5	*Ribarevine - Pljevlja 2*	**54.8**	54.8	54.8
	6	*Podgorica - Albanija*	**29.3**	29.3	156
		UKUPNO DV 400 kV	**355.3**	**355.3**	**536.8**
220 kV dalekovodi	1	*Perućica-Trebinje*	**42.5**	42.5	63.2
	2	*Podgorica 1-Perućica*	**34.1**	34.1	34.1
	3	*Podgorica 1-Koplik*	**21**	21	65.6
	4	*Podgorica 1 - Mojkovac*	**72.3**	72.3	72.3
	4	*Mojkovac -Pljevlja 2*	**44.9**	44.9	81.6
	6	*Piva-Pljevlja 264*	**40.4**	50.1	50.1
	7	*Piva-Pljevlja 265*	**40**	49.7	49.7
	8	*Piva-Lukavica (Buk Bijela)*	**11**	23.4	25
		UKUPNO 220 kV	**306.2**	**338**	**441.6**
	1	*Podgorica 2-Virpazar*	**30**	30	30
110 kV dalekovodi	2	*Virpazar - Bar*	**16.4**	16.4	16.4
	3	*Podgorica 2-Budva*	**36**	36	36
	4	*Podgorica 1-Podgorica 3*	**3.9**	3.9	3.9
	5	*Podgorica 2- Podgorica 4*	**3.5**	3.5	3.5
	6	*Podgorica 1-Podgorica 2, vod I*	**5.8**	5.8	5.8
	7	*Podgorica 1-Podgorica 2, vod II*	**5.9**	5.9	5.9
	8	*Podgorica 2 – Podgorica 5*	**11.7**	11.7	11.7
	9	*Podgorica 2 – KAP, vod II*	**8**	8	8
	10	*Podgorica2 - KAP, vod III*	**8.1**	8.1	8.1
	11	*Bar - Budva*	**33.4**	33.4	33.4
	12	*Možura - Ulcinj*	**7.1**	7.1	7.1
	13	*Bar - Možura*	**17**	17	17
	14	*Budva - Cetinje*	**11.5**	11.5	11.5
	15	*Budva - Lastva*	**6**	6	6
	16	*Lastva - Tivat*	**11.9**	11.9	11.9
	17	*Podgorica2 - Cetinje*	**31.7**	31.7	31.7
	18	*Tivat - Herceg Novi*	**20.7**	20.7	20.7
	19	*Herceg Novi - Trebinje*	**13.3**	15.6	30.8
	20	*Perućica - Danilovgrad*	**17.1**	17.1	17.1
	21	*Perućica - Nikšić 3*	**13.5**	13.5	13.5
	22	*Podgorica - Danilovgrad*	**17.6**	17.6	17.6
	23	*Podgorica – Mrke*	**7.57**	7.57	7.57
	24	*Mrke - EVP Trebješica*	**29.47**	29.47	29.47
	25	*EVP Trebešica - Mateševo*	**12**	12	12
	26	*Mateševo - Andrijevica*	**21.6**	21.6	21.6

	27	*Andrijevica - Berane*	**17.1**	17.1	17.1
	28	*Berane - Ribarevine*	**21.1**	21.1	21.1
	29	*Ribarevine - Mojkovac*	**14**	14	14
	30	*Nikšić - Bileća*	**55.6**	55.6	59.5
	31	*Pljevlja 1 – Pljevlja 2*	**2.8**	2.8	2.8
	32	*Tivat - Kotor*	**5.9**	5.9	5.9
	33	*Kličevo - Brezna*	**32**	32	32
	34	*Podgorica 1 - Podgorica 4*	**2.67**	2.67	2.67
	35	*Totcjep - Vilusi*	**0.5**	0.5	0.5
	36	*Podgorica 1 - Mrke (dionica jednosistemskog dalekovoda)*	**5.17**	5.17	5.17
	37	*.Brezna - Žabljak*	*38,3*	*38,3*	*38,3*
		UKUPNO DV 110 kV	**595. 88**	**598.18**	**617.28**

Tabela 8-7: Pregled prenosnih vodova sa najvažnijim karakteristikama

Elektroenergetski vodovi:			***u Crnoj Gori (km)***	***CGES (km)***	***ukupna dužina (km)***
110 kV kablovi	**1**	*Podgorica 3 - Podgorica 5*	**3.6**	3.6	3.6
	2	*Nikšić - Kličevo*	**3.7**	3.7	3.7
	3	*Podgorica 1 - Podgorica 4*	**2.48**	2.48	2.48
	4	*Podgorica 1 - Mrke (kabal - dion.mješovitog voda)*	**0.62**	0.62	0.62
		UKUPNO kablovi 110 kV	**10.4**	**10.4**	**10.4**
dvostruki 110 kV dalekovodi	**1**	*Podgorica -Perućica, vod II i III*	**32.6**	**32.6**	**32.6**
	2	*Perućica - Nikšić, vod I i II*	**12.8**	**12.8**	**12.8**
	3	*Brezna - Krnovo, vod I i II*	**19.9**	**19.9**	**19.9**
	4	*Podgorica 1 - Smokovac (PG - Mrke i PG - Tuzi)*	**2.3**	**2.3**	**2.3**
		UKUPNO 2x110 kV	**67.6**	**67.6**	**67.6**
110 kV dalekovodi pod 35 kV naponom	1	*Pljevlja 1 - Čajniče*	**25.8**	25.8	36.6
	2	*Pljevlja 1 - Žabljak*	**38.5**	38.5	38.5
	3	*Berane - Rožaje*	**24.1**	24.1	24.1
	4	*Ribarevine - Nedakusi*	**8.6**	8.6	8.6
		UKUPNO DV 110 (35) kV	**97**	**97**	**107.8**
UKUPNO NA SVIM NAPONSKIM NIVOIMA			**1432.38**	**1466.48**	**1781.48**

Tabela 8-7: Pregled prenosnih vodova sa najvažnijim karakteristikama (nastavak)

	TRAFOSTANICA	**broj tran.**	**snaga (mVA)**	**∑ MVA**
1	TS 400/220/110 kV Pljevlja 2	3	925(2x400+125)	925
2	TS 400/110 kV Podgorica2	2	600 (300+300)	600
3	TS 400/110/35 kV Lastva	3	620 (2x300+20)	620
4	TS 220/110/35 kV Podgorica 1	4	426 (2x150+2x63)	426
5	TS 220/110/35 kV Mojkovac	3	170 (150+2x20)	190
6	TS 110/35 kV Niksić	4	229 (40+63+2x63)	229
7	TS 110/35 kV Herceg Novi	2	80 (2x40)	80
8	TS 110/35 kV Tivat	2	83 (20+63)	83
9	TS 110/35 kV Budva	2	126 (63+63)	126
10	TS 110/35 kV Bar	2	80 (40+40)	80
11	TS 110/35 kV Ulcinj	2	71.5 (40+31.5)	71.5
12	TS 110/35 kV Cetinje	2	51.5 (20+31.5)	51.5
13	TS 110/35 kV Danilovgrad	1	20	20
14	TS 110/10 kV Podgorica3	2	71,5 (40+31,5)	71.5
15	TS 110/10 kV Podgorica4	2	80 (2x40)	80
16	TS 400/110/35 kV Bijelo Polje	3	150+40 (2x20)	190
17	TS 110/35 kV Berane	2	40 (2x20)	40
18	TS 110/35 kV Pljevlja1	2	60 (20+40)	60
19	TS 110/35 kV Vilusi	1	10	10
20	TS 110/35 kV Andrijevica	2	10+20	30
21	TS 110/35 kV Virpazar	2	40 (20+20)	40

22	TS 110/10 kV Podgorica V	2	63 (31.5+31.5)	63
23	TS 110/10 kV Nikšić II (Kličevo)	2	63 (2x31.5)	63
24	TS 110/35 kV Kotor (Škaljari)	2	40 (2x20)	40
25	TS (400)/110/35 kV Brezna	1	20	20
26	TS 110/20 kV Autoput 1 (Mrke)	2	40 (20+20)	40
27	TS 110/20 kV Autoput 2 (Mateševo	2	40 (20+20)	40
28	TS 110/35 kV Žabljak	2	40 (20+20)	40
	UKUPNO:	**61**		**4329.5**

Tabela 8-8: Pregled prenosnih trafostanica, sa najvažnijim karakteristikama

Elektrodistributivna mreža ima za osnovni zadatak da obezbijedi kvalitetno i sigurno napajanje potrošača električnom energijom uz prihvatljivu ekonomičnost. U posljednje vrijeme njena uloga je proširena i na priključenje distribuiranih izvora energije pa se time dodatno usložnjava njena eksploatacija. U Crnoj Gori distributivna mrežna infrastruktura obuhvata vodove naponskih nivoa 35 kV, 10 kV, 0,4 kV a u vrlo malom udjelu i 6 kV i 20 kV. Takođe, obuhvata i trafostanice 35/10 kV i 10/0,4 kV ali i 35/6 kV, 6/0,4 kV i 20/0,4 kV. Prostorna dispozicija 35 kV distributivne mrežne infrastrukture dat je na *Kartogramu 8-3*.

Prenosni odnos	Broj TS	Broj transformatora	Instalisana snaga [MVA]
35/10 kV	98	157	907,7
35/6 kV	8	16	75
35/0,4 kV	32	37	21,32
10/0,4	4921	5218	1972,8

Tabela 8-9: Broj i instalisana snaga trafostanica u distributivnoj mreži

Ukupan broj distributivnih potrošača je 386.956 među kojima su dominantni potrošači iz kategorije domaćinstva čiji udio iznosi približno 90% .

Naponski nivo	Kablovski vod	Vazdušni vod	Ukupno
35 kV	85,0	885,5	970,5
10 kV	1.543,2	3.637,4	5.180,6
0,4 kV	2.072,5	11.221,3	13.293,8

Tabela 8-10: Dužine vodova u distributivnoj mreži [km]

35 kV potrošači	10 kV potrošači	Domaćinstva	Ostala potrošnja na 0,4 kV
30	551	349.923	36.452

Tabela 8-11: Broj potrošača

Budući razvoj distributivne mreže usmjeren je dominantno na razvoj 10 kV mreže i TS 10/0,4 kV, uz korištenje direktne transformacije 110/10 kV gdje god je to ekonomski opravdano. Kada su vodovi u pitanju, osnovna opcija su kablovi, osim u udaljenim ruralnim predjelima.

Usljed specifičnosti lokacija distribuiranih izvora kao i karakteristika same distributivne mreže kojij gravitiraju, dominantna opcija za priključenje novih mHE je 35 kV mreža. S druge strane kako su planirane solarne elektrane uglavnom u *Centralnoj* i *Primorskoj regiji*, tu je opcija priključenja, 10 kV mreža za veće snage (iznad 0,5 MW), dok SE sa nižim instalisanim snagama i mikroizvori (kupci-proizvođači) mogu se priključiti i na niskonaponsku mrežu čija dostupnost nije barijera.

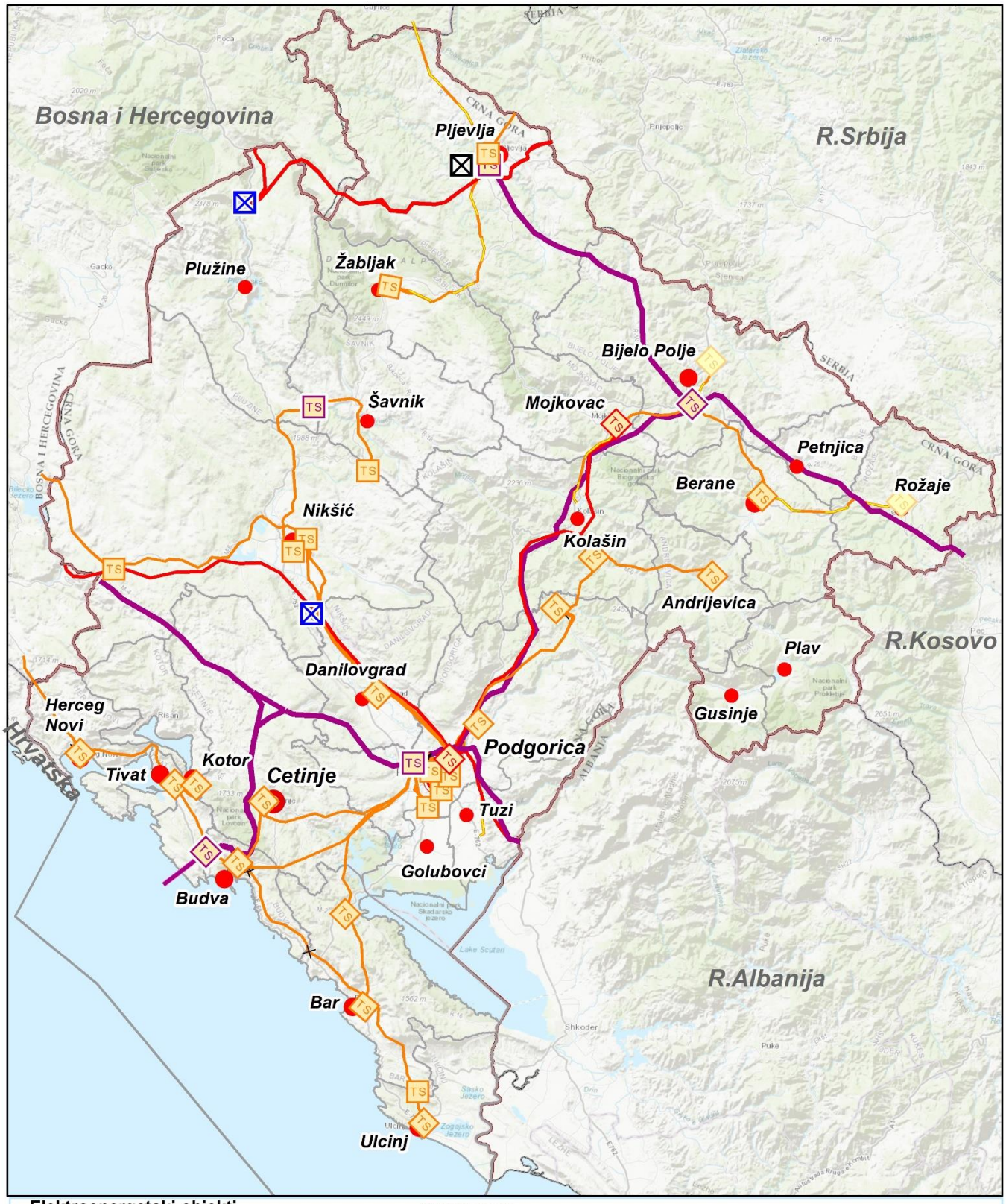

Pregledni plan 8-1: Postojeći elektroenergetski objekti

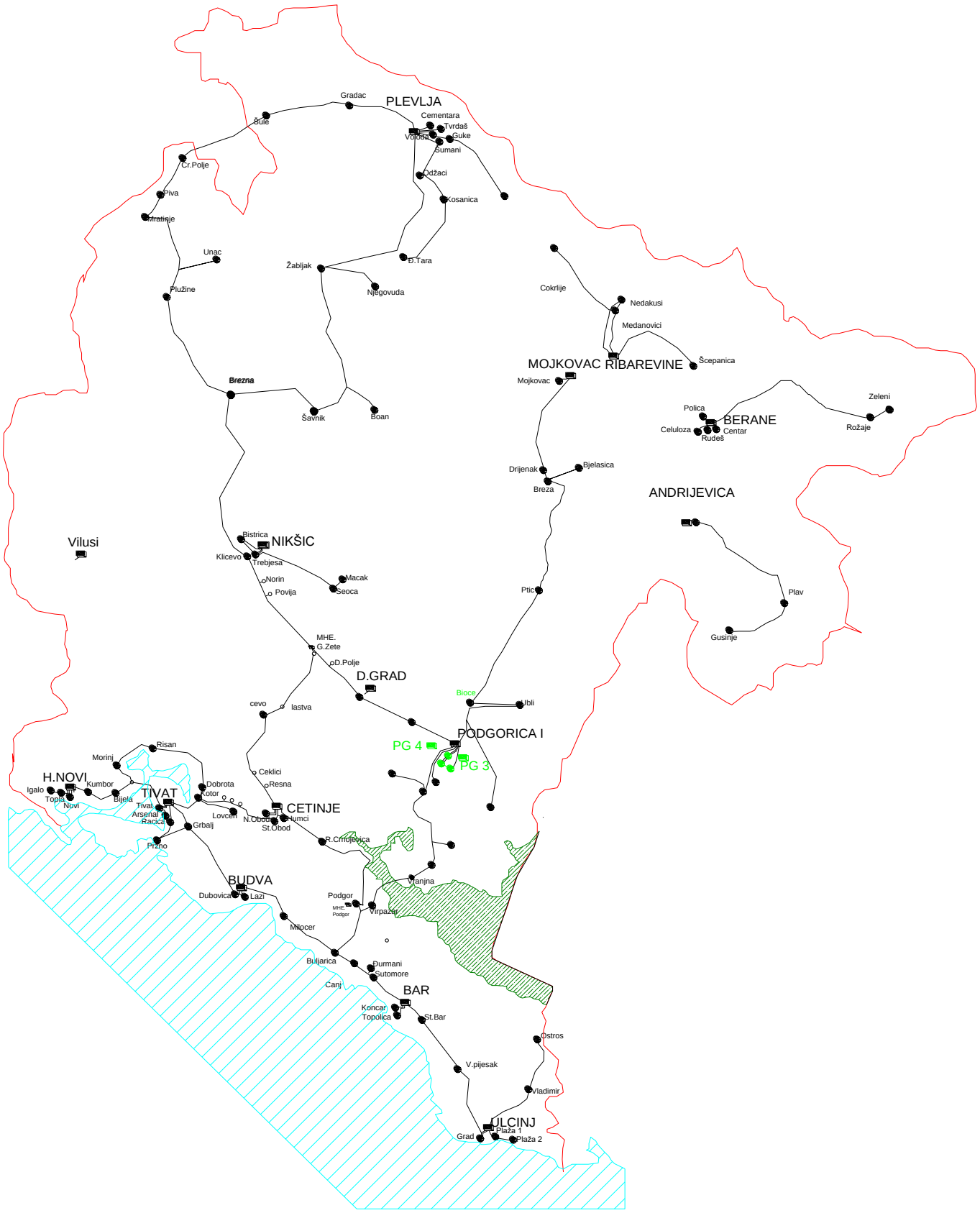

Kartogram 8-3: Prostorna dispozicija 35 kV mreže sa 35/10 kV trafostanicama

8.3. VODOPRIVREDA I HIDROTEHNIČKA INFRASTRUKTURA

Voda je jedinstven i nezamjenljiv prirodni resurs ograničenih količina i neravnomjerne prostorne i vremenske raspodjele. Iz činjenice da su svi oblici života i sve ljudske aktivnosti više ili manje vezane uz vodu jasno proizilazi važnost odnosa prema vodi i značenje dokumenata kojima se taj odnos uređuje. Privredni razvoj i urbanizacija dovode, s jedne strane, do velikog porasta potreba za vodom, a s druge, do ugrožavanja vodnih resursa. Voda tako može postati ograničavajući faktor razvoja, te prijetnja ljudskom zdravlju i održivosti prirodnih ekosistema. Stoga je za svako društvo posebno važno da uravnoteži te odnose i osmisli politiku i strategiju uređenja, iskorišćavanja i zaštite vodnih resursa.

Vodoprivredni sistemi kao nijedan drugi sistem u prostoru, postavljaju najzahtjevnije uslove i ograničenja u pogledu prostora koji im je neophodan za razvoj. Svi ostali sistemi koje čovjek gradi mogu se lokacijski prilagođavati, samo voda i vodoprivredni objekti imaju veoma stroge zahtjeve u tom pogledu. Zbog toga prostorni planovi, planovi razvoja i upravljanja vodama moraju biti usklađeni sa strategijom upravljanja vodama. Time će se obezbijediti da sve vodoprivredne oblasti (korišćenje voda, zaštita voda i zaštita od voda) nađu svoje skladno mjesto u budućem razvoju Crne Gore i budu pokretač njenog razvoja, kao i jedan od zaloga ostvarivanja njenog ustavnog opredeljenja - ekološke države.

Svaki integralni projekat hidrotehničke infrastrukture čine svi objekti i sistemi kojima se ostvaruju ciljevi korišćenja, zaštite od voda i zaštite voda.
U oblasti ***korišćenja voda*** ključne grane su: snabdijevanje vodom naselja; snabdijevanje industrije vodom za tehnološke potrebe; navodnjavanje; hidroenergetsko korišćenje voda u okviru integralnih sistema; plovidba i uređenje plovidbene infrastrukte; ribarstvo; eksploatacija riječnog nanosa iz vodotoka; uređenje i korišćenje voda, obala i rečnih slivova za turizam i rekreaciju na vodama.

U oblasti ***uređenja voda i zaštite od poplava*** ključne grane su: uređenje slivova i konzervacija zemljišta; antieroziona zaštita i uređenje bujica; regulacija rijeka i stabilizacija obala, uključujući naturalnu regulaciju u cilju očuvanja ekoloških i estetskih vrijednosti i obogaćivanja biodiverziteta; odbrana od poplava; odvodnjavanje zemljišta; uređenje voda i vodotoka u urbanim sredinama.

U oblasti ***zaštite voda***: kanalisanje naselja i odvođenje otpadnih voda naselja i industrija; prečišćavanje otpadnih voda; popravljanje režima malih voda; očuvanje vodenih sistema u svim prirodnim i vještačkim akumulacijama i njihovom okruženju.

Korišćenje voda - Korišćenjem voda, u skladu sa *Zakonom o vodama*, smatra se: zahvatanje, crpljenje i upotreba površinskih i podzemnih voda za različite namjene (za piće, sanitarne i tehnološke potrebe, navodnjavanje, flaširanje mineralnih i prirodnih voda, proizvodnju soli i dr.); korišćenje voda za uzgoj riba, školjki i rakova; korišćenje vode za proizvodnju električne energije i druge pogonske namjene; korišćenje voda za plovidbu; korišćenje voda za sport, turizam, kupanje i rekreaciju; korišćenje vode za ekološke i druge namjene.

Snabdijevanje vodom naselja i stanovništva - Korišćenje voda za vodosnabdijevanje vrši se po sljedećem redosljedu: snabdijevanje stanovništva vodom za piće, odbranu zemlje, sanitarne potrebe i napajanje stoke ima prioritet nad korišćenjem voda za ostale namjene. Obezbjeđenje dovoljnih količina zdrave pijaće vode je osnovni preduslov zdravlja, dugovječnosti i uopšte, opstanka ljudi na određenom području. Ono mora da predstavlja prioritetan zadatak svake ljudske zajednice. Na pojedinim prostorima Crne Gore, i pored velike količine padavina, usljed geoloških i drugih uslova postojali su, i dalje postoje, veliki problemi da se cjelokupnom stanovništvu obezbijedi redovno vodosnabdijevanje, posebno u sušnom periodu godine.

Snabdijevanje vodom naselja se može smatrati realativno dobrim[60]. Od ukupnog broja stanovnika Crne Gore preko 63% živi u urbanim područjima, a javnim vodovodima obuhvaćeno je 99% gradskog stanovništva, odnosno oko 387 hiljada stanovnika Crne Gore. U proteklih 20 godina je evidentno poboljšanje snabdijevanja vodom u gradskim sredinama jer je procenat porastao sa 93 na gotovo 100 %. Po presjeku stanja iz 2014. godine ukupna pokrivenost gradskog područja vodovodom iznosila je 98,2 a ukupne teritorije Crne Gore 78,2%. Stepen pokrivenosti stanovništva uslugom javnog vodosnabdijevanja putem priključaka u 2020.godini na nivou Crne Gore iznosi 85,25%.[61]

Što se tiče vodosnabdijevanja na seoskom području, podaci o broju seoskih vodovoda govore da se stanje začajno popravilo, obzirom da je 1991. godine u funkciji bilo 147 a u 2011.godini 237 seoskih vodovoda. Treba reći da je u poslednje tri godine stavljeno u funkciju još 35, što ukupno čini 272 seoska vodovoda. Kod seoskih naselja u većim procentima zastupljena su sva tri načina snabdijevanja (javni vodovodi, sopstveni vodovodi, individualno vodosnabdijevanje). Prema podacima iz 2015 g. na seoske vodovode priključak je imalo 41.475

[60] Strategija upravljanja vodama do 2035. g., 2017.
[61] Godišnji izvještaj o poređenju indikatora poslovanja vršilaca regulisanih komunalnih djelatnosti za 2020. G.

domaćinstava što iznosi 61,44% seoskih domaćinstava. Činjenica je da se blizu 35% seoskog stanovništva snabdijeva vodom još uvjek individualno.

Vodovodni sistemi gradova uglavnom opslužuju i druga, gradska, prigradska i seoska naselja sa njihovog područja. Neki od njih se mogu tretirati i kao opštinski vodovodni sistemi, s obzirom na to da obuhvataju gotovo sva naselja na području opštine. Gradskim vodovodnim sistemima obuhvaćeno je, pored 40 gradskih, još 174 prigradskih i seoskih naselja - ukupno 214 naselja. Količina zahvaćene i preuzete količine vode od vodovodnih preduzeća u Crnoj Gori u 2017. g. u odnosu na 2014. g. bilježi rast od 7,9%. Zahvaćena količina vode od strane vodovodnih preduzeća u 2020. g. iznosila je 121 319.000 m^3. Voda se najvećim dijelom zahvata iz podzemnih voda 80,2%, iz površinskih voda zahvata se svega 1,5%, dok se 18,2% od ukupno zahvaćene količine vode zahvata iz drugih vodovodnih sistema.[62] U 2020. g. isporučene količine vode u Crnoj Gori iznosile su 62.380.964 m^3 (uključujući i Regionalni vodovod), a 2023. g. 67.018.400 m^3. Gubici vode u Crnoj Gori u 2020. g. iznose 74 552 000 m^3. Procentualni udio nerealizovane količine zahvaćene vode je opao sa 45 % koliko je iznosio 2011. g., na 38% u 2020. g. Međutim, gubici u vodovodnim sistemima, u zavisno od vodovoda, kreću se u širokom rasponu od 25-84%.

Prosječna specifična potrošnja vode u domaćinstvima u 2020. godini iznosi 206 l/st./dan, što je smanjenje od 6% u odnosu na 2011. godinu kada je iznosila 219 l/st/dan. To je pozitivno smanjenje u odnosu na vrijednosti koje su ranije date u Vodoprivrednoj osnovi iz 2001. godine (293 l/st./dan). Trenutna potrošnja vode u domaćinstvima u cijeloj Crnoj Gori još uvjek nije na nivou koji je u skladu sa preporukama Evropske Unije (150l/st/dan) ali, kao što je naglašeno, prisutna je tendecija njenog smanjenja. Na osnovu potrošnje vode i broja stalnih korisnika vodovoda mogu se odrediti dvije karakteristične vrijednosti specifične potrošnje, na nivou godišnjeg prosjeka:

- prema zahvaćenoj količini- nalaze u vrlo širokom rasponu od oko 200 l/st. na dan, do preko 1.800 l/st. na dan, (prosječno oko 550 l/st. na dan.).
- prema isporučenoj (fakturisanoj) količini - od oko 120 l/st. na dan, do oko 500 l/st. na dan, (srednja vrijednost oko 200 l/st. na dan.)

Izvorišta vode za vodosnabdijevanje opština korišćena su uglavnom lokalna, a opštinama Budva, Kotor, Tivat, Ulcinj i Bar bila je dostupna i voda iz regionalnog vodovodnog sistema za Crnogorsko primorje. U opštini Herceg Novi, pored lokalnih vodoizvorišta, korišćena je voda iz sistema Plat (Hrvatska). Voda se obezbjeđuje sa 72 izvorišta, od kojih je najviše zahvaćenih vrela u razbijenoj karstnoj izdani, zatim zahvata u zbijenoj izdani (10), dok se u dva vodovoda koristi voda iz površinskih akumulacija (Pljevlja i Herceg Novi). Karakteristično je da je eksploatacijom obuhvaćen relativno veliki broj izvorišta - u prosjeku oko 3 po jednom vodovodu. Oko 44% stanovništva nalazi se u naseljima koja koriste vodu samo jednog tipa izvorišta (vode razbijene karstne ili zbijene izdani), dok se ostali nalaze u naseljima u kojima se voda obezbjeđuje sa izvorišta različitog tipa. Većina stanovništva, oko 92% snabdijeva se podzemnim vodama: oko 77% iz razbijene karstne izdani, a oko 15% iz zbijene izdani. Samo 8% stanovništva snabdijeva se vodom iz površinskih akumulacija.

Vodosnabdijevanje Crnogorskog primorja je poboljšano u cjelini izgradnjom Regionalnog vodovodnog sistema, pa se nedostaci u potrebnim količinama vode i nestašice u ljetnjem periodu otklanjaju. Od 2010. g. na Regionalni vodovodni sistem su priključeni Tivat, Kotor i Budva, od 2011. g. Bar, a od 2012. g. Ulcinj. U 2021. g. Izgrađen je i dio regionalnog sistema od Tivta do Opatova kojim se Herceg Novi neposredno povezuje na regionalni vodovodni sistem. Regionalnim vodovodnim sistemom voda se sa izvorišta “Bolje sestre”, na Skadarskom jezeru dovodi do Crnogoroskog primorja i preko distribucionih odvojaka i rezervoara, distribira u lokalne vodovodne mreže. U prvoj fazi Regionalni vodovod je planiran za 1.100 l/s, što zadovoljava srednjoročne potrebe, a u drugoj fazi za 1.600 l/s. Na bazi planskih dokumenata, master planova i drugih studija ova količina vode je i dovoljna da zadovolji dugoročne potrebe za vodom na predmetnom području.

Kvalitet vode koja služi ili je namijenjena za piće ili za proizvodnju i preradu životnih namirnica i sanitarno-higijenske potrebe mora ispunjavati uslove utvrđene posebnim propisima. Važna mjera zaštite izvorišta vode za piće jeste donošenje i sprovođenje odluka o zonama sanitarne zaštite. Zaštita voda za piće, tačnije, sprovođenje mjera zaštite unutar zona sanitarne zaštite otežano je na svim izvorištima u kršu i aluviju, posebno tamo gdje su izvorišta za vodosnabdijevanje u blizini većih gradova, jer su ugroženi procesom urbanizacije, industrijalizacije, poljoprivrede, neuređenim odlagalištima otpada i otpadnim vodama. Osim dezinfikovanja vode koja se obavlja na svim izvorištima gradskih vodovoda, posebno se tretiraju na postrojenjima za prečišćavanje samo vode zahvaćene iz površinskih akumulacija (vodovodi Herceg Novog i Pljevalja) i samo u jednom slučaju vode zahvaćene iz karstne izdani (vodovod Pljevalja - izvori Zmajevac, Mandovac i Vrela). Hlorisanje se vrši gasnim hlorinatorima i hipohlorinatorima

Zdravstvene ustanove Institut za javno zdravlje, laboratorije DZ Bar i DOO Vodovod i kanalizacija Podgorica vrše redovna ispitivanja vode za piće u Crnoj Gori. Upravljanje zdravstvenom bezbednošću vode za piće u našoj

[62] MONSTAT, Statisticki godišnjak, 2021.

zemlji regulisano je zakonskomosnovom zasnovanoj na preporukama Svetske zdravstvene organizacije, direktivama Evropske Unijei međunarodnim standardima kvaliteta. Na osnovu rezultata ispitivanja higijenske ispravnosti vode za piće i sanitarno-higijenskog stanja vodovodnih objekata vidljivo je da je u 2020. g., na teritoriji Crne Gore, ukupno ispitano 18.012 uzoraka voda za piće sa gradskih vodovoda i drugih javnih objekata vodosnabdjevanja i to: 9.173 mikrobiološki i 8.839 fizičko i fizičkohemijski. Prema rezultatima mikrobioloških ispitivanja 2,23% ispitanih uzoraka hlorisanih voda nije zadovoljilo propisane norme higijenske ispravnosti, najčešće zbog povećanog ukupnog broja bakterija i identifikacije koliformnih bakterija[63]. Na osnovu rezultata fizičko-hemijskih ispitivanja 3,08 % ispitanih uzoraka hlorisanih voda nije odgovaralo važećim propisima. Najčešći uzrok neispravnosti bio je nedovoljna koncetracija ili potpuno odsustvo rezidualnog hlora kao i povećana mutnoća u periodu obilnijih padavina.

Zahvaćene vode mnogih karstnih izdani periodično se zamućuju, zbog čega bi trebale da budu predmet tretmana u cilju poboljšanja kvaliteta vode. Zamućenja jačih intenziteta i relativno dužeg trajanja javljaju se na vrelu Bistrice (Bijelo Polje), Breznice (Pljevlja), Oraškoj jami (Danilovgrad) i još nekim manjim izvorištima. Vodovodi taj problem rješavaju isključivanjem izvorišta iz pogona ili miješanjem u mreži te vode sa vodom drugog izvorišta. Ponegdje se u tim situacijama vrši i pojačana dezinfekcija zahvaćene vode, mada ovaj postupak može samo djelimično da ima korisne efekte. Izvorište Lisna Bori je jedino izvorište gdje kvalitet vode ne zadovoljava propisane uslove i gdje je neophodno vršiti prečišćavanje vode pa da bi se obezbijedile dovoljne količine vode za vodosnabdijevanje Ulcinja u narednom periodu biće neophodno izgraditi postrojenje za prečišćavanje vode kapaciteta 250 l/s.

Snabdijevanje vodom industrije i energetike za tehnološke potrebe - Tokom devedesetih godina prošlog vijeka, usljed ratova i ekonomske blokade, ukupna ekonomska aktivnost u Crnoj Gori se značajno smanjivala. Posljedično i industrijska proizvodnja je u istom periodu bilježila konstantan opadajući trend. Dodatno, tokom ovog perioda, a i kasnije tokom perioda tranzicije, struktura crnogorske ekonomije se značajno promijenila i to u korist usluga. Kao posljedica svih ovih trendova, statistika pokazuje da je početkom 1990-ih učešće industrijske proizvodnje u ukupnoj proizvodnji bilo na nivou od 40%, u 2000. g. 19,1%, dok je u 2012. g. iznosilo 10,4%. Bez obzira na smanjenje učešća u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti u Crnoj Gori, oblast industrije i dalje je jedna od značajnih oblasti ekonomije, posebno zbog toga što u ovoj oblasti posluju najveća preduzeća u Crnoj Gori, kao što su KAP, Željezara, EPCG, čiji su multiplikativni efekti na cjelokupnu društveno ekonomsku situaciju veoma veliki.

Analiza fizičkog obima industrijske proizvodnje pokazuje da je tokom 2001. i 2002. g. imala neznatni rast, a da od 2003-2008. g. industrijska proizvodnja bilježi rast godinu za godinom. Međutim, od 2009. g. usljed globalne ekonomske krize u svijetu dolazi do značajnog, dvocifrenog smanjenja obima industrijske proizvodnje, tako da je industrijska proizvodnja u 2012. g. bila na nivou od 75% proizvodnje koja je bila u 2000. g., što jasno pokazuju statistički podaci. Tokom posljednje decenije struktura industrijske proizvodnje se izmijenila i u ovim promjenama mogu se razlikovati dvije faze. Sektor prerađivačke industrije je bilježio konstantno učešće u rastu ukupne industrije sve do 2009. g., odnosno do trenutka u kojem su efekti globalne ekonomske krize postali očigledni. Nasuprot tome, sektor proizvodnje električne energije, gasa i vode je sve do 2010. godine bilježio smanjenje učešća u ukupnoj industriji, da bi u 2011. g.i učešće ovog sektora poraslo na 43,1%. Jedino je sektor vađenja ruda i kamena konstantno smanjivao svoje učešće u posmatranom periodu, koje je rezultiralo padom sa 12,4% u 2000. g. na 6,2% u 2012. g.

Ove trendove pratilo je korišćenje voda. Za potrebe industrije i rudarstva, uključujući i termoenergetske objekte koji koriste vodu za hlađenje, u periodu njihovog najintezivnijeg razvoja i rada (od 1978-1993. g.), koristilo se godišnje između 60 i 142 miliona m^3 vode. Prosječno zahvaćena godišnja količina vode je bila oko 97 miliona m^3 (oko 3,10 m^3/s). Potrošnja vode za potrebe industrije iz javnih vodovoda u analiziranom periodu kretala se od 5-12 miliona m^3/god, prosječno oko 9,5 miliona m^3/god, a ostatak se obezbjeđivao iz sopstvenih izvora. Usled ekonomskih prilika, odnosno smanjenog obima prozivodnje mnogih industrijskih grana ukupna količina isporučene vode se znatno smanjuje, tako da već 1996. g. iznosi oko 5,5 miliona m^3/god, od toga oko 5,1 miliona m^3/god. iz sopstvenih izvora. Usljed globalne ekonomske krize koja je uzrokovala drastičan pad obima proizvodnje, potrošnja vode je 2012. g. spala na svega 2,9 miliona m^3/god,i sve do 2020. g. se kreće u rasponu o 2 do 3,7 miliona m^3/god (2020. g. 2,2 mil. m^3/god.).

Proizvođači obojenih metala i crne metalurgije, kao najveći industrijski potrošači vode u Crnoj Gori, posjeduju sopstvene vodovode. KAP-Podgorica za svoje potrebe koristi vode rijeke Morače uz predhodnu pripremu vode za tehnološke potrebe. Pored rječne vode "KAP" koristi i podzemne vode iz bušenih bunara za tehnološke i sanitarne potrebe. Željezara-Nikšić za svoje tehnološke potrebe koristi vode iz akumulacije Liverovići, a za sanitarne potrebe koristi vodu iz gradskog vodovoda. Nakon prizvođača obojenih metala i crne metalurgije najznačajniji industrijski potrošači vode su u grani proizvodnje prehrambenih proizvoda i piva. Najveći potrošač

63 Informacija o stanju životne sredine za 2020. g.

vode iz ove grane je industrija piva i sokova "Trebjesa" Nikšić koja za tehnološke vode koristi vode iz sopstvenih bunara koji su lociranin u krugu fabrike. Za potreba hlađenja i tehnološke potrebe TE Plevlja namjenski je izgrađena akumulacija Otilovići na rijeci Ćehotini, zapremine 18×106m^3. Navedeni posebni namjenski sistemi za snabdijevanje tehnološkom vodom ova tri korisnika realizovani su zbog toga jer se radi o potrošačima čiji tehnološki procesi zahtjevaju najviše pouzdanosti obezbeđenosti isporuke vode bez redukcija (obezbeđenost P > 99%), što se može postići samo korišćenjem akumulacija ili velikih vodotoka kao izvorišta.

Navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta - I pored povoljnih prirodnih uslova navodnjavanje kao hidrotehnička mjera uređenja vodnog režima zemljišta na teritoriji Crne Gore primjenjuje se samo na 18.000 ha, što čini tek nešto oko 3% od ukupnih poljoprivrednih površina. Od toga na oko 20% površina koriste se savremeni sistemi za navodnjavanje, dok je na većini površina zastupljeno lokalno (tradicionalno) navodnjavanje. Sedamdesetih i osamdesetih g. prošlog vijeka izgrađeni su prvi savremeni sistemi za navodnjavanje, kada su izgrađeni sledeći sistemi za navodnjavanje: sistem kap po kap u Sutorini na površini od 100 ha, u Tivatskom i Mrčevom polju na 250 ha, Ulcinjskom polju na 150 ha i na Ćemovskom polju 2.000 ha i sistem kišenja u Doganje kod Pljevalja na oko 30 ha. Za navodnjavanje Grahovskog polja je izgrađena je akumulacija na izvoru Grahovske rijeke zapremine oko 1.000.000 m^3 za navodnjavanje 400 ha. Djelimično izgrađen sistem je van funkcije i zahtijeva rekonstrukciju. Međutim, zbog usitnjavanja parcela I neadekvatnog održavanja, ovi sistemi su devastirani i uništeni, i tom prilikom su zanemarena velika materijalna ulaganja u uređenje i izgradnju sistema za navodnjavanje.

Danas, kada je riječ o navodnjavanju u Crnoj Gori, praktično se misli samo na sistem u Ćemovskom polju za zasad vinove loze i breskve u sastavu „Plantaža“ iz Podgorice. Iako se nalaze u maloj Crnoj Gori „Plantaže“ posjeduju najveći vinograd u jednom kompleksu u Evropi na preko 2.310 ha i preko 11 miliona čokota vinove loze. Zasad bresaka se prostire na 85 ha. Na primorskom području uglavnom se navodnjava zemljište na kojem se uzgaja voće, vinogradi i bašte. Voda se obezbjeđuje najčešće iz potoka i izvora. U središnjem regionu Crne Gore najvećim dijelom se navodnjava zemljište na prostoru Zete i u Bjelopavlićkoj ravnici. Pretežno se navodnjavaju oranice i bašte, a idući uzvodno prema Nikšiću povećava se učešće površina sa voćnjacima. Za navodnjavanje u ovim prostorima koriste se podzemne vode i površinske vode Zete, Morače, Gračanice. U sjevernom području Crne Gore lokalno se navodnjaju površine uz rječne doline zahvatanjem vode iz vodotoka – Tare, Ćehotine i pritoka Lima, a na višim lokalitetima iz potoka, vrela i izvora. U strukturi navodnjavanja, pored oranica i voćnjaka, znatno je učešće i livada. Ono što ohrabruje je da je došlo do povećanja površina koje se navodnjavaju na privatnom sektoru i to za 7 do 8 puta u odnosu na površine pod sistemima za navodnjavanje. Ako Crna Gora ima oko 230.000 ha korišćenog poljoprivrednog zemljišta, od čega 12.000 ha obradivih površina, na osnovu dostupnih podataka , može se zaključiti da je procenat navodnjavanja ovih obradivih površina oko 20%.

Eksploatacija riječnog nanosa iz vodotoka - Bujični karakter crnogorskih vodotoka ima za posledicu veliku produkciju rječnog nanosa pa su eksploatabilne količine veoma velike. Procjena godišnje produkcije vučenog nanosa na većim vodotocima u Crnoj Gori iznosi ukupno oko 450.000 m^3/god .

Vodotok	Procjenjena količina vučenog nanosa (m^3/god)
Donji tok rijeke Morače	150.000
Zeta	10.000
Lim	180.000
Tara	70.000
Ibar	40.000
UKUPNO	**450.000**

Tabela 8-12: Procjena godišnje produkcije vučenog nanosa na vodotocima u Crnoj Gori

Imajući u vidu da taloženje tih količina utiče na protočnost rijeka, a time i na mogućnost pojave poplava, povoljno je vršiti njegovo zahvatanje do nivoa produkcije vučenog nanosa na svim vodotocima na lokalitetima na kojima se eksploatacijom doprinosi očuvanju ili poboljšanju vodnog režima, u obimu kojim se ne narušava vodni režim, stabilnost obala i prirodna ravnoteža vodnih i priobalnih ekosistema. Devastacija korita mnogih rijeka je dugi niz godina glavni ekološki, ekonomski i estetski problem u Crnoj Gori. Nelegalna eksploatacija šljunka i pijeska iz korita rijeke i okolnih obradivih površina uzrokovala je opustošenje riječnih tokova i stvorila pejzaž s ogromnim kraterima iz kojih se vadio materija

Državne institucije zadužene za upravljanje vodama nastojale su uvesti red u ovo područje dodjeljivanjem koncesija pojedinim preduzećima, u skladu s važećim propisima. Koncesije su predviđale način eksploatacje riječnog sedimenta, prava i obaveze koncesionara, kao i iznos naknade koji se uplaćuje u budžet. Čini se da ovaj sistem nije dao najbolje rezultate, jer veliki broj malih koncesionara ima za cilj da u što kraćem roku izvuče što veću količinu pijeska i šljunka, ne vodeci racuna o prirodni i standardima zaštite životne sredine.

To je bio razlog da su državne vlasti preduzele korake za trajno rješavanje regulacije riječnih korita. Zato je donesena odluka o izradi tehničke dokumentacije za najugroženije deonice i izvođenju radova koji bi definisali korito rijeke i obalu za velike i srednje vode, spriječili daljnje uništavanje obala i plavljenje okolnog poljoprivrednog zemljišta. Trenutno se realizuje niz projekata uređenja rječnih tokova kojima će se uklanjanje rječnog nanosa vršiti isključivo u cilju njihove regulacije rijeka u Crnoj Gori (Moraca, Lim).

Također je Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja dana 04.07.2017. g. uvelo Moratorijum na eksploataciju riječnih nanosa, na neodređeno vrijeme. Kako bi nastavila s daljnjim aktivnostima tokom Moratorijuma, Vlada Crne Gore usvojila je Akcioni plan za suzbijanje ilegalne eksploatacije riječnih nanosa iz vodotoka za period 2019 - 2021. g., kojim će se postići efikasniji nadzor nezakonitih aktivnosti, osigurati kontinuirani nadzor i sprovoditi politike kaznenih mjera u sankcionisanju prekršaja. Planirane mjere i aktivnosti kroz Akcioni plan razrađuju postavljeni operativni cilj, definišu aktivnosti za sprovođenje ključnih mjera, utvrđuju nosioca aktivnosti, dinamiku i idikatore rezultata koji će pratiti stepen njihove realizacije.

Korišćenje geotermalnih i mineralnih voda, kao i voda za komercijalnu prodaju - I pored značajnog potencijala karstnih izdanskih voda, samo određen broj izvora ispunjava povećane zahtijeve svjetskih i domaćih standarda u pogledu mogućnosti korišćenja putem flaširanja kao stone vode. Voda, posebno voda za piće čini naš značajan prirodni resurs. S obzirom da je danas u svijetu prisutna sve veća nestašica vode, Crna Gora se javlja kao potencijalno veoma značajan izvoznik vode za piće, gledajući sa aspekta količina i kvaliteta voda. Komercijalno iskorišćavanje i flaširanje kvalitetnih izdanskih voda u Crnoj Gori na samom je početku i raspoloživi kapaciteti za proizvodnju flaširane vode nisu dovoljno iskorišćeni. Trenutno u Crnoj Gori, radi i sedam fabrika za flaširanje prirodne vode, i to:

- Fabrika „Božja voda“ d.o.o. Cetinje, Meterizi, opština Cetinje, voda Monte Minerale;
- Fabrika „Eko Per“ d.o.o. Šavnik, izvorište „Gusarevci“ opština Šavnik, voda Diva;
- Fabrika „Eko Per“ d.o.o. Šavnik, izvorište „Veliki Maljen“ Bukovica, opština Šavnik, voda Diva;
- Fabrika „Water Group“ d.o.o. Kolašin, izvorište „Bukovička vrela“ opština Kolašin, voda Suza;
- Fabrika „Aqua Bianca“ d.o.o. Podgorica, izvorište „Đedov izvor“, opština Kolašin, voda Aqua Bianca;
- Fabrika „Gorska“ d.o.o. Kolašin, izvorište „Jeremija“, opština Kolašin, voda Gorska;
- Fabrika „Water Group“ d.o.o. Kolašin, izvorište mineralne vode „Čeoče“, opština Bijelo Polje, mineralna voda Rada.

Raspoloživi kapaciteti za proizvodnju vode u Crnoj Gori nijesu dovoljno iskorišćeni i fabrike nijesu u mogućnosti da realizuju veću prodaju flaširane vode na domaćem, a posebno na inostranom tržištu. Skroman marketinški nastup, nepostojanje odgovarajuće robne marke u izvozu, kao i značajan uvoz voda, naročito kroz vezanu prodaju voda sa drugim proizvodima od strane konkurencije ograničavaju plasman vode kako na domaćem, tako i na inostranom tržištu.

Ostali vidovi korišćenja voda - Snabdijevanje Termoelektrane „Pjevlja“ vodom za hlađenje i druge potrebe vrši se iz akumulacije „Otilovići" koja se nalazi približno 7 km jugoistočno od grada. Zahvat je nastao početkom 80-tih godina prošlog vijeka izgradnjom 59 m visoke brane na rijeci Ćehotini, čime se stvorilo jezero minimalne zapremine od 5x106 m^3, odnosno maksimalne zapremine 18x106 m^3. Nivo jezera se kreće između makismalne visine od 841 mnv i minimalne visine 822 mnv. Zahvat vode za vodosnabdijevanje se nalazi na koti 813 mnm. Od akumulacije do kruga Teroelektrane se proteže cjevovod koji je u dužini prvih 820 m izgrađen od betonskih cijevi prečnika 2.000 mm, a odatle dalje u dužini oko 6.300 m, cjevovod je izgrađen od čeličnih cijevi prečnika DN800. Početkom 2014. g. završena rekonstrukcija i zamjena dijela čeličnog cjevovoda DN 800 sa polietilenskim DN 900 u dužini od oko 3.700m. Za sopstvene potrebe postojeći blok ima potrošnju dekarbonatizirane vode u rasponu od 800 do 900 m^3/h.

Zaštita od štetnog dejstva voda i uređenje vodnih režima

Zaštita i odbrana od poplava - Zaštita od štetnog djelovanja voda obuhvata radove i mjere na zaštiti od poplava, zaštiti od rječne erozije, zaštiti od erozije vodom, vjetrom i bujicama i odvodnjavanje i otklanjanje posljedica od tih djelovanja voda. Za obezbjeđenje zaštite od štetnog djelovanja voda utvrđuju se područja koja su ugrožena usljed poplava (poplavno područje) ili usljed erozije vodom i vjetrom (erozivno područje). Radi zaštite od štetnog dejstva voda, država i jedinice lokalne samouprave obezbjeđuju za ugrožena područja planiranje, izgradnju, održavanje i upravljanje vodnim objektima.

Problem odbrane od poplava u Crnoj Gori uglavnom je vezan za priobalja većih vodotoka: Morače, Lima, Tare, Ćehotine, Ibra i Bojane jer se na njihovim obalama nalaze skoro svi veći crnogorski gradovi. Ove rijeke ih ugrožavaju svojim izlivanjem u vrijeme velikih voda. Pored ovog, na teritoriji Crne Gore postoje i dva specifična problema ugroženosti od plavljenja - na područjima Skadarskog jezera i Cetinja. Povremena povišenja nivoa Skadarskog jezera ugrožavaju značajne poljoprivredne površine oko jezera. S druge strane, plavljenje Cetinjskog polja unutrašnjim vodama ugrožava veliki dio urbane zone opštine Cetinje.

Rijeka Ibar - poplavama su najviše ugroženi niži djelovi Opštine Rožaje usled čestih promjena korita rijeke Ibar. Štete su posebno izražene u industrijskim pogonima, saobraćajnoj mreži, a manje na poljoprivrednim površinama.

Rijeka Lim -zbog velike naseljenosti duž rijeke Lim, veliki je stepen ugroženosti od poplava duž ove rijeke. U zoni Opštine Berane ugroženi su: najniži djelovi Berana, saobraćajna infrastruktura i poljoprivredne površine kod sela Zaton i između ovog sela i sela Bioče, djelovi sela Nedokusi i plodno zemljište između Berana i sela Vinicka. Zona Plava, Plavskog jezera i Gusinja ugrožena je uglavnom bujičnim tokovima od kojih se ističe rijeka Grnčar koja je inače međugranična rijeka Crne Gore i Albanije.

Rijeka Ćehotina - velike vode ove rijeke nanose ozbiljne štete jednom dijelu u Pljevljima kao i poljoprivrednim površinama u Pljevljskom polju u dužini od 7 do 8 km.

Rijeka Tara - poplave duž ove rijeke ugrožavaju u većoj mjeri šire gradsko područje Mojkovca, posebno obalu ispod deponije jalovine rudnika ,,Brskovo", kao i gradsko područje i poljoprivredne površine u Kolašinu.

Rijeka Piva - nisu izražene poplave u toku ove rijeke od njenog sastava sa Tarom do uzvodnog dijela Mratinjskog jezera.

Rijeka Komarnica - ova rijeka kao i bujični vodotoci ugrožavaju saobraćajnu, električnu i vodovodnu infrastrukturu na širem području Šavnika, a sa manjim štetama u samom naselju.

Rijeka Morača - U nizvodnom dijelu toka ugrožena su sela sa lijeve i desne obale: Botun, Lajkovići, Mitrovići, Grbavići i Lekići. Poplavama su posebno izložene površine sela Vukovaca, Bistrice i Ponara. Nizvodno od sela Ponari do ušća u Skadarsko jezero, područje ne ugrožavaju samo velike vode Morače već zbog uspora nivoa Skadarskog jezera dolazi do izlivanja.

Rijeka Zeta - Plavljene su velike površine na području Nikšićog polja, posebno tokom velikih poplava 2010 i 2011 g., koje su nanijele velike štete stanovništvu, industriji i infrastrukturi. Takođe, duž donjeg toka rijeke Zete plavljene su značajne površine kao posledica uspora kod velikih voda Morače, odnosno poplava u regionu Skadarskog jezera.

Rijeka Sitnica - velike vode ove rijeke plave poljoprivredna zemljišta, niže djelove sela Beri i lokalni put koji ovo selo povezuje sa Podgoricom.

Skadarsko jezero -plavljene površine u zoni ovog jezera su od posebnog značaja, jer zahvataju daleko najveće i najkvalitetnije poljoprivredne površine u Crnoj Gori. U rejonu ovog jezera ugrožena su naselja na sjevernoj strani jezera: Rijeka Crnojevića, Virpazar, Vranjina, Zabljak, Dodoši, Ponari, Kurilo, Bijelo Polje, Bistrica, Gostilj, Berislavci, Plavnica i Botun. Prema podacima Hidrometeorološkog zavoda Crne Gore, krajem decembra 2009. i početkom januara 2010. g., u slivu Skadarskog jezera i rijeka Drim i Bojane desile su velike poplave izazvane obilnim padavinama na teritoriji Albanije i Crne Gore. Manifestovale su se plavljenjem priobalnog dijela Bojane u opštini Ulcinj i priobalja Skadarskog jezera, na teritoriji Crne Gore, kao i šire zone Skadra u Albaniji. To su bile najveće poplave nakon katastrofalnih poplava iz januara 1963. g., kada je nivo Skadarskog jezera dosegao maksimalno zabeleženi vodostaj od 9,86 metara. Nepunu godinu dana kasnije, u decembru 2010. g. kada je zabilježen najveći vodostaj jezera 10,44 m.n.v., poplave su ponovo zadesile teritoriju Crne Gore i Albanije u pojasu Skadarskog jezera, Drima i Bojane. Potrebno je naglasiti da je hidrološki kompleks Skadarskog jezera i rijeke Bojane predstavlja veoma složen sistem, s obzirom da se neposredno nizvodno od Skadra u Bojanu uliva rijeka Drim. Dakle, zajedno sliv Skadarskog jezera, Bojane i Drima čine površinu od oko 20.000 km^2. Enormne količine vode koje su se iz Drima stizale u Bojanu, skoro u potpunosti su blokirale isticanje vode iz Skadarskog jezera, a čak je i dio voda Drima ulazio u Skadarsko jezero. To je uz velike proticaje svih pritoka Skadarskog jezera uslovilo velike poplave u njegovom priobalju.

Rijeka Bojana - velike vode rijeke ugrožavaju: Vladimirsko i Sukobinsko polje, zonu Šaskog jezera i Ulcinjsko polje. Nasipi koji su izgrađeni duž Bojane u velikoj mjeri sprečavaju da se velike voda uvlače duboko u kopnu, ali ipak dolazi do izlivanja u najnizvodnija područja jer nije ostavljena dovoljna širina inundacionog prostora, nije zadovoljena potrebna visina nasipa i održavanju nasipa nije posvećena posebna pažnja. Dugi niz g. se o rijeci Bojani govorilo kao o značajnom prirodnom resursu i staništu velikog broja biljnih i životinjskih vrsta. Međutim, ovu sliku su promijenile poplave krajem decembra 2009. i početkom 2010. g., i januara 2011 g. koje su zahvatile priobalja Skadarskog jezera i rijeka Bojane i Drima. Nastale su kao posledica intenzivnih padavina i promjene hidrauličkih uslova na ušću Bojane u Jadransko more pod uticajem rijeke Drim.

Posljednjih desetak godina je uočeno dramatično zasipanje desnog rukavca Bojane, pa postoji opravdan strah da bi taj rukavac mogao biti potpuno zasut pijeskom i da bi Ada Bojana mogla da nestane, jer bi se spojila sa Velikom plažom. Intenzivnim bagerovanjem istaloženog nanosa, na kritičnim dionicama desnog rukavca Bojane, jedno vrijeme je proces zasipanja bio djelimično zaustavljen. Međutim, proces istaložavanja nanosa u desnom rukavcu se nastavlja, pri čemu su posebno ugrožene zona račvanja Bojane i zona kontakta rijeke i mora. Hidrološke karakteristike rijeke Bojane su izuzetno složene jer zapravo zavise od hidroloških karakteristika Skadarskog jezera i njegovih pritoka, a posebno od hidroloških karakteristika rijeke Drim, koja se uliva u Bojanu.

Za takav složen hidrološki kompleks se mora obezbjediti integralni sistem upravljanja, posebno jer nizvodna deonica Bojane predstavlja međudržavni vodotok

Bujični vodotoci - Sutorina, Repaj, bujice u Mrčevskom polju, Kotoru, u Grbaljskom polju, u Baru plavljenjem više ugrožavaju poljoprivredno zemljište, a u Cetinjsko polje ugrožavaju naseljena mjesta.

Vodotok	Lokalitet	Vrsta objekta
Ibar	Rožaje	Regulacija
Lim	Berane	Regulacija 12.00m
Lim	Plav	Regulacija Plavske rijeke 300m
Lim	Gusinje	Regulacija Grnčar rijeke 200m
Lim	Bijelo Polje	Regulacija rijeke Lipnice 350m
Ćehotina	Gradac	Presjecanje meandra
Tara	Kolašin	Zaštita obala
Tara	Mojkovac	Zaštita jalovišta
Tara	Mojkovac	Regulacija pritoke Rudnice 1.000m
Morača	Cijevna –Vranjina	Nasip 16.000m
Morača	Selo Vukovci	Nasip 3.000m
Morača	Selo Ponari	Nasip 5.000m
Morača	Selo Goričani	Obaloutvrda 200m
Morača	Selo Grbavci	Obaloutvrda 200m
Morača	Selo Bijelo Polje	Paralelna građevina 170m
Morača	Selo Ponari	Paralelna građevina 200m
Morača	Selo Lukići	Naper 100m
Sitnica	Lješkopolje	Regulacija 3km
Bojana	Sv Nikola-Reč	Nasip 6.337m
Bojana	Sutjela – Sv. Đorđe	Nasip 1.455m
Bojana	Paratuk	Nasip 195m
Bojana	Gropad-Škodra	Nasip 960m
Bojana	Škodra- Sukobina	Nasip 2.900m
Sutorina	Sutorina	Regulacija 3.500m
Repaj	Zelenika	Regulacija
Drenovštica	Mrčevsko polje	Regulacija
Sutorina, Bistrica I Orahovštica	Crmnica	Regulacija

Tabela 8-13: Sumarni pregled postojećih objekata za zaštitu od poplava na području Crne Gore

Određeni radovi izvode se i od 2011. g. u cilju sanacije posljedica od poplava koje su se desile 2010. a i kao prevencija od budućih poplava. Direkcija javnih radova od 2011. g. realizuje projekat “Hitne pomoći i prevencije od poplava”, koji se finansira iz kreditnih sredstava Evropske investicione banke. U okviru ovog projekta, u periodu od 2011. g. do danas realizovan je 61 projekat i utrošena su sredstva u iznosu od preko 8 mil. €, a radovi su se odnosili na izgradnju, rekonstrukciju i sanaciju mostova, puteva, klizišta, regulaciju vodotokova i izgradnju i sanaciju vodovoda, kao i izradu projektne dokumentacije, revizije projektne dokumentacije i vršenje stručnog nadzora nad izvođenjem radova. Pored izgradnje 3 mosta na rijeci Lim, rekonstrukcije glavnog gradskog mosta u Beranama i mosta na Marsenića rijeci, izvršena je regulacija korita rijeka, odnosno izgradnja kamenih obaloutvrda u dužini od cca 10 km i to:

- Izgradnja i uređenje korita Plavske rijeke, rijeke Grnčar, Murinske rijeke i rijeke Vruje u Opštini Plav;
- Regulacija korita rijeke Lim (na potezu od ušća Zlorečice – ušće Kraljštice i novoizgrađenog mosta Seoce) i rijeke Zlorečice u Opštini Andrijevica;
- Regulacija korita rijeke Lim (zaštita obilaznice i centralne gradske zone i zaštita obala nizvodno od gradskog mosta) u Opštini Berane;
- Regulacija rijeke Tare, odnosno zaštita nasipa Jalovišta i lokalnog puta prema Prošćenju u Opštini Mojkovac, i
- Izgradnja i uređenje korita rijeke Tare u Opštini Kolašin (potez ˝Bećova bara-most Babljak˝).

Takođe, izvršena je sanacija klizišta u Mojkovcu i Kolašinu, rekonstrukcija dijela vodovodne mreže u Plavu i sanacija mreže lokalnih puteva u Plavu, Andrijevici, Plužinama, Danilovgradu, Cetinju i Nikšiću, izvršeni su radovi na izgradnji manjih mostova i propusta u Plavu i Gusinju, Štitarici u Mojkovcu, na više lokacija u Šavniku, Plužinama, Nikšiću i Danilovgradu. Značajan projekat čija je realizuja počela 2014. g. je i regulacija rijeke Morače od ušća Sitnice u Botunu do Ponara. Ovim radovima će se u dužini od 7,5 km definisati korito i obaloutvrda za velike i srednje vode, spriječiti dalje urušavanja obala korita Morače, plavljenje okolnih poljoprivrednih površina i ugrožavanje objekata od interesa za širu zajednicu pa i državu (most, željeznica, itd). Rok za realizaciju projekta je 5 g.

Takođe, tokom 2019. g. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede u saradnji sa Svjetskom bankom, uz finansijsku podršku iz bespovratnih sredstava Globalnog fonda za životnu sredinu (GEF) i Specijalnog fonda za klimatske promjene (SCCF), a u okviru regionalnog projekta „*Upravljanje slivom rijeke Drine na Zapadnom Balkanu*“, pripremilo je projektnu dokumentaciju za regulaciju Rijeka Lim i Grnčar. Projekat je u fazi realizacije sa rokom završetka do kraja 2023. g. Ovim projektom, u Gusinju će regulacijom biti obuhvaćeno 5,5 km toka Grnčara, u Plavu će se regulisati Lim u dužini od 2,2 km. Projekat regulacije Lima u Beranama će promijeniti urbano jezgro ovog grada u dužini 1,6 km, a u Bijelom Polju izgradnja lijeve obaloutvrde Lima u dužini od 600 metara će zaštititi gradsko područje od poplava.

Zaštita od erozije i bujica i uređivanje slivova - Problemi erozije zemljišta u Crnoj Gori su jako izraženi. Izraziti brdsko-planinski reljef, klimatski uslovi sa obiljem padavina, stanje vegetacionog pokrivača, hidografske prilike i čovjekova djelatnost (naročito nekontrolisana sječa šume), doprinose razvoju erozionih procesa. Zastupljene su erozija vodom i vjetrom u raznim oblicima: površinsko spiranje, vododerine, jaruge, odroni i osoline, naplavi bujičnih nanosa i klizišta, kao i dine i međudine (brazde nastale eolskom erozijom).

Erozionim procesima napadnuto je 300 registrovanih bujičnih slivova u Crnoj Gori. Posljedice dejstva erozije su gubici zemljišta i njegovo osiromašenje usljed odnošenja hranljivih sastojaka, kao i velika produkcija nanosa (oko 4 miliona m^3/god.) koji se odlaže u dolinama vodotoka, zatrpava ili odnosi plodno zemljište, a proširuju se sprudovi šljunka i pijeska, izazivaju suše, poplave, itd. Bujičnim poplavama i nanosima ugrožavaju se saobraćaj, naselja i razni objekti, te pričinjavaju ogromne štete. Koliko je ovaj problem izražen, govore podaci o erozijom napadnutoj površini u slivovima najvećih rijeka i Crnogorskom primorju. Ovi podaci su sljedeći: sliv Ćehotine 19%, Lima 44%, Tare 29%, Pive 27%, Morače 33% i Crnogorskom primorju 45%. Ukupna produkcija nanosa, preračunata na bazi raspoloživih pokazatelja u Crnoj Gori godišnje iznosi 3.799.352 m^3, dok specifična produkcija erozionih nanosa iznosi 291 m^3/km^2. Ako se navedena količina nanosa pretvori u ekvivalentne hektare, sa debljinom sloja od 20 cm, onda se godišnje izgubi površina od oko 1.000 ha.

		Period građenja							
		1880-1941		1945-1963		1963-1997		1977-2017	
		Tehnički radovi	Biološki radovi	Tehnicki radovi	Biološki radovi	Tehnicki radovi	Biološki radovi	Tehnicki radovi	Biološki radovi
		(m^3)	(ha)	(m^3)	(ha)	(m^3)	(ha)	(m^3)	(ha)
1	Bokokotorski i primorski dio bujica	110900	10,0	16763	98,7	4850	119,0	2500	10,0
2	Bujice Skadarskog jezera i rijeke Bojane	4076		2017	80,0	32000	35,0	5000	18,0
3	Bujične pritoke Tare	636		121	15,0			600	2,0
4	Bujične pritoke Pive					64420	25,0		
5*	Željezničke pruge					76000		14000	4
6*	Magistralni putevi					35000		20000	20,0
	Ukupno	114802	10,0	18901	193,7	212270	179,0	42100	54,0
*	Pozicije za koje su podaci nepouzdani (procjenjeni)								

Tabela 8-14: Izvedeni radovi na sanaciji erozije i bujica u prethodnom period

Iz pregleda do sada izvršenih radova na uređenju bujičnih područja u Crnoj Gori vidljiv je veći obim radova na uređenju bujica, dok su radovi na sanaciji erozije skromnijeg obima. Može se ipak konstatovati da su izvedeni radovi na uređenju bujica i radovi za zaštitu od erozije, zajedno sa tradicionalnim sistemom terasa u karstnim područjima, doprinijeli značajnom smanjenju bujičnih poplava.

Nažalost, ono što karakteriše izgrađene i djelimično izgrađene sistema za uređenje bujica i zaštitu od erozije je potpuno odsustvo njihovog održavanja, što za posledicu ima njihovo postepeno propadanje, a u mnogim slučajevima i razaranje djelova ili cjelog sistema.

Odvodnjavanje zemljišta - Suvišna voda različitog porijekla ugrožava veće površine potencijalno plodnog zemljišta Crne Gore i onemogućava njihovo intenzivno korišćenje u poljoprivredi. Ta pojava je posebno izražena na površinama uz Skadarsko jezero i rijeku Bojanu, u Zetskoj ravnici, Bjelopavlićima, Plavskoj kotlini i rječnim dolinama Lima, Tare i Ćehotine. Na teritoriji Crne Gore izdvojeno je 24.519 ha zemljišta koje je ugroženo prisustvom suvišne vode različitog porijekla. Od toga se nalazi u slivu Jadranskog mora 14.924 ha i u Crnomorskom slivu 9.595 ha.

U Jadranskom slivu, još 1976. g. je evidentirano da je potrebno odvodnjavati 35.530 ha zemljišta namjenjenog za poljoprivredno korišćenje. Veći dio te površine – 32.270 ha ugrožen je poplavama i bujicama, a ostatak podzemnim vodama. Za potrebe projektovanja melioracionih sistema sprovedena su vrlo obimna istraživanja u gravitacionom prostoru Skadarskog jezera, na površinama Donje Zete, Ceklinske kasete, Crmničkog (i Orahovskog) polja i u Bjelopavlićkoj ravnici. Melioracioni radovi su posebno potrebni u Bjelopavlićkoj ravnici,

gdje je neophodno odvodnjavanje zemljišta na površini od 5.800 ha. Na tom prostoru oko 1950. g. izgrađen je sistem za navodnjavanje, a da prethodno nije izvršeno odvodnjavanje, tako da ni taj sistem nije mogao da efikasno funkcioniše. Oko 1985. g., na lokalitetu Kosovski lug, izgrađen je sistem odvodnjavanja na površini od oko 1.330 ha, ali ni tu se nisu ostvarili planirani rezultati, zbog prethodno navedenih problema oko neodržavanja i transformacije vlasništva. Ostale površine na kojima su preduzimani radovi na odvodnjavanju su manjih veličina. U Mrčevom polju je izgrađena kanalska mreža na 245 ha, u Sutorinskom polju drenaža na oko 70 ha.

Realizacijom mjera odbrane od poplava i zaštite od bujica smanjuju se površine zemljišta koje je potrebno odvodnjavati. U tom smislu izgrađeni su nasipi pored lijeve obale Morače od Cijevne do Vranjine i desne obale na manjoj dužini, kojima je zaštićena donja Zeta od plavnih voda tih rijeka. Djelomičnim uređenjem vodotokova Sutormana, Orahovštice i Bistrice smanjeno je plavljenje Crmničkog i Orahovskog polja. Na području Nikšića, sprovođenjem takvih mjera, potrebe za odvodnjavanjem svedene su na manji dio površina u Gornjem polju kod Brezovika i na Mokrim njivama.

U Crnomorskom slivu većina površina koje bi trebalo odvodnjavati, zbog prisustva suvišnih voda, nalaze se u dolinama rijeke Lima i njenih pritoka, rijeka Ibra i Tare i rijeke Ćehotine i njenih pritoka. Sa izuzetkom malog zahvata priobalju rijeke Lima nedaleko Berana, ni na jednoj od ugroženih površina nisu realizovani melioracioni radovi.

Zaštita voda od zagađenja

Zagađenja površinskih i podzemnih voda potiču prije svega od otpadnih voda naselja i industrije, koji se javljaju kao koncentrisani izvori zagađenja. Pored stalnog stanovništva značajne količine otpadnih voda, naročito u Primorskom regionu potiču od povremenog stanovništva - turista. Rasuti, teže kontrolisani izvori, vezani su za atmosferske vode sa urbanih, poljoprivrednih i drugih površina, koji pored površinskih, zagađuju i podzemne vode.

Sakupljanje, odvođenje i prečišćavanje otpadnih voda - Stepen pokrivenosti stanovništva uslugama sakupljanja otpadnih voda se veoma razlikuje po opštinama i ukupna (prosječna) pokrivenost uslugama je oko 50% od ukupnog stanovništva. Međutim, kada je riječ o stanovništvu koje živi u oblastima koje su određene kao aglomeracije (500.347) u skladu sa Direktivom o prečišćavanju komunalnih otpadnih voda, stepen pokrivenosti je mnogo veći i dostiže oko 61%. Usvojen je separatni kanalizacioni sistem a dužina postojeće kanalizacione mreže iznosi 916,6 km. Sistem obuhvata i 19,9 km potisnih cjevovoda, 57 pumpnih postrojenja i 18 glavnih ispusta u more. Prosječna starost izgrađene kanalizacione mreže je 27,8 godišnje, dok je većina kanalizacionih pumpnih stanica sagrađeno je u periodu od 2008-2018. g., pa je većina u dobrom operativnom stanju, sa izuzetkom pumpnih stanica starijeg datuma gradnje koje su lošem operativnom stanju i za koje je neophodna rekonstrukcija. U primorskom regionu, ispuštanje otpadnih voda se sprovodi pomoću ispusta u more. U *Centralnom* i *Sjevernom regionu*, uključujući i opštinu Cetinje, na kanalizacije je priključeno oko 35%, (najmanje u Kolašinu 15%), dok je u *Primorskom regionu* stepen priključenja veći – blizu 50 % (Budva 82%).

Odvođenje atmosferkih otpadnih voda sa gradskih područja postoje sve veći i veći problem usljed nedovoljne i nepravilne odvodnje i povećane urbanizacije i dosta neusklađenog upravljanja odvođenjem otpadnih voda po opštinama Crne Goroe. Problem je nedovoljna izgrađenost sistema za odvođenje optpadnih voda koji su zastupljeni većinom u najužim gradskim područjima, kao i nedovoljna izgrađenost separatora ulja i masti prije uliva atmosferskih otpadnih voda u prirodne recipijente. Prema podacima Zavoda za statistiku Crne Gore ukupna količina otpadnih voda iz naselja u Crnoj Gori u 2020. g. iznosila je 26.235.000 m^3, što je u poređenju sa 2011. g. manje za 14%. Količina prečišćenih otpadnih voda u 2020. g. povećana je za 45% u odnosu na 2011. g. Ovo je trend koji je prisutan zadnje decenije iz razloga početka izgradnje kanalizacionih sistema i prije svega postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u više gradova Crne Gore.

U Crnoj Gori izgrađeno je deset postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda koji su u funkciji ili probnom radu. Takođe ima nekoliko manjih postrojenja za prečišćavanje koja povremeno rade (5), kao i neka koja su u završnoj fazi izgradnje (5). Revidovan *Master plan za kanalizaciju i otpadne vode*, opterećenje otpadnim vodama iz naselja iskazuje preko uobičajene jedinice – Ekvivalent Stanovnika (ES). Ukupno opterećenje, u vrijeme maksimalnog sezonskog pika za sve otpadne vode iznosi 880.000 ES. Pri tome je ukupan broj priključenih stanovnika na kanalizacionu mrežu 326.000, odnosno oko 103.000 domaćinstava, koji proizvode opterećenje od 512.000 ES.

Ono što se posebno pozitivno ističe u domenu otpadnih voda, u poslednjih 15 godina, jeste uvećani broj postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda. Dugo godina su jedina propisna postrojenja za tretman ovih voda bila malo postrojenje u Virpazaru, postrojenje u Mojkovcu i postrojenje u Podgorici, nedovoljnog kapaciteta. Međutim ako se pogleda sadašnje stanje izgrađenosti postrojenja za prečiščavanje otpadnih voda u državi vidi se značajan napredak koji pokazuje da je kapacitet izgrađenih postrojenja 461.000 ES, što je preko 50% ukupnog opterećenja otpadnih voda na nivou cijele države.

PPOV Lokacija	KAPACITET (ES)	God. pustanja u rad	Vrsta tretmana		Tretman mulja
			Primarni/ Sekundarni	Tercijarni	
Podgorica	55.000	1977	Da	Ne	Da
Virpazar	1.000	2005			
Rijeka Crnojevića	1.000	2007	Da	Ne	
Jaz	1.000				
Mojkovac	5.250	2008	De	Ne	Da
Žabljak	2.000	2013	Da	Ne	
Budva	100.000	2014	Da	Da	Da
Herceg Novi	65.300	2014	Da	Da	
Niksic	110.000	2014	Da	Da	Da
Tivat/Kotor	72.000	2016	Da	Ne	Da
Šavnik	500	2017	Da	Da	
Pljevlja	28.000 (1. faza) 42.000 (2. faza)	2019	Da	Ne	Da
Andrijevica	1.200	2021	biljni uređaj za prečišćavanje otpadnih voda		
Berane	20.000 (1. faza) 27.000 (2. faza)	2019	Da	Ne	Da
Petnjica	1.200	2021	biljni uređaj za prečišćavanje otpadnih voda		
UKUPNO	**463.450** **482.050**				

Tabela 8-15: Pregled postojećih, izgrađenih PPOV na teritoriji Crne Gore

Prečišćavanje industrijskih otpadnih voda prije ispuštanja u površinske vode ili predtretman tih voda prije uvođenja u javnu kanalizacionu mrežu vrši se u relativno malom broju industrijskih pogona, a i u tim slučajevima ne može se sa sigurnošću reći da se taj proces obavlja na pravi način i da se postiže propisani kvalitet efluenta. Među malobrojnim postrojenjima koji korektno funkcionišu izdvajaju se postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda Željezare Nikšić, metalne industrije DAIDO u Kotoru, pogona "1. decembar" u Pljevljima. Najveći prizvođač otpadnih voda u ovom momentu je prehrambena industrija i to: mesna industrija "Meso-Promet"- Bijelo Polje i "Goranović"- Nikši; proizvodnja mlijeka "Mljekara" - Berane, "Srna"- Danilovgrad, "Lazine" – Danilovgrad, pivara "Trebjesa" – Nikšić, proizvodnja alkoholnih pića i vina "AD PLantaže" – Podgorica. Ovi privredni subjekti su obavezni da vrše prečišćavanje otpadnih voda prije njihvog upuštanja u gradsku kanalizaciju, odnosno u recipijent, ali nema pouzdanih podataka o njihovoj funkcionalnosti ili kvalitetu tretmana.

Stanje kvaliteta voda - Da bi se utvrdilo da li se površinske i podzemne vode na kopnu i priobalne morske vode nalaze u određenoj klasi, vrši se praćenje kvalitativnih i kvantitativnih parametara voda od strane organa državne uprave nadležnog za hidrometeorološke poslove (Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore), a prema godišnjem Programu sistematskog ispitivanja kvantiteta i kvaliteta površinskih i podzemnih voda a podatke dostavlja Agenciji za zaštitu životne sredine, koja ima obavezu da obavještava javnost o stanju svih segmenata životne sredine, pa i vode.

Potrebno je posebno istaći i IPA 2014 projekat "Jačanje kapaciteta u cilju implementacije Okvirne direktive o vodama", koji implementira Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Ovim projektom je izvršena delineacija površinskih i podzemnih voda i urađeno nulto stanje kvaliteta voda, a posebno unaprijeđen monitoring podzemnih i površinskih voda, u skladu sa zahtijevima EU zakonodavstva iz oblasti voda.

Od 2019. g. uvedena je potpuno nova klasifikacija[64] kojom se definišu ekološko stanje rijeka, jezera, mješovitih voda i voda priobalnog mora. Mreža stanica za kvalitet površinskih voda u 2020. g., obuhvatila je 20 vodotoka sa 38 mjernih mjesta, 3 prirodna jezera sa 6 mjernih mjesta, 5 vještačkih jezera sa 5 mjernih mjesta, 5 mješovitih voda sa 5 mjernih mjesta, i obalno more sa 5 mjernih mjesta, a koje se obrađuje u okviru tematske cjeline vezano za more. - mrežom stanica i programom rada obuhvaćene su podzemne vode: izdani I podzemni bunari koji se koriste od strane vodovodnih preduzeća ili će se koristiti za eksploataciju vode za piće, kao i bunari koji se nalaze u ranjivom području. Mrežu je činjelo 20 mjernih mjesta. Uzorkovanje na prostoru Zetske ravnice-dio koji se smatra ranjivim područjima, vršeno je na 3 kopana bunara koji su u privatnom vlasništvu i koji nijesu pijezometarske bušotine. Definisanje ekološkog stanja površinskih voda određuje se na osnovu bioloških, hidromorfoloških, hemijskih i fizičko-hemijskih elemenata. Rezultati monitoringa prikazani su na kartogramima na slijedeće 3 stranice.

64 ZHMS, Stanje kvaliteta voda u Crnoj Gori 2020. g

Zaštićena područja vode za piće - Odluka o određivanju izvorišta namijenjenih za regionalno i javno vodosnabdijevanje (javnim vodovodom) i utvrđivanje njihovih granica (*Službeni list Crne Gore*, br. 36/08, 143/21) utvrdila je izvorišta koja se koriste za javno vodosnabdijevanje, kao što je to dato u tabeli koja sledi:

Redni broj	OPŠTINA	NAZIV IZVORIŠTA
1	Andrijevica	Krkori
2	Bar	Zaljevo, Kajnak, Brca, Sustaš, Turčini I, Turčini II, Vrelo-Čanj, bunar BN1 (Zlatiborski), bunar BN2 (Niški), Velje oko , Orahovsko polje.
3	Berane	Merića vrelo, Manastirsko vrelo, Dapsića vrelo.
4	Bijelo Polje	Vrelo Bistrice
5	Budva	Reževića rijeka, Podgorska vrela, Dobra voda-Buljarica, Zagradac, Piratac, Loznica, Sjenokos, Smokov vijenac, Sopot.
6	Gusinje	Vrelo Bajrovića, Alipašini izvori
7	Danilovgrad	Oraška jama, Slatinski izvori, Brajovića jama, Žarića jama, Milojevića vrelo, Viško vrelo, Mareza, Vučiji studenac.
8	Žabljak	Oko (Zminje jezero), Mlinski potok (Crno jezero).
9	Kolašin	Mušovića vrelo
10	Kotor	Vrmac, Orahovački izvori (Ercegovina i Cicovića kuće), Škurda, Risanska spilja, Morinjski izvori, Simiš, Gornjegrbaljska izvorišta (Maroš, Ubao, Podskala i Ponikva), Smokovac (Risan).
11	Mojkovac	Gojakovića izvori
12	Nikšić	Vidrovanska vrela, Poklonci
13	Petnjica	Popča, Murovska rijekaje, Laze, Agovsko vrelo
14	Plav	Jasenica, Murinska rijeka, Pusta vrata, Pipuran
15	Plužine	Sutulija
16	Pljevlja	Breznica, Jugoštica-Petrova česma,Bezarska vrela, Zmajevac, Mandojevac, Odžak, akumulacija Otilović
17	Podgorica	Mareza, Zagorič, Konik, Ćemovsko polje, Bioče, Vuksanlekići
18	Rožaje	izvorište Ibra, izvorište Grlja
19	Tivat	Topliš, Plavda, Brštin, Češljar, Grbaljsko polje.
20	Tuzi	Tuzi, Dinoša, Milješ, Vuksanlekići
21	Ulcinj	Lisna Bori, Salč, Gač, Klezna, Mide, Kaliman I i II, Brajša.
22	Herceg Novi	Opačica, akumulacija Trebisnjica
23	Cetinje	Podgorska vrela, Obzovica, Uganjska vrela, Struge (Rijeka Crnojevića), Koritnik (Njegusi)
24	Šavnik	Šavnička glava
	Regionalni vodovod	Bolje sestre

Tabela 8-16: Prikaz izvorišta u sistemu javnog vodosnabdijevanja po Opštinama

Sprovođenje mjera sanitarne zaštite izvorišta korišćenih za snabdijevanje vodom stanovništva u skladu sa zakonskim obavezama, daleko je ispod potrebnog nivoa, iako je evidentan određen napredak poslednjih nekoliko godina. Zone sanitarne zaštite izvorišta, u odnosu na režim zaštite, utvrđene Pravilnikom o određivanju i određivanju zona pojaseva sanitarne zaštite izvorišta i ograničenjima u tim zonama (*Službeni list Crne Gore*, br. 66/09, 13/24), su:

- zona strogog režima zaštite - I zona zaštite (zona neposredne zaštite);
- zona ograničenog režima zaštite - II zona zaštite (uža zona zaštite);
- zona nadzora - III zona zaštite (šira zona zaštite).

Od ukupnog broja izvorišta u sistemu javnog vodosnabdijevanja (97 izvorišta), dokumentacija o zonama sanitarne zaštite postoji za 49 izvorišta. Od navedenih 47 izvorišta, od kojih 42 izvorište posjeduju rješenje o određivanju i održavanju zona i pojaseva sanitarne zaštite.

Tokom 2019. g. Uprava za vode je izradila Katastar izvorišta regionalnog i javnog vodosnabdijevanja koji sadrži bazu podataka izvorišta sa ucrtanim zonama sanitarne zaštite, a u 2023. g. je kroz katastar zaštićenih vodnih područja, koji obuhvata izvorišta za regionalno i javno vodosnabdijevanje, urađena izmjena i dopuna u skladu sa Odlukom o određivanju izvorišta namijenjenih za regionalno i javno vodosnabdijevanje (javnim vodovodom) i utvrđivanje njihovih granica (*Službeni list Crne Gore*, br. 36/08, 143/21). Baza je urađena u softveru „QGIS“ i implementirana u Vodni informacioni sistem Uprave za vode.

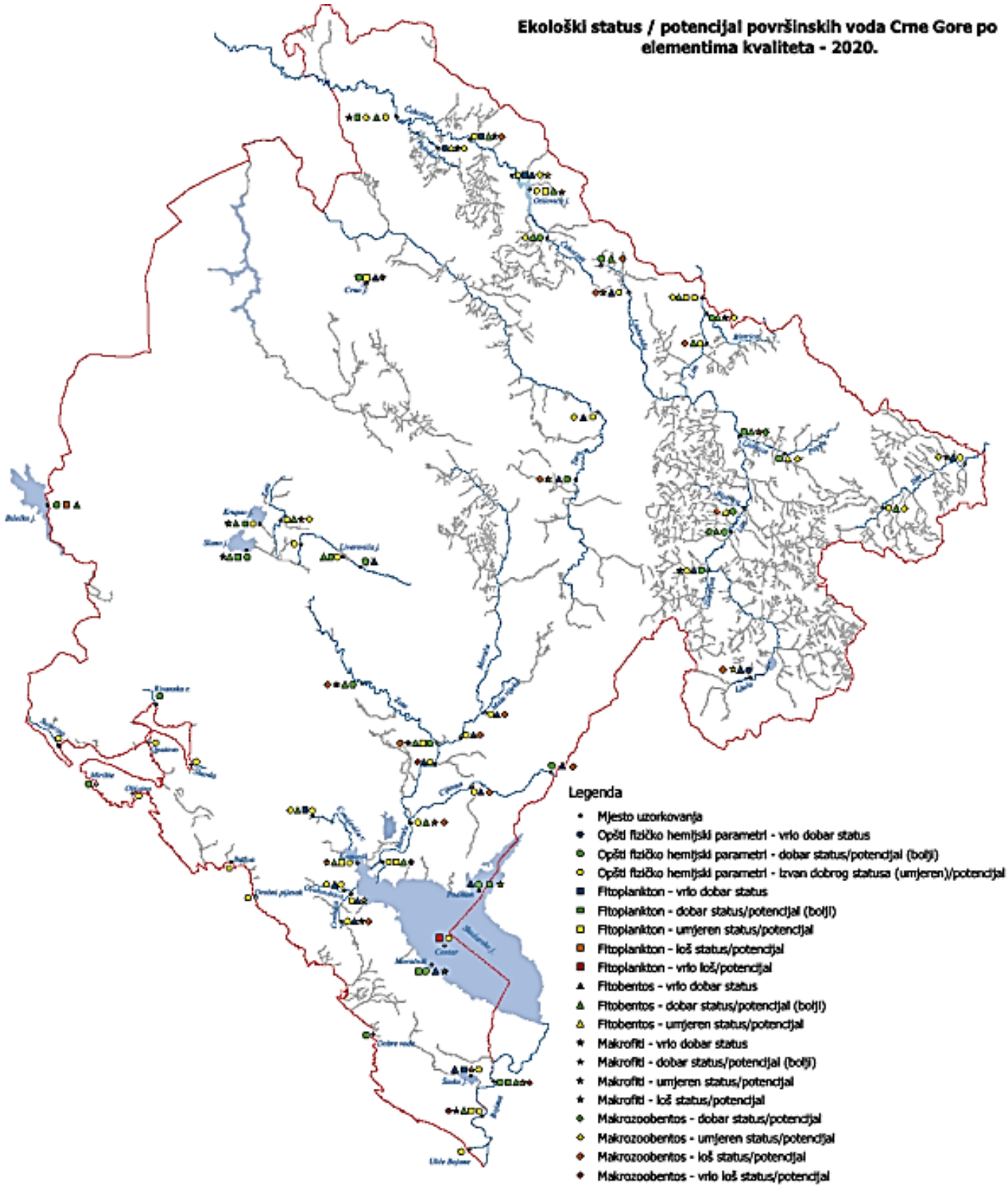

Kartogram 8-4: Prikaz ekološki statusa/potencijala površinskih voda Crne Gore po elementima kvaliteta, rađene tokom 2020. g.

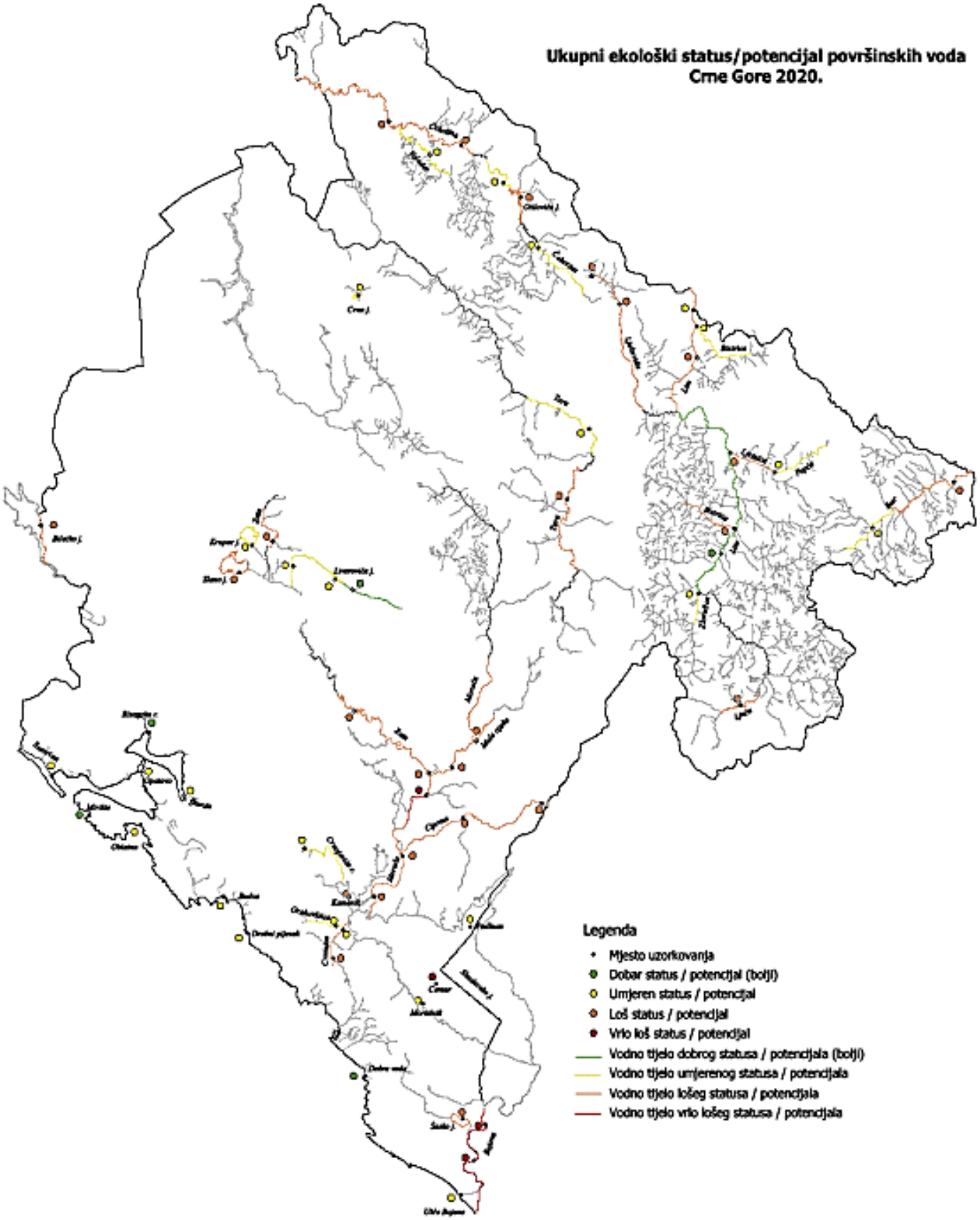

Kartogram 8-5: Prikaz ukupnog ekološkog statusa/potencijala površinskih voda Crne Gore, rađene tokom 2020. g

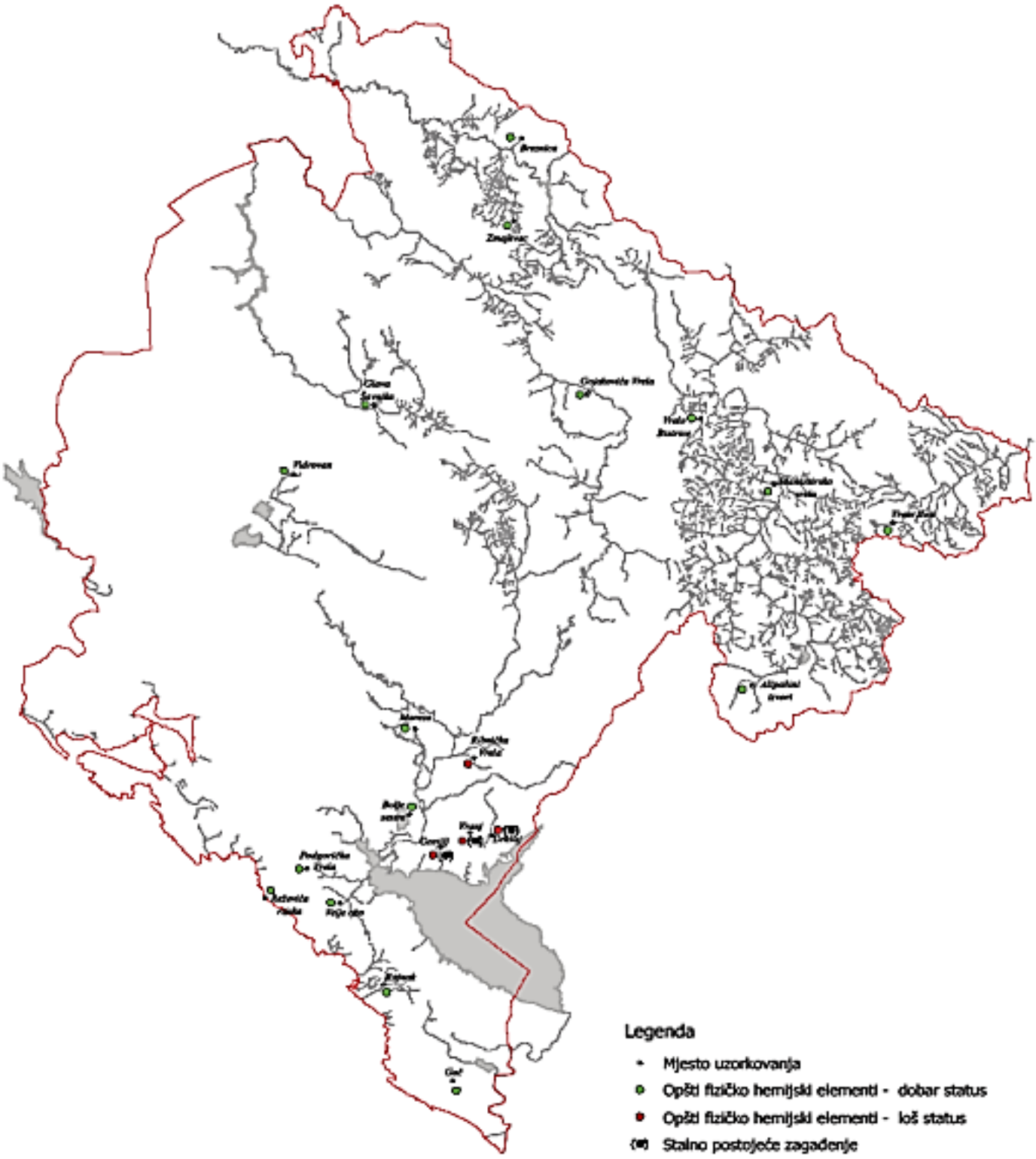

Kartogram 8-6: Prikaz hemijskog statusa podzemnih voda - izdani/bunara Crne Gore, rađene tokom 2020. g.

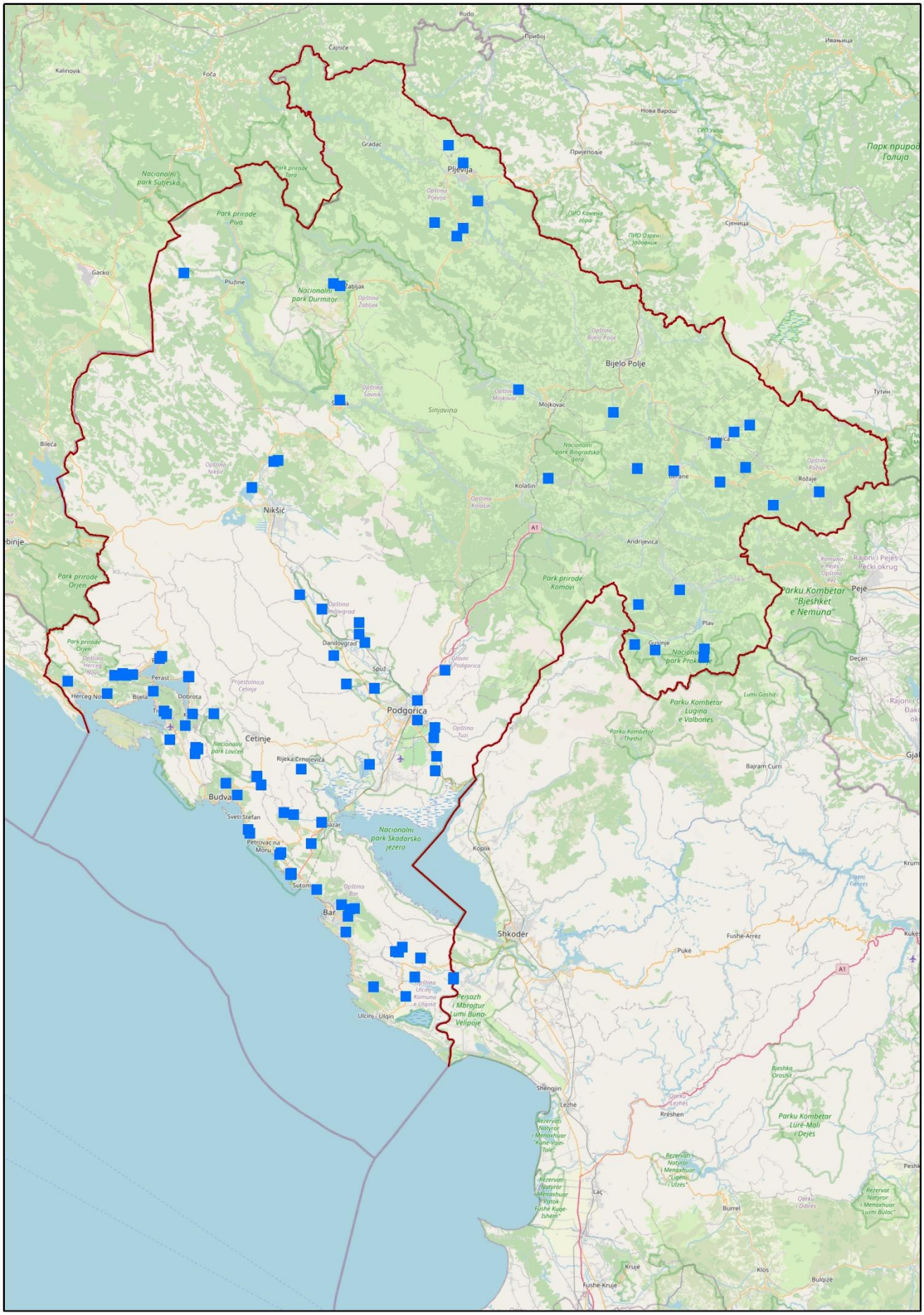
Pljevlja
Bijelo Polje
Nikšić
Podgorica
Cetinje
Budva
Bar
Shkodër
Peja
Gusinje
Plav
Andrijevica
Mojkovac
Kolašin
Žabljak
Plužine
Gacko
Foča
Čajniče
Rudo
Priboj
Nova Varoš
Prijepolje
Sjenica
Tutin
Rožaje
Berane
Petnjica
Biogradska gora
Sinjavina
Durmitor
Piva
Tara
Sutjeska
Orjen
Lovćen
Skadarsko jezero
Komovi
Prokletije
Lugina e Valbones
Bajram Curri
Fushë-Arrëz
Pukë
Rrëshen
Lezhë
Laç
Burrel
Kruja
Klos
Fushë-Krujë
Ulcinj
Ulqin
Sutomore
Petrovac na Moru
Sveti Stefan
Bečići
Perast
Herceg Novi
Bijela
Dobrota
Rijeka Crnojevića
Danilovgrad
Spuž
Glavni Podgorica
Tuzi
Koplik
Shëngjin
Mbrojtur Lumi Buna-Velipojë
Parku Kombëtar "Bjeshkët e Nemuna"
Parku Kombëtar Lugina e Valbonës
Parku Kombëtar Lurë-Malet e Dejës
Rajoni i Pejës
Pećki okrug
Deçan
Gjakovë
Kukës
Krum
Bjeshkët e Nemuna
Lumi Gashit
Rezervati Natyror i Menaxhuar Lurë-Malet e Dejës
Rezervat Natyror i Menaxhuar Lumi Buna
Rezervat Natyror i Menaxhuar Lagjet e Ulzës
Rezervat Natyror i Menaxhuar Patok-Fushë Kuqe-Ishëm
Rezervati Natyror i Menaxhuar Lumi Buna-Velipojë
Pejsazh i Mbrojtur Lumi Buna-Velipojë
Park prirode Piva
Park prirode Tara
Park prirode Orjen
Park prirode Komovi
Nacionalni park Durmitor
Nacionalni park Sutjeska
Nacionalni park Lovćen
Nacionalni park Skadarsko jezero
Nacionalni park Biogradska gora
Nacionalni park Prokletije
Park prirode Lugina e Valbonës
Park prirode Thethit
Park prirode Lumi Buna-Velipojë
Park prirode Golija
Park prirode Kamenica
Park prirode Ljubišnja
Park prirode Sinjajevina
Park prirode Hajla
Park prirode Rumija
Park prirode Skadarsko jezero
Park prirode Lumi Buna-Velipojë
Park prirode Lugina e Valbonës
Park prirode Thethit
Park prirode Lumi Buna-Velipojë
Park prirode Lumi Buna-Velipojë
Park prirode Lumi Buna-Velipojë

8.4. ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE

Oblast elektronskih komunikacija snažno utiče na razvoj ostalih grana privrede i na razvoj ukupnog društvenog ambijenta civilizovanog društva. Prethodnih decenije je razvoj ove oblasti bio Intezivan. Kao vrlo značajan dio široke i multidisciplinarne oblasti Elektrotehnike, obuhvata više posebnih oblasti:

- Mreže fiksnih elektronskih komunikacija i interneta,
- mreže radio-televizijske difuzije (emisije) i kablovske televizije,
- mreže mobilnih komunikacija i interneta,
- satelitske mreže,
- govorne i alternativne mreže i
- poštanska djelatnost.

Stanje u elektronskim komunikacijama naše države determinisano je Zakomom o elektronskim komunikacijama i djelovanjem državne Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, koja predstavlja ujedno i regulatorno tijelo za ovu oblast.

Dvije državne studije, Strategija sektora elektronskih komunikacija u Crnoj Gori i Starategija razvoja informacionog društva Crne Gore, takođe značajno determinišu stanje, stepen i pravce razvoja elektronskih komunikacija u našoj državi, kao i njeno pozicioniranje u evropskoj i svjetskoj mreži elektronskih komunikacija.

Dio veoma obimne oblasti elektronskih komunikacija koji se u prethodnom periodu najviše razvio je oblast mobilnih elektronskih komunikacija. Povećanje stepen konkurencije, posebno uvođenjem u mobilni komunikacioni saobraćaj i trećeg operatora kompanije M:tel. (2007. g.).

Po broju korisnika usluga mobilne telefonije i kvalitetu ponuđenih usluga, u poređenju sa stanjem u periodu donošenja prethodnog plana, stepen razvoja ovog dijela elektronskih komunikacija u periodu od 12 godina je značajan. Napretku je značajno doprinijela spojna optička mreža između komunikacionih resursa crnogorskih opština.

U ovoj oblasti je normativno uvedena mogućnost i obaveza da svi operateri svoje, slobodne komunikacione resurse iznamljuju zainteresovanim operatorima. Na taj način je i treći mobilni operator ubrzo dostigao potreban tehnološki nivo i time tržište mobilnih komunikacija još više približio gađanima, poslovnim subjektima i javnim institucijama.

Preko mreže optičkih spojnih puteva koja povezuje sve glavne komunikacione resurse gradskih-opštinskih centara države, nacionalne fiksne komunikacije se povezuju na fiksne elektronske komunikacije države Srbije i dalje na elektronske komunikacije Evrope i svijeta. Navedene aktivnosti u proteklom periodu, a posebno one na intezivnom razvoju širokopojasnih servisa, koji je potreban uslov za uključenje komunikacionih korisnika u globalnu svjetsku internet mrežu, doprinijele su snažnom razvoju sveobuhvatnog tehnološkog procesa digitalizacije Crne Gore, procesa koji traje i koji će se nastaviti i u narednom planskom periodu.

U današnjem savremenom svijetu intezivne globalizacije i povezivanja raznih vrsta tržišta, efikasno poslovanje se ne može zamisliti bez upotrebe savremenih informacionih tehnologija, što dovodi do velikih promjena u načinu i efikasnosti rada kompanija, javne administracije i ostalih poslovnih sistema.

Ukupan broj fiksnih komunikacionih priključaka po opštinama za kraj prvog polugodišta 2022. g. iznosi 187.605, od čega je na fizička lica 162.532 a na privredna društva i institucije 25.073 komunikaciona priključka. Na sljedećim tabelama dat je pregled komunikacionih usluga na teritoriji države Crne Gore kao, pregled broja fiksnih priključaka po operaterima i po *Regijama* i penetracija priključaka takođe po regijama.

	Usluge	**Operator**
Crna Gora	Javno dostupna telefonska usluga u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži	Crnogorski Telekom, M:tel, Telemach i One Crna Gora
Crna Gora	Usluga pristupa internetu	Crnogorski Telekom, M:tel, Telemach, One Crna Gora, Orion Telekom, SBS Net Montenegro i WiMAX Montenegro
Crna Gora	Usluga prenosa i distribucije audio vizuelnih medijskih sadržaja AVM (izuzima zemaljsku radiodifuziju koja se ne naplaćuje)	Crnogorski Telekom, M:tel, Telemach, Orion Telekom i Radio–difuzni centar
Crna Gora	Javno dostupne usluge u mobilnoj elektronskoj komunikacionoj mreži	Crnogorski Telekom, M:tel i One Crna Gora

Tabela 8-17: Pregled komunikacionih usluga na teritoriji države Crne Gore

	Crnogorski Telekom	M:Tel	Telemach	One Crna Gora	Ukupno
Primorska regija	45.316	22.969	4.175	895	74,917
Središnja regija	47.828	30.272	9.033	881	90,740
Sjeverna regija	15.552	8.742	1.888	54	24,790
Ukupno	**108.696**	**61.983**	**15.096**	**1.830**	**190,447**

Tabela 8-18: Broj priključaka po regijama

	Broj priključaka	Broj priključaka (samo fizička lica)	Penetracija (stanovništvo-svi priključci)	penetracija po domaćinstvima (svi priključci)	Penetracija domaćinstva (samo fizička lica)
Primorska regija	50.649	64.701	50,39%	147,91%	127,74%
Središnja regija	90.273	76.424	30,92%	100,52%	84,66%
Sjeverna regija	53.873	22.171	13,94%	46,02%	41,15%
Ukupno	**187.605**	**163.296**	**30,72%**	**97,77%**	**83,83%**

Tabela 8-19: Penetracija po regijama

Regija	Broj domaćinstava	Broj stanovnika
Primorska regija	50.649	148.683
Središnja regija	90.273	293.509
Sjeverna regija	53.873	177.837
Ukupno	**194.795**	**620.029**

Tabela 8-20: Regije

Na osnovu podataka za 2022. g. može se zaključiti da je broj priključaka kao i penetracja za *Sjevernu regiju* značajno manji, što ukazuje na neravnomjernu razvijenost u oblasti fiksnih komunikacija u regionalnom pogledu. Broj fiksnih komunikacionih priključaka po regijama je u direktnoj vezi sa brojem i kvalitetom širokopojsnih komunikacionih servisa, a takođe i sa brojem ostalih servisa.

U slijedećoj tabeli dat je pregled broja korisnika AVM sadržaja i broj korisnika distribucije AVM sadržaja po tehnologijama, za kraj 2022. g. po opštinama. Kao i kod fiksnih priključaka postoji regionalna naravnomjernost u razvoju.

	Crnogorski Telekom	M:Tel	Orion Telekom	RDC	Telemach	Ukupno
Andrijevica	156	774	0	21	330	1281
Bar	6.186	6.776	41	611	2.936	16.550
Berane	1.346	4.393	2	335	1.980	8076
Bijelo Polje	2.134	5.643	0	438	1.592	9807
Budva	4.129	16.262	47	273	1.150	21861
Cetinje	2.325	2.863	3	244	1.244	6679
Danilovgrad	1.544	2.764	51	179	2.225	6673
Gusinje	361	106	0	0	146	613
Herceg Novi	7.963	2.492	78	581	2.419	13533
Kolašin	640	931	0	162	967	2700
Kotor	7.188	1.295	34	484	1.898	10.899
Mojkovac	640	1.034	0	87	619	2380
Nikšić	4.878	12.578	4	679	4.036	22175
Petnjica	32	369	0	3	59	463
Plav	1.098	376	0	99	689	2262
Pljevlja	957	3.929	26	516	827	6255
Plužine	141	299	0	33	229	702
Podgorica	27.845	2.4.687	151	.2412	11.159	66254
Rožaje	1.565	1236	5	135	624	3565
Šavnik	121	233	0	24	133	511
Tivat	3.391	2.515	32	227	1.147	7312

Tuzi	413	1.957	0	0	0	2370
Ulcinj	1.393	4.249	0	78	575	6295
Žabljak	756	349	0	151	442	1698
Ukupno:	**7.7202**	**98.110**	**474**	**7.792**	**37.426**	**221004**

Tabela 8-21: Broj korisnika distribucije AVM sadržaja – 2022. g.

Opština	KDS	IPTV	DTH	DVB-T2	Ukupno
Andrijevica	355	164	713	33	1.265
Bar	8.269	5.702	3.724	636	18.331
Berane	2.671	1.294	3.688	531	8.184
Bijelo Polje	5.515	2.092	3.038	498	11.143
Budva	18.784	3.870	1.720	339	24.713
Cetinje	2.239	2.245	1.686	325	6.495
Danilovgrad	1.185	1.603	2.874	265	5.927
Gusinje	5.045	7.237	451	2	12.735
Herceg Novi	0	422	2.955	578	3.955
Kolašin	0	613	1.618	223	2.454
Kotor	2.153	6.930	2.474	616	12.173
Mojkovac	539	687	1.058	136	2.420
Nikšić	13.158	4.593	5.335	879	23.965
Petnjica	132	37	97	3	269
Plav	0	998	1.047	116	2.161
Pljevlja	4.461	906	1.046	34	6.447
Plužine	61	118	1.503	776	2.458
Podgorica	32.830	29.582	16.200	2.999	81.611
Rožaje	871	1.370	869	191	3.301
Šavnik	0	119	263	33	415
Tivat	3.711	3.209	1.417	274	8.611
Tuzi	1.526	0	10	0	1.536
Ulcinj	3.677	1.343	721	126	5.867
Žabljak	0	678	650	175	1.503
Ukupno:	**107.182**	**75.812**	**55.157**	**9.788**	**247.939**

Tabela 8-21: Broj korisnika distribucije AVM sadržaja po tehnologijama – 2019. g.

Regija	broj stanovnika	broj korisnika (ukupno)	broj korisnika (samo fizička lica)	penetracija stanovnici (svi priključci)	penetracija stanovnici (samo fizička lica)
Primorska regija	148.683	266.154	216.216	179,01%	145,42%
Središnja regija	293.509	549.504	344.548	187,22%	117,39%
Sjeverna regija	177.837	235.935	184.759	132,67%	103,89%
Ukupno	**620.029**	**1,051.593**	**745.523**	**169,60%**	**120,24%**

Tabela 8-22: Broj korisnika mobilne telefonije, postpaid i prepaid, po regijama i prikaz penetracije

Svi podaci o postojećoj elektronskoj komunikacionoj infrastrukturi pothranjeni su na "Web portalu", posebnoj aplikaciji Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, gdje se nalazi baza elektronske komunikacione infrastrukture formirana na osnovu podatka koje su dostavili operatori-vlasnici elektronske komunikacione infrastrukture. Sistem za mapiranje elektronske komunikacione infrastrukture obuhvata sledeću elektronsku komunikacionu infrastrukturu: antenske stubove, zgrade u kojima se smjesta elektronska komunikaciona oprema, telekomunikacionu kablovsku kanalizaciju i vazdušne vodove. Pored ovih podataka sistem ima mogućnost pokrivanja širokopojasnim pristupom interneta po brzini, tehnologiji i broju operatora koji pružaju te servise i mogućnost mapiranja planova za izgradnju elektronske komunikacione infrastrukture i mapiranje saobraćajnica.

Objekti Radio difuznog centra (RDC) – služe za emitovanje televizijskih i radijskih programa Nacionalnog Javnog servisa, shodno zakonu o javnim servisima Crne Gore. Osim toga RDC obavlja poslove značajne za državu: prenos radiodifuznih signala za javne i komercijalne radio difuzne servise; održavanje primopredaje mreže na teritoriji Crne Gore; iznajmljivanje infrastrukture za druge pružaoce elektronskih komunikacionih mreža i servisa.

Preko sistema digitalnih miktotalasnih veza RDC-a vrši se prenos signala: Nacionalnog Javnog servisa RTCG, lokalnih javnih servisa, komercijalnih emitera, MUP-a (povezivanje graničnih prelaza); Wireless Montenegro (korisnici Tetra sistema kao što su policija, vatrogasne službа, Gorska služba spasa, CEDIS i dr.); državnih institucija (Zavod za seizmologiju i hidrometeorologiju, Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, Pomorska sigurnost).

Sve lokacije koje RDC sad koristi kao planirane, čine jedinstvenu i cjelovitu mrežu koja pruža telekomunikacione usluge svim važnim operatorima, emiterima, državnim organima i službama. Djelatnost RDC-a je od opšteg, javnog interesa i lokacije je potrebno obezbijediti u detaljnoj planskoj dokumentaciji.

Andrijevica	Balj, Maleš, Velji krš, Trepča, Vinicka, Luge.
Bar	Virpazar-Bjelasica, Velji Grad, Ostros, Mrkojevići, Stegvaš, Volujica, Tudjemili.
Berane	Bjelasica, Šekular 1, Šekular 2, Lubnice, Kacuber, Kaludra, Zaostro, Prijelozi, Jejevica, Skakavac.
Petnjica	Petnjica.
Bijelo Polje	Kurilo BP, Grab, Sokolovac, Galica, Grančarevo, Bioča, Femića Krš, Obrov, Ravna Rijeka, Godijevo, Lozna, Kanje, Babića brijeg.
Budva	Brajići, Spas, Babac.
Cetinje	EC Lovćen , Bogišin Krš-Cetinje, Ljubotinj, Ceklin, Rijeka Crnojevića.
Danilovgrad	Kovački Dolovi, Kurilo Danilovgradsko, Lazarev Krst – Zagarač.
Herceg Novi	Luštica, Žvinje.
Kolašin	Bablja Greda, Crkvine, Trebaljevo, Međuriječje, Smailagića Polje, Liješnje, Velje Duboko, Redice.
Kotor	Perast, Vrmac, Strp, Vitoglav.
Mojkovac	Lepenac, Katuničko brdo, Bistrica.
Nikšić	Bratogošt, Somina, Tović , Ilino Brdo, Ravni Krstac, Zagrad, Kuta, Lukovo, Morakovo, Ostrog, Nudo, Nikšićka Župa, Perućica.
Plav	Velika, Meteh, Brezojevice, Kofiljača, Pepići.
Gusinje	Vusanje, Gusinje.
Plužine	Unač, Budanj, Stojkovac, Zavorovi, Pleća, Plužine, Stabna, Mratinje.
Pljevlja	Mrčevac, Vrulja, Šula, Tvrdaš, Gosteč, Gradac, ST Pljevlja.
Podgorica	Veruša, Anteševac, Mrki krš, Brskut, Zatrijebač, Velja Gora, Sjenica, Potoci, Bioče, Beri, RTV Dom, Golubovci ST, Plavnica ST.
Rožaje	Lučanski Stanovi, Gospođin Vrh, Završka Glavica, Bandžovo Brdo, Bać.
Šavnik	Krnovska Glava, Urljača, Kovačevo Brdo, Donja Bukovica, Krnja Jela, Slatina, Košice.
Ulcinj	Možura, Pinješ, Fraskanjel, Stari Grad, Kruče.
Žabljak	Štuoc, Momčilov Grad, Pitomine, Njegovuđa.

Tabela 8-23: Postojeće lokacije RDC-a

Napomena: detaljan pregled lokacija sa tačnim koridnatama i katastarskim podacima dat je u anexu PPCG

Svi podaci o postojećoj elektronskoj komunikacionoj infrastrukturi pothranjeni su na “Web portalu”, posebnoj aplikaciji Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, gdje se nalazi baza elektronske komunikacione infrastrukture formirana na osnovu podatka koje su dostavili operatori-vlasnici elektronske komunikacione infrastrukture. Sistem za mapiranje elektronske komunikacione infrastrukture obuhvata sledeću elektronsku komunikacionu infrastrukturu: antenske stubove, zgrade u kojima se smjesta elektronska komunikaciona oprema, telekomunikacionu kablovsku kanalizaciju i vazdušne vodove. Pored ovih podataka sistem ima mogućnost pokrivanja širokopojasnim pristupom interneta po brzini, tehnologiji i broju operatora koji pružaju te servise i mogućnost mapiranja planova za izgradnju elektronske komunikacione infrastrukture i mapiranje saobraćajnica.

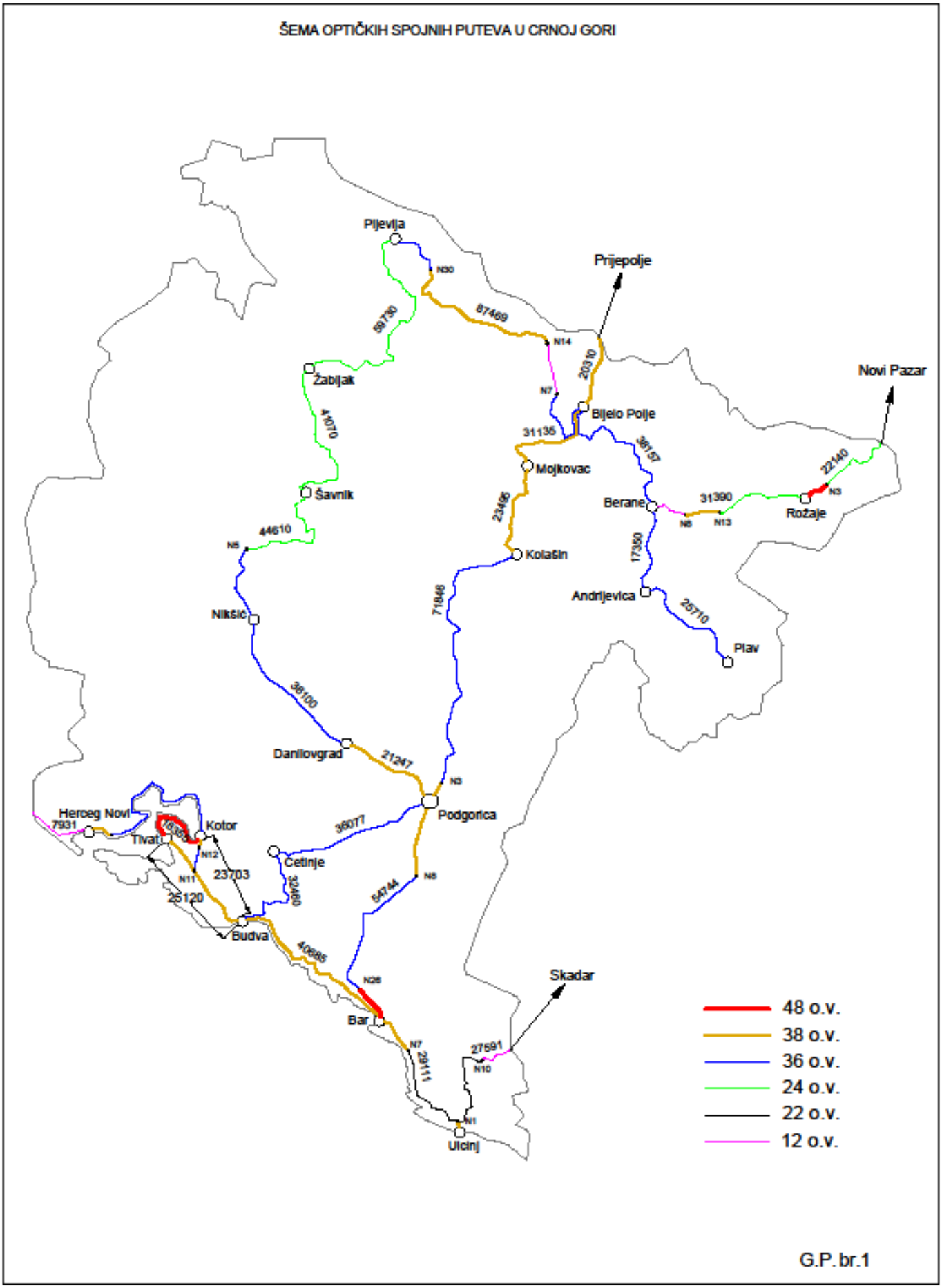

Kartogram 8-7: Šema optičkih spojnih puteva u Crnoj Gori

8.5. UPRAVLJANJE OTPADOM

U prethodnom planskom periodu od 2005.-2023. g. izgrađene su regionalna deponija komunalnog otpada u Podgorici 2007.g. sa kapacitetom od 2.880.000 i u Baru 2012.g. sa kapacitetom 1.800.000 tona. Regionalna deponija Možura u Baru namijenjena je za zbrinjavanje sakupljenog i dopremljenog komunalnog otpada iz Bara i Ulcinja, a na ovoj deponiji otpad odlažu i Budva, Tivat i Kotor. Regionalna deponija u Podgorici namijenjena je za zbrinjavanje komunalnog otpada sakupljenog i doveženog iz Podgorice, Danilovgrada i Cetinja. Ostale lokalne samoupravne zajednice nemaju uspostavljen regionalni centar za upravljanje otpadom.

Komunalni otpad - Prikupljanje tačnih podataka o količinama komunalnog otpada koji se na nekoj teritoriji generiše podrazumijeva dugotrajan i kompleksan način istraživanja za koje je neophodno ustanoviti metodologiju i na osnovu dobijenih podataka, izvršiti njihovu detaljnu sistematizaciju.[65]

Struktura komunalnog otpada koji se generiše u Crnoj Gori - Otpad se u najvećoj mjeri sastoji od organskog otpada, od baštenskog i drugog biorazgradivog otpada, plastike, kartona, stakla, papira, tekstila i metala i uglavnom se ne smatra opasnim otpadom, ali se u njemu mogu naći i elementi koji po svojim karakteristikama pripadaju opasnom otpadu.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Komunalni otpad sakupljen od strane javno komunalnih preduzeća	268.082,7	277.780,7	280.987,7	282.282,6	291.431,1	308.103,6	273.742,5	293.294,3	314.612,4	330.844,2
Komunalni otpad sakupljen od strane sakupljača otpada, otpad dovezen na deponije od strane fizičkih lica i direktno izvezen od izvornih proizvođača	5.081,6	9.092,1	12.869,5	11.599,5	12.025,7	14.464,3	13.573,4	15.609,9	6.527,1	11.386,7
Sakupljene količine komunalnog otpada - ukupno	**273.164,3**	**286.872,8**	**293.857,1**	**293.882,1**	**303.456,8**	**322.567,8**	**287.315,9**	**308.904,2**	**321.139,5**	**342.230,9**
Količine otpada od građana koji nijesu uključeni u sistem javnog odvoza komunalnog otpada	29.855,0	22.867,6	22.333,7	19.228,4	19.316,1	18.254,7	16.746,8	16.803,3	14.658,1	17.905,9
UKUPNO	**297.988,7**	**309.740,4**	**316.190,8**	**313.110,5**	**322.722,9**	**340.822,6**	**304.062,7**	**325.707,5**	**335.797,6**	**360.136,8**

Tabela 8-23: Sakupljene i stvorene količine komunalnog otpada u Crnoj Gori, 2014. - 2023. g. izvor: MONSTAT

Vrsta otpada	Sastav otpada u različitim regijama zemlje i vrstama naseljenih mjesta (%)						
	Centar			Sjever		Primorje	
	Gusto naseljeno urbano	Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno	Urbano	Ruralno
Organski	35,11	35,59	33,67	30,37	22,49	31,89	33,69
Papir i karton	12,34	16,18	10,33	10,44	15,18	14,23	9,02
Staklo	10,91	4,18	4,74	10,44	9,02	6,41	6,17
Teški metali	1,19	0,95	0,71	0,47	0,47	1,78	0,47
Obojeni metali (Al i dr.)	1,28	1,90	0,95	2,37	0,76	2,33	2,85
Drvo	2,61	1,80	3,84	1,42	2,47	2,45	4,27
Kompozitna ambalaža	4,51	6,17	8,54	2,66	3,32	1,59	1,42
PET	4,74	3,89	4,74	6,55	6,64	6,41	6,17
Plastika	10,07	12,00	10,50	15,47	19,37	9,85	12,34
Tekstil	2,61	1,66	3,13	0,95	1,80	3,75	6,64
Inertni otpad (šut i dr.)	2,73	2,73	2,37	1,78	1,42	2,26	1,81
Opasni otpad	0,59	0,56	0,59	0,56	0,72	0,59	0,56
Zeleni otpad	0,87	1,04	1,21	1,66	1,92	0,69	0,77
Ostalo	6,07	7,26	10,83	11,39	11,39	11,39	9,49

Tabela 8-24: Procentualni sastav komunalnog otpada u različitim regionima i tipovima naseljenih mjesta Izvor: DPUO

[65] *(U Državnom planu upravljanja otpadom (DPUO) je konstatovano da ne postoji usaglašena metodologija i evidencija o stvorenim količinama otpada između Ministarstva nadležnog za oblast upravljanja otpadom i MONSTAT-a.).*

do 2020. g.

Ovakav sastav otpada odnosi se na otpad sakupljen iz domaćinstava, komercijalnog, industrijskog i administrativnog sektora, kao i turizma. Uključena je i količina zelenog otpada koji potiče od košenja zelenih površina, orezivanja granja i održavanja drugih zelenih površina i grobalja.

Sakupljanje i transport komunalnog otpada - Sakupljanje komunalnog otpada, shodno Zakonu o upravljanju otpadom i Zakonu o komunalnim djelatnostima, obaveza je jedinica lokalne samouprave. Sakupljeni otpad se specijalnim vozilima transportuje do mjesta selekcije, reciklaže i na kraju ostatak se deponuje u tijelo deponije ili se skladišti na lokacijama za privremeno skladištenje komunalnog otpada.

Deponije za zbrinjavanje komunalnog otpada u Crnoj Gori - Državni plan upravljanja otpadom Crne Gore za period 2015 - 2020. g.e (*Službeni list Crne Gore*, br. 74/15, 35/18) predviđao je četiri (4) centra upravljanja otpadom i to u: Podgorici, Baru, Nikšiću i Bijelom Polju. U *Tabelama 8-25 i 8-26.* prikazane su ukupne količine odloženog komunalnog otpada na deponijama „Livade“ u Podgorici (period 2015. – 2023. g.) i „Možura“ u Baru (period 2015. – 2023. g.).

G.	Ukupna količina deponovanog otpada (t/god)
2015	71.964,40
2016	75.130,36
2017	77.699,34
2018	81.426,88
2019	82.230,37
2020	78.386,52
2021	78.298,54
2022	78.154,59
2023	82.514,70

Tabela 8-25: Ukupne količine odloženog komunalnog otpada na deponiji „Livade“ u Podgorici (t/god)

G.	Ukupna količina deponovanog otpada (t/god)
2015	66.518,46
2016	67.736,71
2017	73.993,65
2018	79.741,98
2019	83.456,58
2020	63.893,35
2021	85.615,04
2022	87.995,02
2023	96.435,90

Tabela 8-25: Ukupne količine odloženog komunalnog otpada na deponiji „Možura“ Bar (t/god)

Reciklaža komunalnog otpada - Ponovna upotreba i reciklaža papira, metala, plastike, stakla i neopasnog građevinskog otpada u procentima, definisana je u Zakonu o upravljanju otpadom. Radi dostizanja nivoa količina biološko razgradivog komunalnog otpada, koji se odlaže na deponiju, procentualni nivo količina biološko razgradivog otpada treba da iznosi:

1) najmanje 50% ukupne mase sakupljenog otpada do 2030. g. za ponovnu upotrebu i recikliranje otpadnih materijala, kao što su papir, metal, plastika i staklo iz domaćinstva i drugih izvora, u kojima su tokovi otpada slični sa tokovima otpada iz domaćinstva;
2) najmanje 70% mase sakupljenog neopasnog građevinskog otpada do 2030. g. za ponovnu upotrebu, recikliranje i druge načine materijalne prerade, uključujući postupke popunjavanja, kojima se otpad koristi kao zamjena za druge materijale, isključujući materijal iz prirode utvrđen brojem „17 05 04“ na listi otpada.

U odnosu na odredbe Zakona o upravljanju otpadom, stanje nije zadovoljavajuće, zbog nedostatka infrastrukture i finansiranja u stvaranje uslova za proces reciklaže.

Objekti za obradu otpada u Crnoj Gori

Reciklažni centri, lokacije i kapaciteti - Podaci pokazuju da ovi centri još uvijek ne rade u punom kapacitetu, tj. da se cjelokupna količina sakupljenog otpada ne prerađuje na linijama za separaciju, već biva odložena na deponijama.

Izgrađena infrastruktura - U dijelu infrastrukture za upravljanje otpadom izgrađene su: sanitarne regionalne deponije neopasnog otpada u Podgorici i Baru; reciklažni centri u Podgorici, Herceg Novom, Kotoru i Žabljaku; postrojenje za obradu otpadnih vozila u Podgorici (1) transfer/pretovarna stanica u Kotoru (1), Herceg Novom

(1) i Mojkovcu (1); reciklažna dvorišta u Podgorici (5), Zeta (1), Herceg Novom (1), Kotoru (1), i Budvi (1) i postrojenja za obradu medicinskog otpada u Beranama (1) i Podgorici (1) i postrojenje za obradu električnog i elektronskog otpada u Baru.

U opštini Kotor otvorena je prva kompostana u Crnoj Gori za rješavanje pitanja upravljanja zelenim otpadom u opštinama Kotor, Tivat, Budva i Herceg Novi. Od 2018. godine u funkciji je postrojenje za tretman ocjednih voda na deponiji „Livade“ u Podgorici i izgrađena je četvrta sanitarna kada 2022. g. Pretovarna stanica je pozicionirana u opštini Kotor na staroj lokaciji deponije „Lovanja“. Reciklažni centar u Kotoru je tipično postrojenje za povrat materijala i sortiranje, za mješoviti i predselektovani otpad, sa pretovarnom stanicom.

Reciklažni centar i pretovarna stanica u Meljinama, projektovana je za obradu predselektivnog otpada sa teritorije opštine Herceg Novi. (*Postoje tri kontejnera za sortirani materijal: za karton, PET i aluminijum. Projektovani kapacitet postojenja je 50 t/dan*). Regionalni reciklažni centar u Podgorici, projektovan je za obradu miješanog komunalnog otpada iz Podgorice, Danilovgrada i Cetinja. Izgrađen je kao napredna verzija sistema za predselekciju i selekciju reciklažnog otpada (karton, papir, plastika, metal, guma, itd.). Projektovani kapacitet je 90.000 t/god. Postrojenje za obradu otpadnih vozila u Podgorici posjeduje najsavremeniju opremu za rukovanje ovom vrstom opasnog otpada, sa kapacitetom obrade od 20 vozila dnevno u jednoj smjeni. Izgradnjom sanitarnih deponija javlja se i potreba za uvođenjem transfer stanica koje će omogućiti ekonomičan transport otpada na velikim udaljenostima, od lokacije stvaranja do mjesta konačnog odlaganja (sanitarna deponija). U zemljama EU-a, ove udaljenosti mogu biti veće od 100 km.

Neuređena odlagališta - Sve opštine i skoro svi urbani centri opština imaju neuređena odlagališta otpada, što predstavlja veliki pritisak na životnu sredinu. Ukupno je u 2024.g. preko 330 neuređenih odlagališta, iako je u prethodne tri godine sanirano 78 takvih odlagališta. Završena je sanacija neuređenog odlagališta „Čarkovo polje“ u opštini Žabljak, „Vrtijeljka“ na Cetinju, „Vasove vode“ u opštini Berane i „Zaugline“ u opštini Šavnik, „Komarača” u opštini Plav, kao i sanacija velikog broja manjih neuređenih odlagališta.

Industrijski otpad - U toku 2021. g., proizvedene količine industrijskog otpada vidljive su u *Tabeli 8-26*.

Vrsta otpada	Količine otpada stvorene u okviru određenih industrijskih grana (t)			
	Rudarstvo	**Prerađivačka industrija**	**Snabdijevanje električnom energijom, gasom i parom**	**Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti**
Neopasan industrijski	37.330,8	26.768,1	319.040,2	7.137,5
Opasan industrijski	291.558,0	277,2	583,2	77,9
UKUPNO:	328.888,8	27.045,3	319.623,4	7.215,4

Tabela 8-26: Stvorene količine otpada u sektorima prerađivačke industrije, rudarstva, vađenja te ostale industrije

Rješavanje pitanja zbrinjavanja otpada nastalog u proteklih nekoliko decenija u velikim industrijskim sistemima, ali i u malim i srednjim preduzećima, predstavlja jedan od najvećih izazova u oblasti zaštite životne sredine u Crnoj Gori. Iz tog razloga, Vlada Crne Gore je, sa nadležnim institucijama, u saradnji sa Svjetskom bankom, 2011.g., sprovela aktivnosti na stvaranju potrebnih preduslova za zaključivanje Ugovora o kreditiranju realizacije projekta *„Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje“ („Industrial Waste Management and Cleanup Project“).* Projektom je bila predviđena Sanacija najvećih lokacija na kojima se nalaze deponije industrijskog otpada i to:

- Kombinat aluminijuma Podgorica (KAP) – dva bazena crvenog mulja i deponija čvrstog otpada;
- Željezara Nikšić – deponija opasnog otpada – nije obuhvaćena daljim aktivnostima;
- Jadransko brodogradilište Bijela – deponija šljunka od pjeskarenja (grit); - sanirano
- Termoelektrana Pljevlja – deponija pepela i šljake na lokaciji Maljevac; - sanirano
- Flotaciono jalovište u naselju Gradac na teritoriji opštine Pljevlja. - sanirano

Projekat „Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje“ podrazumijevao je: sanaciju lokacija na kojima se nalaze deponije opasnog industrijskog otpada i izgradnju nacionalnog postrojenja za odlaganje i tretman opasnog otpada, po izboru lokacije za postrojenje. U skladu sa kategorizacijom kataloga otpada pepeo i šljaka na deponiji Maljevac mogu se svrstati kao neopasan otpad. Nakon ekološke rekonstrukcije deponije nusprodukata TE „Pljevlja" (pepeo, šljaka, gips) koristitiće se deponija Maljevac, a nakon isteka eksploatacionog vijeka deponija Šumane.

Radovi na remedijacjiji flotacionog jalovišta „Gradac“ i na deponiji pepela i šljake „Maljevac“, odnosno zatvaranju kasete II i izmještanju Paleškog potoka su završeni su u drugoj polovini 2021. godine. Sav grit sa lokacije brodogradilišta Bijela izvezen je za Španiju zaključno sa februarom 2023. g. Poslednje količine kontaminiranog

zemljišta sa lokacije brodogradilišta Bijela izvezene su u Belgiju u julu 2023, dok su kontaminirane vreće izvezene u Portugal tokom oktobra 2023. godine. Sa ovim su i radovi na remedijaciji lokacije brodogradilišta Bijela završeni 31.10.2023. godine.

Industrijski otpad iz KAP-a - Na lokaciji deponije industrijskog otpada površine oko 12 ha planirana je sanacija prostora koji je kontaminiran višegodišnjim odlaganjem industrijskog otpada iz KAP-a. Čvrsti otpad se odlagao na potpuno neuslovnoj deponiji bez selekcije ili eventualnog prethodnog tretmana. Procjena je da se trenutno, na lokaciji neuslovne deponije za čvrsti otpad nalazi 529.773,87 m^3 raznog čvrstog materijala koji je vremenom, zbog neselektivnog lagerovanja i atmosferskih uticaja potpuno izmiješan. Projektom sanacije će se obezbijediti eliminacija negativnog uticaja postojećeg otpada na odlagalištu i spriječiti mogućnosti ugrožavanja kvaliteta životne sredine.

Crveni mulj - U KAP-u postoje dva bazena za deponovanje crvenog mulja - bazen ,,A“ i bazen ,.B“ ukupne površine 420.000 m^2. Površina bazena **A** je 200.000 m^2 , a bazena **B** 220 000 m^2.

Bazeni crvenog mulja udaljeni su oko 9 km od Glavnog Grada Podgorice, a ispunjeni su sa oko 7.500.000 m^3 crvenog mulja – otpadne frakcije, nastale kao produkt proizvodnje u Kombinatu aluminijuma Podgorica. Za lokaciju crvenog mulja urađen je i revidovan Glavni projekat sanacije/rekultivacije bazena crvenog mulja, kao i procjena uticaja na životnu sredinu, na koju je dobijena ekološka saglasnost od strane Agencije za zaštitu životne sredine. Za bazene crvenog mulja i deponiju čvrstog otpada na lokaciji KAP-a, kroz budžet projekta obezbijeđena su sredstva za izradu tehničke dokumentacije za remedijaciju, koja je pripremljena i odobrena 2022. godine.

Izbor lokacije za izgradnju nacionalnog postrojenja za odlaganje i obradu opasnog otpada

U Crnoj Gori ne postoji skladište i postrojenje za trajno odlaganje opasnog otpada, niti postrojenje za obradu takvog otpada.

Upravljanje medicinskim otpadom, generisanje, sakupljanje, transport i obrada u periodu 2005-20020g.

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, 75-80% ukupnog medicinskog otpada je neopasan (inertan) otpad, a 20-25% je opasan. Najveći udio opasnog medicinskog otpada nastalog u državnim zdravstvenim ustanovama čini infektivni otpad (80%), slijede oštri predmeti (8%), hemijski otpad (5%), patološki otpad (3%) te farmaceutski otpad (osim citostatika) i citostatici sa ambalažom kontaminiranom citostaticima (2%).

	2018	2019	2020	2021
Zdravstvene ustanove (javne / od strane Ministarstva zdravlja)	382,58	414,70	478,34	621,97
Privatne zdravstvene ustanove	18,30	20,70	35,00	
Ukupno	**400,88**	**435,40**	**513,304**	**621,97**

Tabela 8-27: Količine medicinskog otpada u Crnoj Gori (u t), 2018-2021. g.
Izvor: Nacrt DPUO za period 2025-2029. g.

Vrsta otpada	2018	2019	2020	2021
180101 – oštri instrumenti				
180103* – infektivni otpad	373.30	396.70	466.10	615.00
180104 – potencijalno infektivni otpad				
180102 – patoanatomski otpad	9.28	5.22	8.89	3.04
180108* – citotoksični otpad	---	2.16	1.74	---
180109 – farmaceutski otpad	---	0.62	1.61	---
Ukupno (tona)	**382.58**	**414.70**	**478.34**	**618.04**

Tabela 8-28: Medicinski otpad iz zdravstvenih ustanova, čiji je osnivač Ministarstvo zdravlja, 2018-2021.
Izvor: Nacrt DPUO za period 2025-2029. godina)

Obrada medicinskog otpada vrši se u sljedećim centrima: za Sjeverni region u krugu KBC Berane, za ostatak Crne Gore u krugu Kliničkog centra Podgorica. Za sada ne postoji potreba za izgradnjom drugih centara za obradu. Nakon razvrstavanja na mjestu nastanka i skladištenja u privremena skladišta, medicinski otpad preuzima „Ekomedika“ d.o.o. Komunalni i drugi inertni otpad se po mogućnosti, razvrstava i predaje na reciklažu, ili odlaže u kontejnere Komunalnog preduzeća. Preuzimanje i transport hemijskog i farmaceutskog otpada vrši ovlašćeni sakupljač ili proizvođači ljekova.

Upravljanje kanalizacionim muljevima dobijenim prečišćavanjem otpadnih komunalnih voda, sakupljanje, transport i tretman

Kanalizacioni mulj ima potencijalno opasni karakter i lošim upravljanjem može prouzrokovati negativne efekte na životnu sredinu i zdravlje ljudi i životinja, jer sadrži ljekove, pesticide, deterdžente, metalne jone i sl. Postoji 12 postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u funkciji, ili su u probnom radu (Podgorica, Nikšić, Budva, Herceg Novi, Kotor-Tivat, Mojkovac, Žabljak, Šavnik, Pljevlja, Berane, Andrijevica, Petnjica) i nekoliko manjih postrojenja za prečišćavanje koja povremeno rade (Virpazar, Rijeka Crnojevića, Jaz, Vranjina). U toku je realizacija projekta za izgradnju PPOV-a u Podgorici i Bijelom Polju. Tercijarno prečišćavanje vrši se na postrojenjima za tertman komunalnih otpadnih voda u Pljevljima, Beranama, Nikšiću, Herceg Novom, Budvi, dok se na svim ostalim vrši sekundarni nivo prečišćavanja. U opštinama Andrijevica i Petnjica su 2022. g. izgrađeni biološki uređaji. Postrojenje u Podgorici funkcioniše u značajno manjem kapacitetu u odnosu na potrebe, pa su neophodne hitne aktivnosti na organizovanju novog postrojenja za preradu otpadnih voda i kanalizacionog mulja, kao i servisiranje malih postrojenja koja trenutno nisu u funkciji (Rijeka Crnojevića, Jaz).

Na godišnjem nivou se, usljed rada postrojenja za obradu otpadnih voda, proizvede ukupna količina kanalizacionog mulja u iznosu od 14.272 m^3, odnosno 15.700 t. Analize su pokazale da se radi o mulju koji sadrži cca 30% suve materije. U skladu sa *Zakonom o upravljanju otpadom* obrađeni mulj, može se upotrebljavati: u poljoprivredi;na zelenim površinama i parkovima;za potrebe rekultivacije zemljišta, uključujući pošumljavanje goleti;na deponijama kao prekrivni sloj; za potrebe dovođenja zemljišta za posebne namjene, a na osnovu planova o upravljanju otpadom i propisa o uređenju prostora; za povrat energije spaljivanjem i/ili suspaljivanjem; za sanaciju neuređenih odlagališta otpada i drugih sličnih prostora koja treba privesti namjeni.

Posebne vrste otpada - Na osnovu dostupnih podataka i analiza, procjenjuje se da godišnja količina otpada od električnih i elektronskih proizvoda iznosi 7 do 12 kg/stanovniku, što za područje Crne Gore iznosi 4.200 t/god. U slučaju otpadnih baterija i akumulatora, računa se da se na godišnjem nivou generiše 0,05 do 0,1 kg/stanovniku, što za ukupno područje Crne Gore iznosi najmanje 30 t/god. Za ambalažni otpad se procjenjuje da na godišnjem nivou nastane 80 do 130 kg po stanovniku, što iznosi 46.000 t/g za cjelokupnu teritoriju Crne Gore.

Otpadna vozila **-** Predviđena godišnja količina otpadnih vozila se procijenjuje na oko 30% od vozila koja su po prvi put registrovana u toj godini na teritoriji Crne Gore. Ukoliko se godišnje registruje između 12.000 i 18.000 vozila prosječne mase oko 1,3 t, ukupna količina otpadnih vozila iznosi oko 6.000 t/god. Prethodne procjene su ukazale da se na godišnjem nivou generiše 6 do 10 kg otpadnih guma po stanovniku, a kao posljedica upotrebe vozila u vlasništvu fizičkih i pravnih lica, što ukupno iznosi 3.600 t/god.Na deponiji „Livade" u Podgorici, u okviru Reciklažnog centra, instalirano je postrojenje za obradu otpadnih vozila. Glavni cilj je da se izvrši dekontaminacija štetnih supstanci, kao i potpuno rasklapanje otpadnih vozila.

Drveni i zeleni otpad **-** Od 2013.g. komunalna preduzeća Kotor, Tivat, Budva, Herceg Novi i nevladina organizacija EKO Centar Delfin, započeli su sprovođenje aktivnosti Projekta „Uspostavljanje kompostiranja i selektivnog odlaganja otpada" *(Projekat je finansiran od Strane Evropske Unije, u okviru međuopštinskog razvojnog grant programa.* U toku realizacije projekta uspješno je realizovano niz aktivnosti: ojačani su kadrovski kapaciteti i međuopštinska saradnja, izgrađeno je postrojenje za kompostiranje, nabavljena je i instalirana oprema za kompostiranje zelenog otpada, nabavljeno je 18 kontejnera za zeleni otpad zapremine 7 m^3 i dr.

Neopasni građevinski otpad **-** Prema dostupnim podacima, na godišnjem nivou se proizvede oko 90.503 t/god. građevinskog otpada (oko 150kg/stanovniku godišnje), pri čemu se ne vrši selekcija i reciklaža.

Opasni otpad **-** U Crnoj Gori ne postoji deponija za trajno odlaganje ili tretman opasnog otpada. Proizvođači tog otpada u skladu sa Zakonom o upravljanju otpadom, angažuju privatna ovlašćena lica koja se bave izvozom opasnog otpada. Otpad se „privremeno" skladišti, prepakuje i priprema za izvoz. Prisutan je problem akumuliranja opasnog otpada, što može dovesti do značajnih uticaja na životnu sredinu.

Vrste opasnog otpada su: otpadne baterije, otpadna mineralna ulja, zemlja i kamen koji sadrže opasne supstance, otpad koji sadrži supstance i hemikalije koje nisu specifikovane, otpad koji sadrži azbest, PCB-polihlorovani bifenil i ambalaža koja sadrži PCB, otpad koji sadrži dugotrajne organske zagađivače (POPs), tj. Prema zakonodavstvu EU o otpadu, štetne hemikalije koje mogu opstati u otpadu (otpad koji sadrži POPs iznad određenih granica koncentracije), mora biti uništen ili transformisan metodama spaljivanja, ili hemijskog tretmana.

Otpad koji sadrži živu, ili njena jedinjenja, mora se sakupljati, odvajati i odlagati na način da se spriječi ispuštranje u vazduh, vodu ili zemlju. (Ekološki prihvatljivo je reciklaža, spaljivanje, hemijski tretman i trajno skladištenje). Potrebno je izbjegavati ili minimizirati stvaranje otpada koji sadrži živu. Glavni izvori žive su termoelektrane, kotlovi na ugalj, otpad koji sadrži živu, a nalazi se na deponijama.

Otpad koji sadrži azbest, potrebno je pakovati i odložiti na način da se vlakna ne mogu osloboditi. (EU direktiva o azbestu). Mora se izbjegavati dalji tretman otpada koji sadrži azbest, a odlaganje se mora vršiti u posebno označenim zonama.

Radioaktivni otpad - Crna Gora je država bez nuklearne industrije i bez postrojenja za proizvodnju radioaktivnih izvora i ima mali broj aktivnosti povezanih sa jonizujućim zračenjem. Ukupna količina radioaktivnog otpada u Crnoj Gori je veoma mala zbog male industrije i propisane obaveze da se iskorišćeni „visokoaktivni zatvoreni radioaktivni izvor" vraća dobavljaču nakon isteka vremena predviđenog za eksploataciju. Na teritoriji Crne Gore ne postoji istrošeno gorivo, a radioaktivni otpad je po strukturi nisko i srednje aktivan. Neadekvatno upravljanje iskorišćenim radioaktivnim izvorima, radioaktivnim otpadom ili istrošenim gorivom mogu da uzrokuju posljedice štetne po zdravlje ljudi. Vlada Crne Gore kontinuirano ulaže napore kako bi obezbijedila sigurno i bezbjedno upravljanje radioaktivnim izvorima koji su u upotrebi, iskorišćenim radioaktinim izvorima i radioaktivnim otpadom.

Bez obzira na relativno niske aktivnosti i malu količinu uskladištenih iskorišćenih zatvorenih radioaktivnih izvora i radioaktivnog otpada u Crnoj Gori postoji operativno centralno postrojenje za skladištenje radioaktivnog otpada. Vlada Crne Gore, odnosno, Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera je vlasnik ovog skladišta, a od 2012. godine upravlja D.O.O. „Centar za ekotoksikološka ispitivanja" – Podgorica, na osnovu izdate dozvole od strane Agencije za zaštitu životne sredine. (Ukupna spoljašnja površina skladišta radioaktivnog otpada je 185 m^2 dok je korisna površina objekta 162,4 m^2). Skladište radioaktivnog otpada može biti operativno najmanje 50 godina. Nakon isteka ovog perioda, a u zavisnosti od stanja i količine otpada u tom trenutku, donijeće se odluka o daljim koracima – načinima postupanja sa radioaktivnim otpadom.

Postoji i nelicencirana lokacija sa naslijeđenim (zatečenim) djelovima motora aviona koji zahtijevaju dekomisiju. U cilju rješavanja pitanja upravljanja kontaminiranim materijalom ostaci motora aviona su smješteni u privremenom spremištu na posjedu A.D. „13. jul Plantaže".

Podaci o radioaktivnom otpadu preuzeti su iz Petog nacionalnog izvještaja o implementaciji obaveza koje proističu iz *Zajedničke Konvencije o sigurnosti upravljanja istrošenim gorivom i sigurnosti upravljanja radioaktivnim otpadom*, koji je Vlada Crne Gore usvojila 19. septembra 2024.g.

8.6. OTPAD U MORU

Otpad u moru jedan je od najrasprostranjenijih problema sa kojim se suočavaju sve zemlje svijeta. Plaže, obalni ekosistemi i slivovi rijeka, koji predstavljaju temelj turizma Crne Gore, pod negativnim su uticajem otpada, te je od izuzetne važnosti smanjenje količine i negativnog uticaja otpada kroz kolaborativni, državni i inter-institucionalni pristup koji se oslanja na snage i resurse lokalnih zajednica, organizacija i državnih institucija. Po definiciji, otpad u moru („*marine litter, marine debris"*) je svaki proizveden ili prerađen čvrsti materijal odbačen u more ili obalno područje i predstavlja jednu od najvećih prijetnji morskom ekosistemu Sredozemlja sa sredinskim, ekonomskim, bezbjedonosnim, zdravstvenim i kulturološkim uticajem.

U nekim zemljama Sredozemnog mora problematika otpada u moru dostiže nivo vanrednog stanja. Količine otpada na plažama su u stalnom porastu, zajedno sa porastom količine otpada na morskom dnu i plutajućim otpadom. Otpad koji dospijeva na plaže i u more transportuje se putem rijeka, biva direktno bačen kao posledica različitih aktivnosti koje se dešavaju na kopnu, dio otpada dospijeva sa brodova, dok značajan dio dospije u more ilegalnim upravljanjem gradskim (komunalnim) otpadom.

U nekim oblastima Jadrana i Sredozemlja situacija se pogoršava zbog specifične cirkulacije vodenih masa (strujanja) koje rezultiraju nakupljanjem otpada u obalnim područjima ili na plažama. Značajan dio tog otpada može imati izvor u zemljama okruženja. Sektorski pristup predstavlja osnovu za dobru socio-ekonomsku analizu otpada u moru, jer analizira povećane troškove i potencijalne gubitke prihoda povezanih za otpad u moru, posebno kada su u pitanju vitalni privredni sektori kao što su turizam, ribarstvo, akvakultura i pomorski transport.

Globalna proizvodnja plastike porasla je sa 1,5 miliona tona 1950-ih godina na više od 300 miliona tona trenutno, po prosječnoj stopi rasta od 4 % godišnje, a očekuje se da će se trend rasta nastaviti (Boucher i Friot, 2017.). U 2023. g. globalno je proizvedeno 413,8 miliona tona plastike, dok je samo u Evropi proizvodnja plastike dosegla gotovo 54 miliona tona (Plastics Europe, 2024.). Nedavna istraživanja o količini plastike koja ulazi u Sredozemno more otkrila su da su količine zabrinjavajuće, odnosno da je godišnje curenje plastike u Sredozemno more oko 229.000 tona (Boucher i Billard, 2020.). Isti dokument navodi da su Crna Gora i Albanija među prvih 10 zemalja koje doprinose ukupnom curenju otpada po stanovniku u Sredozemno more, sa 8,7 kg odnosno 3 kg (respektivno) odbačene plastike u more po stanovniku godišnje, uglavnom kao posljedica lošeg upravljanja otpadom. Problem prekograničnog uticaja otpada ogleda se i u činjenici što definisane teritorijalne granice na moru (12 NM od obale), kao i nacionalne isključive ekonomske zone (definisane u skladu sa Konvencijon UN-a o pravu mora), nemaju stvarnih fizičkih prepreka, što uzrokuje različite vrste problema prekograničnog uticaja kada je u pitanju dijeljenje resursa (kao što je ribarstvo), migratorne vrste, kao i otpad u moru.

Upravljanje otpadom u moru treba da podrazumijeva sakupljanje, razvrstavanje, prevoz, skladištenje i odlaganje, odnosno skup svih aktivnosti i mjera propisanih Zakonom o upravljanju otpadom. Upravljanje otpadom zavisi od brojnih faktora, ali prije svega od postojanja zakonskih propisa i dobre organizacije, inter-institucionalne saradnje i dobre informisanosti svih učesnika procesa.

Crna Gora se obavezala da realizuje punu transpoziciju propisa Okvirne Direktive o Morskoj Strategiji u nacionalno zakonodavstvo. Jedan cijeli deskriptor ove direktive (Deskriptor 10) odnosi se na otpad u moru, što pokazuje značaj ove problematike i nastojanja EU da na regionalnom nivou riješi problem i upravljanje otpadom u moru. Dodatno, Crna Gora je potpisnica MARPOL Konvencije (međunarodna Konvencija o sprječavanju zagađenja mora sa plovila), a Dodatak 5 (Annex V) ove konvencije odnosi se isključivo na prevenciju zagađenja mora čvrstim otpadom.

Barselonska Konvencija (Konvencija o zaštiti morske životne sredine i priobalnog područja Sredozemlja), predstavlja regionalni instrument proizveden sa ciljem zaštite i održivog razvoja sredozemne morske i priobalne sredine. Kao potpisnica ove konvencije, Crna Gora se obavezala da sprovodi principe i preporuke međunarodnih organizacija i protokola. Najznačajniji za problematiku otpada u moru je Protokol o izvorima zagađenja i aktivnostima na kopnu (LBS protokol). U njemu se navodi da se potpisnice obavezuju da će ukloniti zagađenje koje potiče od izvora i aktivnosti na kopnu, a posebno da postupno ukinu unesene materije koje su toksične, postojane i podložne bio-akumulaciji (navedene u Prilogu I.), uključujući i otpad.

Zagađenje mora i obale otpadom uglavnom je posljedica ljudskog ponašanja, bilo slučajnog ili namjernog. Najveći doprinos daju kopnene aktivnosti, bacanje smeća na plaže, turističko-rekreativno korišćenje obale, djelatnosti ribarstva i brodogradilišta. Događaji povezani sa olujama, kao što su poplave, nanose nastali otpad u more gdje tone na dno ili ga nose obalni vrtlozi i okeanske struje. Glavni morski izvori otpada uključuju napuštene, izgubljene ili na drugi način odbačene ribolovne alate, pomorske aktivnosti, kao i legalno i ilegalno odlaganje otpada.

Prve detaljne analize količine, vrste i prostorne distribucije otpada u moru u Crnoj Gori započete su 2013. g. u okviru međunarodnih naučno-istraživačkih projekata. U periodu od 2013. do 2016. g. sprovedene su analize otpada na plažama, na morskom dnu, plutajućeg otpada, otpada sakupljenog tokom procesa ribarenja, kao i otpada u bioti (želudcima riba). Tokom pomenutog perioda sve zemlje koje imaju izlaz na Jadransko more (Italija, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Albanija), zajedno sa Grčkom, ujedinjenim naučno-istraživačkim i stručnim radom razvile su protokole uzokrovanja i metodologiju obrade podataka, a sve u skladu sa postojećim međunarodnim regulativama i konvencijama (MSFD, OSPAR, ICZM, Barselonska Konvencija). Pomenuti protokoli su se koristili i nakon 2016. g. i dijelom su unaprijeđeni, te se i danas koriste za sprovođenje monitoringa otpada u moru u Crnoj Gori.

Analiza podataka o količini, vrsti i prostornoj distribuciji otpada u moru u Crnoj Gori pokazuju značajan stepen zagađenja u svim dijelovima obale i morskog ekosistema. Analize se sprovode kako za brojnost (broj komada otpada/km^2), tako i za količinu (kg/km^2). Uporedne analize sa zemljama regiona pokazale su da je najveća količina otpada nađena u Grčkoj, zatim Italiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori (Vlachogianni *et al*, 2017.). Uporedne analize dobijenih rezultata sa podacima dostupnim za druge dijelove Jadranskog mora (Strafella *et al*., 2015., Pasquini *et al*., 2016.) pokazuju visoku stopu sličnosti u pogledu težine ukupnog otpada, dok je upoređenjem broja komada/km^2 situacija u crnogorskim vodama značajno bolja. Ipak, upoređivanjem rezultata sa podacima objavljenim za druge dijelove Sredozemnog mora, utvrđuje se da je jugoistočni dio Jadrana, kome pripada Crna Gora, jedna od "vrućih tačaka" kada je u pitanju zagađenje otpadom u moru.

Kada je u pitanju otpad na plažama – upoređivanjem rezultata istraživanja sa ostalim jadranskim zemljama, pokazalo je da se Crna Gora nalazi na trećem mjestu po zagađenosti (nakon Hrvatske i Albanije). Slijede Italija, Grčka, Albanija i Bosna i Hercegovina. Analize količine, distribucije i kategorizacije otpada na plažama koje su sprovedene su na devet plaža tokom 108 istraživanja na površini od 206.620 m^2 u Albaniji, Italiji i Crnoj Gori pokazala su da je nivo zagađenja otpadom na plažama južnog Jadrana znatno iznad usvojenih graničnih vrijednosti, sa srednjim vrednostima od 327, 258 i 234 komada/100 m dužine plaže za Albaniju, Italiju i Crnu Goru, redom. Može se zaključiti da, kada je u pitanju zagađenje plaža otpadom, dobro sredinsko stanje (GES) nije postignuto. S obzirom na definisane osnovne i granične vrijednosti na nivou EU, proces smanjenja ukupne količine otpada u moru u južnom Jadranu će predstavljati veliki izazov i zahtijeva hitne i specifične mjere (Mandić i sar., 2022.). Ipak, za definitivne trendove zagađenja, neophodno je sprovoditi redovan monitoring tokom dužeg niza godina, uz obaveznu procjenu glavnog izvora zagađenja (Vlachogianni *et al*, 2017.).

Otpad na plažama - Više od trećine stanovništva mediteranske regije živi u obalnim administrativnim jedinicama. Stanovništvo obalnih regija poraslo je sa oko 100 miliona 1980. na 150 miliona 2005. g., a pretpostavlja se da će broj porasti na 200 miliona do 2030. g.[66]. Povećana koncentracija stanovništva, posebno

[66] Plan Bleu, based on UN World Population Prospect 2015 and on national population censuses

tokom ljetne sezone, dovela je do pogoršanja stanja morskog ekosistema Jadranskog mora. Plaže su jedan od glavnih ulaza i kopnenih izvora otpada u morski ekosistem, posebno tokom ljetnih mjeseci kada je pritisak turizma izražen, ali i tokom zimskih perioda kada jake morske struje nanose i akumuliraju velike količine otpada na obalu.

Dostupni podaci o otpadu na plažama na području Bokokotorskog zaliva i otvorenog dijela crnogorskog primorja (Slika 1), prikupljeni su kroz IPA Adriatic DeFishGear projekat, UNEP/MAP "Adopt a beach" projekat, IPA Adriatic WELCOME projekat i IPA projekat „Podrška implementaciji i praćenju upravljanja vodama u Crnoj Gori". Rezultati količine otpada na plažama pokazali su veće zagađenje na plažama koje se nalaze na području Bokokotorskog zaliva koje nije pod značajnijim uticajem otvorenog mora. Prosječna vrijednost otpada na plažama za sva analizirana godišnja doba i godine pokazala je brojnost od 492,22 komada/100m transekta. Najdominantnija kategorija pripada vještačkim polimernim materijalima, sa procentualnim učešćem između 62,83-90,60% za sve analizirane plaže i sva godišnja doba. Rezultati su takođe pokazali trend rasta količine otpada na području Bokokotorskog zaliva, dok je na otvorenom dijelu crnogorske obale količina otpada u opadanju.

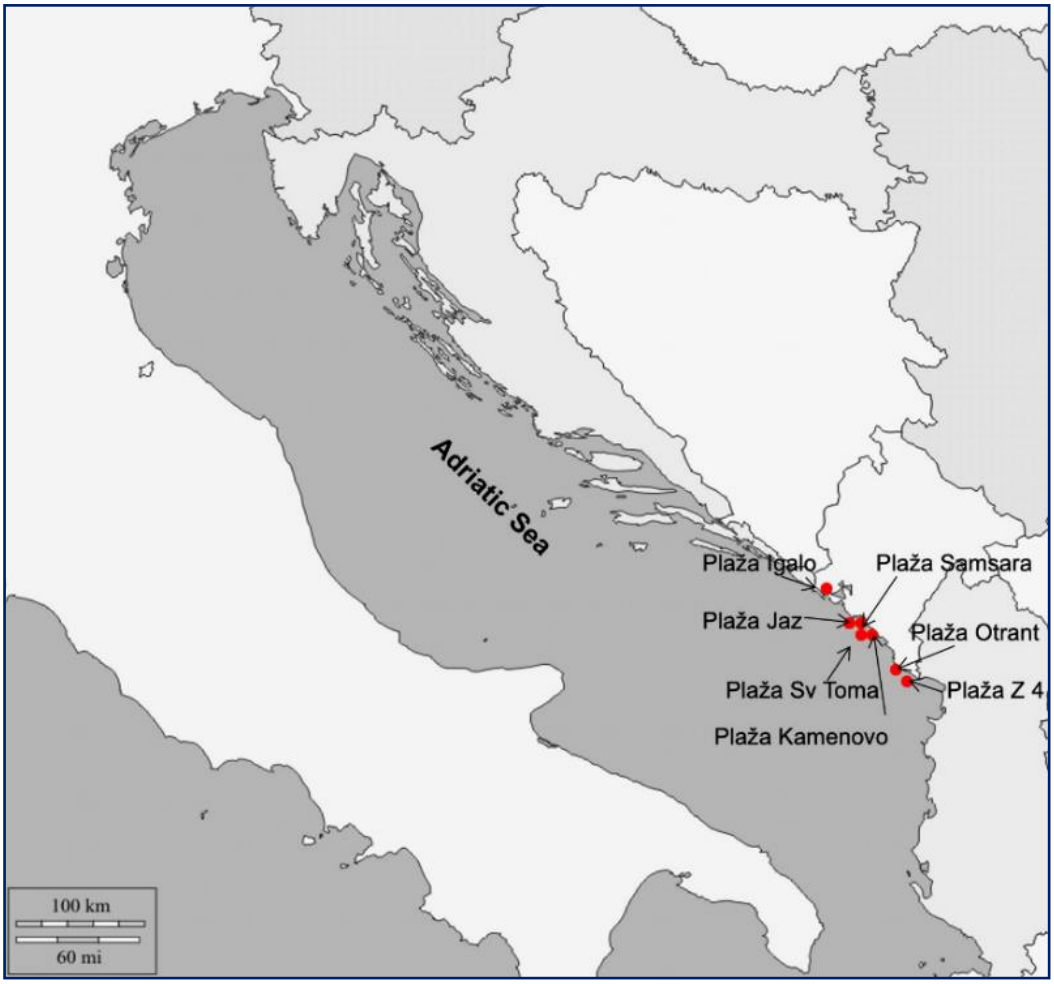

Kartogram 8-7: Plaže analizirane na količinu otpada u cilju utvrđivanja nivoa zagađenja (2015-2020)

Postojeći podaci pokazuju da je zagađenje plaža otpadom iznad predloženih osnovnih i graničnih vrijednosti (prema UNEP/MED WG.482/23 i Hanke et al., 2019), a za količinu otpada na crnogorskim plažama, izraženu kao broj komada/100 m transekta plaže, može se zaključiti da dobro stanje životne sredine („*Good Environmental Status*") nije postignuto. Na osnovu prikazanih rezultata i analiza, aktivnosti na kupalištima trebale bi imati visok prioritet za upravljanje otpadom kao tačka intervencije, a posjetioce plaža treba podsticati da preuzmu aktivniju ulogu u održavanju plaža čistima. Iako su svi zakupci plaža ugovorom dužni održavati plaže čistima, redovnim nadzorom plaža koje su u zakupu može se zaključiti da nivo čistoće koja je potrebna za sprečavanje širenja otpada sa obale u more još uvijek nije dostignuta. U smislu prostornog planiranja, neophodno je da se u svim primorskim opštinama na adekvatan način planira infrastrukltura za odlaganje otpada iz mora i sa plaža, posebno imajući u vidu činjenicu da je u pitanju posebna kategorija otpada koja u najvećem dijelu može sadržati i biološki materijal.

Plutajući otpad - Bokokotorski zaliv je poluzatvoreno područje izloženo velikim antropogenim pritiscima, uključujući otpad u moru i zagađenje plastikom. Zbog brojnih dotoka slatke vode u zaliv, kao i sve intenzivnijeg naseljavanja stanovništva uz obalu (posebno tokom ljetnjeg perioda), u zalivu bi se s vremenom mogla

akumulirati značajna količina plutajućeg otpada. Do sada su bili dostupni samo ograničeni podaci i to samo za zagađenje makro-otpadom. Za otvoreno more nema podataka na osnovu kojih bi se mogao utvrditi nivo zagađenja plutajućim otpadom. Dostupni podaci o plutajućem otpadu za područje Bokokotorskog zaliva prikupljeni su kroz IPA Adriatic DeFishGear projekat (2014-2015.) i IPA projekat „Podrška implementaciji i praćenju upravljanja vodama u Crnoj Gori" (2020.).

Rezultati monitoringa plutajućeg otpada u Crnoj Gori pokazali su da je prosječna vrijednost za sve ispitivane sezone 122,65 komada/km^2. Vještački polimerni materijal bio je dominantna kategorija plutajućeg otpada, sa procentualnim učešćem od preko 80% duž svih praćenih transekata. Međutim, iako je nivo zagađenja prilično visok, nedostatak redovnog programa praćenja znači da se ovi preliminarni rezultati ne mogu uzeti kao definitivni pri donošenju zaključaka o stanju morskog ekosistema kada je u pitanju plutajući otpad.
S obzirom da plutajući otpad može preći značajne udaljenosti, zavisno od izvora njegovog nastanka, hidrografskih svojstava vode, karakteristika obale, kao i morskih struja, vjetrova i olujnih pojava, njegov prekogranični uticaj je takođe izvjestan. Plutajući otpad takođe je povoljan vektor za prenos organizama na najudaljenija mjesta i može uzrokovati prenos i dolazak stranih vrsta na mjesta gdje bi mogle postati invazivne i promijeniti sastav zajednica u prijemnim staništima. Važno je napomenuti da u Crnoj Gori još uvijek nisu počele analize mikro-plastike u vodenom stubu, te da nema podataka o količini, prostornoj distribuciji i uticaju ove vrste zagađenja.

Otpad na morskom dnu - Zagađenje morskog dna otpadom na području Boke Kotorske i otvorenog mora pokazalo je zabrinjavajuće stanje. Prosječna brojnost otpada na morskom dnu procijenjena tokom istraživanja ribarstvenih resursa na području otvorenog mora iznosila je 260,67 komada/km^2 (MEDITS istraživanje u Crnoj Gori pokriva teritorijalne vode i epikontinentalni pojas). Pritisak zagađenja otpada na morsko dno prikazan je na Slici 2. gdje je jasno vidljiva zabrinjavajuća situacija. Najveća količina plastičnog, a ujedno i ukupnog otpada (tzv. „vruće tačke") utvrđene su u području između Petrovca i Sutomora i na području između Bara i Ulcinja na dubinama između 50 i 65 metara (*Kartogram 8-8*).

Procentualni udio po kategorijama otpada pokazuje najveće zagađenje vještačkim polimernim materijalima (plastikom), čiji je prosječni udio u ukupnom otpadu 82,92%. Istraživanje sprovedeno na 47 transekata u području crnogorskih voda (Mačić et al. 2017) na dubinama između 0-40 metara pokazalo je prosječno zagađenje otpadom od 0,25 komada/100 m^2.

Uporednom analizom dostupnih podataka jasno je da količina otpada na morskom dnu u plitkom priobalnom dijelu ima trend rasta. Naime, plitki obalni dio je pod najvećim pritiskom kada je riječ o zagađenju čvrstim otpadom. Rezultati nedvosmisleno upućuju na zaključak da je glavni izvor zagađenja kopnenog porijekla i da je najvećim dijelom posljedica nesavjesnog ponašanja lokalnog stanovništva i lošeg upravljanja otpadom generalno.

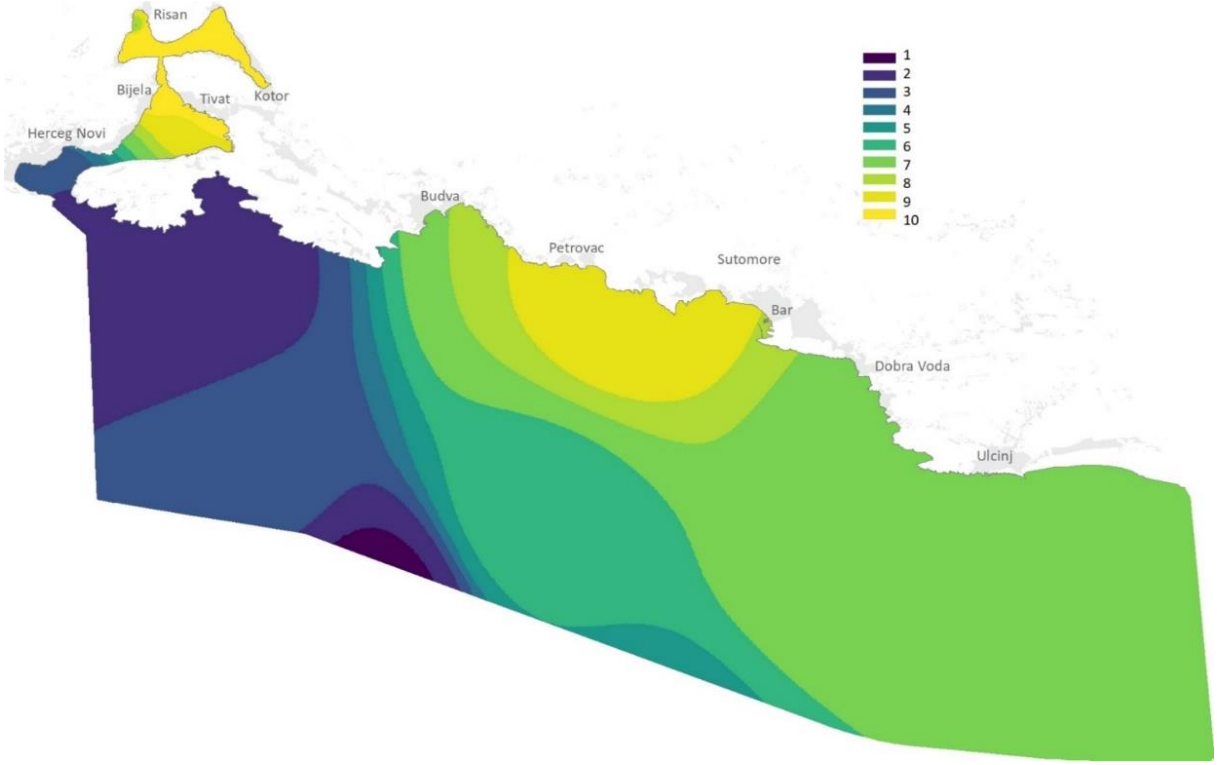

Kartogram 8-8: Područja sa najvećim pritiscima otpada u moru (legenda: 1 najniži; 10 najveći pritisak). Izvor: Plan namjene mora Crne Gore: koncept i predlozi planskih rješenja (UNEP-MAP-PAP/RAC i MESPU (2021).

Analizom rezultata o količini, vrsti i distribuciji otpada u moru jasno je da su problemi zagađenja prisutni u svim dijelovima morskog i obalnog ekosistema. Utvrđen nivo zagađenja ukazuje na nedostignuto dobro stanje životne sredine (GES), te ukazuje na nužnost uvođenja mjera za prevenciju, smanjenje i ublažavanje stanja. Sljedeća tabela prikazuje prosječne vrijednosti broja komada otpada u različitim dijelovima morskog i obalnog ekosistema u Crnoj Gori (za analize urađene između 2015. i 2020. g.).

Kategorija	**Jedinica mjere**	**Srednja vrijednost**	**Bazična vrijednost** UNEP/MED WG.482/23	**Vrijednost praga** UNEP/MED WG.482/23
Otpad na plažama	N komada/100 m	492.22	369	130
Plutajući otpad	N komada/km^2	122.65	47*	5*
Otpad na dnu (metoda ronjenja)	N komada/100 m	21.42	Nema podataka	Nema podataka
Otpad na dnu (kočarenje)	N komada/km^2	260.67	135	38
Plutajuća mikroplastika	N komada/m^2	0.11685	0.044338	0.000845

Tabela 8-29: Prosječne vrijednosti otpada u različitim dijelovima morskog i obalnog eksosistema[67]
*zbog nedostatka podataka ove su vrijednosti predložene, ali još nisu usvojene

Glavni uzroci identifikovanih problema su:

- Loše upravljanje otpadom
- Nedostatak koordinirane regionalne saradnje za rješavanje problema, s obzirom na prekogranični karakter otpada u moru
- Loša percepcija veličine problema od strane donositelja odluka
- Nedostatak zakona koji se bave pitanjem otpada u moru
- Loši obrasci ponašanja
- Nedostatak mjera za prevenciju, ublažavanje i uklanjanje otpada iz mora
- Sporadično prikupljanje podataka
- Nedostatak analize glavnih izvora zagađenja, glavnih ulaznih tačaka, posebno iz riječnih dotoka

Lokalni planovi upravljanja otpadom

Analiza lokalnih planova upravljanja otpadom pokazala je da su planovi u šest primorskih opština izrađeni u skladu sa *Strategijom upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. g.*, kao i važećim zakonskim propisima. Budući da u svim nacionalnim zakonima i gotovo svim dokumentima koji su detaljno analizirani tokom izrade ovog dokumenta nije postojala definicija otpada u moru (odnosno da isti nije kategorisan kao posebna kategorija otpada), posljedično se otpad u moru i ne spominje u svim analiziranim lokalnim planovima upravljanja otpadom. Dodatno, ne spominje se rješavanje problema otpada u moru i na plažama, procjena količine, program praćenja, preventivne mjere ili definisanje potrebne infrastrukture, što je od posebnog značaja. Jedini izuzetak predstavlja Lokalni plan upravljanja komunalnim i neopasnim građevinskim otpadom Opštine Tivat koja se zalaže za prikupljanje i zbrinjavanje otpada sa plaža i obalnog područja opštine, kako u turističkoj sezoni tako i u zimskom periodu.

U obalnom području zakupci plaža sklapaju ugovor sa komunalnim preduzećem za odvoz komunalnog otpada, a za plaže koje nisu u zakupu Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom Crne Gore sklapa ugovor sa komunalnim preduzećem za sakupljanje i odlaganje otpada. Naknada se naplaćuje po površini plaže, sakuplja se i odvozi kao i ostali komunalni otpad. S obzirom na to da je Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom Crne Gore odgovorno za upravljanje obalom, ali i održavanje čistoće cijelog obalnog područja, neophodno je u među-institucionalnoj saradnji unaprijediti lokalne planove upravljanja otpadom u primorskim opštinama kako bi se adekvatno riješili problemi otpada u moru i na obali. Loše upravljanje otpadom jedan je od glavnih razloga zašto je Crna Gora visoko rangirana po količini otpada koji dospijeva u more po glavi stanovnika. Takođe, vrlo niske stope selekcije i recikliranja otpada, odlaganje na otvorene deponije, značajan broj divljih odlagališta i dr. glavni su uzroci ovakvog stanja i slike Crne Gore.

Dakle, može se zaključiti da je neophodno da JP morsko dobro kao upravljač obalom i morem planira i obezbjedi infrastrukturu na obali koja omogućava odlaganje otpada iz mora i plaža, posebno imajući u vidu činjenicu da je otpad koji se sakupi iz mora sa značajnom količinom biološkog materijala i predstavlja posebnu kategoriju otpada.

[67] UNEP/MAP-PAP/RAC-SPA/RAC and MESPU (2021)

9. ANALIZA STUDIJSKE I TEHNIČKE DOKUMENTACIJE

Za potrebe izrade PPCG nadležno Ministarstvo je, saglasno Projektnom zadatku obezbjedilo potrebne institucionalno organizacione, informatičke i programske preduslove. Pripremljene su bazne studije, odnosno ažurirane bazne studije koje su prethodno urađene u okviru Projekta SS-AE koji je obuhvatao studije za izradu PPCG do 2020. g. koji je donešen 2008. g. (*Službeni List Crne Gore* br. 24/08). Pravni osnov za izradu i ažuriranje prethodno rađenih studija je sadržan u zakonskoj regulativi, prema kojoj je jedan od poslova na izradi i donošenju planskog dokumenta koje vrši Ministarstvo, priprema baznih studija, podloga i ostale dokumentacije potrebne za izradu plana.

Stručni tim za izradu PPCG je koristio analize, preporuke i zaključke koji su dati u predmetnim baznim studijama, ali i dodatne informacije od nadležnih institucija, po svim obrađenim oblastima, kao i nove dostupne podatke, zbog protoka vremena u odnosu na period izrade baznih studija.

Bazne studije, autori, tim Ministarstva i rervidenti, navedeni su u sadržaju PPCG.

Tehnička dokumentacija koja je relevantna za plan, navedena je u pojedinačnim oblastima.

U Aneksu plana dat je pregled važeće planske dokumentacije u vrijeme izrade PPCG, kao i započete izmjene Prostorno - urbanističkih planova u svim opštinama Crne Gore.

10. OBAVEZE PO PREUZETIM MEĐUNARODNIM UGOVORIMA

U periodu od donošenja važećeg Prostornog plana Crne Gore, od 2008. g. do danas, donijeto je više evropskih i međunarodnih dokumenata koji se odnose na prostorni i urbani razvoj, što je važno za Crnu Goru kao kandidata za članstvo u Evropskoj Uniji. U planu je ukazano na ključne stavove iz navedenih dokumenata, u skladu sa Pravilnikom[68]. Opšta preporuka je da se pri realizaciji plana moraju poštovati svi preuzeti međunarodni Ugovori, u svim oblastima privrede, urbanog razvoja, infrastrukture i zaštite prostora.

U Aneksu PPCG se daje pregled međunarodnih dokumenata relevantnih za prostorni i urbani razvoj i zaštitu životne sredine.

Značajan broj međunarodnih dokumenata naglašava održivi razvoj, koji podrazumjeva ekonomski rast, zaštitu životne sredine, socijalni napredak i teritorijalno jedinstvo. Ističe se integracija izgrađene sredine, prirode i prirodnih ekosistema, potreba stvaranja gradova koji treba da budu prijatna i sigurna mjesta za život, a istovremeno potreba da se odvija brži razvoj u državi, posebno infrastrukturni razvoj i razvoj ruralnih područja.

Veliki broj dokumenata se odnosi na zaštitu životne sredine i svih njenih segmenata, zaštitu kopna, zaštitu mora i područja obalnog područja i zaštitu kulturne baštine kopna i mora. Poseban set dokumenata se odnosi na strategiju smanjenja katastrofa u svijetu i smanjenje uticaja na klimatske promjene i prilagođavanje klimatskim promjenama.

[68] [68] *Pravilnik o metodologiji izrade planskog dokumenta i bližem načinu organizacije prethodnog učešća javnosti*

11. SINTEZNA OCJENA POSTOJEĆEG STANJA

Ocjena realizacije PPCG do 2020. g.

Dosadašnji prostorni razvoj, nije se u potpunosti odvijao u skladu sa planskim projekcijama prethodnog plana, što ima negativan uticaj na prostorni, ekonomski i društveni razvoj. Ispoljene su i dalje velike regionalne razlike u stepenu razvijenosti, uz ekonomsko stagniranje Sjevernog regiona, bez obzira na njegove značajne i neiskorišćene prirodne resurse. Osim toga, Sjevernom regionu prijeti depopulacija, što značajno umanjuje njegove razvojne prednosti za naredni planski period. Nasuprot tome, Primorski i Središnji region su i dalje pod izraženim demografskim, građevinskim i infrastrukturnim pritiskom. Ublažavanje regionalnih razlika je samo djelimično prisutno u oblasti razvoja društvenih djelatnosti i razvoja saobraćaja.

Demografske karakteristike i ograničenja - U demografskom razvoju Crne Gore od druge polovine prošlog i početkom ovog vijeka, javili su se brojni demografski problemi od kojih se ističu:

- Ukupan broj stanovnika Crne Gore je opao u periodu 2003-2011. g. a u međupopisnom periodu (2011-2023) je zabilježen rast. S obzirom na negativne stope prirodnog priraštaja stanovništva i izraženu emigraciju van granica države, postoji rizik da u narednom periodu dođe do opadanja broja stanovnika ukoliko se ne preduzmu mjere da se zaustave negativni trendovi;
- veoma je izražena depopulacija Sjevernog regiona (u periodu 1981-2023. godina izgubio je 69 335 stanovnika, odnosno 30,2 % stanovništva);
- opadanje prosječnog rasta broja stanovnika u Središnjem regionu (od 1981. godine indeks rasta je opao sa 140,4 na 104,7 u periodu 1981-2023. godina), kao i u Primorskom regionu (indeks rasta je opao sa 138,8 u 1981. godini na 110,1 u 2023. godini);
- konstantno opadanje stopa nataliteta, rast stopa mortaliteta i veoma niske stope priraštaja stanovništva;
- negativna stopa prirodnog priraštaja u svim regionima, (od 25 opština u Crnoj Gori 19 ima negativan prirodni priraštaj, 5 opština ima veoma nizak priraštaj, a samo opština Budva ima prirodni priraštaj u kategoriji umjerenog).
- Nepovoljno kretanje prostornog razmještaja stanovništva: pražnenje Sjevernog regiona u kome su sve opštine emigracione; Središnji i Primorski region su imigracioni i u njima je skoncentrisano 75,7% stanovništva Crne Gore (na 46,6% teritorije države);

Prosječna gustina naseljenosti u periodu od 1961-2023.g. je u Sjevernom regionu opala sa sa 29 st/km² na 21 st/km², u Središnjem se povećala sa 35 st/km² na 69 st/km², a u Primorskom sa 52 st/km² na 109 st/km². U Sjevernom regionu je u 12 od 13 opština opala gustina naseljenosti. U Podgorici je gustina naseljenosti porasla sa 50 st/km² na 180 st/km², što ovu opštinu svrstava na 3 mjesto po gustini naseljenosti u Crnoj Gori poslije opštine Tivat koja je prostorno mala ima (348 st/km²) i Budve (225 st/km²).

Ukoliko se ne preduzmu mjere populacione politike, ispoljene tendencije u prostornom rasporedu stanovništva Crne Gore se mogu intenzivirati, što bi dodatno usložljavalo probleme gusto naseljenih područja, ubrzalo negativne tendencije u Sjevernom regionu i dovelo do pražnjenja posebno demografski ugroženog seoskog područja.

Mreža naselja i urbanizacija - U prethodnom planskom periodu nije ostvaren planirani policentrični koncept u mreži naselja. Urbani razvoj karakteriše intenzivna izgradnja i velika koncentracija objekata u Središnjem regionu, posebno u Podgorici i u Primorskom regionu u Budvi i naseljima Budvanske rivijere, ali i svim urbanim centrima, što predstavlja ograničenje sa aspekta adekvatnog opremanja urbanog područja i obezbjeđivanja adekvatne infrastrukture.

Nekontrolisano širenje urbanih cjelina i nedosljedno primjenjivanje standarda održive i ambijentalno usklađene gradnje, negativno utiču na prostor i kvalitet životne sredine. U urbanim sredinama Crne Gore živi preko 60% ukupnog stanovništva na čiji kvalitet života negativno utiču problemi koji se direktno tiču planiranja (nizak kvalitet javnih prostora i saobraćajne infrastrukture, nedostatak ozelenjenih prostora u gradovima, ad-hoc arhitektonska rješenja u potpunom neskladu sa okruženjem). Izražen problem je i tendencija prenamjene poljoprivrednog zemljišta u građevinsko zemljište.

Intenzivno doseljavanje seoskog stanovništva u gradska naselja, stvara u gradovima brojne probleme kao što su: neplanska izgradnja objekata, veliki pritisak na infrastrukturne sisteme (energetske, vodovodne, kanalizacione); problem odlaganja čvrstog otpada; opterećenje društvenih servisa, posebno škola i zdravstvenih ustanova; pritisak na stambenu izgradnju; zahtjevi za zapošljavanjem i sve izraženiji problem nezaposlenosti; razvijanje polu urbanih područja u blizini većih gradova; potpuno srastanje većih sela sa gradovima; problemi ekološke prirode.

Veliki pritisak doseljenog stanovništva u Primorskom regionu i širenje naselja duž obale doveli su do međusobnog srastanja naselja i formiranja aglomeracija (na Hercegnovskoj rivijeri, uz Kotorski i Tivatski zaliv, na Budvanskoj i Ulcinjskoj rivijeri).

Politika planiranja, Izgradnja prostora i zemljišna politika

Prostor Crne Gore karakteriše bogatstvo prirodnog i stvorenog (kulturno-istorijskog) diverziteta, sa izuzetnim, ali do skučenosti ograničenim potencijalima što ga čini vrlo osjetljivim i povredljivim. S druge strane, u poslednje vrijeme se događa intenzivna izgradnja sa prenamjenom zemljišta, suprotno utvrđenim razvojnim opredjeljenjima, strateškim ciljevima i principima održivog razvoja.

Nakon promjene društvenog poretka u Crnoj Gori nije izgrađen adekvatan sistem planiranja, uređenja i korišćenja prostora, kojim bi se unaprijedila planerska praksa, regulatorni i administrativni okvir sa doslednom i efikasnom kontrolom, u cilju racionalnog korišćenja i efikasnog uređenja prostora kao osnove za održivi razvoj.

Analizom stanja u prostoru je konstatovana prekomjena gradnja u pojedinim zonama, posebno Primorskog regiona, u vrijednim zonama planinskog područja i u Podgorici i narušavanje vrijednosti prostora i naselja, a iz analize dokumentacije (aktuelnih planova) ocjenjeno je da je planirana intenzivna izgradnja i širenje građevinskih područja.

Na prostoru Crne Gore, kroz istoriju je bio razvijen pažljiv odnos prema prirodnim resursima i poštovana su pravila u izgradnji i uređenju naselja, što danas predstavlja vrijedno nasljeđe i uzor za dalje planiranje i uređenje naselja.

Prekomjerna gradnja „stanova za tržište“ u detaljnim planovima i na atraktivnim lokacijama, (weekend stanovi, turističke vile, stanovi kao „zalog u nekretnine“...) uz nedovoljno uređenje i izgradnju javnih površina i sadržaja, ugrožava kvalitet naselja, a time i standrad i komfor življenja. Evidentni su problemi i u oblasti korišćenja šuma, eksploatacije kamena, šljunka / pijeska i sl., što stvara sliku narušenog ambijenta i često dovodi u pitanje mogućnosti razvoja baziranog na prostornim potencijalima.

Ulogu planova, kojima se u socijalizmu opredjeljivao /usmjeravo razvoj, u novom sistemu su preuzeli preduzetnička inicijativa i principi tržišta koji su diktirali više rast nego razvoj – izgradnju "neproduktivnih" objekata umjesto privrednih sadržaja. Prostorni i urbanistički planovi su gubili snagu dokumenta kojim se osmišljava način na koji se uređuje i koristi prostor za potrebe razvoja naselja.

Drugi mehanizmi usmjeravanja prostornog razvoja kao što je zemljišna politika sa fiskalnim/poreskim i stimulativnim mjerama, nisu razvijeni do nivoa koji bi mogao da obezbijedi racionalno korišćenje i zaštitu prostora.

Problem je počeo da dobija zabrijavajuće razmjere sa nastankom „buma“ na tržištu nekretnina, počev od prve dekade ovog vijeka. Gotovo svi planovi iz tog perioda „predviđaju“ predimenzionisanu stambenu gradnju u naseljima, koja prevazilazi mogućnosti, čak i minimalnog, opremanja prostora infrastrukturom i sadržajima neophodnim za normalno funkcionisanje naselja. Ti planovi su još uvijek na snazi pa formalno omogućavaju legalnu gradnju neodrživih objekata, što prijeti da izazove nepovratne štete u urbanim područjima.

Procesi u domenu planiranja, uređenja i korišćenja prostora imaju negativan trend, a uzrokovani su nedostacima u ukupnom sistemu koji pokriva ovu oblast i obuhvata: regulatorni okvir (propisi koji se odnose na prostor); institucionalno / administrati okvir; izradu planova sa ukupnim kadrovskim potencijalom. Problemi i ograničenja u prethodnom periodu:

- Nedostatak propisa i mjera, političkih odluka, administrativnih kapaciteta i sl., kojim bi se obezbijedilo racionalno korišćenje prostora.
- Necjelovitost jasnih strateških opredjeljenja o održivom korišćenju prostora kao i mehanizama i sredstava za dosledno sprovođenje strateških opredjeljenja i realizaciju ciljeva razvoja, uređenja prostora i izgradnje.
- Nedostatak adekvatnih planskih rješenja/planova i mehanizama za realizaciju opredjeljenja održivog, racionalnog uređenja i korišćenja prostora.
- Planirana dogradnja i širenje naselja, umjesto da obezbijedi površine za potrebe razvoja privrede, stanovanja, društvenog standarda, doprinese zaštiti i revitalizaciji prirodne i stvorene sredine i stvori uslove za povećanje komfora življena, dominantno je rezultirala trošenjem vrijednih turističkih prostora, prezasićenjem urbanih naselja gradnjom sa podstandardnim komunalnim opremanjem i niskim nivoom uređenosti naselja.
- Niski porezi na promet nekretnina, pogotovo za situacije formiranja novih urbanih zona / parcela, koji su bili motivisani podrškom razvoju građevinarstvu i domicilnom stanovništvu da obezbjedi stan, rezultirali su, između ostalog, gubitkom fonda za uređenje građevinskog zemljišta.
- Poseban izazov za zemljišnu politiku i sistem upravljanja prostorom je očigledno nužno ograničavanje izgradnje objekata, naročito stambenih, na zemljištu koje je prometovano kao građevinsko prema preambicioznim, u zbiru gotovo nemogućim za realizaciju, planovima koji su donijeti u vrijeme rasta biznisa nekretnina.

- U nedostatku administrativnih i fiskalnih mjera, cijena zemljišta na novoplaniranim zonama za izgradnju, izjednačena je sa cijenom opremljenog (urbanizovanog) zemljišta, a sredstva koja su trebala da služe komunalnom opremanju i izgradnji javnih sadržaja na novoplaniranim površinama za urbanizaciju, umjesto u fondove za te namjene, prelivala su se vlasnicima dosadašnjeg poljoprivrednog ili neplodnog zemljišta.
- Tome su pridodati i niski porezi na "drugi stan" i slaba kontrola njihovog korišćenja, što je povećalo značaj nekretnina kao "sigurnog kapitala".
- Interes i logika biznisa nekretnina (promet zemljišta i stanova za tržište) i potreba plasiranja "sigurnog kapitala", nametnuti su kao dominantan zadatak planiranja i cilj izrade planova, što je dodatno relativizovalo značaj planerskog postupka.
- Nijesu uspostavljeni operativni fondovi sa adekvatnim sredstvima, koji bi obezbijedili adekvatno uređenje zemljišta i izgradnju potrebnih sadržaja za kvalitetnu urbanizaciju.
- Izostala je izrada Programa uređenja prostora koji čine osnov za izgradnju odnosno realizaciju planova. Ovim programima je trebalo definisati: način, dinamiku i nosioce obaveza u opremanju prostora za gradnju.
- Jedan od nedostataka prethodnog zakonskog rješenja je da je sva nelegalna gradnja tretirana na isti način, iako se radi o širokom dijapazonu situacija koje sežu od privatizacije državnog zemljišta za gradnju objekata za tržište do „nužne“ izgradnje kuća na sopstvenom zemljištu za potrebe domaćinstva - porodice; od gradnje suprotno planu do gradnje po planu, ali bez sredstava za izmirenje komunalnog doprinosa. Upitna je socio-ekonomska održivost i pravednost stimulativnih mjera podrške izgradnji turističkih objekata (naročito onih koji se pretvaraju u stanove za tržište) u odnosu na „kaznene“ mjere izgradnje kuće – porodičnog doma – (Bečka deklaracija).
- Nedostaci koherentnog sistema uzrokovali su da je zatečena struktura vlasnisništva na zemljištu više uticala na način urbanizacije nego sva regulativa.
- Došlo je do prekomjerne prenamjene poljoprivrednog zemljišta i turističkih lokacija u "neproduktivne svrhe", što prijeti da trajno potroši razvojne potencijale prostora za "neproduktivne investicije".

Navedeni negativni trendovi u izgradnji i korišćenju prostora bi mogli dovesti do toga da se vrlo značajna područja valorizuju neracionalno i time izgubi prilika da se prostor Crne Gore koristi kao osnov razvoja i komfornog življenja.

Stanovanje - Stanje stambenog fonda nije na zadovoljavajućem nivou, ali se preduzimaju kontinuirane akcije za poboljšanje u oblasti stanovanja. U toku je izrada Strategije stambene politike za period do 2030.godine, kojom se definiše novi model rješavanja potreba stanovanja svih kategorija stanovništva. Na nivou Crne Gore nastanjeno je oko 60% stanova, značajan je broj u kategoriji nenastanjenih, a mali broj u potpunosti napušten. Najmanje naseljenih stanova je opštinama Budva i Šavnik. Značajan broj stanova je za sezonsko korišćenje.

Broj stanova u Crnoj Gori značajno premašuje broj domaćinstava, što je posebno izraženo u opštinama sa naglašenom turističkom funkcijom, kao i u onim koje su populaciono ispažnjene. Sa aspekta opremljenosti stanova, potrebno je unapređenje i komunalno opremanje. **U odnosu na postojeće stanje u ovoj oblasti potrebno je unapređenje stambenog sektora u smislu povećanja socijalne, ekonomske i ekološke održivosti kao i obezbjeđivanje finansijskih mehanizama za puno ostvarivanje javnog interesa**. Analiza stanja ukazuje na potrebu racionalinog vođenja stambene politike u narednom periodu i racionalnog planiranja stambenih zona. To zahtjeva definisanje finansijskih mehanizama, jačanje institucionalnog okvira za regulisanje stambenog razvoja, unapređenje stambenog tržišta, **jačanje uloge države u kontroli izgradnje stanova i obezbjeđivanju stanova po prihvatljivim uslovima**, promovisanje ekološki održivih rješenja u stanogradnji i stvaranje humanih uslova stanovanja. Posebni ciljevi i zadaci su rješavanje problema u domenu socijalnog stanovanja, rješavanja nelegalnih objekata i obezbjeđivanje energetski efikasnih stambenih objekata.

Društvene djelatnosti - U oblasti društvenog razvoja u odnosu na prethodno postavljene ciljeve Crna Gora je postigla značajne rezultate u pogledu demokratizacije društva i razvoja ljudskih prava. U okviru vaspitno obrazovnih aktivnosti učinjen je značajan pomak u oblasti predškolskog obrazovanja. Stopa upisa djece u predškolske ustanove na nivou države je u porastu i iznosi 43%. U oblasti osnovnog obrazovanja se konstantno unaprjeđuju programski sadržaji u skladu sa potrebama učenika i savremenim standardima. Došlo je do rasta broja srednjih škola u Crnoj Gori, pri čemu se u Središnjem regionu školuje oko 50 % ukupnog broja srednjoškolaca. To dodatno ukazuje na demografska kretanja i migracije koje su izražene ka ovom regionu. U prethodnom planskom periodu je došlo do porasta broja Univerziteta u Crnoj Gori i razvoja visokog obrazovanja.

U oblasti nauke postoji visok nivo međunarodne saradnje kroz različite projekte. Svi naučni projekti se povezuju sa privredom i na taj način se daje doprinos nauke razvoju društva. Najveći broj naučnih institucija u Crnoj Gori se nalazi u Podgorici kao državnom centru što ukazuje na potrebu da se u narednom periodu i u ovoj oblasti planski utiče na stimulisanje razvoja Sjevernog regiona. Konstantno su stvarani povoljni uslovi za razvoj kulturnih

aktivnosti i usluga u Crnoj Gori. Neophodna je intenzivnija međunarodna razmjena kroz programe saradnje sa okruženjem i sa crnogorskom dijasporom.

Crna Gora kao multikonfesionalno i multuietničko društvo čuva raznolikost svih naroda i narodnosti kao vrijedan segment kulture. U odnosu na dosadašnje stanje moguće je u narednom periodu organizovati u većoj mjeri manifestacije i festivale što će obogatiti kulturne vrijednosti stanovništva i stvoriti dodatni motiv turističke ponude. U oblasti fizičke kulture je došlo do rasta broja sportskih objekata i klubova, objekata za rekreaciju i objekata za profesionalno bavljenje sportom. Posebno se ističe da je naglašena potreba razvoja sporta u školama. Iako u svim crnogorski opštinama postoji značajan broj sportskih objekata određen broj nije u dobrom stanju i zahtjeva renoviranje i adaptaciju da bi se koristili na adekvatan način.

U oblasti zdravstva je došlo do jačanja i unaprjeđenja zdravstvene zaštite, ali se ukazuje na dodatnu potrebu kako na teritoriji Glavnog grada, tako i u svim opštinama Crne Gore. Posebno sistem mobilne zaštite za starije u udaljenim oblastima nije u punoj mjeri zaživio, što jepotrebno u narednom periodu obezbijediti. U oblasti socijalne i dječije zaštite učinjeni su značajni pomaci u smislu usklađivanja sa evropskim zakonodavtsvom. Iako postoji 13 Centara za socijalni rad rastuće potrebe broja korisnika ukazuju na neophodnost daljeg unaprjeđenja u ovoj oblasti.

Povećanje broja penzionera ukazuje na potrebu organizvoanja većeg broja domova za stara i nezbrinuta lica. U Crnoj Gori postoje takvi objekti u Risnu, Bijelom Polju, Pljevljima i Podgorici. Ocjenjuje se da je u narednom periodu potreban snažniji razvoj institucija i usluga za socijalnu zaštitu, posebno u oblasti preventivne zaštite, prevencije javljanja socijalnih potreba, dalje reforme penzionog sistema i jačanje socijalnih programa. U opštem smislu razvoj društvenih djelatnosti se odvija u skladu sa postavljenim standardima Evropske Unije. Iako su osnovni društveni servisi dostupni u svim područjima, ostaje dosta prostora za napredak, posebno u manje razvijenim i seoskim područjima.

Privreda - U analizi postojećeg stanja privrede se ukzuje na pozitivan trend rasta privrede kao i na strukturne reforme i drugačiju sektorsku zastupljenost u odnosu na raniji period. Konstatovano je da je Crna Gora danas jedna od najbrže rastućih ekonomija Evrope. Ekonomski rast je ostvaren u sektorima turizma, poljoprivrede, energetike, saobraćaja i prerađivačke industrije. Promjene u privrednoj strukturi su praćene i promjena u sektoru malih preduzeća, što znači da je stabilnija ekonomija i bolji investicioni ambijent podsticao rast MSP-a. U prethodnom periodu Crna Gora je ostvarila bolji rejting na rang listama prestižnih međunarodnih institucija čime se potvrđuje izvjesnost i i predvidivost poslovanja.

Program ekonomskih reformi je konstatovao prepreke konkurentnosti i daljeg ekonomskog rasta i razvoja. To su nedovoljno razvijena infrastruktura, saobraćajna, komunalna, energetska i dr., nizak nivo dodate vrijednosti u proizvodnji, nizak stepen diverzifikacije izvoza, ograničen pristup finansiranju malih i srednjih preduzeća i nedovoljna savjetodavna podrška, spor rast kredita banaka, relativno visoko učešće neformalne ekonomije, nedovoljna usaglašenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada, nefleksibilnost i visoki troškovi tržišta rada, nedovoljno efikasna državna administracija, potreba unaprjeđenja vladavine prava, nedovoljan stepen inovativnosti, rad katastarskih službi i izdavanje građevinskih dozvola, plaćanje poreza, nedovoljnost mehanizma jačanja fiskalne stabilnosti, nedovoljna predvidljivost poreske politike i dr.

Posmatrano po sektorima, evidentiran je pad ukupne industrijske proizvodnje (prerađivačka industrija, snabdijevanje električnom energijom), a samo u sektoru vađenja rude i kamena rast proizvodnje. U sektoru turizma zabilježen je rast dolazaka i noćenja turista u prethodnoj deceniji. U sektroru građevinarstva se očekuje realizacija projekata u okviru saobraćaja, turizma, energetike i ukazuje se na pozitivan trend u prethodne 4 godine. Povećan je i ukupni promet u lukama u odnosu na prethodni period. Privredni razvoj se u analiziranom periodu kretao u pravcu dostizanja ciljeva ka ekonomski razvijenoj, modernizovanoj i privredno konkurentnoj državi, što je potrebno u planskom periodu podržavati.

Energetika - Posmatrajući trendove proizvodnje i potrošnje električne energije uočen je rastući trend proizvodnje dok su kod potrošnje uočena 2 perioda: oba karakteriše rastući trend, ali je tokom prve polovine posmatranog perioda uočljiva značajno veća potrošnja usljed veće potrošnje električne energije u industriji (KAP i Željezara). Za buduće projekcije potrošnje električne energije od interesa je period nakon 2008. g. koja je inače i uzeta kao bazna prilikom izrade Strategije razvoja energetike do 2030. g. Pri uporednom posmatranju proizvodnje i potrošnje električne energije uočljivo je da u posljednjim godinama posmatranog perioda proizvodnja sustiže potrošnju. (od izrazito uvozno zavisnog do izvozno orjentisanog elektroenergetskog sistema). Diversifikacijom energetskog miksa ova varijacija će biti umanjena i stabilizovana. Budući planovi razvoja proizvodnje su snažno oslonjeni na dekarbonizaciju elektroenergetskog sektora, pa se očekuje sve veća penetracija obnovljivih izvora energije.

Kada su vrste elektrana u pitanju, struktura proizvodnje ranije je bila prilično jednostavna, koristili su se potencijali uglja i hidropotencijal velikih rijeka (2 velike HE, 7 malih HE i TE). Od 2013. g. počinje ekspanzija korišćenja obnovljivih izvora energije za proizvodnju električne energije pa se javljaju prvo male HE, a onda i

vjetroelektrane i solarne elektrane (VE i SE), a za očekivati je da dođe do još veće korišćenja energije vjetra i sunca. Prema planiranom elektroenergetskom bilansu za tekuću godinu uočava se da pored tradicionalno zastupljenih HE i TE, svoje značajno mjesto zauzimaju vjetroelektrane, a očekuje se interesovanje za izgradnju solarnih elektrana.

Strategija i druge studijske analize koje su se bavile prognozom potrošnje električne energije procijenjuje da će konzum rasti sa godišnjom stopom od 1,5 %. Uvažavajući plan dekarbonizacije energetskog bilansa i supstituciju energenata sa čistijim (posebno u sektoru saobraćaja), za očekivati je da taj rast bude i izraženiji dugoročno gledano.

Rudarska proizvodnja - Proizvodnja mineralnih sirovina u Crnoj Gori se zasniva na nekoliko sirovina: metaličnih (crveni boksit, olovo, cink), nemetaličnih (građevinski materijali), energetskih (lignit). Rudarski centri su Nikšić (crveni boksit) i Pljevlja (ugalj-lignit, ruda i koncentrati cinka i olova). Tranzicioni period, tehnološko zaostajanje, gubljenje tržišta, gašenje kompanija, uslovili su stagnaciju i smanjenje rudarske proizvodnje. Napredak se bilježi u intenziviranju geoloških istraživanja ležišta mineralnih sirovina i investiranju u neke rudarske i prerađivačke kapacitete.

Ocjenjuje se da je ukupna posmatrana proizvodnja u konstantom porastu, ali je udio na svjetskom tržištu veoma mali (proizvodnja boksita ima najveći dio u svjetskom tržištu a najmanji proizvodnja koncentrata olova). Polimetalične mineralne sirovine, rude olova i cinka, nisu dovoljno istražene u Crnoj Gori (prostori Sjekirice, Vistora, Konjuha).

Uvoz mineralnih sirovina je i dalje visok, a struktura izvoza je relativno nepovoljna. Uvoz je u prethodnom periodu iznosio oko 335 MEur godišnje različitih mineralnih sirovina i proizvoda od mineralnih sirovina.

U Crnoj Gori postoje značajni mineralni resursi, primarni i sekundarni, za proizvodnju cementa, opekarskih i keramičkih proizvoda, ali se ove mogućnosti ne koriste. Potrebno je dugoročno planiranje i upravljanje mineralnim sirovinama i planiranje korišćenja u skladu sa zaštitom životne sredine.

Istraživanje i proizvodnja nafte i gasa - Jadranski basen i region spoljnih Dinarida su prostori mogućih rezervi nafte i gasa. Da bi se na neko prostoru vršilo istražno bušenje, potrebno je izvršiti detaljna geološka i geofizička istraživanja i utvrditi mogućnost pronalaska komercijalnih količina nafte i gasa. U pojasu 3 km od obale, u skladu sa Zakonom nisu dozvoljena istraživanja. Dosadašnja istraživanja na prostoru crnogorskog primorja nisu pokazala pozitivne rezultate. U narednom periodu Crna Gora će završiti započete procese istraživanja potencijala nafte i gasa na prostoru crnogorskog podmorja.

Poljoprivreda - U prethodne 2-3 decenije uslijed ekonomskih i tranzicionih promjena poljoprivreda je imala ulogu socijalnog stabilizatora. Napredak se bilježi u dijelu primarne proizvodnje i prerađivačkom sektoru tj.razvoju agroindustije. Strukturne karakteristike poljoprivrede nisu povoljne, jer dominiraju mala porodična gazdinstva. Tehnološki nivo proizvodnje je nizak, obim proizvodnje po gazdinstvu je relativno mali, prinosi po proizvodnoj jedinici su znatno ispod EU prosjeka, što ukupno dovodi do niske konkurentnosti crnogorske poljoprivrede. Nedovoljno korišćenje resursa, niska konkurentnost, nedovoljno razvijen lanac vrijednosti hrane za rezultat imaju trgovinski deficit poljoprivredno prehrambenih proizvoda, pri čemu izvoz pokriva manje od 15% uvoza. Od ukupnih poljoprivrednih površina koje su nekad bile raspoložive (516.070 ha) danas se koristi 49,7%. Osim toga, uslijed intenzivne urbanizacije, izgradnje industrijskih i infrastrukturnih objekata, jedan dio prostora je trajno izgubljen za poljoprivredu. U prethodnom periodu, dio raspoloživog poljoprivrednog zemljišta je stavljen u funkciju, pa je učešće korišćenog poljoprivrednog zemljišta značajno povećano, ali dio poljoprivrednog zemljišta se ne koristi već zarasta u šikaru i nisko rastinje, što predstavlja postepeno gubljene vrijednog resursa.

U strukturi poljoprivrednih površina visok je udio prirodnih livada i pašnjaka. Jedna od karakteristika i ograničavajućih faktora je usitnjenost posjeda. Prehrambena industrija je nedovoljno zastupljena i neophodno je podizanje konkurentnosti u ponudi kvalitetne hrane, kao i obezbjeđivanje sirovine od domaćih poljoprivrednih proizvođača.

Šumarstvo - Prema rezultatima prve Nacionalne inventure šuma, Crnu Goru karakteriše visok stepen šumovitosti 59,5% (826.782.ha). Šumsko zemljište zauzima 9,9% (137.480 ha), zajedno šume i šumsko zemljište čine 69,4 % teritorije Crne Gore (1,3ha/st). Većina šuma 78,7% se nalaze između 800 i 1800 mnm na padinama 6 do 35^0 nagiba. Prosječne zapremine šuma veće od 200 m^3/ha su na nadmosrkom visinama od 1.200 do 2.000 m. Visoke šume pokrivaju 51,1% a šume niskog uzgojnog oblika 48,9 % od ukupne površine pod šumama. Udio državnih šuma je 52,3% a privatnih 47,7%. Crnu Goru karakteriše dominacija lišćarskog drveća čije šume pokrivaju 76,2% površine. Udio četinara u ukupnoj zapremini i zapreminski prirast četinara je znatno veći od lišćara. Uzimajući u obzir reljef, klimu i geologiju, Crna Gora je podijeljena na 5 regiona: Crnogorsko primorje, region krša, centralni region, istočni region, sjeverni region sa karakterističnim dominantnim tipovima vegetacije.

Iako je u prethodnom periodu došlo do poboljšanja strukture šumskog fonda, ukazuje se na niz negativnih tendencija: nedovoljna zaštita šuma, povećanje broja požara, bespravnih sječa i drugih šumskih šteta, mala su

ulaganja u izgradnju i održavanje šumskih puteva, ne ostvaruju se planovi gazdovanja šumama, nedovoljna je šumarska operativa za realizaciju planiranog obima radova na gajenju i iskorišćavanju šuma i neracionalno je korišćenje drvne mase. Na nezadovoljavajuće stanje u oblasti šumarstva u prethodnom periodu je uticala složena ekonomsko finansijska situacija, neusklađenost stanja šuma sa konceptom korišćenja šuma, predimenzionisani kapciteti primarne prerade, korišćenje privatnih šuma bez kontrole i iznad mogućnosti i isključiva uloga šume kao sirovinske baze. (pogrešan stav u društvu da šume kao privredno bogatstvo donose rentu bez ulaganja).

Marikultura i ribarstvo - Razvoj morskog ribarstva kome pripada i marikutura strateški je važno pitanje u programima proizvodnje hrane. Racionalna ekploatacija jestivih morskih organizama podrazumijeva određena ograničenja u prostoru, obezbjeđivanje kvaliteta i korišćenje na racionalan i zaštićen način. Na osnovu preduslova za definisanje lokacija za marikulturu koje su prihvaćene od Generalne komisije za ribarstvo Sredozemnog mora(GFCM) čija je članica Crna Gora, urđena je analiza pogodnosti i atraktivnosti područja Bokokotorskog zaliva za razvoj uzgoja školjki. Ocijenjeno je da su dva postojeća uzgajališta na pogodnim lokacijama za razvoj i da je značajan dio Bokokotorskog zaliva veoma pogodan, ali neiskorišćen za program marikulture. Ukazano je na pritiske koji utiču na marikulturu, među kojima se ističu turizam i odlaganje otpada u more, brodogradnja ili povećanje postojećih luka i marina, eksploatacija mineralnih sirovina i potencijalno nafte i gasa, nasipanje mora, ispusti komunalnih i industrijskih voda. Ocijenjeno je da se definisanjem novih zona za marikulturu može povećati proizvodnja školjki uz uvođenje autohtonih vrsta i inovativnih tehnologija.

Uzgoj ribe se odvija na samo dva uzgajališta koja koriste princip integralne multi-trofičke akvakulture što umanjuje negativan uticaj na morski ekosistem. Kompletna proizvodnja ribe se plasira na domaće tržište. Sektor crnogorskog ribarstva je generalno nerazvijen i priobalnog karaktera. Ribolovne aktivnosti su uslovljene vremenskim uslovima zbog nedovoljnog kapaciteta, nesigurnosti i zastarjelosti ribolovne flote. Trend ulova morske ribe pokazuje blagi rast, a ukupni ulov koji ostvaruje Crna Gora je mali procenat ulova koji se izvrši na Jadranu i Mediteranu. Neiskorišćeni su resursi male plave ribe.

Kao pozitivno se ocjenjuje uspostavljanje sistema prikupljanja podataka u morskom ribarstvu prema metodologiji Generalne komisije za ribarstvo mediterana (GFCM) i regulativama EU, od 2017.g. kao i uspostavljanje morskih zaštićenih područja (MPA (Katič, Platamuni, Stari Ulcinj). Uspostavljen je ribarski informativni sistem i ribarski monitoring centar koji omogućava monitoring i nadzor ribolovnih aktivnosti. Ocijenjeno je da je veliki problem nedostatak ribarskih luka i mjesta prvog iskrcaja kao i organizovanog otkupa i prerade.

Slatkovodno ribarstvo je grana koja raspolaže dragocjenim, ali nedovoljno iskorišćenim resursima. Ocijenjeno je da je posebna vrijednost ribolovnih voda dobar kvalitet i značajan resurs za akvakulturu. Nije dovoljno povezana grana ribarstva i marikulture sa razvojem turizma i obezbjeđivanje prerade proizvoda visoke dodaate vrijednosti koje bi bilo konkurentno na tržištu. Potrebna je modernizacija ribarske flote, povećanje bezbjednosti na plovilima, izgradnja ribarskih luka, mjesta prvog iskrcaja, mjesta prve prodaje, mjesta za remont ribarskih brodova i iorganizovani otkup ribe i ribljih proizvoda, što se definiše primjenom planskim mjera. (potreban je razvoj privrednog i sportskog ribolova, organizovana prerada i plasman ribe na tržište i zaštita autohtonih populacija).

Turizam - Na osnovu pregleda makroekonomskih turističkih pokazatelja ocijenjeno je da se razvoj turizma u Crnoj Gori odvijao po sličnom modelu kao i u većini mediteranskih zemalja, prije svega na osnovu bogatih prirodnih kulturno istorijskih resursa. Prihodi turizma su u 2023. g su premašili iznos od 1,4 milijarde eura što pokazuje značajnu ekspanziju od pred pandemijske 2019. g. koja je generirala tek nešto preko 1 milijarde eura.

Turizam se ocjenjuje kao jedan od najdinamičnijih i najperspektivnijih djelatnosti za ekonomski razvoj Crne Gore, uz komplementaran razvoj sa poljoprivredom. Svjetsko vijeće za putovanje i turizam u Izvještaju o ekonomskom učinku putovanja i turizma za 2018. g. je Crnu Goru svrstao kao treću zemlju na svijetu u dijelu kratkoročnog potencijala i rasta i kao stotu zemlju s obzirom na potencijal dugoročnog rasta. U 2022. g. prema podacima WTC , ukupna kontribucija putovanja i turizma BDP -u Crne Gore iznosi 24,5% (1,17 milijardi eura) uz 23,9% rasta u odnosu na prethodnu godinu.

Prema indexu razvoja industrije putovanja i turizma Svjetskog ekonomskog foruma WEF Crna Gora je u 2024.g. je rangirana kao 60. zemlja na svijetu od ukupno 119 zemalja. U poređenju sa 2019. g. Crna Gora je nazadovala za 1 mjesto. Ocijenjeni su pozitivni pomaci u smislu: turističke infrastrukture i dostupnih usluga, sigurnosti, zdravstvenog i higijenskog stanja, održivosti industrije putovanja i turizma. Kao negativna stavka je ocijenjena resursna osnova za inustriju turizma (kulturna i prirodna) a slabije su rangirani zračni, cestovni i lučni promet.

Prema podacima WTTC-a djelatnosti iz oblasti putovanja i turizma su generisala u 2022. g skoro svako peto radno mjesto u Crnoj Gori (50.000 radnih mjesta) što je iznad prosjeka na globalnom nivou. U poređenju sa podacima iz prethodnog perioda, ocjenjuje se da je došlo do smanjenja ukupnog broja zaposlenih u turizmu.

S obzirom da od 2016. g. nisu dostupni novi podaci o kapacitetima individualnog smještaja, data je analiza u odnosu na posljednju dostupnu analizu konkurentnosti smještajne strukture u Crnoj Gori iz 2018. g. Ocjenjuje

se da je globalna struktura ukupnih smještajnih kapaciteta nepovoljna, sa osnovnim smještajnim kapacitetima u 2018. g. svega 13% pri čemu je učešće hotela 10.41%. U okviru osnovnih smještajnih kapaciteta, dominiraju hoteli sa 76% učešća. Hotelska struktura se ocjenjuje jednostrano, jer domoniraju hoteli sa tri (34%) i dvije zvjezdice (41%) a učešće sa 5 zvjezdica (1%), četiri zvjzdice (15%). Ocjenjuje se da je nepovoljna struktura globalnih smještajnih kapaciteta praćena nepovoljnom strukturom komplementarnih smještajnih kapaciteta kojim dominiraju vikend stanovi i kuće kao nepoželjna smještajna kategorija. Postoji značajna diskrepancija između kolektivnog (hoteli i sl.) i privatnog smještaja (domaćinstva, vikend stanovi..). Na osnovu prethodnih rezultata iz 2011. g ocjenjuje se da je oko 120.000 stanova bilo za sezonsko stanovanje. Pretpostavlja se da je taj broj u proteklih 9 godina još porastao na oko 140.000 stanova.

Prema globalnoj strukturi smještajnih kapaciteta iz 2018. g. ukupan smještajni kapacitet je 379 objekata i 520.155 ležajeva. Oko 60% čine klasični hoteli, mali hoteli 10%, turistički rizorti 8,4% a značajni su i apart hoteli, hosteli, kampovi i ekolodže.

Nova rezidencijalna naselja na Primorju (*Luštica Bay*, *Porto Montenegro*, *Porto Novi*) su utjecale na povećanje kvalitet hotelske ponude i izgradile veću prepoznatljivost Crne Gore kao turističke destinacije na svetskom nivou. Koncepcija rezidencijalnih naselja ipak predviđa veći fokus na rezidencije i njihovu prodaju ili najam, s tim što se obavezuje da u sklopu rizorta cijele godine posluje hotel visokog kvaliteta sa minimalno 120 smještajnih jedinica u Primorskom, a 60 jedinica u ostalim regionima Crne Gore. Model integralnih i difuznih hotela može biti značajan za transformaciju jednog dijela komplementarnog smještaja u osnovni a još uvijek nije započeo ovaj proces.

Ocjena je da postojeća struktura smještajnih kapaciteta nije u skladu sa strateškim ciljevima razvoja turizma posebno na planirani porast učešća osnovnih smještajnih kapaciteta. Vikend kuće i stanovi kao nepoželjan vid učestvuju sa 67% u ukupnim kapacitetima, a osnovni smještajni kapaciteti sa 8,1%. U smislu podrške turizmu Crna Gora raspolaže relativno dobrom infrastrukturom za razvoj pomorstva i nautički turizam, što svakako treba dalje unaprjeđivati. Sa aspekta turističkih atrakcija ističu se primorski stari gradovi, Cetinje, nacionalni parkovi, jezera i brojne turističke ambijentalne vrijednosti.

Generalna ocjena je da su smještajni kapaciteti u *Primorskom regionu* preveliki u odnosu na nosivost prirodnih resursa, dok resursi u *Središnjem*, a posebno u *Sjevernom regionu* nisu iskorišćeni. Izgradnja planiranih turističkih zona u *Sjevernom regionu* se djelimično realizuje na prostoru Bjelasice, dijelom na području Žabljaka, ali sporijom dinamikom nego što je to *Prostornim planom posebne namjene* i planovima za područje Durmitora i Žabljaka predviđeno.

Struktura smještajnih kapaciteta nije dovoljno kvalitetna, dominiraju komplementarni smještajni kapaciteti, najveći broj hotelskih kapaciteta je srednje i niže kategorije, a profil hotela ne odgovara u potpunosti savremenim međunarodnim trendovima.

Turistička tražnja se u periodu 2008-2019. g. ipak udvostručila u dolascima, a broj noćenja je rastao ali nešto sporije. Ipak trend se promijenio kada se posmatraju zadnji relevantni podaci iz 2023. godine. Oni pokazuju kako je 2023. g. ostvareno čak 13% više noćenja nego 2019., ali čak 1% manje dolazaka, što znači da su turisti značajno produžili dužinu boravka u destinacijama.

Zaključeno je da se sezonalnost turističkog prometa poboljšava i povećava se u periodu predsezone, ali je sezonsko opterećenje i dalje visoko. U analizi stanja je ukazano na niz prednosti i slabosti, sa fokusom na mogućnosti razvoja ovog sektora.

Uslužne djelatnosti - Trgovina – Ostvaren je u prethodnom periodu značajan napredak u pravnom i institucionalnom okviru za pospješivanje i rast trgovačke djelatnosti. U segmentu spoljne trgovine primjenjuju se mjere liberalizacije definisane članstvom u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji od 2012. g. U prethodnom periodu je zabilježena prosječna godišnja stopa rasta i rast učešća bruto vrijednosti ovog sektora. Zabilježen je i rast zaposlenih u sektoru trgovine. Ističe se da je razvoj trgovine sa regionalnog aspekta važan i on uglavnom prati ekonomski razvoj po regionima, tako da će buduće stanje u ovoj oblasti zavisiti od ukupnih ekonomskih aktivnosti i planskih mjera.

Bankarstvo – u strukturi finansijskog sektora Crne Gore banke imaju ključni udio. Na kraju 2018. g. iznosio je 92% ukupne aktive finansijskog sistema. U okviru pregovora za članstvo EU otvoreno je Poglavlje 9 – Finansijske usluge koje se odnosi na uskađivanje pravnog i institucionalnog okvira za regulisanja finansijskog sistema. Ocjenjuje se da je u oblasti bankarstva postignut visok nivo usklađenosti sa evropskim zakonodavstvom i usvojen je set bankarskih zakona koji omogućava primjenu novih bankarskih standarda usmjernih na jaču kontrolu banaka i dodatno smanjenje rizika.

U bankarskom sektoru Crne Gore trenutno posluje 13 banaka i došlo je do rasta broja filijala (na 100 000 stanovnika sa 21 filijala u 2005 .g. na 43,61 filijala na kraju 2018. g.) iznad prosjeka zemalja regiona. Prema podacima 2019. g. najveće tržišno učešće banaka, sa aspekta visine imovine, pripada bankama sa inostranim kapitalom (OTP Crnogorska komercijalna banka, Podgorička banka, ERSTE banka, NLB banka, Hipotekarna

banka). Srednjim i malim bankama pripada 34% kapitala. Ocjenjuje se da je crnogorsko bankarsko tržište prešlo iz visokokoncentiranog u predkriznom periodu u niskokoncentrisano tržište. Na osnovu analiza od 2014. g. crnogorski bankarski sistem se svrstava u kategoriju neto štediša. Na kraju 2019. g. suma nekvalitenih kredita je iznosila 6,1% ukupnih kredita. Ocjena je da je u 2018. g. visok nivo likvidnosti, visok nivo koeficijenta solventnosti i zadovoljavajuća profitabilnost.

Tržište kapitala - nakon 20. godina od osnivanja institucija tržišta kapitala, ocijenjeno je da je Crna Gora zaokružila pravni i institucionalni okvir u ovoj oblasti. To se odnosi prije svega na usaglašavanje sa relevantnin međunarodnim standardima i pravom u EU. Status akcionarskih društava u Crnoj Gori proistekao je iz zakonskih odredbi o privatizaciji, a ne iz prirodne potrebe preduzeća da rastu na bazi emitovanja akcija.

Ukupan promet na Montenegroberzi u 2019. g. je porastao za 116% u odnosu na promet u 2018. g. U 2019. g. se 18 kompanija kotiralo na tržištu Montenegroberze. Planirano je donošenje izmjene i dopuna Zakona o tržištu kapitala u cilju jačanja infrastrukure finansijskog tržišta i usaglašavanja sa promjenom EU direktiva.

Infrastruktura - Saobraćaj – U oblasti drumskog saobraćaja stanje nije zadovoljavajuće u odnosu na ranije postavljene ciljeve. Svi vidovi saobraćaja su se u Crnoj Gori u prethodnom periodu razvijali bez integrisanog pristupa, a ne kao jedinstven saobraćajni sistem sa tehničko-tehnološkog i organizacionog aspekta. Povezanost unutar regiona i povezivanje Crne Gore sa susjednim državama i Evropskim koridorima, nije ni približno na zadovoljavajućem nivou.

U drumskom saobraćaju postojeću saobraćajnu mrežu čini prva dionica auto-puta Bar-Boljare koja je realizovana i postojeća mreža magistralnih i regionalnih puteva. Potrebna je rekonstrukcija postojeće mreže magistralnih i regionalnih saobraćajnica, prioritetna izgradnja i završetak auto-puta Bar – Boljare i izgradnja primarne mreže saobraćajnica (auto-puteva i brzih saobraćajnica), u cilju što skorijeg kvalitetnog povezivanja Crne Gore unutar svoje teritorije i povezivanje sa evropskim koridorima.

Željeznički saobraćaj u Crnoj Gori se odvija preko dijela pruge Beograd - Bar koja je glavna međunarodna željeznička veza. Neophodna je rekonstrukcija i osavremenjavanje. Osim toga postoje željeznička pruga Podgorica - Nikšić i Podgorica -Tuzi. Stanje željezničke mreže nije zadovoljavajuće i u plansko periodu je neophodno značajno unapređenje i povezivanje željeznice kao važnog elementa intermodalnog saobraćaja.

U vodnom saobraćaju, Luka Bar je najznačajnija u sistemu pomorskog saobraćaja. Neophodan je razvoj bolja povezanost i povećanje konkurentnosti glavne crnogorske luke. U planskom periodu je potreban razvoj pomorskog saobraćaja i razvoj cjelokupne infrastrukture.

U vazdušnom saobraćaju, međunarodni aerodromi Podgorica i Tivat omogućavaju povezanost sa regionom, Evropom i svijetom. Kapacitet i opremljenost ova 2 aerodroma nije na potrebnom nivou za intenzivniji razvoj Crne Gore. Sekundarnu mrežu aerodroma čine aerodrom Berane, Kapino polje, Žabljak, Špiro Mugoša u Podgorici i letilište Ulcinj.

U planskom periodu je potrebna nadgradnja i podizanje na značajno viši nivo međunarodnih aerodroma Podgorica i Tivat, rekonstrukcija i proširenje kapaciteta, izgradnja aerodroma Berane i opremanje manjih sportskih, turističkih aerodroma i letilišta.

U sistemu saobraćaja u Crnoj Gori nije ostvaren integralni saobraćajni sistem u kome bi svi vidovi saobraćaja bili adekvatno povezani. To značajno smanjuje ekonomske benefite i ograničava dalji razvoj, posebno u oblasti turizma.

Vodoprivreda i hidrotehnička infrastruktura - Snabdijevanje vodom naselja i stanovništva se smatra relativno dobrim. Javnim vodovodima je obuhvaćeno oko 99% gradskog stanovništva i u prethodnih 20 godine se bilježi poboljšanje snabdijevanja vodom u gradskim naseljima. Na seoskom području stanje vodosnabdijevanja se značajno popravilo.

Gradskim vodovodnim sistema obuhvaćeno je pored gradskih i značajan broj seoskih naselja. Količina zahvaćene i preuzete vode bilježi rast. S druge strane su gubici vode i dalje prisutni. Trenutna potrošnja vode u domaćinstvima u Crnoj Gori još uvijek nije u skladu sa preporukama EU (150 l/st/dan) ali je prisutna tendencija smanjenja/racionalizacije.

Izvorišta vode za svodosnabdijevanje opština su uglavnom lokalna, a opštine Budva, Kotor, Tivat, Ulcinj i Bar se snabdijevaju iz regionalnog vodovodnog sistema. Opština Herceg Novi je pored lokalnih vodoizvorišta koristila vodu iz sistema Plat u Hrvatskoj. Evidentirana su 97 izvorišta, a opštine Pljevlja i Herceg Novi koriste vodu iz površinskih akumulacija.

Osim za vodosnabdijevanje analizirano je snabdijevanje vodom industrije i energerike za tehnološke potrebe, navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta, hidroenergetsko korišćenje vode, ribarstvo i akvakulturu, kao i eksploatacija rječnog nanosa iz vodotka, korišćenje voda za plovidbu, kupanje i rekreaciju, korišćenje geotermalnih i mineralnih voda, kao i voda za komercijalnu prodaju. Posebno se ističe potreba zaštita od štetnog dejstva voda i uređenje vodnog režima, kao i zaštita od erozije i bujica i uređenje slivova. Važan segment

vodoprivrede predstavlja i odvođenje otpadnih voda i zaštita voda od zagađenja pri čemu se analizira stanje kvaliteta voda i definišu zaštićena područja vode za piće. Postoji 15 postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda.

Upravljanje otpadom – Izgrađene su dvije regionalne deponije komunalnog otpada (Podgorica-za komunalni otpad iz Podgorice, Danilovgrada i Cetinja; Bar – Možura za komunalni otpad iz Bara, Ulcinja, Budve, Tivta i Kotora. Opštine Nikšić, Plužine nemaju riješeno zbrinjavanje otpada na adekvatan način. Ostale opštine Sjevernog regiona nemaju izgrađene savremene deponije za komunalni otpad već odlažu otpad na privremena neuređena odlagališta. Izgrađena su tri reciklažna centra (Podgorica, Herceg Novi, Kotor). U Podgorici postoji i postrojenje za obradu otpadnih vozila. U okviru reciklažnih centara za sada rade dvije pretovarne stanice (Opštine Kotor i Herceg Novi). Podgorica ima 6 reciklažnih dvorišta, a Herceg Novi i Kotor po 1. Poseban izazov u oblasti zaštite životne sredine je rješavanje zbrinjavanja otpada nastalog u proteklih nekoliko decenija u industrijskim sistemima pri čemu treba izvršiti sanaciju određenog opasnog industrijskog otpada (Kombinat aluminijuma, Željezara Nikšić, Brodogradilište Bijela, TE Pljevalja, Flotaciono jalovište u naselju Gradac u Pljevljima, od kojih su sanirani jalovište Gradac, odlagališta šljake i pepela Maljevac i grita u Bijeloj. U oblasti upravljanja otpadom, važan je aspekt je i upravljanje kanalizacionim muljevim dobijenim prečišćavanjem otpadnih komunaklnih voda, njihovo sakupljanje, transport i tretman. Izgrađeno je 7 postrojenja za prečišćavanje komunalnih otpadnih voda u Podgorici, Mojkovcu, Budvi, Kotoru, Tivtu, Andrijevici , Petnjici i Žabljaku kao i dva manja postrojenja – Virpazar i Rijeka Crnojevića. Nijedna lokalna samouprava nije riješila problem kanalizacionog mulja, pa se on odlaže i koristi kao prekrivni sloj na deponijama komunalnog otpada, za sanaciju neuređenih odlagališta. Započeo je i projekat kompostiranja i selektivnog odlaganja otpadom.

Otpad u moru je izražen problem koji do sad nije adekvatno tretiran, a problematika u mnogim zemljama Sredozemlja dostiže alarmantno stanje. Otpad dospijeva na plaže i u more, dio je direktno bačen, dio dospijeva sa brodova. U oblasti upravljanja otpadom na kopnu i u moru, u planskom periodu su potrebne intenzivne aktivnosti za saniranje postojećeg stanja i za postizanje integralnog sistema upravljanja otpadom. Potrebna je selekcija, reciklaža, smanjenje količine otpada i proizvodnja energije iz otpada.

Elektronske komunikacije - U ocjeni stanja se naglašava da je ostvaren napredak u oblasti širokopojasnih komunikacionih mreža posebno u gradskim naseljima. Slabiji razvoj širokopojasnih servisa zabilježen je na prigradskim i seoskim područjima prije svega zbog razuđenosti i udaljenosti korisnika servisa od tehnološki razvijenih priključnih resursa koji su skoncentrisani u blizini gradskih jezgara. U oblasti elektronskih komunikacija postoji regionalna neravnomjernost, što je neophodno prevazići u narednom periodu u cilju podrške ukupnog razvoja.

Aspekti zaštite prostora - Životna sredina

Kvalitet vazduha u Crnoj Gori kontinuirano se i automatski prati od sredine 2009. g. u skladu sa evropskim standardima kvaliteta vazduha prenesenim u crnogorsko zakonodavstvo. Zagađenju vazduha doprinose emisije iz industrije, energetike, saobraćaja i sagorijevanje goriva u sektoru domaćinstva. Visoke koncentracije i veliki broj prekoračenja dozvoljenih srednjih dnevnih vrijednosti PM10 su najčešći u industijskim urbanim zonama tokom sezone grijanja. Ti podaci se kontinuirano prate i vrši se izvještavanje rezultata mjerenja. Posebno osjetljive zone su teritorija opštine Pljevlja, zona Podgorice, Nikšića, a u južnoj zoni su pokazatelji najčešće ispod propisanih graničnih vrijednosti.

Kvalitet voda - Crna Gora raspolaže kvalitetnim površinskim i podzemnim vodama. Na osnovu analize stanja ocjenjuje se da je nedovoljna infrastruktura za prečišćavanje otpadnih voda i nedovoljna kontrola izvora zagađenja, pri čemu su najveći izvor komunalne otpadne vode koje se u neprečišćenom ili djelimično prečišćenom obliku ispuštaju u recipijent. Ističe se i uticaj poljoprivrednih aktivnosti i industije, saobraćajne infrastrukture, distribucije goriva i građevinskih radova. Sa aspekta ugroženost zagađenjem ističu se rijeka Vezišnica iznad ušća i Ćehotina u zoni Gradac, Morača ispod uliva gradskog kolektora, Vukovci i Grbavci, Ibar (Bać) i Lim ispod Bijelog Polja. Kvalitet podzemnih voda u Crnoj Gori u najvećem dijelu godine odgovara prvoj klasi.

Ističe se da nisu uspostavljene sve zakonom propisane zone sanitarne zaštite, već samo neposredna zona zaštite, što je neophodno obezbjediti. Dezinfekcija se ne sprovodi kontinuirano na svim gradskim vodovodima, a osim toga nije na svim gradskim vodovodima uspostavljena automatska dozaža i registracija nivoa rezidualnog hlora. Stanje kvaliteta morske vode na javnim kupalištima se kontinuirano prati i obavještava javnost o nalazima tih analiza.

Zemljište – Nepropisno deponovanje otpada je jedan od negativnih uticaja na zemljište. Ukazuje se na zagađenja zemljišta u naselju Srpska zbog emisija iz KAP-a, u naselju Rubeža zbog rada Željezare i Komini zbog rada TE Pljevlja. Stanje životne sredine mora se analizira i prati u skladu sa *Mediteranskim akcionim planom* (MAP), *Barselonskom konvencijom* i *Okvirnom direktivom o morskoj strategiji* (MSFD). Analize se vrše sa ciljem zaštite mora, ograničavanja uzgoja ribe na području Bokokotorskog zaliva, zaštite zajednica podvodnih livada, područja akvatorija, tretiranja Kotorskog i Tivatskog zaliva, zaštite peloida i ljekovitog blata u Igaljskom

zalivu i unaprjeđenja uzgajališta školjki, razvoja „plavog rasta“, kao i analize uticaja kruzing turizma na ekosistem mora.

Zaštita prirode – U ovoj oblasti se ukazuje na ugrožavanje biodiverziteta, gubitak i degradaciju staništa uslijed urbanizacije izgradnje saobraćajne i energetske infrastrukture, prekomjerno iskorišćavanje šuma i različite oblike zagađenja kao i na prisutne klimatske promjene. Analiza proglašenja zaštićenih područja pokazuje uzlazni trend, posebno u dijelu uspostavljanja zaštićenih područja kategorije Parkova prirode koji pokrivaju 43% mreže zaštićenih područja. Pri uspostavljanju parkova prirode pravi se kompromis između očuvanja biodiverziteta i lokalnog razvoja. Mapiranjem EMERALD a zatim NATURA 2000 staništa prepoznati su stanišni tipovi koji trenutno ne uživaju zaštitu, a trpe različite antropogene pritiske. Prepoznata su i važna staništa za ptice (IBA) i za biljke (IPA) od kojih mnoga nisu pokrivena sistemom zaštite.

Morska područja su tek odnedavno zastupljena u sistemu zaštićenih područja, a za veliki broj su obavljenja bazna istraživanja. Urađen je projekat promovisanja upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih i priobalnih sistema u Obalnom području Crne Gore, kojim se uspostavljaju zaštićena područja prirode u moru. Ekološka mreža sa ekološkim koridorima nije uspostavljena, a aktivnosti su u toku (uspostavljanje NATURA 2000). Veliki broj zaštićenih područja nema uspostavljene upravljačke strukture i planove upravljanja. Ukupna površina zaštićenih prirodnih područja iznosi 13,4% državne teritorije (u vrijeme donošenja PPCG do 2020. g. površina je iznosila 7,72%). Najveće učešće u mreži zaštićenih područja imaju nacionalni parkovi 7,27%, parkovi prirode 5,76%, a ostatak su strogi rezervati prirode, posebni rezervati prirode, spomenici prirode, predjeli izuzetnih odlika. U analizi stanja su evidentirana sva zaštićena područja prirode.

Zaštita predjela - Ocijenjuje se da su u poslednjim decenijama izvedene intervencije u prostoru koje su značajno narušile strateške principe zelene infrastrukture. Uočeno je nepoštovanje tipologije i elemenata autentične arhitekture, nekontrolisana izgradnja i ukupno osiromašenje predjela i kulturne baštine. Ekspanzija gradnje u prethodnom periodu, stavarnje novih često urbanistički neuređenih turističkih naselja na prostoru nekadašnnjih sela, utiče na gubitak identiteta prostora. Kao problemi degradiranih područja ističu se fragmenatcija i degradacija predjela uslijed urbanizacije, izgradnje infrastrukture, eksploatacije mineralnih sirovina, homogenizacija predjela i nestajanje karakteristične mozaičnosti u ruralnim predjelima, smanjenje zelenih i otvorenih prostora u urbanim sredinama.

Zaštita kulturne baštine - U Primorskom regionu, u Boki Kotorskoj se nalazi 44,60% nepokretnih kulturnih dobara, a u ostalom dijelu Crne Gore 55,40%. Posebno se ističe vrijednost prirodno i kultrno istorijsko područje Kotora.

U prethodnom planskom periodu došlo je do djelimičnog unapređenja stanja u oblasti zaštite kulturne baštine. Ocijenjeno je da je prethodnu deceniju obilježio određeni investicioni pritisak na primorsku regiju sa posebnim opterećenjem na UNESCO područje, zbog čega su definisane mjere koje su zahtijevane na sastanku Komiteta UNESCO u Istambulu 2016. g. Ukazuje sa na nedovoljno adekvatan odnos prema nasljeđu i u dijelu nelegalne gradnje u zaštićenim područjima, manastirskim kompleksima, unutar granica nepokretnih kulturnih dobara i njihovoj zaštićenoj okolini, što je potrebno sanirati kroz izradu posebnih sanacionih programa.

Rizik u očuvanju kulturnih dobara predstavlja nekontrolisana urbanizacija i razvoj infrastrukture ukoliko se ne poštuju obaveze zaštite kulturnih dobara.

12. PREGLED PROBLEMA, OGRANIČENJA I POTENCIJALA PLANSKOG PODRUČJA

U analizi i ocjeni stanja se ukazuje na potencijale u svim oblastima razvoja. Pomorsko mediteranski i planinski geografski položaj koji je obilježio istorijske tokove i kulturološki razvoj; raznolikost i složenost prirodnih uslova; klima i hidrološko bogatstvo kao potencijal razvoja; raznovrsna flora i fauna, biodiverzitet, predione i ambijentalne vrijednosti; obalno područje Crne Gore; u velikoj mjeri očuvana životna sredina; šumsko bogatstvo i skroman, ali raznovrstan poljoprivredni potencijal za razvoj specifične poljoprivredne proizvodnje; bogatstvo šumama, mineralnim sirovinama; stanovništvo koje je na malom geografskom prostoru sa svim specifičnosti pojedinačnih lokalnih zajednica očuvalo jedinstven crnogorski duh; zaštićena područja prirode i kulturnog naslijeđa;

U cilju održivog korišćenja potencijala, ukazuje se na prirodna i stvorena ograničenja koja treba imati u vidu pri izradi detaljnije - niže planske dokumentacije, kako bi se očuvali potencijali za razvoj.

Prirodna ograničenja

Ograničenja zbog karakteristika reljefa - Svega oko 5% teritorije Crne Gore je ravničarsko zemljište, a ostalo područje je brdovito i planinsko. Ovakve geomorfološke karakteristike su ograničenje sa stanovišta urbanizacije, izgradnje saobraćajne, elektroenergetske, hidrotehničke i elektrokomunikacione infrastrukture.

Nagib terena - predstavlja jedan od važnih prirodnih faktora, kako za izgradnju objekata, tako i za izgradnju infrastrukture. Nagib do 5^0 se smatra ravnim terenom i veoma pogodnim za izgradnju, pri čemu treba imati u vidu da su to, van urbanih područja, uglavnom tereni pogodni za poljoprivrednu proizvodnju. Teren nagiba do 20^0 je pogodan za izgradnju, a tereni preko 20^0 zahtijevaju dodatne i složenije intervencije u prostoru. Tereni nagiba preko 30^0 se smatraju uslovno povoljnim ili nepogodnim za izgradnju, zavisno od drugih pratećih karakteristika terena. (geoloških, seizmičkih, hidrogeoloških, koji utiču na stabilnost terena). Za nagibe preko 30° gradnja je moguća na čvrstoj stijenskoj podlozi.

Ekspozicija - Sjeverna, sjeveroistočna i sjeverozapadna ekspozicija terena (N, NE, NW), su nepovoljne za razvoj poljoprivrede, smještajnih kapaciteta u turizmu i za naselja (stanovanje, javne funkcije, škole, bolnice i dr.). Za poljoprivredu i zimski turizam je povoljna istočna ekspozicija (E), a uslovno povoljna zapadna ekspozicija (W), dok se za naselja (stanovanje i druge funkcije), uslovno povoljnim smatraju zapadna i istočna ekspozicija (W;E). Najpovoljnije ekspozicije za razvoj naselja, poljoprivrede i drugih djelatnosti su južna, jugoistočna i jugozapadna ekspozicija (S, SE, SW), koje su ujedno nepovoljne za razvoj zimskog turizma. O ekspoziciji terena je potrebno voditi računa pri planiranju na detaljnom planskom nivou, pri čemu jedan od kriterijuma za detaljno određivanje namjene prostora/planskih zona, treba da bude i ekspoozicija terena.

Zone plavljenja - Plavne površine se nalaze u dolinama velikih vodotoka i to su:
Rijeka Ibar - poplavama ugrožava djelove opštine Rožaje i centar grada: Suho Polje, Centar Rožaja, Osredak, Županica, Lokacija Ibarac – Lovnička Rijeka u svom srednjem i donjem toku do njenog ušća u Ibar, Zakamenjska rijeka u naselju Koljeno do njenog ušća u Županicu, rijeka Crnja u reonu Zeleni, Grahovača u istoimenom naselju i u Bašča.
Rijeka Lim - Na području Bijelog Polja na lokacijama: Bioča, Srđevac Šćepanica., Nedakusi, Zaton, Bioče, u zoni Berana naselja Buče i Donje Zaostro, Crvljevine, Štitari – Lukavica, Bioča i Skakavac, područje između Berana i sela Vinicka.
Zona Plava i Plavskog jezera - je ugrožena uglavnom bujičnim tokovima. Vodotoci Grnčar, Vruja, Dolja i Ljuča.
Na području Bijelog Polja - Bujice Lipnica i Lješnica ugrožavaju Bijelo Polje, Ljubovića (Pavino Polje), Cerovski potok, Pavića potok, Kanjska rijeka, Tronoša, Boljanska rijeka i Bistrica;
Na području Opštine Berane - Bistica, Šekularska rijeka, Kaludarska rijeka, Dapsićka rijeka, i Lješnica, ugrožavaju putnu infrastrukturu i poljoprivredno zemljište.
Zona Gusinja, kao i zona od Plavskog jezera do Gusinja - Ugrožena je bujičnim vodotocima dolina potoka Grnčar, Dolina Vruje, Dolina rijeke Ljuče.
Rijeka Ćehotina - nanosi ozbiljne štete u zoni Pljevaljskog polja. Plavljene površine su lokacije Ševari, Židovići, poljoprivredne površine na lijevoj obali Ćehotine, magistralni put Pljevlja - Gradac. Problem predtavljaju i pritoke Rijeka Breznica u dijelu naselja Ševari, rijeka Vezišnica koja plavi naselje Komini od TE Pljevlja do ušća u rijeku Ćehotinu.
Rijeka Tara - u zoni Mojkovca ugrožava lokacije Barice, Ambarine, Podbišće, Uruševina, Slatina. Polja, Gojakovići. Bujični tokovi ugrožavaju stubove mosta Tara, u zoni Kolašina jadranska magistrala kod Trebaljeva i kod mosta na ulazu u Kolašin, Mateševo u mjestu Jezerca, poljoprivredno zemljište na obalama Tare, Mateševo, most Tara III.

Štete plavljenjem izazivaju bujični tokovi - Štitarička rijeka, Borovnjački potok, Rudnica, Juškovića potok u Mojkovcu i rijeka Drcka, Kolašinska rijeka, Plašnica i Pčinja u Kolašinu;

Rijeka Piva - plavi od njenog sastavka sa Tarom, pa do uzvodnog dijela Mratinjskog jezera. Rijeka Komarnica, kao i bujični vodotoci Pridvorice, Šavničke rijeke, Bijele i Bukovice ugrožavaju šire područje Šavnika.

Rijeka Morača - plavi nizvodno od izlaza iz klisure, do ušća u Skadarsko jezero. Pored toga najnizvodniji dio doline Morače je plavljen i vodama Skadarskog jezera. (nizvodno od sela Botun poljoprivredne površine i naselja, do ušća Cijevne niža područja Botuna, Lajkoviči, Mitrovići na levoj i Grbavci i Lekići na desnoj obali. Plavljeni su djelovi ušća Sitnice, Vukovac, Bistrica i Ponari. Nizvodno od Ponara dolinu Morače osim sopstvenih voda ugrožavaju i visoki nivoi Skadarskog jezera.

Rijeka Zeta - plavi na području Nikšićkog polja, naselje Pažići kod Danilovgrada, Podanje u Spužu, Viško polje i naselje Bogićevići. Osim rijeke Zete, u vrijeme visokih vodostaja plavi rijeka Crkovnica kod Bandića i rijeka Sušica, naselje Strahinjići, Glavica, Velja Paprat, Gorica, Grlić i Podkraj.

Rijeka Sitnica i Golački potok u zoni Beri plave dio naselja.

Skadarsko jezero - Zona Skadarskog jezera, zajedno sa tokovima koji utiču u jezero i rijeke Bojane, kojom vode jezera otiču prema moru, od posebnog su značaja, jer su na ovom području plavljenjem su zahvaćene najveće površine poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori. Ugrožena su i naselja Rijeka Crnojevića, Virpazar, Vranjina, Prevlaka, Karuč, Rogami, Bobija, Dodoši, Žabljak Crnojevića, Ponari, Bistrica, Kurilo, Berislavci, Bijelo Polje, Gostilj, Plavnica, Šušunja, Goričani, Mojanovići, Pothum, Vranj, Vladne, Kodrabudan, Vuksanlekići i Tojeć. Na području Crmnice poljoprivredne površine su, osim vodama Skadarskog jezera, ugrožene i od tokova Sutormana, Bistice i Orahovštice.

Rijeka Bojana - U području duž Bojane i u slivovima pomenutih malih vodotoka nalazi se oko 2400 ha plodnog zemljišta, što predstavlja značajan procenat ukupnog poljoprivrednog zemljišta u Primorskom regionu Crne Gore. Cjelokupno područje duž Bojane je ugroženo poplavnim vodama rijeke Bojane i brdskim vodotocima. Poplave duž rijeke Bojane ugrožavaju prvenstveno naselja: Sukobin, Lisna-Bori i Fraskanjel, a u manjoj mjeri naselja: Sveti Đorđe, Reč, Donji i Gornji Štoj. Plavne zone su i Vladimirsko - Sukobinsko polje, Šasko jezero i Ulcinjsko polje.

Šasko jezero je „ugroženo" kako velikim vodama Bojane, tako i vodama potoka Međuriječ.

U opštini Herceg Novi u gradskim naseljima plave površine na lokacijama: ušće potoka Nemila u naselju Meljine, ušće Ljutog potoka u more u naselju Topla, Potkop u Mojdežu, Sutorina koja se plavi bujičnim vodama i Repaj u zoni Zelenike.

Kučac i Drenovštica - ugrožavaju manje površine u Mrčevom polju.

Područje Kotora - je ugroženo od bujičnih tokova i od podzemnih voda: Kotorska riva, Trg od oružja, Gurdić i dio magistralnog putau Perastu i Kostanjici.

Grbaljsko Polje - ugroženo je plavljenjem bijičnih tokova Gradiošnice, Odolješnice, Koložuna i Lukavice.

Cetinjsko polje - je ugroženo zbog prelivanja voda sa sjeverozapadnih padina Lovćena, kad dotekla voda prevazilazi kapacitet ponora, dolazi do plavljenja. Bujični potok Borovik doprinosi plavljenju i ugroženo je naselje Strugari i Gornji Ceklin.

Zaštiti od poplava se ne poklanja dovoljna pažnja i pri planiranju detaljne namjene prostora. Navedene zone plavljenja se pri planiranju prostora i izgradnji objekata se moraju uzeti u obzir kao ograničenje. Time će se doprinjeti stabilizaciji terena, bezbjednosti saobraćajnica, proširenju poljoprivrednih površina i bezbjednosti ljudi i imovine.

Urađen je projekat "Podrška implementaciji upravljanja vodama u Crnoj Gori", uz finasijsku podrsku EU, u okviru kojega je izvršena potpuna implementacije Direktive EU o polavama, kroz izradu mapa hazarda i mape rizika od polava, kao i planova upravljanja poplavama za sliv Dunava i sliv Jadranskog mora. Rezultati analiza ovog projekta su važni za izradu detaljne planske dokumentacije.

Bujični tokovi i bujične poplave i erozije - su procesi koji potencijalno mogu ugroziti bezbjednost ljudi, imovinu i prirodne resurse. Sve rijeke Crne Gore su u gornjem toku bujičnog karaktera i znatne koncentracije nanosa, čime mogu biti ugrožena poljoprivredna zemljišta, saobraćajnice i naselja. Registrovano je oko 300 bujičnih slivova i područja, a oko 460.000 ha je zahvaćeno raznim oblicima erozije od I-V kategorije. Izdvaja se ekscesivna i jaka erozija koje imaju veliku produkciju nanosa (m^3/godišnje).

Pri planiranju i izgradnji infrastrukturnih objekata je neophodno voditi računa o površinama na kojima je evidentno prisustvo erozije. To je posebno važno za projektovanje saobraćajnica, hidroelektrana, mostova, tunela, tako da prije detaljnog istraživanja terena na određenoj lokaciji, već u fazi planiranja određenih namjmena, ovakve terene treba ocijeniti kao nepovoljne za izgradnju.

Pruga Beograd - Bar na teritoriji Crne Gore je ugrožena od 8 većih bujučnih vodotoka. Prema pruzi Podgorica - Nikšić usmjeren je veći broj manjih bujičnih vodotoka, a magistralni put Bijelo Polje - Podgorica presjeca 12 bujičnih tokova. Jadranska magistrala ima veliki broj bujičnih tokova male slivne površine.

Pri izradi detaljnih planskih dokumenata namjenu zona predvidjeti na način da se isključi izgradnja iz područja koja su rizična sa aspekta ugroženosti od bujičnih tokova ili naglih poplava koje se odlikuju obilnim količinama vode.

Zone visokih podzemnih voda - predstavljaju ograničenje za izgradnju objekata. Izražene su na području Nikšićkog i Cetinjskog polja. To ograničenje je neophodno uzeti u obzir pri detaljnom definisanju namjene površina i izbjeći izgradnju na tim područjima.

Zone klizišta - Na velikom broju lokacija širom Crne Gore konstatovana su klizišta većih ili manjih dimenzija, koja narušavaju prirodnu sredinu u lokalnim, a nekad i regionalnim razmjerama. Područje Crnogorskog primorja predstavlja najproblematičniji dio sa aspekta stabinosti i pojava kliženja. Sa jedne strane to je uslovljeno specifičnim geološkim sastavom i sklopom terena, a sa druge strane intenzivnom urbanizacijom u poslednjim decenijama. Pri tome se nije dovoljno vodilo računa o poremećajima stabilnosti terena usled intenzivne gradnje.

Brojna klizišta izazvana su nepažljivim zemljanim radovima: u opštini Herceg Novi Savina, Đenovići, Kumbor, Bijela, Kamenari, Radanovići, u opštini Budva Markovići, Šumet, Crvena Glavica, Babin Do, Seoca, Sveti Stefan, Šumet, Stanišići, Škaljari, Reževići, Sutomore, Radanovići i druga. Dosta klizišta je sanirano, ali se stalno pojavljuju nova, naročito u zonama sa intenzivnom gradnjom.

Evidentirana su velika blokovska klizišta: kao što su: Vladimir, Ratac, Brca, Maljevik, Seoca, Savina. Ova klizišta zahvataju veći prostor i po površini i po dubini i teško ih je sanirati. Saniraju se uglavnom samo parcijalno najugroženije dionice, dok se proces kliženja, sa slabijim ili jačim intenzitetom permanentno odvija.

Skadarsko - Bjelopavlićka depresija: klizišta manjih dimenzija su ispoljena u Crmnici i na sjeveroistočnom obodu Zetske depresije, od kojih je najveće klizište u Poviji. Evidentirana su i u zonama Kujava, Bukovik, Vrelo, Sotonići, Radovče. U Nikšićkoj župi vezana za pješčare, škriljce i filite gdje su dubokim erozionim prodorom otkriveni sedimenti permske i donjetrijaske starosti (Liverovići, Vasiljevići).

U području ispitivanog područja ***Sliva Morače,*** (gornji i srednji tok), nestabilnosti se javljaju duž puta Podgorica - Kolašin. (na putu su klizišta kod Manastira Morače i ispod Crkvina, lokalitet Dolovi).

U Slivu Tare: pojas klizišta predstavlja relativno dugačak, izdužen pojas od granice sa Albanijom do ušća Tare u Drinu. Centralni putni pravac Kolašin - Đurđevića Tara - Žabljak i Đurđevića Tara - Kosanica. Klizišta na putevima su Donja Bukovica, Gojakovićl, Siga, Mojkovac, Đurđevića Tara, Tara 1 i Tara 2. Klizište na pruzi je na mostu Trebaljevo, dok je klizište Brskovo na površinskom kopu.

U Pljevaljskoj kotlini: prisutna su klizišta uobičajeno vezana za putnu infrastrukturu u fazi gradnje i eksploatcije u raznim geološkim formacijama, ali za ovaj region su karakteristična klizišta vezana za površinske kopove. Klizišta na putevima su u zoni Zabrđe, Mihajlovići i Mijakovići, a inicirana su zasijecanjem padine prilikom izgradnje puteva. Klizišta na površinskim kopovima su u zoni ugljenih basena (Ljuće, Tvrdaš), izazvana rudarskim radovima.

U Slivu rijeke Lima sa područjem Berana: većina registrovanih klizišta se nalaze uglavnom na putevima (Čokrlije, Jabučno, Zaton, Dapsiće, Trešnjevo, Gros). Većinom dolazi do klizanja zone raspadanja ovih sedimenata na padinama koje su zasječene zbog izgradnje puteva. Klizišta su uglavnom sanirana.

U slivu Ibra, područje Rožaja je najmanje istraženo, ali je u pogledu građe teren sličan Limu, tako da su zastupljene potencijalno nestabilne sredine. (Besnik, na putu Berane-Rožaje).

Sliv Pive sa akumulacijom je sa aspekta analize klizišta izdvojen kao poseban region. Velike akumulacije imaju uticaja na stabilnost okolnih padina, posebno u uslovima čestih promjena nivoa vode u njima. U regionu Pive zapažaju se nestabilnosti u blizini naselja Plužine, u Goranskom, i drugim mjestim koje bi mogle poticati od uticaja akumulacije. Klizišta Goransko, Sinjac i Aluge su vezani za izgradnju puta (klasična klizišta antropogenog porijekla). Manja klizišta su u Donjoj Bukovici i u Tušini. Navedena područja su sklona pojavama nestabilnosti, posebno u slučaju kad su podstaknute raznim građevinskim zahvatima.

Gradnja u sredinama sklonim kliženju je moguća uz poštovanje svih ograničenja koje takvi tereni nose. Stabilnost zavisi od morfologije terena, geološke građe, nagiba padine, stanja podzemnih i površinskih voda, fizičko-mehaničkih karakteristika sredine, kao i vrste i veličine objekta koji se gradi.

Najbolji način da se izbjegnu naknadne intervencije na sanaciji terena i odjekata je da se problemu stabilnosti terena posveti dovoljna pažnja u fazi planiranja, a u fazi projektovanja objekata izrada geotehničkih podloga. Praksa je pokazala da je sanacija terena nakon poremećaja stabilnosti višestruko skuplja od istražnih radova i izrade geotehničkih podloga za objekte u fazi projektovanja.

Zone sanitarne zaštite vodoizvorišta - Neophodno je detaljno definisati i kartirati sve zone vodoizvorišta**.** Slivna područja svih važnijih karstnih vrela duž kanjona rijeka Pive, Tare, Ćehotine i Morače, po obodu karstnih polja i u Primorskom regionu, nalaze se na brdsko planinskim, slabo naseljenim područjima. Najugroženija su ležišta izdanskih voda Nikšićkog i Cetinjskog polja koja se dreniraju preko karstnih vrela

Glave Zete i Obošničkog oka i vrela Crnojevića rijeke. Zagađenost komunalnim i industrijskim vodama se brzo prenosi kroz podzemlje preko ponora, karstnih kanala i kaverni. U ovim zonama je neophodno isključiti izgradnju objekata i preduzeti sve mjere adekvatne zaštite sanitarnih zona zaštite vodoizvorišta.

Zone deficitarne vodom - predstavljaju prirodno ograničenje. To su područja Orjena, Lovćena, Rumije, Katunske Nahije i zona Banjana. Potrebno je izbjegavati izgradnju objekata u tim područjima i razmotriti mogućnost rješavanja vodosnabdijevanja, posebno u zoni Banjana.

Područja meteoroloških temperaturnih inverzija - Područja sa manifestacijom izraženih temperaturnih inverzija su Pljevlja, Rožaje, Bijelo Polje, Berane, Nikšić, Kolašin, Cetinje i djelimično Podgorica.

Pri detaljnom planiranju treba uzeti u obzir analize i preporuke koje se odnose na klimatsko-meteorološke karakteristike, posebno aspekt meteoroloških inverzija. Zbog efekta temperaturne inverzije u hladnom dijelu godine, potrebno je minimizirati produkciju zagadjujućih čestica. U ovim područjima ne planirati industrijska postrojenja, deponije, potrebno je uvesti alternativne energente za zagrijavanje prostorija u hladnom dijelu godine. Ova područja su osjetljiva posebno sa aspekta kvaliteta vazduha. Ovaj faktor treba uzeti u obzir i pri planiranju saobraćaja, urbanih sadržaja, industrije i turističko-rekreativnih sadržaja.

Ograničenja zbog seizmičkih uticaja

Primorski region - uključujući i podmorje Jadrana su dio državne teritorije sa najvećim seizmičkim hazardom. Ranije identifikovan kao sistem regionalnih aktivnih rasjeda prvog reda - sistem rasjednih struktura u podmorju Jadrana preciznije je mapiran na osnovu sprovedenih istraživanja ugljovodonika u podmorju. Zbog potencijala indukovanja dodatnih napona u prisutnim aktivnim rasjednim strukturama ekstrakcija ugljovodonika je u konfliktu sa visokim nivoom seizmičnosti. Pojas pružanja sistema rasjeda ograničenje je za vođenje cjevovoda ili drugih instalacija osjetljivih na potencijalne dislokacije morskog dna – koje mogu dostići i metarske dimenzije.

Boka Kotorska nalazi se na kontaktu geotektonske zone Jadransko-jonske i zone Budva, kao i zone Budva i Visokog krša. Ovi kontakti predstavljaju tektonske strukture regionalnog karaktera. Najnestabilniji tereni nalaze su u Igalu tj. istočnom dijelu Herceg Novog, u Meljinama, Zelenici, i naročito cio obalni potez od Kumbora do Baošića, Bijela i Kamenari, takođe i neposredno zaleđe naselja Sv. Neđelja. Najnestabilniji tereni u Kotorskom zaleđu su u podnožju Kotorskih strana iznad obalnog pojasa Dobrote i od Plagente, uključujući najgušće izgrađeni obalni dio Kotora i Stari grad. Izrazito nestabilni tereni na ovom prostoru nalaze se još iznad naselja Muo i u D.Stolivu. Na području Tivta, izrazito nestabilni tereni su u Lepetanima, djelimično u Opatovu, Seljanovu i Račici, kao i u izvjesnoj mjeri u blizini Bijela na obali Krtola. Uvala Trsteno takođe spada u terene sa mjestimično nestabilnim lokacijama.

Visok nivo seizmičkog rizika vezan je za prisustvo kulturno-istorijske baštine, nekontrolisano korišćenje prostora i nerazriješenog pitanje sabraćaja linijskog karaktera. Pomorski saobraćaj i Luka Kotor - kao druga po značaju u Crnoj Gori, imaju visok nivo seizmičkog rizika, kako zbog ranjivosti objekata i dokova, tako i potencijalnih deformacija morskog dna u Bokokotorskom zalivu.

U dijelu ***Budvansko-Petrovačkog primorja*** najugroženiji su izgrađeni djelovi obalnog pojasa Budvanske školjke, obalni pojas Bečića, obalni dijelovi Kamenova, Pržna, Miločera, Sv. Stefana, Perazića Do i obalni dio Petrovca. Seizmička nestabilnost izražena je u priobalnom dijelu Jaza i Buljarice, a nestabilnih terena ima još između Smokovog vijenca, Reževića i na Crvenoj Glavici (otvoreno klizilište). Među najizraženijim problemima ove razvojne zone su neselektivna gradnja i pre-opterećenje na brojnim lokacijama potencijalno nestabilnih terena. Problem uvećava nekontrolisan tretman podzemnih voda kao i sistema odvođenja nadzemnih voda. Problemi intenzivne urbanizacije, gustine stanovanja, neriješenih saobraćajnih koridora i prilaznih puteva, nedostatak slobodnih prostora i nelegalna gradnja generatori su vrlo visokog nivoa seizmičkog rizika.

Najužniji dio Primorskog regiona zona Bara i Ulcinja ima najveći nivo prirodne opasnosti od zemljotresa u Crnoj Gori. Seizmički su najugroženije zone u aluvijalnoj ravni Barskog polja, kao i klizišta između Ratca i Sutomora i prema Velikom Pijesku. Aktivacija klizišta Ratac u zemljotresu potencijalno je veliki rizik za drumski i željeznički saobraćaj. Obala Volujice i gatovi najveće crnogorske Luke Bar izgrađeni na nasutom nestabilnom terenu podložnom slijeganju. U posljednjim decenijama problem intenzivne i neplanske gradnje u naseljima između Bara i Ulcinja znatno je povećao seizmički rizik u ovoj zoni. U zaleđu obale, na jugozapadnim padinama Rumije i Sutormana moguća su masovna kliženja terena i pojava blokovska klizišta. U opštini Ulcinj, manje područje nestabilnosti postoji u Valdanosu, dok područje koje obuhvata dio Ulcinjskog polja i Solanu, obale Bojane, Veliku plažu, Donji i Gornji Štoj posjeduje umjeren do visoki potencijal likvifakcije - što predstavlja potencijalno veliki seizmički rizik u turističkom razvoju.

Središnji region Crne Gore izložen je kako zemljotresima generisanim u susjednim zonama, ali i sam predstavlja seizmogenu zonu. Visok nivo seizmičkog rizika Cetinja uslovljen je geografskom blizinom primorskog pojasa seizmičke aktivnosti (i zemljoresa u zoni Brajića), kao i prisutnim kulturno-istorijskim vrijednostima. Problem gubljenja ili promjene kapaciteta izvorišta voda u zemljotresima je veliki u karstnim terenima.

Generalno dublji zemljotresi vezuju se za pretpostavljeni rasjeda prvog reda sa pravcem pružanja duž Zetsko-skadarske depresije i prema NIkšiću. Tereni uglavnom spadaju u povoljne za urbanizaciju. Veća ograničenja vezana su za mjesta većeg nagiba terana i nestabilnosti u obalnom dijelu jezera (sa potencijalom nastanka likvifakcije) kao i rijeke Zete. Visoki nivo seizmičkog rizika Podgorice i gravitacionog područja posebno je uslovljen koncentracijom stanovništva, državnih i javnih funkcija, zdravstvenih objekata i drugih vitalnih objekata, dok su u *Nikšićkom polju* seizmičkom riziku posebno izloženi energetski i privredni objekti.

Sjeverni region odlikuje manji seizmički hazard, ali se prema svim propisima ovo područje mora tretirati kao seizmički aktivno. Procesi navlačenja prisutnih geotektonskih zona i podzona praćeni su zemljotresima manje jačine. Područje Pive prepoznato je kao posebna seizmogena zona u Seizmogeološkim podlogama za Prostorni plan,1982 g. Od formiranja HE Piva, dokazana je promjena režima seizmičke aktivnosti zbog stimulisanja indukovane seizmičnosti. Na stabilnost terena direktno utiče prisustvo kompleksnog rupturnog sklopa. Paralelno generalnom pružanju nabornih struktura durmitorske navlake, pružaju se longitudinalni rasjedi pravca SZ-JI do pravca ZSZ-IJI čija dobra izraženost u reljefu ukazuje i na neotektonsku aktivnost. Transverzalne rupture pravca SI-JZ intenzivno raščlanjujući reljef na blokove. Ove dvije grupe rasjeda direktno utiču na stabilnost padina i kosina. Do pojave otkidanja i odronjavanja blokova izdijeljenih rupturama prethodno navedenih sistema dolazi duž regionalnih ruptura koje kontrolišu položaj kanjona Pive, odnosno Komarnice - generalne orijentacije S-J do SSZ-JJI. (M. Marković, R.Pavlović, 1989). U izgrađenom dijelu Plužina najveće rasprostranjenje nestabilni tereni imaju na područjima južno i jugozapadno od naselja Plužina, kao i u slivnom području Mratinjskog potoka.

Seizmički hazard, već postojaće naponsko stanje koje stvara akulacija HE Piva i predisponiranost normalnih rasjeda indukovanju seizmičnosti, su u konfliktu prema daljem formiranju akumulacija na području Pive. U Durmitorskoj zoni nestabilni su kanjonski djelovi Tare i Sušice u kojima se dogadjaju odroni i sipari, kao i uvale na padinama Durmitora koje su većinom pokrivene naslagama slabo vezanih osulina i siparima. Na području Žabljaka su intenzivnim spiranjem ugroženi su tereni na području Bosače, Razvršju i polju Meždo. Takođe, i lokacije na urbanom području Žabjaka gdje su prisutni procesi odronjavanja, osipanja i klizanja spadaju u ovu grupu terena. Seizmički nestabilni tereni - u kojima se dešavaju odroni raspadnutih i tektonski polomljenih stijena, nastavljaju se duž strmih dolinskih i kanjonskih strane vodotoka Tare i njenih pritoka ka Mojkovcu (Dobrilovine i Crne Poda).

Unutar teritorije opštine Pljevlja brojni su nabori i razlomi. Među razlomnima strukturama najuočljivije su one sa reversnim navlačenjem - koje terenu daju kraljušastu strukturu. U nestabilne terene spadaju područja u predjelu Kominana i Židovića , na području Greva, kao i povremeno zasipane plavinske lepeze.

Na teritoriji opštine Bijelo Polje u nestabilne terene spadaju mjestimične pojave aktivnih i povremenih klizišta, jaruženja, strmi otsjeci rijeke Lima, Bistrice i dr. sa prisustvom stalnih i povremenih površinskih i podzemnih vodenih tokova. Ovi tereni su nepovoljni za gradnju.

Polimljsko-Plavska zona je prepoznata zona gdje su dešavali jaki zemljotresi (Berane, Plav). Identifikovani su nestabilni tereni sa menifestovanim klizištima, plavljenjima površinskim i podzemnim vodama i sa visokim nivoom potencijala pojave likvifakcije (neposredno uz Plavsko jezero, duž glavnih vodnih tokova i pritoka Lima, aktivna i umirena klizištima u istočni dijelu Beranskog basena). Na području Rožaja aktivna klizišta postoje u zapadnom i sjeveroistočnom dijelu u a parcijalno i u središnjem dijelu urbanističkog područja. Problemi koji utiču na visok nivo seizmičkog rizika odnose se na gustinu izgrađenosti i pristupačnost naselja, starost i veći vulnerabilitet tradicionalnih oblika gradnje (čatmare i kule).

Ograničenja usljed kimatskih promjena

Projekcije nepovoljnih uticaja na životnu sredinu izazvanih klimatskim promjenama govore o promjeni srednjih godišnjih temperatura, ali i obrazaca padavina, odnosno intenzivnijim padavinama u kraćem godišnjem intervalu. Takav razvoj za posljedicu može imati intenziviranje erozionih procesa, aktiviranje klizišta i poplave. Zbog toga je neophodno implementirati mehanizme zaštite u buduće planove prostornog razvoja, od povećanja zaštitnih zona oko površinskih tokova, ispitivanja i sanacije klizišta, efikasnijih sistema odbrane od poplava, kao i mjere planiranja upravljanja atmosferskim vodama u naseljima u skladu sa novim klimatskim uslovima. Koncept prilagođavanja klimatskim promjenama i uloga adekvatnog prostornog planiranja u cilju prilagođavanja klimatskim promjenama i smanjenja uticaja na klimatske promjene je važna i ističe se za sve sektore razvoja.

Ograničenja/prednost u izgradnji zbog poštovanja zaštićenih prirodnih područja

S obzirom na relativno malu površinu, Crna Gora ima značajnu teritoriju pod određenim vidom zaštite, gdje dominiraju Nacionalni Parkovi kao forma najvećeg nivoa zaštite, ali i drugi vidovi zaštite na području kopna i mora. Sva zaštićena područja se mogu smatrati ograničenjem za urbanizaciju i izgradnju objekata (osim u svrhu korišćenja tom zaštićenom području, razvoj prihvatljivih vidova turizma, naučnog, edukativnog, izletničkog i dr.). Sva područja zaštićene kulturne baštine su prednost i bogatstvo za razvoj, ali i ograničenje sa spekta izgrdnje objekata i infrastrukture, koje se mora poštovati.

Ograničenja zbog stvorenih uslova

Nedovoljna infrastrukturna povezanost - Bez obzira na značajna ulaganja u oblasti drumskog saobraćaja u prethodnom periodu, saobraćajna povezanost na prostoru Crne Gore nije postignuta u mjeri koja obezbjeđuje intenzivan privredni, društveni i ekonomski razvoj. To ukazuje na potrebu dodatnih ulaganja u rekonstrukciju postojećih saobraćajnica u drumskom saobraćaju, izgradnju novih primarnih saobraćajnica, obilaznica i lokalnih saobraćajnica važnih za ruralna područja. Izraženo ograničenje predstavlja neizgrađene obilaznice gradova, posebno u Primorskom regionu i Podgorici i primarne saobraćajnice koje mogu obezbjediti nesmetano, bezbjedno i efikasno odvijanje saobraćaja. Ističe se i potreba rekonstrukcije saobraćajnica i saobraćajno opremanje unutar urbanih centara.

Pored kontinuiranog ulaganja u rekonstrukciju željezničke infrastrukture, ovaj vid saobraćaja nije na prihvatljivom nivou i odvija se u međugradskim relacijama. Neophodna je potpuna rekonstrukcija primarne željezničke infrastrukture od Bara do granice sa Srbijom, (koja se sprovodi u određenim segmentima). U dijelu željezničkog saobraćaja nedostaje željeznička infrastruktura koja je i u prethodnom planskom periodu razmatrana i planirana: u Sjevernom regionu od Pljevalja do Bijelog Polja i Berana, povezivanje željeznicom od Nikšića ka Bosni i Hercegovini (Trebinje), veza od Podgorice sa Albanijom i otvaranje dodatne mogućnosti povezivanja sa Srbijom na relaciji Pljevlja-Prijepolje, zavisno od privrednog razvoja i međudržavnih dogovora.

Pomorski saobraćaj se odvija prevashodno u turističke svrhe i sezonskog je karaktera i neophodno je značajnije unapređenje i razvoj, u cilju boljeg korišćenja pomorskog pooložaja države i rasterećivanja drumskog saobraćaja u Primorskom regionu.

U vazdušnom saobraćaju takođe postoje značajna ograničenja koja treba u planskom periodu prioritetno rješavati, prije svega unapređenjem i razvojem međunarodnih aerodroma Podgorica i Tivat, aerodroma Berane i razvojem svih planiranih malih aerodroma u odgovarajućoj kategoriji.

Ukupan sistem saobraćaja i transportnih sistema ne funkcioniše po principu interoperabilnosti i ne obezbjeđuje adekvatnu povezanost sa regionom i Evropskim zemljama, tj. panevropskim koridorima, što predstavlja ograničenje za razvoj koje je neophodno prevazilaziti u prvoj fazi planskog perioda, u skladu sa prioritetima koji se definišu na nivou Vlade Crne Gore.

Nedovoljna integracija prostora - U periodu nakon donošenja PPCG do 2020. g. nije uspostavljena integracija u strukturi organizacije i korišćenju prostora, niti je u potpunosti uspostavljeno funkcionisanje sistema unutar mreže urbanih naselja opština, kao ni funkcionalnih veza između urbanih naselja i njihovog ruralnog zaleđa. To je uticalo na neusklađenost u razvoju regiona, opština i njihovih teritorija. Međuopštinska saradnja nije u dovoljnoj mjeri ostvarena, što je jedno od ograničenja u razvoju. Iako se u oblasti prekogranične saradnje vrši stalna komunikacija pri izradi planskih dokumenata, posebno u oblasti planiranja infrastrukture, ocjenjeno je da je potrebna intenzivnija komunikaciju u svim oblastima i ostvarivanje pune prekogranične saradnje i uređivanje prigraničnih i pograničnih područja i zona.

Nedovoljna integrisanost turizma i poljoprivrede - Iako je integracija u razvoju poljoprivrede i turizma i u prethodnom periodu bila jedan od važnih strateških ciljeva razvoja, nije u dovoljnoj mjeri to ostvareno. U ovom periodu se još uvjek smatra ograničenjem, koje je potrerbno prevazići.

Širenje urbanih područja - U prethodnom periodu su u velikoj mjeri narušeni principi održivog i humanog urbanog razvoja, kako kroz predimenzionisane parametre izgradnje u pojedinim zonama, tako i kroz nekontrolisano širenje građevinskih područja. Nije doslijedno primjenljivana urbana i graditeljska prepoznatljivost. Posebno se ističe nedosljedno primjenjivanje standarda u arhitekturi i izgradnji objekata, što negativno utiče na vizuelni doživljaj prostora, kvalitet života i kvalitet životne sredine i zato je ocjenjeno kao ograničenje u prethodnom razvoju. Posebno se ističe nedostatak ili nizak nivo opremljenosti javnih prostora, kao i zelenih prostora u gradovima, neadekvatna komunalna opremljenost i nedovoljno organizovana saobraćajna infrastruktura u urbanim naseljima.

Neadekvatan tretman ruralnih naselja - Razvoj ruralnih područja i sela nije posmatran kao integralni dio ukupnog društveno-ekonomskog razvoja, već se uglavnom vezivao za razvoj poljoprivrede, tako da su zanemarene njegove demografske, socijalne i društvene komponente. Sada to predstavlja izraženo ograničenje za razvoj i zahtjeva planirane aktivnosti u cilju revitalizacije sela i vraćanja njegovih ključnih funkcija, a prije svega zaustavljanja negativnih demografskih trendova.

Prenamjena poljoprivrednog zemljišta u građevinsko - U analizi i ocjeni stanja se problem prenamjene poljoprivrednog zemljišta u građevinsko tretira kao negativna pojava i ograničenje sa aspekta očuvanja poljoprivrednih površina, ambijentalnih vrijednosti i kulturnih pejzaža. Osim toga se ističe i nedovoljna briga o poljoprivrednom zemljištu koje je napušteno, ne obrađuje se i pretvara se u šumsko zemljište, što predstavlja ograničenje za razvoj poljoprivrede.

Nedovoljna zaštita kulturne baštine - Bez obzira na značajno bogatstvo kulturnom baštinom, ne vrši se adekvatna zaštita niti aktivno uključivanje tog vrijednog potencijala za razvoj, posebno u oblasti turizma. Ističu se vrijednosti kulturne baštine Primorskog regiona, starih urbanih jezgara, UNESCO područja, zone Cetinja, Podgorice, kao i svi pojedinačni spomenici kulture u lokalnim zajednicama Središnjeg i Sjevernog regiona, koje mogu pozitivno uticati na njihov kulturni i turističku valorizaciju.

Nelegalna naselja - Većinu naselja na teritoriji Crne Gore odlikuje izvjestan stepen neregularnosti, od manjih ili većih kršenja urbanističke regulacije do nelegalnih naselja. U postupku je process legalizacije nelegalnih objekata kojim se nastoji riješiti ova problematika kroz zakonsko rješenje i aktivnosti sa nivoa države i svih lokalnih samouprava. Sporo odvijanje tog procesa predstavlja izraženo ograničenje u prostornom i urbanom razvoju. Posebno se ističe nelegalna gradnja na najatraktivnijim područjima Primorskog regiona kao i u zonama zaštićenih područja. Takvom izgradnjom se pravi šteta opštem javnom interesu i vrše pritisci na prirodne resurse i životnu sredinu.

Ograničenja zbog demografskih uslova - U ocjeni stanja je ukazano na brojne probleme u demografskom razvoju koji su prisutni nekoliko decenija, a odnose se na disproporciju kretanja broja stanovnika, niske stope prirodnog priraštaja ili negativne stope u opštinama Sjevernog regiona, ali i čitavoj Crnoj Gori i posledično nepovoljna starosna struktura stanovništva. Nedovoljno preduzimanje mjera demografske (populacione) politike, za posledicu ima demografsko pražnjenje Sjevernog regiona i svih ruralnih prostora, uz pojačan pritisak preseljavanja stanoništva u urbane centre. Negativne demografske karakteristike predstavljaju ključno razvojno ograničenje za naredni period.

Zone potencijalnih konflikta u korišćenju prostora

Ugrožavanje vrijednog poljoprivrednog zemljišta - Na osnovu analize izgrađenosti prostora i poljoprivrednih površina, uočene su u sva tri regiona zone izgradnje na poljoprivrednom zemljištu, što predstavlja potencijalni rizik u narednom periodu. To su:

1. Primorski region - Ulcinjsko polje, Štoj, pojas od Ade do Šasa; preostali dio Barskog polja; Mrčevo polje, Grbaljsko polje; Sutorinsko polje.
2. Centralni region - Zona prema Skadarskom jezeru, Lješkopolje; Bjelopavlońka ravnica; u opštini Nikšić - Gornje polje, Krupačko i Slansko polje, Vir i Miločani, Grahovsko polje, Župa Nikšićka;
3. Sjeverni region - Dolina Lima u Bijelom Polju; zona od Poda i Zatona sa beranske strane zona prema granici; - područje eksploatacije uglja u opštini Pljevlja.

Zone zaštićenih područja – u skladu sa zakonskom regulativom ove zone treba sačuvati od gradnje i degradacije kako bi ispunjavale svoju funkciju, u suprotnom mogu biti zone potencijalnih konflikata sa drugim namjenama.

Zagađujuća industrija – predstavlja ograničenje u korišćenju prostora. Evidentirana je u opštini Pljevlja - zona TE Pljevlja, u opštini Nikšić i u Podgorici - Kombinat aluminijuma. Neophodna su dodatna unapređenja u cilju zaštite životne sredine.

Narušen predio kopovima i kamenolomima – Kopovi i kamenolomi često predstavljaju ograničenje za druge nemjene u prostoru. Izostaje redovna rekultivacija i saniranje prostora kopova, iako je zakonski predviđeno da se svi kopovi na kojima je završena eksploatacija mineralnih sirovina rekultivišu.

Neuređana odlagališta - Posmatrano po opštinama, broj lokacija nelegalnih neuređenih odlagališta je veliki. (Andrijevica 12, Bar 12, Berane 39, Bijelo polje 106, Budva 3, Cetinje 7, Danilovgrad 2, Gusinje 5, Herceg Novi 5, Kotor 20, Kolašin 7, Mojkovac 7, Nikšić 12, Podgorica nema podataka, prethodno je bilo 21, Plav 9, Plužine 13, Petnjica 30, Pljevlja 6, Rožaje 8, Šavnik 3, Tivat 5, Ulcinj 19, Žabljak 4). Neuređena odlagališta narušavaju ambijent, zagađuju životnu sredinu i predstavljaju ograničenje u namjeni prostora. Broj neuređenih i nelegalnih odlagališta se kontinuirano povećavao u prethodnom periodu, a u ovom periodu se bilježi i njihova sanacija. U planskom periodu se očekuje sanacija svih nelegalnih odlagališta. Sanirana odlagališta su u Baru 1, Mojkovcu 8, Zeti 8. Plavu 10. Nikšiću 3, Tuzi 2, Rožajama 2 i Gusinju 6, ukupno 40, što predstavlja određeni napredak u rješavanju ovog problema.

Zagađene vode – Zagađenst voda je ograničenje koje je neophodno prioritetno rješavati: za rijeke Ćehotina od Rudnika uglja Pljevlja nizvodno, Morača nizvodno od Podgorice, Ibar od Rožaja nizvodno i Lim od Bijelog Polja nizvodno neophodno je preduzeti mjere za sprječavanje zagađenja, otkloniti uzroke i buduću namjenu prostora opredjeliti na način da se obezbjedi zaštitna zona vodotoka.

Narušen ambijentalni balans u istorijskim jezgrima urbanih područja u zaštićenim područjima kulturnog naslijeđa – Nedovoljna kontrola izgradnje u područjima vrijednog graditeljskog naslijeđa i nelegalna dogradnja može dovesti do gubitka identiteta prostora; za istorijska jezgra urbanih zona nisu urađeni Urbanistički projekti sa precizno definisanim namjenama.

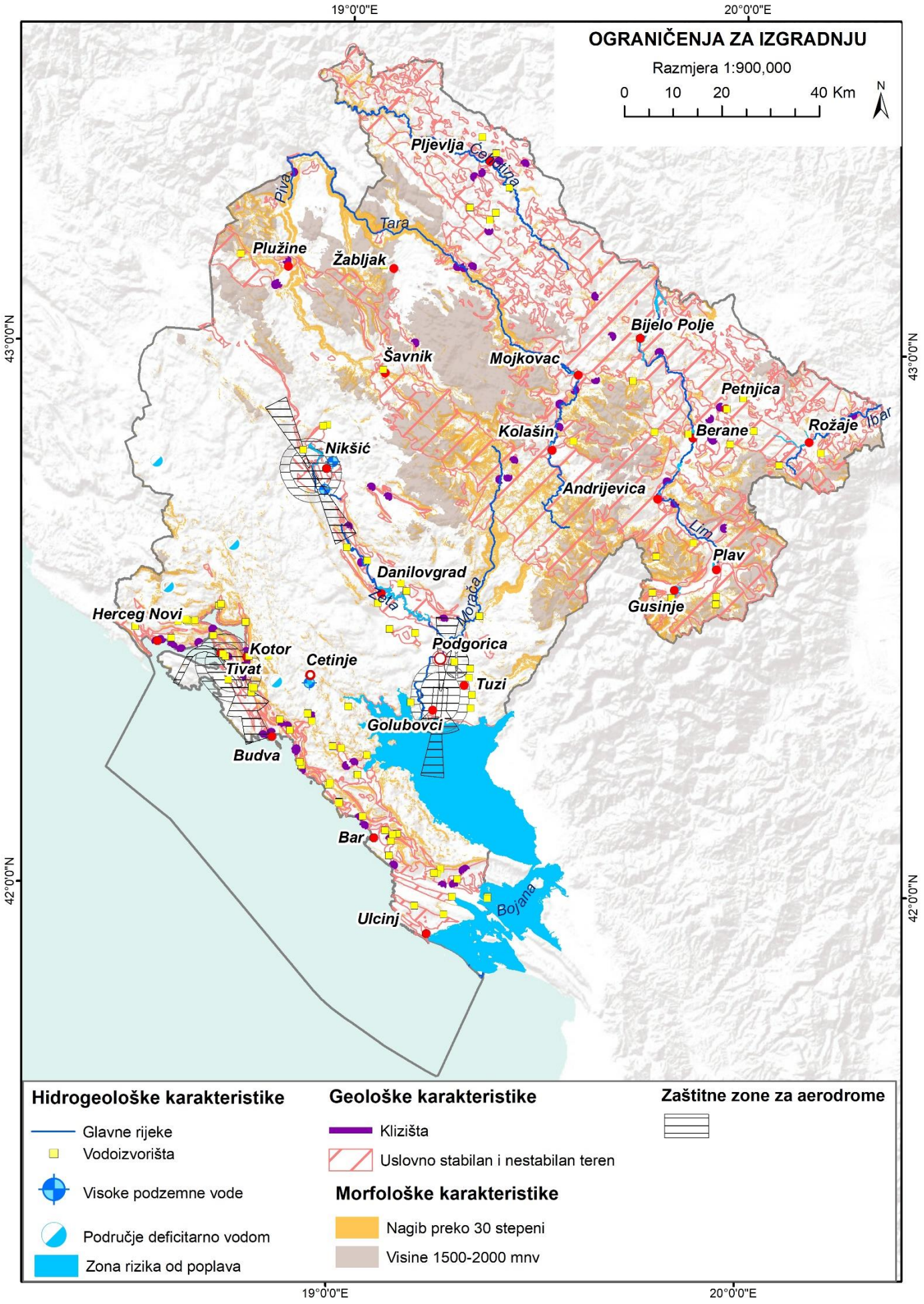

Pregledna karta 12-1:Ograničenja za izgradnju

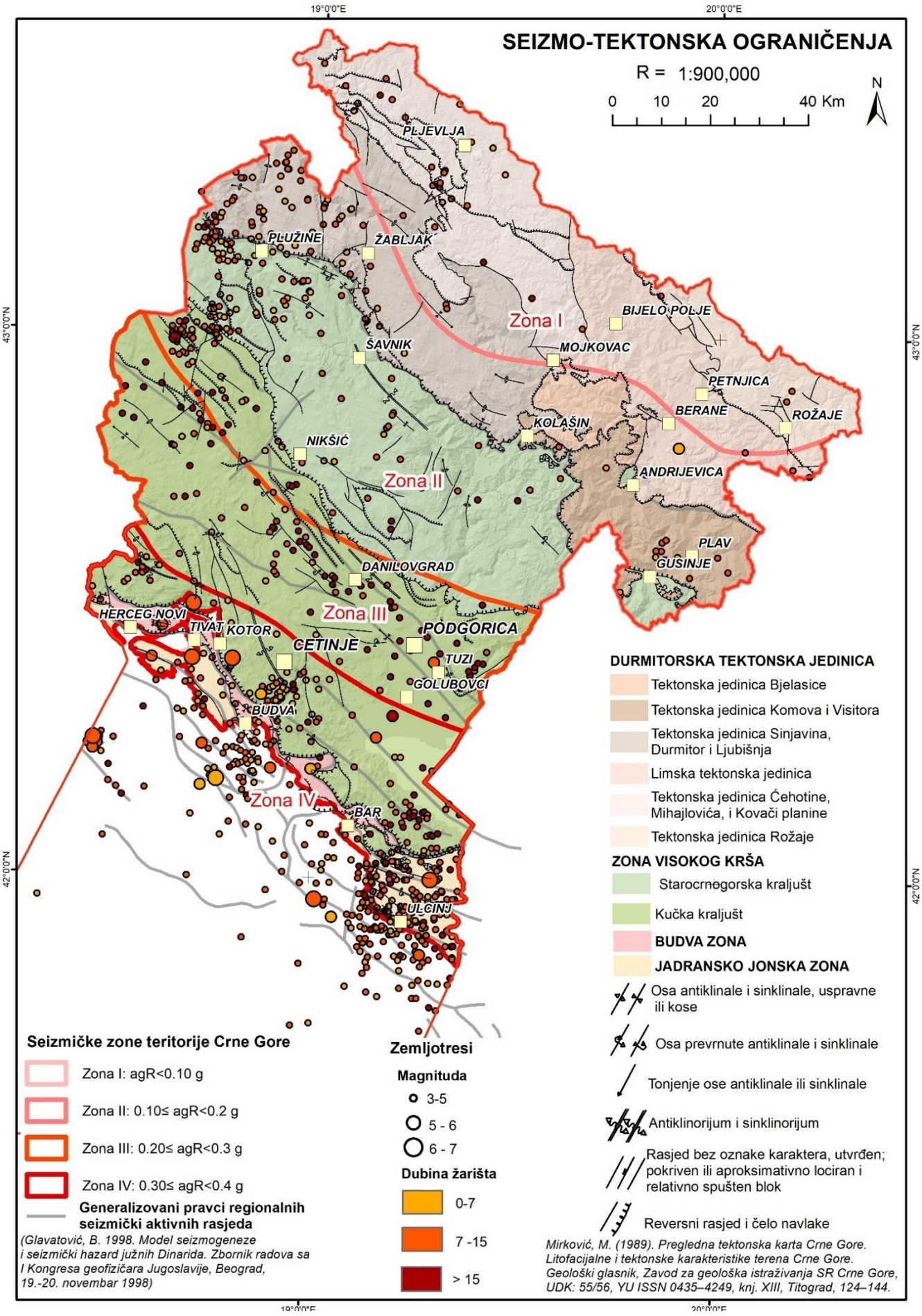

Pregledna karta 12-2: Seizmotektonska ograničenja

GRAFIČKI DIO PLANA

ANALITIČKE KARTE

1. Topografska karta
2. Administrativna podjela
3. Visinska predstava terena
4. Nagib terena
5. Ekspozicije terena (a i b)
6. Geološke karakteristike
7. Mineralne sirovine
8. Hidrogeološke karakteristike
9. Pedološke karakteristike
10. Seizmološke karakteristike
11. Klimatske karakteristike (a - snijeg, b- Tmax, c - Tmin, d - klimati)
12. Šume
13. Regionalizacija predjela

ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA

14. Postojeća mreža naselja
15. Postojeća namjena kopna
16. Postojeća namjena mora

PLANSKE KARTE

17. Mreža naselja i razvoj funkcija
18. Planske zone i razvojni koridori
19. Plan namjene kopna
20. Plan namjene mora
21. Saobraćajna infrastruktura
22. Elektroenergetska infrastruktura (a i b - 35 kV)
23. Elektrokomunikaciona infrastruktura
24. Vodosnabdijevanje i hidrotehnička infrastruktura
25. Upravljanje otpadom
26. Zaštita prirodne baštine (a i b - važna područja biodiverziteta)
27. Zaštita kulturne baštine
28. a - Prirodna ograničenja za izgradnju; b - Seizmotektonska ograničenja; c - Režimi korišćenja prostora
29. Turizam

SINTEZNE KARTE

31. SK1 – Karta planirane mreže naselja, saobraćajnih tokovai infrastrukturnih sistema
32. SK2 - Karta planirane namjene površinai zaštite prostora
33. SK3 - Karta strukture prostornog razvoja

L I T E R A T U R A

Geološke i strukturno-tektonske karakteristike, mineralne sirovine, inženjersko-geološke karakteristike

BEŠIĆ, Z., (1948): Geotektonska struktura severne Crne Gore. Glasnik Prirodnjačkog muzeja Srpske zemlje, Ser. A, knj. 1, Beograd (100-109).

BEŠIĆ, Z., (1975): Geologija Crne Gore. Stratigrafija i facijalni sastav Crne Gore. Posebna izdanja društva za nauku i umjetnost, knj.2. (1-411). Titograd.

BOŽOVIĆ, D., RADUSINOVIĆ, S., SIMIĆ, V., (2018): Carbonate Mineral Raw Materials of Montenegro.- In Proceedings of the 17th Serbian Geological Congress with International Participation, Vrnjačka Banja, Serbia, May 17–20, 2018; Serbian Geological Society: Belgrade, Serbia, 263-268. doi: 10.2298/HEMIND150325054B.

DELIBAŠIĆ, A., VUKAŠINOVIĆ, V., DUBLJEVIĆ, V., (2002): Tumač za Kartu klizišta Crne Gore, 1:200.000. FSD Zavoda za geološka istraživanja, Podgorica (25).

EGDI - WBMR, RESEERVE (2021): West Balkan Mineral Register, RESEERVE Project, http://www.europe-geology.eu/mineral-resources/mineral-resources-map/reseerve/

ENVIRONMENTAL PROTECTION AGENCY OF MONTENEGRO - EPA (2014): Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje – IWMCP – www.rio.org.me https://epa.org.me/2014/03/21/upravljanje-industrijskim-otpadom-i-ciscenje-iwmcp/

EUROPEAN COMMISION - EC (2020): Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social Committee and the Committee of the Regions Critical Raw Materials Resilience: Charting a Path towards Greater Security and Sustainability; COM/2020/474 final, European Commision, Brussels, Belgium. https://ec.europa.eu/docsroom/documents/42849/

GOMILANOVIĆ, M., BLEČIĆ, N., KALUĐEROVIĆ, M., MANOJLOVIĆ, M., PAJOVIĆ, M., RADULOVIĆ, V., SIMIĆ, R., KALEZIĆ, M., KOVAČEVIĆ, V., OSTOJIĆ, M., et al., (1999): Mineralne Sirovine i Rudarska Proizvodnja u Crnoj Gori; Ministarstvo Industrije, Energetike i Rudarstva: Podgorica, Crna Gora, ISBN: 86-83229-01, 804 p.

GOMILANOVIĆ, M., M., PAJOVIĆ, KALEZIĆ, M., (2003): Complex of Mineral Resources in Montenegro.- In: S. Vujić, ed. Mineral Material Complex of Serbia and Montenegro, Monograpf. Fac. Min. Geol. Belgrade, Engineering Academy of Yugoslavia & Union of engineers of Mining and Geology of Serbia and Montenegro, Section of Mining an Geology sciences, Special Issue no. 2, Belgrade, ISBN: 86-903489-2-1, 201-227.

MIRKOVIĆ, M., (1989). Litofacijalne i tektonske karakteristike terena Crne Gore. Geološki glasnik, Zavod za geološka istraživanja SR Crne Gore, UDK: 55/56, YU ISSN 0435–4249, knj. XIII, Titograd, (124–144).

MIRKOVIĆ, M., (1997): Strukturno-tektonska karta Crne Gore 1:200.000 i Tumač za strukturno-tektonsku kartu Crne Gore, Zavoda za geološka istraživanja, Podgorica (1-62)

MIRKOVIĆ, M., ŽIVALJEVIĆ, M., ĐOKIĆ,V., PEROVIĆ, Z. KALEZIĆ, M., PAJOVIĆ, M., (1985): Geološka karta Crne Gore, 1:200.000. RSIZ za geološka istraživanja, Titograd (2 lista u boji, format 92 x 60 cm).

PAJOVIĆ, M., (1999): Metalogenetska karta Crne Gore, 1:200.000. Posebna izdanja Geološkog glasnika, Vol. XVI, Podgorica, Crna Gora.

PAJOVIĆ, M., (2005): Geološka građa Crne Gore (Studija). FSD, Republičkog zavoda za geološka istraživanja, Podgorica.

PAJOVIĆ, M., RADUSINOVIĆ, S., (2010): Mineralne sirovine Crne Gore. Crna Gora u XXI stoljeću u eri kompetitivnosti; Životna sredina i održivi razvoj, Posebna izdanja, Knj. 72, Sv 2; Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2010, 237-282

RADUSINOVIĆ S., BOŽOVIĆ D., (2022): Montenegro: Mineral Policy. In: Tiess G., Majumder T., Cameron P. (eds) Encyclopedia of Mineral and Energy Policy. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-40871-7_289-1

RADUSINOVIĆ, S., PAPADOPOULOS, A. (2021): The Potential for REE and Associated Critical Metals in Karstic Bauxites and Bauxite Residue of Montenegro. Minerals 2021, 11, 975–1018, doi:10.3390/min11090975.

RADUSINOVIĆ. S., ŠAJN, R., JOVANOVIĆ, B., ROKAVEC, D., HRIBERNIK, K., ABRAMOVIĆ, V., DRAKSLER, M., DANILOVIĆ, I., AND JOVANOVIĆ, M. (2022): The primary and secondary mineral resources of Montenegro and their mapping into the European data model. Geologia Croatica, 75, Special Issue, 335–348. Publisher: Croatian Geological Survey and the Croatian Geological Society, doi: 10.4154/gc.2022.20, ISSN 1330-030X; eISSN 1333-4875

VLADA CRNE GORE (2021): Državni plan eksploatacije mineralnih sirovina. Podgorica, Crna Gora. https://www.gov.me/dokumenta/ce2adeb5-cc95-4a4b-b765-718795acd699/

VUKAŠINOVIĆ, V., (2002): Karta klizišta Crne Gore, 1:200.000. FSD Zavoda za geološka istraživanja, Podgorica

ŽIVALJEVIĆ, M., (1989): Tumač Geološke karte SR Crne Gore, 1:200.000. Posebna izdanja Geološkog glasnika knj. VIII, Titograd (1-62).

Hidrogeološke karakteristike

Bešić Z (1969) Geology of Monetenegro–Karst of Monetenegro. Geological Survey of Montenegro, Podgorica

Burić M (1993) Water supply of tourist settlements of the Montenegrin coast (in Serbian). Dissertation, University of Belgrade

Burić M (2010) Atlas of waters of Montenegro (in Montenegrin). Montenegrin academy of sciences and arts, Podgorica

Cvijić J (1899) Glacial and morphological studies of the mountains of Bosnia, Herzegovina and Montenegro (in Serbian). Voice Serb Roy Acad Sci 57:1-196

Djordjević B, Sekulić G, Radulović M, Šaranović M (2010) Water potentials of Montenegro (in Serbian). Montenegrin academy of sciences and arts, Podgorica

Hrvačević S (1999) Hydrogeological characteristics of Piva and Tara river basins from the aspect of utilization and protection of water potential (in Montenegrin). Master thesis, University of Belgrade

Hrvačević S (2004) Resources of surface water in Montenegro (in Montenegrin). EPCG AD, Podgorica

Lješević M (2004) Karst of Piva (in Serbian). Montenegrin Academy of Sciences and Arts, Podgorica

MARD (2017) Strategy for water management in Montenegro (in Montenegrin). Government of Montenegro, Ministry of agriculture and rural development, Podgorica

Matović i dr. (2018) Final report about results of detailed hydrogeological investigations of the aluvion of Tara River, downstream from Mateševo, for the purposes of water supply of facilities along the highway Bar-Boljare, section Smokovac-Uvač-Mateševo. Geoprojekt Ltd, Podgorica

Radulović V (1989) Hydrogeology of Skadar Lake watershed (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Titograd

Radulović M (2000) Karst hydrogeology of Montenegro (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Podgorica

Radulović MM (2012) Multi-parameter analysis of groundwater recharge in karstic aquifers–case examples from Skadar Lake basin (in Serbian). Dissertation, University of Belgrade

Radulović M, Popović Z, Vujisić M, Novaković D (1989) Basic hydrogeological map of SRY 1:100,000, "Bar" sheet (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Titograd

Radulović M, Popović Z, Vujisić M, Novaković D (1998) Guide book for the Basic hydrogeological map of SRY 1:100,000, "Bar" sheet (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Titograd

Radulović MM, Novaković D, Sekulić G (2013) Geological and hydrogeological characteristics of the Montenegrin part of the Skadar Lake catchment area (in Serbian). In: Sekulić G, Bushati S (eds) Development of hydrogeological and hydraulic study of regulation of Skadar Lake and Bojana river water regime (IPA Project)–Volume 1. Montenegrin Academy of Science and Arts, Podgorica, pp 9–115

Radulović MM, Radulović M, Stevanović Z, Sekulić G, Radulović V, Burić M, Novaković D, Vako E, Blagojević M, Dević N, Radojević D (2015) Hydrogeology of the Skadar Lake basin (Southeast Dinarides) with an assessment of considerable subterranean inflow. Environ Earth Sci 74:71–82. doi: 10.1007/s12665-015-4090-7.

Radulović V, Radulović M (1999) Groundwater bodies (in Serbian). In: Gomilanović M (ed) Mineral resources and mine production in Montenegro. Ministary of Industry, Energy and Mining of Montenegro, Podgorica, pp 595–760

Radulović M, Radulović, V (2004) Hydrogeological map of Montenegro 1:200,000 (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Podgorica

Radojević D, Nedić D, Blečić V, Zečević M (2011) Basic hydrogeological map of Montenegro 1:100,000, sheets: "Gusinje", "Ivangrad" and "Šavnik". Geological Survey of Montenegro, Titograd

Radulović MM (2018) Hydrogeology of the Skadar Lake Basin. In: Pešić V, Karaman G., Kostianoy A (eds) Skadar/Shkodra Lake Environment. Springer International Publishing AG, Cham (Switzerland), pp 25-45

Radulović M, Danilović T, Radulovic MM (2005) Specifities of hydrogeologic watersheds and directins of movment of aquifer waters in karstic terreins of Montenegro. In: Stevanović Z, Milanović P (eds) Water Resources and Environmental Problems in Karst. Proceedings of the International conference and field seminars, Belgrade & Kotor, 13-19 September 2005, pp 437-442

Sekulić G., Radulović M.M. (2019) The hydrology and hydrogeology of Montenegro. In: Pešić V., Paunović M., Konstianoy A. (eds.) Rivers of Montenegro. The Handbook of Environmental Chemistry. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI https://doi.org/10.1007/698_2019_413

Stevanović Z, Kukurić N, Pekašš Ž, Jolović B, Pambuku A, Radojević D (2016) Dinaric Karst Aquifer – One of the world's largest transboundary systems and an ideal location for applying innovative and integrated water management. In: Stevanović Z, Krešić, Kukurić N (eds) Karst without boundaries. Taylor & Francis Group, London, pp 3–25

Torbarov K, Radulović V (1966) Regional hydrogeological research of Montenegro and Eastern Herzegovina (in Serbian). Geological Survey of Montenegro, Titograd

Vlahović V (1975) Karst of Niksic polje and its hydrogeology (in Serbian). The Society of Sciences and Arts of Montenegro, Titograd.

Otpad u moru

Boucher, J., Friot, D. 2017. Primary microplastics in the Oceans: A global evaluation and sources. Gland, Switzerland. IUCN, 43pp.

Boucher, J., Billard, G. 2020. The Mediterranean: Mare plasticum. Gland, Switzerland. IUCN, 62pp.

Hanke G., Walvoort D., van Loon W., Addamo A.M., Brosich A., del Mar Chaves Montero M., Molina Jack M.E., Vinci M., Giorgetti A. (2019). *EU Marine Beach Litter Baselines*, EUR 30022 EN, Publications Office of the European Union, Luxemburg, ISBN 978-92-76-14243-0, doi:10.2760/16903, JRC114129.

Mačić, V., Mandić, M**.,** Pestorić, B., Gačić, Z., Paunović, M. (2017). First assessment of marine litter in shallow south-east Adriatic Sea. Fresenius Environmental Bulletin. Vol 26 No. 7/2017. 4834-4840

Pasquini, G., Ronchi, F., Strafella, P., Scarcella, G., Fortibuoni, T., (2016). Seabed litter composition, distribution and sources in the Northern and Central Adriatic Sea (Mediterranean). Waste Manage. 58, 41–51.

PlasticsEurope 2020. Plastics - The facts. An analysis of European plastics production, demand and waste data. Association of Plastics Manufacturers and EPRO (Brussels: European Association of Plastics Recycling & Recovery Organisations, Association of Plastic Manufacturers and European Association of Plastics Recycling and Recovery Organizations). 64 pp.

Strafella, P., Fabi, G., Spagnolo, A., Grati, F., Polidori, P., Punzo, E., Fortibuoni, T., Marceta, B., Raicevich, S., Cvitkovic, I., Despalatovic, M., Scarcella, G., (2015). Spatial pattern and weight of seabed marine litter in the northern and central Adriatic Sea. Mar. Pollut. Bull. 91, 120–127. Pasquini *et al*., 2016

Vlachogianni, Th., Anastasopoulou, A., Fortibuoni, T., Ronchi, F., Zeri, Ch. (2017). Marine Litter Assessment in the Adriatic and Ionian Seas. IPA-Adriatic DeFishGear Project, MIO-ECSDE, HCMR and ISPRA. pp. 168.

UNEP/MED WG.482/23 (2020). Updated Baseline Values and Proposal for Threshold Values for IMAP Common Indicator 22**.** Integrated Meetings of the Ecosystem Approach Correspondence Groups on IMAP Implementation (CORMONs). Videoconference, 1-3 December 2020.

Vlachogianni, Th., Anastasopoulou, A., Fortibuoni, T., Ronchi, F., Zeri, Ch. (2017). Marine Litter Assessment in the Adriatic and Ionian Seas. IPA-Adriatic DeFishGear Project, MIO-ECSDE, HCMR and ISPRA. pp. 168.

Društvene djelatnosti

Zvanični sajt Eurostata: https://ec.europa.eu/eurostat

Zvanični sajt Evropske komisije: https://ec.europa.eu/info/index_en

Zvanični sajt Ministarstva kulture: http://www.mku.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva nauke: http://www.mna.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva prosvjete: http://www.mpin.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva rada i socijalnog staranja: http://www.minradiss.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva sporta i mladih: http://www.ms.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Ministarstva zdravlja: http://www.mzdravlja.gov.me/ministarstvo

Zvanični sajt Uprave za statistiku: https://www.monstat.org/cg/

Agarwal, R., Jain, P., Ghosh, M. S., & Parihar, K. S. (2017). Importance of primary health care in the society. International journal of health sciences, 1(1), 6-11.

Dragašević, Z., Rakočević, S. (2018). Bazna studija: Društvene djelatnosti (obrazovanje, nauka, zdravstvena zaštita, socijalna i dječija zaštita, fizička kultura).

Krstić, M. S., Krstić, B., & Antonović, R. (2019). The Importance of Science for Improving Competitiveness of National Economy. Facta Universitatis, Series: Economics and Organization, 013-030.

Marcin, K. (2013). Intellectual capital as a key factor of socio-economic development of regions and countries. Procedia Economics and Finance, 6, 288-295.

Demografske karakteristike

Bakić R. (2006): Opšta demogeografija,Geografski institut Filozofskog fakulteta, Izdavačka kuća Komovi, Nikšić.

Bakić R. (2006): Promjene u prostornom razmještaju stanovništva Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka – uzroci i posledice, Demografska kretanja i populacioni problemi u Crnoj Gori, Zbornik CANU, Podgorica, str. 121-137.

Bakić R., Mijanović D. (2008): Stanovništvo Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka, Nikšić.

Bakić R.,Mijanović D., Doderović M (2010): Demografska kretanja, dio projekta »Crna Gora u XXI stoljeću eri kompetitivnosti« knj. Populacioni aspekti, 73/6, CANU, Podgorica, str. 1-169.

Breznik D., (1972): Demografski metodi i modeli, Institut društvenih nauka, Beograd.

Brajušković M., Mijanović D., Brajušković D., Spalević V. (2018): Indicators of regional differences in ageing population of Montenegro, Journal of Environmental Protection and Ecology 19, No 1, 309–318 (2018).

Grupa autora,(1991): Geografija Crne Gore-faktori prerazmještaja stanovništva, knjiga I, Univerzitetska riječ, Nikšić.

Mijanović-Vujačić D. (2004): Depopulacija u selima opštine Nikšić, Zbornik radova sa naučnog skupa »Selo u Crnoj Gori«, CANU i Univerzitet Crne Gore, str. 439- 445.

Mijanović D. (2014): Changes of population density in the municipality of Niksic as a result of migration, Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic" SASA, (51-63).

Mijanović D. Brajušković M., (2016): Savremene migracije na području durmitorskih opština, međunarodna konferencija „Savremene migracije stanovništva-nove perspektive i izazovi“, Beograd 18-21. 09. 2016. g.

Mijanović D., Brajušković M., Vujačić D., Spalević V. (2017): Causes and effects of aging of Montenegrin population, Journal of Environmental Protection and Ecology 18, No 3, 1249–1258 (2017).

Mijanović D., Brajušković M.(2018): Changes in the size of the population of the Montenegrin villages from the second half of the Twentieth century, rad za Međunarodnu konferenciju Green Room Sessions 2018, 2 i 3. novembar 2018. u Podgorici.

Izvori:

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Bazna studija za potrebe izrade PPCG - Demografski razvoj.

Vlada Crne Gore, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016-2010, Podgorica, 2015.

Evropska komisija, Izvještaj o Crnoj Gori 2016. godina.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. - prvi rezultati, Podgorica, maj 2011.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo- nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima i opštinama, knj. 1, Podgorica, septembar 2004.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo - pol i starost, podaci po naseljima i opštinama, knj. 2, Podgorica, oktobar 2004.

Monstat - Zavod za statistiku, Stanovništvo– Vjeroispovijest i maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu, podaci po opštinama, knj. 3, Podgorica, novembar 2004.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo – školska sprema i pismenost, podaci po opštinama, knj. 4, Podgorica, mart 2005.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo – Djelatnost i pol, aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje, podaci po naseljima, knj. 6, Podgorica, maj 2005.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo – migraciona obilježja, podaci po naseljima, knj. 8, Podgorica, septembar 2005.

Monstat-Zavod za statistiku, Stanovništvo – uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 i 2003, podaci po naseljima, knj. 9, Podgorica, septembar 2005.

Monstat-Zavod za statistiku, Mjesečni statistički pregledi za godine: 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 i januar i jun 2020.

Monstat-Zavod za statistiku, Statistički godišnajci za: 2006, 2012, 2017 i 2019. godinu.

Monstat-Zavod za statistiku, Tabele popisa po naseljima, Tn4- starost i pol

Monstat-Zavod za statistiku, Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore, Podgorica, 2014

Republički zavod za statistiku, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. godine – rezultati za stanovništvo po naseljima i opštinama – opština Nikšić, Titograd, mart 1981.

Republički zavod za statistiku, Titograd, Vitalna statistika za: 1961, 1971, 1981 i 1991. godinu.

Morska sredina

PAP/RAC, MORT (2017). *Analiza ranjivosti morske sredine u Bokokotorskom zalivu. Metodološke smjernice*. Centar za regionalne aktivnosti programa prioritetnih akcija; Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore. Podgorica, 2017.`